ROBIN LANE FOX

ALEXANDRU CEL MARE

LITERA

KRONIKA

ROBIN LANE FOX

ALEXANDRU CEL MARE

Editura Litera
2021

Robin Lane Fox
Alexander the Great

Editura Litera
tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19
e-mail: **contact@litera.ro**
www.litera.ro

Alexandru cel Mare
Robin Lane Fox

Editor: Vidraşcu şi fiii
Redactor: Ilieş Câmpeanu

Corector: Georgiana Enache, Oana Apostolescu
Copertă: Flori Zahiu-Popescu
Tehnoredactare şi prepress: Marin Popa

ISBN 978-606-33-7880-5
ISBN EPUB 978-606-33-8025-9

Pentru Louisa
ἀτλητα τλᾶσᾳ

PREFAŢĂ

I-am descoperit pe Homer şi pe Alexandru în urmă cu paisprezece ani şi, dintr-un motiv sau altul, mi-au stârnit curiozitatea; dacă vreun cititor lasă din mână această carte cu dorinţa de a-l citi pe Homer sau gândindu-se cum ar fi fost dacă l-ar fi urmat pe Alexandru înseamnă că n-am scris degeaba. Nu am vizat vreo categorie anume de cititori, deoarece nu cred că există astfel de categorii; am scris această carte cu aceeaşi pasiune cu care citesc despre trecut. Nu-mi place să memorez numele unor persoane lipsite de însemnătate şi date incerte, nici să resping opiniile altora. Trecutul, ca şi prezentul, este alcătuit din anotimpuri, chipuri, sentimente, dezamăgiri şi lucruri văzute. Mă plictisesc instituţiile şi nu cred în structuri rigide. Unii s-ar putea să nu fie de acord cu mine.

Aceasta nu este o biografie şi nici nu pretinde să ofere certitudini despre Alexandru. Peste douăzeci de contemporani ai lui Alexandru au scris cărţi despre el, însă nici una nu a supravieţuit. Ele ne sunt cunoscute doar prin citate consemnate de autori ulteriori, dintre care nici unul nu a păstrat formularea originală; la rândul lor, aceşti autori ulteriori ne sunt cunoscuţi doar din manuscrisele copiştilor care i-au urmat, iar cele patru manuscrise care servesc drept surse principale sunt incomplete. Cea mai detaliată relatare ne este oferită de un manuscris al cărui text nu poate fi verificat; un altul, foarte folosit, a fost adesea copiat ilizibil. De la Alexandru nu ne-a rămas nici o scrisoare cu caracter personal a cărei autenticitate să fie neîndoielnică şi cele două extrase cunoscute din documentele sale oficiale se referă ambele la aspecte politice. Din perspectiva inamicului, numele lui

supravieţuieşte într-o inscripţie de pe un mormânt lician, pe câteva tăbliţe babiloniene despre lucrări de construcţie şi despre astronomie şi în dedicaţii de pe temple egiptene. Este o naivitate să crezi că trecutul îndepărtat poate fi reconstituit doar din texte scrise, dar în cazul lui Alexandru chiar şi dovezile scrise sunt rare şi deseori stranii. Cu toate acestea, eu ştiu de existenţa a 1 472 de cărţi şi articole pe această temă în ultimul secol şi jumătate, dintre care multe adoptă un ton sigur şi pot fi respinse doar pe acest temei. Sf. Augustin, Cicero şi poate împăratul Iulian sunt singurele figuri din Antichitate pentru care există suficiente mărturii cât să li se poată scrie biografia – Alexandru nu se numără printre ele. Această carte este o căutare, nu o relatare, şi orice cititor care o consideră o imagine completă a vieţii lui Alexandru porneşte de la o premisă greşită.

Am avut parte de mult sprijin în scrierea cărţii de faţă. Întâi de toate, sunt recunoscător pentru sprijinul generos şi totala lipsă de îndatoriri de care m-am bucurat mai întâi ca student, apoi ca membru al Magdalen College din Oxford. În timpul petrecut acolo, C.E. Stevens mi-a arătat mai întâi că istoria nu trebuie să fie plictisitoare ca să fie adevărată. G.E.M. de Sainte Croix mi-a reînviat interesul pentru Alexandru şi l-a hrănit cu multe perspective interesante despre Antichitate. J.K. Davies a fost o sursă constantă de sugestii şi de comentarii înţelepte. A.D.H. Bivar mi-a servit drept ghid în problematica persană, care a devenit o mare atracţie pentru mine. Conferinţele regretatului Stefan Weinstock despre religia romană m-au făcut să-mi pun multe întrebări despre Alexandru, iar remarcabila sa carte despre Caesar ar fi sporit numărul acestora dacă aş fi putut asimila toată cunoaşterea strânsă în paginile ei. Dar, într-un moment în care o mare parte din istoria antică este un deşert, am avut cel mai mult de câştigat din prelegerile şi scrierile lui Peter Brown; marele meu regret este că nu există suficiente dovezi arheologice şi mărturii scrise care să permită tratarea epocii lui Alexandru aşa cum a tratat el Antichitatea târzie.

Le sunt recunoscător editurilor Hogarth şi Harcourt pentru permisiunea de a reproduce poemul „În anul 200 î.Hr." din *The Complete Poems of C.P. Cavafy*, tradusă de Rae

Dalven, şi editurilor Faber & Faber şi Random House, pentru permisiunea de a cita din poemul „Scutul lui Ahile” de W.H. Auden.

Alte datorii sunt mai personale. La fel ca trezorierul lui Alexandru, am fost ajutat în anii de solitudine de o grădină şi de o doamnă – în ambele privinţe, am fost mai norocos decât el. Grădina mea a fost mai generoasă, iar doamna, deşi nu este o zeiţă, cel puţin este soţia mea.

> Când sarcofagul lui Alexandru a fost adus din sanctuar, Augustus a contemplat rămăşiţele pământeşti, după care, în semn de omagiu, a aşezat o coroană de aur pe racla de sticlă şi a presărat-o cu flori. Când l-au întrebat dacă i-ar plăcea să-i vadă şi pe Ptolemei, el a răspuns: „Am vrut să văd un rege, nu cadavre”.
>
> Suetoniu, *Viaţa Divinului Augustus*, 18, 1

> Cât priveşte gândurile precise din mintea lui Alexandru, nu sunt nici capabil, nici preocupat să le ghicesc, însă, din câte îmi pot da seama, intenţiile sale nu au fost nici obişnuite, nici meschine; nu îl mulţumea nici una dintre cuceririle sale, şi n-ar fi fost mulţumit nici dacă ar fi adăugat Insulele Britanice la Europa; căuta mereu ceva necunoscut şi, dacă nu ar fi avut nici un rival, ar fi rivalizat cu el însuşi.
>
> Arrianus (cca 150 d.Hr.), *Expediţia lui Alexandru în Asia*, 7, 1

PRIMA PARTE

FLUELLEN:

Eu cred că Alexandru cel Mare s-a născut în Macedonia. Îţi zic eu, căpitane, dacă te uiţi matali ghini pi harta lumii, îţi garantez că ai să afli că Maşedonia şi Monmouth sunt, vezi dumneata, tocmai la fel. În Maşedonia se găseşti un râu, tot un râu se află şi în Monmouth. În Monmouth îi zâşi: Wye, iar pi şelălalt amintirile mele nu îl reţin. D’apăi îs amândouă tocmai la fel, aşa cum ar fi deştele mele faţă de deştele mele şi în aşestea ambele cresc somoni.

Henric al V-lea, IV, vii[1]

CAPITOLUL UNU

Acum mai bine de două mii trei sute de ani, în toamna anului 336 î.Hr., regele macedonenilor sărbătorea încă o nuntă regală. Pentru regele Filip căsătoria nu era ceva nou, întrucât avusese cel puţin şapte soţii de diferite ranguri, dar nu mai fusese niciodată tatăl miresei; îşi dădea fiica tânărului rege vasal al Epirului, care trăia dincolo de graniţa de vest a regatului său. Căsătoria lor nu se baza pe o poveste romantică: mirele era chiar unchiul miresei. Dar grecii, în mod corect, n-au văzut nici un pericol şi n-au resimţit nici o aversiune faţă de această căsătorie, iar pentru Filip, care îşi combinase în mare parte pasiunile cu o politică solidă, a fost un moment convenabil să îşi mărite una dintre fiice cu cineva din cercul său de curteni şi să lege un rege vecin printr-o relaţie apropiată şi aprobată social.

A fost o nuntă fastuoasă, menită să impresioneze oaspeţii. Regii macedoneni pretindeau de mult că sunt de origine greacă, dar grecii nu au fost întotdeauna convinşi de insistenţa acestor nordici, iar pentru duşmanii săi Filip nu era altceva decât un străin. Cu doi ani înainte, Filip îl învinsese pe ultimul dintre adversarii săi greci şi devenise primul rege care controla oraşele din Grecia continentală; aceste oraşe au devenit aliaţii săi, bucurându-se de pacea instaurată de el şi recunoscându-l drept „hegemon” (conducător), un titlu nou care vădea că acest şir de cuceriri nu era decât prefigurarea unor planuri mai ambiţioase. Ca hegemon al aliaţilor greci, Filip nu voia să asuprească oraşele pe care le cucerise, ci să pornească împreună cu grecii împotriva unui duşman din străinătate. În primăvara dinaintea nunţii, el se ridicase la înălţimea titlului său şi trimisese o armată de avangardă spre est, în Asia, pentru a lupta cu Imperiul Persan. Acum, în plină vară,

[1] William Shakespeare, *Henric al V-lea*, Opere XII, Ed. Tracus Arte, 2017, traducere de Horia Gârbea (n.red.).

urma să aibă loc o invazie în toată regula, consiliul său de aliaţi greci îl alesese să conducă armatele, iar nunta fiicei sale îi oferea ocazia unui splendid rămas-bun. Fuseseră invitaţi prieteni străini din ţinuturile cucerite, care se întindeau de la Marea Neagră până la coasta Adriaticii, de la Dunăre până la capătul sudic al Greciei: oaspeţii greci veneau spre nord ca să vadă regatul macedonean, iar această nuntă între nepoată şi unchi putea să-i convingă că hegemonul lor macedonean nu era tiranul pe care şi-l imaginaseră.

Dar grecii şi părerea lor nu erau singura preocupare a lui Filip. Pe măsură ce se apropia de casă, era tot mai tulburat de amintiri neplăcute de la ultima sa nuntă din Macedonia, care avusese loc cu mai bine de un an în urmă şi care învrăjbise familia regală prin implicaţiile sale neaşteptate. În pragul vârstei mijlocii, Filip se îndrăgostise de Euridice, o fată dintr-o familie macedoneană de viţă nobilă, şi hotărâse să se căsătorească cu ea, poate pentru că se aflase că purta copilul lui, poate şi pentru că tânăra avea relaţii puternice la curte şi în armată. Celelalte cinci soţii ale sale urmăriseră povestea cu indiferenţă, dar regina lui Olimpia nu a putut să o trateze ca încă o frivolitate printre multe altele din trecut. Ca mamă a lui Alexandru, singurul fiu legitim al lui Filip, şi ca prinţesă a Epirului învecinat, îşi meritase recunoaşterea ca regină a Macedoniei în ultimii douăzeci de ani. Dar Euridice era macedoneană, iar Filip se îndrăgostise de ea; copiii unei tinere macedonene ar fi putut strica planurile Olimpiei – o epirotă, o străină – pentru succesiunea la tron a propriului fiu şi, de îndată ce familiile celor două soţii se întâlniseră la banchetul de nuntă, unchiul lui Euridice sugerase exact acest lucru. Izbucnise o încăierare, iar Alexandru îl ameninţase pe Filip cu sabia; Alexandru şi Olimpia fugiseră apoi de la curte şi, cu toate că el se întorsese în scurtă vreme, ea se dusese în Epirul natal şi rămăsese acolo. Între timp, Euridice născuse o fiică pe care Filip o botezase Europa; în toamnă, rămăsese din nou însărcinată. Acum, cu câteva zile înainte de plecarea lui Filip spre Asia, Euridice îi dăruise un fiu, iar când oaspeţii străini ai lui Filip au sosit pentru nunta fiicei lui, curtea şi familia regală erau conştiente că avea să se producă o

schimbare a balanţei de favoruri regale. Bebeluşul acaparase totul: părea imposibil acum ca Olimpia să-şi recapete vechea autoritate.

Deşi absentă, Olimpia păstrase două temeiuri pentru a pretinde respectul lui Filip: fiul ei, Alexandru, şi înrudirea ei cu familia regală din Epirul învecinat. Primul se şubrezise, pentru că fiul ei nu mai era unic, iar celălalt, ascendenţa regală epirotă, urma să devină irelevant din cauza nunţii de rămas-bun puse la cale de Filip. Era o mişcare bine gândită, dar complicată. Olimpia era mama miresei şi sora mai mare a mirelui, dar căsătoria lor contravenea total intereselor ei – de aceea o şi încurajase Filip. Fratele ei, mirele, era regele Epirului, la care fugise pentru a se răzbuna pentru căsătoria lui Filip cu Euridice; dar nu primise nici un ajutor, pentru că acesta îşi petrecuse tinereţea la curtea macedoneană, unde, potrivit bârfelor, Filip fusese iubitul său, şi pentru că îşi datora regatul intrigilor puse la cale de Filip cu doar cinci ani înainte. Acceptând să se căsătorească cu nepoata sa şi să devină ginerele lui Filip, o rănise şi mai mult pe Olimpia. Cutumele politice impuneau ca Filip să fie legat prin căsătorie de supuşii săi vecini din Epir, iar Olimpia îndeplinise această nevoie în ultimii douăzeci de ani, ca prinţesă epirotă. Dar dacă fratele ei, regele Epirului, urma să se căsătorească cu cineva din familia lui Filip, ea nu mai era necesară pentru politica sau viaţa privată a lui Filip. La festivităţile organizate în vechea capitală regală a Macedoniei, invitaţii la nuntă trebuiau să asiste la mai mult decât petrecerea de rămas-bun a conducătorului lor. Asistau la respingerea definitivă a reginei sale Olimpia, gândită de Filip ca o modalitate de a-şi stabiliza regatul şi frontierele înainte de a pleca în Asia.

Veniseră la Aigai, cel mai vechi palat din Macedonia şi un sit care a scăpat mult timp de căutătorii săi moderni. De fapt, palatul a fost descoperit de mult şi doar numele a fost aplicat greşit. Aigai nu se găseşte pe dealul verde abrupt al Edessei din ziua de azi, lângă lanţurile muntoase Bermion şi Barnous, unde cascade se prăvălesc spre livezi de la poalele stâncilor şi unde arheologii nu au găsit nici o altă dovadă decât un presupus zid din Aigai consemnat acolo de hărţi greceşti moderne. În schimb, s-a descoperit că Aigai

este, de fapt, bine-cunoscutul palat Vergina, aflat mai la sud, unde începuseră să se construiască morminte macedonene cu o mie de ani înainte de naşterea lui Filip şi unde versanţii nordici ai muntelui Olimp continuă să întoarcă norii din câmpia aurie a Macedoniei inferioare, un truc meteorologic pe care un vizitator grec în Aigai din vremea lui Filip l-a menţionat ca o particularitate locală. Situl de la Vergina conservă mozaicurile şi planul de bază ale palatului construit de regii de mai târziu, dar palatul străvechi al lui Filip trebuie să fi fost aşezat lângă el, uşor accesibil dinspre frontiera greacă, de unde veniseră – cu barca şi călare – oaspeţii la nuntă; înaintând pe un scurt canal fluvial, aceştia ajungeau la marginea primei câmpii a Macedoniei şi nu puteau vedea mai mult din acest ţinut care le era cunoscut pentru pădurile sale de brad argintiu, cai liberi şi regi care îşi încălcau cuvântul şi nu aveau niciodată parte de o moarte liniştită.

Nunta pentru care veniseră fusese organizată, au constatat ei curând, în stilul lor grecesc. Au avut loc banchete şi jocuri atletice, concursuri pentru artişti de tot felul şi recitaluri ale unor celebri actori atenieni, care fuseseră preferaţi multă vreme ca oaspeţi şi trimişi la curtea lui Filip. Timp de câteva zile, vinul roşu şi tare al macedonenilor a fost servit cu generozitate, iar lui Filip i-au fost oferite coroane de aur de către oraşele greceşti aliate, care îşi cunoşteau foarte bine interesele. Toţi au fost răsplătiţi cu veşti bune atât din ţară, cât şi din străinătate. În Grecia, oracolul de la Delfi susţinea de mult invazia lui Filip, iar profeţia sa privind soarta acesteia părea cu atât mai favorabilă în lumina veştilor venite de la răsărit. Armata sa expediţionară fusese întâmpinată de supuşii greci ai perşilor de pe coasta Asiei Mici; în Egipt au avut loc răzmeriţe ale localnicilor şi s-a zvonit că, în palatul persan din Susa, un eunuc regal l-ar fi otrăvit pe fostul rege al perşilor, după care a oferit tronul mai întâi unui prinţ, pe care de asemenea l-a otrăvit, iar apoi unui curtean mai neînsemnat, cunoscut acum drept regele Darius al III-lea. Sfârşitul vechii linii regale din cauza unei duble otrăviri nu-i încuraja pe guvernanţii perşi să-şi apere marginile occidentale ale imperiului, deci macedonenii şi grecii se

puteau aştepta să obţină şi alte succese militare în Asia. Era o perspectivă plăcută, iar după ce s-a terminat nunta, Filip, hegemonul grecilor, a anunţat un spectacol propriu; în ziua următoare, în teatrul din Aigai, jocurile urmau să înceapă cu o procesiune solemnă, iar locurile trebuiau ocupate până la răsăritul soarelui.

În zori, imaginile celor doisprezece zei greci din Olimp, executate de cei mai buni meşteri greci, urmau să fie purtate prin faţa spectatorilor; în viaţa citadină din lumea clasică, puţine festivităţi aveau o durată mai mare decât procesiunile lungi şi lente în cinstea zeilor, şi era de aşteptat ca Filip să rămână fidel acestei tradiţii înrădăcinate. Dar venise cu un adaos mai puţin obişnuit: printre reprezentările nemuritorilor trebuia inclusă şi o statuie care îl reprezenta pe el însuşi întronat – era o asociere îndrăzneaţă, dar oaspeţilor săi aleşi cu siguranţă nu li s-a părut odioasă. Mai fuseseră greci care primiseră onoruri egale cu ale zeilor, iar în oraşele greceşti existau indicii că Filip avea să fie venerat pe timpul vieţii pentru binefacerile lui. Supuşii recunoscători îl credeau protejat în special de Zeus, strămoşul regilor macedoneni, şi era uşor să-i asemuieşti portretul cu barbă neagră cu al regelui zeilor sau să-l afişezi la vedere în temple locale. Se prea poate ca întronarea sacră a statuii sale să fi fost inovaţia lui Filip, dar scopul lui explicit era să le facă pe plac oaspeţilor greci, nu să-i şocheze cu o impietate. Şi-a atins scopul, pentru că exemplul pe care l-a oferit la Aigai a devenit un obicei, fiind preluat de regii macedoneni, care mai târziu au fost veneraţi în teritoriile greceşti din Asia, iar apoi de Iulius Caesar şi, astfel, de împăraţii Romei.

Când imaginile au fost aduse în arenă, Filip le-a ordonat soldaţilor din garda lui de corp să se îndepărteze, pentru că nu ar fi fost potrivit să apară în public printre bărbaţi înarmaţi, semnul unui tiran, nu al unui conducător aliat. Doar doi tineri prinţi aveau să-l însoţească: Alexandru, fiul dăruit de Olimpia, şi Alexandru, regele Epirului, a cărui nuntă tocmai fusese sărbătorită. Flancat de fiul şi de ginerele său, regele Filip a pornit spre teatru, punându-şi mantia albă pe trupul acoperit cu răni dobândite în luptă timp de douăzeci de ani, cu un singur ochi şi o barbă

neagră, un bărbat pe care vizitatorii greci îl lăudaseră pentru frumuseţea lui cu doar zece ani înainte.

Dar Filip nu avea să ajungă în faţa publicului său. La intrarea în teatru îl aştepta un tânăr din garda lui de corp care nu respectase ordinele şi rămăsese neobservat în urma tovarăşilor săi; în timp ce Filip se apropia, tânărul s-a năpustit asupra lui şi l-a înjunghiat între coaste cu un pumnal celtic scurt. Apoi a luat-o la fugă, profitând de avantajul oferit de surprinderea totală a celor de faţă; gărzile regale care n-au pornit în urmărirea lui s-au apropiat în grabă de locul unde zăcea Filip. Dar nu mai era nici o speranţă, pentru că Filip murise, iar Pausanias, garda de corp din Orestis, regatul de munte dinspre apus, se răzbunase.

La porţile oraşului, caii şi complicii săi îl aşteptau conform planului, iar Pausanias părea sigur că va scăpa. Mai avea doar câţiva paşi până la ei, dar s-a grăbit când să sară pe cal; s-a împiedicat şi a căzut, pentru că cizma i se prinsese într-un vrej de viţă-de-vie. A fost înşfăcat imediat de trei dintre urmăritorii săi, toţi nobili din zonele muntoase, unul chiar din regatul lui. Însă faptul că se trăgeau din aceeaşi regiune nu însemna nimic, aşa că, spun unii, l-au ucis pe loc; alţii au susţinut – mai plauzibil – că l-au târât înapoi la teatru, unde a fost interogat în legătură cu complicii săi, apoi condamnat la moarte. Aplicându-i pedeapsa greacă obişnuită pentru tâlhari şi ucigaşi, i-au ţintuit gâtul, braţele şi picioarele cu cinci scoabe de fier pe o scândură de lemn şi l-au lăsat să moară de foame în public, înainte ca trupul fără viaţă să-i fie dat jos pentru înmormântare.

„Taurul e împodobit cu coroane, sfârşitul este aproape, sacrificatorul se apropie.” Uciderea bruscă a lui Filip a fost un mister pentru oaspeţii săi şi, ca de obicei când venea vorba de mistere, s-a considerat că oracolul de la Delfi spusese încă o dată adevărul. Oracolul, s-a povestit mai târziu, îi dăduse acest răspuns lui Filip chiar în primăvară, înainte de asasinarea sa; iar el crezuse că taurul era regele persan, că sacrificatorul era el însuşi şi că versetul oracolului confirma că invazia lui în Asia urma să fie încununată de succes. Dar pentru Apollo, zeul oracolului, taurul s-a dovedit a fi chiar Filip, împodobit pentru nunta

fiicei sale, iar călăul – Pausanias; profeţia s-a împlinit, dar un oracol nu este o explicaţie, iar în istorie, mai ales când e vorba de un asasinat, nu contează doar să ştim ce s-a întâmplat. E important să ştim şi de ce.

Din noianul de bârfe şi de confuzii, ne-a parvenit o singură relatare contemporană privind motivele lui Pausanias. Asasinarea lui Filip, a consemnat Aristotel, a fost o chestiune personală şi, cum Aristotel a trăit la curtea macedoneană, unde a servit drept tutore regal, părerea sa merită luată în considerare: Pausanias l-ar fi ucis pe rege „pentru că fusese abuzat de adepţii lui Attalos”, care era unchiul noii soţii a lui Filip, Euridice, şi, prin urmare, era tratat cu multă stimă de rege. Alţii cunoşteau mai în amănunt această poveste care, vreo cincizeci de ani mai târziu, a căpătat proporţii neverosimile: Pausanias, spuneau ei, fusese iubitul lui Filip, până când, din gelozie, se luase odată la ceartă cu Attalos, un nobil care nu putea fi insultat fără consecinţe. Attalos îl invitase mai apoi pe Pausanias la cină, îl îmbătase criţă şi îl dăduse îngrijitorilor catârilor lui să-l abuzeze după pofta inimii; Pausanias îi ceruse lui Filip să-l răzbune, dar Filip nu voise să se atingă de unchiul noii sale mirese, aşa că ignorase cererea lui. Curând după aceea, Attalos fusese trimis să comande invazia Asiei, iar Pausanias şi-ar fi îndreptat furia împotriva singurei ţinte care mai rămăsese în Macedonia: într-un acces iresponsabil de răzbunare, îl ucisese pe regele care nu-i venise în ajutor.

Se prea poate ca Pausanias să-i fi purtat ranchiună lui Filip, dar povestea relatată de Aristotel nu este o explicaţie completă sau suficientă. El o menţionează în treacăt, într-o carte de filosofie în care uciderea lui Filip este doar unul dintr-o serie de evenimente contemporane, pe care i se poate reproşa că l-a interpretat prea superficial pentru posteritate; Aristotel cunoştea bine Macedonia, deşi numai ca oficial la curte, iar în incidentul cu Pausanias nu este greu să-i critici judecata. Chiar dacă Pausanias era un dezaxat, ca majoritatea asasinilor, e ciudat că l-a ales tocmai pe Filip ca să se răzbune pentru o ofensă sexuală comisă cu multe săptămâni înainte de un alt bărbat; prea multe fărădelegi au fost explicate greşit de bârfele greceşti ca fiind datorate homosexualităţii pentru ca acest exemplu

să fie mai convingător. Probabil a existat un temei pentru această poveste; la câteva săptămâni după moartea lui Filip, Attalos avea să fie ucis în Asia din ordinul lui Alexandru, moştenitorul lui Filip şi fost elev al lui Aristotel. Este posibil ca prietenii noului rege să fi justificat crima lui Pausanias prin aroganţa unui duşman care nu mai putea da replica; oficial, aceştia ar fi putut susţine că Attalos îl violase pe Pausanias, iar Aristotel i-a crezut, implicându-l pe Attalos într-o crimă în care nu avea nici un amestec; se poate dovedi că şi alţi duşmani ai regelui au fost defăimaţi în mod similar şi nu a existat un nume mai detestat pentru prietenii lui Alexandru decât cel al lui Attalos.

Este posibilă şi o interpretare diferită, bazată pe momentul crimei şi pe beneficiarii acesteia – ambele implică multă speculaţie, dar sunt susţinute de fapte din trecutul lui Pausanias, care nu au legătură cu Attalos sau cu eventuala lui dragoste neîmpărtăşită faţă de Filip. Pausanias era un nobil din ţinuturile vestice ale Macedoniei, ale căror triburi fuseseră anexate regatului doar în timpul domniei lui Filip; el nu era nicidecum un macedonean adevărat, pentru că membrii tribului său juraseră anterior credinţă Epirului învecinat, ba chiar îşi puneau nume epirote. Însă Epirul era patria şi locul de refugiu al Olimpiei: ea se putea prevala de legăturile familiei sale cu poporul lui Pausanias – mai ales că, în exil fiind, era simplu să ia legătura cu epiroţii – şi poate că nu i-a fost deloc greu să manipuleze un nobil pe care Filip îl adusese la curtea lui, îndepărtându-l de cercul lui de prieteni. Dar nu e limpede de ce şi-ar fi ales acel moment pentru săvârşirea crimei, deoarece un macedonean care căuta răzbunare nu ar fi avut nici un motiv să aştepte să-l omoare pe Filip cu ocazia festivităţilor unei nunţi în familie, în prezenţa unui public străin; Pausanias, se spune, era una dintre cele şapte gărzi regale şi, astfel, ar fi avut numeroase ocazii să comită crima în taină. Dar, pentru Olimpia, acesta era modul ideal de a comite asasinatul: Filip a fost ucis la nunta menită să o îndepărteze, la doar câteva zile după ce Euridice îi născuse un fiu şi la doar câteva ore de la oficierea căsătoriei care făcuse ca descendenţa epirotă a Olimpiei să devină irelevantă. Imediat după moartea lui Filip, fiul ei Alexandru

putea să ia regatul din mâinile rivalilor şi să-i restituie mamei sale influenţa de odinioară. Oficial, izbucnirea lui Pausanias putea fi pusă pe seama lui Attalos; poate că Olimpia a ştiut că totul a început de la instigările ei disperate.

Cât priveşte oportunitatea crimei, se spune că Olimpia nu a lăsat nici o urmă de îndoială:

> În noaptea în care s-a întors în Macedonia, a aşezat o coroană de aur pe capul lui Pausanias, deşi încă era atârnat pe stâlpul de lemn rezervat asasinilor; câteva zile mai târziu, tot ea i-a dat jos trupul şi l-a ars peste rămăşiţele răposatului ei soţ. A construit în acel loc o movilă pentru Pausanias şi a cerut localnicilor să-i aducă jertfe anuale, împuindu-le capul cu superstiţii. Sub numele ei de fată, ea i-a dedicat lui Apollo pumnalul cu care fusese înjunghiat Filip; toate acestea le-a făcut atât de făţiş, încât părea să se teamă că planul asasinării lui ar fi putut să nu-i fie atribuit ei.

Oricât de exagerat ar părea, nu există nici un motiv pentru a respinge toate aceste detalii ca zvonuri false sau rău intenţionate; nu există confirmări din alte surse, dar Olimpia era o femeie cu pasiuni puternice, care mai târziu nu a arătat nici un scrupul în uciderea rivalilor din familie care o ameninţaseră. Luată în sine, recunoştinţa faţă de Pausanias nu e suficientă pentru a o incrimina, dar reprezintă încă un detaliu care o implică în acest asasinat, pe care Aristotel – probabil intenţionat – nu l-a explicat satisfăcător.

Există şi alte detalii. În mod evident, Pausanias fusese ajutat nu în ultimul rând de bărbaţii care îl aşteptau cu ceilalţi cai ai lui, iar dacă Olimpia fusese sfătuitoarea lui, ea nu s-ar fi mulţumit cu simpla asasinare a lui Filip. Ea complota pentru revenirea ei în Macedonia, şi numai fiul ei, prezumtivul moştenitor al lui Filip, ar fi putut să i-o garanteze. Dacă avea motive să recurgă la Pausanias, avea motive să apeleze şi la fiul ei Alexandru, şi, cu toate că nu s-au adus vreodată dovezi temeinice împotriva lui, este bine să luăm în considerare şi poziţia sa.

Cu un an înainte, când Filip se căsătorise cu Euridice, Alexandru avusese o dispută aprinsă cu el şi îşi urmase mama în exil; nu peste mult timp, s-au împăcat şi i-a reintrat în graţii, după cum confirmă prezenţa sa alături de Filip în ziua crimei, dar nu trăise în siguranţă în lunile de după întoarcerea la palat. În ciuda vârstei, abilităţile sale îl recomandau ca succesor probabil al lui Filip, însă trăia marcat de ruşinea că Olimpia căzuse în dizgraţie; prea nerăbdător să preia tronul regatului, el dispusese de curând exilarea celor mai apropiaţi prieteni ai săi, iar când Euridice i-a născut un fiu lui Filip, temerile sale nu au făcut decât să se agraveze. Attalos spusese că fiul lui Euridice avea să fie mai îndreptăţit la tron decât cei născuţi de celelalte soţii şi, deşi băiatul era doar un prunc, el avea relaţii puternice care să-l ajute să acceadă la un tron care, în baza acestei legitimităţi, nu avea să fie cedat niciodată fiului mai mare. El constituia o ameninţare, chiar dacă nu una imediată, dar, când Filip a fost ucis, Attalos era din fericire departe în Asia, iar băiatul avea doar câteva săptămâni. Imediat după ce Alexandru a fost proclamat rege, bebeluşul a fost ucis, iar Attalos, aflat prea departe de curte pentru a-şi aduna prietenii, a fost ucis sub acuzaţia de trădare.

Temerile legate de succesiune îl făcuseră pe Alexandru să se certe de două ori cu Filip, dar una e să profiţi, ca moştenitor, de pe urma tatălui, şi cu totul altceva să-l ucizi pentru a pune mâna pe moştenire. Ulterior, Alexandru a fost suspectat cel mult în zvonurile greceşti; nu a existat nici o dovadă împotriva lui, iar teoriile despre presupusa lui cruzime cu greu pot umple o astfel de lacună. Un paricid nemilos n-ar fi făcut decât să încurajeze pe alţii să pună la cale o lovitură de palat secretă, care ar fi putut fi executată cu multă uşurinţă şi ar fi dus la confiscarea unui tron pe care Alexandru fusese la un pas să-l piardă. O nuntă cu mulţi oaspeţi străini ar fi fost un moment incredibil de prost ales ca moştenitorul aspirant al lui Filip să-şi înfăptuiască asasinatul, deoarece martorii săi ar fi răspândit rapid ştirile şi i-ar fi inflamat pe numeroşii supuşi străini pe care ar fi trebuit să-i păstreze de partea lui. Primul an de domnie a lui Alexandru a arătat ce pericole ar fi antrenat îndepărtarea acestora. Dacă Alexandru a fost complice la uciderea lui

Filip este o întrebare la care numai credinţa sau prejudecăţile pot pretinde că ştiu răspunsul; e adevărat că cei doi se certaseră, dar Alexandru îi şi salvase viaţa tatălui său într-o altă ocazie, plus că nu există dovezi care să demonstreze că ura amintirea lui Filip, darămite că îşi asuma meritul pentru moartea sa. Argumentele formulate pe baza momentului şi a beneficiarilor fac ca vinovăţia Olimpiei să fie o probabilitate, iar cea a lui Alexandru doar o speculaţie; este mai relevant, aşa cum Alexandru însuşi era conştient, că acestea puteau fi folosite mai convingător în altă parte.

„Perşii spun că nimeni nu şi-a ucis încă propriul tată sau propria mamă, dar că, ori de câte ori pare să se fi comis o astfel de crimă, este inevitabil ca, de fapt, cercetările să arate că aşa-numitul fiu a fost fie adoptat, fie nelegitim. Căci, spun ei, este de neconceput ca un părinte adevărat să fie ucis vreodată de fiul său adevărat.” Pentru perşi, după cum a observat un istoric grec, complicitatea lui Alexandru ar fi fost de neconceput din punct de vedere strict uman; pentru Alexandru, era exclus din motive mai puternice. Din punctul lui de vedere, asasinatul fusese pus la cale chiar de perşi. „Tatăl meu a murit din cauza unor complotişti tocmiţi de tine şi poporul tău, aşa cum te-ai lăudat în scrisorile pe care le-ai trimis către unii şi alţii.” Acestea sunt cuvintele pe care Alexandru i le-ar fi expediat regelui persan patru ani mai târziu, iar referirea la scrisorile publice ale perşilor dovedeşte că măcar lăudăroşenia lor referitoare la asasinat a fost un fapt istoric. Dacă simplul beneficiu este o dovadă a vinovăţiei, atunci perşii aveau la fel de multe motive să-l ucidă pe Filip ca oricare soţie sau fiu revoltat, pentru că imperiul lor, la care macedonenii puteau ajunge în doar unsprezece zile de marş uşor, tocmai fusese invadat, iar dacă Filip ar fi fost ucis, era de aşteptat ca armata lui să se destrame din pricina obişnuitelor dispute familiale pentru succesiune. Şi totuşi, lăudăroşeniile persane nu sunt o garanţie a adevărului, mai ales dacă au fost răspândite ca să atragă aliaţi împotriva moştenitorului lui Filip. Dintre toţi beneficiarii crimei – atât cei din Macedonia, cât şi cei din străinătate –, Olimpia poate fi suspectată în cea mai mare măsură de participare la asasinat; însă vinovăţia ei nu va

putea fi niciodată dovedită, iar despre rolul fiului ei nu se pot face presupuneri întemeiate, dar este cât se poate de plauzibil ca Filip să fi căzut răpus de un complot pus la cale de soţia pe care încercase să o alunge.

Ne putem pune întrebări pe marginea asasinatului, dar este greşit să presupunem că ar putea fi elucidat vreodată, deoarece chiar şi pentru contemporani a rămas un mister celebru. În schimb, consecinţele sale probabile nu erau deloc un mister, pentru că Filip – „un bărbat cum nu se mai văzuse în Europa” – murise şi nu exista nici un motiv să se presupună că fiul lui de douăzeci de ani nu va reuşi să-şi revendice moştenirea din pricina unor eventuale lupte între fraţi sau între tată şi fiii săi, aşa cum se întâmpla de obicei la schimbarea regelui. Dar în numai cinci ani, acest tânăr avea să depăşească cu mult faptele măreţe ale tatălui său; obiectiv vorbind, îl putea considera pe Filip un om cu realizări mai mici decât ale lui: Alexandru năruise un imperiu care rezistase două sute de ani, devenise de o mie de ori mai bogat decât oricare om din lume şi se pregătea pentru un marş care li se părea supraomenesc celor care îl venerau de bunăvoie ca pe un zeu. Istoria a părut deseori că ar fi studiul unor fapte care scapă controlului nostru. După accederea la tron a lui Alexandru, istoria a ajuns să depindă de capriciile şi de hotărârile unui bărbat de douăzeci şi cinci de ani, care a ajuns să stăpânească un imperiu de peste cinci milioane de kilometri pătraţi.

Dacă deciziile lui au avut efecte inevitabil rapide, consecinţele lor s-au dovedit mai durabile. „Stăm în jurul mării noastre”, le spusese Socrate prietenilor săi, „precum broaştele în jurul unui iaz.” Arta greacă ajunsese în zona Parisului de astăzi, meşteri greci lucraseră în apropierea Münchenului modern sau locuiseră în lagune din Marea Adriatică, la sud de Veneţia, dar nici un grec de pe continent nu fusese vreodată la est de Susa şi nu văzuse stepele din Asia Centrală, iar iazul cu broaşte rămânea în continuare Marea Mediterană. După Alexandru, competiţiile atletice greceşti aveau să se desfăşoare în dogoarea Golfului Persic, povestea calului troian avea să fie spusă de-a lungul fluviului Amudaria şi localnicilor din Punjab; departe de iazul cu broaşte, grecii aveau să practice

budismul, iar Homer urma să fie tradus într-o limbă indiană; când a fost excavat un oraş din nord-vestul Indiei, s-a descoperit o bucată de fildeş pe care era sculptată povestea de dragoste a lui Cupidon şi Psyche alături de ţepuşe pentru mânat elefanţi ale unui *mahout*[2] local. Povestea lui Alexandru nu se rezumă la războaiele sale de cucerire sau la problemele personalităţii lui; dacă deciziile sale ar fi fost altele, nu s-ar fi degajat niciodată terenul ca în Asia să se dezvolte o tendinţă cu totul nouă, izvorâtă din eforturile armatei sale.

Din punct de vedere personal, fascinaţia exercitată de el a fost mai directă şi cu siguranţă nu a murit odată cu el. Cortul, inelul, cupele, calul şi cadavrul lui au devenit adevărate modele pentru succesorii săi, care i-au imitat chiar şi modul în care îşi ţinea capul. Iată un exemplu edificator: în ajunul unei bătălii, Alexandru i-a apărut în vis lui Pyrrhus, cel mai îndrăzneţ dintre generalii greci, iar Pyrrhus l-a întrebat ce ajutor ar putea promite o fantomă. „Îţi împrumut numele meu”, i-a răspuns Alexandru. Şi într-adevăr, numele lui a exercitat o fascinaţie continuă timp de peste două mii de ani. L-a atras pe tânărul Pompei, care i-a copiat până şi felul de a se îmbrăca; şi tânărul Augustus a fost captivat de acest nume, care mai apoi a fost folosit şi de împăratul Traian; dintre poeţi, Petrarca l-a atacat, iar Shakespeare i-a luat apărarea; creştinii l-au detestat, păgânii i-au păstrat memoria vie, iar unui episcop victorian i s-a părut cel mai admirabil nume din lume. Figurile grandioase ale istoriei nu i-au putut rezista: în tinereţe, Ludovic al XIV-lea l-a interpretat pe Alexandru într-un spectacol de balet, Michelangelo a proiectat piaţa Capitoliului din Roma sub forma scutului său, iar Napoleon ţinea pe noptieră o biografie a marelui macedonean, deşi este doar o legendă că s-ar fi îmbrăcat în fiecare dimineaţă în faţa unui tablou înfăţişând cea mai răsunătoare victorie a lui Alexandru. Ca nume, exercita vraja tinereţii şi gloriei: Iulius Caesar şi-a ridicat odată privirea din biografia lui Alexandru, a stat pe gânduri o vreme şi apoi a izbucnit în lacrimi „pentru că Alexandru murise la vârsta de treizeci şi

---

[2] Conducător de elefanţi (n.red.).

doi de ani, rege al atâtor popoare, iar el nu obţinuse încă nici o victorie strălucită”.

Prin urmare, Alexandru este o figură rară şi complexă, un adevărat erou, dar care, cât a trăit, a dorit să fie văzut ca rivalul idealului eroic al societăţii sale. Datorită interesului continuu al Occidentului educat faţă de antichitatea greacă şi datorită răspândirii, mai ales în limbile orientale, a unor relatări legendare ale izbânzilor lui Alexandru, faima sa a ajuns din Islanda până în China; inventarea submarinelor şi a unei maşini zburătoare, Fântâna Nemuririi şi Valea Diamantelor sunt doar câteva dintre aventurile fictive care au fost legate de numele său într-un proces pe care fiecare epocă l-a continuat în funcţie de preocupările sale; când cei trei magi de la răsărit au venit să-i aducă daruri lui Iisus, aurul lui Melchior, relata o legendă evreiască, provenea din comoara lui Alexandru. El nu a fost uitat nici de oamenii obişnuiţi de la ambele capete ale imperiului său. Întrucât romanul popular *Alexandria*[3] a avut parte de o largă răspândire, există chiar şi azi căpetenii afghane care pretind că descind din faimosul rege macedonean. În urmă cu şaptezeci de ani, ei au mers la război cu steagul roşu pe care îl credeau stindardul lui Alexandru, iar în nopţile furtunoase din Marea Egee, pescarii din insula Lesbos încă strigă: „Unde este Alexandru cel Mare?”, şi, dând răspunsul liniştitor: „Alexandru cel Mare trăieşte şi este rege”, sunt convinşi că valurile se vor potoli.

„Dar unde este Alexandru, soldatul Alexandru?” Nici faima, nici legenda lui nu au ajutat la lămurirea biografiei sale, iar tânărul care a preluat puterea pentru prima dată după o crimă la Aigai s-a pierdut printre poveşti contradictorii şi o serie de relatări trunchiate. Peste douăzeci de contemporani au scris despre domnia lui, dar nici una dintre cărţile lor nu ne-a parvenit în varianta originală şi doar un singur extras dintr-o scrisoare a lui Alexandru este autentic dincolo de orice îndoială. După mai

[3] Această relatare legendară a luat naştere în Egipt, cam la cinci secole după moartea lui Alexandru. Deşi alcătuită în cea mai mare parte din ficţiuni evidente, ea consemnează şi elemente anterioare perioadei în care a fost redactată, precum şi câteva fapte reale. (n.a.).

bine de patru secole de la moartea sa, doi istorici şi doi compilatori au împletit şi au rezumat lucrările de istorie dedicate lui Alexandru, iar viaţa lui trebuie reconstituită acum în mare parte pe baza lucrărilor lăsate de ei. Scriind pe vremea Imperiului Roman, ei nu au înţeles epoca lui Alexandru, iar demersul lor seamănă cu cel de a reconstitui istoria Angliei din epoca Tudorilor pe baza eseurilor lui Macaulay şi a lucrărilor de istorie ale filosofului David Hume. Şi totuşi, prin comparaţii minuţioase, se pot reconstitui în linii mari originalele pe care s-au bazat, iar arta şi inscripţiile ne pot ajuta să îndepărtăm prejudecăţile pe care le aveau aceşti istorici târzii. Aceste lucrări ne oferă un portret al lui Alexandru şi, dezvoltând câte o trăsătură a sa pe baza diferitelor societăţi în care s-a desfăşurat viaţa sa, acest portret poate fi adesea plasat într-o lumină convingătoare. Alexandru este subiectul unei căutări, nu al unei relatări, căci acesta a fost stilul şi conţinutul primelor istorii dedicate vieţii sale, drept care orice naraţiune istorică pe acest subiect care se pretinde sigură nu poate fi decât necredibilă. Este cu atât mai puţin o lecţie sau un avertisment moral. A studia trecutul pentru a pune în evidenţă nebunia umană sau superstiţii populare înseamnă doar a proiecta propriile noastre speranţe şi temeri asupra unei societăţi diferite. Istoria Greciei antice nu are drept beneficiu formularea unor învăţăminte morale, ci posibilitatea de a cunoaşte o epocă anterioară printr-un vast culoar al timpului; deci miza este să descoperim experienţele oamenilor de odinioară, inclusiv pe cele ale lui Alexandru, şi, după două mii de ani, această căutare, deşi niciodată uşoară, ne răsplăteşte deseori şi merită continuată.

CAPITOLUL DOI

Demersul de a porni pe urmele lui Alexandru începe misterios, dar dramatic. Când Filip a fost ucis, curtea macedoneană nu se putea aştepta decât la încă una dintre luptele familiale care slăbiseră regatul în ultima sută de ani;

astfel de lupte nu apar relatate în detaliu decât rareori, dar se pot găsi indicii – adesea în cele mai improbabile locuri – care, luate laolaltă, sugerează un model de acţiune, înşelător poate din lipsa mărturiilor, dar în concordanţă cu felul în care era de aşteptat să se poarte regii macedoneni. În primul rând, modelul are nevoie de un fundal.

Amplasată la graniţa nordică a lumii vorbitoare de greacă, în vecinătatea triburilor europene, Macedonia lui Filip era un ansamblu de regate strânse laolaltă prin cuceriri, căsătorii şi mite, precum şi prin atracţia exercitată de averea lui în creştere. În momentul naşterii lui Alexandru, era o ţară plină de contraste imposibil de reconciliat; după treisprezece ani de domnie energică, Filip încă nu reuşise să armonizeze interesele concurente care le dăduseră bătăi de cap regilor anteriori. Macedonia încă era un ţinut alcătuit din şesuri şi zone muntoase, pe care Filip, la fel ca strămoşii săi, îl conducea din câmpiile de sud-est, o zonă cu sol argilos şi fertil, străbătut de patru mari râuri care udau recoltele şi păşunile de iarnă. Mlăştinoase şi bogat împădurite, aceste ţinuturi şi dealurile învecinate erau atrăgătoare pentru colonizatori, iar Filip şi strămoşii săi le abordaseră cu temeritate şi perseverenţă. Fuseseră întreprinse lucrări de drenare şi se construiseră canale care foloseau apa râurilor pentru irigaţii; fuseseră tăiate drumuri prin pădurile dese de pini, ale căror trunchiuri erau fierte printr-o tehnică specială pentru a se obţine răşină, aceasta fiindu-le vândută constructorilor de nave greci din sudul sărac în lemn; vechile mine de aur de la graniţa de est fuseseră confiscate de Filip şi obligate să extragă cantităţi de metal preţios de o mie de ori mai mari decât înainte cu ajutorul sclavilor şi al cunoştinţelor de minerit ale grecilor; boi sălbatici, lei şi urşi erau vânaţi călare atât pentru hrană, cât şi de plăcere; macedonenii din apropierea coastei ştiau să pescuiască păstrăv la muscă pe râurile lor şi au introdus smochinul şi măslinul în ţinuturi unde rodeau de două ori pe an. Aceste câmpii întinse, numite de Homer „minunata Emathia”, erau un ţinut excelent pentru creşterea turmelor de vite, iar un vechi dans macedonean imita viaţa hoţilor de vite, în mod clar ocupaţia multor ţărani din partea locului. Bovinele nu abundaseră niciodată în Grecia, unde

carnea era rareori consumată în afara sacrificiilor religioase; dieta mai bogată în carne din Macedonia ar putea fi una dintre explicaţiile forţei lor pe câmpul de luptă.

Aceste câmpii erau invidiate de orice călător grec care trecea graniţa de sud a Macedoniei prin valea îngustă a Tempi de la poalele muntelui Olimp. Acesta trebuia să treacă pe la postul de frontieră de la Heraclion, oraşul lui Heracles, şi se oprea în oraşul port Dion, numit după zeul grec Zeus, strămoş al regilor macedoneni, şi locul unui festival anual al artelor, care ţinea nouă zile, închinat lui Zeus şi celor nouă muze greceşti. Acolo trecea prin porţile oraşului montate într-un zid de cărămidă şi mergea de-a lungul unui drum sacru pavat, care trecea pe lângă un teatru, câteva gimnazii şi un templu în stil doric; în plus, satele din apropiere erau asociate cu mitul lui Orfeu, faimosul bard al legendelor greceşti. Aşadar, acest călător ar fi rămas în continuare în lumea zeilor şi sacrificiilor greceşti, a pieselor de teatru greceşti şi a limbii greceşti, deşi localnicii probabil o vorbeau cu un accent nordic, pronunţând „g” în loc de „ch”, „d” în loc de „th” şi „Bilip” în loc de „Filip”.

Continuându-şi drumul de-a lungul coastei, călătorul ajungea la câmpii roditoare şi la oraşe cu un aspect grecesc şi mai pronunţat. Următoarele două oraşe de coastă de pe malul Golfului Thermaic fuseseră întemeiate de colonişti greci şi aşteptau de multă vreme şansa de a se elibera de regii macedoneni care ajunseseră să le stăpânească. Uneori, reuşeau să-şi recapete independenţa, păstrându-şi spiritul liber în ciuda vicisitudinilor; aveau conducători bogaţi şi o clasă de mijloc care se putea înarma pentru război; cultivau pământurile fertile din jurul lor, iar veniturile suplimentare care le făceau atât de râvnite proveneau din comerţul pe mare. Un drum comercial faimos pornea de pe coastă şi mergea spre vest, în inima Macedoniei, iar când apăreau litigii, negustorii greci nu aveau nimic împotrivă ca ele să fie tranşate de tribunale din oraşele de coastă; comercianţilor li se percepeau taxe portuare, iar colectarea lor anuală era monopolul bogaţilor. Aceste oraşe nu erau nicidecum ultimele bastioane ale culturii greceşti, aflate la graniţa unei lumi barbare:

palatele macedonene de la Pella şi Aigai erau situate mai departe de coastă, fiind legate de mare prin râuri, cea mai rapidă şi mai ieftină metodă de a transporta încărcături mari în Antichitate. Prin urmare, palatele erau uşor accesibile, iar faptul că îi găzduiau pe unii dintre cei mai buni artişti greci făcea aspectul lor să nu difere cu mult de acela al râvnitelor oraşe de pe coastă.

„Nimeni nu mergea în Macedonia să-l vadă pe rege, dar mulţi veneau de departe să-i vadă palatul” – aşa se pare că ar fi zis Socrate când a refuzat propunerea de a fugi din Atena, ca să scape de condamnarea la moarte, şi de a se adăposti în Macedonia, la Pella. La finele secolului, rege era Arhelaos, al cărui sprijin pentru artiştii greci chiar a depăşit exemplul strămoşilor săi şi din a cărui dorinţă capitala regatului a fost mutată de la Aigai spre nord-est, la Pella, de unde se ajungea mai uşor la mare şi era mai bine amplasată faţă de drumurile nou construite ale regatului. Pe vremea aceea, Pella era un oraş situat pe malul unui lac, aproape pe râul Loudias, şi avea un port natural în locul unde râul se lăţea sub forma unei întinderi de apă noroioasă. În jurul anului 380 î.Hr., Pella era cel mai mare oraş din Macedonia; Filip l-a extins, desigur, iar la douăzeci de ani după moartea lui Alexandru, avea să devină un oraş în plină expansiune mulţumită avuţiilor trimise aici în urma campaniilor de cucerire din Asia, lăudându-se cu temple şi palate de peste o sută de metri lungime, cu două sau trei curţi mari fiecare, ale căror colonade greceşti susţineau frize bogat pictate; ziduri de cărămidă se înălţau deasupra pragurilor de marmură, iar podelele erau acoperite cu mozaicuri. Era un oraş unde se puteau organiza banchete pe gustul celor mai pretenţioşi greci; casele mari erau construite în jurul unei curţi centrale spre care se deschideau săli de recepţie, iar pe partea de nord aveau un etaj unde se aflau dormitoarele şi ofereau o umbră bine-venită vara. Aceste case somptuoase sunt acum bine cunoscute mulţumită unor săpături arheologice recente şi probabil datează din perioada imediat următoare morţii lui Alexandru. Acesta fusese crescut în palatul mai vechi al lui Arhelaos, situat pe colina vestică din Pella (oraşul avea două coline), iar pilonii grei de marmură erau la fel de tipic

greceşti precum ai caselor construite mai târziu în partea de jos a oraşului. Era un palat amenajat cu mult gust, probabil în stilul celor construite ulterior; unul dintre mozaicurile care împodobeau pardoselile acestora din urmă a preluat probabil compoziţia cu centauri dintr-o pictură pe care Arhelaos o comandase unui maestru grec. Aceste faimoase mozaicuri din pietriş, realizate tot de artişti greci, au fost probabil executate la scurt timp după ce Alexandru şi-a încheiat şederea la Pella, pentru că unul înfăţişează o scenă de vânătoare cu el, altul pe zeul Dionysos, strămoşul regilor, altul un grifon atacând un cerb, care era probabil sigiliul regal al Macedoniei sau cel puţin emblema lui Antipater, pe care Alexandru l-a lăsat ca general în Macedonia. Deşi foarte admirate, ele frizează vulgaritatea; probabil că şi palatul mai vechi al lui Arhelaos avea mozaicuri, pentru că cele mai vechi mozaicuri cunoscute de pe continentul grec se găsesc în oraşul grec Olynthos, care ajunsese sub influenţa casei regale macedonene, iar modelele lor au fost realizate de pictori din şcoli greceşti pe care se ştie că i-a patronat Arhelaos. Cu excepţia pasiunii pentru grădini, nu există un test mai bun al unui om civilizat decât gustul său pentru pictură: în Macedonia lui Alexandru, prea des amintită doar pentru cuceririle sale, mormintele cu piloni ale nobililor au faţade impozante împodobite cu primele picturi *trompe-l'oeil* din istoria artei, iar, în palatul din Aigai, curtea centrală e posibil să fi fost amenajată ca o grădină secretă. În noul oraş Filippi, coloniştii macedoneni ai lui Filip – „scursurile regatului", cum i-au numit istoricii – au plantat trandafiri sălbatici pentru a îmblânzi ariditatea noului lor cămin de pe coasta îndepărtată a Traciei.

Dincolo de aceste câmpii civilizate de pe coastă şi din zonele joase, unde Grădinile lui Midas transformau totul în verde, dacă nu chiar în aur, se vedeau crestele înzăpezite ale munţilor Barnous şi Bermion, iar dincolo de ei, spre vest şi nord-vest, se întindea un ţinut muntos, cu văi împădurite presărate cu lacuri, care nu avea nimic din luxul de pe coastă şi de la palat. Aici, oamenii trăiseră dintotdeauna în triburi, nu în oraşe, iar satele lor de pe malul lacului erau adesea construite pe piloni de lemn, cu câte un fort din

piatră pe un vârf de deal, care servea drept refugiu în caz de invazie. Ofiţerii lui Alexandru şi macedonenii de mai târziu se deosebeau între ei prin titlurile tribale după care li se putea identifica locul de baştină; aceşti munteni erau tribali, neavând, asemenea celor de la şes, oraşe de care să simtă că aparţin. Relieful muntos izola fiecare dintre regatele lor ca nişte capsule şi, la adăpostul oferit de stânci, guvernarea tribală asigurată de un consiliu alcătuit din căpeteniile satelor a supravieţuit timp de secole, mult timp după dispariţia dinastiei regale de la câmpie care a tot încercat să construiască oraşe de frontieră. Lemnul, mineralele, pescuitul şi păşunatul susţineau populaţii dense ale căror familii regale pretindeau, fiecare în parte, că descind dintr-un erou grec diferit. În sud-vestul îndepărtat, învecinat cu Tessalia greacă, tribul timfioţilor venera propria formă primitivă a lui Zeus şi, până să-i cucerească Filip, nu erau deloc macedoneni, la fel ca orestizii din apropiere, care îl venerau pe Oreste, considerat strămoşul lor, şi care mai înainte se aliaseră cu triburile vestice din Epir. Mai la nord, în jurul lacurilor Prespa şi Kastoria, aproape de unul dintre principalele drumuri ale Europei, locuiau regii bogaţi şi rebeli din Lincestis, care pretindeau a se trage din faimoşii regi Bacchiazi din Corintul grecesc, o familie la fel de exclusivistă ca oricare alta din secolul al VII-lea din istoria Greciei. Aceşti Bacchiazi fuseseră expulzaţi din Corint şi fugiseră spre nord, spre Corfu, de unde, la fel ca mărfurile corintiene care mai apoi aveau să circule în nord-vestul Macedoniei, ar fi putut într-adevăr să-şi găsească o casă în Lincestis, la marginea regatelor ilire ale Europei. Pretinşii lor descendenţi nu-i dezonoraseră. La fel ca alţi munteni, lincestienii purtau o mantie de lână cenuşie, asemănătoare cu a păstorului vlah modern, şi vorbeau un dialect grec primitiv pe care sudicii nu îl mai înţelegeau. Îşi lucrau pământul împreună cu femeile lor, folosind care trase de boi, şi poate că nu este o coincidenţă că, dintre bunurile confiscate de la atenienii bogaţi la sfârşitul secolului al V-lea, preţul cel mai mare îl aveau sclavele macedonene. Mama lui Filip fusese o nobilă lincestiană şi nu învăţase să citească sau să scrie până la vârsta mijlocie; ruda ei, Leonnatos, este unul dintre singurii

doi prieteni lincestieni cunoscuţi ai lui Alexandru, fiind faimos pentru atitudinea sa belicoasă şi pentru un apetit atât de mare pentru lupte, încât se spune că lua instructori de lupte şi o mulţime de cămile încărcate cu nisip oriunde mergea prin Asia.

Timp de cel puţin o sută de ani, majoritatea acestor triburi din zonele de munte fuseseră cunoscute oficial sub numele de Macedonia Superioară, dar simpatiile lor faţă de regii de la câmpie erau superficiale şi relativ recente. Lincestis, de exemplu, era mai ameninţată de vecinii săi iliri din nord decât de strămoşii lui Filip de la câmpie, de aceea căpeteniile sale preferaseră adesea interesele ilire celor ale curţii de la Aigai. Totuşi, se putea ajunge la un echilibru. Regii de la şes aveau nevoie de loialitatea triburilor de la munte, pentru că acestea controlau trecătorile şi albiile râurilor prin care barbarii europeni din nord şi nord-vest încercau să invadeze câmpiile de pe ţărmul mării. La rândul lor, muntenii aveau nevoie de câmpiile macedonene dintr-un motiv banal: ca să-şi poată duce acolo turmele de oi care constituiau legătura durabilă cu exteriorul a tuturor ţinuturilor de munte. Vara, muntenii le duceau la păşunat în văi şi pe piscuri, dar iarna le coborau la câmpie pentru păşunat, drept care viaţa în perpetuă mişcare a păstorului era plină de nesfârşite conflicte. Primăvara, oile muntenilor călcau în picioare recoltele celor de la câmpie, iar vara le duceau la păscut în zonele înalte, fără să le pese de proprietarii lor; la Orestis a fost descoperită o inscripţie care reglementa drepturile fermierilor faţă de păstorii care foloseau păşunile vara şi stabilea limite pentru tăierea lemnului de către păstorii de vară. Probabil pentru a-i ajuta pe ţăranii de la şes, Filip încercase să descurajeze păstoritul şi să promoveze cultivarea pământurilor, ocupaţie mai potrivită pentru zonele de şes. Dacă ar fi reuşit, ar fi rupt legătura naturală dintre munţi şi câmpie; de aceea, în cele din urmă hotărâse să încerce mijloace administrative pentru a uni cele două lumi.

Unde fusese posibil, strămoşii săi de la şes alungaseră cu totul triburile de munteni: spre exemplu, triburile din Pieria (aflată în apropierea Dionului) şi din Eordaia, care era „îngrădită la est, vest şi nord de stânci ca fortăreaţa unui

castel”. În alte părţi, îşi luaseră soţii din raţiuni politice, de nicăieri mai des decât din Elimia, în sud-vest, unde nobilii erau bogaţi, iar localnicii destoinici în luptă. Şi Filip avusese o amantă elimiotă şi, în plus, fondase oraşe la frontierele sale din munţi unde mutase cu forţa populaţii de la câmpie pentru a le păzi. Avea nevoie de această nouă forţă la graniţe, pentru că, în acelaşi timp, atrăgea vechea nobilime de la munte şi pe fiii lor tineri la curtea sa de la Pella, unde îi mituia să se stabilească pe moşii bogate pe câmpiile cucerite de la est şi de la sud-est. Căpeteniile de la munte fuseseră astfel legate mai strâns de o curte şi de un rege pe care îl serveau ca feudali pe moşiile cucerite; primele luni de domnie ale lui Alexandru constituie un bun prilej de a studia noua societate macedoneană, care fusese încet-încet ruptă de vechile legături de rudenie şi de teritoriile de baştină pentru a fi grupată mai strâns în jurul regelui său. O parte din interesul pe care îl prezintă această perioadă este că permite evaluarea gradului în care vechile tradiţii continuau să determine loialităţile oamenilor.

Această dezrădăcinare a muntenilor fusese de multă vreme o necesitate pentru supravieţuirea regilor de la şes. Nobilii triburilor ilire de dincolo de graniţa de nord, la fel ca albanezii din epoca modernă, mergeau în continuare la război cu oştile lor de slujitori şi de aliaţi, dar în armata pe care o moştenise Filip, muntenii fuseseră împărţiţi în brigăzi pe baza provenienţei geografice a triburilor, nu pe baza îngustelor loialităţi de clan. Seniori locali şi membri ai familiilor regale muntene conduceau încă aceste brigăzi tribale, dar fuseseră rupţi de camarilele lor şi – în ultimele două secole – strânşi laolaltă ca suită a regelui însuşi, pe care l-au slujit în calitate de însoţitori regali *(hetairoi)*, sau chiar, în cel puţin opt cazuri, ca gărzi de corp. Aşadar, la urcarea sa pe tron, Alexandru avea la dispoziţie mai bine de şaizeci de însoţitori nobili, unii dintre ei destul de în vârstă, toţi cu rangul dobândit în domnia tatălui său: oficial, ei erau acolo pentru a-l ajuta şi a-l sfătui, dar, deşi era probabil o coincidenţă că în macedoneană cuvântul pentru consilier s-ar putea să derive din cel pentru bărbat cu păr cărunt, era cu siguranţă relevant faptul că regii îşi extinseseră mult timp titlurile regale asupra miilor de

dependenţi de rang inferior cu care doreau să se împrietenească. Titulatura de „gardă regală” se aplica acum şi celor 3 000 de purtători de scut de rang mai mic, oamenii noului rege; titlul de „însoţitor” s-a extins şi asupra unităţilor de mici fermieri care serveau drept cavalerie regală. Cândva existase un escadron regal special, dar, la fel cum regimentele regale din armata britanică au crescut pentru că au fost recrutaţi scoţieni, tot aşa cavaleria a fost numită acum „regală”, ba chiar şi infanteria alcătuită din tribali munteni era cunoscută drept „însoţitorii pedeştri ai regelui”, pentru a crea noi loialităţi faţă de coroană. Doar vechii nobili însoţitori avuseseră de pierdut din această răspândire a titlului lor, deoarece această manevră fusese îndreptată împotriva lor. După cum a fost prevenit de aceste noi cercuri de slujitori regali, Alexandru avea a se teme cel mai mult chiar de aceşti însoţitori vechi, pentru că în rândul lor se aflau duşmanii săi cei mai aprigi.

Deoarece puterea în Macedonia era personală, nobilii o exercitaseră prin legături tentaculare ale familiilor lor. Justiţia lor, probabil, fusese sistemul vendetelor, care ridicau familiile una împotriva alteia. Vechile regate ignorau orice instanţe sau coduri de legi scrise; se bazau pe răzbunare, domolită de un preţ fix pentru sânge. Pentru o nobilime preocupată de această putere şi proprietate familială, căsătoria nu a fost una romantică, ci o expresie a bunăvoinţei între două mari familii. Nici vârsta miresei, nici gradul de afinitate nu au fost un obstacol mai mare decât în cazul altor clase superioare din Grecia; regii Bacchiazi, din care nobilii din Lincestis pretindeau că provin, erau faimoşi că se căsătoriseră între ei, şi un element de endogamie ar fi trebuit acceptat printre însoţitorii munteni ai lui Filip. Acest labirint de căsătorii şi de relaţii de sânge ar fi putut impune îndatoriri rigide de întrajutorare şi de răzbunare, aşa cum se întâmplă încă în cazul păstorilor din nord-vestul Greciei, iar aceste îndatoriri nu sunt întotdeauna evidente pentru cei din afară. Alexandru era moştenitorul unui grup de familii influente pentru care starea de spirit a unui membru al mafiei ar părea mai firească decât cea a unui moralist.

Din nou, regii de la şes încercaseră de multă vreme să înlocuiască aceste loialităţi locale cu propria autoritate

centrală. Pentru crimele care l-ar putea costa viaţa pe un suspect, justiţia lor nu a fost o vendetă, ci o audiere publică în faţa oamenilor. Numai dacă audienţa era de acord, regele şi acoliţii lui puteau pedepsi. Bineînţeles, metodele lor erau încă aspre, ucigând atât suspecţi, cât şi propriile rude. Crimele urgente încă erau rezolvate în mod privat, şi nici şedinţa publică nu era democratică. Publicul îşi exprima voinţa apucând suliţele în mâini, nu ridicând mâinile pentru ca voturile lor să fie numărate. Regele era cel care decidea pentru ce verdict apucaseră suliţele cel mai tare. În ce priveşte căsătoria, el putea să îşi ia soţii de la familiile rivale şi să căsătorească loialişti cu femei din familia pe care o conducea. De asemenea, putea promova căsătoriile între curtenii săi şi, dacă păreau să ofere un viitor solid, soţiile sugerate de el nu puteau fi refuzate. Era treaba regelui să stea ca un centru de putere rival, în afara legăturilor din cadrul tribului şi familiei. Filip şi strămoşii săi slăbiseră aceste legături până când nu mai puteau dicta comportamentul unui om; la urcarea lui Alexandru pe tron au fost presaţi de o problemă mai amplă, anume promisiunea lui Alexandru însuşi.

Sângele regal al lui Alexandru impunea respect, dar nu era singurul prinţ care se bucura de el. În realitate, tronul nu trecea întotdeauna la fiul cel mare şi obiceiul ca regele să fie de sânge regal era lipsit de conţinut, de vreme ce conducătorii locali puteau slăvi un prunc regal spre a conduce apoi prin el, în timp ce mulţi puteau pretinde chiar ei că au sângele regalităţii locale. Băiatul lui Filip născut de Euridice era unul dintre aceste pericole, pentru că potentaţi precum străbunicul său Attalos sperau să conducă în numele său. Deşi o regenţă era posibilă, atât timp cât alţi prinţi de vârstă potrivită erau în viaţă, acest lucru era puţin probabil. Aici principalul rival al lui Alexandru era vărul său Amyntas, care fusese de fapt un copil moştenitor al regatului cu douăzeci şi trei de ani înainte. Unchiul său, Filip, fusese numit regent şi a continuat să domnească, dovedindu-şi puterile extraordinare de cucerire şi diplomaţie, dar Amyntas a supravieţuit, un bărbat de douăzeci şi cinci de ani la moartea lui Filip, şi, ca semn al favorizării continue, fusese căsătorit recent cu fiica avută

de Filip cu o amantă iliră. Faţă de Alexandru, avea avantajul vital al vârstei şi, în măsura în care aveau importanţă drepturile, o pretenţie de a reveni la regatul pe care odinioară fusese prea tânăr ca să îl moştenească. În afară de Amyntas, existau prinţi munteni care îşi puteau conduce triburile către independenţă; era, la urma urmei, Arrhidaeus, fiul lui Filip cu o amantă din Tessalia, pe care bârfele o descriau ca dansatoare. În mod clar, mama lui nu era de viţă regală, iar descendenţa ei inferioară îi diminua statutul: el era şi cam slab de minte şi, totuşi, este o dovadă excelentă a neliniştii lui Alexandru care, cu câteva luni înainte de moartea lui Filip, se temea să nu fie îndepărtat de această ultimă soluţie.

Ca preludiu al invaziei sale asiatice, Filip fusese abordat de conducătorul nativ din Caria, o ţară aflată la sud de coasta de vest a Imperiului Persan, nepreţuită pentru un invadator cu o flotă slabă ca a lui Filip. Diplomaţia, ca de obicei, urma să fie pecetluită prin căsătorie, iar Filip hotărâse să-l ofere pe Arrhidaeus fiicei carianului: era un târg la fel de delicat ca toate celelalte, pentru că un fiu nătâng era un preţ mic pentru o astfel de alianţă, dar, fără Alexandru, ar fi funcţionat. Proaspăt întors din lunile de exil voluntar, Alexandru nu se obişnuise cu ideea despărţirii de Olimpia. Considerând onoarea lui Arrhidaeus o altă ameninţare la adresa moştenirii sale, îşi atrăsese propriii prieteni în jurul său şi îl trimisese pe prietenul său Thettalos, celebru actor grec, pentru a-i pleda cauza la curtea din Caria, că doar nu era un idiot nelegitim, ci un fiu şi moştenitor de drept, aşadar carianul trebuia să accepte căsătoria. Omul fusese încântat mai presus de orice speranţă, dar vestea ofertei ajunsese mai întâi la Filip, iar el intrase în apartamentele lui Alexandru, îl acuzase de amestec şi îi exilase prietenii care îl ajutaseră; simţind că e rost de necazuri, suveranul carian s-a speriat pe dată şi şi-a dat fiica de soţie unui aristocrat persan. O lovitură de stat strălucită a fost distrusă deoarece Alexandru era neliniştit şi nu înţelegea că tatăl său nu şi-ar fi irosit niciodată moştenitorul într-o căsătorie orientală oarecare.

Păţania cariană a pus în evidenţă tinereţea lui Alexandru şi a emis primul semn al discordanţei sumbre care avea să

urmeze uciderii lui Filip. Succesiunea evenimentelor era destul de familiară. Filip şi oricare alt rege macedonean îşi începuseră domnia cu o epurare a rivalilor familiei, o necesitate obişnuită în orice monarhie antică, fie persană, greacă, romană sau egipteană, şi pe care Alexandru cu siguranţă nu o va neglija. Odată ce aceste treburi de palat începeau din câte se pare să se rezolve, moştenitorul apela la oamenii de rând şi la soldaţii din preajma lui; sprijinul lor era, de obicei, o chestiune firească şi putea fi folosit pentru a realiza epurarea rivalilor. Nici un rege macedonean nu a fost creat vreodată numai datorită susţinerii oamenilor din popor; era util, dar familia şi nobilii contau mult mai mult, iar acestea nu au fost niciodată câştigate cu uşurinţă de un bărbat mai tânăr.

La vârsta de douăzeci de ani, împreună cu tinerii săi prieteni în exil, Alexandru arătase că avea nevoie de mai mult sprijin pentru moştenirea lui, iar în teatrul din Aigai a înţeles imediat unde îl putea găsi. În timp ce tatăl său zăcea mort, primul care l-a susţinut a fost omonimul său Alexandru, un prinţ al zonei muntoase Lincestis, care şi-a îmbrăcat platoşa şi l-a urmat la palat pe regele ales: aici au găsit mai mult decât primul semn al loialităţii zonei muntoase, pentru că acest Alexandru era ginerele bătrânului Antipater, unul dintre cei mai respectaţi ofiţeri ai lui Filip şi potentat în toată regula, capabil să plăsmuiască noul rege. Un astfel de omagiu imediat era suspect, iar legătura lincestianului prin căsătorie s-a împotmolit de alte îndoieli; succesiunea evenimentelor nu poate fi datată, dar la scurt timp după ce Alexandru a fost bine primit, cei doi fraţi ai săi au fost ucişi sub acuzaţia de a fi participat la uciderea lui Filip.

În jurul lui Alexandru lincestianul, nu pentru ultima dată, legăturile a două familii macedonene par să fi intrat în conflict, până când a trebuit să aleagă între fraţii săi şi căsătorie; posibil, omagiul său a fost rapid deoarece ştia de comploturile fraţilor săi, şi totuşi legătura lui cu familia lui Antipater a fost suficientă pentru a-l menţine pe calea cea dreaptă. Toţi cei trei fraţi erau fii ai unui bărbat cu numele lincestian de Aeropos şi, cu aproape doi ani mai devreme, se ştie că un Aeropos se contrase cu Filip şi fusese trimis în

exil pentru ofensa banală, pare-se, de a fi flirtat cu o flautistă în loc să apară la paradă. E posibil ca doi dintre fiii săi să fi jurat răzbunare pentru tatăl lor, dar nu au reuşit să îl atragă pe un frate de-al lor care se căsătorise departe de ei. În schimb, s-ar fi putut alătura complotului lui Pausanias, unde probabil erau bărbaţii care aşteptaseră cu caii lui: poate, dar acuzaţiile duşmanilor nu sunt niciodată dovada vinovăţiei, iar cei doi fraţi lincestieni ar fi fost mai degrabă rivali decât criminali. Pentru susţinătorii lui Alexandru, distincţia nu a fost prea importantă; o vagă urmă de prieteni şi relaţii sugerează că arestările lor au fost tot atât de justificate pe cât le-a făcut să pară istoria macedoneană antică.

Când Filip a murit, scria un biograf la patru sute de ani de la eveniment, „Macedonia era înfricoşată şi privea către fiii lui Aeropos împreună cu Amyntas”, iar trecutul lui Amyntas sugerează că această presupunere informată ar putea fi corectă. Amyntas, fost moştenitor al regatului, fusese căsătorit recent de Filip cu o soţie pe jumătate iliră. Poate că acest lucru l-a ajutat să-l lege de tribul nord-vestic al lincestienilor şi, ca şi Alexandru, ar putea indica o bunică cu sânge lincestian. I se pot atribui doar alte două fapte, ambele tentante; la o anumită dată, probabil în tinereţe, e posibil să fi călătorit în Grecia centrală şi să fi vizitat faimoasa peşteră a lui Trophonios, unde ar fi trecut printr-un ceremonial elaborat înainte de a se încumeta să coboare pentru a întreba oracolul şi a oferi un dar, aşa cum sugerează o inscripţie, în numele său. În mod remarcabil, a fost consemnat ca „rege al macedonenilor”, probabil pentru că şi-a păstrat titlul când Filip l-a înlocuit, posibil pentru că vizita sa a avut loc când Filip era încă regentul său. El apare din nou ca reprezentant macedonean pentru un oraş de frontieră disputat, tot în Beoţia; această onoare a fost împărtăşită de un alt macedonean care a părăsit Persia la urcarea pe tron a lui Alexandru. Această coincidenţă este probabil irelevantă pentru loialităţile lor din 336, deoarece onoarea lor comună le-a fost acordată cu cel puţin doi ani, poate zece mai devreme. Dar o altă dedicaţie din templul din acelaşi oraş de frontieră menţionează un contemporan grec, cel mai probabil un general din Tessalia, despre care

se ştie că a luptat în avangarda lui Filip înainte ca şi el să plece în Persia. Este nejustificat să folosim aceste inscripţii locale pentru a lega cei doi dezertori de „regele” Amyntas. Poate că prietenii săi au fost cei doi fraţi lincestieni care l-au susţinut probabil ca un rege mai potrivit pentru tribul lor. Dar dezertorii ar fi putut fi strămutaţi diferit, poate de următoarea lovitură de stat, îndreptată împotriva forţei avansate în care a servit unul dintre ei, poate amândoi. Cu toate acestea, un alt lincestian a dezertat şi el, probabil fiul unuia dintre fraţii suspecţi. Prin urmare, legăturile dintre Amyntas, lincestieni şi dezertare rămân neclare, deşi disponibilitatea acestor macedoneni de a lupta împotriva conaţionalilor este o dovadă a gravităţii problemei.

Împotriva lui Amyntas, Alexandru a luat măsura tradiţională, dar nu se ştie exact când; moartea lui Filip nu poate fi datată în nici o lună anume de vară, deşi se presupune că ar fi iulie, iar urcarea pe tron a lui Alexandru se ştie că a fost stabilită înainte de octombrie. De-a lungul celor trei luni, inamicii săi nobili se pare că fuseseră foarte turbulenţi; a dispus rapid executarea celor doi lincestieni şi, probabil curând după aceea, şi-a ucis şi rivalul, Amyntas, deşi moartea sa nu poate fi datată decât în decurs de zece luni de la uciderea lui Filip. Este posibil să fi existat o urmărire, trebuie să fi fost ceva dramatic, iar aceste trei morţi sunt doar o parte a poveştii.

Chiar şi fără acest „rege” Amyntas, Alexandru era încă expus pe două fronturi diferite şi trebuia să apeleze la trei grupuri separate; armata şi oamenii de rând din Macedonia, nobilii palatului şi forţa avansată a circa zece mii de oameni în Asia. Principalele linii de opoziţie s-au întâlnit acum în persoana celor trei înalţi comandanţi blocaţi în Asia, un avantaj pentru că Alexandru a acţionat rapid în absenţa lor. Unul a fost nobilul Attalos, al cărui interes pentru intriga de la palat a fost dirijat prin nepoata sa Euridice şi fiul ei. Un altul era tot un Amyntas, probabil fiul unuia dintre lincestienii ofensatori; al treilea a fost Parmenion, de peste şaizeci de ani şi cel mai respectat general din regat. „Atenienii aleg zece generali în fiecare an”, s-a zvonit că ar fi spus Filip odată, „dar am găsit doar unul: Parmenion.” Cu Antipater de partea lui, Alexandru avea nevoie doar de unul

dintre ceilalţi doi mareşali şi, cum nu se putea înţelege cu Attalos, devotat familiei celei de-a doua soţii a lui Filip şi detestat pentru remarcile sale din trecut cum că Alexandru nu mai era un moştenitor propriu-zis, spera să se întoarcă la Parmenion. Dar două legături de familie îl îndepărtau pe bătrânul general de ambiţiile lui Alexandru; fiica sa era căsătorită cu Attalos, iar fiul său Philotas era cunoscut pentru prietenia lui cu „regele" Amyntas, un motiv probabil pentru care stătuse la marginea, nu în mijlocul tânărului cerc de prieteni al lui Alexandru.

Alexandru a avut un avantaj şi l-a folosit decisiv: spre deosebire de principalii săi duşmani, era acasă în Macedonia cu trupele şi curtea sa. Înainte ca Attalos să-l poată nelinişti, a dat ordine pentru executarea fratelui său vitreg, pruncul lui Euridice; el a cruţat femeile şi pe Arrhidaeus cel nătâng, pentru că nimeni nu avea să domnească vreodată prin intermediul lor, apoi s-a prezentat armatei ca singurul moştenitor stabilit. El le-a spus că guvernul se schimbă doar cu numele şi exemplul lui Filip va rămâne pretutindeni; va exista, totuşi, o mică reducere a impozitelor, aşa că armata tatălui său l-a acceptat, în ciuda îndoielilor. El era în siguranţă acasă şi putea organiza înmormântarea lui Filip pentru a-i mulţumi pe oamenii acestuia. Filip zăcea în spatele uşilor cu ghinturi de bronz şi a faţadei cu coloane ale unui mausoleu macedonean, lângă palatul antic din Aigai, casa dinastiei regale. Prin tradiţie, jocurile sale funerare includeau dueluri armate între războinici şi poate uciderea nobililor acuzaţi de crimă; apoi armata urma să fie purificată prin ritualuri străvechi, fiind condusă de Alexandru între două jumătăţi ale cadavrului unui câine. Ritualul îi lega de el şi, deşi „regele" Amyntas nu era încă prins, devenea tot mai clar că speranţele acestuia erau nefondate. Unul dintre cei mai experimentaţi diplomaţi ai lui Filip a fost, de asemenea, ucis, poate de dragul lor; armata era indiferentă la crimele familiale care marcau începutul fiecărei domnii.

Din Asia, perspectivele păreau mult mai puţin corecte decât înainte. Attalos îşi pierduse copilul nepoatei, singurul prinţ din familia sa; oamenii de stat mai în vârstă erau în pericol, Olimpia se întorcea şi trupele fuseseră câştigate de

promisiunile lui Alexandru. Attalos era popular în rândul oamenilor săi şi, blocat fiind în Asia, nu putea decât să aştepte. Nu se ştie exact câte luni a aşteptat, dar curând, au spus duşmanii săi, a primit o scrisoare de la Atena, în care se propunea o revoltă comună; i-a predat scrisoarea lui Alexandru, o dovadă prea bătătoare la ochi a inocenţei sale, iar Alexandru a profitat de ocazie. Convingând o parte dintre soldaţii recent câştigaţi că Attalos este periculos, le-a dat un prieten grec ca lider şi le-a poruncit să meargă spre est şi să-l aresteze sau să-l omoare dacă se împotrivea. Acest grec, Hecataeus, a fost un susţinător important; ulterior un prieten al lui Antipater, ar fi putut reprezenta prima contribuţie a bătrânului mareşal la domnia lui Alexandru. El i-a îndrumat pe drumul spre Hellespont, unde a condus ca tiran local, a traversat Asia şi, când Attalos a ripostat, l-a omorât. Singurul om care mai conta a urmărit lovitura de stat cu cea mai senină indiferenţă; Parmenion i-a permis ginerelui său, Attalos, să meargă la moarte, preferând cauza propriilor trei fii care erau ţinuţi captivi la o curte bine păzită împotriva lui. Alţii au fugit la înaltul comandament persan, dar un grec, un lincestian şi un macedonean în vârstă nu erau o pierdere faţă de câştigarea lui Parmenion.

Odată cu moartea lui Attalos, prima etapă a ascensiunii lui Alexandru s-a încheiat. Mama lui şi prietenii apropiaţi s-au putut întoarce şi, împreună cu triburile de la munte, a putut face compromisuri prin noua lui suită de curteni; lincestienii l-au văzut pe Alexandru favorizat: orestizii puteau căuta o legătură cu epirota Olimpia şi onoarea a trei nobili orestizi ca însoţitori intimi ai lui Alexandru; din Eordaia au venit doi prieteni din copilărie şi viitoare gărzi personale; Elimia şi-a văzut nobilimea crescând odată cu căderea lui Attalos şi un elimiot a fost probabil favorizat ca unul dintre prietenii care se întorceau ai lui Alexandru: bătrânul rege al timfioţilor a promis sprijin, ajutat de tineri nobili timfioţi cu care Parmenion avea să se împrietenească în curând. Fiecare regat de munte avea reprezentantul său pentru viitor şi toţi Parmenionii şi Antipaterii aveau aceeaşi influenţă asupra lor ca înainte. Totuşi, luându-l în considerare pe regele lor, cei din armată s-au îndoit de el.

Nu este greu să ne formăm o imagine despre Alexandru: Alexandru mărşăluind prin deşertul libian pentru a pune misterioasele întrebări oracolului de la Siwah, Alexandru primind-o pe regina persană captivă şi pe fiicele ei, sau Alexandru beat, străpungând cu lancea un însoţitor insolent într-o clipă de pasiune oarbă. Este mai greu să ştim sigur cum arăta, pentru că singurele descrieri sunt postume, concepute fie pentru a se potrivi cu personajul său, fie derivate din numeroasele sale statui şi portrete. Oficial, lui Alexandru îi plăcea să le controleze şi, ca adult, poza doar pentru a fi pictat de Apelles, sculptat de Lisip sau încrustat pe pietre preţioase de Pyrgoteles; unele originale au supravieţuit, altele pot fi recuperate din copii, dar toate sunt stilizate atunci când nu sunt oficiale şi, după cum a remarcat Napoleon odată, *certes, Alexandre n'a jamais posé devant Apelles*[4]*.* Nici unul nu îi arată negii şi aşa mai departe.

Cu toate acestea, există trăsături care sunt fie prea ieşite din comun, fie prea obişnuite pentru a fi ficţiuni ale artiştilor. Pielea îi era albă, iar obrajii trandafirii; spre deosebire de tatăl său şi de toţi regii macedoneni anteriori, el îşi rădea barba, o modă pe care duşmanii o numeau efeminată, dar care era obişnuită printre curtenii lui Filip şi a devenit un precedent pentru toţi succesorii lui Alexandru. Părul lung până la ceafă îi era ridicat de pe frunte şi pieptănat cu cărare pe mijloc, un stil care contrasta puternic cu tunsoarea scurtă a sportivilor şi soldaţilor, dispreţuit în Antichitate ca semn al delăsării morale. În mozaicul de la Pella, reprezentând vânarea unui leu, este înfăţişat cu păr deschis la culoare şi ochi întunecaţi, iar într-o copie timpurie a unei picturi contemporane realizate pentru un proprietar roman, ochii săi căprui-închis sunt latini, în timp ce părul său castaniu prezintă o fâşie mai deschisă la culoare, ceva mai apropiată de adevăr. Nu există nimic care să le conteste evidenţa, deşi legenda avea să susţină mai târziu că ochiul său stâng era negru, iar cel drept albastru-verzui, o culoare dublă menită să

---

[4] Desigur, Alexandru nu a pozat niciodată pentru Apelles. (în fr. în orig., n.tr.).

sugereze o putere magică de vrăjitor. Intensitatea lichidă a privirii sale era faimoasă şi incontestabilă, nu în ultimul rând pentru că el credea în el însuşi; sculptorul Lisip a surprins-o cel mai bine, iar succesorii săi aveau să îl imite nu numai în propriile purtări, ci şi în portretele lui Alexandru, care au exagerat conturul ochilor şi i-au arătat privind spre cer pentru a-i sugera divinitatea recunoscută; această privire celebră a fost însoţită de răsucirea gâtului şi a capului într-o parte, subliniată în artă, dar şi în viaţă, şi, din nou, un exemplu pentru succesorii săi; este greşit să explicăm acest lucru ca urmare a unei răni, deoarece artiştii oficiali nu l-ar fi subliniat altminteri. În ce priveşte corpul, un elev al lui Aristotel spusese că avea un miros deosebit de suav, atât de pregnant încât îi înmiresma hainele; acesta poate fi un compliment la adresa divinităţii sale, pentru că mirosul suav este semnul unui zeu, dar, cel mai probabil, comentariul se referă la predilecţia lui suspectă pentru unguente şi mirodenii dulci.

La fel ca tatăl său, era un tânăr foarte frumos. Nasul, aşa cum accentuează statuile şi picturile, era drept; fruntea îi era bombată şi bărbia scurtă, dar proeminentă; gura dezvăluia emoţie, iar buzele erau adesea arătate ca arcuite. Dar arta nu putea transmite maniera lui generală, iar pentru supuşii săi acest lucru era mai important. Mergea şi vorbea repede, şi aşa au făcut şi succesorii săi; contemporanii credeau că are un aspect leonin şi ca temperament, iar pentru un tânăr cu plete în vânt şi privire pătrunzătoare, comparaţia era potrivită, cu atât mai mult cu cât se născuse în zodia Leu şi era cel mai bine cunoscut din portretele de pe monedele sale, care îl arătau cu capul acoperit cu pielea de leu a strămoşului său Heracles, o podoabă pe care ar fi putut să o poarte în viaţa de zi cu zi. Mai târziu, comparaţia avea să fie exagerată, iar părul a fost descris ca o coamă şi până şi dinţii ascuţiţi ca ai unui pui de leu.

Cu toate acestea, problema este înălţimea sa, pentru că nici o pictură nu o trădează, nu mai mult decât dezvăluie Van Dyck statura scundă a lui Carol I. Cu siguranţă era mai scund decât Hephaestion, bărbatul pe care îl iubea, şi poate că a fost mai scund decât aproape oricine altcineva; când s-

a aşezat pe tronul regelui persan, a cerut o masă, nu un scaun, pentru picioarele sale şi, deşi tronul a fost conceput pentru o persoană înaltă, acest lucru indică o scurtime categorică a piciorului. Singurul indiciu al dimensiunilor sale este dat în romanul popular *Alexandria*, unde se spune că avea trei coţi sau aproximativ 1,40 metri înălţime; acest lucru cu siguranţă nu are cum să fie corect şi nici nu poate confirma istoric statura lui scundă, deşi legendei îi plăcea să se joace cu tema că marele cuceritor al lumii a fost redus la doar trei coţi de ţărână. Numai în mitologia germană Alexandru a fost amintit ca rege al piticilor, şi ar fi probabil imprudent să-i explicăm ambiţia presupunând că era neobişnuit de scund. Cu toate acestea, din punct de vedere fizic, Alexandru moştenise toată rezistenţa tatălui lui împotriva rănilor şi climatului.

Pentru macedonenii săi, acest nou rege a părut, mai presus de toate, tânăr. Părul său lung, pielea proaspătă, fără barbă, şi energia febrilă aparţineau esenţei tinereţii, şi nimic din trecutul său nu sugera că îndrăzneala avea să îi fie temperată prin discreţie. Cu doi ani înainte, galopase în fruntea cavaleriei care învinsese armata duşmanilor greci ai lui Filip şi, după luptă, se aflase printre cei trei soli plecaţi la Atena, oraşul care avea să fie atât de afectat de politica lui ulterioară din Grecia. Mărşăluise împreună cu tatăl său spre Dunăre şi, cu doi ani înainte, la vârsta de şaisprezece ani, deţinuse pecetea regatului în timp ce tatăl său era plecat la Bizanţ. În primul rând, el condusese o armată către victorie împotriva unui trib trac turbulent şi a fondat primul său oraş, Alexandropolis, pentru a comemora acest succes fulgerător. Exista o promisiune fermă într-un astfel de comportament, dar era nevoie de mai mult decât de o promisiune ca moştenirea lui Filip să fie menţinută.

Triburile Iliriei ameninţau spre nord şi vest; spre est, numeroasele oraşe noi ale lui Filip nu erau nici pe departe suficiente pentru a menţine Tracia de-a lungul malurilor Dunării şi a ţărmului îndepărtat al Mării Negre. Armata de avangardă, învrăjbită de o ceartă, începuse să fie pusă sub o mare presiune în Asia; spre sud, nu puţine erau statele greceşti care vedeau moartea liderului lor aliat drept începutul unei noi independenţe. Problemele din Macedonia

fuseseră soluţionate cu o asemenea viteză şi lipsă de milă, încât forţele armate de la munte nu dezertaseră, la urma urmei, iar cei mai respectaţi generali ai lui Filip îşi ignoraseră familiile pentru a promite sprijin. Dar Olimpia se întorsese şi niciodată cu intenţii paşnice. Poate fi semnificativ că cei mai de încredere doi macedoneni ai lui Alexandru, Perdiccas şi Crateros, veniseră de la Orestis, regatul de la munte cel mai apropiat cândva, din punct de vedere politic, de cel al Olimpiei. Există motive să presupunem că prietenul său intim şi viitorul istoric, Ptolemeu, s-a născut şi el în Orestis. Dacă da, suita personală a lui Alexandru s-ar fi putut baza puternic pe prietenii provenite de la mama sa şi, după posibilul rol al mamei sale în uciderea lui Filip, aceste semne de loialitate nu păreau să fie pe gustul oricărui curtean. Îndoiala privind abilităţile noului rege a rămas, şi un răspuns nu putea fi obţinut decât din amintirile privitoare la anii săi anteriori; oamenii priveau în trecut şi, în căutarea lui Alexandru, este timpul să ne întoarcem şi noi în acea direcţie.

CAPITOLUL TREI

Născut într-o epocă în care biografia nu luase încă avânt, Alexandru este norocos în privinţa lipsei de detalii din primii lui ani. Deşi copiii consideră copilăria o perioadă de plictiseală, acest lucru nu este valabil şi pentru biografii lor, deoarece în zilele noastre copilăria este văzută ca o sursă a atâtor lucruri care urmează, şi poate exista o semnificaţie durabilă în experienţele tinereţii. În Antichitate nu exista o teorie psihologică, şi abia după Sfântul Augustin au început să se scrie memorii care tratau copilul ca originea adultului de mai târziu. Perspectiva vieţii a fost inversată, iar tinereţea a fost descrisă în cea mai mare parte printr-o serie de anecdote care au reflectat fals faptele viitorului adult; regi sau episcopi dovediţi erau amintiţi ca regi sau episcopi când erau tineri, şi astfel s-a spus despre băiatul Alexandru, viitorul cuceritor al Persiei, că odată îi uimise pe ambasadorii perşi la curtea tatălui său prin întrebări

precoce despre drumurile şi resursele lor. Astfel de poveşti nu sunt mai puţin suspecte pentru că sunt la modă. Cel puţin trei dintre istoricii lui Alexandru crescuseră cu el, şi unul a scris o carte despre cum a crescut; un altul ar fi putut fi legat de primul său profesor de literatură, dar nici una dintre operele lor nu a rezistat timpului, iar tinereţea lui Alexandru este lăsată mai ales pe seama romantismului şi fanteziei, pe seama celor trei figuri celebre, mama sa, calul său şi tutorele său, care au inspirat o seamă de legende de sine stătătoare.

Alexandru s-a născut ca fiu al lui Filip şi al Olimpiei în anul 356 î.Hr., într-un moment în care expansiunea tatălui său spre nord, sud şi est se dovedea diplomatică şi extrem de profitabilă. Sunt indicate trei date diferite pentru ziua naşterii sale; consemnările exacte pentru zilele de naştere sunt o completare modernă a istoriei şi, într-adevăr, grecilor li se păruse ciudat că perşii trebuiau să-şi sărbătorească zilele de naştere, dar, în cazul lui Alexandru, dezacordul nu se datora doar ignoranţei. Dintre cele trei date de la mijlocul lunii iulie, 20 iulie sau o dată apropiată constituie cea mai plauzibilă variantă; unul dintre ofiţerii săi a confirmat apoi o dată în octombrie, dar aceasta poate fi o confuzie cu ziua sa oficială, sărbătorită, ca şi în Persia, la data urcării pe tron. A treia dată, 6 iulie, reflectă o abordare diferită, pentru că ziua a fost sacră pentru Artemis, zeiţa maternităţii şi, prin urmare, îndeosebi de bun augur. În acelaşi spirit, s-ar putea spune că naşterea lui Alexandru a coincis cu focul care a distrus marele templu al zeiţei din Efes, deoarece ea era plecată să supravegheze sosirea lui Alexandru şi îşi lăsase templul la voia întâmplării, fapt care i-a făcut pe preoţii ei orientali să profeţească naşterea dezastrului pentru popoarele Asiei.

Au existat şi dispute cu privire la părinţii lui. O mare parte dintre acestea au constituit o legendă postumă; perşii l-au integrat mai târziu pe Alexandru în propria lor linie de regi printr-o poveste conform căreia Olimpia a vizitat curtea persană, unde regele a făcut dragoste cu ea şi apoi a trimis-o înapoi în Macedonia, deoarece avea respiraţia urât mirositoare. Argumentul era mai mult decât romantism naţionalist. Olimpia, s-a spus, probabil prin istoricul de

curte al lui Alexandru, a răspândit poveşti fanteziste despre maniera naşterii lui Alexandru şi i-a menţionat originile divine: acest lucru îi va aduce probleme acute mai târziu, dar deocamdată este suficient să ne amintim că Olimpia era o femeie divorţată care putea să îl renege pe soţul care o trădase. Comportamentul ei din trecut, precum şi firea ei, în sine o problemă, fac acest lucru destul de plauzibil.

Olimpia era orfană, sub tutela unchiului ei, când Filip a întâlnit-o; s-au plăcut de cum s-au văzut, aşa că s-a înfiripat o poveste de dragoste în timp ce erau iniţiaţi într-o religie misterică a demonilor din lumea subterană de pe insula Samothrace; îndrăgostindu-se, s-au căsătorit imediat. Ar putea exista, desigur, decoruri mai puţin dramatice pentru romantism decât o ceremonie nocturnă la lumina torţelor în imensa sală cu trei uşi din Samothrace şi, cu siguranţă, cultul misterelor avea să fie favorizat vădit de macedoneni şi de regii lor, o modă iniţiată probabil de Filip însuşi. Problemele legate de vârstă şi de întâlnirile amoroase complică povestea; poate că Filip şi Olimpia s-au văzut prima oară în Samothrace, dar alţii au susţinut mai plauzibil că nu s-au căsătorit decât cu un an înainte de naşterea lui Alexandru, când Filip îşi întinsese puterea în sudul şi în nord-vestul Macedoniei şi ar fi salutat o căsătorie politică cu prinţesa Epirului. Dar povestea despre dragostea ei samotraciană se potriveşte cu perspectivele populare asupra persoanei sale, iar acestea sunt mai greu de analizat.

Ascendenţa regală a Olimpiei merge în timp până la eroul Ahile şi s-a crezut că a moştenit sângele Elenei din Troia pe linie paternă; nu există un portret contemporan al ei, dar poveştile despre comportamentul ei năvalnic s-au înmulţit dincolo de posibilitatea de a fi verificate, fiind legate mai ales de religie. Venerarea lui Dionysos, zeul grec al forţelor vitale ale naturii, fusese instaurată de multă vreme în Macedonia, iar procesiunile care presupuneau sacrificarea unei capre al cărei sânge era băut sau chiar, în cazuri extreme, sacrificii umane, nu erau nimic nou pentru femeile de aici. Pentru greci, Olimpia era cunoscută ca o preoteasă devotată sau ca o bacantă în onoarea zeului şi o urmă de adevăr există în exagerările acestor relatări; ea conducea

singură procesiunile, iar pe monedele macedonene ale lui Filip, ca niciodată, portretul lui Heracles, strămoşul regilor, era adesea asociat cu strugurii şi cupele lui Dionysos, o zeitate onorată în Macedonia, dar cu siguranţă şi o referire la preferinţele religioase ale reginei. „În timpul ritualurilor sale”, se spunea, „Olimpia scotea şerpi îmblânziţi pe care credincioşii să îi poată mânui; aceştia erau ascunşi în coşuri de iederă şi de ceremonial, îşi scoteau capul şi se înfăşurau în jurul toiegelor şi ghirlandelor femeilor, astfel încât să îngrozească bărbaţii.” Din nou, există ceva adevăr în asta, deoarece, potrivit lui Cicero, Olimpia îşi avea propriul şarpe de companie şi manipularea şarpelui era o practică bine cunoscută în vremurile mai timpurii ale religiei greceşti; în timpul săpăturilor de la casa părintească a Olimpiei, de la Dodona, arheologii au fost foarte impresionaţi de semnele repetate ale ataşamentului oamenilor faţă de şerpi.

„În timp ce alţii sacrifică zeci şi sute de animale”, scria cel mai inteligent elev al lui Aristotel, „Olimpia le sacrifică cu miile sau cu zecile de mii.” Teofrast se pare că a cunoscut-o personal pe Olimpia şi, deşi ar fi avut motive să o calomnieze, observaţia sa confirmă ataşamentul ei puternic faţă de ritualul religios pe care l-au sugerat scrisorile şi relatările unor autori îndoielnici. În cazul lui Alexandru, acest exemplu nu ar fi fost irosit. Misticismul năvalnic al mamei sale a fost, de asemenea, combinat cu o fire arţăgoasă şi cu o reputaţie, cel puţin parţial meritată, de cruzime; cu siguranţă, se certa cu oficialităţile regale şi cu alte femei din familie şi, indiferent de adevărul uciderii lui Filip, s-a arătat la fel de capabilă ca orice alt macedonean de a ucide rivalii familiei care o ameninţau. Metodele şi numărul acestor crime au fost exagerate de bârfa greacă, în timp ce în Macedonia nu au fost inexplicabile, dar şi aici bârfele s-au întemeiat pe adevăr. Când Alexandru a auzit cum mama sa se ceartă cu Antipater în lipsa lui, se spune că acesta s-ar fi plâns că ea a cerut un preţ ridicat al răbdării sale în schimbul celor nouă luni care i-au luat să-l poarte în pântece. Nu există nici o îndoială că mama lui Alexandru a fost atât violentă, cât şi încăpăţânată. Cu toate acestea, rareori era astfel fără motiv.

Influenţa acestui personaj extrem de capricios asupra dezvoltării lui Alexandru poate fi intuită, dar niciodată demonstrată. În ultimii unsprezece ani din viaţa lui, nu a văzut-o niciodată; încă îi păsa de el şi astfel, de exemplu, avea să trimită o dedicaţie zeiţei Sănătăţii la Atena când a auzit că se vindecase de o boală asiatică gravă; deşi şi-au scris scrisori, nici un original cât de cât important nu a rezistat vremii. În copilărie, ea l-a predat unei doici macedonene de familie bună, dar s-a implicat ca o mamă în educaţia sa; tinereţea lui cu greu poate fi urmărită dincolo de diverşii săi tutori, dar Olimpia a fost cea care s-a ocupat la început de alegerea lor. Din propria familie, l-a ales pe Leonidas, iar din nord-vestul Greciei, o zonă apropiată de casa ei, dar puţin cunoscută pentru educaţie, a venit Lisimah, un bărbat de vârstă mijlocie; primirea lor a generat un contrast amuzant. Alexandru l-a iubit mult pe Lisimah şi ulterior acesta l-a urmat în Asia, unde elevul său şi-a riscat într-o zi viaţa pentru a-l salva. Leonidas era sever, meschin şi băgăcios. El credea în exerciţiile fizice aspre şi se spune că scotocea prin cuferele cu haine ale lui Alexandru pentru a se asigura că nimic luxos sau necumpătat nu fusese strecurat acolo, reproşându-i elevului său că este prea generos cu ofrandele. La douăzeci şi trei de ani, Alexandru a reuşit să dea replica. El respinsese atacul regelui persan şi, din Liban, i-a trimis lui Leonidas o încărcătură imensă de tămâie preţioasă, însoţindu-şi darul cu un mesaj: „Ţi-am trimis tămâie şi smirnă din belşug, ca să nu mai fii rău cu zeii”; nu este nimic mai rău decât meschinăria unui bătrân, iar Alexandru a folosit umorul şi generozitatea pentru a evidenţia acest lucru.

Despre ceilalţi profesori greci ai săi nu se ştie nimic sigur, şi abia la vârsta de zece ani Alexandru apare prima dată în istoria contemporană. Această apariţie, neobişnuită în sine şi o dovadă că profesorii îşi făcuseră din plin datoria, se regăseşte în discursul public al unui politician atenian. În primăvara anului 346, curtea lui Filip fusese înţesată de ambasadori din toată Grecia, nici unul mai important decât cei din Atena cu care, după multe negocieri, se pregătea să încheie un acord de pace şi alianţă; aceştia au luat masa cu el şi, după cină, l-au văzut pe Alexandru pentru prima dată.

„A intrat”, ne spune ambasadorul Aeschines, „să cânte la liră, apoi a recitat şi a dezbătut cu un alt băiat”; amintirea a fost reînviată în Atena un an mai târziu, când ambasadorii începuseră să nu fie de acord între ei, deoarece apăruseră acuzaţii în public că un atenian cochetase în secret în Macedonia cu tânărul Alexandru. În aceste clevetiri, spectacolul său după cină în faţa ambasadorilor a fost folosit ca un *double entendre* sexual; asemenea acuzaţii inofensive de homosexualitate sunt un comentariu interesant asupra societăţii respective şi, zece ani mai târziu, când adultul Alexandru a mărşăluit spre Atena şi le-a cerut politicienilor ei de frunte să se predea, toate acestea trebuie să fi părut o ironie foarte îndepărtată.

Poezia şi muzica au continuat să îi reţină atenţia lui Alexandru pe tot parcursul vieţii; concursurile sale muzicale şi literare erau renumite în toată Asia şi modul în care favoriza actori, muzicieni şi autori prietenoşi nu are nevoie de exemple. Mai cu seamă în muzică, interesul său a fost poate mai mult popular decât informat. Îi plăceau piesele antrenante ale lui Timotheus, un poet şi compozitor care vizitase odată Macedonia, iar modul cum a învăţat să cânte la un instrument este relatat destul de exact într-o poveste, bine documentată, chiar dacă nu originală: când Alexandru şi-a întrebat profesorul de muzică de ce este important să ciupească o anumită coardă mai degrabă decât alta, profesorul i-a spus că nu contează deloc pentru un viitor rege, dar contează pentru cineva care doreşte să devină muzician. Pentru macedoneni, muzica era una dintre plăcerile vieţii, şi când Alexandru apare din nou în peisaj, la vârsta de unsprezece ani, o face într-un mod macedonean.

„Oricare om care a îndrăgit vânătoarea”, scrisese de curând generalul grec Xenofon, „a fost un om bun.” Nici un macedonean de la curtea lui Filip nu i-ar fi contestat judecata, căci vânătoarea era punctul central al vieţii macedonenilor. Urşi şi lei mai cutreierau munţii, iar în alte părţi erau cerbi din belşug, pentru vânarea cărora macedonenii se grupau în societăţi de vânătoare patronate de eroul Heracles, onorat sub un titlu adecvat al vânătorii. Alexandru a rămas fidel distracţiei din ţinutul lui natal. Dacă avea o pasiune anume, aceasta era vânătoarea şi în fiecare

zi, dacă era posibil, îi plăcea să vâneze păsări şi vulpi; era întotdeauna dornic să i se arate câini frumoşi şi i-a plăcut atât de mult unul de rasă indiană, încât l-a comemorat dând numele lui unuia dintre noile sale oraşe. De asemenea, avea nevoie de un cal atât pentru război, cât şi pentru relaxare. La vârsta de doisprezece ani, el găsise unul, căci la această vârstă fragedă şi-a întâlnit prima dată calul lui negru, Bucefal, cu care va călări într-o zi în India şi mult mai departe în legendă şi amintire – Bucefal, primul unicorn din civilizaţia occidentală, Bucefal, mâncătorul de oameni, al cărui stăpân avea să cucerească lumea, Bucefal, născut din aceeaşi sămânţă ca stăpânul său şi nechezând şi tropăind cu picioarele din faţă la vederea singurului om în care avea încredere.

Povestea sosirii sale este irezistibilă şi probabil că a fost spusă de viitorul maestru de ceremonii al lui Alexandru, un om înclinat spre romantism, dar prezent la cine regale, unde ar fi auzit adesea povestea. Demaratos din Corint, cel mai apreciat dintre prietenii greci ai lui Filip, cumpărase calul de la crescătorul său din Tessalia la un preţ despre care se spune că ar fi ajuns până la treisprezece talanţi, de peste trei ori mai mare decât orice preţ plătit pentru alţi cai din Antichitate şi, după ce l-a cumpărat, i l-a dăruit lui Filip; Bucefal trebuie să fi fost tânăr pentru a fi atât de scump, iar data cadoului este un argument relevant. Mai târziu, ofiţerii lui Alexandru au crezut că Bucefal s-a născut în acelaşi an cu stăpânul său, dar la acea vreme calul îmbătrânea, iar datele lor de naştere nu puteau fi decât o presupunere; este un fapt important că grecii nu au ştiut niciodată să spună vârsta unui cal adult după dinţi. Sosirea lui Bucefal poate fi datată mai bine pornind de la cel care l-a oferit decât de la cal, căci, atunci când Alexandru avea doisprezece ani, Demaratos navigase în Sicilia ca general, unde rămăsese să lupte timp de patru sau cinci ani; probabil, el i-l dăduse pe Bucefal înainte de a pleca şi, prin urmare, Alexandru era încă un băiat, o probabilitate care face povestea şi mai remarcabilă.

La sosirea în Macedonia, Bucefal a fost condus în câmpie pentru a fi inspectat de Filip, dar calul s-a ridicat în două picioare, a dat înapoi şi a refuzat să ţină seama de orice

comandă, iar Filip a poruncit să fie luat. Alexandru văzuse altfel lucrurile. Făgăduind că va stăpâni animalul, a fugit spre el, l-a luat de căpăstru şi l-a întors spre soare; printr-un truc plauzibil al călăriei, observase că Bucefal se sfia în faţa propriei sale umbre, aşa că l-a mângâiat, l-a alinat şi l-a calmat, i-a sărit în spinare şi, în cele din urmă, a dat roată în galop, în strigătele şi aplauzele curtenilor şi în lacrimile de bucurie ale lui Filip, despre care se spune că prezisese că Macedonia nu va putea opri niciodată un asemenea prinţ. Bucefal i-a rămas lui Alexandru care a îndrăgit calul în următorii douăzeci de ani; l-a învăţat chiar să îngenuncheze în faţa lui, ca să-l poată încăleca mai uşor în armură, un truc pe care grecii l-au învăţat mai întâi de la perşi.

Deja călăreţ şi muzician, Alexandru şi-a petrecut primii ani la Pella, iar contrastele din viaţa macedoneană au fost cu atât mai clare cu cât s-au întâlnit la curtea din Pella. Regii macedoneni, care susţineau că strămoşii lor greci se trag din Zeus, acordaseră de mult timp case şi protecţie celor mai distinşi artişti ai Greciei; poeţii lirici Pindar şi Bachylide, Hipocrat, părintele medicinei, Timotheus, compozitorul de versuri corale şi de muzică, Zeuxis pictorul, Choerilos poetul epic, Agathon dramaturgul – toţi lucraseră sau scriseseră pentru regii macedoneni din secolul anterior. Cel mai memorabil dintre toţi fusese Euripide, dramaturgul, care părăsise Atena în pragul bătrâneţii şi venise să locuiască la Pella, curtea regelui Arhelaos, unde a fost făcut însoţitor de onoare; a murit, se spune, din cauza unei haite de câini sălbatici deţinută de un nobil lincestian. „Loudias”, a scris el despre râul principal din Pella, „dăruitor generos şi părinte al prosperităţii oamenilor, ale cărui ape minunate spală un tărâm atât de bogat în cai.” Alexandru cita piesele lui Euripide pe de rost şi ar fi trimis după piesele sale, împreună cu cele ale lui Sofocle şi ale predecesorului său mai măreţ, Eschil, pe care le citea în timpul liber în Iran. Poate că Macedonia a lăsat o amprentă mai profundă asupra vizitatorului său, căci probabil aici a scris Euripide *Bacantele*, cea mai tulburătoare şi mai puternică piesă din literatura greacă; tema sa a fost venerarea lui Dionysos, iar cultul sălbatic al zeului, practicat de macedoneni pe care Olimpia l-a susţinut mai târziu, i-a influenţat imaginaţia nu

mai puţin decât peisajul verde luxuriant, care l-a inspirat să scrie unele dintre puţinele rânduri din poezia greacă marcate de un sentiment romantic al naturii.

Distracţia acestor artişti a fost doar o parte dintr-o încurajare mai largă a coloniştilor greci. Regii dăduseră case multor refugiaţi greci, la un moment dat unui întreg oraş grecesc; primiseră politicieni exilaţi din oraşe precum Atena, care puteau fi mituiţi convenabil cu ferme de câmpie. La sfârşitul secolului al V-lea nobili macedoneni se refugiaseră la Atena. Cu vreo treizeci de ani înainte de naşterea lui Alexandru, Pella a fost depăşită de vecinii greci, iar în tinereţea lui Filip mai bine de cincizeci de însoţitori au fost luaţi ostatici la Teba. Aceste interludii între cultura greacă trebuie să-şi fi lăsat amprenta, chiar dacă alte contacte nu au fost tocmai o îmbunătăţire: „În timp ce ne aflam în Macedonia”, relatează atenianul Demostene audienţei sale, întors din ambasada sa din Pella lui Filip, „am fost invitaţi la o altă petrecere, la casa lui Xenophron, fiul lui Phaidimos, care fusese unul dintre cei treizeci de tirani: fireşte, nu am participat.” Oratorul exploata orice prejudecată a publicului său democratic; Macedonia, un partid şi, mai rău, un fiu al Celor Treizeci, întrucât Cei Treizeci au fost cea mai dură juntă din istoria ateniană, după ce tiranizaseră scurtă vreme Atena la începutul secolului. „A adus o femeie captivă din regiunea greacă Olynthos, atrăgătoare, dar născută dintr-o familie de oameni liberi şi modestă, după cum au dovedit evenimentele. La început, au forţat-o să bea în tăcere, dar când s-au încălzit – sau aşa mi-a spus Iatrocles în dimineaţa următoare – au pus-o să se întindă şi să le cânte un cântec”; vinul i-a ameţit, slujitorii au alergat să aducă bice, femeia a rămas fără veşminte şi totul s-a încheiat cu o biciuire. „S-a dus vorba despre această întâmplare în toată Tessalia şi Arcadia.” Demostene îşi susţinuse cauza; Pella, unde crescuse Alexandru, era un sălaş atrăgător pentru un membru al juntei, iar curtea care a patronat arta greacă i-a primit şi pe aristocraţii perşi în exil şi l-a invitat pe filosoful Socrate, deşi acesta fusese condamnat în Atena democratică din cauza cercului său excesiv de discipoli de dreapta.

Cei care trebuie să-şi importe toată arta nu pierd niciodată un strop de nesăbuinţă. „Joacă jocuri de noroc, beau şi risipesc bani”, scria un pamfletar în vizită despre însoţitorii lui Filip, „mai sălbatici decât centaurii pe jumătate bestii, nu se abţin de la sodomie din pricină că au barbă.” Teopomp, autorul, era un om care a scris calomnii, nu lucrări de istorie, iar părerea sa este cu siguranţă exagerată. Pe Filip l-a numit „omul fără precedent în Europa”, un comentariu care se referea mai mult la presupusele sale vicii decât la energia şi abilităţile sale diplomatice. Însă el spusese şi un adevăr, pentru că macedonenii, în special cei de la munte, erau într-adevăr o societate dură, la fel de barbară ca stilul brut al olăritului lor nativ, care a rezistat, fără vreun merit artistic, mult după cuceririle lui Alexandru. Tânărul Alexandru trebuia să se descurce singur printre ei, dar prietenii şi poveştile ne arată că civilitatea greacă de la curte îl atrăsese mai mult. Domnia şi patronajul său au cunoscut o epocă de aur a picturii greceşti, mulţi maeştri fiind atraşi la curte din oraşe guvernate de prietenii săi, şi există relatări conform cărora ştia încă de la o vârstă fragedă cum să îi trateze. Odată, când a aranjat ca pictorul său preferat Apelles să schiţeze un nud al primei sale amante grecoaice Campaspe, Apelles s-a îndrăgostit, după cum a constatat, de fata pe care o picta. Aşadar, Alexandru i-a făcut-o cadou pe Campaspe, cel mai generos dar al oricărui patron şi unul care avea să rămână un model pentru mecenat şi pictori până în perioada Renaşterii şi până la Veneţia lui Tiepolo.

Pe măsură ce averea lui Filip a crescut, curtea de la Pella a devenit mai cosmopolită, o schimbare care explică foarte bine succesul brusc al fiului său. Din minele de aur recent cucerite de la graniţa de est s-a revărsat un potop brusc de aur pentru a atrage artişti greci, secretari, medici din şcoala hipocratică, filosofi, muzicieni şi ingineri, în cea mai bună tradiţie a monarhiei macedonene. Au venit din întreg spaţiul egeean: un secretar din Hellespont, pictori din Asia Mică, chiar un profet din Licia îndepărtată, care a scris o carte despre interpretarea corectă a semnelor; au existat, după cum i se cuvenea, nebunii de la curte, acele „ajutoare necesare ale monarhiei absolute”, şi linguşitorii care scriau

pe bani. Pe măsură ce Alexandru creştea, putea vorbi cu un bărbat care trăise în Egipt sau cu un sofist şi un secretar din oraşele greceşti din Dardanele: la sfârşitul anilor 350 î.Hr., satrapul persan în exil Artabazos şi-a adus familia la Pella din Asia helespontină, şi aici Alexandru s-ar fi întâlnit prima dată cu preafrumoasa lui fiică, Barsine. Cu vreo zece ani mai în vârstă decât Alexandru, nu ar fi putut ghici niciodată că, după două căsătorii cu fraţi greci în serviciul persan, se va întoarce la acest băiat printre prăzile de război persane şi va fi onorată ca amantă a acestuia, în timp ce tatăl ei, Artabazos, se va preda mai târziu lângă Marea Caspică şi va fi răsplătit cu satrapii iraniene din imperiul lui Alexandru. Vizita lui Barsine începuse un traseu foarte ciudat pentru viitor. Nici un contact nu se va dovedi mai util decât această familie bilingvă de generali perşi pe care Alexandru i-a luat până la urmă în cadrul personalului său din Asia.

Printre grecii de la Pella, Alexandru s-a împrietenit pe viaţă cu Nearhos din Creta, versat în călătorii pe mare, şi cu Laomedon din Lesbos, care vorbea o limbă orientală, în timp ce din capătul vestic al lumii greceşti, Demaratos, prieten vechi al familiei, s-a întors din Sicilia cu poveşti despre recenta luptă a grecilor pentru libertate. Şase dintre cei paisprezece greci cunoscuţi drept însoţitorii lui Alexandru au venit pentru prima dată în Macedonia în timpul domniei lui Filip, şi au fost şi alţii, mai puţin talentaţi în război, cu care a păstrat o prietenie durabilă. Aristonicos, de exemplu, flautistul tatălui său, care a murit mai târziu în Afghanistan „luptându-se nu ca un muzician, ci ca un bărbat curajos” şi a cărui statuie a fost ridicată de Alexandru la Delfi, sau Thettalos, actor tragic, a cărui interpretare a lui Oedip a fost răsplătită cu premii la Atena şi care a rămas un prieten apropiat din copilărie până la moarte.

Această clasă grecească de prieteni ai regelui a fost aleasă pe merit; aristocraţia macedoneană a însoţitorilor regelui era asigurată prin naştere, iar presiunea crescândă a veneticilor greci a reprezentat unul dintre curentele mai complicate la curtea lui Filip şi Alexandru. Sub Alexandru, macedonenii s-au definit brusc ca o clasă distinctă

împotriva grecilor, nu din punct de vedere al rasei, deoarece macedonenii au pretins că sunt de origine greacă, şi greci imigranţi precum Nearhos din Creta sau Androsthenes, fiul unui politician atenian exilat, au fost recunoscuţi ca macedoneni când au primit moşii în apropierea câmpiei costiere. Distincţia a fost una de statut, şi cu atât mai clară; secretarul Eumenes, medicul Critobulos, cavalerul Medeios au rămas simpli greci în raport cu care o stare de superioritate macedoneană nu a fost niciodată altfel decât de suprafaţă. Aşadar, Alexandru creştea ca macedonean într-o lume macedoneană dură, cu atât mai mult cu cât tatăl său adusese viaţa zonelor muntoase ale Macedoniei direct în cercul său zilnic: decretase că fiii nobililor din ţinuturile muntoase ar trebui să servească şi să fie educaţi ca paji la Pella. Planul era în avantajul lui Filip, deoarece pajii erau o monedă de schimb preţioasă pentru a ţine sub control purtarea părinţilor lor nobili şi, pe măsură ce creşteau, ei primeau noi moşii şi venituri din fermele nou cucerite la şes pentru a le îngriji ca a doua lor casă. Alexandru a profitat la rândul lui; bărbaţi din două lumi, pajii au devenit ofiţeri mai predispuşi să fie loiali, pentru că au ajuns la câmpie la vârsta de paisprezece ani şi, în mod firesc, s-au orientat către un prinţ de vârsta lor cu care să se împrietenească. În patru cazuri cunoscute, fiii nobilimii de la munte, mutaţi la Pella, vor deveni membri ai gărzii de corp a lui Alexandru, acea suită intimă formată din şapte sau opt dintre cei mai de încredere prieteni ai săi. Această aducere împreună a contrastelor Macedoniei va avea consecinţe dintre cele mai importante pentru epoca următoare.

Ca paji regali, au fost educaţi şi instalaţi în centrul afacerilor publice. Au mâncat şi au ascultat la masa regelui, i-au păzit dormitorul, l-au ajutat să urce pe cal şi l-au însoţit la vânătoare sau în război; în schimb, numai regelui îi era îngăduit să-i biciuiască. Viaţa lor încă era aspră şi neîngrădită, dar avea o nouă latură: nici chiar în oraşele pe care Filip le construia în zonele muntoase nu exista vreun semn al vieţii culturale, dar, la Pella, fiii Macedoniei Superioare puteau să adapteze intriga unei piese greceşti, să înveţe un poem grec, să asculte oratori greci, să se

mişte printre picturi şi sculpturi greceşti, să discute strategia modernă şi să-i cunoască istoria şi teoria, să consulte un medic grec şi să privească ingineri greci la lucru. La fel ca seniorii războiului din Heian, Japonia, care şi-au extras toate abilităţile din China, nobilii macedoneni şi-au datorat orizontul mai larg Greciei. Mai fuseseră munteni de seamă înainte, un diplomat, de exemplu, sau un conducător energic de cavalerie, şi împotriva îndelungatei tradiţii a culturii greceşti. Macedoneni din altă epocă se distinseseră; Antipater, viceregele în vârstă al lui Alexandru, a scris o istorie militară şi şi-a redactat propria corespondenţă, iar Filip însuşi a fost un orator fluent. Dar grupa de vârstă a lui Alexandru a cunoscut o nouă varietate. Ptolemeu, la fel ca Nearhos din Creta, a scris o istorie ingenioasă, mai remarcabilă pentru atitudinea sa faţă de Alexandru decât prin stilul său literar nestilizat, iar Marsyas, fratele lui Antigonos, cel chior de un ochi, a scris trei cărţi despre politica macedoneană. Lui Hephaestion, preferatul lui Alexandru, doi filosofi greci i-au dedicat volume de corespondenţă, în timp ce Lisimah asculta cu atenţie un guru brahman din India şi se interesa de botanică şi de copaci. În timp ce mama lui Filip nu învăţase să citească sau să scrie până în floarea vârstei, Peucestas a învăţat să vorbească persană şi a arătat o admiraţie deosebită faţă de obiceiurile şi de îmbrăcămintea perşilor pe care venise să-i guverneze. După cum se cădea noii generaţii care plănuia să invadeze Persia, marea istorie a războaielor persane a lui Herodot a fost citită şi savurată de prietenii lui Alexandru; unul dintre vizitatorii greci ai lui Filip a întocmit o versiune prescurtată, poate la cererea lui Filip, iar Alexandru a cunoscut-o destul de bine pentru a rosti citate şi a-i urma exemplul; atât Ptolemeu, cât şi Nearhos au fost influenţaţi de modul în care Herodot a văzut triburile străine din nord şi est, deşi nu puteau aspira la stilul său. În timp ce părinţii lor din ţinutul muntos deţinuseră ceramică rudimentară, brăţări de os primitive şi săbii arhaice cu mânere placate cu aur, această nouă generaţie avea bani şi gust pentru picturi şi pardoseli cu mozaic; mamele lor purtaseră bijuterii din aur în stiluri simple şi primitive, şi se alăturaseră luptelor împotriva barbarilor, dar prietenii lui

Alexandru întreţineau amante ateniene cărora le dăruiau brăţări şi coliere de o eleganţă orientală, şi prezentau artiştilor covoare iraniene ale căror modele au ajuns să fie copiate în frize pictate. Viaţa dură, cu beţii, vânătoare şi război, a continuat, dar ofiţerii lui Alexandru erau mai mult decât se credea de obicei; în Babilonia, Harpalos ajuta să supravegheze cel mai mare tezaur din lume şi să se ocupe de noi plante pentru o grădină orientală, în timp ce unul dintre fiii lui Antipater a abandonat studiul şi a fondat o comunitate pe muntele Athos cu un alfabet propriu. Nimic nu putea fi mai departe de obiceiurile de la munte ale contemporanilor tatălui său; din nou, Alexandru s-a sustras unei vieţi pur macedonene.

Prin urmare, Alexandru îşi găsea calea printre prieteni aventuroşi într-o lume în dezvoltare. Tatăl său, Filip, nu a putut face decât să călăuzească procesul, deoarece în anii în care a mărşăluit între Dardanele şi Coasta Dalmată, luptând, întemeind oraşe şi negociind întotdeauna pentru control în oraşele greceşti din sud, el nu putea decât să numească profesorul grec cel mai potrivit pentru un fiu care îşi depăşise însoţitorii din copilărie. Postul era de invidiat, iar candidaţii care sperau la acesta dădeau măsura noii influenţe a lui Filip. Acesta avusese de multă vreme legături strânse cu elevii lui Platon, atât în copilărie, cât şi ca politician, iar la Atena cel mai faimos profesor şi orator al epocii fusese corespondentul său continuu şi se putea aştepta ca, în schimbul scrisorilor sale măgulitoare, slujba de tutore să fie încredinţată unuia dintre foştii săi elevi. Candidaţii au fost selectaţi din insulele îndepărtate ale Mării Egee şi cetăţile ioniene din Asia, cu nelipsitele conflicte academice, dar, în timp ce învăţaţi plini de speranţă îi aduceau laude lui Filip, regele s-a decis; din insula Lesbos, a trimis după cel mai strălucit elev al lui Platon, Aristotel, fiul lui Nicomah, „cu picioare subţiri şi cu ochi mici”, şi încă necunoscut pentru scrierile lui filosofice.

„L-a învăţat să scrie, dar şi greacă, ebraică, babiloniană şi latină. El l-a învăţat natura mării şi a vânturilor; i-a explicat parcursul stelelor, revoluţiile boltei cereşti şi durata vieţii lumii. I-a vorbit despre dreptate şi retorică: l-a avertizat împotriva femeilor uşuratice.” Totuşi, aceasta este doar

părerea unui poet francez medieval, deoarece, în lucrările sale care au rezistat timpului, Aristotel nu îl menţionează niciodată pe Alexandru şi nici nu face vreo aluzie directă la şederea sa în Macedonia. Potrivit lui Bertrand Russell, Alexandru „s-ar fi plictisit de bătrânul pedant anost”, dar şi aceasta este doar o presupunere a unui confrate filosof.

Conexiuni personale l-ar fi atras pe Aristotel în Macedonia, pentru că tatăl său fusese medic la curtea regelui Amyntas al III-lea; Filip fusese, de asemenea, prietenos cu fostul său patron Hermeias, care menţinea o tiranie locală impresionantă pe coasta de vest a Asiei şi îşi căsătorise fiica cu filosoful. Mai târziu, oamenii au spus că a preluat slujba pentru a-l convinge pe Filip să îi reconstruiască oraşul natal în ruină, Stagira, acum anexat graniţelor estice ale Macedoniei, dar povestea a fost spusă de prea mulţi filosofi la curte pentru a fi prea convingătoare, iar ruina oraşului Stagira a fost probabil o legendă; motivul ar fi putut câştiga simpatia celor care protestaseră, probabil pe nedrept, că Aristotel a ajuns să-şi ignore concetăţenii. În mod privat, Aristotel a primit un onorariu substanţial pentru serviciile sale şi, aşa cum demonstrează testamentul său, a murit un om bogat: conform zvonurilor, Filip şi Alexandru i-au patronat cercetările în istoria naturii asigurându-i paznici de vânătoare care să identifice animalele sălbatice din Macedonia. Întrucât se poate dovedi că observaţiile pentru uimitoarele sale lucrări de zoologie au fost făcute aproape exclusiv pe insula Lesbos, acest zvon este neadevărat.

„În opinia lui Aristotel”, a spus cel mai de încredere dintre biografii săi, „înţeleptul ar trebui să se îndrăgostească, să participe la politică şi să trăiască asemenea unui rege.” Remarca, dacă este autentică, sugerează că vizita macedoneană ar fi trebuit să lase amintiri fericite. Criticii s-au plâns că Aristotel plecase să locuiască într-o „casă de paiantă”, o aluzie la aşezarea oraşului Pella pe malul lacului, dar, în scurt timp, Alexandru şi prietenii săi au fost trimişi în oraşul de la şes Mieza, unde puteau învăţa într-un loc retras, cu grote şi cărări umbrite, considerate sacre datorită nimfelor; urme ale împrejurimilor şcolii au fost găsite recent lângă Naoussa modernă, dar cât a durat acest

interludiu şi cât au învăţat băieţii nu se cunoaşte cu precizie. După doi ani, Alexandru s-a implicat în afaceri guvernamentale şi, deşi se ştie că Aristotel a fost în Macedonia în vara următoare, este posibil să nu se mai fi dus ca tutore.

Chiar şi pentru scurt timp, Alexandru şi-a petrecut aceste ore de şcoală cu una dintre cele mai neobosite şi mai complexe minţi care a trăit vreodată. În zilele noastre, Aristotel este amintit ca filosof, dar, în afară de lucrările sale filosofice, a scris şi cărţi despre constituţiile a 158 de state diferite, a întocmit o listă cu învingătorii jocurilor de la Delfi, a discutat despre muzică şi medicină, astronomie, magneţi şi optică, a scris însemnări despre Homer, a analizat retorica, a prezentat formele poeziei, s-a oprit asupra laturii iraţionale a omului, a pus zoologia pe un traseu experimental într-o serie concisă de capodopere ale căror fapte devin artă prin pasiunea unui observator rar al naturii; a fost intrigat de albine şi a început studiul embriologiei, deşi disecţia cadavrelor umane era interzisă şi singura lui şansă era să procure şi să examineze un făt avortat. Contactul dintre cea mai strălucită minte a Greciei şi cel mai mare cuceritor al său este irezistibil, iar influenţa lor reciprocă aprinde şi acum imaginaţia.

„Tânărul”, a scris Aristotel, „nu este un ascultător potrivit pentru ştiinţe politice; el nu are experienţă de viaţă şi, pentru că este încă stăpânit de emoţii, va asculta pur şi simplu fără nici un scop, inutil.” Vorbea, cu siguranţă, un om care încercase filosofia pe Alexandru şi eşuase, deoarece există puţine dovezi că Aristotel l-a influenţat pe Alexandru fie în scopurile sale politice, fie în metodele sale. Cu toate acestea, a scris câteva mici tratate pentru el, poate la cerere, deşi nici unul nu a rămas pentru a fi datat: titlurile lor, *Despre regalitate, În cinstea coloniilor* şi, posibil, *Adunarea lui Alexandru* şi *Măririle celor bogaţi*, par teme valabile pentru un om care avea să devină cel mai bogat rege şi cel mai prolific fondator de oraşe din lume, dar Aristotel se arătase în măsură să-şi linguşească patronii şi este posibil ca aceste lucrări să fi lăudat realizările lui Alexandru, mai degrabă decât să-l sfătuiască în privinţa unor idei noi. S-a discutat mult despre presupusele

îndemnuri ale lui Aristotel de a trata „barbarii ca plante şi animale”, dar acest lucru poate fi doar o invenţie. Deşi a adoptat opinia comună a contemporanilor săi greci potrivit căreia cultura greacă este superioară căilor orientului barbar, el nu poate fi condamnat ca rasist, mai ales că era interesat de religia orientală şi elogia foarte mult constituţia după care erau conduşi cartaginezii. Când Alexandru a numit orientali în funcţii înalte din imperiul său, se spune adesea că practica i-a arătat îngustimea părerilor tutorelui său despre străini, deşi diferenţele lor nu sunt atât de marcate. Gândirea politică a lui Aristotel s-a format din viaţa într-un oraş grec, şi au fost aceleaşi oraşe greceşti pe care elevul său le-a sădit de la Nil până pe versanţii munţilor Himalaya, unde au durat şi au contat mult mai mult decât orice epocă a regatului, Aristotel fiind adesea criticat că nu a reuşit să-i anticipeze presupusa importanţă. Nu numai prin oraşele sale Alexandru a rămas un grec prin cultură în lumea răsăriteană şi, deşi politica şi prietenia l-au determinat să includă orientali în imperiul său, el nu a adoptat niciodată religia persană şi s-ar putea să nu fi învăţat niciodată fluent o limbă orientală.

Deşi politica nu era pusă în discuţie, un tânăr nu avea cum să nu înveţe curiozitatea de la Aristotel şi, pentru Alexandru, în vârstă de paisprezece ani, acesta părea mai puţin filosoful abstract, cât omul care ştia totul despre sepii, care putea explica de ce capîntortura are limbă sau cum se împerechează aricii în picioare, care exersase vivisecţia pe o ţestoasă şi descrisese ciclul de viaţă al unui ţânţar din Marea Egee. Medicină, animale, întinderea uscatului şi forma mărilor – acestea erau preocupări pe care Aristotel le putea comunica şi pe care Filip le propusese, şi fiecare avea să facă parte din adultul Alexandru. El a prescris prietenilor leacuri pentru muşcătura de şarpe, a sugerat ca o nouă rasă de vite să fie transportată din India în Macedonia şi a împărtăşit interesul tatălui său pentru asanare, irigaţii şi recuperarea terenurilor necultivate; topografii săi au străbătut drumurile din Asia, iar flota sa a fost detaşată să exploreze Marea Caspică şi Oceanul Indian; trezorierul său a sădit experimental plante europene într-o grădină babiloniană şi, datorită descoperirilor expediţiei, cel

mai inteligent elev al lui Aristotel putea include smochinul, scorţişoara şi o tufă de mirt în cărţi ce marchează începutul botanicii. Alexandru era mai mult decât un om cu ambiţie şi duritate; avea un larg arsenal de interese, proprii unui om curios, şi, în zilele petrecute la Mieza, avusese prilejuri suficiente pentru a le trezi. „Singurul filosof”, s-a referit la el politicos un prieten, „pe care l-am văzut vreodată înarmat.”

Pentru Aristotel, întâlnirea a fost probabil şi mai supărătoare. Tinerii, a scris el,

> sunt la cheremul dorinţelor lor schimbătoare. Sunt pătimaşi şi iuţi din fire, îşi urmează impulsurile, fiind conduşi de emoţii. Se luptă pentru onoare, în special pentru victorie, şi le doresc pe amândouă mult mai mult decât banii. Sunt simpli şi încrezători, pentru că nu au văzut altceva. Speranţele lor zboară la fel ca ale unui beţiv, amintirile lor sunt recente. Sunt curajoşi, dar convenţionali şi, prin urmare, uşor de descumpănit. Descurajaţi de viaţă, ei preferă ce este nobil în locul utilului: erorile lor sunt la scară mare, născute din exces. Le place râsul, le este milă de un om pentru că mereu au cea mai bună părere despre el (...); spre deosebire de bătrâni, ei cred că ştiu totul.

În spatele unei analize atât de încrezătoare se află probabil amintiri despre Alexandru şi colegii săi. „Un copil trebuie pedepsit (...)”, „tinerii nu fac linişte de bunăvoie”, a scris Aristotel, „dar educaţia serveşte ca un zgomot pentru a distrage atenţia copiilor mai mari.” Disciplina, se pare, nu era prea uşor de obţinut la Mieza.

Alexandru nu a fost singurul său elev macedonean. Aristotel a început o prietenie cu Antipater, un om a cărui inteligenţă complexă a căzut în uitare, iar fiii lui Antipater veneau la lecţii la Mieza; la fel şi pajii regali şi poate şi Hephaestion, fiul lui Amyntor, căruia Aristotel i-a dedicat un volum de scrisori. Hephaestion a fost bărbatul pe care Alexandru l-a iubit şi, tot restul vieţii, relaţia lor a rămas la fel de intimă pe cât este acum de neînlocuit: Alexandru nu a fost învins decât o dată, au spus filosofii cinici cu mult

timp după moartea sa, şi asta din pricina coapselor lui Hephaestion. Există o singură statuie despre care se crede că l-ar reprezenta; cu păr scurt şi cu nas lung, nu este din cale afară de impresionant, dar se pare că nu aspectul l-a făcut atrăgător. Filip fusese plecat în prea multe campanii pentru a-şi dedica timp fiului său, şi nu este întotdeauna fantezist să explicăm homosexualitatea tinerilor greci ca nevoia unui fiu de a înlocui un tată absent sau indiferent cu un iubit mai în vârstă. Vârsta lui Hephaestion nu este cunoscută, şi descoperirea ei ar putea pune relaţia lor într-o lumină neaşteptată: probabil că el era cel mai în vârstă dintre cei doi, precum eroul homeric cu care l-au comparat contemporanii, un Patrocle mai în vârstă decât Ahile al lui Alexandru.

În Grecia antică, homosexualitatea moderată era o formă acceptată de sex, pe lângă cel cu soţiile şi prostituatele. Era o modă, nu o perversiune, iar Herodot spune clar că perşii au învăţat-o de la greci, aşa cum englezii emigraţi au adus-o în societatea australiană mondenă. Dorinţa homosexuală extremă, promiscuă, şi prostituţia masculină erau la fel de absurde sau respingătoare pe cât par deseori în zilele noastre, dar între doi tineri sau un tânăr şi un bărbat, această legătură nu era neobişnuită; homosexualitatea, aşa cum scrisese şi Xenofon, era şi o parte a educaţiei, prin care un tânăr învăţa de la un iubit mai în vârstă. Astfel de legături ar putea fi costisitoare, dar, dacă ar putea fi transformate în ceva romantic, ar fi perfect acceptabile.

Nobilimea macedoneană a adoptat probabil o tendinţă mai extremă: printre greci exista o convingere că homosexualitatea fusese introdusă de invadatorii dorieni despre care se credea că au năvălit din Europa în jurul anului 1000 î.Hr. şi au înfiinţat statele Creta şi Sparta. Este irelevant că această convingere era probabil falsă. Grecii educaţi au acceptat-o din cauza a ce văzuseră în jurul lor şi au acţionat în conformitate cu ce credeau; descendenţii dorienilor erau consideraţi şi chiar se aştepta să fie în mod deschis homosexuali, în special în rândul clasei conducătoare, iar regii macedoneni insistaseră de multă vreme pe originea lor doriană pură. Prin clevetirile grecilor li s-a dus vestea că sunt amatori de băieţi, iar regele

Arhelaos chiar l-ar fi sărutat pe poetul Euripide. Când Teopomp, pamfletarul grec, s-a întors dintr-o vizită la curtea lui Filip, s-a pronunţat virulent cu privire la homosexualitatea nobililor de aici, numindu-i cu dispreţ *hetairai,* nu *hetairoi*, prostituate, iar nu însoţitori. Nu i s-a dat crezare din cauza exceselor lui violente, dar cel mai probabil şi-a exagerat mai degrabă exemplul, decât să-l fi inventat în întregime; dacă e aşa, Alexandru ar fi putut creşte la o curte în care convenţiile legate de vârstă erau mai puţin respectate şi homosexualitatea era practicată cu stăruinţa nouă a bărbaţilor cu ascendenţă doriană. La vârsta de treizeci de ani, Alexandru încă era iubitul lui Hephaestion, deşi majoritatea tinerilor greci renunţau la această deprindere până atunci, şi un bărbat mai în vârstă renunţa sau se orienta către o atracţie mai tânără. Legătura lor a fost puternică; Hephaestion a ajuns iscusitul conducător al cavaleriei lui Alexandru şi a devenit „vizirul" său înainte de a muri ca un erou divin, demn de venerare postumă.

„Numai sexul şi somnul", se spune că ar fi remarcat Alexandru, „mă fac conştient că sunt muritor"; nerăbdarea sa legată de somn a fost împărtăşită de tutorele său, şi s-au spus multe poveşti pentru a ilustra abstinenţa şi consideraţia sa pentru femei: Alexandru pierzându-şi cumpătul în faţa unui bărbat care s-a oferit să-i procure băieţi, Alexandru pedepsindu-şi însoţitorii pentru viol sau fiind de acord cu decizia de a se căsători a unui soldat, cu condiţia ca acesta să aibă mijloacele adecvate pentru o femeie liberă. Tema poate fi aproape de adevăr, dar filosofilor le-a plăcut să o răspândească şi nu se poate spune cu certitudine mai mult decât că Alexandru a respectat femeile, mai degrabă decât că a abuzat de ele. Nu era nici cast, nici pudic. Potrivit lui Teofrast, elevul lui Aristotel, Filip şi Olimpia fuseseră odată îngrijoraţi de lipsa de interes a fiului lor faţă de sex, aşa că au angajat o prostituată scumpă din Tessalia şi i-au spus să-l distreze, dar Alexandru i-a refuzat avansurile cu încăpăţânare, de parcă ar fi fost impotent. Dacă părinţii săi ar fi încercat să-i aducă cu forţa o fată, cu greu ar fi putut fi învinovăţit că a refuzat-o; cu toate acestea, se ştie că Teofrast a scris multe

lucruri împotriva lui Alexandru şi a Olimpiei, iar acuzaţia de impotenţă este o calomnie, nu în ultimul rând deoarece Alexandru a fost tatăl a trei sau patru copii. Alte poveşti sunt mai la obiect; când Alexandru a auzit că sora lui are o aventură, se spune că a comentat că nu înţelege de ce nu ar trebui să se distreze doar pentru că este prinţesă. De la un bărbat care urma să se culce cu cel puţin un bărbat, patru amante, trei soţii, un eunuc şi, conform bârfelor, o amazoană, comentariul a fost suficient de sincer.

Nu spun că anii şederii lui Aristotel au fost memorabili doar pentru primele iubiri şi plăceri fizice. Există o latură interesantă în privinţa progreselor lui Alexandru, o scrisoare primită de la bătrânul atenian Isocrate, care corespondase cu Filip şi spera că educaţia va fi dată în seama unuia dintre elevii săi. „Îi aud pe toţi spunând”, a scris el la scurt timp după sosirea lui Aristotel, „că ţii la semenii tăi, la Atena şi la filosofie, într-un mod raţional, nu necugetat”, vorbele politicoase fiind urmate de sfaturi utile pentru a evita scandaluri academice şi pentru a-şi dedica timpul artei argumentării practice. Sfatul a fost o insultă vicleană împotriva lui Aristotel, a cărui şcoală de filosofie a acordat timp unei dezbateri atât de aride, dar introducerea politicoasă a avut o anumită relevanţă; lărgirea intereselor, atât de vizibilă printre prietenii lui Alexandru, a fost ea însăşi o lărgire prin intermediul culturii greceşti, iar aici Aristotel este simbolul unui proces care i-a adus lui Alexandru cel mai valoros fruct. Din nou, fiii nobililor din ţinutul muntos intraseră în contact cu o lume civilizată de gândire care fusese refuzată părinţilor lor; se spune că Ptolemeu, un nobil din Eordaea, se înroşea dacă era întrebat cum se numea bunica sa, dar a murit ca faraon al Egiptului, domnind peste un regat birocratic şi peste un sistem de monopoluri de stat care aveau nevoie de abilităţi care nu aveau nimic de-a face cu viaţa tribală a ţinutului muntos. Acelaşi lucru s-ar putea spune despre Perdiccas, Seleucos şi ceilalţi uriaşi din epoca diadohilor; tânăra nobilime învăţa puţin despre ce însemna adaptarea; şi când explicăm succesele extraordinare ale lui Alexandru, un loc de frunte trebuie să îl ocupe ofiţerii săi, lărgirea orizontului din acele zile de început neputând decât să le sporească

contribuţia la cariera lui Alexandru. Propria generaţie a lui Alexandru a crescut pentru a-şi împărtăşi şi a-şi susţine ambiţiile printr-o nouă încredere în sine, care ar putea fi alarmantă şi cu o inteligenţă care a mers adesea mai departe decât simplul război. Bineînţeles, singurul macedonean care s-a adaptat modului de viaţă persan a fost, de asemenea, un bărbat din Mieza.

Dar dacă Aristotel este un simbol al noilor orizonturi, el a adăugat mai mult legendei decât faptelor vieţii lui Alexandru; în Orient, în special în cel arab, perechea lor fascina, iar isprăvile lor la fel de nesfârşite ca lumea însăşi: Aristotel şi Valea Diamantelor, Piatra Minunilor sau Fântâna Nemuririi, Aristotel ca vizir al lui Alexandru sau ca magician al său, care i-a dat o cutie cu modele din ceară ale inamicilor săi şi astfel i-a asigurat succesul. În propriile scrieri, el nu a lăsat nimic care să-l aducă pe Alexandru mai aproape, în timp ce detaliile despre Pella şi Olimpia, Hephaestion şi Bucefal sunt un studiu în sine, dar prea disparate pentru a-i încadra personalitatea. Este ca şi când căutarea tânărului Alexandru ar fi fost menită eşecului şi totuşi această problemă personală nu poate fi evitată, deoarece personalitatea lui Alexandru este probabil cea mai neobişnuită contribuţie a lui la istorie. În calitate de cuceritor, a venit mai puţin să schimbe lumea cât să moştenească şi să restabilească; dar ca om a inspirat şi a cerut ceea ce puţini lideri au îndrăznit să considere posibil. Din copilăria sa există doar poveşti, de pildă despre Alexandru care se plânge că Filip nu îi va lăsa nimic măreţ de înfăptuit, despre Alexandru care îl umileşte pe Aristotel răspunzând la o întrebare imposibil de generală cu un răspuns practic sau despre faptul că Alexandru refuză să concureze la curse dacă adversarii săi nu sunt regi; aceste poveşti, deşi pline de culoare, sunt în mare parte inventate, şi problema personalităţii sale nu datorează nimic perspectivei lor.

Printre ruinele răzleţe care supravieţuiesc din copilăria sa, o căutare personală ar putea părea o imposibilitate şi, într-adevăr, s-a spus adesea că judecăţile personale cu privire la Alexandru datorează mai mult psihologiei celui care le formulează decât propriei lui psihologii. Există, totuşi, un fir

delicat de explorat. Începe odată cu poveştile tinereţii sale şi duce, prin propria sa publicitate şi imagine populară, la modul în care şi-a dorit să fie văzut; în căutarea lui Alexandru, este greşit să sugerăm că omul trebuie să fie dezlegat de mit, căci mitul uneori este propria lui plăsmuire, şi atunci este cel mai direct indiciu al minţii sale. În acest caz, sugestiile contemporane îl susţin, şi linguşirea ajută să-i dea consistenţă; există motive, multe dintre ele în Macedonia, pentru a presupune că Alexandru a vrut ca modelul său să fie luat în serios. Este, din orice punct de vedere, neobişnuit, pentru că apelează nu la putere sau profit, ci la poetul Homer.

„«Ia-l de aici pe acest fiu al meu»„, este pus regele Filip să-i spună lui Aristotel în romanul popular *Alexandria*, «şi învaţă-l poemele lui Homer» şi, cu siguranţă, acel fiu al său a plecat şi a studiat toată ziua, astfel încât să citească *Iliada* lui Homer dintr-o suflare.” În spirit, această ficţiune fermecătoare se apropie de viaţă, pentru că tema *Iliadei* lui Homer, şi mai ales a eroului său Ahile, este veriga care face legătura cu personaje şi poveşti din tinereţea lui Alexandru. Prin mama lui, Olimpia, era un descendent al lui Ahile; primul său tutore, Lisimah, a datorat o parte din poziţia sa favorizată pe tot parcursul vieţii pentru că i-a dat elevului său porecla de Ahile; mult iubitul său Hephaestion a fost comparat de contemporani cu Patrocle, tovarăşul intim al eroului lui Homer; Aristotel l-a învăţat poemele lui Homer şi, la cererea elevului său, a contribuit la pregătirea unui text special al *Iliadei,* pe care Alexandru îl preţuia mai presus de toate bunurile sale; obişnuia să doarmă, a relatat unul dintre ofiţerii săi, cu un pumnal şi cu această *Iliada* privată la căpătâi, numind-o jurnalul lui de călătorie al excelenţei în război. În al doilea an al marşului său, după ce regele persan fusese pus pe fugă, „i s-a adus un scrin, care părea a fi cel mai preţios dintre cuferele de comori ale lui Darius, şi şi-a întrebat prietenii ce credeau că este atât de valoros încât să merite a fi păstrat înăuntru. Au fost exprimate multe păreri, dar Alexandru a spus că va pune aici *Iliada* spre a fi ţinută în siguranţă”. Dar *Iliada* era printre cele mai vechi poeme greceşti, cu cel puţin trei sute de ani mai

vechi decât Alexandru, şi aparent la fel de îndepărtată ca Shakespeare de un rege modern.

Decizând ce a vrut să spună, există pericolul de a lua publicitatea prea în serios sau de a duce linguşirea prea departe. Poreclele preluate din Homer erau populare în Grecia: Nestor pentru un om înţelept, Ahile pentru unul curajos, iar starea de spirit a *Iliadei* nu era o revigorare irelevantă pentru moştenitorul lui Filip. Poemele lui Homer erau cunoscute pe scară largă în Macedonia. Unul dintre fiii lui Antipater îl putea cita pe Homer fluent, la fel ca regii ulteriori; chiar şi în zona muntoasă a Macedoniei lui Filip s-au descoperit obiecte de ceramică pictate cu scene ale jefuirii Troiei. Filip fusese comparat cu regele Agamemnon, comandantul aliaţilor greci care au luptat zece ani în jurul Troiei, iar stilul de luptă al infanteriei sale a fost comparat cu cel al lui Agamemnon; războiul troian fusese citat de Herodot drept prima cauză a rivalităţii antice dintre monarhiile Greciei şi Asiei, şi pamfletarii lui Filip au continuat să traseze o paralelă între o nouă invazie grecească în Asia şi expediţia descrisă de Homer. Istoria trecută a dezvăluit că Agamemnon şi războiul troian au fost teme utile pentru un invadator grec al Asiei, demn de a fi evocat şi imitat. Dar Alexandru şi-a evidenţiat legătura cu Ahile, un erou mai tânăr şi mai pătimaş, care putea fi considerat cu greu un simbol al conducerii regale. Şi aici au existat conotaţii publice, pentru că Ahile era un erou al Tessaliei, iar moştenitorul lui Filip era conducătorul tessalienilor, un popor esenţial pentru armata sa şi pentru controlul în sudul Greciei. Ahile a fost, de asemenea, un erou grec năvalnic, util pentru un rege macedonean a cărui ascendenţă greacă nu i-a împiedicat pe greci să-l numească barbar; în aceeaşi ordine de idei, marele Kolokotronis, eroul libertăţii greceşti, s-a îmbrăcat şi a defilat ca noul Ahile atunci când a scăpat Grecia de turci, în anii 1820. Dar, aşa cum s-a afirmat, „Alexandru îl imita pe Ahile, cu care avusese o rivalitate încă din tinereţe”; publicitatea şi politica nu stabilesc eroii unui tânăr, şi dacă se poate dovedi că Ahile aparţine tinereţii lui Alexandru şi nu a fost inclus retroactiv, atunci bărbatul poate fi încă la îndemână.

Dovada este dificilă, dar din nou nu imposibilă, şi depinde de o celebră glumă ateniană. În anul ce a urmat asasinării lui Filip, Alexandru lupta lângă Dunăre, iar, la Atena, inamicul său politic, Demostene, îl ridiculiza ca pe un simplu Margites; această insultă obscură reapare în cartea de istorie a unui curtean macedonean şi trebuie să fi fost potrivită pentru a fi amintită şi repetată. Margites este unul dintre cele mai bizare personaje din poezia greacă. El a fost antieroul unei parodii a *Iliadei* lui Homer, text considerat în mod eronat ca aparţinând lui Homer însuşi, şi era cunoscut ca un faimos nătărău care nu putea număra decât până la zece şi era atât de ignorant într-ale vieţii, încât printre multe altele a fost convins să facă dragoste cu o femeie numai când i s-a spus că îi va vindeca o rană în părţile ei intime. Numindu-l pe Alexandru noul Margites, Demostene a vrut să spună că, departe de a fi un Ahile, nu era altceva decât un bufon homeric; cei doi se întâlniseră în Macedonia când Alexandru era băiat, şi gluma nu avea rost dacă nu se cunoşteau pretenţiile homerice ale lui Alexandru înainte de a invada Asia.

Mai mult, există semne că alţii i-au luat în serios, nu în ultimul rând Alexandru însuşi. El şi-a început expediţia asiatică cu un pelerinaj la Troia pentru a cinsti mormântul lui Ahile şi a luat armuri sacre din templul Troiei spre a-l însoţi în India şi înapoi; propriul său istoric de curte, care a scris să-i facă plăcere, a preluat această temă şi a trasat paralelisme cu poemele lui Homer în relatările despre înaintarea lui pe coasta asiatică; în artă, efectele au fost mai subtile, pentru că, dacă apariţia lui Alexandru se potrivea deliberat cu cea a unui tânăr erou grec, trăsăturile sale au ajuns să influenţeze şi portretele lui Ahile, până când cei doi eroi abia au putut fi deosebiţi de contextul lor; sculptorul curţii, Lisip, l-a înfăţişat pe Alexandru cu o lance homerică în mână, şi pe monedele micului oraş tessalian care pretindea că este locul de naştere al lui Ahile, imaginile cu tânărul Ahile au ajuns să arate ca ale lui Alexandru. Comparaţia conta şi se ştia acest lucru: când populaţia din Atena a dorit să pledeze pentru eliberarea prizonierilor atenieni ai lui Alexandru, a trimis ca ambasador singurul om pe nume Ahile cunoscut în Atena

secolului al IV-lea; ambasadorii anteriori eşuaseră, dar un Ahile i-a plăcut altuia şi, de data aceasta, prizonierii atenieni au fost eliberaţi. Cele mai mici detalii sunt întotdeauna cele mai grăitoare.

Rivalitatea a existat pe atunci, şi era considerată importantă, dar cum trebuia să fie acceptată este o altă problemă. Fie că au fost scrise, cântate sau dictate, poemele lui Homer erau cu cel puţin trei sute de ani mai vechi decât Alexandru, iar codul lor de conduită eroic, atunci când oamenii se luptau pentru glorie personală şi nu cunoşteau o pedeapsă mai mare decât ruşinea şi dizgraţia publică, aparţinuse probabil unei societăţi cu cel puţin şase sute de ani mai veche. În această lume a eroilor, ai căror strămoşi supremi sunt palatele ruinate din Troia şi Micene, nici o figură nu este mai convingătoare decât Ahile ales de Alexandru; la fel ca Alexandru, Ahile este tânăr şi cu aer nobil, un bărbat pătimaş şi de acţiune, cu o inimă care, deşi adesea nemiloasă, poate totuşi să recunoască nobleţea evidentă a alteia. În război, el este fără de seamăn şi, chiar şi atunci când stă posomorât în cort, mânia întunecată umplându-i inima, reputaţia lui eclipsează bătălia căreia refuză să i se alăture. Asemenea celorlalţi eroi, el luptă în numele gloriei personale, al cărei prim ideal este vitejia şi a cărei trădare este ruşinea şi dezonoarea, dar succesul şi statutul nu sunt singurele sale inspiraţii: respectul pentru un tată în vârstă, dragostea oarbă pentru un tovarăş preferat şi pentru o amantă îndepărtată de stăpânul său, un regret care nu este doar autocompătimirea unui erou lipsit de premiul său – Ahile al lui Homer, dintre toate figurile poetice, este un om cu emoţii inteligibile. Mai presus de toate, el este tragic, pentru că, aşa cum îi spusese zeiţa-mamă Thetis, îşi cunoaşte nefericirea cu mult înainte de a i-o împărtăşi şi totuşi are inspiraţia să ceară să fie repovestită: „Două destine îl poartă spre finalul morţii (...); dacă rămâne şi luptă în jurul cetăţii troienilor, duse sunt speranţele sale de întoarcere, dar faima lui va fi veşnică. Dar dacă se duce acasă în propria sa ţară dragă, dusă este faima lui cinstită, dar viaţa îi va fi lungă. Şi sfârşitul morţii nu îl va găsi degrabă”. Hotărât, Ahile a ales faima în defavoarea întoarcerii; la fel ca Alexandru, a murit tânăr.

Acesta a fost eroul lui Alexandru şi, dacă într-adevăr a luat această rivalitate la propriu, năzuind la ceea ce citise, atunci ambiţiile şi caracterul său pot fi încă aduse la viaţă. La prima vedere pare atât de neverosimilă emulaţia unui poem care privea înapoi la o epocă de regi şi de vitejie de acum o mie de ani. Dar rivalitatea cu lumea lui Homer nu era o poveste irelevantă; poemele lui Homer erau considerate încă de mulţi greci o sursă de învăţătură etică şi, din ce se ştie despre viaţa politică din Atena lui Alexandru, codul combativ al *Iliadei* nu fusese în nici un caz depăşit. Era o societate încrezătoare în forţele proprii, şi ceea ce era încă implicit în Atena democratică era scris mai pe larg în nord. În Tessalia aristocratică, la graniţa regilor macedoneni, trupurile ucigaşilor erau încă târâte în spatele unui car, în jurul mormântului victimei lor, la fel cum Ahile lui Homer îl târâse cândva pe Hector mort prin praf în amintirea victimei sale, Patrocle. Dar etica lui Homer aparţine unei tradiţii şi mai lungi. Pentru eroii lui Homer, viaţa nu a fost atât o etapă, cât o competiţie, iar cuvântul pentru această strădanie exterioară de a căuta onoare, *to philotimo*, este încă fundamental pentru modul de viaţă al grecilor moderni; este un ideal extravertit, nu unul moral, şi datorează mai mult emoţiilor şi certurilor decât raţiunii şi pedepselor; aparţine unui stil de viaţă în aer liber, unde faima este cea mai sigură cale către nemurire; este o atitudine care are rădăcini adânci în Grecia, şi acest cuvânt, *philotimo,* a fost folosit pentru a descrie ambiţiile homerice ale lui Alexandru. Ahile al lui Homer rezumă îndoielile şi conflictele legate de *philotimo*, lupta nerăbdătoare a unui erou pentru glorie; idealul este unul de durată şi, împotriva perspectivei Macedoniei, ar fi avut sens.

Prin Aristotel şi prin arta greacă rafinată de la Pella, este uşor să exagerăm o latură a contrastului din fundalul macedonean al lui Alexandru. Pella era, de asemenea, o societate palaţială, iar regii şi palatele dispăruseră de vreo trei sute de ani din lumea greacă; a fost centrul unei aristocraţii tribale, spre care căpitanii de la munte coborâseră din lumea lor fără oraşe şi, în ambele privinţe, era mai arhaică decât indica patronajul său asupra artei şi intelectului de sorginte greacă. „Idomeneus”, spusese

Agamemnon cel plăsmuit de Homer, judecând un erou din punctul de vedere al vechii epoci eroice: „Te onorez mai presus de toţi grecii cu cai iuţi, fie în război, fie în orice altă întâmplare, fie la sărbătoarea la care eroii amestecă vinul strălucitor”. Cai şi vânătoare, sărbători şi lupte, acestea erau câmpurile de vitejie ale unui erou, dar în Macedonia regii şi nobilii le-au continuat fiecare în felul lui. Pe vremuri, conform unui vechi obicei macedonean, un macedonean nu putea purta o centură adecvată dacă nu ar fi ucis un bărbat în luptă, iar în zilele lui Alexandru lupta individuală, manomahia, nu numai că aparţinea ceremoniei unei înmormântări regale, ci era atribuţia recurentă a ofiţerilor săi, care luptau, participau la turniruri şi se aruncau în dueluri cu lancea demne de orice erou homeric. Vânătoarea promitea o glorie similară, şi Alexandru i-a dat frâu liber din Liban până la dealurile Afghanistanului; conform obiceiului, un macedonean nu putea sta întins la cină până nu ucisese un mistreţ, o altă legătură cu lumea poeziilor lui Homer, pentru că numai în societatea lui Homer, nu în Grecia contemporană, grecii luau masa fără să stea întinşi.

La mese, regele îşi distra nobilii şi oaspeţii prieteni într-un stil ceremonial care amintea de marile banchete ale vieţii homerice. Potrivit gurilor rele, macedonenii se îmbătau înainte de a ajunge la primul fel de mâncare, dar asemenea întreceri la băutură erau mai mult o provocare decât un dezmăţ generalizat. Se toasta pentru victoriile în luptă şi un nobil îl provoca pe altul să bea o cupă de vin cu condiţia ca şi el să facă la fel, sub legământul onoarei. Aceste ospeţe regale erau o parte vitală a ţesăturii libere a regatului. Ele îi reuneau pe rege şi pe nobili într-o relaţie formală, la fel cum sărbătorile din sălile palatului îi puneau zilnic faţă în faţă pe regii lui Homer cu consilierii lor şi cu aristocraţii din zonele învecinate. Era o relaţie personală, guvernată de favoare şi prietenie; vechile tradiţii homerice ale darurilor regale, ale generozităţii şi respectului pios faţă de prieteni ancestrali încă trăiau în Alexandru, care respectase întotdeauna legăturile anterioare cu regii macedoneni sau cu poeţi greci morţi de mult, cu un general atenian sau cu rudele strămoşilor săi mitici, chiar şi după un interval de peste o sută de ani.

Această cinstire a oaspeţilor fusese esenţială pentru legăturile personale care au modelat viaţa regilor lui Homer; altele, precum legăturile de familie şi duşmăniile de moarte, şi-au găsit, de asemenea, oglindirea în casa macedoneană a lui Alexandru. Dar nobilii înşişi au împărtăşit o onoare diferită şi nu mai puţin evocatoare, deoarece la curtea regelui lor de la şes i-au fost tovarăşi, şi, pentru orice iubitor de Homer, însoţitorii reprezintă o parte de neuitat a vieţii eroice. În general, însoţitorii puteau fi parteneri în orice întreprindere obişnuită, vâslaşi care trag la rame cu Odiseu sau regi care se luptă cu Agamemnon la porţile Troiei, dar ei sunt de folos şi într-un sens mai strict. În *Iliada* lui Homer, fiecare rege sau erou are propriul grup personal de însoţitori, legaţi prin respect, nu prin rudenie. Ocupaţi şi statornici, ei iau masa în cortul lui sau îl ascultă cântând la liră; îi îngrijesc carul cu ornamente de bronz şi îi conduc caii în luptă, luptă alături de el, îi dau suliţa şi îl duc, rănit, înapoi în tabăra lor. Ei sunt bărbaţii pe care un erou îi iubeşte şi se întristează să-i piardă – Patrocle pentru Ahile cel înflăcărat sau Polydamas pentru Hector cel nestăpânit. Odată cu prăbuşirea regilor şi a eroilor, însoţitorii se pare că se retrag în nord, supravieţuind doar în Macedonia, la marginea Europei. Goniţi de acolo, când cuceririle lui Alexandru îi aduc pe macedoneni în actualitate, aceştia se retrag şi mai departe de o lume în schimbare şi se ascund în mlaştinile şi pădurile germanilor, doar pentru a reapărea ca scutieri ai primilor regi germani şi ca alai al conţilor la începuturile grele ale cavalerismului şi cavaleriei.

În Macedonia lui Alexandru, însoţitori selectaţi participau în continuare alături de rege în luptă, dar rândurile lor au fost extinse pentru a include nobili de la munte şi de la şes, în timp ce prietenii străini din Grecia şi din alte părţi şi-au mărit numărul la aproape o sută. Nu toţi însoţitorii erau prieteni ai regelui; luau masa cu el şi îl sfătuiau, fără să piardă nimic din mândria lor aristocratică; anual se ţinea un festival în cinstea lor şi, când au murit, au fost îngropaţi în morminte subterane boltite, în spatele unei faţade cu coloane greceşti conice şi uşi duble ghintuite cu bronz. Era un stil măreţ pe care l-au dus cu ei în Orient. Rădăcinile sale erau mai vechi şi mai conforme cu numele însoţitorilor,

deoarece mormintele boltite ale Macedoniei amintesc de movilele funerare din oraşul regal Micene, strămoş al lumii eroice create de Homer.

În rândul acestor însoţitori, turbulenţi şi de viţă nobilă, regele macedonean a trebuit să îşi impună respectul faţă de voinţa sa, iar metodele sale au preluat din nou stilul regalităţii homerice. Obiceiul şi tradiţia susţineau ceea ce nici o lege nu definea şi, la fel ca în poemele lui Homer, vitejia la superlativ putea justifica depăşirea convenţiilor: regii au început cu avantajul viţei nobile şi, la fel ca regii lui Homer, puteau pretinde descendenţa din Zeus, un punct de primă importanţă atât pentru Alexandru, cât şi pentru tatăl său. Viţa nobilă trebuia sprijinită de realizări solide. Nici un drept sau constituţie nu l-a protejat pe rege; guvernul său a fost personal, autoritatea sa cât se poate de absolută; el a bătut propriile monede, şi-a legat oamenii de tratatele sale, le-a condus şarjele în luptă, a distribuit prada şi a participat la sacrificii adecvate şi ritualuri anuale de purificare, sperând să „conducă prin putere”, într-o expresie homerică preferată, şi să îşi îndeplinească îndatoririle cu energia adecvată a unui rege printre regi mai neînsemnaţi. Era o poziţie solicitantă şi, dacă vârsta sau realizările îi erau potrivnice, el era detronat sau ucis. Nici unul dintre strămoşii lui Alexandru nu murise de moarte bună. Oamenii de rând, cei mai mulţi dintre ei tribali sălbatici, i-au respectat descendenţa şi au fost consultaţi, mai ales ca o contrapondere la nobilii turbulenţi: dacă voinţa lor ar fi fost neplăcută, un rege puternic ar fi sfidat-o. La fel ca regele lui Homer, Agamemnon, Alexandru a ignorat de două ori opiniile soldaţilor săi. Răsplata lui Agamemnon a fost o ciumă de nouă zile trimisă de zei; odată, Alexandru a eşuat, dar altă dată şi-a speriat oamenii silindu-i să fie de acord în termen de trei zile.

În lumea de obiceiuri şi de vitejie a acestui rege, unde toată puterea era personală şi guvernarea încă avea loc în rândul însoţitorilor, succesul şi realizările erau mijloacele către autoritate, iar idealul neliniştit al unui erou homeric era o pretenţie foarte reală pentru amândouă. În toate scrisorile învăţaţilor greci către Filip, tema gloriei personale în luptă sau întrecere revine deliberat; o astfel de glorie

este divină, demnă de strămoşi regali, şi răsplata potrivită a unui rege macedonean şi, ca un nou rege Agamemnon, Filip ar trebui să-i conducă pe greci la jaf şi la răzbunare printre barbarii din est. O astfel de glorie fusese izvorul principal al regilor lui Homer, dar, acolo unde Filip fusese silit să-l urmeze pe Agamemnon, Alexandru l-a identificat pe Ahile pentru el însuşi, mai glorios, mai individual şi mai puţin rege şi conducător. Pentru macedonenii săi, acest ideal combativ avea sens, dar Alexandru a fost crescut să conducă mai mulţi oameni, nu doar macedoneni; prin urmare, o parte a carierei sale este povestea unui Ahile care a încercat, nu întotdeauna cu succes, să facă faţă problemelor unui Agamemnon.

Din partea unui nou Ahile ar fi o greşeală să căutăm pacea sau o nouă filosofie. Rivalitatea sa a fost o reacţie la valorile propriei societăţi. Frica, profitul şi gloria fuseseră selectate drept cele trei motive de bază ale acţiunii omului de către cel mai perspicace observator grec, iar viaţa unui erou era dăruită numai ultimului dintre cele trei motive; toţi erau de acord că gloria câştigată prin realizare este calea cea mai dreaptă către cer, şi astfel rivalitatea homerică a lui Alexandru a dus, prin vitejie, la venerarea sa liberă de către contemporani ca un zeu în viaţă. Era un ideal vechi, pe care şi Aristotel îl împărtăşise, dar avea şi punctele sale slabe. Un erou stăpâneşte mai mult prin reputaţie decât prin măreţie moştenită şi nu poate permite ca vitejia să-i fie contestată des sau să fie întrecută. Dacă eşuează, el mută adesea o parte din vină asupra altora sau asupra unor cauze externe, pentru că pierderea titlului prin care trăieşte şi guvernează este o dezonoare. Este un însoţitor îndrăzneţ care laudă cu stăruinţă curajul altui om mai presus de al stăpânului său. Generozitatea lui Alexandru a fost adesea lăudată, dar a subliniat excelenţa fără seamăn a propriilor bogăţii şi poziţii; defăimarea rivalilor şi plăcerea de a lua în râs eşecurile altora sunt manifestarea opusă şi firească a eroului în raport cu această dărnicie făţişă. Istoricul lui Alexandru a desconsiderat vitejia lui Parmenion, probabil după moartea sa; cântăreţii îi distrau pe ofiţerii mai tineri, denigrându-i pe generalii care au murit comandând singura înfrângere gravă din cariera lui Alexandru; se spune că

Alexandru însuşi a adus adăugiri unei satire comice împotriva unui prieten apropiat, elaborată pentru a amuza curtea la scurt timp după ce a dezertat la Atena. Aceste linguşiri şi defăimări nu sunt o dovadă că adevărul şi un despot nu pot conduce niciodată împreună. Acestea aparţin mai subtil eticii necesare unui erou. „Să fii totdeauna cel mai bun şi să fii mult deasupra celorlalţi”; aceasta a fost fără îndoială una dintre replicile preferate ale lui Alexandru din Homer. Excelenţa personală şi aruncarea vinei pentru eşec către ceilalţi au rămas principii durabile ale întregii vieţi politice, dar au fost cel mai pronunţate într-o societate condusă de un ideal eroic.

Prin Homer, Alexandru încă prinde viaţă: doar unul dintre visele sale este consemnat şi cu greu ar putea fi mai potrivit. În Egipt, în timp ce voia să întemeieze noua Alexandrie, se spune că un bătrân venerabil, semănând cu Homer însuşi, i-a apărut în somn şi a recitat replici din *Odiseea* prin care l-a sfătuit unde să-şi stabilească oraşul. Chiar şi în visele sale, s-a crezut mai târziu că Alexandru trăia poemele pe care le iubea şi, pentru orice iubitor de Homer, idealul său nu era, la urma urmei, unul atât de ciudat. Dintre toate poemele sale, *Iliada* lui Homer încă este cea mai imediată, o lume a cărei realitate nu se clatină niciodată, nu numai aşa cum este văzută prin noua dimensiune a comparaţiilor sale, unde regii dau ospeţe sub stejari, copiii clădesc castele de nisip, mamele alungă muştele din preajma bebeluşilor adormiţi şi femeile în vârstă privesc din pridvoarele lor dansurile de nuntă, dar şi prin curgerea pe îndelete a unei naraţiuni bogate în fraze rituale şi repetate, înşelător de simple, dar infinit de adevărate, în care eroii aspiră la glorie, ştiind că moartea este inevitabilă, unde o femeie cu braţe albe râde printre lacrimi şi se întoarce să încălzească apa de baie pentru un soţ despre care ştie că nu se va întoarce niciodată din luptă, unde zeii şi zeiţele nu sunt mai îndepărtaţi pentru că sunt mai puternici, unul vărsând lacrimi de sânge pentru moartea unui erou preferat, unul făcând jucării, alta mituindu-l pe Hypnos cu promisiunea uneia dintre Graţiile mai tinere şi apoi făcând dragoste cu Zeus, soţul ei, pe un covor de şofran şi zambile. Singura magie a lui Homer îi

aparţine chiar lui şi, dacă tot se adresează direct inimii, cu atât mai mult trebuie să-l fi impresionat acele poeme pe Alexandru, care şi-a văzut idealurile în jurul său şi a ales să le trăiască, nu ca un cititor distant, ci mai mult în spiritul unui nobil de la graniţă care trăia baladele ce îi oglindeau propria lume de origine.

Odată, spuneau bărbaţii, când un sol a sosit cu veşti şi abia îşi putea ascunde încântarea, Alexandru l-a oprit zâmbind: „Ce veste merită o asemenea bucurie”, l-a întrebat el, „cu excepţia poate a aceleia că Homer a revenit la viaţă?” Alexandru nu şi-a putut reînvia poetul preferat, dar există o ultimă întorsătură în rivalitatea sa homerică, mai extraordinară, poate, decât a ştiut vreodată. În trupele lui de cavalerie a servit un regiment de locuitori de la şes, din ţinuturi pe care strămoşii săi le anexaseră la graniţele lor de est; migraseră, a spus Aristotel, cu multe sute de ani în urmă din Creta antică. În aceleaşi câmpii locuiau şi refugiaţi greci cărora strămoşii săi le oferiseră o casă: veniseră, pe ruinele oraşului lor natal, din satul antic Micene. Dar societăţile palaţiale din Creta şi Micene erau uriaşii epocii eroice pe care Homer, secole mai târziu, le folosise ca temă pentru poemul său; singurii lor descendenţi locuiau, din întâmplare, în Macedonia şi, la chemarea unui nou Ahile, se pregăteau pentru ultima imitare homerică a Greciei, pentru un marş până la Oxus şi Punjab, în căutarea vitejiei personale care odinioară făcuse din regii lor un subiect atât de celebru de epopee.

CAPITOLUL PATRU

În Macedonia, Alexandru arătase o viteză demnă de eroul său homeric. La mijlocul toamnei, era timpul să-şi extindă autoritatea în străinătate, pentru că Filip lăsase o moştenire străină care se întindea de la Dunăre şi Coasta Dalmată până la capurile sudice ale Greciei şi insulele din Marea Egee. Tronul macedonean era sigur şi Grecia a fost cea care a cerut mai întâi atenţia moştenitorului său.

Când Alexandru a fost întrebat cum a reuşit să îi controleze pe greci, a răspuns „nelăsând pe mâine nimic din ce ar trebui făcut astăzi”. De îndată ce treburile palatului s-au aranjat în favoarea sa, el a pus în practică această filosofie severă, dar admirabilă. Conducând soldaţii macedoneni cu care se împrietenise, a mărşăluit spre sud de Aigai până la poalele învecinate ale muntelui Olimp, şi astfel spre graniţa cu Tessalia greacă, unde tatăl său fusese recunoscut multă vreme drept conducător. Au intrat în valea Tempe printr-o trecătoare lungă de vreo opt kilometri şi atât de îngustă încât cavaleria nu a putut să o parcurgă decât într-o singură coloană; tribalii locali din Tessalia o păzeau şi, dacă istoria războiului grec ar avea o lecţie de dat, aceasta ar fi că trecătorile de munte sunt impenetrabile pentru cavaleria şi infanteria în formaţiune şi nu trebuie străbătute cu încredere nici măcar de unităţi de purtători de scuturi înarmaţi uşor. Alexandru a improvizat o alternativă îndrăzneaţă: a ordonat construirea de trepte pe versantul muntelui Ossa din apropiere şi şi-a condus macedonenii spre piscurile sale prin metodele unui alpinist. Trecătoarea a fost traversată, nobilii din Tessalia l-au întâmpinat pe omul pe care nu reuşiseră să-l oprească şi Alexandru nu a uitat o stratagemă care i-ar putea sluji din nou în carieră.

La fel ca tatăl său Filip, a fost imediat recunoscut conducător al tessalienilor, o onoare remarcabilă pentru un străin şi crucială pentru datoriile financiare şi cavaleria disciplinată la care aceasta îi dădea dreptul. În schimb, el le-a amintit supuşilor de înrudirea lor cu el prin eroul Heracles, strămoşul regilor macedoneni, şi prin Ahile, căruia familia mamei sale le-a urmărit descendenţa. Regatul lui Ahile se întinsese în Tessalia şi, ca omagiu personal, Alexandru şi-a dedicat acum districtul eroului său. Diplomaţia tatălui îi lăsase o amplă moştenire, dar el o interpretase în felul său eroic; tiparul venea din trecut, din primii ani de viaţă ai lui Alexandru.

Dacă era conducător al Tessaliei, el era, de asemenea, prin drept ereditar, căpetenia aliaţilor greci, pentru că Filip îi făcuse să jure pe greci că nou creata lui funcţie de Conducător trebuia să treacă descendenţilor săi. Dar

moartea lui a declanşat tulburări în fiecare oraş aliat nemulţumit, şi numai printr-un marş înfricoşător de rapid Alexandru şi-a putut câştiga recunoaşterea de drept. Năpustindu-se prin Termopile, porţile înguste ale Greciei, el a cucerit triburile greceşti centrale, a convocat Consiliul Delfic, un organism care avea mai mult prestigiu decât putere, şi l-a determinat să-i ratifice Conducerea, deoarece îi controla; a existat disidenţă în Teba şi Atena, unde veştile despre uciderea lui Filip au sosit foarte repede de la agenţii din nord şi i-au făcut pe oameni să îi închine un altar lui Pausanias, dar Alexandru s-a îndreptat spre sud până la graniţele lor, silindu-i pe tebani să se predea, iar pe atenieni să aducă animalele şi pe fermieri în interiorul zidurilor ei de teama invaziei. I s-au acordat onoruri deşănţate, inclusiv cetăţenia ateniană; le-a acceptat şi a pornit spre sud, spre Corint, traversând istmul, pentru a convoca consiliul grec aliat al cărui conducător era acum atât prin puterea exemplului, cât şi prin drept. Nu pentru ultima dată, el arătase trupelor sale valoarea vitezei, şi totuşi acesta era omul despre care politicienii atenieni preziseseră că nu va părăsi niciodată Pella.

Războiul era starea naturală a fiecărui oraş grecesc. Teoretic, se considera că se aflau în război unul cu celălalt, cu excepţia cazurilor particulare în care încheiaseră o alianţă temporară, şi teoria se născuse de obicei în practică. Grecia pe care Filip o înşelase şi pe care Alexandru o ameninţase era o societate obsedată de instabilitate şi otrăvită de revoluţie. Nu era o societate decadentă, care trădase cumva idealurile unei aşa-numite epoci de aur sub Atena lui Pericle, cu o sută de ani înainte; era o lume mai aşezată, atât în raportul de putere dintre statele sale, cât şi în deschiderea funcţiilor către oameni din afara claselor sale dominante tradiţionale. Fiind mai aşezată, a fost şi mai variată. Dar a fost, de asemenea, o dovadă vie că, în ciuda varietăţii lor, grecii nu au reuşit să producă nici un sistem politic sau economic care să poată ţine o comunitate împreună sau să ofere majorităţii cetăţenilor o viaţă confortabilă într-un peisaj sărac şi cu un stoc neglijabil de tehnologie capabil să surmonteze situaţia. În ultimii douăzeci şi cinci de ani, echilibrul de putere din

Grecia decăzuse, prin lupte între state şi răsturnări între clase, într-un echilibru inconfortabil de slăbiciune. Filip exploatase acest lucru ca un străin detaşat, iar rezultatul său final, pacea comună între aliaţii greci „liberi şi independenţi”, a fost menit să oprească disensiunile atât între oraşele greceşti, cât şi în interiorul acestora, în propriul său avantaj. Înfiinţase guverne prietenoase acolo unde era necesar şi, în numele stabilităţii, Alexandru le-a menţinut la putere prin interzicerea absolută a mişcărilor revoluţionare; în numele independenţei, la fel ca spartanii cu cincizeci de ani înaintea lui, el a spart imperiile locale ale statelor mai mari pe care se bazase o mare parte din agresiunea lor reciprocă, iar această măsură i-a adus popularitate în rândul vecinilor mai mici. S-au dat dispoziţii clare ca litigiile dintre oraşe să fie arbitrate, dar clauzele detaliate ale acestei păci comune între aliaţi nu mai pot fi recuperate; chiar dacă ar fi posibil, acestea ar fi la fel de anoste ca orice altă constituţie moartă din trecut. Singurul aspect important era că Filip şi macedonenii săi păstrau controlul, în ciuda sloganului libertăţii greceşti, şi că nu intenţionau să stoarcă Grecia de tribut sau să-i impună vreo cooperare, dincolo de o încuviinţare tăcută a scopurilor lor în Asia.

„Legămintele fără sabie sunt vorbe în vânt şi fără nici o putere de a face pe cineva să se simtă în siguranţă”, scria Thomas Hobbes în Anglia secolului al XVII-lea, şi, la fel ca Platon şi Aristotel, şi-a trasat filosofia politică într-o lume reală a revoluţiei şi a instabilităţii. Toţi trei au văzut nevoia de autoritate în jurul lor, iar Filip şi Alexandru, nu mai puţin decât Cromwell, au apreciat adevărul scris în filosofiile politice ale vremii lor. În patru state-cheie, garnizoane macedonene obligau grecii să îşi respecte înţelegerile, şi dacă Alexandru o deplasa pe vreuna pentru a-i pune la punct pe nativii care se răzvrătiseră, o a doua era menţinută la Teba, în ciuda protestelor similare ale poporului teban. Evenimentele aveau să-i dea dreptate curând; între timp, o întrunire a consiliului aliat al tatălui său l-a confirmat general suprem al expediţiei asiatice, iar ultima verigă din lanţurile moştenirii greceşti a lui Filip a fost falsificată în siguranţă pentru el: „Prin autoritatea ce i

s-a conferit, poate folosi atâta putere şi tărie, încât prin teroare este capabil să îi facă pe toţi să îşi dorească pacea acasă şi să se ajute între ei împotriva duşmanilor lor din străinătate”. Mai mult decât orice clauză a alianţei greceşti a lui Filip, suveranul ideal al lui Hobbes este cel care însumează conducerea macedoneană a grecilor.

Doar un singur stat grec s-a ridicat împotriva autorităţii sale: spartanii i-au trimis lui Alexandru un mesaj spunând că nu este obiceiul taţilor lor să-i urmeze pe alţii, ci să-i conducă. Acest comentariu încăpăţânat nu a fost atât de neavenit pe cât ar fi putut spera aceştia. Prin istoria lor trecută din sudul Greciei, spartanii îşi atrăseseră ura neliniştită a vecinilor mai mici, care îşi aminteau cum apelurile spartane la libertate sau independenţă duseseră de fiecare dată la supunerea lor. Puterea spartană fusese distrusă timp de treizeci şi cinci de ani, dar dădea semnele nedorite ale unei renaşteri, şi Filip a mizat cu abilitate pe temerile vecinilor mai mici faţă de o altă tiranie spartană. Deşi cei din state mai puternice i-au numit pe Filip şi pe Alexandru tiranii Greciei, vecinii lor mici şi vulnerabili nu au considerat ascensiunea Macedoniei moartea libertăţii greceşti. Un astfel de concept necesita prea multe întrebări. Mai mulţi duşmani ai Spartei din sudul Greciei se arătaseră neliniştiţi la moartea protectorului lor, Filip, dar opoziţia continuă a Spartei faţă de Alexandru le-a reamintit că speranţa lor cea mai bună de protecţie îi revine unui lider macedonean.

Prin urmare, lui Alexandru i-a convenit să lase Sparta în pace şi, în schimb, a discutat cu un filosof grec pe care l-a găsit întâmplător în suburbiile Corintului. Diogene, fondatorul şcolii cinice, se afla în vizită la Corint şi, convins de vanitatea bogăţiilor lumeşti, trăia într-un butoi de lemn: trecând pe lângă el, Alexandru l-a văzut şi l-a întrebat dacă această arătare netrebnică doreşte ceva. „Da”, i-a răspuns Diogene, „dă-te puţin la o parte, că stai în dreptul soarelui.” Mai târziu, unul dintre elevii săi s-a alăturat lui Alexandru ca amiral şi a scris o istorie plină de culoare, inclusiv povestea acestei întâlniri, dar probabil a pus de la el faptul că Alexandru a continuat să comenteze: „Dacă nu aş fi fost Alexandru, aş fi vrut să fiu Diogene”. Şi totuşi, amândoi au

împărtăşit, în scopuri diferite, o extraordinară rezistenţă fizică.

Când a început iarna, Alexandru a părăsit Corintul şi s-a întors spre nord, oprindu-se pentru a face o dedicaţie la oracolul din Delfi. Vizita lui a fost începutul unei teme noi şi persistente. Preoţii au răsplătit întotdeauna favorurile lui Filip, dar lui Alexandru, se spunea, i-a fost refuzat un oracol pentru că venise într-o zi nefastă. El a bruscat-o pe preoteasă şi a târât-o la altar şi, în timpul luptei, ea l-a recunoscut ca invincibil. Aceste „zile nefaste” nu sunt cunoscute până în epoca romană, iar povestea luptei şi a refuzului este probabil o defăimare romană, care diminuează invincibilitatea lui Alexandru faţă de cea a propriilor împăraţi. Dar tema este bogată în consecinţe. Trupele credeau că oracolul din Delfi o garantaseră cumva, probabil pentru că Alexandru încurajase povestea chiar la Delfi. Când, mai târziu, a fost propus pentru onoruri divine la Atena, ca zeu invincibil, titlul trebuie să fi fost cunoscut ca preferatul lui. Nici un om, şi numai un singur erou fusese numit invincibil înaintea lui şi atunci doar de un poet, dar eroul era Heracles, strămoşul regilor macedoneni. Alexandru a subliniat tema Victoriei pe monedele sale, în dedicaţiile sale şi în numele oraşelor sale şi, ca urmare a faptelor sale, un nou şi mai puternic Heracles Invincibilul a intrat în religia greacă şi romană. În Iran, succesorii săi au dus mai departe titlurile pe care le începuse, iar ideea Invincibilităţii a trecut din estul Greciei către Caesar şi, în cele din urmă, către Soarele a cărui venerare a ajuns să rivalizeze cu cea a lui Hristos. Când Alexandru a început să sublinieze această legătură puternică cu Victoria şi cu eroul Heracles, al cărui ajutor l-a recunoscut constant, s-a născut un nou concept de regat divin. A fost prima, şi nu cea din urmă, dintre moştenirile sale legate de religie, şi acest aspect i-a surprins şi firea încrezătoare; la întoarcerea în Macedonia, el a chemat armata tatălui său pentru antrenament şi instrucţie, iar invincibilitatea lui a depins întotdeauna de această armată, mai mult decât orice pretenţie la victorie. Feldmareşalilor moderni armata macedoneană li s-a părut cea mai de invidiat forţă din istorie. Organizarea sa este interesantă şi duce direct la

Filip, motivul cel mai direct pentru care Alexandru a devenit mare.

Timp de douăzeci şi trei de ani, Filip îşi pregătise prospera Macedonie pentru război. Duritatea era obligatorie şi se reflectă în numeroase anecdote: Filip îşi desfăşoară călăreţii în spatele liniilor pentru a doborî orice dezertor, refuzând să permită femeilor să intre în tabără, Filip mustră un macedonean că se spală cu apă caldă, deoarece în Macedonia doar o femeie care tocmai născuse putea să facă baie confortabil. Disciplina a fost susţinută de prăzi, zeciuială străină, terenuri agricole noi şi vechi mine de aur confiscate la graniţele estice ale Macedoniei şi transformate pentru a furniza o aprovizionare solidă cu monede de aur; o armată permanentă putea fi astfel susţinută, un lux pe care, din rândul teritoriilor greceşti, numai Sparta încercase să şi-l permită şi, fără să mai stea pe gânduri, Filip a început să o înveţe cum să mărşăluiască. În timp ce infanteriştii armatelor de cetăţeni din Grecia luau fiecare câte un servitor cu ei la război, Filip a permis doar un însoţitor la fiecare zece soldaţi; a interzis carele pentru ofiţerii săi şi i-a forţat să meargă cam 48 de kilometri pe zi în plină vară sau să care în spinare o rezervă de făină pentru treizeci de zile când plecau în tabăra de vară. Era nevoie ca ei să se bazeze pe cât mai puţine căruţe trase de boi şi catâri pentru transport. Au adus pietre de moară pentru a măcina grâu în tabără, iar o dietă regulată pe bază de pâine şi măsline era completată doar de animalele luate ca pradă, deşi Macedonia era bogată şi în peşte, şi fructe, în special smochine, al căror conţinut ridicat de zahăr era considerat potrivit pentru soldaţi. Armata a învăţat să trăiască din roadele pământului indiferent de anotimp, chiar dacă ar fi trebuit să-şi câştige existenţa din depozitele autohtone în asprimea iernii bulgăreşti. Pentru prima dată, distanţa încetase să mai conteze în războiul din Balcani.

Această armată instruită a fost echilibrată de tactica lui Filip, dar tactici extraordinare se nasc mai puţin din originalitate decât dintr-o folosire ageră a obiceiurilor contemporane, iar armata lui Filip nu a ieşit complet înarmată din capul părintelui său, ca zeiţa Atena. Societatea greacă îşi analizase rareori abilităţile în tratate

tehnice, dar războiul fusese mai avantajat decât îndeletniciri elementare precum mineritul sau silvicultura, iar scrierile unor oameni, precum generalul Xenofon, erau o sursă accesibilă de idei atât pentru primejdiile orientale, cât şi pentru echipamentul cailor care îi plăceau atât de mult. Tacticile de infanterie erau cel mai bine învăţate din exemple şi discuţii, iar în ultimii şaizeci de ani trecuseră tot mai mult de la aristocraţii latifundiari ai Greciei la o nouă clasă de profesionişti obişnuiţi, fii de cizmari sau de negustori, care şi-au oferit serviciile în străinătate şi şi-au petrecut cea mai mare parte a vieţii într-o tabără militară. Macedonia era în apropiere de operaţiunile lor şi, în evaluarea armatei lui Filip, influenţele teoriei şi ale profesioniştilor greci sunt centrale; Filip moştenise un convoi de asediu de la predecesorul său, dar şi-a angajat propriul inginer grec, Polyeidos din Tessalia, şi şi-a sponsorizat invenţiile. „O mulţime de dovezi indică faptul că principiul torsiunii a fost inventat sub auspiciile lui Filip al II-lea”, primul care a folosit forţa de arcuire a tendonului sau a părului de cal la catapulta pentru săgeţi, recent descoperită, dublându-i bătaia şi eficienţa. Polyeidos a proiectat şi un sistem de ziduri dinţate ale oraşului şi un turn de asediu înalt de aproximativ 36 de metri, şi a fost maestrul elevilor care aveau să conceapă maşinării tot mai puternice pentru secţiunea de asediu a lui Alexandru. Nici un macedonean nu ar fi putut face asta de unul singur.

Pe câmpul de luptă, cavaleria şi infanteria erau cele două unităţi de bază ale lui Filip care le-a echilibrat într-un front coerent. Pe aripa dreaptă, cavaleria dădea lovitura de graţie, iar, în centru, infanteria continua ca o presă grea; aceasta a fost tactica lui standard, dar şi a lui Alexandru, şi a fost ţinută împreună de legături de armuri diferite. Deja acest lucru le conferea un avantaj. Deoarece infanteria greacă devia spre dreapta, sau partea apărată, generalii îşi aşezau de obicei cele mai puternice unităţi pe stânga, şi astfel nu se întâlneau niciodată în luptă. Dreapta şi stânga macedoneană au fost la fel de echilibrate pentru a destabiliza formaţiunea inamicului, şi infanteria nu devia niciodată de la centru; poate că Filip şi-a aflat linia de luptă de la generalul teban Pammenes care îl distrase în tinereţe

la Teba. Ca forţă de lovire, cavaleria avea onoarea de a decide bătălia culminantă, de obicei la galop; această metodă este spectaculoasă, dar mulţi nu au reuşit să o controleze, deoarece unităţile de cavalerie constituie un grup nedisciplinat de tineri şi de bărbaţi care ascultă doar de un comandant cutezător. Alexandru a oferit această cutezanţă chiar mai mult decât tatăl său, iar conducerea sa i-a transformat pe însoţitori în cea mai bună unitate de cavalerie din istorie, inclusiv a lui Genghis Han. În acest scop, avuseseră nevoie de un cămin adecvat.

În sudul Greciei, păşunile rare de vară şi lipsa de oameni suficient de bogaţi pentru a deţine cai au oprit în mare parte cavaleria să dezvolte un stil sau un număr decisiv. Dar nobilimea de tip feudal a Macedoniei era alcătuită din bărbaţi născuţi să călărească, şi clima lor europeană de vale şi câmpie le dăduse păşuni înverzite. Şi munţii au hrănit întotdeauna cai buni şi, punând stăpânire pe iarba luxuriantă dincolo de graniţele sale estice, în primii zece ani ai domniei sale, Filip a câştigat o suprafaţă largă pe care să se aşeze nobili şi o nouă clasă de proprietari de terenuri pe păşuni noi pentru cai, până când s-a putut spune că opt sute de cavaleri însoţitori se bucurau de moşii la fel de vaste ca totalul pământurilor celor mai bogaţi zece mii de oameni din Grecia. Proprietăţile fertile însemnau mai mulţi cai şi venituri pentru un grup mai mare de călăreţi, iar numărul de cavaleri însoţitori a crescut de la circa şase sute sau mai mult, cât erau la urcarea lui Filip pe tron, la circa patru mii către sfârşitul domniei sale. În ce priveşte caii, aceştia au fost crescuţi şi împerecheaţi cu iepe jefuite din nordul barbar, o încrucişare care poate le-a sporit viteza. Caii din Antichitate sunt masivi şi grei pentru un ochi obişnuit cu pursângele arab, iar imaginile de pe monede şi picturi implică faptul că rasele macedonene deveniseră mai grele în veacul premergător lui Alexandru. Nu s-au păstrat registre genealogice, aşa că îmbunătăţirea nu putea fi plănuită; castrarea se practica la majoritatea cailor de război greci, iar tehnica ataşării a două bucăţi de lemn la testicule era la fel de modernă şi eficientă cum ne-am aştepta într-o lume bine aprovizionată cu eunuci.

Călăreţul însoţitor avea un echipament de apărare modest. În artă, nu este reprezentat niciodată purtând scut, deşi îngrijitorul calului ar fi putut avea aşa ceva. Purta platoşele obişnuite din piele sau din metal cu diferite modele, echipate cu apărătoare pentru braţe în luptă de aproape, când începea să folosească sabia sau iataganul de vânătoare curbat. Nu avea scări de şa şi stătea pe o acoperitoare de şa, ataşată de gâtul calului şi uneori căptuşită pentru a-i proteja genunchii. Peste tunica prinsă cu cingătoare purta o mantie macedoneană şi o fustanelă cu franjuri din piele sau din metal care îi proteja părţile intime; încălţările erau tipic macedonene, decupate ca nişte sandale, fără apărători. Coiful lui semăna cu un *sou'wester*[5] canelat de metal şi era uneori purtat cu o apărătoare din metal pentru ceafă; Xenofon recomandase aceste echipamente în cărţile sale despre cavalerie, iar coiful distinctiv, pe care îl alesese pentru o vedere mai amplă, a fost inventat în Beoţia greacă, unde Filip îşi petrecuse primii ani ca ostatic. Dar cu privire la apărătorile metalice pentru picioare şi la armura pentru cai, recomandate de Xenofon, însoţitorii nu au imitat nimic.

Tehnicile de luptă şi transport fuseseră dezvoltate de aristocraţi şi tribali, în câmpiile deschise ale Siciliei şi în nordul barbarilor, iar aceste manevre fluide favorizau tactica greacă bazată pe armuri mai uşoare, pe suliţe şi pe o utilizare mai distanţată a cavaleriei. Filip nu a făcut nici o concesie în acest sens. În puţinele ocazii în care călăreţii încorsetaţi ai Macedoniei fuseseră văzuţi de armatele greceşti în ultimele sute de ani, îi uimiseră întotdeauna prin şocul atacurilor lor, iar Filip nu a respins nici el această formă dramatică de atac. Scările de şa nu fuseseră inventate, aşa că picioarele unui călăreţ nu aveau de ce să se sprijine la impact, iar lancea lui nu putea fi nici masivă, nici susţinută sub braţ. Cu toate acestea, însoţitorii s-au năpustit asupra duşmanului şi l-au atacat cu lăncile. Acestea erau prevăzute cu un tăiş de metal şi făcute din lemnul de corn a cărui duritate o lăudase Xenofon; erau

[5] Pălărie de ploaie mai lungă în spate pentru a proteja complet ceafa (n.tr.).

atât de subţiri, încât vibrau la galop şi se rupeau adesea la contact. Erau folosite mai ales ca o ameninţare pentru a împrăştia linia de apărare, după care bărbaţii atacau şi se ciocneau cu un inamic pe care bravura lor îl neliniştise. Toate rănile lui Alexandru de la cavalerie au provenit de la pumnal şi săbii, nu de la lănci. Cu toate acestea, nici inamicul nu avea scări de şa şi experimentele arată că, fără ele, o lovitură fulgerătoare poate răsturna un om de pe cal, mai ales dacă poartă armură grea.

Era de aşteptat ca, în luptă, călăreţii să-şi menţină echilibrul ţinându-se de coama calului, dar nici acest ajutor nu era mai important decât scările de şa pentru un atac eficient; Filip recrutase o forţă de cercetaşi călare care erau de folos pentru recunoaştere şi se întorceau la atac în prima linie cu o lance atât de lungă încât erau necesare ambele mâini pentru a o ţine. Ei îşi mânau caii prin presiunea genunchilor, ca orice călăreţ modern expert, şi, departe de a fi un experiment oarecare, tehnica lor cu două mâini a supravieţuit nu numai în rândul cavaleriştilor ruşi din Africa, ci şi în rândul nomazilor sciţi din stepele din sudul Rusiei. Ceea ce a făcut scrierea pentru memorie au făcut scările de şa pentru călărie; fără ele, oamenii trebuiau pur şi simplu să se prindă mai tare şi să călărească mai bine decât o fac în general în zilele noastre.

Cu toate acestea, a existat un amănunt tehnic care i-a ajutat pe însoţitori să obţină victoria. Unitatea lor de bază nu se desfăşura ca un bloc, ci ca o pană în formă de triunghi, cu vârful în faţă. Cavaleria nu a reuşit niciodată să atace o linie solidă de infanterie grea printr-un atac frontal, aşa că, mai întâi, însoţitorii spulberau sau alungau cavaleria din aripa inamică, apoi schimbau direcţia pentru a străpunge în diagonală flancurile infanteriei în mişcare din centru. Dispunerea în formă de pană era ascuţită şi, prin urmare, mai pătrunzătoare, şi a fost adaptată la schimbări diagonale de direcţie „deoarece toţi membrii îşi îndreaptă ochii asupra comandantului escadrilei din punctul în care se află, ca un stol de cocori care zboară în formaţie”, astfel încât să îşi ia reperul de la un maestru vizibil. Întoarcerile controlate nu erau uşoare nici măcar în formaţiune de pană. Hăţurile şi frâiele însoţitorilor erau moderne în

aparenţă, dar nu puteau fi ajustate rapid pentru a se potrivi circumstanţelor, deoarece nu existau catarame; nu existau opritoare, aşa că frâiele, în special varietatea „arici” cu ţepi, erau foarte dureroase. Prin urmare, gurile cailor erau întărite şi nu existau martingale care să le menţină capul în jos când frâiele erau trase prea tare. Însă Alexandru a reuşit să fie în frunte cu însoţitorii săi pe aripa dreaptă, să simuleze un atac pe extrema dreaptă şi să pătrundă iar în centru în fiecare bătălie directă. Motivul, cu siguranţă, a fost o dispunere fluidă în formă de pană, descoperită de călăreţii strălucitori ai barbarilor sciţi şi traci şi preluată de Filip, care luptase în repetate rânduri în nord împotriva ei.

Însoţitorii atacau şi străpungeau pe dreapta; însoţitorii infanterişti, în centru, urmăreau o continuare strânsă a atacului. Cam 9 000 la număr, erau îngrămădiţi umăr la umăr în şase brigăzi, ale căror rânduri centrale par să fi fost cunoscute sub numele de însoţitori-cetăţeni, un titlu al cărui scop este obscur. Ei erau înarmaţi în primul rând pentru a provoca teroare în masă. Purtau lancea macedoneană, sarissa, o armă extraordinară; cea mai lungă avea peste cinci metri, prevăzută la vârf cu o lamă de fier lungă de aproximativ 30 de centimetri, şi la bază obişnuitul vârf metalic care ajuta la echilibrare şi permitea sprijinirea în pământ pentru odihnă sau ca măsură de precauţie împotriva atacului frontal al inamicului. Trebuia ţinută cu ambele mâini şi, ca şi lancea de cavalerie, era din lemn de corn din care se ciopleau adesea frigări şi ţepuşe datorită esenţei lui tari. Cornul creşte din abundenţă în mai multe varietăţi, nu numai pe dealurile Macedoniei, ci şi în Grecia şi pe dealurile vestice ale Asiei, pe care Filip plănuise să le cucerească; specia cea mai comună, *Cornus mas*, are ramuri înşelător de subţiri şi este admirată astăzi de grădinarii cunoscători pentru florile sale galbene primăvăratice. Probabil că silvicultorii macedoneni l-au tăiat astfel încât să aibă trunchiuri îndesate. Au făcut fiecare sarissa îmbinând două ramuri într-un tub central de bronz, care contribuia la echilibrarea centrului de greutate.

Datorită lungimii sarissa, vârfurile metalice ale primelor cinci rânduri erau îndreptate, poate într-o serie gradată, dincolo de linia de front a însoţitorilor infanterişti. Nu este

sigur dacă rândurile centrale deţineau şi sarissa sau dacă erau incluse doar pentru a da greutate formaţiunii; s-ar putea să li se fi cerut să se împrăştie şi să lărgească frontul, aşa că probabil au avut şi sarissa. Dacă da, ar fi putut să le menţină verticale în formaţiuni adânci şi să întrerupă ploaia proiectilelor inamice, în timp ce rândurile din spate s-ar fi putut întoarce şi arunca suliţele pe orizontală pentru a alcătui un dreptunghi. Exerciţiul trebuia să fie perfect, pentru că însoţitorii infanterişti erau o povară dacă se despărţeau, iar puţinele comenzi cunoscute din timpul instrucţiei nu fac dreptate anilor duri de antrenament. Ei puteau să meargă în coloană, careuri sau pană, să-şi lărgească frontul subţiind adâncimea până la opt rânduri de bază sau să le compacteze şi să le restrângă la şaisprezece, treizeci şi două sau chiar, în momente de criză, la o sută douăzeci. Conducătorii rândurilor erau cei mai bine plătiţi şi cei mai experimentaţi soldaţi din unitate. Marcând ritmul, se puteau roti şi avansa în unghi şi, ridicându-şi sarissa pe verticală, se retrăgeau sau respingeau inamicul, apoi, coborându-le la orizontală, se puteau întoarce. Împotriva unui atac inamic, îşi aruncau sarissa la pământ şi se aliniau la mai puţin de zece centimetri între fiecare om, astfel încât micile scuturi prinse de umeri erau apropiate. Dar nu au fost niciodată mai buni decât atunci când îşi croiau drum în infanteria pe care cavaleria lor o pusese pe fugă. Nimeni care i-a înfruntat nu a uitat vreodată această imagine; îşi luau răgaz să urle vechiul strigăt de război al grecilor, *alalalalai*; mantiile lor stacojii se umflau şi lăncile lor şuierătoare, mişcându-se ritmic în sus şi în jos, la stânga şi la dreapta, păreau martorilor înspăimântaţi ca ghimpii unui porc spinos metalic.

Scutul rotund al însoţitorilor infanterişti a devenit emblema naţională a macedonenilor şi, totuşi, unitatea lor s-ar putea să nu fi fost în întregime o creaţie macedoneană. Însoţitorii infanterişti luptaseră în rânduri de zece înainte de domnia lui Filip şi, deşi el a introdus sarissa şi le-a alcătuit formaţiunea în multipli de opt, este foarte relevant că şi-a petrecut tinereţea ca ostatic în oraşul grec Teba, unde cei mai îndrăzneţi generali ai epocii, Epaminonda şi Pelopida, experimentau liniile adânci şi fronturile de luptă alungite pe

care Filip şi Alexandru le-au preferat ulterior. În ce priveşte suliţele lungi, acestea au fost comparate cu cele ale infanteriei lui Homer, dar o variantă similară se află în Egipt, unde localnicii au luptat întotdeauna cu suliţe lungi şi scuturi din răchită. În ultimii patruzeci de ani, căpeteniile profesioniste ateniene îi sfătuiseră pe faraoni cu privire la armata lor, iar unul dintre ei dublase prin urmare lungimea suliţelor grecilor; altul, Iphicrates, făcuse la fel şi pentru câmpiile deschise din Asia şi era un cunoscut prieten al familiei regale macedonene, în special al mamei lui Filip, pe care o slujise, probabil, la scurt timp după ce fuseseră recrutaţi prima dată însoţitorii infanterişti. Un alt profesionist atenian, Charidemos, purtase adesea campanii militare la graniţele Macedoniei şi se spune că de la el a învăţat Filip formaţiunea scut la scut pe care însoţitorii infanterişti o foloseau în defensivă. Dar oraşul Teba urma să fie distrus de fosta sa armată de vizitatori, şi Charidemos a fost exilat în Asia din porunca lui Alexandru, unde i-a sfătuit pe perşi cum să lupte împotriva trupelor pe care le ajutase cândva să înveţe.

Infanteria înarmată cu sarissa a fost ambiţia fiecărui stat grec în epoca următoare, iar însoţitorii infanterişti au devenit cea mai faimoasă unitate din Macedonia. Dar formarea lor a fost afectată de dificultăţi, iar cei care i-au văzut împreună cu Alexandru au ştiut acest lucru. În fiecare dintre marile lui bătălii sângeroase, însoţitorii infanterişti fie au jucat un rol neînsemnat, fie s-au despărţit de linie pe teren accidentat şi, înainte de a invada India, au renunţat cu totul la sarissa; erau o forţă victorioasă în bătălii numai când cavaleria lua mai întâi inamicul prin surprindere, dar nu puteau ţine pasul când cavaleria începea să galopeze şi, odată ce zidul lor de lănci se despărţea, din cauza terenului accidentat sau a incompetenţei, oamenii din interior erau extrem de vulnerabili. Probabil că purtaseră întotdeauna cnemide metalice şi platoşe din piele sau metal, apărători scumpe, dar necesare împotriva proiectilelor, cel puţin pentru conducătorii de rânduri; şi coifurile lor erau din metal şi, deoarece ambele mâini erau ocupate cu sarissa, scuturile trebuiau să fie mici, de circa 45 cm diametru, fiind prinse cu o curea peste umărul stâng şi antebraţ. Adesea

din bronz, aveau o formă convexă, erau ghintuite şi pictate cu modele geometrice; erau o protecţie slabă împotriva infanteriei grele, când linia se rupea. Sarissa, desigur, era aproape inutilă în lupta corp la corp, iar pumnalele scurte pe care însoţitorii infanterişti le purtau la şold erau chiar o ultimă soluţie.

Atât însoţitorii, cât şi însoţitorii infanterişti erau trupe pentru câmp deschis şi orice vreme. Caii însoţitorilor, la fel ca toţi caii din cavaleria antică, nu aveau potcoave, iar cizmele de piele trase pe picioarele acestora în condiţii de gheaţă se uzau şi deveneau curând la fel de subţiri precum copitele însele. Dar terenul accidentat era omniprezent în Grecia, Tracia şi Asia, iar Filip era un plănuitor prea complex pentru a nu lua în seamă şchiopătarea, ruperea rândurilor şi imposibilitatea atacurilor; din trei unităţi diferite a dezvoltat o forţă ofensivă care putea lupta şi în prima linie. Nici o trupă nu a muncit mai mult sau mai des. Încă de la începuturi, a angajat arcaşi din Creta, vestitul loc de origine a tirului cu arcul din Grecia; li s-au adăugat prăştieri din Rodos, ale căror pietre au fost găsite în ruinele unuia dintre oraşele cucerite de Filip, inscripţionate cu insulte. Trupele de elită erau cei 3 000 de infanterişti pe care Filip îi formase ca oameni ai regelui şi cărora le-a dat numele de purtători de scut regali, limitat până atunci la ofiţerii şi gărzile de corp ale regelui. Cea mai bună forţă de infanterie din Antichitate, ei merită laudele acordate prea des bărbaţilor cu sarisse.

Purtătorii de scut erau trupe cu două funcţii. Deoarece însoţitorii infanterişti purtau micile lor scuturi pe umărul stâng, flancul drept ar fi fost expus dacă purtătorul de scut nu se oprea acolo şi nu ordona să fie păzit strâns cu scuturile largi şi circulare de la care şi-au luat numele. Au servit, apoi, ca parte a însoţitorilor infanterişti, anexaţi aripii călăreţilor. Din sculpturi reiese că, în calitate de luptători de pe linia frontului, purtau coifuri cu panaş, cnemide metalice şi platoşe, şi se luptau cu săbii şi, probabil, cu suliţe. Dar au servit şi ca trupe de şoc în timpul atacurilor nocturne, căţărărilor pe dealuri şi marşurilor forţate de aproximativ cincizeci de kilometri pe zi, iar dovezi clare ale istoricilor confirmă că aceste trupe erau mai uşoare şi mai rapide

decât însoţitorii infanterişti; ei nu aveau sarissa, desigur, şi probabil că şi-au lăsat scuturile grele şi armura în urmă când li s-a cerut să facă treaba forţelor de comando. Ca trupe cu dublu scop, condiţia lor fizică era uimitoare. Deşi mulţi aveau peste şaizeci de ani, încă puteau parcurge cincizeci de kilometri prin deşert într-o zi de vară; au fost cei care au urcat primii pe scări în oraşe asediate sau în forturi de munte din Hindukuş, mai întâi pentru a ataca elefanţii şi a distruge carele prevăzute cu coase ale perşilor. După moartea lui Alexandru, s-au întors de pe drumul spre pensionare şi au decis cele mai mari bătălii ale succesorilor săi, arătându-le însoţitorilor infanterişti de strânsură cum liniile lor de apărare puteau fi străpunse de bărbaţi suficient de bătrâni pentru a le fi bunici; ei fuseseră instruiţi pentru război şi pentru nimic altceva, şi le plăcea la nebunie.

Arcaşi şi prăştieri pentru provocare la mare distanţă; catapulte cu săgeţi pentru acoperire şi eliberare a zidurilor oraşului; însoţitori pentru atacuri pătrunzătoare; însoţitori infanterişti pentru dirijarea infanteriei destrămate; purtători de scut pentru misiuni dure şi pentru blocarea lăncilor şi a cavaleriei într-un front de luptă solid şi bine flancat; Filip pregătise prima armată permanentă echilibrată din Balcani căreia îi putea adăuga supuşi străini, fie că era vorba de cavaleria grea tessaliană, dispusă în formă de romb, de călăreţii cu arme uşoare şi de suliţaşii triburilor tracice sau de infanteria greacă de mercenari care lupta împotriva compatrioţilor greci fără nici o urmă de şovăială. Dar echilibrul era inutil fără libertatea de a purta campanii militare la cerere, şi aici a fost vorba despre ultima, deşi nu despre cea mai mică, dintre inovaţiile lui Filip.

În statele greceşti, armatele erau în mare parte recrutate dintre cetăţeni, când erau necesare, şi, pentru că aceştia erau şi agricultori, armata nu putea porni la război în lunile recoltei. Numai în Sparta, unde o mie de aristocraţi sfârşiseră prin a tiraniza un corp masiv de aserviţi greci, exista suficientă forţă de muncă agricolă pentru a susţine o armată permanentă; prin cucerire şi jaf, Filip ridicase Macedonia la situaţia Spartei. S-a făcut prea mult caz de saltul vădit al natalităţii Macedoniei între ascesiunea lui

Filip şi moartea lui Alexandru. Cifrele sunt înşelătoare şi sunt, de asemenea, influenţate de limitele extinse ale regatului şi de recrutarea, probabil, a unor triburi şi clase sociale noi; importurile brute de prizonieri sunt mult mai relevante, întrucât toţi prizonierii care nu fuseseră vânduţi au fost înrobiţi, ca de obicei, şi într-o lume agricolă şi nemecanizată în care timpul liber era altfel imposibil, talentul Greciei pentru literatură, democraţia directă şi războiul cetăţenesc depindeau întotdeauna de exploatarea muncii sclavilor. Filip târâse 10 000 de sclavi domestici să lucreze în mine şi să cultive moşiile nobilimii de tip feudal. Unii, după cum au observat vizitatorii atenieni din Pella, au fost făcuţi cadou în număr mare; alţii, chiar şi atenieni, au fost trimişi în podgoriile lui Filip. Efectul general fusese eliberarea oastei macedonene de legăturile calendarului agricultorilor şi pădurarilor.

„El nu face deosebire”, se plângea unul dintre duşmanii lui Filip, „între vară şi iarnă; el nu păstrează nici o perioadă a anului pentru inactivitate.” Armata lui Filip nu era doar echilibrată, ci era susţinută şi de suficienţi sclavi încât să devină mobilă. La sfârşitul toamnei, Alexandru o expediase rapid prin Grecia; în primăvara următoare, în luna secerişului, o va îndrepta spre Dunăre, în Iliria, din nou spre sud, pentru răzbunare în Grecia, într-un marş la fel de alert şi variat ca oricare dintre marşurile tatălui său. Armatei îi lipsise doar un element, un conducător de geniu înnăscut; la vârsta de douăzeci şi unu de ani, Alexandru avea să arate că invincibilitatea sa putea fi, la urma urmei, o temă substanţială.

CAPITOLUL CINCI

Dacă Grecia părea supusă, încă existau socoteli mai vechi care trebuiau rezolvate privind moştenirea lui Filip printre regatele barbare din nordul Europei. Filip îi incitase pe regii traci unii împotriva celorlalţi dincolo de graniţele nord-estice ale Macedoniei şi înfiinţase o reţea impresionantă de oraşe noi prin Bulgaria modernă, până la nord de Dunăre şi

la Marea Neagră. El controlase cea mai mare parte a uriaşului hinterland aspru al drumului său spre Asia şi se bucura de bogăţiile obţinute din zeciuielile sale regale. Fusese cea mai strălucită dintre cuceririle sale, dar nu era completă: cu trei toamne înainte de moartea sa, Filip se întorcea dintr-o cucerire de pe malurile Dunării, cu o pradă bogată de vite, fete, băieţi şi iepe, când tribul liber al tribalienilor din Tracia i-a atacat liniile, i-a luat toate prăzile şi l-a rănit grav în coapsă. Pierderile au fost deosebit de supărătoare, deoarece finanţele lui Filip erau sub presiune şi trupele sale doreau să fie plătite; Alexandru luptase în marş şi acum, în primăvara anului 335, a pornit să-şi răzbune tatăl şi să protejeze flancurile drumului ce despărţea Macedonia de invazia asiatică. Ştia cât de mult contează liniile de comunicare. Vistieria era dornică să primească orice pradă recuperată.

Pentru prima dată era total pe cont propriu. Antipater fusese lăsat în Macedonia şi Parmenion era probabil în Asia cu alţi generali încercaţi. Alexandru avusese de două ori experienţă cu triburile şi cu peisajul tracilor; acum avea să îi învingă printr-o utilizare expertă a armamentului variat, principiul de bază al succesului său militar. Toate unităţile lui Filip au fost puse în funcţiune, cu excepţia cavaleriei de cercetaşi, cu lăncile lor care se mânuiau cu ambele mâini, deoarece se aflau în Asia, unde câmpiile deschise le conveneau. Doar o unitate a fost adăugată ca fiind a lui Alexandru şi, deşi mică, a fost foarte semnificativă. În timpul vieţii lui Filip, legase o strânsă prietenie cu regele agrianienilor, un trib de munte de pe cursul superior al râului Struma, lângă graniţa de nord a Macedoniei; circa o mie de suliţaşi au venit acum împreună cu regele lor să se alăture trupelor lui Alexandru şi, spre deosebire de purtătorii de scut ai lui Filip, dovedeau o ferocitate admirabilă. Reprezentând un soi de războinici gurkha[6] pentru armata lui Alexandru, acesta a fost singurul punct la care el depăşise arsenalul echilibrat al tatălui său.

---

[6] Locuitori ai Nepalului, războinicii gurkha s-au distins prin fapte de vitejie luptând în rândurile armatei Indiei Britanice, Marii Britanii şi a celei nepaleze. (n.red.).

Marşul a fost plănuit după modelul expediţiei lui Filip cu patru ani mai devreme, iar obiectivele sale erau Dunărea şi tribalienii, duşmanii lui Filip. S-au dat porunci ca mica flotă de corăbii de război lungi să vâslească din Bizanţ, unde păzea Dardanelele. Aceasta urma să împresoare ţărmul Mării Negre spre nord până la gurile Dunării, apoi să urce pe fluviu pentru a întâlni armata terestră. Numai Filip, dintre generalii Greciei, ajunsese vreodată la Dunăre, iar Alexandru îl privise cum o făcea; pe urmele tatălui său, avea gânduri ambiţioase şi, în timp ce participa la sacrificiile care cădeau în sarcina fiecărui general, gândurile i-au fost sprijinite de soartă. În timp ce îi oferea jertfe de carne lui Dionysos în faimosul sanctuar din Crestonia, în estul Macedoniei, lângă drumul său, flacăra a început să ardă la o înălţime neobişnuită, o particularitate a altarului, iar profeţii săi au recunoscut rapid semnul tradiţional al unui rege învingător. Nu a trecut mult înainte ca semnul flăcării să fie confirmat pe câmpul de luptă.

Într-o ţară cu relief extrem de accidentat, drumul său străbătea un defileu îngust, poate trecătoarea modernă Şipca, ai cărui localnici îşi aşezaseră tabăra în spatele unei linii de apărare formate din căruţe. Mai întâi, ca în Tessalia, Alexandru a căutat o cale de a-i împresura; nu a reuşit, aşa că a evaluat şansele de a-i ataca direct. Căruţele păreau o cale de apărare, dar şi-a dat repede seama că puteau fi şi rostogolite pe deal în jos, până la rândurile lui compacte; oamenilor săi li s-a spus să avanseze, celor cu spaţiu de manevră li s-a ordonat să se împrăştie în cazul în care căruţele încep să se rostogolească, iar cei cu scuturi corespunzătoare trebuiau să se întindă la pământ şi să le folosească drept acoperire. Căruţele au fost rostogolite, iar unele rânduri s-au deschis, altele s-au lăsat la pământ, aşa cum li se ordonase, iar căruţele fie s-au hurducăit la vale, fie au sărit peste zidul de scuturi, „şi nici unul dintre macedoneni nu a fost ucis”, după cum susţine Ptolemeu, prietenul lui Alexandru[7], în relatarea incidentului. Când

[7] Desigur, nu afirm că întreaga relatare a lui Ptolemeu sau cuvintele lui exacte s-ar fi păstrat; vezi Sursele de la sfârşitul cărţii pentru acest punct şi pentru identitatea principalilor noştri istorici. (n.a.).

Alexandru s-a confruntat cu carele persane patru ani mai târziu, le-a învins la fel cum învinsese aceste căruţe trace; marii generali îşi amintesc vicleşuguri care au mai funcţionat înainte şi, curând, el avea să arate că memorase atât din lecturi, cât şi din experienţă.

Peisajul împădurit al Traciei era un obstacol mai mare decât localnicii neînarmaţi, atât de mult încât Filip folosise cândva o haită de câini de vânătoare pentru a-şi alunga duşmanul din codri. Alexandru şi-a echilibrat chibzuit armele. Prăştierii şi arcaşii tatălui său i-au provocat pe barbari să iasă din pădure, apoi infanteria s-a năpustit asupra lor, pieptiş la nevoie, iar cavaleria fie a împins, fie a atacat dinspre flancuri oriunde erau zone deschise. În scurt timp, îi pusese pe fugă pe tribalieni atât de temeinic, încât regele lor s-a retras împreună cu câţiva fideli pe o insulă de pe Dunăre, unde a fost supravegheat de pe malul celălalt de tribalii lui nomazi. Alexandru şi-a trimis prada înapoi în Macedonia, amintindu-şi de pierderile nefericite ale tatălui său, şi a înaintat până la marele fluviu al Europei pentru a-şi încheia prima campanie în străinătate.

S-a întâlnit cu corăbiile sale, aşa cum ceruse, dar erau prea puţine şi prea slab echipate pentru a lua cu asalt insula tribaliană, aşa că Alexandru a abandonat forţa navală pe care, la fel ca Napoleon, nu a stăpânit-o niciodată, şi a decis să-şi ducă trupele peste Dunăre pentru a semăna teroare pe celălalt mal. Canoe de pescuit au fost confiscate şi trupele au primit ordin să-şi umple pieile de cort cu pleavă şi să le coasă pentru a face plute; pe aceste mijloace de transport improvizate au traversat fluviul la adăpostul nopţii, cu caii înotând lângă ei. Au debarcat cu isteţime la adăpostul unui lan de grâu şi au fost conduşi prin culturi de însoţitorii infanterişti, care netezeau drumul cu tăişul neted al sarisselor. În câmp deschis, au lansat o ofensivă clasică, atacând cu însoţitorii pe aripa dreaptă, retrăgându-se cu sarissele în formaţiune pătrată în centru. Tribalii s-au refugiat mai întâi într-un fort, apoi s-au retras călare în stepe. Alexandru era dibaci şi nu a urmărit un inamic care se retrăgea într-o stepă stearpă, prin urmare s-a întors să numere prada şi să aducă sacrificii lui „Zeus

Salvatorul, lui Heracles şi fluviului Dunăre pentru că i-au permis să traverseze”.

Modul de traversare nu era doar o chestiune de bunăvoinţă a fluviului. Rudele nomade ale tribalilor dunăreni erau cunoscute că umpleau pielea cailor cu pleavă după ce mureau, dar nu există nici o dovadă că plutele umplute cu paie ale lui Alexandru erau un obicei nativ; aparţineau, mai degrabă, Orientului, Eufratului, Oxusului (Amudaria) şi fluviilor din Punjab, unde piei umplute, capabile să transporte vreo sută de kilograme, încă servesc drept plute *kilik* pentru nativi. Nici un macedonean nu ajunsese atât de departe în Asia, şi doar un singur general grec îl descrisese – Xenofon atenianul, care îi condusese pe cei zece mii de greci prin Mesopotamia la începutul secolului şi consemnase marşul în memoriile sale. Confruntat cu Eufratul, i s-a arătat cum să-l traverseze pe plute din piei umplute; la Dunăre, Alexandru s-a orientat evident către un vicleşug pe care îl citise într-o istorie militară.

După exemplul îndrăzneţ al primelor trupe balcanice care au trecut vreodată Dunărea, triburile de-a lungul fluviului au trimis daruri în semn de prietenie, iar tribalienii s-au predat pe insula lor; mai târziu, peste 2 000 i s-au alăturat lui Alexandru în Asia. Chiar şi aşa-numiţii celţi din vestul Europei care trăiau departe, în amonte, lângă coasta Adriaticii, au trimis soli să pledeze pentru alianţă. Alexandru i-a întrebat, după cum a scris prietenul său Ptolemeu, „de ce se tem cel mai mult pe lume, în speranţa că vor spune că se tem de el, dar ei au răspuns că le este cel mai teamă să nu le cadă cerul asupra capului”, o credinţă celtică străveche care fusese descrisă de Herodot; încă o dată, un macedonean descria un trib necunoscut prin ochii lui Herodot. Dar prezenţa celţilor a fost mai plăcută decât încăpăţânarea lor, deoarece Macedonia slujea istoriei într-un mod pe care supuşii ei greci nu aveau cum să îl recunoască atunci; conducând Balcanii, ea a acţionat ca o barieră împotriva presiunii triburilor neliniştite ale Europei, iar o Macedonie puternică a garantat siguranţa vieţii citadine a grecilor din sud. Abia peste cincizeci de ani, hoarde de gali s-au revărsat în Grecia din Europa şi i-au

ameninţat civilizaţia, şi atunci numai din cauza unui moment de uşoară confuzie în familia regală macedoneană. Cuceririle europene ale lui Filip şi Alexandru au aparţinut unei perspective mai largi, esenţiale pentru siguranţa, dacă nu libertatea Greciei. Dar a existat un alt coridor spre Europa şi, imediat ce Alexandru i-a primit pe celţi, a auzit că şi acesta creează probleme.

La vest şi la nord-vest de zonele muntoase ale Macedoniei trăiau triburile ilirilor, ale căror sate controlau drumul principal al invadatorilor din Europa în Grecia şi ai căror regi erau periculoşi în sine. Când Filip a preluat regatul, ei invadaseră o mare parte din Macedonia, ucigându-l pe rege şi cerând un tribut apăsător. Filip a luptat împotriva lor şi a înaintat străpungând coasta Adriaticii în toate anotimpurile pentru a-i hărţui; îşi populase graniţa de nord-vest cu noi oraşe-garnizoană, dezrădăcinându-şi supuşii „ca un păstor care îşi mută turmele din păşunile de iarnă în păşunile de vară”, dar fără să le asigure vreodată securitatea, iar ilirii fuseseră unul dintre eşecurile domniei sale. Regele pe care învăţase să-l respecte era Bardylis, care ceruse de două ori un tribut din Macedonia şi era cunoscut ca un om extraordinar de bogat; el a murit curând la vârsta de nouăzeci de ani, iar fiul său l-a ameninţat pe Alexandru cu război de frontieră.

În câteva săptămâni, Dunărea fusese uitată, iar Alexandru pătrundea adânc în mlaştinile şi ţinuturile de graniţă ilire. Ţintuindu-l pe fiul lui Bardylis într-o fortăreaţă la sfârşitul verii, a pornit să-l asedieze într-o vale îngustă, doar pentru a descoperi că un rege vecin a apărut în forţă de-a lungul trecătorilor care îi blocaseră evadarea. Aceasta a fost o situaţie foarte neplăcută. Era lipsit de hrană, iar căutătorii lui de provizii trebuiau salvaţi de hărţuire; nu s-a putut retrage neprovocat, pentru că fiul lui Bardylis a ieşit din fort şi s-a lansat în spatele său cu trupe care îşi dovediseră gustul pentru sacrificii umane. Calea de evadare era o vale îngustă împădurită, între poalele unui munte abrupt şi un râu dedesubt, şi era suficient de lată doar pentru patru oameni strâns înghesuiţi. Prins, Alexandru a recurs la o cacealma impertinentă.

Pe porţiunea lui de teren deschis, şi-a înghesuit infanteria într-un singur front alcătuit din 120 de rânduri în adâncime şi a desfăşurat câţiva cavalerişti pe ambele aripi. Sarissa trebuia ţinută ridicată şi la comandă, primele cinci rânduri urmând să le coboare pentru atac şi să le şfichiuiască la momentul potrivit de la stânga la dreapta; toate trupele înaintau, oscilând de la o aripă la cealaltă pentru a se potrivi cu purtătorii de sarissa din faţă, adoptau formaţiunea de pană pe stânga şi atacau inamicul. Scuturile se ciocneau şi strigătul de război *alalalalai* răsuna din vale. La primii paşi rapizi înainte, inamicul principal a fugit panicat de pe coamele dealurilor, speriat de mişcările disciplinate şi de strigătele de război.

Următoarea sarcină a fost asigurarea versanţilor inferiori ai muntelui cu ajutorul celor câteva gărzi rămase. O trupă de însoţitori a ajuns aici în galop, a descălecat şi a început lupta, dar gărzile au fugit din nou la apariţia lor, iar dealul i-a revenit lui Alexandru şi forţei sale de luptă formată din agrianieni, arcaşi şi purtători de scut. În timp ce apărau pantele montane împotriva inamicului, restul armatei a străbătut râul acolo unde era mai îngust, continuând strigătul de război şi intrând în formaţiune rapid pe celălalt mal, pentru a descuraja atacatorii; Alexandru le-a ţinut spatele cu luptătorii săi de încredere şi li s-a alăturat doar când părea sigur. Cu mai multe strigăte şi mişcări tactice, infanteria a speriat grosul inamicilor, iar când Alexandru însuşi a fost nevoit în cele din urmă să treacă râul, a aranjat catapultele de săgeţi pe celălalt mal pentru a fi protejaţi de apă. Rezistând cu luptătorii săi, acoperind cu artileria şi ameninţând cu infanteria grea, a scăpat de dezastru printr-o retragere inteligent echilibrată. Trei zile mai târziu, s-a strecurat înapoi, noaptea, dincolo de râu şi a lansat două brigăzi de însoţitori infanterişti, precum şi pe arcaşii şi agrianienii lui nepreţuiţi, împotriva unui duşman care îşi întinsese neglijent tabăra şi nu se aştepta să-l mai vadă. Mulţi au fost măcelăriţi, mai mulţi capturaţi, iar regii iliri au fugit spre nord, compromişi.

Dar veşti nedorite au împiedicat orice altă acţiune. Era la jumătatea lunii septembrie şi, încercuind graniţele sale nordice, Alexandru mizase pe obedienţa grecilor şi pe

siguranţa continuă a avangardei lui Filip în Asia. În ambele puncte s-a înşelat. În Asia, Attalos fusese ucis şi, probabil, la aflarea acestei veşti, Olimpia îşi asumase răzbunarea în Macedonia şi o ucisese pe Euridice, nepoata lui Attalos şi tânăra care o înlocuise în inima lui Filip; ca să isprăvească treaba, îi ucisese şi fiica, Europa. Dar în Asia, probabil din cauza înlăturării lui Attalos, avangarda şovăise şi fusese respinsă de vigoarea generalilor regelui persan; ca parte a unei strategii coerente, se spune că 300 de talanţi i-au fost trimişi lui Demostene, cel mai ostil dintre politicienii atenieni, şi existau speranţe că grecii se vor răzvrăti împotriva liderilor lor. Rebeliunea izbucnise într-adevăr, dar nu datora nimic Persiei sau politicienilor atenieni.

Cu trei ani înainte, Filip pedepsise dur oraşul Teba din centrul Greciei pentru opoziţia acestuia pe câmpul de luptă; fusese aliatul lui, apoi schimbase taberele, deoarece speranţele îi fuseseră înşelate; după înfrângerea grecilor, îşi văzuse prizonierii vânduţi ca sclavi şi morţii îngropaţi abia după ce plătise pentru privilegiu. În oraş, tebani importanţi au fost ucişi sau exilaţi, iar bunurile lor au fost confiscate; o garnizoană macedoneană cucerise citadela Tebei şi un consiliu de trei sute de tebani, dintre care mulţi fuseseră exilaţi de concetăţenii lor, a primit autoritate asupra oamenilor care îi detestau din cauza datoriei lor faţă de Macedonia. Cel mai rău dintre toate, în numele independenţei, Filip promisese că va reface oraşele mai mici din Beoţia înconjurătoare; aceste oraşe erau cele pe care Teba încercase stăruitor să le tiranizeze de dragul mai multor pământuri şi pentru putere, şi aproape două sute de ani de istorie tebană se concentrau în jurul dominaţiei ei asupra vecinilor mici şi reticenţi. Acum aveau să fie independenţi, din ordinul unui macedonean.

Prin urmare, nu Alexandru a fost de vină pentru ultima revoltă a Tebei. Severitatea lui Filip lucra de la sine în numele lui Alexandru, şi cauza a fost întoarcerea secretă a tebanilor pe care Filip îi alungase cu trei ani înainte. Au început să vorbească despre libertate şi au susţinut că Alexandru a fost ucis într-o luptă lângă Dunăre. Acest lucru a părut prea convingător pentru a fi contestat, şi când au descris fărădelegile garnizoanei macedonene, în privinţa

căreia tebanii se mişcaseră prea încet să o respingă în toamna anterioară, doi dintre liderii săi au fost prinşi şi asasinaţi. Acum era o rebeliune pe faţă, dar discuţia lor despre libertate era departe de a fi dezinteresată: printre exilaţii întorşi erau foşti oficiali ai ligii prin care Teba îşi dominase vecinii, şi, deşi protestau împotriva tiraniei Macedoniei, erau indignaţi şi de faptul că zilele frumoase ale imperiului local se încheiaseră.

Alexandru a abordat veştile cu viteza şi gravitatea pe care le meritau. Nu a pierdut timpul cu întoarcerea în Macedonia, ci într-un marş forţat extraordinar s-a năpustit asupra frontierei vestice a Macedoniei, peste câmpiile brune de lângă Trikkala, şi a traversat toate dealurile şi trecătorile montane, ajungând în Teba în paisprezece zile. Teba spera la trupe ateniene şi la armate cetăţeneşti din oraşele sudice ale Greciei, dar numai arcadienii erau doritori să i se alăture, iar alte state păreau periculos de probabil să rămână neutre sau chiar să-l ajute pe liderul macedonean căruia i-au jurat să îi fie aliaţi. Când o armată macedoneană, cu peste 30 000 de oameni puternici, a fost anunţată la zidurile oraşului, tebanilor nu le-a venit să creadă: „Alexandru”, presupuneau ei, trebuie să fie Antipater sau poate Alexandru din Lincestis care fusese instalat la comanda Traciei. Dar aveau să afle pe propria piele că era Alexandru şi, în decurs de o săptămână, a început „cel mai rapid şi mai mare dezastru”, am putea spune, care s-a abătut vreodată asupra unui oraş grec.

Mişcările lui Alexandru au fost decisive şi îndelung deplânse, iar disputa şi-a lăsat, cum se întâmplă adesea, amprenta în delicatesele diferitelor istorii. Ptolemeu, prietenul şi ofiţerul său, a subliniat reticenţa sa de a ataca oraşul, întârzierea repetată în speranţa că Teba va trimite ambasadori, sciziunea, fără îndoială adevărată, între tebani dispuşi să vorbească şi instigatori care nu acceptau nimic; alţii au fost de acord cu privire la întârzierea lui Alexandru, dar când Alexandru a cerut predarea liderilor rebeli, tebanii, se pare, i-au răspuns cerând ajutor dintr-un turn înalt pentru eliberarea grecilor de tiranul lor, apoi Alexandru s-a lansat irevocabil în planuri de atac. Trei zile mai târziu, el a început bătălia cu armata tebană în afara zidurilor şi a fost

într-adevăr foarte presat, deoarece tebanii se antrenaseră în sala de gimnastică a oraşului; macedonenii săi au început să recupereze teren numai după ce Antipater şi-a condus linia de rezervă în acţiune. În timp ce se adunau, Alexandru a observat o poartă în zidul oraşului, pe care tebanii o lăsaseră nepăzită, iar aceasta a schimbat bătălia. El i-a grăbit pe Perdiccas şi regimentul său să o cucerească şi, odată intraţi în oraş fără ştirea tebanilor, apărarea le-a fost zadarnică; jaful a fost ajutat de garnizoana macedoneană care fusese blocată până atunci în citadela ei şi nu a cunoscut limite.

Ptolemeu s-a exprimat mai viclean: departe de a ataca intenţionat, Alexandru continuase să întârzie şi abia când Perdiccas a acţionat fără ordin şi şi-a pus în minte să atace palisada tebanilor, s-a alăturat bătăliei. Perdiccas a încercat un atac neoficial şi a fost „rănit grav” şi „aproape blocat”; abia când tebanii i-au respins oamenii înapoi în tabăra lui Alexandru, acesta s-a simţit nevoit să atace pentru a-l salva. Ca din întâmplare, unii macedoneni l-au urmat atât de repede, încât au fost prinşi în interiorul oraşului; aproape nimeni nu li s-a opus şi, cu ajutorul garnizoanei, oraşul le-a căzut pradă, mai mult din întâmplare decât după un plan sălbatic. Această scuză vicleană este foarte interesantă. Scriind după moartea lui Alexandru, Ptolemeu a avut motive puternice să-şi calomnieze rivalul şi inamicul Perdiccas, aşa că i-a explicat capturarea Tebei ca urmare a nesupunerii sale şi a represaliilor la întâmplare ale stăpânului său, Alexandru. De asemenea, a pozat în protector al libertăţii greceşti şi a avut motive să ascundă opoziţia greacă faţă de macedoneni.

Şi totuşi, s-a convenit asupra unui fapt de mare însemnătate. La distrugerea brutală a oraşului, aliaţii greci ai lui Alexandru din oraşele învecinate cu Teba s-au remarcat prin jafuri demne de orice trac şi, având în vedere istoria lor trecută, entuziasmul lor era întru totul scuzabil. În Grecia, Filip susţinuse în mod repetat oraşele mai mici împotriva vecinilor mai mari; acum, când Alexandru demontase puterea Tebei, aceste mici oraşe i s-au alăturat din toată inima ca aliaţi. Jefuirea Tebei nu poate fi respinsă ca încă un ultraj la adresa libertăţii grecilor, deoarece Teba

însăşi încălcase această libertate prin imperiul său local, iar compatrioţii lor greci plătiseră cu vârf şi îndesat în numele lui Alexandru tot ce suferiseră din partea Tebei în trecut. Alexandru a încredinţat cu şiretenie soarta oraşului deciziei acestor ajutoare din rândul grecilor aliaţi, probabil la o întâlnire la faţa locului, mai degrabă decât la un consiliu complet al „aliaţilor” săi din toată Grecia. Au votat pentru distrugerea totală a Tebei, aşa cum ştia că vor face. Aşadar oraşul a fost distrus, toate terenurile private au fost date aliaţilor, ca recompensă, pentru a fi cultivate şi se spune că 30 000 de tebani au fost luaţi în sclavie, inclusiv femei şi copii; au fost vânduţi apoi la un preţ rezonabil având în vedere oferta atât de mare de pe piaţa locală. Preoţii au fost scutiţi, la fel şi adversarii cunoscuţi ai rebeliunii, precum şi toţi prietenii şi reprezentanţii intereselor macedonenilor, până la descendenţii poetului Pindar, care scrisese poezii în onoarea regelui macedonean cu o sută cincizeci de ani înainte. Casa lui, în mod evident, a trebuit cruţată.

În numele aliaţilor săi greci, Alexandru a distrus astfel una dintre cele trei mari puteri din Grecia care îl ameninţaseră. Oamenii şi-au amintit, se spune, cum Teba ajutase cândva Persia în vremurile îndepărtate ale invaziei persane, iar reînvierea amintirii era o viclenie într-un moment în care Alexandru era pe cale să invadeze Imperiul Persan ca pentru a răzbuna vechile lui insulte împotriva grecilor. În cazul în care consiliul său aliat nu vota imediat pentru distrugerea Tebei, ar fi trebuit să decidă, desigur, aprobarea unui act pe care erau prea înspăimântaţi să-l condamne; doar arcadienii se mobilizaseră să ajute Teba, dar şi-au condamnat imediat la moarte propriii lideri, uşuraţi că trupele lor nu trecuseră istmul. Alţii au procedat la fel, dar centrul de putere a rămas la Atena, şi aici a intervenit Alexandru.

În ciuda zvonurilor, chiar şi a martorilor, privind „moartea” lui Alexandru pe Dunăre, Atena nu trimisese trupe pentru cauza tebanilor. Alexandru controla încă porturile din Dardanele prin intermediul flotei sale şi al avangardei şi, probabil, corăbiile sale deţineau încărcătura de cereale din Marea Neagră, de care Atena depindea

pentru aprovizionare. Ajutorul deschis acordat Tebei ar fi fost răsplătit prin blocarea mai riguroasă a acestei linii de salvare, aşa că Atena rămăsese neutră, deşi Demostene trimisese bani şi arme din cadourile oferite de regele persan. În plus, atenienii urâseră Teba aproape două sute de ani, iar apropierea lor s-a manifestat doar în ultimii patru ani, în timp ce Teba însăşi votase pentru distrugerea unei Atene neputincioase cu doar şaptezeci de ani în urmă, o amintire care nu pierise uşor. În momentul distrugerii, oraşul celebra o sărbătoare religioasă şi nici o armată greacă nu avea să tulbure onorurile aduse zeilor de dragul unui marş la război. Nici nu încheiase bine Alexandru terorismul lui teban, că era dornic să dea o lecţie Atenei. Nu putea risca lesne asediul zidurilor sale lungi şi nu era dispus să indigneze un oraş a cărui flotă şi reputaţie trebuia să o folosească împotriva Persiei, aşa că a ordonat doar predarea generalilor şi a politicienilor care i se opuneau vădit. Lista victimelor sale a fost contestată, dar un emisar din Atena l-a convins să-şi modereze condiţiile, astfel că s-a mulţumit ca numai Charidemos să părăsească Atena. Această revizuire a respectat probabil decenţa legală, deoarece, dintre duşmanii săi, numai Charidemos nu se născuse atenian şi poate că nu fusese făcut cetăţean de onoare pe deplin, aşa că ar fi putut fi forţat să se exileze fără a încălca legile oraşului. Practic, a fost o greşeală gravă, pentru că generalul cel mai experimentat din Atena a intrat în slujba regelui persan şi alţi doi suspecţi ai lui Alexandru, amândoi cetăţeni, i-au călcat pe urme din proprie iniţiativă. Ar fi trebuit să-i prindă, cetăţeni sau nu, atunci când avea posbilitatea; un an mai târziu, ei stârneau rezistenţa asiatică, iar evadarea lor, mai mult decât distrugerea Tebei, a părut probabil regretabilă taberei macedonene.

În acest spirit de teroare, Alexandru s-a întors în Macedonia la sfârşitul lunii octombrie, sigur pe toate cele patru frontiere şi capabil să planifice o invazie a Asiei pe scară largă. La fel ca tatăl său, şi-a prefaţat marşul cu mare fast. Festivalul anual al lui Zeus şi al muzelor trebuia sărbătorit în oraşul de graniţă Dion, iar anul acela a invitat să participe prieteni, ofiţeri şi chiar emisari din oraşele sale

greceşti aliate. Un cort enorm a fost ridicat pentru a încăpea o sută de divane şi, timp de nouă zile, curtea a petrecut şi s-a bucurat de arte, practic fără să-i pese de fondurile trezoreriei, aşa cum trebuia, a cărei datorie monetară fusese aproape plătită cu prăzile din Teba şi de pe Dunăre. Întreaga armată a primit daruri şi animale pentru sacrificiu, din care s-au ospătat după ce au oferit o parte zeilor. Ofiţerii au primit daruri în funcţie de influenţa lor şi mai multe moşii ca răsplată pentru loialitatea lor.

A fost, de asemenea, o perioadă pentru căsătorii între familii nobiliare de la munte şi de la şes. Atât Parmenion, cât şi Antipater aveau fiice bune de măritat şi i-au sugerat lui Alexandru că şi el ar trebui să se căsătorească şi să zămislească un fiu şi moştenitor înainte de a invada Asia; Alexandru a refuzat, poate pentru că era prudent având în vedere situaţia matrimonială încurcată a tatălui său, poate pentru că nu dorea să rişte să aibă moştenitor prin care bătrânii săi generali puteau încerca să conducă. Pe fiica lui Antipater a dat-o uneia dintre gărzile sale de corp, iar pe cea a lui Parmenion unui potentat elimiot ai cărui fraţi aveau rol decisiv în comanda armatei sale. Au urmat o mulţime de alte căsătorii, unele pentru a vindeca răni mai vechi, altele pentru a produce clasa de ofiţeri ai viitorului, dar Parmenion şi Antipater nu au rămas fără a-şi primi răsplata.

Antipater, care se apropia de şaizeci de ani, urma să rămână general în Balcani şi în Europa; Parmenion, în vârstă de şaizeci şi cinci de ani, urma să fie comandant adjunct al armatei, cu autoritate asupra întregii aripi stângi a frontului de luptă. Unul dintre fiii săi, Philotas, urma să comande cavaleria însoţitorilor, un alt fiu avea să preia comanda purtătorilor de scut; un nepot sau poate un văr conducea jumătate din cercetaşii călare, iar liderul brigăzii de infanterişti elimiote era acum ginerele său. Este posibil ca alţi trei ofiţeri de infanterie şi un distins colonel de cavalerie să fi fost prietenii săi apropiaţi, şi totuşi nu există nimic care să demonstreze că Alexandru a fost obligat să promoveze prietenii şi familia lui Parmenion împotriva propriilor dorinţe. Înaltul comandament reflecta influenţa lui Parmenion, dar nu era în mâinile sale, şi nimic nu

sugerează că regele şi adjunctul erau în conflict unul cu celălalt.

În orice caz, opusul era adevărat. Mulţi dintre nobilii însoţitori s-au opus unei invazii asiatice, dar numai Parmenion l-a încurajat pe Alexandru, probabil pentru că se gândea că şi-ar putea însuşi acele teritorii. Totuşi exista o alternativă, departe, în vest; Alexandru i-a răspuns făcând planuri de război pe două fronturi simultan. În timp ce armata lui principală se îndrepta spre Asia traversând Dardanelele, o flotă de transport şi douăsprezece nave de război urmau să navigheze cu cavaleria şi infanteria spre sudul Peninsulei Italice, sub comanda cumnatului său, regele Alexandru al Epirului, fratele Olimpiei, care şi-a părăsit soţia cu o fetiţă şi un fiu după numai doi ani de căsătorie. Prin însoţitorii greci, Alexandru cunoştea echilibrul politic al vestului grecesc; colonia greacă din Tarent îi solicitase ajutorul împotriva triburilor învecinate, iar el îi ordonase cumnatului său să intervină în interesul coloniilor greceşti din Peninsula Italică. Problemele pirateriei din Marea Adriatică îi atrăseseră atenţia şi corespondase cu Roma în ce priveşte securizarea mărilor; în termen de trei ani, Roma, pe care elevii lui Aristotel o descriseseră ca un oraş grec, avea să încheie o alianţă privind invazia cumnatului său, iar cauza macedoneană din peninsulă părea să fie stabilită.

Răspândirea armatelor Macedoniei prin oraşele greceşti şi lupta împotriva barbarilor în cele patru zări ale lumii mediteraneene au constituit un moment de curaj, deşi, desigur, au existat curteni care nu au avut încredere în acest lucru. Pe măsură ce Alexandru dăruia prietenilor pământ şi bani, credinciosul său Perdiccas, conducătorul uneia dintre cele două brigăzi orestide, s-a simţit nevoit să-l întrebe: „Şi pentru tine, stăpânul meu”, se spune că ar fi întrebat, „ce mai laşi?” „Speranţele mele”, i-ar fi răspuns Alexandru. Se cuvine acum să luăm în considerare modul în care aceste speranţe au meritat să fie apreciate.

CAPITOLUL ŞASE

Ca idee, o campanie grecească împotriva Persiei nu era nimic nou. De mai bine de şaizeci de ani apăruse ca temă pentru oratori profesionişti şi pamfletari, Filip şi alţi oameni din afară fiind încurajaţi în repetate rânduri în acest sens de scrisorile elocvente ale atenianului îmbătrânit Isocrate, care, după propriile mărturisiri, scria să se laude şi nu era luat în serios. Aceste expediţii pe hârtie au ignorat echilibrul puterii într-o Grecie divizată şi nu au împăcat pretenţiile şi recompensele unui lider extern cu speranţele aliaţilor greci care ar fi trebuit să lupte ca supuşi; sfaturile lor erau academice şi, aşa cum i-a spus odată Ecaterina cea Mare lui Diderot, sfatul academicienilor *„existe seulement sur le papier qui souffre tout”*[8]. Realitatea se dovedea foarte diferită; grecii aveau să o recunoască mult prea clar, pe măsură ce Alexandru se pregătea să plece într-o nouă aventură.

Cu zece ani înainte de domnia lui Filip, existase opinia exagerată că Asia era mai uşor de cucerit decât Grecia, depinde de unde se credea că se termina Asia, dar supunerea Greciei a fost într-adevăr prima şi cea mai incomodă acţiune, esenţială pentru orice invadator care a traversat Marea Egee. Ca moştenitor al consiliului grec al tatălui său, Alexandru era dictator al Greciei, dar numai cu numele. Există trei ajutoare recunoscute pentru o dictatură: poliţia, un mit şi o armată, iar la plecarea în Asia a pus la punct politica greacă prin intermediul celor trei.

Mama sa, Olimpia, urma să acţioneze ca regină a Macedoniei, iar fiica ei Cleopatra ca regină a Epirului; Antipater a fost numit general peste Grecia şi Europa cu 12 000 de infanterişti macedoneni şi 1 800 de cavalerişti, având dreptul de a recruta mai mult în perioade de criză atât din Macedonia, cât şi de la aliaţii ei greci. Personal, Antipater şi Olimpia nu s-ar fi impus niciodată, dar în Grecia existau metodele poliţieneşti ale lui Filip pentru a le simplifica sarcina; cel puţin trei oraşe strategice erau transformate în garnizoană, şi în alte părţi existau guverne favorabile care fuseseră menţinute la putere prin tratatele lui Filip. O „pace comună” fusese convenită între oraşele

---

[8] „Există doar pe hârtie, care suportă orice.” (în fr. în original, n.red.).

greceşti, al căror consiliu de conducere a interzis revoluţia internă şi întoarcerea indezirabililor exilaţi în orice stat membru. „Supraveghetori ai stabilităţii comune” fuseseră înfiinţaţi pentru a constata că nici unul dintre cele trei mijloace tradiţionale de răsturnare socială, anume redistribuirea pământului, eliberarea sclavilor şi abolirea datoriilor, nu a apărut în cadrul constituţiei unui oraş aliat. În exterior, echilibrul politic era în consecinţă slab; Teba era acum distrusă, Sparta era detestată de vecinii care se temeau de ea din pricina istoriei sale trecute, şi dintre marile puteri greceşti rămăsese numai Atena. Încăierarea lui Alexandru cu aceasta rămăsese indecisă, dar atâta timp cât deţinea Dardanelele şi oraşele aferente, „masa de grâne a Pireului”, el controla ruta cerealelor de la Marea Neagră de care depindea aceasta pentru hrană, ca şi stăpânul ei suprem. A fost o relaţie zbuciumată. Deşi consiliul grec aliat garantase stabilitatea oraşelor greceşti, atenienii se temeau atât de mult că Filip şi Alexandru ar putea interfera cu legile oraşului lor, încât au aprobat o comisie care să recomande sisteme de protecţie pentru democraţia lor. Dar Filip şi Alexandru considerau încă acest oraş cu ziduri puternice ca fiind central pentru planurile lor, iar mişcările lor în numele lui au fost foarte revelatoare, deoarece au apelat la folosirea mitului cu Atena în minte.

Deja, pe monedele sale de aur, Alexandru prezenta pe o parte zeiţa Atena, iar pe cealaltă figura Victoriei cu un simbol naval, în stilul statuii Victoriei de pe Acropole din Atena. Foarte posibil, în prima toamnă a domniei sale, el a ajutat la restaurarea a două astfel de statui de bronz pe Acropole, iar această publicitate conştientă se potrivea cu tema sa a Victoriei şi Invincibilităţii şi cu speranţele legate de rolul Atenei în invazia asiatică. Victoria, după cum implicau monedele sale, ar fi apropiată, câştigată de o flotă cu conexiuni ateniene; Macedonia deţinea cea mai bună cherestea pentru nave din Balcani, dar numai în oraşele sale portuare greceşti avea nave proprii, în timp ce şantierele navale din Atena găzduiau peste 350 de nave de război, prea scumpe ca oraşul să le echipeze corespunzător, dar mai puternice decât orice flotă andocată în Egee şi un pericol îngrozitor dacă ar fi căzut în mâinile

bogate ale Persiei. Mitul victoriei navale a fost menit să-i atragă şi, deşi evenimentele au respins-o, flota ateniană a rămas cel puţin neutră faţă de ofertele regilor spartani şi ale amiralilor perşi în următorii patru ani. „Atena, ai crede vreodată ce pericole îndur pentru a câştiga laudele tale?”, după cum a consemnat viceamiralul lui Alexandru că ar fi spus acesta, iar mitul Victoriei a făcut parte din această politică bine calculată. În plus, a fost susţinută de sloganul întregii invazii.

Războiul, anunţase Filip, „era declarat împotriva perşilor în numele grecilor, pentru a-i pedepsi pe barbari pentru tratamentul nelegiuit al vechilor temple greceşti”: se lupta ca un cruciat al grecilor şi îşi alesese sloganul din cauza numeroaselor conotaţii subtile. Din punct de vedere istoric, se referea la zilele întunecate ale anului 480, când regele persan Xerxes invadase Grecia şi lăsase o urmă de sacrilegiu care s-a încheiat doar cu înfrângerile sale senzaţionale de la Salamina şi Plateea: nu a fost, totuşi, un ecou fără temei al trecutului, pentru că o cruciadă greacă a deghizat strălucit o aventură macedoneană condusă de macedoneni şi a flatat, mai presus de toate, interesele Atenei. În 480, templele de pe Acropole fuseseră arse de Xerxes şi, de mai bine de treizeci de ani, fuseseră lăsate în paragină ca un memento al războiului pentru aliaţii ei, aceşti aliaţi pe care îi condusese într-o ligă protectoare care degenerase rapid în imperiul ei, dar şi sloganul său fusese o cruciadă de răzbunare împotriva sacrilegiului persan. Prin reînvierea acestei vechi teme politice, Filip a apelat direct la amintirile pline de viaţă ale Atenei despre trecutul ei imperial, şi tonul discursurilor şi al decretelor contemporane confirmă că gloria ei din trecut şi „spiritul ei Dunkerque” din 480 meritau încă invocate; de la înfrângerea ei de către Filip, orizonturile Atenei se îngustaseră în spaţiu şi se întorseseră în timp, iar starea ei de spirit politică combina sentimentul cu izbucniri amare de învinuire. O cruciadă greacă împotriva „barbarilor” Persiei a presupus dreptate şi religie şi a promis o mulţime de prăzi de care depindea războiul grec; a colorat modul în care aliaţii greci vedeau sarcina macedonenilor, iar această colorare a funcţionat până în miezul expediţiei. Micul oraş

grec Thespiae ajutase cu încântare la distrugerea vecinului ei dominant, Teba, aşa că a trimis un escadron de cavalerie pentru a se alătura armatei lui Alexandru; când acei cavaleri s-au întors bogaţi şi victorioşi de la Hamadan, au făcut o dedicaţie din prada lor, nu ca greci care slujiseră intereselor macedonene ale lui Alexandru, ci ca răzbunători ai virtuţii strămoşilor împotriva insultelor barbarilor asiatici. Cruciada greacă a fost un mit, pentru că macedonenii au luptat împotriva ei cu ajutorul barbar al tracilor şi ilirilor, iar grecii au fost în mare parte ostatici ai lui Alexandru şi aliaţi ai Persiei; doar şapte sute de atenieni au însoţit armata terestră, dintre care doar o şeptime proveneau din greci. Dar mitul nu a fost învechit sau fără un efect real.

Pentru liderii săi macedoneni a avut alte atracţii decât strălucirea. Cruciade temeinice trebuiau să-şi înceapă răzbunarea acasă, aşa că sloganul a autorizat folosirea aliaţilor greci împotriva finanţelor problematice ale rezistenţei greceşti, indiferent dacă au fost greci „perfizi” în serviciul persan sau tebani rebeli al căror ajutor pentru perşii lui Xerxes în 480 nu fusese uitat; să spunem, desigur, că macedonenii şi aliaţii lor tessalieni au ajutat şi Persia când a contat cel mai mult. Mitul a fost mai mult decât o chemare flexibilă la arme; a creat o stare de spirit pe care conducătorii săi o puteau împărtăşi, iar unul dintre motivele pentru care Filip a ales Corintul drept centru al consiliului său grec a fost cu siguranţă faptul că acesta a fost singurul oraş grec care respinsese recent barbarii din lumea greacă. În Sicilia, aşa cum îi spuseseră prietenii lui Filip, Corintul îşi sprijinise propriul Timoleon într-o eliberare triumfătoare a oraşelor greceşti de ameninţarea Cartaginei, o oglindire în vest a obiectivelor declarate ale lui Filip în est. La fel şi cu atitudinea lui Alexandru; interesele aliaţilor greci, desigur, au rămas secundare faţă de propriile sale interese, dar un soi de răzbunare greacă şi de pedepsire religioasă i-a influenţat acţiunile, nefiind în contradicţie cu ideile greceşti ale unei astfel de expediţii, aşa încât a luat curând nobili la curtea sa în schimbul predării şi a numit „barbari” în posturi de comandă dacă cunoşteau ţara şi limba. Era încă posibil să-i pedepsească pe perşi conducând prin ei, iar răzbunarea pentru trecutul Greciei nu excludea ambiţia de

a fi viitorul rege al Asiei. O parte din fascinaţia lui Alexandru era de a urmări cum acest al doilea scop devenea dominant, dar este greşit să respingem tema cruciadei ca simplă publicitate, adoptată cinic şi mereu privită cu suspiciune. Accentul pe rolul aliaţilor greci a fost o formalitate politicoasă, dar chemarea la răzbunarea sacrilegiului trecut a fost confirmată doar pentru că a fost luată în serios.

Prin Alexandru, de asemenea, această stare de spirit a fost sponsorizată şi notată cu atenţie în istoria sa, pentru că liderul războiului de răzbunare al grecilor avea nevoie de propriul istoric şi, cu ajutorul lui Aristotel, omul pentru această îndeletnicire profitabilă era disponibil. Callisthenes, văr al lui Aristotel, era cunoscut printre grecii educaţi pentru cartea *Treburile greceşti de la Pacea Regelui până la Războiul Sacru*. Lucrase cu Aristotel şi învăţase de la el, iar amândoi fuseseră angajaţi în compilarea unei liste a învingătorilor de la Jocurile Pythice de la Delfi, rod al iubirii faţă de cronologie, în contrast cu desconsiderarea frivolă a faptelor istorice în alte scrieri mai familiare. Callisthenes era un om cu o minte academică; era interesat de originile toponimelor şi avea teorii asupra datei căderii Troiei; la fel ca mentorul său Aristotel, a folosit poemele greceşti timpurii ca dovadă a istoriei; avea cunoştinţe de botanică şi de geografie, şi poate şi de astronomie; a argumentat influenţa mării asupra cutremurelor şi şi-a susţinut argumentul nu doar prin propriile observaţii, ci şi prin faptul că Homer îl numise pe zeul mării „cel care cutremură pământul”. Îl cunoştea temeinic pe Herodot, aşa cum îi şedea bine unui autor care trebuia să descrie un marş prin Asia, şi era din cap până-n picioare un om de cultură greacă; în controversa vie despre originile faraonilor egipteni din delta Nilului, el s-a alăturat celor care susţineau, în mod absurd, că strămoşul lor este atenian. Interesele academice au mers adesea mână în mână cu o umbră de prostie, în mare parte în concordanţă cu atitudinile împărtăşite de Aristotel şi de elevii săi: el a explicat izbucnirea Războiului Crisean prin cauza absurd de personală a răpirii unei moştenitoare; el admira constituţia represivă a Spartei, o opinie comună în rândul

intelectualilor greci care nu erau nevoiţi să trăiască acolo; a fost de acord cu Aristotel în privinţa mitului că filosoful Socrate ar fi întreţinut două soţii; mai rău, a susţinut că Eschil, cel mai mare dramaturg grec, îşi scrisese piesele la beţie. Când voia, putea fi pervers, dar nu l-a deranjat niciodată că oraşul său natal, Olynthos, la graniţele de est ale Macedoniei, fusese distrus de Filip, pe al cărui fiu tocmai îl linguşea. Se presupune că, prin intermediul lui Aristotel, venise mai întâi la curte, iar Alexandru l-a însărcinat să îi scrie isprăvile militare într-un mod eroic adecvat; el arătase, la fel ca Aristotel, că ştie să compună un panegiric şi s-a făcut bine-venit ajutând la pregătirea exemplarului din *Iliada* al lui Alexandru.

„Faima lui Alexandru”, se spune că remarcase Callisthenes, foarte plauzibil, „depinde de mine şi de istoria mea.” Acest lucru este adevărat, şi una dintre dificultăţile în cercetarea privitoare la Alexandru este că această istorie s-a păstrat doar în aproximativ zece citate informative din alţi autori. Modelele literare pentru o astfel de operă erau mai mult panegirice decât istorice, şi Callisthenes scria într-un stil retoric rotund. Tonul cărţii sale a fost extrem de favorabil, deoarece a fost scrisă pentru a-i face pe plac lui Alexandru, prezentat ca egal glorios al zeilor, în termenii culturii greceşti care a dominat perspectiva lui Callisthenes. Punctul său de plecare şi sfârşitul sunt necunoscute, şi nu pare să-şi fi dus munca în vâltoarea campaniilor pentru a-i informa pe greci. Tema cruciadei greceşti a fost probabil subliniată, deşi nici un extras care a rezistat nu o menţionează, şi, fără îndoială, lui Alexandru i-a plăcut că istoricul Callisthenes era familiarizat cu poemele lui Homer şi era capabil să-şi încheie faptele de glorie cu citate din *Iliada*. „Un om care încearcă să scrie corect”, a remarcat Callisthenes, „nu trebuie să rateze personajul pe care îl descrie, ci trebuie să încerce să-şi potrivească cuvintele cu omul şi acţiunile sale”; prin eforturile sale, Alexandru poate fi încă văzut aşa cum dorea să fie văzut, iar dorinţa este cea mai apropiată cale spre personalitatea sa. Alţi istorici, fie ofiţeri, fie artişti literari, aveau să îl citească pe Callisthenes pentru a-şi spori informaţia factuală, dar nu au fost dominaţi de el; din fapte comune tuturor reiese că

istoria sa pare să fi fost o relatare detaliată şi măgulitoare a parcursului şi dibăciei lui Alexandru, şi nu numai personalităţi, ci şi statistici precum numărul şi pierderile inamicilor au fost distorsionate frenetic pentru a iniţia realizările noului cruciat demn de Homer. Pe scurt, Callisthenes a fost sponsorul mitului personal al lui Alexandru, iar cercetarea lui Alexandru este şi o cercetare a vărului savant al lui Aristotel.

Pentru cei confruntaţi cu invazia Asiei, aceste exagerări eroice nu erau deloc deplasate. Pentru grecii care cunoşteau doar coasta de vest a Asiei Mici, Libanul şi Egiptul de coastă, cucerirea Asiei ar putea părea într-adevăr mai uşoară decât cea a Greciei. În societatea strict stratificată a Persiei, chiar şi un nobil minor ar putea fi numit „sclavul” superiorilor săi, al regelui sau al potentaţilor celor Şapte Familii. „*Mana bandaka*, sclavii mei”, aşa se adresa Marele Rege satrapilor săi, dar imperiul său nu fusese niciodată regatul servil al unui stăpân atotputernic. Domnia centralizată este victima timpului şi a distanţei, şi într-un imperiu în care unei scrisori regale i-ar putea trebui trei luni pentru a ajunge din Frigia în Golful Persic, puterea trebuia să fie locală pentru a evita diluarea ei străbătând munţi şi drumuri lente. Grecii priviseră cum satrapiile din Asia de Vest deveneau ducate privilegiate ale unor familii recunoscute sau regate supuse ale unor conducători nativi care cunoşteau limba, acei săteni locali şi căpetenii tribale din munţii atotprezenţi. Marelui Rege îi convenea să permită imperiului să treacă la aceşti guvernatori locali care nu nutreau nici o afecţiune faţă de semenii lor vecini; de asemenea, părea să îi convină unui invadator care putea să-i stârnească unii împotriva altora şi putea călători prin imperiu datorită propriei lipse de coordonare. Dar pentru un invadator care intenţiona să-şi controleze cuceririle, nu a fost atât de uşor. Când nici un fundament nu susţine întregul edificiu al imperiului, înfrângerea centrului nu este niciodată definitivă şi libertatea înfloreşte încă la periferii fără vreo legătură între ele.

Pentru perşi, lumea părea cu atât mai ostilă cu cât un bărbat se îndepărta de cercurile din Parsa, provincia sa

natală. În timp ce curtea lor se muta fără încetare de la un palat la altul, însoţindu-l pe regele lor itinerant, nu era nevoie să li se amintească prezenţa obositoare a marginilor independente ale imperiului. „Luând o fâşie uscată şi tăbăcită de piele de bou, a aşezat-o pe pământ şi a călcat pe o margine a acesteia”, au spus oamenii despre un filosof hindus care a vorbit în India cu ofiţerii lui Alexandru, „şi, în timp ce se aduna, celelalte părţi ale sale s-au desprins de la pământ. Apoi a dat roată în jurul părţii rămase, apăsând puternic pe fiecare colţ pentru a arăta cum avea acelaşi rezultat, până când s-a aşezat în mijloc şi bucata de piele s-a domolit. Acesta a fost modul său de a arăta că Alexandru ar trebui să apese cel mai tare pe centrul imperiului său şi să nu se abată niciodată prea mult dincolo de el.” Marele Rege ştia că centrul contează cel mai mult, dar nu era pregătit să renunţe la marginile sale fără să lupte. El nu recunoscuse niciodată Egiptul ca un regat independent, deşi se supusese imperiului doar în ultimii şaptezeci de ani. Canalul Suez, creaţie a faraonilor, devenise inutilizabil, iar regii maritimi din Cipru şi Fenicia aveau o istorie respectabilă a revoltei recente; de două ori în viaţa lui Filip, satrapi şi monarhi locali din vestul Asiei ameninţaseră să părăsească imperiul şi o dată chiar să meargă pe Eufrat şi să cucerească Babilonul. Împotriva fiecăruia dintre aceste pericole occidentale, generali regali fuseseră trimişi pentru a ridica armate de o enormă diversitate: după încercări repetate şi uneori spectaculoase, au călcat în picioare marginile imperiului punându-le iarăşi la locul lor. Dacă amintirea revoltei a rămas pentru a-l ajuta pe Alexandru, Asia de Vest cel puţin se întorsese la supunerea sa faţă de rege.

Interesul persan pentru Apus nu se explică uşor, decât poate prin dorinţa de a păstra un imperiu ancestral. Ca regat de mijloc dintre China şi Marea Mediterană, Iranul nu are un interes natural pentru Marea Mediterană; potrivit observatorilor din Marea Egee, crescuţi cu amintirile invaziei Persiei în Grecia, s-a uitat cu uşurinţă că imperiul a existat pentru iranienii săi care doreau trei lucruri de la el: protecţie pentru moşiile şi castelele lor de la ţară, împotriva triburilor din munţi şi păduri, şi siguranţă faţă de

înfricoşătorii nomazi din Asia Centrală, pe care seceta şi nevoia de păşuni ar fi putut să-i împingă peste Oxus sau spre sud de Marea Caspică; o curte pentru ceremonii care să marcheze măreţia unică a regelui lor şi să-l aşeze deasupra cercului său aristocratic de Egali Onoraţi. Aceste idealuri de securitate şi ceremonial depindeau de alimente şi metale preţioase, fără de care nu ar putea exista garnizoane, nici onoruri ale curţii; de aici şi valoarea ridicată a Semilunii Fertile din Babilon, din ale cărei terenuri agricole irigate artificial, o treime din hrana anuală a curţii a fost direcţionată spre est, către palatele perşilor şi către curtenii din ţinuturile mai aspre ale platoului iranian, fără a uita cantităţile uriaşe de argint neprelucrat. Chiar şi printre greci, care ştiau puţine despre imperiul estic al perşilor, unii credeau că Eufratul sau fluviile care delimitează Asia Mică reprezintă frontiera naturală a stăpânirii persane. Dar perşii avuseseră cheltuieli mari şi le era greu să nu fie de acord; regii care organizaseră expediţii uriaşe împotriva Vestului îngăduiseră ca teritoriile lor cucerite din Punjab să se întoarcă la rajahii locali, ţinuturile de dincolo de Oxus să fie guvernate de nobili aliaţi din forturi de stâncă inatacabilă şi toate amintirile stăpânirii persane să se estompeze pe cursul inferior al fluviului Ind. Dar atâta timp cât terenurile agricole ale Babilonului erau în siguranţă, Egiptul, flotele Levantului şi oraşele din Asia greacă ar fi trebuit să nu fie relevante pentru nevoile unei curţi iraniene.

Geografia ne ajută să explicăm priorităţile Marelui Rege, întrucât Iranul şi „satrapiile superioare” de la est de fluviul Tigru erau un ţinut cu două peisaje principale, nici unul dintre ele nefiind potrivit pentru trecerea unor mari armate. Exista perspectiva nemărginită a stepelor deşertului în centrul şi nordul imperiului, unde oamenii nu se deplasau mai repede decât turmele lor, şi singura mişcare rapidă era graba solilor şi a suitelor regale de-a lungul locurilor de popas de pe Drumul Regal. Sursele de hrană erau limitate la câteva oaze pe care iranienii le veneraseră dintotdeauna. Dacă un bărbat s-ar fi rătăcit în deşert, nu ar fi ajuns departe fără ajutorul cămilei bactriene, rezistente la iernile de munte, ca şi la căldura verii. „Când se pune la cale un vânt al deşertului, numai cămilele bătrâne au cunoştinţe

avansate”, scria un călător chinez care le văzuse. „Deodată se adună în grup, mârâie şi îşi îngroapă botul în nisip. Şi oamenii îşi acoperă nasul şi gura cu pâslă şi, deşi vântul trece repede, şi-ar găsi moartea dacă nu ar lua această măsură de precauţie.” Deşertul nu era un teritoriu de invidiat pentru o administrare strânsă, dar cel puţin era mai accesibil decât munţii care îl înconjurau.

La vest, munţii Zagros, la est Hindukuş, la nord pădurile de nepătruns din Gorgan şi lanţul Elburz, la sud fortăreţele Persiei, provincie pe care Artaxerxes al III-lea, contemporan cu Filip, nu o vizitase niciodată în timpul domniei sale: aceste lanţuri muntoase erau bârlogul locuitorilor peşterilor şi al păstorilor de munte, al triburilor de pădure şi al nomazilor, unde o armată trebuia să îşi croiască potecă pentru a avansa cât de cât şi unde, din cauza zăpezii şi a noroiului, campaniile militare durau neobişnuit de puţin. La periferia palatelor persane, un călător se întâlnea cu nomazi pe care regele îi lăsa în pace în schimbul unei treceri sigure printre rutele lor de migraţie, mai vechi şi mai temeinice decât orice imperiu centralizat. Şi triburile de la deal fuseseră lăsate libere şi aveau acum mai puţine plângeri împotriva conducătorilor lor; imperiul perşilor s-a răspândit ca o ceaţă peste câmpii şi văi, şi, când s-a lovit de un munte, nu a putut decât să se oprească şi să-şi afirme propriile puteri, cu atât mai ferm la poalele acestuia. Nu a fost cea din urmă trăsătură importantă a Persepolisului, centrul ritual al imperiului, faptul că se afla într-o câmpie înconjurată de lanţuri muntoase pe care regele nu le-ar fi putut controla niciodată.

Pentru supravieţuirea acestui imperiu, regii s-au bazat pe afirmări îndrăzneţe şi fără compromisuri ale puterii lor: acestea erau mult mai uşor de făcut în imperiul occidental; Drumul Regal era mai neted şi mai rapid; nu exista nici vreun Hindukuş sau vreun deşert inevitabil care să blocheze puţinele rute ale autorităţii. Din punct de vedere politic, diferenţa a fost rezumată în diferitele sisteme de apă, inima vieţii asiatice. În Iranul superior, ingenioasele „mine de apă”, sau canale *(qanat)* subterane, alimentau satele locale şi se aflau sub controlul nobilimii locale. Puterea, ca şi apa, era distribuită prin aceste aristocraţii, iar

controlul regelui era redus. Dar în vest, în Babilonia, apa era centralizată în lungile canale regale. Funcţionarii deţineau centrul şi se înmulţeau: judecători şi alţi oficiali erau detaşaţi la garnizoanele provinciale şi la curţile satrapilor pentru a pune în aplicare Legea Regelui în disputele publice, având prioritate asupra codurilor legale ale supuşilor. Birocraţia regelui funcţiona în limbi scrise pe care iranienii analfabeţi nu le puteau citi; dovezi detaliate în această privinţă încă se adună şi, deşi documentele nu acoperă o perioadă de şaptezeci de ani de la marşul lui Alexandru, nu mai pot fi subestimate. Impozitarea precisă a coloniştilor regelui, audierea apelurilor la curtea satrapului, sistemul uniform de măsuri şi greutăţi, documentele elaborate pentru călătorii de pe Drumul Regal cărora le reveneau raţii zilnice din punctele de aprovizionare obişnuite, toate aceste indicii despre o guvernare complicată ridică întrebări cu privire la interpreţi, scribi şi funcţionari publici, cărora numai noile tăbliţe de lut şi papirusurile egiptene vor permite să îşi afle răspuns. În absenţa unor dovezi detaliate, ar fi greşit să se anuleze o birocraţie care, în principiu, trimitea jumătate de raţie mamelor unei fiice nou-născute din forţa de muncă a regelui lor, faţă de o raţie întreagă mamelor unui fiu nou-născut şi care echilibra numărul femeilor din fiecare grup de lucru local cu numărul bărbaţilor.

În ciuda scribilor şi a codurilor de legi, puterea la curtea persană era personală, în funcţie de accesul la rege. Politica Persiei a fost politica porţii şi aprozilor palatului, politica paharnicului, eunucului şi mireselor din haremul regal: la fel cum regele îşi primea puterea prin harul bunului zeu Ahura Mazda, tot astfel curteanul îşi primea rangul din mâna regelui, distingându-se prin faptul de a avea onoarea unei mantii purpurii, a unei broşe sau a unui colier de aur sau dreptul de a săruta regele pe obraz sau de a-l vedea faţă în faţă. Şi în Persia, vechile titluri de la curte fuseseră extinse la chipuri noi; Egalii Onoraţi deveniseră un întreg escadron în armată, şi puţine Rude Regale încă aveau o pretenţie de rudenie cu regele; erau aceleaşi banchete ca la Pella, ale căror cheltuieli au fost respectate cu atenţie şi ale căror ocazii l-au adus pe regele şi consilierii

săi în contact zilnic. „Şi regele a oferit un ospăţ tuturor oamenilor prezenţi în Susa, unde era palatul, atât pentru cei nobili, cât şi pentru cei de rând, timp de şapte zile în curtea grădinii palatului regelui, unde erau draperii în alb, verde şi albastru, fixate cu şnururi din in fin şi purpură de inele de argint, şi coloane de marmură; paturile erau de aur şi argint, pe un pavaj de marmură în roşu şi albastru, alb şi negru.” Nu există o evocare mai vie a funcţionării curţii persane decât ficţiunea istorică a Cărţii Esterei din Biblie.

La această curte, regele era o figură a măreţiei supraomeneşti, a unei sfinţenii care provenea din poziţia sa şi nu depindea de forţa realizărilor sale. Se ştiu puţine lucruri despre adversarul lui Alexandru, Darius al III-lea, dar sugestive. Tatăl şi mama lui erau frate şi soră, iar Darius s-a căsătorit şi el cu sora lui ca a doua soţie. Este posibil ca acest incest să fi devenit un simbol necesar pentru familia regală persană, subliniind superioritatea lor faţă de tabuurile unei familii obişnuite. Efectele sale mentale sunt încă incerte. Darius era, cel puţin, frumos şi curajos prin reputaţie, deoarece se spunea că s-a remarcat într-o singură luptă împotriva celui mai rebel trib din Iranul central. Fireşte, au existat greci care l-au defăimat pe acest rege consangvinizat ca fiind fiu al unui sclav sau ca fost sol pe Drumul Regal; de fapt, unchiul său cobora dintr-o ramură a familiei regale şi îşi făcuse numele ca satrap al Armeniei muntoase. Poate că în timpul acestei funcţii s-a căsătorit cu prima lui soţie din Cappadocia vecină; este notabil modul în care acest regat tribal sălbatic, răzvrătit de atâtea ori, avea să lupte în repetate rânduri pentru cauza sa şi avea să devină adăpost al nobililor refugiaţi iranieni din perioada cuceririlor lui Alexandru şi a epocii diadohilor. Din această satrapie puţin apreciată, Darius îşi croise drum spre tron prin otrăviri. Prietenul său, vizirul Bagoas, a avut influenţa şi severitatea de a crea sau de a distruge un rege şi, cu ajutorul său, Darius şi-a îndepărtat rivalii din familie şi a cucerit regatul în lipsa altor adulţi de viţă regală. Tânărul fiu al marelui Artaxerxes al III-lea era încă în viaţă şi este posibil să fi existat perşi care să îl prefere unui Darius cu sânge regal atât de îndepărtat. Abilităţile lui Darius nu pot fi judecate, deoarece nu există dovezi solide; este posibil,

totuşi, ca modul în care accedase la tron să fi contribuit la risipirea curţii şi la slăbirea loialităţilor mai multor guvernatori provinciali. Nu degeaba Alexandru l-a proclamat public un simplu uzurpator.

Răzvrătirea recentă din Asia de Vest şi această intrigă regală la curtea persană nu aveau cum să scadă din puterea masivă pe care regele ar fi trebuit să o mobilizeze. Flota lui Alexandru a însumat doar 160 de nave, un număr neglijabil pentru o expediţie greacă, în vremea când Atena controla doar ea 400; din Cipru şi Fenicia, regele persan putea controla peste 300 de nave de război cu echipaje native antrenate şi tehnici mai eficiente decât oricare dintre cele cunoscute în Grecia. Cheltuielile în bani ale lui Alexandru egalaseră veniturile în bani ale tatălui său, şi pentru invazie se acumulase o datorie separată de 800 de talanţi; regii perşi au primit peste 10 000 de talanţi în metale preţioase ca tribut anual, probabil după deducerea cheltuielilor din provincii, iar palatele lor adăposteau rezerve de metal în valoare de 235 000 de talanţi, unele în monede, majoritatea în lingouri care probabil au servit ca monedă la est de Babilon şi la nord, până la fluviul Oxus. Armata lui Alexandru număra vreo 50 000 de soldaţi, dintre care circa 6 000 erau cavalerie; populaţia Asiei număra milioane, iar problema aprovizionării a limitat armatele Marelui Rege. În jur de 120 000 de oameni sau mai mulţi puteau fi deplasaţi pentru o bătălie decisivă, dintre care 30 000 puteau fi trupe de cavalerie, alcătuite din nomazi tribali şi coloniştii feudali ai regelui; în ce priveşte caii, existau ponei pentru a trage carele, herghelii vestite în nord-vestul Asiei şi în Media, triburi de călăreţi în Armenia, Cappadocia şi Iranul exterior, în timp ce numai pe păşunile cu lucernă ale câmpurilor nisaene din apropierea Hamadanului păşteau 200 000 de cai robuşti de război. În tinereţe, fiecare nobil persan învăţa să călărească, să spună adevărul şi să tragă cu arcul; Alexandru avea doar o mie de arcaşi şi prăştieri şi o mie de suliţaşi, în timp ce provincia de origine a Persiei putea oferi 30 000 de prăştieri şi arcaşi instruiţi al căror arc compozit putea ucide de la o distanţă de 180 de metri.

Numai în privinţa infanteriei Marele Rege era dezavantajat. Avea gărzile sale de infanterie de palat instruite, 10 000 în total, dar clima fierbinte, lipsa unei pături a micilor fermieri şi a unei tradiţii privind tragerile cu arcul şi călăria printre colonişti au însemnat că imperiul nu avea infanterie grea în afară de Egalii Onoraţi de la curte. Infanteria greacă luptase în armatele faraonilor din Egipt în ultimele trei sute de ani, iar regii perşi vizaseră şi ei să-i ia în solda lor; se spune că 50 000 de greci, cât întreaga armată a lui Alexandru, cu o uşoară exagerare, au luptat împotriva cruciadei lui Alexandru, cei mai mulţi fiind special năimiţi pentru această confruntare, puţini fiind reţinuţi în garnizoane şi nici unul în serviciu permanent la est de Eufrat. Nu există o rememorare mai vie a faptelor vieţii din Grecia antică. Cincizeci de ani de revoluţii greceşti şi războaie interne îngroşaseră hoardele de exilaţi pe care oricum diplomaţia lui Filip îi încurajase. Sărăcia continuă şi cruntă din Grecia făcuse întotdeauna din serviciul de mercenar din Asia cel mai plauzibil mijloc de supravieţuire şi îmbunătăţire socială a omului fără pământ, un mijloc mult mai sigur decât jocurile periculoase ale comerţului maritim sau existenţa temporară a lucrătorilor năimiţi într-o lume bine aprovizionată cu sclavi. Cei cu imaginaţie au devenit piraţi, restul erau mercenari; fii fără moştenire, fermieri plictisiţi sau incompetenţi, negustori eşuaţi, bastarzi, toţi puteau căuta un nou început, întreţinerea lor şi o aventură dacă se angajau în lupta din Asia. Unii erau disperaţi de foame, alţii din cauza exilului; unii fugiseră să lupte cu macedonenii pe care îi urau, altora pur şi simplu le plăcea să fie soldaţi sau rămăseseră ca veterani ai campaniilor recente din Egipt şi Levant. Majoritatea nu se puteau stabili undeva, unii nici nu doreau; rătăcirea lor nemiloasă îi îngrozise multă vreme pe aristocraţii greci debarcaţi şi, în opinia grecilor conservatori, nimeni nu trebuia să regrete că Alexandru, liderul grec, invada barbarii pentru a-i face să lupte pe jos cu grecii care ameninţau proprietatea aristocraţilor.

Orice statistică persană trebuia să fie privită cu rezerve, dar o singură cifră nu putea fi contrazisă; perşii stăpâneau un imperiu cu orizonturi vaste, prea vast ca grecii să-i

cunoască întinderea. Pentru Aristotel, marginea lumii se ivea după munţii Hindukuş din Afghanistan şi, deşi ştia că Marea Caspică nu este un ocean, adâncimea Asiei de la Marea Neagră până la Golful Persic se redusese atât de mult în mintea lui, încât era de nerecunoscut. Cu toate acestea, în numele aceleiaşi loialităţi, turnuri persane înalte supravegheau negustorii cu blănuri de vulpe de pe Oxusul superior şi caravanele cu mirodenii ale şeicilor arabi din Hadramaut; pădurile de tec din Punjab, pădurile cu tigri din Gorgan, pădurile de cedru din Liban şi pădurile de pin de pe versanţii muntelui Ida recunoşteau dorinţele Regelui Regilor pe o întindere de peste 8 000 de kilometri; sarea îi era trimisă la masă de preoţimea din deşertul libian; palatul îi era împodobit cu lapislazuli din minele albastre din Badakshan; timp de două sute de ani, Imperiul Persan păstrase un drum deschis pentru culturile din est, aducând fier odată cu invazia negrilor din Sudan, constructori de poduri greci de la Marea Egee la Eufrat, piersici, păuni şi zeiţa apelor venerată de nomazii iranieni în templele şi satele din Asia Mică grecească. În tot acest timp, regii perşi şi-au mutat curtea de la palatul de iarnă la palatul de vară din centrul imperiului lor, cale de trei luni pornind de pe coasta Mării Egee şi totuşi încă în strânsă legătură cu situaţiile de urgenţă prin Drumul Regal şi sistemul lor rapid de invidiat de semnalizare cu ajutorul focului – veştile transmise prin balizaj şi focuri în aer liber putând ajunge de la Sardis la Susa în mai puţin de o săptămână. Dincolo de ei, muntele se înălţa peste o prerie vastă, iar deşertul era întretăiat de câmpuri înverzite şi unduitoare de orez; limba era la fel de variată ca numeroasele peisaje ale imperiului şi, pentru a se înţelege între ei, guvernanţii au condus într-o limbă oficială pe care nu o puteau vorbi sau scrie gramatical. Fără hărţi şi traducători pregătiţi, tocmai prin această varietate Alexandru intenţiona să găsească atât o viaţă, cât şi o cale.

Prin urmare, amploarea organizării sale este cea care impresionează şi uimeşte cel mai mult. Se ştie că a luat topografi greci, bărbaţi antrenaţi ca atleţi pe distanţe lungi, care au străbătut drumurile din Asia şi le-au înregistrat distanţele; unul dintre ei, un cretan, se distinsese printr-o

celebră alergare prin sudul Greciei, ducând veşti din oraş în oraş despre jaful condus de Alexandru în Teba. Medici greci ai şcolii lui Hipocrat şi-au oferit serviciile pentru bolnavi şi răniţi, iar prospectori greci urmau să caute minerale, fie rubine în India, fie aur roşu în Kirman, pentru că Alexandru avea ochiul format al tatălui său pentru resurse minerale. Despre bucătari, ofiţeri şi pielari istoria nu ne-a lăsat nici o menţiune; se cunosc ingineri greci şi fenicieni, dar dulgheri soldaţi care au tăiat scânduri pentru puntea navelor şi au întreţinut căruţele armatei nu sunt niciodată pomeniţi, deşi trebuie să fi fost cu miile. Deoarece slujitorii erau în număr limitat, eroii necunoscuţi ai expediţiei se găsesc, ca întotdeauna, în rândul serviciilor de aprovizionare. Chiar dacă se plătea o sumă de bani ca fiecare individ să cumpere ce putea, apoi să-şi gătească singur, existau sarcini impresionante de organizare. Pâinea, fructele şi brânza erau dieta de bază a soldaţilor şi, deşi pietre de moară manuale erau aduse pentru măcinarea cerealelor în timpul marşului, cerealele în sine trebuiau cumpărate într-o piaţă bazată pe concurenţă liberă, satrapii sau oraşele locale. Invadatorii recoltau de îndată grânele duşmanului pentru ei înşişi, dar în primii patru ani armata se pare că nu a murit niciodată de foame. Transportul era esenţial pentru o astfel de eficienţă şi, cu excepţia căii navigabile, era lent şi costisitor; flota putea expedia hrana armatei de-a lungul coastelor şi râurilor, dar, pe uscat, rareori puteau fi transportate provizii pentru o săptămână pentru 50 000 de soldaţi, iar convoiul interminabil de căruţe trase de boi sau de măgari încărcaţi cu coşuri ar fi fost imposibil fără suprafaţa întinsă a unui drum. Dintre toţi prietenii lui Alexandru din Asia, Drumul Regal care se întindea între popasurile de la Sardis la Susa era de departe cel mai preţios; pe acest drum pe care l-au moştenit şi pe care l-au îmbunătăţit, perşii şi-au expus imperiul invaziei, dat fiind că Alexandru nu avea indicaţii mai precise privind drumul prin Asia decât istoria lui Herodot, memoriile lui Xenofon despre marşul său şi sfaturile accidentale ale prietenilor şi ghizilor locali. Dar nu trebuia decât să urmeze Drumul Regal şi avanposturile sale zilnice, şi într-o bună zi urma să ajungă la un palat; este mai adevărat să spunem că Alexandru a

cucerit de fapt principalele drumuri din Asia decât că a cucerit Asia.

Campania, pe care a acceptat-o de la tatăl său, a fost proclamată ca un marş împotriva barbarilor şi, totuşi, din toate neadevărurile ei, acest lucru, după cum a constatat, urma să se dovedească cel mai rău. Trecuseră mai bine de două sute de ani de când perşii se transformaseră din nomazi într-o curte domnitoare, iar cortul pentru audienţe al Marelui Rege şi înscăunarea lui rituală încă aminteau de libertatea acelor vechi zile nomade cu turmele lor în mişcare. Dar de când părăsiseră cel mai mândru mod de viaţă din istorie, perşii se transformaseră într-o societate pe care mulţi o invidiau în ipostaza de civilizaţie, bogată în viaţa rurală a aristocraţilor latifundiari, unde bărbaţii au timp să planteze copaci şi să-şi îngrijească domeniile de vânătoare, să vâneze şi să păstreze păsări împăiate. În curţile şi castelele unui satrap, bărbaţii puteau crea o grădină intimă şi îşi amenajau galeriile exterioare cu *quincunx*[9] şi canale; „oriunde stă regele persan, preocuparea lui este de a crea grădini minunate, numite *paradeisoi*, pline cu cele mai frumoase fructe şi flori din ţinut (...). Cât de frumoşi şi de egali sunt arborii, cât de drepte sunt rândurile lor, cât de precis dispuse în unghiuri drepte, cât de înmiresmat este parfumul florilor!” Grădinile greceşti de legume şi de ierburi nu s-au ridicat niciodată la o artă atât de înaltă, iar ghivecele de flori lăsate în preajma unuia dintre templele Atenei erau de cel mai prost gust municipal. Tot astfel, nici un grec nu a scris vreodată o lucrare în proză care merită citită ca ficţiune, până când influenţa poveştilor de dragoste persane nu a pătruns în imaginarul lor. Regii perşi, au scris elevii lui Aristotel, făgăduiseră recompense inventatorilor de noi plăceri şi astfel au grăbit înfrângerea prin senzualitatea lor; existau haremuri, cu siguranţă, dar existau şi vopsele de purpură şi covoare cu modele rafinate, mirodenii, produse cosmetice, *haute cuisine*, dansuri fantastice, blănuri de hermină şi de

---

[9] Model geometric format din cinci puncte dispuse într-o cruce, patru dintre ele formând un pătrat sau dreptunghi şi un al cincilea în centru (n.tr.).

leopard al zăpezilor, hamuri de aur şi de fildeş şi inele preţioase din cornalină şi lapislazuli; s-a amintit cum, atunci când un satrap i-a vizitat pe greci, a adus cu el servitori perşi întrucât erau singurii bărbaţi care ştiau să facă un pat confortabil. Societatea pe care grecii o numeau servilă era, de asemenea, expresivă şi spirituală; nuditatea era o ruşine, justiţia severă şi femeile respectate cu galanterie şi, ca o comunitate supusă, mulţumită să-şi urmeze nobilii, nu era surprinzător că iranienii trebuiau să se închine şi să răspândească venerarea Anahitei, cea mai atrăgătoare zeiţă înainte de Fecioara Maria, care s-a mutat spre vest ca zeiţă a fluviului Oxus şi a ajuns să o domine pe Artemis, zeiţa grecilor din Asia. Este mai remarcabil, deşi contestat, modul în care înţelepciunea filosofică a profetului lor Zoroastru i-a influenţat probabil pe cei mai admiraţi intelectuali ai grecilor înşişi.

„Nu trăim vieţi normale, de om”, scria un politician atenian în timpul cuceririlor lui Alexandru, „dar ne-am născut pentru a fi o lecţie de paradox pentru epocile viitoare. Regele persan, care a îndrăznit să scrie că este stăpânul tuturor oamenilor de la răsăritul până la apusul soarelui, se luptă acum nu pentru stăpânirea celorlalţi, ci pentru propria lui viaţă.” Pentru omul obişnuit din Grecia, cruciada lui Alexandru a coincis cu un fapt mai drastic. Timp de şapte ani la rând, seceta de vară avea să distrugă recoltele în lumea mediteraneeană, iar mările controlate de piraţi, politica şi noile centre de cerere nu au identificat alte zone producătoare de grâne spre a ajuta la căutarea disperată de hrană. Pentru majoritatea grecilor de atunci, Alexandru era doar un nume pe fondul foametei şi al supravieţuirii sumbre, lupta constantă care condiţiona orice glorie care aparţinea Greciei. Dar „epoca paradoxului” era adevărată şi se simţea a fi adevărată în rândul perşilor al căror trecut a făcut-o cu atât mai dureroasă.

Când un persan stătea în marele său templu al focului, urmărind flacăra sărind de pe o platformă de buşteni dispuşi ca tronul Marelui Rege, a simţit că eternul *fravashi*, spiritul regelui, era prezent în fiecare mişcare a focului, tremurând şi nestingându-se vreodată. În timp ce privea, se simţea în siguranţă într-un imperiu destinat să dureze

pentru totdeauna; într-un sezon normal, preţul alimentelor pentru lucrătorii săi regali nu a scăzut niciodată sub nivelurile cunoscute în Iran în perioada Evului Mediu, iar moneda guvernatorilor săi locali nu a scăzut niciodată sub valoarea stabilită de regi la început. Era o lume atât de stabilă pe cât permiteau vremea şi nobilimea, iar în Babilon un persan putea chiar să dea spre închiriere una dintre casele sale de la ţară timp de şaizeci de ani. Pentru strămoşii săi, macedonenii erau cunoscuţi doar ca *yona takabara*, „greci care poartă scuturi pe cap”, o aluzie la pălăriile lor cu boruri largi; îi întâlniseră prima oară cu aproximativ 170 de ani în urmă, când regele macedonean îi promisese lui Darius I semnele supunerii, pământul şi apa, sau *tin min*, aşa cum erau cunoscute în limbajul birocratic al imperiului. Pe mormântul lui Darius I, aceşti macedoneni au fost sculptaţi sub tronul Marelui Rege, spre a lăsa impresia că se află într-o postură de supunere; pe mormântul regelui Artaxerxes al III-lea, care a murit aproape două secole mai târziu, în anul victoriei lui Filip asupra grecilor, sculpturile antice au fost repetate fără deosebire, printre care *yona takabara* care fuseseră pierduţi multă vreme pentru imperiu. „Dacă vei întreba acum”, grăia inscripţia de sub sculpturile lor, „câte sunt ţările pe care Darius Regele le-a cucerit, uită-te la cei care poartă acest tron; atunci vei şti, atunci îţi vei da seama: suliţa perşilor a ajuns departe.” În patru ani, suliţa *yona takabara* urma să ajungă mult mai departe în inima imperiului Persiei. Avea să fie ultima, dar nu cea de pe urmă, dintre lăudăroşeniile Persiei.

PARTEA A DOUA

Ea se uită peste umărul lui
   După pioşenii rituale,
Juninci cu ghirlande de flori albe,
   Libaţie şi sacrificiu,
Dar acolo, pe metalul strălucitor
   Unde ar fi trebuit să fie altarul,
Ea văzu prin lumina lui forjată pâlpâind
   O altă scenă.

W.H. Auden, „Scutul lui Ahile”

CAPITOLUL ŞAPTE

La începutul lunii mai 334, Alexandru a plecat spre Asia. Un marş energic spre est, de-a lungul drumurilor de coastă către Tracia, l-a adus în siguranţă peste cele patru mari fluvii şi astfel, în douăzeci de zile, până la Dardanele, unde ce mai rămăsese din armata de avangardă a tatălui său şi-a aşezat tabăra şi a fost pusă în stare de alertă. Pe drum fusese încurajat de Olimpia care „i-a dezvăluit taina naşterii lui”, în viziunea ei, şi „l-a rugat să gândească şi să acţioneze demn de filiaţia sa”; pe această notă de mister personal, mama şi fiul se despărţiseră şi nu aveau să se mai vadă niciodată.

La Sestos, pe strâmtoarea dintre Europa şi Asia, Alexandru a fost întâmpinat de 160 de nave de război ale flotei sale aliate greceşti. În faţa lui, pe o suprafaţă de trei mile marine, marea era agitată de curenţii puternici ai primăverii; caii şi maşinile de asediu ar fi trebuit transportate în ambarcaţiuni cu fund plat şi, dacă flota mult mai puternică a Persiei ar fi ameninţat în largul mării, trecerea ar fi putut deveni vulnerabilă. Alexandru a părut să nu bage în seamă pericolul. În timp ce Parmenion se ocupa de transport, s-a întors spre propria lui aventură, reunindu-se cu armata sa principală abia pe ţărmul mai îndepărtat; trecerea, după cum s-a întâmplat, avea să rămână neatacată, iar meritul i-a revenit deseori norocului, nu lui Alexandru. Dar există un context mai profund care poate explica faptul că nu doar norocul a fost implicat.

În război există întotdeauna două părţi ale poveştii, iar în Asia, una trebuie preluată de la duşmanul lui Alexandru, Imperiul Persan, ale cărui acţiuni interne au fost ignorate în cea mai mare parte de istoricii din suita lui. Perşii sunt martori evazivi, pentru că nu şi-au scris niciodată istoria şi, în mare parte, ca şi Marele Rege, nu ştiau să citească sau să scrie; cu excepţia artei lor, a inscripţiilor regale şi a documentelor comerciale scrise pe lut, papirus sau piele, rareori se poate arunca un ochi în spatele liniilor inamice.

Dar la Dardanele, întunericul poate fi străpuns şi se poate vedea că inamicul a avut propriile probleme: Egiptul, rana deschisă a imperiului lor, îi reţinuse, iar Egiptul este o provincie a cărei istorie începe să fie recuperată din papirusuri.

„Sudul”, scria un cronicar nativ, „nu era în ordine, iar nordul se confrunta cu revolte.” Cu doi ani înainte, rebelul Khabash, posibil ethiopian, asaltase capitala Memfis şi îl alungase pe guvernatorul său persan; pietrele sale pentru prăştii s-au găsit printre temeliile palatului distrus.

Temându-se de represalii, inspectase apoi delta Nilului şi mlaştinile locale, dar după un an de graţie, forţele navale persane au ridicat ancora încercând să-l doboare, intrând în fluviu toamna, când nu mai era inundat şi impracticabil. În ianuarie 335, regele rebel al Egiptului de Sus şi al celui de Jos, nemuritor, după asemănarea zeului Tenen, ales al lui Ptah, fiu al lui Ra, era îndurerat. Corăbiile persane aveau să rămână să restabilească pacea până când vremea pe mare se îmbunătăţea, dar la începutul lunii mai a anului următor, Alexandru ajunsese la Dardanele, şi forţele imperiului, ca de atâtea ori, nu puteau fi deviate împotriva acestui al doilea pericol. Trecerea lui nu a fost nici pripită, nici norocoasă; cel puţin un oficial din Egipt locuise la Pella, şi Alexandru auzise cu siguranţă că revolta nativă îi dăduse o oportunitate.

Cu toate acestea, scăpând teafăr de pe mare, el avea să se comporte remarcabil. De la Sestos a început cu o vizită la un monument cunoscut, mormântul lui Protesilaos, primul dintre eroii greci care pusese piciorul pe pământ asiatic în zilele îndepărtate ale războiului troian; această bravură, aşa cum s-a profeţit, l-a costat viaţa pe erou, aşa că Alexandru a adus sacrificii în speranţa că prima lui debarcare se va dovedi mai favorabilă. Prin urmare, ca Protesilaos, Alexandru a decis să fie primul om de pe ţărmul Asiei; compara şi el propria lui invazie cu cel mai măreţ episod din trecutul epic grec, când aliaţii greci, ca şi ai săi, mărşăluiseră în Asia pentru a asedia Troia. Ritualul atent, esenţa epopeii greceşti, stabilea starea de spirit pentru ce avea să urmeze. În timp ce Parmenion şi armata principală îşi planificau trecerea din Sestos, Alexandru a pornit pe

mare direct de la mormântul lui Protesilaos; pentru prima şi singura dată în viaţa sa, se întorcea în direcţia opusă celei pe care o cerea tactica, dar destinaţia lui era mult prea irezistibilă pentru a fi ratată.

Şaizeci de nave de război îl însoţeau pe apele deschise ale Dardanelelor, dar Alexandru a insistat să preia chiar el cârma triremei regale. La mijlocul călătoriei, în timp ce copacii din jurul mormântului dispăreau din vedere, el s-a oprit ca să domolească apele, jertfind un taur în cinstea zeului mării Poseidon şi turnând libaţii dintr-o cupă de aur pentru Nereide, nimfele mării. Cupa aleasă era legată de cultul eroilor. Apoi, pe măsură ce se apropia lunga coastă joasă a Asiei, a îmbrăcat armura completă şi a trecut la rame; când barca a tras la mal, şi-a aruncat suliţa în pământul Imperiului Persan pentru a-l revendica astfel ca al lui, primit de la zei şi câştigat prin dreptul de cucerire. Din nou, gestul său venise din trecutul eroic. La fel ca Protesilaos, a păşit pe pământul asiatic, primul dintre macedoneni care atinsese plaja încă cunoscută ca portul aheilor.

Peisajul din jurul său nu putea fi mai evocator. În portul aheilor, el vedea plaja în care se credea că se aflau corăbiile flotei eroilor greci când au sosit fiii aheilor pentru a o recupera pe Elena cu păr bălai şi a prăda cetatea Troiei: dincolo de plajă se întindeau dunele şi dealurile unde se credea că au fost îngropaţi eroii lui Homer, iar în interior se întindea Troia însăşi, încă semeaţă pe câmpia ei măturată de vânt. Alexandru îşi propusese debarcarea în ţara *Iliadei* sale preferate; împreună cu tovarăşii săi aleşi, noul Ahile putea porni în căutarea lumii homerice, începându-şi cruciada cu nimic mai puţin decât un pelerinaj.

La momentul vizitei sale, Troia decăzuse de mult timp până la statutul de sat, cunoscut mai ales pentru templul şi preoţii din Atena. „Cetatea sfântă Ilion” a lui Homer, Troia VIIA când a descoperit-o Schliemann, zăcea îngropată sub resturi vechi de vreo opt sute de ani şi, dacă Troia mai conta pentru grecii pe care îi conducea Alexandru, era mai degrabă ca vreun centru al unui joc de-a v-aţi ascunselea ucigaş decât ca un monument închinat trecutului eroic. Povestea a fost ciudată. Deoarece eroul tessalian Ajax o

ucisese pe preoteasa cu daruri profetice Cassandra la sfârşitul războiului troian, oracolele poronciseră nobililor celor O Sută de Familii din Locri, Tessalia, să trimită anual două fecioare în Dardanele şi să le lase să-şi croiască drum spre Troia. Prin tradiţie, nativii ieşeau să le prindă şi să le omoare, înarmaţi cu topoare şi pietre, şi numai dacă fecioarele scăpau, intrau în templul Atenei printr-un pasaj secret şi locuiau acolo în siguranţă, îmbrăcate în straie de sclav şi tunse până când venea altcineva în locul lor şi erau eliberate. Ritul urma să dureze o mie de ani, dar la un moment dat pe parcursul vieţii lui Alexandru se ştie că a fost întrerupt. În calitate de conducător al tessalienilor, poate că Alexandru a fost cel care i-a scutit mai întâi pe supuşii săi de la îndatoririle lor.

Lăsând deoparte fecioarele, în fiecare punct de pe drumul său Alexandru a participat cu respect la ceremonii. În rândul grecilor se credea de obicei că, în cazul în care un membru al unei branşe ofensa sau neglija zeii corespunzători, toţi tovarăşii săi erau răspunzători de consecinţe; ca rege, lider aliat şi general, Alexandru a respectat întotdeauna cu atenţie obiceiurile religioase şi şi-a adaptat sacrificiul la situaţia sa. Aşadar, în drumul său spre Troia şi-a continuat legătura cu prima invazie greacă din trecutul homeric; a adus sacrificii eroice la mormintele lui Ajax şi Ahile şi i-a onorat ca predecesori demni, pentru că, la prima invazie a Asiei, favoarea eroilor divini greci ai războiului troian a fost cea pe care a considerat-o cea mai însemnată pentru campania sa.

Chiar la Troia, cetăţenii nu ştiau cum să-l primească. Au auzit că un rege numit Alexandru se apropia şi, fără îndoială, s-au gândit că ar dori să vadă relicvele omonimului său, Alexandru al lui Homer, mai cunoscut ca Paris al Troiei. Dar când s-au oferit să-i arate lira lui Paris, „de această liră”, se spune că ar fi răspuns Alexandru, „îmi pasă prea puţin, dar am venit pentru lira lui Ahile cu care, aşa cum spune Homer, ar fi cântat despre vitejia şi gloria bărbaţilor curajoşi”. Alexandru al lui Homer, mai îndrăgostit de femei decât de război, nu era pe gustul omonimului său macedonean; Ahile a fost eroul cu care s-a identificat acest Alexandru, dar, spre deosebire de Ahile, nu a avut nici un

Homer care să-i imortalizeze numele. Cu atât mai mult avea nevoie, aşadar, de a-şi explicita propria viziune despre sine şi, până în cele mai mici detalii, vizita la Troia nu avea să lase nici o umbră de îndoială asupra preferinţei sale personale.

La intrarea în sat, Alexandru a fost încoronat cu o coroană de aur de către cârmaciul său, ca un omagiu, probabil, pentru controlul său asupra cârmei în largul mării. Cu toate acestea, numele cârmaciului a însemnat mai mult decât coroana sa: a fost numit Menoitios şi, după Troia, nu a mai apărut niciodată în istorie, dar din *Iliada* lui Homer Menoitios era cunoscut ca tatăl lui Patrocle, cel mai apropiat prieten al lui Ahile; bărbatul fusese ales, în primul rând, de dragul unui nume care să se potrivească momentului şi, după ce mai multe coroane de aur fuseseră oferite de demnitari greci locali pentru a promite supunere, Alexandru a început să le arate cât de mult ţinea la astfel de subtilităţi homerice.

Ungându-se cu ulei, a alergat gol printre tovarăşii săi la piatra funerară a lui Ahile şi a onorat-o cu o ghirlandă, în timp ce Hephaestion a făcut acelaşi lucru pentru mormântul lui Patrocle. A fost un omagiu remarcabil, adus în mod unic, dar şi prima menţionare a lui Hephaestion în cariera lui Alexandru. Deja cei doi erau intimi, Patrocle şi Ahile chiar şi pentru cei din jur; comparaţia va rămâne până la sfârşitul zilelor lor, fiind o dovadă că erau iubiţi, pentru că pe vremea lui Alexandru toţi erau de acord că Ahile şi Patrocle s-au bucurat de relaţia pe care Homer însuşi nu o menţionase niciodată direct. Apoi, la un altar al lui Zeus, tema noului Ahile a fost subliniată din nou. Alexandru a adus un sacrificiu şi s-a rugat lui Priam, legendarul rege al Troiei, implorându-l să-şi tempereze furia pricinuită de acest nou descendent al ucigaşului său, pentru că fiul lui Ahile îl ucisese pe bătrânul Priam chiar la un astfel de altar al lui Zeus.

A rămas să onoreze templul Atenei şi, din nou, pioasa rivalitate a lui Alexandru nu l-a părăsit. El a făcut sacrificii şi şi-a dedicat propria armură zeiţei; în schimb, a luat de la preoţi cele mai frumoase relicve ale vremurilor eroice, un scut şi un set de arme despre care se credea că datează

din zilele războiului troian. Nici un gest nu putea vorbi mai clar despre idealurile sale personale. Şi Ahile al lui Homer îşi primise armura divină înainte de a ieşi la luptă, faimosul scut „bine lucrat pe fiecare parte, tivit cu o margine triplă de metal strălucitor şi ţinut de o curea de argint; cu totul cinci straturi, faţa lor făcea multe minuni”. Alexandru îl egalase pe eroul său, şi preferinţa lui pentru scutul şi armura troiană era atât de mare încât aveau să îl însoţească la război până în India şi înapoi, duse în faţa lui de garda purtătoare de arme. Alcătuirea scutului trebuie să fi fost extrem de impresionantă, iar posteritatea avea să dea dovadă de multă ingeniozitate în a-i ghici posibilele embleme; îmbrăcat în armura lui sacră, Alexandru trăia splendoarea unei alte epoci.

Odată cu primirea scutului şi armurii sacre, vizita troiană s-a încheiat. În toată cariera lui Alexandru, nu există un comportament mai memorabil şi nici mai elocvent pentru idealurile sale personale. Doar în relatarea fictivă a faptelor sale, romanul popular *Alexandria*, îşi exprimă dezamăgirea pentru ce a văzut: fluviul Scamandros, a fost pus să spună, era atât de mic încât putea să sară peste el, iar „scutul din şapte piei de bou” al lui Ajax nu era nici el mai remarcabil. Contemporanii nu aveau rezerve cu privire la interesul deosebit al regelui lor. Troiei, în schimb, i s-au acordat privilegii considerabile, nu în ultimul rând o nouă democraţie, iar mai târziu un elev al lui Aristotel, un om „cu o minte din cale afară de iscoditoare”, va scrie un text intitulat *Sacrificiul de la Ilion*. Din păcate, textul nu s-a păstrat, deoarece titlul înseamnă că îşi dăduse seama de importanţa vizitei.

Pe întreaga perioadă, scopul lui Alexandru a fost notat în mare parte în comportamentul său detaliat. Este adevărat că regele persan Xerxes, pentru ale cărui nelegiuiri Alexandru se răzbuna, vizitase Troia cu 150 de ani mai devreme şi adusese sacrificii înainte de a traversa Dardanelele, dar ofrandele lui Xerxes fuseseră plănuite şi aranjate diferit, şi nimic nu arată că Alexandru a avut în minte precedentul duşmanului său: nici un rege persan nu îşi condusese personal corabia, nici nu alergase gol în jurul mormântului eroului său. Vizita lui Alexandru a fost

grecească şi spontană; a stabilit o legătură cu războiul troian şi, mai presus de toate, în fiecare omagiu îl evocase pe eroul Ahile, confratele său în căutare de faimă şi glorie. La nivel public, Ahile şi-a avut relevanţa nu în ultimul rând datorită trupelor sale tessaliene. Mai târziu s-a spus că tessalienii dăduseră roată călare mormântului lui Ahile, într-o bătălie simulată, şi invocaseră caii carului său după nume, chemându-i de partea lor pentru războiul care urma. Dar pentru Alexandru, iubitor de Homer şi rival al lui Ahile, vizita avea legătură mai mult cu personalitatea sa decât cu politica sa. Noul Ahile, care se confrunta cu cea mai dură încercare a sa, venise înainte de toate să onoreze vremurile străvechi nu din motive de putere sau de strălucire fără rost, ci pentru că eroul lui Homer îi aprinsese imaginaţia şi, ca rege macedonean, trăia după idealuri apropiate de vechea lume homerică. Vizita în Troia i se potrivea unui adevărat romantic, iar romantismul a fost o parte a modului în care Alexandru îşi dorea să fie văzut. În plus, lecţia nu avea să fie uitată.

Aproape 550 de ani mai târziu, împăratul roman Caracalla avea să îl aleagă pe Alexandru ca erou pentru o imitaţie proprie. Mărşăluind prin Tracia, s-a îmbrăcat şi s-a înarmat ca Alexandru şi a recrutat elefanţi şi o falangă macedoneană de 16 000 de oameni. A traversat Helespontul, mai puţin abil decât eroul său, întrucât nava lui s-a răsturnat, a urcat la Troia, i-a adus sacrificii lui Ahile şi a fugit, nu gol, ci complet înarmat, în jurul mormântului lui Ahile. Vizita a avut o continuare a cărei poveste este şi mai irezistibilă. Şapte ani mai târziu, Alexandru a călărit din nou, ca un necunoscut ridicat din Dunăre, şi a pornit cu voioşie spre Tracia, însoţit de patru sute de petrecăreţi bahici care îşi fluturau toiegele într-o procesiune gay, ca şi cum ar fi fost triumfători, în spatele lui Alexandru însuşi. În fiecare zi, impostorul îşi anunţa dinainte traseul şi se bucura atât de mâncare, cât şi de găzduire pe cheltuiala publică, deoarece nici un oficial nu îndrăznea să-i conteste împuternicirile. Dar, ajungând în Bizanţ, a traversat Asia, construindu-şi ca ultim amuzament un „cal troian” de lemn, şi a dispărut. Evident, s-a dat drept Caracalla, în timpul unei a doua călătorii în stilul lui Alexandru, şi astfel a jonglat în

paşi de dans cu puterea propriilor pretenţii ale împăratului. Nu ar putea exista un omagiu mai extraordinar adus memoriei lui Alexandru; se spunea că Alexandru îl invidia pe Ahile pentru că avea un Homer care să-i răspândească faima, dar chiar şi fără un astfel de poet, călătoria lui la Troia a rămas o sursă de inspiraţie durabilă.

Prin urmare, Alexandru a lăsat în urmă o perspectivă pe termen lung pe când se întorcea din Troia, pe la est, pentru a i se alătura lui Parmenion. Nu avea cum să scape de trecutul eroic, pentru că drumul pe care l-a parcurs era la fel de vechi ca Homer, fiind menţionat expres în poemul său preferat. Mitul său personal era cu el; în depărtare, armata îl aştepta. Zeii şi eroii fuseseră chemaţi alături de el, dar vremea pentru romantism şi ceremonie se încheiase.

CAPITOLUL OPT

Armata principală traversase Dardanelele pe o cale mai convenţională şi, când Alexandru s-a alăturat comandantului lor Parmenion, toate speranţele erau îndreptate spre o confruntare rapidă cu inamicul. Se spunea că hrana pentru 30 de zile fusese adusă cu armata, o cotă pentru care macedonenii fuseseră instruiţi de Filip; jumătate fusese mâncată, aşa că fie trebuiau să cucerească, fie să se ocupe de aprovizionarea obişnuită din pieţele unor suficiente oraşe greceşti care să îi susţină. Cea mai probabilă bază a perşilor era castelul satrapilor lor, la vreo 130 de kilometri spre est; înainte de a-şi urma traseul obişnuit, Alexandru a trecut în revistă şi şi-a numărat trupele reunite.

Cu el adusese circa 32 000 de infanterişti, dintre care 9 000 reprezentau cele şase brigăzi ale însoţitorilor infanterişti din Macedonia, 3 000 de purtători de scut, 1 000 de luptători străini şi doar 7 000 de greci aliaţi. Şapte mii de infanterişti barbari din Tracia şi Iliria, probabil înarmaţi uşor, au dat armatei o bine-venită înfăţişare fioroasă; tracii, mai ales, erau trupe pentru care buna cuviinţă nu însemna

mare lucru, şi „paralele interesante se regăsesc în folosirea Pieilor Roşii de către britanici, francezi şi americani la sfârşitul secolului al XVIII-lea”.[10] Victoriile din vara precedentă le convinseseră pe căpeteniile lor să se alăture expediţiei, inclusiv pe tribalieni; numărul lor a crescut odată cu venirea întăririlor şi, până când au fost abandonaţi ca garnizoane în India, aceştia sunt un memento că nu orice atrocitate trebuie pusă pe seama lui Alexandru şi a macedonenilor săi.

În afară de câţiva greci aliaţi, traci uşor înarmaţi, călăreţi instruiţi din Paeonia de la graniţa de nord a Macedoniei, puterea cavaleriei era de 1 800 de însoţitori şi 1 800 de tessalieni puternic echipaţi, mai puţin de jumătate din cavaleria statului grec, bazată pe nobilime şi pe zonele de câmpie, care să echivaleze cu călăreţii Macedoniei. Împreună cu avangarda, care cuprinsese majoritatea cercetaşilor călare macedoneni, cavaleria a însumat circa 6 000 de călăreţi; infanteria avansată cuprinsese macedoneni şi mulţi greci mercenari şi, astfel, a ridicat forţa totală a infanteriştilor la aproximativ 43 000. Erau 5 000 de greci mercenari şi în valul principal al lui Alexandru, probabil înarmaţi pentru misiuni uşoare mai degrabă decât pentru lupta în prima linie împotriva perşilor din câmpiile deschise, pentru care erau nepotriviţi. Solda, precum şi hrana urmau să devină în curând presante, dacă nu se ivea la orizont o victorie rapidă.

Când cele două armate s-au unit, toate oraşele, cu excepţia câtorva oraşe mici de pe coasta de nord-vest a imperiului, fuseseră pierdute iarăşi în favoarea Persiei; doar un singur aliat loial era încă semnificativ, şi acesta conta cel mai mult din punct de vedere persan. Înspre vest, oraşul insular Cizic a continuat să favorizeze noua invazie: perşii au încercat să îl captureze, chiar şi-au deghizat trupele cu pălării largi macedonene, dar Cizicul a rezistat, iar această rezistenţă i-a costat mult pe perşi. În mod remarcabil, satrapii din provincia Hellespont au fost singurii guvernatori din Asia de Vest care nu au bătut niciodată

[10] A. Andrewes şi K.W. Dover, *Historical Commentary on Thucydides* (1970), p. 410 (n.a.).

monede proprii; tributul provinciei trebuia să fie trimis regelui în fiecare an, în bani, iar pentru a răspunde acestei nevoi, ei nu au putut folosi decât un înlocuitor local, cel mai probabil moneda aflată din belşug în Cizic, una dintre cele mai cunoscute monede din lumea greacă. Dar oraşul nu aparţinea regelui persan, deoarece nu făcea parte din Asia continentală; era liber să-şi închidă porţile şi, închizându-le în favoarea Macedoniei, a deranjat armata persană, în care majoritatea erau năimiţi temporar şi urmăreau să obţină plăţi regulate în bani. Comandantul lor îşi făcuse un nume din a plăti cu promptitudine banii pentru întreţinerea soldaţilor, dar fără Cizic acest lucru putea să nu continue atât de uşor.

Alexandru nu se putea încrede decât în politica tatălui său de a elibera oraşele greceşti din Asia. Dar eliberarea este întotdeauna o promisiune dubioasă, şi avangarda sa făcuse dovada trădării; Alexandru nu a mers prea departe până să se confrunte cu neîncrederea indigenilor referitor la ceea ce ar putea însemna libertatea de data aceasta, pentru că primele trei zile ale marşului său l-au dus spre nord-est de-a lungul coastei asiatice, unde obiectivul său era evident Lampsacos, un oraş grec prosper cu ieşire la mare. Dar Lampsacos l-a acceptat cu multă reticenţă. Satrapii perşi băteau monede în oraş, iar generalii lor se foloseau de fondurile sale, poate pentru că Cizicul era închis: ajutoarele din Persia nu aveau să facă nici o mişcare pentru Alexandru, astfel încât primul oraş grecesc pe care el ajunsese să-l elibereze pur şi simplu nu l-a considerat bine-venit. Mai târziu, când victoria dăduse mai mult sens promisiunii sale de libertate, solii au pledat pentru iertarea oraşului Lampsacos, dar până când Alexandru nu îşi arătase puterea, el nu a putut nici să-i submineze, nici să-i asigure pe liderii oraşelor greceşti, care auziseră şi suferiseră prea des oferta de „libertate” de la invadatori.

Aşa că şi-a întârziat eliberarea şi s-a întors spre sud-est, spre castelul satrapului local, în speranţa unei bătălii pe drum. Sate fără importanţă s-au predat şi au fost acceptate dacă erau prietenoase, dar călăreţii săi scrutau cu greutate dealurile, iar inamicul nu era de găsit. Terenul s-a deschis într-o câmpie generoasă şi cercetaşii s-au îndreptat din nou

spre marea din apropiere; nu era nimic acolo de relatat, cu excepţia întâlnirii încă unui sat. Şi totuşi, în tot acest timp, spre sud, la doar treizeci şi doi de kilometri distanţă, trupele persane începuseră să se adune, încă nevăzute.

La primirea veştilor despre invazie, înaltul comandament persan părăsise cetatea de pe malul lacului Dascylium şi se mutase, traversându-i domeniile şi pădurile sale dese, spre un deal mai abrupt din vest. Aici, în micul oraş grecesc Zeleia, tiranul local îi făcuse pe perşi să se simtă ca acasă şi discutau despre posibile tactici. Au existat două variante: fie să-l înfrunte direct pe Alexandru, fie să ardă recoltele în calea sa, sperând să-l respingă prin lipsă de hrană. Al doilea plan i-a aparţinut lui Memnon, un grec din insula Rodos care îşi urmase fratele în serviciul perşilor, a supravieţuit schimbărilor de cincisprezece ani şi a strălucit ca general împotriva avangardei macedonene. Cu ajutorul infanteriei greceşti mercenare, el îl alungase pe duşman de pe poziţiile iniţiale; dovada rangului de general poate fi văzută probabil într-o serie unică de monede persane pe reversul cărora sunt gravate ceea ce par a fi hărţi ale mediului rural din jurul Efesului, teatrul de luptă al campaniei lui Memnon; când a plătit solda trupelor mercenare, se pare că le-a dat indicaţii la îndemână de geografie locală pe reversul monedelor. Autor al primelor hărţi de teren utilizate în războiul grecesc, nu era un general de lepădat; cu vreo zece ani înainte, trăise şi el în exil în Macedonia şi văzuse personal stilul armatei lui Filip.

Planul său era raţional şi, când a fost adoptat un an mai târziu, aproape că s-a dovedit de succes. Dar deşi Memnon se căsătorise cu o soţie persană, el era un grec care îi sfătuia pe perşi să lupte împotriva grecilor, şi existau obiecţii profunde faţă de politica sa. Le-a cerut satrapilor să ardă pământuri extrem de roditoare; în plus, ei şi colegii lor iranieni le luaseră pe cele mai bune pentru propriile moşii. De exemplu, în jurul oraşului Zeleia, unde se confruntau, se întindeau pădurile şi domeniile foştilor regi lidieni pe care perşii le păstrau acum pentru sportul lor preferat, vânătoarea; pe basoreliefurile de marmură de pe castelul lor de satrapi pot fi încă văzuţi bucurându-se de urmărirea călare, în timp ce castelul dădea spre lacuri şi domenii de

vânătoare ale căror copaci şi animale erau o revelaţie pentru ochii grecilor, iar regiunea este încă renumită pentru păsările sale rare. Perşii au cultivat pământul şi au vânat. Lângă coastă, nobilii trăiau în centrul fermelor pe care le lucrau multe sute de servitori locali; castelele lor private înalte serveau ca grânare spaţioase, într-o măsură atât de mare încât un oficial local putea furniza unei armate considerabile cereale timp de aproape un an. Cu moşii de o asemenea scară, era foarte bine ca Memnon să avanseze ideea unei distrugeri, dar el era un străin care vorbea despre problemele altora. Deşi la rândul lui deţinea o proprietate mare, aceasta era un cadou recent; alţii îşi văzuseră şi altădată vechile case arse, şi amintirea era dintre cele mai neplăcute. De asemenea, nu era sigur dacă supuşii lor ar fi fost de vreun ajutor prin arderea propriilor culturi.

Plini de curaj, dar în mod greşit, conducătorii perşi l-au respins şi au ordonat atacul total pe care Alexandru îl dorise. În jos de Zeleia, oraşul, spusese Homer, „aşezat la poalele muntelui Ida, unde oamenii sunt bogaţi şi beau din apele întunecate ale Aisopului”, armata persană a coborât spre vest la câmpie, în timp ce, la vreo cincizeci de kilometri distanţă, în zorii unei zile de la jumătatea lunii mai, Alexandru încă mărşăluia năprasnic, cu infanteria încolonată pe două rânduri, cavaleria pe ambele aripi şi convoiul de bagaje ascuns în spate pentru siguranţă. A trecut o zi înainte ca propriii lui cercetaşi călare să revină în galop, prin hăţişurile câmpurilor deschise: armata persană, i-au spus până la urmă, aştepta bătălia pe celălalt mal al fluviului Granicus.

După căutările agitate din ultimele şase zile, Alexandru trebuie să fi întâmpinat vestea cu uşurare. Dar unii ofiţeri ai săi nu erau atât de încrezători; nu aveau să ajungă la fluviu decât după-amiază şi acea lună, au observat ei, era luna macedoneană Daisios în care regii lor nu obişnuiau niciodată să plece la război. Cu toate acestea, scrupulele lor erau irelevante, deoarece interdicţia se ivise probabil din nevoia de a aduna recolta în luna respectivă, iar Macedonia avea acum sclavi şi lucrători suficienţi pentru a se descurca fără ajutorul armatei. Alexandru le-a respins

sugestiile, în mod caracteristic, poruncind schimbarea calendarului şi inserarea unei a doua luni Artemisius în locul lunii Daisios. Avea să meargă înainte cu orice preţ şi, la începutul după-amiezii, ajunsese la fluviul Granicus, unde putea inspecta inamicul, o privelişte care justifica eludarea datei.

Ulterior, zvonurile i-au exagerat efectivul în mod ridicol, dar nu există îndoială că, la Granicus, armata perşilor era semnificativ mai mică decât cea a lui Alexandru, poate între 35 000 şi 50 000 de oameni. Cu excepţia lui Memnon, comandanţii lor erau aristocraţi iranieni, majoritatea satrapi sau guvernatori ai triburilor din Asia de Vest, unii dintre ei rude reale sau onorifice ale regelui persan. Cu toate acestea, nici o unitate din Persia, provincia conducătoare a imperiului, nu a fost prezentă, iar cavaleria, forţa lor obişnuită, era formată fie din coloni militari regali instalaţi de multă vreme, în schimbul serviciilor aduse, pe câmpiile bogate de lângă coasta asiatică, departe de casele lor de la Marea Caspică sau de la Oxus, fie din triburi montane din Cappadocia şi Paflagonia, ai căror cai erau renumiţi, dar ai căror guvernatori stârniseră rebeliunea împotriva Imperiului Persan prost guvernat cu mai puţin de treizeci de ani înainte. Unii dintre aceştia purtau armuri grele, cu apărători metalice pe care le observase Xenofon şi pe care sculpturile persane le confirmă; flancurile cailor şi picioarele unor călăreţi erau protejate cu foi mari de metal, în timp ce jambiere metalice ieşeau în afară ca nişte aripi de pe şeile altor călăreţi pentru a-i feri de loviturile de sabie. Accesoriile pentru cap şi platoşele cailor erau, de asemenea, din metal, în timp ce călăreţii bogaţi purtau armuri placate cu metal şi coifuri metalice – precursori ai catafracţilor îmbrăcaţi în zale din Persia sassanidă pe care armata romană îi poreclise „cazangii” din cauza armurii lor metalice care se încingea la soare. Astfel de călăreţi sunt departe de a fi mobili, dar la marginea unui mal al fluviului, unde o coliziune era mai probabilă decât un turnir, armura grea era mai utilă decât mobilitatea; cu toate acestea, a fost un punct în favoarea lui Alexandru faptul că trupele lui de cavalerie erau înarmate cu suliţe, în timp ce însoţitorii lui purtau lănci mai dure din lemn de corn. Dar acest lucru

era favorabil doar dacă îşi putea acorda spaţiu pentru a ataca, iar o albie de râu nu părea să permită acest lucru.

Ca infanterie, perşii nu convocaseră arcaşi, dar angajaseră aproape 20 000 de greci din sursele obişnuite de recrutare. Ei erau poziţionaţi acum în spatele liniei, dar Memnon era un comandant priceput de mercenari şi, dacă bătălia ar fi început imediat, ei ar fi înaintat, fără îndoială; dacă nu se puteau reaşeza pe flancuri, însoţitorilor le era greu să rupă formaţiunea solidă, şi abia când rupeau rândurile, însoţitorii infanterişti puteau ataca cu sarissa. Se întrevedea o luptă grea.

Un element a exclus speranţele unei încleştări corecte: fluviul care curgea între cele două armate. Desfăşurându-se pe celălalt mal, trupele persane deţineau o splendidă poziţie defensivă; pe o porţiune din cursul său, fluviul Granicus curge repede într-o albie joasă, între maluri de lut noroios pe care istoriile lui Alexandru le menţionează în mod expres ca un pericol; lăţimea sa este de vreo optsprezece metri, iar malul său abrupt de la poalele muntelui Ida nu permite prea mare libertate de mişcare trupelor care îl coboară, îl traversează sau îl urcă. Armata macedoneană mărşăluise poate până la şaisprezece kilometri pe zi şi avea nevoie de timp pentru a se răspândi în poziţie de luptă, mai ales că ordinele erau transmise mai cu seamă verbal. Avea să se însereze până să se pregătească pentru strategia lui Alexandru. Călărind pe malul fluviului pe al doilea cal pentru că Bucefal era fie şchiop, fie prea preţios pentru a risca să fie folosit, avea o statură impunătoare, cu un coif cu două pene albe pe cap. Dar era foarte discutabil ce tip de strategie urma să aleagă.

Potrivit unuia dintre ofiţerii săi, care a scris după moartea lui Alexandru, nu exista nici o îndoială în această privinţă. Bătrânul Parmenion a venit să-şi ofere sfatul: ar fi cel mai înţelept, se pare că a spus el, să campeze noaptea pe malul apei, pentru că infanteria inamicului era în număr mai mic şi nu ar îndrăzni să-şi aşeze tabăra în apropiere. În zori, macedonenii puteau traversa fluviul înainte ca perşii să strângă rândurile, dar pentru moment nu trebuia să rişte o bătălie, deoarece ar fi imposibil să conducă trupele prin ape atât de adânci şi pe astfel de maluri abrupte şi stâncoase.

„A eşua cu primul atac ar fi periculos pentru bătălia în cauză şi dăunător pentru rezultatul întregii campanii.”

Alexandru i-a respins sfatul: el a răspuns, a scris ofiţerul său, că „ştia că aşa stau lucrurile, dar i-ar fi ruşine dacă, după ce traversase cu uşurinţă Hellespontul, ar da înapoi în faţa micului fluviu Granicus. Nu s-a gândit că întârzierea era demnă de gloria macedonenilor săi sau de prezenţa sa de spirit în faţa pericolelor. În plus, i-ar încuraja pe perşi să creadă că sunt egali în luptă cu oamenii săi dacă nu ar fi loviţi de atacul imediat de care se temeau”. Parmenion a fost trimis să comande aripa stângă, în timp ce Alexandru însuşi se deplasa spre dreapta; a urmat o pauză lungă şi apoi, pentru a-şi impune punctul de vedere, a lansat cercetaşii călare, urmaţi de însoţitori, împotriva cavaleriei inamice care se întindea pe celălalt mal; printr-o etalare de eroism personal împotriva generalilor perşi din cauza căreia şi-a pierdut lancea şi aproape că era să-l coste viaţa, a eliberat o trecere pentru însoţitorii infanterişti şi o cale către o victorie de după-amiază.

Această conversaţie cu Parmenion este probabil o ficţiune, pentru că Parmenion apare suspect de frecvent drept „sfetnic” al lui Alexandru, nu numai în istoriile ofiţerilor săi, ci şi în legendă, fie de origine greacă, fie evreiască, unde este de obicei contrazis şi astfel pune în lumină cutezanţa şi inteligenţa stăpânului său. Este mai relevant că, în patru ani de la bătălie, Parmenion a fost ucis, la ordinele lui Alexandru, din cauza conspiraţiei fiului său. Din ce s-a păstrat din istoria oficială a lui Callisthenes, se pare că rolul lui Parmenion în marea bătălie de la Gaugamela a fost cel de a fi criticat vehement şi probabil pe nedrept, iar o poveste folosită la Gaugamela ar fi putut fi aplicată uşor şi la Granicus, poate din nou de Callisthenes, ori de unul sau de ambii dintre istoricii de mai târziu, prietenul lui Alexandru, Ptolemeu, şi mai vârstnicul său apologet Aristobulos. În cazul în care Callisthenes a început-o, atunci această „refutaţie” a lui Parmenion trebuie să fi fost pe placul lui Alexandru, poate pentru că a fost scrisă după ce Parmenion fusese ucis, şi s-a considerat că memoria sa poate fi ponegrită. Dar nu a fost doar un dispozitiv pentru a declanşa curajul lui Alexandru; a fost şi

un lucru necinstit, pentru că alţii au descris desfăşurarea unei bătălii exact aşa cum arătase Parmenion şi, din diferite motive, au avut probabil dreptate.

Alexandru, a scris un istoric care nu-i datora nimic, chiar a campat noaptea pe malurile fluviului Granicus. Nu a existat nici un dialog cu Parmenion, dar, în zori, Alexandru a traversat fluviul fără să se confrunte cu vreo împotrivire, probabil pentru că perşii îşi aşezaseră într-adevăr tabăra pe un deal la un kilometru jumătate sau doi în spate; perşii nu obişnuiau să înceapă un marş înainte de răsăritul soarelui, iar obiceiul lor universal de a campa la o anumită distanţă şi chiar de a-şi lăsa caii în faţa taberei fusese subliniat de Xenofon ca o şansă excelentă pentru atacatori. După ce mărşăluise pe ascuns în zori, Alexandru şi-a desfăşurat linia de luptă şi s-a confruntat cu atacul impetuos al cavaleriei persane, care, la aflarea veştii traversării surprinzătoare, se năpustise în galop în faţa infanteriei. Împotriva lor, Alexandru a arătat un eroism demn de orice Ahile, doborând de pe cal mai mulţi satrapi şi primind o ploaie de lovituri pe scutul său troian, dar, în stânga, Parmenion şi cavaleria tessaliană i-au pus la încercare eroismul preţ de o clipă, fapt pe care ofiţerii nu l-au menţionat. După o încleştare prelungită şi zăngănit de iatagane, cavaleria persană a fugit, pierzând mai mulţi satrapi şi generali; când s-au ivit zorii, linia de luptă a lui Alexandru s-a revărsat în tabăra inamică, înconjurând infanteria greacă angajată de perşi, care a încercat să opună rezistenţă. Depăşiţi numeric, au reuşit să rănească armăsarul lui Alexandru, dar majoritatea au fost ucişi şi doar 2 000 au fost luaţi prizonieri. Alexandru nu-şi putea permite să-i angajeze el însuşi, aşa că a decis să le dea un exemplu tuturor celorlalţi rebeli greci; după estimările ofiţerului său, a fost vorba despre masacrarea a peste 15 000 de oameni.

Bătălia a fost dusă şi câştigată exact în stilul în care Parmenion, potrivit ofiţerilor lui Alexandru, îl sfătuise în mod greşit. Retrospectiv, vicleşugul din zori ar putea părea mai puţin îndrăzneţ şi, prin urmare, mai puţin demn de un erou; astfel au inventat un atac de după-amiază pentru a-l înlocui şi au dat vina pentru bătălia adevărată pe excesul de prudenţă al lui Parmenion. În cercetarea privitoare la

Alexandru, diferitele mituri şi memorii ale prietenilor săi trebuie testate în raport cu naraţiunea unui artist literar, scrisă în decurs de cincisprezece ani de la moartea lui Alexandru din ceea ce auzise şi citise de la participanţi, iar bătălia de la Granicus este primul avertisment că artistul, deşi romantic şi exagerat, a păstrat adevăruri pe care ofiţerii le-au denaturat pentru a evidenţia planificarea îndrăzneaţă şi invincibilitatea regelui lor. Prejudecăţile în materie de glorie militară nu ar trebui să-i surprindă pe cunoscătorii istoriei, dar ţeserea unui mit în jurul unui lider faimos şi al generalului său ucis face lecţia căutării să nu fie mai puţin imediată pentru că se întemeiază pe trecutul îndepărtat.

Nu există loc de îndoială şi nici de lamentaţii privind urmarea victoriei. Ca lider al oamenilor, Alexandru a exercitat un farmec bazat fără îndoială pe efort, iar evenimentele de pe Granicus i-au arătat începuturile notabile. Memnon şi mai mulţi satrapi au scăpat, dar Alexandru i-a îngropat pe liderii perşi, un gest grec de pietate care i-ar fi tulburat pe cei în cauză, deoarece mulţi perşi nu credeau în înmormântare din motive religioase. Într-o notă mai senină, el „a arătat multă îngrijorare pentru răniţi, vizitându-i pe fiecare pe rând, uitându-se la rănile lor şi întrebându-i cum s-a întâmplat”, şi, întru totul uman, „le-a dat şansa să povestească şi să se laude cu ce făcuseră în luptă”. Douăzeci şi cinci de soldaţi din cavaleria însoţitorilor fuseseră ucişi în atacul pe care l-a condus, aşa că, a doua zi, a dat poruncă să fie îngropaţi în glorie şi a hotărât ca părinţii şi copiii lor să fie scutiţi de taxe, îndatoriri de serviciu şi impozite pe venit; statui de bronz ale fiecăruia dintre ei au fost comisionate sculptorului său oficial Lisip, pentru a fi ridicate în oraşul de frontieră Dion al Macedoniei. În ce priveşte grecii năimiţi în serviciul persan, mii de morţi urmau să fie îngropaţi, dar prizonierii au fost puşi în lanţuri şi trimişi la muncă grea în Macedonia, „pentru că au luptat ca greci împotriva grecilor, în numele barbarilor, contrar decretelor comune ale aliaţilor greci”. Sub acoperirea mitului tatălui său, Macedonia a câştigat o forţă de muncă şi, pe baza unui pretext legal, a fost dat un

exemplu pentru a-i descuraja pe viitorii recruţi greci să se alăture cauzei inamice.
Prada a fost împărţită cu strălucire şi iscusinţă în egală măsură. Surplusul i-a fost trimis Olimpiei ca regină a Macedoniei, dar trei sute de armuri persane au fost selectate pentru a fi dedicate la Atena zeiţei oraşului, iar ordinul a fost să fie inscripţionate astfel: „Alexandru, fiul lui Filip şi al grecilor, mai puţin al spartanilor, de la barbarii care trăiesc în Asia”. Cu această formulare simplă, lui Alexandru trebuie să i se recunoască meritul pentru unul dintre cele mai strălucite sloganuri diplomatice din istoria antică; Alexandru s-a numit el pe sine nu rege Alexandru, nici conducător, nici general, ci doar fiu al lui Filip, într-un stil impecabil de umil; coborât din greci, scria el, nu din macedoneni, nici din agrianieni, nici din triburile Europei care câştigaseră o bătălie în care grecii avuseseră un rol proeminent doar ca adversari; din barbari, ale căror fărădelegi le răzbuna, dar pe ai căror conducători i-a îngropat totuşi; dintr-o victorie a grecilor, mai presus de toate, „mai puţin al spartanilor”, cuvinte care sintetizau emoţii din toată istoria greacă din ultimele două veacuri. Pe de o parte, nici un spartan nu a fost prezent, nici unul dintre soldaţii cei mai bine pregătiţi ai Greciei, nici unul dintre spartanii care îl respinseseră pe Xerxes cu mult timp în urmă, la Termopile, fără să le pese de săgeţile care întunecau soarele, deoarece „Sparta considera că practica părinţilor ei nu era să se supună, ci să conducă”; dar nici vreunul dintre spartanii de care oraşele mai mici din sudul Greciei încă se temeau şi pe care îi detestau, a căror lipsă de popularitate fusese exploatată cu şiretenie de Filip, a căror umbră întunecase istoria democraţiilor nu numai la Atena, ci şi în întreaga lume greacă, acei spartani care veniseră să-i elibereze pe grecii din Asia cu şaptezeci de ani înainte şi să îi predea cu cinism regelui persan; era un mesaj cu semnificaţie clară şi spune multe despre faptul că s-a dus la Atena, oraş a cărui cultură o respectaseră Alexandru şi tatăl său, dar de ale cărui rele purtări s-au temut timp de două decenii, luptând împotriva lor.
O mie de ani, au spus istoricii, au separat victoria de la Granicus de căderea Troiei, pe care Callisthenes o calculase

să fi avut loc în aceeaşi lună cu invazia lui Alexandru; o mie de ani, prin urmare, între un Ahile şi venirea rivalului său în câmpiile lui Nemesis, zeiţa răzbunării, aşa cum Callisthenes a descris câmpul de luptă. A fost într-adevăr începutul unei noi ere, deşi nici unul dintre cei care s-au îndepărtat de acel loc nu ar fi putut vreodată să înţeleagă în ce mod; nu în ce priveşte o nouă filosofie sau ştiinţă, ci în privinţa întinderii geografice a teritoriilor cucerite şi a răspândirii accidentale a modului de viaţă al unui popor.

Ne putem închipui foarte uşor
cât de indiferenţi erau în Sparta
faţă de această inscripţie, „cu excepţia lacedemonienilor”.[11]
Dar era firesc. Spartanii nu erau
Dintre cei care să se lase conduşi şi comandaţi
Ca servitori bine plătiţi. De altfel,
O campanie panelenică fără
Un rege spartan în calitate de comandant
Nu părea prea importantă.
Oh, fără îndoială, „cu excepţia lacedemonienilor”.
E şi asta o atitudine. E de înţeles.
Deci, cu excepţia lacedemonienilor, la Granicus;
şi apoi la Issos; iar în bătălia decisivă
unde formidabila armată pe care perşii
o adunaseră la Arbela a fost nimicită,
care plecase de la Arbela spre victorie şi a fost nimicită.

Şi din remarcabila campanie panelenică,
victorioasă, strălucitoare din toate punctele de vedere,
sărbătorită în toată lumea, glorioasă
cum nici o alta nu a fost glorificată vreodată,
incomparabilă: ne-am născut;
o nouă lume greacă vastă, o mare lume greacă nouă.
Noi, alexandrinii, antiohienii,
Seleucizii, restul grecilor nenumăraţi din Egipt şi din Siria,
şi din Media, şi din Persia, şi multe altele.
Cu imperiul nostru extins,
cu acţiunea variată a adaptărilor noastre precaute

[11] Lacedemonieni, denumirea grecească uzuală pentru spartani (n.a.).

şi cu greaca noastră comună, limbajul nostru vorbit,
l-am dus în inima Bactriei, către indieni.
Vom vorbi acum despre lacedemonieni![12]

CAPITOLUL NOUĂ

„Agerimea mea în faţa pericolelor...” – în săptămânile care au urmat victoriei sale la Granicus, Alexandru a meritat deviza pe care istoricii i-au atribuit-o ulterior. Tactic, problema lui era clară. El a trebuit să-şi urmărească avantajul înainte ca perşii să îşi poată recâştiga echilibrul şi să-l înfrunte în oricare dintre centrele strategice puternice de pe coastă. Distanţa nu l-a intimidat niciodată, iar coasta de vest a Asiei nu fusese niciodată ocupată de garnizoanele regelui şi de colonişti feudali, dar el se îndrepta spre o lume cu interese complicate, fiecare dintre acestea trebuind analizat pentru a grăbi progresul.

În jargonul administrativ al Imperiului Persan, coasta Asiei Mici era împărţită în provincie şi oraşe; stăpânul acceptat al ţării era regele, care primea impozite fixe şi distribuia ferme după bunul-plac coloniştilor, administratorilor sau nobililor perşi şi greci cu pretenţie la favoruri regale. Contraforturile interpuse ale dealurilor şi părţile mai îndepărtate ale interiorului au fost lăsate în seama triburilor native sălbatice, care erau cât se poate de independente; linia de coastă însă a fost ferm stabilizată cu oraşe greceşti, iar statutul lor fusese mult timp disputat între puterile greceşti continentale, care doreau să le domine, şi regele persan, care voia să le impoziteze. În ultimii cincizeci de ani, se convenise ca aceste oraşe să aparţină regelui pe baza unui tratat de pace; conform sloganului tatălui său, Alexandru era acum dedicat idealului familiar de a le elibera.

În finanţe şi religie, perşii nu fuseseră nici intruzivi, nici hrăpăreţi; amploarea tributului lor era fixată, majoritatea oraşelor erau bogate datorită pământului aferent, mai ales cele cu o bancă activă a templului, şi, la fel cum unii dintre

[12] K.P. Kavafis, *În anul ٢٠٠ î.Hr.* (n.a.).

numeroşii magi din Asia Mică găsiseră o casă în Efes, tot astfel regele persan a respectat drepturile incintei din apropiere a zeilor greci Apollo şi Artemis, pe care i-a identificat cu propriii zei. Dar din punct de vedere politic, la fel ca romanii sau ca britanicii, perşilor li se păruse cel mai convenabil să facă o afacere cu grupările celor bogaţi şi puternici. Tiranii locale au înflorit în oraşe greceşti mai mici şi mai puţin accesibile, conştiente că puterea lor restrânsă avea sprijinul administraţiei persane. În oraşele mai mari, hiparhii, generalii, judecătorii şi comandanţii de garnizoană perşi trăiau în condiţii mulţumitoare cu granzii locali, stabilind prietenii care, în mai multe cazuri, au înlăturat diferenţele dintre est şi vest cu o ardoare lăudabilă. Întrucât oraşele erau înconjurate de provincie, cetăţenii mai bogaţi erau bărbaţi cu o dublă supunere, deoarece, în calitate de proprietari rurali de pământuri, datorau impozite regelui persan, dar, în calitate de cetăţeni, îşi păstrau eligibilitatea pentru funcţii în interiorul zidurilor oraşului. Inevitabil, cele două loialităţi tindeau să se contopească într-una singură şi, de obicei, libertatea concetăţenilor era cea care avea de suferit, pentru că cei bogaţi şi puternici îşi urmau simpatiile persane şi stabileau o tiranie politică. Acolo unde stăpânirea celor bogaţi era în natura conducerii persane, fiind adesea promovată de intervenţia persană, opiniile din interiorul zidurilor oraşului se ciocneau cu înverşunare, iar oamenii trăiau într-una dintre cele mai revoluţionare situaţii din lumea antică. Bogaţii erau divizaţi împotriva săracilor, prin urmare exista conflict între clase, iar democratul îl detesta pe oligarh cu o intensitate pe care nici diviziunile odioase ale Greciei nu o putea egala, fără provocarea unui imperiu străin. „Oraşele”, scria Lucian, un sofist grec asiatic, când romanii jucau rolul perşilor, „sunt ca stupii: fiecare om îşi are acul lui şi îl foloseşte pentru a-l înţepa pe aproapele său.” Metafora sa se potrivea şi mai bine cu epoca lui Alexandru, dat fiind că atunci înţepăturile erau la fel de virulente şi oraşele, ca adevăraţi stupi, erau împărţite în mod activ în funcţie de clasă.

În această aglomerare de lupte civice şi ură de clasă, Alexandru se îndrepta în mod necesar spre o soluţie rapidă. Campania tatălui său fusese dedicată doar pedepsirii

perşilor în numele grecilor; s-a vorbit şi despre eliberarea oraşelor greceşti din Asia, dar pedeapsa şi libertatea ar putea însemna puţin mai mult decât suprimarea stăpânilor perşi. Liderul grec aliat a fost şi un cuceritor macedonean, şi nu ar fi greu să opreşti cele două poziţii să nu intre în conflict.

Imediat după Granicus, a făcut trei mişcări revelatoare. A dat ordin ca armata să nu jefuiască ţara natală; a intenţionat să o stăpânească, aşadar, ca un rege persan, aşa că l-a numit pe comandantul macedonean al invaziei sale avansate ca satrap al Frigiei hellespontice, o continuare a unui titlu inamic care complimenta guvernul persan, deşi s-ar putea să-i fi surprins pe macedoneni. Cât despre nativii care au coborât din dealuri pentru a se preda, i-a trimis înapoi la fel de dezinteresat ca oricare dintre predecesorii săi perşi. În toată provincia tributul urma să fie plătit în acelaşi ritm ca şi lui Darius. Troia a fost declarată liberă şi i s-a acordat o democraţie, un indiciu despre locul în care eliberarea l-ar putea conduce pe Alexandru, deşi până în acel moment nu se emiseseră dispoziţii generale pentru oraşele greceşti; oamenii din Zeleia, cartierul general al perşilor, au fost „scutiţi de vină, deoarece fuseseră obligaţi să ia partea perşilor”. Tiranul lor, probabil, urma să fie demis, dacă nu fugise.

Parmenion a fost trimis de pe câmpul de luptă să ia cu asalt castelul satrapilor din Dascylium; cum gărzile plecaseră, acest lucru nu prezenta nici o problemă. Între timp, Alexandru a adoptat vechea rută spre sud-vest, de-a lungul câmpiei, către Sardis, sediul satrapului lidian, al cărui imperiu fusese capturat de perşi cu mai bine de două sute de ani în urmă, după înfrângerea renumitului lor rege Cresus. Iute la atac, Alexandru nu a fost singurul care se grăbea. La circa unsprezece kilometri în afara zidurilor oraşului, a fost întâmpinat de Mithrines, comandantul cetăţii persane, şi de cei mai puternici oameni din Sardis, care i-au oferit oraşul, cetatea şi banii acesteia. Alexandru l-a luat pe Mithrines în suita lui, ca prieten onorat, şi a permis oraşului Sardis şi restului Lidiei „să folosească vechile legi ale lidienilor şi să fie liberi”. Întrucât nu se ştie nimic despre guvernul persan din Sardis, cu excepţia

faptului că lidienii fuseseră încartiruiţi în garnizoane şi dezarmaţi, este imposibil să se decidă ce privilegii ar fi trebuit să restabilească această încredinţare, dar perşii erau renumiţi pentru judecătorii lor din provincie, şi documente din Babilon şi Egipt arată cât de des era invocată „legea regelui” împotriva supuşilor. În spirit, Alexandru se adresase sensibilităţilor lidienilor, deşi cruciada lui greacă nu le datora nimic, deoarece nu erau greci. Urcând pe acropolă, care încă domină, împărţită în două, mormintele vechilor regi lidieni din câmpia de dedesubt, Alexandru s-a minunat de puterea cetăţii persane şi i-a admirat zidul triplu şi porticul de marmură. Pentru moment, s-a gândit să-i construiască un templu lui Zeus Olimpianul, dar tunetele s-au rupt din cerul verii şi ploaia s-a revărsat asupra fostului palat al regilor lidieni: „Alexandru a considerat că acesta era un semn divin cu privire la locul unde trebuia construit templul lui Zeus, şi a dat porunci în consecinţă”. La acest semn prevestitor al tunătorului Zeus, gândurile privind un templu situat pe locul vechii dominaţii au dat loc unei recunoaşteri generoase a regilor lidieni, suprimaţi de perşi în ultimii două sute de ani, şi, diplomatic, Alexandru a avut mai multe motive să-l aleagă pe acesta din urmă decât obedienţa în faţa unei ploi.

Ca un cuceritor, şi-a propus să guverneze. Un însoţitor a fost lăsat să comande cetatea persană; unul dintre fraţii lui Parmenion a devenit satrap al Lidiei şi al Ioniei cu o forţă adecvată pentru a-l susţine. Această împărţire a comenzilor a fost parţial în concordanţă cu practica perşilor şi a distribuit povara muncii într-o zonă care nu era încă sigură; după cum şi-au dat seama romanii mai târziu, un ofiţer putea urmări comportamentul celuilalt şi îl raporta regelui. În plus, un grec a fost însărcinat cu colectarea „tributului, contribuţiilor şi ofrandelor”. Ca oraş liber, Sardis ar fi plătit probabil „contribuţia”, mai degrabă decât tributul imperial, iar asigurarea unei garnizoane de greci din Argos nu a fost neapărat o încălcare a libertăţii sale, deoarece represaliile inamice erau probabile şi oraşul putea avea nevoie de apărare. Dar, deşi Sardis a profitat, restul Lidiei schimbase doar un stăpân cu altul.

Nu avea rost să se piardă timpul cu alte reorganizări. Comoara fortăreţei a fost un plus foarte valoros pentru fondurile armatei. Următorul obiectiv a fost Efes, la vreo optzeci de kilometri sud-vest pe Drumul Regal. Acest oraş puternic primise avangarda lui Filip cu doi ani mai devreme şi existau toate speranţele că se va dovedi din nou prietenos. În primul rând însă, Alexandru şi-a trimis toate forţele greceşti aliate spre nord, în „ţara lui Memnon” din spatele său, şi dacă aceasta era proprietatea generală a lui Memnon, el ar fi putut spera să-şi prindă inamicul în persoană. Aceste forţe urmau să i se alăture după aceea, deoarece ajutorul lor era valoros.

La aflarea veştii despre Granicus, garnizoana angajată la Efes fugise. „În a patra zi” Alexandru a ajuns în oraş, a repus în drepturi orice exilat care fusese alungat din cauza lui şi a înfiinţat o democraţie în locul unei oligarhii. Acesta, primul lui contact cu un oraş grecesc de la victorie, a fost un moment important, mai ales că Efesul ilustra în întregime conflictele civile. Cu doi ani mai înainte, fusese controlat de o juntă propersană; apoi avangarda lui Filip expulzase junta şi restabilise democraţia; un an mai târziu, junta s-a întors, exilându-i pe democraţii din anul precedent; acum Alexandru înclinase balanţa şi restabilise în mod decisiv democraţia. Bucurându-se de întoarcere, oamenii s-au răzvrătit şi au început să atace cu pietre familiile care domniseră cu sprijin persan, bună dovadă a resentimentelor pe care le simţeau faţă de tirani. Alexandru era un om cu suficientă experienţă ca să-şi dea seama că o clasă este întotdeauna la fel de răzbunătoare ca rivala sa şi a interzis orice formă de anchetă şi de răzbunare, ştiind că vieţi inocente vor fi sacrificate în numele răzbunării democratice. „Prin ceea ce a făcut la Efes, mai mult decât oriunde, Alexandru şi-a câştigat un bun renume la acea vreme.”

Vestea s-a răspândit curând şi, ca urmare, i-a adus lui Alexandru puterea. Două oraşe din apropiere s-au oferit să se predea, probabil în condiţii democratice, iar Parmenion a fost trimis la drum cu suficiente trupe ca acestea să se ţină de cuvânt. Alexandru începea să se simtă mai încrezător pe măsură ce influenţa lui se răspândea, aşa că l-a trimis pe

unul dintre cei mai experimentaţi diplomaţi macedoneni „în oraşele din Eolia din spatele său şi în la fel de multe oraşe din Ionia care erau încă sub stăpânirea barbarilor”. Ordinele sale erau pe bună dreptate faimoase: el trebuia să „dizolve oligarhiile de pretutindeni şi să înfiinţeze în schimb democraţii: oamenii urmau să primească propriile legi şi să fie scutiţi de tributul pe care îl plăteau barbarilor”. Alexandru, prea des amintit doar ca un cuceritor, a organizat în detaliu o lovitură de stat.

Dintr-o lovitură, el rezolvase contradicţiile din propria poziţie. Democraţiile i-au făcut o mare dreptate sloganului său de libertate şi, inversând sprijinul perşilor pentru tirani şi aristocraţi, eliberase ura de clasă şi fervoarea democraţilor reprimaţi pentru a cuceri oraşele din Eolia şi Ionia; nu se angajase să trateze similar oraşele greceşti din sud, dar îşi asigurase mulţumirile şi loialitatea noilor sale guverne greceşti din spatele şi din jurul său. Au existat precedente solide pentru metoda sa. La Efes, cel puţin, avangarda lui Filip instituise o democraţie; în trecutul mai îndepărtat, regele persan Darius I recunoscuse puternica ură a oraşelor greceşti asiatice faţă de tiranii lor şi le dăduse democraţii după revolta lor de protest. Improvizând într-o anumită măsură, Alexandru exploata cel mai vechi curent politic din Asia greacă şi, într-adevăr, ambiţia durabilă a celor mai mulţi greci obişnuiţi, oriunde s-ar fi aflat; doar cu cinci ani înainte, la celălalt capăt al lumii greceşti, oraşele greceşti din Sicilia fuseseră cucerite de aventurierul corintian Timoleon şi de promisiunea lui similară de libertate prin democraţie, un precedent care poate nu s-a pierdut pentru macedoneni. Însoţitorul apreciat de Filip, Demaratos din Corint, luptase pentru eliberarea Siciliei şi, în timp ce îl însoţise pe Alexandru în Asia, i-ar fi putut spune ce înseamnă loialităţi democratice într-un oraş grecesc din străinătate; Alexandru însuşi se presupune că a preferat regula aristocraţilor. Lovitura de stat ar fi putut fi evidentă, dar alţii o ignoraseră, nu în ultimul rând invadatorii spartani cu şaizeci de ani înainte, care dominaseră cinic sau părăsiseră oraşele greceşti asiatice pe care veniseră să le elibereze.

„Nu există o binecuvântare mai mare pentru greci”, a proclamat oraşul grecesc Priene, la cincizeci de ani după Alexandru, „decât binecuvântarea libertăţii.” O astfel de atitudine nu însemna nimic pentru nativii asiatici, dintre care mulţi erau ca nişte servitori pentru greci şi oraşele lor, dar era una pe care Alexandru a întors-o foarte clar în avantajul său. Anunţul său a marcat sfârşitul unei ere şi a fost tratat în consecinţă. În rândul celor repuşi în drepturi, starea de spirit era de jubilaţie specifică politicienilor care revin la putere peste aşteptările lor; multe oraşe ioniene au început să-şi organizeze calendarele oficiale în funcţie de o nouă epocă, iar apoi libertatea avea să se identifice cu stăpânirea democratică, de parcă cele două secole de tiranie persană ar fi fost un interludiu ilogic. Vocabularul politicii s-a schimbat şi, în schimb, cel mai probabil noile guverne i-au acordat lui Alexandru, acum sau după aceea, onoruri altfel rezervate zeilor. Această primă sondare a unei teme care a apărut în ultimii ani nu poate fi încă datată cu precizie. La Efes, poate la scurt timp după vizita sa, când Alexandru a cerut ca templul refăcut al lui Artemis să fie dedicat în nume propriu, cetăţenii l-au refuzat „pentru că nu se cuvenea ca un zeu să omagieze un altul”, dovadă, dacă este adevărat, că oamenii îl venerau încă de pe acum. Tot pentru templul din Efes, Apelles, artistul curţii, a pictat un portret al lui Alexandru cu fulgerul lui Zeus în mâini; şi acest lucru arată că Alexandru fusese divinizat ca un nou Zeus, dar data picturii este incertă. Se spune că Lisip, sculptorul curţii, a protestat, spunând că suliţa unui erou ar fi fost mai potrivită decât fulgerul lui Zeus; era, totuşi, rivalul lui Apelles şi se mândrea cu statuia lui Alexandru înfăţişat cu o astfel de suliţă. Nu era un umil efesian, scos în afara legii pentru credinţa sa în democraţie, care acum se întorcea miraculos în oraşul natal prin amabilitatea unui rege în vârstă de douăzeci şi doi de ani. Alexandru nu a fost primul grec onorat ca zeu în schimbul favorurilor politice; chiar şi scurta eliberare de către tatăl său a mai multor oraşe greceşti din Asia fusese răsplătită cu înalte onoruri religioase care frizau venerarea; prin exultarea momentului a devenit ceva cu totul firesc, dar este o dovadă a profundei recunoştinţe a oraşelor că venerarea lui

Alexandru ca zeu nu a fost o reacţie temporară şi forţată. Urma să reziste spontan mai mult de patru secole, alături de temple, preoţime şi jocuri sacre; bogaţii au ajuns să-i preţuiască diferitele îndatoriri, dar puţini oligarhi ai vremii i-ar fi privit începuturile cu altceva decât dezgust şi resentimente.

Pe lângă garantarea democraţiei, Alexandru a abolit plata tributului de către oraşele sale greceşti, un privilegiu generos pe care nici un alt stăpân nu îl acordase vreodată. Dar, la fel ca guvernele moderne, el avea suficient simţ politic pentru a redenumi impozitul pe care pretindea că l-a abolit; în loc de tribut, unele oraşe greceşti, dacă nu chiar toate, urmau să plătească o „contribuţie”, probabil o plată temporară până când şi-ar fi putut finanţa flota, armata şi garnizoanele numai din pradă. La Efes tributul trebuia să continue şi urma să fie plătit zeiţei oraşului Artemis, pe care iranienii o identificaseră de mult timp cu Anahita, zeiţa apelor, iar veniturile urmau să fie folosite pentru reconstruirea splendidului ei templu; un oficial iranian a fost confirmat responsabil cu fondurile şi administrarea templului, o slujbă de răspundere pentru care i se potrivea natura orientală a cultului şi, în onoarea zeiţei, Alexandru a ţinut o procesiune a armatei sale în desfăşurare de luptă. Apoi a părăsit oraşul îndreptându-se spre Milet, un oraş ionic de pe coastă al cărui guvernator promisese printr-o scrisoare că se predă. Odată trecut de primele dealuri, drumul său şerpuia printre fâneţe, unde îşi transporta bagajul mai uşor în convoaie, în timp ce maşinăriile şi echipamentele grele erau expediate de-a lungul coastei de navele de transport din flota sa. Pe drum, Parmenion şi trupele sale i s-au alăturat şi şi-au croit drum prin valea fluviului Meandru (azi Büyük Menderes în Turcia), primind capitularea unor oraşe mici unde puteau să înfiinţeze democraţii şi să ceară contribuţii.

La Milet, un oraş ionic, speranţele lor urmau să fie spulberate: oraşul era aşezat pe un promontoriu, şi imediat ce comandantul său de garnizoană a aflat că ajutorul din partea marinei persane era pe drum, s-a răzgândit în legătură cu capitularea. Aceasta a fost o veste neliniştitoare, deoarece sprijinul naval putea menţine

deschisă pe termen nelimitat această poziţie puternică; ca de atâtea ori până atunci, soluţia lui Alexandru stătea în viteza sa. El a capturat oraşul exterior, şi-a instalat flota greacă aliată în porturi pentru a bloca ancorarea perşilor şi a început să izoleze restul oraşului cu scopul de a-l asedia şi supune prin mijloace lente, dar tradiţionale. Trei zile mai târziu, flota perşilor a apărut în forţă din Egipt cu 400 de nave puternice, în opinia ofiţerilor lui Alexandru. Pentru prima dată în Asia, Alexandru a fost depăşit numeric. Întrucât deţinea acum o poziţie defensivă puternică, nu trebuia decât să continue să blocheze atacarea portului şi să îl asedieze ca de obicei; cu toate acestea, vederea navelor persane, se spune, l-a determinat încă o dată pe Parmenion să-şi ofere sfatul; după dialogul lor la Granicus, vor apărea şi suspiciunile.

Parmenion l-a sfătuit pe Alexandru să-i atace şi pe unii, şi pe alţii pentru că se aştepta ca flota greacă să câştige şi pentru că era convins de un semn din cer: o acvilă stătea pe mal lângă pupa corăbiilor lui Alexandru. Dacă ar câştiga, ar fi un mare ajutor pentru război în ansamblu, iar dacă ar pierde, nu ar fi un dezastru grav, deoarece perşii erau deja stăpâni pe mare. Nu avea decât să se urce la bord şi să înfrunte chiar el primejdia.

Alexandru însă a considerat că

Părerea lui Parmenion era greşită, şi interpretarea prevestirii era improbabilă. Nu avea sens să lupţi cu câteva nave împotriva multor altora, mai ales că ciprioţii şi fenicienii din partea inamicului erau o unitate cu experienţă, în timp ce propria sa flotă nu era pe deplin instruită: într-o poziţie nesigură, el nu dorea să predea barbarilor experienţa şi îndrăzneala macedonenilor săi. Înfrângerea pe mare ar fi fost o lovitură grea pentru gloria iniţială a războiului, cu atât mai mult cu cât grecii s-ar fi revoltat dacă ar fi fost încurajaţi de vestea unui dezastru naval.

În ce priveşte prevestirea, „acvila era într-adevăr în favoarea lui, dar pentru că fusese văzută pe uscat, în opinia lui însemna că va învinge flota persană” pe uscat.

Acest refuz de a lupta pe mare a fost solid din punct de vedere tactic. Ar fi fost nesăbuit să rişti o bătălie navală împotriva atâtor nave, dintre care unele erau tehnic superioare flotei greceşti a lui Alexandru. Erau o forţă expertă, chiar dacă echipajele lor proveneau din Cipru şi Fenicia, zone în care cultura greacă îşi pusese amprenta şi revolta împotriva Persiei fusese recentă. Este foarte puţin probabil ca experimentatul Parmenion să fi propus vreodată o astfel de indiscreţie, cu excepţia paginilor de istorie a curţii, unde mai întâi Callisthenes, apoi prietenul lui Alexandru, Ptolemeu, puteau să-şi elaboreze „propunerea” ca un obstacol în calea mitului lor despre Alexandru. Evenimentele explică imediat de ce au inventat o astfel de discuţie; în ce priveşte acvila, pasărea lui Zeus, a fost un semn potrivit pentru un rege pe care Zeus l-a protejat şi, de asemenea, a fost simbolul de pe primele monede de aur pe care Alexandru le-a emis în Asia.

La început, Miletul a încercat să implore neutralitate, dar Alexandru a refuzat pe bună dreptate şi şi-a croit drum pe străzi cu ajutorul maşinăriilor lui de asediu. Mulţi milesieni „au căzut în faţa lui Alexandru şi l-au implorat ca supuşi, predându-se pe sine şi oraşul lor în mâinile lui”; aceştia, fără îndoială, erau oameni obişnuiţi care tânjeau după o întoarcere la democraţie. Dar câţiva milesieni au luptat cu înverşunare alături de garnizoana greacă angajată, până când au fost forţaţi să se arunce în mare şi să scape înotând sau să vâslească spre o insulă în larg pentru siguranţă; aceştia, fără îndoială, erau cetăţenii mai bogaţi care dominaseră oraşul cu sprijin persan. Chiar şi pe insula lor, s-au pregătit să reziste eroic, până când Alexandru a intervenit şi s-a oferit să-i cruţe, „fiind cuprins de milă de oameni pentru că i se păreau nobili şi fără prefăcătorie”. El i-a înrolat pe toţi 300 în armata sa, fără a-i mai considera trădători; spre deosebire de hoardele pe care le pedepsise la Granicus, le-a făcut o promisiune în schimbul predării lor şi, astfel, s-a ţinut de cuvânt, nu în ultimul rând pentru că

doar 300 de soldaţi nu erau o presiune asupra trezoreriei armatei sale.

Lăsându-i deoparte pe mercenari, o mare victorie era câştigată pe mare. La fel ca toate navele de război din lumea antică, navele perşilor erau ca „vestitele caiace de opt locuri” şi aveau atât de puţin spaţiu la bord pentru depozitat provizii, încât oamenii erau nevoiţi să rămână în legătură zilnică cu o bază terestră. Mesele nu puteau fi gătite în mişcare şi apa dulce trebuia colectată dintr-o gură de râu din apropiere. Inteligent ca întotdeauna, Alexandru anticipase situaţia şi trimisese mai multe unităţi pe uscat pentru a le învinge. Dezamăgite şi însetate, echipajele persane au navigat spre insula Samos, unde au făcut provizii, poate cu ajutorul atenienilor rezidenţi. La întoarcerea în Milet, aveau în continuare probleme cu apa şi astfel au renunţat la luptă gândindu-se mai întâi la stomac, şi au navigat spre sud. După ce şi-a câştigat victoria pe uscat, aşa cum fusese profeţit, Alexandru a luat decizia care urma să-i stabilească traseul pentru următorii doi ani; cu excepţia a douăzeci de corăbii ateniene care îi transportau echipamentul de asediu de-a lungul coastei şi puteau servi ca ostatice în schimbul supunerii cetăţenilor atenieni, şi-a desfiinţat întreaga flotă.

Chiar şi în Antichitate, meritele acestui ordin îndrăzneţ au fost contestate răspicat şi, încă de la început, istoricii aflaţi în slujba lui Alexandru s-au simţit nevoiţi să apere chibzuinţa regelui. Prin urmare, la începutul asediului, au introdus un dialog pe teme navale cu Parmenion ca o prefaţă la destituirea flotei. La fel ca pe malurile fluviului Granicus, Parmenion fusese introdus în poveste pentru a sublinia îndrăzneala lui Alexandru şi a denigra adevărul precaut, la Milet a fost folosit în sens invers, subliniind logica sigură a lui Alexandru şi temperând riscul foarte real pe care curând avea să şi-l asume prin desfiinţarea marinei sale aliate.

„A considerat”, au scris ofiţerii săi, „că, de vreme ce deţinea Asia cu infanteria sa, nu mai avea nevoie de flotă.” Acest lucru face atât de puţină justiţie prevederii lui Alexandru, încât poate fi doar o formă de publicitate pioasă; departe de a nu avea nevoie de o flotă, darămite de

o flotă greacă, şapte luni mai târziu Alexandru a fost nevoit să ordone navelor sale aliate să se adune în faţa contraatacului persan de care probabil s-a temut întotdeauna. Flota sa greacă aliată a angajat cel puţin 32 000 de oameni cu un cost uriaş de aproximativ 160 de talanţi pe lună şi, în ciuda comorilor din Sardis şi a speranţelor de tribut şi de contribuţii, era serios îngrijorat de finanţele sale; aliaţii săi greci probabil nu erau obligaţi să plătească pentru întreţinerea propriilor echipaje, o impunere care a fost încercată doar mai târziu într-un caz special. În primăvara următoare, trimitea 600 de talanţi acasă lui Antipater şi alţi 500 pentru a finanţa recrutarea celei de-a doua flote aliate, dar este posibil ca acest surplus să nu fi fost gata la Milet şi, oricum, tacticile, la fel de mult ca şi banii, au stat la baza renunţării. Depăşit numeric şi incapabil să rişte un angajament frontal împotriva echipajelor superioare, „Alexandru a crezut că, prin capturarea oraşelor de coastă, va dezorganiza flota persană, nelăsând-o să recruteze echipaje sau să le utilizeze ca porturi maritime în Asia”. Având în vedere dependenţa unei nave de război antice de baza sa terestră pentru aprovizionare zilnică, Alexandru calculase această strategie cu înţelepciune. La o scară mai mică, funcţionase deja la Milet şi, folosită din nou, în cele din urmă va forţa navele cipriote şi feniciene să se predea şi să i se alăture. Prietenii au transmis ulterior strategia ca fiind sigură şi fără riscuri, dar a avut nevoie de doi ani de încredere şi răbdare pentru a reuşi. În acest timp, flota persană ameninţa întreaga Egee, recâştigând folosirea multor porturi pe care Alexandru le credea închise şi, cu mai mult noroc, l-ar fi putut forţa să se întoarcă pe coasta asiatică. A fost o strategie cu un pericol pe termen scurt. Cu toate acestea, finanţele şi cifrele au făcut din aceasta singura opţiune rezonabilă. Cel puţin Alexandru a avut prevederea şi îndrăzneala să o urmărească până la sfârşitul său periculos.

Prin urmare, legat de uscat, ca şi acvila sa, s-a pregătit să părăsească Miletul şi să urmeze coasta spre sud. Ca oraş ionic, Miletul a primit o democraţie, „libertate” şi scutire de tribut, dar toţi prizonierii străini, aşa cum era obiceiul, au fost făcuţi sclavi şi vânduţi. Din recunoştinţă, democraţii

repuşi în drepturi au fost de acord că Alexandru trebuia să fie magistratul onorific al oraşului pentru primul an al noii lor epoci; el nu a întârziat însă, pentru că primele dealuri ale satrapiei Caria se ridicau dincolo de el, şi tocmai aici se putea aştepta ca Memnon să adune perşi din Granicus, dar şi flota lor nevătămată. De la victoria sa, perşii nu mai ieşiseră deloc în evidenţă; probabil în ultimele săptămâni un fiu fugar al lui Darius încercase să obţină ajutorul lui Alexandru, sfârşind prin a fi asasinat din ordinul lui Darius. Se puneau mari speranţe în astfel de trădări din familia regală, dar în Caria o adunare mai solidă părea inevitabilă, câtă vreme Memnon trăia ca să o supravegheze.

La fel ca în Ionia, oraşele greceşti se înşirau încă pe linia de coastă tot mai zimţată a regiunii Caria, dar cetăţenii lor erau mai puţin importanţi decât băştinaşii din pădurile de pin şi din câmpiile continentale. În ultimele două decenii, mulţi dintre aceşti nativi fuseseră familiarizaţi cu viaţa elenizată urbană de către dinastiile locale care, de asemenea, conduceau ca satrapi persani. Acest patronaj voluntar al culturii greceşti devenise o problemă politică, deoarece încurajase familia conducătoare din Caria să aspire la independenţă atunci când Imperiul Persan părea slab. Chiar şi în interiorul îndepărtat, temple cu coloane fuseseră construite în cinstea zeilor greci, iar în cele patru oraşe principale s-au adoptat decrete în conformitate cu protocolul grecesc. Numele greceşti şi limba greacă ajunseseră să domine zonele mai accesibile, şi Alexandru încă nu se confrunta cu bariere lingvistice serioase; barierele, mai degrabă, erau politice. Multe sate fuseseră unite cu vreo douăzeci de ani în urmă pentru a forma oraşul reconstruit Halicarnas, o capitală elenizată de origini greceşti, iar elenismul a favorizat întotdeauna independenţa faţă de Asia; totuşi, Caria nu împărtăşea suficient cultura greacă pentru a fi cucerită de o altă promisiune a democraţiei şi de sloganul răzbunării greceşti. Nu exista nici o ură de clasă de exploatat în Caria, şi Alexandru avea nevoie de o linie de atac care să atragă politica nativă fără a-l implica într-un efort îndelungat. La trecerea frontierei, a găsit exact ceea ce dorea: a fost întâmpinat de o nobilă doamnă aflată în primejdie.

Ada, fostă regină a Cariei, avusese o viaţă rareori independentă, tristă în repetate rânduri. Născută într-o familie conducătoare în care femeile îşi păstrau anumite drepturi de succesiune, ea văzuse cum remarcabilul ei frate Mausolus civilizase şi extinsese regatul natal în anii 350, până când a cedat presiunilor politicii familiale şi s-a căsătorit cu singurul lui fiu, resemnându-se în faţa unui soţ cu vreo douăzeci de ani mai tânăr, care era puţin probabil să răspundă cu pasiune la avansurile mătuşii sale mai în vârstă. Deşi fără copii, cuplul rămăsese fidel, până când mai întâi fratele Adei, apoi nepotul-soţ muriseră şi Ada se pomenise văduvă, moştenitoare a unui regat care nu era o moştenire atrăgătoare pentru o femeie de vârstă mijlocie. Între timp, fratele ei mezin, Pixodaros, era în viaţă şi uneltea intrigi. O alungase pe Ada, îşi luase titlul de satrap şi se lansase energic în politica externă. Pixodaros a fost cel care schimbase solii cu regele Filip cu trei ani înainte pentru a discuta despre o căsătorie între fiica sa şi unul dintre fiii regelui Filip, chiar planul pe care Alexandru îl zădărnicise din cauza anxietăţii sale exagerate. În schimb, Pixodaros îşi căsătorise fiica cu un administrator iranian; la scurt timp după aceea, şi Pixodaros murise şi, pentru prima dată după cincizeci şi şapte de ani, satrapia din Caria fusese moştenită de un iranian, acel ginere Orontobates care îşi datora căsătoria şi rangul unui gest pripit din tinereţea lui Alexandru. Îmbătrânind între zidurile unei fortăreţe, regina Ada a avut motive să reflecteze asupra necazurilor din trecutul ei.

Acum, din labirintul istoriei familiei sale, speranţa reapăruse în mod ciudat. Acelaşi Alexandru se apropia, şi nu mai era un băiat neliniştit de nouăsprezece ani. Ada şi-a părăsit cetatea la Alinda şi a venit să-l întâlnească la graniţă, dornică să păstreze măcar puţinul pe care încă îl controla. Ştia convenţiile familiei sale, ştia şi că era de stirpe regală şi fără copii, că anii treceau. A venit, prin urmare, cu o sugestie provizorie: urma să-şi predea fortul în speranţa reînscăunării, dar a cerut şi ca Alexandru să devină fiul ei adoptiv.

Alexandru a recunoscut repede şansa, oricât de neobişnuită, şi a acceptat-o cu respect. Prin Ada, el putea

apărea carienilor ca protector al intereselor locale mai slabe împotriva Persiei; sprijinul acordat unui membru al dinastiei lor elenizante se potrivea cu eliberarea grecilor rezidenţi. Adopţia lui a fost populară. În câteva zile, oraşe învecinate din Caria îi trimiseseră coroane de aur; el „i-a încredinţat Adei cetatea Alinda şi nu a dispreţuit numele de fiu”: noua lui mamă s-a grăbit spre casă încântată şi „a continuat să-i trimită zilnic felurite cărnuri şi delicatese, oferindu-i până la urmă bucătari şi patiseri despre care se credea că sunt maeştri ai meşteşugului lor”. Alexandru a protestat politicos şi „a spus că nu are nevoie de nici unul dintre ei; pentru micul dejun, pregătirea lui era un marş de noapte; pentru prânz, un mic dejun frugal”; a fost o eludare tactică a ospitalităţii asiatice, iar mama lui a contracarat redenumindu-şi cetatea cariană Alexandria, în cinstea fiului ei adoptat de curând.

Problemele culinare nu erau singura preocupare a Adei. Ea a confirmat vestea nefastă că Memnon şi fugarii perşi de la Granicus se adunaseră din nou la Halicarnas, capitala de coastă a regiunii Caria; Memnon fusese promovat prin ordin, printr-o scrisoare regală către „conducerea Asiei de Jos şi a flotei” şi, ca garanţie a loialităţii sale, îşi trimisese copiii la curtea lui Darius. Cu nave, soldaţi imperiali şi o puternică garnizoană angajată, el blocase Halicarnasul, încrezându-se în linia înconjurătoare de ziduri şi în cetatea satrapică clădită de fratele cel mare al Adei; prin urmare, Alexandru trebuia să se aştepte la un asediu serios. Echipamentul necesar a fost transportat pe calea apelor spre cel mai apropiat port deschis, iar regele şi armata sa au mers înspre sud pentru a-l regăsi pe drumul pe uscat.

Asediul Halicarnasului prefigurează una dintre temele majore ale succesului lui Alexandru ca general. În zilele noastre, el este amintit pentru bătăliile sale clasice şi pentru marşul lui extrem de lung, dar contemporanii săi, se pare, au fost cel mai impresionaţi de modul fulgerător în care lua cu asalt oraşe fortificate. Atât înaintea lui, cât şi după aceea, această tehnică nu avea să mai fie stăpânită niciodată cu un asemenea succes. Filip fusese stăruitor cu arta asediului, fără a fi învingător, şi este cel mai elocvent exemplu al diferenţelor dintre tată şi fiu că, acolo unde Filip

eşuase cu obstinaţie, faima de asediator a lui Alexandru era unică în lumea antică. Deşi un asediu implică oameni şi maşinării, o interacţiune complexă care curând vine în prim-plan în metodele lui Alexandru, acesta este, totodată, cel mai sever test al personalităţii unui general. Alexandru era plin de imaginaţie, extrem de neînfricat şi, prin urmare, avea mai multe şanse. La Halicarnas nu s-a bazat pe armament tehnic foarte nou, şi catapultele sale care lansau pietre, singura caracteristică nouă, au fost folosite mai degrabă pentru a respinge ofensiva inamică decât pentru a sparge zidurile, probabil pentru că nu fuseseră încă echipate cu arcuri de torsiune din tendoane. El a fost provocat de cel mai puternic oraş fortificat cunoscut pe atunci în Asia Mică, ridicându-se „ca un amfiteatru” pe niveluri semicirculare din portul adăpostit, cu un arsenal pentru furnizarea de arme şi un castel semeţ destinat guvernatorului. În timp ce perşii controlau partea maritimă cu flota lor, Alexandru a fost forţat să atace din nord-est sau din vest, acolo unde zidurile exterioare, deşi din blocuri de piatră solide, coborau într-o zonă suportabil de netedă. Provocarea nu promitea nimic bun, mai ales că inamicul era stăpânul mării, şi nu este uşor să înţelegem de ce a reuşit, chiar şi ţinând seama de flerul său personal.

Două descrieri ale asediului au dăinuit şi concordă într-un mod interesant; prima, scrisă de ofiţerii lui Alexandru, îi minimizează din nou dificultăţile, confirmare a modului în care mitul invincibilităţii sale avea să fie relatat de contemporani; a doua, probabil bazată pe amintirile soldaţilor şi pe linguşelile publicate de Callisthenes, subliniază pe bună dreptate rezistenţa oraşului şi remarcă faptul că apărătorii erau conduşi de doi generali atenieni cu nume democratice vibrante, Thrasybulos şi Ephialtes, a căror capitulare Alexandru o ceruse în toamna precedentă; deşi cruţaţi, trecuseră în Asia pentru a rezista celui care ar fi trebuit să răzbune nedreptăţile din trecut ale oraşului lor. Un al treilea lider, după cum s-a convenit, a fost un dezertor macedonean, probabil fiul unuia dintre lincestienii care fuseseră ucişi la urcarea pe tron; deşi au format o echipă puternică, nici una dintre istorii nu lămureşte că

principala lor apărare urma să dureze două luni, inclusiv pe arşiţa lunii august.

La început, Alexandru a folosit armament uşor, probabil pentru că maşinile lui de asediu nu îşi croiseră încă drumul lent de la port, la vreo zece kilometri în spate, singurul port neocupat de flota perşilor. Şi-a stabilit tabăra pe un teren plat aflat la un kilometru de sectorul de nord-est al zidului şi şi-a pus mai întâi oamenii să captureze pe timp de noapte, deşi fără succes, un port maritim la vreo nouăsprezece kilometri vest de oraş, care simulase capitularea, apoi să acopere un şanţ lat de paisprezece metri şi adânc de şapte metri, care făcuse zidul de nord-est al Halicarnasului inaccesibil turnurilor de asediu cu roţi. Maşinăriile pentru săpat şi cele de umplere au fost adăpostite în barăci improvizate până când şanţul a fost nivelat şi turnurile de asediu, proaspăt sosite pe uscat, au reuşit să îl traverseze şi să ia poziţie de luptă; apoi catapultele au îndepărtat apărătorii, berbecii au fost coborâţi de pe turnurile de asediu pe ziduri şi curând două contraforturi şi o lungime apreciabilă de fortificaţii au fost făcute una cu pământul. Neabătută, apărarea a trecut la ofensivă noaptea, condusă de renegatul lincestian; torţe au fost aruncate în maşinile de asediu din lemn, iar gărzile macedonene au fost luate prin surprindere în întuneric înainte de a avea timp să-şi îmbrace armura. După ce şi-au realizat obiectivul, apărătorii s-au retras pentru a repara gaura din peretele exterior şi a construi un obstacol semicircular de cărămidă pe teren deluros. Au terminat, de asemenea, un turn înalt, plin de catapulte cu săgeţi.

Următorul incident este atribuit în unanimitate efectului însufleţitor al băuturii. Într-o noapte, doi sau mai mulţi soldaţi din batalionul lui Perdiccas, nesăbuiţi de la prea mult vin, i-au îndemnat pe camarazi să dea dovadă de forţă împotriva noului zid semicircular. Terenul era nefavorabil, apărătorii vigilenţi şi, în mijlocul unui şir de catapulte, Memnon a condus un contraatac atât de violent încât Alexandru însuşi a fost nevoit să-şi salveze regimentul aflat în degringoladă. Dar, deşi apărătorii s-au retras, au făcut-o după bunul-plac: Alexandru a trebuit să recunoască înfrângerea şi să ceară înapoierea morţilor macedoneni,

semnul acceptat că o bătălie a fost pierdută. În istoria sa, regele Ptolemeu a consemnat începutul acestui atac la beţie, ştiind că îl discreditează pe Perdiccas, rivalul cu care luptase după moartea lui Alexandru, dar a suprimat înfrângerea care a urmat, nedorind să dezvăluie un eşec al prietenului său, Alexandru; astfel a fost trecut sub tăcere faptul că, în oraş, exilatul atenian Ephialtes îi îndemnase pe camarazii lui apărători să nu înapoieze trupurile inamice, atât de fervent era ura lui faţă de macedoneni.

Neliniştit de acest regres, Alexandru a lovit şi a lansat cu furie tirul din catapulte, ca de obicei. Din nou, perşii au atacat pe mare şi, din nou, acoperiţi de camarazii lor de pe un teren mai înalt, au avut succes. Acesta a fost doar un preludiu. Câteva zile mai târziu, şi-au plănuit cea mai vicleană ofensivă, împărţindu-se în trei valuri separate, la cererea lui Ephialtes. Primul val a aruncat torţe în turnurile de asediu ale lui Alexandru din sectorul de nord-est; al doilea urma să se năpustească dintr-o poartă mai vestică şi să captureze gărzile macedonene de pe flanc, în timp ce al treilea trebuia să aştepte în rezervă cu Memnon şi să decidă soarta bătăliei, după ademenirea unui număr adecvat de adversari. Potrivit ofiţerilor, aceste ieşiri au fost respinse „fără dificultăţi” la porţile de vest şi nord-est; de fapt, primele două valuri şi-au făcut treaba splendid, şi Alexandru însuşi a fost nevoit să ducă greul atacului lor. Intrarea celui de-al treilea val în luptă l-a uimit şi pe Alexandru, şi doar o faimoasă regrupare scut-la-scut a unui batalion al celor mai experimentaţi veterani ai lui Filip i-a împiedicat pe tinerii macedoneni să dea înapoi şi să se îndrepte spre tabără. Cu toate acestea, Ephialtes a fost ucis, luptându-se cu vitejie în fruntea grecilor săi năimiţi şi, deoarece apărătorii au închis porţile prematur, mulţi dintre oamenii săi au fost prinşi afară, la cheremul macedonenilor. „Oraşul a fost cât pe ce să fie capturat”, scriau ofiţerii, „dacă Alexandru nu şi-ar fi rechemat armata, dorind totuşi să salveze Halicarnasul dacă cetăţenii săi ar fi arătat un gest de prietenie.” Se lăsase noaptea, şi probabil că oamenii lui Alexandru se aflau într-o oarecare neorânduială; dacă ar fi crezut că poate ataca cu succes, cu sau fără cetăţeni, ca la Milet, ar fi făcut-o.

În noaptea aceea, liderii perşi au decis să abandoneze oraşul exterior: zidul era spart, Ephialtes era mort, pierderile erau grele, şi, acum că garnizoana lor se micşorase, poate că se temeau de trădarea vreunei grupări din oraş. „În a doua strajă a nopţii”, în jurul orei zece, au dat foc turnului lor de asediu, arsenalelor şi tuturor caselor din apropierea zidurilor, lăsând totul în seama vântului. Satrapul Orontobates a decis să ţină cele două promontorii la intrarea în port, având încredere în zidurile lor şi în priceperea lui într-ale mării.

Când vestea a ajuns în tabăra lui Alexandru, el s-a grăbit spre oraş, dând ordine, după cum au relatat ofiţerii săi, ca orice incendiator să fie ucis, cruţându-i însă pe cetăţenii halicarnasieni din casele lor. Când zorii i-au arătat amploarea pagubelor, a „ras oraşul de pe faţa pământului”, un detaliu înregistrat în ambele versiuni, dar evident exagerat, deoarece celebrele monumente ale oraşului au rămas nevătămate. Probabil că Alexandru a degajat doar un spaţiu din care să asedieze cele două fortăreţe rămase ale lui Orontobates, pentru că aproximativ 3 000 de soldaţi au primit ordin să continue asediul şi să-şi facă garnizoană în oraş. Întrucât Halicarnasul se încăpăţânase, nu exista nici un motiv să îl transforme într-o democraţie sau să îl numească liber. Era un oraş grec, dar nu era ionian sau eolian, şi nu i se promisese nimic; promontoriile sale aveau să reziste încă un an şi să servească flotei persane ca bază de aprovizionare. Dar Caria, cel puţin, căzuse; Ada a fost numită satrap şi a primit trupe în subordinea unui comandant macedonean, pentru a îndeplini orice s-ar fi dovedit prea greu pentru o femeie în vârstă. Astfel, sub un ochi feminin, a fost introdus prima dată principiul lui Alexandru privitor la o provincie împărţită între un satrap nativ şi un general macedonean.

Asediul Halicarnasului lasă o impresie amestecată. Alexandru perseverase şi luptase personal, cu curajul său obişnuit, dar victoria, şi asta numai între limitele sale, nu se datora atât ingeniozităţii îndrăzneţe sau subtilităţii mecanice, cât copleşirii numerice a unui inamic care atacase în repetate rânduri. Cu toate acestea, un punct important de aprovizionare pentru o flotă din Marea Egee

fusese străpuns, dacă nu chiar distrus în totalitate, şi, deoarece toamna era destul de avansată, majoritatea generalilor ar fi putut fi iertaţi pentru relaxare. În mod tipic, Alexandru nu a făcut nimic în acest sens.

Înainte de a avansa, a dat ordin ca toţi macedonenii care se căsătoriseră „cu puţin timp înainte de campania sa asiatică” să fie trimişi acasă, în Macedonia, pentru a-şi petrece iarna cu soţiile. „Dintre toate acţiunile sale, acest lucru i-a adus lui Alexandru popularitate printre macedonenii săi”, pe lângă faptul că a ajutat la creşterea natalităţii şi a încurajat suplimentarea de trupe. Conduşi de soţul uneia dintre fiicele lui Parmenion, mirii s-au năpustit spre casă, iar Alexandru şi-a subţiat forţele, spunându-i lui Parmenion să ia convoaiele de aprovizionare, aliaţii greci şi două escadroane de cavalerie în drumul de întoarcere spre Sardis, şi de acolo să-l aştepte mai la est pe Drumul Regal. Echipamentul de asediu a fost trimis la Tralles şi, mereu inepuizabil, Alexandru a anunţat că se va îndrepta spre sud, spre coasta Liciei şi Pamfiliei, „pentru a controla coasta şi a reduce inamicul la tăcere”.

Punând în practică tacticile de uscat, el a întors astfel spatele pentru totdeauna oraşelor greceşti din Asia pe care ajunsese să le elibereze. Libertatea lor, desigur, depindea de el şi se extindea doar atât cât voia el; aceasta însemna, de multe ori, că putea fi destul de departe, în timp ce le arăta şi favoarea unor planuri pentru clădiri noi, aici un drum, colo un nou plan de stradă, iar în oraşul ionian Priene, centrul festivalului panionic, a dedicat noul templu oraşului Atena, contribuind probabil la fondurile acestuia. Aşa cum îi cinstise pe Zeus la Sardis sau pe Artemis la Efes, a favorizat şi zei locali din oraşele greceşti, până în cele mai mici detalii de cult şi decor. La fel ca planurile sale de a reconstrui Troia, mai multe dintre proiectele de construcţie au fost întârziate sau realizate doar prin decizie locală, şi totuşi în Asia greacă, dacă era cazul, cruciada greacă devenise un război sfânt de răzbunare şi restaurare. Fervoarea sa nu trebuie minimalizată.

Alte proiecte au avut un viitor mai lung şi mai calculat. O politică ingenioasă pare să fi început odată cu Alexandru, prin care favoriţii regelui recompensaţi cu moşii erau acum

obligaţi să le ataşeze teritoriului „liber” al unui oraş grecesc şi să devină cetăţeni de onoare ai acestuia. Rezultatul a fost un sistem de patronaj local. Sub perşi, asemenea subvenţii funciare fuseseră făcute fără restricţii şi creaseră o nobilime provincială independentă de rege sau o clasă de proprietari liberi de localitatea lor. Alexandru şi succesorii săi au aranjat ca favoriţii lor să fie cetăţeni locali, capabili să relateze şi să menţină interesele regelui lor în treburile oraşului, în timp ce oraşele greceşti câştigau un binefăcător local bogat şi o suprafaţă suplimentară de pământ. Legând moşiile de ţară de viaţa oraşului, s-a obţinut un echilibru de interese durabil. În mod tipic, viaţa urbană a fost pusă de Alexandru pe primul loc în imperiul său.

Viaţa la ţară, ca întotdeauna, a văzut mai puţine schimbări. Satele coloniale ale soldaţilor provinciali supuşi regilor perşi au rămas pe vechile lor locuri. Aceleaşi turnuri nobiliare, poate acum în mâini macedonene, supravegheau peisajul de la Pisidia până la câmpia Cyzicului, şi numele lor dăinuie încă în toponimul turcesc comun Burgaz; pământul lor încă era cultivat de aserviţi pe care nimeni nu îi eliberase, deşi mulţi dintre ei trăiau într-un anumit confort în propriile case. Dar prin această continuitate apăruse un nou curent. În valea Caicus, de exemplu, coloniştii din îndepărtata Hyrcania, care luptaseră cu satrapul lor la Granicus, locuiau în ţinutul numit Câmpia Hyrcaniană, unde Cirus îi aşezase cu două secole în urmă, dar, de-a lungul anilor, satele lor au fuzionat într-un oraş şi localnicii s-au amestecat cu macedoneni. Cultul lor tradiţional al focului a continuat, dar când apar în istoria romană, au înfăţişarea unor cetăţeni îmbrăcaţi şi înarmaţi în stilul occidentalilor macedoneni.

După Alexandru, forţa culturii greceşti a ajuns să fie garantată în vestul Asiei; modul în care oraşele au recunoscut o nouă eră a fost mai mult decât un detaliu al calendarelor lor, pentru că mulţi au considerat că Alexandru a fost ceea ce spusese: un salvator al grecilor din sclavia persană şi un răzbunător al sacrilegiului persan în numele libertăţii greceşti. Astfel, printre iranienii din fostul imperiu s-a simţit cel mai mult acest spirit al trecerii lui Alexandru. În mod repetat în următoarea sută de ani, se ştie că

iranienii care au trăit în Asia Mică s-au alăturat consiliilor şi magistraturilor din oraşele greceşti al căror viitor a fost semnat de Alexandru, o viaţă de datorie civică aflată în contrast cu izolarea nobiliară a trecutului lor. Doar religia lor a rămas ca un punct de reper solid într-o lume schimbată. Venerarea zeiţei apelor Anahita a fost continuată de magi care s-au întâlnit pentru a le citi textele sacre la adunări credincioşilor iranieni din interiorul Asiei greceşti. Un iranian nu mai putea fi sigur de turnul ţării, dar putea găsi un loc pentru a se închina zeiţei sale; un eunuc iranian a fost lăsat să conducă treburile templului lui Artemis la Efes, iar într-un mic oraş carian din timpul vieţii lui Alexandru, doi iranieni au devenit cetăţeni de onoare pentru a sluji ca preoţi ai Anahitei, pe care grecii o vedeau ca Artemis, o slujbă care li s-a potrivit şi care a trecut de la tată la fiu timp de alte trei generaţii. Aceste preoţii trebuiau să-şi demonstreze propriul refugiu sigur într-o lume a datoriei civice, restul acestora semănând destul de puţin cu trecutul lor. Dar, pe măsură ce Alexandru s-a îndreptat spre sud, către Licia, lăsând oraşele sale greceşti în seama unei flote persane de necombătut, era încă departe de a fi sigur că zilele iraniene de politică satrapică nu fuseseră întrerupte mai mult decât un moment.

CAPITOLUL ZECE

În timp ce Parmenion aranja transportul pentru echipamentul de asediu şi conducea cea mai mare parte a cavaleriei şi a convoaielor de aprovizionare înapoi la Sardis, Alexandru a înaintat spre Licia şi Pamfilia, mai la sud. Raza de acţiune zilnică a unei nave de război era de circa patruzeci şi opt de kilometri de baza sa, iar Alexandru intenţiona să izoleze bazele pe care flota persană le folosise când naviga din Egeea în Siria şi Levant. În campania dură de iarnă care a urmat, puţin cunoscută dincolo de detaliile controversate ale traseului său, a dat primul indiciu al calităţii sale cele mai preţioase de conducere: refuzul de a depinde de orice particularitate a anotimpului şi peisajului.

Chiar şi în zilele noastre, curbura sudică a coastei moderne a Turciei, cea mai glorioasă întindere a ţării care se poate lăuda cu ruine greceşti, este o provocare pentru călător. Înălţimile de la nord de Xanthos, drumurile de coastă şerpuitoare din Licia, cetăţile din Liga Liciană longevivă sau câmpiile fluviului pamfilian, toate aceste locuri pot fi încă vizitate, neatinse şi impunătoare la începutul verii, dar extrem de descurajante în lunile de iarnă. Deşi există poteci şi trecători care rămân deschise pe tot parcursul iernii, ele sunt suficiente pentru a-i înşela pe păstorii din partea locului, în timp ce Alexandru nu avea hărţi, nici convoi de aprovizionare, nici flotă care să-i susţină înaintarea de pe coastă; comoara lui era prea grea pentru a-i însoţi călătoriile şi, prin urmare, s-a bazat pentru plata armatei şi pentru cadouri pe banii pe care îi putea cere din oraşele aflate pe drum. De-a lungul călătoriei probabil că a dus lipsă de hrană.

Călătorind cu bagaj puţin, trebuia să fie selectiv, fără să rişte niciodată un asediu lung şi oprindu-se doar pentru aliaţi binevoitori sau în porturi mai importante. De obicei, pământul era prea aspru pentru cai, iar cetăţile prea solid aşezate erau lăsate în pace; la Termessos a fentat sistemul de apărare naturală al defileului, dar a lăsat în pace oraşul falnic, în timp ce la Aspendos, unde termenii moderaţi conveniţi au fost respinşi imediat după plecarea sa, a băgat spaima în locuitori şi le-a impus condiţii de supunere mai severe după ce a reapărut arătându-şi forţa. La cheremul cunoştinţelor locale, rareori se îndepărta de calea prietenilor şi a aliaţilor nativi; profetul său, Aristander, şi poate şi prietenul său cretan Nearhos aveau legături în mai multe oraşe, dar Licia, ca şi Ionia, era un amestec de facţiuni ostile fără vreo afecţiune împărtăşită între un oraş şi vecinul său, între un trib sălbatic şi rivalul său jefuit. Dacă armata lui Alexandru dorea cunoaşterea locală a terenului, trebuia să plătească prin a fi direcţionată către ruta care se potrivea propriilor dispute ale localnicilor. De aici, fără îndoială, meandrele şi retragerile ezitante din înaintarea armatei macedonene.

Coloniştii iranieni locuiseră în Licia, dar triburile şi munţii nu fuseseră niciodată îmblânziţi corespunzător sau nu li se

dăduse propriul satrap, iar Alexandru a făcut progrese rapide, cerând ajutor împotriva flotei persane şi arătând favoruri oraşelor de coastă cu pretenţia modică de a fi considerat grec. Cu toate acestea, gândurile sale erau cu Parmenion, acum în nord şi accesibil doar pe drumuri pe care inamicul le putea traversa, şi, ajungând în oraşul Xanthos, unde linia de coastă a Liciei cobora spre sud, a ezitat şi s-a întrebat dacă să se întoarcă. Dar, au spus ofiţerii săi, „s-a văzut cum un izvor local se ridică şi aruncă o tăbliţă de bronz din adâncurile sale, gravată cu litere arhaice care dovedeau că Imperiul Persan va fi distrus de greci”. Prevestirea, semn că Alexandru era nehotărât, a justificat decizia regelui de a continua spre est, în josul coastei curbate. Ori de câte ori a fost posibil, a economisit energia oamenilor săi, fie măcar scutindu-i de o scurtă campanie în zonele înalte îngheţate din Licia, care probabil ar fi trebuit să deschidă o cale către drumul principal şi câmpiile din interior. În nici un caz nu putea risca să fie rupt de Parmenion şi de unităţile care iernau în Frigia, iar această îngrijorare pentru liniile sale din nord urma să provoace curând o intrigă în cadrul înaltului său comandament. Povestea a fost ciudată.

Alexandru a venit să se odihnească la Phaselis, un oraş de coastă renumit ulterior pentru posesia suliţei originale a lui Ahile. Cetăţenii au fost prietenoşi, au oferit coroane de aur în semn de supunere şi ghizi nativi să conducă armata spre est, de-a lungul malului mării. Într-o astfel de companie genială, Alexandru s-a relaxat, găsind timp pentru o petrecere după cină în cursul căreia a aruncat ghirlande pe o statuie a lui Theodectas, un cetăţean care fusese bine cunoscut în viaţa sa ca orator în Grecia şi ale cărui scrieri erau familiare pentru cel puţin un ofiţer din statul major al lui Alexandru. Îmbujorat de la vin, regele a glumit şi a remarcat că îi datorează lui Theodectas un gest de onoare, „dat fiind că amândoi s-au asociat cu Aristotel şi cu filosofia la vremea lor”. Cu toate acestea, probleme mai serioase au apărut curând. De la baza lui Parmenion din Frigia a sosit un oriental numit Sisines, cu informaţii extrem de urgente. Regele a ţinut consiliu cu nobilii săi însoţitori; prin urmare, un ofiţer orestid de încredere s-a deghizat în haine ale

localnicilor şi a fost trimis spre nord cu un mesaj verbal pentru Parmenion. Ghizi locali urmau să-l întâmpine în munţi: „nu s-a crezut potrivit să se trimită nimic scris într-o astfel de chestiune”. Care a fost această chestiune e o altă problemă.

Potrivit prietenului lui Alexandru, Ptolemeu, Sisines Orientalul fusese trimis de Darius pentru a intra în contact cu Alexandru din Lincestis, fratele celor doi prinţi de la munte care fuseseră implicaţi în uciderea regelui Filip. Până atunci, acest alt Alexandru prosperase în armata macedoneană, deţinând o funcţie de comandă după alta până când fusese numit general al cavaleriei din Tessalia, o funcţie respectată. Sisines plecase „cu pretextul de a-l vizita pe satrapul Frigiei”, în timp ce, „de fapt”, avea ordin să se întâlnească cu lincestianul în tabăra lui Parmenion, să-i ofere 1 000 de talanţi de aur şi regatul Macedoniei şi să-l convingă să-l ucidă pe regele omonim. Se credea că scrisorile trecuseră de la Alexandru lincestianul la o persoană de legătură lincestiană care dezertase în partea persană. Sisines căzuse în mâinile lui Parmenion şi dezvăluise adevăratul scop al misiunii sale, iar Parmenion îl grăbise spre sud prin teritoriu inamic, astfel încât regele să poată auzi singur adevărul. Alexandru, susţinut de însoţitorii săi, a trimis înapoi ordine ca suspectul lincestian să fie arestat; doar cu câteva săptămâni înainte, la Halicarnas, o rândunică fusese văzută ciripind deasupra capului regelui, iar profeţii o luaseră ca un avertisment împotriva trădării de către un prieten apropiat. Prin lincestian prevestirea se împlinise.

Aceasta a fost doar părerea lui Ptolemeu, şi este puţin probabilă pentru oricine este pregătit să se îndoiască de cuvântul prietenului lui Alexandru; lui Ptolemeu îi plăcea să includă semne favorabile în istoria sa, dar semnul rândunicii este poate prea subtil pentru a nu trezi suspiciuni. De ce risca Parmenion să trimită un captiv atât de valoros precum Sisines să străbată kilometri de teritoriu inamic? Propriile măsuri de precauţie ale lui Alexandru ca răspuns, ghizii nativi, deghizarea, mesajul verbal – toate arată că deplasarea nu putea fi întreprinsă uşor, chiar şi fără un prizonier şi paznicul său după el. De ce arestarea

oficială a lincestianului era atât de importantă încât nu putea fi încredinţată scrisului, de teama interceptării inamicului? Chiar dacă inamicul ar fi capturat astfel de veşti scrise, cum putea să le exploateze? Parmenion auzise povestea lui Sisines şi era cu siguranţă suficient de şiret pentru a ţine un suspect important în arest până când regele său, aflat la peste trei sute de kilometri şi la o barieră îngheţată de munte distanţă, putea lua o decizie. De ce Sisines a dezvăluit „adevărata cauză” a misiunii sale, mai degrabă decât „pretextul” că îşi vizitează satrapul în Frigia, o poveste plauzibilă pe care Parmenion cu greu ar fi putut să nu o creadă? Totul este prea puţin plauzibil şi merită să fie pus sub semnul întrebării, pentru că Alexandru lincestianul era un ofiţer cu un mister şi o stinghereală considerabile.

Nu doar că fraţii săi fuseseră ucişi sub acuzaţia de asasinat împotriva lui Filip; în Seistan, patru ani mai târziu, el urma să fie scos din arestul de maximă securitate şi acuzat în faţa soldaţilor într-un moment de epurare şi de criză la înaltul comandament. Denunţat ca vinovat, a fost condamnat imediat la moarte, fapt ciudat pe care ofiţerii lui Alexandru l-au omis din istoria lor. Se pare că Ptolemeu nu l-a mai menţionat niciodată pe lincestian, mulţumit de povestea despre arestarea pentru trădare; Aristobulos, care a scris când avea optzeci de ani şi l-a apărat pe Alexandru, pare să fi adoptat o poziţie şi mai extremă. Cel mai probabil, el a sugerat că lincestianul a fost ucis de un inamic înainte de a ajunge în Asia. În timpul asediului Tebei, a scris el, un macedonean numit Alexandru, care conducea un escadron de traci, a pătruns în casa unei doamne nobile şi i-a cerut bani. Era un „bărbat prost şi neobrăzat, cu acelaşi nume ca regele, dar în nici un fel ca el”, şi, fiind acea doamnă mândra fiică a unui general grec, l-a condus la o fântână din grădină, l-a împins înăuntru şi a aruncat bolovani peste el asigurându-se că l-a ucis. Pentru acest act de sfidare, Alexandru a scutit-o de sclavie, o iertare care ilustra cavalerismul său. Cu toate acestea, Alexandru lincestianul era comandantul general al Traciei la acea vreme şi se ştie că era prezent cu o armată de traci la Teba; este puţin probabil să existe doi macedoneni numiţi

Alexandru la comanda tracilor în acelaşi timp şi, într-adevăr, tonul poveştii lui Aristobulos sugerează că el s-a descotorosit de lincestian, a cărui adevărată soartă a omis-o, ca un tâlhar fără principii care a mers către o moarte meritată. În calitate de contemporan şi martor ocular, Aristobulos a fost folosit ca autoritate pentru istoria lui Alexandru, dar despre subiectul unui ofiţer, bine cunoscut în calitate de comandant de cavalerie în Asia şi ca victimă a epurării din Seistan, putea construi un fals monstruos de apologetic. Istoria sa nu pare să fie remarcabilă prin detalii exacte sau prin liste de înalţi ofiţeri, cu excepţia celor relatate deja de Callisthenes, care oricum omite din panegiricul său arestarea lincestianului. Este ca şi cum Aristobulos s-ar fi simţit obligat să ascundă adevărul şi nu merită să fie crezut în altă parte.

Împotriva prietenilor lui Alexandru există încă o dată o poveste rivală, scrisă din amintirile soldaţilor, dar viziunea sa asupra lui Sisines şi a lincestianului este foarte diferită. Sisines, se spune, era un oriental care fugise din Egipt la curtea lui Filip şi îl urma pe Alexandru într-o poziţie de încredere; în timpul iernii din Licia, el nu putea fi, prin urmare, arestat ca spion din armata persană. Abia în toamna următoare se spune ceva despre soarta sa, deoarece, cu puţin timp înainte de bătălia de la Issos, când perşii ameninţau pretutindeni, era bănuit că ar fi primit o scrisoare de la vizirul persan prin care îi cerea să-l omoare pe Alexandru, dar el însuşi a fost ucis de arcaşii cretani „fără îndoială la ordinele lui Alexandru”. Suspiciunea ar fi putut fi adevărată, uciderea lui ar fi putut fi doar o măsură de siguranţă, dar faptul că a fost unul dintre curtenii lui Alexandru pune povestea lui Ptolemeu despre afacerea liciană într-o lumină foarte diferită. Dacă Sisines a fost un prieten şi un curtean, informaţiile improbabile dispar imediat. La vreo trei sute de kilometri nord de Phaselis, Parmenion trebuie să fi fost îngrijorat de comunicarea cu regele său; îngrijorat, de altfel, cu un motiv întemeiat, de vreme ce Alexandru însuşi se luptase în zonele muntoase liciene pentru a elibera singurul drum principal către generalii săi absenţi. Poate că Parmenion a vrut să verifice planurile şi calendarul, poate că au fost interceptate brusc

veşti despre o ameninţare persană. Un singur ofiţer putea fi sigur că va trece neobservat pe un drum flancat de inamic şi printr-o satrapie aflată încă în mâinile perşilor: Sisines, loialul oriental, stăpân discret al limbilor necesare. Prin urmare, Sisines s-a furişat spre sud cu un mesaj secret; Alexandru l-a trimis înapoi pe unul dintre prietenii săi, deghizat ca nativ, semn că mesagerul de încredere îşi îndeplinise misiunea şi că ordinele însoţitoare erau autentice. A fost un episod spectaculos de spionaj, dar a vizat strategia; nu avea nimic de-a face cu lincestianul, cu atât mai puţin cu trădarea lui, dar şi aici s-a păstrat o poveste alternativă.

Nouă sau zece luni mai târziu, în momentul uciderii lui Sisines, se spune că lincestianul ar fi fost arestat dintr-un motiv foarte diferit. Cu puţin înainte de bătălia de la Issos, au sosit scrisori de la Olimpia cu avertismente împotriva lincestianului, iar Alexandru, din câte se ştie, l-a azvârlit în lanţuri. E posibil ca Olimpia să fi deţinut dovezi, căci era o perioadă de mister şi de răsturnări de situaţie în Grecia, dar gelozia pură împotriva lincestianului ar fi putut reprezenta, de asemenea, un motiv; era căsătorit cu fiica lui Antipater, şi certurile aprige dintre generalul Antipater şi regina regentă Olimpia aveau să devină curând o mare problemă. Printr-o şansă stranie, se poate demonstra că povestea a avut o sincronizare atât de plauzibilă încât are şanse mai mari de a fi crezută. La câteva săptămâni după ce l-a primit pe Sisines şi a părăsit Phaselis, Alexandru a intrat în luptă, după ce a pus întreaga aripă stângă a armatei sale sub comanda unui bărbat care era probabil nepotul lincestianului ofensator; o astfel de încredere ar fi fost o nebunie absurdă dacă lincestianul ar fi fost prins într-o conspiraţie. Cu toate acestea, bătălia a fost ultima apariţie a nepotului în istorie şi, zece luni mai târziu, a fost destituit pentru totdeauna de la înaltul comandament. Era tânăr, şi între timp nu fuseseră lupte care să îl coste viaţa; căderea sa, cu siguranţă, se datora arestării unchiului său, nu din cauza vizitei lui Sisines, căreia i-a supravieţuit nevătămat, ci datorită unor scrisori de la Olimpia, care l-au costat slujba în toamna următoare.

Pentru cercetarea lui Alexandru, această intrigă este edificatoare. Prezintă un anumit interes faptul că, nu cu mult timp înainte de bătălia de la Issos, Alexandru i-a destituit pe ultimii dintre comandanţii săi lincestieni, chiar dacă le fusese îndatorat în momentul accederii sale la tron; este mult mai grăitor faptul că prietenul său Ptolemeu şi ofiţerul său Aristobulos puteau falsifica arestările printr-o înşelăciune elaborată. Probabil că nu şi-au amintit deloc de înalţii comandanţi în primele zile ale invaziei; tot ce se poate, dar este mult mai plauzibil faptul că ascundeau adevărul brut al execuţiei lincestianului în epurarea din Seistan, pe care o subestimau. Nu au mai pomenit despre asta niciodată, pentru că Aristobulos a pledat că bărbatul fusese ucis de o femeie tebană cu cinci ani înainte, iar Ptolemeu că fusese un trădător dovedit; pentru Ptolemeu, probabil, existau motive pentru falsa sugestie. Sisines şi lincestianul au fost arestaţi şi ucişi în aceeaşi lună, fiecare din motive diferite; în Seistan, un fapt despre moartea lincestianului a suscitat comentarii că, atunci când a fost denunţat, el a şovăit şi nu a găsit nimic de spus în apărarea sa. Poate că numele lui Sisines a fost folosit împotriva lui, un oriental obscur care murise în momentul arestării anterioare a lincestianului sub acuzaţia de trădare, dar despre care nu ştia nimic. Poate că Ptolemeu a auzit acuzaţia şi a legat-o, în mod fals, de singura altă ispravă a lui Sisines din expediţie. La fel ca la Teba, Halicarnas, Granicus sau nu mai puţin ca în cazul desfiinţării flotei, istoria lui Alexandru nu poate fi scrisă exclusiv pe baza poveştilor preluate de la prietenii şi ofiţerii săi; rivalul lor literar, la fel ca oricare alt istoric al expediţiei, îl admiră nu mai puţin pe Alexandru şi realizările sale, dar şi-a păstrat şi o onestitate dezarmantă, iar când ofiţerii au căzut sau au fost denunţaţi sub acuzaţii false, se pare că o astfel de onestitate a fost foarte uşor de pierdut.

Părăsind Phaselis, cu lincestienii încă păstrându-şi onorurile, Alexandru a continuat scurt şi rapid campania sa de coastă, repliindu-se doar pentru a semăna teroare în oraşul disident Aspendos. Lângă muntele Climax, a călărit până la ţărm apucând-o pe o scurtătură de-a lungul golfului, pentru a fi scutit de o cursă de şase ore pe

dealurile din spate. În timp ce ocolea promontoriul, vântul de sud a încetat să sufle şi a deschis un drum printre valuri pentru călăreţii săi, o şansă despre care a spus că nu s-ar fi putut întâmpla „fără ajutorul cerului” şi pe care Callisthenes a transformat-o într-o prosternare a mării în faţa noului său stăpân. La Termessos şi Sagalassos, i-a respins pe tribali şi şi-a croit drum spre nord fără a le captura cetăţile. Nu mai erau oraşe portuare în apropiere, aşa că la începutul primăverii s-a întors spre nord pentru a i se alătura lui Parmenion, după ce a făcut tot ce a putut pentru a închide porturile liciene. Eforturile sale nu vor opri, totuşi, flota persană să navigheze între Siria şi insulele din Marea Egee în vara următoare. El închisese pe jumătate o coastă, dar nu deschisese o rută maritimă importantă, şi erau necesare marşuri mai lungi înainte ca strategia lui terestră să înceapă să funcţioneze.

Cel puţin a fost un început, dar, după luptele aspre din timpul iernii, el a fost încântat să afle peisajul satrapiei frigiene întinzându-se spre nord în faţa lui şi zădărnicind acoperirea duşmanilor, terenul său de pietriş fiind întrerupt doar de centura ocazională de plopi. Netezimea sa a însufleţit armata epuizată de iarna montană, atât de mult încât în doar cinci zile ajunseseră în centrul Frigiei şi ridicaseră tabăra în faţa cetăţii satrapilor de la Celene (Celaenae). De îndată ce garnizoana străină din oraş şi-a dat seama că nici o forţă persană nu ar fi salvat-o în iarna târzie, poate pentru că Parmenion făcuse manevre să o zdrobească, aceasta şi-a predat somptuoasele palate şi domenii noilor stăpâni; bătrânul Antigonos, cel chior de un ochi şi renumit printre ofiţerii veterani ai lui Filip, a primit o satrapie importantă pentru a menţine sigure căile de comunicare de atacul inamicului. După ce a trimis un alt ofiţer spre vest pentru a recruta mai multe trupe din sudul Greciei, Alexandru a călătorit spre nord, spre ţinuturi mai bogate, către Gordium, punctul său de întâlnire convenit. Acolo, în spatele meterezelor persane ale oraşului, a aşteptat sosirea lui Parmenion.

Gordium se întindea pe Drumul Regal şi, din moment ce se aşteptau întăriri din Macedonia, fusese ales ca punct de întâlnire convenabil cu armata lui Parmenion şi cu

proaspetele lor trupe din Balcani. Parmenion a sosit curând, dar întăririle au întârziat să apară. Nu puteau naviga pe mare, deoarece nu exista o flotă care să-i protejeze, şi au trebuit să parcurgă cei opt sute de kilometri de la Pella la Gordium pe uscat. A venit primăvara şi ei încă nu plecaseră; luna mai începuse de ceva vreme şi, cum primiseră o veste tulburătoare despre o ofensivă pe mare a perşilor, întăririle încă nu sosiseră, poate pentru că fuseseră reţinute la Dardanele. Gordium, o fostă capitală, avea puţine distracţii de oferit; trupele lâncezeau iritate, iar Alexandru avea nevoie de o diversiune pentru a le menţine moralul ridicat.

Alexandru a aflat despre o curiozitate locală, un car în palatul foştilor regi ai Frigiei, legat de legenda urcării pe tron a regelui Midas la Gordium, cu patru sute de ani înainte. Fusese dedicat unui zeu frigian pe care ofiţerii l-au identificat cu Zeus Regele, strămoşul şi tutorele regal al lui Alexandru, şi era legat de jugul său printr-un nod din scoarţă de corn pe care nici un om nu fusese vreodată capabil să-l desfacă; acest lucru era în sine o provocare, iar povestea avea un farmec actual. Regele Midas a fost legat prin legendă de Macedonia, unde Grădinile lui Midas de la câmpie încă îi purtau numele, iar despre triburile frigiene se credea că au trăit cândva în Macedonia, în amintirea perioadei de migraţie timpurie în care conduseseră ţara şi exploataseră minele bogate, potrivit lui Callisthenes, din munţii Bermion. Profetul lui Alexandru, Aristander, un bărbat ale cărui „profeţii pe care întotdeauna i-a plăcut să le susţină”, era şi el interesat de car, deoarece se spune că tatăl lui Midas ar fi consultat propriul popor al lui Aristander în această privinţă, telmissienii din Licia, renumiţi pentru puterile lor de divinaţie. Mai multe teme convergeau asupra carului, iar Alexandru îl rezervase pentru cel mai larg public posibil.

Restul întăririlor au sosit abia la sfârşitul lui mai, aproximativ 3 000 de macedoneni şi circa 1 000 de greci şi de aliaţi, împreună cu grosul mirilor macedoneni care se întorseseră să îşi petreacă iarna alături de soţiile lor. Odată cu ei, au venit ambasadori din Atena să implore eliberarea prizonierilor atenieni luaţi la Granicus, dar Alexandru i-a

refuzat „pentru că nu credea că este corect, în timp ce războiul persan era în desfăşurare, să relaxeze orice măsură de teroare pentru grecii care nu refuzaseră să lupte împotriva Greciei în numele barbarilor. Trebuiau să îl abordeze mai târziu”. Nu s-a spus că la Sardis se găsiseră scrisori care să demonstreze că generalii perşi îi trimiseseră bani lui Demostene atenianul pentru a stârni rebeliunea în primul an al domniei sale; adăpostindu-se în spatele mitului tatălui său despre o expediţie greacă, Alexandru şi-a păstrat stăpânirea asupra singurului oraş grecesc unde acest lucru era cel mai necesar.

Era totodată şi vremea ca mitul lui să ia avânt într-o nouă direcţie. Cu o zi înainte de a părăsi Gordium, a urcat pe acropole cu gând să încerce carul pe care îl păstrase de rămas-bun; prietenii s-au adunat în jurul lui pentru a-l urmări, dar, deşi a tras din greu de nodul din jurul jugului, acesta a rămas încăpăţânat de strâns. Când nu s-a putut găsi un capăt, Alexandru a început să-şi piardă răbdarea, pentru că eşecul nu avea să dea bine printre oamenii săi. Trăgându-şi sabia, a tăiat nodul în jumătate, găsind capătul necesar şi susţinând corect că nodul a fost slăbit, ba chiar dezlegat. Bătrânul Aristobulos, poate reticent să creadă în nerăbdarea regelui său, a susţinut mai târziu că Alexandru scosese un ţăruş din legătura carului şi trăsese jugul lateral prin nod, dar tăierea cu sabia beneficiază de greutatea autorităţii şi este preferată scuzelor unui istoric de optzeci de ani; în orice caz, Alexandru mai degrabă şi-a înlăturat problema decât a dezlegat-o. De asemenea, a reuşit să trezească un interes pentru ceea ce făcuse. „Au fost tunete şi scăpărări de fulgere chiar în noaptea aceea”, ceea ce înseamnă în mod convenabil că Zeus a fost de acord, aşa că Alexandru a oferit sacrificiu „zeilor care au trimis semnele şi au consfinţit slăbirea nodului”. Ca rege sub protecţia lui Zeus, a încurajat apoi bârfele şi linguşirile care să îi pună în valoare eforturile.

Ca de obicei, ele s-au răspândit rapid. Poate că, potrivit legendei locale, slăbirea nodului fusese legată de o pretenţie de a-i conduce pe indigenii frigieni; cu siguranţă, în fiecare relatare a poveştii ajunse până la noi se regăsea dovada că Alexandru era destinat să conducă Asia, şi tema

trebuie să fi început cu propriul său istoric, Callisthenes. Inevitabilitatea victoriei continuă să se repete în istoriile campaniei şi, a doua zi, când armata a părăsit Gordium, tulburată de vestea că flota perşilor organizează un contraatac temeinic pe mare, Callisthenes avea să se confrunte cu zvonuri mai rele care se răspândeau în tabără. „Domnia în Asia” a fost o discuţie însufleţită, dar vagă. Căci unde s-a sfârşit domnia Asiei? Poate în Asia Mică; poate chiar deasupra fluviului Tigru şi în palatele regelui persan; când Asia fusese cucerită, anunţase Alexandru recent, va întoarce toţi grecii la casele lor. Dar, pe măsură ce întăririle s-au strâns şi mirii şi-au reluat locurile, nimeni, cu atât mai puţin Alexandru, nu ar fi îndrăznit să susţină că peste opt ani Asia va însemna Oxus, trecerea munţilor Hindukuş şi o luptă cu elefanţii unui rajah indian din nord-vest.

CAPITOLUL UNSPREZECE

„Potrivit magilor din est”, scria Aristotel, care nu îşi petrecuse tinereţea în Asia Mică degeaba, „există două principii prime în lume, un spirit bun şi un spirit rău; numele unuia este Zeus sau Ahura Mazda, al celuilalt Hades sau Ahriman.” În timp ce regele Darius asculta veştile despre Alexandru din ultimele douăsprezece luni, pot fi puţine îndoieli de ce parte a acestei diviziuni cereşti şi-ar fi plasat adversarul. Ca un leu, cu pielea de leu a strămoşului său Heracles împodobindu-i capul, Alexandru era chiar simbolul lui Ahriman întruchipat de leu. „Timp de trei mii de ani, spun magii, un spirit îl va conduce pe celălalt: pentru alte trei mii, se vor lupta, şi vor lupta până când unul îl va birui pe celălalt şi în cele din urmă Ahriman va muri.” Între timp, unii dintre tovarăşii perşi ai regelui îi aduceau jertfe lui Ahriman şi îi recunoşteau în taină abilităţile regretabile. Pentru Darius al III-lea, ales de marele zeu Ahura Mazda, nu avea cum să existe un asemenea flirt cu puterile întunericului. În numele Spiritului Bun care „a creat pământul, care a creat omul, care a creat pacea pentru oameni”, el trebuie să respingă forţa crescândă a

Minciunilor, a Nedreptăţii şi a Răului şi, din Susa, să dea o lovitură pentru dezvoltarea lumii supuse timpului.

Totuşi, speranţa era încă vie şi s-a îndreptat spre Memnon cel de încredere, pe care Marele Rege îl ridicase acum la comanda supremă. De la baza sa de pe insula Cos, putea străbate Marea Egee cu 300 de nave de război ale flotei imperiului, înzestrate cu echipaje levantine şi cu toţi mercenarii greci care mai rămâneau de angajat după predarea în masă la Granicus şi pierderea terenurilor de recrutare în Asia greacă; era o formă costisitoare de război, dar flota putea naviga oriunde putea instala baze de aprovizionare, iar Alexandru nu avea nave cu care să riposteze. Comunicaţiile peste Dardanele puteau fi tăiate şi întăririle lui Alexandru din Balcani puteau fi împiedicate; transportul maritim comercial putea fi scufundat sau rechiziţionat, iar interceptarea flotei care transporta grâne de toamnă din regatele Mării Negre putea exercita o presiune extremă asupra Atenei pentru a se alătura unei rebeliuni, chiar dacă Alexandru ţinea ostatice douăzeci de echipaje formate din cetăţeni. Mita şi negocieri secrete cu Sparta şi cu alţi aliaţi deschişi puteau duce la o revoltă împotriva lui Antipater în Grecia şi la o revoltă în rândul macedonenilor din Asia, care şi-au văzut ţara de origine ameninţată. Alexandru va fi nevoit să se întoarcă în Balcani şi, în acest scop, Darius nu avea nevoie să convoace o mare armată şi să-l provoace mai întâi în interiorul imperiului; era mai bine să-l atragă departe, în Asia, şi să ardă recoltele în calea lui, în timp ce îi tăia liniile de apărare în spate. Alexandru primise întăriri şi nu depindea de proviziile din spatele său, deoarece trăia din roadele pământului: era posibil ca el însuşi să poată îndrăzni să continue în interior, chiar dacă Egeea şi Balcanii s-ar fi pierdut, dar soldaţii săi ar fi refuzat cu siguranţă.

În primăvara anului 333, Memnon şi-a înfiinţat noua comisie. El a început cu Chios şi principalele oraşe din Lesbos, toate membre jurate ale alianţei greceşti a lui Alexandru, unde a răsturnat guverne democratice precum cele datând de la sfârşitul domniei lui Filip şi le-a înlocuit cu tirani şi garnizoane, acele semne de rău augur pentru insularul de rând că represiunea persană, la fel ca oamenii

săi înstăriţi exilaţi, urma să se întoarcă. Cu excepţia oraşului Mytilene din Lesbos, care primise trupe de la Alexandru, oraşele ambelor insule au renunţat la democraţii şi s-au supus cu reticenţă.

Aşteptând întăririle la Gordium, Alexandru aflase veştile la care trebuia să se aştepte. Tulburat, el a trimis 500 de talanţi acasă la Antipater şi le-a dat încă 600 liderului cercetaşilor călare şi lui Amphoteros, fratele lui Crateros Orestidul, ordonându-le să ridice o nouă flotă greacă aliată „în conformitate cu condiţiile alianţei sale”; tributul noului an şi comorile capturate la Sardis au permis revocarea desfiinţării flotei foarte curând, dar chiar şi 600 de talanţi aveau să finanţeze o flotă la fel de mare precum cea a lui Memnon pentru doar două luni pe mare. Se ştie că cei doi ofiţeri aleşi nu aveau experienţă în marinărie, iar întoarcerea lor în Grecia pe o corabie încărcată de bani era periculoasă pe mare şi lentă pe uscat. Memnon avea un avans de câteva luni bune, iar Alexandru nu putea decât să reflecteze asupra perspectivelor sale. La urma urmei, Memnon nu îşi pusese o ambiţie uşoară. Antipater avea o armată şi garnizoane; atenienii erau ţinuţi ostatici; mulţi greci nu aveau încredere în Sparta şi în promisiunile perşilor, a căror brutalitate din trecut nu putea fi uitată, şi toate acestea ajutau la zădărnicirea oricărei răscoale generale greceşti, şi orice altceva ar fi fost mai degrabă supărător decât periculos. Dacă Alexandru nu ar fi crezut că ar putea avea încredere în unii dintre aliaţii săi greci să lupte împoriva Persiei, nu le-ar fi cerut niciodată o a doua flotă; a existat şi o problemă financiară legată de inamic. Memnon avea fonduri de la rege, dar tributul Asiei Mici fusese pierdut şi, deoarece nici o altă zonă nu plătea în monede, pierderea acestuia putea restricţiona planul perşilor privind un război de mercenari pe mare. Memnon recursese deja la jaf şi piraterie, şi astfel grecii cu interese în comerţul maritim nu aveau nici un motiv să îl îndrăgească. Se putea să aibă succes la nivel local, dar Grecia avea nevoie de o tactică mai severă; nu mai era nimic de făcut în apărare decât să aştepţi neputincios a doua flotă, aşa că, în iunie, Alexandru a părăsit Gordium şi s-a pregătit să urmeze Drumul Regal spre est, apoi spre

sud, spre oraşele de coastă din Cilicia, pentru a continua să captureze porturi persane.

Şansele lui Memnon urmau să rămână netestate, deoarece în iunie, în timp ce bloca oraşul Mitylene, „s-a îmbolnăvit şi a murit, iar acest lucru, în orice caz, a afectat afacerile regelui în acel moment”. A fost un noroc nesperat pentru Alexandru, deoarece nu exista nici un alt general grec care să cunoască Macedonia, să aibă o carieră îndelungată în slujba perşilor şi un mod de abordare a grecilor năimiţi sub comanda sa. Persia avea să recunoască în curând acest lucru. Veştii morţii lui Memnon i-a trebuit ceva timp până să ajungă la Susa; mecanismele greoaie ale Imperiului Persan nu puteau fi uşor întoarse într-o nouă direcţie, dar atât de mare a fost consternarea Marelui Rege în legătură cu pierderea acestui comandant, încât, imediat ce a aflat la sfârşitul lunii iunie sau în iulie, a plănuit să modifice întreaga strategie a războiului. Memnon nu şi-ar fi putut dori epitaf mai grăitor decât această schimbare, dar în timp ce noile planuri erau puse în aplicare, evenimentele aveau să treneze până la sfârşitul lunii iulie, oferindu-i lui Alexandru posibilităţi de bun augur şi Persiei mai puţine şanse de recuperare rapidă.

Nu se ştie sigur când a aflat Alexandru de moartea lui Memnon, dar ar fi putut să i se confirme doar în timpul activităţilor lui pe uscat. Oscilând spre est de-a lungul Drumului Regal, el a salutat predarea simbolică a triburilor montane răzleţe la nord de Ancyra, pe care perşii nu le tulburaseră niciodată şi pe care Callisthenes le-ar fi putut identifica prin citate plăcute şi comentariile sale în vers homeric. Paflagonia a făcut pace şi a fost adăugată unei satrapii din vest; apoi, cei 50 000 de soldaţi şi-au urmat regele pe marginea deşertului de sare, peste râul Halys şi pe Drumul Regal, cea mai plană suprafaţă pentru convoaiele lor de aprovizionare. Cappadocia este o zonă pustie, la fel de cenuşie şi de uscată ca o piele de elefant mort, aşa că Alexandru a pus-o sub controlul unui oriental, probabil nativ; nordul fusese împărţit de perşi ca un regat neîmblânzit şi, deşi centrul şi sudul mărgineau Drumul Regal, Alexandru nu şi-a pierdut vremea să îl asigure. Munţii au rămas mai mult sau mai puţin independenţi, un

refugiu pentru perşi fugari şi, ulterior, o pungă neîmblânzită în războaiele diadohilor. Deşi populaţi, ei nu erau deosebit de importanţi.

La aproximativ două săptămâni după traversarea râului Halys, Alexandru a ajuns la graniţa de sud-est a Frigiei, unde ar fi dat de locul de tabără folosit de soldaţii lui Xenofon în 401 î.Hr. Din lecturile sale din Xenofon, el putea deduce că, în scurt timp, avea să dea peste defileul Porţilor Ciliciene, „de netrecut dacă sunt blocate de inamic”. Există căi peste coamele înconjurătoare ale dealurilor Golek-Boghaz care evită îngustările extreme ale trecătorii, dar Alexandru a decis să o forţeze. Fie nu făcuse nici o recunoaştere, în lipsa unor ghizi nativi, fie socotea că, la fel ca Xenofon, putea speria apărătorii făcându-i să se retragă. Din acest punct de vedere, avea dreptate; unităţile dotate cu arme uşoare, formate din arcaşi, purtători de scut şi agrianieni au primit ordin să se adune după lăsarea întunericului. Alexandru i-a condus în persoană şi, printr-un atac de noapte, i-a înspăimântat atât de mult pe străjerii locali încât satrapul lor s-a retras, arzând recoltele în urma lui în timp ce se îndrepta spre sud, spre capitala sa, Tars. Uşurat, Alexandru şi-a purtat restul armatei în marş fără nici o primejdie.

De cealaltă parte a trecătorii, Alexandru „a cercetat poziţia şi se spune că s-a minunat de propriul noroc: a recunoscut că ar fi putut fi copleşit de bolovani dacă ar fi existat apărători care să îi arunce asupra oamenilor săi. Drumul era larg abia pentru patru persoane umăr la umăr”. Fericit că a intrat în Cilicia, probabil la sfârşitul lunii iunie, a coborât în „câmpia întinsă şi bine udată de dincolo, plină de feluriţi copaci şi viţă-de-vie”, aşa cum o găsise Xenofon, şi „cultivată din belşug cu susan, mei, grâu şi orz”. Era de ajuns pentru a sătura trupele flămânde, în timp ce regele şi armata s-au grăbit să parcurgă cei peste nouăzeci şi cinci de kilometri către Tars, Callisthenes arătând vechile oraşe homerice din apropiere care, fără îndoială, spre entuziasmul lui Alexandru, fuseseră prădate odinioară de suliţa lui Ahile cel iute de picior.

Orice ar fi putut spune Alexandru, forţarea Porţilor Ciliciene nu s-a datorat în totalitate norocului. O parte a

motivului se afla, de data aceasta, acolo unde nu putea să îl vadă: la curtea inamică a regelui persan. În palatul regal de la Susa nu existase nimic fără probleme sau homeric în legătură cu progresul lunilor iunie şi iulie. Începuseră cu speranţa că vestea bună a lui Memnon va continua, că Alexandru va fi ademenit departe în Asia şi va fi evitată o confruntare, în timp ce pământul va fi devastat în calea sa, aşa cum sugerase Memnon la Granicus. Exact asta continuase să facă satrapul de la Porţile Ciliciene. La sfârşitul lunii iunie, Alexandru intrase în Cilicia, în timp ce strategia lui Memnon încă funcţiona, dar printr-o lovitură crudă, pe măsură ce armata sa trecea fără împotrivire prin defileu, moartea lui Memnon devenise cunoscută la Susa şi, odată cu aceasta, Marele Rege hotărâse să adopte planuri mai pozitive. La acel moment, strâmtorile Porţilor Ciliciene fuseseră spulberate; Alexandru fusese chemat să treacă prin ele de dragul unei politici care acum urma să fie abandonată.

La sfârşitul lunii iunie sau în iulie, la auzul morţii lui Memnon, regele Darius a convocat cu nerăbdare un consiliu de sfetnici nobili. Dat fiind că Alexandru se apropia în forţă de îndepărtatul Tars, s-a auzit la curte că tactica era în curs de examinare. Prieteni Onoraţi şi Rude Regale, unele onorifice, altele într-adevăr coborând din haremul imperial, satrapi şi purtători de baston, însoţitori de masă, guvernatori *Vitaxa*, binefăcători ai regelui *(Orosang)*, purtători ai veşmintelor de purpură regală, chiliarhi ai Nemuritorilor şi toţi comandanţii *Hazarapat* mai mărunţi, adunaţi în grabă, ştiind că la Susa viitorul lor urma să fie pecetluit. În camera de consiliu, oaspeţii adunaţi au respectat prezenţa superioară a regelui lor; au fost exprimate opinii, punctele de strategie au fost discutate, dar convingerea lui Darius că, fără Memnon, nu se mai poate baza pe războiul mutat în Balcani a fost în general acceptată ca fiind corectă. O nouă mişcare trebuia făcută chiar împotriva lui Alexandru. Întrebarea era însă unde ar fi fost cea mai eficientă mişcare. Generalul atenian Charidemos se alăturase perşilor după ce fusese exilat de Alexandru, şi aici se spune că ar fi propus să ia chiar el 100 000 de oameni, inclusiv 30 000 de mercenari greci, şi să i

se împotrivească singur lui Alexandru. Dar Darius nu a vrut să-şi împartă armata şi a fost supărat de observaţiile insolente pe care le adăugase Charidemos; prin urmare, „l-a apucat de cingătoare, după obiceiul persan, şi l-a predat însoţitorilor săi pentru execuţie”. Este posibil ca povestea să fi fost dramatizată de un patriot grec, dar faptul central al dezacordului lor este probabil adevărat. Reacţia lui Darius a fost să insiste asupra convocării celei mai mari forţe şi să meargă personal la război. Nici un atenian renegat nu l-a descurajat în opiniile sale; prin urmare, căpeteniile au răspândit vestea, scribii au tradus detaliile în aramaică, curierii au pornit călare cu scrisorile lor pecetluite; hiparhii şi eparhii au citit soliile, s-au resemnat cu ce este mai rău şi şi-au părăsit reşedinţele. Ochii şi Urechile regelui dădeau târcoale în căutarea celor şovăielnici, în timp ce soţiile regale şi concubinele imperiale se îmbrăcau pregătindu-se să se alăture, ca de obicei, armatei în mişcare şi îşi aşteptau carele şi cămilele.

În căldura apăsătoare din iulie, Darius s-a mutat spre vest, în Babilon, un oraş sufocant, cu un palat înăbuşitor, pe care strămoşii săi încercaseră întotdeauna să-l evite în toiul verii. Soarele şi nisipul ardeau deopotrivă, dar Marele Rege ştia că trebuie să se grăbească; deja umbla vestea că Alexandru intrase în Cilicia şi, în şase săptămâni, putea ameninţa zidurile masive ale Babilonului. Era prea puţin timp pentru a chema trupele din satrapiile superioare de la est şi nord-est de Hamadan pentru a face faţă situaţiei de criză, dar era suficientă putere militară la îndemână. Cele două zone principale de creştere a cailor din imperiu încă erau accesibile, precum şi câmpiile nisaene ale mezilor, cu faimoasa lor întindere de lucernă, şi păşunile la fel de rodnice din Armenia, renumite pentru cei 20 000 de cai trimişi în fiecare an ca tribut. Călăreţi înarmaţi puteau fi convocaţi de la coloniştii regelui şi nobilimea locală; problema era infanteria de susţinere, pentru că singurii nativi instruiţi, în afară de prăştieri şi de arcaşi, erau faimoasele gărzi de palat supranumite cei 10 000 de Nemuritori. Aveau nevoie însă de aliaţi mai puternici, şi nu exista altă variantă decât slăbirea campaniei maritime în

Marea Egee prin convocarea majorităţii grecilor năimiţi din flotă.

Pe patul de moarte, Memnon îi numise pe nepotul său persan şi pe adjunctul său amirali temporari, iar cei doi luptaseră cu îndrăzneală. Până în august, forţaseră în cele din urmă Mytilene să se predea, „îndemnându-i pe locuitori să devină aliaţi ai lui Darius, în conformitate cu pacea lui Antalcidas încheiată cu Darius”, un acord cât se poate de nefavorabil, dat fiind că această pace a lui Antalcidas, încheiată cu cincizeci şi trei de ani înainte de regele Artaxerxes al II-lea, lăsase insulele din Marea Egee libere, fără să datoreze nimic Persiei. Tratatul fusese probabil încălcat suficient de des pentru a fi uitat de o nouă generaţie de insulari; în acest caz, Mytilene a fost recompensată pentru slabul său simţ al istoriei cu o garnizoană, un comandant străin, revenirea exilaţilor bogaţi la jumătate din proprietatea lor, un tiran şi o amendă punitivă. Capturarea Lesbosului a deschis calea flotei către Dardanele, dar înainte ca ambii amirali să poată urmări acest lucru, au sosit ordine pentru livrarea majorităţii trupelor greceşti angajate. Aşadar, poate la jumătatea lunii august, aproape două sute de corăbii au fost deviate spre est de-a lungul punctelor deschise de aprovizionare de la Cos şi Halicarnas către Tripoli, pe coasta Siriei, unde puteau preda mercenarii unui alt nepot al lui Memnon. Navele urmau să acosteze pe plajă, iar mercenarii urmau să pornească în marş spre Darius, „30 000 de greci” conform suitei lui Alexandru, număr care ar trebui redus sau chiar înjumătăţit.

Amiralii perşi şi-au unit forţele la Marea Egee pentru a-şi continua războiul cu doar 3 000 de mercenari şi o sută de nave de război. Perspectivele lor erau mult reduse, dar Darius nu le tulburase inutil, pentru că avea nevoie de toată infanteria posibilă pe uscat. De la curte, el trimisese după corpul de cadeţi al perşilor, băieţi recrutaţi în număr mare pentru tăierea copacilor, vânătoare şi lupte corp la corp ca pregătire pentru serviciul militar. În toiul crizei, au fost aruncaţi în viaţa de adult, indiferent de vârstă sau de experienţă. Fiecare bărbat apt a fost convocat, şi în zona din jurul reşedinţei regale din Babilon efectele unei

asemenea urgenţe pot fi încă detectate. Ridicând cortina Imperiului Persan, este posibil să scoţi la iveală problemele locale ale unei mobilizări şi să vezi direct viaţa unui soldat imperial.

Când perşii cuceriseră prima oară Babilonul, cu două sute de ani înainte, ei împărţiseră pământul său nemaipomenit de roditor pentru a se potrivi propriilor interese. O mare parte din acesta fusese alocat slujitorilor şi soldaţilor ca mijloc de întreţinere; perşii s-au confruntat cu nevoia de arme scumpe şi complexe, şi, întrucât numai împroprietăririle puteau finanţa acest lucru într-o societate rurală fără bani sau monede, au introdus un sistem de tip feudal care, oricât ar fi fost de sofisticat datorită limbii şi metodelor guvernului persan, se poate demonstra că provine de la predecesorii lor imperiali, mezii. Ca în câmpiile Lidiei, şi în câmpiile Mesopotamiei familiile soldaţilor străini de departe fuseseră împroprietărite, unele cu circa 28 de hectare, în puţinele cazuri în care se cunoaşte întinderea lor, şi dispuse în regiuni, în funcţie de clasă sau naţionalitate, fie arabi, evrei, egipteni, sirieni sau indieni, supravegheaţi de ofiţeri de district, responsabili de colectarea impozitelor anuale datorate regelui lor de proprietarii de pământuri. Spre deosebire de coloniştii străini din Lidia şi din alte părţi, cei din Babilonia şi-au consemnat afacerile pe tăbliţe de lut în limba akkadiană, şi întrucât lutul ars poate supravieţui veacurilor, un tezaur al tăbliţelor lor a fost găsit intact în apropierea oraşului Nippur. Informaţiile lor se referă la activităţile unei asociaţii de întreprinzători nativi numită Murasu, ceea ce înseamnă, în mod sugestiv, „pisică sălbatică”, iar din dovezile lor detaliate se poate extrage un tipar important.

Fuseseră emise trei tipuri principale de împroprietăriri: pământ pentru cai, teren de tras cu arcul şi teren pentru pregătirea carelor; chiar numele lor oferă o perspectivă asupra armatei persane, pentru că proprietarii au servit ca arcaşi feudali, cavalerie grea şi călăreţi echipaţi cu car şi cal. Toţi trebuiau să plătească impozite anuale, „făină pentru rege”, „un soldat pentru rege” şi „impozite pentru gospodăria regală”, plătite în greutăţi de argint nebătut. Nici o familie nu putea vinde vreo parte din drepturile sale

funciare şi, dat fiind că mulţi au preferat să lenevească mai degrabă decât să lucreze pământul, negociau din ce în ce mai mult cu localnici, cum ar fi cei de la banca Murasu, pregătiţi să preia în arendă bucata lor de pământ, să plătească taxele anuale din venituri şi să cultive pământul pentru propriul profit. Spre deosebire de colonişti, bancherii au fost ajutaţi de un număr mare de oameni, argint, boi, seminţe, de drepturi asupra apei şi de pompe cilindrice. Dar, deşi taxele şi pământul puteau fi arendate unui întreprinzător „pisică sălbatică”, coloniştii din unele, dacă nu chiar din toate regiunile erau responsabili şi pentru serviciul militar. Datoria serviciului militar era personală şi trebuia îndeplinită de familia proprietarului; nu putea fi arendată odată cu pământul şi, aşa cum arată evidenţele Murasu, cu nouăzeci de ani înainte de Alexandru existau complicaţii în cadrul sistemului. Este puţin probabil să se fi schimbat ceva până în momentul în care Alexandru a invadat regiunea, deoarece sistemul a supravieţuit sub succesorii săi.

Într-un document remarcabil, problemele sunt expuse în detaliu. În 422, regele Artaxerxes îşi chemase coloniştii să atace oraşul Uruk, dar convocarea îl luase prin surprindere pe un proprietar evreu de pământ. Probabil din cauza problemelor financiare, tatăl evreului fusese forţat să adopte un membru al băncii Murasu, astfel încât bancherul să poată moşteni o parte din lotul familiei şi, dat fiind că pământul putea fi deţinut doar de un membru al familiei, adopţia era singurul mijloc de a ocoli legea regelui şi de a înzestra un străin. La moartea tatălui, bancherul adoptat deţinea o parte a fermei, iar adevăraţii moştenitori restul. În 422 li s-a prezentat cererea regelui pentru argint, armament, precum şi serviciul personal al unui membru al familiei ca un cavaler complet echipat, cu cal. Norocos cu „fratele” său bancher, evreul făcuse o afacere avantajoasă; bancherilor „pisici sălbatice” nu le plăcea să lupte, aşa că agentul lor adoptat avea să finanţeze armura, impozitul pe argint, calul şi, foarte probabil, şi pe grăjdar, în timp ce evreul pleca să îşi rişte viaţa.

În bucuria inimii sale, evreul Gadal-Iama i-a vorbit astfel fiului lui Murasu: câmpurile sădite şi arate, terenul pentru cai al tatălui meu acum le deţii pentru că tatăl meu l-a adoptat cândva pe tatăl tău. Aşa că dă-mi un cal cu grăjdar şi harnaşament, o armură de fier pentru cal, un coif, o platoşă de piele, un scut, 120 de săgeţi de două feluri, un accesoriu de fier pentru scutul meu, două suliţe de fier şi o mină de argint pentru provizii, şi îmi voi îndeplini îndatoririle care apasă pe pământurile noastre.

Deoarece călăreţul nu deţinea arc, săgeţile trebuiau să fie predate casierului şi apoi distribuite proprietarilor de terenuri cu arc şi car.

Dar în vara anului 333 nu toţi coloniştii îşi împărţeau pământul cu un bancher bogat care îşi putea plăti echipamentul militar; adopţia bancherului este în sine un semn, la fel ca numărul tot mai mare de arendări şi ipoteci din documentele Murasu, că pentru acei colonişti viaţa fusese tot mai grea sau mai incomodă odată cu trecerea anilor. Impozitul anual a fost fixat fără a lua în considerare o recoltă proastă şi, mai rău, loturile au rămas de aceeaşi dimensiune, deşi trebuiau lăsate moştenire tuturor membrilor de sex masculin ai familiei; până în 420, coloniştii trăiau cultivând o treime, un sfert, o optime sau chiar a cincisprezecea parte din bucata de pământ iniţială. Obligaţiile lor au rămas aceleaşi, un soldat complet echipat pentru fiecare fermă, chiar şi când numărul gurilor de hrănit într-o familie crescuse. Indienii sau sirienii nu au putut face faţă creşterii obţinute din agricultura intensivă la scara întreprinzătorilor Murasu, astfel încât surplusul anual al coloniştilor a scăzut pe măsură ce nevoile lor domestice au crescut. Puteau să se scufunde în datorii sau să adopte un bancher ca fiu; în orice caz, nu mai erau atât de capabili să se înarmeze la standardele costisitoare ale regelui lor. Caii şi carele au nevoie de întreţinere, iar un lot împărţit în cincisprezece părţi nu are cum să asigure aşa ceva; nu este indicat să ne bazăm prea mult pe documentele unei zone restrânse, mai ales că Babilonia era mai urbanizată decât alte satrapii, dar se pare că un motiv pentru care Marele Rege a contat mai mult pe trupele greceşti angajate în

secolul al IV-lea l-a reprezentat abilităţile în scădere ale propriilor colonişti supraaglomeraţi.

Astfel, în timp ce Darius îşi aştepta arcaşii şi călăreţii, ar putea fi iertat pentru visele pe care i le-au atribuit istoricii greci, viziunea taberei macedonene strălucind şi cea cu Alexandru înveşmântat în robă regală persană, făcându-se nevăzut într-un templu babilonian. Călăreţii de tip feudal şi trupele regale de cadeţi nu aveau cum să fie soluţia ideală pentru a înfrunta infanteria macedoneană şi cavaleria însoţitorilor, dar în câmpiile din apropierea oraşului Marele Rege se refugia în cifre şi se consola cu numărarea trupelor convocate. S-a construit o incintă circulară, capabilă să cuprindă 10 000 de oameni o dată. Aceasta se umplea şi se golea până ce trecea toată armata şi erau numărate zecile de mii de soldaţi. Mezi, armenieni, hircanieni, nord-africani şi perşi: „din zori până în seară”, în perspectiva exagerată a istoricilor, 400 000 de oameni au fost inventariaţi dincolo de palisadă. Adevăratul lor număr nu poate fi estimat, şi nici nu contează mai departe; dar în zorii unei zile de la sfârşitul lui august sau din septembrie, au ridicat tabăra cu miile şi au pornit cu paşi greoi spre vest, printre canalele bine aprovizionate ale ţinutului asirian.

La sunetul trâmbiţei, Focul Sacru a fost înălţat pe altarele sale de argint: magii preoţi au urmat cântând imnul tradiţional; 365 de tineri înveşmântaţi în purpură au păşit în spatele lor, „tot atâţia cât numărul de zile din anul persan”. Caii albi de pe câmpurile medice loveau din copite în faţa Carului lui Ahura Mazda, cu vizitiii lor îmbrăcaţi în alb şi cu cravaşe de aur; cel mai mare cal dintre toţi era pregătit să tragă Sfântul Car al Soarelui. Gărzile Nemuritorilor, numite astfel de greci deoarece numărul lor nu scădea niciodată sub 10 000, au mărşăluit în urma lor în ordine solemnă, în timp ce rudele regale şi purtătorii de suliţe au deschis calea către carul regelui. Aur din belşug strălucea în trăsura lui, iar jugul scânteia, bătut cu felurite nestemate; de ambele părţi se ridicau imagini ale zeilor, printre care o acvilă de aur, simbol al lui Ahura Mazda, îşi întindea binevoitoare aripile pictate. Înăuntru stătea regele bărbos Darius, tras la faţă şi îmbrăcat într-o tunică albă tivită cu purpură: de pe umeri i se revărsa o mantie brodată „pe care se luptau

şoimii aurii cu ciocurile lor încovoiate”; de cingătoarea lui de aur atârna un iatagan a cărui gardă era făcută dintr-o singură piatră preţioasă; pe cap avea coroana canelată a Regelui Regilor, legată cu o panglică albastră cu alb. Cavaleria şi infanteriştii defilau în apropiere, protejând carul reginei şi pe cel al reginei-mamă, care urmau în spatele lor; mai în urmă, cincisprezece căruţe trase de catâri purtau eunuci, guvernante şi pe copiii regali; 365 de concubine ale regelui veneau la oarece depărtare, îmbrăcate adecvat, în timp ce 600 de catâri şi 300 de cămile avansau pe laturi, încărcaţi cu comori imperiale.

În tabăra macedoneană, în cele două luni în care s-a reunit armata lui Darius, evenimentele au luat o întorsătură nefericită. După ce forţase Porţile Ciliciene în iulie, Alexandru se grăbise să cucerească Tars, salvându-l de la a fi incendiat de perşi. Mărşăluise rapid în arşiţă, coborând aproximativ 1 000 de metri într-o câmpie fără vânt şi, când a ajuns în oraş, era bineînţeles obosit şi prăfuit. Prin Tars curg apele gălbui ale Cydnosului, un râu larg despre care se spunea că este răcoros; Alexandru, ne spune Aristobulos, era deja febril. Alţii spun că a înotat în râu încă sănătos. Dar apele locale au o faimă rea; în 1189, Calycadnus l-a căpătuit cu o răceală pe Frederic Barbarossa, la fel de nerăbdător să înoate în cursul unei cruciade. În câteva ore, Alexandru a răcit din cauza apei reci. Însoţitorii săi l-au aşezat nedormit şi tremurând în cortul său regal, dar în timp ce se ghemuia de durere, iar medicii deznădăjduiţi nu mai ştiau ce tratament să îi dea, a apărut un anume Filip Grecul, un om foarte „de încredere în chestiuni medicale şi care nu trecuse neobservat în armată”. Îl îngrijise pe Alexandru din copilărie şi, cunoscându-i temperamentul, a propus o purgaţie cu un medicament puternic. Alexandru era disperat să-şi revină şi şi-a dat acordul.

În timp ce Filip făcea rost de leacurile necesare, se pare că i-a fost înmânată lui Alexandru o scrisoare de la Parmenion; unii spun, neverosimil, că sosise cu două zile înainte şi că Alexandru o ascunsese sub pernă. Potrivit lui Parmenion, Filip doctorul fusese mituit de Darius pentru a-şi ucide pacientul regal, dar când Filip a reapărut, Alexandru a ignorat orice avertisment de acest fel. I-a întins lui Filip

scrisoarea, a luat paharul cu leacuri şi l-a băut în acelaşi timp în care Filip citea mesajul. Deodată, Filip „a arătat destul de clar că nimic nu era în neregulă cu leacurile sale: el nu era deranjat de scrisoare, ci pur şi simplu i-a poruncit lui Alexandru să se supună oricăror alte instrucţiuni pe care i le-ar putea da. Dacă avea să facă acest lucru, urma să se refacă”. Purgaţia a funcţionat în cele din urmă şi febra lui Alexandru s-a domolit: „Alexandru i-a dovedit apoi lui Filip că are încredere în el, convingându-i pe ceilalţi însoţitori că este loial prietenilor săi, sfidând suspiciunile, şi că este curajos în confruntarea cu moartea”. Aristobulos ar fi fost de acord, deşi a negat episodul cu înotul.

Povestea acestei scrisori nu a fost crezută în mare parte, deoarece pare prea dramatică. Dar istoria nu este adevărată doar când este plictisitoare şi, deşi intervenţiile lui Parmenion nu trebuie crezute prea uşor, nu există dovezi externe care să conteste această scenă grăitoare. Conform legendei, cu siguranţă, Parmenion este transformat ulterior într-un duşman personal al medicului sau chiar într-un otrăvitor viclean, sperând să-l omoare pe Alexandru şi să scape de vinovăţie prin scrisoarea sa de avertizare. Dar aceste înfrumuseţări legendare nu demonstrează că povestea a apărut mai întâi pentru a-l discredita. Încrederea şi îndrăzneala sunt virtuţi de aşteptat la oricare mare general şi, chiar dacă Alexandru nu era atât de imparţial în loialităţile sale, aşa cum implică linguşirile, distingea cu precizie între prietenii adevăraţi şi falşi, apreciindu-i pe primii şi îndepărtându-i pe cei din urmă. Aceasta vine mult în favoarea poveştii medicului şi a scrisorii care aduce această caracteristică în prim-plan.

Boala lui Alexandru la Tars a fost o întârziere mai gravă decât a spus-o vreunul dintre istoricii săi. În lungile săptămâni din iulie şi august şi până la jumătatea lui septembrie, regele a rămas la pat, fără să ştie că armata lui Darius fusese convocată, cu atât mai puţin numărată şi condusă din Babilon spre vest. Tacticile lui Alexandru încă erau centrate pe linia de coastă şi, pe măsură ce îşi revenea încet-încet, era suficient să-şi facă griji pe mare. Chiar şi fără mercenarii lor greci, succesorii lui Memnon se făceau simţiţi; navigaseră spre nord până la insula

Tenedos, o bază pentru nave comerciale chiar lângă Dardanele, şi o cuceriseră, din nou, cu o falsă referire la o pace din trecut. Zece corăbii fuseseră detaşate către Insulele Ciclade din sudul Greciei, unde urmau să aştepte veşti de la spartani şi de la alţi greci nemulţumiţi; Antipater era alarmat de siguranţa coastei Greciei şi chemase sub arme ce nave de război putuse, plasându-le sub conducerea unui macedonean, probabil nepotul doicii lui Alexandru. Un raid a capturat opt corăbii ale flotei avansate a perşilor şi le-a pus pe fugă pe celelalte, dar nu a trecut mult până când sute de nave inamice au venit spre sud. Cei doi ofiţeri de recrutare ai flotei aliate a lui Alexandru au constatat că totul mergea încet şi dificil, probabil pentru că majoritatea grecilor preferau să rămână neutri. Alexandru nu putea continua decât prin capturarea bazelor terestre asiatice, acel proces dezolant care îl aducea mai aproape de porturile Siriei şi Feniciei, deşi porturile insulare şi cel din Halicarnas erau încă deschise inamicului din spate.

De acum înainte, el rămăsese fără hărţi detaliate sau contacte locale şi, pentru a afla ce avea să urmeze, urma să consulte cu siguranţă povestirea marşului lui Xenofon, detaliat cu precizie pe ore şi pe distanţe. De aici, a putut deduce că următoarea fortăreaţă inamică de pe coastă este trecătoarea Stâlpul lui Iona, din Cilicia în Siria, la peste o sută de kilometri distanţă şi, pe baza acestei lecturi, l-a trimis pe Parmenion într-un ritm relaxat în jurul coastei spre a o cuceri în avans, în speranţa că ansamblul său de ziduri duble cu turnuri şi râul din cale nu vor fi prea păzite. Personal, avea să meargă spre vest în direcţia opusă, imediat ce se va simţi în stare.

Cât de ironic sună acum aceste planuri minuţioase. În tot acest timp, Darius se apropia de câmpiile Siriei, unde avea să îşi aşeze tabăra şi să aştepte să atace imediat ce Alexandru avea să coboare din munţii Amanus la câmpie. Între timp, Alexandru a mărşăluit şi apoi s-a retras, cu siguranţă neştiind unde se afla Marele Rege, darămite să ştie de schimbarea planurilor sale; altfel, nu ar fi îndrăznit să-şi împartă trupele. Pentru macedoneni, această operaţiune de rutină trebuia să pară încă o etapă în cucerirea laborioasă a coastei; au aşteptat până când

regele lor s-a simţit mai bine, l-au văzut pe Parmenion dispărând spre est cu cavaleria şi, la sfârşitul lunii septembrie, când Alexandru îşi revenise în cele din urmă, şi-au reluat drumul spre oraşul în ruine Anchialos, neştiind de riscul de care aveau să fugă curând. În centrul acelui oraş cu ziduri înalte se afla mormântul fondatorului său Assurbanipal, regele Asiriei la mijlocul secolului al VII-lea î.Hr., cu o sculptură a regelui bătând din palme cu mâinile deasupra capului şi cu o inscripţie dedesubt în scriere cuneiformă. Intrigat, Alexandru i-a pus pe coloniştii locali să o traducă în folosul său: „Sardanapal, fiul lui Anakyndaraxes” – se spunea – „ar fi clădit Anchialos şi Tars într-o singură zi; străine, mănâncă, bea şi fă dragoste, deoarece alte lucruri omeneşti nu merită acest lucru”, „acest lucru” fiind o bătaie din palme a regelui. Istoricul Aristobulos, care şi-a scris cartea când avea peste optzeci de ani, a evitat această referire directă la sex şi a reformulat sfatul cu „mănâncă, bea şi fii vesel”. Inscripţia devenise oricum de neînţeles, şi ceea ce spuneau localnicii erau doar bârfe. Cu toate acestea, istoria lui Callisthenes a consemnat exact expresia indecentă spre plăcerea lui Alexandru, care apoi şi-a continuat marşul, o negare vie a oricărei astfel de filosofii a dezertării.

Următoarele zece zile au fost dovada însănătoşirii regelui. Tribali fioroşi au fost trimişi într-o campanie de şapte zile, un oraş propersan a fost sancţionat şi a sosit vestea bine-venită că ultimele fortăreţe din Halicarnas şi de pe coasta lui, inclusiv Cos, căzuseră în cele din urmă în mâinile macedonenilor. Alexandru era dornic să sărbătorească acest prim succes în campania navală, aşa că a oferit sacrificii zeului grec al Vindecării ca mulţumire pentru propria refacere şi a organizat o cursă cu torţe, jocuri atletice şi competiţii literare. Succesul, măcar de-ar fi ştiut, avea să fie de scurtă durată, deoarece Cos şi Halicarnas urmau să fie curând ameninţate şi pierdute din nou. Cu toate acestea, Alexandru s-a mutat spre sud-est, la Mallus, unde a oprit conflictele civile şi a abolit plata tributului, mulţumit de presupusa legătură cu legendarii săi strămoşi greci; generos şi mişcându-se liber în lumea mitului, regele îşi reintrase în ritm. Era în plină lună octombrie, când dintr-

odată a sosit un mesaj de la îndepărtatul Parmenion despre graniţele Siriei şi Ciliciei: Darius fusese văzut campând cu o armată mare, la doar două zile de marş de Porţile Siriene şi de Stâlpul lui Iona.

Trebuie să fi fost greu să îţi păstrezi calmul la primirea acestor veşti. În ultima lună, Alexandru lâncezise de-a lungul coastei de sud a Turciei, cu forţele risipite şi cu iarna care bătea la uşă; gândurile sale zburaseră la flota persană şi la manevrele ei periculos de neîngrădite spre Grecia, şi trebuie să fi sperat că vremea aspră de toamnă putea închide mai devreme sezonul de navigaţie. Erau probleme atât în cadrul comandamentului său, cât şi în afara acestuia.

Recent, primise scrisori de la Olimpia care îl avertizau în sfârşit cu privire la Alexandru lincestianul şi abia acum, nu cu un an mai devreme, a făcut pasul de a-l aresta în comandamentul său de cavalerie. În acelaşi timp, prietenul său apropiat Harpalos, şchiop şi fără soldaţi, plecase în Grecia, dincolo de o mare ostilă, pentru a stabili legături în oraşul portuar din sudul Greciei, Megara, probabil pentru a alunga flota persană care se apropia. Un alt trimis mersese cu el într-o călătorie pe mare şi mai îndrăzneaţă, din Grecia până în sudul Italiei, pentru a vorbi cu fratele Olimpiei, regele Alexandru al Epirului, din nou, fără îndoială, despre posibilul ajutor acordat Greciei pe mare. Era o perioadă îngrijorătoare pe toate fronturile, iar acum se ivea şi ameninţarea unei mari armate persane.

Niciodată mai fericit decât atunci când era provocat, Alexandru „şi-a adunat nobilii însoţitori şi le-a spus vestea, iar aceştia i-au spus răspicat să-i conducă drept înainte, exact aşa cum erau. Lăudându-i, a încheiat întâlnirea, şi a doua zi i-a condus spre est împotriva lui Darius şi a perşilor”. Prin compararea însemnărilor cu istoria lui Xenofon, Alexandru putea calcula că, într-un ritm rezonabil, armata va ajunge la graniţele Siriei în trei zile sau în vreo douăzeci şi cinci de ore obişnuite pe drum. Cu toate acestea, nu era momentul de a fi rezonabil, şi armata era subţiată prin absenţa lui Parmenion; prin urmare, şi-a pus oamenii să mărşăluiască susţinut şi să parcurgă mai mult de o sută de kilometri în patruzeci şi opt de ore. Drumul de

coastă spre est era neted şi primitor, iar ferme fertile se întindeau de ambele părţi; unde ţărmul Mediteranei coteşte brusc spre sud spre Siria, drumul continua pe linia ţărmului, cu marea încă în dreapta lui Alexandru şi umbrele munţilor Amanos pe stânga. Chiar la marginea Ciliciei se întindea oraşul Issos, arătând drumul către satrapia Siriei şi spre sud; aici, Alexandru i-a abandonat pe toţi codaşii şi invalizii pentru care marşul se dovedea prea rapid. Între timp, Parmenion se întorsese din recunoaştere pentru a-l întâlni şi împreună, regele şi generalul, s-au grăbit să ajungă la Porţile fortificate ale Siriei, la modernul Stâlp al lui Iona, pe care avangarda îl capturase. La câţiva kilometri sud de acest post de frontieră au oprit la Myriandros, ştiind că în sfârşit se aflau în apropiere de trecătoarea Beilan. De aici, puteau să traverseze marginea lanţului Amanos şi să ajungă în grabă spre est în Asiria şi astfel, sperau ei, în tabăra regelui Darius, înainte ca el să afle de apropierea lor. Acum se lăsa seara celei de-a doua zile şi marşul solicitase infanteria la maximum; a fost ca o minune când, în timpul nopţii, a izbucnit „o furtună grea şi ploaia a căzut din cer, măturată de un vânt violent. Acest lucru l-a ţinut pe Alexandru în tabără”. Sugestia este că, altminteri, ar fi reluat marşul înainte de zori.

Nu avea cum să ştie ce binecuvântare trimisă de cer avea să se dovedească acest vânt de toamnă târzie. Trecuseră cel puţin patru zile de când spionii lui Parmenion îl observaseră pe Darius spre est, în câmpiile de lângă Sochoi, iar tactica Marelui Rege merită o consideraţie mai atentă decât cea pe care i-au acordat-o macedonenii. Ajunsese la Sochoi, probabil, la sfârşitul lunii septembrie şi, aşa cum l-au sfătuit ofiţerii săi, aşteptase în spaţiile deschise pentru a-şi desfăşura toată forţa împotriva lui Alexandru, care înainta din dealurile de coastă către trecătoarea Beilan. Dar devenise nerăbdător. Îşi detaşase convoiul de bagaje spre sud-vest, până la Damasc, o alegere inexplicabil de îndepărtată a locului, dar probabil că intenţiona să uşureze povara aprovizionării cu alimente din câmpia Sochoi şi să-i aducă pe cei care urmau tabăra mai aproape de corăbiile de transport ale mercenarilor instalaţi pe plaja din portul din apropierea oraşului Tripoli; poate şi

alegerea ar fi mai uşor de înţeles dacă oraşul antic Sochoi ar putea fi localizat cu o anumită exactitate. După ce şi-a descărcat bagajul, Darius a început să se îndrepte spre nord pentru a-l căuta pe Alexandru însuşi, împotriva sfatului ferm al dezertorului macedonean Amyntas.

Sistemul său de spionaj avansat poate fi doar intuit. Probabil că auzise un zvon despre boala lui Alexandru; posibil, cercetaşi sau fugari avertizaseră despre apropierea lui Parmenion de pe coastă până la Stâlpul lui Iona. Dacă da, se părea că Alexandru era reţinut în Cilicia şi îşi împărţise nechibzuit forţele. Momentul părea potrivit să mărşăluiască spre nord, pe partea continentală a munţilor Amanos, şi să pătrundă în pasul Hasenbeyli la o altitudine de circa 1 220 de metri, apoi să aducă armata spre sud şi înapoi pe drumul principal, în josul trecătorii Kalekoy din Issos. Dacă Darius ştia de înaintarea lui Parmenion, el ar fi putut şti, de asemenea, că aceste trecători fuseseră lăsate fără apărare; dacă nu, norocul era să-l vezi în siguranţă prin ei.

Trebuie să fi început acest marş spre nord la scurt timp după ce cercetaşii lui Parmenion se retrăseseră cu veşti despre locul în care se afla. În vreo patru sau cinci zile, avea să ajungă la pasul Hasenbeyli, aşteptând totuşi să se întoarcă pe drumul principal şi să ocupe Issos. Fie avea să aştepte acolo să se lupte cu Alexandru când venea spre est, prin trecătoarea Kara Kapu din Tars, fie avea să se mute spre vest, spre Tars, şi spera să-l prindă bolnav la pat. Nu putea şti că, în timp ce mărşăluia spre nord, pe partea continentală a lanţului Amanos, Alexandru cobora versantul de coastă sudic şi cu atât mai puţin că Alexandru mergea într-un ritm care părea incredibil celor care nu încercaseră niciodată un marş forţat. În cursul unei nopţi, Alexandru a coborât pe o parte a drumului de coastă, în timp ce Darius era fie în tabără, fie în marş pe cealaltă; şi nu există prea multe exemple mai stranii de recunoaştere insuficientă în istoria războiului antic. În aceeaşi noapte în care Darius a ajuns prin trecătoarea Kalekoy în Issos, aşteptându-se să-l întâlnească pe Alexandru mărşăluind spre est, Alexandru a traversat Stâlpul lui Iona, aşteptându-se să-l întâlnească pe

Darius campat la est de Sochoi. Nici unul dintre ei nu ştia unde se află celălalt.

Când Darius a coborât în Issos, a găsit invalizii macedoneni pe care Alexandru îi abandonase. Acum se afla la vreo douăzeci şi ceva de kilometri nord de Alexandru, spre ariergarda acestuia, şi totuşi doar viteza excepţională a înaintării lui Alexandru îi oferise această poziţie de invidiat. Darius ar fi putut spera cel mult să-l despartă pe Alexandru de Parmenion; nu-şi putea asuma nici un merit pentru că ajunsese în spatele amândurora. Ca şi când ar fi sărbătorit, a tăiat mâinile bolnavilor macedoneni pe care i-a găsit la Issos, o atrocitate inutilă care urma să-l coste scump, pentru că alţii au scăpat cu barca şi l-au avertizat pe Alexandru că Regele Regilor avea de fapt tabără în spatele său. La Myriandros, pe mare, Alexandru nu avea cum să dea crezare celor auzite. Dar a trimis mai mulţi însoţitori într-o ambarcaţiune cu treizeci de vâsle pe coastă pentru a verifica faptele singuri şi, când au vâslit în golful Alexandretta, au văzut focurile de tabără ale armatei persane şi şi-au dat seama că se întâmplase ce era mai grav. În cele din urmă, legendarul noroc al lui Alexandru părea să-l părăsească.

Cu dureri de picioare din cauza marşului forţat şi îmbibat de ploaia din ziua anterioară, Alexandru nu avea mari şanse de scăpare din mâinile nativilor care ajutau de bunăvoie armata lui Darius. Exista o singură speranţă de a scăpa din capcana în care îl aruncase înaintarea sa. Darius, probabil, avea să meargă spre sud spre strâmtorile de coastă şi se aştepta să cadă în spatele lui Alexandru odată ce acesta ieşise în spaţiu deschis dincolo de pasul Beilan. Şi dacă Alexandru s-ar fi confruntat şi l-ar fi întâlnit pe rege mai întâi în trecătoarea ciliciană?

Cu o armată udă până la piele şi obosită, este un ordin dificil de dat, dar, aşa cum îi spusese dezertorul macedonean Amyntas lui Darius, sfătuindu-l să nu părăsească câmpiile, „Alexandru avea să vină cu siguranţă oriunde l-ar fi auzit pe Darius”. În câteva ore, soldaţii aveau să ridice sarissele pe umeri, caii să se pună în mişcare şi o luptă urma să se ţină în condiţiile lui Alexandru; Alexandru venea într-adevăr acolo unde auzise de Darius. Cu toate

acestea, Darius nu auzise încă de întoarcerea lui Alexandru şi pentru bătălia de a doua zi surpriza nu avea să fie cel mai mic dintre dezavantajele Marelui Rege.

CAPITOLUL DOISPREZECE

La Myriandros, întorcându-se să îl înfrunte pe Darius, prima mişcare a lui Alexandru a fost să ţină o cuvântare în faţa trupelor. În faţa fiecărei unităţi, se spune că a evidenţiat un punct diferit, spunându-le că zeii sunt de partea lor. „De asemenea, le-a amintit succesele din trecut ca un grup şi a menţionat orice fapte individuale de îndrăzneală care au fost îndeosebi de strălucitoare sau remarcabile, numind omul şi acţiunea sa în fiecare caz. Într-un mod fără cusur, el şi-a descris propriul rol de nepreţuit în bătălii.” Se spune, de asemenea, că a adăugat încurajări istorice, reamintindu-le oamenilor despre lungul marş în siguranţă al lui Xenofon prin Imperiul Persan cu şaptezeci de ani înainte; în replică, au spus istoricii săi macedoneni, probabil exagerând, „oamenii lui s-au înghesuit şi au strâns mâna regelui, cerându-i să îi conducă în continuare”. În primul rând, Alexandru le-a ordonat să mănânce, în timp ce trupele de avangardă s-au întors în noaptea de iarnă pentru a controla Porţile Siriene prin care trecuseră cu o noapte înainte.

După lăsarea întunericului, restul armatei s-a întors şi s-a îndreptat spre graniţa siriano-ciliciană, unde a ajuns chiar la timp, la miezul nopţii. Pichetele au păzit tabăra, cu malul Mării Mediterane mai jos, la stânga, iar trupele s-au odihnit, deşi era frig, dar o odihnă bine meritată, pe dealul din jurul Porţilor. La lumina torţelor, se spune că Alexandru a făcut anumite sacrificii, şi într-o singură naraţiune târzie, dintre care doar câteva fraze scurte au dăinuit pe papirus, se menţionează aceste sacrificii: „Cuprins de nelinişte, Alexandru a recurs la rugăciuni, invocându-le pe Thetis, pe Nereu şi Nereidele, nimfele mării, şi pe Poseidon, zeul mării, pentru care a poruncit să fie aruncat în valuri un car cu patru cai; a mai adus sacrificii şi Nopţii”. „Această informaţie nu poate fi verificată, dar ar fi fost cel mai

potrivit dacă noul Ahile ar fi oferit într-adevăr rugăciuni mamei eroului său, lui Thetis cea cu picioare de argint din peştera ei de sub valuri, consolatoarea lui Ahile cel plăsmuit de Homer în momente similare de criză.

Când s-au ivit zorii, la cinci şi jumătate dimineaţa, în jurul datei de 1 noiembrie 333, trâmbiţa a anunţat începutul marşului crucial. În coloane, trupele au păşit pe poteca stâncoasă a trecătorii înguste de lângă Stâlpul lui Iona, cu marea în stânga şi dealurile în dreapta. La aproximativ şase kilometri de poziţia raportată a lui Darius, câmpul s-a deschis puţin şi infanteria a găsit loc pentru a se răspândi în formaţiune de luptă, în timp ce cavaleria mergea la trap în spate, în ordine tradiţională. Acolo unde munţii s-au retras de pe malul mării, curbându-se spre interior, pentru a lăsa o câmpie sinuoasă între poale şi plajă, Alexandru şi-a răspândit şi mai mult infanteria, aranjând-o în ordinea lor clasică de luptă, purtătorii de scut în dreapta, protejând flancul vulnerabil al infanteriei, însoţitorii infanterişti în centru şi mercenarii străini la stânga. Pe măsură ce contraforturile montane au cedat şi câmpia s-a deschis şi mai mult, Alexandru a trimis ordin ca formaţiunile sale să se lărgească din nou, subţiindu-le adâncimea de la şaisprezece la doar opt oameni, doar dacă această subţiere nu a fost exagerată de linguşitorii săi, în timp ce cavaleria înainta din spate, brigăzile aliate în extrema stângă, iar însoţitorii, tessalienii şi lăncierii în extrema dreaptă. Linia se întindea acum de la poalele munţilor până la malul mării, Alexandru comandând partea dreaptă, Parmenion partea stângă, bătălia fiind plănuită să aibă loc pe un front îngust avantajos. Până la amiază, armata lui Darius avea să fie pe deplin vizibilă.

În acest moment intervine geografia. La fel ca la Granicus, armata persană luase o poziţie defensivă în spatele unui râu, la sud de oraşul Issos, dar de data aceasta râul nu a fost identificat cu certitudine, deşi o bibliografie enormă a fost dedicată problemei, culminând cu 690 de pagini inedite ale unui comandant francez, bazate pe o premisă falsă. Există trei râuri principale şi cinci cursuri de apă intermediare de luat în considerare, şi această gamă de alegeri este cea mai incomodă pentru cei care pretind

că au găsit soluţia. Dar, înainte de a consulta terenul, trebuie luată o decizie mai importantă; deşi au dăinuit părţi din naraţiunea militară a lui Callisthenes, se poate avea încredere în detaliile propriului istoric al lui Alexandru?

Chiar şi în Antichitate, naraţiunea militară a lui Callisthenes a fost criticată şi, deşi critica este ilogică, aceasta oferă singurul indiciu despre ce a scris: trei dintre măsurătorile sale sunt specificate, şi el descrie ţărmurile bătăliei ca „accidentate şi greu de traversat". Mulţi experţi care au plasat bătălia pe cel mai nordic râu disponibil, Deli Chai, au sfidat indicaţiile pe care li le-a dat Callisthenes. Scuzele lor nu sunt prea convingătoare. Probabil, aşa cum subliniază aceştia, Callisthenes a exagerat caracterul accidentat al malurilor pentru a glorifica victoria regelui său, iar cele două măsurători ale sale, redate prin numere rotunde, sunt doar estimări; acest lucru nu le face întru totul neadevărate, iar a treia sa măsurătoare, cea mai importantă pentru cele ce urmează, nu poate fi evitată atât de uşor. Locul luptei, susţinea el, avea o lăţime de paisprezece stadii[13] şi, deşi lungimea exactă a stadiului său poate fi disputată la două zecimale, aceasta se ridică la peste doi kilometri. Un linguşitor cu siguranţă ar fi lărgit mai degrabă decât ar fi îngustat câmpul de luptă, deoarece îngustările au fost singurul noroc neprevăzut în favoarea lui Alexandru; un observator nu ar fi dat o cifră atât de sigură ca paisprezece stadii, doar dacă ar fi ghicit-o cu ochiul liber de pe un deal din spatele liniilor. Întrucât Alexandru a plătit topografi greci profesionişti pentru a măsura distanţe precise de orice lungime în Asia, este foarte posibil ca prietenul lui de curte Callisthenes să fi folosit rezultatele acestora în istoria lui şi să ajungă astfel la cifra de paisprezece. Chiar şi în caz contrar, este o metodă nepotrivită de a respinge singura dovadă precisă a unui martor ocular pentru a salva teoriile generalilor germani care au raţionalizat bătălia şi şi-au pierdut entuziasmul ocazional plasând-o mult prea la nord.

---

[13] Veche unitate de măsură grecească, variind între 147 şi 192 de metri (n.tr.).

A-l accepta pe Callisthenes înseamnă renunţarea la malurile mai largi ale râului Deli şi sprijin pentru Payas, în sud. Alexandru şi Darius trebuie să fi luptat pe un front foarte îngust, chiar mai îngust decât cred majoritatea criticilor şi, deoarece macedonenii erau probabil dispuşi doar în rânduri de câte opt, numărul lor efectiv este probabil scăzut, mai aproape de 25 000 decât 35 000. În ziua luptei, marşul lor de la tabără la câmpul de luptă ar fi fost mai scurt, dar s-ar fi confruntat cu un râu mai năvalnic şi mai abrupt decât Deli, în nord. Cât despre Darius, şi tacticile sale au nevoie de un nou accent, deşi istoricii lui Alexandru le-au ignorat. Cu două seri înainte de luptă, el ieşise din munţii de la nord-est de Issos în spatele lui Alexandru, aşteptându-se fără îndoială, în ignoranţa sa, să meargă spre vest prin Cilicia şi să-şi găsească duşmanul încă în aşteptare sau risipit pe coasta de sud a Turciei moderne, poate în vecinătatea Tarsului. De îndată ce băştinaşii l-au surprins cu veşti că Alexandru pornise spre sud în ziua precedentă, îndreptându-se spre Siria, probabil a mulţumit cerului pentru un asemenea noroc şi i-a călcat rapid pe urme, spre câmpiile deschise ale Asiriei, cu scopul de a ataca numai ariergarda. În dimineaţa bătăliei, armata era probabil fără probleme la sud de Issos, tocmai pe ţărmul râului îngust Payas, aşteptând să îl atace pe Alexandru în spaţiu deschis în ziua următoare; el nu s-ar fi târguit cu inamicul în legătură cu întoarcerea şi, aşadar, reapariţia bruscă a lui Alexandru, mărşăluind cu îndrăzneală pe urmele sale, spre Myriandros, trebuie să fi fost mult mai şocantă pentru Marele Rege decât se admite de obicei. Dacă Issos a fost bătălia pe care Alexandru ar fi trebuit teoretic să o piardă, a fost şi bătălia purtată mai devreme decât se aştepta Darius. Când Darius a auzit vestea neaşteptată a întoarcerii macedonenilor, a preferat să rămână pe malul râului Payas, mai degrabă decât să se retragă spre nord, într-un punct ceva mai larg al câmpiei, mai aproape de oraşul Issos. Armata lui se putea desfăşura acolo unde îşi aşezase tabăra, în timp ce o avangardă avea să apere râul până când era pregătit. În mod chibzuit, a ordonat să se aşeze o palisadă la vadurile de pe malurile râului pentru a împiedica un atac inamic. „În acest

moment”, a scris un istoric macedonean, „cei din jurul lui Alexandru şi-au dat seama destul de clar că Darius gândea ca un sclav.” Prins într-o trecătoare ciliciană unde efectivul armatei sale, mai mare decât cel al lui Alexandru, dar nici pe departe atât de mare pe cât pretindea duşmanul său, nu era acum de nici un folos, Marelui Rege i se poate ierta apărarea suplimentară.

Trăsăturile distinctive ale câmpului de luptă, oriunde ar fi fost amplasat, sunt incontestabile. Mărşăluind spre nord, la vreo şaisprezece kilometri de tabăra sa din noaptea precedentă, Alexandru coborâse printr-un ţinut deluros spre o câmpie mică adăpostită între coasta mediteraneeană şi munţii continentali Amanos. Perşii şi macedonenii erau acum separaţi de un râu care traversa direct ruta de înaintare a lui Alexandru, curgând de la poalele munţilor în mare şi formând un meterez natural care l-a favorizat pe Darius în apărare. Îngustimea câmpiei era în avantajul lui Alexandru, întrucât o întindere de paisprezece stadii l-ar fi oprit pe Darius să folosească armata lui superioară numeric. Dar, deşi înghesuit, Marele Rege a făcut imediat un plan competent. El a trebuit să folosească cele două limite naturale ale câmpului de luptă, la dreapta lui Alexandru poalele curbate ale lanţului montan, iar la stânga, plaja plană a Mediteranei. Acolo îşi putea distribui efectivul de oameni cât mai eficient posibil şi spera să străpungă flancurile inamicului şi să-l înconjoare. În tot acest timp, râul afluent a împiedicat infanteria macedoneană.

Înainte ca Alexandru să se gândească chiar el la idee, Darius trimisese trupe în munţi, astfel încât să poată circula nevăzute în spatele flancului drept al lui Alexandru şi să coboare pentru a-l ataca din spate. Această tactică ar fi putut fi decisivă, dacă Alexandru nu le-ar fi ordonat agrianienilor şi arcaşilor să rămână în urmă şi să-i oprească. Prin oprirea trupelor lui Darius la poalele muntelui, ei i-au forţat curând să se retragă. Dacă şiretlicul din dreapta a eşuat, cel din stânga a fost mai promiţător. Alexandru staţionase surprinzător de puţină cavalerie pe aripa extremă stângă, unde râul se vărsa în mare, deşi malul mării era singurul punct evident pentru un atac inamic.

Observând slăbiciunea, Darius şi-a adunat propriii călăreţi pentru a o exploata; din nou, Alexandru şi-a dat seama de greşeală la timp şi şi-a transferat călăreţii tessalieni nevăzuţi în spatele liniilor pentru a consolida apărarea. Întrucât îndepărtarea acestora a slăbit flancul drept, unde datorită terenului mai întins perşii împrăştiaseră linia lui Alexandru, două unităţi de cavalerie de însoţitori au fost dispuse haotic în dreapta, tot în secret în spatele liniilor, iar agrianienii şi arcaşii s-au întors să li se alăture, acum că îşi terminaseră misiunea la poalele muntelui. Cel mai interesant este că aceste adăugiri au fost suficiente pentru a-i oferi lui Alexandru o suprafaţă de luptă mai amplă decât cea a inamicului său, în ciuda presupuselor efective mari ale lui Darius. Dar ambele armate erau înconjurate de mare şi de dealuri, iar Darius păstrase special o rezervă de infanterie.

După aceste mişcări pe furiş din jocul şahului militar, Alexandru a trebuit să-şi evalueze noua poziţie. Deşi probabil era mulţumit că întoarcerea sa rapidă din noaptea precedentă îl prinsese pe Darius în capcană, avea destule motive de îngrijorare. Flancul lui stâng se putea încă îndepărta de plajă, permiţându-le perşilor să-i depăşească şi să galopeze în spatele lui. Mai urgent, centrul şi dreapta se confruntau cu un râu cu maluri dificile şi cu ape umflate de la furtuna recentă. Şi nu putea avea încredere decât în Parmenion pentru a împiedica acest lucru. De data aceasta, era înconjurat de munţi şi nu putea să se mişte în amonte şi să repete manevra de cotitură care funcţionase la Granicus. Cavaleria lui putea gestiona terenul alunecos fără să-şi piardă avântul împotriva arcaşilor perşi şi a infanteriei uşoare, dar însoţitorii infanterişti au fost nevoiţi să constate cât de complicată era acţiunea. Formaţiunea lor a avut tendinţa de a se despărţi întotdeauna pe un teren accidentat şi, dacă inamicul putea intra în interior, pumnalele scurte şi scuturile mici nu ar fi fost o protecţie împotriva atacului lor; planul cel mai înţelept era să permită această slăbiciune şi să lase atacul principal pe seama cavaleriei lui Alexandru, care ar fi străbătut râul fără şovăire, sperând să împrăştie inamicul pe aripa opusă. Dacă reuşeau, urmau să împresoare şi să-i distragă pe

soldaţii greci năimiţi din centrul armatei lui Darius, împiedicându-i să îi hărţuiască pe haoticii însoţitori infanterişti pe care, ca simbol al tiraniei macedonene, îi detestau atât de mult. Totul depindea, deci, de călăreţi, iar moralul şi conducerea cavaleriei erau fundamentale. Prin regele lor urmau să caute un lider: într-un sens real, bătălia de la Issos a fost de a transforma personalitatea lui Alexandru.

Planurile şi reorganizarea durează mai mult decât consideră istoricii, mai ales într-o armată în care mesajele pot fi transmise doar de la o aripă la alta prin viu grai, şi trebuie să fi trecut de amiază în acea zi de noiembrie înainte ca Alexandru să îşi strige îndemnul final, amintindu-le bărbaţilor din fiecare unitate de gloriile lor trecute individuale şi chemând comandanţii după nume şi titlu. „Din toate părţile a apărut strigătul de răspuns: nu mai zăboviţi, atacaţi duşmanul.” La început, trupele au înaintat încet, strigăte de *alalalalai* răsunând pe câmpia marginită de munţi, apoi, la un semn al regelui lor, cavaleria de pe dreapta a dat ghes cailor şi s-a repezit spre râu, cu Alexandru în faţă şi cu arcaşii perşi în minte. Totuşi, pe ambele flancuri, cavaleria lui Darius începuse să se mişte mai întâi într-un atac; cele două părţi s-au ciocnit şi bătălia care a urmat este la fel de obscură pentru posteritate pe cât fără îndoială a fost pentru participanţii săi, luptându-se bărbăteşte prin noroi şi ploaie; reconstituirile detaliate ale unei bătălii antice sunt întotdeauna o chestiune de credinţă, dar patru fapte vitale nu pot fi contrazise, şi de data aceasta este puţin probabil ca rolul lui Alexandru să fi fost exagerat de istoricii săi. Rolul lui avea să conteze într-adevăr foarte mult.

În dreapta, la poalele munţilor, întâlnirea lui Alexandru cu cavaleria lui Darius a fost îndrăzneaţă şi întru totul reuşită. Arcaşii inamici, infanteria uşoară şi cavaleria grea au cedat la primul şoc; a fost mare învălmăşeală, după care însoţitorii, trăgând tare de hăţuri, au reuşit să-şi rotească caii spre stânga şi să lovească în centrul persan, unde, conform obiceiurilor regale, Darius îşi oprise carul. Virtuozitatea lor a venit la timp; înapoi în centrul macedonean, falanga se clătina pe malul râului şi începea

să se deplaseze în derivă, pe măsură ce încerca să se adapteze vitezei regelui şi cavaleriei: rândurile se rupeau, zidul de sarisse se despărţea şi grecii năimiţi ai lui Darius au traversat chiar ei râul să acopere golurile, „sfidând reputaţia larg răspândită de invincibilitate a falangei”. Luptele au fost înverşunate şi pierderile macedonene ar fi fost mai grave dacă nu ar fi fost călăreţii lui Alexandru, care s-au întors în centrul persan şi i-au izolat pe grecii năimiţi din spate, forţându-i să se întoarcă spre ariergarda lor împresurată.

Pe malul mării, la stânga, brigăzile lui Parmenion rezistaseră în faţa prăştierilor orientali şi a cavaleriei grele. Departe de a străpunge un gol lângă mare, călăreţii lui Darius s-au trezit respinşi pentru a se alătura centrului lor, în timp ce tessalienii făceau prăpăd în aripa stângă, intenţionând să o înconjoare şi să se alăture lui Alexandru în urmărire. Pe măsură ce se lăsa întunericul iernii şi cavaleria îşi croia luptând drum spre el de ambele părţi, Marele Rege şi-a dat seama de pericol şi a decis să-şi întoarcă carul şi să fugă, lăsându-l pe fratele său Oxathres să reziste eroic în locul lui printre călăreţii macedoneni care înaintau. Preţ de o clipă intensă, suprinsă într-un mozaic antic al bătăliei, probabil bazat pe o pictură originală a unui contemporan, regele şi-a intersectat privirea cu privirea regelui, Darius îndemnându-şi caii să se întoarcă. Alexandru, forţând atacul, intenţiona să-şi ucidă rivalul străpungându-l cu suliţa. Această înfruntare, cel puţin, Darius urma să o câştige; fratele său Oxathres şi alţi nobili perşi au ajuns la lupte curajoase cu macedonenii şi, apărat de Rudele lui Regale, Darius a fost liber să se zgâlţâie în carul său peste terenul deluros până când râurile şi pâraiele i-au împiedicat înaintarea şi a fost silit să îşi ia calul. A abandonat în car scutul şi roba persană pentru ca Alexandru să le găsească; în timp ce acesta profita la maximum de modul cum începuse, lăsarea serii i-a împiedicat pe macedoneni şi tessalieni să îşi continue urmărirea.

În luptă au fost ucişi 110 000 de perşi, au spus istoricii, în timp ce dintre macedoneni au fost 302; în general ei sunt de acord că aceste cifre ridicole au fost derivate din

Callisthenes, inventând triumful pentru plăcerea regelui său. Ptolemeu, care a participat la urmărire, chiar a întrecut limita lui Callisthenes şi a susţinut că a trecut călare peste cadavrele perşilor care umpleau o râpă. În ciuda cifrelor oficiale, infanteria macedoneană, divizată şi neprotejată, a suferit cu siguranţă pierderi grele din partea grecilor care le-au ţinut piept, şi este probabil relevant că, printre aceste minciuni răsunătoare se înregistrează şi 4 000 de răniţi macedoneni, posibil mai aproape de adevărul dureros. Bătălia de la Issos expusese limitările recurente ale însoţitorilor infanterişti, forţaţi să mărşăluiască pe teren accidentat; victoria, ca niciodată până atunci în războiul grec şi rareori după aceea, chiar şi în epoca modernă, fusese câştigată în întregime de meritele cavaleriei, depăşite ca număr şi îngreunate considerabil de configuraţia terenului, totuşi încă în măsură să întâlnească dreapta perşilor, să se întoarcă spre stânga şi să străpungă flancurile centrului său. O astfel de acţiune a cavaleriei nu va mai fi văzută până la dubla şarjă a cartaginezilor la Cannae, unde terenul era neted şi adversarii lor romani nu erau nici atât de pricepuţi, nici cu armuri atât de eficiente ca orientalii lui Darius. Victoria lui Alexandru nu poate fi atribuită nici unei superiorităţi notabile a armelor, deşi unii, dacă nu chiar toţi caii şi călăreţii perşi, aveau armuri, într-o asemenea măsură încât greutatea lor a încetinit retragerea finală. Au fost învinşi pentru că au fost daţi peste cap de o şarjă, apoi şi-au pierdut echilibrul în lupta corp la corp; această desfăşurare magnifică a fost rezultatul instruirii, avântului şi moralului ridicat care fac din însoţitori cea mai bună cavalerie din istorie, iar comandantul lor Alexandru trebuie să fie considerat direct responsabil pentru aceasta.

De pe câmpul de luptă, forţele persane s-au împrăştiat către toate cele patru zări, multe urmându-l pe Darius spre est, până în inima sigură a imperiului, mulţi riscând traseul nordic prin Cilicia în fortăreţele munţilor Taurus, unii îndreptându-se spre vest, spre coasta Asiei Mici, şi alţii, aproximativ 4 000 de mercenari, adunându-se sub comanda lui Amyntas, dezertorul macedonean, şi ocolind spre sud, pentru a încerca să pună mâna pe cel mai bogat dintre premiile asiatice, satrapia Egiptului. Cale de vreo

treizeci şi doi de kilometri, cei care luptau alături de Darius au fost urmăriţi de Alexandru şi de însoţitorii lui, în speranţa prăzii care le va transforma victoria într-un triumf. Dar, cu un kilometru de drum avans printr-o ţară necunoscută, Marele Rege a avut timp să scape spre est prin munţii Amanos şi, în cele din urmă, Alexandru a renunţat la urmărire, ajungând înapoi în tabăra sa către miezul nopţii. Eşecul său a fost o dezamăgire gravă, dar, odată întors pe câmpul victoriei, au existat premii suficiente pentru a compensa pierderea lui Darius.

Chiar şi în tabăra sa militară, Darius se împovărase cu bogăţii şi echipamente de tot felul, deşi acestea erau doar o prefigurare a ceea ce se afla abandonat la baza lui din Damasc. Macedonenii au jefuit tot ce era la îndemână, rezervând cortul regal pentru omul care acum îl merita, astfel încât, când Alexandru s-a întors la miezul nopţii, plin de sânge şi de noroi, exprimându-şi dorinţa de a-şi spăla sudoarea în baia lui Darius, l-au putut conduce la premiul său de drept, un însoţitor amintindu-i că baia lui Darius urma să fie în viitor cunoscută sub numele de baia lui Alexandru. În pragul cortului regal, Alexandru stătea uluit, izbit de o privelişte pe care nici un tânăr din Pella nu şi-ar fi imaginat-o vreodată că este adevărată:

> Când a văzut bolurile, ulcelele, căzile şi cuferele, toate din aur, lucrate meşteşugit şi aşezate într-o cameră care răspândea o mireasmă minunată de tămâie şi mirodenii, când a intrat într-un cort ale cărui dimensiune şi înălţime nu erau mai puţin remarcabile, ale cărui divane şi mese fuseseră pregătite chiar pentru cina lui, s-a uitat lung şi stăruitor la însoţitorii săi şi a observat: „Se pare că asta înseamnă să fii rege”.

Dar regalitatea înseamnă mai mult decât comorile sale. Alexandru era obosit; îşi dorea baia şi cina; şchiopăta din cauza unei răni de pumnal în coapsă, pe care o bârfă de curte o atribuise chiar unei lovituri a regelui Darius. Şi totuşi a fost tulburat de plânsetele unor doamne aproape de locul în care stătea şi, întrebând cine se tânguia astfel, i s-a răspuns că soţia, mama şi copiii lui Darius, care jeleau

pentru regele despre care credeau că este mort. De îndată Alexandru a trimis un însoţitor, pe Leonnatos, pentru a-i linişti şi a le spune, poate în persană, că Darius trăieşte, deşi mantia şi armele sale fuseseră capturate în carul său: Alexandru le-a acordat statut regal şi rangul perpetuu de regină, având în vedere că se războia cu Darius, nu cu familia lui.

A doua zi dimineaţă, Alexandru l-a chemat pe Hephaestion şi a mers să-şi viziteze captivii regali. Când au intrat în cortul ei, se pare, regina-mamă i s-a închinat lui Hephaestion, confundându-l cu Alexandru, deoarece era în mod vădit cel mai înalt dintre cei doi. Hephaestion s-a retras şi un însoţitor a corectat-o; aceasta s-a retras, tulburată de greşeala ei. Alexandru, la fel ca mama lui cariană Ada, a avut tactul de a face faţă stânjenelii unei doamne. „Nu-i nici o greşeală”, a răspuns el, „pentru că şi el este un Alexandru.” Apoi a complimentat-o pe soţia lui Darius pentru fiul ei de şase ani şi a confirmat privilegiile doamnelor, oferindu-le rochii şi bijuterii, precum şi permisiunea de a-i îngropa pe oricare dintre morţii lor perşi; urmau să trăiască netulburate în odăile lor, onorându-li-se frumuseţea. Încă o dată, Alexandru s-a arătat capabil să respecte femei nobile; deşi prizonierii săi ar fi putut fi ostatici valoroşi, nu i-a folosit niciodată pentru negocieri politice şi peste nouă ani s-a căsătorit cu fiica lui Darius. Respectul pentru regalitatea captivă avea o îndelungată istorie în Orientul antic, iar Alexandru nu a trădat-o; regina-mamă persană, îndeosebi, a ajuns să-i recunoască bunătatea.

La fel ca la Granicus, a arătat această virtute armatei sale în felul său inimitabil.

> În ciuda rănii sale, i-a vizitat pe toţi ceilalţi răniţi şi a vorbit cu ei; a adunat morţii şi i-a îngropat în glorie, cu armata în cele mai alese uniforme dându-le onorul; avea cuvinte de laudă pentru toţi cei pe care îi văzuse cum se disting în fapte de vitejie sau despre al căror curaj auzise: cu daruri suplimentare în bani i-a onorat pe toţi, în conformitate cu meritele lor.

Acesta este un exemplu de a-ţi conduce oamenii.

Cortul regal şi familia regală nu au fost culmea recompensei lui Alexandru. Parmenion a fost trimis la Damasc cu ordin să captureze comorile; paznicii i-au predat 2 600 de talanţi în monede şi 226 de kilograme de argint, neştanţat, aşa cum era practica Marelui Rege. Numai monedele echivalau cu veniturile pe un an din Macedonia lui Filip şi au fost suficiente pentru a plăti toate cheltuielile rămase cu armata şi soldele pe şase luni; 7 000 de animale de povară au transportat comorile în tabăra principală. Parmenion a mai relatat că „329 de muziciene, 306 bucătari, 13 brutari, 70 de paharnici şi 40 de producători de parfumuri au fost capturaţi. Odată cu acestea au venit şi alte două premii personale, primul fiind cufărul preţios în care Alexandru, după multe dezbateri, a decis să-şi păstreze exemplarul din *Iliada*, al doilea doamna persană Barsine, de vreo treizeci de ani şi cu o istorie familială atractivă. Ea fusese căsătorită mai întâi cu fratele lui Memnon, apoi cu Memnon însuşi şi, astfel, a fost adusă la un mod de viaţă grecesc. Era fiica respectatului satrap Artabazos, care avea sânge regal din partea mamei şi se refugiase la Pella lui Filip cu vreo douăzeci de ani în urmă, când tatăl ei a fost exilat din Asia Mică. Barsine l-a cunoscut pe Alexandru când era băiat. „La sfatul lui Parmenion”, a scris Aristobulos, „Alexandru s-a ataşat de această frumoasă nobilă cu purtări alese.” A fost un punct culminant potrivit pentru ceea ce ar fi putut însemna o prietenie din copilărie, şi Alexandru şi-a păstrat prima amantă bilingvă în următorii cinci ani.

Această preferinţă pentru Barsine era de înţeles, dar ea era doar una dintre mai multe femei cu statut social şi educaţie aleasă. La Damasc, Parmenion le capturase pe soţia şi pe cele trei fiice ale regelui persan anterior, soţia şi fiul lui Artabazos, pe celelalte două nepoate ale lui Memnon, pe jumătate grecoaice prin naştere, şi pe fiul lui Memnon. Aceste familii bilingve aveau să se afle într-o bună zi în centrul planurilor de căsătorie ale lui Alexandru privitoare la comandanţii săi, dar au contat deocamdată ca un impuls pentru loialitatea soţului lor, nu în ultimul rând în cazul nepotului lui Memnon şi al fiului lui Artabazos, fratele

lui Barsine, care împărţeau comanda flotei din Marea Egee a Persiei.

Această panoplie de soţii persane şi de copii înrudiţi a fost primul semn vag al viitorului care îl aştepta pe Alexandru într-o bună zi. „În Cilicia”, i-a scris mai târziu un corespondent grec politicos, „oamenii au murit de dragul măriei tale şi pentru libertatea grecilor.” Este de asemenea de reamintit faptul că, deşi linguşitorii se puteau referi încă la libertatea greacă, regatul începea să se contureze drept cel mai mare dintre cele două. Pe malurile râului Payas, Alexandru le-a dedicat altare lui Zeus, Atenei şi lui Heracles; el a comandat, de asemenea, primul dintre numeroasele sale oraşe comemorative, Alexandria pe Issos, pe ţărmul unde se află Alexandretta modernă. Exemplul noilor oraşe fusese dat de tatăl său, Filip, iar aceste oraşe din Cilicia urmau să fie organizate ca monetării regale şi li se ordonase să bată propriile monede de argint ale lui Alexandru. Greutatea lor urma să se conformeze standardului răspândit de Atena şi favorizat în zonă. Filip îl folosise şi el, aşa că Macedonia, Marea Egee şi Asia erau legate pentru plăţi comerciale şi militare. Treptat, regele se îndrepta spre un imperiu permanent, şi un împărat nu avea cum să fie mulţumit cu o campanie grecească de răzbunare.

CAPITOLUL TREISPREZECE

Pe uscat, victoria de la Issos nu a fost decisivă, nu în ultimul rând din cauza evadării lui Darius, dar pe mare efectele sale au fost mult mai evidente. Fugarii greci ai regelui comandaseră sau arseseră o sută de corăbii care fuseseră trase la ţărm pentru ei la Tripoli şi nici corăbii, nici greci nu vor mai fi văzuţi iarăşi în slujba Persiei: căderea Asiei de Vest şi capturarea bagajelor la Damasc au împiedicat transporturile de bani către amiralii perşi, întrucât numai vestul Asiei plătea tribut regelui în monedă şi nu mai rămăsese nici o cale deschisă ca Darius să trimită rezerve monetare în Marea Egee. Mai presus de toate, aliaţii greci

ai lui Alexandru au fost mai puţin şovăitori în a trimite altă flotă, acum când se distinsese într-o bătălie pe care se aşteptaseră să o piardă. Amiralii perşi nu puteau decât să se aştepte la o primăvară dificilă, în care trebuiau să găsească oameni, corăbii şi bani: deschiderile lor către Agis, regele Spartei, erau o asigurare slabă, iar planul său de a recruta fugarii din Issos avea un aer hotărât de disperare.

Victoria lui Alexandru deschisese calea către oraşele de coastă ale Feniciei, unde politica sa de a învinge flota de pe uscat putea, în cele din urmă, să dea rezultate. Aceste oraşe, precum şi Cipru din apropiere aprovizionau echipajele flotei persane, dar nu erau o lume asupra căreia el nu avea nici un control, deoarece ei arătaseră o preferinţă spontană pentru cultura şi limba greacă în rândul regilor şi negustorilor lor, în timp ce ciprioţii vorbeau limba greacă şi majoritatea s-au străduit să fie ei înşişi greci; şi mai bine încă, trecuseră doar doisprezece ani de când atât Cipru, cât şi principalul oraş naval Sidon se răzvrătiseră împotriva stăpânilor perşi. Această amintire, la fel ca mulţi dintre participanţii la revoltă, era încă vie şi, fără ea, strategia lui Alexandru ar fi putut da greş. Regii locali şi marinarii lor erau plecaţi în Marea Egee, dar Alexandru putea negocia cu fiii şi cu bătrânii lor, folosind încă o dată ura locală în numele eliberării.

A început cu Arad, o fortăreaţă de pe insula sa, cu ziduri de piatră de vreo nouă metri, un mic imperiu terestru cu un ingenios sistem hidraulic în caz de asediu. Regele său era pe mare, iar fiul său i-a oferit lui Alexandru o coroană de aur în semn de supunere, prima mişcare dintr-o lungă istorie de bunăvoinţă din partea macedonenilor. Apoi au sosit curierii cu o scrisoare diplomatică de la Darius. Acesta suferea din pricina pierderii familiei şi i-a scris ca de la rege la rege, pentru a cere prietenie, alianţă şi întoarcerea celor dragi. Darius nu era încă dispus la concesii, dar o poveste ciudată relatează că Alexandru i-a falsificat una dintre scrisori şi a prezentat o versiune mai arogantă în faţa însoţitorilor săi pentru a fi siguri că vor refuza. Scrisorile lui Darius către Alexandru au fost disputate şi incluse în tot felul de istorii, şi nu există nici un mijloc de a verifica

această relatare puţin probabilă. În această primă scrisoare, spuneau ofiţerii lui Alexandru, Darius nu promitea nici recompensă, nici răscumpărare; alţii au spus că oferise 10 000 de talanţi şi, dacă Alexandru a suprimat ceva, poate că a suprimat această referire la răscumpărare şi la o garantare a pământului lăsat în urmă. Răspunsul care a ajuns până la noi este convenit în principalele sale puncte şi probabil este aproape de forma iniţială.

În scrisoarea sa, Darius dăduse vina pentru izbucnirea războiului pe macedoneni şi a respins înfrângerea lui ca fiind un act divin; ca răspuns, Alexandru a invocat sacrilegiile regilor perşi din Grecia şi ostilitatea lor faţă de Filip, inclusiv planurile lui Darius pentru uciderea sa, şi şi-a explicat propria invazie ca o campanie de răzbunare. Darius, scria el, cucerise tronul persan prin crimă şi îi mituise pe greci să se răzvrătească; în ce priveşte zeii, aceştia erau cu propria sa armată şi, în viitor, Darius trebuia să-l abordeze ca rege al Asiei. Doar ca preaplecat în faţa unui rege i se va înapoia familia. „Dacă pretinzi dreptul la regat, rămâi ferm pe poziţii şi luptă pentru el; nu fugi, căci voi veni după tine, oriunde te-ai duce.” Acesta a fost un manifest direct, şi răzbunarea greacă începea deja să dispară în contextul perspectivei mai largi a regatului Asiei. Dar regele aspirant al Asiei putea fi încă reţinut la coasta de vest a continentului; aceasta depindea de strategia sa în porturile maritime, şi el o ştia.

Deocamdată, totul mergea perfect. La Byblos a întâmpinat un alt fiu al regelui absent; la Sidon, un port crucial, istoria trecută l-a ajutat să dea o lovitură de stat decisivă. Perşii suprimaseră cererea de independenţă a Sidonului cu vreo doisprezece ani în urmă şi, după brutalitatea obişnuită, lăsaseră oraşul în seama unui rege docil. Amintirile acelor zile năvalnice în care cetăţenii din Sidon tăiaseră copacii din parcul guvernatorului persan nu se stinseseră încă, şi când Alexandru a putut promite detronarea Persiei şi a reprezentantului ei, putea să poarte tratative în oraş după bunul-plac. Vreo cincizeci de corăbii echipate de Sidon navigau în flota perşilor, iar capitularea oraşului lor natal i-ar fi convins cu siguranţă să dezerteze sau să se întoarcă paşnic; alegerea unui nou rege se spune

că a fost lăsată în seama lui Hephaestion, care a ales un om angajat până atunci într-o grădină. Cine era mai bun să conducă decât un grădinar, chiar dacă povestea poate reflecta un mit antic în regatul semit? Urcat pe tron direct din stratul de flori, regele Abdalonymos a fost o alegere la fel de populară în rândul masei sidonienilor pe cât intenţionase Alexandru şi, în schimb, i-a distrat pe însoţitori la o vânătoare de lei pe domeniul său regal de vânătoare din apropiere; scene din vânătoare au fost sculptate pe sarcofagul său când a murit, un însoţitor el însuşi.

Cu toate acestea, prietenia cu Sidonul a însemnat probabil probleme în vechiul oraş-port Tir, pentru că, în timp ce Sidonul suferise recent din cauza Persiei, rivalul ei Tir înflorise şi se întindea ameninţător şi sinistru pe ruta de coastă a lui Alexandru spre sud. Când Alexandru s-a apropiat, a fost întâmpinat de bătrânii oraşului şi de fiul regelui lor absent, cu daruri şi cu o coroană de aur, făgăduind că vor face orice ar porunci Alexandru. Acesta a răspuns că doreşte să-i aducă sacrificii lui Melkarth, un zeu tirian pe care îl identificase cu strămoşul său Heracles, după cum îl sfătuise un oracol. Odată îl văzuse pe tatăl său folosind acelaşi pretext pentru un război inevitabil, şi mişcarea fusese calculată cu viclenie, pentru că expunea oferta tirienilor şi dezvăluia că, în sinea lor, doreau să rămână neutri. Dacă Alexandru dorea să aducă sacrificii, exista un templu adecvat închinat lui Heracles la Vechiul Tir de pe continent, fără a mai fi nevoie să intre în noul lor oraş insular. Acest răspuns l-a înfuriat pe Alexandru, şi în câteva zile a început să demoleze Vechiul Tir pentru a-i folosi piatra şi lemnul pentru un asalt asupra poziţiei cu ieşire la mare a Noului Tir.

Furia nu a fost totuşi motivul principal. Tirul, ca şi Sidonul, era unul dintre porturile gazdă pentru echipajele flotei persane şi, din moment ce Alexandru hotărâse să se îndrepte spre sud în Egipt, nu putea să îl lase necucerit pe principala sa cale de comunicaţie, mai ales că multe dintre navele de război din Tir rămăseseră în oraş. Pe un front mai larg, tirienii organizaseră un mare festival în cinstea lui Melkarth, la care veniseră reprezentanţi din Cartagina, un oraş fondat odinioară de Tir; aceşti cartaginezi au promis

ajutor în caz de asediu. Poate că Alexandru nu ştia de promisiunile lor, dar era conştient de legătura Cartaginei cu Tirul şi de posibilitatea ajutorului naval odată ce i se întorsese spatele. Putea fi important să îndepărteze această nouă ameninţare din vest.

Procesul a fost menit să fie laborios. Noul Tir se afla pe o insulă înconjurată de ziduri, cu o circumferinţă de aproape cinci kilometri, separat de coastă prin jumătate de milă de mare, puţin adâncă la început, dar apoi coborând la o adâncime de circa 180 de metri. Oraşul era prevăzut cu două porturi, unul la nord şi altul la sud-est, în afara zidurilor, iar zidul în sine se ridica până la 45 de metri, cel puţin în opinia asediatorilor. Chiar dacă un rege al Ciprului ar fi luat cândva Tirul cu forţa, cu patruzeci de ani înainte – un succes remarcabil despre care, din păcate, se ştie puţin –, ar fi fost susţinut de flota sa puternică; la începutul lunii ianuarie, o lună cu mări agitate, Alexandru propunea să atace un oraş insular şi flota rămasă atunci când nu avea corăbii proprii. La începutul secolului al VI-lea, Tirul rezistase asediului lui Nabucodonosor, regele Babilonului, timp de treisprezece ani consecutivi, şi în ce priveşte un eventual atac din partea lui Alexandru, ataşat de uscat, trebuie să fi socotit că şansele de supravieţuire erau la fel de mari. Evident, soldaţii macedoneni aveau rezervele lor; Alexandru a fost forţat să le spună că îl văzuse pe Heracles în vis, întinzând mâna dreaptă şi invitându-l în interiorul oraşului, în timp ce profetul său preferat, Aristander, anunţa tălmăciri vesele ale unor prevestiri precum raţii de pâine din care picură sânge. În fundal, existau motive mai solide pentru încredere, deşi istoricii nu le-au explicat niciodată.

În Antichitate, asaltul unui oraş fortificat necesita, pe lângă oameni, şi maşini. Este naiv să exaltăm invenţiile în defavoarea stărilor şi opiniilor oamenilor; grecii din Alexandria aveau să descopere mai târziu puterea aburului, dar o vor folosi doar pentru a propulsa motoare de jucărie, iar budiştii erau mulţumiţi dacă puterea apei, recent descoperită, învârtea paşnic roţile de rugăciune. Dar pe câmpul de luptă, invenţiile sunt mai uşor aplicate, şi acolo pot ajuta la dobândirea celui mai soldăţesc curaj. La fel ca

oamenii, invenţiile au dus o bătălie proprie. Acea armă primitivă pentru zdrobire, buzduganul, a fost înfrântă mai întâi de coif; în raport cu coiful, securea a replicat tăios, doar pentru a fi ţinută la distanţă de noul arc cu săgeţi. Săgeţile au determinat apariţia armurii corporale, armura corporală a micşorat scutul cât un stat de om, scuturile mai mici au lăsat spaţiu de manevră lăncii, şi descoperirea arcului compozit cu bătaie lungă în Mesopotamia, în 1700 î.Hr., susţinut de platforma mobilă a carului, fusese o inovaţie de calibrul prafului de puşcă şi al muschetei. La fel şi pentru competiţia dintre tehnica asediului şi zidurile oraşului. Securile, parii şi scările ameninţaseră zidurile de cărămidă şi lut din mileniul al III-lea, dar în mileniul al II-lea, zidurile se îmbunătăţiseră şi recâştigaseră supremaţia. Berbecii şi turnurile de asediu au atins apogeul în Asiria secolului al VII-lea, după care zidurile, zguduite şi depăşite, au dezvoltat maluri înclinate la bază, bastioane şi nişe în structură, şi adesea blocuri masive de piatră au înlocuit cărămizile solubile în apă. Încă din perioada de glorie a Asiriei, tehnica asediului din Orient fusese exportată în Marea Mediterană, dar până de curând nu fusese promovată; zidurile oraşului fuseseră predominante şi nu exista uniformitate a materialelor din piatră sau a apărării între oraşele greceşti. În 332, Alexandru, la fel ca regele Tiglath-Pileser al III-lea al Asiriei, cu al său berbec de asediu uşor, era cu un pas înainte în „cursa înarmării” şi deţinea o catapultă pentru pietre, prevăzută cu şaibe şi acţionată de arcuri din tendoane răsucite.

Este ironic că zidurile Tirului aveau să fie prima fortificaţie care a resimţit forţa bolovanilor aruncaţi de maşinile greceşti. Comparativ cu regatele din est, grecii dezvoltaseră târziu echipamente de asediu avansate, obţinând cunoştinţe despre turnuri şi berbeci de asediu în secolul al V-lea din legăturile lor cu Orientul; probabil tehnicile trecuseră din Asiria în Tir, de la Tir la Cartagina, din Cartagina pe câmpurile de luptă din Sicilia, unde grecii de aici ar fi putut învăţa de la duşmanii lor cartaginezi. Pe atunci, Tirul era o verigă vitală în circuitul maşinilor de asediu către greci. Dar traseul funcţionase şi invers. La începutul secolului, Dionysios I, conducătorul Siracusei,

finanţase mai întâi o formă elementară de artilerie cu săgeţi, pe care apoi a întors-o împotriva cartaginezilor surprinşi: Cartagina, fără îndoială, a atacat Tirul cu noile arme şi, prin urmare, în 332, ingineri tirieni copiaseră ideea lui Dionysios creând propriile săgeţi-catapulte. Dar ei nu avuseseră de-a face cu Filip şi cu ascensiunea neaşteptată a Macedoniei. În 340, ingineri greci sub patronajul lui Filip descoperiseră puterea unui arc de torsiune; la început, l-au adaptat la vechea marcă siciliană de catapultă, dar, curând, elevii inginerului-şef al lui Filip, Polyeidos Tessalianul, au continuat să experimenteze proiectile de piatră cu torsiune în beneficiul lui Alexandru. Vechea catapultă siracusană, probabil folosită încă la Tir, trăgea repetat fără un arc de torsiune; întrucât bătaia sa era de circa două sute de metri, iar arma sa era o săgeată cu vârf de metal, noile aruncătoare de pietre ale lui Alexandru, îmbunătăţite de la prima lor apariţie la Halicarnas, puteau străpunge rândurile apărătorilor având o bătaie de 365 de metri, iar la 135 de metri puteau deteriora un zid al oraşului. Pe baza mai multor surse, precizia artileriei antice era impresionantă; când regelui spartan Archidamos i s-a arătat prima dată o catapultă cu săgeţi, „Pe Heracles”, a observat el, „curajul omului aparţine acum trecutului”.

Tehnicienii lui Alexandru nu se opriseră la aruncătoare de pietre; turnuri de asediu mai puternice şi mai înalte decât oricând aşteptau să fie asamblate, lăsând loc arcaşilor şi berbecilor până la douăzeci de niveluri diferite şi până la o înălţime de 55 de metri; erau o realizare extraordinară de tâmplărie, deoarece osiile lor erau din stejar, scândurile erau din brad, şi turnurile lor de lemn erau acoperite cu var şi căptuşite cu piei de oaie pentru a amortiza proiectilele inamice. Au existat şi căngi de fier îmbunătăţite, deşi inginerul-şef al lui Alexandru le-a contestat meritele; exista, de asemenea, un sfredel pe roţi, al cărui par lung cu vârf de fier era înfipt în zidăria din paiantă printr-o metodă recent îmbunătăţită. De pe fiecare etaj al turnurilor coborau poduri mobile late, de pe care puteau să se reverse mai multe trupe decât de pe cele obişnuite; berbecii erau urcaţi pe o formă superioară de „ţestoasă” de 15 de metri pătraţi, sub care erau acţionaţi de frânghii şi de un tăvălug, în timp ce

erau protejaţi de piei de animale şi de un turn cu trei etaje, nivelul său superior purtând catapulte, iar la bază erau prevăzute găleţi cu apă pentru a stinge incendiile. Dar fără o conducere excepţională, nici un fel de maşini noi nu puteau doborî oraşul Tir. Bărbaţii, ajutaţi de catâri, trebuiau să ridice aceste turnuri gigantice în poziţie, iar încurajarea era în seama lui Alexandru, separat de jumătate de milă de apă de punctul în care putea începe asediul convenţional. „Geniul”, a remarcat odată Napoleon, „este măsura inexplicabilă a unui mare comandant.” Înainte de Tir, calităţile de general ale lui Alexandru fuseseră mai degrabă bune decât grozave; cu avântul lui caracteristic de a face faţă provocărilor, el avea să dea dovadă acum pentru prima dată de acel geniu care îl evidenţiază în istoria militară. Înainte de a se hotărî să asedieze, el a trimis crainici să ofere pace Tirului în schimbul predării. Tirienii i-au prins şi i-au ucis, aruncându-le trupurile de pe zidurile oraşului, în văzul inamicului. „Un armistiţiu nu trebuie încălcat sau un crainic ucis; un om care s-a predat unui superior nu trebuie maltratat”: tirienii încălcaseră o lege nescrisă a războiului grecesc.

Ca răspuns, primul plan al lui Alexandru a fost îndrăzneţ. Dacă nu putea naviga spre Tir, avea să construiască un dig peste valuri care să îl poarte într-acolo. Pentru dig, avusese un precedent de succes. În 398, Dionysios I cucerise oraşul Motya din nord-vestul Siciliei, după ce a reconstruit un dig scufundat, cale de un kilometru jumătate. Tirul se afla la doar jumătate din distanţă şi, deşi nici un terasament anterior nu supravieţuise ca fundaţie, cea mai mare parte a canalului maritim era atât de puţin adâncă, încât mâlul său putea fi folosit pentru îmbinarea cărămizilor. Ar fi interesant de ştiut cum, dacă a făcut-o, a estimat Alexandru adâncimea mării, dat fiind că la circa nouăzeci de metri de insulă apa se adânceşte brusc. Dar chiar şi la această distanţă, digul lui Alexandru şi-ar fi îndeplinit scopul; turnurile sale de asediu ar fi depăşit în continuare zidul, permiţând arcaşilor să tragă asupra apărătorilor, în timp ce noile sale aruncătoare de pietre puteau lovi fortificaţiile. Din fericire, pădurile din Liban au fost o sursă apropiată de cherestea, în timp ce Vechiul Tir, rapid demolat, a furnizat

piatra necesară; orice transport suplimentar de materiale de construcţie ar fi fost imposibil de lent, mai ales în absenţa flotei. Grecia antică nu cunoştea nici un ham eficient pentru cai de povară şi nu concepuse vreodată nici măcar o roabă.

În locurile puţin adânci, lucrările au decurs rapid, supravegheate de Alexandru care, după cum relatau ofiţerii săi, „explica personal fiecare pas, încurajându-i pe unii cu o vorbă bună, uşurând munca altora care făcuseră o treabă excelentă în schimbul unor sume de bani”. Oamenii din Tir erau sceptici, hărţuind constructorii de pe navele lor de război şi batjocorindu-l pe Alexandru pentru că îndrăznea să rivalizeze cu Zeul Mării. Dar digul se tot lungea, în ciuda lui Poseidon, şi tirienii s-au apucat curând să-l atace cu proiectile trase de catapultele lor cu săgeţi: ca răspuns, Alexandru a atârnat piei de animale pentru a-şi proteja oamenii şi a ordonat ridicarea a două turnuri înalte de asediu pentru a putea riposta. Tirienii, ei înşişi ingineri cu o istorie respectabilă, au răspuns cu un spectacol de ingeniozitate tehnică.

În taina portului oraşului, au construit o navă de transport în care să încapă cât mai mult lemn uscat, aşchii şi lemn pentru torţe, adăugând gudron, sulf şi alte materiale inflamabile. Ideea unei nave incendiare nu era nouă, dar de fiecare dintre cele două catarge de lângă prora au legat două grinzi de care au fixat cazane umplute cu combustibil; când grinzile ardeau, cazanele se răsturnau şi aprindeau focul, ca în cazul faimoaselor vase incendiare pe care Rodosul avea să le popularizeze un secol mai târziu. După ce au aruncat lestul de la pupa, astfel încât prora să se echilibreze, echipajele au aşteptat un vânt favorabil, apoi s-au îndreptat cu triremele spre dig. În apropiere, au dat foc încărcăturii, au plonjat în apă, apoi au lăsat corabia să se izbească direct de turnurile de asediu ale lui Alexandru. Triremele au bombardat apărarea macedoneană, iar caiacele s-au ocupat de dig, distrugând toate catapultele disponibile. Victimă a unei manevre extrem de inteligente, Alexandru a ordonat construirea de noi maşini şi lărgirea digului cu aproximativ şaizeci de metri pentru a putea adăposti mai multe turnuri de asediu. A plecat apoi la Sidon

auzind vestea fericită că flota feniciană se întorcea în cele din urmă acasă după serviciul din Persia; probabil au fost obligaţi să i se alăture după ce aflaseră cum se predaseră bazele lor şi, întrucât tăietorii lui de lemne din pădurile de cedru din Liban erau hărţuiţi de nativi, au venit şi purtătorii de scut şi agrianienii, pregătiţi pentru un exerciţiu scurt şi precis.

Ajuns la Sidon, Alexandru a fost compensat pe deplin pentru progresul lent şi dezastruos al digului său. Regii din Byblos şi Arad se întorseseră pentru a-i ceda corăbiile cu care dezertaseră de la amiralii perşi. Sidonul a făcut la fel, mulţumit de schimbarea regelui, iar Rodosul a trimis nouă corăbii de război, un gest preţios de la o insulă ale cărei abilităţi antreprenoriale deveneau indispensabile comerţului din sud-estul Mediteranei. O sută de corăbii de război i s-au alăturat, suficiente pentru a paraliza flota perşilor la începutul sezonului de navigaţie şi pentru a-şi revendica politica pe termen lung de a cuceri porturile maritime unul câte unul. Nu a părut prea neliniştitor când a sosit o luntre cu cincizeci de vâsle din partea lui Antipater cu un mesaj urgent în atenţia căpitanului; de-a lungul mărilor inamice şi împotriva unui vânt de martie, călătoria a fost probabil plină de primejdii şi nu ar fi fost întreprinsă din motive neînsemnate. Întrucât căpitanul fusese eroul surprizei celor zece trireme persane din Ciclade în toamna anterioară, mesajul său se referea probabil la încercările evidente ale regelui spartan Agis de a se răzvrăti cu sprijin naval şi monetar persan. Alexandru era conştient de nemulţumirea spartanilor şi nimeni nu era prea îngrijorat că aliaţii greci îl vor susţine; corăbiile persane erau acum o ameninţare de moarte, aşa că a părăsit Sidonul timp de zece zile şi i-a ameninţat pe tribalii din pădurile de cedru din Liban pentru a-şi proteja tăietorii de cherestea, fără a omite nimic pe parcurs, aşa cum reiese dintr-un incident încântător.

Lisimah, tutorele preferat al lui Alexandru în copilărie, insistase să se alăture marşului în pădure, dar odată cu lăsarea întunericului, rece şi nefamiliar în munţi, rămăsese cu mult în urma soldaţilor profesionişti. În loc să-l lase la mila inamicului, Alexandru a rămas în urmă alături de el şi

împreună, elev şi tutore, s-au trezit în scurt timp izolaţi de toţi, cu excepţia câtorva dintre soldaţi. Noaptea devenea rece şi nu aveau provizii pentru a face focul; în depărtare, Alexandru a văzut focurile de tabără ale inamicului şi „încrezându-se în propria lui agilitate – pentru că, la fel ca întotdeauna, îşi consola macedonenii împărţindu-le greutăţile”, a pornit să le aducă oamenilor lui o torţă. Ajuns la focul de tabără, a surprins şi a înjunghiat cu pumnalul două străji inamice, a smuls o torţă dintre tăciuni şi a adus-o înapoi pentru a-şi încălzi camarazii. După ce i-au pus pe fugă pe inamici, tutorele, elevul şi prietenii şi-au petrecut noaptea lângă propriul foc aprins. În căutarea personalităţii lui Alexandru, această poveste nu trebuie ignorată; naratorul acesteia, Chares, era maestrul de ceremonii al lui Alexandru, care o va fi auzit povestită la ospeţe de către regele său, şi orice exagerări pot proveni nu din propria imaginaţie, ci de la comeseni. Grijă serioasă pentru soldaţii săi, o îndrăzneală personală care, la un om de rând, ar fi o pierdere de viaţă prostească: era corect ca noul Ahile să fi riscat aidoma eroului său pentru tutorele care îi dăduse prima dată porecla homerică.

La întoarcerea în Sidon, trebuie să fi crezut că vestea lui bună nu se va termina niciodată. O sută douăzeci de nave cipriote şi trei regi importanţi ai oraşelor cipriote îi părăsiseră pe perşi pentru a-i oferi serviciile; acum avea o flotă de aproape trei ori mai mare decât cea a oraşului Tir şi putea apela la cea mai modernă invenţie în domeniul nautic, cvincveremele. Ciprioţii şi fenicienii au folosit acest lucru cu mare pricepere, pentru că aceasta însemna să echipeze o navă de război normală cu trei rânduri de vâsle, cu doi bărbaţi la fiecare vâslă pe cele două niveluri inferioare, câte unul la fiecare vâslă pe nivelul superior; această forţă de muncă dublată la nivelurile inferioare a crescut viteza şi puterea de vâslire faţă de trirema obişnuită. Regii ciprioţi au păstrat această navă de prestigiu drept propriul lor privilegiu; în epoca de după Alexandru, cvincverema avea să provoace o cursă a înarmării marcată de fastul regal obişnuit, un rege întrecându-se cu altul până când zădărnicia definitivă a unei corăbii cu treizeci de vâsle a cuprins Marea Egee. Nici un rege nu merita mai mult o

cvincveremă decât bătrânul Pnytagoras din Salamina, un om al cărui trecut a decis probabil soarta flotei cipriote; bunicul său fusese cutezătorul Evagoras, care luptase pentru independenţa faţă de imperiul Persiei. Cu doisprezece ani mai devreme, nepotul său Pnytagoras fusese instalat pe tronul din Salamina pentru a elimina controlul persan într-o perioadă de revoltă în Egipt şi în Fenicia. În cele din urmă, se pusese la adăpost schimbând tabăra pentru o înţelegere cu Persia, dar independenţa sa era o amintire recentă, şi când s-a uitat la Alexandru, nu a fost deloc dezamăgit. Caz unic printre regii ciprioţi, Pnytagoras a condus un oraş fără zăcăminte, aşa că Alexandru i-a acordat o mină de cupru în apropiere, pe insula Cipru. La fel ca regii oraşelor feniciene, regii ciprioţi au fost repuşi în funcţie şi recunoscuţi ca aliaţi şi, deşi urmau să bată monede cu numele şi tipul lui Alexandru, uniformitatea strictă nu a fost pusă în aplicare, iar bani în nume propriu au continuat să apară în cantităţi mici.

În afară de ciprioţi, o ultimă binecuvântare a sosit în Sidon: 4 000 de greci năimiţi care fuseseră convocaţi în primăvara anterioară din sudul Greciei. Dacă ar fi mărşăluit pe uscat, probabil ar fi adus veşti mai bine-venite decât numărul lor, pentru că, în timpul iernii, Alexandru nu era conştient de un mare pericol pentru Asia Mică şi Drumul Regal din spatele lui. Trupele persane fugiseră înspre nord de Issos, în sălbăticia pustie a Cappadociei, pe care el se străduise să o supună chiar în toamna aceea, iar în lunile de iarnă trecuseră spre vest, cu ajutorul triburilor şi cavaleriei native, într-un efort de a se refugia pe coastă şi de a lua legătura cu amiralii perşi. Se purtaseră trei lupte directe, iar ofiţerul veteran al lui Filip, Antigonos cel chior de un ochi, se acoperise de glorie în satrapia vecină din Frigia. De fiecare dată când fugarii perşi fuseseră alungaţi, poate cu ajutorul acestor întăriri, din nou, în absenţa lui Darius, planul inamicului se remarca prin simţul său viguros al posibilului, dar fusese dejucat chiar înainte ca Alexandru să fi auzit de el. Antigonos câştigase în ziua aceea, iar iranienii au supravieţuit doar în ascunzătorile anatoliene, unde numărul lor fusese prea redus pentru a crea probleme. Fusese o iarnă feroce, cu primejdii extreme, iar

victoriile salvatoare merită la fel de multă recunoaştere ca majoritatea luptelor directe din prima linie.

Întorcându-se la Tir, Alexandru a descoperit că, în absenţa sa, digul fusese grav deteriorat de un vânt de primăvară. Cu toate acestea, noua lui putere maritimă a compensat pierderea, şi următorul său pas a fost să provoace la luptă navele de război tiriene depăşite numeric. Dar tirienii îşi blocaseră portul şi puteau refuza în siguranţă bătălia, limitându-şi pierderile la trei corăbii; în lipsa unei noi strategii decisive, Tirul părea sigur că va rezista, cel puţin până când o blocadă temeinică – şi nu era deloc simplu – putea să înfometeze oraşul până se preda. Dar în spatele liniilor erau aduse cele mai strălucite minţi care să participe la una dintre numeroasele întâlniri internaţionale din cariera lui Alexandru. Pe lângă marinari, i se alăturaseră lui Alexandru ingineri din Cipru şi din Fenicia, apoi s-au bucurat de un schimb de idei cu omologii lor greci. Prima lor sugestie a fost suficient de valoroasă pentru a fi imitată de mai mulţi regi ulteriori: două nave mari urmau să fie alăturate proră la proră şi un berbec urma să fie suspendat deasupra punţilor lor, astfel încât echipajele lor să îl poată ridica până la fortificaţiile de pe insulă. Oamenii aveau să ancoreze direct la poalele acestora, protejaţi fără îndoială de acoperişuri de piei şi, astfel, puteau izbi berbecii în zidărie ca şi cum ar fi fost încă pe uscat.

Deşi aceste corăbii de luptă au diminuat nevoia unui dig lung, Alexandru a fost un asediator mult prea eficient pentru a-şi limita asaltul la o singură zonă; combinaţia de trupe şi arme variate era capitalul său militar de bază, iar digul, prin urmare, a fost reconstruit în unghi faţă de vântul dominant, cele mai înalte turnuri de asediu cunoscute vreodată fiind comandate pentru vârful său, completat cu poduri mobile, şi în tot acest timp, catapultele pentru pietre trebuiau să menţină un baraj împotriva zidului, atât dinspre navă, cât şi dinspre dig. Tirienii erau la fel de energici; şi-au reparat breşele şi au pus în practică schemele propriilor ingineri.

Pentru a amortiza săgeţile şi bolovanii, au atârnat de-a lungul meterezelor piei lungi de piele umplute cu alge şi au instalat roţi mari de marmură pe care le-au rotit cu un

mecanism nespecificat; spiţele lor zbârnâitoare erau suficiente pentru a opri cursul proiectilelor. Au aruncat pietroaie în mare împotriva navelor de luptă, care deja se învârteau în apă agitată, sperând să împiedice echipajele să ancoreze în apropiere; printr-o lovitură de maestru, oamenii lui Alexandru au răspuns trăgând stâncile cu lasouri, încărcându-le în lansatoare de pietre şi aruncându-le în larg. Neînfricaţi, tirienii au trimis corăbii pentru a tăia frânghiile de ancorare ale macedonenilor şi, când acestea au fost respinse de gărzi, au apelat la scufundători, o forţă familiară în războiul grecesc, care au tăiat frânghiile până când macedonenii le-au schimbat cu lanţuri solide. Răbdarea se epuiza şi se părea că nici blocada nu apropiase oraşul Tir de capitulare.

Când navele de luptă au reuşit să ancoreze la poalele zidurilor, s-au descurcat ceva mai bine. Tirienii au folosit pari ascuţiţi pentru a rupe frânghiile cu care fuseseră legaţi berbecii şi apoi le-au incendiat. Împotriva turnurilor de asediu de pe dig, au legat tridente de frânghii lungi şi au străpuns inamicii de la diferitele niveluri ale turnului, trăgându-i în mare ca pe nişte peşti vânaţi cu harpoane. Cei care s-au aventurat pe podurile mobile ale turnului au fost prinşi în năvoade mari şi aruncaţi pe pietre. Muncitorii de la poalele zidului au fost copleşiţi cu o ploaie de nisip care fusese încins în scuturi întoarse. Incandescent, nisipul le intra în armură şi îi scotea din minţi.

Această rezistenţă plină de curaj la blocadă şi la nave de luptă a continuat din aprilie până la începutul lunii iulie şi împotriva ei catapultele cu pietre puteau face puţine progrese. Acum, când flotele feniciene se predaseră, se putea discuta despre încheierea unui armistiţiu cu Tirul şi despre o mutare spre sud, în Egipt, dar Alexandru a refuzat să lase un oraş inamic în spate, atâta timp cât amiralii perşi erau în libertate în Marea Egee şi sudul Greciei era perturbat de Sparta. Se spune că doar unul dintre însoţitorii săi i-a susţinut opinia în consiliu.

Nu a fost greu de găsit o alternativă tentantă. În timp ce Tirul era încă în picioare, Darius a trimis o a doua comunicare, oferind o răscumpărare generoasă, anume mâna fiicei sale, prietenie, alianţă şi toate pământurile

până la Eufrat, ulterior cea mai îndepărtată graniţă de est a Imperiului Roman. A venit într-un moment foarte oportun şi, când Alexandru le-a transmis-o prietenilor săi, este posibil să se fi gândit mai întâi la falsul judicios menţionat în legătură cu una dintre scrisorile lui Darius. Dar primirea sa a fost acceptată, probabil pentru că a fost consemnată de Callisthenes, care scria despre personalităţile curţii pentru a-şi mulţumi patronul. „Dacă aş fi Alexandru”, se spune că ar fi comentat Parmenion, cel puţin în mitul oficial al regelui său, „aş accepta armistiţiul şi aş pune capăt războiului fără alte riscuri.” „La fel aş face şi eu”, a răspuns Alexandru, irefutabil, „dacă aş fi Parmenion.”

În această notă sfidătoare, un refuz i-a fost trimis lui Darius, care a auzit, de asemenea, printr-un eunuc evadat din tabără, că soţia sa murise la naştere şi că Alexandru îi organizase o înmormântare magnifică, un omagiu pe care din punct de vedere politic nu avea nevoie să-l aducă. Vestea morţii soţiei şi refuzul ofertei de pace din partea lui Alexandru l-au determinat în cele din urmă pe Darius să adune o armată cu adevărat măreaţă din Punjab până în Golful Persic, sarcină care avea să dureze un an întreg; era evident că ofensiva din Marea Egee avea să eşueze, întrucât flotele levantine se predaseră, deşi amiralii săi au pornit încă o luptă abilă cu ajutorul acelui flagel al marinarilor greci şi al comerţului maritim, piraţii. Coasta Asiei de Vest fusese hărţuită pe uscat şi pe mare în ultimele nouă luni, în ciuda încercării de închidere a porturilor. Insula Cos fusese recucerită şi cincizeci de ambarcaţiuni ale piraţilor ajutaseră să asalteze până şi fortăreaţa din Milet, reinstalând un guvernator persan şi cerând banii de care aveau atâta nevoie. Noua democraţie din Efes ar fi putut fi tulburată în mod similar şi, parcă dinadins, triburile sălbatice de munte ale celor trei satrapii din Asia Mică îi atrăseseră pe generalii lui Alexandru în expediţii punitive. Acestea au fost ultimele lor dovezi de succes, pentru că a doua flotă greacă a lui Alexandru a ieşit în sfârşit pe mare. A eliberat imediat Helespontul, apoi a eliberat insulele şi i-a urmărit pe perşi spre sud. Acoliţii lor erau înlăturaţi împreună cu ei, nu în ultimul rând mercenarul atenian Chares, care se instalase în Mitylene la mai puţin de trei ani

după ce îl încoronase pe Alexandru la Troia: deşi a prosperat din haos şi dezordine, încă o dată schimbase prea târziu taberele şi a fost alungat de amiralii macedoneni.

Înapoi la Tir, următorul incident ales de istorici s-a concentrat pe însuşi Alexandru. Într-o dimineaţă de iulie, după o pregătire atentă în spatele cortinelor de piele, tirienii au plecat cu cele mai eficiente treisprezece nave de război, intenţionând să surprindă flota cipriotă a lui Alexandru care fusese ancorată pe plaja din portul de nord, în timp ce echipajele sale plecaseră ca de obicei la prânz. Aventura lor a început cu dreptul. S-au apropiat într-o tăcere deplină, apoi s-au ridicat la chemarea cârmaciului, şi-au lăsat vâslele la apă şi au făcut ţăndări trei cvincvereme regale cipriote înainte ca echipajele să se poată întoarce. Alexandru lua masa în portul sudic, dar nu se întorsese la cortul său regal ca de obicei; el s-a grăbit la cvincverema lui când a auzit de raid şi a navigat în jurul oraşului cu nave de salvare, îndemnându-şi echipajele să-i lovească şi să-i scufunde pe atacatorii tirieni. Propriul său rol a fost vizibil, iar rezultatele au fost importante, pentru că represaliile sale surprinzătoare au lipsit oraşul Tir de cele mai rapide nave ale sale. S-a spus că raidul lor a fost determinat de un ospăţ stropit din belşug cu băutură, dar era mai probabil să fi fost inspirat de foame, deoarece Alexandru impusese de mult timp o blocadă în ambele porturi. Fără cele mai bune nave de război, tirienii erau acum mai îngrădiţi ca niciodată. Chiar şi Cartagina îşi retrăsese ofertele de ajutor.

După două zile de odihnă, macedonenii au reuşit să-şi continue victoria navală. În conformitate cu metodele lui Alexandru, ultima lovitură trebuia să fie dată cu diferite arme, în diferite locuri. Nave de luptă trebuiau să spargă anumite puncte din zid, nave ce transportau maşini de război aveau să asigure acoperirea şi încă două nave încărcate cu infanterie urmau să iasă pe podurile mobile nou concepute şi să deschidă o cale prin orice breşe. Între timp, flota urma să atace ambele porturi, la nord şi la sud; arcaşi şi catapulte trebuiau transportate în jurul insulei într-o flotilă de nave de război pentru a crea o diversiune

neplăcută. Un astfel de amestec de tactici concentrate şi diversioniste este semnul unui mare general, capabil să-şi vadă şansa decisivă şi să profite de ea. Aşa cum era plănuit, zidurile au fost lovite de berbeci până când s-au clătinat, artileria a completat daunele, navele de război şi arcaşii i-au respins pe apărători, podurile mobile au fost coborâte şi purtătorii de scut s-au revărsat în breşă, conduşi de căpitanul lor Admetos, cu Alexandru în fruntea celui de-al doilea val. Admetos, primul care a urcat zidul, a murit ca un erou. Alexandru se îndrepta repede pe metereze pentru a-şi ocupa locul. Remarcabil atât prin armură, cât şi prin fapte de vitejie, el i-a străpuns cu lancea pe unii, i-a înjunghiat pe alţii şi i-a aruncat pe tirieni în mare. Pe măsură ce infanteria îşi urma comandantul, oraşul Tir a căzut repede în mâini macedonene, în lipsa corăbiilor care să-i reţină pe atacatori. O ultimă opoziţie lângă altarul fondatorului oraşului a fost fără rezultat.

Înfuriată de atrocităţile tiriene şi de cele şapte luni ale asediului, armata lui Alexandru a ucis aproximativ 8 000 de cetăţeni şi a luat în sclavie încă 30 000 dintre cei care nu fuseseră expediaţi în siguranţă la Cartagina şi Sidon; la ordinele lui Alexandru, încă 2 000 au fost crucificaţi de-a lungul ţărmului. Cruzimea nu a fost întru totul dezlănţuită, pentru că odată ce armata s-a năpustit asupra oraşului, un armistiţiu fusese anunţat pentru toţi cei care se puteau refugia în altare sau temple. Deşi majoritatea tirienilor erau acum prea încăpăţânaţi pentru a se conforma, cei care au făcut acest lucru au fost cruţaţi, inclusiv Azemilk, regele Tirului, şi cei treizeci de soli din Cartagina pe care n-ar fi fost înţelept să îi elimine. Azemilk urma să fie readus la domnie, iar trupe loiale de garnizoană şi supravieţuitori nativi urmau să fie reinstalaţi în oraş; ca semn al vremurilor, oraşului i s-a dat o constituţie greacă.

A doua zi, Alexandru şi-a adus sacrificiul întârziat lui Heracles sau Melkarth, dedicându-i catapulta care spărsese prima zidurile oraşului şi consacrând corabia sacră a Tirului, pe care o scufundase chiar el. Niciodată zeul nu mai primise un astfel de sacrificiu pătat de sânge. „Tirul”, a spus un istoric macedonean, posibil Callisthenes, „căzuse în luna iulie, când Aniketos era magistrat oficial la Atena.” Dar

se ştie că numele magistratului era Nikeratos; cuvântul „Aniketos” înseamnă Invincibil şi, într-un acces scuzabil de entuziasm, chiar şi data anului a fost modificată pentru a se potrivi invincibilităţii lui Alexandru ca asediator.

Încurajând, explicând, „împărtăşind greutăţile în carne şi oase”, fie pe dig, fie printre cedrii din Liban, Alexandru îşi meritase aura de fascinaţie istorică. Ca de obicei, istoriile îşi centrează povestea în jurul regelui, dar există o singură şansă de a reaminti că noul Ahile nu mai putea prăda oraşe ca înaintaşii lui homerici, „îngenunchindu-le prin puterea propriei sale suliţe”. Într-o lucrare de inginerie tehnică, Diades, grecul din Tessalia, elev al inventatorului regelui Filip, este descris ulterior ca „omul care a asediat Tirul împreună cu Alexandru”. Căderea oraşului se datorează probabil mai mult planificării decât vom şti vreodată.

După căderea oraşului Tir, Alexandru putea continua spre sud prin câmpiile de coastă către Egipt, sigur de predarea oraşelor mai mici din Siria şi Palestina. Dor, Ashdod şi portul Stratonos Pyrgos (Turnul lui Straton) au încheiat acorduri pentru că depindeau de Tir şi de Sidon, dar la doar 160 de kilometri mai la sud s-a confruntat cu mai multă încăpăţânare. Gaza, acel oraş mare şi străvechi al filistenilor, şi-a păstrat dominaţia asupra drumului aflat la trei kilometri de mare, iar din comerţul cu tămâie din Liban şi din cel cu mirodenii arabe, a fost mult timp foarte bogat. În garnizoanele de aici au venit arabi năimiţi, ţinutul fiind îndemnat să reziste de către guvernatorul său oriental Batis, care a rămas în istorie ca urât, gras şi eunuc.

Cea mai redutabilă apărare din Gaza a fost propria sa movilă, pentru că, la fel ca multe oraşe din ţinuturile biblice, era cocoţată pe o movilă a straturilor sale de locuit anterioare, de unde supraveghea deşertul deschis. Era bine aprovizionată şi, de îndată ce Alexandru a ordonat să fie reasamblate maşinăriile care fuseseră expediate din Tir, inginerii săi au protestat că oraşul este „prea înalt pentru a fi luat cu forţa”. De neclintit, Alexandru „credea că trebuie capturat cu atât mai mult cu cât pare mai imposibil; isprava ar fi atât de extraordinară, încât i-ar descuraja foarte mult pe duşmanii săi, în timp ce eşecul ar fi o ruşine dacă vreodată grecii sau Darius ar auzi de el”. Gaza, ca şi Tirul,

era prea puternică pentru a fi lăsată în calea singurei rute de comunicaţie a lui Alexandru, şi acest lucru trebuie să fi cântărit la fel de mult ca orice atracţie a imposibilului.

Soluţia lui Alexandru a fost caracteristică. Cetăţenii din Gaza se lăudau cu fortul lor abrupt; foarte bine, dacă oraşul era prea înalt, atunci nivelul solului trebuie ridicat pentru a-l atinge. S-a dat ordin ca împotriva zidului sudic al oraşului să fie construită o movilă lată de 120 de metri şi înaltă de 75 de metri, conform estimărilor macedonene, deşi este vorba cu siguranţă despre o exagerare, deoarece asediul a durat doar două luni, şi ar fi fost imposibil, chiar inutil, să adune atât de mult nisip în timpul disponibil. Metoda unei astfel de movile era extrem de veche, fiind folosită cu două secole mai înainte de generalii perşi. Acum trebuia să îndeplinească un nou scop: catapultele şi turnurile de asediu trebuiau să fie ridicate până în vârful său, probabil pe rampe de lemn, iar apărătorii urmau să fie atacaţi dintr-un punct care îi depăşea. În acelaşi timp, geniştii urmau să sape tuneluri sub ziduri pentru a le face să cedeze, o metodă eficientă împotriva oraşelor aşezate pe asemenea movile de pământ şi care era o practică standard; în anul 83 î.Hr., când romanii asediau un oraş din Asia Mică, apărătorii chiar au furat şi au eliberat un urs şi un roi de viespi în tunelul de asediu al inamicului pentru a-i pune în dificultate pe săpătorii lui.

Atacate de artilerie şi izbite din turnurile de asediu, zidurile oraşului Gaza s-au prăbuşit curând în tunelul geniştilor. Pe măsură ce macedonenii se revărsau, nativii rezistau eroic, şi Alexandru însuşi a fost rănit de două ori. O rană provenea de la un arab care îngenunchease ca şi cum s-ar preda, doar ca să-l înjunghie cu un pumnal ascuns în mâna stângă, cealaltă, mai serioasă, de la o săgeată trasă dintr-o catapultă cu săgeţi inamică, al cărei vârf a străpuns scutul şi platoşa regelui şi i-a intrat în umăr provocând o leziune care „a fost tratată” cu dificultate. Cu toate acestea, Alexandru şi-a văzut scopul îndeplinit: la a patra încercare, macedonenii au reuşit să urce pe movilă şi să escaladeze pe scări mobile zidurile spulberate. Odată ajunşi în interior, au deschis porţile pentru întreaga armată şi,

până la sfârşitul lunii octombrie, în ciuda unei apărări dârze, Gaza fusese cucerită.

Dacă s-ar cunoaşte mai multe detalii, capturarea cetăţii Gaza s-ar clasa cu siguranţă printre cele mai remarcabile fapte eroice ale lui Alexandru. La fel ca la Tir, el răzbise printr-o schemă structurală de o admirabilă îndrăzneală, cu un sentiment aproape scandalos a ceea ce este posibil, întrucât a convinge o armată, istovită după încercările de la Tir, să ridice o movilă imensă de nisip în căldura sfârşitului de vară nu este deloc puţin lucru pentru inspiraţia lui Alexandru: în ce priveşte strategia, el arătase încă o dată acel simţ bătăios al stilului şi acea disponibilitate de a ataca prin mai multe mijloace simultan care îl disting pe marele asediator. Nici un alt general din istoria antică nu se poate lăuda cu două succese de asediu comparabile cu căderea oraşului Tir şi a cetăţii Gaza în zece luni consecutive.

Despre tratamentul aplicat cetăţii Gaza se ştiu mai multe şi chiar în Antichitate informaţiile au iscat comentarii aprinse. Locuitorii bărbaţi au fost ucişi până la unul, mai ales în timpul capturării oraşului, în timp ce toate femeile şi copiii au fost făcuţi sclavi, respectând atât obiceiurile vremii, cât şi modul în care Alexandru îi trata în mod obişnuit pe „rebeli”. Oraşul însuşi a fost repopulat cu vecini autohtoni şi folosit ca fortăreaţă pentru restul războiului, dovadă a modului în care Alexandru îi apreciase aşezarea. Soarta lui Batis a fost discutată mai mult: nu se ştie dacă ofiţerii lui Alexandru s-au referit la aceasta, dar, potrivit bârfelor taberei, în jurul picioarelor i-au trecut curele şi a fost biciuit în spatele carului lui Alexandru, iar caii l-au târât în jurul oraşului, în timp ce Alexandru a comparat pedeapsa cu cea a lui Hector la porunca feroce a ucigaşului său, Ahile. Odată cu trecerea timpului, descrierea incidentului a devenit mai îngrozitoare, dar acesta nu este un motiv să o punem la îndoială; în Tessalia, de exemplu, bărbaţii încă târau trupul ucigaşului tras de cai în jurul mormântului victimei sale, iar Alexandru era însoţit de un mare contingent de cavalerie tessaliană. Ei ar fi putut sugera o pedeapsă care să facă apel la pretenţiile homerice ale conducătorului lor; la Gaza, Alexandru fusese rănit de două

ori, iar armata lui se răzbuna întotdeauna cu înverşunare asupra oraşelor care îi pricinuiau vreo rană.

Căderea cetăţii Gaza a deschis calea prin mlaştină şi deşert către Egipt şi, astfel, după nouă luni de vărsare de sânge, Alexandru a putut intra neînfrânt în cel mai puternic regat din imperiul lui Darius. În ultimele nouă luni, el introdusese Siria şi Palestina în arsenalul macedonean, care avea să le străbată în sus şi în jos vreme de peste un secol în războaie pentru pădurile, flota şi metalele lor preţioase; Gaza fusese repopulată, iar Tirul se reaşezase cu o formă de guvernare greacă, dar familiile miilor de oameni care muriseră pentru revărsarea culturii greceşti, cu rezultate atât de copleşitoare în cursul următoarelor veacuri, nu au fost mulţumite câtuşi de puţin.

CAPITOLUL PAISPREZECE

Odată, potrivit unei povestioare nostime, Alexandru şi bătrânul lui istoric Aristobulos navigau în aceeaşi barcă pe râul indian Jhelum şi, pentru a uşura călătoria, Aristobulos citea cu voce tare din istoria sa, înfrumuseţând adevărul, deoarece credea că îi va face pe plac regelui său adăugând la poveste fapte de eroism fictive. Dar Alexandru a apucat cartea şi a aruncat-o în râu, spunând: „Şi acelaşi lucru, Aristobulos, meriţi şi tu, dacă te lupţi în aceste dueluri în numele meu şi străpungi toţi aceşti elefanţi cu o singură suliţă”. Dacă Alexandru ar fi fost vreodată atât de cinstit în privinţa lunilor care au urmat asediului cetăţii Gaza, istoricii săi ar putea fi în pericolul unei scufundări similare. În noiembrie 332, Alexandru a traversat deşertul şi a ajuns în Egipt; în aprilie următor, mitul său luase o direcţie nouă şi ciudată. Legenda şi linguşeala au început să lucreze curând la această schimbare de ton, dar în spatele lor se află întrebările cele mai profunde despre personalitatea lui Alexandru: dacă Alexandru a fost în vreun sens un mistic, cât de în serios a luat onorurile divine care i-au fost acordate în timpul vieţii, dacă a ajuns să-l renege pe tatăl său Filip şi, dacă da, ce ar fi putut însemna aceasta. Acest

lucru este departe de sarissele şi de maşinile de asediu din anul precedent şi se află în cel mai puternic contrast cu masacrul din Tir şi Gaza; dacă o parte din farmecul lui Alexandru a fost tinereţea sa şi o parte curiozitatea lui impetuoasă, aspectul cel mai extraordinar s-a bazat pe evenimentele din următoarele cinci luni.

Drumul de la Gaza la Egipt era deosebit de periculos, deoarece însemna mai întâi un drum de trei zile prin deşert, apoi prin faimoasele smârcuri Barathra sau Serboniene care pricinuiseră atâtea suferinţe armatei persane doar cu doisprezece ani în urmă. Nu se ştie cum s-a aprovizionat Alexandru cu apă, poate cu ajutorul flotei, sau cum a evitat aceste mlaştini de coastă, dar în noiembrie ajunsese pe braţul de est al deltei Nilului, cu premiul Egiptului în faţă şi o iarnă cu provizii din abundenţă pentru armata sa. În noiembrie, Nilul nu mai era inundat prohibitiv, iar iarna era sezonul de odihnă pentru fermierul egiptean. La Issos, fostul satrap al Egiptului murise în fruntea trupelor sale şi, după luptă, Amyntas, renegatul macedonean, purtase cu barca aproximativ 4 000 de fugari dintre mercenarii Marelui Rege în Cipru, apoi spre sud, spre Nil, unde debarcaseră fiind primiţi cu braţele deschise de nativi. Mai târziu, când grecii lui Amyntas au început să prade fermele egiptene, şi-au pierdut popularitatea; Amyntas şi trupele sale au fost ucişi, probabil la instigarea persană. Dar exemplul său a rămas ca un îndemn pentru următorul aventurier; Egiptul aştepta, locuitorii erau receptivi la tact, iar armata, ca întotdeauna, nu prezenta nici un obstacol serios.

Ca şi civilizaţie, Egiptul era la fel de vechi ca lumea şi mândru de ea. Filosofia greacă, aşa cum pretindea preoţimea, fusese descoperită de un egiptean, fiul Nilului, cu 48 863 de ani înainte de sosirea lui Alexandru. Trecuseră aproape două sute de ani de când perşii îl cuceriseră prima dată pe faraonul lui şi puseseră mâna pe un regat atât de bogat în oameni şi cereale; regele persan fusese recunoscut ca noul faraon şi un satrap stăpânea ca locţiitor al acestuia, sprijinit de colonişti militari din toate zonele imperiului, indiferent dacă erau evrei sau nomazi din Horezm, care trăiau în enclave de garnizoane îndepărtate, precum cea de lângă Jsouth, la prima cataractă a Nilului,

graniţa Egiptului cu Nubia independentă. În ciuda legendelor atrocităţii persane, amintite în rândul preoţilor, stăpânirea persană nu cântărise atât de greu pe cât ar fi putut. Nobilii perşi se bucurau de moşii egiptene pe care le cultivau cu sclavi nativi obţinuţi prin intermediul agenţilor egipteni; tributul anual, la nivelul său maxim, era de doar 700 de talanţi de argint, şi plăţile în natură nu fuseseră mari. Trecerea la un monopol de stat şi la un impozit pe toată producţia avea să aducă ulterior Ptolemeilor venituri de douăzeci de ori mai mari, dar sub stăpânirea persană aplicarea măsurii a fost cel mult parţială, iar în mai multe afaceri şi recolte vitale încă nu începuse deloc. Aristocraţii din oraşele deltei supravieţuiseră cuceririi persane în aceleaşi funcţii înalte ca înainte; un templu putea încă să deţină treizeci şi doi de kilometri pătraţi de teren agricol, şi totuşi clasele lor educate nu îi acceptaseră niciodată pe perşi prea mult timp. Rebeliunea fusese persistentă şi, cu excepţia a cinci ani din cei şaptezeci premergători sosirii lui Alexandru, Egiptul îşi menţinuse independenţa sub diferiţi faraoni, unii dintre ei probabil sudişti din Ethiopia, care înfiinţaseră noi dinastii în deltă. Încercările persane de recucerire fuseseră repetate şi adesea spectaculoase. După patru invazii nereuşite, au recâştigat ţara abia în iarna anului 343. Chiar şi atunci succesul a fost de scurtă durată; în decurs de cinci ani de la căderea faraonilor din deltă, pretendentul Khabash stârnise din nou ţara la revoltă, la doar trei ani de când fusese redus la tăcere.

Moştenitor al rebeliunii recente şi repetate, Alexandru a fost întâmpinat cu entuziasm de nativi. Satrapul persan l-a întâlnit la fortul Pelusium şi i-a oferit 800 de talanţi şi tot mobilierul său în schimbul unei treceri sigure; au fost trimişi macedoneni cu barca pe Nil în capitala Memfis, iar Alexandru a mers în întâmpinarea lor pe uscat. Într-o săptămână, intrase în palatul monumental al Egiptului de Sus, casa faraonilor de mai bine de o mie de ani.

Societatea egipteană care l-a întâmpinat era la fel de rigidă ca piramidele ei; la bază stăteau milioane de ţărani nativi, acei felahi *(fellahin)* pe care invadatorii şi aristocraţii îi impozitaseră şi îi dominaseră pentru că nu aveau cale de scăpare; aproape de vârf se aflau dinastiile familiale din

regiunile deltei, bărbaţi precum Semtutefnakhte sau Patesi care au făcut pace cu Alexandru şi au continuat fără tulburări preoţiile şi guvernările locale pe care familiile lor le deţinuseră de mai bine de două sute de ani; în vârf stătea regele persan (reprezentat în artă şi ceremonii sub numele de faraon), iar în jurul său preoţimea, ale cărei educaţie şi ceremonial o făceau cea mai articulată clasă din istoria egipteană. „În Egipt”, scrisese Platon, exprimând punctul de vedere al preoţilor, „nu este posibil ca un rege să conducă fără priceperea preoţilor; dacă şi-a croit drum spre putere pornind de la o altă clasă, atunci trebuie să intre în casta preoţească înainte să poată domni.” Preoţii erau în măsură să controleze o încoronare şi îl judecau pe fiecare purtător al coroanei după termenii propriei legi, Ma’at sau codul ordinii sociale, care abunda în ritualuri şi aspecte complexe; chiar şi curajoşii faraoni nativi ai rebeliunilor recente fuseseră denunţaţi ca „păcătoşi” de preoţime pentru că încălcaseră poruncile tainice ale unei vieţi drepte. Un verdict sever a fost dat celor două sute de ani de „domnie greşită şi lipsă de grijă” a perşilor din partea unor preoţi care au exagerat sacrilegiul persan făcându-l aproape de nerecunoscut; Artaxerxes al III-lea, care recucerise Egiptul cu unsprezece ani mai devreme, era cunoscut preoţilor drept Sabia şi a fost acuzat că a ucis taurul sacru al zeului Apis, l-a făcut friptură şi a înlocuit acel animal nesuferit cu un măgar. Sub stăpânirea persană, poate că templele şi-au redus din daruri şi privilegii, dar aceste legende ale atrocităţii au întrecut cu mult adevărul. Cu toate acestea, se potriveau scopului lui Alexandru, renumitul răzbunător al impietăţii persane.

În Memfis, el nu a întârziat să-şi încânte cei mai probabili critici. „A adus sacrificii altor zei şi mai ales lui Apis.” Prin acest sacrificiu, el a răsturnat toate amintirile nedreptăţii persane şi i-a adus onoare zeului egiptean Apis sub forma taurului său sacru, cel mai faimos dintre numeroasele animale religioase ale Egiptului, care a reprezentat zeul din Memfis până la vreo douăzeci de ani, când a făcut loc unui viţel mai tânăr, a murit şi a fost înmormântat cu fast într-un sarcofag poleit. În schimb, se spune că Alexandru a fost încoronat faraon al Egiptului de Sus şi de Jos, onoare

menţionată doar în romanul *Alexandria*; această încoronare nu poate fi datată în nici o lună, dar este susţinută de titlurile faraonice care i-au fost acordate în inscripţiile templelor ţării. Ca faraon, el era reprezentantul recunoscut al zeului pe pământ, venerat ca zeu viu şi accesibil pentru supuşii egipteni: a fost salutat ca Horus, fiu divin al zeului-soare Ra a cărui venerare predominase în Egiptul de Jos, şi ca fiu iubit al lui Amon, zeul creator al universului, a cărui venerare înflorise în templele Egiptului de Sus şi ajunsese să incorporeze venerarea lui Ra, mai sudic. Această filiaţie divină l-a încadrat în trecutul dinastic al faraonilor nativi, pentru că s-ar putea spune că îl împarte pe tatăl lor comun Amon-Ra, care a vizitat-o pe mama faraonului pentru a-i zămisli pe viitorii regi; curtenii probabil i-au explicat doctrina şi i s-au adresat cu titlurile sale, dar numai după câteva luni avea să se dovedească bogată în posibilităţi.

„Faraon, faraon”, scrisese un preot egiptean despre recucerirea perşilor, „vino să săvârşeşti lucrarea care te aşteaptă”; ca rege încoronat al celor două ţări, „stăpân al rogozului şi al albinelor”, Alexandru trebuia într-adevăr să împlinească speranţele templelor şi să susţină rânduiala zilnică a preotului Ma’at. Încoronarea lui venise într-o perioadă de confuzie. Ultimul faraon, Nectanebo al II-lea, fugise spre sud, probabil în Ethiopia, pentru a evita recucerirea perşilor, dar egiptenii credeau că este gata să se întoarcă şi să-şi reia conducerea: Alexandru îl înlocuise şi era probabil mai mult decât un zvon că se gândise la un marş în Ethiopia, locul de origine al posibililor susţinători ai lui Nectanebo. În schimb, se spune că istoricul său Callisthenes s-a dus spre sud, pe Nil, pentru a cerceta cauzele inundaţiilor de vară ale fluviului, o poveste care ar putea fi foarte corectă. Inundaţiile puseseră la încercare de mult ingeniozitatea autorilor greci, dintre care unii ghiciseră răspunsul, dar Aristotel a fost cel care a scris că problema nu mai este o problemă, acum că vizitatorii greci văzuseră singuri adevărul ploilor de vară din Ethiopia. Probabil că aceşti martori erau ruda lui, Callisthenes, şi alţi soldaţi din armata macedoneană.

În ce-l priveşte pe Alexandru, el s-a îmbarcat din Memfis la începutul anului 331 şi a navigat spre nord în josul Nilului

pentru a-şi aduce cea mai durabilă contribuţie la civilizaţie. La gurile fluviului, a vizitat fortul de frontieră al faraonilor, la Rhacotis, şi a explorat celelalte braţe ale deltei. El a fost foarte impresionat de posibilităţile întâlnite la marginea de vest a zonei:

> I se părea că locul ar fi cel mai frumos pentru întemeierea unui oraş şi că oraşul va fi foarte favorizat; a fost cuprins de entuziasm pentru lucrare şi a făcut chiar el însemnări pe plan, arătând unde ar trebui construit locul de adunare şi ce zei ar trebui să aibă templele şi unde, zeii greci fiind aleşi alături de zeiţa egipteană Isis; a stabilit unde trebuie construit şi zidul de incintă.

Aşa s-a născut Alexandria, un nou centru de greutate în istoria mediteraneeană ulterioară, care „urma să stea, ca un buric, în mijlocul lumii civilizate”.

Ca orice altceva, Alexandria s-a dezvoltat în jurul locului unei cetăţi folosite de perşi. Rhacotis a devenit un cartier în noul oraş şi a asimilat păstorii care trăiseră de mult timp în jurul lui în sate: locul său fusese ales admirabil, iar portul său natural poate că fusese exploatat de egipteni. Lui Alexandru i-a promis o climă excepţional de blândă, adăpost pe insula Pharos şi o poziţie înălţată pe ţărm, care prindea briza de nord-vest pe timp de vară. Un loc aflat mai la est de deltă avea să fie curând distrus de mâlul pe care curentul natural de la gura fluviului îl spăla spre mal de la vest.

În afară de faimă şi de dorinţa ca oraşul să prospere, motivele pentru întemeierea Alexandriei pot fi doar ghicite. Situl său nu a fost bine apărat, iar poziţia sa la periferia administraţiei egiptene sugerează că accesul la Marea Egee a fost principala sa atracţie, poate din motive economice. Grecii menţinuseră multă vreme un punct comercial la Naucratis, în deltă, şi nu se ştie dacă negoţul lor cu Egiptul a scăzut înainte de sosirea lui Alexandru, deşi invaziile persane cu siguranţă nu l-au ajutat. Cât de mult au cântărit relaţiile comerciale cu Grecia şi posibila lor creştere în decizia lui Alexandru este aspectul cel mai nesigur. Marea Egee, când a fondat oraşul, era infestată de piraţi şi prea

ostilă pentru a merita dezvoltarea; chiar şi la punctul maxim, se credea că mai multe mărfuri treceau în Alexandria din Egiptul interior decât din întreaga Mediterană. Grânarele interioare ale Egiptului puteau aproviziona rapid oraşul cu cereale pe cale fluvială şi pe canal pentru a-şi hrăni populaţia numeroasă; această aprovizionare rapidă cu alimente era mai importantă pentru fondatorul său decât tranzacţionarea întâmplătoare a surplusului sau taxele portuare obţinute din comerţul din port. În Alexandria, ca şi în alte oraşe greceşti, comercianţii erau rareori cetăţeni, şi organizarea lor în grupuri oficiale constituia o dezvoltare foarte lentă. Prin urmare, comerţul nu a fost o forţă naturală în politica oraşului şi, în secolul următor, comerţul din Alexandria s-a răspândit mai mult prin antreprenorii din Rodos decât prin propriii cetăţeni; când a fost fondat oraşul, Rodos era un prieten incert pentru Alexandru.

Corpul cetăţenesc era mai degrabă excluziv decât comercial. Veterani macedoneni, greci şi prizonieri, poate şi un contingent de evrei au fost desemnaţi ca noii cetăţeni, iar egipteni nativi au fost adăugaţi în cea mai mare parte ca bărbaţi cu statut inferior. Legile şi carta oraşului sunt foarte departe de a fi sigure; poate a avut de la început o adunare şi un consiliu, dar statutul lor de membru nu este nicăieri menţionat. Arhitect a fost un grec din Rodos, iar construirea i-a fost încredinţată lui Cleomenes, un grec din Naucratis, cu o minte brici pentru finanţe. Întrucât făină de orz a fost presărată pentru a contura oraşul sub forma unei haine militare macedonene, se spune că profetul Aristander ar fi prezis că „Alexandria va fi prosperă şi în alte privinţe, dar mai ales în roadele pământului”; hrana obţinută în propria gospodărie a fost prima preocupare a oraşului, nu comerţul echilibrat sau exportul de frânghii, leacuri şi mirodenii din Egipt şi importul de vin şi ceramică pictată din Grecia.

Când au început lucrările de construcţie, Alexandru a fost răsplătit de o surpriză plăcută. Din Marea Egee, chiar la începutul sezonului, unul dintre amiralii săi a navigat pentru a livra prizonieri şi a relata despre campania sa; acum că flotele cipriote, rodosiene şi feniciene schimbaseră tabăra, vestea nu putea fi decât bine-venită. Amiralii perşi

rămăseseră cu banii împuţinaţi, şi doar cu 3 000 de mercenari greci şi cu tot atâtea bărci cât puteau recruta de la piraţii din Marea Egee. Tiranii şi oligarhii lor fuseseră expulzaţi din oraşele Tenedos, Lesbos, Chios şi Cos, de obicei spre deliciul masei de cetăţeni: piraţii şi unul dintre cei doi amirali perşi fuseseră prinşi în ambuscadă în portul Chios. Cu toate acestea, amiralul persan scăpase şi camaradul său se ascundea pe undeva; Chares atenianul, care cucerise unul dintre oraşele din Lesbos, era şi el liber, şi în nici un caz nu auzise de ei. Pentru moment, a fost mai alarmant că transportul maritim din Marea Egee era încă la îndemâna bărcilor lungi de piraţi. Mai puţin serioase au fost relatările conform cărora Agis, regele Spartei, ale cărui negocieri cu amiralii perşi nu duseseră la nimic, transferase 8 000 de fugari greci din Issos în Creta şi cucerise oraşele şi cetăţile Cretei cu ajutor persan. Fugarii perşi probabil că au năvălit într-acolo, odată cu încheierea războiului din Marea Egee, dar dacă Agis şi-a expediat bandiţii înapoi în Grecia, era puţin probabil să provoace o revoltă incontrolabilă. Împotriva lui Antipater şi a aliaţilor, numărul lor era neglijabil, şi plata lor avea să stârnească în curând un conflict, mai ales că Sparta nu folosea monede şi nu avea mijloace pentru a finanţa o armată angajată. Odată cu prada din Issos, Alexandru capturase emisari spartani către Darius; fuseseră trimişi încă doi de atunci, dar era puţin probabil să obţină ajutorul unui rege a cărui strategie se concentra acum pe Asia.

Ca lider al aliaţilor greci, Alexandru a pus la punct pedepsirea tuturor prizonierilor săi din Marea Egee. Piraţii au fost executaţi şi majoritatea tiranilor au fost trimişi spre judecată în oraşele de origine ale căror democraţii fuseseră reinstalate; nu exista nici o alinare în legalitate, deoarece într-un oraş eliberat, cei doi terorişti propersani au fost condamnaţi la moarte cu 883 de voturi pentru şi şapte împotrivă, dovadă răsunătoare a urii cu care îi privea o curte democrată. Conducătorii din Chios fuseseră atât de periculoşi încât Alexandru s-a ocupat personal de ei, aruncându-i în lanţuri pentru a servi într-o veche garnizoană persană de lângă prima cataractă a Nilului; alţi infractori din Chios urmau să fie judecaţi local sau să li se

refuze azilul dacă fugeau. Alexandru nu a aşteptat rapoarte despre sentinţa lor; la începutul primăverii, în timp ce a început construcţia Alexandriei sale, a mărşăluit spre vest de-a lungul coastei Mediteranei, lăsându-şi armata să speculeze despre intenţiile sale. Odată cu speculaţiile lor, încep şi problemele personalităţii sale.

În luna următoare, Alexandru urma să călătorească spre vest cu un mic grup de însoţitori şi apoi să se întoarcă spre sud, cale de vreo patru sute optzeci de kilometri, printr-o întindere de deşert, pentru a pune anumite întrebări oracolului lui Amon, un zeu cu cap de berbec care era venerat în oaza Siwah, la graniţa vestică îndepărtată a Egiptului şi Libiei. În timpul vieţii sale, Alexandru nu trebuia să dezvăluie nici întrebările, nici răspunsurile, dar indicii privind conţinutul lor au fost extrase din propriul comportament şi din modul în care l-au descris istoricii săi. Doar o singură dată, în Asia, Alexandru se mai îndepărtase de traseul cerut de strategie şi apoi doar pentru pelerinajul său la Troia; acest lucru sugerează că orice l-a condus la oaza lui Amon nu era ceva de realizat cu uşurinţă. În cea mai completă relatare a motivelor sale, prezentată de Arrianus cinci sute de ani mai târziu, pe baza unei lecturi largi şi variate, se spune că ar fi fost cuprins de dorinţa arzătoare de a merge „pentru că se referea la o parte din filiaţia sa cu Amon (...) şi a vrut fie să descopere ceva despre el însuşi, fie cel puţin să spună că o făcuse”.

Această remarcă provocatoare reprezintă o introducere la cea mai ciudată componentă din viaţa şi legenda lui Alexandru. Ca urmare a vizitei sale în oază, în mai multe momente din diferitele sale istorii, se va spune că l-a renegat pe tatăl său Filip şi a venit să-l revendice pe Amon drept părinte. Pe monede, în special pe cele emise de succesorii săi, este reprezentat într-o postură sobră şi mistică, împodobit cu un corn de berbec cârlionţat, simbol al zeului Amon. În romanul *Alexandria*, trimite scrisori semnate „de la fiul lui Amon”; în Cartea lui Daniel din Biblie, apare în ipostaza cuceritorului cu coarne de berbec. În legendele despre sine, din Siria musulmană timpurie până în Afghanistanul modern, este amintit ca Iskander Dhulkarnien, Alexandru cel cu două coarne, identificat cu

profetul cu două coarne din Coran, care caută Izvoarele Nemuririi, îi sfidează pe barbarii de dincolo de Iran şi încă protejează frontiera nord-estică împotriva invaziei ruseşti. Din cauza acestei singure aventuri în deşert, Alexandru şi-a schimbat taţii şi i-au răsărit coarne, dar este altă discuţie în ce măsură aceste evoluţii sunt fidele caracterului său.

Din punct de vedere istoric, vizita la oaza lui Amon a fost multă vreme victimă a interpretărilor retrospective şi a legendei, şi nicăieri nu este mai clar decât în motivele disputate ale expediţiei. Potrivit lui Callisthenes, care scria ceea ce Alexandru dorea să fie cunoscut, „a fost ambiţia glorioasă a lui Alexandru de a urca la Amon, pentru că auzise că Perseu şi Heracles merseseră acolo înaintea lui”; deşi această rivalitate cu doi eroi greci era pe placul lui Alexandru, Callisthenes scria la vreo douăzeci de luni după eveniment. Atât Perseu, cât şi Heracles au fost de acord să fie fii ai zeului Zeus şi, întrucât Alexandru a fost recunoscut ca fiu al lui Zeus după vizita sa, era normal ca un linguşitor să interpreteze retrospectiv rezultatul vizitei pe baza motivelor sale de plecare; Callisthenes „a încercat să-l transforme pe Alexandru într-un zeu” şi i-a dat atributele lui Zeus, aşa că a prezentat pelerinajul la Siwah ca rivalitatea unui fiu al lui Zeus cu un altul de la bun început. Deşi este de primă importanţă că acest motiv avea să fie mai târziu pe placul lui Alexandru, Perseu şi Heracles sunt, de asemenea, o pereche interesantă. Heracles a fost strămoşul regilor macedoneni şi a fost onorat periodic de Alexandru, dar Perseu nu apare nicăieri altundeva în mitul său. Nu este nici măcar sigur că până atunci se credea că ar fi vizitat Siwah. Poate că avea şi alte atracţii; este revelator despre greci că aveau încredere în cele mai simple calambururi sau jocuri de cuvinte, în special în ce priveşte toponimele popoarelor străine. Printr-un joc de cuvinte, numele străine puteau fi legate de cercurile culturii greceşti şi, în acest sens, grecii credeau cu convingere că perşii erau descendenţi din propriul erou grec Perseu, aşa cum mezii erau descendenţi din Medeea. Această credinţă a fost împărtăşită de Xenofon, care îi cunoştea şi îi admira pe perşi, şi de Platon şi Herodot, şi era susţinută chiar de perşi, în timp ce, după Alexandru, Perseu avea să reapară

la nivel local ca simbol al miturilor oraşului şi al monedelor în multe locuri din Asia Mică, unde se ştie că grecii şi perşii trăiau în armonie. Pe scurt, Perseu a devenit eroul integrării dintre Est şi Vest, şi pentru Alexandru, primul rege care a condus ambele popoare simultan, o rivalitate cu Perseu şi Heracles nu era irelevantă. În ochii grecilor, ei erau strămoşii lui ca rege persan şi macedonean, iar când Callisthenes a scris despre vizita la Siwah, Alexandru îl înlocuise pe Darius ca rege al Asiei şi ajunsese să fie moştenitorul ambilor eroi simultan. Cu un an şi jumătate înainte, când plecase spre Siwah, este puţin probabil să fi fost preocupat de cei doi.

Alţii au dus tema mai departe. Pe lângă rivalitatea cu eroii greci, „Alexandru a plecat spre Amon cu intenţia suplimentară”, a scris romanul Arrianus, luându-şi eventual reperul din istoria lui Ptolemeu, „să afle mai multe despre sine sau cel puţin să spună că aflase”. Această problemă personală a fost legată de filiaţia sa, „pentru că asocia o parte din naşterea sa cu Amon”, iar această credinţă poate fi explicată firesc prin noua sa poziţie de faraon, moştenită în cele din urmă de Ptolemeu. Faraonul era „fiul născut al lui Amon-Ra, iubit de Amon”; din această perspectivă, Alexandru s-a dus la oaza Siwah din Libia pentru a afla semnificaţia titlurilor faraonului, motiv care pare la fel de confuz ca rivalitatea cu eroii legendei greceşti. De ce ar trebui ca libianul Amon să cunoască adevărurile egipteanului Amon-Ra şi de ce ar fi trebuit ca îndepărtata oază Siwah să fie adusă la cunoştinţa lui Alexandru ca locul unde găsim adevărul? Numai dacă Amon şi Siwah sunt plasate în context, motivele pelerinajului pot fi restrânse la o explicaţie plauzibilă; se ştie că Ptolemeu a adăugat miracole vizitei, iar relatarea despre motivul său este puţin probabil să fie imparţială.

În zeul Amon, tradiţiile a trei popoare diferite se împletiseră de mult. Iniţial, oaza Siwah fusese casa unui zeu libian local, care ar fi putut fi legat de Baal Haman al cartaginezilor la graniţa de vest; altarul său se afla la o călătorie de patru săptămâni de centrul regatului egiptenilor şi este foarte posibil ca, timp de o mie de ani, să nu fi ajuns niciodată sub controlul faraonilor. Dar cu două

sute de ani înainte de Alexandru, dacă nu mai devreme, Egiptul stăpânise Siwah dincolo de orice îndoială, iar faraonul Amasis este cunoscut din hieroglife că a construit templul oracular pe care Alexandru urma să-l viziteze. Arhitectura templului nu este distinct egipteană, iar sculpturile sale îl arată pe regele libian nativ al oazei dintr-un rang independent. Se pare că Egiptul s-a contopit cu Libia, fără să o cucerească pe deplin, aşa că a rămas cu un nou zeu străin ce trebuia explicat. Ea l-a identificat cu propriul ei stăpân Amon, zeul berbec creator al universului, căsătorit cu Mut şi tată al lui Khonsu; ceremoniile de la Siwah au luat o întorsătură egipteană şi oracolele erau oferite în stil egiptean.

Pătrunsese şi un al treilea popor. În timpul domniei lui Amasis, colonişti din Grecia se stabiliseră în Cirene, un oraş libian din vestul deşertului Siwah, unde s-au căsătorit cu native berbere şi au aflat de divinităţile locale. Atraşi întotdeauna de un oracol, vizitaseră Siwah în etapa sa egipteană şi îi dăduseră zeului său numele grecesc Amon, care sugerează atât propriul Amon al egiptenilor, cât şi cuvântul grecesc „ammos”, nisip, aşa cum se potrivea unui zeu din deşert. Aşa cum Egiptul îl echivalase pe zeul din Siwah cu propriul său atotputernic zeu-berbec Amon, tot astfel şi grecii au explicat acest preaonorat Amon ca o formă a lui Zeus Olimpianul, regele zeilor greci. În Cirene aveau să construiască în curând un splendid templu doric pentru Zeus Amon şi să-i folosească trăsăturile, distinse printr-un corn de berbec, pe abundenta monedă a oraşului. Originile complexe ale zeului au fost stabilite din surse greceşti, libiene şi egiptene şi nu i-a rămas decât să se răspândească.

Din 500 î.Hr. expansiunea lui Amon a fost uimitoare. De-a lungul timpului, oraşul grec Cirene a transmis numele zeului către Grecia şi este surprinzător că faraonul Amasis, primul egiptean cunoscut care s-a interesat de Siwah, a avut o amantă cireneană. Mulţi dintre coloniştii greci ai coloniei Cirene aveau legături de familie cu Sparta pe continentul grec, astfel încât venerarea lui Amon s-a răspândit în scurt timp pe calea apelor, ajungând în oraşul portuar din sudul Spartei şi, de acolo, pe continent; marele

altar al lui Zeus din Olimpia a înfiinţat un cult al acestui nou Zeus pe care îl descoperise Cirene şi, în poetul teban Pindar, cu 130 de ani înainte de vizita lui Alexandru, Amon şi-a găsit cel mai abil agent de publicitate. Pindar îl vizitase pe regele din Cirene pentru a scrie un imn în cinstea sa şi fusese atât de impresionat de Zeus Amon, încât, la întoarcere, ridicase statuia zeului în oraşul său natal Teba şi i-a scris o poezie; se spune că preoţii din Siwah s-au rugat ca Pindar să primească cele mai mari binecuvântări ale vieţii, după care, împlinit, poetul a murit în pace. Mai mult, Pindar onorase legăturile cu regii macedoneni.

Pindar nu a fost ultimul dintre faimoşii admiratori greci ai lui Amon. Probabil prin Cirene, familia lui Lisandru, generalul spartan, a avut legături cu Siwah, iar Lisandru avea să-l folosească pe zeu în timpul carierei sale, la sfârşitul secolului al V-lea. În timp ce asedia un oraş de la graniţele estice ale Macedoniei, el a susţinut că îl văzuse pe Amon în vis şi, la sfatul zeului, s-a retras atât de neaşteptat încât oraşul asediat a înfiinţat un cult al lui Amon în semn de recunoştinţă, pe care Alexandru l-ar fi putut cunoaşte din casa lui din apropiere înainte de a ajunge în Egipt. Între timp, Atena fusese la fel de receptivă. În anii 460, Cimon, generalul atenian, încercase să consulte oracolul din Siwah în timp ce flota sa era ancorată lângă Cipru; înainte de a invada Sicilia, atenienii trimiseseră soli să facă la fel, şi cu cel puţin treizeci de ani înainte de vizita lui Alexandru, în portul Pireu fusese construit un templu al lui Zeus Amon, probabil de către negustori care îl cunoşteau pe zeu prin comerţul cu cereale cu Cirene. Fusese trimis aur de la Atena la Siwah; Amon a fost un oracol recunoscut în rândul poeţilor atenieni, ceea ce nu a fost surprinzător, deoarece faima zeilor se răspândise mult timp chiar prin Asia Mică, de la Cizic, pe Marea Marmara, până la regii licieni din sudul îndepărtat, şi intrase în insulele Mării Egee greceşti. Zeus Amon străbătuse lumea greacă cu mai bine de o sută de ani înainte ca Alexandru să plece în căutarea lui, şi acest context ajută la explicarea deciziei sale.

Ca zeu grec cunoscut, Amon i-ar fi atras atenţia lui Alexandru, indiferent dacă devenise sau nu faraon la Memfis. Deşi ceremoniile din Siwah au urmat un model

egiptean, se ştie că Egiptul şi faraonii nu au tulburat aproape deloc preoţimea din oază şi nu se cunoaşte nici un faraon care să fi parcurs cei peste 800 de kilometri prin deşert de la Memfis la Siwah, un efort inutil pentru un om care credea că un zeu pe jumătate libian era o formă a propriului său Amon, iar acesta avea temple mai ilustre, accesibile cu barca pe Nil. Nici oracolul nu era considerat o marionetă egipteană. Când triburile de graniţă din apropiere doriseră să ştie dacă să-l susţină sau nu pe faraon, recurseseră la Amon pentru sfaturi imparţiale. Există o singură excepţie de la aparentul dezinteres al faraonului. Cu vreo zece ani înainte de sosirea lui Alexandru, Nectanebo al II-lea, ultimul faraon independent, dedicase un templu secundar în oaza Siwah egipteanului Amon-Ra, dar, deoarece Nectanebo se pare că era chiar el de sorginte libiană, interesul său brusc pentru Siwah nu are nici o consecinţă pentru politica egipteană sau pentru Alexandru macedoneanul. Siwah nu era un loc convenabil sau evident pentru a învăţa despre mistica lui Amon, chiar dacă Alexandru ar fi plecat cu acest lucru în minte; era Delfi din răsăritul grecesc şi, ca elen, nu ca faraon, Alexandru era probabil curios în legătură cu un zeu cunoscut şi patronat de greci datorită veridicităţii sale. Zeus Amon de la Siwah a fost ultimul oracol disponibil al reputaţiei greceşti înainte ca Alexandru să-şi conducă trupele spre Asia, dorind să-l consulte numai din acest motiv. Curiozitatea, iar istoricii sunt de acord, a fost dublată de spirit de aventură, atras de primejdiile călătoriei, şi poate fi relevant că, într-o lucrare despre sete, tutorele său Aristotel spusese povestea grăitoare a unui pelerin din Argos care îşi înfometase corpul până la limită şi călătorise multe săptămâni prin deşert până la Siwah, fără a bea o singură dată pe drum. Această ispravă de rezistenţă l-ar fi putut atrage pe elevul său competitiv, dacă ar fi fost spusă vreodată în sala de clasă.

Dar, în Egipt, Aristotel părea departe şi era nevoie de o aducere aminte mai apropiată a lui Amon, care nu datora nimic titlurilor faraonului ca fiu al lui Amon-Ra. În timp ce era ocupat cu aşezarea noului său oraş, Alexandru primise soli de la Cirene, care îl invitau să le viziteze oraşele, oferindu-i prietenie şi alianţă, 300 de cai şi cinci care cu

patru cai. În istoria lui Arrianus, sugerând că Alexandru a plecat spre Amon cuprins de dorinţa bruscă de a se întreba despre sine, acest detaliu este suprimat, probabil pentru că respecta cuvântul regelui Ptolemeu, care era conducător, nu aliat al oraşului Cirene, până când şi-a scris istoria şi s-ar putea să nu fi agreat o referire la pactul oraşului cu predecesorul său. Dar este un indiciu important, deoarece tocmai prin Cirene lumea greacă ajunsese să se gândească la Amon şi cu siguranţă că solii aceluiaşi oraş i-au amintit mai întâi lui Alexandru de existenţa zeului. Cel mai probabil, ei nu au menţionat oaza până când Alexandru nu le acceptase oferta, s-a dus să le viziteze oraşele şi a ajuns în oraşul Paraetonium, la 265 de kilometri vest de Alexandria şi la 16 kilometri depărtare de un popas pentru pelerinii care se îndreptau către Siwah. În acest caz, Alexandru s-ar fi îndreptat spre vest nu pentru a-l consulta pe zeu, ci pentru a-şi urmări trimişii din Cirene şi pentru a-şi securiza frontiera cu Libia, un scop care este în concordanţă cu metodele sale de general. Numai când strategia a fost realizată, s-a gândit la un ocol spre Amon, un oracol familiar şi veridic. El nu a mers din Alexandria ca un mistic cu un plan general şi, deoarece tema tatălui său divin apăruse doar întâmplător la Siwah, dintr-un incident imprevizibil pe treptele templului, nu ar fi putut constitui motivul pentru a pleca din Alexandria în deşert.

Din Alexandria, a călătorit spre vest de-a lungul coastei cu un grup mic de prieteni, urmând calea albită până la Paraetonium. La Paraetonium, unde Antoniu se afla într-o zi pentru a-şi lua rămas-bun de la Cleopatra, el s-a despărţit de solii din Cirene şi a plecat spre sud, prin deşertul nisipos, cu însoţitorii săi cocoţaţi pe cămile şi cu apă pentru patru zile de drum. Urmarea nu poate fi împărtăşită fără o cunoaştere a peisajului şi, din fericire, traseul lui Alexandru a fost adesea reconstituit şi descris, cea mai grăitoare relatare fiind cea a lui Bayle St. John, fie şi numai pentru că, asemenea lui Alexandru, şi el şi-a pierdut drumul. În septembrie 1847, după ce a citit cu atenţie textele antice, s-a echipat cu cămile, călăuze beduine şi o cantitate moderată de apă, adăugând luxul unor rezerve de brandy şi

trabucuri; însemnările sale sunt cele mai utile pentru ce urmează.

La scurt timp după ce a părăsit Paraetonium, Alexandru s-a trezit într-o întindere vastă de nisip, probabil deoarece călăuzele sale îl conduseseră prea departe spre vest faţă de traseul direct care, după cum au remarcat Sf. Ioan şi alţii, ar fi trebuit să treacă peste dealuri de ardezie. Şi-au dat seama de greşeală când un vânt de sud s-a pornit să bată peste deşert, orbind călătorii într-o furtună de nisip. Timp de patru zile au rătăcit tot mai însetaţi, epuizându-şi apa; proviziile aproape că se terminaseră când s-au adunat nori şi a izbucnit furtuna, „nu fără ajutorul zeilor”, după cum au crezut, şi acest lucru le-a permis să-şi reumple cu apă ploştile din piele.

Ieşind din furtuna de nisip, au ajuns din nou la lungul lanţ de dealuri care se întinde spre interior de la mare, urcând şi coborând vale după vale, până când stânci roşiatice se strâng una cu alta, cu dungi albe pe faţadele lor groteşti, iar ultima trecătoare se îngustează către o râpă, dând spre câmpiile nisipoase de dincolo. Ca să evite căldura, Alexandru nu se deplasa decât noaptea, luându-se după luminozitatea stelelor deşertului şi încrezându-se în lună să-i lumineze drumul, apropiat ca nimeni altul de idealul său solitar de tăcere, într-o linişte deplină în jur, cu excepţia adierii abia perceptibile a brizei deşertului. Chiar şi drumul a prins viaţă în linişte, deoarece părţile laterale şi poteca trecătorii erau acoperite cu cochilii uscate care atrăgeau atenţia călătorilor şi, potrivit Sfântului Ioan, reflectau razele lunii până când întregul drum sclipea, ca o vale mitică a diamantelor.

> Un defileu negru ca Erebus se află dincolo de cărare [scrie el], iar în dreapta se ridică o îngrămădire uriaşă de stânci, arătând ca fortificaţiile unui uriaş oraş fabulos, aşa cum Martin ar alege să picteze sau Beckford să-l descrie. Erau porţi căscate, flancate de bastioane semeţe; erau turnuri, piramide, semiluni şi cupole, vârfuri ameţitoare şi înălţimi crenelate maiestuoase, toate dăruite cu măreţie nepământeană de fasciculele magice ale lunii, dar arătând, prin spărturi în ziduri şi ruine cu neputinţă de

descris în cuvinte, că fuseseră izbite şi distruse de uragane, fulgere, şuvoaie de iarnă şi de întreaga artilerie puternică a timpului.

În mijlocul acestei măreţii gotice, Alexandru şi-a pierdut din nou drumul.

Potrivit lui Callisthenes, doi corbi au venit în salvarea lui, croncănind să-i adune pe cei rămaşi în urmă şi zburând în faţa lor, până când l-au adus iar pe Alexandru pe drumul cel bun. Ptolemeu, niciodată uşor de întrecut, a susţinut în istoria sa că doi şerpi vorbitori acţionaseră ca ghizi nu numai către Siwah, ci şi tot drumul înapoi. Aceste minuni nu trebuie respinse, deşi sunt un avertisment că, la fel ca Alexandru, adevărul vizitei la Siwah s-a pierdut de la bun început; călătorii au observat într-adevăr mulţi şerpi pe drumul către oracol, fapt care poate fi dedus din Teofrast, elev al lui Aristotel, care menţionează numărul lor în cartea sa despre botanică, o lucrare care şi-a extras informaţiile originale de la membrii expediţiei lui Alexandru. În ce priveşte corbii lui Callisthenes, ei au mai fost zăriţi de atunci; şi Sfântul Ioan s-a rătăcit pe dealuri şi, în timp ce-şi aştepta călăuzele beduine, a observat doi corbi care se roteau în aer spre sud-vest. Dacă i-ar fi urmat, ar fi dat chiar peste drumul pe care şi-l dorea, aşa că poate nu este o coincidenţă că valea în cauză este cunoscută încă de nativi sub numele de Trecătoarea Corbului.

După spaimele trecătorii, Alexandru a ajuns la o câmpie de nisip, prea fierbinte pentru orice vegetaţie, care se întinde pe vreo şaisprezece kilometri până la poalele Munţilor Laptelui. Aici, printre mai multe stânci cu cele mai sălbatice forme arhitecturale, a apucat-o pe un drum în loc deschis, trecând peste un bazin de pietriş cenuşiu. Printr-o schimbare atât de tipică pentru deşert, pe latura îndepărtată lasă loc brusc unei câmpii cu palmieri luxurianţi, delimitată de stânci pe fiecare flanc şi traversată de roci izolate, ca de un zid, cu forme şi dimensiuni masive. Aici, în oaza Garah, se întind primele oraşe ale amoniţilor; apa, ospitalitatea şi umbra erau în cele din urmă garantate, iar „contrastul viu dintre ariditate şi fertilitate”, scrie Sfântul Ioan, „unde viaţa şi moartea îşi exercită influenţa

sub emblema infinită a seninătăţii nemuritoare, stârneşte emoţii amestecate de uluire şi încântare”.

Pornind din aceste oraşe preliminare ale lui Amon, călătoria de o zi a fost suficientă pentru a-l aduce pe Alexandru în a doua oază, locul oracolului de la Siwah. Deşi rapidă, călătoria lui nu a fost mai uşoară, deoarece la ieşirea din livezile de palmieri de la Garah avea să îşi croiască drum spre o altă serie de defilee, aflându-se din nou pe un platou de pietriş, scorojit de căldură. Este un loc neprimitor, până când dă la rândul lui într-o ultimă viroagă, la doar şaisprezece kilometri distanţă de Siwah, traversând mai întâi văi cu nisip alb, apoi întinderi de pământ uscat, cu bulgări de sare naturală din loc în loc, un zăcământ bogat pe care preoţii lui Amon îl puneau în coşuri şi îl trimiteau la masa regilor perşi. Peisajul orbeşte privirea, deoarece câmpiile sărate şi lacurile de sare secate au toată strălucirea gheţarilor înzăpeziţi. Înainte ca albul lor să îl copleşească pe călător, apare oaza din Siwah, care îşi întinde vegetaţia înverzită între văile sterpe: palmieri şi pomi fructiferi se înghesuie în jurul cursurilor de apă, sălaş pentru prepeliţe şi şoimi, rodii şi pajişti, dar şi pentru Amon cu cap de berbec, unul dintre cele patru cele mai veridice oracole cunoscute de lumea greacă.

Oaza este izolată de câmpuri sărate şi mlaştini într-un spaţiu de circa opt kilometri lungime şi cinci kilometri lăţime. Aproape de marginea de est, Alexandru avea să ajungă direct la destinaţia sa, citadela cunoscută acum sub numele de Aghurmi, care se ridică semeţ pe o stâncă de calcar, la douăzeci şi patru de metri deasupra câmpiei. La momentul vizitei sale, aceasta era împărţită în trei incinte, cea interioară pentru palatul conducătorilor, următoarea pentru familia acestora, harem şi altarul zeului, iar cea exterioară pentru gărzi şi cazarmă. Lângă templu se afla un izvor sacru în care erau purificate ofrandele pentru zeu; acest lucru este încă vizibil, conectat la curţile interioare ale templului. La aproximativ jumătate de kilometru spre sud-est se afla un al doilea altar, cunoscut şi el de egipteni, dar mai puţin agreat de pelerinii greci, deşi ştiau de fântâna lui şi credeau în mod greşit că este miraculoasă, crezând că alternează între cald şi rece în diferite momente ale zilei.

Grecii însă nu aveau termometre. Ofiţerii lui Alexandru i-au preluat numele natal de Fântâna Soarelui şi l-au asociat, în mod caracteristic, cu propriul mit grecesc al lui Faeton, conducător căzut al carului Soarelui.

Atât pentru vizitatori, cât şi pentru cei vizitaţi, această sosire bruscă a fost importantă. Alexandru călătorise cel puţin opt zile prin ţara cu cele mai fantastice contururi, iluzii şi minuni întâlnite la fiecare pas. A avut noroc că a supravieţuit, iar sentimentul său de uşurare când a ajuns la oază nu este greu de imaginat. Oamenii din Siwah ar fi fost la fel de entuziasmaţi. Din punct de vedere istoric, oaza lor fusese de mult timp o zonă retrasă, niciodată vizitată de faraoni şi ferită de viaţa modernă de deşertul înconjurător; chiar şi în secolul XX obiceiurile sale locale erau încă vii, inclusiv homosexualitatea, ba chiar şi căsătoria dintre bărbaţi. O vizită a unui cuceritor macedonean i-ar fi stârnit pe toţi nativii de la casele lor şi, fără îndoială, Alexandru s-ar fi făcut imediat cunoscut familiei conducătoare care, la fel ca toţi libienii, era identificabilă prin acoperământul de cap împodobit cu o pană prinsă în păr. Bârfe susţin că Alexandru a mituit şi preoţii lui Amon pentru a fi sigur că primeşte răspunsurile pe care le dorea, dar orice consultant al unui oracol grec ar aduce mai întâi onoruri zeului, şi este de neimaginat că Alexandru a avertizat în prealabil cu privire la întrebările sale şi la răspunsurile dorite; întreaga lui consultare depinde de păstrarea secretului şi de ambiguitate.

Personalul templului fusese avertizat printr-un cadou şi localnicii l-au condus pe Alexandru prin casele lor de la poalele cetăţii şi l-au aşezat pe treptele către templu, ale căror urme încă se mai văd. A urcat apoi cu prietenii săi până la poarta cu fronton a curţii exterioare a templului; la intrare, sau chiar în interiorul primei curţi, preotul superior a venit în faţă, salutându-l pe rege în prezenţa adepţilor săi. Era conştient de rangul vizitatorului său, întrucât nu a îngăduit nimănui, în afară de Alexandru, să intre în curţile interioare şi nu i-a cerut să-şi schimbe veşmintele de zi cu zi; toţi ceilalţi macedoneni aşteptau afară, probabil pe treptele templului, mai degrabă decât în curtea interioară,

şi nu puteau auzi oracolul decât prin obstacolul a două, dacă nu chiar trei ziduri de piatră.

„Oracolele nu erau redate prin cuvinte, ca la Delfi sau Milet”, a scris Callisthenes, repetând ceea ce Alexandru dorea să fie cunoscut, „dar în cea mai mare parte au fost date prin semne din cap şi simboluri, la fel ca în Homer, unde «Zeus, fiul lui Cronos, a grăit şi a încuviinţat din cap cu sprâncenele lui întunecate»; preotul avea apoi să răspundă în numele lui Zeus.” Această publicitate are multe de spus. Există patru moduri de a trata zei străini: luptaţi cu ei, nu-i credeţi, acceptaţi-i sau identificaţi-i cu ai voştri. La Siwah, Alexandru a ales identificarea, la fel cum atenienii şi alţi greci îl veneraseră mult timp pe Amon printr-o legătură cu propriul lor Zeus. Este un omagiu adus tactului lui Callisthenes şi o perspectivă asupra gusturilor patronului său faptul că, pentru noul lui Ahile, procedura zeului a fost explicată printr-o referire la Zeus din *Iliada* lui Homer.

În ce priveşte semnele şi simbolurile, acestea se potrivesc cu tot ce se ştie despre funcţionarea unui oracol egiptean. La fel ca grecii şi romanii, egiptenii şi-au imaginat zeii în legătură cu societatea în care au trăit; la fel cum Hristos în Imperiul Roman avea să fie îngrădit de protocolul unui împărat roman, tot astfel se credea că zeul şi stăpânul Amon se comportă ca un faraon al Egiptului. Nu putea fi abordat în propriile apartamente şi, dacă supuşii săi aveau o problemă, nu o puteau ridica decât în zilele importante şi în sărbătorile în care zeul, ca şi suveranul, îşi părăsea curtea şi ieşea pe străzi. Aşa cum faraonul era transportat în public pe o platformă sprijinită pe umerii însoţitorilor săi, tot astfel imaginea lui Amon era aşezată într-o barcă sacră, ridicată pe o scândură şi adusă în faţa oamenilor de purtătorii săi purificaţi; zeul, ca şi faraonul, era răcorit în drumul său de purtători de pene şi de evantaie. La Siwah, de când egiptenii îl identificaseră pe zeul nativilor cu Amon, fusese respectat acelaşi procedeu: zeul era tratat ca un faraon. „Când se doreşte un oracol”, au explicat martori oculari care fuseseră cu Alexandru, „preoţii poartă simbolul împodobit cu bijuterii al zeului într-o barcă aurită, din ale cărei laturi atârnă cupe de argint; fecioare şi doamne

urmează barca, cântând imnul tradiţional în cinstea zeităţii.”

Acest ritual probabil l-a uimit pe Alexandru, iar consultarea de oracole a fost fără îndoială excentrică. În ritualul egiptean, cel care consulta oracolul putea să-i citească zeului problema, să o scrie într-o formă simplă pe un ciob de ceramică sau să o spună mai întâi preotului care apoi o repeta către barcă. Purtătorii ridicau vasul sacru pe umeri şi se pregăteau să se mişte ca o masă rotitoare în orice direcţie simţeau că îi îndeamnă zeul. Dacă zeul voia să spună „nu”, el îi îndemna pe purtătorii de barcă înapoi; dacă voia să spună „da”, îi îndemna înainte; dacă îşi pierdea cumpătul la întrebare, se clătina furios dintr-o parte în alta. Preotul îi interpreta mişcările „răspunzând în numele lui Zeus”; întrebările scrise puteau fi, de asemenea, depuse pe pământ în versiuni alternative de „da” şi „nu”, astfel încât zeul să se îndrepte spre orice răspuns ar fi considerat. Acest ritual a durat în Egipt vreme de două mii de ani, până la apariţia islamului, şi are încă echivalent la anumite triburi africane; la fel cum şeicii din sicriele lor cântăreau uneori prea greu pe umerii purtătorilor pentru a opri ca trupul să le fie dus la înmormântare, tot astfel în Sudan credincioşii sunt încă împinşi de colo-colo de impulsul unei imagini sfinte de pe umerii lor.

La Siwah, semnele şi simbolurile erau date doar „în cea mai mare parte”, aşa că Alexandru a trecut prin curtea mică a bărcii şi a intrat în cel mai sacru altar din spate, o cameră mică de circa trei metri lăţime şi şase metri lungime, acoperită cu trunchiuri de palmieri. În această cameră sacră, el putea pune întrebările direct către zeu, un privilegiu rezervat probabil doar faraonilor şi conducătorilor; nu avea cum să ştie că un pasaj îngust, încă vizibil pe locul templului, se desfăşura în spatele zidului din dreapta şi era legat de altar printr-o serie de mici orificii. Aici, preotul putea sta ferit vederii într-un ungher şi îi răspundea prin perete vizitatorului său, ca şi cum îi vorbea chiar Amon. Poate că Alexandru şi-a dezvăluit întrebarea în interiorul altarului numai marelui preot, care apoi a trimis-o pe barca de afară şi s-a întors să anunţe rezultatul; poate Alexandru a consultat mai întâi barca, apoi a pus întrebări

mai intime în interiorul altarului. Oricare ar fi fost ordinea evenimentelor, prietenii săi de afară nu aveau idee despre întrebările adresate de regele lor. În cel mai bun caz auzeau cântecele fecioarelor şi tropăitul din picioare al purtătorilor de barcă; menţionarea „simbolurilor” sugerează că Alexandru probabil nu a vorbit, dar şi-a scris întrebările pe un ciob de ceramică şi le-a trimis la barcă pentru un răspuns. Prietenii lui puteau doar urmări cu nedumerire ce se întâmplă.

Alexandru nu a dezvăluit niciodată ce anume ceruse, dar „obişnuia să spună că auzise ceva ce i-a fost pe plac”. Cu toate acestea, întrebările lui nu sunt toate imposibil de recuperat. Patru ani mai târziu, la gura fluviului Ind din India, el a oferit jertfe „zeilor pe care Amon i-a cerut să îi onoreze” şi a făcut acelaşi lucru în ziua următoare, de data aceasta pentru un alt grup de zei; în mod evident, el întrebase oracolul ce zei trebuia să îmbuneze în anumite puncte ale călătoriei sale spre est, o întrebare pusă la Delfi de Xenofon, ultimul general grec care a mărşăluit spre interior în Asia. Amon l-a sfătuit ca, printre alţii, să îi onoreze pe Poseidon şi pe ceilalţi zei ai mării, poate pentru că Alexandru întrebase clar pe cine să onoreze dacă avea să ajungă la Oceanul exterior. Este puţin probabil ca aceasta să fi fost singura întrebare a lui Alexandru, deoarece discreţia sa şi omagiul său de durată faţă de Amon ar avea sens numai dacă ar fi cerut ceva mai personal, probabil dacă şi când va fi învingător. Dar flecăreala din tabără a avut propriile idei şi, la doisprezece ani după moartea lui Alexandru, două întrebări adresate lui Amon au predominat: Alexandru, se spunea, l-ar fi întrebat pe zeu dacă va stăpâni peste întregul pământ şi dacă i-a pedepsit pe toţi ucigaşii tatălui său, dar preotul l-a avertizat că Amon, nu Filip, este acum tatăl său. Aceste presupuneri fanteziste sunt cele mai interesante dovezi ale modului în care soldaţii săi şi-au amintit de el. Prima a preluat temele invincibilităţii şi stăpânirii lumii, ambele încurajate chiar de Alexandru; se remarcă, de asemenea, că „sacrificiile conform oracolului lui Amon” sunt menţionate prima dată la graniţele marşului său indian, când ajunsese la ceea ce el credea că este Oceanul exterior; a făcut şi două sacrificii

distincte, de parcă sfaturile lui Amon ar fi fost detaliate pentru acel moment anume. A doua „întrebare” nu a arătat nici un dispreţ faţă de Filip, pe care alţii i l-au atribuit mai târziu, şi a ridicat problema propriei sale relaţii cu Amon. Aceasta este cea care conferă consultării importanţa sa deosebită.

După vizita în oază, Alexandru s-a ataşat de Zeus Amon pentru tot restul vieţii. El a ajuns să îi invoce numele printre prietenii apropiaţi şi să îi ofere sacrificii pe tot parcursul marşului, ca şi cum ar fi fost unul dintre zeii săi obişnuiţi; într-un moment extrem de emoţionant, când cuvintele sale exacte se cunosc cu certitudine, a făcut un jurământ în numele lui Amon ca dovadă a propriei recunoştinţe profunde. I s-a adresat personal lui Zeus Amon în cea mai dureroasă criză din viaţa sa şi, când a murit iubitul său Hephaestion, a trimis soli din centrul Iranului în oaza Siwah pentru a întreba dacă acesta trebuie adorat ca zeu sau erou; la propria lui moarte, s-a anunţat că ceruse să fie înmormântat la Siwah şi, deşi această cerere este la fel de îndoielnică precum celelalte presupuse planuri ale sale, în mod evident succesorii lui au considerat că Siwah este o alegere plauzibilă pentru a fi reunit cu trupele sale. Nici un rege macedonean şi nici chiar Alexandru nu avuseseră vreodată vreo legătură cu Amon sau cu Siwah, şi acest ataşament personal nu putea să apară decât din acea vizită la oracol. În artă, legătura a fost în mod special strânsă, deoarece, pe moneda locală a oraşului, Alexandru a fost reprezentat împodobit cu cornul simbolic de berbec al lui Amon, probabil la scurt timp după vizita sa; la trei ani de la moarte, prietenul său de-o viaţă, Ptolemeu, l-a înfăţişat cu cornul de berbec pe primele sale monede din Egipt, iar Ptolemeu îl cunoscuse pe Alexandru la fel de intim ca oricine altul. Zeus Amon şi Alexandru urmau să devină o pereche naturală pentru epocile următoare, şi Alexandru a fost cel care a confirmat relaţia lor strânsă; el l-a favorizat pe zeul oazei, dar, de la Siwah încolo, i-a plăcut să fie cunoscut şi ca fiul născut al lui Zeus.

Aceasta a fost o temă uimitoare. La Siwah, scria Callisthenes, „preotul i-a spus lui Alexandru în mod expres că este fiul lui Zeus” şi la întoarcerea în Memfis a fost

întâmpinat de trimişi ai oracolelor greceşti din Asia Mică, unul dintre aceştia, potrivit lui Callisthenes, rupând tăcerea din ultima sută cincizeci de ani pentru a-l saluta pe noul răzbunător al nelegiuirilor persane ca fiu al lui Zeus. Şase luni mai târziu, tot după Callisthenes, în pragul celei mai mari bătălii, Alexandru s-a rugat zeilor să-l ajute „dacă într-adevăr se trăgea din Zeus”; Callisthenes a scris să-i facă pe plac lui Alexandru şi poate că a subliniat această filiaţie divină doar în acest scop. Alţi contemporani i-au urmat exemplul, şi legătura dintre vizita la Siwah şi filiaţia cu Zeus a rămas una plină de viaţă; Seleucos, eventualul succesor al lui Alexandru în Asia, avea să plăsmuiască, de fapt, o poveste treizeci de ani mai târziu potrivit căreia a vizitat un oracol grecesc din regatul său asiatic şi a fost recunoscut în mod asemănător ca fiu născut al lui Apollo. Pentru cei care îl cunoscuseră personal pe Alexandru, scena de la Siwah nu îşi pierduse credibilitatea.

Mai târziu, filiaţia divină a lui Alexandru a fost derivată greşit din răspunsurile pe care le-a primit în altarul lui Amon, dar, întrucât nu a dezvăluit niciodată ce anume a cerut sau a auzit, Callisthenes nu avea cum să obţină vreun indiciu din toate acestea. Când a scris că „preotul i-a spus în mod expres lui Alexandru că este fiul lui Zeus”, preotul trebuie să fi făcut acest lucru în public, unde Callisthenes îl putea auzi, probabil, prin urmare în timpul salutului său de pe treptele templului. Fie că preotul auzise că Alexandru este noul faraon şi l-a întâmpinat drept „fiu al lui Amon”, unul dintre cele cinci titluri regale egiptene, pe care Callisthenes l-a tradus apoi ca „fiu al lui Zeus” pentru publicul său grec; fie, mai probabil, intenţiona să i se adreseze lui Alexandru în greacă drept „băiatul meu” *(o paidion)*, dar a greşit şi a spus „*o paidios*”, care pentru macedonenii din public a sunat precum cele două cuvinte „*pai dios*”, „fiu al lui Zeus”. Această greşeală de exprimare era îmbrăţişată pe larg în Antichitate, iar dacă grecii credeau că asemenea erori norocoase în momente solemne sunt prezenţe favorabile, Alexandru le-ar fi interpretat pur şi simplu ca alte semne din cer. Vizitele frecvente ale trimişilor greci făcuseră ca mulţi lucrători ai templului să deprindă câteva cuvinte din limba greacă, dar nu există nici

un motiv să presupunem că pronunţia marelui preot era perfectă.

Salutul precis al preotului contează mult mai puţin decât ceea ce Alexandru a dorit să se creadă despre acesta; potrivit propriului său istoric, el a fost fiu născut al lui Zeus ca urmare a vizitei sale şi este foarte discutabil cum şi de ce a apărut această credinţă. Regatul egiptean, la prima vedere, pare să promită o explicaţie; în Egiptul de Sus, faraonul fusese întotdeauna venerat ca „fiu al lui Amon” şi ori de câte ori se schimba dinastia faraonilor, fie din cauza uzurpatorului Tutmes al III-lea, a saiţilor nativi sau a perşilor invadatori, noua linie era încorporată în trecut prin acest mit al paternităţii divine. Psamtik I, cu peste trei sute de ani înainte de Alexandru, începuse o nouă linie, dar, în loc să pună accent pe mama lui pământeană, poate pentru că era libiană, şi-a făcut publică filiaţia cu Amon „care m-a zămislit pentru el însuşi, ca să-şi facă pe plac inimii sale”, pentru că Amon era un tată pe care îl putea împărţi cu faraonii nativi dinaintea lui. La fel ca Psamtik, Alexandru a fost fondatorul unei linii noi de origine străină; filiaţia lui Amon trebuie să fi fost subliniată de preoţime pentru a se potrivi vechilor tradiţii, şi suita lui Alexandru ar fi putut să o preia, traducându-l pe Amon prin Zeus, aşa cum a fost întotdeauna obiceiul grecesc. Prin urmare, filiaţia lui Alexandru ar fi fost cunoscută înainte de a pleca spre Siwah; când s-a întors la Memfis, a fost întâmpinat de trimişi ai oracolelor greceşti asiatice cu mesaje pentru confirmarea tatălui său divin, iar dacă „fiul lui Zeus” nu era altcineva decât faraonul explicat în termeni greceşti, ar fi putut fi preveniţi înainte de a părăsi Alexandria ca să călătorească în deşert.

Această influenţă egipteană poate fi o parte a adevărului, dar nu neapărat întregul adevăr. Respectul durabil al lui Alexandru pentru Zeus Amon sugerează că, într-adevăr, avusese loc un fel de revelaţie la Siwah şi nu ar exista loc pentru aceasta dacă filiaţia sa ar fi fost doar o traducere în greacă a titlului unui faraon; probabil că era faraon până să ajungă la Siwah şi, indiferent dacă fusese sau nu încoronat oficial în Memfis, ar fi fost familiarizat cu noile sale titluri regale: poate că nu le înţelegea pe deplin, dar cu siguranţă

le auzise, poate de la preoţii egipteni de la curtea sa sau de la grecii care trăiseră mult timp lângă locul noii sale Alexandria. Adevărat, o regină a Ptolemeilor avea să fie onorată mai târziu ca „fiică a lui Amon”, pur şi simplu în semn de oarecare politeţe pentru a armoniza legătura sa oficială cu Amonul faraonilor prin intermediul soţului ei; împăratul roman Vespasian a fost probabil sărbătorit ca „fiu al lui Amon” când a intrat în Egipt ca faraon. Dar acele paralelisme discrete în privinţa viitorilor conducători occidentali datează de mai târziu, când Egiptul a fost elenizat şi Alexandru făcuse celebră filiaţia cu Amon. Numai într-o singură statuie greacă postumă, Alexandru este reprezentat cu coroana şi simbolurile unui faraon; nici unul dintre prietenii sau istoricii săi nu a făcut aluzie la domnia lui în Egipt în nici un alt moment, şi acest lucru nu i-a influenţat viaţa nici acum, nici mai târziu când a devenit rege al Persiei, când nu a părut să înţeleagă sau să îl preocupe învăţăturile la fel de sfinte ale zeului Ahura Mazda. Şi totuşi, Siwah şi filiaţia cu Zeus aveau să rămână teme actuale până în ultimul an al domniei sale, când Egiptul fusese uitat; este posibil să căutăm o sursă mai profundă şi ea se află, în plus, aproape de casă.

De asemenea, printre greci, a fi „coborât din Zeus” era o afirmaţie moderată şi inteligibilă. Primul macedonean, de exemplu, se credea că ar fi fost fiul lui Zeus; „zămislit din Zeus” era o descriere frecventă a regilor eroici ai lui Homer şi, în zilele lui Alexandru, regalitatea străină a Ciprului susţinea că Zeus se afla în fruntea arborelui genealogic al ei, în timp ce regii din Sparta puteau fi descrişi ca sămânţă a lui Zeus. Descendenţa dintr-un zeu putea fi, de asemenea, folosită la figurat: Platon, poetul şi filosoful, a fost lăudat ca „fiu al lui Apollo” de către cel mai inteligent elev al său atenian, dar acest lucru nu însemna probabil mai mult decât că şi Platon avea o stăpânire divină a artelor. Dar descendenţa lui Alexandru din Zeus a fost descrisă de cuvântul grecesc *genesis*, şi acest lucru a însemnat cel mai firesc că era fiul născut al lui Zeus, nu descendentul său îndepărtat.

În mod surprinzător, a existat şi un precedent grecesc pentru această afirmaţie. În poemele lui Homer, mai mulţi

regi şi eroi aveau un zeu ca tată recunoscut, iar acest cel mai albastru din tot sângele albastru era o onoare specială pentru reputaţia lor, în timp ce în Sicilia greacă, cu aproximativ zece ani înainte de naşterea lui Alexandru, această închipuire eroică îşi găsise o expresie adevărată. Dionysios al II-lea, conducătorul Siracusei, susţinuse că fusese zămislit de Apollo şi compusese o inscripţie în versuri pentru statuia sa pentru a evidenţia acest lucru în mod public şi dincolo de orice îndoială. Fără influenţa Egiptului, prin urmare, grecii puteau împărtăşi şi înţelege revendicarea filiaţiei divine şi este corect să presupunem că Alexandru şi-a extras noua filiaţie atât din fondul său grec, cât şi dintr-un titlu faraonic pe care abia dacă l-a înţeles.

Un ataşament strâns faţă de Zeus nu a fost în nici un fel ieşit din comun pentru el. Tatăl său, Filip, fusese recunoscut ca ocrotit special de Zeus, iar pe monede, trăsăturile cu barbă ale lui Filip arătaseră o asemănare clară cu regele zeilor. Regii macedoneni l-au numărat pe Zeus printre strămoşii lor şi este posibil să fi purtat egida sa simbolică sau mantaua din piele de capră în viaţa de zi cu zi, aşa cum a fost reprezentat Alexandru pe statui postume din Egipt, iar prietenul său Ptolemeu a fost reprezentat cu ea pe monedele emise în timpul vieţii sale de faraon. În sacrificiile şi dedicaţiile sale, Alexandru l-a onorat în repetate rânduri pe Zeus, care a rămas cel mai important zeu din viaţa sa: când, în ultimele sale luni, a primit soli de la templele greceşti din toată Marea Mediterană şi i-a admis în prezenţa sa în ordinea importanţei, reprezentanţii lui Zeus Olimpianul au venit primii, apoi cei ai lui Amon la Siwah în al doilea rând, pentru că el îl considera încă pe Amon ca propriul său Zeus grec în întruchipare libiană. Nu este adevărat că, după Siwah, Alexandru s-a crezut fiul unui zeu străin libian, pe care l-a onorat înaintea tuturor zeilor greci din copilărie până în ziua în care a murit; mai degrabă, la Siwah, un oracol libian care vorbea pentru Zeus cel grec susţinuse convingerea că el era fiul zeului grec Zeus. El fusese familiarizat cu Zeus, ba chiar şi cu Amon, cu mult înainte de a călători la Siwah şi, prin urmare, este posibil ca oracolul lui Amon să fi confirmat doar o credinţă care îl acaparase de multă vreme. O greşeală norocoasă de

exprimare a preotului, în contextul rolului său mistic de nou faraon, ar fi putut transforma suspiciunea în convingere începând cu Siwah, pentru tot restul vieţii sale.

Există dovezi, deloc neglijabile, care să susţină acest lucru. În timpul vieţii timpurii a lui Alexandru, un grec educat a consemnat că, în momentul concepţiei, pântecele Olimpiei fusese pecetluit cu semnul unui leu, dovedind că fiul ei va semăna cu un leu; alţii au spus că pântecele ei a fost lovit de un fulger, emblema lui Zeus, iar aceste incertitudini ar fi putut fi cunoscute chiar de Alexandru. Într-o scrisoare, care poate fi totuşi un fals, se arată că îi spusese Olimpiei că îi va dezvălui „profeţiile secrete” ale oracolului din Siwah imediat ce se va întoarce în Macedonia; ea a murit înainte ca el să se întoarcă, dar pentru că promisiunea îi fusese făcută mamei sale, aceasta sugerează că el pusese o întrebare despre filiaţia sa şi că acest lucru fusese deja discutat în privat între cei doi. Mai mult, Olimpia pare să fi avut chiar ea opinii asupra subiectului.

„Faima lui Alexandru”, a scris Callisthenes, foarte probabil, „depinde de mine şi de istoria mea, nu de minciunile pe care Olimpia le-a răspândit despre filiaţia sa.” Deci minciunile erau incontestabile, iar la plecarea spre Asia se spune că mama sa i-ar fi zis lui Alexandru „secretul naşterii sale” şi „i-a poruncit să acţioneze cu demnitate”, o poveste îndoielnică dacă nu ar fi fost susţinută de unul dintre cei mai buni cărturari ai generaţiei după moartea lui Alexandru, un bărbat, în plus, care era cunoscut ca sceptic cu privire la toate relatările despre divinitatea lui Alexandru: evident, el era pregătit să creadă că Olimpia avusese păreri proprii despre filiaţia lui Alexandru, oricât de greşite le-ar fi crezut. Faţă de aceste zvonuri private, nuanţele unei glume ateniene pot fi din nou relevante. La urcarea pe tron a lui Alexandru, oratorul Demostene îl respinsese ca pe un simplu Margites, dar Margites nu era cunoscut doar ca un bufon homeric: era un naiv sexual, care nu cunoştea nici faptele vieţii, nici identitatea mamei şi a tatălui său. Gluma a intrat în istorie, poate pentru că era adecvată în două sensuri: deşi l-a ridiculizat pe Alexandru ca noul Ahile, ar fi putut lua în râs şi un zvon

curent potrivit căruia tatăl său nu fusese Filip, ci un zeu deghizat, poate chiar Zeus însuşi. Alexandru, un simplu Margites, nu ştia cine erau părinţii săi; Demostene vizitase Pella în tinereţea lui Alexandru, aşa că nu putea exista un martor grec mai bun la bârfele primilor ani ai lui Alexandru.

Acest lucru este poate prea ingenios pentru a fi decisiv, dar există legături cu sicilianul Dionysios care sugerează că, de fapt, contextul poate fi corect. Tatăl lui Dionysios avusese doi fii cu cele două soţii, o siciliancă din Siracusa natală, cealaltă străină din sudul Peninsulei Italice şi, în general, se credea că respectivii fii fuseseră concepuţi în aceeaşi noapte, iar soţiile s-au căsătorit în aceeaşi zi. Acum, Dionysios, fiul străinei, a fost cel care i-a succedat tatălui său, deşi era cel mai mic dintre cei doi; drepturile sale la succesiune nu erau de necontestat şi o pretenţie sinceră de a fi fost creat de un zeu a contribuit probabil la acordarea preeminenţei necesare. Poate de aceea el s-a descris public drept rodul „împreunării lui Phoebos Apollo"; el a fost, de asemenea, un poet cu mai multă ambiţie decât pricepere şi în special Apollo ar fi putut prezenta interes pentru el ca zeu al artiştilor. Douăzeci de ani mai târziu, circumstanţele Olimpiei fuseseră vizibil similare. Deşi mamă a unui fiu promiţător, ea fusese alungată de la curte în favoarea unei nobile soţii macedonene şi văzuse succesiunea fiului ei ameninţată. La fel ca mama lui Dionysios, era străină; era, de asemenea, o regină a unor strămoşi eroici în sine. Dezamăgită de căsătorie sau dornică să-şi afirme superioritatea faţă de multe alte femei ale lui Filip, ar fi putut să răspândească o poveste că fiul ei este special pentru că nu îi datorează nimic lui Filip şi este copilul zeului grec Zeus. Cunoştinţele sexuale în lumea antică nu erau suficiente pentru a o respinge, deoarece rolul femeii în concepere era necunoscut, şi aşa a rămas până în secolul al XIX-lea, şi dacă se credea că iepele din Tessalia concep prin intermediul unui vânt puternic de vest, nu exista nici un motiv pentru care regina Macedoniei nu ar fi putut fi vizitată de Zeus într-o deghizare echivalentă. Regii şi eroii mitului şi ai epopeii lui Homer erau consideraţi de comun acord copii ai lui Zeus: Alexandru, la fel ca mulţi

alţii, poate că a ajuns să creadă despre sine ceea ce începuse să creadă citind despre alţii.

Credinţa a fost una homerică, întru totul în concordanţă cu rivalitatea cu Ahile, care a fost motivaţia principală a lui Alexandru; chiar dacă ar fi fost latentă când a intrat în Egipt, tradiţiile filiaţiei divine ale faraonului şi procedeele oracolului din Siwah s-ar fi putut combina pentru a o confirma şi a-i determina răspândirea prin Callisthenes în lumea greacă. Poate printr-o exprimare greşită norocoasă, poate printr-o remarcă privată în interiorul altarului oracular, precum şi prin întâmpinarea lui pe trepte, preotul lui Amon confirmase ceea ce Alexandru ar fi putut bănui de mult de la mama sa, şi şansa aparentă a confirmării lui Amon nu trebuie să discrediteze propria sinceritate a lui Alexandru. Preferinţa pentru Amon a fost durabilă, la fel ca şi noua sa filiaţie; când macedonenii săi s-au răzvrătit la sfârşitul marşului, se spune că l-au ridiculizat şi i-au spus să „meargă şi să lupte singur cu tatăl său”, adică Zeus, nu Filip. Abuzul răzvrătiţilor este rareori relatat cu exactitate şi, deoarece nici un martor nu a descris revolta, s-au păstrat versiuni alternative ale injuriilor lor. Dar despre filiaţia cu Zeus Amon se ştie, independent, că a rămas un subiect la curte, iar bărbaţii nemulţumiţi au un mod de a alege acele injurii despre care ştiu că vor fi cele mai ofensatoare; se pare că Alexandru se ataşase de tatăl divin, iar soldaţii săi ştiau asta. Dar tocmai din cauza evenimentelor de la Siwah, nu a titlurilor faraonului, filiaţia fusese confirmată pentru prima dată.

S-ar putea crede că această preferinţă pentru Zeus i-a scăzut respectul faţă de Filip, cu atât mai mult dacă Alexandru ar fi fost conştient de planurile de asasinare a tatălui său; şi psihologii vor interpreta bucuroşi dragostea lui Alexandru pentru Hephaestion ca o căutare a unei figuri paterne, regăsită mai târziu în Zeus. „Treci de partea lui Amon”, va spune unul dintre ofiţerii lui Alexandru, beat şi revoltat, într-o biografie apărută patru sute de ani mai târziu, „şi ai respins revendicarea din Filip”, şi totuşi nu există nici o dovadă că această presupusă plângere a fost întotdeauna justificată. Patru secole mai târziu, putea fi citată o scrisoare, scrisă de Alexandru către atenieni cu

privire la cel mai controversat subiect al politicii ateniene din acea vreme, în care se spune că Alexandru s-a referit la Filip drept „aşa-numitul tată”. Printre atâtea corespondenţe fictive în numele lui Alexandru, această scrisoare nu poate fi considerată de încredere, în special cu referire la un subiect atât de plin de emoţii, şi există motive foarte solide pentru a o respinge ca propagandă ateniană ulterioară. Este mai revelator că, după moartea lui Alexandru, succesorii săi au convins prompt armata că unul dintre ultimele sale planuri a fost de a construi o piramidă uriaşă în Macedonia în onoarea lui Filip. Aceste planuri fuseseră probabil falsificate de ofiţerii săi pentru a le asigura respingerea, şi totuşi trebuiau să pară plauzibile pentru trupe; planul piramidei este o dovadă că cele două părţi ale părerii lui Alexandru despre tatăl său au fost creditate pe scară largă de mulţi oameni obişnuiţi la sfârşitul vieţii sale. Se putea crede că îl cinstea pe Filip pe un ton generos, pentru că nu exista nici o dovadă că îl renegase. Dar s-ar putea crede, de asemenea, că dorea să-l onoreze într-un mod egiptean, cu o piramidă „la fel de mare precum cea a faraonului Kheops”; în Egipt, după cum credeau oamenii, Alexandru faraonul găsise un tată mai adevărat care putea influenţa chiar şi onorurile datorate lui Filip. Planul piramidei arată ce credeau trupele despre Alexandru, nu ce credea Alexandru despre el însuşi. Dar curând avea să treacă cu mult dincolo de realizările lui Filip şi, cu cât se îndepărta mai mult, cu atât îl atrăgea protecţia specială a lui Zeus Amon.

Între timp, legenda s-a coagulat rapid în jurul ei, până când s-a spus că Amon a vizitat-o pe Olimpia pentru a fi tatăl fiului ei; unii au spus că a venit deghizat ca ultimul faraon al Egiptului, alţii ca şarpele ei de companie, şi până şi aceste absurdităţi au devenit o temă de importanţă pentru viitor. La Roma, de exemplu, o sută de ani mai târziu, contemporanii spuneau că Scipio, cuceritorul Cartaginei, ar fi fost conceput de un şarpe, deoarece se credea că gloria sa ar rivaliza cu a lui Alexandru, în timp ce zvonuri similare au apărut în legătură cu Aristomenes, un erou al libertăţii sudului Greciei faţă de Sparta, şi cu viitorul împărat Augustus după adoptarea lui de către Iulius Caesar,

el însuşi un rival trecător al lui Alexandru. Nu pentru ultima dată mitul regal al lui Alexandru a durat mai mult de trei secole ca un îndemn şi un model pentru bărbaţi ambiţioşi, dar mitul însuşi a privit înapoi către lumea homerică.

Această abilitate de a inspira astfel de teme personale şi de a le ratifica pentru viitor prin propriile realizări este cea care îi conferă lui Alexandru cea mai puternică fascinaţie. Vizita la Siwah nu fusese calculată de dragul rezultatului care a decurs de aici; a fost atât secretă, cât şi întâmplătoare, dar încheierea sa este probabil cea mai importantă trăsătură în ce priveşte căutarea personalităţii sale. „Zeus”, s-a crezut apoi că ar fi spus Alexandru, „este tatăl comun al oamenilor, dar el şi-l însuşeşte mai cu seamă pe cel mai bun”; la fel ca mulţi împăraţi romani de după el, Alexandru a ajuns să creadă că era protejat de un zeu ca „însoţitor” divin al său, nu ca prieten al zeului, precum păgânii notabili din antichitatea romană târzie, nu ca sclav al lui Dumnezeu, în exprimarea mai sumbră a creştinilor care i-au înlocuit, dar ca fiu al zeului, o credinţă care se potrivea convingător cu propria perspectivă homerică din *Iliada* lui preferată, în care fiii lui Zeus încă se luptau şi mureau sub privirea tatălui lor ceresc.

Alexandru nu a intenţionat ca adevărul vizitei sale la Siwah să fie cunoscut în general şi, din acest motiv, este imposibil să fim siguri cum şi-a găsit confirmarea versiunea publică despre sine. Numai rezultatul este sigur şi, în timp ce părăsea oracolul şi se îndrepta spre Memfis pe un alt drum de caravane prin deşert, ar fi fost greşit să-i explicăm consultarea ca înşelăciune sau aroganţă calculată. Este prea uşor să raţionalizăm o epocă ce îşi exprimă nevoile umane în moduri diferite de ale noastre şi, în ce priveşte aroganţa, instaurată de romani şi elaborată de atunci, este o acuzaţie care poate, de asemenea, să se întoarcă împotriva noastră. Istoria lui Zeus Amon şi a lui Alexandru urma să fie una lungă, sfârşită doar prin constrângere.

Aproape nouă sute de ani mai târziu, în 529 d.Hr., localnicii dintr-o mică oază din apropierea oraşului Siwah încă îi venerau pe Alexandru şi Zeus Amon, deşi creştinismul fusese religia recunoscută a imperiului lor în ultimele două sute de ani. Împăratul roman Iustinian a

considerat potrivit să intervină şi să interzică această practică greşită, punând capăt, s-ar părea, istoriei mândriei insolente a unui tânăr. Acelaşi mit îl condusese pe un macedonean în India şi la marginile estice ale lumii, unde a rămas apoi de neclintit şi a devenit public pentru prima dată, ca marcă a loialităţii, vreme de nouă secole la rând într-o lume în rapidă schimbare. Dar când milioane, acum ca atunci, încă îşi fixează credinţa asupra unui fiu al lui Dumnezeu, nu este sarcina istoricului să explice credinţa care l-a ajutat pe Alexandru mai departe. Este salutar, mai degrabă, să ne amintim că afirmaţia de a fi fiul născut al zeului a fost făcută şi înainte, susţinută de însoţitori şi încheiată, aşa cum au spus oamenii, în huiduieli ale unor răzvrătiţi furioşi.

CAPITOLUL CINCISPREZECE

De la Amon la Memfis, Alexandru a urmat o rută directă de caravane spre est, pe vreo cinci sute de kilometri prin deşert, o călătorie care a durat optsprezece zile sau mai mult, dar nu a implicat pericole notabile, în afară de călăuzirea continuă, în opinia lui Ptolemeu, a doi şerpi vorbitori. Odată întors în Memfis, noul fiu al lui Zeus s-a relaxat, dând frâu liber generozităţii sale şi simţului său privitor la mit. I-au fost oferite sacrificii lui Zeus Regele, zeul grec pe care Alexandru a crezut că îl vizitase la Siwah într-o înfăţişare libiană, iar în onoarea lui Zeus armata a defilat în procesiune, un preludiu al unor festivaluri literare şi jocuri sportive. Între timp, au sosit trimişi de la oracolele greceşti din Asia Mică pentru a găsi armata în viaţă, cu zvonuri despre misteriosul pelerinaj al regelui lor. „La templul Branchidelor de lângă Milet”, a scris Callisthenes, cu gând să-i facă pe plac patronului său,

> izvorul sacru începuse să curgă din nou, deşi fusese abandonat de Apollo încă de când altarul său fusese prădat de Xerxes persanul, cu o sută cincizeci de ani înainte. Mesagerii săi au adus multe oracole despre naşterea lui Alexandru din Zeus şi detalii despre viitoarele

sale victorii. Sibila din Eritreea, o profetesă greacă în vârstă, vorbise şi despre originile sale nobile.

Sfârşitul sacrilegiului persan, profeţiile victoriei şi naşterii divine, un an şi jumătate mai târziu – acestea au fost teme pe care istoricul lui Alexandru le-a împletit. Este posibil ca aceşti trimişi să fi navigat spre Egipt înainte ca Alexandru să se întoarcă de la Siwah, dar nu era nevoie să fi fost avertizaţi despre filiaţia sa divină. Au avut motive să-l viziteze oricum după recentul război naval, iar la Erythrae, Alexandru se gândea şi la un plan generos de construcţie. La sosirea la Memfis, ei şi-ar fi putut adapta mesajul la noua temă a pelerinajului; în Erythrae, Alexandru a fost venerat ca zeu, probabil la scurt timp după ce a eliberat oraşul, şi era firesc să i se mulţumească folosind numele de Zeus.

După ce a primit nouă sute de soldaţi ca întăriri de la Antipater, care ar fi putut ameninţa deja siguranţa Traciei şi a sudului Greciei, Alexandru şi-a organizat administraţia egipteană. Lista care s-a păstrat poate fi incompletă, dar este foarte interesantă. La fel ca sub perşi şi faraonii nativi, ţara a fost împărţită în două, probabil în Egiptul de Sus şi de Jos. Nu se numeşte nici un satrap, poate pentru că titlul persan era ofensator, dar au fost aleşi doi nomarhi, şi dacă titlul lor era oficial, acesta a avut multe precedente în trecutul nativ şi persan. Un nomarh, Petisis, purta un nume egiptean renumit şi aparţinea probabil celei mai înalte aristocraţii native din Egiptul de Jos, dintr-o zonă a cărei altă familie nobilă bine-cunoscută fusese repusă în drepturi de Alexandru; celălalt, Doloaspis, avea un nume iranian şi era probabil menit să guverneze Egiptul de Sus sau de Sud, unde, fără îndoială, deţinuse funcţii înainte. Sarcinile lor implicau justiţia locală, precum şi administraţia, dar pentru că erau amândoi orientali, un general macedonean a fost pus lângă ei în fiecare jumătate a ţării. La fel ca înainte, un amiral a rămas cu o mică flotă în delta Nilului; cele două centre urbane, Memfis şi Pelusium, aveau garnizoane cu mercenari, câţiva însoţitori şi diverşi comandanţi, inclusiv un ofiţer dintr-o zonă înapoiată a Greciei, care a primit un secretar, poate pentru că era analfabet. Libia, în măsura în care fusese cucerită de Alexandru, a primit un guvernator

de district, la fel ca şi ţinutul de la est de Memfis în care locuiau arabi. Ca de obicei în imperiul lui Alexandru, aceste directive nu au contribuit prea mult la schimbarea tiparului pe care îl moştenise de la stăpânirea persană.

Minunându-se de dimensiunea şi de puterea ţării, se spune că Alexandru şi-ar fi dorit să nu fie controlată de nimeni. Şi totuşi, localnicul Petisis a refuzat slujba de nomarh, poate deoarece cerinţele militare şi financiare îl împovărau prea mult; se spune că Doloaspis a fost lăsat ca singurul oficial suprem, în timp ce în Egiptul de Jos exista un ofiţer grec cu inteligenţa şi puterea de a conduce totul, cu excepţia numelui. Cleomenes Grecul locuia la Naucratis, în deltă, înainte de invazia lui Alexandru; era un om abil şi foarte potrivit pentru noua lui slujbă de perceptor de impozite pentru Alexandru în Egipt şi Libia. Era o slujbă de o dificultate deosebită. Economia egipteană se bazase întotdeauna pe schimburi în natură, nu pe monede, şi de când faraonii pierduseră minele de aur nubiene, nu existaseră surse locale de metale preţioase pentru a emite o monedă. Dar angajarea flotelor şi a armatelor de mercenari avusese nevoie de bani, şi chiar înainte de Alexandru, faraonul Tachos îşi încredinţase finanţele militare unui general atenian cu experienţă, care rechiziţionase lingouri sub formă de impozit de la preoţii şi nobilii din templu, singurii care deţineau aşa ceva, şi le transformase în monede pentru a plăti trupele. Cleomenes susţinea această tradiţie antreprenorială greacă; ordinele sale erau de a colecta impozitele Egiptului fără a interfera cu puterile nomarhului şi, deoarece trebuia să strângă monede pentru flotă, garnizoane mercenare şi construirea Alexandriei, pe care o supraveghea, a început să aplice acelaşi tip de impozite ca predecesorul său atenian. Puterile sale financiare l-au făcut unic stăpân al Egiptului, chiar dacă nu a fost numit satrap; şi-a emis propriile monede şi poate că a pregătit şi sistemul monopolurilor de stat cu care succesorii săi, Ptolemeii, au ridicat în cele din urmă Egiptul către o economie centralizată. Oficialii săi, în mod firesc, nu erau mai filantropi decât alţii care au guvernat Egiptul în Antichitate.

Interferenţa financiară nu a fost niciodată pe placul templelor, dar Alexandru le respectase sentimentele. Una dintre responsabilităţile unui faraon virtuos, în opinia preoţimii, era restaurarea şi împodobirea templelor antice ale ţării, şi a fost un gest clar de supunere faţă de dorinţele lor când Alexandru a poruncit construirea unei noi camere în două temple vechi ale zeului egiptean Amon. În plus, fiecare proiect era în cinstea unor faraoni care muriseră de o mie de ani, dar erau veneraţi ca modele desăvârşite de guvernare preoţească. Aceste onoruri au fost bine alese, dar Egiptul a trebuit să se împace cu faraonul ei străin în felul lui şi a făcut-o, la fel de des, printr-un mit al trecutului.

Ultimul faraon nativ, Nectanebo al II-lea, fugise spre sud pentru a scăpa de perşii invadatori cu doisprezece ani înainte de sosirea lui Alexandru, dar, la fel ca Harold al Angliei sau ca Frederic Barbarossa, se credea că se va întoarce ca tânăr pentru a-şi salva eşecul din război, oricum pus pe seama magiei sau a mâniei zeilor. Eliberarea lui Alexandru a fost baza pentru renaşterea sa; noul faraon, deşi nu era Nectanebo însuşi, era cel puţin suficient de tânăr pentru a fi fiul său şi, în perioada în care a trăit Alexandru, sau foarte curând după aceea, se spunea că, atunci când Nectanebo dispăruse, se dusese la Pella unde o convinsese pe Olimpia să facă dragoste cu el, impresionând-o cu priceperea sa în astrologie şi, conform unei versiuni ulterioare, deghizându-se în hainele lui Amon, astfel încât să pară tatăl divin al lui Alexandru. Dacă Alexandru putea fi adoptat, putea fi şi minimalizat. Deja, ca reacţie la stăpânirea persană, egiptenii idealizaseră un faraon din trecut numit Sesostris şi inventaseră o carieră de cucerire în care a imitat şi a depăşit faptele persanului Darius I. Când Alexandru a stabilit un nou standard de succes, chiar şi Sesostris a trebuit să fie actualizat pentru a-l întrece; a fost blând cu cei pe care i-a cucerit, a luat mai mulţi prizonieri decât oricare alt rege şi, spre deosebire de Alexandru, era „mai înalt de şapte picioare” (doi metri). După nouă ani de marş, la fel ca rivalul său, şi despre el s-a spus că ar fi murit la treizeci şi trei de ani, nu de la băutură sau prin otrăvire, ci prin sinucidere, un sfârşit care a acoperit zvonurile morţii lui Alexandru.

Înainte ca Alexandru să poată încălca legea sfântă a preoţimii, a plecat din Memfis la începutul lui mai 331 şi a traversat Nilul la întoarcere în Fenicia. Călătoria cu barca s-a dovedit un dezastru. Tânărul fiu al lui Parmenion, Hector, a căzut peste bord şi aproape s-a înecat din cauza greutăţii hainelor; când se lupta să ajungă la mal, băiatul a murit, spre marea durere a lui Alexandru, care a poruncit să fie înmormântat cu măreţie. Peste şapte veacuri, împăratul roman Iulian avea să îl acuze pe Alexandru de uciderea băiatului; presupunerile răuvoitoare pentru a-l discredita nu sunt doar o modă modernă. De asemenea, Ptolemeu a spus, poate corect, că Philotas, fiul lui Parmenion, a fost suspectat de conspiraţie în Egipt şi că acest „complot” ar fi putut fi legat de înecul fratelui său. Nu a fost întreprinsă nici o acţiune împotriva lui şi, după plecarea din Memfis, avea să ofere o dovadă mai durabilă a metodelor sale de tratare a rebelilor.

Unul dintre motivele plecării rapide din Egipt fusese vestea unei revolte de iarnă în nordul Samariei. În timpul asediului din Gaza, guvernatorul persan din Samaria se predase odată cu trupele sale; la scurt timp după aceea, el murise şi un macedonean fusese pus în locul lui, pentru a fi ars de viu de nativi în timp ce Alexandru se afla în Egipt. Riposta lui Alexandru a fost scurtă. El a distrus principalul oraş al Samariei şi i-a executat pe toţi liderii rebeli care au fost predaţi; restul au fost urmăriţi şi ucişi în ascunzătoarea lor din deşert, unde cadavrele, sigiliile şi documentele acelora au rămas până la recenta lor redescoperire. Singura cale a lui Alexandru de a trata cu rebelii a fost nemiloasă, iar descoperirile din peşterile Wadi Dalayeh sunt o mărturie necruţătoare a ceea ce însemna să stai în calea unui fiu al lui Zeus.

Distrugerea samarinenilor i-a încântat pe evrei şi, când Alexandru a recolonizat Samaria, este probabil adevărat că a dat o parte din aceasta evreilor, ca un cadou neimpozabil. Era multă agitaţie în Ierusalim, deoarece guvernatorul persan al Samariei tocmai se căsătorise cu fiica marelui preot; divizarea celor două popoare şi distrugerea Samariei ar fi putut grăbi înfiinţarea unui templu samarinean rival pe muntele Gherizim din apropiere. Deşi Alexandru probabil i-a

întâlnit pe liderii evrei, povestea că s-ar fi plecat în faţa marelui preot evreu este evident o legendă evreiască. Lui Perdiccas i s-a poruncit probabil să instaleze veterani macedoneni la Jerash şi în alte locuri din apropiere, primul dintre numeroşii colonişti care vor transforma ulterior zona într-o a doua Macedonie.

Din Samaria, Alexandru şi-a făcut drum spre nord, până la rămăşiţele oraşului Tir, unde a fost întâmpinat de flota sa levantină. Era la jumătatea lunii mai, dar Tirul avea să-l reţină pe Alexandru până la sfârşitul lui iulie; a existat totuşi o raţiune în această inactivitate. Abia după ce Darius convocase o mare armată din toate provinciile sale de est, Alexandru avea să lovească pe uscat; nu dorea un alt Issos, ci un conflict decisiv care să-i aducă stăpânirea în Asia, într-o victorie totală asupra tuturor trupelor imperiului. La fel ca şi „cucerirea” flotei persane pe uscat, această strategie îndrăzneaţă a fost bine concepută. Dacă Darius ar fi refuzat provocarea, ar fi putut ţine oraşe precum Babilon sau Hamadan în centrul imperiului său şi l-ar fi epuizat pe Alexandru în asediu după asediu, incendiind proviziile de alimente ori de câte ori era posibil. Poate că Alexandru auzise că Darius convoacă o armată imperială completă; dacă nu, nu avea nimic de pierdut dacă întârzia, crezând pe bună dreptate că Marele Rege va ceda în cele din urmă tentaţiilor unei mari bătălii. Singura greşeală ar fi fost să mărşăluiască pe uscat împotriva unui inamic dispărut din peisaj, iar Alexandru era un strateg prea inteligent ca să o facă.

În timp ce aştepta, pericolul creştea atât în spatele, cât şi înaintea lui. În ultimele cincisprezece luni, fusese conştient de tulburările din sudul Greciei, inspirate de Sparta şi de neobositul ei rege Agis, dar deocamdată nu îl luase pe Agis mai în serios decât amiralii perşi care negociaseră cu el. De la debarcarea sa în Asia, Alexandru atrăsese 11 000 de soldaţi proaspeţi din Balcani şi ordonase recent mobilizarea de forţe numeroase, mare parte urmând să fie recrutate din sudul Greciei. Probabil că vestea acestei recrutări, a patra la număr, l-a încurajat în cele din urmă pe Agis să iniţieze revolta; se întorsese din victoriile sale din Creta cu o ceată mică de mercenari; supravieţuitorii greci de la Issos au fost

alături de el şi, cu obişnuita lor lipsă de sincronizare, adunarea spartană votase în mod evident pentru război.

De la Tir, Alexandru a luat măsurile necesare. A trimis o sută de nave cipriote şi feniciene în Creta pentru a distruge munca lui Agis şi pentru a curăţa marea de piraţi, în timp ce unul dintre amiralii săi încercaţi urma să navigheze în Grecia şi să „ajute cât mai mulţi dintre grecii din Pelopones în care se putea avea încredere în războiul persan şi nu dădeau ascultare spartanilor”. Prin acest singur ordin, el a mers direct în miezul problemei, dându-şi seama că mulţi greci urau prea mult trecutul Spartei pentru a-i oferi vreun ajutor. După ce câştigase bătălia de la Issos şi flota persană se desfiinţase, rebeliunea deschisă venise cu un an prea târziu, şi mult mai mulţi greci urmau să i se alăture lui Antipater decât lui Agis când s-a ajuns la o bătălie în câmp deschis.

Prin diplomaţie, el a consolidat controlul asupra situaţiei. În timpul războiului naval, bazele maritime strategice din Chios şi Rodos fuseseră întărite cu garnizoane; acum aceste baze au început să se plângă, iar garnizoanele au primit ordin să fie înlăturate. Fidela Mytilene sfidase marina persană mai mult decât orice oraş din Lesbos, aşa că i s-au restituit costurile rezistenţei sale şi i s-au acordat pământuri din vecinătate. Din nou, Atena a trimis soli să implore eliberarea prizonierilor atenieni şi, de data aceasta, a adăugat una dintre galerele sale de stat la flotila emisarilor ca dovadă specială a sincerităţii sale. Tot acum, Ahile atenianul a fost trimis să se roage de rivalul tizului său. Mulţumit de un nume, Alexandru i-a eliberat pe prizonieri, dar şi-a temperat favorurile cu discreţie, păstrând echipajele celor douăzeci de nave de război ateniene ca ostatice şi forţând astfel Atena să respingă cererile de ajutor ale lui Agis. Atena se temea încă pentru viaţa a aproximativ 4 000 de cetăţeni aflaţi în păstrare la Alexandru şi credea, pe bună dreptate, că o chemare la luptă spartană pentru a-i elibera pe greci va fi prea suspectă pentru a reuşi.

Aceste favoruri au fost răsplătite în funcţie de conjunctură. La Atena, se ştie că a doua dintre cele două galere de stat şi-a schimbat numele din *Salaminia* în

Ammonias în termen de un an de la misiunea diplomatică de succes a partenerului său. Nu există nici un precedent pentru numirea unei nave după un zeu şi, deşi poate nava fusese folosită pentru a duce daruri de la Atena către Amon, este mult mai probabil ca noul său nume să se refere la noua preferinţă a lui Alexandru pentru Amon, de care se auzise în tabăra de la Tir. În speranţa unor favoruri viitoare, astfel de mici linguşiri mărunte meritau efortul, aşa cum arătase şi Mytilene într-un acces mai sincer de recunoştinţă; pe monedele oraşului, Alexandru urma să fie curând înfăţişat purtând un coif cu pene, împodobit cu un corn de berbec, simbol al lui Amon. Aceste monede sunt o dovadă locală excelentă a modului în care s-a răspândit vestea pelerinajului său, şi se ştia că este importantă pentru el; prin decret al oraşului, el trebuia să fie onorat cu un sacrificiu de ziua lui, onoare altfel rezervată zeilor. Lesne de înţeles, Mytilene i se închina lui Alexandru; încă o dată, „divinitatea” sa izvora nu din propriile pretenţii sau din propria aroganţă, ci din recunoştinţa civică a unei comunităţi pentru o favoare publică notabilă.

Mulţumit că nu mai era nimic util de făcut în Sparta, Alexandru a continuat să îşi omoare timpul în Tir în lunile mai, iunie şi iulie. I-a adus din nou sacrificii lui Melkarth; şi-a schimbat oficialii financiari, numind doi perceptori de impozite pentru Asia de Vest ale căror atribuţii au suscitat multe dispute între învăţaţi, întrucât nu există dovezi pe baza cărora să se ia vreo decizie în această privinţă. Pentru Alexandru, răbdarea armatei sale a fost o problemă mai imediată, întrucât se împliniseră aproape doi ani de când însoţitorii infanterişti luptaseră în formaţie sau cavaleria însoţitorilor luptase călare împotriva unui inamic. Din tabără veneau veşti că soldaţii se împărţiseră în două facţiuni, una sub un lider pe care îl numeau Alexandru, cealaltă sub un lider numit Darius; începuseră prin a se bate cu bulgări de pământ, apoi îşi împărţiseră pumni, şi acum luptau cu beţe şi pietre. Era exact lucrul de care Alexandru trebuie să se fi temut, aşa că a despărţit cele două părţi şi le-a ordonat celor doi lideri să lupte într-un duel în timp ce armata lor stătea şi privea: el avea să îl echipeze pe Alexandru, iar Philotas, fiul lui Parmenion, avea

să îl echipeze pe Darius. Alexandru a fost victorios şi i s-a acordat, cu voie bună, proprietatea asupra a douăsprezece sate de ţară şi dreptul de a purta veşminte persane; cu pricepere, un dezastru fusese transformat într-o distracţie, iar recompensele învingătorului au fost primul indiciu privitor la onorurile orientale pe care Alexandru avea să şi le însuşească la moartea adevăratului Darius.

Pentru a menţine distracţiile, Alexandru a organizat procesiuni, precum şi festivaluri literare şi jocuri sportive. Printre regii Ciprului care se alăturaseră flotei sale, patronajul culturii greceşti fusese de multă vreme o problemă politică aprinsă. Muzica şi teatrul grec îşi găsiseră sălaş în altă parte în Cipru, şi singurul rege cipriot pe care Alexandru l-a pedepsit era conducătorul aceluiaşi oraş-port fenician de pe insulă unde influenţa greacă întâmpinase cea mai mare rezistenţă. Cu o înţelegere înţeleaptă a caracterului, Alexandru şi-a invitat regii ciprioţi să finanţeze şi să sponsorizeze un festival al artelor. Cu acea extravaganţă pasională prin care se distingea istoria cipriotă, ei au concurat la producerea celor mai magnifice piese şi recitaluri; corurile cântau ditirambi greceşti; cei mai renumiţi actori greci au pus în scenă tragedii greceşti şi, deşi Alexandru a fost dezamăgit că prietenul său Thettalos nu a câştigat premiu întâi, probabil s-a bucurat că a reuşit să-şi distreze oamenii. Mai mulţi regi şi nobili ciprioţi l-au însoţit în marşul său către India, şi unul dintre ei avea să fie distins drept cel mai capabil dintre guvernatorii săi dintr-o provincie iraniană; nu pentru ultima dată, ciprioţii l-au ajutat pe Alexandru să îşi rezolve problemele. Între timp, el întorcea pe toate părţile două probleme dominante.

Prima a avut în vedere proviziile. Întăririle balcanice şi recrutarea nativilor şi prizonierilor echilibraseră mai mult sau mai puţin toate pierderile şi aprovizionarea garnizoanelor locale; proporţia cavaleriei faţă de infanterie crescuse, deoarece soldaţii infanterişti erau mai expuşi rănilor şi bolilor, astfel încât aproximativ 40 000 de infanterişti şi 7 000 de cavalerişti aşteptau să străbată deşertul spre Eufrat, o călătorie de trei săptămâni pentru care 2 000 de convoaie de aprovizionare erau o estimare corectă, având în vedere că armata nu putea supravieţui în

întregime din roadele pământului. Poate că snopi de cereale autohtone se întindeau de-a lungul drumului, în timp ce dincolo de fluviu se putea alege între două căi, ambele excepţional de fertile, precum şi posibilitatea Drumului Regal, unde popasurile aveau suficiente provizii, cel puţin pentru a hrăni ofiţerii. În orice caz, grosul proviziilor trebuia pregătit din timp. Regiunea din jurul Tirului abunda în cherestea pentru roţi, în timp ce cămilele şi boii puteau fi rechiziţionaţi de la localnici, dar dovadă a îngrijorărilor lui Alexandru a stat faptul că, înainte de plecare, l-a „schimbat pe satrapul Siriei pentru că nu şi-a furnizat cota de provizii”. Dar aceste prevederi erau legate de o problemă mai largă: când ar trebui să mărşăluiască pe uscat şi cum ar putea fi sigur că Darius va fi pregătit pentru necesara bătălie în câmp deschis?

Singura slăbiciune evidentă a armatei lui Alexandru a fost lipsa unui sistem de spionaj adecvat, iar cercetaşii călare nu erau suficienţi pentru a remedia acest lucru. Armata lui Darius îşi avea baza la peste o mie de kilometri spre est, în Babilon, un oraş pe care nici unul dintre ofiţerii lui Alexandru nu-l văzuse; cu excepţia cazului în care Darius avea să dezvăluie când era pregătit pentru luptă, Alexandru putea să se trezească mărşăluind spre interior, fără nici o speranţă a bătăliei în câmp deschis pe care şi-o dorea. Dar Darius avea motive să-şi anunţe planurile. Odată ce şi-ar fi activat armata uriaşă, nu ar mai fi dorit să o ţină în aşteptare în câmpiile babiloniene, cu toate că erau mănoase, întrucât plictiseala şi indisciplina aveau să o afecteze curând. În relatările confuze despre ofertele de pace ale lui Darius, o a treia şi ultima este consemnată în timpul zăbavei lui Alexandru la Tir; acest aspect este aproape sigur greşit, dar s-ar putea ca Darius să fi trimis un mesaj, nu de pace, ci de disponibilitate pentru luptă, influenţându-i astfel sincronizarea în propriul său avantaj. Alexandru a acţionat imediat şi a fost obligat să părăsească Tirul într-un moment care nu era pe deplin potrivit; ultimele sale întăriri din Balcani, convocate în iarna anterioară, nu ajunseseră încă, deşi probabil că plecaseră spre Asia. Aproximativ 15 000 de oameni aveau să fie prinşi între Asia şi Europa, incapabili să-l ajute pe Alexandru împotriva lui

Darius sau pe Antipater împotriva regelui spartan Agis în cele două încleştări care erau pe cale să aibă loc.

La mijlocul lunii iulie, Alexandru l-a trimis mai întâi pe Hephaestion să facă un pod peste apele Eufratului în două locuri, şi s-a pregătit să-i urmeze după ce dulgherii şi inginerii îşi terminaseră munca. Pentru Darius, nu puteau exista surprize, cu condiţia să planifice cu pricepere. Alexandru fost nevoit să construiască podul peste Eufrat pornind din punctul obişnuit din Thapsacos. Apoi a avut de ales între două drumuri diferite: fie putea să se întoarcă la dreapta şi să urmeze Eufratul spre sud-est până la Babilon pe urmele lui Xenofon, de-a lungul unei văi cu provizii din belşug, dar întreruptă de canale care puteau fi îndiguite împotriva invadatorilor; fie putea merge spre nord de la Eufrat, apoi să se întoarcă la dreapta pentru a ocoli dealurile Armeniei, să treacă linia mai îndepărtată a fluviului Tigru, apoi să se întoarcă spre sud, spre Babilon, pe Drumul Regal. Era de neconceput ca el să încerce să traverseze deşertul pustiu care acoperea unghiul dintre aceste două rute; era nevoit să o apuce pe una dintre ele, dar până când Darius nu ştia pe care, nu-şi putea alege câmpul de luptă. Bucla nordică spre Tigru era mai lungă şi mai periculoasă, deoarece implica traversarea curentului foarte rapid al fluviului; calea de a-l forţa pe Alexandru să o apuce pe una dintre ele era distrugerea singurei alternative. Atunci nu avea să existe nici o îndoială că aveau să facă joncţiunea la nord de Babilon pentru bătălie, în apropiere de drumul principal ce pornea din Satrapiile Superioare. Aşa că Darius şi-a trimis cel mai experimentat satrap, Mazaeus, să aştepte la Eufrat cu 3 000 de călăreţi, mulţi dintre ei năimiţi greci, şi să pârjolească valea din sud-est, în timp ce Alexandru înainta spre fluviu. Văzând distrugerile, Alexandru trebuia să se întoarcă spre nord, ca să asigure hrana armatei sale, apoi Mazaeus putea reveni la armata principală, după ce stabilea locul câmpului de luptă.

Satrapul Mazaeus a plecat conform ordinelor, un bărbat probabil spre şaizeci de ani şi extrem de stimat pentru trecutul său. Timp de treizeci de ani guvernase o satrapie în vest, mai întâi în Cilicia şi apoi ca satrap suprem al Feniciei,

Ciliciei şi „Siriei, dincolo şi în interiorul Eufratului”; în noua sa misiune, această experienţă locală avea să-i fie de mare folos. Probabil că avea legături familiale la Babilon, poate chiar vorbea greaca, întrucât două treimi din grupul său avansat erau mercenari greci, şi monedele care îl înfăţişau ca satrap arătau de multă vreme influenţa greacă; cu siguranţă, cunoştea punctul de pod evident al fluviului Eufrat, oraşul Thapsacos, probabil pe meandrul fluviului de la Meskene, şi, înainte ca Hephaestion să poată organiza cele două poduri artificiale pentru trecerea lui Alexandru, îşi ocupase poziţia pe celălalt mal. Satrapul şi favoritul regal s-au confruntat astfel câteva zile, Hephaestion neîndrăznind să-şi termine podurile de teamă că Mazaeus le va distruge, în timp ce Mazaeus aştepta apropierea lui Alexandru din Tir, prin deşert. Când Alexandru a sosit, Mazaeus şi-a întors călăreţii şi a dispărut pentru a pârjoli valea Eufratului, aşa cum i se ordonase, şi să blocheze astfel înaintarea lui Alexandru. Îşi îndeplinise misiunea, dar există loc şi pentru ceva imaginaţie. Două mii de greci aşteptaseră împreună cu el pe un mal al fluviului; pe celălalt mal, alte câteva mii erau neliniştiţi din cauza întârzierii pe care o provocase. În timp ce aşteptau, cele două trupe se strigau reciproc în limba lor comună. Hephaestion, probabil, oferea promisiuni, şi este posibil ca ambii comandanţi să fi schimbat chiar mesaje până la sosirea lui Alexandru. În orice caz, despre Mazaeus avea să se mai audă. El trebuia să comande întreaga aripă dreaptă în viitoarea bătălie, şi nici o secţiune nu s-a comportat mai inexplicabil decât dreapta persană, care a irosit o victorie aparent sigură şi a fugit de pe câmpul pe care ar fi trebuit să îl înconjoare. Mazaeus a plecat cu ei în Babilon, unde o săptămână mai târziu a fost repus în funcţia de guvernator, păstrându-şi dreptul de a emite monede de argint. Nu este exclus ca bătălia de la Gaugamela să fi fost câştigată parţial pe malurile Eufratului şi ca reintegrarea lui Mazaeus să fi fost mai puţin un semn de mărinimie cât o recompensă prestabilită.

În absenţa lui Mazaeus, Alexandru a terminat cele două poduri prin ancorarea plutelor cu lanţuri de fier, dintre care unele aveau să reziste încă pe locul respectiv patru sute de ani mai târziu, ruginite, dar considerate autentice. După

traversarea fluviului, a pornit pe singura cale neincendiată, aşa cum intenţionase Darius, „cu Eufratul şi munţii armeni la stânga lui şi mărşăluind spre nord, pentru că totul era mai convenabil pentru armata sa; caii puteau găsi nutreţ, puteau fi luate provizii de pe uscat şi căldura nu era atât de arzătoare”. Probabil că a avut călăuze locale care să-l ajute, deoarece nici un manual grec nu îi descrisese ruta. La poalele munţilor armeni, s-a întors spre est şi a urmat drumul cunoscut până la fluviul Tigru, oprindu-se ori de câte ori era nevoie de mai multe provizii. Între timp, în Armenia, prospectorul său grec auzise de bogatele mine de aur ale nativilor.

De la Eufrat la Tigru, distanţa era de puţin sub cinci sute de kilometri, parcursă ca de obicei de topografii macedoneni, dar Alexandru a zăbovit cinci până la şapte săptămâni într-o călătorie care ar fi putut fi terminată în două săptămâni. Pe drum, a capturat spioni din armata lui Darius, care i-au spus că „Darius şi-a aşezat tabăra pe fluviul Tigru, adică să-l oprească dacă traversează. Armata lui era mult mai mare decât cea de la Issos”. Abia atunci Alexandru s-a grăbit să înainteze. Când a ajuns la Tigru, nu l-a găsit pe Darius, iar macedonenii au reuşit să traverseze fără împotrivire, infanteria lor trecând prin curentul năvalnic, cu cavaleria aliniată de ambele părţi, pentru a sparge forţa apei care le venea deasupra taliei. Pe malul celălalt, Alexandru şi-a odihnit armata, lăsând-o să se hrănească din roadele ţinutului fertil; pe 20 septembrie, a avut loc o eclipsă de lună şi Alexandru a adus sacrificii Soarelui, Lunii şi Pământului, arătând că a înţeles cauza naturală a prevestirii. Era încă posibil să se creadă că aceste cauze naturale au fost chiar ele efectele unui semn rău prevestitor, iar profeţii şi clarvăzătorii au prezis cu toţii că tocmai în acea lună urma să se poarte bătălia şi că fusese prezisă propria eclipsă a Persiei.

Trecerea în siguranţă şi pe îndelete de către Alexandru a Tigrului pare aproape prea norocoasă pentru a fi credibilă. Pe acelaşi fluviu, peste şapte sute de ani, împăratul roman Iulian a fost respins pe celălalt mal de cavaleria persană, iar ţara din spatele său a fost pârjolită atât de temeinic, încât armata sa nu putea să se retragă decât cu riscul de a muri

de foame, iar curenţii fluviului erau atât de rapizi, încât a trebuit să-şi distrugă numeroasele nave, ştiind că nu vor reuşi niciodată să ajungă la mal. Alexandru traversase la vadul evident, modernul Abu Dhahir, unde propriul Drum Regal al perşilor traversa fluviul şi ducea spre sud-est până la Gaugamela şi Arbela, eventualul loc de luptă al lui Darius. Mişcările sale fuseseră previzibile de la început până la sfârşit, deoarece doar două trasee duceau spre Tigru şi unul fusese incendiat; spionii îl avertizaseră cu privire la împotrivirea de pe Tigru şi totuşi, după o lună de manevre, Darius îl lăsase cu hrană şi cu o trecere liberă.

Doar sincronizarea nu îl poate scuza pe Marele Rege. Poate că întârziase nechibzuit la cartierul său general până la revenirea în galop a lui Mazaeus dinspre Eufrat, la o mie de kilometri distanţă, cu vestea că Alexandru se întorsese într-adevăr spre nord, aşa cum era de aşteptat; poate cartierul lui general era încă la sud, tocmai în Babilon. Dar chiar şi atunci, în a doua jumătate a lunii august, mai rămăseseră trei săptămâni sau mai mult înainte ca Alexandru să fi ajuns la Tigru, timp suficient ca o forţă mare de cavalerie să se grăbească pe o distanţă de cel mult 600 de kilometri şi să ocupe traversarea Drumului Regal, alegerea evidentă a lui Alexandru dintre cele patru vaduri posibile. Călăreţii, aşa cum avea să afle Iulian, puteau ţine piept fluviului cu ajutorul curenţilor lui, iar pagubele considerabile aveau să forţeze retragerea oricărui inamic prin înfometare. Se pare că planul fusese discutat, pentru că, atunci când cercetaşii lui Darius au fost capturaţi, l-au avertizat pe Alexandru cu privire la planurile de rezistenţă pe Tigru; la fel ca nişte spioni adevăraţi, este posibil să fi inventat doar planul de a-l înşela pe cel care îi luase prizonieri, dar trei zile mai târziu, pe celălalt mal, a apărut într-adevăr o forţă restrânsă de cavalerie care a încercat să ardă stivele de cereale. Poate că Darius ezitase, apoi le ordonase prea târziu să se îndrepte spre nord, spre fluviu; aplicată rapid, ideea ar fi putut funcţiona, mai ales dacă ar fi fost legată de arderea culturilor şi de pârjolirea pământului, pe care regele Shapur al II-lea urma să o folosească atât de eficient împotriva romanilor lui Iulian din

aceeaşi zonă. Aici, cel puţin, nu exista nici o scuză; se pare că Darius fusese pe cât de prost, pe atât de lent.

Totuşi, prostia este mai uşor de descoperit când se cunoaşte continuarea. La acea vreme, aparenta nebunie a lui Darius era o măsură a stării sale de spirit, acel element imponderabil pe care istoria a avut tendinţa să-l uite. Pentru un Rege al Regilor, ales de Ahura Mazda şi susţinut de o armată pe care învingătorii au evaluat-o ulterior la un milion de oameni, cei 47 000 de soldaţi ai lui Alexandru cereau să fie zdrobiţi. La Issos, pământul şi zeii fuseseră nefavorabili, dar la locul ales la Gaugamela, la peste o sută de kilometri sud-est de locul de traversare a Tigrului, câmpul de luptă era netezit pentru armele tradiţionale ale imperiului, cavaleria şi carele scite care existau pentru a menţine sistemul de tip feudal al armatei. Hircanieni de la Marea Caspică, indieni din Punjab, mezi din centrul imperiului şi sciţi aliaţi de dincolo de Oxus – o astfel de cavalerie tribală din satele Satrapilor Superioare a compensat diminuarea infanteriei greceşti angajate, prin pierderi şi dezertare, la doar 4 000 de loialişti. Când aceştia şi mulţi alţii aşteptau, cel puţin de cinci ori mai mulţi decât inamicul, ce nevoie mai era de distrugeri sau de împărţirea îngrijorătoare a trupelor? Nu puteau decât să-l descurajeze pe Alexandru să avanseze către un duşman mult mai numeros decât ştia. Dar dacă Alexandru subestimase numărul perşilor, Darius subestimase geniul militar al adversarului său.

În seara de 21 septembrie, a doua zi după eclipsă, Alexandru a ridicat tabăra şi a mărşăluit dincolo de Tigru prin ţara pe care călăuzele sale au numit-o Aturia, transcriindu-i numele aramaic în greacă. Traseul său era linia bine definită a Drumului Regal; în dreapta lui curgea fluviul; în stânga lui se ridicau munţii kurzi, care se învecinau cu ţinuturile mezilor; înaintea lui galopau cercetaşii săi călare, căutând neobosit inamicul. Timp de trei zile, s-au deplasat spre sud-est, în timp ce o sută de kilometri au fost străbătuţi fără nici un semn, dar în zorii zilei de 25 septembrie s-au întors val-vârtej, raportând că armata lui Darius fusese văzută în sfârşit mărşăluind. Din nou, acesta a fost un eşec al spionajului avansat, întrucât,

la o privire mai atentă, „armata” s-a dovedit a fi o mie de călăreţi, cărora li se ordonase să ardă toate hambarele de cereale locale. Sosiseră prea târziu pentru a apăra Tigrul şi, înainte ca lemnele aprinse să provoace pagube prea mari, au fost puşi pe fugă de Alexandru şi de lăncierii săi călare într-un atac fulgerător. Au fost luaţi prizonieri, şi aceştia au făcut muncă de recunoaştere, avertizându-l pe Alexandru că „Darius nu era departe, venind cu armată mare”. În seara de 25, Alexandru a ordonat o oprire pentru a face bilanţul situaţiei. Trebuia săpat un şanţ cu o palisadă în jurul lui şi era nevoie de o tabără de bază pentru însoţitori şi convoiul lui de bagaje.

În această tabără, la cel puţin unsprezece kilometri de inamic, a rămas Alexandru în următoarele patru zile, netulburat de lipsa de provizii. A fost un răgaz, fără îndoială, pentru îngrijirea cailor şi lustruirea lemnului sarisselor şi a tăişului, dar pe măsură ce se apropia noaptea de 29 septembrie, în cele din urmă şi-a desfăşurat armata în poziţie de luptă şi a pus-o în mişcare cu puţin înainte de miezul nopţii, în mod evident pentru a-l surprinde pe Darius în zori. Fusese deja observat de pe dealurile din faţă, poate de Mazaeus şi de o mică forţă de avangardă, dar nu era conştient de acest lucru. La şase kilometri de liniile lui Darius, Alexandru a trecut de creasta ce dădea spre câmpiile din nordul Jebel Maqlub; s-a uitat de sus spre satul Gaugamela din prim-plan şi spre Tell Gomel, „cocoaşa de cămilă” de lângă el, de la care şi-a şi luat numele. Aici a oprit linia de luptă şi şi-a convocat toţi comandanţii la un consiliu de război neaşteptat; nu ni se spune nimic care să explice acest lucru, dar planurile de atac îl îngrijoraseră evident în ultima clipă. Majoritatea celor prezenţi la consiliu l-au sfătuit să meargă drept înainte, dar Parmenion a cerut instalarea taberei şi inspectarea unităţilor inamice şi a terenului, în caz de obstacole ascunse, cum ar fi palisade şi şanţuri. De data aceasta, se spune că sfatul lui Parmenion a prevalat, poate pentru că fusese realist; soldaţilor li s-a ordonat să campeze, păstrându-şi ordinea de luptă.

Nu este greu să găsim motive pentru ezitarea lui Alexandru; nici nu rezultă că aceste motive erau adevărate. Sperase, fără îndoială, să-şi surprindă inamicul în zori, doar

ca să vadă de pe vârful dealului că perşii erau deja avertizaţi şi aliniaţi la luptă; probabil că nu-şi dăduse niciodată seama ce efective copleşitoare ar putea desfăşura Darius pe câmpul de luptă. În lipsa factorului surpriză, acum nu mai avea rost să se grăbească, mai ales că sfaturile privind recunoaşterea lui Parmenion erau chibzuite; putea să ocupe teritorii şi în altă zi şi, aşteptând, putea să se răzbune pe Darius pentru prevedere, ţinându-i pe supuşi să aştepte încă o zi şi o noapte sub arme. Bătălia avea să se deschidă cu un război al nervilor, şi el avea să îi dicteze termenii.

Din toate aceste motive, o oprire era recomandabilă, dar nervii erau probabil o armă cu două tăişuri, o ameninţare nu doar în rândul perşilor în aşteptare, ci şi, aşa cum istoricii au fost mai târziu dispuşi să admită, în interiorul armatei macedonene. Bărbaţii mărşăluiseră în întuneric către un duşman de multe ori mai numeros decât orice văzuseră până atunci, ştiind că regele lor risca totul în confruntarea ce avea să urmeze. La un moment dat, se spune că au fost cuprinşi de o panică atât de mare încât Alexandru a trebuit să ordone oprirea în timpul căreia să-şi lase jos armele până când aveau să îşi revină; ocazia a fost probabil noaptea de 29 septembrie, când Alexandru a lăsat şi el armele, iar trupele, văzând 100 000 de focuri de tabără în depărtare, aveau toate motivele să se îngrozească. În seara următoare, Alexandru avea să ofere anumite sacrificii secrete la care a participat profetul său Aristander şi, pentru prima şi singura dată în viaţa sa, a ucis o victimă în onoarea Fricii. Acest gest misterios ar fi putut fi modul său de a îmbuna o putere prea evidentă în noaptea precedentă.

Cu o zi de recunoaştere valoroasă, moralul avea motive să reînvie. La 30 septembrie, Alexandru a luat un grup de însoţitori şi a galopat în cerc în jurul câmpului de luptă; laţuri şi pari, văzuseră ei, fuseseră vârâţi în pământ pentru a reţine o şarjă de cavalerie, în timp ce terenul fusese netezit în altă parte pentru cele două sute de care scite. Planul amplu de luptă al lui Darius a putut fi detectat şi, de data aceasta, era o informaţie de avangardă pe care Alexandru o putea folosi. S-a întors în tabără şi, odată cu

lăsarea întunericului, s-a dus cu profetul Aristander să ofere sacrificiile necesare. Când ofrandele au fost gata, Parmenion şi nobilii însoţitori mai în vârstă au ieşit să i se alăture în cortul regal. L-au îndemnat până la ultimul om pe Alexandru să atace sub oblăduirea nopţii, cu Parmenion ajutând la susţinerea cauzei, dar regele a răspuns memorabil: „Alexandru”, a răspuns el, „nu îşi fură victoriile.” Fie o remarcă adevărată, fie doar o linguşire inventată pentru a-i face pe plac regelui, acesta a fost un răspuns îndrăzneţ, pe măsura momentului. Un atac nocturn ar fi fost un risc confuz, mai bine era abandonat. Alexandru, ca un adevărat grec, nu fusese niciodată mai presus de trucuri în interesul armatei sale: nu pornise el cu o seară înainte să atace, dacă nu în întuneric, cel puţin la începutul zorilor? El a răspuns cu îndrăzneală, ca alţii să audă sau cel puţin să-i consemneze mitul public; apoi s-a întors, după ce a ordonat un marş pentru dimineaţa următoare, a intrat în cort şi s-a apucat de planuri în toiul nopţii, filtrând tot ce văzuse şi lucrând până în zori, în timp ce focurile de tabără ardeau domol în rândul armatei inamice pe care o căutase atâta vreme.

CAPITOLUL ŞAISPREZECE

Adâncit în gânduri, Alexandru cumpănea tacticile pentru ziua următoare la lumina torţelor. În afara cortului regal, miezul nopţii venise şi plecase, dar abia spre zori a fost gata să se întindă pe pat, unde a adormit curând. Soarele a răsărit pe 1 octombrie, dar Alexandru încă dormea. Soarele dimineţii s-a ridicat sus pe cer; se spune că ofiţerii au început să se îngrijoreze, până când Parmenion a dat trupelor ordinele necesare şi a adunat un grup de generali pentru a-l trezi pe Alexandru. L-au găsit relaxat şi calm, gata cu un răspuns la mustrările lor: „Cum poţi să dormi”, se spune că l-au întrebat, „de parcă ai fi câştigat bătălia?” „Poftim?”, a răspuns el zâmbind, „nu credeţi că această bătălie este deja câştigată, acum că nu mai este nevoie să-l

urmărim pe acest Darius care îşi pârjoleşte pământul şi luptă retrăgându-se?”

Poate că această poveste pare fantezistă, dar Alexandru ar fi fost într-adevăr uşurat de faptul că, aşa cum fusese plănuit, stăpânirea Asiei trebuia să depindă de o bătălie aprigă. Bătălia în sine a fost înfiorătoare. Efectivul inamicului a fost raportat ca imens, cel puţin aproximativ un sfert de milion de oameni, deşi nu au putut fi niciodată socotiţi cu exactitate. În câmpia deschisă, unde nici o barieră naturală nu-i proteja flancurile, Alexandru urma să fie înconjurat de cavaleria Marelui Rege, ai cărei membri au fost adunaţi cu miile nu numai din zonele de creştere a cailor din imperiu, din Media, Armenia şi chiar din Cappadocia, în spatele liniilor acestuia, ci şi din triburile Satrapiilor Superioare, indieni, afghani şi alţii, unii dintre ei arcaşi călare, toţi născuţi să călărească, asemenea nomazilor aliaţi sciţi din stepele de dincolo de Oxus. Faţă de totalul lor, probabil, de 30 000, cavaleria lui Alexandru a însumat doar 7 000 de oameni, şi nici măcar armamentul nu a fost în favoarea sa. Mulţi călăreţi inamici aveau armuri grele, un avantaj îndoielnic dacă lupta devenea deschisă şi mobilă, dar după Issos, Darius îşi revizuise armele de atac, oferind soldaţilor scuturi mai mari, săbii şi suliţe, nu lănci, pentru a le aduce la acelaşi nivel cu cele ale însoţitorilor lui Alexandru. În ce priveşte purtătorii de sarissa călare, chiar şi aceştia îşi întâlniseră perechea: unii dintre călăreţii sciţi puteau lupta cu o lance care necesita ambele mâini, şi probabil din acest motiv Darius îi aşezase faţă în faţă cu aripa dreaptă a lui Alexandru, unde văzuse omologi macedoneni în acţiune cu doi ani înainte. Numai că infanteria sa era evident slabă, pentru că, deşi numeroasă, nu avea iscusinţa însoţitorilor infanterişti ai lui Alexandru. Dar Darius nu se aştepta ca lupta să fie câştigată de pedestraşi.

În cadrul acestei probleme mai ample de încercuire, detalii specifice erau relatate de cercetaşi şi aveau nevoie de o atenţie deosebită. În centrul liniei persane, unde, prin tradiţie, un rege persan avea să îşi ocupe propria poziţie, Darius staţionase vreo cincisprezece elefanţi indieni care, prin trâmbiţatul şi prin fildeşii lor, ar fi zădărnicit orice atac

frontal al cailor şi călăreţilor macedoneni care nu văzuseră sau mirosiseră niciodată ceva asemănător. La o oarecare distanţă de frontul persan, pari şi ţăruşi fuseseră înfipţi în pământ cu ciocanul, ca o măsură de precauţie suplimentară împotriva cavaleriei lui Alexandru, în timp ce, mai aproape de linie, câmpia fusese nivelată pentru un contraatac din partea celor două sute de care persane scite. Vechea lor formă de atac fusese evitată de greci în trecut, dar în aceste condiţii reprezenta un pericol suplimentar. Ţinta lor era falanga, precum şi cavaleria, iar pentru a le evita, Alexandru optase pentru un teren accidentat, la depărtare de câmpul de luptă nivelat. Acest teren accidentat, plus un asalt spre zona respectivă ar fi putut afecta rânduirea sarisselor din propria sa falangă; ca şi carele, acestea erau şi cele mai eficiente pe teren neted.

Există puţine omagii mai rafinate aduse inteligenţei lui Alexandru decât planul său de a anticipa aceste pericole. Elementele de bază ale liniei sale de luptă au fost cele pe care el şi tatăl său le exploataseră de mult: însoţitorii infanterişti, aproximativ 10 000 de oameni puternici, ţineau sarissele pregătite în centru, în timp ce flancul lor drept neprotejat era apărat de 3 000 de purtători de scut, care la rândul lor erau flancaţi de aripa dreaptă agresivă de cavalerie a însoţitorilor, condusă de însuşi Alexandru şi precedată de aproximativ 2 000 de arcaşi, prăştieri şi suliţaşi agrianieni pentru hărţuieli de la distanţă. Pe aripa stângă, flancul cu scuturi al însoţitorilor infanterişti s-a alăturat direct lui Parmenion şi călăreţilor greci, care aveau să îşi poarte obişnuita bătălie defensivă ca ancoră a liniei oblice. Ameninţarea cu înfrângerea şi încercuirea presupunea precauţii speciale. La vârful fiecărei aripi, Alexandru adăugase unităţi mixte de cavalerie grea şi infanterie uşoară, camuflând soldaţii infanterişti printre cai şi înclinând întregul într-un unghi oblic faţă de linia sa frontală deja oblică, astfel încât să se extindă spre înapoi ca nişte aripi, în spatele propriei sale cavalerii de avangardă, şi a ales într-o oarecare măsură să păzească flancurile şi spatele, dacă aceste unităţi de avangardă începeau să fie încercuite. Dacă încercuirea continua, ei aveau ordinul să se întoarcă într-un unghi şi mai ascuţit, până când ar fi stat

în unghi drept faţă de linia din faţă şi s-ar fi unit, la capătul îndepărtat, cu a doua linie de apărare a lui Alexandru. Aceasta se afla la o anumită distanţă în spatele dreptunghiului însoţitorilor infanterişti şi consta din circa 20 000 de infanterişti greci şi barbari dispuşi într-o formaţiune de rezervă, care urma să se întoarcă în cazul în care cavaleria inamică ar fi scăpat de gărzile flancului şi ar fi apărut la galop în spate. Această întoarcere a rezervelor avea să creeze în armata lui Alexandru un careu alungit, înţesat de suliţe în faţă, în spate şi pe lateral şi, deşi existau pericole evidente dacă unităţile din spate ar fi fost forţate să avanseze în faţă, lipsite de orice posibilitate de retragere, utilizarea rezervelor şi un careu de luptă au fost elemente complexe neobişnuite, dacă nu chiar fără precedent, în războiul grecesc. Conceput pentru o apărare depăşită numeric, acesta a fost un exemplu care nu va fi uitat; planuri specifice împotriva elefanţilor, blocajelor şi carelor au devenit clare în cursul acţiunii.

După un somn sănătos, dar nu excesiv, Alexandru a trimis vorbă unităţilor sale să ocupe aceste noi poziţii şi s-a întors să-şi îmbrace armura într-un mod demn de orice erou homeric:

> Cămaşa îi fusese ţesută în Sicilia, pieptarul era din două straturi groase de in, luat ca pradă la Issos. Coiful lui de fier strălucea ca argintul pur, o lucrare a lui Theophilos, în timp ce apărătoarea de ceafă îi şedea strâns, tot din fier, împodobită cu pietre preţioase. Sabia îi era uimitor de uşoară şi de bine călită, un dar de la un rege cipriot: purta, de asemenea, o mantie, mai elaborată decât restul armurii sale. Fusese vopsită de Helicon, faimosul ţesător al Ciprului, şi dăruită de oraşul Rodos.

În acest veşmânt cosmopolit, s-a urcat pe unul dintre caii de rezervă şi a plecat să-şi treacă în revistă trupele; abia după încheierea preliminariilor, avea să-i fie adus bătrânul Bucefal.

Inspectând călare linia de apărare de la un cap la altul, Alexandru a încurajat fiecare unitate după cum a crezut de cuviinţă. S-a adresat îndelung călăreţilor tessalieni şi

celorlaltor greci din flancul stâng, sub comanda lui Parmenion, „şi când l-au însufleţit la rândul lor, strigându-i să-i conducă împotriva barbarilor, şi-a mutat lancea din mâna dreaptă în cea stângă şi a început să invoce zeii, rugându-se, potrivit lui Callisthenes, că, dacă era cu adevărat izvorât din Zeus, să îl apere şi să îl ajute la întărirea grecilor”. Această rugăciune spune multe despre modul în care Alexandru şi-a dorit să fie văzut. Departe de a fi blasfematoare sau neverosimilă, o trimitere la propria descendenţă specială din Zeus a fost punctul culminant al cuvântării sale către trupele greceşti într-un moment de mare entuziasm; în mod similar, în ajunul bătăliei, Iulius Caesar le reamintea oamenilor descendenţa lui din zeiţa Venus, pe care o revendica drept protectoare a familiei sale. În sens larg, cuvintele lui Alexandru nu trebuie să însemne mai mult decât că Zeus a fost strămoşul său, ca şi al tuturor regilor macedoneni, şi aceeaşi frază ar putea fi aplicată, în acest sens inatacabil, regilor Siciliei greceşti sau Ciprului pe jumătate barbar. Dar această ascendenţă a fost incontestabilă şi nici Alexandru, nici istoricul său de curte nu ar fi îngrădit-o vreodată cu cuvintele „dacă a fost cu adevărat astfel...”. Această trimitere prudentă implică un sens mai profund, şi pentru un public care a trăit cu zvonurile şi linguşirea adunate după momentul Siwah, cuvintele ar fi fost cu siguranţă interpretate ca aluzie la filiaţia directă a zeului. Chiar şi atunci erau o încurajare, nu o imposibilitate; exprimarea lor precaută nu este o dovadă că Alexandru era sceptic cu privire la poveştile despre propria origine divină. Spre deosebire de alţii, şi-a dat seama că asemenea probleme delicate nu pot fi niciodată considerate sigure. Susţinerea i-a fost acordată de Aristander, profetul lui de casă, care l-a însoţit de-a lungul liniilor, îmbrăcat într-o mantie albă şi cu o coroană de aur pe cap: el „a arătat înspre o acvilă”, simbol al lui Zeus şi al monedei regale a lui Alexandru, „care s-a înălţat în zbor deasupra capului lui Alexandru şi s-a îndreptat direct împotriva inamicului”. Pregătindu-se să lupte pentru viaţa lor, trupele nici nu aveau de gând să conteste că pasărea de pe cer ar fi fost mai puţin importantă.

Ordinele şi îndemnurile necesită timp pentru a fi livrate şi, probabil nu cu mult înainte de prânz, Alexandru a mărşăluit în cele din urmă cu 47 000 de oameni spre câmpie împotriva unui inamic de şase ori mai numeros, pe care îl lăsase să aştepte sub arme, agitat şi nedormit de două zile. Evenimentele prezentate mai jos au fost descrise cu multă inventivitate, dar din capul locului au existat fapte care nu fac decât să discrediteze asemenea încercări; nici un general, cu atât mai puţin un rival al lui Ahile, nu ocupase vreun punct de observaţie pentru a descrie încleştarea generală şi nici un istoric, cu atât mai puţin Callisthenes, nu avea cum să cerceteze câmpul de bătălie cu ochiul liber. O viziune atât de amplă era fără îndoială imposibilă: inamicul se baza pe călăreţi, care atacă şi galopează întotdeauna cu o viteză frenetică, iar câmpia de la poalele Tell Gomel era uscată şi prăfuită. Toate relatările au căzut de acord că bătălia avea să se încheie într-un nor de praf. Când ordinele puteau fi transmise doar prin trâmbiţă sau prin viu grai către comandanţi îndepărtaţi al căror front le dădea posibilitatea să aleagă între mai multe poziţii alternative, praful este un fapt perturbator de primă importanţă: „Oricine a fost martor la o şarjă de cavalerie pe vreme uscată într-un ţinut de câmpie indiană îşi va putea imagina cum a fost praful de la Gaugamela. Într-o astfel de ocazie, scriitorul îşi aminteşte că vizibilitatea a fost redusă la patru sau cinci metri”.[14] În toate relatările bătăliei, atât antice, cât şi moderne, praful nu poate să intervină decât atunci când luptele sunt aproape terminate. Dar dacă retragerea a fost ascunsă de un nor de praf, la fel a fost şi înaintarea pe un teren similar; la fel ca filosofii, istoricii Gaugamelei ar face bine mai întâi să ridice praful şi apoi să se plângă că, la fel ca Alexandru, sunt incapabili să vadă de la bun început.

Cu cât istoricul este mai îndepărtat de fapte, cu atât impune un model asupra dezordinii lor: contemporanii vor descrie curând o bătălie plină de manevre de întoarcere şi de flancare, iar în decurs de douăzeci de ani detaliile lor aveau să fie amestecate şi prelucrate de un istoric literar.

---

[14] General-maior J.F.C. Fuller, *The Generalship of Alexandru the Great* (1958), p. 178 (n.a.).

Patru sute de ani mai târziu, aceste diferite naraţiuni au fost împletite stângaci de un roman, şi acum, la două mii de ani distanţă, oamenii desenează hărţi pentru a concilia diferenţele care ar trebui lăsate în seama conflictului. Pentru participanţi, o bătălie nu este nici ordonată, nici explicabilă; primele relatări despre Gaugamela spun mai mult despre starea de spirit a curţii lui Alexandru după victorie decât despre evenimentele de pe câmpul de luptă. Dragostea şi linguşeala au evidenţiat ce li se potrivea; deşi un document coerent, anume ordinea de luptă a perşilor, a fost capturat odată cu prada, chiar şi acest lucru nu poate fi crezut fără rezerve. Este posibil să fi fost doar un exemplar dintre multe altele, niciodată pus în practică.

Printre praf şi dezordine, s-a admis o mişcare crucială, cu atât mai credibilă pentru că era un obicei. După ce a sunat înaintarea finală, la un kilometru jumătate, poate, de linia inamicului care avea un avantaj numeric confortabil, Alexandru a înaintat oblic, aşa cum oamenii lui învăţaseră de mult de la Filip, împingându-i pe însoţitorii săi în dreapta şi ţinându-i pe Parmenion şi pe greci în spate, pe stânga. Dar când s-a apropiat, a început să conducă întreaga linie brusc spre dreapta, o mişcare laterală care a fost posibilă datorită dispunerii în formă de pană a unităţilor sale. Parmenion şi flancul stâng erau acum expuşi unei încercuiri şi mai serioase, dar, dacă Alexandru ar fi putut trece călare de stânga persană, şi-ar fi salvat de la înfrângere propria aripă de cavalerie atacantă; pentru a-l acoperi, perşii s-au deplasat probabil spre stânga şi, luaţi prin surprindere, probabil că în frontul lor s-a deschis o breşă, frontul nefiind dispus ordonat în triunghiuri în formă de pană. În extrema dreaptă, spre care se îndrepta acum, solul era aspru şi nepotrivit pentru carele scite, şi era departe de parii şi de capcanele dispuse împotriva unui atac frontal convenţional. Deşi era solidă, linia de înaintare a fost parţial înfrântă de ajustări rapide ale perşilor.

Şi Darius putea muta călăreţii repede spre stânga şi, deşi acest lucru avea să-l coste controlul bătăliei, nu a trecut mult până când cea mai îndepărtată cavalerie a lui a ajuns paralel cu unităţile din dreapta lui Alexandru, depăşindu-le şi redobândind poziţia exterioară. Datorită acestui galop

nebun, ţâşnirea lui Alexandru spre dreapta a fost oprită înainte de a ajunge pe terenul accidentat şi, imediat, două mii de călăreţi înarmaţi, sciţi şi bactrieni, şi-au început atacul aşteptat de flancare şi încercuire. Nu se pregătiseră pentru o ripostă inteligentă din partea gărzilor din flancul mobil al macedonenilor. Mai întâi, cei aproximativ şapte sute de călăreţi mercenari din frunte i-au provocat într-un atac direct, care i-a deturnat din ariergardă prin promisiunea unei victorii uşoare; apoi, când au intrat în luptă irevocabil, restul gărzilor din flanc au fost libere să îi respingă mai întâi pe peonii călare, apoi cele câteva mii de mercenari veterani ascunşi între ei. „Dacă fiecare unitate de cavalerie ar cuprinde infanterişti”, scrisese Xenofon într-un mic tratat despre comanda de cavalerie, „şi dacă aceştia ar fi ascunşi în spatele călăreţilor, atunci, apărând brusc şi începând să lupte, cred că ar contribui cu atât mai mult la victorie.” Manevra fusese folosită de generalii tebani pe care Filip îi imitase deseori; Alexandru, care îl citise şi pe Xenofon, s-a simţit la fel, iar sciţii, copleşiţi de inamic, au fost la rândul lor depăşiţi numeric şi forţaţi să se retragă.

Pe măsură ce sciţii se retrăgeau pe flancul extrem, restul stângii persane se revărsa pentru a-i sprijini; pe aripile interioare şi pe centru, carele scite se aruncau în luptă, în timp ce înaintarea era încă fără probleme. Din nou, după maniera lui Xenofon, fuseseră aşteptaţi. În faţa cavaleriei însoţitorilor, aproximativ două mii de agrianieni şi suliţaşi fuseseră aşezaţi pentru a-i doborî de la mare distanţă; ţinta lor era precisă şi astfel luptătorii din care s-au găsit smulşi de pe platformele lor de cele mai curajoase unităţi din armata lui Alexandru, în timp ce caii erau înjunghiaţi cu cuţite lungi. Cei care au supravieţuit acestui dublu asalt au fost primiţi de însoţitorii din spate: rândurile fuseseră despărţite larg, iar carele au intrat fără să producă vreo daună în tabăra de bagaje din spate, unde li s-a dat o lovitură finală de către îngrijitorii şi pajii regali. Pentru a fi eficient, un car trebuie să atace în linie dreaptă fără întrerupere, iar Alexandru ştia acest lucru; mai întâi i-a întrerupt şi apoi, după cum sugerase Xenofon şi după cum se antrenase împotriva convoaielor trace cu patru ani mai

devreme, a tăiat o cale deschisă unde roţile scite aveau să se învârtă fără rost. Potrivit ofiţerilor macedoneni, carele „nu au provocat victime”; alţii, amatori de dramă, au spus că „multe braţe au fost tăiate în două, scuturi şi aşa mai departe; multe capete au fost retezate şi s-au prăvălit la pământ, cu ochii încă deschişi şi păstrând pe chip expresia din clipa morţii”. În centru şi în extrema stângă, unde cea mai mare parte a carelor au atacat fără a se cunoaşte efectul, acest lucru ar fi putut fi adevărat. Cu toate acestea, multe gambe au fost zgâriate, praful trebuie să se fi învolburat şi probabil că locul bătăliei se întunecase.

În privinţa lui Alexandru, manevra decisivă a fost amintită şi consemnată. „Întreaga artă a războiului”, a scris Napoleon, „constă într-o defensivă bine chibzuită şi circumspectă, urmată de un atac rapid şi îndrăzneţ”; sciţii şi carele fuseseră contracaraţi în mod circumspect, şi orice s-ar fi întâmplat pe extrema stângă, lucru pe care nimeni nu l-a descris cu claritate, atacul în masă din dreapta era contracarat cu curaj de gărzile flancului, depăşite numeric, astfel încât viteza şi îndrăzneala puteau începe să joace un rol. Mişcările agitate ale stângii persane, care mergea mai întâi într-o parte pentru a-l înfrunta pe Alexandru, apoi gonea în faţă pentru a-l flanca, deschiseră o breşă în care aripa stângă se întâlnea cu centrul stâng; acesta, locul propriului car al lui Darius, era vulnerabil la străpungeri. „Al doilea principiu al strategiei”, a scris Clausewitz, maestrul teoriei sale, „este să se concentreze forţa în punctul în care trebuie date loviturile decisive, deoarece succesul din acest punct va compensa toate înfrângerile din punctele secundare.” Anticipându-i pe Clausewitz şi pe Napoleon, Alexandru a desfăşurat cavaleria însoţitorilor în formaţiunea pană obişnuită şi a arătat celor mai apropiate brigăzi de infanterişti calea spre o ofensivă împotriva unui centru persan expus, în devălmăşie şi nu chiar atât de superior numeric. Ca un atacant priceput pe terenul de fotbal, primele sale mişcări au atras apărarea spre extremitatea dreaptă; apoi s-a oprit, şi-a schimbat direcţia şi s-a năpustit din nou spre centru, îndreptându-se către Marele Rege însuşi şi evitând cu grijă elefanţii.

Însoţitorii au atacat, au venit să se odihnească printre lăncieri, apoi au strâns iar rândurile; purtătorii de scut au urmat cu cele trei brigăzi din dreapta ale însoţitorilor infanterişti, care au mărşăluit în pas dublu, „înarmate până în dinţi”, cu strigătul lor de *alalalalai*. În cel mai elegant stil homeric, se spune că Alexandru a aruncat o suliţă asupra lui Darius, a ratat şi l-a ucis pe vizitiul de lângă el; cu siguranţă, Nemuritorii şi Rudele Regale au fost deranjaţi de acest atac pătrunzător şi, pe măsură ce mormanele de cadavre creşteau, Darius şi-a întors carul şi a plecat pe furiş spre sud-est la adăpostul norilor de praf, până la siguranţa Drumului Regal. Aproximativ 3 000 de însoţitori şi 8 000 de infanterişti schimbaseră sorţii bătăliei, concentrându-se într-un punct vulnerabil. Dar poziţiile secundare erau încă în pericol, iar premiul principal, Darius, nu avea să fie descoperit sau capturat cu uşurinţă.

Întrucât istoria se concentrează pe Alexandru, despre care se spune că „a avut de gând să rezolve întreaga problemă”, inclusiv a celor câteva milioane de oameni, „prin propriile sale fapte eroice”, evenimentele din alte părţi ale frontului sunt lăsate mai mult sau mai puţin neexplicate. În dreapta, în timp ce Darius fugea, o forţă masivă a cavaleriei iraniene a început să atace o gardă a flancului pe care o depăşeau numeric cu mult, şi totuşi se spune că intrarea în luptă a celor 600 de purtători de sarissa călare i-a pus imediat pe fugă; în stânga, Parmenion putea fi expus la posibile ameninţări de încercuire de către unităţile din subordinea lui Mazaeus, dar singurul rezultat a fost un atac de învăluire a aproximativ 3 000 de călăreţi inamici, care au luptat temerar în tabăra de bagaje din spatele liniilor, unde se spune că au încercat să elibereze prizonierii şi pe regina-mamă persană. „Ea nu a rostit nici un cuvânt; nici culoarea, nici expresia ei nu s-au schimbat, aşa cum stătea încremenită, astfel încât privitorii nu ştiau ce avea să aleagă.” Înainte de a se hotărî, salvatorii ei au dispărut din poveste, poate pentru că au auzit de fuga lui Darius, poate pentru că rezervele se întorseseră să-i hărţuiască.

Numai în centru situaţia era inconfundabilă. Pentru atacul impetuos împotriva lui Darius, Alexandru adusese unităţile

de dreapta ale însoţitorilor infanterişti, dar cele trei rânduri din stânga, care se străduiau să ţină pasul, îşi lăsaseră linia să iasă din ritm şi creaseră un spaţiu larg, ca la Issos, în centrul lor, în care perşii şi indienii se revărsaseră încântaţi, urmând lumina zilei prin zidul de sarisse. Dacă s-ar fi întors împotriva flancurilor prost înarmate ale însoţitorilor infanterişti, ar fi putut face pagube incalculabile, dar şi ei luaseră urma îndepărtatei tabere de bagaje, aşa că au năvălit într-acolo, măcelărindu-i pe însoţitorii neînarmaţi în speranţa, probabil aşa cum li se ordonase, de a recupera familia Marelui Rege. Nu luaseră în calcul linia de rezerve a lui Alexandru, al cărei rol este greu de înţeles. Indiferent dacă s-au despărţit sau nu, ca şi partea din faţă, şi le-au permis indienilor să treacă din capul locului, acum s-au unit suficient pentru a-i înfrunta şi a se năpusti asupra jefuitorilor din spate. Datorită măsurilor de precauţie iniţiale ale lui Alexandru, bagajele au fost salvate în cele din urmă de diferiţii săi atacatori, iar familia lui Darius a rămas în arest.

Întrucât Alexandru pusese pe fugă centrul persan, nu avea cum să ştie dacă restul liniei sale a fost fie pusă în pericol, fie capabilă, din fericire, să-şi regrupeze mai multele puncte slabe. Este posibil să fi bănuit ceva de acest fel, dar nu ar fi putut să-l vadă. Praful se învolbura în jurul lui şi, pentru a rămâne în viaţă, trebuia să te fereşti de iatagane şi să te năpusteşti asupra unor turbane abia întrezărite: atacul său pieziş fusese întrerupt în spatele elefanţilor, iar infanteriştii mai curajoşi trebuiau acum să se ocupe şi de ei, probabil cu tridente de bronz concepute pentru înjunghiere. Încleştarea lor nu a putut decât să sporească confuzia. Singura ţintă era Darius şi se ştia că se retrăsese, aşa că Alexandru a abandonat toate pericolele secundare şi s-a năpustit cu un grup de călăreţi în urmărire. Dacă acest lucru pare la fel de năprasnic ca şi comportamentul dezastruos al prinţului Rupert la Edgehill, nu trebuie să credem că a fost prea iresponsabil: luptându-se cu orientalii prin nori de praf, Alexandru nu ar fi putut să se întoarcă la timp pentru a-şi ajuta stânga sau centrul, chiar dacă ar fi ştiut că este necesar. Dacă istoria avea să se scuze mai târziu de ceva, acest lucru nu se referea la

faptul că pornise în urmărire, ci că această căutare a unui premiu vital avea să se dovedească un eşec. Era nevoie de un ţap ispăşitor şi, ca atât de des, vina a fost dată pe Parmenion: când Alexandru a pornit în urmărire, însoţit de 2 000 de călăreţi, s-a spus că un mesager a sosit de la Parmenion, rugându-l să ajute flancul stâng.

Acest mesager a adus numai probleme. Diferite istorii îl cronometrează diferit, variindu-i mesajul şi replica lui Alexandru: unii au spus că şi-a exprimat teama pentru bagaje, după care Alexandru i-a spus lui Parmenion să lase bagajele şi să lupte cu inamicul, alţii au spus că a cerut întăriri, astfel încât Alexandru a scrâşnit din dinţi şi s-a simţit nevoit să se întoarcă. Este extrem de puţin probabil ca vreun mesaj să fi ajuns vreodată la Alexandru în iureşul unei bătălii sângeroase; s-a convenit în general între istorici, probabil deoarece Callisthenes a spus-o pentru prima dată, că Parmenion fusese lent şi incompetent în luptă, iar povestea „mesagerului” său ar putea fi astfel pusă în practică de linguşitori, pentru a explica de ce Alexandru a întârziat şi nu a reuşit să-l prindă pe Darius. După cum s-a susţinut, fusese reţinut de vicecomandantul lui şi, până la publicarea scuzei, Parmenion fusese ucis de teama trădării. Istoria, încă o dată, putea fi rescrisă pentru a-i face pe plac lui Alexandru şi a-l defăima pe generalul pe care îl ucisese.

Dacă urmărirea a eşuat, a fost mai mult din cauza prafului şi a maselor de cavalerie persană care băteau în retragere; cavaleria încerca să se desprindă şi să-l urmeze pe Darius în acelaşi timp în care Alexandru încerca să îşi croiască o cale printre liniile ei, iar ca rezultat al urmăririi şi al evadării în discuţie, luptele dintre cele două părţi au fost deosebit de aprige. Şaizeci de însoţitori din jurul lui Alexandru au fost răniţi, Hephaestion printre ei, înainte ca perşii să fie în sfârşit îndepărtaţi; la acel moment Darius era departe, după ce traversase râul Micul Zab. Acolo îşi schimbase carul cu un cal şi plecase spre Drumul Regal de lângă Arbela, la cincizeci de kilometri de câmpul de luptă şi de locul unde se găseau o serie de rute către inima imperiului său. Alexandru a venit şi el cu întârziere. Când a ajuns pe celălalt mal al râului Zab, întunericul de octombrie începea

să cadă şi o scurtă oprire nu a mai părut posibilă. Prin urmare, cailor li s-a permis să se odihnească, deoarece ritmul urmăririi era prea rapid pentru ei; abia la miezul nopţii au continuat spre sud-est până la Arbela, unde au ajuns pe Drumul Regal în dimineaţa următoare. Cercetările au arătat că Darius trecuse de multă vreme; părăsise şi drumul principal care ar fi putut să-l aducă spre sud-est, spre Babilon, şi adoptase un traseu mai scurt şi mai puţin familiar spre Hamadan, punct de întâlnire al drumurilor către Satrapiile Superioare. Traseul ducea prin munţii kurzi puţin cunoscuţi, traversând trecători cu altitudine de până la 2 700 de metri şi, mai degrabă decât să rişte să se piardă printre nomazi ostili, Alexandru s-a mulţumit cu splendidele comori de la Arbela şi cu perspectiva unui marş sigur spre sud, spre bogăţiile din Babilon. Evadarea lui Darius a fost o dezamăgire cruntă, dar oamenii îl numeau totuşi noul rege al Asiei.

Înapoi pe câmpul de luptă, inamicul şi-a pierdut curând elanul după fuga comandantului regal. În dreapta, bactrienii şi sciţii fugiseră, speriaţi de purtătorii de sarissa călare: în centru, însoţitorii infanterişti se regrupaseră, iar în stânga Parmenion respinsese cumva grosul cavaleriei inamice, în ciuda numărului şi poziţionării copleşitoare. O voce diferită de cea a majorităţii a susţinut că el şi călăreţii lui tessalieni au luptat într-adevăr strălucit, în timp ce alţii l-au acuzat de lene şi de incompetenţă; strălucirea poate fi adevărată şi veştile despre retragerea lui Darius l-ar fi putut ajuta, de asemenea, la fel ca şi prezenţa lui Mazaeus, care ar fi putut să-şi amintească de contactele cu Hephaestion cu doar o lună înainte, la Eufrat. Comandant al întregului flanc drept persan, el nu a întârziat să-l ignore pe Darius şi să plece la Babilon, unde s-a predat în câteva săptămâni şi şi-a câştigat repunerea în drepturi. În mod ciudat, ştia unde se află avantajul său.

În încăierare, „au fost număraţi aproape 300 000 de morţi persani şi mult mai mulţi au fost luaţi prizonieri, inclusiv elefanţii şi carele rămase intacte; dintre cei din jurul lui Alexandru, aproximativ o sută au fost ucişi, dar peste o mie de cai au murit de răni sau de epuizare în timpul urmăririi sale”. Aceste cifre absurde sunt ultimul comentariu al

istoriei asupra unei bătălii care este confuză acolo unde nu este vorba despre linguşire pur şi simplu. Şarja bruscă a lui Alexandru de la dreapta spre centru a fost evident crucială şi în cea mai bună tradiţie de a ataca; în alte puncte ale frontului său, obsesia perşilor faţă de conţinutul taberei sale de bagaje şi incapacitatea lor ciudată de a-şi întoarce efectivele în propriul avantaj au fost binecuvântări pentru care putea pretinde mai puţine merite. Este semnul unui mare general să-şi facă duşmanul să pară nesubstanţial, iar planificarea, îndrăzneala şi viteza de decizie ale lui Alexandru le depăşiseră cu mult pe cele ale comandamentului inamic: câştigase magnific şi nu va mai trebui să lupte niciodată pentru Asia la o astfel de scară.

În timp ce se întorcea din urmărirea eşuată, propria sa poziţie nu părea încă atât de decisivă. La Gaugamela, Alexandru cucerise ceea ce un persan va numi imperiul lui occidental: el trebuia să se apropie de ceea ce iranienii numeau patria lor. La răsărit şi sud-est se întindeau provinciile mezilor şi perşilor, bactrienilor, sogdienilor şi triburilor montane, la care Darius se putea retrage din Hamadan şi ridica o a doua linie de rezistenţă; până la capturarea lui Darius, Alexandru nu era regele Asiei, şi el ştia asta. În prima etapă a victoriei, îşi dorea să fie văzut aidoma răzbunătorului grec: el le-a scris aliaţilor săi greci „că toate tiraniile fuseseră abolite şi că oamenii erau acum guvernaţi de propriile legi”, o afirmaţie mai adevărată în Asia Mică decât în Grecia continentală, unde juntele încă înfloreau sub alianţa sa. Mesajul său s-a extins şi la detalii: către celălalt capăt al Mediteranei, a trimis prada victoriei într-un oraş din sudul Italiei, loc de origine, aşa cum îi aminteau acei însoţitori care cunoşteau Occidentul, al unui atlet grec care venise să lupte pentru Grecia cu o sută cincizeci de ani înainte, împotriva profanatorului persan Xerxes. O astfel de preocupare pentru detalii obscure constituie parţial un motiv al faimei sale, dar şi, cu siguranţă, un semn că tema răzbunării era luată în serios.

Nici măcar peisajul nu a fost cruţat de comemorările sale. În spatele câmpului de luptă se afla dealul Tell Gomel, pe care nativii îl numeau „cocoaşa cămilei”. Pentru locul unei victorii glorioase, lucrul acesta nu ar fi fost niciodată de

ajuns: el l-a redenumit Nikatorion, Muntele Victoriei în propria sa limbă greacă, şi mult după ce detaliile bătăliei sale deveniseră obscure, avea să supravieţuiască doar acest nume. Un nume cu vechi asociaţii în Orient, avea să fie tradus în siriacă şi să fie perpetuat ca *awana Niqator*, popasul victoriei, numele unei opriri pe drumul principal al cărui strămoş fusese Drumul Regal al perşilor. Într-adevăr, victoria fusese memorabilă, dar nu avea să fie ultima: un nume, dat într-un moment de exaltare, va stărui şase sute de ani şi va instaura o modă pentru Pompei şi pentru alţi romani victorioşi, dar Darius scăpase, fapt pe care nici un mesaj presupus de la Parmenion nu-l putea ascunde vreodată. Va fi nevoie de un marş mai lung şi mult mai greu înainte ca noul stăpân al Asiei să se poată numi regele său de drept.

CAPITOLUL ŞAPTESPREZECE

Pe 2 octombrie, Alexandru a părăsit tabăra lui Darius de la Arbela şi a mărşăluit spre sud, păstrând fluviul Tigru la dreapta şi urmând Drumul Regal, care încă îi determina traseul. Îşi pierduse orice speranţă de a-l prinde pe Darius în prima etapă a urmăririi şi, la fel ca înainte de Gaugamela, era înţelept să aştepte din nou şi să vadă dacă Marele Rege va chema o ultimă armată să ia poziţie în câmp deschis. Între timp, proviziile şi perspectiva comorilor l-au îndreptat spre sud, spre Babilon, spre promisiunea unor recompense binemeritate pentru trupele sale. A părăsit rapid câmpul de luptă, o decizie pe care linguşitorii au explicat-o prin duhoarea inamicului mort şi prin frica să nu se îmbolnăvească. Zona era, de asemenea, renumită pentru vaporii otrăvitori de bitum şi, în scurt timp, s-a oprit pentru a-i cerceta.

La Kirkuk, unde Drumul Regal se ramifica spre est, „a admirat o crăpătură în pământ, din care focul curgea fără oprire, parcă dintr-un izvor, şi s-a minunat de potopul de păcură din apropiere, suficient de bogat pentru a forma un lac”. Pentru a se lăuda, „localnicii au presărat calea care

ducea spre apartamentele regale cu un strat subţire de lichid, au stat în vârf şi au aşezat torţe pe porţiunile umede: începea deja să se lase întunericul. Cu viteza gândului, flăcările au izbucnit de la un capăt la altul al străzii şi au continuat să ardă”. Pentru prima dată, Focurile Veşnice de la Baba Gurgan fuseseră arătate grecilor şi, la sugestia unui atenian care îl ajuta cu baia, Alexandru a permis un al doilea experiment. La curte, era un băiat „care atrăgea toate privirile prin urâţenie, dar cu o voce plăcută”; pentru a afla dacă păcura nu doar arde, ci şi dogoreşte, s-a oferit voluntar să fie îmbibat în lichid şi să i se dea foc. Flăcările, totuşi, i-au provocat arsuri severe, fiind stinse doar de mai multe găleţi de apă. Băiatul a supravieţuit, şocat şi plin de cicatrici, un avertisment pentru cei care cred că, în materie de ştiinţe naturale, grecii au preferat teoria în defavoarea experimentelor.

Părăsind Focurile Veşnice, Alexandru a trimis un sol spre est, la Susa, următorul palat pe calea sa evidentă, apoi a părăsit chiar el Drumul Regal şi a apucat-o pe celălalt mare drum principal al istoriei care să îl conducă spre sud, în Babilon. Lângă Tuz-Kharmatu, a remarcat sursa locală de bitum şi a aflat că fusese folosit pentru construirea zidurilor Babilonului; la Opis, a traversat iarăşi Tigrul şi a mers pe canalele malului vestic al acestuia, prin terenuri agricole atât de bogate în mei şi orz încât armata lui s-a putut ospăta după bunul-plac. Peste tot, au fost întâmpinaţi de curmali, gloria economiei Babilonului şi o sursă de lemn, bere, hrană şi aşternuturi; perşii compuseseră un cântec popular despre utilizările sale, 360 la număr, aşa spuneau, câte unul pentru fiecare zi a anului babilonian.

Ţara pe care a străbătut-o servise de mult Persia cu recolte, noi moşii şi un tribut cu care nici o parte din restul imperiului nu putea rivaliza. Trecuseră două sute de ani de când Babilonul fusese cucerit prima dată de regele persan şi de când pământul său fusese stors de fertilitatea sa minunată: tribalii iranieni renunţaseră la viaţa în deşert şi la munte pentru a-i jefui hectare de terenuri agricole, căi navigabile şi locuinţe urbane; numai documentele de afaceri native pot pune în perspectivă o astfel de schimbare socială. Nu că iranienii ar fi găsit Babilonia mai agreabilă

decât casele lor, deoarece căldura era îngrozitoare şi, cinci sute de ani mai târziu, un vizitator chinez îşi va găsi în continuare urmaşii în case subterane răcite de gheaţă, un comentariu valabil despre ceea ce suferiseră strămoşii lor. Majoritatea veniseră pentru că nu aveau de ales; unii au fost mai norocoşi, trăind în răcoarea suportabilă a curţii persane, şi şi-au condus moşiile occidentale prin sclavi şi agenţi nativi ca un dar neimpozabil de la regele lor. Ceilalţi au fost slujbaşi guvernamentali, judecători, supraveghetori, perceptori de impozite anuale, şi trebuiau să-şi ridice case oriunde lucrau. Nici ei nu erau întotdeauna iranieni. În rândul acestora locuiau grupuri de soldaţi străini pe care regele i-a aşezat pe pământuri în schimbul impozitelor sau al serviciului militar; indieni, arabi, evrei şi foşti nomazi au schimbat faţa unor zone întregi din mediul rural al Babilonului, până când în cea mai mare parte a drumului său către cel mai mare oraş din est, Alexandru a ajuns să meargă prin fermele străinilor şi favoriţilor perşi.

Din câmpiile babiloniene din jur, curtea şi imperiul îşi luaseră multă vreme surplusul de care depindea buna lor funcţionare. La est, în inima Iranului, terenurile agricole sunt rare şi apa a fost întotdeauna venerată, dar în Babilonia se percepuseră anual de la indigeni şi de la colonişti militari 1 000 de talanţi de argint, 500 de eunuci şi o treime din hrana pentru curtea persană. Ceremonialul Marelui Rege desfăşurat în rândul Rudelor Regale depindea de surplusul asigurat de câmpiile mâloase din Babilonia. Se crezuse odinioară că satrapul local găzduia în grajd 16 800 de cai proprii, în afara celor pentru război, şi că hrănea o haită de câini din veniturile a patru sate, alocate special acestui scop. Demnitari privaţi beneficiaseră nu mai puţin vizibil de un ţinut cu o lungă tradiţie a marilor moşii regale; Parysatis, regina lui Darius al II-lea, deţinuse sate babiloniene ale căror taxe îi plăteau garderoba, unele îi finanţau pantofii, altele cingătorile, în timp ce vastele ei ferme de lângă Babilon erau lucrate de sclavi şi administrate de propriii ei purtători de sabie şi judecători. În afara oraşului, un eunuc persan sau un favorit paflagonian putea să acceadă la un domeniu împădurit şi la o plantaţie de curmali rari, în timp ce vecinii săi erau

semeni expatriaţi care îşi dăduseră propriile nume iraniene, precum moşierii de la ţară, noilor lor ferme; un prinţ persan putea închiria prin agenţii săi 2 380 de oi şi capre într-o singură zi în Babilon şi avea terenuri agricole în nu mai puţin de şase districte separate, din Egipt până în Persia, toate administrate de silvicultori şi de vătafi locali. Era un stil de viaţă aristocratic de care puţini macedoneni, iar greci şi mai puţini, reuşiseră să se bucure vreodată.

„În Babilonia”, a scris botanistul Teofrast din relatările soldaţilor lui Alexandru, „pământul cultivat prost produce o recoltă de cincizeci de ori mai mare, iar pământul bine cultivat de o sută de ori. Cultivarea înseamnă a lăsa apa să zacă pe sol cât mai mult timp pentru a forma mâl; este foarte puţină ploaie, dar roua hrăneşte culturile. În principiu, ei cosesc culturile în creştere de două ori”, o practică uimitoare pentru majoritatea fermierilor de pe pământul grecesc, „şi îşi lasă turmele să le pască a treia oară; în Babilon, spre deosebire de Egipt, există foarte puţine buruieni şi iarbă grosieră.” În Babilon, deci, premiile au fost mari, nu în ultimul rând pentru Alexandru, dat fiind că umbra lungă a regelui persan stăpânea peste atâtea dintre cele mai bogate bunuri ale ţării. Nu numai că şi-a înzestrat favoriţii, dar, ca şi regii Asiriei dinaintea lui, a luat fermele regale de preţ pentru el; în vânzările private, un cumpărător cerea chiar o garanţie că nici unul dintre terenurile în cauză nu aparţine regelui persan. Pentru rege, nu era mare lucru să dea în arendă o singură fermă pentru 9 000 de baniţe de cereale, un bou şi zece berbeci pe an; el deţinea şi arenda grânare, ferme de pui cu un îngrijitor de păsări ale regelui, case urbane, grajduri şi chiar dreptul de a pescui. Adesea, proprietăţile sale vaste se întindeau pe malurile canalelor unde prosperau datorită irigaţiilor din apropiere, un privilegiu care putea costa un fermier nativ un sfert din recolta anuală de curmale. În ce priveşte canalele, aceste artere ale vieţii babiloniene, el deţinea şi multe dintre acestea şi le închiria liberilor întreprinzători autohtoni, care percepeau o taxă pentru transport şi irigaţii, vindeau peşte şi îşi acopereau costurile din profit. Între timp, canalele s-au înnămolit, înăbuşind agricultura de care

depindea viaţa babiloniană, şi nimeni nu a avut voinţa sau echipamentul să remedieze situaţia.

Alexandru a fost moştenitorul regelui, şi Babilonul a marcat primul şi cel mai important pas în progresul său spre a deveni cel mai bogat om din lume; Babilonul şi terenurile sale agricole puteau hrăni risipa unei curţi a regelui Asiei. Pe lângă moşii, atât de des stăpânite de perşi, se aflau oraşul în sine şi comoara sa, o răsplată de o valoare inimaginabilă; întâlnirea lui Alexandru cu Babilonul va fi crucială, prima sa întâlnire cu un oraş asiatic de când victoria îl făcuse stăpân pe imperiul occidental al Persiei. Nici nu se putea să înceapă sub auspicii mai favorabile. La câţiva kilometri nord de zidurile cu turnuri ale oraşului, Mazaeus a ieşit să-l întâmpine, aducându-i pe fiii săi ca garanţie a loialităţii sale, iar omul care condusese aripa dreaptă persană cu doar şapte zile mai devreme s-a oferit acum să predea Babilonul, probabil ceva prestabilit.

Alexandru nu a fost în nici un caz la fel de sigur cu privire la continuarea pe care istoricii săi au presupus-o. Când a zărit zidurile masive de cărămidă ale Babilonului, şi-a ridicat armata ca pentru luptă şi a ordonat o înaintare prudentă, sperând să pară un eliberator, nu un alt rege pus pe jaf. Blufa şi se temea şi de o capcană, dar speranţele sale nu aveau să îi fie înşelate. Când s-a apropiat, porţile Babilonului s-au deschis şi oficialii oraşului au ieşit pe un drum acoperit cu flori şi ghirlande şi străjuit de altare de argint pe care ardea tămâie. Comandantul persan al cetăţii a adus herghelii de cai şi turme de vite, leoparzi în cuşti şi lei îmblânziţi: în spatele lui dansau preoţii şi profeţii Babilonului, cântându-şi imnurile acompaniaţi de lăute şi de trâmbiţe. Mai puţin neîncrezător, Alexandru a păstrat o pază înarmată şi a urcat pe carul regal; localnicii l-au urmat prin poarta principală a oraşului şi, aşa, până la palatul perşilor, unde uralele au continuat toată noaptea.

Întâmpinarea lui Alexandru în Babilon fusese copleşitoare, un moment la fel de izbitor din cariera lui ca orice victorie în câmp deschis asupra lui Darius. Teama şi dorinţa de a potoli un cuceritor explică cedarea paşnică a guvernatorilor perşi, dar cetăţenii luaseră decizia să acţioneze, iar motivele lor erau mult mai vechi. Este o greşeală să

invocăm economia şi să punem totul pe seama îndelungatei dominaţii a perşilor asupra pământului şi resurselor Babilonului; sub stăpânire persană, trocul sau dobânzile bancherilor atât în Babilon, cât şi în Egipt se poate dovedi că crescuseră de patru sau mai multe ori în decurs de o sută de ani, dar într-o societate care nu folosea monedă şi unde marea masă a populaţiei trăia din roadele pământului sau din ce le dădeau stăpânii lor, nu trebuie să se facă prea mult caz pentru creşterea costurilor bunurilor de lux sau pentru scăderea valorii unui şekel de argint. Sub stăpânire persană, actele de vânzare a sclavilor au crescut, de asemenea, exponenţial, iar clasa celor aserviţi îşi avea locul doar la fermele regelui persan; contractele aveau prevederi tot mai stricte împotriva încercărilor lor de evadare. Dar mulţi ar fi putut fi prizonieri de război străini, şi sclavia pe moşiile unui rege străin nu era nimic nou pentru babilonieni. Alexandru nu a fost moştenitorul ascensiunii unui proletariat îndelung oprimat; într-o societate în care religia era puternică, nemulţumirea lua o formă mai puţin brutală, inspirată mai degrabă de înflorirea evidentă a celor nedrepţi sau lipsiţi de pietate, decât de viziunile unui război de clasă perpetuu. Nu a existat nici o dogmă care să inspire un astfel de protest. Geniul Babilonului fusese să compileze acolo unde grecii continuau să compună; faptele erau culese, nu încadrate într-o teorie abstractă şi, prin urmare, nu a existat niciodată o doctrină a revoluţiei de clasă care să se ocupe de o sclavie pe care babilonienii o considerau de la sine înţeleasă. De aproape două mii de ani Babilonul observase, nu explicase; un babilonian vizitase Academia lui Platon din Atena şi se spune cum Callisthenes a copiat şi i-a trimis rudei sale, Aristotel, consemnările mai multor astronomi din Babilon, întinse, conform zvonurilor, pe o perioadă de 34 000 de ani. Numai în Grecia aceste consemnări aveau să fie utilizate pentru o teorie generală a cerului; există semne prompte ale efectelor lor, întrucât astronomul Callippos a calculat nu după multă vreme o lungime mai precisă a anului grecesc dintr-un ciclu pe care l-a început în iulie 330. Se spune că a folosit consemnări babiloniene, şi datarea acestuia implică faptul că i-au aparţinut lui Alexandru.

Predarea Babilonului este explicabilă şi din gesturile pe care Alexandru le-a făcut în schimb, probabil printr-un acord anterior. În interiorul oraşului, el a acordat preoţimii o audienţă şi a ordonat restaurarea templelor distruse de Xerxes, mai cu seamă faimosul Esagila, care „împodobit cu aur şi nestemate, strălucea ca soarele”, aşa cum scrisese fondatorul său Nabucodonosor, „în timp ce tavanele erau din cedru aurit de Liban şi podeaua Sfintei Sfintelor era incrustată cu aur roşu”. La sugestia preoţilor, a adus sacrificii zeului oraşului Bel-Marduk, strângând probabil mâna statuii sale pentru a arăta că şi-a primit puterea ca vechii regi babilonieni, dintr-o întâlnire personală cu zeul. Încă o dată, a transformat în propriul avantaj greşelile din trecut ale lui Xerxes: la fel ca în Lidia, în Caria sau în Egipt, a aflat şi prin prieteni şi interpreţi unde tactul ar fi cel mai apreciat.

În Babilon, acest respect faţă de comunităţile templului fusese mult timp un precept al guvernării înţelepte şi regale, chiar şi sub Imperiul Asirian brutal din secolul al VIII-lea î.Hr., dar exemplul istoriei fusese trădat de guvernatorii perşi. În jurul personalului şi proprietăţilor templului erau grupate adunările oraşului, conduse de un consiliu de preoţi, dar proveniţi dintr-o clasă mai largă ale cărei legături cu templul erau adesea slabe sau ancestrale. Aceste adunări native fuseseră constrânse să plătească impozite regelui persan, oferind vin, bere, produse agricole şi echipe de muncitori pentru turmele, clădirile şi grădinile regale. Nu se ştie ca vreun rege persan să fi plătit zeciuiala obişnuită templelor; ca niciodată înainte, sclavilor din templu li s-a ordonat să taie trestie, să ardă cărămizi şi să tundă oile regelui, în timp ce slujbaşii regali vedeau cum lucrătorii şi impozitele erau trimise aşa cum poruncise acesta. În şaizeci de ani de cucerire, Babilonul se revoltase de patru ori împotriva unei astfel de ingerinţe, şi în anul 482 Xerxes îşi trimisese cumnatul să pedepsească pentru totdeauna Babilonul străpungându-i zidurile, negându-i statutul de capitală satrapică şi luându-i titlul de onoare din protocolul său regal. Pământurile templului fuseseră confiscate, deşi pentru scurt timp; clădirile sfinte ale templului Esagila şi înaltul zigurat sacru de la Etemenanki

au fost avariate şi statuia din aur solid a zeului Bel-Marduk a fost dată jos pentru a fi topită. În procesiunea de întâmpinare a lui Alexandru, preoţimea şi oficialităţile oraşului au dansat în spatele comandantului persan şi, având în vedere trecutul, atitudinea acestor oameni educaţi nu a fost surprinzătoare. În schimb, au câştigat favoruri şi, ca de atâtea ori, ceea ce a acordat Alexandru a devenit un precedent pentru succesorii săi. Regii macedoneni au continuat să dea bani pentru reconstruirea templelor; se autoproclamau Regele Ţărilor, un vechi titlu onorific care se referea în mod specific la Babilonia, dar care fusese abandonat de regii persani încă de pe vremea lui Xerxes; respectau cetăţenia templului, fiind astfel în măsură să îşi întocmească documentele în limbajul tainic al scribilor lor şi să fie scutiţi de anumite taxe de vânzare, impuse tuturor celorlalţi cetăţeni vorbitori de greacă de către un supraveghetor regal al contractelor. În calitate de comunităţi privilegiate într-o întindere vastă a ţării regelui, adunările din templul babilonian semănau cu oraşele greceşti libere din Asia, şi anumite favoruri regale erau comune amândurora. Ca în Asia greacă, şi în Babilon pământurile cu care era înzestrat un curtean regal trebuiau înregistrate ca parte a unui teren al templului din apropiere, spre deosebire de darurile întâmplătoare ale unui rege persan; probabil acest privilegiu a apărut odată cu Alexandru.

Cu toate acestea, au existat rezerve. Alexandru ordonase reconstruirea celui mai mare templu al oraşului, Esagila, odinioară de peste 200 de metri înălţime, dar nu garantase cheltuielile; se pare că banii erau solicitaţi din sumele destinate terenului templului, dar preoţimea se bucurase de multă vreme de aceste finanţe suplimentare deoarece nu mai rămăseseră clădiri ale templului care să le absoarbă. Mai mult, cel care l-a pedepsit pe Xerxes încă era hotărât să conducă, iar planurile sale combinau tactul cu fermitatea. Babilonul a fost readus la statutul său, de mult pierdut, de capitală satrapică, dar tributul trebuia încă perceput şi garnizoanele păstrate în citadela oraşului: aceste trupe erau împărţite între doi ofiţeri, ambii cu moşii în Macedonia lui Filip, unul dintre ei fratele unui prezicător

care avea multe în comun cu numeroşii astrologi ai Babilonului. Alegerea satrapului a fost mai discutabilă: Mazaeus, viceregele renegat din Siria al lui Darius, a fost numit să conducă provincia la a cărei predare contribuise. Acest slujbaş persan îndârjit trebuia să fie supravegheat de doi generali şi de un ofiţer fiscal regal, dar public părea că îşi pierduse foarte puţin din demnitate; a fost încă o dată un satrap şi probabil că monede de argint au continuat să fie bătute şi marcate cu numele său, un privilegiu persan pe care Alexandru a avut tendinţa ulterior să îl înlocuiască cu propriile modele standard. Această repunere în drepturi a fost remarcabilă şi poate a răsplătit o trădare convenită a oraşului: la fel ca regele Cirus, cuceritorul persan al Babilonului, Alexandru poate că şi-a ales primul guvernator pentru că avea legături native, deoarece ambii fii ai lui Mazaeus fuseseră numiţi după Bel, zeul principal al Babilonului. Poate că se căsătorise cu o babiloniancă.

Într-o dispoziţie similară, Alexandru i-a dat satrapia Armeniei lui Mithrines, iranianul care predase Sardis cu trei ani mai devreme, şi l-a reinstalat comandant al fortăreţei persane în Babilon; el a marcat astfel o temă viitoare în imperiul său, pentru că satrapii perşi care s-au predat puteau acum să se aştepte să fie trimişi din nou în provinciile în care conduseseră pentru Darius, dar, la fel ca în Egipt sau în Caria, urmau să fie însoţiţi de un general macedonean care să păstreze trupele locale în mâini loiale. Această negociere încuraja capitularea şi salva probleme inutile de limbă şi de organizare; aceiaşi slujbaşi perşi aveau să fie renăimiţi acolo unde era posibil şi în raport cu un imperiu, şi cam atât despre sloganul pedepsei şi răzbunării greceşti.

După ce şi-a făcut cunoscute planurile, Alexandru s-a relaxat în Babilon timp de aproape cinci săptămâni. Erau multe de văzut într-un oraş a cărui dimensiune fusese exagerată multă vreme de greci: imensele ziduri duble de cărămidă şi bitum, cu o circumferinţă de 19 kilometri, poarta zeiţei Iştar, flancată de turnuri şi cu plăcile sale smălţuite reprezentând animale, sacrul zigurat, construit pe şapte etaje la o înălţime de 82 de metri, toate acestea erau obiective extraordinare ce aveau să figureze pe diferitele

liste ulterioare ale Minunilor Lumii. Între case înalte, înguste, construite fără ferestre pentru a păstra răcoarea, principalele străzi ale oraşului se desfăşurau în linii aproape drepte, planul lor fiind întrerupt doar de cursul curbat al fluviului Eufrat, traversat de un celebru viaduct de piatră. Pentru un grec, oraşul părea construit la o scară neimaginabilă, iar cartierele sale guvernamentale care se întindeau între poarta zeiţei Iştar şi fluviul Eufrat nu erau mai puţin uimitoare: Alexandru şi-a stabilit reşedinţa în sudul celor două palate, un labirint de aproximativ şase sute de camere cu patru săli principale de recepţie care dădeau într-o sală a tronului şi în curtea principală, construite de Nabucodonosor la proporţii de care un duce mantovan sau un doge veneţian ar fi mândri. De la palat, a vizitat cetatea nordică unde Nabucodonosor îşi păstrase odinioară comorile şi îşi expusese operele de artă ca într-un muzeu, „pentru studierea amănunţită a tuturor oamenilor"; pe acestea, probabil, Alexandru le-a văzut ca proprietate persană, „în timp ce admira comorile şi mobilierul regelui Darius". O cantitate impresionantă de lingouri i-a completat recompensa, suficientă pentru a pune capăt problemelor financiare din cariera sa; niciodată nu se folosiseră monede în Babilon, dar o nouă monetărie urma să ajute la transformarea lingourilor solide într-o formă pe care trupele o puteau folosi.

Bogăţiile nu erau singura preocupare. În jurul clădirilor palatului se întindeau Grădinile Suspendate, ale căror terase artificiale erau atât de înţesate cu copaci încât grecilor, grădinari mediocri de altfel, li se părea o pădure suspendată în aer; se spunea despre cedrii şi molizii de aici că fuseseră transplantaţi de Nabucodonosor pentru a alina dorul de casă al reginei siriene într-o ţară aridă şi străină. Alexandru s-a interesat de parcul terasat şi a sugerat introducerea de plante greceşti printre copacii orientali; dorinţa era admirabilă, deşi nu tocmai fericită, întrucât numai iedera s-a aclimatizat în noul ambient. Între timp, plăcerile armatei erau mai din topor: în timp ce Alexandru îşi supraveghea grădinile, soldaţii, care de trei ani nu mai avuseseră parte de femei, şi-au scos pârleala cu dansatoarele din bordelurile oraşului. Plăţile extrem de

generoase din comorile oraşului i-au încurajat, o recompensă care pare să fi fost cu asupra de măsură.

Printre plăcerile Babilonului era ispititor să uităm că Alexandru era încă angajat într-un război neterminat. Darius era încă în viaţă şi, fără îndoială, se pregătea să se regrupeze în munţii din apropierea Hamadanului, dar nu era nimic de câştigat dacă l-ar fi urmărit iarna printr-o ţară atât de dură şi necunoscută şi, cu cât i se lăsa mai mult timp, cu atât se putea expune la o altă confruntare deschisă. Palatele imperiului se întindeau spre est, pline de comori, aşteptând parcă să fie cucerite; capturarea lor l-ar fi îndepărtat pe Darius de mulţi dintre susţinătorii săi perşi rămaşi în viaţă şi nu i-ar mai fi lăsat de ales decât să se retragă în deşerturi tot mai răsăritene, unde regalitatea lui ar fi putut să fie contestată. Tactic şi financiar, avea sens să urmeze în continuare Drumul Regal şi, astfel, la sfârşitul lunii noiembrie, Alexandru a pornit spre el prin ţară, cu un stoc de provizii care nu puteau fi strânse din centrul Iranului în timpul iernii. Destinaţia sa era Susa, centrul administrativ al imperiului, şi, deoarece trimisese o scrisoare satrapului său, spera la o altă capitulare.

Nici nu se îndepărtase bine de Babilon că s-a confruntat cu o amintire a tot ce lăsase în urma lui. Pe Drumul Regal a fost întâmpinat în sfârşit de trupele care fuseseră convocate în toamna anterioară din Grecia: macedoneni, greci şi circa 4 000 de traci vestiţi pentru brutalitate însumau aproape 15 000 de soldaţi, ceea ce i-a sporit puterea cu aproape o treime. Într-o zonă rurală renumită pentru rodnicie, s-a oprit să îi grupeze. Infanteria a fost distribuită în funcţie de naţionalitate, şi o a şaptea brigadă de macedoneni a fost adăugată însoţitorilor infanterişti; în cavalerie, escadroanele erau împărţite în plutoane, iar comandanţii de pluton erau aleşi nu datorită rasei sau originii lor, ci datorită meritelor personale. Aceste unităţi mici erau mai mobile, şi comanda lor împărţită era mai de încredere. În acelaşi spirit al eficienţei s-au organizat concursuri, iar metoda de semnalizare a armatei a fost schimbată de la goarnă la metoda persană a aprinderii de ruguri, al căror fum nu se pierdea în zarva mulţimii.

Soarta acestor trupe de întărire fusese ciudată; prinse între atacuri-surpriză în faţa şi în spatele lor, rataseră bătăliile în care ar fi putut fi cel mai de folos. Întârziaseră prea mult pentru Gaugamela şi plecaseră din Grecia prea devreme pentru a-i da o mână de ajutor lui Antipater în revolta spartană care ajunsese în sfârşit la ultima etapă; în toamna de la Gaugamela, 40 000 de macedoneni şi aliaţi mărşăluiseră către dealurile de lângă Megalopolis, în sudul Greciei, şi îi provocaseră pe spartani şi pe mercenarii lor la o bătălie în câmp deschis, fiind de două ori mai numeroşi. În lupte acerbe, regele spartan Agis fusese ucis şi rebelii săi puşi pe fugă, dar meritul a aparţinut mai mult aliaţilor lui Antipater, grecilor înşişi, decât relativ puţinilor macedoneni rămaşi sub arme; răzvrătirea lui Agis fusese eroică, dar în adevăratul stil spartan venise prea târziu, şi mai mulţi greci ajutaseră la suprimarea ei decât să se alăture unei lupte pentru libertate pe care Sparta o trădase atât de des. Pentru aliaţii care cunoşteau isprăvile trecute ale Spartei, cauza unui rege spartan fusese recomandată chiar mai puţin decât cea a lui Alexandru.

Trupele nu ştiau încă nimic despre rezultatul rebeliunii. Vorbeau despre primejdii doar în sudul Greciei, şi un Alexandru nerăbdător şi-a trecut în revistă noile trupe, tot aşteptând o scrisoare sau un semn de la contactele sale din Susa. În câteva zile, fiul satrapului a sosit să îi liniştească temerile. El s-a oferit să fie călăuză pe fluviul Karasu (Eufratul de Vest), cunoscut de greci ca sursă a apei potabile pentru regele persan; aici, tatăl său aştepta cu doisprezece elefanţi indieni şi o turmă de cămile ca dovadă a prieteniei sale. La douăzeci de zile după plecarea din Babilon, Alexandru a intrat astfel în provincia şi în palatul Susa la începutul lunii decembrie, la capătul Drumului Regal care îi direcţionase traseul în ultimii trei ani.

„Susa”, a scris unul dintre camarazii lui ofiţeri, „este fertilă, dar arzător de fierbinte. La prânz, şerpii şi şopârlele nu traversează străzile oraşului de teamă să nu ardă de vii; când oamenii vor o baie, îşi pun apa la încălzit în aer liber: dacă lasă boabe de orz întinse la soare, sar ca şi cum s-ar afla într-un cuptor.” La începutul lunii decembrie, vremea rea trecuse, dar efectele erau vizibile în înfăţişarea oraşului:

„din cauza căldurii, casele au acoperişuri de pământ groase de un metru şi sunt mari, înguste şi lungi; grinzile de mărimea potrivită sunt rare, dar sunt din lemn de palmier, care are o proprietate deosebită: este rigid, dar când îmbătrâneşte nu se lasă. În schimb, greutatea acoperişului se curbează în sus, astfel încât oferă un sprijin mult mai bun”. Chiar şi Babilonul părea preferabil unui astfel de climat.

Palatelor nu le lipsea măreţia. „Oraşul”, a scris un însoţitor din Tessalia, „nu are ziduri”; în ciuda a ceea ce crezuseră mulţi, „circumferinţa sa este de treizeci şi doi kilometri şi se află la capătul îndepărtat al podului Karasu.” Grecii credeau că a fost fondat de Tithonos, erou al unei bătrâneţi nesfârşite, dar, de fapt, fusese construit de primul Darius cu aproape două sute de ani înainte de Alexandru şi se întindea în ţara elamiţilor, odinioară stăpâni ai unui imperiu, dar reduşi de multă vreme de perşi la slujba de scribi, gărzi ale palatului şi conducători de care. Fiecare provincie a Marelui Rege ajutase la construirea Susei. Lemnul Sissoo pentru stâlpi fusese expediat din India, iar meşteri şi aurari veniseră din oraşele din Asia greacă; pe lângă sculpturi, podoabe din aur, emailuri, covoare şi lemn de esenţă tare, Alexandru s-a trezit stăpân pe altă comoară gigantică de lingouri, de data aceasta o moştenire mai personală a regilor perşi. Pe platforma centrală a oraşului, fiecare rege îşi construise un tezaur; în dormitoarele regale, la capul şi la picioarele patului regelui, se aflau două sipete private, în timp ce patul era păzit de celebrul platan de aur, atât de mult timp simbol al bogăţiilor Persiei. Nici o comoară nu era mai impresionantă decât teancurile de broderii din purpură, vechi de 190 de ani, şi totuşi ca noi datorită mierii şi uleiului de măsline adăugate în vopseluri. Moştenitor al celei mai măreţe averi din lumea sa, Alexandru intrase acum într-o nouă sferă de putere; a fost doar un început când a poruncit ca 3 000 de talanţi, de şase ori venitul anual al Atenei din secolul al IV-lea, să-i fie trimişi lui Antipater pentru a-l ajuta cu revolta spartană, despre care încă nu se ştia dacă se încheiase satisfăcător.

Intrarea sa la Susa a fost un moment emoţionant, pentru că grecii sărbătoreau căderea unui palat ale cărui

ameninţări şi bani le influenţaseră atât de mult treburile în ultimii optzeci de ani. Alexandru nu a pierdut ocazia: la Susa, el a adus sacrificii zeilor greci şi a organizat jocuri atletice greceşti, iar la intrarea în palatul interior a fost adus în faţa tronului înalt de aur al regilor perşi, pe care s-a aşezat sub baldachinul său de aur; Demaratos, care i-l dăruise pe Bucefal şi cel mai loial dintre tovarăşii săi greci, „a izbucnit în lacrimi văzându-l astfel, aşa cum obişnuiesc bătrânii, spunând că acei greci care muriseră înainte de a-l putea vedea pe Alexandru aşezat pe tronul lui Darius rataseră o plăcere nespusă”. Dar înălţimea tronului era jenantă, pentru că, în timp ce un rege persan îşi aşeza picioarele pe un scaun, fiind prea venerat ca picioarele sale să atingă pământul, Alexandru nu avea nevoie de un taburet, ci de o masă, dovadă a înălţimii sale reduse. O masă a fost rostogolită spre tron, dar insulta adusă mobilierului lui Darius l-a necăjit atât de mult pe un eunuc persan care îl privea, încât a izbucnit în lacrimi; Alexandru a ezitat, dar la propunerea lui Philotas, fiul mai mare al lui Parmenion, se spune că şi-a împietrit inima şi a lăsat masa lui Darius sub picioarele sale. În acel moment banal de ezitare, s-a confruntat cu noua lui problemă, deşi a depăşit-o cu uşurinţă. Un grec plânsese de bucurie la vederea unui lucru care îl întristase pe un persan, iar Alexandru, primul om care a condus ambele popoare, trebuia curând să facă un compromis între ele.

La Susa, atitudinea lui a rămas greacă fără şovăială. După cum cerea noua lui negociere, districtul i-a fost redat satrapului persan care acceptase capitularea şi un general macedonean, un trezorier, o garnizoană şi un comandant al oraşului i-au fost încredinţaţi pentru siguranţă şi comoditate. Alte detalii au fost mai grăitoare. În interiorul palatului s-au găsit statui ale celor mai renumiţi eroi populari atenieni, veneraţi ca ucigaşi ai ultimului tiran din Atena. Xerxes le luase ca pradă de la Atena în 480; Alexandru a ordonat returnarea lor, un răspuns dat acelor atenieni care l-au numit chiar pe el tiran. El nu era doar răzbunătorul greşelilor lui Xerxes, ci se dădea drept simpatizant al celui mai democratic cult din oraşul grec de care se temea cel mai mult. Faima lui era la fel de bine

conturată ca oricând, poate la sfatul lui Callisthenes. În schimb, i-a lăsat în urmă pe mama lui Darius, pe fiicele şi pe fiul pe care îi capturase la Issos şi a numit profesori care să le predea limba greacă.

Până atunci, în Susa şi Babilon, punctul său de vedere despre sine şi despre expediţia sa nu fusese testat. La Babilon, el putea continua să profite de răzbunarea faţă de Xerxes, pe care tatăl său o concepuse cândva pentru greci; la Susa, perşii îşi instalaseră mai întâi palatul „pentru că, mai ales, oraşul nu reuşise niciodată nimic important, dar părea să fi fost întotdeauna supus altcuiva”. De la Susa încolo nu avea să mai treacă printr-un imperiu îndelung supus; nu avea să îl urmărească pe Darius, pe bună dreptate, până când flancurile şi ariergarda lui nu vor fi protejate, şi sezonul i-a permis să găsească provizii lângă Hamadan. Traseul său l-a condus acum spre est, spre provincia Persia, reşedinţă a conducătorilor imperiului. Aici nu era nimeni pe care să-l elibereze sau să-l răzbune; rezistenţa era probabilă şi avea să vină de la bărbaţi care luptau pentru casele lor.

Plecând din Susa la mijlocul lunii decembrie, Alexandru a traversat râul Karun după patru zile şi a primit primul avertisment că lumea de dincolo era diferită. Pe dealurile de deasupra drumului locuia un mare trib de nomazi, care primiseră întotdeauna dări de la regele persan în schimbul unei treceri sigure spre păşunat; acest aranjament era nou pentru Alexandru şi nu pe placul lui, aşa că într-un atac din zori, ale cărui două descrieri seamănă puţin între ele, i-a alungat pe nomazi şi i-a făcut să se roage pentru pământurile lor, ba chiar au apelat la regina-mamă persană Sisygambis, mătuşa conducătorului lor; Alexandru a ascultat-o şi le-a acordat nomazilor dreptul de a-şi folosi în continuare pământurile contra 100 de cai, 300 de animale de povară şi 30 000 de oi, singura monedă în care puteau plăti. Oile erau provizii preţioase, dar în echilibrul neschimbat al Estului, unde nomazii şi sătenii se târguiesc şi se luptă pentru drepturile lor unul împotriva celuilalt, nu era o soluţie pentru o problemă la fel de veche ca peisajul în sine.

La trei zile de marş dincolo de nomazi, pericolul a luat o altă întorsătură. La hotarul propriului ţinut natal al perşilor, era firesc să se aştepte la probleme, iar Alexandru a recunoscut sarcina de urmat împărţindu-şi forţele: acolo unde drumul se bifurca spre sud-est, Parmenion urma să poarte bagajele şi trupele înarmate până-n dinţi prin modernul Behbehan şi Kazarun până la Persepolis, centrul ceremonial al Imperiului Persan, în timp ce cavaleria însoţitorilor, însoţitorii infanterişti şi unităţile înarmate uşor aveau să-şi urmeze regele spre est în provincie, pe traseul dur, dar direct prin munţi. Orice avanposturi puteau fi astfel capturate înainte de a se retrage şi de a avertiza împotriva lui Parmenion. Continuarea a fost umbrită de Gaugamela, dar nu a fost nici pe departe cea mai fericită amintire a carierei lui Alexandru.

Drumul dădea într-o trecătoare îngustă la o altitudine de 2 000 de metri; era flancat de păduri dese de stejar şi o altitudine puternică îi acoperise gropile. În a patra zi, călăuzele native au arătat aşa-numitele Porţi ale Persiei, o barieră montană pe care geografii arabi aveau să o laude ulterior drept paradisul pe pământ; în apropiere era un defileu deosebit de îngust, şi la capătul îndepărtat stâncile păreau să formeze un zid. Alexandru a păşit pe el cu atenţie, dar nici nu a apucat să înainteze, că a văzut că zidul era artificial; catapulte persane erau ridicate în spatele lui, iar înălţimile de pe ambele părţi erau înţesate de perşi, „cel puţin 40 000 de oameni”, în opinia înspăimântată a ofiţerilor lui Alexandru.

Avanposturile au pornit o avalanşă rostogolind bolovani de pe stânci, şi arcaşii şi catapultele s-au lansat asupra unui inamic „prins ca urşii într-o groapă”. Mulţi macedoneni au încercat să se caţere pe pereţii de stâncă, dar s-au prăvălit: nu le mai rămânea decât să se retragă, aşa că Alexandru şi-a condus supravieţuitorii la şase kilometri spre vest până la poiana cunoscută acum sub numele de Mullah Susan. Deşi se cunoştea un drum mai uşor care înconjura defileul într-o buclă largă de la nord la est, el a refuzat pe bună dreptate să meargă pe acolo; „nu dorea să-şi lase morţii neîngropaţi”, concesia acordată celor înfrânţi într-o bătălie antică, şi nu putea risca o retragere persană la

Persepolis şi prinderea în ambuscadă a lui Parmenion şi a convoiului de bagaje care se apropia. Nu părea să existe nici o ieşire, până când un cioban captiv le-a povestit despre o potecă aspră pentru oi care ducea în spatele zidului perşilor. La fel ca multe călăuze şi interpreţi din istorie, el aparţinea doar pe jumătate societăţii pe care o trăda acum; era pe jumătate lician prin naştere şi cunoştea munţii ca un străin. Astfel de informaţii erau extrem de riscante, dar Alexandru trebuia să le creadă.

Ca atunci când asedia un oraş, el şi-a împărţit mai întâi forţele pentru a-şi diversifica punctele de atac. Aproximativ 4 000 de bărbaţi trebuiau să menţină focurile de tabără aprinse şi să adoarmă suspiciunile perşilor; restul trebuiau să aducă provizii pentru trei zile şi să-l urmeze pe poteca păstorului până în vârful trecătorii Bolsoru, la o altitudine de peste 2 000 de metri. Un vânt de răsărit le-a aruncat zăpada în faţă prin întunericul de decembrie şi i-a izbit de trunchiuri groase de stejari, dar după aproximativ opt kilometri străbătuţi pe un traseu abia practicabil pentru catâri, au ajuns la vârf, unde Alexandru şi-a divizat trupele. Patru brigăzi de însoţitori infanterişti, prea greoaie pentru ambuscadă, urmau să coboare în câmpia îndepărtată şi să pregătească un pod peste râu până la Persepolis; restul au fost obligaţi să urce pieptiş încă zece kilometri de teren accidentat, până când au surprins şi au măcelărit cele trei grupuri exterioare de avanposturi persane. La primele ore ale dimineţii, au căzut în spatele zidului persan. Un sunet de trâmbiţă a alertat armata de dincolo în tabăra de bază: din faţă şi din spate, perşii au fost măcelăriţi fără milă. Doar câţiva au scăpat spre Persepolis, unde locuitorii ştiau că sunt condamnaţi şi şi-au oferit ajutorul. Din rândul celorlalţi, mulţi s-au aruncat de pe stânci în disperare; alţii au dat peste unităţile staţionate în spatele ambuscadei pentru a se ocupa de fugari. După unul dintre puţinele dezastre ale marşului său, Alexandru a fost liber la începutul lunii ianuarie să intre în Persia după bunul-plac.

Modul de intrare a fost un avertisment pentru viitor. Pentru prima dată, Alexandru luptase cu iranienii în ţinutul lor natal; nu trebuiau eliberaţi, răzbunaţi sau câştigaţi prin sloganuri diplomatice, dar dincolo de Persia, „sudul

îndepărtat” al fidelităţii iraniene, se afla imperiul răzleţit al triburilor iraniene care se întindea, aproape necunoscut grecilor, până în Punjab, în est, şi până la Samarkand, în nord. Pentru prima dată, expediţia trecea cu totul dincolo de miturile răzbunării şi ale libertăţii de la care pornise.

În Persia diferenţa a fost stabilită fără a fi rezolvată. Alexandru era încă răzbunătorul grec al sacrilegiului persan, care le-ar fi spus trupelor sale „că Persepolis este cel mai urât oraş din lume”. Pe drumul de acolo, s-a întâlnit cu familiile grecilor care fuseseră deportaţi în Persia de regii anteriori şi, fidel sloganului său, i-a onorat în mod vădit, oferindu-le bani, cinci schimburi de haine, animale de fermă, cereale, un drum gratuit acasă şi scutirea de dări şi de hărţuiri birocratice. La râul Pulvar un sat nativ a fost demolat pentru a face cherestea pentru un pod; dincolo, guvernatorul Persepolisului nu putea decât să trimită un mesaj de capitulare şi să spere că va avea parte de aceeaşi primire ca şi confraţii lui satrapi din vest. La primirea scrisorii sale, Alexandru s-a grăbit să traverseze câmpia numită Marv-i-dasht şi a văzut palatele cu stâlpi din depărtare în faţa lui, ridicate pe o platformă înaltă de cincisprezece metri.

„Acest pământ Parsa”, a scris Darius I, constructorul Persepolisului, în inscripţia de pe peretele său sudic,

> pe care mi l-a dat Ahura Mazda, care este minunat, cu cai buni şi oameni buni, prin bunăvoinţa lui Ahura Mazda şi a mea, regele Darius, nu se teme de duşman. (…) Prin bunăvoinţa lui Ahura Mazda, am construit această fortăreaţă, iar Ahura Mazda a poruncit ca această cetate să fie fortăreaţă, aşa că am construit-o sigură, frumoasă şi potrivită, aşa cum am dorit să fac.

Dar la începutul lunii ianuarie 330, centrul ritualic al Imperiului Persan căzuse în mâinile unui invadator macedonean. Soarta Persepolisului se afla în joc şi Ahura Mazda nu putea face nimic în această privinţă.

CAPITOLUL OPTSPREZECE

Între Muntele Milostivirii şi râul Aras, pe o terasă artificială înaltă de 20 de metri, se aflau clădirile palatului din Persepolis, centrul ceremonial al Imperiului Persan. Construite pentru a impresiona, ele constituie o afirmare amplă a puterii regale la poalele munţilor, unde stăpânirea persană nu se putea extinde vreodată: existau două săli de audienţă şi o trezorerie, apartamentele regelui şi porţi placate cu bronz; erau scări, camere pentru gărzi şi un harem regal. Pereţii din cărămizi de lut aveau o înălţime de 20 de metri şi erau împodobiţi cu aur şi email; coloane înalte de lemn sau de marmură, canelate şi aşezate pe baze în formă de clopot, susţineau acoperişurile din lemn de cedru. Tamburii pilaştrilor erau inegali, iar capitelurile se formau grotesc ca o pereche de tauri sau monştri îngenuncheaţi spate în spate; uşile erau masive, pavimentul bizar şi stilul locului prea eclectic pentru a fi plăcut. O dată pe an, Persepolisul era scena unei mari sărbători, când trimişi de la toate popoarele imperiului veneau cu daruri pentru Festivalul Tributului. Pe scările de piatră şi în partea frontală a zidurilor terasei, reliefuri sculptate descriau ceremonia: şiruri de Gărzi ale Nemuritorilor stăteau în poziţie de drepţi, cu vârfurile de suliţă rotunjite sprijinindu-se pe degetele de la picioare; nobili mezi şi perşi urcau treptele, unii vorbind, alţii ţinând flori de lotus sau crini pentru banchetul regal şi, în timp ce trimişii din imperiu aşteptau în veşmintele lor naţionale să fie anunţaţi de curteni, în Sala cu o Sută de Coloane şedea Regele Regilor pe un tron de aur, ţinându-şi sceptrul şi însoţit de alungătorul de muşte regal. De aproape două sute de ani, puterea Persiei se întâlnise în Persepolis pentru festivalul său anual.

Acum, în ianuarie 330, Alexandru s-a apropiat cu armata lui de aproximativ 60 000 de oameni, uniţi după trecerea prin munţi; a urcat pe treptele lungi şi joase de nord-vest spre Poarta lui Xerxes şi spre cei doi tauri ai săi sculptaţi monumental. Era o urcare abruptă într-o lume plină de fast, până atunci necunoscută grecilor, dar guvernatorul persan aştepta să-l întâmpine. A fost condus în sala cu pilaştri a lui Darius I, de paisprezece metri pătraţi şi legată de locuinţele regale printr-un pasaj îngust; a păşit prin mica încăpere

centrală îndreptându-se către Sala cu o Sută de Coloane a lui Xerxes, la a cărei intrare era reprezentat regele persan înjunghiind fiarele răului, leul-grifon înaripat şi demonul cu cap de leu, acei strămoşi fatali ai Diavolului lumii occidentale. În spatele acestei săli se afla trezoreria, o clădire din cărămizi de lut a cărei podea roşiatică şi pilaştri cu tencuială orbitoare erau luminaţi de două lucarne mici, iar aici Alexandru şi-a găsit recompensa, lingouri brute în valoare de 120 000 de talanţi, cea mai mare avere din lume.

Deja îşi îmbărbătase trupele descriindu-le Persepolisul drept cel mai detestat oraş din Asia, şi în ultimii patru ani îşi riscaseră viaţa cu gândul la prăzi bogate; prin urmare, nu puteau fi lăsaţi să se învârtă fără ţintă în jurul terasei şi, când regele lor a reapărut, le-a dat cuvântul pentru care luptaseră de atâta timp. Îmbulzindu-se pe scări, s-au dedat unei orgii de jafuri confirmate de descoperirile arheologice. Printre ruinele din Persepolis s-au găsit vase şi pahare făcute ţăndări, capete mutilate de sculpturi, şi există dovezi ale vandalismului care nu pot fi explicate prin trecerea timpului. Comoara palatului a fost scutită ca proprietate a lui Alexandru; în altă parte, statuile de marmură au fost târâte de pe socluri, dezmembrate şi împrăştiate pe pământ; gărzile şi locuitorii au fost ucişi fără deosebire, iar femeile au fost despuiate de haine şi bijuterii până când se spune că Alexandru a cerut să fie cruţate. Disperate să mai apuce încă o parte din prada lor limitată, trupele s-au apucat apoi să lupte între ele.

Răzbunarea asupra Persiei fusese o temă în politica greacă de mai bine de o sută de ani, iar prin această jefuire a Persepolisului ajunsese în sfârşit la punctul culminant; cu o armată de triburi macedonene de la munte şi un număr tot mai mare de traci, cruciada nu avea cum să ia altă formă. Dar punctul culminant nu a făcut nimic pentru problemele propriei poziţii a lui Alexandru şi, ca de atâtea ori, entuziasmul conţinea primele urme de îndoială: o singură întâmplare dă viaţă acestei noi stări de spirit:

> Văzând o uriaşă statuie a lui Xerxes, răsturnată de hoardele care năvăliseră în palat, s-a oprit lângă ea şi i s-

a adresat de parcă ar fi fost în viaţă. „Trebuie să trecem pe lângă tine”, a spus el, „şi să te lăsăm întins pe pământ pentru că ai luptat împotriva grecilor sau trebuie să te ridicăm din nou, datorită firii tale distinse?” Vreme îndelungată a stat singur şi a cumpănit în tăcere, dar în cele din urmă a trecut mai departe.

Răzbunătorul grecilor începea să aibă îndoieli: să fie oare spaima tuturor sau moştenitor al lui Xerxes, în ce chip, dacă ar fi să fie, să conducă drept rege al Asiei, acestea erau problemele sale sâcâitoare şi, pentru moment, le-a părăsit, ca şi pe statuie, acolo unde se aflau. Darius se afla încă în retragere lângă Hamadan şi o altă bătălie în câmp deschis părea foarte probabilă; nu avea cum să ştie că peste şase luni Darius va fi mort şi problema va reveni, prea acută pentru a fi dată la o parte.

Deşi jefuia Persepolisul, el a domolit pustiirea cu preocuparea sa obişnuită faţă de securitate şi de acumularea corectă a comorilor. Fuseseră trimise trupe la est către apropiatul Munte al Milostivirii şi spre Pasargadae, unde Cirus cel Mare construise un mic palat cu vreo douăzeci de ani înainte de Persepolis; guvernatorul său persan s-a predat şi o comoară de 6 000 de talanţi i-a fost raportată lui Alexandru, care se gândea deja la centralizarea sa. Zece mii de animale de povară şi 5 000 de cămile fuseseră comandate de la Susa pentru a ajuta la scoaterea tuturor comorilor din ţinutul natal al Persiei, deoarece Persepolis nu avea să mai fie depozit pentru imperiu. În aşteptarea acestui convoi de bagaje, armata principală se putea relaxa. Nu şi Alexandru, care a pornit pe dealurile din jurul Persepolisului cu o forţă de infanterie şi o mie de călăreţi.

Intenţia sa era să supună şi restul provinciei Persia, aspră, populată şi rareori vizitată de regele ei. Zăpada primăverii timpurii nu era favorabilă unei campanii montane, dar, oriunde gheaţa părea prea groasă pentru armată, Alexandru descăleca şi începea să o spargă cu un târnăcop, un exemplu pe care oamenii săi s-au simţit obligaţi să îl urmeze. Din nou, hotărârea sa a fost decisivă, deoarece păstorii perşi de la deal nu se aşteptaseră vreodată la un

atac de iarnă şi au ajuns la o înţelegere de îndată ce au auzit că vor fi trataţi corect; nomazii învecinaţi, care fuseseră lăsaţi independenţi de regii perşi, au fost surprinşi în peşterile lor şi au acceptat o capitulare care nu însemna mare lucru pentru modul lor de viaţă. După treizeci de zile de eforturi grele, după ce s-a lămurit şi cu privire la tribali, Alexandru s-a întors la Persepolis, unde a continuat să distribuie cele mai generoase daruri „prietenilor săi şi celorlaltor ajutoare, în conformitate cu meritele lor”. Au avut loc banchete, jocuri şi sacrificii pentru zei, totul nefiind însă decât o pauză înainte de a doua furtună.

În timp ce tezaurul era mutat din palat, se făceau pregătiri de parcă Persepolis ar mai fi fost un loc important. Guvernatorul său persan a fost repus în funcţie şi unul dintre oamenii lui Alexandru a fost numit în fruntea unei garnizoane de 3 000 de macedoneni. Provincia Persia era mai degrabă o bătaie de cap deoarece aici nu se percepuseră niciodată taxe şi nici nu fusese supusă în timp ce conducea imperiul. Alexandru a făcut încă o dată uz de tact în privinţa unei victime supărătoare: el a numit un aristocrat persan ca satrap, fiu al uneia dintre cele Şapte Familii, al cărui tată fusese ucis în bătălia de la Granicus; a fost o alegere judicioasă într-o zonă în care sentimentele erau înverşunate. Apoi, într-o seară târzie de primăvară, s-a întâmplat ceva care părea să ia în râs întâlnirile de până atunci: palatele din Persepolis au luat foc, stabilindu-se apoi că incendiul pornise cu aprobarea lui Alexandru.

Nici un eveniment din expediţia sa nu a provocat mai multe dispute şi speculaţii, şi abia când Persepolis a fost excavat, s-a putut evalua în cele din urmă amploarea focului. În Sala cu o Sută de Coloane a lui Xerxes, cenuşa de lemn a acoperit podeaua până la o adâncime de aproape un metru şi, după analize de laborator, s-a constatat că materialul grinzilor din acoperişul clădirii este cedru. Prin urmare, grinzile se prăbuşiseră de la o înălţime de optsprezece metri într-un incendiu pe care zidurile de cărămizi de lut şi pilaştrii de lemn nu puteau decât să îl înteţească; rezultatul a fost incontrolabil, şi Trezoreria şi o mare parte din Sala de Audienţe au ars simultan. Ca act de distrugere, a fost comparabil cu ce se întâmplase la Teba

sau Gaza. Cam atât despre fapte; explicaţia lor este o altă poveste.

Potrivit ofiţerilor lui Alexandru, incendierea palatului a fost un act de răzbunare calculat şi, în istoria lui Ptolemeu, ar trebui trasat probabil cel mai real motiv:

> Alexandru a dat foc palatelor persane, deşi Parmenion l-a sfătuit să le salveze, mai ales pentru că nu se cuvenea să distrugă ceea ce acum erau propriile sale bunuri: popoarele din Asia nu ar veni la el dacă s-ar comporta aşa, ca şi când ar fi decis să nu stăpânească Asia, ci să treacă prin ea doar ca învingător. Dar Alexandru a răspuns că vrea să se răzbune pe perşi pentru că au invadat Grecia, au distrus Atena şi i-au ars templele.

Prin urmare, incendierea a fost punctul culminant al răzbunării grecilor.

După jefuirea masivă şi îndepărtarea lingourilor, ar părea într-adevăr logic să se incendieze un palat care nu mai avea nici un scop. Alexandru a mai întârziat probabil până când metalele preţioase au fost încărcate pe animalele de povară, apoi a făcut un ultim gest către aliaţii greci pe care urma să-i lase la vatră peste o lună. Dar Parmenion, nefericitul consilier, este o figură în acele istorii repetate până se uzează, mai ales că adevăratul Alexandru se va comporta curând ca rege permanent al Asiei, în timp ce Parmenion va fi ucis, parţial poate pentru că nu mai avea încredere în comportamentul pe care chiar el îl recomandase, din câte se spune, la Persepolis. Mai mult, dacă incendierea a fost plănuită atât de atent, încartiruirea prealabilă la Persepolis pare un ordin inconsecvent. „S-a convenit”, a scris greşit Plutarh, „că Alexandru s-a căit imediat şi a ordonat stingerea focului.” A existat, aşadar, o versiune rivală în care incendierea fusese o greşeală; şi aceasta merită luată în considerare.

Spre deosebire de Ptolemeu, autorul său nu a fost un prieten personal al lui Alexandru, dar, după douăzeci de ani de la eveniment, a publicat o carte care deseori a exagerat, uneori a greşit şi în parte a fost alcătuită din istorisiri spuse de oameni din armata lui Alexandru, în parte din scrierile

altora şi în parte, poate, din dovezile văzute cu propriii lui ochi. În noaptea incendiului, a scris, regele şi însoţitorii lui organizaseră un banchet; femeile ţineau isonul, vinul curgea în valuri şi muzicanţii întreţineau distracţia.

Mângâiat de sunete, pe Rege îl cuprinse-nfumurarea;
Îşi lupta din nou toate bătăliile
De trei ori îşi puse pe fugă duşmanii, de trei ori îi ucise pe
cei ucişi.
Stăpânul vedea nebunia cum creşte...

Printre femei stătea frumoasa Thais, o curtezană din Atena care însoţise armata în toată Asia; în toiul banchetului, ea a ţinut un discurs, lăudându-l şi tachinându-l pe Alexandru, cu provocarea să i se alăture la o petrecere. Era de datoria femeilor, spunea ea, să pedepsească Persia de dragul Greciei, să o pedepsească mai aspru decât soldaţii şi, astfel, să dea foc sălii lui Xerxes, prădătorul Atenei sale natale. Ropote de aplauze i-au întâmpinat cuvintele, în timp ce însoţitorii strigau răzbunare pentru ruinarea templelor greceşti; Alexandru a sărit în picioare, cu o ghirlandă pe cap şi o făclie în mână şi i-a rugat pe toţi să se adune în cinstea zeului Dionysos.

Zeul vesel victorios vine:
Sună trâmbiţele, bat tobele (...)
Binecuvântările lui Bacchus sunt o comoară,
Băutura este plăcerea soldatului,
Bogat tezaurul,
Dulce plăcerea,
Dulce-i plăcerea ce suferinţei urmează.

În timp ce flautiste şi muzicanţi cântau cu însufleţire, oaspeţii au apucat făclii şi cortegiul cherchelit a urmat-o pe Thais pe terasă. În capul scării, mai întâi Alexandru, apoi Thais au aruncat făclii pe podeaua Sălii cu o Sută de Coloane; cei din spate le-au urmat exemplul şi, pe măsură ce flăcările se înteţeau, pilaştrii au luat foc şi au început să mocnească, iar scânteile zburau peste platformă; soldaţii au fugit din tabără, temându-se de un accident; au văzut cum grinzile erau cuprinse de flăcări şi cum acoperişurile

palatului se prăbuşesc la pământ. Persepolis avea propriul sistem de alimentare cu apă şi un sistem de canalizare, dar nu exista nici o speranţă de a controla un asemenea incendiu; Alexandru făcuse mai multe pagube decât intenţionase, iar trezirea din beţie a fost urmată de căinţă.

Iată povestea, adaptată după original de trei autori cu peste trei sute de ani mai târziu, fiecare în felul său. Un autor roman a adus vinul în prim-plan şi a minimalizat rolul femeii; doi greci au scos în faţă femeia şi frenezia, rămânând mai aproape de sursa lor comună; secole mai târziu, i-au fost izvor de inspiraţie lui Dryden, care a evidenţiat puterea muzicii şi a scris *Alexander's Feast (Sărbătoarea lui Alexandru)*, una dintre cele mai bune ode în limba engleză. Povestea pe care au împărtăşit-o a plasat motivul răzbunării greceşti în fundal, dar nu datorează nimic discuţiilor cu Parmenion sau distrugerii plănuite din scopuri politice. Ceea ce Ptolemeu atribuia fermităţii alţii atribuiseră unei femei, vinului şi cântecelor. Cu această diferenţă profundă trebuie să înceapă căutarea adevărului.

Acolo unde poveştile intră în conflict, este tentant să o credem pe cea mai dramatică, dar povestea lui Thais, omisă de ofiţerii lui Alexandru, a fost adesea testată şi s-au găsit lipsuri: „desigur”, s-a spus, „nu este nevoie să credem un cuvânt” şi „în mod firesc, povestea a fost repetată cu nerăbdare de scriitori de mai târziu şi chiar şi-a găsit crezare în zilele noastre”. Dar există mai multe aspecte la Thais decât o legendă agreabilă, pentru că istoria este întotdeauna umană, iar în spatele incendierii Persepolisului se află o complicaţie cât se poate de umană.

Thais, ateniana, nu se alăturase armatei macedonene dintr-un capriciu trecător; mai întâi, se asigurase de clientul ei şi, măcar de data aceasta, o astfel de chestiune privată se întâmplă să fie cunoscută. Într-o carte despre conversaţia convivilor, el este numit drept nimeni altul decât Ptolemeu, prieten cu Alexandru, istoric şi viitor faraon al Egiptului; aceasta este o referinţă întâmplătoare, dar este confirmată de o inscripţie care îl onorează pe un fiu al lui Ptolemeu şi al lui Thais ca fiind câştigătorul unei curse de care cu doi cai din Grecia. Dintr-odată, misterul capătă un aspect foarte diferit, şi toată lumea a fost de acord că

răzbunarea a inspirat distrugerea Persepolisului, dar Ptolemeu a omis toate menţiunile despre Thais şi a explicat întâmplarea printr-o dezbatere între Alexandru şi Parmenion. Se ştie, Ptolemeu modifica sau suprima fapte istorice pentru a-şi discredita rivalii personali; ce putea face pentru un inamic cu siguranţă putea face mult mai mult pentru o femeie pe care o iubise. După moartea lui Alexandru, s-a căsătorit din motive politice, dar Thais îi născuse trei copii şi nu era o amantă uşor de uitat. Poate că îl urmărea pe iubitul ei scriind despre trecut. „Nimeni în afară de cei curajoşi, nimeni în afară de cei curajoşi nu-i merită pe cei frumoşi...” – cum ar putea să o implice vreodată pe mama a trei dintre copiii săi într-un act de vandalism pe care şi Alexandru îl regreta? Era mult mai bine să o elimini din poveste şi să înlocuieşti un moment de beţie cu o respingere trează a lui Parmenion, discreditat şi trecut în lumea celor drepţi. Prin răspunsul său încrezător, Alexandru părea atât de sigur de acţiunile sale şi nimeni nu ar fi ghicit că amanta istoricului se afla în spatele gestului de răzbunare.

Şi totuşi, lipsa de relevanţă a gestului, numirile anterioare, poveştile despre regrete şi remuşcări au supravieţuit pentru a contesta onestitatea poveştii sale. Alexandru începuse, oricât de provizoriu, să se îndoiască de rolul său de pedepsitor al Persiei şi este prea plauzibil ca vinul şi încurajarea unei femei să fi fost necesare pentru o acţiune peste care nu reuşise să treacă:

Prinţul, cu neputinţă să-şi ascundă durerea,
Privea preafrumoasa
Care l-a tulburat
Şi ofta şi privea, ofta şi privea,
ofta şi privea, şi ofta din nou:
De dragoste şi vin fiind deopotrivă cotropit
Învingătorul învins la sânul ei s-a cuibărit.

Într-un moment de nehotărâre, palatul a ars pentru că un viitor faraon avea o amantă, vinul curgea în valuri, femeia îl tachina şi un alt rege se lăuda în faţa ei; incendierea putea fi explicată în lumina politicii din trecut, dar trei luni mai

târziu, când Alexandru a devenit moştenitorul, nu pedepsitorul lui Xerxes, gestul a fost regretat, pe bună dreptate, ca o greşeală necugetată.

Se pare că numai doamna scăpase de vina pentru distrugerea provocată. Aşa că, din câte se pare, deşi cu greu şi pe căi ocolite, s-a făcut dreptate numelui ei. Istoria lui Ptolemeu a fost prea reţinută pentru a fi citită pe scară largă, dar autorul care i-a spus adevărata poveste avea un stil mai colorat şi mai pe gustul unui public roman; din Roma, povestea sa a trecut în Italia medievală, unde scrierea lui Ptolemeu fusese ignorată mult timp. Totodată, o altă Thais apăruse în comedia romană, în postura unei sclave care s-a dovedit infidelă stăpânului ei; poetul Dante a combinat cele două variante, iar rezultatul a meritat un loc în Infern. În al optulea cerc, unde linguşitorii erau biciuiţi de demoni, Thais şi-a găsit în sfârşit răsplata: „înainte să părăsim acest loc”, a spus călăuza lui Dante, Vergiliu.

Încearcă-acum şi-ntinde grumazul tău
către-acest neam de vite, spre-a izbuti dintr-o privire-a prinde
spurcatul chip al târfei despletite
ce nu-şi găseşte-n scârnă loc şi-ntruna
se scarpină cu unghiile-mpuţite.
îi spune Thais şi-i a ei minciuna,
când, întrebată de ibovnic: „Spune,
ţi-s drag?”, răspunse: „Fără saţ”, nebuna.
Şi-acum destul cu-atâta spurcăciune.[15]

În spatele acestei întrebări şi acestui răspuns stătea o ironie mai fină decât apreciase Dante: Ptolemeu câştigase într-adevăr mulţumirile lui Thais, printr-o tăcere delicată care părea convingătoare de două mii de ani. Faraonul şi-a răsplătit amanta, incendierea Persepolisului a fost trecută în planul politicii motivate şi numai prin confuzia unui poet s-a făcut dreptate numelui ei; Thais, în cele din urmă, a fost condamnată, dar justiţia poetică nu a făcut niciodată parte din proza politicii şi a regilor.

---

[15] Dante, *Divina comedie*, traducere de Eta Boeriu, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1965 (n.red.).

PARTEA A TREIA

CLEITOS:
O, îngăduie-mi să putrezesc în zdrenţe macedonene
În loc să strălucesc în straiele Orientului.
Da, pentru adorările pe care le cere,
Arde-mi vechiul trup în flăcări infernale
Sau lasă-l să mă vâre-n colivie, precum Callisthenes.

Nathaniel Lee, *Rival Queens* (1677), actul IV, scena 1

CAPITOLUL NOUĂSPREZECE

La fel ca multe gesturi sfidătoare, incendierea Persepolisului avea să pară curând învechită. În vara următoare, Alexandru o rupea cu trecutul, o schimbare atât de notabilă încât a ajuns să fie explicată printr-o schimbare corespunzătoare a caracterului său; prin urmare, istoria următorilor trei ani a fost relatată atât din perspectiva victoriei lui Alexandru împotriva triburilor Iranului, cât şi a înfrângerii sale din cauza mândriei şi indisciplinei crescânde. Dintre cele două bătălii, cea împotriva sa este mai interesantă, deoarece, deşi noile tendinţe şi conflicte s-au intensificat odată cu expediţia, istoria l-a distribuit pe Alexandru în rolul care se potrivea prejudecăţilor sale. Adevărul probabil s-a adâncit, uneori nu mai puţin întunecat, în altele cu siguranţă mai subtile.

La jumătatea lunii mai, Alexandru părăsise Persepolisul şi o apucase pe drumul principal spre nord, care să îl poarte cale de peste 700 de kilometri până la Hamadan, aşteptându-se să ducă o încleştare armată înainte de a-l prinde pe Darius. El a fost întâmpinat pe drum de 6 000 de soldaţi pe care îi convocase cu un an în urmă, în noiembrie, şi care i-au sporit armata la peste 50 000 de oameni, pe lângă convoiul cu comori şi bagajele din ce în ce mai mari. Toate acestea se puteau dovedi o forţă greoaie dacă lucrurile ajungeau mai degrabă la urmărirea lui Darius decât la o luptă deschisă. Cu toate acestea, Darius nu s-a putut decide. De la Gaugamela fugise pe drumul montan spre Hamadan împreună cu aproximativ 10 000 de

susţinători loiali, inclusiv soldaţii săi greci năimiţi, şi la început îşi păstrase terenul în speranţa discordiei din tabăra lui Alexandru. Dar când urmăritorii săi s-au întors spre nord pentru a-l vâna, a plănuit o fugă spre Balh în Afghanistan, casa îndepărtată a multor familii nobile din imperiu; apoi, aflând că Alexandru se apropia prea repede, a schimbat din nou cursul şi a decis să se retragă din Hamadan şi să controleze Porţile Caspice din apropiere cu recruţi sciţi şi cadusieni. Un zvon despre asta a ajuns la Alexandru, dar nici sciţii, nici cadusienii nu s-au grăbit să sară în ajutor; prin urmare, au izbucnit certuri printre susţinătorii lui Darius. Cei cu case lângă Balh erau hotărâţi să se retragă acolo, aşa că l-au arestat pe regele lor în câmpia fertilă a Khavarului modern, cu gândul să fugă spre est cât mai repede. Vina stăruitoare a lui Darius fusese nehotărârea sa, iar acest lucru avea să-l coste viaţa.

Între timp, căutările lui Alexandru variau în funcţie de informaţiile primite. În ce priveşte Isfahanul modern, el a avansat constant, cucerindu-i din mers pe tribalii locali şi un palat persan; apoi, aflând pentru prima dată de fuga lui Darius, s-a grăbit spre Hamadan, un marş lung de o săptămână în spatele prăzii sale, şi a ajuns acolo până la jumătatea lunii iunie, dornic să adune provizii şi să continue spre nord. Chiar şi în graba sa, el a găsit timp pentru două schimbări de anvergură: mulţimea comorilor palatului transportate din Persia urma să fie centralizată în Hamadan de o pază temporară de 6 000 de macedoneni, în timp ce toate trupele greceşti aliate şi cavaleria tessaliană urmau să fie lăsate la vatră. Capabil să-şi înlocuiască aliaţii greci cu întăririle recente, Alexandru a renunţat astfel la un mit care devenea învechit; după punctul culminant ameţitor de la Persepolis, sloganul unei răzbunări greceşti nu a fost extins la urmărirea şi capturarea regelui persan şi, în viitor, războiul urma să fie o aventură personală, nu o vendetă publică. Cu titlu privat, aliaţii se puteau înrola ca aventurieri şi puteau participa la entuziasm. Mulţi au făcut acest lucru, tentaţi de promisiunea unui bonus de trei ori mai mare decât splendidul rămas-bun acordat celor care au refuzat şi au primit soldele convenite, un cadou imens în numerar şi o escortă spre casă, pe coasta mării, pe lângă prăzi şi

suvenire. Nouă mii de talanţi şi multe podoabe au fost dăruite într-o clipă; generalilor mai mărunţi, care şi-au găsit unităţile desfiinţate, li s-au dat noi ordine, iar Parmenion urma să depună tezaurul la prietenul lui Alexandru, Harpalos, în Hamadan, apoi să meargă spre nord-vest cu o forţă mare împotriva cadusienilor, de ajutorul cărora depinsese Darius. Aşteptându-se să se întâlnească la Gurgan, Alexandru şi generalul său şi-au luat un scurt adio. Nu aveau să se mai vadă niciodată.

Înaintând spre nord, Alexandru îşi punea intendenţii sub o presiune severă. Documente persane demonstrează că principalele drumuri către Oxus aveau popasuri în fiecare etapă a călătoriei, astfel încât oficialii să poată beneficia de mese regulate dacă aveau acreditările corecte. Astfel, generalii lui Alexandru aveau mâncarea asigurată indiferent de peisaj, dar soldaţii nu aveau decât convoaiele şi cam atât, pentru că negustorilor care urmau armata nu le-ar fi fost uşor să le ofere marfa obişnuită într-un ţinut al triburilor deşertice şi fără oraşe. Îi aşteptau luni întregi de raţii reduse, când armata supravieţuia cel mai bine dacă era împărţită, şi mai era şi problema plăţilor. Donaţiile extraordinar de generoase de la Hamadan promiteau un viitor fără griji, dar nimic nu ne arată cum şi-a plătit Alexandru oamenii în următorii şase ani. Un fel de tezaur, cel puţin, pare să-l fi însoţit şi o monetărie de campanie avea să fie folosită de regii de mai târziu; lingourile de aur pentru plata unui an de armată nu ar fi fost imposibil de voluminoase pentru a fi transportate de la Hamadan în India, iar o monedă din lingouri de argint, evaluată după greutate, pare să fi fost folosită în Iranul de Sus sub regii perşi. Trupele puteau fi plătite cu acest metal brut, deoarece descoperirile totale de monede de pe vremea lui Alexandru în Iranul de Sus nu sunt impresionante, iar unităţile mici de schimb zilnic sunt deosebit de rare. Jaful şi plata în natură trebuie să fi fost extrem de importante, deşi auzim cel mai des despre ele doar în naraţiunile romane ulterioare, şi poate că oamenii au intrat în armată în schimbul promisiunii unor recompense uriaşe la întoarcerea acasă. Dar sumele şi disponibilitatea banilor nu pot fi niciodată calculate, iar un aspect crucial al relaţiei dintre

rege şi soldaţii săi rămâne un mister insolubil. La rate standard, pe care Alexandru le-a îmbunătăţit fără îndoială, următorii şase ani au fost extrem de costisitori; trezoreria le putea suporta, dar chiar dacă metodele de finanţare a acestora sunt necunoscute şi probabil vor rămâne aşa, complexitatea şi modul de calcul al acesteia nu trebuie uitate.

Timp de unsprezece zile, Alexandru a condus spre nord o forţă aleasă pentru mobilitatea sa, pornind cu o viteză furibundă de la Hamadan; întrucât caravanele arabe aveau nevoie mai târziu de nouă zile pentru călătorie, el trebuie să fi deviat de la drumul principal, sperând probabil să-l prindă pe Darius pe un drum lăturalnic. Dezamăgit, s-a întors pe Drumul Regal şi a călărit spre Rhagae unde s-a odihnit cinci zile; mulţi soldaţi abandonaseră epuizaţi şi mai mulţi cai fuseseră răpuşi de galop.

Încă o dată cei rămaşi în urmă au dezvăluit ce se întâmplase. Doi babilonieni, unul dintre ei fiul lui Mazaeus, au dat vestea despre arestarea lui Darius şi, împreună cu câţiva călăreţi aleşi, Alexandru a plecat imediat spre est pentru a-i depăşi pe trădători. După două zile de galop nesăbuit, odihnindu-se doar în căldura după-amiezii, a ajuns la ultima tabără cunoscută a lui Darius, la marginea Dasht-i-Kavir: Darius, din câte auzise, fusese pus într-o căruţă, mânată în grabă spre Shahroud de ucigaşi care l-au abandonau în cele din urmă. Orice timp economisit în deşert se putea dovedi decisiv, aşa că cei mai rezistenţi infanterişti uşor înarmaţi au fost puşi în şaua calului cu ordinul să urmeze o scurtătură îndrăzneaţă de-a lungul hotarelor sale. Între amurg şi zori, au fost parcurşi şaizeci şi cinci de kilometri din deşertul de sare şi, în cele din urmă, pe măsură ce căldura dimineţii începea să se înstăpânească, un convoi de căruţe avea să se vadă în depărtarea verde, hurducăindu-se spre est pe drumul principal de lângă Damghanul modern. Pentru ultima dată, caii s-au opintit în galop, suficient măcar pentru a ridica praf şi a-şi speria prada neştiutoare. Doar şaizeci de bărbaţi erau alături de Alexandru când convoiul a fost oprit şi căruţele decărcate pentru inspecţie. Dar, oricât ar fi fost de căutat, Darius nu era nicăieri.

Obosit, un ofiţer macedonean s-a abătut să caute apă pe marginea drumului; căutând, a dat peste o căruţă plină de noroi, abandonată. S-a uitat înăuntru şi acolo zăcea un cadavru, legat cu lanţurile de aur care semnalau un rege persan: precum Yazdagird al III-lea, ultimul din dinastia sassanidă, fugind de invadatorii arabi o mie de ani mai târziu, Darius al III-lea, ultimul dintre regii ahemenizi, fusese înjunghiat şi părăsit de propriii curteni. Numai în legendă a avut suficientă suflare pentru a-şi saluta descoperitorul şi a da ordine nobilimii lui Alexandru. Ofiţerii activi au insistat, convenabil, că Darius murise înainte ca Alexandru să-l vadă. Asasinii fugiseră prea departe pentru a fi prinşi.

Lăsat cu trupul mort al inamicului său, Alexandru s-a comportat remarcabil. Şi-a scos propria mantie şi a înfăşurat-o în jurul cadavrului. Darius urma să fie dus la Persepolis pentru o înmormântare regală, aşa cum se cuvine. Prizonierii perşi au fost audiaţi şi nobilii au fost separaţi în vederea eliberării: nepoata predecesorului regal al lui Darius a fost readusă la soţul ei, un aristocrat local, iar în câteva zile, fratele lui Darius a fost înrolat ca însoţitor macedonean. Şi totuşi, pe când era în viaţă, Darius fusese denunţat drept duşmanul lui Alexandru, „de la care a început duşmănia lor”, care „îşi va recăpăta familia şi bunurile numai dacă se va preda şi se va ruga pentru ele”: a fost o schimbare completă de ton, iar soldaţii trebuie să fi urmărit cu uimire acest lucru. Cadouri extrem de generoase din comoara capturată împreună cu convoiul au fost distribuite pentru a-i linişti.

Prin moartea şi capturarea lui Darius, Alexandru s-a văzut moştenitor al imperiului pe care anterior venise să-l pedepsească. Dar statutul de rege al Persiei nu avea să fie asumat cu uşurinţă; rădăcinile sale au pătruns adânc în istorie şi, la fel ca guvernul imperiului, s-a bazat din plin pe contextul popoarelor sale supuse. Alexandru era pe cale să acceadă la tradiţiile pe care le ofensase. Nu avea să ajungă niciodată la o înţelegere cu ele, dar era important să realizeze ce însemna exemplul lor şi de ce nu le-a putut face dreptate.

Deşi grecii denunţaseră de multă vreme monarhia persană ca servilă, explicând chiar acest lucru prin clima debilitantă a Asiei, a fost totuşi o formă de guvernare lăudabilă. „Perşii”, scrisese Herodot, „admit obiceiurile străine mai uşor decât oricare alţi oameni” şi cu cât se ştie mai mult despre aceştia, cu atât se dovedeşte că avea dreptate. Cu două sute de ani înainte de Alexandru, răsturnaseră imperiul mezilor şi anexaseră vechea civilizaţie a Babilonului, dar în fiecare caz folosiseră experienţa supuşilor lor. De la mezi dobândiseră artele confortului de la curte şi ale regalităţii retrase, pe lângă o moştenire privind limbajul şi arhitectura care abia acum începe să fie recuperată: din Babilon şi Asiria împrumutaseră mituri regale antice, indiferent dacă e vorba despre Arborele Vieţii sau despre uciderea Leului Înaripat al răului, care a conferit o asemenea sfinţenie Persepolisului, în timp ce, la un nivel mai umil, absorbiseră legea şi birocraţia pentru care propria lor viaţă de păstori analfabeţi nu îi înzestrase. Ca întotdeauna, noi nevoi fuseseră satisfăcute la nivel internaţional: scribi din Babilon şi din Susa ţineau scriptele regelui într-o limbă pe care nu o putea vorbi, greci îl slujeau ca doctori, sculptori, interpreţi şi dansatori, carieni şi fenicieni se ocupau de navigaţie; magii mezilor se ocupau de rugăciunile şi de sacrificiile acestuia, cel puţin iniţial, în timp ce serviciul de garnizoană din satrapii adusese indieni la Babilon, locuitori de la Oxus în Egipt, marinari greci în Golful Persic şi bactrieni din exteriorul Iranului până în Asia Mică. Dar abilităţile şi serviciile guvernamentale nu au reprezentat sfârşitul acestui schimb.

Trecând spre vest pentru a domni în Babilonia străină, nobilimea persană se căsătorise fără îngrădiri cu supuşii săi. În interval de două generaţii, documentele comerciale native sunt bogate în nume mixte persane şi babiloniene, în timp ce, chiar şi în rândul nobilimii, un persan se putea căsători cu o evreică, o armeancă sau o egipteancă şi, prin lege, putea avea martori la căsătoria sa babilonieni, arabi sau evrei. Sub stăpânirea persană, Babilonia devenise un ţinut al metisajului, în timp ce chiar şi regele persan se ştia că are o amantă babiloniană. În capitalele imperiului, în

Memfis nu mai puţin decât în Babilon, existau cartiere străine numite după naţionalitatea locuitorilor lor, exact ca în oraşele lui Alexandru şi ale regilor greci care i-au succedat, dar aceste zone segregate nu izolau populaţiile, şi Babilonul persan, mai ales, era o lume integrată. Această integrare nu s-a oprit la căsătorie: la curtea persană se poate detecta încă în sculpturile din Persepolis o consemnare exactă a oficialilor Imperiului Persan. Gărzile regale din cartierele private ale palatului erau de origine persană, deosebindu-se prin suliţele cu vârf din aur şi comandate de purtători de sceptru perşi. Dar în afara zidurilor palatului, în sălile publice şi de-a lungul marilor scări, purtătorii de sceptru sunt adesea mezi, în timp ce suliţaşii mezi sunt amestecaţi cu supuşi din Susa, sediul vechiului Imperiu Elamit, în celelalte nouă „mii" de Gărzi ale Nemuritorilor, care servesc ca trupe de elită ale regelui. În cazul „poliţiei" de la curte, modelul este şi mai impresionant. Regele angaja purtători de bici care controlau mulţimile când participa la procesiuni publice; în afară de bici, ei cărau covoare şi scaunul regal, dovadă că aveau grijă şi de confortul regelui. Şi totuşi, la Persepolis, fiecare dintre aceşti înalţi oficiali este med, după cum indică mantia şi acoperământul sferic pentru cap; aşa cum mezii supraveghează scaunul de picioare al regelui, grăjdari mezi se ocupă de cai, în timp ce elamiţi din Susa îngrijesc carele. Jumătate din trimişii din imperiu sunt conduşi la rege de uşieri perşi, jumătate de mezi; în faţa regelui, administratorul Casei Regale îşi prezintă raportul, plecându-se uşor în faţa audienţei, şi totuşi el, cel mai înalt oficial al curţii, este un med. Perşii nu excluseseră popoarele ale căror imperii le înlocuiseră: din rândul nativilor din Susa recrutaseră scribi şi gărzi pedestre, împrumutând totodată stilul robelor şi mantiilor plisate, pumnalele, tolbele pentru săgeţi şi pantofii cu nasturi. De la mezi, bine-cunoscuţi pentru utilizarea cosmeticelor, a pantalonilor viu coloraţi, a cerceilor şi a cizmelor cu toc înalt, au atras slujbaşi pentru a păstra confortul la curte şi pentru a se asigura că regele este bine păzit.

Fără acest context persan, propriile planuri ale lui Alexandru pentru guvernare păreau inutil de radicale. Deja

în vara anului 330 au existat semne că înţelepciunea unei astfel de integrări nu fusese pierdută într-o măsură mai mare în cazul lui decât în cel al predecesorilor săi perşi: el a numit din nou orientali în satrapiile din estul Babilonului, unde cunoşteau limba şi pe tribali, şi chiar şi cel mai conservator pamfletar grec îl sfătuise pe Filip să urmeze o astfel de politică, luptând în cruciada grecilor; el îi menţinuse pe perşi drept prieteni onoraţi în jurul său; acum îl respecta pe Darius mort, la fel cum strămoşii lui Darius îi respectaseră cândva pe regii pe care îi înlocuiseră, fie vii, fie morţi. Pentru a-şi administra cuceririle, avea nevoie de aceleaşi cunoştinţe ca şi perşii de dinaintea lui, atât local în Babilonia, unde impozitele treceau printr-o succesiune complexă de perceptori şi oficiali ai satrapiei, cât şi în reşedinţele guvernamentale, Susa sau Hamadan, unde majoritatea tăcută formată din ofiţeri de aprovizionare, trezorieri, supraveghetori, vechili şi contabili slujise mult timp nobilimea persană, ignorată în întregime de istoricii greci. Documente locale demonstrează că, sub stăpânirea persană, până la 1 350 de muncitori din trezorerie puteau fi trimişi să se ocupe de o singură lucrare din Persepolis, în timp ce o întârziere în muncă putea ţine scribii cu până la şase ani în urmă cu chitanţe şi înregistrări. Ca şi în cazul perşilor, Alexandru cu siguranţă avea să repună în drepturi această birocraţie străină şi forţa de muncă a aserviţilor, chiar dacă numai de dragul dărilor şi bunurilor sale: ceea ce făcuse pentru cancelarie trebuia să facă acum, în mod logic, pentru curtea sa, şi aşa cum îi trataseră perşii cândva pe mezi, tot aşa trebuia acum să îi trateze pe perşi.

Dar această succesiune nu a fost atât de lipsită de asperităţi pe cât pare. De partea lui stăteau veteranii luptelor de treizeci de ani, crescuţi sub Filip şi adesea păstrând resentimente faţă de greci, ca să nu mai vorbim de orientali. Nu-şi petrecuseră tinereţea cu prieteni care puteau vorbi persană sau cu tutori care scriau despre magi. Voiau putere pentru ei înşişi, comori şi poate sfârşitul marşului lor. Nu se aşteptaseră să-şi împartă monarhia, aşa cum nici grecii nu se aşteptaseră ca cruciatul lor să devină rege persan. Grecii educaţi nu arătaseră mai mult ataşament faţă de ideea barbarului decât faţă de cea a

claselor inferioare: unii ofiţeri macedoneni s-ar fi putut simţi la fel, mai ales dacă Alexandru le ameninţa statutul cu orientalii.

Acordul lor avea să fie accelerat doar de trăsăturile regalităţii persane, întrucât, deşi curtea persană era o societate amestecată, regele însuşi se situa deasupra acesteia într-o venerabilă izolare. Accesul la el era controlat de purtători de sceptru şi de şambelani, iar în timpul audienţei, vizitatorul trebuia să îşi ţină strict mâinile în faldurile mantiei. Grecii credeau că nici un om nu putea fi admis dacă nu se spălase şi îmbrăcase mai întâi în veşminte albe; cu siguranţă, un supus care s-ar fi aşezat pe tronul de aur al regelui sau ar fi păşit pe covorul regal ar fi avut moartea asigurată. Odată primit, vizitatorul îşi ducea mâinile la buze într-un gest plin de respect pe care grecii îl rezervau zeilor, în timp ce suplicanţii sau cele mai umile clase îngenuncheau la rândul lor. În timpul meselor oficiale ale curţii, regele lua masa în spatele unui văl, în compania soţiei sale, a mamei şi a fraţilor regali: bea apă fiartă special, mânca o prăjitură de orz şi bea vin doar dintr-o cupă de aur în formă de ou. Membrii curţii puteau chiar să pună deoparte mâncare de la masa lor ca ofrandă pentru veneratul său spirit. De-a lungul vieţii regelui, un foc regal era aprins în cinstea lui, fiind stins doar la moartea acestuia: la înmormântarea sa, purtătorii de sceptru rămaşi în viaţă erau ucişi lângă rugul său. Deşi nu era venerat ca zeu întrupat, el era favoritul ales şi protejat al lui Ahura Mazda şi purta veşminte pe potriva măreţiei sale. Se deplasa într-un car împodobit, tras de cai albi; tunica lui cu dungi albe şi purpurii era purtată sub roba cu broderii de aur, despre care se credea că valorează 12 000 de talanţi; colierul şi brăţările lui erau din aur; la adăpostul unei umbrele de soare, era însoţit de un alungător de muşte, iar pe cap purta un acoperământ neted şi rotunjit, ca o pălărie înaltă, dar fără boruri; pantofii erau căptuşiţi şi vopsiţi cu şofran pal, fără catarame sau nasturi, iar cingătoarea era ţesută din fir de aur pur. Se mişca aidoma unui zeu printre oameni, distant, dar singur şi adesea nesigur.

Oricât respect i-ar fi purtat răposatului Darius, Alexandru nu putea concura niciodată cu această aură religioasă.

Ofiţerii săi nu ar fi înţeles-o şi, după Gaugamela, a ajuns să o schimonosească în mod deliberat: pe monedele sale bătute în vestul Asiei era reprezentat un leu-grifon, simbol persan al haosului şi al răului, dar departe de a fi înjunghiat, ca la Persepolis, de regele persan, grifonul a fost el însuşi reprezentat ucigând perşi, o inversare directă a mitului regal. Când un rege persan prelua tronul, participa la eveniment la Pasargadae, locul mormântului regelui Cirus, unde se îmbrăca într-o uniformă aspră de piele şi mânca o masă rituală pe bază de smochine, lapte acru şi frunze de terebint. Această ceremonie străveche reamintea de vechile legende ale tinereţii lui Cirus din societatea nomadă de odinioară din Persia; după masă, noul rege îşi punea chiar mantia regelui Cirus. Alexandru ştia de la autorii greci şi de la prietenii perşi cât de mult venerau perşii amintirea lui Cirus şi, curând, avea să arate o preocupare faţă de Cirus în propriul lui mod de a se face cunoscut. Dar numai în *Alexandria* se spune că a emis o proclamaţie pentru toţi perşii ca nou rege al Asiei în care spunea că va menţine tradiţiile la fel ca înainte. Nu se ştie dacă a învăţat să vorbească persana fluent şi, deşi a angajat curând magi din est, nu a poruncit niciodată să se ţină această ceremonie regală tradiţională. El era un străin care incendiase Persepolisul şi nu putea înţelege ritualuri nomade atât de vechi. Dar ritualurile urmau să supravieţuiască mult timp după ce realizările sale fuseseră uitate.

Totuşi, el se apropia şi de Iranul exterior, unde o măsură cuvenită a tradiţiei se aştepta de la orice pretendent la regatul persan. În acest demers, Alexandru poate că şi-a jignit generalii vârstnici, dar trebuia să fie posibil un compromis între scrupulele macedonene şi aşteptările orientale. Dacă ar fi fost slab sau lipsit de imaginaţie, nu ar fi încercat niciodată. Nu era nici una, nici alta, şi în câteva săptămâni curtea lui avea să fie plină de bârfe şi de presupuneri.

Mai întâi s-a asigurat de propria lui situaţie. Părăsind locul uciderii lui Darius, s-a întors la corpul principal al trupelor sale şi, după o scurtă odihnă, i-a condus de la marginile deşertului până la trecătorile munţilor Elburz, îndreptându-

se spre nord, spre Marea Caspică, prin păduri de stejari şi castani, prin râpe şi bârloguri de lupi şi de tigri. Se ştia despre curtenii lui Darius şi trupele greceşti care îl slujiseră până la capăt că se refugiaseră în aceste păduri. Într-o săptămână, fostul vizir, unul dintre ucigaşii lui Darius, promisese predarea în schimbul unei iertări atribuite ulterior farmecelor eunucului său însoţitor. Iertarea a aparţinut unei politici mai puţin autoindulgente, prin care cei care se predau trebuiau cruţaţi, pentru că Alexandru a început să se preocupe mai puţin de pedepsirea ucigaşilor lui Darius decât de ademenirea nobililor perşi din păduri în suita lui, unde puteau contribui cu problemele de limbă şi de guvernare. Eunucul a fost într-adevăr o figură demnă de respect, deoarece dintre toate descoperirile din lunile premergătoare evenimentelor de la Marea Caspică, nici una nu avea să se dovedească mai preţioasă sau mai remarcabilă; cu Bagoas Persanul, Alexandru a început o aventură care a durat toată viaţa.

Numele Bagoas era bogat în amintiri recente şi neplăcute; cu circa zece ani mai înainte, un Bagoas, tot eunuc, îşi făcuse renume ca general persan în Egipt, apoi slujise în vestul Asiei, unde îl trimisese pe Hermeias, primul patron al lui Aristotel, la moarte. Atunci îl otrăvise pe predecesorul lui Darius şi îl făcuse rege pe Darius, dar a fost otrăvit el însuşi, au spus unii, drept mulţumire; faimosul său domeniu împădurit din Babilon îi fusese acum dăruit lui Parmenion. Dar se spune că Bagoas al lui Alexandru era tânăr şi extrem de chipeş – o listă a ofiţerilor lui Alexandru îl onorează pe „Baguas, fiul unui anumit Pharnuches”, care probabil avea legături cu coasta elenizată a Asiei. În acest caz, ar fi putut fi bilingv, şi probabil că nu era altceva decât un tânăr eunuc de curte iubit pentru aerele şi graţia sa. Nu ne putem decât închipui ce gândea Hephaestion despre el, deoarece marea importanţă a lui Bagoas a fost trecută cuviincios sub tăcere de prietenii lui Alexandru. Deci, cel mai uimitor dintre toţi apropiaţii lui Alexandru este, de asemenea, şi cel mai puţin cunoscut, dar rolul său nu trebuie minimalizat; o sursă binevoitoare de informaţii persane, el a fost şi cea mai directă dovadă că Alexandru găsise compania orientalilor

agreabilă şi, în câteva săptămâni, Bagoas era considerat primul semn al timpurilor noi.

Continuând să atragă susţinători din sălbăticie, Alexandru a oferit noi condiţii de angajare celor 1 500 de mercenari greci care îi fuseseră devotaţi lui Darius. În primul rând au protestat, apoi au acceptat propunerea, care încă îl recunoştea pe Alexandru ca lider aliat. Cei care se alăturaseră Persiei înainte ca Filip să declare război urmau să fie lăsaţi liberi, în timp ce aceia care luptaseră împotriva decretelor aliaţilor greci urmau să se înroleze în armata lui Alexandru cu acelaşi ritm de plată. Bogat şi necontestat, Alexandru se îndepărtase de masacrul „rebelilor” greci de la Granicus; apoi a plecat scurtă vreme să vâneze triburile de pe dealurile din jur; preţ de o glorioasă clipă, localnicii au reuşit să-l prindă în ambuscadă pe Bucefal, dar după ce, cuprins de mânie, Alexandru i-a ameninţat cu distrugerea, aceştia s-au predat şi au dat calul înapoi. Atacarea năprasnică a tribalilor munteni nu a făcut decât să-i impresioneze pe noii lui prieteni perşi, deoarece autoritatea regilor lor se împiedicase de multă vreme de aceste populaţii inaccesibile.

Reunit cu trupele sale, Alexandru a coborât de pe versanţii muntelui până la Zadracarta, capitala regiunii Gorgan, în apropiere de malul sudic al Mării Caspice. Intrase în jungla luxuriantă a unui peisaj tropical, abundent în provizii şi împrospătat de ploi de vară: nici un grec nu mai văzuse aşa ceva până atunci, şi ofiţerii săi au fost desigur impresionaţi: au remarcat brazii argintii, stejarii viguroşi şi falezele de pe malul mării, peste care „se revărsau râuri, lăsând loc nativilor să sărbătorească şi să aducă jertfe în peşterile de dedesubt, încălzindu-se la lumina soarelui şi uitându-se la apa care trecea inofensiv deasupra, în timp ce în faţa lor se întindeau marea şi un ţărm atât de umed încât era acoperit de iarbă şi de flori viu colorate”. Marea în sine nu era mai puţin fascinantă. Din porunca primului rege Darius, fusese explorată cu două sute de ani înainte de Scylax, un marinar din Caria, care ajunsese la ţărmurile sale nordice cu o barcă mică şi dovedise că o altă întindere de uscat se afla dincolo. Faptele nu erau bine cunoscute în Grecia, deşi Aristotel ar fi

putut să i le povestească fostului său elev şi, deoarece mulţi credeau că Oceanul exterior al lumii curgea în jurul coastei de nord a Asiei, Alexandru se întreba acum dacă Marea Caspică nu era cumva un golf al Oceanului. Pentru prima dată, a avut senzaţia că se află la o margine posibilă a lumii şi, indiferent dacă astfel de emoţii au contat sau nu pentru el, la sfârşitul vieţii el se va întoarce la un plan pentru a-i descoperi adevărul. Între timp, însoţitorii săi gustaseră apa din Marea Caspică şi remarcaseră dulceaţa, păstrată până în zilele noastre, fiind amuzaţi şi de şerpii de apă întâlniţi acolo. Dar nu au reuşit să-i estimeze întinderea, şi timp de cincisprezece zile s-au relaxat la Zadracarta, în timp ce Alexandru aducea sacrificii zeilor săi obişnuiţi şi organiza primele jocuri atletice la care asistaseră vreodată oamenii din Gorgan. Pe parcursul acelor două săptămâni ne-au parvenit două evenimente, unul la fel de romantic pe cât a fost celălalt de important.

Se spunea că pe malul Mării Caspice a venit regina amazoanelor, însoţită de 300 de femei pe care le-a lăsat cu prudenţă în afara taberei macedonene. Cu un singur sân şi instruită în război, ea i-a spus lui Alexandru că doreşte să-i poarte copilul. În pofida lui Bagoas, faptul că „pasiunea femeii este mai aprigă decât a regelui l-a convins să petreacă treisprezece zile întru satisfacerea dorinţelor ei". Dar nici unul dintre istoricii din suita lui Alexandru nu a fost pregătit să susţină această poveste controversată, nici măcar uşierul principal al curţii care ar fi putut primi regina în prezenţa sa, şi, prin urmare, trebuie să fie respinsă ca legendă. Grecii localizaseră multă vreme amazoanele lângă Marea Neagră, nu fără motiv, triburile de acolo fiind matriarhale şi conduse de femei. Dar Marea Neagră se afla la sute de kilometri distanţă de Marea Caspică, iar vizita reginei amazoanelor a fost inventată de doi istorici care făcuseră prima oară această confuzie geografică. Poate că o regină din apropiere a făcut apel la tabără; cu siguranţă, amazoanele erau prea faimoase ca romanticii să admită că Alexandru nu le primise.

Deşi cruţat de o aventură cu o amazoană, Alexandru nu stătuse degeaba. La Zadracarta, nobili perşi au continuat să i se alăture din refugiile lor de la poalele Elburzului: unii

erau foşti satrapi; unul, Artabazos, era un fost prieten invitat al curţii lui Filip. Tată al lui Barsine, amanta persană a lui Alexandru luată la Issos, acesta a adus nu mai puţin de şapte fii, interpreţii şi slujbaşii mărunţi ai viitorului. Politica graţierilor gratuite şi aventura cu Barsine sporiseră util efectivul de orientali al lui Alexandru. Acelaşi grup de colaboratori perşi a jucat un rol central în planurile privitoare la imperiu de-a lungul întregii sale vieţi. A fost prudent şi politicos din partea lui să facă această nouă nobilime să se simtă ca acasă şi, în conversaţii, discutau probabil despre aceleaşi lucruri pe care le ştiau dintotdeauna pe vremea unui rege persan. Alexandru nu a mai stat pe gânduri; ca moştenitor al lui Darius şi admirator al lui Bagoas, a început să poarte anumite părţi ale costumului regal persan.

Este important să înţelegem exact cum a făcut-o. A refuzat excese ale mezilor precum pantalonii regali sau robele cu mâneci, şi nu se ştie dacă a purtat tiara rotundă sau pălăria regală. S-a mulţumit cu tunica lui cu dungi purpurii şi albe, cu cingătoarea şi cu panglica sau cu diadema pe care le purtaseră anterior regele şi Rudele Regale. Acum, diadema era destinată numai regelui, purtată fie în jurul pălăriei purpurii macedonene, fie înfăşurată uneori în jurul capului gol. Însoţitorilor săi li s-au dat pălării şi mantii violet asemănătoare, tivite cu purpură, precum purtătorii oficiali ai veşmintelor de purpură de la curtea persană; ei au fost totodată invitaţi să-şi înfrumuseţeze caii cu hamuri şi harnaşamente persane. În continuare, accesul la Alexandru era controlat, ca şi în Persia, de aprozi şi purtători de sceptru, al căror ofiţer-şef era grecul Chares din Lesbos, probabil bilingv, care ulterior a scris memorii pitoreşti. De asemenea, concubinele lui Darius, din câte se spune, au fost repuse în drepturi, „în total trei sute şaizeci şi cinci”, potrivit grecilor, cărora le plăcea să numere obiceiurile persane ca fiind egale cu zilele din anul babilonian pe care îl urmau. Concubinele nu mai sunt menţionate în alte surse şi este puţin probabil să fi fost la îndemână în sălbăticia Mării Caspice. Dar mai devreme sau mai târziu, fără îndoială, Alexandru le-a recrutat.

O astfel de reorganizare a stârnit comentarii. „Acum”, a scris istoricul său roman, patru sute de ani mai târziu, „Alexandru a dat frâu public pasiunilor sale şi şi-a transformat înfrânarea şi stăpânirea de sine în aroganţă şi dezmăţ.” Această temă banală a ratat în totalitate ideea, pentru că Alexandru nu a fost nici măcar primul rege grec care a purtat diadema sau veşmântul persan. În ultimii şaizeci de ani, tiranii Siracusei din Sicilia îl preluaseră succesiv, nu din cauza vreunei legături cu Persia, ci pentru că au crezut, în mod greşit, că regele persan era considerat un zeu întrupat şi, de asemenea, doreau să fie văzuţi cu veşmântul acestuia pentru a-l reprezenta pe zeul Zeus pe Pământ. Aceste nuanţe ale religiei nu trebuie ignorate de observatorul grec ocazional care l-a văzut acum pe Alexandru cu o diademă şi ştia cum îşi evidenţiase relaţia cu Zeus. Toate acestea nu făceau parte din scopul lui Alexandru, care era politic, dar modest. El a refuzat cele mai fastuoase veşminte persane, deoarece ofiţerii săi s-ar fi simţit lezaţi, şi intenţiona să poarte restul doar în prezenţa orientalilor. Dar purtarea diademei a instaurat o modă durabilă: va fi purtată de succesorii săi atunci când fiecare îşi va revendica moştenirea asiatică şi, la 150 de ani de la moarte, era încă imitată de îndepărtaţii regi greci din Bactria, izolaţi de Occident în Iranul exterior. Se spune că el însuşi a numit-o „prada victoriei”, dar a fost şi o concesie pentru noua sa poziţie: ca rege, şi nu ca agent al răzbunării greceşti, se îndrepta spre centrul triburilor iraniene şi adoptase folosirea prudentă a unei părţi a veşmintelor cu care erau obişnuiţi supuşii săi. După trei victorii dificile, aceste câteva obiceiuri persane pot părea un gest irelevant. Dar mai aveau să urmeze, şi chiar şi acestea câteva aveau importanţă: când Iulius Caesar a plănuit să invadeze Imperiul Part pe urmele lui Alexandru, cei de la Roma doreau ca el, ca măsură de precauţie adecvată, să fie îmbrăcat în costum persan, cu diadema pe cap, înainte să fi pus măcar piciorul în Asia.

Pentru suita lui Alexandru aceste schimbări sugerau noi ambiţii. Alexandru vorbise despre cucerirea Asiei, dar, ca moştenitori ai lui Darius, ei au înţeles acum că Asia avea să însemne întregul Imperiu Persan şi că nu se pot întoarce

până când acesta, cel puţin, nu va deveni al lor. Urma să fie un marş greu, pentru că Alexandru dorea cu ardoare cele două regate, iar un detaliu din cancelaria lui clarifică totul. Scrisorile, ca întotdeauna, aveau nevoie de atenţia lui zilnică, dar nu le mai concepea cu formele de salut politicos decât atunci când le scria lui Antipater şi lui Phocion, un politician atenian de încredere; în altă parte, peste tot, a folosit formularea „Noi” a regalităţii, titlul cuvenit unui monarh absolut. Scrisorile trimise spre Europa le pecetluia cu fostul său inel, dar cele care se refereau la Asia erau pecetluite cu sigiliul antic al regilor perşi.

Astfel de ambiţii nu ar fi apărut dacă Alexandru nu ar fi testat terenul. Cu trei săptămâni înainte, el aşteptase restul armatei după capturarea lui Darius lângă Damghan; era obosit şi tocmai primise veşti că cumnatul său, Alexandru, rege al Epirului, murise în luptă în sudul Peninsulei Italice. Şi-a campat oamenii ca să jelească lângă drumul care ducea la Khavar; timp de trei zile şi-au aşezat tabăra într-o fortăreaţă pe care au redenumit-o Hecatompylos, „oraşul celor o sută de porţi”, datorită poziţiei sale pe drumurile locale. Un secol mai târziu, cetatea se mărise şi devenise cea mai veche capitală a Imperiului Part şi, deşi mulţi i-au căutat faimosul sit, abia în 1966 măsurătorile controversate ale propriilor topografi ai lui Alexandru au contribuit la redescoperirea sa. La cinci kilometri sud de drumul spre Porţile Caspice se află un grup de movile înalte la Shah-i-Qumis, înălţându-se ca nişte stânci pe o câmpie aridă. La nord şi la vest se ridică vârfurile îndepărtate ale munţilor Elburz, dar în toate celelalte părţi, peisajul este sterp, alcătuit dintr-un platou fără copaci şi deşertul de sare Dasht-i-Kavir. Aici Alexandru şi-a adunat trupele şi le-a cerut să facă linişte sub soarele de iulie. În oraşul cu o sută de porţi, el le-a spus oamenilor săi despre numeroasele lor victorii din trecut, despre necesitatea de a relua o cucerire, despre uşurinţa cu care Orientul avea să le aparţină. Văzuseră sfârşitul cruciadei lor şi moartea lui Darius îi făcuse să vorbească despre casă. Dar Alexandru a luat în râs un astfel de zvon comun. Şi-a îmbărbătat soldaţii până când epuizarea i-a părăsit şi ambiţiile lor păreau să se întindă până la orizontul îndepărtat. Apoi, după ce le-a

stârnit fervoarea, s-a oprit. S-a aşternut o clipă de tăcere, răsplata celor mai mari discursuri; apoi, ca valurile mării umflate de vânt, a venit strigătul de încuviinţare: Condu-ne; condu-ne oriunde vrei.

CAPITOLUL DOUĂZECI

Prin purtarea diademei, Alexandru revendicase întregul imperiu al lui Darius. Pentru a-l câştiga, trebuia să lovească spre est în fortăreţele Afghanistanului prin pasuri montane şi stepe de nisip. „În Khorasan”, spune un proverb persan, „opririle de pe Drumul Regal sunt la fel de nesfârşite ca flecăreala femeilor”, iar în faţă se întindeau un spaţiu vast şi o lume tihnită, unde singura forfotă era cea a solului regal pe Drumul Regal. Nu era nimic de câştigat din bazinul central al Iranului, la sud şi sud-est, deoarece aparţinea Deşerturilor Sării şi al Morţii şi, prin urmare, fusese ignorat de drumuri şi de colonişti. La fel ca orice călător, el avea să îi dea ocol; aşa că, spre est de la baza sa din Gorgan, a mărşăluit printr-un peisaj ce se întindea fierbinte la nesfârşit, flămând, dar conştient că acesta era doar o etapă preliminară pentru o lume de triburi şi de nobili până atunci necunoscută grecilor.

Fără provizii, a trebuit să treacă la un marş rapid, armata fiind în continuare redusă numeric după ce o parte dintre unităţi fuseseră detaşate la Hamadan; după şase sute cincizeci de kilometri, s-a oprit în Meshedul modern, unde însoţitorii săi perşi le-au explicat topografilor din tabără că acum au de ales între două rute. Una, viitorul Drum al Mătăsii din China, conducea spre nord-est prin zone de deal şi deşert, trecând prin oaza Merv până în provincia Bactria, unde se povestea că rebelul Bessos, unul dintre ucigaşii lui Darius, „îşi purta tiara în poziţie verticală”, un simbol al regalităţii, „şi s-a proclamat rege al Asiei” cu ajutorul refugiaţilor perşi, al nomazilor şi al nobilimii locale. Cealaltă, tot spre Bactria, se îndrepta spre sud pornind din Meshed, către dunele şi câmpiile ierboase ale Sistanului, apoi o cotea spre nord-est până în valea Helmand, în inima

munţilor Hindukuş, şi de acolo, prin oricare dintre cele patru trecători înalte, spre noile dominioane ale lui Bessos, de-a lungul malurilor fluviului Oxus. Pentru moment, Alexandru a preferat prima dintre aceste două variante, o distanţă de două ori mai mică decât ocolul sudic.

A fost încurajat în alegerea sa de oportunităţi locale. Meshed se întindea la graniţa satrapiei antice Aria, pe care perşii o numeau Hariva, şi, după cum sugerează şi numele, era centrul triburilor iraniene care locuiseră acolo de cel puţin cinci sute de ani; denumirea Ariana, de unde Iranul modern, fusese folosită de ţările estice de dincolo de el, chiar până la graniţele cu Punjabul. Este posibil ca din Aria, situată în mijlocul oazei Hariva şi udată de râul Hari-Rud, iranienii să se fi năpustit mai întâi spre vest în primele lor năvăliri tribale: o astfel de istorie ar fi complicat considerabil pentru moştenitorul lui Darius traversarea, să nu mai vorbim de controlul provinciei, dacă satrapul său Satibarzanes nu ar fi venit la Meshed şi nu s-ar fi predat la graniţă. Conducător al cavaleriei arienilor la Gaugamela şi apoi, la fel ca Bessos, un ucigaş al lui Darius, el a fost totuşi repus în funcţia sa înaltă şi i s-a dat un escadron avansat de suliţaşi călare, iranieni ca el, pentru a-i controla pe macedoneni în timp ce treceau pe lângă hotarul provinciei sale, prea dornici să o prade pentru aprovizionare. Prin urmare, favorizând un asasin regal, Alexandru s-a pregătit să urmărească altul, dar mai întâi de toate surplusul de bagaje a fost îngrămădit în căruţe şi adunat în centrul taberei; apoi Alexandru a dat foc mai întâi propriei căruţe, şi celorlaltora numai atunci când propriul exemplu fusese observat. De acum înainte, animalele de povară aveau să fie mijlocul de transport pe drumuri prea accidentate pentru roţi. Armata a acceptat pierderea bruscă a bagajelor ştiind că şi Alexandru a avut de suferit; cel puţin li s-a permis să-şi păstreze concubinele localnice.

Satibarzanes a plecat cu gărzile în îndepărtata capitală a provinciei sale şi, pornind din Meshed la mijlocul lunii august, Alexandru a continuat spre est pe Drumul Mătăsii, intenţionând încă să-l alunge pe pretendentul Bessos din îndepărtata sa bază de la Balh. Nici nu ajunsese prea departe de-a lungul marginii satrapiei arienilor, când veşti

grave l-au obligat să se grăbească spre sud, până în centru; Satibarzanes îi ucisese gărzile, ridicase la revoltă 2 000 de călăreţi şi blocase citadela capitalei sale. În două zile, Alexandru a ajuns cu o forţă armată aleasă spre sud-est, cale de o sută cincisprezece kilometri, până la Artacoana, capitala, unde represaliile nu puteau fi decât nemiloase, întrucât încrederea fusese trădată. Rebelii s-au refugiat pe un deal împădurit abrupt, dar tufărişul a fost incendiat, iar cei care se adăposteau la pământ au murit sufocaţi de fum sau arşi; la Artacoana, turnurile de asediu au străpuns zidurile oraşului şi toţi rebelii aveau să fie ucişi sau luaţi în sclavie. Alexandru a ordonat ca restul să fie mutaţi pe locul care urma să fie redenumit Alexandria, întărit de ziduri noi şi de veterani macedoneni. Rezultatul supravieţuieşte încă în Herat, succesorul său modern, dar nu pentru ultima oară în Orient, o Alexandrie nu dezvoltase decât clădirile unei vechi cetăţi persane şi ale curţii satrapice. Între timp, Satibarzanes nu era de găsit. La ştirea despre înaintarea lui Alexandru, scăpase pe valea Hari-Rud şi dispăruse la poalele munţilor Hindukuş pentru a colabora cu Bessos. Făcuse o mare greşeală şi avea să se dovedească stăruitor.

În loc să-l urmărească, Alexandru şi-a inversat planurile. Nu avea să se întoarcă pe Drumul Mătăsii din nord-est, unde se apropia direct de adepţii lui Bessos; avea să încredinţeze Aria unui persan, poate fiul lui Artabazos, cel mai de încredere oriental al său, şi să urmeze traseul mai deviat spre sud, până la Sistan, valea Helmand şi, în cele din urmă, trecătorile peste masivul central al munţilor Hindukuş. A fost o decizie importantă, plină de surprize şi de greutăţi, dar nu fără simţ strategic. Satibarzanes era încă necapturat pe drumul alternativ mai scurt, şi Alexandru nu ar fi dorit să se întâlnească prima dată cu el şi cu Bessos la sfârşitul toamnei, într-o vale aridă care să permită o ambuscadă. Şi despre satrapul din Sistan se ştia că îl ucisese pe Darius. Dacă era ignorat, ar fi fost posibil să se ralieze cu Bessos şi să blocheze ariergarda lui Alexandru. Dintre cei trei duşmani, el trebuia să fie eliminat mai întâi.

Încurajat de 6 000 de soldaţi care sosiseră ca întăriri de la Antipater şi din vest, Alexandru a mărşăluit de la Herat până la graniţele Sistanului, înspăimântându-l atât de tare

pe satrap, şi el ucigaş al lui Darius, încât bărbatul s-a refugiat la cei mai apropiaţi indieni din Punjab. Dar curând aceştia l-au arestat şi l-au trimis înapoi pentru a fi executat „pentru crima lui împotriva lui Darius”; la acea vreme Alexandru învăţase pericolele îndurării şi a preferat să apară ca răzbunătorul drept al lui Darius. La începutul toamnei, Sistanul nu este un loc care să ofere duşmanilor o a doua şansă: câmpiile sale prăfuite sunt străbătute de vântul sezonier de o sută douăzeci de zile, care se furişează printre stânci şi dune de nisip din nord-vest şi rostogoleşte pământul în nori cenuşii atât de mari încât un om abia de poate să stea în picioare, darămite să mărşăluiască cu o sarissa. Tufe şi tufişuri înverzite sunt lăsate fără frunze, o mare problemă pentru caii lui Alexandru care păscuseră imprudent frunze otrăvitoare de laptele-cucului lângă Herat. În ce-i priveşte pe cei 32 000 de oşteni, aproape au rămas fără hrană într-o ţară în care recolta este strânsă devreme pentru a scăpa de vânturile tăioase: corturile au fost, aşadar, strânse pentru un popas de nouă zile la Farah, unde se afla palatul satrapului local de la marginea de nord a Sistanului modern.

Flămânde şi lovite de vânt, trupele puteau fi iertate că îl invidiau pe Parmenion, rămas la Hamadan, pentru absenţa sa oportună. În ultimele trei luni, generalul în vârstă rămăsese la comunicaţii, poate un semn al pensionării iminente, pentru că împlinise şaptezeci de ani. Absenţa lui a susţinut mai degrabă această suspiciune. Ultimele lui ordine cunoscute fuseseră să i se alăture lui Alexandru la Gorgan în iulie, dar el nu apăruse şi era filantropic să îţi dai seama că ordinele fuseseră anulate în favoarea rămânerii. Parmenion fusese lăsat cu aproximativ 25 000 de oameni – traci, mercenari veterani, tessalieni, călăreţi peonieni – şi cu 6 000 de însoţitori infanterişti ale căror patru batalioane primiseră ordinul să supravegheze sosirea tezaurului la Hamadan. Cleitos fusese însărcinat să înainteze cu aceste patru batalioane imediat după ce îşi vor fi terminat treaba, dar încă nu ajunseseră la Alexandru după sosirea acestuia în Sistan. Chiar dacă erau pe drumul dinspre Hamadan, Parmenion păstra o forţă considerabilă. Încă mai controla aproape 20 000 de soldaţi într-o perioadă în care Alexandru

avea puţin peste 30 000 în propria tabără. Echilibrul forţelor între rege şi general era aproape egal; la Farah generalul avea să fie protagonistul unei ultime scene memorabile: „La adăpost de primejdiile de afară, Alexandru a fost brusc atacat chiar în casa lui”. A fost o întâmplare cât se poate de misterioasă. Cei care ar fi putut cunoaşte adevărul nu au spus prea multe despre asta, alţii au brodat pe marginea subiectului, făcând presupuneri bazate pe zvonuri şi din auzite.

Potrivit lui Ptolemeu, un complot îi fusese dezvăluit lui Philotas, fiul lui Parmenion, care nu a reuşit să transmită raportul lui Alexandru, chiar dacă vizita cortul regelui de două ori pe zi. O a doua versiune completează detaliile şi, în absenţa altor amănunte mai convingătoare, trebuie crezută. Se spune că totul a început când un macedonean numit Dimnos i-a spus iubitului său imberb că există un plan pentru uciderea regelui. El a dat numele conspiratorilor şi a dezvăluit în mare secret că tentativa urma să aibă loc peste trei zile. Dar iubitul său era tânăr şi indiscret. El i-a dezvăluit secretul fratelui său Cebalinos şi, ca toţi tinerii care dezvăluie secrete, i-a cerut să facă ceea ce tocmai încălcase: să păstreze complotul pentru sine. Însă Cebalinos s-a pierdut cu firea. A fost şocat şi nu a dorit să fie complice la crimă, aşa că a mers la cel mai înalt ofiţer pe care îl cunoştea şi i-a spus tot ce aflase de la fratele său. Ofiţerul era Philotas, fiul lui Parmenion.

De două ori pe zi, Philotas mergea la cortul lui Alexandru, dar timp de două zile a amânat să cerceteze informaţiile de la Cebalinos, spunând că regele fusese ocupat şi că nu exista nici o şansă să ridice problema în prezenţa sa. Cebalinos a devenit bănuitor. Timpul trecea, aşa că s-a adresat unuia dintre pajii regali pe care i-a găsit de pază în sala armelor. Pajul avea acces intim la rege şi imediat s-a îndreptat spre baia regală, unde l-a găsit pe Alexandru îmbăindu-se. Complotul a fost raportat şi s-a poruncit arestarea celor în cauză. Cebalinos şi-a spus povestea, scuzându-se ca un informator loial; Dimnos a fost convocat ca sursă a probelor, dar s-a sinucis, probabil înainte să poată fi audiat. Regele îşi pierduse primul său martor şi rămăsese cu o listă trunchiată de nume, transmisă de

Dimnos iubitului său şi de iubit fratelui său. Doar un singur fapt era clar: lui Philotas i se spusese despre un complot, dar trecuse sub tăcere vestea în ultimele două zile. Era nevoie de investigaţii rapide.

În acest punct, probabil greşit, drama se intensifică datorită istoricului său roman, care brodează pe baza relatărilor originale la patru sute de ani după eveniment. În primul rând, se spune că Alexandru l-a primit pe Philotas singur, şi când Philotas a implorat iertare, Alexandru i-a întins mâna dreaptă ca semn că neglijenţa lui nu trebuia pedepsită. Philotas a părăsit cortul şi Alexandru şi-a chemat imediat prietenii cei mai apropiaţi pentru a le cere părerea. Nu aveau nici o simpatie pentru Philotas şi erau îndemnaţi de loialul Crateros să profite de ocazie şi să-l întoarcă pe rege împotriva lui. Această încurajare s-a dovedit decisivă.

În acea seară, Philotas urma să ia masa în cortul regal. A sosit punctual, a fost primit fără comentarii de prietenii care îl detestau şi şi-a ocupat locul lângă Alexandru. Pe chipuri nu se citea nici o schimbare de dispoziţie. Din vorbă în vorbă, oaspeţii au ajuns să discute despre ordinele lor de a doua zi; armata trebuia să părăsească tabăra în zori şi, în aşteptarea unei zile grele de marş, petrecerea s-a încheiat la o oră rezonabilă. Philotas s-a retras în cortul său, dar la miezul nopţii l-a trezit tropăitul purtătorilor de scut regali: veniseră să-l pună în lanţuri. Toate drumurile din afara taberei fuseseră blocate împotriva evadării sale.

Această punere în scenă, deşi vivace, este mai mult decât probabil să fi fost inventată pentru un cititor roman, obişnuit cu o astfel de disimulare din partea împăraţilor lor. Alexandru şi-a permis să acţioneze direct, iar Ptolemeu, singurul martor ocular, spune că Philotas a fost arestat şi adus în faţa macedonenilor, unde Alexandru l-a acuzat „energic”; Philotas s-a apărat, dar „informatorii s-au prezentat şi i-au condamnat pe el şi pe asociaţii săi pentru mai multe acuzaţii evidente”, conspiraţia fiind fără îndoială printre ele, „şi mai ales deoarece Philotas însuşi aflase despre un complot, aşa cum a recunoscut chiar el, dar a trecut sub tăcere orice menţiune despre acesta”. Philotas şi „cei care l-au ajutat să conspire” au fost străpunşi cu lancea de macedoneni. Alţii au spus, probabil greşit, că,

după procesul său, Philotas a fost torturat până când a mărturisit şi abia apoi a fost omorât prin lapidare. Mărturia lui, dacă este adevărată, spune mai mult despre tortură decât despre vinovăţia sa: Ptolemeu, se pare, nu a adăugat o astfel de „dovadă” a complicităţii victimei, nici măcar lapidarea care a sugerat vinovăţia lui Philotas. Pedeapsa cu moartea este publică, implicând o mulţime care, prin urmare, trebuie să creadă în crima victimei sale.

Nemulţumit cu şapte vinovaţi, Alexandru şi-a extins ancheta. Printre ofiţerii săi se aflau patru fraţi din familia Tymphiot din ţinutul muntos, periculoşi din cauza prieteniei lor cu Philotas. Unul dintre ei avusese de multă vreme înaltul rang de căpetenie a unui batalion de falange; un altul fugise de îndată ce Philotas a fost arestat, şi fuga lui a fost atât de suspectă încât ceilalţi trei au fost aduşi în faţa soldaţilor şi judecaţi pentru viaţa lor. Dar apărarea lor a fost convingătoare şi au reuşit să se achite; îndată au cerut permisiunea să-l aducă înapoi pe celălalt frate, o solicitare care părea să le garanteze nevinovăţia şi, astfel reabilitaţi, şi-au păstrat poziţiile de încredere. Amyntas a murit după o rană de săgeată două luni mai târziu; Attalos a preluat brigada fratelui său mort şi, în cele din urmă, s-a căsătorit cu o fiică a lui Perdiccas, o alianţă bine gândită; Polemon a făcut progrese datorită căsătoriei fratelui său şi a reapărut după moartea lui Alexandru ca amiral în flota lui Perdiccas. Sunt un exemplu rar de familie care a supravieţuit unei crize şi a susţinut o stea în ascensiune.

Încă o dată, povestea avea mai multe dedesubturi decât sugerase Ptolemeu. Trecuseră trei ani de când Alexandru din Lincestis fusese ţinut sub pază ca posibil trădător şi, între timp, îl urmase peste tot pe rege ca prizonier prea periculos pentru a fi abandonat. Era acum momentul să fie înlăturat în public; poate că fusese implicat în complot, poate că nu era altceva decât un suspect plauzibil, dar Alexandru a aranjat ca liderul purtătorilor de scut să înceapă punerea sub acuzare în faţa unei armate care era gata să se aştepte la trădare la tot pasul. Alexandru din Lincestis a aflat despre caz, a şovăit şi nu a avut ce să răspundă, poate pentru că acuzaţiile treceau dincolo de adevăr, poate pentru că fusese implicat în complotul unui

obscur oriental numit Sisines de care nu-şi amintea nimic. Cei care veniseră să caşte gura la proces l-au omorât cu suliţele, iar incidentul a fost prea neplăcut pentru istoriile lui Ptolemeu şi Aristobulos, semn al sentimentelor pe care l-ar fi putut trezi.

Continuarea a fost prea infamă pentru a fi trecută sub tăcere. Într-o criză de furie, Alexandru şi-a îndreptat gândurile către cel mai periculos suspect dintre toţi. Philotas era fiul lui Parmenion; Parmenion se afla la câţiva kilometri distanţă în Hamadan, comandând trezoreriile, răspântiile imperiului şi până la 20 000 de soldaţi. De asemenea, exista pericolul lui Cleitos şi al celor 6 000 de macedoneni; încă nu se alăturaseră armatei şi, în cel mai bun caz, se aflau la câţiva kilometri de Hamadan. Parmenion îi putea convoca şi putea înclina balanţa dintre cele două jumătăţi ale armatei dacă se ajungea la o luptă deschisă. Însemna o lună de marş înapoi la Hamadan, pe un drum încă ameninţat de Satibarzanes.

Ca de obicei, Alexandru cunoştea mijloacele şi omul potrivit pentru această treabă. A trimis după Polydamas, un prieten al lui Parmenion, care a sosit îngrozit, temându-se că prietenia lui îl va costa acum viaţa. Alexandru a profitat de temerile lui şi i-a spus doar cât trebuia să ştie; când Polydamas a auzit ce era necesar, a ascultat, mulţumit că trecutul nu trebuia folosit împotriva lui. Urma să ducă scrisori către Parmenion, una de la Alexandru, alta semnată cu sigiliul lui Philotas; trebuia să dea ordine scrise generalilor aflaţi sub comanda lui Parmenion. Călătoria era urgentă, iar drumul principal nu era nici direct, nici sigur; trebuia să se îmbrace ca un băştinaş şi să călătorească pe cămilă direct prin deşertul Dasht-i-lut. Două călăuze aveau să îi arate calea, în timp ce fraţii săi mai mici erau reţinuţi ca ostatici.

Polydamas s-a grăbit să îşi ducă la îndeplinire nevinovata misiune. Cămilele erau pregătite; deşertul nu le-a făcut nici o problemă. În a unsprezecea zi au ajuns la Hamadan, după ce au redus călătoria cu trei săptămâni şi au arătat acea viteză remarcabilă prin terenuri deşertice care avea să îi transforme mai târziu în vârful de lance al armatelor arabe. Generalii lui Parmenion au fost căutaţi, aşa cum se

poruncise, şi li s-a încredinţat mesajul scris; căpetenia lor, un nobil macedonean, le-a spus că ar fi fost cel mai bine să se vadă cu Parmenion în dimineaţa următoare. Generalii s-au adunat la sfat, iar mesagerul s-a retras.

Curând după ivirea zorilor, Parmenion era gata să-şi primească oaspetele. Făcea o plimbare, s-a spus, în grădinile palatului Hamadan, cu generalii alături; venirea prietenului său l-a mulţumit şi, după o îmbrăţişare, a început să-şi desfacă scrisorile. În primul rând, o însemnare de la Alexandru cu veşti despre o altă expediţie; apoi, un mesaj ce părea să poarte pecetea fiului său Philotas. A început să-l citească „cu o expresie de plăcere vădită”, când generalii săi şi-au scos pumnalele şi au început să-l înjunghie.

Abia atunci Polydamas şi-a dat seama de oroarea misiunii sale; nu fusese trimis cu un mesaj tactic, ci cu ordinul de ucidere a prietenului său. Fiind bine cunoscut lui Parmenion, nu trezise bănuieli.

Vestea a provocat tulburare în Hamadan. Soldaţii au ameninţat cu revolta dacă ucigaşii nu se vor preda şi nu s-au liniştit până când scrisorile lui Alexandru nu au fost citite cu voce tare, explicând că Parmenion şi Philotas conspiraseră în chip ruşinos împotriva vieţii regelui. Acest lucru a fost suficient pentru a-i mulţumi pe cei umili şi, în cinci săptămâni, unii dintre ei se alăturaseră trupelor principale ale lui Alexandru în Sistan. Dar ceea ce a fost suficient de bine pentru armată nu este suficient de bine pentru istorie. Morţile lui Philotas şi Parmenion au însemnat momente de mare criză ale căror efecte s-au resimţit la întreg nivelul înaltului comandament şi au nevoie de o investigaţie prudentă.

Nu există îndoială că, într-adevăr, se pusese la cale un complot împotriva regelui. Dimnos, primul care a dezvăluit aceste informaţii, se sinucisese când a fost chemat să dea mărturie; o astfel de sinucidere promptă se poate datora doar unei conştiinţe vinovate, pentru că ştia că va muri şi nu intenţiona să vorbească primul. În ce priveşte numele pe care le dezvăluise iubitului său, toate sunt necunoscute, deşi includ bărbaţi cu un anumit rang, şi nu conţin nici un indiciu despre un motiv anume. Dar ambiţiile lor sunt mai

puţin discutabile. Formau un grup de şase persoane şi au discutat probabil despre viitor înainte de a acţiona. Ei propuneau să-l omoare pe cel mai remarcabil rege şi general din toată istoria antică şi să lase armata împărţită şi fără lider în deşerturile Sistanului, cu un rebel care ridica trupe dincolo de ei şi cu pământurile din spatele lor departe de a fi paşnice. Un bărbat, dintr-un motiv oarecum personal, ar fi putut lovi iresponsabil pentru a satisface o pasiune. Dar un grup de şase ar fi avut planuri pentru un înlocuitor, care să ţină piept mai ales gărzilor de corp ale lui Alexandru, ele nefiind genul de bărbaţi care să stea degeaba după o crimă. Aici intervine Philotas, fiul lui Parmenion.

Philotas, deşi un om puternic, fusese mult timp ţintă a bârfelor şi bănuielilor. Îl servise pe rege ca prieten încă din copilărie, dar trecutul sugerează că nu fuseseră niciodată foarte apropiaţi. Când tânărul cerc de prieteni al lui Alexandru fusese exilat de Filip cu şapte ani înainte, Philotas se ţinuse mai la margine, poate ca informator împotriva altora. Apoi, în intrigile primelor luni de domnie ale lui Alexandru, aproape că alesese tabăra greşită; fusese prieten cu Amyntas, fostul rege pe care Filip îl înlocuise şi pe care Alexandru îl omorâse, şi îşi căsătorise sora cu Attalos, cel mai înverşunat duşman al lui Alexandru. Dar, spre deosebire de alţii, el depăşise judecăţile greşite: în câteva luni avea să fie numit la comanda cavaleriei însoţitorilor, o onoare remarcabilă pentru un tânăr, fără îndoială datorită şi influenţei tatălui său. Era o slujbă solicitantă şi, în toate bătăliile directe, el luptase sub comanda lui Alexandru. Probabil se mai certau în legătură cu faptele de eroism respective. Nici el nu era omul să îşi minimalizeze propriile abilităţi, iar curând relaţia lor ajunsese tensionată.

Printre prăzile luate după Issos, Parmenion găsise o nobilă macedoneană numită Antigona, pe care flota persană o capturase în vara premergătoare bătăliei. Navigase de acasă pentru a participa la misterele de pe insula Samothrace din Marea Egee. Philotas o plăcuse şi o luase ca amantă; în pat, într-o seară, se tachinau şi spuneau poveşti extraordinare cu toată copilăreala unei intimităţi

desăvârşite. Philotas poate că a băut şi s-a lăudat cu vitejia lui incomparabilă: el şi Parmenion, ca să fie sincer, făcuseră toată treaba, în timp ce Alexandru era doar un băieţel care domnea în numele lor. Antigona l-a crezut îndrăzneţ şi amuzant şi le-a spus prietenilor ei. Prietenii şi-au spus unul altuia până când vorba a ajuns la Crateros, generalul devotat al regelui. Antigona a fost convocată şi îndemnată să-şi continue aventura, dar astfel de lăudăroşenii şi insolenţe trebuiau acum transmise toate lui Alexandru.

Un an mai târziu, în Egipt, a spus Ptolemeu, Philotas a fost raportat prima dată pentru complot, dar Alexandru nu a crezut zvonul „din cauza prieteniei lor îndelungate şi a stimei sale pentru Parmenion”. Este greu să ne dăm seama cum să interpretăm acest lucru. Probabil zvonul a fost inventat pentru a face eventuala conspiraţie să pară mai plauzibilă; tot ce se poate, dar fratele mai mic al lui Philotas se înecase de curând în fluviul Nil, un accident care s-ar putea să fi înverşunat familia, ceea ce l-a făcut pe Philotas să-şi exprime din nou supărarea către amanta sa. Şi totuşi, încă din Egipt, aceste suspiciuni vagi nu-l doborâseră. Era lăudăros şi bogat; se zvonea că plasele sale de vânătoare se întindeau pe mai mult de nouăsprezece kilometri şi chiar şi Parmenion îl avertizase „să fie mai modest”. Dar sfatul a fost dureros când puterea familiei a început să scadă.

Când a ajuns în Sistan, Parmenion trecuse de şaptezeci de ani şi Philotas era singurul său fiu rămas în viaţă. Cu o lună înainte, al doilea fiu al său, care comanda purtătorii de scut, murise în deşertul Ariei, iar Alexandru fusese în criză prea mare de provizii pentru a se opri şi a-i aduce ultimele onoruri. Philotas fusese lăsat să asiste la înmormântarea lui şi, la fel ca în Egipt, s-ar putea să fi reflectat cu dezgust asupra pierderii familiei. Alţi doi asociaţi muriseră recent sau fuseseră trimişi în provincii, iar Parmenion însuşi fusese îndepărtat şi trimis tocmai în Hamadan, unde probabil că avea să se retragă curând. Pe scurt, el controla drumurile, tezaurul şi 20 000 de soldaţi străini, suficient pentru a fi periculos, chiar şi sub patru comandanţi independenţi; existau, de asemenea, cei 6 000 de veterani ai lui Cleitos, pentru prima şi ultima oară la îndemâna lui Alexandru. Alexandru avea cel mult 32 000 de oameni cu el, dar peste

două luni armata principală putea fi reunită cu Cleitos, iar ceilalţi şi Parmenion puteau fi morţi. Era o ultimă şansă. Dacă Alexandru ar fi fost înlăturat, tatăl şi fiul ar fi putut colabora pentru a crea un nou rege, nici unul mai plauzibil decât Alexandru din Lincestis, ginerele viceregelui Antipater, el însuşi de sânge princiar. Întorcându-se de la înmormântarea fratelui său, Philotas ar fi avut şansa de a planifica şi de a-i implica pe cei şase complici care, în cele din urmă, l-au dezamăgit.

Conspiratorii încă trebuiau convinşi, şi aici existau principii care puteau fi invocate. Cu doar şase săptămâni înainte, Alexandru purtase prima dată veşmântul persan, după ce îşi încheiase expediţia grecească şi îi lăsase la vatră pe aliaţii greci care luptaseră atât de des sub Parmenion. Noile veşminte şi viaţa de curte erau un simbol al noilor ambiţii care aveau să fie satisfăcute abia când toată Asia avea să fie invadată; între timp, perşii erau respectaţi mai degrabă decât pedepsiţi, probabil spre dezgustul aceluiaşi Philotas, care la Susa îl îndemnase pe Alexandru să folosească masa regelui persan ca un simplu scaun sub picioarele sale. În timpul procesului, se spune că a fost menţionat un detaliu, prea neobişnuit poate pentru a fi doar o ficţiune a istoriei; Alexandru l-a denunţat pe Philotas că vorbeşte în greacă şi dispreţuieşte dialectul macedonean al soldaţilor din public. Este posibil ca Alexandru să fi profitat de o acuzaţie care altfel ar fi putut fi îndreptată împotriva sa. Dacă vreun soldat credea că obiceiurile sale persane trădează tradiţiile macedonene, să se uite mai întâi la cazul lui Philotas, prea trufaş pentru a folosi dialectul nativ. Judecata regelui s-ar putea să fi fost mai mult decât viguroasă, pentru că a exploatat probabil prejudecăţile oamenilor obişnuiţi. Dar prejudecăţi similare ar fi putut mai întâi să-i încurajeze pe conspiratori; aceştia s-ar putea să fi dorit o monarhie macedoneană, nu o cochetare cu diadema şi, după jaf, o întoarcere în Asia de Vest. Conspiraţia a continuat rapid cu privire la schimbarea mitului lui Alexandru. „Alexandru a avut dreptate”, a scris Napoleon, în exil pe Sfânta Elena, „să-i ucidă pe Parmenion şi pe fiul său, pentru că erau neghiobi care considerau că e greşit să abandonezi obiceiurile grecilor.” Când două

evenimente sunt atât de apropiate în timp, este într-adevăr atractiv să le legăm drept cauză şi efect.

Acest fundal de principii şi personalităţi face vinovăţia lui Philotas foarte plauzibilă, dar nu este suficient cât să o demonstreze. În cazul lui Philotas, din câte se ştie, au existat puţine adevăruri solide pe care informatorii le-ar fi putut aduce. Ei nu aveau cum să ştie că acesta era implicat în conspiraţie, deoarece l-au ales ca omul potrivit tocmai pentru a-i dezvălui uneltirea lui Alexandru; au existat şi alţi complici despre care nu erau conştienţi la acea vreme, dar ignoranţa lor cu privire la Philotas nu le-a putut sprijini celelalte dovezi. Dacă Philotas ar fi complotat într-adevăr, el ar fi salutat abordările informatorului ca un noroc neaşteptat; ar fi putut aranja ca acesta să fie redus la tăcere sau cel puţin ar fi acţionat rapid, înainte ca informatorul să apeleze la altcineva. Dar nu a făcut nici una, nici alta: pur şi simplu le-a înăbuşit zvonul şi, deşi această neglijenţă a fost folosită împotriva sa, sugerează cu tărie că nu a participat la conspiraţie. Nu a luat-o în serios pentru că nu-i păsa: poate că era un criminal, mai ales pentru prietenii lui Alexandru care oricum îl urau. În Sistan, influenţa a fost cea mai puternică în rândul gărzilor de corp şi al liderilor nobili ai falangei, iar Crateros a fost din nou cel mai marcant dintre ei. Dar Philotas era un cavalerist ale cărui plutoane fuseseră împărţite în urmă cu un an între slujitori aleşi pe merit, nu între nobili distinşi prin naştere. Prin urmare, era vulnerabil şi nepopular: duşmanii conduşi de Crateros ar fi putut profita de şansa aceasta pentru a-l doborî.

Chiar şi aşa, întâmplarea este mai mult un mister decât un scandal. Se spune că a fost citată o scrisoare, adresată de Parmenion celor doi fii ai săi cu cel puţin o lună înainte: „Mai întâi, aveţi grijă de voi, pentru că, în acest fel, ne vom realiza planurile”. Chiar dacă ar fi fost adevărată, era foarte ambiguă: nu a ajutat nici faptul că Philotas, ca ultimă soluţie, a dat vina pentru plan pe un anume Hegelochos, deoarece Hegelochos murise recent. Nimeni nu credea că Philotas este nevinovat, şi este absurd să-l idealizăm ca martir al cruzimii lui Alexandru pur şi simplu pentru că istoriile explică atât de puţin. Nici momentul, nici metoda

morţii sale nu sugerează că aventura a fost o epurare nemiloasă. Dacă Alexandru ar fi dorit să omoare un om nevinovat, l-ar fi putut otrăvi, l-ar fi putut expune în luptă sau l-ar fi putut pierde în linişte la următorul marş montan; nu era nevoie să-l judece stângaci într-un proces public, unde alţi suspecţi au reuşit să se exonereze de vină în ciuda punerii sub acuzare. Mai presus de toate, momentul era departe de a fi prielnic pentru o crimă vicleană. Un intrigant nemilos l-ar fi îndepărtat mai întâi pe Parmenion de resursele sale, i-ar fi aşteptat pe Cleitos şi pe cei 6 000 de veterani şi apoi s-ar fi năpustit în secret: omul care a organizat un proces nepotrivit în Sistan trebuie să fi crezut cu siguranţă că dreptatea, dar şi o plângere erau brusc de partea lui. Cifrele, cu siguranţă, nu erau.

Oricare ar fi fost decizia, condamnarea lui Philotas a făcut uciderea lui Parmenion inevitabilă. Era un risc grav, dar trebuia asumat, deoarece Parmenion era cea mai puternică figură din întreaga armată, până la arta crimei judiciare, şi nu ar fi putut fi lăsat în viaţă pentru a-şi folosi resursele şi susţinătorii în scopul unei rebeliuni localizate în Hamadan. O luptă împotriva veteranilor lui Cleitos şi a 20 000 de soldaţi nu era deloc o încântare, mai ales dacă deţineau banii şi puteau găsi mai multă hrană. Parmenion, tatăl puternic al unui fiu condamnat, a fost o ameninţare fără precedent de la urcarea pe tron a lui Alexandru şi nu este deloc surprinzător că, în autoapărare, Alexandru i-a organizat asasinarea. Este irelevant să ne plângem că s-ar fi putut înşela în privinţa ambiţiilor generalului său; macedonenii credeau că regele care, în situaţii de criză, aşteaptă să fie sigur va muri primul. Nu exista nici o lege care să protejeze şi să limiteze monarhia: obiceiurile puteau fi ignorate de un caracter puternic, iar autoconservarea mergea la fel de departe pe cât ar fi îngăduit oamenii. S-a spus, poate corect, că soldaţii din Sistan aprobaseră uciderea lui Parmenion înainte ca aceasta să fie ordonată: cu siguranţă, celor mai mulţi dintre ei puţin le-a păsat când au auzit de ea, şi chiar şi trupele din Hamadan erau calme. Alexandru avea prieteni acolo, printre care trezorierul Harpalos, şi îl văzuseră; fără îndoială, la cererea regelui, memoria lui Parmenion avea să

fie întinată în istoriile curţii. Victoria de la Granicus, arderea Persepolisului au fost probabil rescrise împotriva unui general ucis.

Printre ofiţeri plana consternarea. Nobilii din cavalerie s-au panicat şi au început să fugă spre deşert, temându-se de prieteniile lor trecute în lumina celor întâmplate. Alexandru a fost nevoit să anunţe că rudele conspiratorilor nu vor fi pedepsite, deşi tratamentul său rapid faţă de tatăl lui Philotas dăduse de înţeles exact contrariul. În caz de urgenţă, nimic nu se destramă mai repede decât un grup familial şi de prieteni: Philotas, de exemplu, fusese acuzat cel mai puternic de propriul său cumnat, în timp ce Parmenion fusese ucis de fratele aceluiaşi trădător în Hamadan. Aceşti bărbaţi s-au speriat de conexiunile lor anterioare şi le-au trădat decisiv. Alţii, absenţi din tabără, nu puteau fi atât de îndrăzneţi; Asander, probabil frate sau nepot al lui Parmenion, era plecat în vest să ridice întăriri, dar nu se ştie dacă a mai primit o nouă însărcinare când a ajuns în tabără un an şi jumătate mai târziu. Probabil că a murit de boală sau rănit, dar mai probabil numele lui Parmenion a fost folosit împotriva lui.

Cu complotul doar pe jumătate descoperit, Alexandru nu-şi putea permite să fie prea mărinimos. Timp de câteva luni, scrisorile către acasă ale armatei fuseseră deschise şi cenzurate în secret; acum, puţinii simpatizanţi cunoscuţi ai lui Parmenion erau separaţi într-o unitate cunoscută sub numele de Turbulenţii, împreună cu oricine se plânsese în scrisori de serviciul militar. Disciplina lor trebuia să fie severă, dar „nici un grup nu a fost vreodată mai dornic de război: cu toţii erau cu atât mai curajoşi cu cât se simţeau mai dezonoraţi, atât pentru că doreau să se răscumpere, cât şi deoarece curajul era mai vizibil într-o unitate mică”: oricine s-ar fi prefăcut bolnav putea fi abandonat oricând în următoarea Alexandria.

A rămas cavaleria însoţitorilor. Fuseseră conduşi de Philotas, „dar nu s-a considerat că este sigur să fie încredinţaţi acum unui singur om”. Hephaestion a preluat jumătate din comandă ca ofiţer dincolo de orice suspiciune şi cunoscut că simpatiza cu obiceiurile persane ale lui Alexandru; cealaltă jumătate a fost lăsată deschisă până

când au sosit din Hamadan cei 6 000 de macedoneni care lipseau. Loialitatea sau ignoranţa lor ajutase la hotărârea soartei lui Parmenion. Mulţi erau veterani, oamenii lui Filip, şi au ajuns să găsească o curte mult schimbată faţă de cea pe care o lăsaseră la Hamadan; regele lor îi avea pe eunuci, pe uşieri şi diadema. Loialitatea lor trebuia răsplătită şi reasigurată; fuseseră conduşi în tabără de Cleitos, de asemenea veteran şi cel mai încercat comandant de cavalerie. Cleitos a fost numit al doilea hiparh, alături de Hephaestion, care nu condusese niciodată călăreţi. Promovarea sa avea să stabilizeze o înaltă comandă zdruncinată, dar era o recompensă nu întru totul aleasă de Alexandru.

Ultimul şi singurul cuvânt sigur i-a revenit lui Alexandru însuşi. Înainte de a părăsi Farah, a decis să o redenumească Prophthasia, o enigmă doar până când numele a fost tradus. Căci *Prophthasia* este termenul grecesc pentru „Anticipare”: iată, aşadar, cum s-a văzut Alexandru pe sine – nu ca un judecător cu anumite dovezi, ci ca un rege care îi loveşte pe alţii înainte ca ei să-l poată lovi mai întâi. Dreptatea sau nedreptatea complotului lui Philotas nu va fi niciodată cunoscută cu precizie, la fel de puţin pe cât aşteptase Alexandru să afle chiar el. Dar pentru prima dată în istorie o conspiraţie fusese pusă pe hartă; supravieţuitorul său acţionase repede, iar când vântul Sistanului a început în sfârşit să se domolească, a venit timpul să ia în considerare modul cel mai bun de a înainta cu anticiparea în altă parte.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI UNU

La câteva zile de la anticipare, Alexandru a pornit într-un marş de o îndrăzneală exemplară. Scopul său era să-l captureze pe Bessos şi provincia sa bactriană, iar nu să-i îngenuncheze pe răzvrătiţii latenţi: în acest scop a abandonat provinciile iraniene din spatele său, deşi Satibarzanes nu fusese capturat încă, şi s-a pregătit pentru frig şi înfometare într-o măsură pe care nu ar fi riscat-o

dacă nu ar fi crezut că oamenii şi ofiţerii sunt de încredere. Morala comună şi exemplul personal erau de ajuns să-i aducă teferi acasă: nici armata, nici liderul nu aveau să fie dezamăgiţi.

La sfârşitul lunii septembrie 330 a părăsit Farah şi a urmat drumul obişnuit al deşertului spre est, către Kandahar şi dealurile periferice ale lanţului Hindukuş; cei 6 000 de bărbaţi ai lui Cleitos i s-au alăturat în decurs de o lună, aşa că el conducea peste 40 000 de oameni într-o ţară în care proviziile nu puteau fi transportate cu căruţa, unde animalele de povară aveau să se poticnescă pe terenul accidentat şi unde iarna apropiată avea să-l împiedice să trăiască din roadele pământului. În ultimele două luni, armatei îi lipsise mâncarea şi, prin urmare, nu a fost o surpriză când Alexandru a favorizat un trib de la graniţele Sistanului, „observând personal că nu se guvernează ca alţi barbari din zonă, ci pretind că folosesc dreptatea la fel ca grecii”. Aceşti oameni drepţi erau acei *Arimaspoi* sau Binefăcători care îi salvaseră pe Cirus şi armata sa persană de la înfometare cu două sute de ani mai devreme: după origine, fuseseră sciţi nomazi care probabil că distruseseră cultura din Sistan, dar la a doua apariţie în istorie, hrana, cât şi teoria politică l-au determinat pe pretinsul moştenitor al lui Cirus să le dea bani şi orice pământuri doreau. Aceştia urmau să fie conduşi de fostul secretar al lui Darius.

Mai aproape de Kandahar, peisajul deşertului se transformă în paradis luxuriant în jurul cursului mijlociu al fluviului Helmand. Provincia, numită Arachosia, era cunoscută de perşi ca pământul bine udat, un nume pe care personalul lui Alexandru l-a transcris în greacă: pe lângă fertilitatea sa, domină şi coridorul îngust dintre vârfurile care se întind spre nord-est, până în interiorul Afghanistanului. Istoria persană arătase de multă vreme importanţa satrapului său şi, pentru prima dată după Gaugamela, Alexandru a smuls în întregime o provincie din mâini orientale, numind un macedonean cu experienţă poate la singurul post de comandă; poate, de asemenea, schimbarea reflecta proteste după conspiraţia recentă. Trupele au fost lăsate să menţină comunicaţiile deschise,

iar satrapii au primit ordin să se stabilească în Kandaharul modern, care avea să fie extins cu 4 000 de soldaţi şi redenumit Alexandria. La sfârşitul lunii noiembrie, Alexandru a părăsit căldura acestui ţinut de şes şi a început drumul mai greu prin regiune: va traversa munţii Hindukuş şi va cerceta împrejurimile oraşului Balh în căutarea lui Bessos. Marşul a fost tactic, dar remarcabil. Hindukuş se întinde de la nord la sud ca o coloană vertebrală a unui dragon între India şi Iran; şi-a dobândit mai întâi numele său modern, adică ucigaş hindus, din cauza ratei mari de mortalitate a sclavelor indiene mânate în Iran prin trecătorile sale de către negustori medievali. Dintre alpiniştii antici, Hannibal este cel care în prezent se află la loc de cinste pentru traversarea Alpilor. Dar armata lui Alexandru a fost mai mare decât cea cartagineză, iar drumul său nu a fost mai puţin spectaculos. Spre deosebire de Hannibal, el a avut chibzuinţa de a nu implica elefanţi într-o aventură neplăcută; orice elefant din armata sa ar fi putut fi eliberat în parcurile de elefanţi din vestul Kandaharului, cunoscute de perşi şi încă patronate de regii din dinastia Ghaznavizilor circa 1 500 de ani mai târziu. Acolo se puteau bălăci în mlaştini de noroi călduţ, odihnindu-se în voie pe timp de iarnă.

Bărbaţii şi animalele lor de povară au fost mai puţin norocoşi. Sosise vestea neplăcută că Satibarzanes se întorsese într-adevăr la triburile din jurul Heratului şi începuse să ridice o altă revoltă printre iranienii din Parţia şi Aria. Alexandru trebuie să-şi fi regretat încrederea iniţială în el, deoarece ariergarda îi era acum ameninţată de o sursă valoroasă de sprijin pentru Bessos, care acordase rebelilor ajutor şi călăreţi de la baza sa din Balh. Fără trupe, el a putut detaşa doar 6 000 de soldaţi pentru a proteja garnizoana din Herat; armata principală de cel mult 32 000 a primit ordin să-şi continue drumul lung şi anevoios pe valea Helmand, ameninţată de iarnă, foamete şi revolte în faţă şi în spate. Numărul lor rareori scăzuse atât de mult înainte. Este puţin probabil să fi urmat linia drumului modern de la Kandahar la Kabul, întinderea de 515 kilometri care urma să fie făcută atât de faimoasă englezilor victorieni din anii 1880 prin marşul de salvare al

generalului Roberts; călăuzele native şi vechiul drum persan i-au menţinut pe terenul mai aspru şi mai montan la est, urcând apoi pe drumul folosit de mult prin Gardez, ulterior un oraş grecesc, ce traversează pe o scurtă porţiune coamele ce dau, pe versantul estic, spre văile Punjabului. Aici s-au întâlnit cu un trib pe care perşii îl cunoşteau ca indieni, o descriere simplă a unui popor periferic din câmpiile din vestul Pakistanului, dar, deoarece hrana era foarte puţină, nu era timp de pierdut cu aceste prime indicaţii ale unei lumi de dincolo. Cerul de iarnă atârna morocănos peste zăpada groasă şi cu cât soldaţii se căţărau mai mult, cu atât erau mai îngrijoraţi de atmosfera rarefiată. Cei rămaşi în urmă s-au pierdut curând în lumina tulbure şi au fost lăsaţi pradă degerăturilor şi unei morţi sigure; alţii au nimerit în troiene care nu se distingeau de nivelul alb al crestelor. Se căuta adăpost ori de câte ori era posibil, dar era nevoie de un ochi ager pentru a deosebi colibele native din chirpici, ale căror acoperişuri, ca şi în zilele noastre, se rotunjeau într-o cupolă deasupra zăpezilor adânci. Odată găsiţi, nativii au fost docili şi au adus cât de multe provizii au putut să-şi permită: „Mâncare”, au scris ofiţerii, „s-a găsit din belşug, cu excepţia”, au adăugat ei nostalgic, „uleiului de măsline.” Dar nu există nici un mijloc de a ţine 32 000 de oameni departe de rigorile iernii în defileurile care duceau spre Begram şi Kabul; singura speranţă de salvare a armatei a fost să continue să se mişte, în timp ce Alexandru a făcut tot ce a putut pentru a menţine moralul: i-a ajutat pe cei care se poticneau şi a ridicat pe oricine a căzut. Abnegaţia fusese de multă vreme un principiu al conducerii sale.

Dar marşul nu a fost o luptă lipsită de sens împotriva naturii. Prin deplasarea în timpul iernii, Alexandru surprinsese triburile de munte şi, cum aveau să descopere armatele britanice, zăpada şi gheaţa erau de preferat unei ambuscade a nativilor care cunoşteau şi îngrijeau dealurile din jur. Exista, de asemenea, probabilitatea de a-l captura pe Bessos pe neaşteptate. La adăpost dincolo de Hindukuş, se aştepta probabil să fie lăsat în pace sau cel puţin să nu fie invadat până la sfârşitul verii; între timp, după topirea zăpezii, el putea călări spre vest până la Herat prin

trecătorile pe care le închisese ca să i se alăture lui Satibarzanes în revolta care se răspândise chiar şi în Parţia, o ameninţare gravă. Apoi, dacă Alexandru cobora în Bactria, comunicaţiile sale cu vestul puteau fi întrerupte şi putea fi izolat în satrapiile fierbinţi nomade de-a lungul fluviului Oxus. Nesăbuit, dar de înţeles, Bessos nu făcuse nici o încercare de a bloca trecătorile nordice din Hindukuş la început de an. El nu credea că duşmanul său le va înfrunta, dar cu Alexandru nimic nu era incredibil: anticiparea sa nu se limitase doar la membrii familiei lui Parmenion şi, imediat ce i-a fost cu putinţă, a încercat bariera montană.

La est de Kabulul modern, armata s-a întors în văile situate de-a lungul drumului principal modern în India şi s-a relaxat pe un teren mai neted. Erau încă înconjuraţi de munţi, dar, cu cea mai grea parte a călătoriei aşteptându-i, li s-a permis o tabără de iarnă de trei luni în capitala satrapică a perşilor din Kapisa. Din nou, Alexandru a fost nevoit să plece pentru a reînfiinţa un fort persan, stabilindu-l ca un oraş grecesc cu 7 000 de indigeni, cu veterani şi cu acele trupe angajate pe care le putea detaşa din armata sa în scădere. Rezultatul, cunoscut sub numele de Alexandria-în-Caucaz, nu a fost niciodată găsit pe teren, deşi scurta perioadă de săpături franceze de la Borj-i-Abdulla, la sud de Begramul modern, a dus la descoperirea de urme de turnuri greceşti şi a zidului unui oraş care i-a succedat Alexandriei 150 de ani mai târziu. Pe pantele domoale ale acestor dealuri, cel mai mănos bazin din zonă, oraşul a fost cu siguranţă destinat să păzească rutele antice prin Hindukuş, deoarece în văile Begramului şi Kabulului converg nu mai puţin de trei drumuri principale, în timp ce citadela se înălţa semeaţă la confluenţa a două râuri principale, locul preferat al perşilor pentru un astfel de fort. În ultimele două sute de ani de la domnia lui Cirus, perşii întreţinuseră un oraş de garnizoană pe acelaşi loc strategic; Alexandru, ca atât de des în Orient, luase exemplu de la predecesorii lui perşi pentru o Alexandrie. Stilul de viaţă al noului oraş, dacă nu situl său, era complet diferit: nu existase niciodată un teatru într-un avanpost persan, dar la 150 de ani după Alexandru, Alexandria-în-

Caucaz cuprindea încă sculpturi ale unor actori comici greci, costumaţi pentru scena care înflorise în interiorul zidurilor sale. Chiar şi în apropierea unui popas pentru veterani, stindardul culturii greceşti fusese ridicat sfidător într-o vale afghană.

Abia în mai, cu o întârziere de şapte luni, Alexandru avea să aducă sacrificii „zeilor obişnuiţi”, sacrificiul cel mai estic care fusese oferit până atunci olimpienilor, şi să îşi îndemne armata să ajungă la punctul culminant al marşului. La fel ca Timur Lenk după aceea, el urma să urce pe contrafortul nordic al Hindukuşului prin trecătoarea Khaiwak, care se ridică la o altitudine de peste 3 300 de metri, înainte de a coborî în câmpiile Bactriei şi în Asia. Partea sudică şi cea mai apropiată, care se îndreaptă spre cer dincolo de Begram, nu a fost abordată până când zăpezile nu au început să se topească. Problema era foamea, nu frigul. Marşul către vârf a durat o săptămână, iar proviziile erau înfiorător de puţine, cu excepţia plantelor de terebint şi *asafoetida*, plante gustoase, dar nehrănitoare. Deşi istoriile menţionează în treacăt experienţa, un fundal al peisajului poate fi totuşi reconstituit. Există o intensitate a răsăritului şi a apusului în aceşti munţi afghani pe care nici măcar fermierii munteni din Macedonia superioară nu le-au putut urmări indiferenţi. Lumina proiectează pete de albastru şi violet pe zăpada care se topeşte, izbind stânca roz a muntelui şi tufele cenuşii de *Acantholimon caesareum*, o plantă ţepoasă ca un arici care acoperă versanţii şi îl înţeapă pe călătorul neatent. „Un voal subţire purpuriu”, a scris un explorator german, călătorind, ca şi Alexandru, prin Hindukuş la începutul sezonului, „delicat şi ceţos ca o briză, se desfăşura zilnic pe cerul estic. În timp ce priveam, norii s-au transformat în flăcări roşii ca sângele; piscurile înzăpezite străluceau în timp ce un dor profund şi inexprimabil mă copleşea din când în când.” Acelaşi sentiment al dorului a fost constatat şi la Alexandru de cel mai corect istoric roman al său, poate pe bună dreptate; a fost o emoţie care l-a condus în căutarea mitului sau a locurilor pline de mister; era de înţeles pentru un rege care trăia trecutul homeric. În Hindukuş, mitul şi peisajul s-au împletit parcă pentru a-l aduce în joc.

„În mijlocul munţilor, se afla o stâncă înaltă de vreo opt sute de metri unde nativii credeau că se aflǎ peştera lui Prometeu, împreună cu cuibul vulturului mitic şi semnele lanţurilor sale.” „În legenda greacă, eroul Prometeu a fost pedepsit pentru inteligenţa sa inventivă şi înlănţuit de Zeus pe o stâncă de est, unde un vultur îi ciugulea ficatul; aici, în Hindukuş, locul pedepsei sale părea să fi fost în cele din urmă descoperit. Dar acest mit, cel mai mare dintre toate, fusese întotdeauna plasat în Caucaz, la câţiva kilometri distanţă spre nord-vest; pentru a reconcilia mitul şi geografia, suita lui Alexandru a susţinut că Hindukuş era ataşat de Caucaz ca o continuare înspre est. De atunci, eruditi antici şi moderni deopotrivă au tratat această greşeală cu ostilitate, respingând-o drept o linguşire care l-a adus deliberat pe Alexandru în contact cu îndepărtaţii munţi Caucaz, o zonă la care nu a ajuns niciodată. Dar aceasta înseamnă a înţelege greşit o eroare cât se poate de umană. Numele grecesc pentru Hindukuş, Paropamisos, a fost derivat din cuvântul persan „uparisena”, care înseamnă „vârf peste care vulturul nu poate zbura”. Vulturul făcea parte din cunoaşterea locală şi, ca şi în cazul lui Prometeu, era un simbol cu o istorie proprie; în mitul local iranian, vulturul Sena îl salvase pe eroul Dastan, fiul lui Sam, de la închisoarea necruţătoare. Nativii au istorisit fără doar şi poate povestea suitei lui Alexandru, care a comparat imediat detaliile cu propriul lor Prometeu; dacă aceşti munţi au închis vulturul mitic, atunci aceştia trebuie să fie Caucazul, indiferent de geografie, pentru că acolo se ştie că se aflau Prometeu şi vulturul său. Semnele lanţurilor au fost uşor de detectat în aspectul zimţat al unui versant de stâncă din Hindukuş: pentru ofiţerii lui Alexandru, geografia era exactă doar dacă se potrivea mai întâi mitului şi, deşi Hindukuş este mai măreţ decât munţii greci şi la fel de pietros şi cafeniu ca pâinea localnicilor săi, este un peisaj care aminteşte fără îndoială de Grecia.

În timp ce la poalele sale versantul sudic era încărcat de mit, vârful aşa-numitului Caucaz promitea recompense şi mai mari. Aristotel, care nu ştia nimic despre China şi despre Asia îndepărtată, crezuse că marginea de est a lumii putea fi văzută din vârful Hindukuş şi probabil fostul său

elev şi-a amintit acest lucru, în orice caz, de la lecţiile de geografie; credinţa ar fi putut fi comună şi în rândul grecilor obişnuiţi, şi pentru un bărbat de douăzeci şi şase de ani nu putea exista o ambiţie mai importantă. După un scurt marş spre est, el putea să supravegheze graniţa lumii şi să vadă în ce mod ţinuturile de graniţă ale Indiei se contopeau cu oceanul învolburat. Pentru un explorator, o astfel de ambiţie nu are nevoie de nici o altă justificare, în timp ce, pentru un Ahile, orice luptă de a cuceri aceste teritorii era cu atât mai de folos cauzei gloriei. Din vârful trecătorii Khaiwak, geografia lui Aristotel era probabil suspectă pentru orice soldat care şi-o amintea. Creastă după creastă, munţii se înălţau spre est, dar pentru moment Bessos conta mai mult decât problema capătului lumii, iar armata a pornit spre nord în căutarea lui, pe latura îndepărtată a munţilor Hindukuş.

Coborârea, insuportabil de grea, a durat cel mult zece zile. După căderile masive de zăpadă spre nord, stratul gros de omăt ascundea trecătoarea; doar o comparaţie ne-ar putea arăta ce înseamnă acest lucru. În aprilie 1398, Timur Lenk a traversat aceeaşi latură a Khaiwakului, chinuindu-se împreună cu mongolii săi să se târască pe gheţari în mâini şi în genunchi, să-şi tragă animalele de povară cu sania de lemn şi să se legene peste râpele sale adânci peste poduri de frânghie prinse în jurul unor stânci proeminente; atunci s-au pierdut mai mulţi bărbaţi în traversare decât în toată campania din acel an. Caii lui Alexandru au fost echipaţi cu cizme de zăpadă din piele, pe care generalii greci le întrebuinţaseră cu folos împotriva nămeţilor adânci sau alunecoşi; cu toate acestea, caii au avut mult de suferit, deoarece nevoile lor erau pe locul al doilea pentru călăreţi. Băştinaşii îşi depozitaseră proviziile în gropi adânci greu de găsit şi chiar şi mai greu de deschis: foamea, prin urmare, s-a răspândit în armată, iar puţinele vase cu vin şi miere disponibile se vindeau la preţuri absurd de mari. Pe versanţii inferiori, unde ierburile şi vestitul păstrăv brun din râuri au completat dieta soldaţilor, animalele nu au găsit furaje şi s-a dat curând ordin să fie ucise şi folosite pentru carne. Tufişurile ţepoase de *Acantholimon caesareum*, folosite de localnici pentru a face focul, erau încă îngropate

sub zăpadă; în lipsa oricărui alt combustibil, carnea de cal şi de măgar era asezonată cu zeamă de *silphium* şi consumată crudă.

Trupele au fost salvate de incompetenţa lui Bessos şi de o victorie întâmplătoare lângă Herat. În timp ce Alexandru se lupta să coboare din Hindukuş, un atac rapid de cavalerie l-ar fi putut demobiliza, mai ales că Bessos începuse să ardă recoltele din câmpii. În loc să continue atacurile distrugătoare, Bessos s-a speriat, probabil auzind veşti proaste de la Satibarzanes şi din vest, şi a galopat vreo trei sute de kilometri spre nord, dincolo de Oxus, oprindu-se doar pentru a-şi arde bărcile ca măsură de prevedere. Era o strategie foarte slabă, iar cei 8 000 de cavaleri bactrieni locali au dezertat scârbiţi, nevăzând altă alternativă decât să se alăture capitulării rapide a bogatei lor provincii de origine. Coborând de pe dealuri la începutul lunii iunie, Alexandru şi-a făcut drum nestingherit prin Kunduz până în capitala locală Balh, mama oraşelor, şi le-a permis trupelor sale să se odihnească în oaza sa relativ generoasă. De asemenea, trebuia să aştepte restul bagajelor şi echipamentelor de asediu pentru a-şi recupera avansul.

Aşezată pe un curs repede de apă, aşezarea Balh era mult mai veche decât imperiul perşilor şi trebuie să fi servit drept centru pentru primii comercianţi ai Bactriei cu cel puţin o mie de ani înainte să cadă în mâna Marelui Rege; „purtătoare de stindard”, o numiseră poeziile sacre ale perşilor, şi, pe lângă stindardul persan, palatul său fusese împodobit cu imaginea Anahitei, zeiţa acvatică a Oxusului şi foarte potrivită pentru oaza lui Balh, unde îi venerau coroana ei de stele şi pelerina din piei de vidră sacră.

Pentru cineva care coboară din trecătoarea Khaiwak, provincia Balh, „ţara a o mie de oraşe”, se întinde ca un covor care se estompează. Locul său în istorie depinde clar de suprafaţă: câmpiile sale alternează între deşert de pietriş, sălaş pentru nomazi, şi văi mănoase, unde se întind sate aşezate, iar cele două peisaje au trăit în continuă neîncredere. Pentru cei care le controlau, provincia dispunea de resurse bogate: aur, cai robuşti, mine de argint şi rubine, şi în dealurile de nord-est din Badakshan, singura sursă cunoscută de lapislazuli a Imperiului Persan, care

fusese tranzacţionat în Sistan şi în sud atât pentru podoabe, cât şi ca monedă de schimb în ultimii 2 000 de ani. Satele s-au conformat tensiunilor peisajului: au fost construite pentru autoapărare în spatele unui zid de cărămidă pătrat, învecinat pe latura interioară cu casele satului, lăsând loc în centru pentru turme care să poată fi adăpostite în grajduri în caz de invazie. Turnuri fortificate păzeau fiecare colţ al zidului, în timp ce un turn de supraveghere asigura intrarea de pe poarta centrală: modelul, ca un fort de jucărie, s-a păstrat în satele *qal'eh* din Iranul exterior, inventat şi întreţinut ca refugiu împotriva nomazilor. Prin urmare, nomazii, atât în provincie, cât şi la nord şi nord-vest de graniţa Oxusului, erau pericolul pe care Alexandru îl putea deduce din satele pe care le vedea în jur.

În această lume ciudată şi îndepărtată, perşii stăpâniseră prin nobilimea locală, care trăia în siguranţă în castele şi în fortăreţe cocoţate pe stânci, deservite de armate de slujitori. Satrapul lor era adesea o rudă de sânge a regelui, dar el se căsătorea cu descendente ale nobilimii bactriene şi se baza pe socrii săi locali pentru susţinere; Alexandru, care a recunoscut virtuţile uşoare ale administraţiei persane, nu dorea să tulbure trecutul, preferând să găsească o formă iraniană pentru a-l continua. La momentul potrivit, bătrânul persan Artabazos a ajuns în Balh, la începutul lunii iunie. Fiind un satrap cu experienţă în vest şi un prieten foarte vechi al familiei regale macedonene, el era şi cea mai apropiată rudă de sânge din rândul iranienilor la care Alexandru putea ajunge, deoarece Artabazos era tatăl lui Barsine, amanta pe care Alexandru o luase după bătălia de la Issos. Îi părea bine să-l revadă, mai ales că venea cu veşti militare îmbucurătoare. Condusese cavaleria împotriva rebeliunii lui Satibarzanes în jurul Heratului şi acum a raportat că el şi cei trei camarazi generali ai săi îi puseseră pe fugă pe aliaţii rebeli ai lui Bessos într-un acerb şi distins atac de cavalerie şi îl străpunseseră cu suliţa pe Satibarzanes. Probabil că această veste îl determinase pe Bessos să se retragă cu o rapiditate atât de necugetată. Încrederea greşită a lui Alexandru într-un rebel fusese în sfârşit ispăşită; acum era

în siguranţă în spatele liniilor şi îl putea numi pe credinciosul Artabazos, tatăl amantei sale, guvernator al semenilor lui iranieni din Bactria. Tradiţia locală a fost astfel respectată şi, pe măsură ce soarele de sfârşit de iunie începea să ardă, armata a plecat din Balh pe urmele tot mai estompate ale lui Bessos, o perspectivă mai dură decât se aşteptau. Abia numărau 30 000 de oameni, dar au pornit la drum fără să se plângă, nefiind acesta comportamentul unor oameni nemulţumiţi de recenta epurare făcută de liderul lor, de ambiţiile sale sau de adoptarea câtorva obiceiuri persane. El era încă acel Alexandru pe care îl iubeau, de dragul căruia mărşăluiseră din Persepolis, merseseră cale de 5 000 de kilometri prin deşert, înduraseră foamea şi traversaseră bariera înzăpezită între două lumi în decursul unui singur an.

De la Balh, traseul lui Bessos se întindea spre nord, până la Oxus, prin vreo optzeci de kilometri de deşert cu pietriş. Aceleaşi trupe şi aceiaşi cai care îngheţaseră cu o lună înainte sufereau îngrozitor de căldura verii, incapabili să înghită şi puţina apă pe care călăuzele lor îi sfătuiseră să o transporte. Era imposibil să călătoreşti ziua, când arşita înceţoşa privirea şi chiar şi şopârlele se retrăgeau sub pietriş; nici noaptea nu era mai puţin aspră, deşi istoriile mai îngăduitoare au omis orice menţionare a pierderilor umane. De-a lungul timpului, Alexandru a demonstrat de ce putea cere atât de mult armatei sale: când i s-a adus apă într-un coif, dintr-un mic izvor din deşert, a refuzat să accepte privilegiul şi a dat coiful la o parte, împărtăşind greutăţile soldaţilor săi. Când au ajuns în cele din urmă la fluviul Oxus, armata s-a împrăştiat atât de mult încât a fost nevoie să se aprindă focuri pe un deal din apropiere pentru a-i îndrepta pe soldaţi înapoi în tabără. Alexandru „i-a aşteptat pe drumul lor şi a refuzat să mănânce şi să bea sau să se odihnească în vreun fel până când nu a văzut trecând întreaga armată pe lângă el”. Bărbaţii au prins curaj din exemplul său, iar târziu în noaptea aceea, Alexandru şi armata sa au dormit în tabăra de lângă Kilif, unde apele îngălbenite ale Oxusului se îngustează şi, încetinite de stuf, curg pe lângă el.

Înainte de traversarea din ziua următoare, cei mai bătrâni macedoneni, cei inapţi şi puţinii călăreţi tessalieni care se oferiseră voluntari la Hamadan au fost plătiţi cu generozitate şi trimişi acasă cu ordinul de a zămisli copii, soldaţii viitorului, fiind cruţaţi de ultimii optzeci de kilometri. Fluviul Oxus este lat şi leneş, iar la cinci zile după plecarea camarazilor lor, restul armatei se afla pe celălalt mal, cu ajutorul unei bine cunoscute metode de transport orientale. Bessos arsese bărcile autohtone şi nu exista lemn local pentru a construi un pod, aşa că trupele şi-au cusut pieile de cort, ca la Dunăre, şi le-au umplut cu fân pentru a face plute, mijlocul tradiţional pentru traversarea unui râu în Orient până în zilele noastre. Odată ajunsă pe malul celălalt al Oxusului, armata a pus imediat piciorul în Sogdia, provincia de nord-est a Imperiului Persan, unde una dintre rutele folosite de multă vreme se bifurcă prin deşert spre China, o rută vitală străbătută dintotdeauna de negustori din Sogdia, care aduceau orice, de la piersici şi lotus la dansuri şi religii radicale, în casele clientelei lor chineze. Pentru armata lui Alexandru, China era necunoscută şi Sogdia nu mai mult decât un pustiu nisipos din piatră şi arbuşti de tamarisc, un loc care promitea doar boală, bătălii cu tribali sau mai multe oraşe Alexandria aflate la kilometri distanţă de măslinii de acasă. Numai Bessos îi atrăsese acolo!

Pentru moment, urmărirea a continuat să-i recompenseze. Bessos fusese incompetent şi, ca şi Darius, avusese de suferit din cauza curtenilor independenţi; pe măsură ce inamicul traversa Oxusul, aceşti acoliţi l-au prins şi au acceptat să-l predea. Ptolemeu a fost trimis să-l ia pe trădător dintr-un sat îndepărtat şi să-l aducă gol, legat într-un jug de lemn. După ce a fost pus pe partea dreaptă a drumului lui Alexandru, acesta a trecut pe lângă el, şi-a oprit carul şi a întrebat de ce Bessos îl ucisese pe Darius, regele şi binefăcătorul său de drept. Bessos a dat vina pe ajutoarele sale, dar scuza nu a fost considerată satisfăcătoare: s-a dat poruncă să fie biciuit şi declarat asasin înainte de a fi dus la Balh pentru alte pedepse. Incidentul spune mai mult despre şiretenia lui Alexandru decât despre severitatea sa. Cu doar un an înainte,

Satibarzanes, un alt ucigaş al lui Darius, se predase şi primise o iertare vădită, dar, la fel ca Satibarzanes, Bessos însoţise trădarea cu revolta, iar rebelii, în etica lui Alexandru, nu se puteau aştepta decât la pedeapsa cea mai sumbră. Crima lui Bessos a fost mai puţin că ajutase la asasinarea lui Darius, cât faptul că pretinsese că este noul rege al Asiei. Şi totuşi a fost condamnat ca un ucigaş: în vara anului 329, Alexandru avea orientali înrolaţi în armata sa şi dorea să-i convingă de noua lui poziţie. Încă lupta pentru a se răzbuna, dar nu era o răzbunare greacă pentru sacrilegiul persan, ci o răzbunare persană pentru uciderea lui Darius. Bessos, pretendentul regal, a fost deposedat de strălucirea sa cu complicitatea ultimului mit al lui Alexandru.

Cu Bessos în lanţuri, marşul spre nord s-ar fi putut încheia, dacă nu ar fi fost firesc să se îndrepte spre fluviul Jaxartes (Sîrdaria) din apropiere şi să revendice frontiera de nord-est a Imperiului Persan. Lângă Karshi, Alexandru a rechiziţionat caii locali pursânge pentru a-i înlocui pe cei care muriseră în deşert; lângă Kungur-tao, singurul deal din monotonia nisipoasă a peisajului, oamenii săi au fost hărţuiţi de băştinaşi în timp ce căutau, poate prea înverşunat, de mâncare. Se spune că represaliile au ucis cam 20 000 de băştinaşi, deşi aceştia reuşiseră să-l lovească pe Alexandru în picior cu o săgeată şi să-i rupă peroneul, un pericol de cangrenă într-un climat deşertic. Rana a provocat o ceartă, nu o întârziere, pentru că Alexandru era hotărât să fie purtat pe o targă pentru a menţine expediţia în mişcare, iar alegerea purtătorilor potriviţi a divizat armata. Cavaleria şi infanteria s-au certat pentru privilegiu, o ruptură care avea să se redeschidă şase ani mai târziu, după moartea lui Alexandru. Dar în Sogdia, Alexandru era acolo pentru a rezolva situaţia, şi a dat ordin ca infanteria şi cavaleria să se ocupe pe rând de însărcinare. Loialităţile au fost satisfăcute şi, în patru zile de mers prin deşert, armata a ajuns la Samarkand, încă un palat simplu de vară, cu ziduri de lut, al iranienilor conducători, udat de un râu pe care trupele l-au numit Polytimetos, cuvântul grecesc pentru „foarte preţios”, fără îndoială o referire la aurul care a fost spălat în albia sa şi

care este încă evocat în numele său modern Zarafshan sau „Împrăştietorul de aur”. De aici mai erau doar trei sute de kilometri până la râul de frontieră. Satele băştinaşe au fost jefuite pentru hrană şi arse acolo unde au opus rezistenţă. Alexandru, probabil, era încă incapabil să meargă.

Frontiera a fost atinsă în iulie, când umiditatea scade până la 5% şi temperatura la umbră creşte la 43°C. În Kurkathul modern, la câţiva kilometri sud de vadul său principal, râul era păzit de un avanpost persan pe care Cirus îl aşezase cu două sute de ani în urmă şi, ca în Hindukuş, Alexandru a ordonat construirea unei noi Alexandrii să îl înlocuiască: „Credea că oraşul ar fi bine amplasat şi adecvat pentru dezvoltare, mai ales ca pază împotriva triburilor de dincolo, şi se aştepta ca acesta să devină mare atât ca număr de colonişti adunaţi aici, cât şi prin splendoarea numelui său”. La ultimul punct, s-a înşelat; Alexandria-cea-mai-îndepărtată a fost în scurt timp hărţuită de nomazi şi refondată de succesorul său ca Antiohia, apoi a fost redenumită Khojend în modernitate, apoi, dat fiind că alte nume păreau splendide, Stalinabad, apoi Leninabad.

Scopul oraşului era evident: apărarea îmbunătăţită a unei frontiere care se profilase în trecutul perşilor. Privind Persia prin ochii unui grec occidental, această nelinişte fusese adesea subestimată. Pentru perşii viitorului, nu înfrângerea de la Maraton a perşilor în faţa grecilor s-a păstrat peste veacuri ca o amintire incomodă, ci faptul că marele lor rege Cirus şi profetul lor Zoroastru muriseră amândoi luptând împotriva nomazilor din stepele nordice. În Asia, provincia Sogdia era ceea ce Macedonia era în Grecia: un tampon între o civilizaţie fragilă şi barbarii neliniştiţi de dincolo, indiferent dacă erau sciţi din zilele lui Alexandru şi de mai târziu, sau hunii albi, turcii şi mongolii care în cele din urmă s-au revărsat spre sud pentru a distruge consistenţa subţire a societăţii iraniene. În această provincie-barieră, Alexandru a urmat în mod firesc exemplul tatălui său şi a consolidat Sogdia, la fel ca Macedonia lui Filip, cu oraşe îmbunătăţite şi colonii militare pentru a-i menţine pe sciţi acolo unde le era locul. Soli trecuseră fluviul Jaxartes pentru a vorbi cu regele scit şi pentru a-i spiona populaţiile, cei

mai pricepuţi călăreţi din Iranul de est. Erau mobili şi periculoşi, iar arta splendidă a frâielor, cupelor, covoarelor şi corturilor lor ne aminteşte că palatele din Asia şi viaţa urbană a grecilor săi nu erau decât scurte intervale într-o lume mai veche a nomazilor, la fel de uşoară ca praful, dar nu mai puţin permanentă şi niciodată o societate de subevaluat. A fost un semn al vremurilor faptul că, într-o poveste de dragoste persană, tradusă în greacă de aprodul curţii lui Alexandru, personajul negativ al piesei nu mai era la mijlocul secolului al VI-lea un aristocrat bactrian, ci o căpetenie scită.

Înainte ca Alexandria-cea-mai-îndepărtată să poată fi construită, au sosit veşti despre revoltă, nu printre sciţi, ci în spatele liniei frontului. De când debarcase în Asia, Alexandru îşi supusese oamenii unor marşuri cumplite, deseori fără hrană, dar nu îi angajase niciodată într-o luptă lentă şi de sine stătătoare cu gherile. Acum, pentru prima dată, viteza lui avea să fie oprită. Această rebeliune sogdiană avea să pună la încercare răbdarea armatei sale timp de optsprezece luni istovitoare, impunând noi cerinţe strategiei lui şi provocând o stare de îndoială în anturajul său. Cauzele au fost simple; patru dintre oamenii lui Bessos erau încă liberi, conduşi de Spitamenes Persanul, al cărui nume are o legătură cu religia zoroastriană. Toţi patru au început acum să hrănească neîncrederea nativă a macedonenilor. Existau suficiente motive în acest scop. Căutând cu disperare hrană în deşertul sogdian, armata lui Alexandru jefuise câmpurile de orez, prădase turmele şi rechiziţionase caii, pedepsind sever orice rezistenţă. Cei treizeci de mii de soldaţi ai săi nu puteau fi hrăniţi din nici o altă sursă, dar comportamentul în sine era periculos. Între timp, băştinaşii au văzut garnizoane instalate în principalele lor sate; oraşul vechi al lui Cirus era transformat într-o Alexandrie şi deja, ca în Bactria, Alexandru interzisese expunerea leşurilor pentru a fi devorate de vulturi, deoarece îi leza sensibilităţile greceşti. La fel ca interzicerea britanică a practicii *suttee*[16] în India, scrupulele

[16] Practică istorică hindusă în care o văduvă se sacrifică aşezându-se deasupra rugului funerar al soţului decedat (n.tr.).

morale l-au costat popularitatea, deoarece sogdienii nu asistaseră la răsturnarea Persiei doar pentru a se confrunta cu un amestec mai grav din partea cuceritorilor ei. Era timpul să se elibereze de orice imperiu, mai ales când fusese organizată o mare adunare la Balh la care era de aşteptat să participe nobilimea locală. Dacă mergeau, puteau fi luaţi ostatici. Prin urmare, bactrienii s-au alăturat rezistenţei, aceiaşi bactrieni, fără îndoială, pe care Bessos îi abandonase cu teamă, iar de la Balh la Jaxartes Alexandru a avut parte numai de provocări.

Ignorându-i pe luptătorii nomazi adunaţi pentru a stârni revolte în sud, de-a lungul Oxusului, Alexandru s-a întors împotriva celor mai apropiaţi săteni rebeli. Aici garnizoanele sale fuseseră ucise, aşa că a întors favoarea celor şapte aşezări vinovate numai în trei săptămâni. Fortificaţiile din cărămizi de lut ale *qal'eh*-urilor au fost tratate cu dispreţ. Deşi turnurile de asediu nu fuseseră încă transportate peste Hindukuş, aruncătoarele de pietre erau gata să fie asamblate, la nevoie; nu au fost necesare în primele trei sate, care au cedat în două zile tacticii de modă veche de escaladare susţinută de proiectile; următoarele două au fost abandonate de nativi care au dat peste un cordon de cavalerie în aşteptare, şi în toate cele cinci sate bărbaţii care au participat la lupte au fost ucişi, iar supravieţuitorii luaţi în sclavie. A şasea, garnizoana de frontieră a lui Cirus la Kurkath, a fost de departe cea mai puternică, din cauza movilei sale înalte. Aici zidurile de lut erau o ţintă potrivită pentru aruncătoarele de pietre, dar performanţa lor nu a fost impresionantă, poate din cauza penuriei de muniţie; piatra este foarte rară în deşertul Turkestan, iar transportarea mai multor proiectile peste Hindukuş nu ar fi fost posibilă. Cu toate acestea, Alexandru a observat că pârâul care curgea încă sub zidurile satului Kurkath secase de la căldură şi le-a oferit o trecere surpriză trupelor pe coate şi pe genunchi. După ce s-a ordonat obişnuitul tir de acoperire, se spune că regele şi-a croit drum cu trupele sale de-a lungul albiei, dovadă că piciorul său rupt se vindecase remarcabil de repede. Viclenia era familiară printre greci şi, odată ajunşi înăuntru, porţile au fost larg deschise spre asediatori, deşi băştinaşii au

continuat să reziste, ba chiar l-au rănit pe Alexandru, lovindu-l cu pietre în gât. Opt mii au fost ucişi şi alţi şapte mii s-au predat: respectul lui Alexandru faţă de noul său strămoş Cirus nu s-a extins la sătenii rebeli care l-au rănit, astfel încât Kurkath, oraşul lui Cirus, a fost distrus. Al şaptelea şi ultimul sat a creat mai puţine probleme şi locuitorii săi au fost pur şi simplu deportaţi.

Neimpresionat din câte se pare de răni şi de soarele de august, Alexandru a părăsit Oxusul în creştere şi s-a întors la planurile pentru noua lui Alexandrie. Singurele materiale disponibile pentru construcţie erau pământul şi cărămizile de lut, prin urmare zidurile şi structura principală au fost terminate în mai puţin de trei săptămâni. Coloniştii nu au lipsit după asediile şi distrugerile recente: supravieţuitori din Kurkath şi din alte sate au fost amestecaţi cu mercenari voluntari şi cu veterani macedoneni şi au fost trimişi să trăiască în cel mai fierbinte loc de-a lungul fluviului Jaxartes, unde soarele răsare şi arde de două ori mai mult de pe dealurile care se ridică abrupt pe celălalt mal. Casele cu acoperişuri turtite nu aveau ferestre pentru a păstra răcoarea, dar nimic nu se mai poate descoperi acum despre confortul vieţii, despre temple sau despre locurile de întâlnire. Noii cetăţeni au fost aleşi atât din rândul prizonierilor, cât şi al voluntarilor, şi li s-a redat libertatea în schimbul serviciului de garnizoană: ei aveau să locuiască alături de veteranii greci şi macedoneni, păstrători înverşunaţi ai obiceiurilor native şi conştienţi că fuseseră aleşi atât pentru că nu erau populari în rândul comandanţilor de pluton, cât şi din cauza dizabilităţilor fizice.

Deşi rebelii din sud fuseseră uitaţi în mod nechibzuit în entuziasmul de început al construirii Alexandriei, nu după multă vreme aveau să urce abrupt în poziţii proeminente. Prădarea a şapte sate din apropiere nu făcuse nimic pentru adevăratul centru al revoltei; Spitamenes şi călăreţii săi nomazi se aflau încă în libertate în spatele liniilor şi, în timpul construcţiei, a sosit vestea că îi asediau pe cei o mie de soldaţi de garnizoană din Samarkand. Mesajul a ajuns la sciţii de pe celălalt mal al fluviului de frontieră, care s-au adunat în formaţiuni agresive, simţind că Alexandru era

presat să se retragă. Aceasta era o situaţie gravă, pentru că trupele lui Alexandru se situau la efectivul cel mai scăzut al întregii campanii, după recentele Alexandrii şi detaşări; prins între doi duşmani, a ales să se ocupe de cel mai apropiat şi a detaşat doar 2 000 de soldaţi mercenari pentru a ajuta Samarkandul, păstrând pentru sine vreo 25 000, nu mai mult, pentru a-i şoca pe sciţi. Doi generali din cavaleria mercenară împărţeau comanda detaşamentului Samarkand cu un oriental bilingv care avea rolul de interpret şi de ofiţer de stat major. Nu au mai fost văzuţi niciodată.

În timp ce ajutoarele se îndreptau spre sud, Alexandru a rămas să le dea o lecţie sciţilor. La început, le-a ignorat provocările şi a construit mai departe, „aducând sacrificii zeilor obişnuiţi, apoi organizând un concurs de cavalerie şi de gimnastică”, având rolul unei demonstraţii de forţă. Dar sciţilor nu prea le păsa de zeii greci, cu atât mai puţin de concurenţi, şi au început să strige vorbe grosolane peste fluviu; Alexandru a ordonat pregătirea plutelor de piele umplute, în timp ce aducea din nou sacrificii, fiind atent la semne. Însă semnele au fost considerate nefavorabile, iar profetul lui Alexandru a refuzat să le interpreteze în mod fals: respins de zei, Alexandru s-a îndreptat către catapultele sale cu săgeţi. Acestea au fost instalate pe malul fluviului şi aţintite de-a latul fluviului: sciţii au fost atât de speriaţi de prima utilizare consemnată a artileriei pe câmp, încât s-au retras când o căpetenie a fost ucisă de unul dintre misterioasele sale şuruburi. Alexandru a traversat fluviul, purtătorii de scut păzindu-i oamenii pe plute umflate, caii înotând lângă ei, arcaşii şi prăştierii ţinând sciţii la distanţă.

Pe celălalt mal, bătălia a fost scurtă, dar magistrală. Tacticile scite se bazau pe încercuire, prin care călăreţii lor, în pantaloni şi în cea mai mare parte fără armură, galopau în jurul inamicului şi îşi lansau săgeţile în goana calului; alţii, probabil, ţineau duşmanul la distanţă cu lancea. Şi Alexandru avea lăncieri, şi avea şi arcaşi călare sciţi care luptau de un an în armata sa. Ştia tactica şi le-a ţinut piept exact ca la Gaugamela; mai întâi, i-a atras pe sciţi în luptă cu o forţă de înaintare înşelător de slabă; apoi, în timp ce

încercau să-l încercuiască, şi-a mobilizat cavaleria principală şi infanteria uşoară şi a atacat în propriile condiţii. Pentru lăncieri, nu arcaşi, era singura modalitate de respingere a arcaşilor nomazi, iar sciţii au fost respinşi fără loc de manevră: după ce au pierdut o mie de oameni, s-au refugiat pe dealurile din apropiere, la o înălţime de aproximativ o mie de metri. Alexandru şi-a continuat neabătut urmărirea timp de doisprezece kilometri, dar s-a oprit să bea apă din partea locului, „care nu era bună şi i-a pricinuit o diaree sâcâitoare, astfel că restul sciţilor au scăpat”. Încă suferea din cauza plăgii sale recente la gât, care îl făcuse să-şi piardă şi vocea, iar problemele digestive erau o scuză convenabilă pentru a renunţa la o goană fără speranţă, mai ales că slujbaşii săi i-au dat de ştire că „trecuse limitele stabilite de zeul Dionysos”. La fel ca peştera lui Prometeu, această temă mitică, importantă pentru viitor, nu trebuie tratată prea sceptic. În avanpostul lui Cirus, asaltat de Alexandru, s-au găsit altare pentru culte orientale pe care macedonenii le-au echivalat cu riturile propriilor lor Heracles şi Dionysos. Dacă Dionysos nu ar fi ajuns dincolo de avanpostul lui Cirus, cel mai îndepărtat loc al cultului său oriental echivalent, atunci Alexandru chiar ar fi putut să fie consolat pentru pierderea sciţilor. Semnele fuseseră justificate de boala şi de eşecul său.

Depăşirea limitelor lui Dionysos a fost o răsplată neînsemnată pentru ce a urmat. În timp ce regele scit a trimis soli să denunţe atacul ca fiind opera unor soldaţi neoficiali, Alexandru a auzit din spatele liniei frontului un raport foarte neplăcut. Cei 2 000 de soldaţi care fuseseră trimişi în Samarkand pentru a face faţă rebelului Spitamenes ajunseseră obosiţi şi fără mâncare; generalii lor începuseră să se certe, când Spitamenes a apărut brusc şi le-a dat o lecţie dură despre lupta mobilă călare. Spre deosebire de Alexandru, generalii de rang mai mic nu ştiau cum să facă faţă tacticii fluide a arcaşilor sciţi călare, mai ales când erau depăşiţi de mai mult de doi la unu: întreaga lor forţă de salvare fusese prinsă în capcană pe o insulă a fluviului Zarafshan şi ucisă până la ultimul. Diferenţa dintre generalii de front şi cei de rezervă cu greu ar fi putut fi

evidenţiată mai clar, mai ales când Alexandru judecase greşit un inamic, nu atât ca număr, cât ca abilitate. Chiar dacă o forţă mai mare ar fi putut fi cruţată de o linie a frontului slabă, viteza lui Spitamenes tot ar fi putut să o distrugă; era nevoie de un general de primă clasă, la comandă unică, în timp ce Alexandru numise trei oameni nepotriviţi şi îi lăsase să se certe. Greşeala a fost umilitoare şi nimic nu a fost cruţat pentru a o răzbuna.

La primele veşti despre dezastru, Alexandru a adunat aproximativ 7 000 de însoţitori şi infanterie uşoară şi i-a condus prin cei vreo 300 de kilometri de deşert până la Samarkand, în doar trei zile şi trei nopţi. O asemenea viteză prin căldura de la începutul toamnei este uimitoare, dar nu imposibilă, şi totuşi Spitamenes a scăpat cu uşurinţă de un alt duşman obosit şi însetat, dispărând spre vest, spre hotarele sterpe ale nomazilor săi însoţitori. Nu trebuia decât să îngroape cei 2 000 de morţi, să pedepsească satele din apropiere care se alăturaseră nomazilor în victoria lor şi să străbată lungimea fluviului Zarafshan în căutarea oricăror urme de rebeli. Căutarea a fost frustrantă şi, în cele din urmă, chiar şi Alexandru a renunţat la ea: traversând Oxusul, el şi-a instalat tabăra pentru iarnă la Balh, unde nu putea decât să se gândească la cel mai vădit ghinion al expediţiei şi la scăderea forţelor sale care acum erau aproape de doar 25 000 de oameni.

Două răni, o revoltă continuă şi lipsa de oameni şi de hrană îi făcuseră ultimele şase luni deosebit de frustrante. Dar tocmai când perspectivele sale păreau la pământ, speranţa pentru o nouă strategie avea să ajungă în nordul cel mai oportun în această tabără de iarnă. Din Grecia şi satrapiile occidentale, 21 600 de întăriri, majoritatea greci năimiţi, îşi făcuseră în cele din urmă drum spre Bactria sub conducerea lui Asander, poate fratele lui Parmenion, şi a credinciosului Nearhos, care renunţase la satrapia sa obscură din Licia pentru a se alătura prietenului său în prima linie. De departe cel mai mare sprijin primit până acum, noile trupe au permis armatei să revină la vechea sa forţă; acestea puteau fi împărţite în detaşamente, ceea ce ar fi permis reducerea imediată a problemelor lui Alexandru. Năvălitori sporadici puteau fi înfrânţi de unităţi

independente şi teatrul de război s-ar fi restrâns în consecinţă. Fortăreţele şi castelele din est erau, din fericire, neafectate; spre nord, dincolo de Jaxartes, un raid îi impresionase atât de mult pe sciţi încât trimiseseră soli să ofere mâna prinţesei lor. În Sogdia centrală, 3 000 de soldaţi de garnizoană fuseseră adăugaţi într-o regiune care fusese pedepsită de două ori; noii mercenari puteau deţine acum Balhul şi Oxusul, astfel încât doar stepele adiacente din vest şi nord-vest au rămas deschise pentru Spitamenes. Chiar şi aici, libertatea avea să îi fie din nou restricţionată.

La Balh au venit trimişi de la regele din Horezm, nu o pustietate tăcută, aşa cum au sugerat poeţii, ci cel mai puternic regat cunoscut din nord-vestul Oxusului, unde fluviul se lăţeşte pentru a se vărsa în Marea Aral. Nu a lăsat amprente prea adânci asupra istoriei scrise până când săpături arheologice ruseşti nu l-au dat la iveală ca un regat stabil şi centralizat, apărat de propriii călăreţi în zale, cel puţin de la mijlocul secolului al VII-lea î.Hr.: acum, pluteşte ca o umbră vag vizibilă peste o mie de ani de istorie în Iranul exterior. În artă şi scriere, arată influenţa Imperiului Persan al cărui supus fusese cândva; era un sălaş pentru fermieri colonizaţi, iar interesele sale nu erau cele ale nomazilor care îl înconjurau în deşerturile de nisip roşu şi negru. Spitamenes folosea aceste deşerturi ca bază, şi siguranţa a înclinat Horezmul de partea lui Alexandru. Regele său a încercat chiar să-i facă pe macedoneni să lupte împotriva propriilor lui duşmani, oferindu-se să-i conducă spre vest într-o expediţie la Marea Neagră. Alexandru a refuzat cu tact, deşi bucuros de un nou aliat solid: „Nu era atunci momentul prielnic să meargă la Marea Neagră, pentru că India era îngrijorarea lui actuală”. A fost primul indiciu al viitorului său. „După ce va cuceri toată Asia, avea să se întoarcă în Grecia şi, de acolo, avea să-şi conducă întreaga flotă şi armată la Hellespont şi să invadeze Marea Neagră, după cum s-a sugerat.” Pentru prima dată Asia a fost gândită să includă India, şi nu doar India Imperiului Persan. Dar refuzurile politicoase nu sunt o dovadă sigură a planurilor sale şi i-a fost uşor să vorbească despre viitor în tabăra de iarnă, anotimpul în care generalii vorbesc vrute şi nevrute; regele din Horezm a fost dorit

doar pentru a-l reţine pe Spitamenes. Speranţele în această direcţie aveau în vedere o victorie timpurie: noile întăriri au fost organizate în brigăzi şi patru prizonieri sogdieni au fost recrutaţi în rândul purtătorilor de scut, pentru că fuseseră observaţi de Alexandru cum mergeau la propria execuţie cu un curaj neobişnuit. Odată cu trecerea iernii, trădătorul Bessos a fost trimis la Hamadan, unde mezii şi perşii au votat să îi fie tăiate urechile şi nasul, pedeapsa tradiţională pentru un rebel oriental.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI DOI

Nimic nu spune mai mult pentru starea de spirit a oamenilor decât modul în care interpretează o prevestire şi, când Alexandru a părăsit Balhul în primăvara anului 328 pentru lupte de un an, el a dat peste una foarte revelatoare. Când şi-a aşezat tabăra lângă fluviul Oxus, două izvoare au ieşit din pământ lângă cortul regal, unul de apă, celălalt cu un lichid „care a ţâşnit cu miros, gust sau strălucire asemănătoare uleiului de măsline, deşi pământul era neprielnic măslinilor”. Fiindu-le dor de viaţa printre opaiţele cu ulei şi de gătitul din Mediterana, ofiţerii au crezut că petrolul este ulei de măsline: Alexandru a trimis după profetul regal Aristander care a declarat că izvorul este un semn al efortului anevoios, dar că după asemenea osteneală va urma victoria. A fost prima dată când occidentalii au descoperit petrol în Iran, pe care l-au folosit pentru a justifica o răbdătoare speranţă de mai bine.

Strategia lor, ca şi puţul petrolifer, a promis victoria după eforturi lente. În căutarea lui Spitamenes, armata îşi împărţise noile forţe în şase secţiuni, două pentru a păzi Bactria, trei pentru a traversa Oxusul şi una pentru a fortifica oaza vestică a oraşului Merv, ataşată de multă vreme satrapiei din Balh. Deşi la peste 320 de kilometri depărtare prin deşertul istovitor, Merv era o zonă fertilă şi strategică de civilizaţie care putea fi întărită pentru a-l ţine departe de Spitamenes dacă ar fi încercat să-şi exporte rebeliunea spre vest, spre Marea Caspică. Lui Crateros i s-a

ordonat să întemeieze o Alexandrie acolo şi să fortifice coloniile mai mici în interiorul oazei. Întâmplător, detaşamentul său avea să decidă războiul.

Dincolo de Oxus, obiectivul, din păcate, l-au reprezentat încă o dată sogdienii. Garnizoanele lor nu îi împiedicaseră să se revolte a treia oară, iar oraş după oraş a trebuit să fie recucerit, făcut una cu pământul ca pedeapsă şi repopulat cu loialişti. Trupele s-au ocupat de asta toată vara, sub soarele arzător, şi abia în august secţiunile s-au unit în cele din urmă lângă Samarkand. Spitamenes încă nu fusese ademenit din stepele occidentale, dar, în aşteptarea veştilor despre el, ofiţerii au avut parte de o odihnă câştigată din greu. În apropiere de Bazeira exista o rezervaţie de vânătoare împădurită, irigată de izvoare naturale şi plină de tufişuri: iranienii construiseră odinioară turnuri ca locuri de refugiu pentru vânători, dar adăposturile nu fuseseră deschise de o sută de ani. Alexandru, încântat de şansa de a face sport şi profit, şi-a trimis oamenii în pădure cu ordinul de a ucide vânatul pe loc. Se spune că rezultatul a fost de 4 000 de animale, nu atât un masacru, cât o refacere necesară a proviziilor de carne, a cărei lipsă se resimţea de mai bine de un an. Vânătoarea a trecut în legendă printr-un detaliu interesant: s-a inventat o scrisoare în care Alexandru îi descria aventurile sale indiene tutorelui său Aristotel, referindu-se la o luptă cu fiarele sălbatice pe care el o numea Noaptea Terorii. Povestea şi-a avut probabil originea în acest masacru din Sogdia, dar în câteva săptămâni avea să urmeze o adevărată Noapte a Terorii, deşi nu a fost aşa cum s-a sugerat în romanul *Alexandria*.

La Samarkand, câteva seri mai târziu, Alexandru petrecea la un banchet cu prietenii săi greci şi ofiţeri ai armatei. Trebuie amintit cât de dificil a fost un moment din cariera sa. Timp de un an, Spitamenes îl împiedicase să intre în India şi încă nu existau prea multe perspective că va fi prins rapid. Singura încăierare a macedonenilor cu acesta se sfârşise cu un dezastru; încă de atunci recucereau anevoie satele sogdiene în soarele de vară, iar procesul nu se încheiase încă. La ospăţ, vinul local curgea în valuri, mai degrabă un semn al tensiunii nervoase decât al noii barbarii

pe care istoricii au detectat-o la Alexandru, pentru că, la fel ca Filip, îi plăcuse întotdeauna să bea la petreceri şi acum, mai mult ca niciodată, avea o scuză date fiind circumstanţele. Băutul din belşug este corolarul supravieţuirii pentru un călător într-o vară sogdiană, iar puţinele izvoare de durată au în mod natural gust sălciu şi sunt contaminate cu salpetru. Vinul este singura alternativă de potolire a setei, şi era băut în cantităţi care l-ar fi putut şoca pe un european: la fel ca băştinaşii, macedonenii îl beau ca atare, o practică socotită prea puternică pentru greci, care făceau economie amestecând vinul cu o treime apă. Împrejurimile pot explica băutura, dar nu pot scuza continuarea. Pe când Alexandru bea şi lua masa, a apărut un incident atât de ruşinos încât memoriile lui Ptolemeu par să-l fi eliminat, în timp ce Aristobulos, în vârstă de optzeci de ani, a fost redus încă o dată la o pledoarie specială.

Când doi contemporani sunt secretoşi, este greu să fii sigur de ce s-a întâmplat. Cu siguranţă, a izbucnit o ceartă din cauza alcoolului, când vinul i-a convins pe unii bărbaţi să se laude şi să măgulească, iar pe alţii să respingă ce nu le-a plăcut să audă. Cel mai certăreţ oaspete a fost Cleitos, hiparh în cavaleria însoţitorilor şi probabil trecut de a doua tinereţe; sora lui fusese doica lui Alexandru în copilărie. El şi regele au început să strige şi să se provoace reciproc, irascibili din cauza băuturii, şi nu ni se spune care dintre ei a contribuit mai mult la declanşarea certei. Alexandru a fost primul care şi-a ieşit din fire şi, odată ce izbucnise, a pierdut orice control. Oaspeţii din apropiere au încercat să-l ţină la pământ, sau aşa i-au convins mai târziu pe istorici, dar batjocurile lui Cleitos au continuat şi Alexandru s-a luptat pentru orice armă pusă la îndemână. Se spune că l-a bombardat pe Cleitos cu un măr de pe masă; apoi, hotărât să-l ucidă, şi-a întins mâna spre sabie, dar se spune că o gardă de corp ar fi îndepărtat-o cu prudenţă. Aşa că Alexandru a strigat către propriii purtători de scut în dialect macedonean să dea „alarma specială”, apoi i-a ordonat trompetistului său să sune o notă de avertizare şi, când bărbatul a refuzat, l-a lovit cu pumnul în faţă. Între timp, soarta lui Cleitos era discutabilă. Potrivit unora, a fost scos din încăpere de prietenii săi şi adăpostit dincolo de un şanţ

şi de un zid de lut. Dar, sfidând orice reţinere, şi-a găsit drum înapoi în sala de ospeţe, clătinându-se pe uşă, exact în momentul în care Alexandru striga furios „Cleitos”. „Iată-l pe Cleitos, Alexandru”, i-a răspuns el, după care Alexandru l-a străpuns cu o sarissa. Alţii, mai plauzibil, au negat că Cleitos părăsise încăperea: Alexandru a luat doar o suliţă de la o gardă de corp şi l-a ucis pe loc. Povestea reintrării lui Cleitos, care chiar susţinea că numai Cleitos ar fi de vină, arată până unde puteau ajunge scuzele curteneşti.

Se spune că omorul i-a cauzat regelui o repulsie de nedescris. Cu groază, au spus apologeţii, a sprijinit sarissa ofensatoare de perete cu gândul să se arunce în vârful acesteia: în ultimul moment, l-au lăsat nervii şi s-a dus în pat, aşa cum majoritatea sunt de acord, unde a rămas tulburat trei zile întregi, repetând cuvintele „ucigaşul prietenilor mei” în frânturi incoerente, între suspine şi căinţă. Au trecut trei zile înainte să bea, sau să mănânce, sau să-şi îngrijească trupul, şi abia atunci a fost convins să se ridice din pat prin îndelungatele îndemnuri ale prietenilor săi. Povara ruşinii era intolerabilă, iar cel mai rău justiţiar al ucigaşului era el însuşi. Callisthenes şi alţi curteni înţelepţi au căutat o explicaţie pe care un simţ al onoarei profund rănit putea să o folosească drept scuză în faţa lumii. Nu au întârziat niciodată să găsească una. Macedonenii ţineau de mult timp un festival anual în cinstea lui Dionysos, zeul grec al vinului şi al forţelor vitale: Alexandru nu adusese sacrificiul cuvenit zeului acelui anotimp, în schimb le adusese o ofrandă lui Castor şi Pollux, fiii lui Zeus. Dionysos, prin urmare, s-a simţit ofensat, pedepsindu-i neglijenţa prin vin, mijlocitorul său pământesc. Istoricii, cel puţin, s-au bucurat de apărarea lui jalnică; armata, care îl prefera pe regele lor decât pe Cleitos, l-a rugat pe Alexandru să uite de incident, spunând că meritase să fie ucis.

Când izbucneşte o astfel de ceartă, poate să lumineze trecutul ca un fulger şi să elibereze tunete care se zbăteau de multă vreme în aer. Dar cu Cleitos şi Alexandru există mai multe ramificaţii ale fulgerelor, iar tunetul a fost adesea înţeles greşit. Departe de sala de ospeţe de la

Samarkand, grecii erau liberi să ghicească motivele certei: nu îl îndrăgeau pe Alexandru, şi acolo unde istoricii văzuseră doar o încăierare personală, declanşată de insulte aduse reputaţiei soldaţilor, ei au idealizat conflictul şi l-au considerat pe Alexandru un tiran, iar pe Cleitos un promotor al libertăţii care se opunea stăruitor tuturor obiceiurilor orientale şi care a protestat pentru că ura linguşeala şi comparaţiile exagerate ale lui Alexandru cu Amon sau cu zei şi eroi. „Cei doi prieteni care s-au certat nu erau cu adevărat cei doi bărbaţi, ci mai degrabă două concepţii diferite asupra lumii care au explodat cu violenţă elementară.” Dacă acest lucru ar fi corect, ar indica o sursă profundă de conflict în viaţa de la curte din ultimii doi ani. Dar dovezile sunt fictive, certăreţii erau beţi criţă şi, în loc de principii înalte, au existat fapte ignorate din trecutul lor.

Cu câteva zile înainte de petrecere, Cleitos primise o nouă însărcinare. El trebuia să guverneze Bactria, o satrapie din spatele liniilor. Pentru un fost hiparh al însoţitorilor, aceasta a fost o recompensă slabă: deşi Bactria avea să fie înzestrată cu aproximativ 15 000 de soldaţi greci, o responsabilitate importantă, se ştia prea bine că viaţa unui soldat în pustietăţi îndepărtate era sumbră, cu atât mai mult cu cât Alexandru nu îşi numea niciodată prietenii cei mai apropiaţi în satrapiile îndepărtate de curte. Prin urmare, Cleitos fusese retrogradat: un camarad ofiţer, trimis şi el în Bactria, preferase să refuze şi să fie executat în loc să părăsească centrul afacerilor. În timp ce camarazii săi dobândeau glorie în India, Cleitos avea să trăiască şi să îmbătrânească lângă Oxus, unde singura speranţă a unui om să se distingă prin ceva era respingerea ocazională a unor nomazi necunoscuţi. Pensionat împotriva voinţei sale, a început să bea şi, ameţit după atâtea cupe, a avut în cele din urmă o izbucnire violentă.

Căderea lui trebuie să fi avut o cauză. După complotul lui Philotas, el fusese promovat să comande însoţitorii împreună cu Hephaestion din motive care probabil nu erau cu totul sub controlul lui Alexandru. Cleitos a fost cel mai experimentat lider de cavalerie. De asemenea, i-a comandat pe cei 6 000 de macedoneni, pe atunci temporar în Hamadan. Au fost esenţiali pentru înlăturarea lui

Parmenion, şi aici au ajuns să găsească o nouă monarhie persană, iar familia generalului epurată. Loialitatea lor avea nevoie de recunoaştere şi, probabil, Alexandru s-a purtat cu băgare de seamă. Hephaestion simpatiza obiceiurile persane, spre deosebire de mulţi macedoneni. Al doilea hiparh trebuia să fie un macedonean ferm, omul lui Filip. Cleitos era şi una, şi alta, aşa că a acceptat însărcinarea. Chiar şi aşa, el îl preferase pe regele său în locul lui Parmenion, iar Alexandru nu se comportase mai oriental decât la Sistan. Poate că lui Cleitos nu i-ar fi păsat dacă ar fi făcut-o: nu s-ar fi retras niciodată în Bactria, cetatea nobilimii iraniene, dacă ar fi crezut cu seriozitate că iranienii sunt demni de dispreţ. Alţi macedoneni devotaţi au continuat să slujească loial. Problemele lui Cleitos erau mai personale. Îmbătrânea şi fusese bolnav; în ultimul an nu mai deţinuse comanda frontului, şi când întăririle au ajuns la Balh, probabil că şase sau mai mulţi hiparhi au fost aduşi pentru a-l înlocui. Poate că fusese rănit, poate că fusese grosolan cu Hephaestion, pe care şi alţii îl detestau. Retrogradarea sa ar fi putut fi personală: cu siguranţă nu a izvorât din ura lui faţă de diademe şi aprozi perşi sau din pasiunea bruscă pentru libertate, aşa cum au sugerat grecii cu înclinaţii filosofice. O alegere temporară pentru stabilizarea crizei din Sistan, el fusese deja pensionat.

„Vinul”, spuneau grecii proverbial, „este oglinda minţii” şi, într-o ceartă la beţie, reflecţiile sale trebuie să fi fost cât se poate de clare; regretăm ce spunem într-un moment de patimă doar pentru că dezvăluim mai mult despre noi înşine decât despre victimele noastre. Esenţialul insultelor care au dus la uciderea lui Cleitos poate fi încă recuperat, dar detaliile lor rămân obscure: s-au inflamat, ca toate remarcile întâmplătoare, pentru că au pornit de la obsesii latente, iar reputaţia, nu politica, a stat cu siguranţă la baza lor. Unii au spus că Alexandru asculta o baladă după cină care îi lua în râs pe generalii pe care Spitamenes îi distrusese cu un an înainte: o astfel de satiră a nenorocirilor problematice este cunoscută în altă parte a cercului lui Alexandru, şi ar fi fost bine-venită puţină destindere într-o situaţie în care Alexandru se putea învinovăţi pe sine pentru dezastru. Alţii, mai puţin plauzibil, au spus că

Alexandru îl discredita pe tatăl său Filip sau îi aproba pe linguşitorii care făcuseră acelaşi lucru. Cu siguranţă, trecutul a fost menţionat, deşi s-ar putea ca Filip să nu fi fost insultat atât de direct; curând Cleitos s-a ridicat pentru a contesta faptele; era un veteran şi îi salvase viaţa lui Alexandru la Granicus; nu i-a plăcut să audă cum faptele de vitejie ale trecutului sunt luate în râs, aşa că a susţinut victoriile bărbaţilor mai în vârstă. Gloria lui Alexandru, a insistat el, a fost gloria macedoneană, iar regele şi-a asumat meritul pentru ce nu făcuse. După un an de lupte istovitoare prin deşert împotriva rebelilor, criticile acestui bătrân au mâniat cu atât mai mult cu cât au fost mai bine ţintite; rivalităţile cu eroii, linguşirile lui Callisthenes sunt dovada preocupării lui Alexandru pentru reputaţia lui personală, iar la Samarkand, într-un an de puţine progrese, era uşor să se insinueze că mândria lui legată de propria tactică era încă nepotrivită. O sensibilitate profundă fusese lezată: tineri şi bătrâni au început să strige, până când au ajuns la ameninţări nebuneşti la adresa propriei înfumurări. Nu are importanţă dacă vorbele lor jignitoare au ajuns sau nu până la noi, pentru că erau beţi şi începuseră să se atace reciproc. Nepriceperea sexuală, statura scundă a lui Alexandru, curajul îmbătrânit al lui Cleitos, eşecul de a-l prinde pe Spitamenes – aveau o mulţime de legături între ele, deşi oaspeţii mai bătrâni ar fi încercat să-i oprească. Cleitos, fără îndoială, şi-a bătut joc de părintele Amon, apoi s-a trezit brusc străpuns de o sarissa, incapabil să-şi retragă cuvintele.

Izbucnirea lui Alexandru a fost cumplită şi de neiertat; aşa cum l-a învăţat probabil Aristotel, „omul care păcătuieşte când este beat trebuie pedepsit de două ori, o dată pentru păcat, o dată pentru că a fost beat”. Şi totuşi poate fi înţeleasă. Idealurile lui Alexandru erau cele ale lui Ahile homeric, devotat gloriei şi apărat prin realizări personale, oricât de violente ar fi fost; în *Iliada* lui Homer, chiar şi Patrocle, iubitul lui Ahile, părăsise mai întâi casa tatălui său pentru o crimă comisă în tinereţe. A numi homerică uciderea lui Cleitos nu înseamnă a o scuza, ci a stabili modelul pentru ce avea să urmeze. Alexandru s-a dus în pat, ca Ahile al lui Homer la moartea lui Patrocle,

Şi vărsă lacrimi calde amintindu-şi trecutul,
întins când pe-o parte, când, din nou, pe spate,
când cu faţa-ngropată în perne;
apoi se ridica şi păşea de colo-colo buimăcit
pe malul mării nemărginite...

Mai rău decât Ahile, nu trimisese un însoţitor la moarte în luptă, ci îl omorâse în faţa oaspeţilor săi la cină. Apologeţii, probabil, i-au exagerat dorinţa instantanee de a muri, dar reducerea celor trei zile de autopedepsire sau respingerea acestora ca o piesă calculată sunt străine de puţinele fire narative cunoscute privitoare la personajul Alexandru. Nu s-a prefăcut că se tortureazӑ, de parcă ar fi vrut să îşi sperie soldaţii şi ofiţerii cu perspectiva că nu îşi va reveni niciodată; pe bună dreptate, soldaţii infanterişti obişnuiţi nu arătaseră nici cel mai mic semn de suferinţă la moartea accidentală a unui cavalerist în vârstă, iar dacă ofiţerii ar fi conspirat, nimic nu ar fi fost mai nesăbuit decât să stea la pat trei zile încheiate şi să-i lase liniştiţi cu planurile lor. Nu era ca şi cum Cleitos ar fi fost purtătorul de cuvânt al unei opoziţii de principiu; nu se ştie ca vreun ofiţer să-şi fi pierdut slujba pentru că îi era prieten şi, ca pentru a linişti conştiinţa lui Alexandru, propriul nepot al lui Cleitos a continuat să se bucure de respect printre prietenii regelui tot restul domniei acestuia. Crima a fost atât de dureroasă tocmai pentru că a fost o ruşine personală şi accidentală; Alexandru a suferit, aşa cum a trăit, la cea mai mare intensitate, iar o criză personală l-a împins nu spre tirania orientală, ci spre atitudinea sa homerică faţă de viaţă.

Dar acea noapte de teroare a dezvăluit şi ceea ce fiecare tânăr ştie că este adevărat: există o ruptură mai profundă între bătrâni şi tineri decât între o clasă şi alta, sau decât între un crez şi altul, şi nici un fiu de succes nu acceptă să i se ţină predici despre cât de multe a realizat generaţia tatălui său. Nu că veteranii l-ar fi găsit pe Alexandru schimbat în rău: ei au continuat să-l slujească şi chiar să aibă funcţii de comandă, dar de acum încolo aveau să ezite cu siguranţă înainte de a-şi elogia prea mult trecutul cu Filip în faţa unui om care simţea, pe bună dreptate, că datorează tot atâtea propriei iniţiative şi îndrumării lui Zeus

Amon cât şi oricărui tată pământesc. Alexandru nu l-a renegat pe Filip, cu atât mai puţin nu a trădat ambiţiile tatălui său, ci doar l-a depăşit. Nu există nici un motiv să presupunem că Filip nu ar fi fost fericit să invadeze toată Asia, să poarte diadema persană şi să-şi evidenţieze relaţia cu Zeus, dar există loc de îndoială că a avut vreodată avântul necesar pentru a face acest lucru. Orice ar fi spus Cleitos, Alexandru dovedise că era în stare, iar datorită succesului său uimitor comparaţiile unui bătrân erau cu atât mai dureroase cu cât erau mai neadevărate. Nu există nici o dovadă a calităţilor oamenilor lui Filip, dar ei au realizat mult mai mult în cinci ani cu Alexandru decât o făcuseră în cei douăzeci alături de Filip: lunile de după asasinarea lui Cleitos arată cel mai clar de ce simţul stilului dovedit de Alexandru a fascinat lumea clasică încă mult după ce energiile tatălui său fuseseră uitate.

Odată cu moartea lui Cleitos, nenorocul lui Alexandru a început să scadă. Sogdienii rămaşi au fost supuşi în câteva săptămâni, iar capitularea lor l-a lăsat imediat pe Spitamenes fără cea mai promiţătoare sursă de sprijin. Întrucât cei 8 000 de călăreţi nomazi ai săi erau mult prea puţini la număr, nu a mai putut decât să atace Balh în spatele liniilor frontului, unde i-a prins în ambuscadă pe puţinii soldaţi şi invalizi şi i-a ucis pe cei mai mulţi dintre ei, inclusiv pe Aristonicos, harpist atât pentru Filip, cât şi pentru Alexandru, care a murit „luptând nu ca muzician, ci ca un om curajos”. Raidul a fost o surpriză bine gândită, dar nu a contribuit prea mult la promovarea cauzei sale; în timp ce încerca să dispară din nou în deşert, spre vest, a fost interceptat de Crateros, care se întorcea din oaza Merv, care i-a hărţuit cu înverşunare pe sciţi într-un atac de cavalerie. Până acum, sogdienii şi bactrienii luptau în armata lui Alexandru, iar Spitamenes părea mai degrabă un bandit decât un lider rebel. Avea puţine speranţe în afară de a-şi relua raidurile surpriză în spatele liniilor; la prima încercare, s-a ciocnit cu divizia de ariergardă a lui Alexandru şi a fost pus pe fugă, în ciuda înrolării a 3 000 de sciţi pribegi. Chiar şi aceşti supravieţuitori şi-au pierdut curajul şi, pentru a treia oară în doi ani, inamicul lui Alexandru a fost trădat de aliaţi. Ei şi-au ucis cu cinism

conducătorul persan şi, odată cu sfârşitul toamnei, capul lui Spitamenes a fost trimis ca dovadă armatei macedonene.

Tipic pentru el, Alexandru nu era încă mulţumit. Trei dintre oamenii lui Spitamenes, toţi foşti acoliţi ai lui Bessos, erau încă în libertate în zonă, în timp ce jumătatea estică a Sogdiei nu se supusese niciodată. Rebelii se retrăseseră acolo la adăpost şi, aşadar, după doar două luni în tabăra de iarnă, armata a urmat o potecă spre est, încă încercată de foame, deoarece proviziile locale se împuţinaseră de mult. În timp ce mărşăluiau, stratul gros de zăpadă se întindea pe dealuri şi, în trei zile, o furtună masivă i-a condus înapoi la adăpost, în timp ce fulgerele luminau şi grindina le bombarda armura. Alexandru a preluat conducerea şi i-a îndreptat către colibele autohtone, unde se putea face focul cu lemne din pădurea din jur: el chiar a renunţat la scaunul său regal de lângă foc în favoarea unui soldat de rând pe care l-a văzut cum tremura epuizat. Dar 2 000 de soldaţi îşi pierduseră viaţa, şi „s-a spus că victimele puteau fi văzute încă îngheţate pe trunchiurile de copaci de care se sprijiniseră”.

Aproape de Hissarul modern, pe munţii Koh-i-Noor, s-a dus vestea că un ultim grup de rebeli sogdieni ar fi găsit refugiu la nobilimea locală. Fortăreaţa lor naturală părea de nepătruns observatorilor care au bănuit că „înălţimea ei depăşea cinci kilometri, circumferinţa ei cel puţin douăzeci”, iar când Alexandru le-a propus conducătorilor negocieri şi le-a oferit, printr-unul dintre fiii lui Artabazos, o trecere sigură în schimbul capitulării, au izbucnit în râs şi i-au spus să meargă să găsească trupe cu aripi. Alexandru nu suporta să fie luat în râs, darămite să i se spună ce nu putea face. Dacă oamenii săi nu puteau zbura, puteau măcar să se caţere; după plecarea solilor, crainici i-au chemat pe oamenii de la munte să facă un pas în faţă din rânduri.

Recompensele lor erau pe potriva primejdiei. Primul care escalada stânca avea să primească doisprezece talanţi, de douăsprezece ori mai mult decât bonusul plătit trupelor aliate pentru serviciul militar asiatic de patru ani; restul urmau să fie plătiţi în funcţie de poziţia lor în cursa către vârf. Celor trei sute de căţărători experimentaţi care s-au

oferit voluntar li s-a spus să se echipeze cu frânghii de in şi cu ţăruşi de cort din fier, iar în aceeaşi noapte de iarnă, la lumina palidă a stelelor, s-au deplasat spre un versant de stâncă mult prea periculos pentru a fi păzit.

Au urcat cu răbdarea alpiniştilor încercaţi. Cam la fiecare metru, fixau cu ciocanul ţăruşi de cort în crevase şi troiene de zăpadă îngheţate, prindeau frânghiile de aceştia şi se ridicau la capătul frânghiilor. În drum spre vârf, treizeci dintre ei au murit după ce au alunecat, fiind îngropaţi fără scăpare în zăpada de dedesubt, dar când primele gene ale zorilor s-au ivit pe cer, restul de 270 au atins vârful. Nu era momentul pentru a sărbători: fumul care se rotea în sus de sub vetrele de stâncă de sub ei arăta că sogdienii se agitau. Trebuiau să se grăbească dacă nu doreau să fie depăşiţi numeric; se înţeleseseră să îi facă semn cu steaguri de in lui Alexandru, care veghease toată noaptea la poalele stâncii. La cacealma, acesta a trimis crainici pentru a îndemna santinelele native să privească spre cer şi să-i vadă soldaţii zburători; când acestea s-au întors şi au văzut căţărătorii deasupra lor s-au predat, crezând că sunt o armată. Familiile nobiliare care şi-au părăsit fortăreaţa au fost cruţate, dar, oricât ar fi căutat trupele, nu s-au găsit depozite mari de hrană.

A doua stâncă a fost la fel de spectaculoasă. La vreo optzeci de kilometri sud-est de Leninabad, unde drumul spre Boldzhuan traversează fluviul Vachshi, se află stânca numită Koh-i-Noor, un nume comun în zonă care nu spune nimic despre înălţimea şi inaccesibilitatea sa extremă: „cu o înălţime de circa trei kilometri şi o circumferinţă de zece kilometri”, era protejată de o râpă adâncă al cărei singur pod fusese distrus. Întotdeauna a fost nevoie de provocarea unui asediu pentru a scoate tot ce-i mai bun din îndrăzneala lui Alexandru. Trupelor li s-a ordonat să lucreze în schimburi ziua şi noaptea până când au doborât suficienţi pini pentru a întinde un pod improvizat peste prăpastie. Mai întâi au coborât pe stânci, pe scări, şi au dus parii pe laturile stâncii din cel mai îngust punct al râpei; apoi palisade din lemn de salcie au fost întinse pe structură şi acoperite cu un strat gros de pământ, construind astfel un drum neted pentru armată şi armament. „La început,

barbarii au continuat să-şi bată joc de acea încercare, nedându-i nici o şansă”, dar, la fel ca oamenii din Tir, au început curând să vadă ce poate face peisajului un fiu al lui Zeus. Podul peste râpă era terminat şi săgeţi, probabil lansate din catapultă, au început să şuiere spre bârlogurile lor; ca ripostă, propriile lor lovituri ricoşau în gol din şoproanele şi adăposturile macedonene. Ingineria i-a speriat, deşi bârlogul lor era încă la fel de inaccesibil pentru trupe, şi i-a revenit nobilului Oxyartes, prizonier luat pe prima stâncă, să strige căpeteniei lor să se predea şi să-şi salveze pielea: nu există nimic, a spus, care să nu poată fi capturat de armata lui Alexandru, oarecum la cacealma, întrucât stânca era încă inexpugnabilă, deşi deschisă acum tirurilor de catapultă. Căpetenia Sisimithres a fost de acord, iar când Alexandru a adus 500 de paznici pentru a-i inspecta fortăreaţa, s-a predat în mod corespunzător. Pentru a-i mulţumi pe cei care îl capturaseră, el a menţionat, de asemenea, cămara sa, plină cu cereale, vin şi carne uscată, în afară de turmele de animale din grajdurile sale: era suficient, se lăuda el, pentru a hrăni armata lui Alexandru timp de cel puţin doi ani. Nu ar fi putut spune nimic mai oportun. După doi ani de foamete, îngrijorarea recurentă a raţiilor pentru tabără fusese în sfârşit rezolvată. Nu mai trebuiau să moară de foame din nou, iar Sisimithres, un nobil care se căsătorise cu propria mamă, poate pentru că era zoroastrian, a fost reinstalat cu recunoştinţă pe stânca sa de un rege care avea motive suficiente să fie blând.

Pe nota optimistă a acestor succese, lupta pentru Iranul exterior s-a încheiat şi, după doi ani de vărsare de sânge şi de depopulare arbitrară la scară largă, a venit timpul să ne întoarcem în Balh şi să analizăm viitorul provinciilor pe care regii perşi, departe în Susa, încercaseră să îl încredinţeze unui membru al propriei familii. Iranienii urmau să păstreze personalităţile locale ca guvernatori sogdieni şi vechea citadelă persană de lângă Oxus şi râul Kokcha urma să fie reconstruită ca o imensă Alexandrie cu un palat şi un plan stradal formal; Alexandru nu mai avea nici o rudă responsabilă rămasă în viaţă, aşa că a legat nobilimea sogdiană de propria sa persoană în mod tradiţional. Printre

prizonierii de pe prima stâncă se aflau fiicele nobilului sogdian Oxyartes; una dintre ele, Roxana, era considerată de cei care o văzuseră drept cea mai frumoasă fată din toată Asia, care îşi merita numele iranian de „mică stea”. Toţi au fost de acord că Alexandru a fost fascinat de ea, unii spunând că mai întâi i-a întâlnit privirea la un banchet şi s-a îndrăgostit pătimaş. În zilele noastre, este la modă să explici pasiunea şi să-i subliniezi politica, dar nu aşa au văzut lucrurile contemporanii. Căsătoria avea cu siguranţă un sens politic, dar existau şi alte doamne iraniene care puteau servi scopului. Poate că Alexandru şi-a urmat raţiunea, dar, în vârstă de douăzeci şi nouă de ani, a crezut de cuviinţă să aleagă singura fată care i-a furat inima.

Bogat în provizii, Alexandru a organizat un ospăţ de nuntă fastuos în fortăreaţa semeaţă a lui Sisimithres, cocoţată pe vârf de stâncă. Cu eleganţa care nu îl părăsise niciodată, Alexandru a conferit ocaziei o notă de cavalerism şi şi-a simbolizat uniunea în faţa oaspeţilor tăind împreună cu Roxana o pâine cu o sabie şi mâncând fiecare jumătate, ca mire şi mireasă. Împărţirea pâinii este un obicei iranian care se practică încă în Turkestan, deşi sabia reprezintă un detaliu militar care îi putea aparţine lui Alexandru. Dar starea de spirit a momentului a fost surprinsă cel mai bine de experimentatul pictor grec contemporan Aetion: în tabloul său despre nunta lui Alexandru, din păcate pierdut, a descris-o astfel:

> un dormitor foarte frumos, cu un pat nupţial pe care stătea Roxana; era o fată uimitor de frumoasă, dar îşi ţinea cu modestie privirea plecată, cuprinsă de sfială în faţa lui Alexandru care stătea lângă ea. Cupidoni zâmbitori le săreau în ajutor: unul, stând mai în spate, îi ridica vălul de pe faţă; un altul îi scotea încălţămintea, în timp ce un al treilea îl trăgea pe Alexandru de mantie. Între timp, Alexandru îi oferea o ghirlandă, iar Hephaestion, cavaler de onoare, ţinea o torţă aprinsă şi se sprijinea de un băiat tânăr, probabil Hymenaios, zeul nunţilor. De partea cealaltă, mai mulţi cupidoni se jucau, de data aceasta printre armurile lui Alexandru; doi îi ridicau suliţa, doi trăgeau de mânerele scutului pe care

stătea un al treilea, probabil regele lor; altul se ascunsese sub platoşă, de parcă ar fi vrut să-i prindă în ambuscadă.

Aşadar, prin imaginaţia barocă a unui maestru grec, *Nunta lui Alexandru cu Roxana* a câştigat un premiu la jocurile de la festivalul din Olimpia greacă şi a supravieţuit prin descrierea unui vizitator roman spre a influenţa Sodoma şi pe Botticelli.

La fel ca Ahile, spuneau oamenii, Alexandru se căsătorise cu o captivă. Dar în politică, dacă nu ca personalitate, noul Ahile ajunsese departe de la pelerinajul său la Troia. Nimeni nu ar fi putut ghici că un elev al lui Aristotel, care odinioară refuzase să-şi ia soţie, se va îndrăgosti pătimaş de o tânără din Iranul exterior, se va căsători cu ea şi o va folosi ca dovadă de bunăvoinţă pentru nobilimea iraniană cucerită; socrul său, de altfel, fusese apropiatul lui Bessos într-o rebeliune care-l reţinuse doi ani incomozi. A existat o singură problemă. Ca tată al lui Barsine, prima amantă persană a lui Alexandru, Artabazos ar fi putut fi dezamăgit de decizia de a se căsători cu Roxana, mai ales că se ştia că Barsine aştepta primul ei copil. Cu toate acestea, renunţase la comandă în Bactria, invocând bătrâneţea, înainte ca mariajul să se ivească la orizont; satrapia care îi fusese oferită mai întâi lui Cleitos a trecut acum la un alt macedonean cu o forţă de luptă suficient de mare de greci năimiţi. Artabazos nu va fi niciodată bunicul moştenitorului recunoscut al lui Alexandru, dar nu se ştie să fi avut resentimente de durată, iar fiii săi au continuat să fie onoraţi. El a fost retras la guvernarea primei stânci sogdiene în locul nobilului Ariamazes care fusese crucificat. În mod ironic, era stânca pe care fusese capturată Roxana.

Planurile lui Alexandru se extindeau deja dincolo de căsătorie. La Balh, a ordonat alegerea a 30 000 de băieţi nativi pentru pregătire militară; armele lor urmau să fie macedonene şi limba lor, greaca. A fost cea mai hotărâtă încercare de elenizare pe scară largă a Iranului a unui rege occidental: la fel ca pajii regali ai lui Filip, băieţii nu doar că aveau să fie luaţi ostatici în caz de comportament necorespunzător al părinţilor, dar aveau să devină şi clasa de soldaţi dependentă a viitorului, după retragerea

veteranilor macedoneni, armata putând fi completată astfel cu orientali occidentalizaţi. După un an de frustrare, chiar şi de crimă, un plan creativ prinsese în sfârşit contur; iranienii, departe de a fi trataţi „ca plante şi animale”, erau chemaţi să fie parte din imperiu, supuşi numai lui Alexandru şi educaţi departe de mediul lor tribal. Dacă băieţii şi părinţii lor au fost recunoscători este o altă problemă. În acelaşi timp, şi curtenii lui Alexandru aveau să simtă schimbarea: în timp ce ofiţerii de cavalerie erau reorganizaţi, Hephaestion avusese nevoie de promovare pentru a-şi păstra demnitatea specială, şi probabil că atunci a devenit comandantul adjunct oficial al lui Alexandru. Cu titlul de chiliarh, slujba lui avea responsabilităţi militare. Dar atât slujba, cât şi titlul fuseseră create de regii persani.

Cu asemenea schimbări, nu aveau cum să nu apară complicaţii.

> În cazul meu, în toţi aceşti ani, eforturile de a trăi înveşmântat în portul arabilor şi de a le imita fundamentul mental m-a deposedat de sinele meu englez (...); în acelaşi timp, nu am putut să intru sincer în pielea arabilor: era doar o afectare (...). Uneori aceste euri conversau în gol, apoi nebunia era foarte aproape, aşa cum cred că ar fi aproape de cel care vede lucrurile simultan prin vălurile a două obiceiuri, două educaţii, două medii.

Deşi Lawrence al Arabiei s-a apropiat mai mult de o parte a lui Alexandru decât orice om de atunci, el a teoretizat acolo unde Alexandru a acţionat pe moment. Dar şi în cazul lui Alexandru existau acum două văluri ale vieţii, iar cele doi euri au conversat, dacă nu chiar în vidul nebuniei, cel puţin la un nivel cotidian, unde tensiunile nu sunt mai puţin reale pentru că sunt publice. La Balh, în primăvara anului 327, cu Roxana ca mireasă şi Hephaestion poate ca vizir, tensiunea urma să ducă la conflict, şi victima sa avea să fie un bărbat pe care luptele din ultimii doi ani îl lăsaseră până atunci în pace.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI TREI

În legenda persană se spune că Alexandru a trimis-o curând pe Roxana în Sistan, unde i-a oferit citadela cadou de nuntă pentru a fi în siguranţă când oamenii aveau să se retragă în Punjab; totuşi, acest lucru este îndoielnic, deoarece Roxana chiar a ajuns în India, iar zidurile capitalei Sistanului aparţin probabil unei date ulterioare. Probabil că a rămas în tabără, unde ar fi asistat la unul dintre cele mai denaturate episoade din viaţa soţului ei. Acest lucru nu poate fi înţeles fără fundalul său persan, dovadă a schimbării planurilor lui Alexandru. Odată înţeles, constituie o mică, dar revelatoare privire asupra stării lui de spirit şi se referă la problema unui sărut curtenesc.

Spre deosebire de chinezi, care nu aveau nici un cuvânt pentru sărutare, regatele din orientul antic incluseseră de mult un termen pentru gestul sărutului în vocabularele lor de curte. Acest gest a fost practicat în societatea regală asiriană, de unde a fost adoptat mai întâi de mezi, apoi de perşi; echivalentul său era cunoscut în Grecia, probabil ca împrumut din Orient, iar grecii au descris atât practica lor proprie, cât şi practica orientalilor printr-un singur cuvânt, *proskynesis*. Singurele descrieri ale acesteia figurează din perioada Imperiului Roman, dar se potrivesc suficient de bine cu sculptura greacă şi persană timpurie: cel care face gestul de *proskynesis* duce o mână, de obicei cea dreaptă, la buze şi sărută vârfurile degetelor, probabil suflând sărutul către regele sau zeul său, deşi suflarea sărutărilor este cunoscută cu certitudine numai în societatea romană. În sculpturile de la Persepolis, nobili care urcă pe scara palatului sau servitori de pe mormântul regelui Artaxerxes pot fi surprinşi în toiul gestului, în timp ce administratorul suitei regale îi sărută mâna în faţa Marelui Rege, aplecându-se uşor în faţă. Aceste imagini persane şi alegerea cuvintelor propuse de greci arată că, în zilele lui Alexandru, *proskynesis* putea fi efectuat cu corpul în poziţie verticală, înclinat sau prosternat. Romanii au crezut că, atunci când Alexandru le-a cerut gestul de *proskynesis* celor mai apropiaţi prieteni ai săi, se aştepta ca aceştia să se târască în genunchi în faţa lui. Dar în Persia, la fel ca în Grecia, doar suplicanţii sau cei de rang inferior se plecau sprijinindu-se pe mâini şi genunchi. Numai când cădeau în

dizgraţie sau implorau o favoare curtenii şi aristocraţii se prosternau în faţa regelui. *Proskynesis* în sine nu presupunea acest lucru.

În Persia şi în Grecia utilizările sale sociale au variat. În Grecia era un gest rezervat numai zeilor, dar în Persia era destinat şi bărbaţilor: „Când perşii se întâlnesc pe stradă”, scria Herodot, în spiritul uneia dintre acele înţelegeri profunde asupra obiceiurilor străine care îl fac de departe cel mai plăcut dintre istoricii greci, „iată cum îţi poţi da seama dacă se întâlnesc ca semeni egali. Dacă sunt egali, se sărută pe gură, în loc să rostească un cuvânt de salut; dacă unul este uşor inferior celuilalt, îl sărută doar pe obraz; dacă este nobil de rang mult mai mic, cade la pământ şi oferă *proskynesis* superiorului său”. A existat o altă categorie, care nu se vede pe stradă: o întâlnire cu Marele Rege însuşi. Deoarece regele era supraomenesc în măreţia sa, a primit *proskynesis* de la toată lumea; cu toate acestea, curtenii şi Rudele Regale erau suficient de nobile încât să fie scutite de reverenţa sau de prosternarea însoţitoare, aşa că doar se înclinau. Grecii au remarcat acest obicei şi, deoarece ei înşişi ofereau *proskynesis* doar zeilor, printr-un mic sofism, unii puteau sugera că şi regele persan era considerat el însuşi un zeu. Grecii inteligenţi ştiau că acest lucru este greşit: în Persia, *proskynesis* a fost, de asemenea, oferit de clasele inferioare clasei superioare şi nici măcar în Persia întreaga clasă superioară nu era divină. Era un gest social, cu toate acestea, unul profund tradiţional.

La Balh, Alexandru a decis să adopte *proskynesis* printre prietenii săi macedoneni. Decizia a fost îndrăzneaţă: *proskynesis* provocase probleme în trecut, când grecii s-au întâlnit cu perşii, şi a fost supus interpretărilor greşite deoarece, indiferent ce credeau perşii, nu aşa îi plăcea unui grec liber să salute un muritor. Căzuse în seama celui mai radical dintre dramaturgii atenieni, Euripide, să arate *proskynesis* pe scenă, şi atunci el l-a prezentat ca o extravaganţă străină. La Persepolis, în Tezaur, mâinile slujbaşilor care oferă *proskynesis* sunt cel mai grav deteriorate elemente pe sculpturile bine conservate de altfel: armata lui Alexandru le-ar fi putut mutila intenţionat,

considerând că acest gest este absurd. Ambasadorii greci la curtea persană au fost cunoscuţi uneori ca adoptând o poziţie la fel de sfidătoare: unul îi trimisese o scrisoare regelui mai degrabă decât să îi ofere *proskynesis* în faţa lui, iar altul s-ar fi prefăcut că scapă pe jos inelul cu sigiliu, ca să se încline după el şi să pară respectuos în mişcarea sa, deşi gestul propriu-zis al sărutului a fost ratat în timpul înclinării. Astfel de refuzuri încăpăţânate erau mai puţin o chestiune de religie cât una de mândrie; dacă grecii veneau în Persia şi ca prizonieri sau suplicanţi, cel puţin în ochii regelui era de aşteptat să se lase la pământ pe mâini şi genunchi, precum şi să ofere *proskynesis*, iar dubla dezonoare s-a dovedit prea mult pentru ei. Lui Aristotel i se spusese despre un elefant antrenat să facă *proskynesis* în faţa unui rege, fără îndoială trimiţând sărutul cu trunchiul său, deoarece Aristotel nu credea că elefanţii pot îndoi ambele picioare din faţă simultan. Dar grecii liberi nu erau brute, iar ceea ce se potrivea unui elefant nu a devenit un gest grecesc.

Cu toate acestea, greci ca Temistocle şi Alcibiade fuseseră suficient de chibzuiţi pentru a se purta ca perşii când se aflau în Persia, şi tocmai în acest spirit Alexandru a abordat subiectul legat de *proskynesis* cu însoţitorii săi. Ca moştenitor al lui Darius, el ar fi primit un astfel de omagiu de la iranienii săi în ultimii trei ani: li s-a părut un gest firesc, la fel ca reginei lui Darius când a fost luată prizonieră la Issos. Alexandru continuase să aducă din ce în ce mai mulţi iranieni ca ostatici sau ajutoare. Brigăzi iraniene fuseseră recrutate pentru a lupta în India, iar celor şapte fii ai bătrânului Artabazos li se alăturaseră fraţii şi surorile Roxanei, fiica lui Spitamenes, mulţi nobili locali şi un nepot al defunctului rege Artaxerxes; Alexandru avea chiar propriii doi magi şi un rajah fugar din Punjab. Dacă aceşti orientali i-ar vedea pe macedoneni salutându-l fără a-şi aduce mai întâi omagiul, s-ar putea să înceapă să se întrebe dacă este un rege potrivit; această credinţă „ar fi început în rândul slujitorilor şi s-ar fi răspândit rapid peste tot” şi, la sfârşitul unei revolte indigene lungi şi sângeroase, nu era un risc de asumat. Noile întăriri şi recrutarea grecilor şi orientalilor au însemnat că macedonenii erau acum mult

mai puţini în armată; înainte de a invada India, curtenii macedoneni trebuiau să cedeze locul noilor susţinători şi să-şi asume obiceiurile de dragul uniformităţii sociale. Dar, ca şi în cazul lui Cleitos, scriitorii de mai târziu au văzut diferit tensiunea; ordonând *proskynesis*, au insistat ei, Alexandru nu lua în considerare eticheta curţii, ci intenţiona să fie venerat ca zeu.

Este adevărat că, în Grecia, *proskynesis* era oferit doar zeilor şi că Alexandru era, fără îndoială, conştient de acest lucru. Dar în Iranul exterior nu practica greacă era în discuţie. El era regele Asiei, iar curtenii săi trebuiau să tolereze un obicei social asiatic; în acelaşi mod, el purta diadema, care printre greci era o pretenţie de a-l reprezenta pe Zeus, printre perşi o pretenţie de a fi rege, dar el o tratase în întregime din punct de vedere persan ca moştenitor al lui Darius, nu ca rival al zeilor. Trebuia să fie acelaşi lucru cu *proskynesis*: propriul său maestru de ceremonii a descris prima încercare de a-l introduce şi, deoarece incidentul a avut loc la o cină, el ar fi fost prezent în sala de ospeţe şi ar fi putut vedea singur rezultatul. Era departe de Alexandru tiranul, care căuta să devină divin.

Alexandru, potrivit servitorului său, poruncise să se ţină un banchet şi prezida petrecerea cu băutură de după cină: oaspeţii fuseseră aleşi cu atenţie şi avertizaţi în privinţa a ce se aştepta de la ei. O cupă de aur, plină cu vin, a fost trecută mai departe de la unul la altul de pe scaunul său şi fiecare musafir s-a ridicat în picioare şi a băut din ea, cu faţa la vatra aşezată probabil în spatele mesei regale; fie au băut pentru un toast, fie au turnat o libaţie, dar până acum nu era nimic diferit faţă de o petrecere grecească obişnuită. Apoi au devenit orientali: i-au oferit *proskynesis* lui Alexandru, sărutându-i mâna şi, probabil, plecându-se uşor ca slujbaşii perşi sculptaţi. După acest gest, s-au îndreptat spre masa regală şi au schimbat sărutări cu Alexandru, poate pe gură, dar cel mai probabil pe obraz. Această mică ceremonie, fără pretenţii, a făcut turul tuturor oaspeţilor, fiecare gustând din băutură, sărutându-i mâna şi fiind sărutat în schimb de rege, până când a ajuns la Callisthenes, văr al lui Aristotel. A băut din cupă, a ignorat *proskynesis* şi s-a dus direct la Alexandru, sperând să

primească un sărut aşa cum se cuvine. Întâmplător, Alexandru vorbea cu Hephaestion şi nu a observat că istoricul său de curte îl păcălise. Dar o gardă de corp s-a aplecat spre el şi i-a dezvăluit eroarea şi, din moment ce Callisthenes nu se conformase, Alexandru a refuzat să-l sărute. „Prea bine”, a răspuns Callisthenes, „o să plec mai sărac cu un sărut.”

Acest episod după cină explică intenţia lui Alexandru dincolo de orice îndoială. Înainte de a pune în aplicare *proskynesis*, el a dorit să experimenteze în particular cu câţiva prieteni aleşi: mai întâi, ei trebuiau să-i aducă un omagiu, aşa cum iranianul de rând făcuse întotdeauna pentru regele său, şi apoi, pentru că erau macedonenii săi cu care împărtăşise atât de multe, ei aveau să fie răsplătiţi cu un sărut care, printre perşi, era schimbat doar între egali social sau între rege şi Rudele Regale. Sărutul i-a readus la demnitatea lor de odinioară şi a respins orice sugestie posibilă că Alexandru a căutat *proskynesis* pentru că dorea să pară divin: nici un zeu nu şi-a distrus vreodată propria iluzie oferind închinătorilor săi un sărut privilegiat. Planul cu greu ar fi putut fi testat într-un mod mai rezonabil şi, în ciuda indignării romanilor, a filosofilor şi a altor persoane care au ratat contextul persan, Alexandru a ieşit din toate cu faţa curată. A fost un experiment social şi, de data aceasta măcar, un martor descrisese exact ceea ce făcea.

Mai rămăsese necooperantul Callisthenes. Fiind un „linguşitor care încercase să îl transforme pe Alexandru într-un zeu”, el ar fi fost ultimul de la curte care să se pronunţe împotriva onorurilor divine acordate unui om în viaţă, dar, ca grec care lucrase cu Aristotel, a văzut acest obicei social ca o chestiune diferită. A oferi *proskynesis* unui om păruse multă vreme un gest de sclav, cel puţin în ochii grecilor, şi, oricum ar fi stat lucrurile, Callisthenes fusese educat să creadă în valorile culturii greceşti; cunoştea şi analizase detaliile miturilor greceşti; era de acord cu opinia că anumiţi egipteni proveneau într-adevăr dintr-un atenian şi a susţinut chiar că numele Fenicia derivă din cuvântul grecesc pentru palmier *(phoinix)*. La fel ca ruda şi asociatul său Aristotel, el a văzut lumea barbară ca fiind inferioară grecilor şi, aşadar, într-o parte timpurie a

istoriei sale, el pare să fi descris valurile mării liciene ca şi cum s-ar fi plecat în faţa regelui, ca şi cum ar fi făcut *proskynesis* înaintea lui. Acest lucru era destul de corect pentru valurile barbare, dar pentru un grec, cufundat în trecutul grecesc, era un gest care amintea de sclavie. Grecii educaţi nu trebuiau să aibă nici un schimb cu decadenţa orientală: sărutarea mâinii să fie blestemată, el va refuza şi îşi va asuma consecinţele.

Nu este uşor să reconstituim relaţia lui recentă cu Alexandru, nu în ultimul rând pentru că ofiţerii lui Alexandru nu s-au referit niciodată la aceasta în istoria lor. Cu şase luni înainte, spuneau alţii, consolările lui Callisthenes valoraseră cu atât mai mult cu cât Alexandru trecea printr-o stare de deznădejde după uciderea lui Cleitos; mai târziu însă, semenii lui greci şi filosofii nu au fost de acord cu aceasta, nedorind să creadă că ruda lui Aristotel ar fi consolat vreodată un om pe care îl detesta ca tiran. La curte a existat un alt filosof grec, Anaxarchos, care venise dintr-un oraş trac şi era cunoscut datorită opiniilor sale drept „cel plăcut”: el a fost cel care, potrivit admiratorilor lui Aristotel, l-a revigorat pe Alexandru după crimă învăţându-l doctrina clasică a unui tiran oriental, potrivit căreia orice ar fi făcut un rege era drept şi corect. „Anaxarchos”, a scris un urmaş al lui Aristotel, „a ajuns la o poziţie de influenţă prin ignoranţa patronilor săi: vinul îi era turnat în cupă de o fată goală, aleasă pentru frumuseţea ei, deşi tot ce dezvăluia ea de fapt era pofta celor pe care îi servea.” Callisthenes, în schimb, a fost proslăvit pentru austeritatea şi independenţa sa, aşa cum se potrivea unei rude a lui Aristotel; faima sa de linguşitor destrăbălat a fost convenabil trecută cu vederea. Nu pentru ultima oară rivalităţi academice au influenţat scrierea istoriei, descriindu-l abuziv pe Anaxarchos şi idealizându-l pe rivalul său Callisthenes. Dar Anaxarchos va muri într-o zi ca un erou, nedatorând nimic învăţăceilor lui Aristotel, în timp ce Callisthenes va fi amintit pentru că l-a salutat pe patronul său ca noul fiu al lui Zeus.

După consolările care au urmat uciderii lui Cleitos, există semne, nedatate, că regele şi istoricul au avut divergenţe în alte privinţe. Odată, la cină, a scris maestrul de

ceremonii al lui Alexandru, Callisthenes a primit o cupă de vin neamestecat, fiind înghiontit de un comesean care l-a întrebat de ce nu bea. „Nu-mi doresc”, a răspuns el, „să beau de la Alexandru şi apoi să am nevoie de zeul medicinei.” Ca şi *proskynesis*, faptul de a bea vin nediluat cu apă nu era o practică greacă, şi încă o dată Callisthenes refuzase să-şi trădeze idealurile greceşti. Filosofii au spus o a doua poveste, pe care Callisthenes i-ar fi încredinţat-o sclavului care îi citea cu voce tare: în timpul băuturii de după cină, lui Callisthenes i s-a cerut odată să vorbească spre lauda macedonenilor, lucru pe care l-a făcut atât de abundent încât toţi oaspeţii l-au aplaudat şi l-au acoperit cu flori. Apoi, Alexandru i-a cerut să îi denunţe nu mai puţin fluent, iar Callisthenes a lansat subiectul şi şi-a tulburat publicul prin gustul său evident pentru acesta. Dacă este adevărată, această poveste puţin probabilă spune multe despre înclinaţia spre sofism a lui Callisthenes, şi se spune că Aristotel ar fi remarcat, auzind întâmplarea, că vărul său este un orator capabil, dar, din păcate, lipsit de bun-simţ. Dacă acest incident a urmat momentului legat de *proskynesis*, Alexandru ar fi putut, de asemenea, să profite de meteahna istoricului său pentru a-l discredita în public.

Cu siguranţă momentul legat de *proskynesis* a fost cel care a marcat mai întâi despărţirea drumurilor dintre cei doi bărbaţi. Până atunci, Callisthenes cu greu ar fi câştigat prea multă afecţiune printre macedoneni, cărora le strica cheful la petreceri şi ale căror fapte de eroism individuale le descria incorect, deşi nu s-a dus niciodată pe câmpul de luptă. Dar acum erau alţii care nu gândeau prea departe: unul dintre macedonenii mai în vârstă batjocorise un persan din cauza *proskynesis*-ului şi îi spusese să lovească mai tare pământul cu bărbia, în timp ce se pleca pe mâini şi în genunchi pentru a-şi aduce cuvenitele omagii ca supus inferior. Povestea a fost reluată de mai mulţi ofiţeri şi de fiecare dată s-a spus că Alexandru şi-a pierdut cumpătul cu macedoneanul în cauză. Şi pe bună dreptate. Dacă macedonenii ar fi început să-şi bată joc de viaţa orientală, atunci armonia de la curte pe care şi-o asumase Alexandru nu s-ar fi realizat niciodată: bărbaţii mai în vârstă, în general, s-au adaptat cel mai greu la obiceiurile orientale,

deşi acest lucru nu a oprit câteva mii de veterani să continue să slujească mulţumitor sau un ofiţer precum Crateros, cu o înverşunare tenace privind obiceiurile sale macedonene, să se ridice rapid în ciuda principiilor sale. Problema nu era o diviziune absolută şi numai dacă ar fi fost tratată greşit ar fi putut deveni foarte incomodă. Deşi bătrânii puteau bombăni, când a trebuit să se aleagă, câteva săptămâni mai târziu, pe Callisthenes l-au văzut mergând nestingherit la moartea sa şi, deşi legenda a susţinut că un singur refuz al lui Callisthenes a descurajat toate planurile de *proskynesis*, este departe de a fi sigur că obiceiul a fost vreodată abandonat. Nici Ptolemeu, nici Aristobulos nu au menţionat încercarea de a-l introduce, poate pentru că l-au considerat nesemnificativ. Dar tăcerea lor este mai probabil să fi fost deliberată, încă o dovadă a sentimentelor pe care chestiunea le putea trezi în anumite zone. Pentru un public grec, o descriere sinceră ar fi pus continuarea într-o lumină sinistră şi nici un istoric nu a dorit să-l expună pe Alexandru criticilor celor care nu slujiseră împreună cu el.

La ceva timp după petrecere şi nenorocirile asociate, poate zile, poate luni, armata principală a fost incartiruită în apropierea unui mic sat bactrian. În timp ce patru divizii erau desfăşurate pentru a aresta ultimul dintre complicii lui Spitamenes la marginea deşertului Nisipul Roşu, un complot grav a fost descoperit în tabără împotriva vieţii regelui, care cu greu ar fi putut fi mai îndepărtat de cei bătrâni şi neadaptabili. A izbucnit printre pajii regali macedoneni, băieţi de vreo cincisprezece ani, care fuseseră trimişi să intre în armată cu trei ani înainte. Potrivit povestirii, probabil doar simplă presupunere, unul dintre ei, fiul unui vestit comandant de cavalerie, îi suflase trofeul la vânătoare: un mistreţ fusese gonit în direcţia lui Alexandru şi, înainte ca regele să poată trage în el, pajul l-a doborât cu suliţa. Alexandru a fost supărat că cineva fusese mai rapid decât el. El a ordonat ca pajul să fie biciuit sub privirile celorlaltor băieţi, ba chiar i-a luat şi calul.

Şi aici obiceiurile persane pot fi relevante. Într-o vânătoare persană, era convenit ca regelui să i se permită întotdeauna prima lovitură la vânat, în timp ce se ştia că

aceia care au încălcat regula fuseseră biciuiţi; în Macedonia, poate că a existat o regulă similară, dar uciderea unui mistreţ avea o semnificaţie specială, actul prin care un tânăr îşi câştiga dreptul de a se aşeza la cină. Indiferent dacă a fost sau nu victima unei jigniri persane, pajul a simţit că are o nemulţumire, aşa că a atras şapte asociaţi într-un complot pentru uciderea regelui. Pajii regali erau foarte bine plasaţi pentru a înfăptui acest lucru. Ei îşi făceau serviciul de noapte în afara cortului lui Alexandru şi aveau acces zilnic la persoana lui, dar, fiind aproximativ cincizeci, rândul la paza de noapte avea să-i vină unuia dintre cei opt conspiratori în următoarele două săptămâni. Noaptea lui Antipater, fiu al lui Asclepiodoros, trebuia să vină curând şi, întrucât un singur paj ar fi trebuit să stea de pază la un moment dat, putea să-şi primească lesne asociaţii.

În cele din urmă, noaptea lui Antipater a venit. Planul era simplu: să intre în dormitorul regal şi să-l înjunghie pe Alexandru în somn. Nu se face nici o referire la Roxana, probabil pentru că dormea în apartamentele sale, poate departe de armată; dar mai îngrijorător decât o soţie era obiceiul lui Alexandru de a nu se întoarce la culcare înainte de zori, pentru că în zori se schimba garda. Cu toate acestea, riscul merita din plin, şi când Alexandru a plecat seara devreme la cina obişnuită cu prietenii, speranţele pajilor erau mari. Dar cina s-a dovedit foarte atractivă, iar regele a rămas să bea şi să urmărească distracţiile: purtarea care a dus la incendierea Persepolisului şi la uciderea lui Cleitos urma, pentru a treia oară cu noroc, să-i salveze viaţa. Zorii l-au găsit chefuind cu însoţitorii, un fapt care l-a şocat atât de mult pe Aristobulos, în vârstă de optzeci de ani, încât în istoria sa a născocit o scuză. Alexandru, a scris el, a părăsit masa la o oră rezonabilă, dar în drum spre culcare a întâlnit o profetesă siriană. Urmase de multă vreme armata şi rostea jelindu-se cuvinte de avertizare, un obicei care la început li se păruse amuzant lui Alexandru şi prietenilor lui, dar, când toate avertismentele ei s-au împlinit, Alexandru o luase în serios şi chiar îi îngăduise să vegheze lângă patul lui în timp ce dormea. De data aceasta ea l-a implorat să se întoarcă la

băutură; el s-a supus, nu pentru că-i plăcea vinul, ci pentru că avea încredere în ea şi, astfel, s-a îmbătat tot mai mult împotriva voinţei sale până în zori. Această scuză pentru obiceiurile sale din toiul nopţii este remarcabilă: Alexandru, susţinea Aristobulos, stătea lângă vinul său doar de dragul conversaţiei, ca un profesor impunător: faptele erau împotriva lui, dar chiar şi după moartea lui Alexandru astfel de scuze au fost considerate necesare de cei care îl cunoscuseră personal.

Alexandru s-a întors la cortul său în lumina zilei beat, nu superstiţios umil. Un alt paj îl înlocuise pe Antipater, iar Alexandru putea merge la culcare mai în siguranţă decât ştia. Încă o dată, duşmanii nu au putut păstra un secret. În câteva ore, unul dintre paji îi spusese despre complot actualului său iubit, sau aşa se zvonea, apoi iubitul i-a spus fratelui pajului; fratele le-a spus celor două gărzi de corp, Ptolemeu fiind una dintre ele. Imediat vestea a ajuns la Alexandru, care i-a arestat pe toţi cei numiţi şi i-a torturat. Informatorii au fost achitaţi; restul, au spus unii, au fost judecaţi în faţa soldaţilor şi ucişi cu pietre. Dacă este adevărat, această pedeapsă implică faptul că publicul a crezut fără rezerve în crima lor, dar o execuţie privată este la fel de probabilă.

Pajii, deşi fără îndoială vinovaţi, aveau nevoie de un motiv; din nou, presupunerile posterităţii s-au concentrat asupra politicii, arătându-l pe Alexandru ca un tiran din est. În apărarea lui, se spune că liderul lor s-a declarat împotriva tiraniei, a adoptării veşmântului persan, a practicării continue a *proskynesis*, a băutului în exces şi a uciderii lui Cleitos, Parmenion şi a celorlalţi: el şi prietenii lui dădeau o şansă libertăţii şi, mai mult, a spus scriitorul lor roman, nu mai suportau toate discuţiile despre Amon. Însă aceste discursuri nu au nici o autoritate şi există detalii care pot, de asemenea, influenţa nemulţumirea pajilor. Liderul lor fusese biciuit umilitor, dar avea şi un tată care deţinuse o funcţie înaltă de comandă în cavaleria însoţitorilor încă de când Alexandru se urcase pe tron. Cu aproximativ o lună înainte de complot, tatăl său fusese trimis înapoi în Macedonia, deposedat de poziţia sa, „pentru a aduce întăriri”, dar nu a mai reapărut niciodată în tabără.

Un alt conspirator era fiul fostului satrap al Siriei: plecase de curând din provincia sa şi i se alăturase lui Alexandru cu ultimele întăriri, dar nu fusese reinstalat la guvernare sau nu i se dăduse altă funcţie de comandă. În cele două cazuri în care se ştie ceva despre părinţii pajilor, se poate demonstra că ambii şi-au schimbat slujbele în ultimele trei luni; un al treilea era fiul unui trac, nu un om care să facă vâlvă cu privire la trădarea tradiţiilor macedonene. Dar informatorul este excepţia importantă. Deoarece fratele său nu făcea parte din complot, onoarea familiei lui nu era în joc, de unde poate şi indiscreţia sa. Ca şi în cazul morţii lui Parmenion şi a lui Cleitos, complotul pajilor s-a îndreptat probabil, în cele din urmă, asupra aceleiaşi vechi probleme: retrogradarea ofiţerilor care credeau că merită un serviciu mai lung sau mai bun. Parmenion fusese bătrân, Cleitos, indiferent de motivul personal, căzuse în dizgraţie; părinţii pajilor erau victime ale unor schimbări necunoscute în înaltul comandament. Băieţilor de cincisprezece ani le pasă mai mult de ei şi de statutul taţilor lor decât de principiile gândirii politice greceşti: dincolo de asta, motivele lor nu pot fi identificate.

Complotul în sine a fost dus mai departe, dar aura de mister se păstrează, căci cum ar fi putut cinci tineri să se fi hotărât cu privire la crimă şi să o planifice cu atenţie fără să ia în considerare consecinţele? Poate că îşi urmaseră doar emoţiile, grupându-se în jurul unui prieten insultat şi dând o lovitură în numele reputaţiei taţilor lor; tot ce se poate, dar era de asemenea plauzibil să caute un om de stat mai în vârstă şi, de data aceasta, alegerea nu a căzut asupra unui macedonean: Callisthenes a fost cel arestat, torturat şi omorât. „Pajii au recunoscut”, scria Aristobulos, „că nimeni altul decât Callisthenes îi îndemnase la fapta lor temerară”, iar Ptolemeu a scris la fel. Dar alţii au fost mai sceptici.

Se poate face într-adevăr un caz din arestarea istoricului. El a fost condamnat ca instigator, nu ca participant, iar pajul principal se spune că ar fi fost elevul său, astfel încât grecii aveau să susţină mai târziu că studiile sale de filosofie liberală îl stârniseră să-l omoare pe tiranul Alexandru. Relaţia lor este probabil adevărată, deoarece Callisthenes şi-ar fi terminat *Faptele lui Alexandru* până la

sfârşitul serviciului aliaţilor greci, momentul potrivit pentru oprirea panegiricului, iar cum pajii ajunseseră în tabără doar cu puţin timp înainte ca materialul pentru carte să se încheie, el ar fi fost liber să se ocupe de educaţia tinerei nobilimi. Dezgustat de *proskynesis*, de consumul de vin neamestecat cu apă şi de politica orientală a lui Alexandru, el s-ar fi putut ocupa de sentimentele a şase tineri elevi care aveau motive proprii de dezamăgire. Dar, cu excepţia cuvântului ofiţerilor lui Alexandru, nu există nimic care să-i demonstreze vinovăţia şi, întrucât cuvântul lor nu este suficient în sine, adevărul rămâne incert.

Ne-am putea închipui că Alexandru s-a supărat pe opoziţia lui Callisthenes, că replica sa „mai sărac cu un sărut” fusese prea exactă pentru a fi uitată şi că s-a profitat de prima ocazie pentru a se descotorosi de prezenţa unui inamic la curte; imaginabil, poate, dar încă nedovedit. Importanţa lui Callisthenes a fost uşor exagerată şi nu este sigur dacă dovada lui solitară de încăpăţânare a contat suficient pentru a-i provoca uciderea neîntemeiată. Dar pajii conspiraseră, iar complotul lor ar fi avut cu atât mai mult sens dacă ar fi fost încurajat de tutorele lor nemulţumit. Patru sute de ani mai târziu, putea fi citată o scrisoare ca şi cum ar fi fost scrisă de Alexandru, iar aceasta, dacă ar fi autentică, ar susţine cu putere nevinovăţia istoricului. A fost adresată celor trei comandanţi ai falangei, aproape sigur în afara taberei în momentul complotului: „Sub tortură”, spunea scrisoarea, „pajii au mărturisit că numai ei complotaseră şi că nimeni altcineva nu ştia de planurile lor”. Este totuşi extrem de improbabil ca această corespondenţă privată dintre Alexandru şi ofiţerii săi să fi supravieţuit pentru uzul istoricilor, darămite o însemnare al cărei conţinut era atât de periculos de sincer. Falsurile au abundat şi, în ce priveşte moartea disputată a rudei lui Aristotel, grecii au avut toate motivele să inventeze o dovadă a nevinovăţiei sale. Alexandru nu avea nevoie să scrie celor trei generali care se aflau cam de o săptămână depărtare de bază şi, implicit, să se acuze de crimă. Dacă a existat o scrisoare autentică a momentului, probabil că a fost cea despre care se spune că i-a fost adresată lui Antipater, despre care se

ştie că îşi redacta propria corespondenţă: în aceasta, Alexandru îl acuză pe Callisthenes de complot şi afirmă că a vrut să-i pedepsească „pe cei care l-au trimis pe sofist în primul rând”, probabil o ameninţare la adresa lui Aristotel. Execuţia rudei lui Aristotel nu a avut cum să îmbunătăţească relaţiile dintre Alexandru şi fostul său tutore şi, ca primă reacţie la mânie, Alexandru ar fi putut într-adevăr să jure răzbunare. Însă ginerele lui Aristotel a rămas în graţii la curte şi aceste ameninţări nu au dus niciodată la nimic: pe marginea unui asemenea subiect preferat de legendă, scrisoarea ameninţătoare poate fi doar o invenţie ulterioară.

Ultimul şi singurul cuvânt sigur îi aparţine, pe bună dreptate, lui Anaxarchos cel plăcut. „Multa învăţătură”, a scris el, „fie ajută foarte mult un bărbat, fie îi dăunează foarte mult: îl ajută pe cel viclean, dar îi dăunează celui vorbăreţ, care spune orice doreşte şi oriunde. Trebuie să cunoaştem măsura corectă şi adecvată a tuturor lucrurilor: aceasta este definiţia înţelepciunii.” Neîncrederea eruditului fusese de mult o caracteristică a gândirii greceşti şi este tentant să o vedem aici ca o aluzie actuală. Callisthenes, rivalul său, fusese omul inteligent care putea să polemizeze despre cutremure, să obţină nume de locuri din cuvinte greceşti cunoscute şi să stabilească o dată pentru căderea Troiei; a murit în cele din urmă din cauza indiscreţiei sale, opunându-se unei politici pe care el a considerat-o barbară, fiindcă a fost oprit, ca şi alţi aristotelici, de o perspectivă grecească îngustă de a vedea ce este potrivit. Povestea sa este una ciudată: linguşitorul care a scris o cruciadă a răzbunării greceşti în termenii cei mai strălucitori, şi-a salutat liderul ca fiind fiul unui zeu, l-a defăimat pe Parmenion pe care stăpânul său îl ucisese şi, în cele din urmă, s-a răzgândit când cruciatul a devenit rege. El şi Alexandru ar trebui amintiţi pentru primii lor ani, întrucât regele şi cărturarul aristotelic îşi croiseră drum prin Asia Mică, regele în rivalitate cu iubitul său Ahile, cărturarul îmbunătăţindu-şi textul despre Homer şi arătând locurile legate de poemele lui Homer. Dar patronajul, ca de multe ori, s-a înrăutăţit. „Alexandru şi faptele lui Alexandru”, se spune că ar fi remarcat Callisthenes, „depind de mine şi de

istoria mea: am ajuns nu să câştig stima de la Alexandru, ci să-l fac glorios în faţa oamenilor.” Când istoricul a murit, nici măcar cei care ştiau adevărul nu au fost de acord asupra modului cum a murit.

Potrivit lui Ptolemeu, Callisthenes a fost torturat şi spânzurat, aşa cum merita un conspirator vinovat; potrivit lui Aristobulos, care l-a implicat pe Alexandru mai puţin direct, Callisthenes a fost pus în lanţuri şi purtat din loc în loc cu armata până când a murit în cele din urmă, nu din ordinele lui Alexandru, ci de boală. Chares, şambelanul curţii, nu a fost de acord: Callisthenes a fost „ţinut în lanţuri timp de şapte luni, astfel încât să poată fi judecat de consiliul aliat din Grecia, în prezenţa lui Aristotel”, o replică atentă îndreptată, fără îndoială, către asociaţii lui Aristotel care se plângeau că, de fapt, Callisthenes fusese ucis fără un proces echitabil. Teofrast, elev al lui Aristotel, a scris chiar o cărţulie numită *Callisthenes* sau *Despre doliu*, în care se plângea că Alexandru este un „om cu cea mai mare putere şi avere, dar nu ştie cum să-şi folosească bunurile”. Nimic nu este adevărat, a susţinut Chares şambelanul: Callisthenes a devenit „gras peste măsură şi plin de păduchi”, fiind oricum lipsit de vlagă şi urât, şi a murit la mai mult de un an după ce căzuse în dizgraţie, înainte de a putea fi judecat în public. Poveşti apologetice despre o boală sâcâitoare au fost curând inversate: lui Callisthenes, au spus unii, i-a fost schilodit membru cu membru: urechile, nasul şi buzele i-au fost tăiate, apoi a fost închis într-o groapă sau într-o cuşcă, alături de un câine sau de un leu, şi salvat doar de îndrăzneţul Lisimachos, un viitor rege din Europa, care i-a strecurat o doză de otravă.

Când martorii puteau plăsmui poveşti atât de elaborate, impactul morţii lui Callisthenes asupra învăţaţilor greci nu avea să fie nici de scurtă durată, nici nesemnificativ; prin urmare, nici Ptolemeu şi nici Aristobulos nu i-au consemnat refuzurile de *proskynesis* pentru a-i nega unui erou strălucirea. El prosperase în linguşire, a murit în controversă şi nu există situaţie mai lămuritoare despre pericolele unei cercetări a lui Alexandru decât faptul că, potrivit unor contemporani informaţi, propriul său istoric a murit în cinci moduri diferite.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI PATRU

Tulburările de la curtea de lângă Balh nu i-au întors pe macedoneni împotriva regelui lor: soldaţii au rămas mulţumiţi, ofiţerii nu au fost schimbaţi şi, în ciuda rigorilor din ultimii doi ani, Alexandru s-a simţit suficient de sigur spre a porni iar pe urmele marii aventuri a vieţii sale. El va traversa munţii Hindukuş şi va mărşălui spre est în India, un regat ai cărui negustori de mirodenii fuseseră văzuţi pe Oxus, dar al cărui mod de viaţă era cunoscut grecilor doar din fabuloasele istorii ale primilor povestitori.

Până atunci, ambiţiile lui Alexandru fuseseră uşor de înţeles. Mai întâi îl cucerise pe Darius, apoi îi revendicase imperiul, mărşăluind spre graniţa sa de nord-est, dar nu mai departe. Pakistanul de Vest, pe care anticii îl numeau India, făcuse şi el parte din Imperiul Persan, dar frontiera care se întinsese cândva în Punjab se pierduse de o sută de ani, şi dacă Alexandru ştia acest fapt al istoriei persane, este îndoielnic că i-a influenţat planurile indiene. În India, el va trece curând dincolo de graniţele perşilor, unde nu mai exista un imperiu de recuperat. Motivele sale necesită puţină imaginaţie, dat fiind că nu vor fi niciodată sigure, deoarece istoricii pot citi documentele unui om, dar niciodată nu-i pot citi mintea. De-a lungul istoriei, armate au fost aduse de la Kabul în India, ca într-un flux continuu, iar Alexandru anticipa mongoli şi moguli, greci bactrieni, kuşani, huni albi şi alţii care s-au revărsat în India pentru cucerirea de la Hindukuş; el nu a invadat pentru o cauză sau o idee, dar nici un invadator de succes nu a avut vreodată o cauză sau o idee, iar sloganurile sunt doar deghizarea ambiţiei înaintea celor săraci cu duhul. „Tu, Zeus, ţine Olimpul”, grăia un vers pe una dintre statuile sale oficiale, „eu am aşezat pământul sub mine.” „Adevărul”, a scris un ofiţer admirator, „a fost că Alexandru se străduia mereu să obţină mai mult.” Cu excepţia presupusei asigurări a lui Amon că va cuceri lumea, care era cu siguranţă presupunerea postumă a soldaţilor săi, nu

există alte dovezi că Alexandru visase la dominaţia lumii sau că se lupta pentru a realiza un ideal atât de vag. Mai degrabă i-a repus în drepturi pe rajahii pe care i-a cucerit; el nu şi-a impus propria superioritate asupra supuşilor săi şi nici nu a dat frâu liber frustrării în detrimentul marii majorităţi a celor care s-au predat. Patrioţi şi rebeli au fost ucişi şi luaţi sclavi cu miile, ca întotdeauna, dar se vădeşte mai mult exploratorul decât tiranul în istoria campaniei.

În viaţă, plictiseala este forţa pe care istoriile o omit întotdeauna; Alexandru avea douăzeci şi nouă de ani, era invincibil şi la marginea unui continent necunoscut; să se întoarcă ar fi fost imposibil de banal, deoarece viaţa din Asia putea promite puţin mai mult decât vânătoarea şi rânduirea plictisitoare de rebeliuni şi decrete provinciale. Numai într-un discurs adresat trupelor sale se menţionează un marş către Oceanul de Est, marginea lumii aşa cum o concepuseră grecii; deşi discursul nu are legătură cu realitatea, este tentant, nu doar pentru că este romantic, să credem că acest detaliu se bazează pe fapte. Dacă marginea lumii era ambiţia lui Alexandru, acesta era un scop care îi atrăgea atât curiozitatea, cât şi setea de putere.

Pentru o minte iscoditoare, această lume nouă şi ciudată era irezistibilă, iar despre curiozitatea lui Alexandru nu poate exista nici o îndoială. „Trupele sale”, a spus un contemporan, bine plasat ca să cunoască lucrurile prin poziţia sa, „aveau o viziune foarte pripită asupra Indiei, dar Alexandru dorea să fie mai exact şi, prin urmare, a făcut astfel încât ţara să fie descrisă de cei care o cunoşteau.” Poveştile greceşti despre India făceau parte din educaţia oricărui prinţ; suita lui auzise zvonurile despre aurul Indiei, despre care se spunea că este scos la suprafaţă de furnici uriaşe sau păzit de grifoni vigilenţi; toţi erau dornici să vadă dacă sciapozii erau sau nu adevăraţi, acei oameni care se întindeau pe spate şi se fereau de soare cu singurul lor picior mare. În India, se spunea, oamenii trăiesc două sute de ani, fac dragoste în public, trăiesc în caste şi îşi ţes hainele din copaci purtători de lână; existau poveşti despre vânătoare de şoimi, purpură fină, parfumuri şi argint; unicorni cu capete roşii şi ochi albaştri, pigmei şi un fel de

oţel care putea abate furtuna. La fel ca primii misionari creştini care au vizitat India şi care i-au explicat pe hinduşi ca descendenţi ai Sfântului Toma, grecii au plecat spre est cu propriile mituri şi propria istorie, şi au comparat ce au văzut cu ceea ce ştiau. Nimic nu i-a pregătit mai mult decât propriul lor Herodot; inundaţiile fluviilor, îmbrăcămintea indienilor şi plantele lor sălbatice au fost descrise în termenii lui Herodot, şi în ce priveşte furnicile săpătoare de aur, „Eu nu am văzut nici una”, a scris Nearhos, ofiţerul lui Alexandru, „dar multe dintre pieile lor au fost aduse în tabăra macedoneană”. A fost nevoie de mai mult decât de o vizită în persoană pentru a nimici creaturile fabulei greceşti; „Într-o vale a munţilor Himalaya”, a scris unul dintre topografii lui Alexandru la întoarcere, „trăieşte un trib ale cărui picioare sunt întoarse. Aleargă foarte repede, dar pentru că nu pot respira în nici un alt climat, nici unul dintre ei nu i-a putut fi adus lui Alexandru”. Aşa începe istoria Abominabilului Om de Zăpadă.

Punjabul fusese vizitat de occidentali, nu doar de cel mai curajos om din istoria Greciei timpurii, Scylax, marinarul din Caria, ci şi, după cum trupele aveau să creadă curând, de zeii greci Heracles şi Dionysos în trecutul foarte îndepărtat. Şase mii patruzeci şi doi de ani, aşa cum au susţinut indienii, au separat invazia lui Dionysos de cea a lui Alexandru; încă de atunci s-a pus accent pe autoguvernarea lor, o temă pe care Alexandru a preluat-o, fără să existe vreo menţionare a Imperiului Persan. În ce-l priveşte pe Heracles, el venise puţin mai târziu, dar macedonenii aveau să vadă vite în India marcate cu semnul unei măciuci pe care eroul lor o purta mereu asupra lui. Aceste paralele cu cei doi strămoşi divini ai regilor macedoneni nu pot fi respinse în cercetarea lui Alexandru şi, la câteva luni de la invazia sa, vor intra într-o perspectivă pătrunzătoare pe un fundal al mitului indian. Un fiu al lui Zeus era dornic să rivalizeze cu altul: în primăvara dinaintea invaziei, prima amantă persană a lui Alexandru, Barsine, a născut un băiat, considerat, poate greşit, ca al acestuia. Pe drept, bebeluşul a fost numit Heracles, după eroul regal al momentului, chiar dacă

Alexandru nu l-a recunoscut niciodată cu onoruri depline după căsătoria sa cu Roxana.

Pe fondul mitului şi al fabulei sale, India a fost şansa unui cuceritor la glorie nemuritoare. Luptele erau dure, exact ce îi plăcea lui Alexandru. Adversarii erau regi de sine stătători, clasa lui preferată de inamici, şi, deoarece Punjabul era împărţit în triburi independente, dintre care multe aveau legături mai strânse cu Iranul decât cu India, acestea puteau fi, de obicei, stârnite unul împotriva celuilalt. Religia hindusă se concentrase de mult timp în câmpie, dar nu pătrunsese în regatele muntoase sălbatice; budismul era aproape necunoscut şi nu exista ameninţarea unui război sfânt. Dacă Alexandru reuşea, numele său nu avea să fie uitat niciodată şi nici măcar la beţie oamenii nu se mai puteau lăuda că realizările lui Filip fuseseră superioare; el ar fi cucerit ceea ce le scăpase tuturor regilor autohtoni şi ar fi deschis o nouă lume către Occident; faptele lui Ahile, prin comparaţie, erau limitate.

Dat fiind că tabăra de vară fusese distrusă în Bactria, armata pe care a condus-o spre est a arătat schimbările din ultimii doi ani. Ca dimensiuni, crescuse, dar nu mult. Nici o nouă trupă macedoneană nu fusese primită în ultimii patru ani. Paisprezece mii de soldaţi greci din anul anterior fuseseră lăsaţi să supravegheze cele două provincii de pe Oxus; cavaleria tracă şi cea peoniană lipseau, iar majoritatea infanteriei trace şi a altor barbari lupta în garnizoanele din Parţia şi Hamadan. Aproximativ 50 000 de oameni au rămas pentru India, puţin mai mult decât la Guagamela, deşi o forţă foarte importantă conform standardelor războiului clasic. Dar, ca stil, erau bărbaţi diferiţi, pentru că doar vreo 35 000 erau occidentali din Europa. Însoţitorii infanterişti abandonaseră sarissa ca fiind prea greoaie pentru solul montan şi nu au mai folosit-o niciodată în campaniile lui Alexandru; lăncierii călare făcuseră acelaşi lucru şi fuzionaseră cu cavaleria însoţitorilor, al cărei număr scăzuse acum la aproximativ 1 800 de macedoneni în absenţa întăririlor din ţara lor natală. Arcaşii, punctul forte al Indiei, numărau cel puţin 3 000; pe jos, puterea era menţinută de trei brigăzi ale mercenarilor mai noi, mai ales greci din Europa şi Asia, dar acum

conduse de nobili macedoneni. Călăreţi iranieni din Bactria şi din Sogdia au îngroşat cavaleria, deşi ţinuţi în unităţi separate de greci şi macedoneni: erau chiar o mie de arcaşi pe cai recrutaţi dintre nomazii lui Spitamenes. În ansamblu, armata era mai uşoară, mai independentă şi mai bine echipată cu proiectile. Iranienii îi oferiseră echilibru, iar tactica fluidă a călăreţilor lor nomazi de-a lungul Oxusului nu fusese irosită pe ofiţerii lui Alexandru.

Dar modelul de comandă avea cel mai nou aspect. Însoţitorii infanterişti fuseseră înarmaţi din nou şi erau încă organizaţi în şapte batalioane ai căror ofiţeri, acolo unde s-au schimbat, erau fraţi ai nobililor anteriori; comandamentele infanteriei de munte ale lui Alexandru erau o afacere de familie. Dar prin comploturi şi înlăturări de la putere, cavaleria pierduse toate legăturile cu Philotas, Parmenion, Cleitos şi cu trecutul. Escadroanele reduse ale însoţitorilor se răspândiseră în ultimele optsprezece luni în şase sau în mai multe hiparhii, şi doar unul dintre comandanţii cunoscuţi ai acestora îşi făcuse anterior un nume ca lider al călăreţilor. Ceilalţi erau prieteni apropiaţi, cum ar fi Ptolemeu sau Hephaestion, sau bărbaţi ca Perdiccas sau Leonnatos, mai cunoscuţi ca gărzi de corp regale; Escadronul Regal al însoţitorilor, cândva condus de Cleitos, fusese redenumit şi preluat chiar de Alexandru. Fiecare îşi avea prietenii şi familiile lor, deşi curentele lor de influenţă nestatornice nu mai pot fi urmărite în mod util: o clasă de ofiţeri care fusese odinioară împânzită de prietenii lui Parmenion se distingea acum de viitorii prieteni ai lui Perdiccas, care avea să lupte pentru a menţine coeziunea imperiului după moartea lui Alexandru. Cel mai clar exemplu a fost cel al purtătorilor de scut regali, redenumiţi acum Scuturile de Argint datorită noii lor armuri elegante din argint. Iniţial, această unitate selectată de infanterie veterană fusese sub ascultarea unui fiu al lui Parmenion, dar cu puţin timp înainte de complotul familiei sale, acest fiu murise, şi acum Scuturile de Argint căutau noi ofiţeri, printre care Seleucos, viitorul rege al Asiei, şi Nearhos, prietenul lui Alexandru din copilărie, care curând avea să devină amiral al flotei indiene; comandantul lor suprem era Neoptolem, legat de familia regală epirotă şi deci de mama

lui Alexandru, Olimpia. Până în vara anului 327, apăruse un nou grup de mareşali, nu doar în rândul purtătorilor de scut regali. Aceşti hiparhi şi lideri de escadron de încredere au permis acum împărţirea mai liberă a armatei între diferite atacuri, în orice moment, multă vreme un principiu al tacticii de asediu a lui Alexandru, dar nu şi al războiului său. Spitamenes arătase că subalternii de mâna a doua nu se ridicau la importanţa sarcinii. Parmenion şi Philotas arătaseră, de asemenea, că mai cu seamă cavaleria nu putea fi încredinţată unui singur om.

În provincii, apărea un model similar, mai puţin urgent datorită distanţei. În iunie, Alexandru s-a întors într-un ritm modest la munţii Hindukuş şi i-a traversat confortabil în zece zile, probabil pe acelaşi drum pe care îl folosise înainte, mai degrabă decât pe drumul perfid prin modernul Bamiyan, viitorul sanctuar al lui Buddha. Zăpezile se topiseră şi, după bogatele descoperiri de hrană din cetăţile sogdiene, trupele nu s-au mai temut de o nouă foamete, mărşăluind prin păşuni de altitudine, printre ciocârlii, dealuri cu bivoli şi mirosuri înţepătoare de pelin şi de măceş. În apropiere de Begram, s-a constatat că noua Alexandria-în-Caucaz are probleme: comandantul său fusese destituit pentru insubordonare, a opta numire care s-a dovedit un eşec în cele paisprezece satrapii cucerite în anul de după Gaugamela, şi, deşi înlocuitorul a fost un alt oriental, el a fost ultimul iranian, cu excepţia tatălui Roxanei, căruia Alexandru i-a dat un guvernorat. Experimentul cu satrapii nativi din ultimii patru ani fusese convenabil, dar riscant, şi, prin dispariţia spre est, Alexandru încuraja revolta în rândul celor care rămăseseră încă în spatele lui; cu doar două excepţii, avea să întâmpine o mulţime de necazuri la întoarcere: „Aş vrea să merg în India”, a fost pus să spună Alexandru într-o scrisoare fictivă, compusă o mie de ani mai târziu în Persia sassanidă, „dar mă tem să-i las în viaţă pe nobilii mei perşi. Mi se pare prudent să-i distrug până la unul, pentru a-mi îndeplini scopul cu o minte netulburată.” La aceasta, Aristotel a fost obligat să răspundă: „Dacă distrugi oamenii din Fars, vei răsturna unul dintre cei mai mari piloni de excelenţă din lume. Când nobilii dintre ei vor dispărea, vei

promova cu necesitate gloata la rangul şi poziţia lor; fii sigur că nu există nici o ticăloşie sau nenorocire, nici o tulburare sau molimă pe lumea asta care să corupă mai mult ca ascensiunea gloatei la starea de nobil.” Nimeni nu a susţinut vreodată mai clar punctele de vedere ale unui gentilom persan decât Aristotel din legenda persană. Dar la întoarcerea din India, adevăratul Alexandru avea mai multe motive să-i pună la îndoială sfatul.

Restul lunilor de vară au fost petrecute în linişte în Hindukuş, o relaxare pentru oamenii care altfel ar fi intrat în India pe o arşiţă îngrozitoare şi un moment util pentru recunoaştere şi pentru pregătirea noilor unităţi. În ultimii doi ani, rajahul Sasigupta fusese menţinut în tabără, un om „care fugise din India la Bessos, dar acum s-a dovedit de încredere pentru macedoneni”. În absenţa oricăror hărţi, el era o sursă nepreţuită de informaţii native; la începutul toamnei, Alexandru a părăsit Alexandria-în-Caucaz şi a coborât brusc de la poalele munţilor Hindukuş până a dat de râul Laghman şi a putut vedea de sus priveliştea Punjabului care se întindea în faţa lui. Pe celălalt mal al Laghmanului, a fortificat un sat şi i-a dat numele încrezător de Niceea, oraşul Victoriei, temă pe care a evidenţiat-o mereu. Apoi, trimiţând un crainic spre est, pe drumul folosit de multă vreme de-a lungul râului Kabul, el i-a invitat pe rajahii din vale la sfat, fără îndoială la sugestia lui Sasigupta. Ei au sosit abia la începutul lunii octombrie; între timp, Alexandru declarase campania deschisă printr-un sacrificiu, adus din nou zeiţei Atena a Victoriei.

Insistenţa sa asupra victoriei nu a fost neîntemeiată. El aducea o armată condusă profesionist, echipată cu catapulte, berbeci şi turnuri de asediu, într-o lume independentă a triburilor de graniţă, numeroase, dar întotdeauna în contradicţie. Cavaleria indiană nu putea fi comparată cu escadroanele însoţitorilor şi iranienilor; acele *yantra* ale eroilor lor epici nu erau decât praştii şi catapulte elementare. Armele lor din fier şi oţel, precum şi tirul cu arcul erau renumite, dar soldaţii nu aveau nimic din disciplina purtătorilor de scut. Regii din văi încă aveau încredere în care, o forţă care nu avea mare însemnătate pentru macedonenii de la Gaugamela. Exista un singur

pericol, iar Alexandru ştia că este foarte real: la prima veste a invaziei, rajahii din Punjab aveau să îşi trimită mahuţii (conducători de elefanţi), cu intenţia de a lupta ca strămoşii lor, folosind trompa şi colţii celei mai mari specii de animale cunoscute din lume. În India, Alexandru urma să fie primul general occidental care să lupte cu *Elephas maximus*, „capodopera naturii, singura făptură măreaţă inofensivă”: catapultele nu erau nimic faţă de ameninţarea unui elefant aflat în rut.

Elefantul domina atât de mult imaginaţia indiană, încât în mitologia hindusă s-a spus că sprijină lumea pe umerii săi. Dar, numai în cinci ani, Alexandru şi-l apropriase: elefanţii îi păzeau cortul, iar imaginile lor îi împodobeau carul funerar; la scurt timp după moartea sa, prietenul său apropiat Ptolemeu l-a înfăţişat pe monede egiptene cu capul acoperit cu un soi de podoabă din piele de elefant. Drept urmare, elefantul a devenit un simbol al pretenţiilor măreţe în vest; Caesar va lua unul în Britannia, Claudius doi; Pompei avea să încerce să intre în Roma într-un car triumfal tras de elefanţi, doar pentru a descoperi că poarta oraşului era prea îngustă şi a trebuit să renunţe. Mulţumită lui Alexandru, o cunoaştere mai exactă a elefanţilor s-a răspândit pentru prima oară în vest: în marile sale lucrări de istorie naturală, Aristotel a descris unul cu o precizie care ar fi putut proveni numai din disecţie, în timp ce ştia şi cum să-i vindece insomnia, rănile sau problemele digestive şi cât de mult grâu sau vin era necesar pentru a-l menţine în stare excelentă. Dar, la fel ca ofiţerii lui Alexandru, era înclinat să creadă că un elefant trăieşte două sute de ani.

Prin armata lui Alexandru, abilităţile elefantului şi ale mahutului nativ au ajuns mai întâi spre vest în Grecia. Folosirea *howdah,* scaunul cu turnuri pe spatele elefantului, a devenit populară şi, deoarece nici arta, nici literatura de încredere nu menţionează *howdah* ca originar din India, acesta poate fi o invenţie a inginerilor greci. La trei ani de la moartea lui Alexandru, ofiţerii săi dresaseră elefanţi să doboare copaci, să stăvilească curentul unui râu şi să niveleze un zid al oraşului. Erau împodobiţi, ca în India, cu clopoţei şi cuverturi stacojii şi, din nou ca în India, au fost folosiţi drept călăi. Şi totuşi, înainte de el, nu fuseseră

văzuţi niciodată în peisajul neprietenos al Greciei. Pe câmpul de luptă, primul lor atac s-a dovedit decisiv, deşi apărătorii au aflat curând valoarea scândurilor cu cuie cu vârful în sus pentru tălpile lor moi: au fost săpate şanţuri şi, pentru o clipă, elefanţii s-au oprit, deoarece nu puteau sări. Dar când apărarea părea să câştige, Ptolemeii au trimis vânători pentru a scotoci pădurile Ethiopiei în căutare de recruţi noi şi mai curajoşi, în timp ce Cartagina, adunându-şi puterile, a început să-i exploreze mlaştinile din vest pentru o ripostă adecvată. Hannibal i-a găsit şi i-a folosit pentru a îngrozi Peninsula Italică; Roma, care învăţa repede, i-a răspuns cu aceeaşi monedă Macedoniei şi a trimis emisari spre est în zonele cu noroi siriene ale Seleucizilor, cu ordine secrete de a schilodi toţi elefanţii întâlniţi în cale. Doi ani mai târziu, Imperiul Seleucid s-a prăbuşit.

Pe măsură ce duşmanii s-au retras, romanii au folosit elefanţii pentru spectacole. Dansau, cântau la chimvale şi mergeau pe frânghie la circ şi, timp de două sute de ani, publicul a îndrăgit ceea ce Alexandru făcuse posibil pentru prima dată. Dar elefanţii au fost cei care au trâmbiţat ultimii şi cel mai puternic: la mijlocul secolului al IV-lea, pe măsură ce puterea persană a renăscut, sute de elefanţi au păşit în vest, prin Asia, în temutul nume al lui Shapur, „cea mai monstruoasă şi groaznică”, a scris un martor roman, „dintre toate unităţile de război”.

Odată cu căderea Imperiului Roman de Apus, elefantul a dispărut din Europa, cu excepţia vreunui cadou ocazional; timp de şase sute de ani totuşi, simbolizase frontiera deschisă dintre Est şi Vest, o frontieră pe care Alexandru o readusese primul la starea iniţială. A fost, probabil, cea mai durabilă contribuţie a sa la viaţa clasică.

Fără invazia lui indiană, elefantul nu ar fi fost niciodată înrolat în serviciul militar mediteraneean. Capturarea sa este periculoasă şi neajunsurile sunt considerabile. Nu-i place frigul iernii, fiind cel mai fericit în noroi călduţ; trebuie să mănânce de două ori mai mult decât are nevoie din cauza unei digestii defectuoase, consumând zilnic 45 de kilograme de fân şi până la 190 de litri de apă: Aristotel auzise de un elefant care bea 500 de litri între zori şi

amurg, apoi începea din nou la căderea nopţii. Auzul său este foarte fin, dar vederea slabă; înoată, dar nu poate sări, iar capacitatea lui de transport este insignifiantă; se deplasează constant cu aproape zece kilometri pe oră, atacând rareori, şi atunci doar pentru scurte momente, cu 30 de kilometri pe oră. De obicei, nu se reproduce în captivitate, deşi masculii trec luni de zile printr-o perioadă dificilă de *musth* (rut), emanând un lichid din tâmple, ceea ce îi face prea morocănoşi pentru a fi controlaţi. Cel mai rău dintre toate, elefantul nu are spirit de echipă. Deşi este profund afectuos faţă de stăpânul său şi blând cu copiii mici, războaiele umane nu înseamnă nimic, şi poate face ravagii atât printre prieteni, cât şi printre duşmani. Cel mai cunoscut elefant din istoria Greciei, numit Victor, slujise multă vreme în armata lui Pyrrhus, dar, văzându-şi conducătorul mort în faţa zidurilor oraşului, s-a grăbit să-l recupereze: ridicându-l sfidător pe fildeşi, a răzbunat sălbatic şi fără deosebire omul la care ţinea, strivind mai mulţi susţinători decât duşmani. În război, un astfel de devotament era o binecuvântare cu două tăişuri.

Cu toate acestea, oamenii au făcut tot posibilul pentru a-l încuraja. În India, era stimulat, echipat cu clopoţei şi adăpat cu vin; în Ceylon, i se dădea în schimb opiu. A fost încurajat să-i înşface pe atacatori în trompă, cel puţin până când au început să se apere cu armură cu ţepi. Fildeşii îi erau întăriţi cu pumnale lungi de oţel, cu vârf otrăvit; corpul îi era protejat cu zale de fier, în timp ce şapte sau mai mulţi războinici trăgeau săgeţi şi aruncau suliţe de pe spatele înşeuat, chiar şi fără protecţia *howdah*-ului. Cel mai important dintre toate, deşi se temea de şoarecii care i se urcau pe trompă, speria caii: la Gaugamela, cavaleria însoţitorilor lui Alexandru se luptase fără probleme cu cei câţiva elefanţi ai adversarilor, dar în Punjab avea să înfrunte câteva sute, de data aceasta faţă în faţă. Alexandru era extrem de neliniştit.

Prima lui veste din India a fost că elefanţii erau de partea lui, căci, la începutul lunii octombrie, rajahii din valea Indului îi urmaseră crainicul până la frontieră şi promiseseră că cele douăzeci şi cinci de exemplare pe care le aveau erau la dispoziţia sa. O astfel de întâmpinare l-a făcut pe

Alexandru să-şi împartă trupele. Drumul principal trecea de-a lungul malurilor Indului spre îndepărtatul oraş Taxila, casă a rajahului Ambhi care venise, după cum era de aşteptat, să se predea. Hephaestion, mercenarii şi jumătate din însoţitori trebuiau să îl urmeze prin câmpiile din Peshawar şi să construiască un pod peste Ind la Hund, unde coteşte spre nord. În ultimele etape, Ambhi avea să îi călăuzească şi să îi aprovizioneze, în timp ce, în drumul lor, puteau captura oraşe precum Push-kalavati, Oraşul Lotusului, în câmpurile sale deschise cu trestie de zahăr şi nisip; guvernatorul său, totuşi, a rezistat o lună în spatele meterezelor cu şanţuri şi ziduri de lut, doar pentru a fi ucis la sfârşit. Între timp, Alexandru se îndreptase spre nord, în dealurile Swat, cu circa 22 000 de soldaţi pentru a proteja flancul acestui drum principal prin tactici de teroare: era calea lui de salvare înapoi în Iran şi, ca tactician precaut, nu putea să-i lase pe tribalii din nord să o blocheze când încă mai spera la veşti şi întăriri din Asia. Deoarece regii nativi nu se predaseră, a decis să lupte cu ei, nu să-i mituiască. Alegând un drum în amonte de râul Alishang, deoarece se raportase că este cel mai bine aprovizionat, el s-a lansat într-o campanie dificilă de şase luni, călăuzit de Sasigupta. Triburile din dealuri erau numeroase şi au hotărât să reziste curajos printre munţi şi râuri repezi, peste care nu se puteau întinde cu uşurinţă punţi, chiar şi în decembrie. Dat fiind că nu s-au predat, Alexandru nu era dispus să fie mai îngăduitor faţă de patrioţii rezistenţi decât de obicei: era de rău augur pentru mersul războiului că fusese rănit în primul oraş, şi „macedonenii i-au ucis pe toţi prizonierii, mânioşi că l-au făcut pe Alexandru să sufere”.

Dar chipul hâd al războiului şi-a avut compensaţiile sale. În văile înverzite ale dealurilor Swat din vest, probabil lângă vârful Koh-i-Noor, tabăra fusese întinsă într-o noapte rece de decembrie şi oamenii au început să caute lemn de foc la o înălţime de circa 1 500 de metri. A fost aprins un foc şi, când lemnul s-a împuţinat, trupele au spart nişte cutii de lemn de cedru pe care le găsiseră răspândite pe coasta dealului, fără să îşi dea seama că ardeau sicriele localnicilor. În scurt timp, nativii au ripostat, dar un scurt atac i-a respins şi au preferat să se predea. Trimişii lor l-au

găsit pe Alexandru în cortul său, „încă plin de praf după marş, dar complet înarmat, cu coiful pe cap şi o suliţă în mână; au fost uimiţi la vederea lui şi, căzând la pământ, au păstrat o lungă tăcere”. Prin tălmaci, s-au agreat termenii înţelegerii: spre încântarea lui Alexandru, oraşul era condus de aristocraţi, dintre care trei sute urmau să slujească în cavaleria sa, în timp ce o sută, după o scurtă ceartă, au fost lăsaţi să menţină nobilimea la putere. În cursul conversaţiei, şi-a dat seama de un fapt uluitor: aceşti tribali fuseseră colonizaţi aici de zeul Dionysos, oraşul lor era sanctuarul tainic din Nysa şi, prin urmare, muntele era un loc sfânt. În Grecia, adepţii extatici ai lui Dionysos îşi împleteau pe frunte cununi de iederă; pe acest deal indian, singurul dintre cele pe care le vizitaseră, iedera obişnuită creştea din abundenţă. Ce dovadă mai bună şi-ar fi putut dori soldatul obişnuit? Dionysos fusese acolo înaintea lor.

Discursul despre Dionysos îi însufleţea pe soldaţii obosiţi şi Alexandru însuşi „a dorit ca poveştile despre rătăcirea zeului să fie adevărate”. Cultul zeului era vechi şi acerb în Macedonia natală, şi nici un fiu al Olimpiei nu l-ar fi putut subestima. Ca întotdeauna, era dornic să cerceteze, iar cavaleria însoţitorilor şi Escadronul Regal de infanterie au fost invitaţi să i se alăture în vizitarea pâlcurilor umbroase de copaci, de mirt, cimişir şi laur, simboluri ale zeului şi o binecuvântare pentru ochii obosiţi de aflorimentul stâncos şi deşertul de sare uscat. Locul era un paradis pentru grădinari, iar soldaţii au ales iedera obişnuită şi i-au împletit tulpinile înţepătoare în cununi. Încununaţi cu ghirlande de iederă, ei i-au cântat imnuri zeului de pe deal şi i s-au adresat prin numeroasele sale nume, după care Alexandru i-a oferit un sacrificiu formal: „Mulţi dintre ofiţerii nu mai puţini de vază din jurul său s-au împodobit cu iederă şi – după cum au scris mai mulţi – au fost posedaţi imediat de zeu şi l-au invocat pe Dionysos, dezlănţuindu-se frenetic”. „*Ite Bacchai, ite Bacchai”*... – cuvintele celui mai memorabil cor din teatrul grec, probabil scrise chiar în Macedonia – au răsunat din câte se pare pe un deal pakistanez.

Acest episod merită crezut, dar explicarea sa este dificilă. Este plauzibil să căutăm mai întâi un context indian, şi există paralele care par impresionante. Ofiţerii lui

Alexandru au numit dealul Meros, cuvântul grecesc pentru „coapsă” şi o legătură cu Dionysos, despre care se credea că s-a născut din coapsa lui Zeus. Dar poate indienii i-au condus la acest nume deoarece în cosmologia hindusă timpurie se credea că lumea pluteşte precum cele patru petale ale unui lotus în jurul muntelui său central Meru, care se ridica din apele înconjurătoare până la vârful zeilor alinători. Este posibil ca Alexandru să-i fi auzit pe indieni în tabăra sa vorbind despre Meru şi să identifice cuvântul, ca de atâtea ori, cu ceea ce ştia în greacă. În ce-l priveşte pe zeul însuşi, un Dionysos indian avea să fie menţionat în repetate rânduri de vizitatori greci de mai târziu în India, şi în panteonul nativ nici unul nu este mai plauzibil decât zeul hindus Shiva, venerat de dansatori şi de cântăreţi din chimvale, îmbrăcaţi ca bacantele grecoaice în piei de animale sălbatice. Iedera, Meru şi Shiva s-ar putea să fi aprins fantezia macedonenilor; învăţaţi din Alexandria egipteană au pus mai târziu incidentul pe seama dragostei lui Alexandru de linguşire, dar erau bărbaţi cu vederi înguste. Nu văzuseră niciodată dealurile Swati şi nu împărtăşiseră pericolele unui explorator indian.

Dar există dificultăţi în această explicaţie indiană, pentru că oamenii lui Dionysos conspiră într-o poveste mai stranie care tinde să o discrediteze. Alexandru se afla în regiunea modernă Chitral, care se învecinează cu Nuristanul la graniţa de est a Afghanistanului, ţinut al oamenilor cunoscuţi de mult timp drept kafiri, ale căror rude au trăit în Chitral şi în dealurile Swat, unde împărtăşesc limba kafirilor şi multe dintre frumoasele lor basme populare. Kafirii sunt unul dintre cele mai puţin accesibile şi mai încântătoare popoare din Asia. Au pielea deschisă la culoare, iar părul este uneori blond. Au nasuri acviline şi frunţi nobile, şi poartă o căciulă de lână, care celor cu imaginaţie bogată li s-a părut că seamănă cu kausia macedoneană cu boruri largi. Iedera abundă în munţii lor împăduriţi, iar oamenii, ca zeul Dionysos, sunt evident împătimiţi ai vinului; muzica şi cântul lor sunt renumite, arhitectura lor din lemn sculptat este specifică şi adesea ornamentată. Era inevitabil ca aceşti kafiri să fi atras atenţia britanicilor victorieni; în secolul al XIX-lea, kafirii

încă nu erau hinduşi sau musulmani practicanţi, aşa că unii au spus că erau creştini timpurii, necorupţi de Biserica Catolică, alţii că erau evrei, în timp ce alţii credeau că sunt descendenţi greci ai garnizoanelor lui Alexandru şi, prin urmare, aveau înfăţişare europeană, o poveste care a fost la fel de veche ca Marco Polo şi este încă repetată; Kipling le-a acordat chiar acestor protoeleni onoarea unei poveşti. Dar explorările au dovedit că nici nu vorbeau greacă, nici nu erau interesaţi de Iisus, iar originile lor au pierdut curând atracţia populară. Dar s-a observat un fapt ciudat: dintre toate triburile din Hindukuş, doar kafirii îşi depun morţii în sicrie de lemn, astfel că ne vine în minte căutarea macedonenilor de lemne de foc: trupele făcuseră fărâme sicriele găsite în apropierea taberelor, şi obiceiul este probabil o verigă ce leagă mii de ani, astfel încât kafirii din Nuristan sunt într-adevăr descendenţi ai oamenilor pe care i-a întâlnit Alexandru. Acest lucru pune la îndoială legătura dintre Dionysos şi Shiva, zeul hinduşilor.

Cercetările au descoperit că aceşti kafiri vorbesc o limbă ale cărei rădăcini derivă din primele dialecte indo-europene; kafirii sunt deci descendenţii primilor invadatori care au năvălit în vest din India în Europa, cu câteva mii de ani înainte de Alexandru; de aici şi înfăţişarea lor europeană, o trăsătură care datorează, de asemenea, ceva atracţiei lor pentru doamnele britanice întreprinzătoare de la frontiera de nord-vest. Religia lor, înainte de a fi constrânşi să devină musulmani, nu conţinea nici un zeu indian care să fie comparat cu Dionysos; venerau un zeu al cerului, pe care grecii aveau să-l numească Zeus Ombrios, şi un zeu-demon în formă de piatră, dar nu erau hinduşi cu cunoştinţe despre Shiva. Cu toate acestea, aveau un cult plin de viaţă al ibexului sau al caprei de munte, aşa cum se cuvenea unor oameni dintr-unul dintre cele mai prolifice habitate ale sale, şi, deoarece venerarea grecească a lui Dionysos include uciderea şi mâncarea unei capre, paralela este foarte impresionantă. Probabil că Alexandru a văzut sau a auzit de acest cult la fel de extatic în rândul kafirilor, a căror legătură cu propriul său Dionysos părea confirmată de grădinile lor naturale şi de aspectul occidental al purtătorilor de cuvânt.

După Dionysos, a venit timpul pentru Heracles. Mai întâi, fiul rival al lui Zeus şi-a croit drumul anevoios peste apele râurilor Alishang şi Kunar, menţinând direcţia spre nord şi luând cu asalt o cetate puternică cocoţată în vârful trecătorii Katgala: drumul era neted, zidurile protejate de şanţuri şi apărătorii încurajaţi de 7 000 de soldaţi năimiţi din mai îndepărtatul est. Într-o luptă preliminară, Alexandru a fost rănit la gleznă de o săgeată trasă de pe meterezele oraşului şi, în timp ce piciorul îi atârna amorţit de durere, un luptător atenian, care îşi folosise de multă vreme abilităţile în rândul camarazilor, a încercat să domolească sângerarea citându-i regelui o replică din Homer: „Ichor”, a observat el, „aşa cum curge din venele zeilor nemuritori.” „Nerozii”, a răspuns Alexandru, „nu este ichor, este sânge.” El meritase onoruri divine datorită curajului său şi a dorit să se ştie că era favorizat în mod special de tatăl său, Zeus. Dar nu şi-a făcut iluzii cu privire la propria mortalitate şi nu a susţinut niciodată că s-a transformat el însuşi într-un zeu.

Rănit şi respins, Alexandru s-a gândit la maşinăriile sale. S-a ordonat construirea unei movile, la fel ca la Gaza, de pe care catapultele şi turnurile de asediu să îşi poată instala barajul în raza de acţiune, dar nativii au avut plăcerea de a-şi vedea primul pod mobil prăbuşindu-se sub greutatea macedonenilor săi. Catapultele au fost mai de temut, iar când unul dintre arcaşi a ucis căpetenia indiană, tribalii au cedat în faţa ingineriei superioare. Trupele lor năimite s-au predat şi au fost preluate în rândul forţelor lui Alexandru, doar pentru a fi masacrate când au încercat să evadeze în noaptea următoare. Restul au fost cruţaţi, inclusiv mama căpeteniei, care a compensat pierderea fiului ei de pe urma unei catapulte culcându-se cu Alexandru şi concepând un înlocuitor.

Acum era toiul iernii, iar asaltul a încă două cetăţi de munte avea să ţină armata ocupată până în noul an; luptele au continuat să fie intense şi vremea rece, dar mâncarea nu a fost o problemă: doar cu trei luni mai devreme, fusese capturată o turmă de 230 000 de vite, dintre care cele mai bune fuseseră alese de Alexandru care „dorea să le trimită în Macedonia să lucreze pământul”, un omagiu adus ochiului său ager pentru agricultura de care depindeau

toate economiile antice: restul a fost suficient pentru a hrăni armata câteva luni cu lapte sau carne, două beneficii rar întâlnite în dieta lumii clasice. Între timp, campania devia mereu spre est. Dincolo de dealurile Swat, pe partea de est a fluviului Ind, trăia un rajah al cărui popor îi sprijinise de-a lungul istoriei întotdeauna pe duşmanii actuali ai lui Alexandru de pe acest mal. Agitatorii şi trupele năimite ajunseseră să provoace probleme şi, pe măsură ce Alexandru prăda şi strămuta un oraş după altul la marginea Indului, supravieţuitorii se retrăgeau în continuare către această singură sursă de ajutor. La începutul lunii martie, fuseseră masaţi în zonele muntoase din nord-est, cu vedere la Ind, şi se refugiaseră într-un pinten abrupt la nord de Attock, pe care nici eroul Heracles, spuneau oamenii din armata lui Alexandru, nu fusese vreodată capabil să-l captureze. În cele din urmă, scena era gata pentru punctul culminant al carierei lui Alexandru drept cel mai mare asediator din istorie.

În 1926, locul acestui pinten numit Aornos a fost stabilit prin explorările lui Sir Aurel Stein, iar căutarea sa remarcabilă a fost confirmată de arheologi. Aornos este într-adevăr la fel de impresionant cum a sugerat istoria lui Ptolemeu. Acolo unde fluviul Ind coteşte spre vest deasupra văii Nandihar, s-a format un complex de pinteni şi de creste în acest meandru. Printre acestea se numără Pir-Sar, „vârful omului sfânt”, o stâncă înaltă cu vârf plat, care se ridică la o înălţime de 2 133 de metri, străjuită la est de fluviul Ind spre care coboară într-o serie de defileuri alunecoase. Spre nord, pintenul şi mai înalt Bar Sar se ridică într-un con ascuţit şi se întâlneşte cu Pir-Sar mai întâi pe pante ierboase, apoi printr-o râpă deosebit de primejdioasă, în timp ce spre vest, stâncile abrupte coboară 609 metri pe o porţiune de vale şi, de acolo, urcă direct spre cel mai înalt vârf din întregul lanţ. La sud, ultima colină a Pir-Sarului se desprinde în trei ramuri înguste, una mai inaccesibilă decât alta. În ce priveşte Pir-Sar, propriul său vârf plat oferă o panoramă suficient de spectaculoasă pentru a impresiona cea mai împietrită gardă macedoneană, indiferent dacă ar fi privit către marginile acoperite de gheaţă ale izvoarelor ce străbat Swatul

superior sau spre sud, dincolo de Ind, până la verdele metalic al câmpiilor ce înconjoară Peshawarul. Era un loc pentru alpinişti, dar categoric nu pentru războinici.

Dintr-un astfel de punct de observaţie, marşul în buclă al lui Alexandru pe malul Indului avea să fie detectat cu siguranţă. Pe nici o parte a stâncii armata sa nu putea spera la un acces uşor, şi trebuia să aleagă între o creastă sau o râpă. În ce priveşte înfometarea inamicului, acest lucru era imposibil, deoarece Pir-Sar avea propriile izvoare de apă şi un vârf suficient de cuprinzător pentru a cultiva diverse recolte pentru ocupanţii săi, aşa cum se întâmplă şi acum cu populaţia nativă a gujarilor. Stâncile şi defileurile erau mult prea abrupte pentru a permite catapultelor să intre în raza de acţiune: când nativii vorbeau despre zeul lor hindus Krishna, venerat de bărbaţi îmbrăcaţi în piei de leu, era firesc ca macedonenii să îl compare cu propriul strămoş regal Heracles şi să răspândească vestea că nici măcar Heracles nu reuşise să asalteze Pir-Sar. Pentru Alexandru, acesta era un alt motiv să încerce chiar el.

Din trecătoare, a vizitat scurt Indul pentru a verifica podul construit de Hephaestion; apoi s-a apropiat de râul Pir-Sar dinspre sud. La cea mai apropiată bază, trupele de infanterie grea şi cea mai mare parte a cavaleriei au fost lăsate să pregătească provizii pentru un asediu îndelungat, în timp ce arcaşii călare şi toate trupele de hărţuială şi-au continuat marşul o zi şi jumătate pe malul vestic până când au dat de un noroc nesperat: tribalii din apropiere s-au predat, oferindu-se să conducă armata în cel mai uşor punct de asalt. Ca de obicei, se credea că le lipseşte orice fel de alternativă. Ptolemeu şi secretarul lui Alexandru, Eumenes, au fost trimişi în recunoaştere şi, mergând spre nord de râu, au atacat pintenul Micul Una, la vest de Pir-Sar, la adăpostul pădurilor de pini şi al rododendronilor sălbatici. După ce au ridicat o palisadă pe vârful dealului, au semnalizat cu un foc aprins, aşa cum fusese stabilit. Alexandru l-a văzut, dar şi apărătorii, şi a fost nevoie de două zile de luptă şi de trimiterea unui mesager indian nativ înainte ca regele, secretarul şi istoricul să se regăsească în siguranţă pe creasta lor avansată.

De pe Micul Una, perspectivele erau mult mai favorabile. Pir-Sar, au spus călăuzele, era vulnerabil pe latura sa ascunsă din nord, aşa că Alexandru s-a îndreptat spre el de-a lungul platoului Burimar, până a ajuns la marea fosă naturală a ravenei Burimar-Kandao, adâncă de aproximativ 250 de metri, unde s-a oprit să se odihnească.

Aici era vulnerabil de sus şi nu avea cum să riposteze, deoarece râpa era prea lată şi prea adâncă pentru raza de acţiune a catapultelor sale. Fără să se descurajeze, a ordonat încă o dată o schimbare a peisajului în funcţie de nevoile sale. Parii urmau să fie obţinuţi prin tăierea brazilor din apropiere, unii deja căzuţi la pământ, iar o movilă avea să fie ridicată peste o râpă lată cât un râu din Punjab până când catapultele îşi puteau găsi ţinta. Aceste lucrări uimitoare au început în zori, Alexandru înlăturând chiar el prima brazdă de pământ, apoi stând alături „pentru a-i privi şi a-i lăuda pe cei care munceau de zor, dar şi pentru a-i pedepsi pe cei care se opreau, fie şi numai o clipă”. După o zi, şaizeci de metri erau gata, dar când părţile laterale ale râpei au început să alunece, lucrarea a încetinit şi abia peste trei zile oamenii au intrat în raza de luptă a celui mai apropiat vârf din Pir-Sar. Probabil că movila era mai mult o platformă decât o ridicătură de pământ; modelul său încrucişat format din pari şi nuiele a fost încă o dovadă a priceperii trupelor la tâmplărie.

Un avanpost pe Pir-Sar nu avea să fie câştigat cu uşurinţă. Alexandru a ales treizeci de soldaţi din avangardă şi „la sunetul trâmbiţei, s-a întors spre ei şi le-a poruncit să-l urmeze, pentru că el va fi primul pe stâncă”. Apropiindu-se de margine, s-a răzgândit şi mai întâi i-a trimis pe soldaţi, doar pentru a-i vedea zdrobiţi de bolovani rostogoliţi de sus: a avut noroc să scape cu viaţă, aşa că s-a retras în următoarele două zile. Zi şi noapte, indienii băteau la tobe pentru a sărbători respingerea atacului, dar a treia noapte a adus linişte, focuri de torţă şi o retragere surpriză din partea acestora. Urcând pe versantul stâncii cu o frânghie, de data aceasta Alexandru şi-a condus purtătorii de scut la atac, ucigând mai mulţi fugari şi eliberând vârful pentru a ridica altare închinate zeiţei Atena cea dătătoare de victorii, ale căror posibile urme au fost descoperite de

Aurel Stein. Stânca a fost măsurată de topografi, a căror geometrie era remarcabil de precisă, şi abia atunci a fost momentul coborârii, după dispersarea forţată a ultimei ameninţări pentru liniile frontului de la Balh la Ind. „Nu-mi mai rămânea decât să mă minunez”, a scris Stein, cu dovezile peisajului din faţa sa, „că a fost cât pe ce ca povestea lui Aornos să-mi scape printre degete, fiind tratată ca un mit (...). Nu am avut nici o victorie pentru care să mulţumesc, şi totuşi, şi eu m-am simţit ispitit să-i ofer o libaţie lui Pallas Atena pentru împlinirea speranţei unui erudit, mult preţuită şi mult întârziată.”

Ultimele zăpezi de primăvară se topeau de-a lungul văii Barandu, în timp ce Alexandru a părăsit Pir-Sar şi a mărşăluit spre ultimul oraş al nativilor prin păduri de rododendron, primule şi curpeni. Animalele, nu plantele, erau acum marea lui grijă, pentru că, odată ajuns pe marea câmpie a Indului, avea să intre pe teritoriul elefanţilor: două unităţi de purtători de scut au fost trimise să cerceteze teritoriile de dincolo, cu ordine speciale de a interoga captivii despre numărul de elefanţi din slujba rajahilor. Alexandru i-a încurajat pe mahuţii locali să vâneze animalele pentru el, ceea ce au şi făcut, încălecându-le şi aducându-le în rândurile soldaţilor aproape fără nici un antrenament, cu excepţia a doi masculi nestăpâniţi care s-au năpustit într-o prăpastie. Mahuţii şi macedonenii au mers apoi o sută şaizeci de kilometri pe malul Indului spre punctul său de trecere de la Hund, peste care obedientul Hephaestion ridicase de multă vreme un pod.

La Hund, Indul curge leneş şi expansiv. După ce zăboveşte între poalele Himalayei şi defileurile din Attock, se revarsă pe câmpii cu o lăţime de zece kilometri, invitând călătorul la o plimbare pe îndelete. Ambhi, rajahul din Taxila, asigurase cereale pentru trupele de avangardă ale lui Hephaestion, o altă şansă pentru corpul de aprovizionare. Acum i se trimiteau cadouri în avans pe celălalt mal, inclusiv 3 000 de tauri, 10 000 de oi, numeroşi talanţi de argint şi treizeci de elefanţi. Alexandru a sacrificat mai întâi taurii „zeilor săi obişnuiţi”, probabil Amon printre ei, „şi a organizat jocuri sportive şi un spectacol hipic”. Jertfele s-au dovedit favorabile, aşa că s-a

încredinţat bărcilor şi podului lui Hephaestion, şi poate şi pieilor umplute, şi a traversat Indul pentru a aduce din nou sacrificii pe celălalt mal, mulţumit că plutele nu se scufundaseră. Ambhi l-a întâmpinat pe partea opusă, „cu elefanţii ca nişte castele în mijlocul trupelor sale” şi, de îndată ce şi-au consfinţit prietenia, au mărşăluit spre câmpia aflată la nord-vest de Rawalpindi spre un prim contact autentic cu viaţa indiană.

În umbra dealurilor Murree, lângă râul Tamra Nala, oraşul Taxila, clădit din cărămizi de lut, se deschidea celor mai bizari vizitatori pe care îi văzuse. Spre deosebire de forturile din Swatul Superior, acesta se afla la răspântia a trei drumuri principale şi, în consecinţă, prosperase. Fusese sediu al unor profesori şi medici hinduşi, deşi probabil nu şi al budiştilor, pe al căror fondator grecii l-au numit Bouddhas, considerat fiu al unui soldat camarad cu Dionysos. Dar Taxila nu avea nici unul dintre rafinamentele exterioare ale unui oraş universitar. Strada sa principală largă şerpuia printre case vechi fără plan urbanistic, ale căror acoperişuri plate absorbeau căldura, fiecare la o înălţime diferită de cea învecinată, şi ai căror pereţi de chirpici şi piatră tăiată grosolan păreau să cadă peste trecători; camerele simple din spate aveau podele de pământ şi o singură fereastră îngustă săpată în peretele dinspre stradă. În centrul oraşului se afla o singură clădire publică, o sală lungă şi boltită, susţinută de căpriori de lemn; la stânga şi la dreapta se întindeau străduţele înguste ale unei mahalale indiene, unde murdăria şi întunericul erau prea puţin ameliorate de prezenţa coşurilor de gunoi comunale. În timp ce Alexandru a intrat călare în oraş pentru a aduce sacrificii, a se întâlni cu rajahii locali şi a ţine o *durbah* în primărie, ofiţerii săi au observat mai atent împrejurimile.

> Din punct de vedere fizic, indienii sunt zvelţi [scria Nearhos, amiralul lui Alexandru]. Sunt înalţi şi cu o greutate mult mai mică decât cea a altor oameni (...). Poartă cercei de fildeş (cel puţin cei bogaţi), îşi vopsesc barba, unii albă ca zăpada, alţii albastru-închis, roşu, violet sau chiar verde. Hainele lor sunt de in, fie mai

strălucitoare decât toate celelalte veşminte de in, fie par astfel datorită pielii închise la culoare a oamenilor: se îmbracă într-o tunică până la gleznă şi îşi aruncă o mantie în jurul umerilor, iar alta este înfăşurată pe cap. Poartă încălţări din piele albă, bogat ornamentate, cu tălpi îngroşate pentru a-i face să pară mai înalţi. Şi cu toţii, cu excepţia celor mai umili, poartă umbrele de soare vara.

Părul lor, aşa cum arată sculpturile persane, era strâns într-un coc sau în coadă, şi în ce priveşte obiceiurile lor:

Cei care sunt prea săraci pentru a le oferi fiicelor lor o zestre [scria Aristobulos], le scot la vânzare în floarea vârstei, chemând muşteriii prin zgomote de scoici şi tobe. Când un client se apropie, mai întâi spatele fetei este dezgolit şi cercetat până la umeri, apoi la fel cu partea din faţă; dacă îi place fata şi dacă şi ea se lasă convinsă, va locui cu el aşa cum s-au înţeles.

Pe la alte triburi indiene, fecioarele sărace erau acordate ca premii la meciurile de box, unde lipsa lor de bani nu conta, însă cei bogaţi erau nevoiţi să le curteze dăruindu-le un elefant pentru a fi siguri de succes. La moartea soţului, „unii spuneau că soţiile erau arse dimpreună cu el pe rugul funerar şi că acelea care refuzau să facă acest lucru cădeau în dizgraţie”. Acest obicei, numit *suttee*, era însoţit de o practică pe care Alexandru încercase să o interzică în Iranul exterior: expunerea cadavrelor la câini şi la vulturi. Pentru o viaţă de apoi fericită, nimic nu conta mai mult pentru greci decât o înmormântare adecvată, iar Alexandru nu suporta să-i vadă pe supuşii săi că o ignoră.

Alte descoperiri au fost mai încântătoare. Oameni înţelepţi erau văzuţi în piaţă, unde îi ungeau pe toţi trecătorii cu ulei ca semn al favorii lor şi puteau lua orice pofteau gratuit – smochine, struguri sau miere. Văzând că sunt două secte diferite, una cu păr lung, cealaltă cu capul ras, Alexandru a fost dornic să-i întâlnească pe conducătorii lor, aşa că şi-a trimis conducătorul grec al flotei, Onesicritos, să-i cerceteze. Îşi alesese cu grijă omul, pentru că Onesicritos cunoştea filosofia la fel de bine ca marea, după ce studiase cu marele Diogene, maestrul şcolii cinice

greceşti. Înţelepciunea orientală şi cea apuseană s-au întâlnit pentru discuţii politicoase: din fericire, Onesicritos scria şi istorie.

La trei kilometri de Taxila a dat peste cincisprezece înţelepţi, aşezaţi sau culcaţi goi în diferite posturi. Unul, pe care grecii l-au numit Calanos, a izbucnit în râs „văzând că vizitatorul purta o mantie, o pălărie macedoneană cu boruri largi şi cizme până la genunchi”. Onesicritos a fost rugat să-şi scoată hainele şi să se aşeze dacă doreşte să le audă învăţătura. „Dar arşiţa soarelui”, a explicat ulterior, „era atât de arzătoare, încât nimeni nu ar fi putut suporta să calce desculţ pe pământ, mai ales la amiază.” Mai puţin cutezător decât maestrul său Diogene, a şovăit jenat, până când cel mai bătrân şi mai înţelept guru, pe nume Mandanis, l-a scuzat şi a început să vorbească. „Mandanis”, a spus el, „l-a lăudat pe Alexandru pentru dragostea sa de înţelepciune, chiar dacă domnea peste un imperiu atât de vast: el a fost singurul filosof în armată pe care îl văzuse vreodată. (...) El a continuat să întrebe despre Socrate, Pitagora şi Diogene, remarcând că aceştia păreau a fi oameni cumsecade şi simpli, deşi acordau prea multă atenţie convenţiilor şi nu suficientă naturii.” Pentru conversaţie au fost necesari trei interpreţi. „Pentru că interpreţii mei înţeleg doar limbajul cel mai simplu”, se credea că a spus Mandanis, „nu vă pot demonstra de ce este utilă filosofia. Ar fi ca şi când ai cere să curgă apă pură prin noroi.” Dar Onesicritos a filtrat înţelepciunea întunecată a acelor guru prin propriile sale prejudecăţi greceşti; abia de-i putea înţelege, prin urmare „conducătorul fanteziei, nu al flotei” i-a făcut să fie de acord cu propria sa filosofie. Aşa că hinduşii au ajuns să confirme în istoria sa adevărurile lui Diogene Cinicul.

Chiar dacă au fost înţeleşi greşit, doi dintre aceşti înţelepţi goi au coborât în Taxila ocupată. Acolo, ei au stat la masa lui Alexandru şi „şi-au mâncat mâncarea în picioare (...); cel mai tânăr şi mai în formă dintre cei doi s-a echilibrat pe un picior şi a ridicat o grindă de lemn, cam de un metru şi jumătate lungime, cu ambele mâini; după ce piciorul i-a obosit, s-a mutat pe celălalt şi a stat acolo toată ziua”. Ca dovadă a autocontrolului său, a părăsit tabăra şi a

refuzat toate îndemnurile să se întoarcă, precum s-ar fi cuvenit, din porunca lui Alexandru. Cel mai în vârstă, Calanos, tocmai îşi încheiase cei treizeci şi şapte de ani de asceză prescrisă şi era liber să trăiască după cum credea de cuviinţă: în următorii doi ani, a urmat armata de la Taxila la Susa şi a ţinut prelegeri oricărui ofiţer interesat. Moartea sa, la vârsta de şaptezeci şi nouă de ani, avea să provoace o agitaţie remarcabilă.

Legenda nu avea cum să lase această întâlnire dintre Est şi Vest aşa cum se întâmplase. Tema a fost înfrumuseţată cu variaţii şi, timp de două mii de ani, numele gimnosofiştilor sau al filosofilor goi a făcut parte din cultura comună a literaţilor. În India, întâlnirile lor cu Alexandru au trecut în povestea din *Alexandria* sau în *Milindapahna (Zicerile lui Milinda)*, un text budist clasic; în Marea Mediterană, şi-au vădit influenţa în lucrările şi poemele cărturarilor din Florenţa Renaşterii; în Anglia, după moartea lui Cromwell, puritanii îşi sprijineau încă fervoarea revoluţionară pe idealul gimnosofiştilor, lăudându-i pe indieni în broşuri pentru că fuseseră puritani înainte de vremea lor şi denunţându-l pe Alexandru ca un monarh precum Carol al II-lea. Faima gimnosofiştilor s-a răspândit mult dincolo de oraşul lor de lângă dealurile Murree, şi totul pentru că un elev al lui Aristotel trecuse munţii Hindukuş în căutarea Oceanului de Est şi un elev al lui Diogene îşi lăsase navele pe insula sa natală Cos, se alăturase expediţiei şi acceptase, în India, să iasă în soarele amiezii.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI CINCI

Printre particularităţile Taxilei s-a numărat una care avea să conteze mai mult pentru Alexandru decât orice gimnosofist sau elefant: primele ploi de primăvară începuseră să cadă. Dar el nu le-a acordat nici o atenţie, deşi înţelepţii săi indieni erau renumiţi pentru cunoştinţele despre vreme, şi şi-a îndreptat atenţia spre ce avea de făcut. Era destul de clar. Rajahii din Punjab aveau duşmăniile lor locale şi, ca de obicei, Alexandru intenţiona să-i întoarcă unul împotriva

celuilalt. Ambhi din Taxila i-a povestit despre vecinul său Porus, care domnea spre sud-est, de-a lungul râului de graniţă Jhelum; acesta avea elefanţi şi o armată mare, şi putea crea necazuri. Rajahii mai prietenoşi din nord au fost primiţi şi repuşi în funcţie, deoarece gândurile lui Alexandru se îndreptaseră acum spre est, nevrând să se amestece în guvernul nativ, cu condiţia ca liniile sale de apărare să fie asigurate: lui Ambhi i s-a permis să poarte diadema regală, fericit că fusese recompensat cu o pradă de o mie de talanţi, veselă din aur şi argint, veşminte persane şi treizeci de cai împodobiţi, spre dezgustul a cel puţin unui ofiţer macedonean care nu vedea ce merite ar putea avea un indian decadent.

La începutul lunii mai, Alexandru a recrutat 5 000 de indieni şi a părăsit Taxila, şi nu s-a mai întors niciodată la râul Tamra Nala şi provincia sa. Campania sa din Swat nu avusese un succes imediat mai mare decât orice altă încercare din istorie de exterminare a gherilelor montane. Construise ziduri, lăsase garnizoane macedonene şi repusese în drepturi şefi autohtoni ori de câte ori fusese posibil, dar în trei luni triburile din jurul Pir-Sarului aveau să se revolte şi să-şi ucidă satrapul. Era nevoie de o pedeapsă mai aspră pentru a-i ţine sub control încă opt ani. În ce priveşte Taxila, a primit la rândul său o garnizoană şi o aşezare de soldaţi invalizi, dar abia peste două sute de ani prezenţa grecilor în Iran şi în India a făcut-o să se rupă de trecutul său. Apoi, dacă Alexandru s-ar fi întors, ar fi găsit un oraş foarte diferit, nu haosul zdrobitor al unei mahalale indiene, ci un plan urbanistic grecesc, cu dreptunghiuri ordonate, ce avea să fie apărat de un zid din piatră gros de şase metri, întărit cu turnuri pătrate.

În nord-vestul văii, Pushkalavati, Oraşul Lotusului, avea să adopte o înfăţişare similară: aleile sale vor deveni bulevarde largi, cu margini drepte, străjuite de clădiri regulate ce adăposteau prăvălii şi case urbane, întrerupte ici-colo de un altar budist. Când cultura greacă a întrecut oraşele din nord-vestul Punjabului, a făcut-o decisiv; la aproximativ trei sute de ani după Alexandru, noul oraş Taxila era dominat de un templu, poate pentru venerarea focului, a cărui faţadă se distingea prin coloane ionice

clasice. Aceste schimbări au făcut parte dintr-o poveste diferită, cuceririle regilor greci care au venit în provincia Bactria la o sută de ani după Alexandru şi ale nomazilor sciţi de mai târziu, care par să fi continuat planurile urbane ale grecilor pe care le văzuseră în drum dinspre Sogdia spre India. Alexandru îi depusese în cea mai îndepărtată Asie pe străbunicii grecilor care, într-o bună zi, vor schimba viaţa urbană în câmpiile de lângă Rawalpindi, dar nu şi-a putut asuma meritul pentru schimbare.

Drumul către râul Jhelum era scurt, întins şi uşor. Un emisar fusese trimis la Porus, cerându-i să-i aducă tributul şi să-l întâlnească pe Alexandru la frontiera râului; Porus a răspuns că va veni la o întâlnire, fără îndoială, dar tributul său va consta doar din bărbaţi înarmaţi. Nu mai avea altceva de făcut decât să lupte. Un marş de 175 de kilometri a adus bărbaţi şi elefanţi într-o tabără potrivită, probabil lângă Haranpurul modern, punctul de trecere a Jhelumului pentru sultanul Mahmud 1 400 de ani mai târziu şi, în prezent, capul de pod al căii ferate construite de britanici. Chiar şi fără binoclu, cercetaşii nu ar avea cum să rateze structura armatei lui Porus pe celălalt mal, la cinci kilometri spre sud: cavaleria sa părea să numere 5 000 de soldaţi, infanteria sa peste 30 000 şi, deoarece macedonenilor le plăcea să exagereze numărul duşmanilor, nu există nici o îndoială că forţele sale erau mult mai puţine decât ale lui Alexandru. Dar elefanţii săi au accentuat îngrijorările din ultimele luni: două sute, din câte li s-a părut atacatorilor, aşteptau semnalul să avanseze. Între cele două armate, râul se ridica rapid, umflat de preludiul musonilor din iunie. Alexandru nu a avea nici timpul, nici acoperirea pentru a transporta elefanţii proprii pe celălalt mal; Porus avea avantajul apărătorului şi doar o capodoperă tactică avea să îi arate că defensiva, cel puţin pe câmpul de luptă, poate fi un avantaj cu două tăişuri. Secole mai târziu, când poveştile lui Alexandru îi erau citite lui Napoleon în Egipt, viitoarea bătălie de la Jhelum a atras în mod special atenţia admiratorului său; nu la fel de măreaţă ca la Gaugamela, a fost mai subtilă decât orice se văzuse vreodată pe câmpul de luptă.

La Haranpur, sub Munţii de Sare şi la vest de dealurile Pabbi, Jhelum curge repede în albia sa, lată de aproximativ un kilometru. De îndată ce Porus a văzut tabăra lui Alexandru, a trimis santinele pe malul râului şi a coborât pentru a păzi personal cea mai apropiată trecere. Planificarea lui era previzibilă, dar a fost suficientă pentru a bloca drumul lui Alexandru. „Grupul numeros al elefanţilor săi stătea de-a lungul malului şi, când au fost îmboldiţi cu grijă, i-au asurzit pe toţi cu trâmbiţarea lor respingătoare.” Alexandru nu putea să traverseze un râu umflat având în vedere aceste animale care îi speriau caii atât de mult încât probabil săreau de pe plute în mijlocul râului şi se întorceau înot la mal; prin urmare, a recurs la un şiretlic, câştigând timp pentru recunoaştere, în vreme ce Porus nu vedea nici un motiv să iniţieze primul atac. Chiar şi ploile musonice aveau să servească în curând scopului lui Alexandru.

Ca la Gaugamela, şi-a început bătălia cu un război al nervilor. Bărci şi plute de piele se aventurau zilnic pe râu ca pentru atac şi navigau în amonte şi în aval în afara bătăii arcului şi neliniştind santinelele de pe celălalt mal; armata a fost împărţită în patrule şi a primit ordin să facă atâta zgomot încât să îl alerteze întruna pe Porus. Chiar şi macedonenii au fost menţinuţi sub o falsă impresie. Mersese vestea în tabără că nu va fi posibil să se traverseze Jhelumul în timpul musonului şi, prin urmare, bărbaţii trebuiau să se pregătească să rămână în tabără până la sfârşitul toamnei. Hrana era adusă ostentativ cu căruţele din ţara din apropiere şi depozitată într-un loc unde cercetaşii lui Porus puteau să o vadă. Observând proviziile, rajahul a presupus că Alexandru are de gând să întârzie.

Şi totuşi, chiar şi după o săptămână sau două, nu putea fi sigur. Noaptea auzea cavaleria inamică galopând în sus şi în jos pe malul ei şi întrerupând liniştea întunericului din Punjab cu *alalalalai*-urile ei. Pe măsură ce zgomotul creştea, gărzile sale erau nevoite să se mişte pentru a ţine pasul cu ea; elefanţii erau dezlănţuiţi şi înaintau grăbit de-a lungul frontului, paralel cu propriii călăreţi ai lui Alexandru. Din fericire sunt animale care nu au nevoie de mai mult de trei ore de somn, aşa că dispoziţia lor nu a avut de suferit. Dar

pentru bărbaţi a fost istovitor. Imediat ce se asigurau împotriva duşmanului, zgomotul dispărea, doar pentru a începe din nou în altă parte. Noapte după noapte, aceste atacuri simulate au continuat, până când gărzile lui Porus nu au mai jucat jocul lui Alexandru. Văzuseră proviziile duşmanilor lor şi aveau încredere în musonul care se apropia; data următoare, aveau să stea la posturile lor şi să petreacă noaptea în pace.

Împotriva cuiva ca Alexandru, pacea este o ambiţie periculoasă. În timpul recunoaşterii sale, se observase un meandru în râu, la circa douăzeci şi şapte de kilometri în amonte de Haranpur. Malurile erau împădurite şi, pe partea lui Alexandru, promontoriul Mangal Dev se ridica la o înălţime de 300 de metri; un şanţ lung de un kilometru şi jumătate se întindea lângă el în albia principală a râului, care părea foarte îngustă, parţial pentru că era divizată de o insulă. Îndepărtat şi bine ascuns, era exact ce îşi dorise Alexandru. El putea lua cu el o forţă bine aleasă, lăsându-i pe alţii să provoace o diversiune, să se ascundă în tufişurile de lângă Mangal Dev şi să se strecoare peste râu la adăpostul nopţii. Manevrele sale recente adormiseră atât de mult suspiciunile indienilor, încât încă o rafală nu ar fi părut nimic neobişnuit. Gărzile lui Porus erau prea puţine pentru a-l opri, iar până când rajahul va fi aflat vestea în tabăra de bază, forţa sa principală avea să fie în siguranţă pe uscat. Această strategie nu ar fi fost niciodată luată în considerare dacă el nu ar fi avut cea mai mare încredere în ofiţerii săi de stat major. Unii trebuiau să acţioneze ca o momeală, alţii trebuiau să se ocupe de transport: în tot acest timp, apele galbene ale Jhelumului se ridicau şi prindeau viteză.

În noaptea marelui atac s-au aprins focuri lângă Haranpur pentru a sugera o tabără permanentă. Credinciosul Crateros, atât de des comandant adjunct, a primit ordin să rămână la bază cu mai mult de o treime din armată şi a fost informat pentru fiecare dintre cele două situaţii de urgenţă, în funcţie de comportamentul elefanţilor.

Dacă Porus fugea sau îşi ducea toţi elefanţii pe mal, spre detaşamentul cu care Alexandru urma să traverseze,

Crateros urma să treacă râul şi să atace tabăra indiană din faţa sa, deşi rămăseseră multe trupe care să-l păzească. Dar dacă Porus şi-ar fi ţinut chiar şi câţiva dintre elefanţii săi în locul în care se aflau acum, Crateros nu avea de ce să se aventureze pe râu, decât în cazul unei victorii macedonene.

Nu putea exista un omagiu mai prudent adus ameninţării unui elefant în luptă.

Câţiva kilometri mai sus pe mal, între Crateros la Haranpur şi punctul de trecere de lângă Mangal Dev, cei trei comandanţi mercenari au fost detaşaţi cu toate trupele lor năimite şi li s-a ordonat să înfrunte râul numai când indienii erau complet angajaţi în luptă. Acest angajament urma să fie opera a circa 6 000 de infanterişti şi 5 000 de călăreţi, aleşi pentru echilibrul şi experienţa lor. Purtătorii de scut, suliţaşii agrianieni şi arcaşii nu se temeau de râu şi cu atât mai puţin de elefanţi; numărul lor implică faptul că nici un însoţitor infanterist nu a fost detaşat în prima linie. Cavaleria, unde Porus era cel mai slab, a fost fundamentală pentru plan: Escadronul Regal şi trei brigăzi ale însoţitorilor aveau să îşi desfăşoare atacul obişnuit, aruncând suliţe în prima linie, în timp ce sciţii, arcaşii călare şi floarea cavalerilor iranieni, probabil înarmaţi cu suliţe, aveau să ţintească inamicul de la distanţă mai mare. Alexandru a condus personal trupele, însoţit de gărzi de corp şi brigadieri cu experienţă; unii au spus că Ptolemeu a fost lăsat în urmă pentru a face o diversiune, dar Ptolemeu însuşi a insistat că navigase alături de lideri şi a luptat la fel de mult ca şi ceilalţi. Nu a fost o aventură pe care un viitor faraon ar dori să admită că o ratase.

Pregătirile fuseseră făcute cu răbdare. Bărci fuseseră tăiate în bucăţi şi transportate, probabil, noaptea, până la vadul ales, unde erau strânse şi ascunse în tufişuri, împreună cu plute obişnuite, cusute din piei de cort şi umplute cu fân. În după-amiaza traversării, Alexandru se întorsese în spatele liniei sale ca şi cum ar fi căutat provizii şi şi-a condus trupele pe un drum ocolitor în pădurea de lângă vadul Mangal Dev. Acolo trebuia să aştepte şi să traverseze în întuneric. Dar nu s-a putut face nimic pentru a

pregăti şi vremea; la începutul serii, a izbucnit o furtună de vară, cu tunete şi ploaie torenţială, astfel încât chiar şi strigătele de luptă ale macedonenilor ar fi fost greu de auzit. Zgomotul de fond nu era neplăcut, dar norii au întunecat orice lumină a stelelor şi oamenii au trebuit să stea până când vântul şi ploaia s-au potolit, omorându-şi timpul până la apropierea primejdioasă a zorilor. Râul curgea mai repede ca oricând, când Alexandru a urcat într-o barcă cu treizeci de vâsle, arătând trupelor sale calea către ce credea a fi uscatul.

În timp ce se îndrepta spre cel mai apropiat ţărm, l-au văzut santinelele lui Porus care s-au întors şi au galopat cale de douăzeci şi şapte de kilometri pe un teren accidentat până la rajahul lor de la bază. Părea prea simplu ca să fie adevărat: nu aveau să se întoarcă în cel puţin o oră şi jumătate, timp în care Alexandru ar fi putut debarca mare parte din cei 11 000 de oameni ai săi şi 5 000 de cai pentru a-i respinge. Dar, în urma furtunii, el nu debarcase pe malul îndepărtat, ci pe insulă, plasată înşelător în mijlocul râului. Era un vad ce permitea accesul pe uscat, dar râul se umflase atât de repede încât nu era uşor de detectat, mai ales în grabă, şi nu mai era timp pentru a conduce din nou bărcile spre ţărm. Alexandru a trebuit să le dea oamenilor un exemplu. L-a îndemnat pe Bucefal să coboare în râu şi a strunit bătrânul cal în timp ce auzea zgomotul liniştitor al albiei dure dedesubt şi îşi ţinea echilibrul în apa care acum îi venea până la umăr. Chiar şi când patru sau cinci oameni trebuie să iasă din râu, merită să fii primul călăreţ ajuns pe mal; când 5 000 de cai îşi aşteaptă rândul, întârziaţii nu pot decât să se teamă de mocirla stârnită de cei din faţă. Dar au reuşit, chiar şi fără pinteni, să rămână în şa în timp ce caii se poticneau. Infanteria urma în spate, în apă până la piept, cu atât mai neplăcut pentru oricine s-a întâmplat să poarte platoşă.

Odată ajuns pe celălalt mal, Alexandru a continuat cu cavaleria. Această mişcare îndrăzneaţă a fost bine plănuită. Orice trupe de avangardă trimise de Porus aveau să fie cele mai rapide din armata sa, fără îndoială cavaleria şi carele, pentru că el îşi dorea să sosească înainte de traversarea macedonenilor. Acest obiectiv a eşuat, aşa că infanteria

uşoară macedoneană nu era necesară pentru a le contracara. Călăreţii lui Alexandru depăşeau efectivul total al cavaleriei lui Porus, iar carele nu erau o ameninţare pentru veteranii din Gaugamela, ajutaţi de arcaşi călare. Dacă Porus ar fi decis să-şi mute întreaga forţă dintr-odată, inclusiv elefanţii, aveau să treacă nişte ore până când el avea să apară şi, între timp, infanteria macedoneană s-ar fi reunit cu regele lor şi cu însoţitorii, recunoscători pentru acoperirea primită.

Riposta lui Porus, când a sosit, a fost descrisă diferit atât ca număr, cât şi ca rezultat. Potrivit lui Ptolemeu, care a pretins că fusese prezent, 120 de care şi 2 000 de cai au coborât în galop spre ţărm doar pentru a se ciocni de o aripă piezişă de însoţitori şi de arcaşi călare, care au atacat în escadroane şi le-au arătat curând indienilor de ce erau cei mai buni călăreţi din lume. Carele rapide, trase de patru cai, au căzut victime ale terenului noroios pe care furtuna recentă îl făcuse neobişnuit de alunecos. Asaltate de arcaşii călare, echipajele au scăpat hăţurile în goana cailor, iar suliţaşii din care au fost aruncaţi în şanţuri pe un drum lăturalnic. Cei care nu au reuşit să se întoarcă au fost nimiciţi, cu generalul lor printre ei: unii au spus că era fiul, alţii fratele lui Porus, dar a murit înainte de a-şi dezvălui identitatea. Cavaleria lui Alexandru câştigase o victorie promiţătoare: trupele s-au oprit, crupele cailor încă aburind de la ploaie, şi când linia de infanterie i-a depăşit, toţi cei 11 000 de oameni puteau aştepta cu nerăbdare următorul lor obiectiv – Porus însuşi, aflat la vreo douăzeci şi patru de kilometri distanţă.

Situaţia lui Porus nu era de invidiat, dar în nici un caz lipsită de speranţă. La jumătatea dimineţii, s-a trezit ameninţat din două părţi deodată. Crateros aştepta să treacă râul chiar vizavi, în timp ce Alexandru trecuse şi se îndrepta pe malul apropiat, hotărât să înceapă un atac prin învăluire. Prin urmare, Alexandru era prima lui prioritate şi era recomandabil să vină din partea îndepărtată a bazei pentru a-l întâlni. Elefanţii şi trupele ar fi trebuit să poată să-l oprească pe Crateros să se strecoare în spate, dar nu îşi putea permite această separare a forţelor. Cavaleria sa era depăşită numeric, poate cu trei la unu, iar

supravieţuitorii grupului său de avangardă vorbeau descurajaţi despre înfrângere, deoarece indienii erau călăreţi experimentaţi, dar cu abilităţi care acum păreau irelevante:

> Ei poartă două suliţe şi un scut mic: caii lor, totuşi, nu au potcoave căptuşite şi nu folosesc frâie greceşti, ci leagă o bandă de piele în jurul buzelor şi nasului calului şi o potrivesc cu ţepi de bronz sau de fier: bogaţii însă folosesc fildeş. Ţepii nu sunt foarte ascuţiţi, dar în botul calului pun o bară de fier ca o ţepuşă, de care ataşează hăţurile. Când trag de hăţuri, această bară stăpâneşte calul şi ţepii îl înţeapă, obligându-l să se supună.

Împotriva însoţitorilor, suliţele şi lanţurile cu opritoare primitive nu permiteau nici un contraatac, nici vreo manevră bruscă. După cum descoperise avangarda, ambele erau esenţiale pentru victorie.

Infanteria, cel puţin, avea efective mari de partea sa. Chiar şi după ce lăsase gărzi să-i ţină piept lui Crateros, se spune că Porus tot ar fi avut la dispoziţie aproximativ 30 000 de infanterişti. Aceştia au depăşit numărul de infanterişti ai lui Alexandru cu cinci la unu, deoarece trupele sale mercenare şi nici unul dintre cele şapte batalioane ale însoţitorilor infanterişti nu traversaseră râul şi nu se punea problema să lupte în formaţiune standard cu sarisse. Adevărata pricepere a indienilor era tirul cu arcul:

> Arcurile lor sunt la fel de înalte ca arcaşii şi, pentru a trage, le sprijină pe pământ şi le apasă cu piciorul stâng, întinzând cât mai mult coarda arcului. Săgeţile lor au peste un metru lungime şi nici un scut sau platoşă, oricât de puternice ar fi, nu le poate respinge. În mâna stângă ţin un scut de piele, mai îngust decât ei, dar nu mult mai scurt.

Alţii aveau suliţe, în timp ce „toţi poartă o sabie lată, lungă de cel puţin un metru şi jumătate: o folosesc cu ambele mâini, astfel încât lovitura să fie mai eficientă”. În ciuda acestor săbii, lupta corp la corp era un pericol pe care preferau să îl evite. Nu acesta era însă cazul

macedonenilor: Porus nu avea infanterie grea şi nimeni nu îi întrecea la lupta corp la corp pe purtătorii de scut lui Alexandru.

Înaintând pe mal până la terenul nisipos, şi-a distribuit trupele în avantajul lui. Elefanţii erau staţionaţi la cincispreze sau treizeci de metri distanţă, cu mult în faţa restului armatei: erau ca nişte bastioane, fiecare cu patru bărbaţi sau mai mulţi pe spate, deşi nu puteau număra două sute, aşa cum sugerase probabil Ptolemeu, pentru că linia frontului lor s-ar fi întins atunci între trei şi şase kilometri lăţime. Deoarece nu era un lucru sigur să pună trupe în spaţiile libere dintre ei, infanteria a fost trasă în spate, în intervale ordonate şi suprapunându-se la fiecare capăt; pe aripi erau grupate cavaleria şi carele, în speranţa unei mişcări fără probleme. Între timp, toboşarii sunau ritmul bătăliei, pe placul urechii muzicale a elefanţilor „care arătau, de la distanţă, ca nişte turnuri ivindu-se dintr-un zid de oameni înarmaţi”. Porus călărea semeţ, îmbrăcat într-o platoşă fină şi o mantie indiană din bumbac; părul îi era strâns într-o coadă în vârful capului, după cum era moda, iar macedonenilor li se părea că avea peste doi metri înălţime.

Şi Alexandru se oprise pentru reorganizare. Depăşit numeric pe jos, dacă nu chiar şi călare, avea nevoie să-şi folosească mintea, pentru că fiecare unitate avea limitele sale; împreună, puteau totuşi îndeplini ceea ce dorea el, cu condiţia să li se ceară să o facă în ordinea corectă. Însoţitorii puteau ataca infanteria uşoară indiană şi dejuca planurile mai puţinilor călăreţi de pe fiecare aripă, dar nu puteau ataca elefanţii fără să provoace panică. Purtătorii de scut, arcaşii şi agrianienii erau echipaţi pentru a face faţă elefanţilor şi pentru a lupta corp la corp cu spadasinii indieni, dar erau vulnerabili la un atac din partea cavaleriei inamice. Arcaşii călare puteau hărţui carele, dar nu şi elefanţii: săgeţile mai grele ale indienilor nu băteau atât de departe precum cele ale lui Alexandru, iar terenul alunecos ar fi putut îngreuna metodele arcaşilor lor. Toţi aceşti factori au fost cumpăniţi până când Alexandru le-a rezolvat contradicţiile. Planul era gata, şi avea virtutea suplimentară a ingeniozităţii sale.

El a decis să se bazeze în întregime pe călăreţi pentru o breşă. Din cauza elefanţilor, aceştia urmau să lase centrul singur şi să se comaseze pe aripa extremă stângă a indienilor şi, ca de obicei, formaţiunea lor de luptă era oblică. Alexandru, arcaşii călare, orientalii şi două escadre de însoţitori, sub conducerea lui Hephaestion şi Perdiccas, erau cei mai îndepărtaţi: restul celor două escadre erau dispuse în spatele lor într-un unghi ascuţit, sub comanda lui Coenos, cel mai de încredere dintre generalii de brigadă. Ordinele sale erau ferme: în timp ce Alexandru şi corpul principal de cavalerie călăreau spre stânga indiană, în depărtare, el avea să-şi detaşeze cele două unităţi de ariergardă şi să ocolească prin spatele aripii drepte indiene. Nu era atât de riscant pe cât părea. Principalul atac al lui Alexandru spre stânga avea să-i determine pe indieni să-şi adune cavaleria de pe ambele aripi şi să-l urmeze de teamă să nu fie încercuiţi; aveau apoi să se grupeze rapid împotriva ameninţării principale, întorcându-şi privirea din partea dreaptă, unde nu aveau suficienţi călăreţi pentru a o apăra. Încercuirea lui Coenos avea să-i ia prin surprindere şi, cu puţin noroc, avea să ajungă în spatele indienilor, exact în momentul în care Alexandru străpungea partea stângă. Mai întâi, atrage toată cavaleria inamică pe o singură aripă; apoi atacă din faţă şi din spate imediat şi, după ce îi pune pe fugă, dezlănţuie purtătorii de scut împotriva elefanţilor. Bătălia avea să fie dusă în etape bine definite, începând chiar cu mişcarea de cavalerie care se dovedise decisivă la Gaugamela.

Indienii au acceptat provocarea, aşa cum era de aşteptat. Când Alexandru a început să galopeze mult spre stânga lor, şi-au mutat toată cavaleria pe o aripă şi s-au străduit să îl ajungă din urmă, în graba lor ignorându-l pe Coenos pe cealaltă aripă. Arcaşii călare au lansat o ploaie de săgeţi şi au atacat, iar însoţitorii au urmat plini de avânt: indienii încă se luptau în coloană şi nu au avut timp să se desfăşoare în linie. În scurtă vreme, Coenos a dat buzna în spatele lor, spre dreapta, ultimul atac la care se puteau aştepta. Au încercat să retragă un escadron sau două pentru a-l înfrunta, dar şocul atacului lui Alexandru din stânga lor îi destabilizase atât de mult încât s-au împrăştiat

în centru şi s-au pus la adăpost printre elefanţi. Purtătorii de scut, arcaşii şi agrianienii şi-au văzut acum şansa. În timp ce mahuţii îşi îndemnau animalele să înainteze împotriva oricărui însoţitor care hărţuia cavaleria în retragere, cele mai bune brigăzi de infanterişti din armata lui Alexandru s-au învălmăşit printre ei, înarmaţi cu o armă surpriză. În timp ce arcaşii şi agrianienii cu suliţe trăgeau în mahuţi, cei 3 000 de veterani de purtători de scut atacau cu topoare picioarele elefanţilor şi le tăiau cu îndrăzneală trompele cu iatagane. Alexandru cunoştea punctele slabe ale unui elefant şi îşi echipase oamenii în consecinţă.

Schilodiţi şi fără trompă, aproximativ cincizeci de elefanţi au fost scoşi din luptă; restul s-au învălmăşit furioşi, lovind cu fildeşii şi călcând soldaţii în picioare fără să ţină cont dacă erau prieteni sau duşmani. Erau masacraţi cu premeditare şi nu le plăcea deloc: „Era îngrozitor să-i urmăreşti cum apucă bărbaţi şi arme deopotrivă cu trompele şi îi izbesc cu putere de pământ”. Bătălia, ca şi istoriile sale, a devenit imposibil de haotică în timp ce însoţitorii îi atacau pe călăreţii indieni care fugeau, iar Crateros a început în cele din urmă să traverseze râul, în timp ce trupele mercenare se revărsau din amonte. Dar semnalul înfrângerii nu a rămas neconsemnat: „Când elefanţii au obosit şi nu au mai găsit puterea de a ataca, au început să se retragă pas cu pas, scoţând doar un fluierat ascuţit”. Macedonenii au asistat la ultima soluţie a unui elefant: când sunt prea nemulţumiţi pentru a trâmbiţa, aceştia „îşi arată îngrijorarea lovind uşor pământul cu capătul trompei şi scoţând un curent de aer, reţinut până atunci, ca dintr-o supapă la presiune ridicată”. Bătălia de la Jhelum a început cu atacul cavaleriei şi s-a încheiat cu ţipătul de suferinţă al elefanţilor.

Porus nu voia să capituleze. Luptase în mijlocul bătăliei şi numai când a fost rănit în umărul drept de o săgeată şi-a condus elefantul spre retragere: „Alexandru îi observase puterea şi vitejia, şi a dorit să-l salveze. Prin urmare, l-a trimis pe indianul Ambhi să-l ajungă din urmă şi să-i dea un mesaj. Dar când Porus şi-a văzut vechiul duşman apropiindu-se, şi-a întors elefantul şi s-a pregătit să arunce cu o suliţă”. Ambhi s-a îndepărtat în ultima clipă, şi un

prizonier indian mai puţin primejdios pentru rajah a fost trimis să încerce o abordare diferită. Porus a ascultat mai binevoitor şi chiar a descălecat, simţindu-se însetat. „Elefantul său”, au spus istoriile mai fanteziste,

> era printre cei mai mari şi dăduse dovadă de o inteligenţă şi de o grijă remarcabile faţă de regele său. În timp ce Porus era încă activ în luptă, i-a respins puternic pe atacatorii săi, dar când a văzut că se clatină sub numeroasele sale răni, temându-se că ar putea să cadă, şi-a îndoit genunchii şi s-a lăsat uşor la pământ; cu trompa a apucat apoi blând fiecare suliţă şi a scos-o din corpul stăpânului său.

Alexandru şi câţiva însoţitori s-au prezentat pentru a-şi întâlni duşmanul regal; „Alexandru! nobilul meu stăpân”, spune acesta în marele poem epic al perşilor, secole mai târziu, „Cele două armate ale noastre au fost spulberate de luptă, fiarele sălbatice se hrănesc cu creier de om, iar copitele cailor calcă în picioare oasele celor morţi. Dar amândoi suntem eroi, curajoşi şi tineri (...). Amândoi suntem nobili ai elocinţei şi inteligenţei; de ce măcelul ar trebui să fie soarta soldatului? Sau simpla supravieţuire după luptă?” De data aceasta, legenda a avut o scuză în istorie. În timp ce Porus se apropia, zvelt şi impresionant de înalt, Alexandru a trimis un interpret care să întrebe cum doreşte să fie tratat. „Ca un rege”, a răspuns el şi a câştigat atât de mult respectul lui Alexandru încât a fost repus în drepturi ca rajah şi a rămas cu regatul intact: pe măsură ce Alexandru înainta, şapte triburi noi şi două mii de oraşe noi aveau să fie adăugate posesiunilor lui Porus, o frumoasă recompensă pentru înfrângere. Cavalerismul era potrivit politicii de echilibrare a unui rajah din Punjab cu altul, dar istoricii indieni nu au reuşit să creadă această generozitate inteligentă şi încă susţin că, dacă Porus ar fi primit astfel de onoruri, presupusa înfrângere a Indiei la Jhelum nu poate fi decât un neadevăr occidental.

Victoria, deşi răsunătoare, a avut însă o singură rezervă. Alexandru câştigase un rajah şi o nouă trupă de elefanţi, dar pierduse şi un prieten de-o viaţă. În lupta de deschidere

cu carele lui Porus, Bucefal fusese grav rănit şi, la câteva ore de la luptă, bătrânul cal a încetat din viaţă; alţii, loiali invincibilităţii sale, au susţinut că el se prăbuşise doar din pricina bătrâneţii. Era o veste tristă, dar putea fi cel puţin onorată; Alexandru hotărâse să întemeieze două oraşe pe malurile Jhelumului, iar cel mai apropiat dintre cele două era o şansă de a-i aduce ultimul omagiu. Pe cel situat la est de câmpul de luptă l-a numit Niceea, Oraşul Victoriei; pe cel dinspre vest, lângă locul ultimei traversări a râului de către Bucefal, l-a numit Bucefala, în amintirea unui cal curajos. A fost organizată o procesiune funerară, pe care Alexandru a condus-o personal, iar rămăşiţele calului au fost probabil depuse într-un mormânt din oraşul său; locul, care curând avea să fie distrus de inundaţii, nu a fost găsit niciodată.

Faima lui Bucefal nu a putut fi ştearsă atât de uşor. În arta succesorilor lui Alexandru, apare din Balh în Egipt tema nouă a unui cal cu coarne: prezentă deopotrivă la monetăriile din est şi din vest, se găseşte şi pe monedele de argint ale lui Seleucos, succesorul său regal în Asia, dar şi pe o placă de ipsos din regatul egiptean al Ptolemeilor. Seleucos avea să fie renumit pentru că ucisese un taur cu mâinile goale şi, prin urmare, s-a spus că numeroasele sale portrete îl înfăţişau purtând coarne de taur; în plus, avea să comemoreze şi un cal care cândva îi salvase viaţa printr-o statuie remarcabilă din Antiohia. Dar aceste două motive luate împreună nu explică în întregime de ce şi calul său fusese înfăţişat cu coarne şi nici de ce Egiptul Ptolemeilor, adversarii săi declaraţi, au imitat acelaşi model. O temă împărtăşită de Seleucizi şi Ptolemei ar putea fi derivată, cel mai plauzibil, din Alexandru, singurul lor model comun. Bucefal, conform unei autorităţi târzii, „nu avea, după cum cred unii, coarne proprii, ci a fost împodobit cu coarne de aur, pasămite pentru luptă”, harnaşamentul potrivit pentru un cal de luptă al cărui nume înseamnă „cap de bou”. Dacă este adevărat, acesta ar putea fi sensul cailor cu coarne ai succesorilor: aceştia au subliniat legăturile lor diferite cu Alexandru, dar au reînviat şi amintirea lui Bucefal, chiar şi pe acele feţe ale monedelor rezervate de obicei unui zeu. Asemenea amintiri mor greu. Mai bine de 250 de ani mai târziu, pe statuia sa ecvestră de la Roma, calul lui Iulius

Caesar a fost turnat pentru a sugera trăsăturile lui Bucefal. La o mie de ani după aceea, călătorul Marco Polo s-a desfătat în Balh cu poveştile conducătorilor din Badakshan, între Pamir şi Oxus şi aproape de Alexandria cea mai nord-estică; aceştia spuneau că bidiviii lor erau descendenţi din Bucefal şi astfel s-au născut cu un corn pe cap, dar invidiile din familia regală au dus la moartea singurului armăsar, aşa că stirpea era acum dispărută. S-ar putea ca bărbaţii să nu-l egaleze niciodată pe Alexandru, dar cel puţin pot să îi revendice atributele, până la copitele şi hamurile calului care l-a purtat în şa douăzeci de ani şi a murit ca un erou de neuitat la râul Jhelum.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI ŞASE

După ce a câştigat Jhelum şi a fondat Bucefala, Alexandru a adus un sacrificiu Soarelui. Alegerea zeului a fost un simbol al ambiţiilor sale: marşul său urma să-l ducă spre est, spre răsărit, şi urma să fie ajutat de un interval însorit în următorul sezon musonic. „În India”, scrisese odată un grec, în siguranţă la curtea persană, „nu plouă niciodată”; conversaţia cu înţelepţii şi rajahii l-ar fi învăţat pe Alexandru mai multe despre adevăr. În Hindukuş înfruntase zăpada; traseul său către Siwah sau Sogdia luase deşertul în râs. În India, când oamenii vorbeau despre ploile de vară, considera că un sacrificiu adus soarelui era tot ce avea nevoie. Trupele erau încurajate prin discuţii despre comori şi cadouri în monede de aur: Alexandru avea să le arate că un fiu al lui Zeus nu poate fi descurajat de vreme.

Timp de o lună, nepăsarea lui a sporit pericolul, deoarece a mai zăbovit în regatul lui Porus şi s-a bucurat de proviziile din cele trei sute de oraşe din ţara sa fertilă. Ar fi fost mai recomandabil să se grăbească spre est: încă trei râuri din Punjab îi stăteau în cale şi, de la jumătatea lunii iunie încolo, acestea aveau să se umfle periculos din cauza ploilor musonice. Dar mintea lui s-a îndreptat către un plan nou şi promiţător. El credea că este aproape de o cale directă spre casă şi, când va veni ziua să acţioneze conform

credinţei sale, va avea nevoie de o flotă. Au fost trimişi bărbaţi în Jhelum, în pădurile dense de brad de pe versanţii inferiori ai Himalayei, şi li s-a ordonat să taie cherestea pentru a construi nave, o sarcină familiară pentru macedoneni, deţinători ai celui mai bun lemn din Balcani. Pinii de Himalaya şi cedrii deodar, adesea cu o circumferinţă de şase metri, erau o provocare pentru abilităţile lor de pădurari; bărbaţii trebuiau să fie curajoşi în aceste împrejurimi necunoscute. Şerpi de o dimensiune impresionantă au fost văzuţi alunecând pe solul pădurii şi, la distanţă, ţipătul maimuţelor a fost confundat cu apropierea inamicului. Mai erau şi tigri, despre care indienii spuneau că atacă un elefant şi, de asemenea, păuni verzi-albăstrui, care l-au impresionat atât de mult pe Alexandru încât a interzis oamenilor săi să-i omoare.

În timp ce traversa Indul, cu două luni înainte, Alexandru observase crocodili de-a lungul fluviului: acum, mergând spre est, spre Chenab, al treilea din cele cinci râuri din Punjab, a fost uimit de tufele de fasole care creşteau pe malurile sale. Acestea i-au amintit de culturile pe care le văzuse în Egipt în urmă cu cinci ani şi, împreună cu prezenţa crocodililor, l-au condus către o teorie încântătoare: aceste ape superioare ale Punjabului trebuie să fie cu siguranţă izvorul de mult pierdut al fluviului Nil, datorită florei şi faunei comune. El ştia că Chenab se varsă în Ind care curgea, bănuia el, spre sud-vest prin deşert şi coteşte la sud de Golful Persic, în Egiptul de Sus, unde îşi schimbă numele în Nil. Viziunea sa asupra lumii era comprimată pentru a se potrivi cu puţinul pe care îl văzuse din ea. Oceanul Indian, vasta întindere a Arabiei şi Marea Roşie erau obstacole de care încă nu ştia şi, de-a lungul vieţii sale, a continuat să subestimeze lungimea Imperiului Persan de la nord la sud şi distanţa la vest de la Oxus la Marea Neagră. „Nu după mult timp”, a scris amiralul său Nearhos, „şi-a descoperit greşeala cu privire la Ind”, dar când a dat ordin să fie tăiată şi uscată cherestea pentru nave, spera în cele din urmă să exploreze Indul şi coasta care să îl poarte înapoi în Egiptul şi Alexandria sa, după ce şi-ar fi realizat obiectivele în est.

Aceste obiective păreau mai plauzibile datorită cunoştinţelor lui limitate de geografie. Se credea că India este mărginită de Oceanul de Est, o parte a apelor care curgeau în jurul ideii de lume a grecilor, şi, deşi faptele nu erau încă certe, nu era ca şi cum marginea Indiei era imposibil de departe. Dacă Marea de Est ar fi fost într-adevăr obiectivul lui Alexandru, deoarece era graniţa lumii, atunci, stârnind fiecare rajah împotriva vecinului său şi zdrobind orice rezistenţă, Alexandru putea să-şi croiască drum către acest final palpitant şi să-şi încununeze cariera cu o privelişte pe care nici Ahile nu se aşteptase să o vadă vreodată. „Tu, Zeus, ţine Olimpul; eu am aşezat pământul sub mine.” Chiar dacă el mergea doar spre est pentru a explora şi a cuceri India, un scop în care capătul lumii era incidental, viziunea îngustă asupra Indiei şi viziunea falsă asupra Nilului erau încă o puternică încurajare; căci oriunde ar fi mers, ţinutul natal, în josul Indului-Nil, era întotdeauna la îndemână. Ambiţiile sale erau deopotrivă de explorator şi de cuceritor, şi numai pentru aceia care nu au participat niciodată la o căutare şi la o luptă împotriva naturii acestea par nesăbuinţă. Dar pentru prima dată de la bătălia de la Issos, Alexandru trăia sub imperiul unei mari greşeli şi, de la Chenab, lucrurile au început să meargă prost.

Nativii erau numeroşi, deşi armele lor erau de modă veche: numai la graniţa Chenabului, Alexandru a forţat treizeci şi şapte de oraşe şi cel puţin tot atâtea sate să se predea, adăugând jumătate de milion de cetăţeni la regatul lui Porus. Nu era nimic nou pentru macedoneni să fie depăşiţi numeric, dar existau pericole care aveau nevoie de mai mult curaj. „În India”, a scris botanistul Teofrast, care auzise relatările supravieţuitorilor şi avea o pătrundere prea mare pentru a nu fi crezut, „macedonenii mâncau o specie de grâu care era atât de puternic încât mulţi au explodat pur şi simplu.” Astfel de informaţii asupra greutăţilor lor sunt mult prea puţine; singurele cifre convingătoare cu privire la victime apar când Alexandru nu era prezent. Dar cel puţin această informaţie are meritul de a fi de neuitat. Alţii mâncau dintr-un copac „care nu era deosebit de mare, dar avea păstăi asemănătoare cu fasolea, lungi de douăzeci şi cinci de centimetri şi dulci ca mierea”; această primă

întâlnire a grecilor cu o banană sau poate cu un mango le-a cauzat probleme digestive atât de mari încât Alexandru le-a interzis să le atingă „şi era puţin probabil să supravieţuieşti”, a scris Aristobulos, „dacă mâncai un asemenea fruct” împotriva ordinelor lui. Alţi copaci erau mai siguri, ba chiar mai puţin alarmanţi: lângă râul Chenab, soldaţii s-au minunat de banyan, minunea dendrologilor indieni. „Lăstarii unui singur copac se întindeau într-o imensă boltă umbroasă, ca un cort cu mulţi stâlpi”, atât de cuprinzătoare, încât „cincizeci de călăreţi se puteau adăposti de soarele amiezii sub el”. Cercetarea atentă a arătat că fiecare „trunchi” separat era un lăstar gigant dintr-unul şi acelaşi sistem radicular, în timp ce fructele erau mici, dar delicios de suculente. Mai la est, aveau să apară relatări despre un banyan care arunca o umbră pe opt sute de metri, în nici un caz o ceva imposibil: banyanul trofeu al grădinii botanice din Calcutta seamănă cu o pădure uriaşă, lat de şaisprezece mii metri pătraţi şi cu o circumferinţă de patru sute de metri.

Chiar şi un banyan era la cheremul vremii. Pe măsură ce Chenabul se întrezărea, în toiul verii venea vremea musonului propriu-zis, iar în cele din urmă armata a înţeles de ce satele locale erau clădite pe maluri şi movile. Odată cu ploile, râul a ieşit din matcă şi a prins viaţă ca şi când s-ar fi trezit dintr-un somn lung şi reticent. *Nullah*-urile au început să se inunde, iar şanţurile nu mai puteau prelua excesul de apă. Tabăra a trebuit mutată în grabă pe măsură ce curentul a crescut trei metri, şase metri, nouă metri, până când a invadat malurile în dispreţ pentru cotropitori. Oamenii s-au retras în sate şi au urmărit cum apa şiroia peste câmpii, în locuri chiar mai adânci decât cele unde reuşeau elefanţii să ajungă şi, în timp ce priveau, au devenit conştienţi de o ameninţare care nu putea fi evitată atât de uşor: din cauza inundaţiilor, casele le fuseseră invadate de şerpi.

„Numărul şi ferocitatea lor”, a scris Nearhos, „au fost surprinzătoare: în timpul ploilor, se retrag în satele de pe dealuri, iar nativii îşi fac aşadar paturile mult deasupra solului, deşi chiar şi atunci sunt adesea forţaţi să-şi abandoneze casele din cauza acestei invazii copleşitoare.”

Specii de piton de până la şapte metri îşi căutau un ungher uscat: alţii erau prea mici pentru a fi observaţi, dar tot şerpii, scorpionii şi cobrele mai mici au adus cele mai multe necazuri. „Se ascundeau în corturi, vase de gătit, garduri vii şi pereţi: cei care erau muşcaţi sângerau din fiecare por şi agonizau, murind foarte repede, cu excepţia cazului în care se găsea ajutor în leacurile şi rădăcinile îmblânzitorilor indieni de şerpi” a căror pricepere a fost remarcabil de eficientă. Provizii medicale au fost aduse urgent din toate părţile, în timp ce, ori de câte ori era posibil, bărbaţii atârnau hamace între copaci, unde înnoptau neliniştiţi deasupra solului. Numai trecând Chenabul puteau spera la lucruri mai bune.

Dar Chenabul spumega şi mugea în albia sa de doi kilometri şi jumătate. Deşi Alexandru a ales cea mai lată şi mai lină întindere pentru traversare, chiar Ptolemeu a recunoscut că mulţi dintre cei care au traversat cu barca, mai degrabă decât cu plute din piei umplute, s-au izbit de pietre, astfel încât „nu puţini s-au pierdut în apă”. Odată ajuns pe celălalt mal, Hephaestion a fost trimis să se ocupe de indieni spre nord, în timp ce Porus s-a întors să recruteze cât mai mulţi elefanţi, semn că Alexandru se aştepta la lupte grele. Proviziile urmau să fie trimise în convoi spre est de îndată ce râul ar fi permis şi, între timp, avea să trăiască din roadele pământului.

Mărşăluind spre est, a traversat râul Ravi cu cele mai uşoare trupe ale sale şi a primit capitularea celor mai apropiate triburi. I-au spus despre un trib numit Cathaioi, în câmpiile de lângă Lahore, considerat războinic de fel; se spunea că aceşti Cathaioi au pus la cale o rezistenţă şi au incitat triburile din sudul Indului. Alexandru a ajuns în grabă pe teritoriul lor după trei zile de marş rapid, cu o singură zi de odihnă, şi a ajuns la Sangala, cea mai mare cetate a lor. Cathaioii întocmiseră o linie triplă de căruţe de pe care se puteau apăra; cavaleria nu a reuşit să-i facă să coboare de pe deal, aşa că linia de infanterie s-a năpustit asupra lor şi i-a alungat în spatele zidului solid de cărămidă al Sangalei. Alexandru nu avea maşini de asediu şi nu putea încercui fortul decât săpând tuneluri pentru a-l slăbi; era aşteptată o evadare nocturnă care avea să îi coste pe indieni cinci sute

de vieţi. Tocmai când tunelurile erau finalizate, Porus a sosit cu 5 000 de voluntari indieni şi cu maşini de asediu, o recunoaştere acordată secţiei de transport care îi scosese din noroiul musonului de vară. Maşinile nu au mai fost necesare, deoarece munca geniştilor era suficientă; zidul s-a prăbuşit în tunel, scările au fost aruncate peste breşe, şi rezistenţa curajoasă nu a salvat 17 000 de indieni de la pieire, potrivit lui Ptolemeu, alţi 70 000 fiind capturaţi. „Mai puţin de o sută de soldaţi ai lui Alexandru au murit în asediu”, dar peste 1 200 au fost răniţi, o proporţie neobişnuit de mare de recunoscut pentru Ptolemeu, şi una care include mulţi ofiţeri. Răniţii au fost o altă povară asupra moralului, iar în tot acest timp tunetul bubuia şi ploaia se revărsa asupra oamenilor istoviţi.

Tribalii vecini erau urmăriţi până la moarte dacă fugeau, iertaţi dacă se predau; Alexandru „nu ar fi fost aspru cu ei dacă ar fi rămas şi l-ar fi primit ca prieten, aşa cum se întâmplase şi cu alţi indieni care se autoguvernează şi care s-au predat de bunăvoie”. Accentul continuu pe „vechea lor autoguvernare” a fost un pretext subţire, dar revelator, pentru campanie; deocamdată, lucrurile s-au îmbunătăţit când armata a ajuns la regatul lui Sopeithes, lângă Lahore şi râul Beas.

Când maşinile lor de război s-au apropiat de capitala sa, regele nativ a ieşit afară, o siluetă înaltă înveşmântată în broderii cu fir de aur şi purpură, sandale şi brăţări de aur şi coliere de perle. El şi-a predat sceptrul, ghintuit cu beril preţios, după care istoricii i-au întors favoarea:

> Dintre aceşti oameni, cea mai ciudată trăsătură este respectul faţă de frumuseţe: îşi aleg ca rege cel mai frumos bărbat. Când se naşte un bebeluş, la două luni de la naştere, consiliul regal decide dacă este suficient de frumos pentru a merita să trăiască (...); în privinţa adulţilor, pentru a-şi îmbunătăţi înfăţişarea, îşi vopsesc barba în tot soiul de culori strălucitoare. În mod ciudat, miresele şi mirii se aleg unul pe celălalt.

Au existat motive pentru aceste evocări prietenoase: numele antic al ţării din jurul Lahore însemna

„prosperitate” şi, timp de câteva zile, armata a benchetuit în confort, în timp ce ofiţerii, cel puţin, au fost găzduiţi departe de ploaie. Regele i-a distrat cu faimoasa lui rasă de câini, a cărei genealogie includea sânge de tigru: patru dintre ei au hărţuit un leu în public şi au refuzat să renunţe la pulpele sale chiar şi când proprietarilor li s-a poruncit să le reteze unul dintre picioarele din spate. Spectacolul a pornit de la pasiunea lui Alexandru pentru vânătoare şi unul dintre câini i-a fost oferit cadou; au existat, de asemenea, rapoarte despre filoane locale de aur şi argint, verificate între timp de prospectorul său şef grec. Ţara prosperităţii deţinea o movilă enormă de sare: „indienii, totuşi, nu au experienţă în exploatarea sau în turnarea metalelor” şi „sunt mai degrabă naivi cu privire la ce deţin”.

La est de Amritsar, mai rămăsese de traversat doar un râu din Punjab şi nu mai exista nici o îndoială că Alexandru plănuia să îl treacă. Suita lui nu avea nevoie de prea multă imaginaţie pentru a-şi da seama ce intenţiona el pe celălalt mal: în ultimele săptămâni, adunase cât mai mulţi elefanţi puteau găsi, şi acum se aştepta la sosirea unui detaşament de întăriri din Grecia şi Asia mult mai mare decât primise vreodată. Indienii se alăturau marşului, precum şi oricărei mulţimi de prizonieri care nu fuseseră vânduţi: puterea totală a armatei, când a primit întăriri, se spune că era de 120 000 de oameni, dublul efectivului său anterior şi suficient de mare pentru o expediţie spre Oceanul de Est sau pentru o vedere asupra marginii lumii locuite. Într-adevăr, fusese tăiată cherestea pentru o flotă de pe Jhelum, dar era nevoie de timp pentru a se usca, şi chiar şi după ce navele au fost construite, nu era nevoie să fie folosite imediat.

Dar Alexandru urma să treacă de la prosperitate la dezamăgire. Ofiţerii auziseră poveşti despre India şi chiar cunoaşteau numele şi existenţa Ceylonului, dar era greu să conectezi aceste frânturi de informaţii cu câmpia cafenie şi nesfârşită prin care îşi trăgeau căruţele şi echipamentele ude, în noroiul în care elefanţii împotmoliţi abia se târau. Alexandru vorbise despre o călătorie de patru luni de la Taxila şi fuseseră pregătiţi să-l creadă, dar la graniţele Beasului, următorul rege de după ţinuturile Prosperităţii a

dat primele avertismente clare despre ce se afla dincolo. Cunoştinţele sale ar fi putut fi expeditive, dar esenţa lor era inconfundabilă; dincolo de Beas era un pământ bine cultivat, paşnic şi fertil, guvernat de aristocraţi şi bogat în elefanţi. Dincolo de Ind, în cazul în care Alexandru s-a întors şi a mărşăluit de-a lungul fluviului, a avut loc o călătorie de douăsprezece zile printr-un ţinutul pustiu; urma apoi Gangele, cu o „lăţime de şase kilometri” şi cel mai adânc dintre toate fluviile indiene, pe al cărui curs inferior se întindeau pământurile regelui Ksandrames, cu o infanterie, din câte se spunea, de 200 000 de oameni, cu călăreţi la fel de mulţi sau chiar mai mulţi, în timp ce 2 000 de care şi 4 000 de elefanţi îl susţineau până la moarte. A fost o veste dramatică. Asemenea unui conchistador care vede pentru prima dată o barcă din necunoscutul regat incaş, Alexandru fusese avertizat cu privire la o civilizaţie despre care lumea occidentală nu ştiuse niciodată că există. Pentru prima dată a auzit numele lui Dhana Nanda, ultimul dintre cei nouă mari regi din Magadha, a cărui dinastie stăpânise în ultimele două sute de ani din splendidul palat de la Palimbothra, unde Gangele se îndreaptă spre marea estică.

O astfel de revelaţie era greu de crezut. Se spune că Alexandru i-a cerut lui Porus să o confirme, ceea ce a şi făcut, adăugând că regele Ksandrames părea un om de rând, care era doar fiul unui bărbier, urcat pe tron de o intrigă de familie. Acest lucru era favorabil invaziei, în timp ce o cercetare detaliată a dat o imagine suficient de clară a peisajului, până la detalii precum ţestoase care înotau în Gange. Dar zvonuri fanteziste s-au răspândit rapid printre oameni şi pericolele acestora erau evidente. Personal, lui Alexandru îi plăcea ideea unei lupte cu un alt imperiu care se chinuia, ca al lui Darius, în bătrâneţea sa extremă. Trebuia să-şi programeze cu atenţie anunţul: favoruri neobişnuite ar fi putut ajuta la pregătirea publicului, mai ales că ploile dădeau semne de domolire.

Prin urmare, trupelor li s-a permis să jefuiască ţara din apropiere, ceea ce nu era un privilegiu major într-o ţară în care pietrele preţioase puteau fi luate la discreţie; într-un râu precum Chenab, nestematele erau aduse la suprafaţă de apă, şi nici un ochi atent nu avea cum să rateze berilele

şi diamantele indiene, onixul, topazul, jaspul şi cel mai pur ametist din lumea clasică. În timp ce bărbaţii îşi căutau norocul, femeile şi copiii au fost chemaţi în tabără şi li s-au promis plăţi regulate în grâu şi bani. O astfel de mituire nu a folosit la nimic: când soldaţii s-au întors de la jafurile lor, s-au adunat în grupuri şi au discutat nemulţumiţi zvonurile despre viitorul lor. Starea lor de spirit nu se îmbunătăţise când Alexandru le-a chemat comandanţii şi, în cele din urmă, şi-a explicat planurile pentru ce îi aştepta.

Discursul său a fost mai bine construit decât primit. Ofiţerii l-au ascultat în tăcere şi o lungă perioadă de timp au fost prea jenaţi pentru a-i primi invitaţia de a răspunde. În cele din urmă, veteranul Coenos a îndrăznit să-şi exprime sentimentele în cuvinte: oamenii nu vor fi niciodată de acord cu un marş împotriva unui asemenea duşman, şi dacă Alexandru dorea totuşi să meargă la est spre Gange, trebuia să plece fără macedonenii săi. Nu a fost atât o revoltă, cât expresia unei profunde disperări. Oamenii străbătuseră peste 18 000 de kilometri în ultimii opt ani, indiferent de anotimp sau de relief; cifrele oficiale urmau să susţină că omorâse cel puţin trei sferturi de milion de asiatici. De două ori înduraseră foamea, şi hainele lor erau atât de zdrenţuite încât majoritatea erau îmbrăcaţi în haine indiene: caii aveau dureri la picioare, iar căruţele erau inutilizabile în câmpiile care se transformaseră într-o mlaştină. Vremea a fost cea care le frânsese în sfârşit starea de spirit. În ultimele trei luni, ploile îi făcuseră ciuciulete. Cataramele şi centurile lor erau ruginite, iar raţiile putrezeau, pe măsură ce mucegaiul strica boabele; din cizme şiroia apa şi nici nu apucau bine să îşi lustruiască armele, că mucegaiul le înverzea iarăşi din cauza umezelii. Şi în tot acest timp, râul Beas se rostogolea în faţa lor, provocându-i să-l traverseze în căutarea unei bătălii cu elefanţi, nu cu zecile sau cu sutele, ci cu miile. Li se spusese, pe bună dreptate, că elefanţii de la est de Gange erau mai mari şi mai înverşunaţi, şi chiar mersese vestea despre o rasă mai masivă care trăia pe insula Ceylon.

Păsul lor nu putea fi expus de cineva mai respectabil. Coenos slujise în armată douăzeci de ani, în ultima vreme ca hiparh în cavaleria însoţitorilor, iar Alexandru îl alegea

întotdeauna pentru cele mai dure misiuni. Prin urmare, generalii inferiori s-au simţit liberi să-i aprobe cuvintele. „Mulţi chiar au vărsat lacrimi ca o dovadă suplimentară a refuzului lor de a face faţă pericolelor din viitor.” Alexandru s-a mâniat şi le-a reproşat şovăiala. Cum mânia nu le făcuse nici o impresie, el i-a alungat şi a început să se îmbufneze. Nimic nu este mai greu pentru un om decât să ştie că tot ce a plănuit este pus sub semnul întrebării, că poate face acel lucru numai dacă ceilalţi vor gândi la fel de îndrăzneţ ca el.

A doua zi dimineaţă, i-a chemat pe ofiţeri şi le-a spus că „va merge chiar el, dar nu îl va forţa pe nici unul dintre macedonenii săi să vină cu el, căci avea să găsească oameni care să-l urmeze de bunăvoie. Cât despre cei care doreau să plece acasă, ei puteau să meargă acum şi să le spună prietenilor că îşi părăsiseră regele în mijlocul duşmanului”. Dar ofiţerii luaseră poziţie şi nu trebuiau să se predea ruşinaţi. Ei au refuzat şi a venit timpul pentru ultima ameninţare a regelui: Alexandru s-a retras supărat în cortul său şi a refuzat să-şi vadă însoţitorii în următoarele două zile, în speranţa că supărarea lui îi va face să se gândească din nou.

O tăcere profundă s-a lăsat asupra taberei. Bărbaţii erau întristaţi că regele îşi pierduse cumpătul, dar nu trebuia să li se schimbe părerea. Orele treceau, până când să se poată simţi chiar suficient de curajoşi încât să-l dispreţuiască şi chiar să huiduie dacă îşi mai păstra furia. O astfel de încăpăţânare s-a dovedit decisivă, pentru că Alexandru şi-a dat seama că era un om înfrânt. La fel ca eroul său Ahile, nu putea suporta ruşinea unei umilinţe publice: a trimis după preoţi şi clarvăzători şi le-a spus că vrea să ofere sacrificii pentru a vedea dacă trebuie să treacă Beas sau nu. Au fost aduse animale, „dar când le-a sacrificat, ofrandele nu au fost în favoarea lui”. Acum, că putea invoca dezaprobarea zeilor, şi-a lăsat deoparte ruşinea şi şi-a chemat prietenii cei mai apropiaţi şi însoţitorii în vârstă pentru a le spune că toate par să indice o retragere. Trecuseră doar trei ani de când dispreţuise semnele şi traversase Oxusul, sfidând zei şi profeţi.

Când vestea a fost anunţată, un murmur de uşurare s-a auzit din rândurile soldaţilor şi mulţi au izbucnit în lacrimi că dorinţele lor se împliniseră. Pe fondul unei asemenea bucurii, respectul pentru zei a fost singura alinare care mai rămăsese sentimentului de mândrie al lui Alexandru. Armata a fost împărţită în douăsprezece secţiuni, fiecare primind ordin să construiască un altar închinat celor doisprezece zei greci ai Olimpului „în semn de mulţumire pentru cei care îi făcuseră victorioşi până atunci şi ca monument al faptelor de vitejie prin care trecuseră împreună”. Altarele trebuiau să fie enorme, „la fel de înalte precum cele mai înalte turnuri şi mai largi chiar decât ar fi fost turnurile”: Alexandru nu dorea să fie amintit ca regele pe care râul Beas îl umilise. Alţii au spus că ar fi clădit o tabără de trei ori mai mare decât cea pe care o folosise şi a înconjurat-o cu un şanţ de cincisprezece metri lăţime şi doisprezece metri adâncime. În interior, s-ar fi construit colibe cu paturi de peste doi metri lungime şi iesle de două ori mai mari decât dimensiunea normală; armuri uriaşe, zăbale şi frâie imposibil de mari au fost împrăştiate pe pământ „pentru a lăsa dovezi nativilor că oamenii lui erau bărbaţi zdraveni, de o forţă fizică nemaiauzită”. Poveşti romantice au susţinut mai târziu că altarele aveau inscripţii dedicate părintelui Amon, fratelui Apollo, Soarelui şi Kabeiroilor, zei sălbatici favorizaţi de mama sa, Olimpia.

Doar arheologia va stabili vreodată cât de adevărate sunt aceste zvonuri şi, deşi mai mulţi au făcut cercetări, nimeni nu a avut norocul să găsească ceea ce ar reprezenta unul dintre cele mai ciudate monumente ale trecutului clasic. Nu există îndoială privind altarele, dar până când nu se dovedeşte prin descoperiri arheologice, megalomania taberei trebui să fi fost doar bârfe postume. Cert este că Alexandru cunoscuse prima sa înfrângere şi că, atunci când va ajunge la Jhelum, nu va găsi bucurie în relaxarea bruscă a ploii timpurii de toamnă. Peste Amritsar, înapoi la râul Ravi, şi apoi la râul Chenab, mai puţin umflat decât înainte, retragerea avea să fie întreruptă scurtă vreme de o pierdere bruscă a comandamentului superior.

Coenos hiparhul „a murit bolnav, şi Alexandru l-a îngropat magnific atât cât i-au permis circumstanţele”. Trecuseră

doar câteva săptămâni de când refuzul lui îndrăzneţ întorsese armata spre casă: „La fel de des ca înainte, Führerul eliminase un asociat incomod nu prin destituire, ci printr-o acuzaţie de boală, doar pentru a păstra credinţa poporului german în unitatea internă a conducerii superioare; chiar şi acum, când totul era aproape terminat, el a rămas fidel acestui obicei de a respecta eticheta publică”. Comparaţiile dintre Hitler şi Alexandru au fost la modă, dar nimic nu demonstrează că sunt valabile. În cazul în care Coenos ar fi fost un om bolnav, atunci pledoaria sa de întoarcere ar fi fost cu atât mai de înţeles; ar fi putut fi dizenterie, ar fi putut fi muşcătură de şarpe, dar omul care zădărnicise public un fiu al lui Zeus nu a mai apucat să se bucure de rezultatele sfatului său.

Retragerea pe care a inspirat-o a stârnit întotdeauna înţelegere. Planurile estice ale lui Alexandru nu au fost bine primite de istorici: mulţi au susţinut că nu au existat niciodată, şi unii au susţinut că orice menţionare a Gangelui ar trebui cel mai bine eliminată ca legendă. În afară de fapte, aceste argumente presupun că nici un om întreg la minte nu şi-ar fi dorit să continue; există două părţi ale unei astfel de judecăţi, şi doar una îşi găseşte dovezi în relatările greceşti ale campaniei. Regatul Magadha era puternic, cu siguranţă, dar relatările despre puterea sa nu erau mai puţin fantastice decât cele despre armatele legendare ale eroilor din epopeile indiene şi, oricât de numeroşi erau elefanţii, trecea printr-un declin dureros. În tradiţia nativă jainistă, Dhana Nanda, ultimul dintre regii săi, a fost mult timp amintit ca fiu al unei femei obişnuite, născut prin urmare în afara castei conducătoare şi detestat de mulţi dintre curtenii săi. În *The Book of Ceylon* se spune că ar fi stors grămezi de aur de la supuşii săi şi le-ar fi ascuns cu josnicie în apele Gangelui. Alexandru, în mod remarcabil, ştia perfect acest lucru de la informatorii săi: Ksandrames, a spus Porus, era „doar fiul unui bărbier”, şi „fiul unui bărbier” nu înseamnă în limbaj indian comun doar un rege slab şi de origine umilă, ci este reprodus exact în istoriile indiene ulterioare ca o judecată asupra lui Dhana Nanda însuşi. Ultimul rege din dinastia Nanda nu a avut nici o putere fermă asupra lui sau asupra loialităţilor din

Magadha; ca şi Cortés, Alexandru se aflase la marginea unei civilizaţii vechi, bogate, dar sfâşiate de nemulţumiri interne. Călătoria de la Beas la Oceanul de Est ar fi durat încă trei luni pe un drum regal, iar ofiţerii săi ştiau asta la fel de clar ca el. Şi totuşi l-au refuzat.

Numai viitorul poate arăta ce anume le-a scăpat. La trei ani de la moartea lui Alexandru, în nordul Indiei a apărut un pretendent, Chandragupta Maurya, care a organizat o armată şi s-a făcut stăpân peste Magadha. Dhana Nanda a fost destituit şi, zece ani mai târziu, Chandragupta a pus presiune chiar şi pe frontiera Punjabului, probabil atrăgând ajutor din partea muntenilor răzvrătiţi. În schimbul a cinci sute de elefanţi, Seleucos, succesorul asiatic al lui Alexandru, a fost nevoit să-i cedeze provinciile indiene; Chandragupta s-a întors în Palimbothra, unde l-a ascultat pe ministrul său Kautilya şi a domnit încă douăzeci de ani. În spatele palisadei de lemn a palatului, el ţinea deschisă curtea pentru trimişi greci, care aveau să vină pe drumul regal de la Amritsar, să-i admire haremul şi să se plimbe prin grădini care păreau a fi ale lui de o sută de ani. La întrebarea cum a reuşit, au spus grecii, Chandragupta răspundea: „L-am urmărit pe Alexandru când eram încă tânăr; Alexandru”, a explicat el, „fusese la un pas de a cuceri India, deoarece regele ei era aşa de urât şi de dispreţuit, atât din cauza caracterului său, cât şi a originii sale umile”.

Dacă un imitator indian putea face acest lucru, la fel putea face şi stăpânul său cu zece ani mai devreme: regatul lui Dhana Nanda ar fi putut fi comparat cu al său şi Alexandru ar fi putut încă să se plimbe printre păunii din Palimbothra, să-şi îmbunătăţească arta luptei cu sabia şi să se bucure de iazurile cu peşti pe care principii indieni învăţaseră mereu să navigheze. Dar nu departe de porţile sale, Gangele se desparte într-un estuar şi unduieşte sub palmieri prin câmpiile mâloase şi cafenii de pe mal: cere să fie urmat, iar Alexandru ar fi trebuit să o facă doar alţi nouă sute şaizeci de kilometri, până când ar fi văzut coasta deschizându-se în faţa lui şi ar fi ajuns la concluzia greşită, dar emoţionantă, că în sfârşit se afla aproape de marginea lumii sale. Oceanul de Est era la trei luni distanţă şi soldaţii

îl refuzaseră. Visul cuceritorului din ultimii ani dispăruse, când ştia prea bine că s-ar fi putut adeveri.

PARTEA A PATRA

Piron din Elis a început ca un pictor necunoscut şi sărac; i s-a alăturat apoi lui Alexandru şi l-a urmat peste tot. I-a întâlnit pe magi şi a vorbit cu mai mulţi guru indieni şi, ca urmare, perspectivele sale s-au schimbat. A fondat scepticismul, cel mai nobil fel de filosofie, insistând asupra faptului că judecata trebuie suspendată şi că nu se poate cunoaşte nimic. Nu există vreun lucru, va spune el, care să fie frumos sau şocant, drept sau nedrept; nimic nu există cu adevărat în afară de obiceiurile şi de convenţiile omului, şi acestea guvernează modul în care se comportă.

Şi-a trăit viaţa după aceste principii. El nu va evita nimic şi nu va lua măsuri de precauţie împotriva primejdiilor, fie că veneau de pe drumuri, stânci sau câini; le-a ignorat pe toate pentru că nu a avut niciodată încredere în dovezile simţurilor sale. A supravieţuit, dar, spun bărbaţii, acest lucru s-a datorat doar prietenilor săi care au mers şi au vegheat, mereu lângă el.

DIOGENE LAERŢIU, *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*, 9.61

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI ŞAPTE

Retragerea din Beas a fost o dezamăgire, nu un pericol. Bărbaţii nu erau atât înverşunaţi, cât epuizaţi; în ce priveşte ofiţerii, nici unul nu a complotat să profite de înfrângerea regelui. Pentru că a fost înfrângere, iar dezonoarea avea să întreacă temerile neglijabile din mintea lui Alexandru. El nu avea să accepte cu uşurinţă o asemenea respingere a sentimentului său de glorie, inima valorilor sale homerice. A ajuns la Jhelum doar pentru a descoperi că oraşul Bucefala fusese spălat de ploi; mai rău, din iatacurile femeilor au venit veşti că Roxana avortase.

Numai Porus a avut de câştigat de pe urma acestei deznădejdi. Cele „şapte naţiuni şi două mii de oraşe” dintre Jhelum şi Beas au fost adăugate regatului său; nu mai erau de interes, acum că marşul spre est fusese anulat. Mai rămăsese o singură direcţie care îi promitea lui Alexandru aventura necesară. Ar fi fost umilitor să-şi reia paşii prin Hindukuş, prin urmare era momentul să folosească cheresteaua pentru corăbii şi să exploreze sudul, în aval de Jhelum, până la fluviul Ind. Nu era cea mai sigură rută spre casă, dar ca o legătură între cuceririle din est şi vest, această cale navigabilă se putea dovedi nepreţuită. Deşi Alexandru descoperise în sfârşit de la localnici că Indul nu îl va aduce pe Nil şi în Egiptul de Sus, este posibil să fi preferat să păstreze această speranţă printre soldaţii săi obosiţi.

La Jhelum aşteptau peste 35 000 de soldaţi odihniţi din vest, ridicând puterea armatei la 120 000 de oameni, o forţă masivă conform standardelor clasice; aduseseră, de asemenea, provizii medicale şi uniforme noi cu armuri placate cu aur şi argint. Mai important, aveau să ridice moralul. Au fost necesare opt sute de nave de diferite forme şi dimensiuni pentru călătoria pe Ind, dar energia armatei nou echipate era atât de mare încât, două luni mai târziu, flota era gata să pornească la drum cu echipaje pricepute de ciprioţi, egipteni, greci ionieni şi fenicieni care îl urmaseră pe Alexandru, aşa cum urmaseră şi înainte soarta regilor perşi. Călătoria în aval către oceanul exterior putea începe.

Este un loc comun al predicilor şi al istoriei că bărbaţii puternici sunt corupţi şi plătesc pentru privilegiile lor prin singurătate şi nesiguranţă crescândă. Dar, în viaţă, ticăloşii au propriul mod de a prospera, şi nu orice despot sfârşeşte într-o nenorocire mai mare decât a început: puterea poate suci mintea unui om, dar numai cei virtuoşi sau cei neimplicaţi stăruie că trebuie să-l coste întotdeauna sufletul. Inevitabil, cu Alexandru această problemă morală începe să fie ridicată: dezamăgit, şi-a pierdut judecata şi s-a aplecat către metodele unui tiran ca la carte în izolarea sa? Eşecul se va arăta adesea în stilul de conducere propriu unui general: probabil că nu îşi mai delega atribuţiile, deşi

refuza să îşi asume responsabilitatea pentru consecinţe; poate că era prea epuizat pentru a lua o decizie fermă, prea nesigur pentru a rezista celor mai rele suspiciuni. Este doar o legendă faptul că, atunci când Alexandru a auzit de la filosoful său Anaxarchos despre numărul infinit de lumi posibile, a început să plângă, cugetând că nici măcar nu o cucerise pe cea pe care o cunoştea. Nevoia de a justifica o ambiţie pierdută poate determina un om să îşi depăşească limitele; moraliştii, cel puţin, s-ar putea aştepta ca prima respingere a lui Alexandru de către armata lui să marcheze pierderea legăturii cu realitatea.

Istoria nu confirmă că s-a întâmplat astfel. Deoarece nici un ofiţer nu descrie starea de spirit a regelui în consiliu, este imposibil, ca întotdeauna, să împărţim meritul pentru acţiunile armatei între Alexandru şi oamenii lui. Cu toate acestea, evenimentele nu sugerează autocraţie sau indecizie neliniştită. În termen de două luni, întreaga flotă fusese construită din lemnul tăiat, un omagiu adus energiei ofiţerilor şi tâmplarilor, iar Alexandru a declarat aventura deschisă în stilul caracteristic. După jocuri sportive şi întreceri muzicale, a ordonat ca animalele sacrificate să fie oferite gratuit fiecărui pluton, apoi

> urcând la bord, a stat la proră şi a turnat o libaţie în râu dintr-un vas de aur, invocându-i pe Poseidon şi nimfele mării, Chenab, Jhelum şi Ind, şi Oceanul în care s-au repezit. Apoi a turnat o libaţie strămoşului său Heracles şi lui Amon şi celorlaltor zeităţi pe care le cinstea de obicei, Poseidon, Amfitrite şi nimfele marine, şi a poruncit trâmbiţaşului să dea semnalul.

Marinarii au răspuns, înveseliţi de gustul cărnii de sacrificiu gratuite şi de fastul şi varietatea expediţiei lor. Erau bărci cu fund plat pentru cai, ambarcaţiuni cu treizeci de vâsle pentru ofiţeri, trireme cu trei rânduri de bănci, corăbii circulare şi optzeci de mahune uriaşe pentru provizii. Acestea, faimoasele *zohruk*, folosite încă pe fluviul Ind, au fost construite acum prima dată pentru a-i sluji pe greci; fiecare capabilă să transporte peste două sute de tone de cereale, erau unul dintre cele mai valoroase

împrumuturi ale lui Alexandru din Est, iar pescajul lor redus şi vela unică îşi vor dovedi curând valoarea în curenţi puternici împotriva triremelor greceşti obişnuite.

În soarele fierbinte, bărbaţii vâsleau goi. Nici un ornament nu fusese cruţat pentru ambarcaţiunile lor; pentru prima dată, pânzele unei flote greceşti fuseseră vopsite în purpuriu, „fiecare ofiţer concurând cu rivalii săi până când chiar şi ţărmurile priveau cu uimire cum vântul umfla emblemele multicolore”. În mijlocul acestui lux, liniile lor fuseseră rânduite cu grijă: nave de bagaje, transporturi de cai şi nave de război trebuiau separate în funcţie de intervale prestabilite şi nici o navă nu avea să rupă rândurile.

> Plescăitul vâslelor era nemaiîntâlnit, la fel ca strigătul cârmacilor care le strigau vâslaşilor să ţină ritmul: malurile râului erau mai înalte decât corăbiile şi închideau zgomotul într-un spaţiu îngust, astfel încât era amplificat şi răsuna dintr-o parte în alta (...) pâlcuri izolate de copaci de pe fiecare mal sporeau efectul.

Mai erau şi vestitele cântece din Sind, ale căror ritmuri nici un călător de atunci sau de acum nu le poate lăsa în urmă. Expedierea cailor i-a surprins atât de mult pe nativi, încât mulţi dintre ei

> au fugit după flotă, în timp ce alţii au fost atraşi de ecouri şi au alergat de-a lungul malului, cântând cu însufleţire. Indienii sunt la fel de pasionaţi de cântat şi de dans ca orice popor de pe Pământ.

Lui Alexandru i-a fost greu să-şi implice ofiţerii în acţiune. Cu un respect tipic pentru metodele guvernării ateniene, el a numit treizeci şi doi de trierarhi – nouăsprezece macedoneni, zece greci, doi ciprioţi şi unul fiind Bagoas, favoritul său persan, care avea să se ocupe de nave de război individuale, să le finanţeze şi, fără îndoială, să concureze pentru eficienţa întreţinerii. Cea mai mare parte a convoiului de bagaje urma să fie escortată pe uscat. Dimensiunea sa poate fi ghicită doar prin comparaţii. Se spunea că Alexandru avea în soldă aproximativ 15 000 de

cavaleri; în aceeaşi zonă, în secolul al XIX-lea, armata britanică ar fi avut nevoie de 400 de cămile să transporte cereale pentru o singură zi doar pentru caii săi. Nearhos, căpitanul flotei maritime, a estimat mărimea expediţiei la 120 000 de oameni şi este puţin probabil ca aceasta să fi fost o exagerare nesăbuită sau o linguşire. Când familiile, concubinele şi negustorii sunt adăugaţi pentru o călătorie probabilă de nouă luni, amploarea sarcinilor intendenţilor începe să prindă viaţă. „Avem nevoie”, scria un colonel britanic, într-o perioadă în care numai praful de puşcă, cizmele grele şi scăriţele se numărau printre necesităţile unui soldat,

> de o adunare extraordinară de bărbaţi, femei şi copii, ponei, catâri, măgari şi boi, şi căruţe încărcate cu fel de fel de lucruri imaginabile: cereale, sare, pânzeturi, dulciuri, şaluri, papuci, unelte pentru strungari, dulgheri şi fierari, bunuri pentru croitori şi cizmari, parfumieri, armurari, lăptărese şi cositori de iarbă: *moochee* tăbăcesc pielea, *puckulia* ne cară apa, în timp ce *nagurchee* vor supraveghea cantina itinerantă. Ce mulţime de cămile! Ce de gemete guturale gâlgâind din gâturile lungi ale masculilor agresivi şi în călduri! Ce trosnet de beţe, pe măsură ce unii îşi aruncă poverile şi fug, servitorii obosiţi fiind adesea ucişi sau rămânând ruşinos în urmă, mii de cămile murind, nu numai din cauza oboselii, ci şi a maltratărilor şi supraîncărcării. Cam aşa arată bagajul unei armate din India, şi numai piaţa Smithfield îl poate întrece.

Protecţia şi aprovizionarea celui mai mare convoi de bagaje care fusese văzut vreodată în Punjab au fost unul dintre motivele urgente pentru a lupta împotriva oricărui nativ care ameninţa malul estic. Un alt lucru a fost că Alexandru intenţiona să păstreze orice cucerire şi să elibereze râul, ca regii perşi anteriori, pentru a-l stabili ca frontieră naturală a imperiului său. Chiar înainte de retragerea din Beas, fusese avertizat cu privire la tulburări în rândul unui trib local numit Malloi, care rezistase mult timp atacurilor lui Porus şi ameninţase că se va opune

tuturor invadatorilor. Deoarece Alexandru nu obişnuia să lase teafăr un astfel de duşman, i-a supus mai întâi vecinii din aval de Jhelum, apoi a debarcat unde acel râu întâlnea Chenabul, cu gândul de a-i găsi pe Malloi. Până atunci, marinarii făcuseră faţă plini de curaj situaţiei, fără să-şi arate frica în împrejurimi la fel de ciudate ca fluviul Zambezi pentru primul său echipaj european. Dar nativii au început să vorbească neliniştiţi despre curent şi, la o cotitură bruscă a râului, exploratorii şi-au dat seama ce înseamnă. Chenabul curgea în stânga; „au auzit vuietul vârtejurilor şi şi-au oprit vâslele (...) chiar şi cârmacii au tăcut înspăimântaţi, uimiţi de zgomotul din faţă”. Nu exista nici o speranţă de oprire înainte ca vâltorile să prindă corăbiile circulare şi să le învârtă, încărcate cu grâu şi cai; erau suficient de grele pentru a supravieţui, dar navele de război mai uşoare s-au zdrobit ciocnindu-se în număr atât de mare, încât Alexandru însuşi a fost nevoit să părăsească nava amiral regală şi să înoate ca să-şi salveze viaţa. Perspectiva reparaţiilor avea să fie o presiune în plus asupra moralului bărbaţilor.

În loc să rişte un atac al localnicilor, Alexandru şi-a abandonat ambarcaţiunile distruse şi şi-a împărţit cu înţelepciune forţele: Hephaestion şi flota rămasă urmau să ridice ancora mai devreme pentru a-i opri pe fugari. Ptolemeu, bagajul şi toţi elefanţii urmau încet în spate, în timp ce Alexandru şi-a luat trupele cele mai necruţătoare pentru a-i surprinde pe Malloi cu doar 12 000 de oameni. Planul era în cel mai îndrăzneţ stil al lui Alexandru şi nu lăsa nici o posibilitate pentru loialităţi suspecte. Era hotărât să-şi prindă inamicul nepregătit şi, cu o decizie admirabilă, a apucat-o pe traseul cel mai dur şi neaşteptat: oraşele se răsculau, dar dacă nu se predau, nu aveau parte de mai multă milă decât de obicei. Mai întâi, trupele s-au aprovizionat cu apă din râul Ayek, apoi au traversat fără preget şaizeci şi cinci de kilometri de mâl uscat din deşertul Chandra într-o singură noapte, ajungând la timp să atace prin surprindere locuitorii cetăţii Kot Kamalia şi să o ia pe urmele fugarilor din Harapur cel înconjurat de mlaştini. Mânându-i pe tribali spre est, peste râul Ravi, au cucerit rapid Tulamba, un oraş terasat care mai târziu avea să fie o

încercare prea grea pentru Timur Lenk, şi „au înaintat cu îndrăzneală” până când toţi cetăţenii au fost luaţi în sclavie. Apoi au început să şovăie întrebându-se ce rost avea totul.

Şi nici nu aveai de ce să-i învinovăţeşti. Erau un corp de armată ales pe sprânceană, desprins din flotă, iar mulţi dintre infanterişti aveau peste şaizeci de ani; deşi duritatea lor era unică, fusese pusă la încercare de trei zile de marş forţat prin deşert, şi totuşi Alexandru nu avea de gând să-i lase pe Malloi în pace. Capitala lor avea vedere la râul Ravi şi puteau să o folosească pentru a-i hărţui convoiul care se apropia; convocaseră trupe împotriva lui şi nu se puteau aştepta ca un fiu al lui Zeus să dea înapoi. Ştia că trebuie să meargă mai departe şi, de data aceasta, una dintre faimoasele sale cuvântări era tot ce îi cereau oamenii istoviţi. Bărbaţii l-au auzit vorbind, fără îndoială, despre zei şi eroi, despre Heracles, Dionysos şi propria lui soartă favorabilă din trecut; emoţia a lăsat loc argumentelor pe care le ştiau atât de bine, şi „niciodată nu s-a mai auzit un strigăt atât de dornic ridicat dinspre rânduri, în timp ce îi cereau să conducă trupele cu ajutorul cerului”. Nu pentru prima dată, Alexandru fusese salvat de puterile sale oratorice, un dar pe care îl observase atât de des la tatăl său, Filip.

Un discurs a îndemnat armata să înainteze, dar, odată ajunse la turnurile cetăţii Aturi din apropiere, trupele au început din nou să şovăie. După ce zidurile fuseseră dărâmate prin subminare şi scările proptite de citadelă, a rămas în seama lui Alexandru să le urce şi „să-i ruşineze pe macedoneni să-l urmeze unul câte unul”. După o scurtă odihnă, s-a atins punctul culminant al marşului: o imensă trupă de indieni, „cel puţin 50 000”, se adunase lângă un vad peste Ravi. Războinicii Malloi ajunseseră în sfârşit, dar au fost hărţuiţi atât de tare de 2 000 de călăreţi macedoneni, încât s-au retras peste râu şi s-au închis în cel mai mare oraş al lor, fortăreaţa Multan.

Multan este un nume gravat în inimile fiecărui englez victorian din India; doar familiarizarea cu asediul căpitanului Edwardes împotriva oraşului sikh Moolraj în 1848 poate explica cu ce s-a confruntat Alexandru în acel moment fatidic al carierei sale. La fel ca Edwardes, era

depăşit numeric mai mult de zece la unu; s-a apropiat de râu şi a înconjurat zidul exterior cu călăreţii săi până când infanteria avea să îl ajungă din urmă. Multan, ca şi acum, era un oraş dublu, înconjurat de un zid lângă malul râului şi de metereze interioare care demarcau marea fortăreaţă semeaţă din centru. Poziţia sa era dominantă şi priveliştea cuprindea o câmpie fluvială cu livezi de mango, curmali şi rodii. Rodnicia nu a fost calitatea sa distinctivă. Multan, spun nativii până în prezent, este renumit pentru patru trăsături: cimitire, cerşetori, praf şi căldură. În primele luni ale anului 325, Alexandru ataca un fort care fusese blestemat să fie respingător.

Când infanteria a sosit, el a condus-o la una dintre porţile mici ai căror descendenţi, secole mai târziu, aveau să dea acces geniştilor scoţieni ai lui Edwardes. Poarta a cedat şi macedonenii s-au revărsat înăuntru: mai departe în jurul zidului, a scris Ptolemeu, marcând un punct împotriva inamicului său, „trupele sub comanda lui Perdiccas au şovăit”. Următorul atac a dat istoricilor un motiv şi mai mare pentru a nu fi de acord. Obiectivul era citadela însăşi, care avea să-l sfideze pe Edwardes cu două săptămâni mai mult decât oraşul exterior. Alexandru a făcut rost de săpători de şanţuri şi de tuneluri, şi a trimis după oamenii cu scări. Aceştia înaintau cu greutate, aşa că a apucat cea mai apropiată scară şi a escaladat singur crenelurile; au urmat trei ofiţeri superiori, unul dintre ei purtând scutul sacru al lui Ahile pe care Alexandru îl luase ca pradă din templul din Troia. Apărătorii indieni au fost îndepărtaţi de câteva lovituri de sabie până când regele s-a ridicat măreţ, ca la Tir, cu armura strălucind cu cerul în fundal.

Jos, scările se rupseseră şi gărzile de corp nu mai puteau să se urce pe zid. Alexandru a fost izolat şi atacat din turnurile din apropiere. Un bărbat precaut s-ar fi retras printre aliaţii săi, dar prudenţa nu l-a făcut niciodată pe Alexandru să se cruţe în defavoarea gloriei, aşa că s-a aruncat de pe scară în oraş. A fost o ispravă memorabilă, deşi cea mai iresponsabilă. Soarta a făcut să aterizeze cu bine lângă un smochin, care i-a oferit o uşoară protecţie împotriva suliţelor şi săgeţilor inamice, dar curând indienii au tăbărât asupra lui, iar el s-a apărat cum a putut. Tăia

duşmanii cu sabia şi arunca cu pietre care erau la îndemână: indienii s-au retras, iar trei dintre aghiotanţii lui au sărit jos pentru a i se alătura, purtând scutul sacru. Dar priceperea indienilor la tras cu arcul i-a fost pierzania; ajutoarele sale au fost rănite şi o săgeată lungă aproape de un metru l-a lovit, prin armură, în piept. Când un indian s-a năpustit să-l omoare, Alexandru a avut suficientă putere pentru a-şi înjunghia atacatorul înainte să o ia spre tabără; apoi s-a prăbuşit, cu sângele ţâşnind din rană, sub scutul său troian.

Afară, prietenii săi făcuseră scările bucăţi şi bătuseră fragmentele cu ciocanul ca puncte de sprijin în zidul de lut; alţii s-au ridicat pe umeri primitori şi au ajuns în vârful fortificaţiei, unde, la vederea regelui lor de dedesubt, s-au aruncat în gol pentru a-l proteja. Indienii îşi rataseră şansa şi, pe măsură ce duşmanii lor rupeau barele porţilor, s-au retras la adăpost. Macedonenii năvăleau pentru a răzbuna o nemulţumire şi, la fel ca britanicii care aveau să sufere de pe urma a două masacre ale civililor două mii de ani mai târziu, au ucis până la unu locuitorii din Multan, inclusiv femeile şi copiii.

La o cercetare mai atentă s-a văzut că rana lui Alexandru era extrem de gravă şi, fără prea multe speranţe, macedonenii l-au dus pe scutul său. Potrivit lui Ptolemeu, care nu era prezent, „din tăietură respiraţia îi ieşea odată cu sângele”; aceasta era o dovadă sigură că săgeata îi perforase peretele plămânului, dacă nu ar fi existat o complicaţie în teoria medicală a grecilor. Deoarece circulaţia sângelui era necunoscută şi inima se credea că este sediul inteligenţei, se putea argumenta că venele sunt umplute cu aer sau spirit vital şi că, în cazul unei răni, aerul iese primul, făcând apoi loc sângelui. Ptolemeu ar fi putut să nu se refere decât la faptul că spiritul vital ieşise din venele regelui, de unde şi frecvenţa cu care leşina. Dar dacă săgeata a străpuns într-adevăr plămânul lui Alexandru, aşa cum sugerează lungimea ei, rana este un fapt de primă importanţă care îl va urmări toată viaţa. Probabil l-a sâcâit tot restul vieţii, transformând mersul pe jos, ca să nu mai vorbim de lupte, în acţiuni de un curaj extrem. Din ce se ştie până acum, niciodată după Multan

nu s-a mai expus atât de curajos în luptă. Este adevărat, nu mai sunt descrise în detaliu alte asedii, dar când este menţionat Alexandru, el călătoreşte aproape întotdeauna pe cal, în car sau în corabie. Durerea pricinuită de rană, poate leziunile unui plămân perforat erau o piedică cu care trebuia să înveţe să trăiască. La fel şi curtenii săi, dar, în general, nici un istoric nu se mai referă la această problemă.

Pentru moment, nu se ştia nici dacă va mai trăi. Medicul său grec din şcoala hipocratică extrăsese săgeata, dar s-a răspândit rapid zvonul că Alexandru era mort. Chiar şi Hephaestion şi tabăra din avangardă l-au auzit, iar când le-a fost adusă o scrisoare prin care se spunea că el era pe punctul de a veni la ei, ei au ignorat-o ca pe o născocire a generalilor şi a gărzilor de corp. Într-o săptămână, Alexandru era pregătit pentru ceea ce ştia că trebuie să facă. Le-a ordonat ofiţerilor să-l ducă la râul Ravi şi să fie trimis cu o corabie în aval către armata principală; scena care a urmat a fost descrisă de amiralul său şi redă destul de fidel cum era să fii condus de un fiu al lui Zeus.

De îndată ce nava regală s-a apropiat de tabăra în care aşteptau Hephaestion şi flota,

> regele a ordonat ca baldachinul de la pupa să fie înlăturat, astfel încât să fie văzut de toată lumea. Cu toate acestea, trupele încă nu credeau, spunând că nu era decât cadavrul lui Alexandru, adus pentru înmormântare. Dar apoi, nava lui a venit la ţărm şi el a ridicat mâna către mulţimea care a scos un strigăt de bucurie, întinzând mâinile spre cer sau spre Alexandru; mulţi chiar nu şi-au putut ascunde lacrimile în acel moment neaşteptat. Unii dintre purtătorii lui de scut au vrut să-i aducă un pat pe care să-l ducă de pe navă, dar el le-a spus că nu, trebuiau să aducă un cal. Şi când a fost văzut din nou, pe calul său, întreaga armată a izbucnit în ropote de aplauze, care şi-au răspândit ecoul pe malurile şi în pădurile din apropiere. Apoi s-a apropiat de cort şi a descălecat, astfel încât să poată fi văzut cum merge. Bărbaţii se înghesuiau în jurul lui, unii încercând să-i atingă mâinile, alţii genunchii, alţii îmbrăcămintea; alţii

doar l-au privit din apropiere şi au rostit un cuvânt evlavios, înainte de a se întoarce. Unii l-au acoperit cu panglici, alţii cu toate florile pe care India le avea în acea perioadă a anului.

„Prietenii lui erau supăraţi pe el, pentru că îşi asuma un asemenea risc în faţa armatei; au spus că este un gest potrivit pentru un soldat, nu pentru un general.” Plângerea îi trădează; după moartea lui Alexandru, ei nu au mai arătat nimănui un asemenea devotament. Un grec în vârstă a venit în faţă, observând supărarea lui Alexandru: „Este datoria unui bărbat”, a spus el cu accentul său aspru, „să fie curajos” şi a adăugat un vers dintr-o tragedie greacă: „Bărbatul în luptă este datornic suferinţei şi durerii”. Alexandru l-a aprobat şi l-a făcut prieten apropiat pe cel care rostise chiar deviza unui Ahile homeric.

Era ca şi cum rana ar fi adus împreună regele şi armata, pentru că nu mai existau gânduri de revoltă, ci doar o uşurare uimită. În ce-i priveşte pe indienii locali, măcelul de la Multan i-a făcut să trimită cadouri de capitulare şi să pledeze pentru „vechea lor independenţă de care se bucuraseră încă de la Dionysos”. Darurile lor erau in, o mie de care trase de câte patru cai, oţel indian, lei şi tigri uriaşi, piei de şopârlă şi carapace de ţestoasă; au fost de ajuns pentru ca aceştia să fie adăugaţi în satrapia din nord-vestul Indiei, pentru că este un punct de o anumită importanţă că Alexandru încă intenţiona să conducă teritoriile cucerite. După o săptămână sau două de convalescenţă, încununate de un banchet generos pentru regi indieni mai neînsemnaţi pe o sută de canapele de aur, Alexandru a poruncit flotei să meargă în aval până la cotul unde râurile Punjabului se alătură curentului leneş al Indului; acolo, fără îndoială, de pe patul de suferinţă, a dat la iveală planurile sale de viitor. În primul rând, a împărţit satrapia Indiei de Jos între un macedonean şi tatăl iranian al Roxanei; apoi, lângă Sirkot, a fondat o Alexandrie şi a înzestrat-o cu 10 000 de soldaţi, spunându-le să construiască porturi „în speranţa că oraşul va deveni mare şi glorios”. Puţin mai jos, pe Ind, a făcut la fel, construind alte porturi şi alte cetăţi. Deşi numeroasele sale nave avariate aveau nevoie de înlocuire rapidă, aceste

două baze navale erau mai mult decât un răspuns la o urgenţă actuală, cel mai probabil pivoţi de durată într-o schemă de dezvoltare a fluviului Ind atât ca frontieră, cât şi ca linie de comunicaţie: navele din şantiere ar fi putut patrula fluviul, în timp ce câmpiile nordice din jurul Taxilei şi Bucefalei s-ar fi aflat confortabil în raza lor de acţiune.

Alexandru nu era mulţumit doar cu porturi. El hotărâse să exploreze un nou traseu, astfel încât veteranii săi, elefanţii şi diferite unităţi de infanterie erau acum detaşate pentru a se îndrepta spre Susa pe drumul obişnuit, rezolvând problemele care fuseseră relatate recent în rândul iranienilor din sud-vestul Hindukuşului. Nucleul dur al armatei avea să îl însoţească, în ciuda rănii sale, până la gurile de vărsare ale Indului, de unde putea să o ia spre vest în deşert şi să ajungă spre casă de-a lungul ţărmului Golfului Persic pe o rută terestră renumită pentru dificultatea sa. O flotă considerabilă avea să o înconjoare în acelaşi timp pentru a testa trecerea maritimă de la Ind la coasta persană; sarcina armatei terestre era secundară, anume să menţină flota aprovizionată de-a lungul ţărmului. A fost un plan fatidic care îşi găsise acum prima lui formă de exprimare. Dacă flota şi armata terestră ar fi putut lupta până în Babilonia şi gura fluviului Eufrat, ar fi redeschis o legătură valoroasă între Asia şi India.

Scopul, în linii generale, a meritat, iar decizia de a-l urmări era inteligentă; traseul, sub Imperiul Roman, urma să fie singura legătură fragilă dintre India şi lumea occidentală. Dar trecutul pune şi planul în perspectivă, pentru că această cale maritimă era un pasaj de o vechime uluitoare. Cu două mii de ani înainte de Alexandru, comerţul din valea Indului era îndreptat spre vest, spre Golful Persic, aducând cupru, pietre preţioase, fier şi probabil păuni în porturile din apropierea oraşului Susa. Moştenitorul acestei lungi istorii pline de aventuri, Darius I, regele Persiei, cucerise aceleaşi provincii de frontieră ale Indiei şi trimisese după Scylax, exploratorul carian, spunându-i să cerceteze Indul şi să navigheze prin Oceanul Indian până în Golful Persic. Scylax navigase pe Marea Caspică: de asemenea, ocolise extremitatea Arabiei, apoi s-a întors în Golful Persic şi a încurajat interesul patronului

său pentru redeschiderea Canalului Suez al faraonilor. Era un om întreprinzător, iar Indul îi lăsase întreagă mica lui corabie: scrisese o relatare în greacă a călătoriei sale şi i-o dedicase lui Darius, cu fabule cu tot. Nu există nici un motiv să presupunem că Alexandru a citit-o, deşi acesta a dovedit o posibilă cunoaştere a precedentului persan local: prima dintre Alexandriile sale de pe Ind fusese construită pe locul unei vechi garnizoane persane, consemnate de Scylax şi înfiinţate cu două sute ani înainte. Încă o dată, meritul pentru plasarea unei Alexandrii nu i-a aparţinut omonimului său, ci unui împuternicit districtual persan de mult uitat, ale cărui clădiri au furnizat materiale pentru oraş.

Toate astfel de evoluţii viitoare depind de război pentru a-şi deschide calea. Flota lui Alexandru navigase vreo şase luni sau mai mult, iar primăvara anului 325 i-a găsit la o călătorie de două luni distanţă de ocean; aveau nevoie de hrană şi, când au auzit de un regat prosper de pe malul estic al cărui rege încă nu trimisese emisari, l-au urmat cu nerăbdare pe Alexandru într-un raid. Abordarea lor a fost atât de rapidă încât indienii s-au speriat şi au trimis bijuterii şi elefanţi să le cumpere bunăvoinţa, precum şi o recunoaştere „că au greşit, cel mai sigur mod prin care cineva putea obţine de la Alexandru ceea ce îşi dorea”. Alexandru şi-a admirat noua cucerire şi l-a lăsat pe rege la conducere, supravegheat de un alt fort de garnizoană:

> Aici, bărbaţii trăiesc mult timp, unii ajungând la o sută treizeci de ani (...) chiar folosesc un sistem de popote ale soldaţilor, precum spartanii, unde oamenii sunt hrăniţi pe cheltuiala statului. Au mine, dar nu folosesc aur sau argint; nu studiază prea multe ştiinţe, cu excepţia medicinei; unele dintre celelalte ştiinţe, cum ar fi teoria militară, sunt considerate o îndeletnicire criminală.

Această încercare de a explica o comunitate brahmană în termeni greceşti a fost infirmată de ce a urmat. În timp ce armata se deplasa spre est pentru a incendia şi a distruge oraşele rebele de la graniţă, regele brahman şi-a încălcat cuvântul şi a permis supuşilor săi să se revolte cu atât mai înverşunat cu cât au fost încurajaţi nu de un manual militar,

ci de predicarea sectelor brahmane. Rezistenţa lor a devenit o vendetă sfântă, ajutată de utilizarea săgeţilor otrăvite, şi s-a încheiat doar prin spânzurarea instigatorilor învăţaţi şi distrugerea tuturor comunităţilor problematice. Închinătorii au fost cruţaţi în numele zeilor, dar „peste 80 000 de indieni” au fost ucişi, conform celei mai exagerate istorii, care a adus astfel numărul total de morţi nativi din ultimele şase luni la peste un sfert de milion. Cifrele nu sunt de încredere, dar ar fi impresionat, nu consternat, majoritatea cititorilor. Prin masacrarea şi arderea patrioţilor prost echipaţi, stilul de război al lui Alexandru nu devenise brusc mai sălbatic doar din pricina unui eşec şi a unei răni; la fel ca la Teba, Tir sau Gaza, la fel ca în Swat nu mai puţin decât în Sogdia, modul în care se purtase cu rebelii nu fusese caracterizat de milă şi nici nu le dăduse patrioţilor vreun motiv să se aştepte la iertare. Dar pentru a-şi menţine oamenii mulţumiţi, le-a permis măcar o dată să jefuiască orice cuceriseră.

Era la jumătatea lunii iulie, înainte să se întrevadă sfârşitul călătoriei fluviale. Armata îşi avea tabăra lângă Pattala, în ultimul dintre regatele mai mici, suficient de bogate încât să le asigure aprovizionarea; nativii fugiseră în mare parte şi, în timp ce oamenii lui fortificau sate şi săpau fântâni în ardezia care mărginea deşertul, Alexandru a amenajat un zid pentru cetatea din Pattala şi un alt şantier naval la extremitatea estuarului Indului. Rezultatul, numit Oraşul de Lemn, a fost construit din cherestea, singurul material la îndemână. Când a fost mulţumit de lucrare, el s-a îmbarcat cu prietenii săi pe cele mai rapide nave şi a stabilit direcţia spre oceanul din apropiere. Pentru un rănit, riscul era considerabil, deoarece nativii fugiseră şi nu existau cârmaci locali care să fie recrutaţi. Alexandru ştia că trebuie să indice calea, înainte de a le cere navelor sale să îl urmeze: avea motivele sale, dar încă o dată, în absenţa cunoştinţelor locale, acestea aveau să fie afectate de amplificarea musonului din iulie.

Ofiţerii se obişnuiseră cu căldura de vară a marelui deşert Thar care se întinde spre est, pe celălalt mal al Indului. Ei aveau să o descrie cu precizie în istoriile lor şi chiar observaseră creveţii şi peştii mai mici din fluviu. Dar nu se

aşteptaseră la vânt şi ploaie. Nici nu se îndreptase bine Alexandru spre deltă, că o furtună a scufundat mai multe dintre cele mai puternice nave ale sale şi, deşi în timpul reparaţiilor au fost în cele din urmă capturaţi ghizi din mâinile tribului din apropiere, nici măcar abilitatea lor nu a putut evita vremea. Acolo unde delta se lărgea, vântul sufla atât de puternic dinspre mare încât vâslaşii au pierdut ritmul şi au fost nevoiţi să se adăpostească într-o răstoacă. După ce au coborât ancora, şi-au dat seama că nivelul apei se retrăsese şi aproape erau pe uscat: pentru prima dată, marinarii lui Alexandru văzuseră o maree „care le-a provocat o uluire considerabilă, mai ales când curentul de reflux s-a schimbat în timp util şi navele au plutit din nou pe fluviu". În rândul echipajelor macedonene, această noutate a dus la mai multe daune şi, cu o anumită precauţie, Alexandru a trimis două dintre cele mai grele ambarcaţiuni cu fund plat pentru a inspecta orice alte pericole înainte de a avansa. Echipajele acestora au raportat că o insulă se afla convenabil chiar la mijlocul cursului; Alexandru a urmat cu câţiva dintre cei mai curajoşi căpitani ai săi, până când, în cele din urmă, s-a auzit clipocitul valurilor pe carena triremei regale. Ajunsese în oceanul exterior, dar nu era Marea de Est spre care intenţionase cândva să se îndrepte.

Succesul a încurajat echipajele. Mai întâi, Alexandru „a oferit sacrificii pe insulă la gura fluviului acelor zei care, a spus el, îi fuseseră indicaţi de Amon"; în ziua următoare a navigat pe o altă insulă şi a oferit sacrificii altor zei; „şi acestea au fost aduse în conformitate cu profeţia lui Amon". Apoi, aventurându-se mai departe, „a jertfit tauri pentru zeul mării Poseidon şi i-a aruncat în mare; el a făcut libaţii şi a aruncat în valuri cupa de aur şi vase de aur". Întorcându-se pe fluviu la tabăra de bază, a căutat un braţ vestic al estuarului Indului şi l-a explorat de asemenea, găsindu-l mai navigabil datorită adăpostului oferit de un lac interior. Acolo, în loc de sacrificii, a lăsat planuri pentru un debarcader şi o garnizoană.

Aceste sacrificii nu erau mulţumirile unui explorator romantic; oceanul exterior a fost vizitat doar într-un scop, iar Alexandru dezvăluise de multă vreme ce urma să fie. În

timp ce armata terestră mergea spre vest de-a lungul ţărmului, navele urmau să părăsească gura Indului, să se întoarcă prin Oceanul Indian şi să intre în Golful Persic cu vântul musonic în spate; pentru o flotă nou adunată, perspectiva era terifiantă, aşa că Alexandru se îndreptase spre ocean şi testase chiar el prima etapă, cu o dovadă cuvenită de pietate. În planurile sale rămânea o singură lacună: el avea să meargă pe uscat şi avea nevoie de un ofiţer care să conducă expediţia navală. Sfătuit de prietenii săi, a ales din fericire un cretan care să scrie şi o istorie.

„Alexandru”, a scris Nearhos Cretanul, stabilit de mult în Macedonia şi prieten de-a lungul vieţii sale,

> tânjea cu patimă să navigheze pe mare din India în Persia, dar se temea de durata călătoriei şi de posibilitatea ca expediţia să se întâlnească cu o întindere pustie de uscat, să nu găsească zonă de ancorare sau să rămână fără provizii şi astfel să fie complet distrusă. Dacă ar fi aşa, aceasta ar fi o pată vădită asupra realizărilor sale din trecut şi i-ar şterge toate succesele. Dar, chiar şi aşa, dorinţa lui de a face ceva mereu nou sau ciudat a triumfat asupra temerilor sale.

Numai un explorator poate înţelege puterea acestor sentimente: Alexandru a discutat cu Nearhos posibilele alegeri ale amiralului, „dar”, a scris prietenul lui, alegându-şi cuvintele cu grijă, „după cum s-a menţionat în repetate rânduri, Alexandru a ridicat o obiecţie împotriva tuturor; unii, a spus el, nu erau suficient de duri, alţii nu erau dispuşi să-şi asume riscuri; altora le era dor de casă”. Aşa că drumul a fost pregătit pentru Nearhos: „Stăpâne”, a spus el, „sunt pregătit să conduc expediţia voastră şi cerul să ajute acţiunea curajoasă.” Alexandru a protestat, „nedorind să-l supună riscului pe unul dintre prietenii săi într-o astfel de suferinţă şi pericol”. Nearhos l-a rugat şi l-a implorat, şi, în cele din urmă, i s-a permis să plece.

Alegerea a fost poate mai puţin dramatică decât eroul implicat în memoriile sale; doar Nearhos condusese flota în ultimele zece luni. Pregătirile, de asemenea, au fost incomode. Multe dintre trireme erau pline de apă sau în

reparaţii şi, în ce priveşte finanţele, cel mai misterios aspect al carierei lui Alexandru, de data aceasta se ştie că erau o grijă în plus. Trezoreria de călătorie a regelui era goală, iar banii pentru a angaja ghizi şi a cumpăra provizii nu puteau fi strânşi decât printr-o taxă între prietenii săi. Decizia a fost nepopulară şi mai mulţi au încercat să se sustragă, nu în ultimul rând Eumenes, secretarul regelui, despre care se spune că refuzase să achite două treimi din cota sa până când Alexandru a ordonat incendierea cortului său pentru a-i face scrum adevărata bogăţie. Odată respectată, taxa a constrâns într-adevăr ofiţerii să se ocupe de pregătiri: „Splendoarea echipamentului, eleganţa navelor şi îngrijorarea vizibilă a patronilor pentru ofiţerii din personal şi echipaje i-au încurajat chiar şi pe cei care, cu puţin timp înainte, fuseseră preocupaţi în legătură cu angajamentul”.

Iată cum Alexandru a sfidat vânturile, rana şi lipsa cârmacilor pentru a se aventura în oceanul exterior. „Ceea ce a contribuit foarte mult la entuziasmul marinarilor a fost faptul că Alexandru a navigat în aval pe fiecare gură a Indului şi a adus sacrificii zeilor mării. Crezuseră întotdeauna în soarta extraordinară a lui Alexandru, şi acum au simţit că nu exista risc pe care să nu şi-l asume şi pe care să nu-l aducă la îndeplinire.” Prin urmare, aveau să înceapă călătoria spre ocean, pentru că o rană la plămâni nu schimbase modul lui Alexandru de a-şi conduce oamenii. Dar următoarele trei luni de marş aveau să schimbe credinţa oamenilor în soarta şi în infailibilitatea liderului lor.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI OPT

Noua expediţie avea să se dovedească cea mai neplăcută din cariera lui Alexandru. Este, de asemenea, cea mai enigmatică. Posteritatea l-a împodobit cu multe virtuţi diferite, fiecare pe potriva gusturilor ei variate; nici una nu a fost mai răspândită sau mai persistentă decât ideea invincibilităţii sale. A stabilit un model pentru împăraţii romani; şi-a păstrat fascinaţia la o sută cincizeci de ani

după moarte pentru regii şi coloniştii din Alexandria Iranului superior. Ultimele trei luni ale anului 325 ar fi trebuit să contrazică legenda. Alexandru Invincibilul urma să sufere o înfrângere extrem de gravă; mai rău, la prima vedere pare că a favorizat-o. Pentru mulţi, acest lucru este atât de inimaginabil încât traseul şi scopurile sale au fost considerate, împotriva faptelor, că s-au aflat în altă parte, şi chiar şi peisajul a fost adus în discuţie pentru a-i salva reputaţia.

În timp ce flota era reţinută de vânturi nefavorabile la gura Indului, armata terestră a pornit prin câmpiile sterpe şi nisipoase care se întind spre nord-vestul Karachiului modern. Era la sfârşitul lunii august, iar apa era foarte puţină, dar pe râul Hab tribalii Oreitan, „mult timp un popor independent”, au fost respinşi într-o încăierare. Nu se arăta nici o aşezare, însă lângă lacul Siranda trupele şi-au putut domoli setea. Parcurseseră 240 de kilometri la o temperatură de aproape 38°C şi mulţi sufereau de o iritaţie a pielii provocată de nisip; încă treceau prin foc şi sabie toată rezistenţa locală, dar nu dădeau semne că ar şovăi de la sarcina lor. Prin urmare, ambiţiile regelui merită să fie luate în considerare îndeaproape.

Amiralul său Nearhos, oprit între timp la Ind, a lăsat o scurtă explicaţie.

> Nu era vorba că Alexandru nu cunoştea dificultăţile călătoriei, dar auzise că nimeni care trecuse pe acolo nu ieşise în siguranţă cu o armată; regina Semiramida, la întoarcerea din India, adusese doar douăzeci de supravieţuitori, regele Cirus doar şapte. Aceste zvonuri l-au inspirat pe Alexandru în dorinţa de a rivaliza cu Cirus şi Semiramida: în acelaşi timp, el dorea să fie aproape de flota sa şi să o menţină aprovizionată cu cele trebuincioase.

Triburile deşertului trimiseseră emisari să se predea cu cinci ani mai devreme, şi dificultăţile pământului lor erau într-adevăr familiare. Dar nici o legendă cunoscută nu a asociat-o pe Semiramida, regina eroică a Babilonului, cu un astfel de marş al deşertului. Singurul ei monument local a

fost „dealul Semiramidei” din cel mai îndepărtat punct al călătoriei, unde Alexandru şi Nearhos s-au reîntâlnit. Până atunci trupele suferiseră îngrozitor şi orice scuză era binevenită. Numele Semiramidei i-a întâmpinat pe supravieţuitori, aşa că s-ar putea spune, pentru consolare, că a trecut şi prin deşert; „doar douăzeci” de oameni, spuneau ofiţerii, reuşiseră, în timp ce Alexandru „salvase” mii. Bagoas şi alţi perşi ar putea adăuga o poveste similară privitoare la Cirus. Când a plecat, nici un precedent nu era necesar sau sugerat de peisaj. Dificultăţile aventurii i-au atras pe el şi pe oamenii săi, ca întotdeauna. Nefericirile altor regi au fost inventate abia la sfârşit. Dar flota a fost cea care l-a ţinut pe drumul său fatidic.

În timp ce a fondat o altă Alexandrie pe râul Maxates, locul unuia dintre vechile oraşe comerciale din deşertul Belucistanului, au existat două linii de înaintare spre vest. La fel ca Timur Lenk sau Babur după aceea, putea să se ţină departe de ţărmul Golfului Persic şi să se îndrepte spre nord-vest, unde râul Porali irigă mănoasa vale Welpat; avea să ajungă la locul modernului Bela, de unde un drum accidentat ocoleşte dealurile sudice de coastă şi se îndreaptă spre vest, spre Kirman, printr-o zonă rurală stâncoasă şi deşertică, îmblânzită de pâlcuri de curmali şi de câmpuri de cereale. O trecere sigură aici ar fi rivalizat suficient cu faptele legendare ale lui Cirus şi ale Semiramidei, dar, pe parcurs, el ar fi fost despărţit pe ţărm de un lanţ de munţi, şi, la o distanţă de o sută şaizeci de kilometri, nu putea lua legătura cu flota sau săpa puţuri pentru înlesnirea acesteia. Prin urmare, trebuie să fi intenţionat să pornească spre sudul dealurilor şi rareori să se îndepărteze la mai mult de treizeci de kilometri de mare până când avea să ajungă la Gwadar. Planul său, în fond, depindea de stabilirea unei legături între flotă şi armata de uscat; gedrosienii, populaţie din Makran, trimiseseră vestea predării lor încă din toamna anului 330, astfel că rezistenţa, în cel mai rău caz, avea să fie tribală.

Planul în sine a meritat din plin. Susţinută de uscat, flota avea să navigheze spre vest de la Ind la Golful Persic şi de acolo până la coasta Babiloniei; o cale navigabilă însemna în Antichitate ceea ce o cale ferată, oarecum, era în Europa

secolului al XIX-lea şi, dacă flota lui Alexandru ar fi reuşit în navigaţia sa, ar fi redeschis cea mai rapidă rută disponibilă între Asia şi India. Nu că viteza sa ar fi fost vreodată predictibilă. Cu vânt din pupa, călătoria spre vest a durat cel puţin şase săptămâni: o întoarcere în India ar fi fost posibilă doar în primăvară, când musonul îşi schimba direcţia. Dar, deşi valoarea sa pentru mesaje şi strategie era limitată, ca drum comercial, ea avea riscuri şi posibilităţi pentru marinarul răbdător. În India, Alexandru descoperise bunuri de lux şi materii prime pe care curţile din Asia le-ar fi folosit cu bucurie, iar de-a lungul istoriei mărfurile de lux au îndemnat negustorii să pornească pe cele mai spectaculoase rute. Căutătorii lui găsiseră aur, argint şi movile de sare; trupele sale adunaseră pietre preţioase ca jasp şi onix din râurile pe care li se ceruse să le traverseze. Fildeş, corn, muselină şi baloturi de bumbac erau gata de a fi ridicate; câinii şi elefanţii indieni erau o marfă valoroasă. Mai presus de toate, aici se găseau mirodenii, nard şi scorţişoară cassia, cardamom, balsam şi smirnă, obligeană, răşină de *Commiphora wightii* şi rădăcină de *putchuk* care creştea în Punjab şi în delta Indului.

Lista de mirodenii cunoscute grecilor după moartea lui Alexandru avea să fie de cinci ori mai variată decât înainte. Pentru medicamente şi gătit, parfumuri, fumiganţi şi săpunuri, o gamă largă de mirodenii era apanajul încântător al bogaţilor şi, deşi comerţul dintre India şi Asia putea fi o afacere periculoasă şi greoaie, lăsat de preferinţă în seama antreprenorilor străini, importurile de mirodenii erau suficiente pentru a le face atractive, cu atât mai ieftine dacă puteau veni pe mare; doar asemenea mărfuri de lux au valoarea de a recompensa un comerciant care îşi asumă riscuri pe distanţe atât de mari.

În acest scop, planurile lui Alexandru erau ambiţioase: el le-a cerut amiralilor să rămână aproape de coastă şi să inspecteze fiecare port, sursă de apă sau întindere de teren fertil; avea speranţe să colonizeze ţărmul şi să uşureze călătoria pentru viitorii marinari, dar chiar şi aici i-o luase cineva înainte; explorarea Oceanului Indian şi a Golfului Persic nu era o idee atât de nouă pe cât părea. În ultimele

două mii de ani, comercianţii navigau spre vest, spre Babilon, din Oceanul Indian, iar odinioară înfloriseră oraşe pe râurile de coastă din Makran; regii perşi moşteniseră tradiţia şi, cu două sute de ani înainte de Alexandru, Darius I colonizase marinari greci şi carieni la gura Eufratului pentru a scurta călătoriile pe rutele navale care se întâlneau acolo dinspre est. Când marele palat persan a fost construit la Susa, lemnul de shisham *(Dalbergia sisoo)* fusese trimis din Punjab pentru pilaştrii săi chiar pe ruta maritimă pe care Alexandru plănuia să o cerceteze acum. La Ind, nu ştia că Scylax, căpitanul de vas, navigase cu două sute de ani în urmă şi dovedise întreprinzătorului său patron persan existenţa unei rute comerciale de mult folosite.

Prin urmare, de dragul unei rute maritime antice, a ales să mărşăluiască aproape de ţărm. Potrivit amiralului său, „nu ignora dificultatea traseului”. Cu cinci ani înainte, primise soli de la gedrosieni, populaţie din Makran, care promiteau capitularea, dar acest adevăr spus pe jumătate lasă neclară întinderea cunoştinţelor sale. Mărşăluind pe acest drum sudic, el testa cea mai îngrozitoare rută din toată Asia. Nici o armată comparabilă nu o mai încercase de atunci, iar cei câţiva exploratori ai săi au suferit atât de amarnic, încât s-au îndoit că Alexandru ar fi putut să îi preceadă, doar dacă nu cumva deşertul Makran fusese mai prietenos pe vremea sa. Dar marşul său plănuit pe coastă nu poate fi pus la îndoială. În ce priveşte deşertul, chiar dacă susţinuse oraşe de pe râurile sale de coastă cu două mii de ani înainte, geologia indică faptul că nu a fost niciodată blând. Ofiţerii săi au descris arşiţa de aici ca „mai puţin aprinsă decât căldura Indiei”, dar nu puteau pune acest lucru pe seama dunelor de nisip sau sterilităţii sale. „Alexandru nu a ignorat dificultatea (...).” Marşul prin Makran poate fi înţeles doar de un explorator, pentru că, în aceeaşi stare de spirit, oamenii au încercat să urce pe cel mai abrupt versant al Everestului în anotimpul greşit al anului sau să cucerească Polul Nord la adăpostul nepotrivit al unui balon cu aer cald. Oamenii au tendinţa să îndrăznească ce alţii nu au crezut posibil, şi oricum Alexandru nu crezuse niciodată că vreun lucru este

imposibil. Makran era ambiţia oamenilor care doreau să stabilească un record şi nu mai aveau nimic de cucerit decât un peisaj pe care Persia îl lăsase deoparte. Traseul nu a fost doar dificil, ci a fost şi cel mai infernal marş pe care Alexandru l-ar fi putut alege. Dar nimeni nu s-a opus.

Există indicii că el ştiuse mai mult sau mai puţin acest lucru. Cu vreo două luni înainte, când se apropia de Pattala, în josul Indului, el detaşase toţi veteranii macedoneni pe care intenţiona să-i lase la vatră, probabil zece mii la număr, şi îi trimisese împreună cu două brigăzi de mercenari şi cu toţi elefanţii spre vest, spre poalele munţilor Hindukuş, de unde puteau să urmeze luxurianţa blândă a văii Helmand şi să ajungă în centrul imperiului fără să fie tulburaţi de deşert. Prin urmare, călătoria spre Makran era cunoscută drept o încercare severă, dar pentru restul armatei au existat consolări care probabil au manifestat o cunoaştere a locului. Fuseseră prinşi între Pattala şi Karachi până la începutul lunii august; nu aveau să se confrunte cu dunele de nisip din Makran până în septembrie, moment în care ploi scurte, dar regulate, erau aşteptate să cadă pe dealuri şi să şiroiască spre coastă. Dacă Makranul avea un sezon favorabil, era probabil toamna târziu; litoralul său, de exemplu, era prielnic calotropului *(Calotropis procera)* cu parfum dulce, care îşi împrăştie seminţele extrem de otrăvitoare din iunie până la începutul lui septembrie. Vântul fierbinte de vară suflă în faţa călătorilor, care au suferit în consecinţă; intrând în Makran la jumătatea lunii septembrie, Alexandru ar fi evitat cel puţin vântul descurajant şi otrava.

Cu toate acestea, proviziile constituie criteriul adecvat pentru a-i evalua măsurile de precauţie, deoarece acestea nu depind doar de competenţa lui Alexandru, un subiect pe care diferitele abordări l-au tratat în fel şi chip, oricât de inconsistente ar fi fost faptele. Acest lucru depindea şi de oamenii săi. Căci, deşi rezultatele nu trebuie minimalizate sau scuzate, marşul prin Makran fusese agreat şi discutat de aceiaşi ofiţeri de stat major care transportaseră peste 100 000 de oameni în aval de Ind şi echipaseră o armată până la Beas. În trecut, trupele suferiseră de foame, dar acesta era încă un motiv pentru anticiparea nevoilor

viitoare. Se ştia că Makran era un deşert dificil, şi totuşi ofiţerii erau încrezători că îl vor traversa sub conducerea lui Alexandru; este de neconceput că a câştigat această încredere fără să le vorbească mai întâi despre sursele de hrană. Dacă ar fi încercat să-i intimideze cu nimic mai mult decât istorisiri despre nenorocirile lui Cirus şi ale Semiramidei şi provocarea explorării dificile, ar fi fost îndreptăţiţi să dezerteze sau să otrăvească un lider care îşi pierduse în mod clar simţul posibilului. Nu au făcut nimic din toate acestea şi, de fapt, există dovezi că marşul a fost atent chibzuit. Regiunea din jurul Pattalei era bogată în cereale şi vite, şi o imensă cantitate de grâne fusese jefuită: „provizii pe patru luni pentru expediţie” fuseseră adunate corespunzător lângă tabăra de bază, înainte ca oamenii să plece spre râul Hab, şi patru luni era probabil şi lungimea marşului prin deşert prin ţinutul oreitanilor şi al gedrosienilor.

Soarta acestor rezerve de hrană de la Pattala este cât se poate de misterioasă. Convoaiele şi animalele de povară au urmat armata terestră în deşert, împreună cu copiii, femeile şi negustorii. În mod clar, Alexandru nu era conştient de condiţiile cumplite din Makran şi spera că o parte din rezerve vor putea fi transportate prin nisip cu ajutorul animalelor de povară şi al căruţelor.

Dar nu avea cum să fi plănuit să transporte mai mult decât o mică parte din provizii în convoiul armatei. Cantitatea era mult prea mare, astfel încât avea să se aplice strategia obişnuită, la fel ca în anii petrecuţi pe coasta mediteraneeană. Rezervele armatei urmau a fi încărcate pe mahunele de cereale uriaşe care aveau să aprovizioneze astfel întreaga expediţie de pe mare. Istoriile dau de înţeles doar că Alexandru era preocupat să aprovizioneze flota cu apă. Nu există un cuvânt clar despre propria lui dependenţă de corăbii. Aceasta poate fi o disimulare a unui plan care a eşuat sau poate fi un alt exemplu de concentrare a istoricilor pe propriul rol al lui Alexandru. Legătura cu flota a fost plănuită cu siguranţă pentru a-l salva pe Alexandru, şi de data asta faimosul său noroc l-a părăsit.

În primul rând, vânturile musonice au măturat Indul până la jumătatea lunii octombrie şi au reţinut flota timp de trei luni, odată cu proviziile şi tot restul. Alexandru nu luase în calcul vremea sezonieră. Apoi, tribalii au dat o lovitură. Înainte de a intra în Makran, Alexandru lăsase câteva mii de soldaţi, o gardă de corp şi un satrap pentru a încheia cucerirea oreitanilor şi pentru a înfiinţa noua Alexandrie pe vechiul loc pe malul fluviului; se spune că satrapului i s-au dat alte ordine ferme care pot fi deduse cu uşurinţă din ce a urmat. Când flota a ajuns în sfârşit la primul depozit de pe teritoriul său, soldaţii au luat provizii pentru zece zile. În mod clar, satrapul urma să fie legătura lui Alexandru cu flota. I se ordonase să-şi umple depozitele, să le direcţioneze pentru a se potrivi cu programul armatei terestre şi să detalieze punctele de întâlnire cu Alexandru. Acestea urmau a fi specificate pe baza cunoştinţelor locale ale oreitanilor. Dar când Alexandru a mărşăluit spre vest, oreitanii din jurul noii Alexandrii s-au unit cu vecinii lor şi au hărţuit atât satrapul, cât şi flota, tocmai până la Ind. Probabil au incendiat o parte din proviziile depozitului şi cu siguranţă l-au ucis pe satrap într-o bătălie majoră. Între timp, Alexandru era tocmai în Makran, încercând cu disperare să ia zilnic legătura cu flota şi cu principalele sale provizii. Nu i-a trecut prin minte să pună absenţa lor pe seama vântului neîncetat. El nu putea decât să creadă că satrapul său îi trădase ordinele, aşa că a trimis poruncă să fie detronat de îndată ce armata avea să răzbată din deşert. Nu ştia că bărbatul murise, cu atât mai puţin că dăduse vina pe un vinovat greşit, deşi plauzibil.

Alexandru conducea o armată terestră mare, dacă nu excesivă: cam jumătate din însoţitorii infanterişti şi trei sferturi din purtătorii de scut, mulţi cu vârsta de peste şaizeci de ani, fuseseră trimişi acasă pe calea mai uşoară, dar expediţia sa încă număra aproximativ 30 000 de luptători, dintre care 8 000 de macedoneni, deşi nu se poate preciza exact, deoarece nu se ştie numărul navelor şi al marinarilor detaşaţi. Probabil ar fi fost hrăniţi suficient, dacă satrapul oreitanilor din spate ar fi îndeplinit ordinele şi Makran nu ar fi fost mai înfricoşător decât deşertul care ducea la Siwah. Dar flota a întârziat, iar marşul prin Makran

a fost atât de neplăcut, încât nici unul dintre cei doi ofiţeri care probabil îl traversaseră nu s-au putut pune de acord pentru a oferi o istorie care să depăşească discuţiile despre ce feluri de flori ale deşertului miros mai suav şi un florilegiu banal de anecdote.

I-a rămas lui Nearhos, care venea în urma lor pe mare, să descrie ce suferiseră cu adevărat trupele terestre; probabil a auzit o relatare suficient de clară de la Alexandru şi de la ofiţerii săi când s-au întâlnit în cele din urmă. Începutul călătoriei prin ţinutul oreitanilor a fost nimic faţă de încercările care au urmat; în Makran, ţinutul gedrosienilor, împrejurimile erau fierbinţi, sterpe şi fără speranţă. Bărbaţii înaintau doar noaptea, deşi nici atunci temperatura nu scădea sub 35°C şi, pe măsură ce adevărata natură a deşertului devenea evidentă, au fost forţaţi să străbată nouăsprezece sau chiar douăzeci şi patru de kilometri într-o etapă. Pe pietriş solid ei arătaseră că o pot face, dar Makran nu este solid; este ca o mlaştină moale de nisip fin, risipită pe dune şi pe văi, ca valurile pe o mare agitată.

> Pe alocuri, dunele erau atât de înalte încât trebuia să urci pe versanţi abrupţi, în afară de greutatea de a-ţi ridica picioarele din adânciturile de nisip ca nişte gropi; când ridicau tabăra, o făceau adesea la o distanţă de doi kilometri de orice adăpătoare, pentru a-i salva pe cei care se aruncau în ea pentru a-şi potoli setea. Mulţi se aruncau înăuntru, cu armura încă pe ei, şi beau ca peştii sub apă: apoi, pe măsură ce se umflau, pluteau până la suprafaţă, după ce îşi dădeau ultima suflare, spurcând mica întindere a apei disponibile.

Ploile de vară aşteptate, care aveau să curgă de la munte şi „să umple râurile şi puţurile şi să îmbibe câmpiile”, nu căzuseră încă de-a lungul coastei; acesta a fost ghinion, dar, colac peste pupăză, când au venit ploile, au căzut pe dealuri şi au găsit armata campată lângă un torent. Cu puţin înainte de miezul nopţii, torentul a început să se umfle cu valul de apă proaspătă de ploaie şi a inundat totul. „A înecat majoritatea femeilor şi copiilor care încă urmau expediţia şi a măturat întregul echipament regal, inclusiv

animalele de povară rămase. Bărbaţii abia au reuşit să supravieţuiască şi chiar şi aşa şi-au pierdut multe arme.”

Din cauza foamei se ajunsese în pragul disperării. Atâta timp cât animalele de povară supravieţuiau, puteau fi sacrificate neoficial şi consumate crude de către trupe; mulţi oameni au murit din cauza secetei ori s-au scufundat în nisip „de parcă ar fi fost noroi sau zăpadă nebătută”, şi până şi ofiţerii erau o pradă uşoară. Curmale şi inimi de palmier erau disponibile celor care aveau rangul potrivit, în timp ce oi şi făină măcinată erau capturate de la băştinaşi: era obiceiul în Makran, în anii în care recolta se cocea fără să fie arsă de soare, să se păstreze suficient pentru următoarele trei sezoane. Când flota nu a reuşit să se alăture armatei terestre, Alexandru a riscat. Mersese pe calea cea mai plauzibilă, întorcându-se în cele din urmă spre uscat din disperare. Cu toate acestea, imediat ce a găsit provizii şi-a arătat măreţia. Motivând că şi flota probabil murea de foame, a ordonat ca o parte să fie dusă pe coastă, fapt ce avea să semnaleze noua rută a armatei. Ca de obicei, el nu s-a pus pe primul loc în timpul marşului. Nu la fel au făcut şi oamenii lui, care au mâncat proviziile când li s-a încredinţat convoiul spre coastă.

Cu cât se ţineau mai aproape de linia de coastă, cu atât nativii gedrosieni îi hărţuiau mai mult. Oamenii din Makran erau „neospitalieri şi sălbatici. Îşi lăsau unghiile să crească de la naştere până la bătrâneţe şi părul era în neorânduială: aveau pielea arsă de soare şi se îmbrăcau în piei de animale sălbatice (sau chiar de peşti mai mari). Se hrăneau cu carnea balenelor eşuate”. Erau o populaţie care încă trăia în Epoca Pietrei şi îşi foloseau unghiile lungi în locul uneltelor de fier; armata şi-a numit vecinii Mâncătorii de peşte, deoarece prindeau peşti în plase de scoarţă de palmier şi îi mâncau cruzi. Casele lor erau construite din cochilii de stridii şi din oase de balenă, precum cele ale eschimoşilor într-un mediu mai cald; câteva oi se înşirau pe ţărmul mării, unde deşertul lasă loc pietricelelor şi stâncilor de sare; acestea au fost ucise şi mâncate crude, dar carnea lor avea un gust îngrozitor de peşte. Peştii morţi infestaseră întreaga regiune şi, în căldura care nu se domoleşte niciodată, nici măcar într-o seară de toamnă, putrezeau şi

puţeau. De asemenea, armata culegea iarba înmiresmată de nard care creştea în văile deşertului, folosind-o ca aşternut sau acoperiş pentru corturi, spre a risipi mirosul descompunerii din jur.

Alte plante au fost mai puţin plăcute. Când a început marşul, negustorii levantini care urmaseră armata culegeau cu entuziasm mirodeniile deşertului din ţinutul oreitanilor şi din jurul noii Alexandrii şi le încărcau pe catâri, cu gândul la o piaţă şi la un câştig sigur dacă ar fi reuşit să le aducă vreodată acasă. Dar catârii au murit în cea mai mare parte şi adunarea plantelor a fost considerată un risc, deoarece mirodeniile erau amestecate cu leandru otrăvitor ale cărui frunze suculente, ascuţite şi lucioase precum cele de dafin, îl făceau pe orice om sau animal care le mânca să facă spume la gură ca la epilepsie şi să sufere o moarte dureroasă din cauza convulsiilor. Catârii şi caii nu puteau fi lăsaţi să păşuneze, pentru că exista şi pericolul să ronţăie laptele-cucului înţepător, al cărui suc lăptos, folosit de pigmei pentru săgeţi otrăvite, orbea orice animal dacă îi ţâşnea în ochi. Fructele sale erau împrăştiate îmbietor pe pământ.

Din nou, şerpii au fost cei care au înlăturat ultimele speranţe de linişte ale oamenilor. Ascunşi în tufişurile de pe dealuri, ucideau pe oricine atingeau; dacă un bărbat se îndepărta de tabără, se punea în pericol, dar cu cât marşul avansa, cu atât mai puţini erau cei care nu se îndepărtau. „Unii dintre ei, chinuiţi de sete, se întindeau în soare, în mijlocul drumului; alţii începeau să tremure, smucindu-şi braţele şi picioarele până la moarte, ca şi cum ar fi fost cuprinşi de friguri sau de frisoane. Alţii dezertau, adormeau şi pierdeau convoiul, de obicei cu urmări fatale.” Pentru cei care au supravieţuit, curmalele necoapte din palmieri s-au dovedit o hrană insuportabilă şi mulţi au murit din cauza tulburărilor bruşte de stomac. Celor care i-au abandonat, moartea probabil că li s-a părut o binecuvântare; duhoarea, muştele, apariţia şi dispariţia neîncetată a dunelor care arătau la fel i-au făcut pe oameni să creadă că nu vor supravieţui niciodată; apoi, lângă capul Ras Malan, la circa patru sute optzeci de kilometri de punctul de plecare, ghizii nativi au recunoscut că rătăciseră drumul. Crestele de nisip

nu purtau nici un reper; marea nu se mai zărea. Rătăciseră prea departe pe continent şi făcuseră ultima greşeală pe care şi-o puteau permite.

În această criză, aveau nevoie de un om cu cap limpede care să preia conducerea şi să insiste asupra singurului calcul care îi putea salva. Nu se ştie sigur cum suportase Alexandru tensiunea din Makran; există poveşti despre sacrificiul său de sine, dar acestea aparţin probabil marşului său anterior spre Oxus şi, deoarece trecuse mai puţin de un an de la rănirea sa cu săgeată, praful şi căldura nu au putut decât să-i sporească durerea. Ştia că nu poate fi răsfăţat şi a continuat să conducă trupele, dar nu mai era suficient de apt să suporte foamea sau setea, spre exemplu. Nu mergea pe jos, ci călare pe cal; iar caii lui aveau să sufere cel mai mult. Adevărat, el nu a şovăit, dar în deşert merită să fii primul, şi când ghizii au anunţat că rătăciseră drumul, a preluat conducerea cu chibzuinţa şi autoritatea sa obişnuite, şi a condus un grup de călăreţi spre sud de armata principală până când au ajuns din nou pe coastă. A fost decizia unui lider înţelept, deoarece cu ajutorul stelelor marea era un reper pe care trebuiau să-l găsească; drumul a fost istovitor, dar mai puţin decât să aştepţi să mori de sete în tabără. Săpând în ardezia de la marginea mării, ajutoarele sale au găsit apă bună de băut şi au dat de veste armatei lăsate în urmă; între timp, Alexandru a rămas gânditor lângă puţul cu apă. Într-o perioadă de criză, explorarea dă roade.

Când a sosit şi restul armatei, nu le mai rămânea soldaţilor decât să urmeze linia de coastă şi să fie încrezători. Erau rătăciţi şi înfometaţi şi, timp de o săptămână, s-au căznit să înainteze pe prundiş. Dar dintr-odată, lângă Gwadar, ghizii au început să recunoască pământul care se ridica în dreapta lor: era graniţa singurei poteci recunoscute de la nord spre vale. În acest caz, erau aproape de graniţele Makranului, iar bunăstarea flotei putea fi de acum uitată. Adunându-şi ultimele puteri, au pornit spre interior şi, spre uşurarea lor, peisajul a căpătat forme mai blânde: deşi tufişurile persistau, ici şi colo se iveau păşuni pentru câteva turme, iar de data asta s-a dovedit că ghizii avuseseră dreptate. După alţi trei sute

douăzeci de kilometri aveau să ajungă în capitala locală Pura, şi de acolo a fost o etapă uşoară până la punctul de întâlnire convenit cu flota şi cu rezervele de lângă Kirman. Dar pe Alexandru îl apăsa cunoaşterea faptului că planurile sale de aprovizionare eşuaseră şi că era puţin probabil ca flota să fi supravieţuit.

De fapt, flota pornise lent. Vântul suflase pe Ind în sus, nu în jos, iar nativii reveniseră pentru a ataca cel mai în forţă de îndată ce Alexandru mărşăluise spre vest. Era a doua săptămână în octombrie, poate 13 octombrie, înainte ca navele să poată naviga, şi chiar şi atunci acestea au fost ţinute timp de aproape cinci săptămâni la marginea Oceanului Indian de brize potrivnice dinspre mare; marinarii îşi diversificau raţiile vânând midii, peşti-lamă şi stridii neobişnuit de mari care populau bazinele marine. Când vântul s-a schimbat la mijlocul lunii noiembrie, ei au început în sfârşit să navigheze spre vest cu toată viteza, conştienţi că Alexandru era aproape de sfârşitul marşului său de coşmar. Multe dintre mahunele cu grâne, cu fund plat, au fost încredinţate apelor deschise ale Oceanului Indian pentru a transporta provizii care au rămas la Pattala şi pentru a lăsa armatei depozite de alimente de-a lungul ţărmului; mai multe ambarcaţiuni erau trireme sau galere cu trei rânduri de vâsle şi, prin urmare, nu au putut înmagazina suficientă apă pentru mai mult de două zile de navigaţie, astfel încât acestea, cel puţin, au depins de planul lui Alexandru de a săpa puţuri. În prima săptămână, oamenii au intrat lângă râul Hab pentru a strânge raţii pe zece zile din depozitul lăsat lângă noua Alexandrie; acolo, au auzit veştile care îi scăpaseră lui Alexandru: revolta majoră a oreitanilor şi a vecinilor lor şi moartea satrapului oficial. Dar totul era suficient de liniştit ca ei să continue; era evident că planul de aprovizionare se întrerupsese şi că până şi armata din faţă murea de foame.

Oprindu-se noaptea şi negăsind nici depozitele, nici apa promise, şi ei au început să îşi epuizeze rezervele de hrană. În decurs de două săptămâni, îndreptaseră catapultele cu săgeţi împotriva unei mulţimi de Mâncători de peşte şi îi alungaseră de pe plajă pentru a le fura turmele: ici, câteva capre; colo, un depozit de curmale, dar nicăieri grămezile

de grâne la care se aşteptaseră. Un sat a fost luat cu asalt pentru făină de peşte; colibe au fost atacate în căutarea cămilelor care au fost ucise şi mâncate crude. Nu existau grâne sau lemn de foc într-un ţinut acoperit cu sare şi nisip, iar singura distracţie au fost balenele, care au apărut pentru prima dată în faţa grecilor în largul mării, „împroşcând apă într-un asemenea chip încât marinarii s-au îngrozit şi le-au căzut vâslele din mâini”. Nearhos, la sfatul nativilor, a răspuns atacându-le cu îndrăzneală, în sunet de trâmbiţe, stropind cu vâslele şi scoţând strigăte de război; cu auz ascuţit din naştere, ca şi rudele lor arctice, balenele s-au scufundat în grabă şi au ieşit la suprafaţă doar în spatele flotei, unde au continuat să împroaşte paşnic apă în aplauzele echipajelor. Abia două luni mai târziu, o balenă a fost cercetată îndeaproape, când în largul coastei Persiei au găsit un exemplar eşuat, „lung de aproape patruzeci de metri, cu o piele groasă acoperită cu stridii, melci de apă şi grămezi de alge marine”. Aici nu era nimic care să domolească foamea, iar Nearhos, ca şi europenii din Arctica, nu visase niciodată că balenele ar putea fi străpunse cu suliţa şi mâncate pentru grăsime.

Până acum, cale de şase sute patruzeci de kilometri de-a lungul coastei, interpreţii şi cârmacii fuseseră recrutaţi dintre localnici, iar Nearhos avea să discute cu ei prin interpreţi perşi personali. Relatările lor, când au fost traduse de două ori, au provocat panică. Anumite insule, susţineau ei, se aflau aproape de coasta Makran şi erau bântuite de spirite rele, pe care grecii, crescuţi cu *Odiseea* lui Homer, le-au identificat cu Soarele şi cu o nimfă marină fără nume. Vizitatorii insulei Soarelui dispăreau, iar cei care treceau pe lângă nimfa mării erau ademeniţi pe stânca ei şi transformaţi în peşti. Povestea a devenit credibilă prin dispariţia bruscă a unei nave de război şi a echipajului său egiptean. Se credea că Soarele îi îndepărtase şi, ca o metaforă, acest lucru era fără îndoială adevărat. A rămas ca Nearhos să viziteze insula şi să infirme legenda supravieţuind.

Deşi insulele nu s-au ridicat la înălţimea faimei lor, nu a trecut mult până când cârmacii au observat ceva şi mai ciudat decât bănuiseră. În strâmtoarea Hormuz, unde

Oceanul Indian se îngustează lângă coasta Arabiei şi se îndreaptă spre Golful Persic, au făcut semn spre promontoriul arab Ras Mussendam de la tribordul prorei şi au explicat că „din acest loc au fost importate scorţişoară şi alte mirodenii în Babilonia”. O perspectivă nouă şi de neimaginat se întindea mult în spatele cuvintelor lor.

Relatările despre acest comerţ cu mirodenii erau adevărate. Avea loc de mai bine de o mie de ani şi îi stârnise curiozitatea lui Alexandru. Dar printre mirodenii nici una nu era mai rară sau mai preţioasă decât scorţişoara, o plantă al cărei mediu natural este incredibil de departe de lumea clasică. Pentru istoricul grec Herodot, scorţişoara era o mirodenie care creştea dincolo de izvoarele Nilului într-o junglă păzită de păsări monstruoase; romanii, care au făcut troc cu arabii pentru tot ce se putea dobândi, au avut o idee mai clară despre faptele din spatele poveştii, deoarece au urmărit comerţul cu scorţişoară până la coasta de sud-est a Africii şi au descoperit că insula Madagascar era implicată. Zvonurile au mers mai departe. Se spunea că scorţişoara era transportată cu pluta peste Oceanul de est, într-o călătorie care dura cinci ani şi, măcar o dată, zvonurile geografiei antice au fost justificate. Locul de origine al scorţişoarei nu este Arabia şi nici malul mării africane; ea creşte sălbatic în văile îndepărtate ale Malaysiei. Pentru această plantă, grecii şi romanii ajunseseră neaşteptat dincolo de lumea lor. Cândva, fusese transportată peste Oceanul Indian, din Malaysia în Madagascar; din Madagascar, fusese atrasă pe coasta Africii spre Arabia şi Marea Roşie şi, de acolo, către clientela palatelor orientale. În timpul domniei lui Alexandru, arabii o naturalizaseră în ţara lor, dar importurile din sursa misterioasă din sud au continuat; când marinarilor lui Alexandru li s-a arătat ruta comercială pentru scorţişoară în largul Arabiei, au intrat în legătură cu un produs care călătorise mai departe decât regele. Scorţişoara cunoscuse adevărul care, prin revolta de la Beas, îl salvase pe Alexandru de la explorare: lumea se întindea dincolo de Gange.

Deocamdată, marinarii au trecut-o cu vederea. Fuseseră însărcinaţi să exploreze coasta Golfului Persic şi aveau prea

puţine resurse pentru a mai pierde vremea cu relatări exotice. Acum era începutul lunii decembrie şi erau la bord de peste zece săptămâni; le era cald, erau înghesuiţi şi flămânzi, dar vântul încă le sufla în pânze, şi când a venit sfârşitul, a venit, ca întotdeauna, brusc. Două zile de navigat în Golful Persic cu o briză constantă i-au adus în cele din urmă pe o coastă prietenoasă: lângă Bander Abbas au găsit grâne şi pomi fructiferi, şi au ştiut că nu vor mai muri de foame. „Toate culturile au crescut din abundenţă”, a scris amiralul lor, „mai puţin măslinele” – o nemulţumire profund revelatoare a unui grec aflat departe de ce ştie de acasă. Dar în timp ce câţiva dintre marinari explorau pe uscat, nostalgia le-a fost curând răsplătită: s-au întâlnit cu un bărbat îmbrăcat în straie greceşti care i-a abordat în greacă. Totul părea prea minunat pentru a fi adevărat, iar sunetul limbii lor materne le-a adus lacrimi în ochi: lacrimile s-au transformat în strigăte de bucurie când l-au auzit pe bărbat spunând că face parte din armată şi Alexandru însuşi nu este departe.

De când găsise ruta interioară, după ce ghizii eşuaseră la graniţele Makranului, Alexandru nu stătuse degeaba. Acum era doar o chestiune de zile înainte ca el şi supravieţuitorii săi să scape de deşert şi ştia că va avea nevoie imediat de hrană. Călăreţilor de cămile li s-a ordonat prin urmare să galopeze spre nord, nord-est şi nord-vest, spre cât mai multe provincii, cu ordine de a trimite imediat la graniţele Kirmanului animale de povară şi mâncare gătită. Viteza unui dromader este atât de mare, mai ales de-a lungul deşertului de sare Dasht-i-Kavir, încât vestea a ajuns chiar şi la satrapul Parţiei de lângă Marea Caspică. Vestea i-a tulburat pe oamenii care nu se aşteptaseră să-l vadă pe Alexandru în viaţă, darămite să se întoarcă din calvarul din Makran. Trei satrapi, cel puţin, s-au supus, şi când Alexandru a ieşit din deşert la mijlocul lunii noiembrie, a găsit provizii şi animale de povară care aşteptau la graniţele Carmaniei. A fost o concesie pentru eşecurile repetate din ultimele opt săptămâni.

Kirmanul în sine era acoperit de tufişuri, remarcându-se doar prin puţuri, câmpii ierboase şi mine de aur roşu, argint, bronz şi arsenic galben. Oamenii săi nu erau

primitori şi, inevitabil, au fost nesupuşi, mai ales că Alexandru nu mai trecuse pe acolo înainte:

> Deoarece caii sunt puţini, majoritatea oamenilor de aici folosesc măgari chiar şi pentru război. Zeul războiului este singurul zeu pe care îl venerează şi îi sacrifică un măgar; sunt un popor agresiv. Nimeni nu se căsătoreşte până când nu a tăiat capul unui duşman şi l-a adus în faţa regelui: regele îl depune apoi în palat, unde îi taie limba, i-o mărunţeşte şi gustă chiar el din ea, amestecată cu făină. Apoi îi dă războinicului rămăşiţele din care să se ospăteze împreună cu familia; omul care deţine cele mai multe capete este cel mai admirat.

Şi totuşi, acest colţ oropsit al imperiului avea binecuvântările sale, căci nativii cultivau viţă-de-vie.

După şaizeci de zile în deşert, supravieţuitorii nici nu şi-ar mai fi închipuit că vor mai apuca să guste din nou vin. Văzuseră mii de oameni murind în jurul lor, poate jumătate dintre camarazi şi aproape toţi însoţitorii taberei. Dacă 40 000 de oameni l-au urmat pe Alexandru în deşert, doar 15 000 au supravieţuit probabil pentru a vedea Kirmanul. Toate aceste cifre sunt presupuneri, dar starea oamenilor nu lasă loc de interpretări. „Nici măcar în ce priveşte toate suferinţele armatei în Asia la un loc”, s-a stabilit, „nu încăpea comparaţie cu greutăţile din Makran.” Supravieţuitorii erau dărâmaţi şi dezorientaţi, şi aveau nevoie să-şi afirme identitatea comună; încercaseră o oarecare mângâiere când veteranii şi elefanţii i-au întâlnit la graniţele Kirmanului, după ocolul lor în siguranţă pe valea Helmand, dar chiar şi ei aduceau veşti de revoltă în satrapiile din est. Dacă neliniştea nu putea fi înlăturată, ea putea fi cel puţin înăbuşită într-o demonstraţie de uşurare, pentru nimeni altcineva mai bine-venită decât pentru Alexandru, zdruncinat de convingerea tot mai mare că îşi trimisese flota la moarte sigură. Prietenii săi apropiaţi din marş erau în viaţă până la ultimul, şi fie şi acest lucru era motiv de mulţumire, chiar şi în contrast cu soarta altora: „Sacrificii”, a scris Aristobulos, care le-a văzut, „au fost oferite ca recunoştinţă pentru victoria asupra indienilor şi

pentru supravieţuirea armatei în Makran”. Există o lume a experienţei dure trecută sub tăcere în aceste câteva cuvinte.

Bărbaţii care au scăpat de moartea prin foame şi prin însetare nu sunt atât de reţinuţi cu privire la sărbătorile lor, pentru că, atunci când civilizaţia este în sfârşit la îndemână, este greu pentru un explorator să o respecte sau să-i întâmpine regulile meschine. Prin urmare, în timp ce s-au organizat jocuri sportive şi un festival al artelor, a existat, în mod firesc, şi o mare petrecere.

> Timp de şapte zile, au ţinut procesiuni prin Kirman; Alexandru era purtat încet de opt cai, în timp ce sărbătorea zi şi noapte cu însoţitorii săi pe un podium înalt şi impunător, de formă alungită; urmau zeci de căruţe, unele cu baldachine de purpură şi broderii, altele cu bolţi de ramuri proaspete şi verzi pentru a apăra de soare. Înăuntru, prietenii şi comandanţii lui, împodobiţi cu ghirlande, stăteau tolăniţi şi beau vin. Nu se vedea nici un scut, nici un coif, nici o sarissa, dar pe tot parcursul călătoriei soldaţii turnau vin în cupe, în cornuri de băut şi în boluri ornamentate; în timp ce mergeau sau mânau căruţele, închinau câte un toast. Fluiere, flaute şi instrumente cu coarde răsunau cu zgomot şi umpleau aerul cu muzica lor; femei înălţau strigăte în cinstea lui Dionysos şi urmau procesiunea, de parcă zeul însuşi le-ar fi însoţit paşii.

Relatările despre acest celebru triumf aveau să influenţeze cursul fastului regal timp de secole. În istoria regatului grec, întoarcerea unui rege triumfător şi manifestarea unui zeu către închinătorii săi sunt ceremonii care se apropie mai mult după moartea lui Alexandru: tema lui Dionysos era preferată nu numai de Alexandru, ci şi de macedonenii săi, iar sărbătorirea înfocată a zeului după opt săptămâni de suferinţă este de înţeles pe deplin. Şi Dionysos se întorsese după victoriile din India, deşi nu printr-un deşert sau cu o rană la plămâni, ceea ce a uşurat şi mai mult procesiunea într-un car tras de opt cai; rivalitatea lui Alexandru cu Dionysos nu a fost o legendă

neîntemeiată, ci un fapt confirmat de obiceiurile din India hindusă. Precedentul său privitor la un triumf indian fiind singurul de origine greacă, şi ca strămoş al regilor macedoneni şi ca zeu al victoriei, fapt subliniat de Alexandru de-a lungul întregii cariere, era firesc să apeleze la exemplul său pentru această extraordinară procesiune. Dar ceea ce a început ca un capriciu după dezastru a trecut la Ptolemeii din Alexandria, apoi la generalii Romei, a însoţit triumfurile lui Marius şi Antonius, noul Dionysos, şi la împăratul Caracalla care a pretins după victoriile sale că bea din cupele pe care Alexandru le folosise în India.

În ciuda triumfului, temerile lui Alexandru privitoare la flotă erau greu de suportat. Din nou, comunicaţiile erau de vină, pentru că, pe măsură ce Alexandru îşi croia drum prin Kirman şi încerca să uite cele mai sumbre bănuieli, el nu avea cum să ştie că un soldat care se pierduse de armată întâlnise marinarii de pe coastă şi că îngrijorările sale erau nefondate. Neinformată, armata încă se agita îngrijorată în capitala Kirmanului, dar, la câţiva kilometri distanţă, Nearhos îşi binecuvânta norocul şi făcea pregătiri pentru repararea corăbiilor în spatele unei palisade duble şi al unui zid rezistent de chirpici. Deodată, mesajul a ajuns în tabăra armatei; guvernatorul de lângă coastă se grăbise spre uscat cu veşti care, spera el, aveau să îi aducă o răsplată bogată: „Nearhos”, a anunţat el, „soseşte grabnic de la corăbii”. Alexandru voia să-l creadă, dar pe măsură ce zilele treceau şi Nearhos nu apărea, nefiind găsit nici măcar de numeroasele grupuri de căutare pe care le trimisese, a început să dispere şi chiar a ordonat arestarea guvernatorului pentru că răspândise o veste care doar adâncise dezamăgirea. „Atât prin expresie, cât şi prin atitudine, Alexandru a arătat că era foarte supărat.”

În jos pe coastă, o misiune de căutare fusese în cele din urmă mai norocoasă. Căutătorii întâlniseră un grup de cinci sau şase bărbaţi „cu păr lung, murdari, acoperiţi de sarea mării, gârbovi şi palizi din pricina nopţilor de nesomn şi a altor greutăţi”. Nu au stat să mai chibzuiască, chiar şi când drumeţii rătăcitori i-au întrebat unde aşteaptă Alexandru; au mers mai departe spre mare, presupunând că bărbaţii sunt vagabonzi locali. Dar, în timp ce plecau, unul dintre ei

s-a întors spre altul şi a spus: „Nearhos, cred că acei bărbaţi mergeau pe acelaşi drum ca noi fără alt motiv decât să ne găsească, dar suntem într-o stare atât de proastă, încât nu ne pot recunoaşte. Să le spunem cine suntem”. Nearhos a fost de acord şi, de îndată ce a vorbit, căutătorii şi-au dat seama că neîngrijitul iscoditor nu era nimeni altcineva decât amiralul flotei.

Mesageri au pornit în grabă spre Alexandru, dar, în entuziasmul lor, nu i-au putut spune decât că Nearhos şi alţi cinci fuseseră găsiţi în viaţă. De îndată, el a presupus că doar aceşti câţiva supravieţuiseră din întreaga expediţie şi veştile nu au reuşit să-i îmbunătăţească starea de spirit, o disperare pe care vederea lui Nearhos, cu părul lung şi neîngrijit, nu a făcut nimic să i-o aline. Dându-i amiralului mâna dreaptă, l-a tras deoparte şi a plâns cu amărăciune. „Faptul că tu, cel puţin”, a spus el, „şi aceşti alţii s-au întors la mine este o mângâiere în tot dezastrul; dar cum au fost distruse celelalte corăbii?” „Dar, stăpâne”, ar fi răspuns Nearhos, „corăbiile tale sunt în stare foarte bună şi armata la fel; am venit cu vestea supravieţuirii lor.” Alexandru a plâns din nou, în timp ce amiralul său îi spunea că se refăceau la gura fluviului. Apoi, într-una dintre rarele dezvăluiri ale modului său de gândire, „a jurat atât pe Zeus al grecilor, cât şi pe Amon al libienilor că era mai mulţumit de această veste decât de vestea întoarcerii, după ce cucerise toată Asia; durerea faţă de presupusa pierdere a flotei depăşise toate celelalte reuşite ale sale. În emoţia lui covârşitoare, Zeus Amon s-a ivit firesc la suprafaţa minţii sale şi, de data aceasta, un prieten i-a consemnat cuvintele. Dar această „cucerire a întregii Asii” a fost o afirmaţie care nu putea face prea mult să acopere îngrozitorul adevăr de la Makran.

Guvernatorul care adusese vestea prima dată a fost eliberat şi un al doilea sacrificiu a fost decretat pentru siguranţa armatei, alături de jocuri şi de un festival muzical la care Nearhos urma să fie invitat de onoare. Sărbătorit de camarazii săi ofiţeri şi acoperit cu panglici şi flori de către soldaţi, şi-a ocupat locul de onoare alături de rege. „Nu îţi voi îngădui”, a spus Alexandru, „să rişti din nou astfel: altcineva va conduce flota în larg spre Susa.” Dar Nearhos

a obiectat: „Stăpâne, te voi asculta întotdeauna, întrucât aceasta este datoria mea, dar sarcina dificilă şi periculoasă mi-a fost încredinţată mie, aşa că, rogu-te, nu îndepărta de la mine continuarea uşoară a cărei glorie este lesne de câştigat ca să o pui în mâinile altcuiva”. Alexandru s-a conformat, iar flota a fost lăsată în mâinile bravului său comandant să o poarte în stadiul final al călătoriei musonice din India către palatele persane.

Aşa că regele şi amiralul s-au aşezat şi au urmărit jocurile festivalului în palatul regal din Kirman. Flaute au început o melodie pentru dansul coral şi actori s-au pregătit să concureze cu piesele şi recitările lor. Dar, oricât de însufleţit ar fi jucat, au existat fapte pe care toţi le-au putut vedea cu ochii lor. Cavaleria însoţitorilor fusese înjumătăţită, iar trupele însoţitorilor infanterişti erau mult împuţinate; purtătorii de scut păreau mai numeroşi doar pentru că atât de puţini dintre ei fuseseră detaşaţi în Makran. Cei mai de vază ofiţeri erau încă în viaţă, la fel şi Alexandru, dar suferiseră o dezonoare chinuitor de ireversibilă. Purtaseră în marş o armată în cel mai ucigător deşert din Asia şi nu reuşiseră să întâlnească flota pentru provizii, aşa cum avuseseră de gând. Greşelile şi nenorocirile lor pot fi înţelese doar în linii mari şi rămân complexităţi care nu vor fi niciodată înţelese; oamenii i-au urmat vreme de opt săptămâni, când chiar şi două zile prin deşertul Makranului ar fi trebuit să fie de ajuns pentru a-i face să se răzvrătească; când convoiul de provizii nu a reuşit să ajungă la primul punct, nişte generali mai prudenţi ar fi lăsat cu siguranţă un detaşament pentru a avertiza flota, apoi s-ar fi întors spre râul Hab de îndată ce suferinţele lor ar fi devenit evidente. Dar Alexandru mersese mai departe şi, în mod uimitor, nici oamenii, nici ofiţerii nu se revoltaseră împotriva lui. Singurul adevăr, probabil, a fost că prudenţa nu l-a făcut niciodată să şovăie pe Alexandru când un plan glorios fusese aranjat în detaliu. La fel ca Ahile, el a pus priceperea înaintea unui sfat chibzuit şi personalul său a simţit la fel; căzuse în seama unui deşert să umilească starea de spirit care contribuise la cucerirea Asiei.

Printre aceste adevăruri amare, jocul actorilor s-a oprit în palatul din Kirman, iar muzica şi dansul s-au stins. Au fost acordate premii ca de obicei, nici unul mai însemnat decât cel pentru Bagoas persanul, eunucul care îl slujise pe Darius şi care se înălţase până la favoarea de a fi noul iubit al regelui. Împodobit cu ghirlandele sale de onoare, „a traversat teatrul şi şi-a luat locul, ca un campion al dansului, alături de Alexandru; macedonenii au văzut, au aplaudat şi au strigat către rege să-l sărute pe învingător, până când, în cele din urmă, acesta şi-a petrecut braţele în jurul lui Bagoas şi l-a sărutat iar şi iar”. Într-un moment de euforie, totul fusese aproape uitat. Aproape, dar nu chiar. Regele îşi putea săruta favoritul persan şi putea să-l răsplătească pentru un dans pe care doar un om din est avea dibăcia de a-l executa, dar mii de oameni care luptaseră pentru a pedepsi Persia zăceau morţi şi îngropaţi în nisipul gedrosian. Alexandru Invincibilul, noul Dionysos triumfător, îşi trimisese cei mai curajoşi susţinători la moarte, şi dacă istoria Imperiului Persan avea o lecţie de oferit, aceasta era că veştile dezastrului regal hrănesc lipsa de loialitate şi că eşecul este urmat întotdeauna de revoltă.

CAPITOLUL DOUĂZECI ŞI NOUĂ

Pentru cei care priveau neliniştiţi din Asia, dezastrul de la Makran a fost mai puţin şocant decât simplul fapt că Alexandru se întorsese. Puţini dintre satrapii săi şi încă şi mai puţini din cei din Grecia şi Europa se aşteptaseră să-l vadă din nou: în estul Iranului, tulburările fuseseră încurajate de veştile despre rana sa. În mod incredibil, el reapăruse, iar istoria următoarelor şase luni de carieră se referă la o problemă pe care o îndepărtase mărşăluind spre est: cum să păstreze un imperiu vast şi variat ţinând cont de limba străină, de căldură şi de comunicaţiile greoaie.

Problema nu a dus lipsă de oameni care să dea răspunsuri. „Cea mai bună cale de urmat”, l-a sfătuit încă o dată Aristotel din legenda persană, „este de a împărţi tărâmul Iranului între prinţii săi şi de a acorda tronul celui

pe care îl numeşti într-o provincie; să nu dai nici un ascendent sau nici o autoritate asupra altora, pentru ca fiecare să aibă putere absolută pe tronul propriului domeniu. (...) Apoi vor exista printre ei atâta divergenţă şi dezbinare, atât de multă îngâmfare şi mândrie, rivalitate pentru putere, lăudăroşenie cu propriile bogăţii, dispute cu privire la rang şi atât de multe certuri cu privire la suită, încât nu vor căuta răzbunare şi nu îşi vor aminti trecutul. Când te afli la celălalt capăt al lumii, fiecare îşi va ameninţa semenii cu teroarea ta, invocându-ţi puterea şi sprijinul.” Această declaraţie clară privind atitudinea unui domn persan nu i-ar fi plăcut lui Machiavelli. Impresionat pe bună dreptate de lunga supunere a Asiei faţă de succesorii lui Alexandru, el a explicat-o ca predarea unui regat de slujitori, nu de nobili. Spre deosebire de nobili, slujitorii nu pot fi întorşi împotriva stăpânilor, dar odată ce cad, cad pentru totdeauna, fără a găsi dragoste printre oameni. Darius stăpânise printre slujitori, şi înfrângerea lor i-a dat lui Alexandru un regat fără resurse pentru revoltă.

Dintre cei doi filosofi, acest Aristotel a arătat mai bine înţelegerea situaţiei dificile a lui Alexandru, dar şi lui îi lipsise voinţa iranienilor de a se răzvrăti. În timp ce Alexandru naviga pe Ind, observatorii din Asia ar fi fost de acord doar cu o singură probabilitate: imperiul său avea probabil să se destrame.

În timp ce se odihnea pentru scurtă vreme în Kirman, paisprezece din cele douăzeci şi trei de provincii ale imperiului dădeau semne de nelinişte şi revoltă. Problema nu era nouă, deoarece îl tulburase pe Alexandru încă din perioada Gaugamela, şi doar unul dintre numeroşii săi guvernatori, Antigonos cel chior de un ochi, avea să păstreze aceeaşi satrapie pe tot parcursul domniei sale. Cauzele locale au variat. În Bactria, unde localnicii fuseseră înăbuşiţi într-un război de doi ani, coloniştii greci năimiţi s-au răzvrătit. Ei crezuseră că Alexandru era mort, aleseseră un atenian rege cu experienţă şi cuceriseră Balhul în toamna anului 325. Apoi se certaseră, şi când Alexandru se întorcea, nu plecaseră din Alexandriile pe care le detestau. Şi mercenarii au purtat o parte din vină în India. De îndată ce Alexandru s-a întors spre casă, s-au revoltat şi l-au ucis

pe satrapul Filip. Vestea a ajuns la Alexandru doar în Kirman şi, imediat, acesta a ordonat împărţirea provinciei între un trac şi rajahul Ambhi. Gărzile le pedepsiseră pe căpetenii.

În Hindukuş a fost din nou ceva diferit. În primăvara anului 325, se aflase prin tatăl Roxanei că guvernatorul iranian al fiefului său se dovedea turbulent. Nu era prima dată când apăruseră probleme de independenţă în rândul acestor triburi de munte; bărbatul a fost demis şi tatăl Roxanei a preluat controlul asupra unei provincii atât de importante pentru drumurile către Balh şi India. Între timp, la sud de aceste drumuri, în valea Helmand, şansa instigase rebeliunea: satrapul macedonean murise bolnav şi, înainte să ajungă la Alexandru cererea de înlocuire, şefii iranieni încercaseră să preia puterea. Dar Alexandru îi cunoştea prea bine. Când îşi detaşase veteranii şi elefanţii din marşul din Makran, îi trimisese pe valea Helmand pentru a rezolva problema în drumul lor uşor spre casă. Aşa au şi făcut, iar vinovaţii iranieni au fost aduşi la Kirman, înlănţuiţi şi gata de execuţie.

Alţii au sosit curând să li se alăture. Un pretendent se aşezase printre mezi, „purtându-şi tiara în poziţie verticală şi oferindu-se să fie rege al mezilor şi al perşilor”, dar satrapul local, deşi iranian, avea motive să fie loial, aşa că l-a pus în lanţuri împreună cu asociaţii săi iranieni. Guvernatorul triburilor montane învecinate, tot iranian, refuzase în repetate rânduri să răspundă ordinelor şi fugise de o judecată definitivă cu trei ani înainte: abia acum a fost prins şi trimis la regele său, pentru a fi condamnat la o moarte cu întârziere. Chiar în Kirman, sălaşul triburilor care vânează capete, conducătorul a fost acuzat plauzibil de nesubordonare, deoarece Alexandru nu cucerise niciodată ţara, şi obiceiurile sale agresive au sprijinit suspiciunea. Când Nearhos s-a întors din palat la flotă, a descoperit că noul guvernator încă nu adusese pace în rândul triburilor, care cuceriseră fortăreţele locale şi se dovedeau în continuare la fel de supărătoare pe cât arăta şi reputaţia lor.

Înspre vest perspectiva era similară. Propria patrie a perşilor fusese confiscată de un pretendent aristocratic;

provincia Susa şi triburile învecinate erau controlate de doi iranieni suspecţi, care anterior fuseseră slujitori ai lui Darius şi care puteau considera tentantă absenţa lui Alexandru. În nord-vest, în podişurile Armeniei şi Cappadociei, guvernatorii lui Alexandru nu se stabiliseră niciodată, iar puterea le revenise iranienilor şi refugiaţilor lor; în Frigia de pe malul mării, tribalii fuseseră indisciplinaţi, ucigând probabil satrapul, în timp ce în Europa triburile tracice răsturnaseră multe lucruri pe care Filip şi Alexandru se străduiseră să le menţină prin colonii şi tribut pe ultimii douăzeci de ani. Fuseseră încurajaţi de un eşec ambiţios în numele lui Alexandru; în ultimul an, unul dintre generalii săi traversase cu o armată mare din Europa spre a lupta împotriva nomazilor din jurul Mării Negre, pe care Alexandru îi menţionase regelui din Horezm ca posibilă ţintă. Vremea şi rezistenţa nativă i-au distrus armata, un dezastru care încurajase o răscoală tracică despre care mulţi observatori credeau că îl va face pe Alexandru să se întoarcă să o răzbune. În cele nouă provincii mai paşnice, personaje familiare precum Ada, regina-mamă, şi Mazaeus muriseră, în timp ce experimentul cu guvernatori nativi din Egipt nu durase prea mult. Lupta pentru imperiu nu se putea spune că s-a încheiat cu Gaugamela.

Dovada puterii unui imperiu constă în capacitatea sa de supravieţuire. Pe hârtie, puterea lui Alexandru pare periculos de fragilă, asigurată doar de aproximativ 40 000 de soldaţi provinciali, două duzini de Alexandrii şi un înalt comandament care inclusese nouă dintre foştii satrapi ai lui Darius. Şi totuşi, nici unul dintre pretendenţii sau satrapii turbulenţi nu reuşise să organizeze o revoltă populară, cu excepţia grupurilor de triburi montane. Este o greşeală să le descriem revoltele drept naţionaliste, ca şi cum Asia ar fi Europa secolului al XIX-lea. Ţăranul iranian nu se simţea parte a unei naţiuni ale cărei graniţe merită definite: ştia doar că majoritatea produselor sale se îndreptau către stăpânii lui îndepărtaţi, aşa cum o fac încă trei sferturi din ele, iar identitatea acestor stăpâni îi era mai mult sau mai puţin indiferentă. Lupta, pe măsură ce Alexandru s-a întors pe neaşteptate, nu a fost între naţiuni sau clase, ci în cadrul înaltului comandament, unde s-a centrat pe iranieni de

vază. Trecuseră şase ani de la Gaugamela, şi nobilii lui Darius nu fuseseră atât de apatici pe cât a sugerat Machiavelli.

O astfel de criză de loialitate poate fi privită din două direcţii, din provinciile de unde a provenit sau din perspectiva lui Alexandru, care a suprimat-o. Este adevărat că Alexandru tocmai părăsise Makran şi trăia cu amintirea unui dezastru evident; la prima ei manifestare, stătea cam prost cu nervii, aşa că a arestat primul mesager al întoarcerii lui Nearhos, deoarece bărbatul părea să-i aducă veşti nejustificate despre succes. Dar mesagerul fusese eliberat când s-a dovedit că avusese dreptate şi săptămânile de sărbătoare contribuiseră mult la îmbunătăţirea moralului armatei; pentru noul Ahile, printr-o întorsătură a logicii eroului, evadarea din Makran putea începe să pară un triumf personal, o supravieţuire în care Semiramida eşuase şi o victorie în lupta împotriva celor mai sumbre forţe ale geografiei. „Sunt mai încântat de vestea întoarcerii tale decât de cucerirea întregii Asii”, şi-a amintit Nearhos că spusese Alexandru, şi astfel Asia a fost restrânsă pentru a include nu mai mult decât marşul armatei. În zilele noastre, o astfel de autoapărare pare slabă şi neplăcută; cu toate acestea, este contrar tuturor dovezilor să pui arestările care au urmat doar pe seama presupusei nesiguranţe a lui Alexandru sau a unei noi şi capricioase stări de suspiciune. Arestările nu erau ceva nou faţă de ce se întâmplase cu supravieţuitorul lui Parmenion, cu pajii sau cu uciderea lui Filip, ca să nu mai vorbim de orice alt rege macedonean, dar nici unul dintre curteni, aghiotanţi sau sfetnici nu se ştie să-şi fi pierdut slujba sau viaţa în anul următor. Dacă Makran ar fi trebuit să fie pus pe seama unui ţap ispăşitor, tocmai printre aceşti asistenţi ar fi trebuit să se efectueze mai întâi o epurare. Arestările nu au afectat curtea, iar toţi aceştia s-au alăturat înaltului comandament de la periferie, iar succesiunea lor trebuie interpretată din provincii. În fiecare caz, au fost depuse acuzaţii împotriva victimelor şi, deşi astfel de acuzaţii nu trebuie să fie adevărate, există adesea un fundal independent care să le facă pe deplin credibile. Revolta iraniană şi turbulenţele din satrapii au fost contracarate de

gesturi către propriile simpatii ale celor din provincii, dat fiind că, pentru a ţine piept unei revolte iraniene, alianţa dintre satrapi şi supuşi era un risc pe care Alexandru nu şi-l putea permite.

Pe măsură ce rebelii iranieni au ajuns să fie condamnaţi la Kirman, lipsa de probabilitate a unei astfel de alianţe a devenit evidentă. Printre guvernatorii care veneau aducând hrana şi bagajele cerute, au apărut generalii traci şi macedoneni din Hamadan, care nu-şi văzuseră regele în ultimii şase ani. Ultimele lor înţelegeri cunoscute se referiseră la uciderea lui Parmenion, atunci când scăpaseră de bătrânul general pentru a da ascultare scrisorii lui Alexandru: patru dintre ei rămăseseră de atunci în Media, în punctul central al comunicaţiilor imperiului către Iranul superior, unde trebuie să fi primit ordine regulate pentru expedierea de oameni şi de echipamente. Şase mii de soldaţi i-au însoţit din garnizoana lor, dar s-au ridicat rapid plângeri cu privire la comportamentul lor. Acuzatori nativi au insistat că generalii îngăduiseră jefuirea proprietăţilor templului, o infracţiune deosebit de gravă în ochii opiniei locale; în mod evident, erau vinovaţi, pentru că, atunci când o invazie greacă a intrat în Hamadan o sută de ani mai târziu, au observat cum plăcile de argint de pe acoperiş şi pietrele preţioase fuseseră scoase din templu de oamenii lui Alexandru, un sacrilegiu care nu are cum să aparţină incursiunilor benigne ale lui Alexandru. Probabil că de vină au fost generalii săi, acuzaţi, de asemenea, de violul unor femei nobile, o fărădelege pe care, din câte se spune în felurite istorii, Alexandru a condamnat-o întotdeauna. Ofiţerul lor superior, fratele aceluiaşi Coenos care vorbise la râul Beas, „îi întrecuse pe toţi în patimile sale smintite, ajungând chiar să pângărească o fecioară de neam aristocratic şi să o facă apoi concubina sclavului său”. Aceste izbucniri de violenţă au fost grave, dar nu surprinzătoare: doi dintre generali erau comandanţi ai tracilor, cărora asemenea excese nu li se păruseră niciodată dezgustătoare. Când s-au aflat aceste incriminări dure, 600 de soldaţi au fost ucişi, represalii care cu greu ar fi putut fi duse la bun sfârşit în prezenţa a 5 000 dintre camarazii lor, scutiţi de privelişte, doar dacă nu cumva

existau motive şi o distincţie care să le justifice. Într-un spirit similar de anchetă şi de justiţie, cei patru comandanţi au fost arestaţi şi doi dintre ei executaţi la ordinele lui Alexandru. Plângerile împotriva celui de-al treilea nu păreau convingătoare şi acesta a fost reţinut, deşi nimeni nu arătase nici cel mai mic regret pentru moartea camarazilor săi criminali. Îi înfuriaseră pe nativi şi dăduseră frâu liber ambiţiilor lor la răspântia de drumuri ale imperiului. În ambele privinţe, era mai bine că fuseseră înlăturaţi, iar marea majoritate a trupelor le-a acceptat moartea.

Nelegiuirile celor patru generali şi ale celor 600 de soldaţi aveau să încurajeze curând un ordin mai îndrăzneţ: la fel ca ultimul rege de succes al Persiei, el „avea să le ordone satrapilor să desfiinţeze armatele de mercenari”. Acest ordin menţionat în treacăt este obscur şi are nevoie de precizări. Coloniştii din oraşele Alexandria urmau să fie scutiţi pentru că erau cetăţeni, nu mercenari, şi se ştie că au rămas aici până la moartea lui Alexandru. Nu este clar dacă armatele permanente ale provinciilor erau încă mercenare sau dacă acum îl serveau pe Alexandru ca parte a armatei sale centrale. Nici ordinul nu este clar datat cu referire la următoarele şase luni. Ştirile despre mercenarii care se răsculau în India, revolta greacă din Bactria şi epurarea criminalilor din Hamadan probabil i-au sădit deja ideea în mintea lui Alexandru; economia şi nevoia de a-şi reface propria armată regală au fost, de asemenea, motive pentru centralizarea trupelor. Ideea a fost criticată ca prost concepută, dar ştia probabil că nu avea rost să emită un ordin de la distanţă, cu excepţia cazului în care se aştepta ca acesta să fie respectat; 10 000 de mercenari, cel mult, au ajuns să rătăcească în sălbăticie ca urmare a ordinului, mulţi dintre ei nativi, nu greci. Ei jefuiau pentru a supravieţui, dar efectele s-au resimţit mai ales în Asia Mică, unde bande mai mari de vagabonzi erau bine cunoscute. Era mai important ca nici un satrap să nu refuze ordinul, odată emis: nu era nevoie decât de încă o tulburare ca Alexandru să profite de şansă şi să îl emită. Cu gândul la mercenari, Alexandru a plecat din Kirman, l-a trimis pe Nearhos înapoi la flotă şi a pornit spre vest pe drumul îndelung folosit din Fars către marile palate persane din

inima imperiului său. Trecuseră aproape şapte ani de când le vizitase ultima oară şi nu putea decât să se întrebe ce va găsi; intra în a doua etapă, cea mai delicată, a revenirii sale.

Marşul de la Kirman spre provincia Persia nu a fost greu şi, la începutul primăverii anului 324, Alexandru se afla la Pasargadae, la doar optzeci de kilometri de Persepolis. Măcar de această dată îi putem urma exact paşii, întrucât la Pasargadae avea să stea în pragul mormântului lui Cirus, o clădire pe care ofiţerii săi o vizitaseră cu şase ani în urmă şi care se păstrează încă pe platforma sa de piatră, la fel cum a văzut-o atunci. La intrarea îngustă cu fronton, a găsit semne inconfundabile de vandalism. După prima lor vizită, ofiţerii vorbiseră despre un sarcofag de aur, cu un pat lângă el şi o cuvertură, covoare şi draperii din purpură. Mantia regelui, pantalonii, tunicile vopsite în albastru, colierele, iataganele şi cerceii incrustaţi cu nestemate erau toate întinse pe pat şi pe masă; acum dispăruseră. Sarcofagul era spart, iar scheletul lui Cirus fusese împrăştiat pe podea.

Întrucât Alexandru se proclamase de mult timp moştenitorul lui Cirus, a fost profund tulburat de această lipsă de respect. El i-a torturat pe magi, care în mod tradiţional păzeau mormântul în schimbul unei oi şi al unui cal ca sacrificiu lunar, dar nu au numit vinovaţi şi cercetarea a fost abandonată. Istoricul Aristobulos a primit ordin să se ocupe de reparaţii, să înlocuiască veşmintele regale şi să blocheze uşa cu lut şi piatră, sigilând-o cu pecetea regelui, iar în cuprinsul lucrării sale a descris clădirea suficient de precis ca exploratorii să o recunoască două mii de ani mai târziu, şi chiar a parafrazat epitaful regelui Cirus în greacă. Şi a înţeles cauzele probabile ale jafului: „În mod limpede nu a fost lucrarea satrapului – a scris el –, ci a bandiţilor, întrucât au lăsat în urmă tot ce nu puteau duce cu uşurinţă. A fost încă un exemplu al turbulenţelor din timpul absenţei lui Alexandru în Bactria şi India”. Un macedonean a fost în cele din urmă ucis pentru fărădelege, poate pe bună dreptate.

Dar ceasul satrapului avea să sune curând. Din cea mai nobilă familie iraniană, el preluase comanda Persiei când propriul candidat al lui Alexandru murise; acţiunea lui a fost

arbitrară, aşa că a venit în întâmpinarea armatei cu daruri uriaşe de aur, monede, cai, mobilier şi veselă cu pietre preţioase pentru a-şi scuza autopromovarea. A fost primit aşa cum spera şi, pornind de pe dealurile de lângă Pasargadae, a mers cu regele la Persepolis, unde ar fi putut supravieţui, dacă nativii şi clădirile nu ar fi servit drept dovezi împotriva lui. S-a descoperit că „a jefuit altarele şi mormintele regale”, care dominau terasa din Persepolis, şi că „a ucis mulţi perşi pe nedrept”. Fusese, de asemenea, un uzurpator într-una dintre provinciile periculoase naţionaliste din Asia, iar acuzaţiile erau suficiente pentru a-l vedea spânzurat, cu Bagoas acţionând ca interpret şi poate ca acuzator. El a fost înlocuit de Peucestas, ofiţerul care ajutase la salvarea vieţii lui Alexandru la Multan, şi de atunci fusese numit gardă personală în semn de recunoaştere. Alegerea a fost plină de tact într-o provincie în care tradiţiile perşilor erau mai puternice, pentru că, după această numire, Peucestas a început să poarte veşminte orientale şi să înveţe limba persană, spre satisfacţia nativilor. Într-o dispoziţie continuă de reconciliere, Alexandru a împărţit cadourile tradiţionale de bani femeilor din Persia când a trecut prin provincia lor, un obicei care amintea istoria regelui Cirus, dar care fusese neglijat de regii perşi recenţi. El şi-a exprimat, de asemenea, regretul pentru incendierea palatului regal din Persepolis; era prea târziu pentru a anula efectele unei femei şi ale unui banchet, dar, aşa cum sugerează respectul său pentru memoria lui Cirus, mitul său nu mai era acelaşi ca în acele zile ale invaziei. Când satrapii erau suspecţi, era de folos, ca şi în cazul generalilor din Hamadan, să flatezi simţul de proprietate al supuşilor. Un rege persan aflat la domnie fusese rareori văzut în Persia ultimilor treizeci de ani.

În timp ce Nearhos aducea flota la extremitatea îndepărtată a Golfului Persic, Alexandru i-a pregătit provizii şi a părăsit Persepolisul pentru a mărşălui spre vest şi a-l întâlni la Susa. Sosind la sfârşitul lunii martie, a avut din nou necazuri cu satrapii iranieni. El a fost întâmpinat de guvernatorul local şi de fiul său, care îl slujiseră pe Darius la Gaugamela şi îşi cumpăraseră după aceea de la Alexandru

repunerea în drepturi. Pe fiu l-a dat morţii, după unii străpuns cu propria sarissă, şi pe tată l-a închis, cu acuzaţia că adusese mită în bani, nu provizii pentru armată, o greşeală serioasă în orice moment, dar niciodată mai mult decât după Makran, când fuseseră date ordine ca toate posturile de aprovizionare de pe drumurile principale să fie asigurate cu provizii de către guvernatori pentru trecerea armatei. Toate acestea, împreună cu suspiciunea de nesupunere, au dus la execuţia bărbatului şi, în acelaşi timp, ultimul dintre cei patru generali din Media a fost găsit vinovat, poate pe bună dreptate, de jefuirea comorilor sacre ale Susei, fiind trimis la o moarte tardivă.

Odată cu execuţiile de la Susa, scurta epurare a luat sfârşit; nu era nimic nou în legătură cu asta. Mai mulţi ofiţeri fuseseră trimişi la moarte, bănuiţi de complot, în cei trei ani anteriori invaziei Indiei decât au fost executaţi în anii de după Makran. După ieşirea din deşert, Alexandru îndepărtase patru guvernatori iranieni şi patru pretendenţi iranieni, împreună cu asociaţii lor; în sfârşit prinsese din urmă un nelegiuit iranian condamnat de multă vreme şi s-a descotorosit de patru răufăcători cunoscuţi din Hamadan. Modelul fusese important. Chiar înainte de a invada India, Alexandru se distanţase de folosirea satrapilor iranieni ai lui Darius, pe care la început fusese încântat să-i primească şi să-i repună în drepturi. Dar până în vara anului 326, şase fuseseră judecaţi şi găsiţi vinovaţi, în timp ce alţi doi nu îşi stabiliseră niciodată domnia în satrapii; după reluarea execuţiilor, doar patru, cu excepţia rajahilor indieni, au continuat să ocupe funcţii înalte în provincie. Dintre aceştia, unul era socrul Roxanei; un altul era Artabazos, tatăl lui Barsine, care era bătrân şi se limita la comanda unui fort din Sogdiana; al treilea conducea nordul sălbatic al Mediei ca un ducat independent şi s-a dovedit atât de memorabil încât numele său, Atropates, avea să treacă în noua denumire a provinciei Azerbaidjan; al patrulea, Phrataphernes, a fost excepţia vădită, singurul satrap care îl slujise pe Darius, dar şi-a păstrat încă satrapia Parţiei lângă Marea Caspică, suficient de loial pentru a trimite mâncare gătită şi pe cei doi fii ai săi cu cămile în Carmania, ca răspuns la solicitările lui Alexandru din Makran. În alte

părţi, europenii luaseră locul unor iranieni suspecţi, al căror trecut cu Darius nu putea fi de încredere în perioada absenţei lui Alexandru. Un trac domnea peste indieni; un cipriot conducea cu mare succes triburile îndârjite din provincia natală a arienilor; Peucestas macedoneanul i-a mulţumit pe perşi adoptându-le veşmântul, obiceiurile şi limba. În acest timp, se spune că Alexandru începuse să creadă mai repede acuzaţii şi i-a pedepsit aspru „chiar şi pe cei mai mărunţi răufăcători, deoarece el a crezut că, în aceeaşi stare de spirit, vor continua să comită fărădelegi şi mai grave”. Date fiind circumstanţele, acest lucru a fost prudent şi poate fi adevărat, deşi în cei patru ani care au urmat după Gaugamela, o mulţime de curteni fuseseră omorâţi doar pe baza unor simple suspiciuni. Douăsprezece arestări rapide au fost de ajuns pentru a readuce imperiul la un calm care avea să dureze nu numai pe parcursul scurtei vieţi rămase a lui Alexandru, ci şi în cei patruzeci de ani egoişti de lupte occidentale în rândul succesorilor săi macedoneni. Potentaţii locali îşi avuseseră zilele de glorie, apoi imperiul s-a comportat ca şi cum ar fi fost smuls din mâinile unor slujitori. În jumătatea de est a Asiei, nou numiţii au rămas în mare parte la putere în următorii opt ani şi au fost lăudaţi ca bărbaţi care guvernează cu cinste. Epurarea estică, pe scurt, se dovedise un succes; abia peste şaptezeci de ani sau mai mult stăpânirea macedoneană din Asia avea să fie zdruncinată din nou în atât de multe provincii, şi atunci şi modelul, şi provinciile în cauză au fost remarcabil de similare.

Dar în primăvara anului 324 soarta vestului era încă în echilibru. De la Kirman, veştile despre întoarcerea regelui se răspândiseră iute spre coastă, şi la Babilon pot fi detectate încă în trecerea sa rapidă: comandantul garnizoanei din oraş venise să-l întâlnească pe Alexandru lângă Susa, dar „văzând că îşi pedepseşte aspru satrapii, a trimis o scrisoare în Babilon fratelui său, care se întâmpla să fie profet. Se temea pentru propria lui siguranţă, dar mai ales de rege şi de Hephaestion”. Profetul, după ce a cerut detalii, s-a întors la ale sale şi a pregătit un răspuns important. Între timp, vestea trecuse dincolo de el şi, la începutul verii, ajunsese la fortăreţele Ciliciei şi la marginea

Mării Egee. Harpalos, un trezorier al imperiului, a auzit-o cu consternare şi s-a retras în camerele private ale castelului din Tars pentru a-şi lua în considerare propria poziţie. Avea antecedente de vinovăţie şi ştia, ca ofiţer în Hamadan când fusese ucis Parmenion, cum era tratată o suspiciune în perioade de criză.

Dintre ofiţerii macedoneni ai lui Alexandru, renumiţi pentru lupte, băutură şi cizme cu ghinturi de argint, nici unul nu este mai agreabil decât Harpalos trezorierul. Lui Alexandru îi plăcuse dintotdeauna; crescuseră împreună, dar, întrucât Harpalos era şchiop, nu putea fi folosit în serviciul activ. Cu toate acestea, el însoţise armata şi, cu puţin timp înainte de Issos, călătorise din Asia în Grecia într-o misiune misterioasă, probabil ca spion regal. După Issos, se alăturase trupelor şi, într-o perioadă în care Alexandru bătea primele sale monede în Asia, devenise unul dintre trezorierii armatei. Responsabilităţile sale crescuseră odată cu prada într-o măsură atât de mare încât trei ani mai târziu a putut fi lăsat în Hamadan pentru a centraliza lingourile Imperiului Persan. În timp ce Alexandru se luptase în India, Harpalos îşi văzuse în continuare de viaţa lui liniştită în spatele liniilor. El avea să trimită cărţi spre est pentru lecturile de plăcere ale regelui său; a organizat trupele angajate şi a supravegheat expedierea de noi armuri în Punjab. O mare parte din timp şi-a petrecut-o în căldura Babilonului, unde a îmbunătăţit palatul perşilor prin adăugarea unui portic grecesc tencuit în curtea sa interioară. Într-un ţinut ciudat, găsise şi consolare în grădinărit. La cererea lui Alexandru, plante greceşti urmau să fie naturalizate pe terasele Grădinilor Suspendate din Babilon; Harpalos le-a văzut sădite, deşi solul fierbinte nisipos nu a fost pe placul speciilor de iederă care au refuzat să se prindă.

Un om bogat, dar singur în grădina sa, simţise nevoia unei companii de sex feminin şi, la fel ca Ptolemeu, gusturile sale înclinaseră spre curtezanele din Atena. Prin prietenii din oraş, a auzit de experimentata Pythionice; i-a trimis o invitaţie şi, la fel ca Thais, ea a părăsit Pireul pentru a-şi căuta norocul în est. Harpalos nu a precupeţit nimic ca să o impresioneze, ba chiar a trimis peşti rari în Babilon din

îndepărtata Mare Roşie; şi vreme de doi–trei ani au trăit, trezorier şi sclavă, în grădinile suspendate până când, în ciuda legăturilor sale cu femei autohtone, Harpalos şi-a dat seama că se îndrăgostise. Pythionice i-a purtat în pântece o fiică, dar într-un moment în care s-a spus că Alexandru naviga pe Ind, ea murise şi lăsase în seama iubitului să îi cinstească memoria. Harpalos nu era genul care să o dezamăgească şi, pe parcurs, a ajuns să fie implicat într-un scandal.

Era inevitabil ca Alexandru să aibă prieteni în oraşele greceşti ale imperiului şi ca aceşti prieteni, adesea întorşi cu bine acasă datorită lui, să îşi dezlege limbile. Pe insula Chios din Marea Egee trăia Teopomp pamfletarul, un om bogat care călătorise prin Grecia în numele istoriei, doar pentru a scrie calomnii provocatoare despre majoritatea faptelor pe care le văzuse sau le auzise. Cu douăzeci de ani înainte, el petrecuse ceva timp la curtea lui Filip şi nu trecuse sub tăcere nici un abuz în descrierea regelui şi a curtenilor săi; dar vremurile s-au schimbat curând, iar Filip devenise stăpânul Greciei şi Alexandru, stăpânul Asiei şi al Mării Egee; Teopomp s-a pomenit îndatorat tocmai faţă de cei care făcuseră obiectul injuriilor sale. Aşa că a scris câte un panegiric pentru fiecare dintre ei şi, când Alexandru s-a întors din India, i-a trimis o scrisoare stilizată în care discuta respectuos anumite subiecte din vest. Printre acestea se număra şi comportamentul lui Harpalos: Pythionice „era sclavă şi prostituată de trei ori, dar acum că murise, el a construit pentru ea două monumente la un preţ de peste 200 de talanţi. Unul se află în Babilon, celălalt în Atena”, la marginea Căii Sacre din oraş către Eleusis, încadrat de o perspectivă îndepărtată a Acropolei; era mult mai mare decât oricare altul, spuneau oamenii, astfel încât un străin neştiutor ar fi putut presupune că îl onorează pe Pericle sau pe un erou similar din trecut. Sicriul ei fusese însoţit până la mormânt de un uriaş cor de muzicieni vestiţi şi, ca nu cumva să fie uitată, „acest bărbat, care s-a prefăcut a fi prietenul tău, i-a dedicat un templu şi o incintă sacră Afroditei Pythionice, zeiţa iubirii, dispreţuind nu doar răzbunarea zeilor, dar luând în derâdere şi onorurile asemănătoare închinate ţie”. Ba chiar Harpalos îşi

imortalizase amanta ca zeiţă într-o perioadă în care alţii aduceau onoruri divine regelui său. El a lansat şi o modă, deoarece amantele regale ale viitorului vor fi numite frecvent Afrodita şi venerate în stil asemănător.

Chiar şi o zeiţă trebuia înlocuită. Apelând încă o dată la bordelurile ateniene, Harpalos o ademenise pe cunoscuta prostituată Glycera spre est şi părăsise Babilonul pentru a o întâlni pe coasta asiatică; se reîntâlniseră la Tars, unde „Glycera a fost numită regină şi i s-a acordat *proskynesis* de la popor; era interzis să îi aduci onoruri lui Harpalos fără a-i aduce şi ei. Într-un oraş din apropiere, el a ridicat un monument de bronz pentru ea în loc de Alexandru”. Romantismul l-a ţinut departe de tezaurul Babilonului, dar, din moment ce Tars era un important centru monetar şi în apropiere se afla un mare depozit local, el putea încă să mai dea impresia că îndeplineşte îndatoriri monetare. Dovada iresponsabilităţii sale poate fi încă văzută într-o serie rară de monede de argint, emise la Tars, care nu poartă nici unul dintre chipurile lui Alexandru, dar revin la vechile modele persane din zilele în care satrapii erau independenţi; când guvernatorii lui Alexandru pierduseră dreptul de a emite propriile monede de argint, o asemenea sfidare a însemnat o revoltă deschisă. Cu cât se distra mai mult cu ţiitoarea lui, cu atât regele venea mai aproape de casă. El nu avea să susţină „nici un rege şi nici o regină” în Tars.

Nu este important dacă Alexandru a primit sau nu scrisoarea lui Teopomp la întoarcerea la palatele sale persane. Probabil că a sosit mai târziu, dar chiar şi fără ea, Harpalos ştia că astfel de acuzaţii ar putea fi aduse împotriva lui. Când veştile despre epurarea din est şi despre lipsa de compromisuri a regelui au ajuns la Tars, avea toate motivele să se alarmeze: şi el fusese odinioară la Hamadan, unde patru generali şi şase sute de soldaţi fuseseră executaţi pentru conduită necorespunzătoare. Avea doi fraţi, dar unul nu mai era la curte să pledeze pentru el, deoarece fusese lăsat ca satrap pe viaţă în vestul Indiei; celălalt, conducătorul arcaşilor, era fie mort, fie ocupat la graniţele Makranului. Cel mai rău dintre toate, regele se apropia de Babilon, unde lipsa lui, ca să nu mai

vorbim despre monumentul său pentru Pythionice erau o dovadă suficientă a nelegiuirii sale. Prin amantele sale avea legături sus-puse la Atena şi donase o cantitate simbolică de cereale pentru a ajuta oraşul în perioada de foamete; în schimb, fusese făcut cetăţean de onoare şi nu a fost surprinzător când a decis să-şi ia fiica, bani şi soldaţi cât a putut şi să se îndrepte pe mare spre Atena la începutul verii.

Când vestea a ajuns la Alexandru, probabil în luna mai lângă Susa, l-a luat prin surprindere. Harpalos, după spusele a doi soli, fugise cu 6 000 de soldaţi mercenari şi tot atâţia talanţi, şi se îndrepta spre Atena, probabil cu intenţia de a mitui cetăţenii pentru a-l apăra. Lui Alexandru nu i-a venit să creadă şi a pus solii în lanţuri. Dar confirmarea le-a adus eliberarea şi această ultimă ameninţare din partea mercenarilor l-a făcut în cele din urmă să ordone lăsarea la vatră a trupelor mercenare ale celorlalţi satrapi ai săi. Harpalos nu putea fi tratat atât de uşor. Cunoştea prea mulţi ofiţeri macedoneni şi avea destui bani, spre deosebire de Agis sau de amiralii perşi; ordine pentru arestarea sa au fost trimise în grabă la Atena atât din partea reginei regente Olimpia din Macedonia, cât şi a guvernatorului superior de pe coasta Asiei. Prin urmare, Atena avea motive să ezite, iar Alexandru avea acum motivele sale pentru un interes mai strâns pentru treburile Greciei.

Împreună cu veştile despre fuga lui Harpalos, el a primit întâmplător o scrisoare europeană, nu de la indignatul Teopomp, ci de la consiliul oraşelor greceşti aliate. În lipsa lui, politica greacă era prea obscură pentru a fi urmărită în detaliu, dar conducerea macedoneană nu făcuse decât să agraveze tendinţele mai generale din ultimele două sute de ani. De la cucerirea Greciei de către Filip, existaseră lovituri de stat şi contralovituri într-un context de şapte ani de secetă şi foamete; exilurile şi incriminarea personală nu fuseseră oprite de consiliul aliat al lui Filip, cu atât mai puţin în faţa revoltelor de la Teba şi Sparta, pentru că macedonenilor le convenea să-şi vadă duşmanii expulzaţi. Trei ani de nemulţumire spartană în sudul Greciei şi bătăliile ce au urmat în anul cu Gaugamela expuseseră

câţiva aliaţi spartani la represalii din partea generalilor lui Antipater, care îşi intensificaseră firesc strânsoarea prin înlăturarea de la putere a foştilor rebeli şi prin introducerea juntelor în care credeau că pot avea încredere. Neliniştea, noile guverne şi un război major însemnaseră, ca întotdeauna, că părţile învinse s-au trezit în exil; nu se puteau aştepta la nici un ajutor din partea generalilor lui Antipater, care îi ajutaseră să-i alunge şi, în ciuda clauzelor „păcii comune între aliaţi”, delegaţii consiliului grec al lui Filip nu au putut sau nu au vrut să intervină. Peste 20 000 de greci au călătorit sub cerul liber pe continent, ca atât de des în ultimii cincizeci de ani, şi într-o perioadă de foamete severă, mizeria lor, deşi nu era o forţă pentru revoluţie, putea deveni o ameninţare. Scrisoarea consiliului a subliniat probabil pericolul şi, ca răspuns, Alexandru a intervenit cu cea mai neînţeleasă măsură a domniei sale: a trimis o proclamaţie prin care, printre multe altele, a poruncit ca exilaţii din oraşele sale greceşti aliate să fie aduşi acasă.

Acest ordin brusc a provocat o agitaţie care poate fi încă resimţită în discursurile oratorilor greci; fiecare oraş a fost afectat diferit şi este tentant să considerăm cele mai agere comentarii ca sumă a receptării sale. Decretul Exilaţilor a fost astfel considerat ca afrontul final al unui despot sau ca efortul unui tiran speriat de a restabili un echilibru pe care el însuşi îl răsturnase. De fapt, problema era locală şi decretul se încadra în limitele legale; în cea mai mare parte, a fost bine-venit. Nu a emis un ordin direct către fiecare oraş, ci o proclamaţie generală care a permis guvernelor să îl îndeplinească conform legilor locale. În practică, distincţia dintre ordin şi proclamaţie a fost academică, deoarece cuvântul regelui a fost susţinut de sarissa. Dar teoria fusese agreată de aliaţii greci când au jurat să asculte de macedoneni, iar succesorii lui Alexandru urmau să o reînvie când doreau să facă pe plac opiniei liberale greceşti. Teoretic, un oraş era liber să refuze anunţul, la fel cum altele se supuneau „propriilor decizii şi legi”. Din punct de vedere tehnic, dreptul lor la autoguvernare nu fusese încălcat de o proclamaţie al cărei conţinut era acoperit de puterile lui Alexandru ca lider al

grecilor. Consiliul aliat avea datoria de a împiedica „decesele ilegale sau exilurile în oraşele membre”, dar acest ideal cu greu era practicabil în faţa rebeliunii Spartei şi a măsurilor de securitate ale unui mareşal macedonean şi a generalilor despre care se ştia că sunt în favoarea juntelor. I-a revenit lui Alexandru, ca lider aliat, să intervină şi să susţină prevederile acordului său, la fel cum, după războiul persan din Marea Egee, el intervenise în insulele membre cuprinse de tulburări. Fermitatea intervenţiei sale nu se reflectă asupra unei noi tiranii a metodei, ci asupra puterilor constituţiei adoptate prin jurământ a alianţei sale greceşti; acestea, cu siguranţă, erau extreme, dar cu paisprezece ani înainte constituţia lor nu fusese opera lui Alexandru, ci a tatălui său, Filip.

Decretul a fost limitat la oraşe aliate şi la exilaţi alungaţi în timpul scurtei vieţi a păcii greceşti: o solicitare conexă de dezintegrare a ligilor greceşti locale, deşi cea mai avantajoasă pentru Alexandru, nu concorda mai puţin cu promisiunea de independenţă locală a alianţei, un slogan pe care Filip îl folosise împotriva ligilor şi imperiilor Greciei.

În majoritatea oraşelor, decretul a fost bine-venit, dar legalitatea, ca de obicei, îşi avea ciudăţeniile sale. Alexandru nu dorea să-i readucă pe tebani în oraşul pe care îl ruinase şi, întrucât consiliul aliat îi ratificase oricum distrugerea, nu a simţit nici un fel de scrupule cu privire la anunţarea exceptărilor de la o soartă asemănătoare. Scopul său însă a fost mai profund decât aceste subtilităţi convenabile. Multe dintre familiile pe care le repunea acum în drepturi îi fuseseră duşmani, dar îşi modificau mai ales opiniile în schimbul celei mai eficiente oportunităţi pe care un politician putea să o promită: cazul lui Teopomp, mai întâi calomniator, apoi panegirist, era o dovadă suficientă. Alexandru putea susţine, corect, că nu fusese de vină pentru alungarea exilaţilor, deoarece oraşele lor o provocaseră în mare parte prin propriile decrete. În acelaşi timp, putea să-şi asume meritul pentru întoarcerea lor cu ajutorul lui Antipater, căruia îi scrisese instrucţiuni suplimentare. S-a revenit asupra exilurilor suficient de des în istoria Greciei, dar niciodată un om nu fusese destul de puternic încât să îşi repună în drepturi duşmanii din trecut

şi să ştie că va avea de câştigat din aceasta; un gest atât de radical avea să câştige cu siguranţă bunăvoinţa oamenilor, mai ales în oraşele mai slabe. Punerea sa rapidă în aplicare a fost complicată şi ascultarea uneori dureroasă, dar nimeni nu l-a putut acuza pe Alexandru că şi-a încălcat jurământul ca lider aliat; a ales astfel un fiu adoptiv al tutorelui său Aristotel pentru a duce proclamaţia în Grecia şi a o citi exilaţilor adunaţi la Jocurile Olimpice de la începutul lunii august. Şase ani ca rege al Asiei nu-l făcuseră pe liderul grecilor şi pe jefuitorul Tebei mai despot pentru aliaţii săi decât înainte.

Acest decret masiv nu a fost legat de lăsarea la vatră a mercenarilor satrapilor; mulţi dintre ei nu erau greci, foarte puţini erau exilaţi şi nici unul care a fugit de bunăvoie nu a încercat vreodată să se întoarcă acasă din cauza forţei coercitive a acestuia. Avea mai degrabă legătură cu veştile despre Harpalos. Aproximativ 20 000 de greci rătăcitori, mulţi exilaţi de agenţii lui Antipater, au fost într-adevăr trimişi acasă, numai bine înainte ca Harpalos să-i poată mitui; iar decretul avea să sperie Atena, destinaţia lui. Timp de patruzeci şi unu de ani, atenienii se bucuraseră de pământuri şi de case pe Samos, ai căror proprietari fuseseră exilaţi de pe insulă. Acum, Alexandru vorbea deschis despre intenţia de „a reda Samosul samienilor” şi numai diplomaţia îl putea ţine pe loc. Exilaţii părăsiseră insula înainte de domnia lui Filip, astfel încât atenienii puteau susţine un caz special, deşi orice sprijin pentru Harpalos l-ar fi putut distruge. Puteau, desigur, să încerce să lupte pentru insulă, dar cea mai mare parte a Greciei a salutat noul decret, iar Alexandru a argumentat că Atena nu putea risca sau nu îşi permitea un război de una singură. Evenimentele aveau să demonstreze că se gândise îndelung la riscuri. Aşa că, în timp ce se apropia de palatul Susa la începutul verii, s-a simţit suficient de sigur pentru a lua în considerare armonia propriei clase conducătoare şi, după confuzia iniţială, a pus în aplicare un plan creativ. Înainte de a-şi dezvălui planurile, India, pentru ultima dată în viaţa lui, a atras atenţia asupra ei.

Calanos, gimnosofistul hindus, urmase armata încă din Punjab. Nu se simţise niciodată bolnav până atunci, dar

climatul persan îl slăbise şi, la vârsta de şaptezeci şi trei de ani, i-a spus lui Alexandru că preferă să moară decât să fie invalid. Alexandru s-a certat cu el, dar fachirul a insistat asupra ridicării unui rug funerar, o sarcină care i-a fost încredinţată lui Ptolemeu. În fruntea unei lungi procesiuni, Calanos a fost purtat într-o lectică până pe patul de moarte, „împodobit cu ghirlande indiene şi cântând imnuri în limba indiană”. Cupe de aur şi pături au fost întinse pe rug pentru a-l întâmpina, dar el le-a dăruit adepţilor săi, apoi s-a urcat pe rug şi s-a întins în faţa armatei. Lui Alexandru „nu i-a plăcut să vadă că toate acestea i se întâmplau unui prieten”, iar restul privitorilor „au fost uimiţi că nu s-a clintit deloc în flăcări”. Goarnele au sunat când rugul a început să se aprindă; armata şi-a înălţat strigătul de război şi elefanţii au trâmbiţat ascuţit ca pentru bătălie. „Trupurile le poţi muta dintr-un loc în altul”, se spune că i-ar fi scris Calanos lui Alexandru, „dar sufletele nu le poţi sili, aşa cum nu poţi sili cărămizile şi pietrele să vorbească.”

Continuarea a fost uitată convenabil: în onoarea lui Calanos, Alexandru a organizat jocuri şi un festival muzical, dar şi o „întrecere de băutură cu vin neamestecat”, a spus maestrul său de ceremonii,

> pentru că indienilor le plăcea atât de mult. Premiile în bani au fost uriaşe, dar dintre băutori treizeci şi cinci au murit imediat, cuprinşi de un frison, în timp ce alţi şase au zăcut o vreme în corturile lor. Câştigătorul a dovedit trei galoane [13,5 litri], dar şi el a murit după patru zile.

Acest dezmăţ monstruos, susţinut cu dragă inimă de băutori, este o amintire valoroasă a vieţii din anturajul lui Alexandru, aproape prefigurând tragediile din anul următor.

Un festival nefericit nu l-a oprit pe Alexandru să pună la cale o continuare şi mai măreaţă. După suferinţele din deşert, distracţiile vieţii de la curte fuseseră intensificate în mod corect şi potrivit; la intrarea în Susa, s-a auzit că vor avea loc nunţi de vară. În absenţa unor nobile macedonene, ofiţerii nu se mai bucuraseră de un asemenea prilej de a avea o familie în ultimii zece ani, şi detaliile despre mirese trebuie să fi fost aşteptate cu nerăbdare. Când a fost făcut

anunţul, a existat un motiv de uimire: mirii erau însuşi Alexandru şi însoţitorii macedoneni de la curte, iar miresele erau doamne iraniene de familie bună.

Dintre numeroasele festivaluri ale lui Alexandru, acesta a fost de departe cel mai remarcabil. Cel care în sfârşit îndepărtase majoritatea bărbaţilor iranieni din guvernul său urma să căsătorească femeile iraniene cu mai mult de nouăzeci dintre ofiţerii săi; fastul se potrivea cu decorul palatului din Susa:

> Nouăzeci şi două de apartamente matrimoniale [a scris maestrul său de ceremonii] au fost pregătite în acelaşi loc; a fost clădit un coridor cu o sută de dormitoare şi în fiecare dintre ele patul era decorat cu podoabe de nuntă, la preţul a jumătate de talant de argint: patul lui Alexandru avea picioare de aur. Toţi prietenii săi apropiaţi au fost invitaţi la recepţie şi au stat în faţa lui şi a celorlalţi miri; restul soldaţilor, marinarilor şi ambasadorilor străini se distrau în curtea de afară. Sala a fost amenajată fără a ţine cont de cheltuieli şi înzestrată cu draperii somptuoase, cearşafuri de in şi covoare purpurii şi stacojii, brodate cu aur. Pentru a susţine cortul, coloanele aveau o înălţime de nouă metri, poleite cu aur şi cu argint şi bătute cu pietre preţioase. În jurul întregii săli, cu o circumferinţă de aproape un kilometru, perdele scumpe erau agăţate pe tije de aur şi de argint; materialul lor era ţesut cu figuri de animale şi fir de aur. Banchetele, ca de obicei, au fost anunţate de sunetul trâmbiţei, iar nunta a fost sărbătorită cinci zile la rând. Artişti, atât străini, cât şi greci, şi-au oferit serviciile; printre ei s-au remarcat prestidigitatori din India şi actori din Siracusa, Tarentum şi Lesbos. Au fost cântece şi recitări, şi muzicanţi care cântau din lăută, flaut şi liră; actorii companiei lui Dionysos i-au mulţumit regelui cu cadouri fastuoase, în timp ce artiştii săi greci preferaţi interpretau tragedii şi comedii.

Factura pentru nuntă nu ar fi dezonorat un şah, dar linguşirea a ajutat conturile să se echilibreze, deoarece

„coroanele pe care i le-au trimis emisarii valorau în jur de 15 000 de talanţi”.

Nunţile în sine au fost bine gândite şi au fost sărbătorite după tipicul persan. „Au fost puse scaune pentru miri şi, după ce au băut, au intrat miresele şi s-au aşezat lângă soţii lor, care le-au luat de mână şi le-au sărutat, Alexandru fiind primul care a făcut acest lucru. Niciodată nu a arătat mai multă curtoazie şi consideraţie faţă de supuşii şi însoţitorii săi.” Perechile fuseseră aranjate cu o prioritate adecvată. Alexandru şi-a luat două soţii noi în afară de Roxana, prima fiind fiica mai mare a lui Darius, iar a doua, fiica mezină a regelui de dinainte, Artaxerxes al III-lea; fiica lui Darius a fost obligată să-şi schimbe numele de fată, o practică macedoneană comună, şi să îl ia pe cel de Stateira, la fel ca soţia lui Darius pe care Alexandru o respectase ca prizonieră până la moartea ei în chinurile facerii. Din punct de vedere politic, a fost o decizie chibzuită să te căsătoreşti simultan în cele două case regale din Persia şi să continui un nume de familie, dar politica s-a împletit şi cu sentimentele; Hephaestion a fost căsătorit cu fiica mai mică a lui Darius, sora noii soţii a lui Alexandru, „pentru că Alexandru dorea ca urmaşii lui Hephaestion să fie propriii lui nepoţi şi nepoate”. Este o perspectivă rară şi oportună asupra legăturii dintre cei doi bărbaţi.

Alte relaţii nu au fost mai puţin paradoxale. Multe mirese erau probabil fete foarte tinere, în conformitate cu practica greacă şi iraniană, dar au servit unui plan foarte complicat. Ptolemeu a devenit cumnatul lui Eumenes, secretarul grec pe care avea să-l deteste curând; atât Eumenes, cât şi Nearhos, căsătorindu-se cu fiicele primei amante a lui Alexandru, Barsine, au devenit ginerii regelui; aceste fiice erau ele însele pe jumătate grecoaice şi, prin urmare, foarte potrivite scopului. Seleucos, comandantul purtătorilor de scut, s-a căsătorit cu fiica lui Spitamenes, inamicul rebel al lui Alexandru, o uniune cu consecinţe de anvergură. Dar aceste ironii matrimoniale nu au reuşit să reducă din importanţa intenţiei lui Alexandru. După o perioadă de gravă incertitudine în imperiul său, el a dorit să lege grecii şi nobilimea macedoneană, din care proveneau

acum cei mai mulţi dintre guvernatorii săi, de vlăstarele aristocraţiei locale pe care le înlocuiseră în cele din urmă. Aşa cum curtenii perşi se căsătoriseră cândva cu mezi şi babilonieni, tot astfel şi macedonenii aveau să se căsătorească cu fiicele perşilor loiali de dragul politicii; la Susa lăsase familia lui Darius pentru a învăţa limba greacă în timp ce mărşăluia spre Iran şi India, iar la întoarcere şi-a dat seama cu mulţumire că fetele erau bune de măritiş. După două secole de discordie între Persia şi Grecia, această fuziune deliberată a fost fără precedent. Nunţile au fost sărbătorite public şi organizate cu amestecul tipic al lui Alexandru de prevedere şi spectacol, fiind extinse şi la soldaţii obişnuiţi. În absenţa femeilor macedonene, trupele îşi luaseră amante asiatice în timpul campaniei, iar cercetările au arătat că, până şi după marşul prin Makran, acestea erau în număr de 10 000. Fiecare dintre ei, ca şi nobilii miri, au primit o zestre regală în schimbul înscrierii numelor lor şi a recunoaşterii oficiale ca soţii a amantelor asiatice.

Un astfel de ordin a avut mai multe consecinţe. Femeile beneficiau cel mai mult, pentru că, odată ce deveneau soţii cu drepturi depline, copiii lor trebuiau să fie recunoscuţi, iar soţii nu le puteau părăsi atât de uşor sau nu le puteau înlocui cu o femeie cu statut superior. Dar Alexandru nu a cheltuit o sumă enormă pe zestre doar pentru a le oferi copiilor zămisliţi de soldaţii lui statutul de copii legitimi; i-ar fi folosit mai mult, aşa cum a arătat curând, dacă generaţia următoare era bastardă, neavând pe nimeni care să aibă grijă de ei, în afară de regele lor. Ceea ce a contat a fost că erau femei asiatice, aşa cum miresele însoţitorilor săi erau iraniene: nunţile erau o încercare de a-i include pe supuşii săi într-un imperiu ale cărui funcţii satrapice le fuseseră luate în mare parte. Asiaticele fuseseră luate ca amante pentru că nu exista alternativă, dar el le-a ridicat la un statut căruia populaţiile greceşti din străinătate i se opuseseră cu înverşunare. În oraşele greceşti dintr-o ţară străină, copiii mamelor barbare nu erau, în singurele cazuri cunoscute, recunoscuţi drept cetăţeni: după Alexandru, în coloniile militare unde familiile deţineau pământul regelui în schimbul serviciului militar, se poate dovedi că grecii şi

macedonenii s-au căsătorit cu surorile şi nepoatele lor, în loc să-şi împartă proprietatea cu o soţie localnică. Numai în mediul rural asiatic, unde nu exista alternativă şi miza era redusă, căsătoriile mixte au devenit frecvente în generaţiile următoare ale succesorilor lui Alexandru. Punctul în discuţie era mai mult unul de statut decât de prejudecăţi rasiale, dar era unul puternic; Alexandru ştia că trebuia să ofere mita zestrei pentru a legitima căsătoriile mixte la o scară care nu mai fusese încercată vreodată. Dintre ofiţeri, toţi au fost mulţumiţi de onoare, deşi câţiva erau nemulţumiţi că miresele lor urmau să fie orientale. Nici unul dintre ei nu a îndrăznit să refuze.

A fost un moment splendid de cavalerism, dar în spatele lui se ascundea o situaţie stânjenitoare care ar fi putut să izbucnească şi să strice totul. Încă din vara anterioară, Alexandru hotărâse să-şi trimită veteranii macedoneni acasă şi îi segregase în acest scop; se întorseseră din India pe valea Helmand şi, pentru că evitaseră Makranul, toţi cei 10 000 rămăseseră în viaţă, depăşind numărul supravieţuitorilor macedoneni cu aproape doi la unu. Vârsta şi condiţia lor fizică au sugerat că trebuiau trimişi de acolo, dar într-un moment în care Alexandru căsătorea iraniene cu însoţitori şi aproba căsătoriile mixte ale trupelor, demiterea veteranilor avea să ia o turnură nouă şi dureroasă. Dar ei trebuiau să fie convinşi să meargă acasă, pentru că viitorul nu mai era al bărbaţilor de şaizeci de ani, care adesea erau nemulţumiţi de politicile orientale ale regelui lor; nimic nu este mai periculos decât sinceritatea vechilor prieteni, mai ales atunci când statutul este în discuţie. Numai următoarele săptămâni aveau să arate dacă sinceritatea duce la conflicte şi dacă soldaţii veterani ai lui Alexandru aveau să reuşească acolo unde satrapii, exilaţii şi mercenarii nu reuşiseră să-l doboare.

CAPITOLUL TREIZECI

Temându-se de veterani, Alexandru şi-a pregătit încă o dată drumul cu generozitate. Era cea mai veche tactică a

lui, şi una care aproape îl salvase pe râul Beas. Nunţile de la Susa fuseseră cea mai extravagantă paradă a carierei sale şi nici unul dintre invitaţi nu ar fi avut cum să nu se bucure de ea, dar soldaţii obişnuiţi încă aveau nevoie de mai multe recompense decât zestrea pentru amantele lor. Spre a echilibra festivităţile ofiţerilor săi, Alexandru a anunţat că este dispus să plătească datoriile întregii armate. Probabil erau restanţa cu plata soldelor, întrucât nu puteau fi transportate niciodată suficiente comori în monede pentru a plăti soldele la zi în India, dar se pare că Alexandru nu s-a gândit doar la restanţe; probabil că trăiau pe credit alături de negustorii din tabără, femeile şi intendenţii care nu erau plătiţi în natură, iar aceste datorii rămăseseră de plătit acelor însoţitori ai taberei care mai rămăseseră în viaţă pentru a le colecta. La început, oamenii au bănuit că această ofertă uimitoare era un mijloc de a-şi vârî nasul în datoriile lor, dar când au fost liniştiţi că nu le vor fi cerute numele, s-au prezentat în faţa contabililor armatei. „Un rege”, se spune că ar fi afirmat Alexandru, „nu trebuie să facă altceva decât să spună adevărul supuşilor săi, iar un supus nu trebuie să presupună niciodată că un rege face altceva decât să spună adevărul.” A fost o observaţie revelatoare, deşi lipsită de tact. O singură monarhie străveche a subliniat virtutea de a spune adevărul şi aceasta a fost a perşilor. Pe lângă veşmintele moştenitorilor lui Cirus, Alexandru le preluase deschis idealurile şi, într-un moment în care Orientul ieşea prea mult în evidenţă, veteranii săi nu ar fi fost încântaţi să-i audă cuvintele.

Rezultatul promisiunii sale a fost o enormă ştergere a datoriei de aproximativ 10 000 de talanţi, sau două treimi din veniturile anuale ale tezaurului din Imperiul Persan, aflat în culmea gloriei. Această generozitate a fost însoţită de recompensele obişnuite pentru fapte de vitejie, pentru că Alexandru preţuia încă valoarea medaliilor. Nearhos, acum întors de pe ocean, Peucestas şi alte gărzi de corp care îl salvaseră pe rege la Multan, Leonnatos, care îi pusese pe fugă pe oreitani, fiecare a fost încoronat cu coroane de aur ca onoare publică. Regele îşi arăta

mărinimia, dar apoi a sosit în tabără o nouă mulţime care i-a sabotat imediat încercarea cumpănită de armonie.

Din Alexandrii şi satele tribale ale Iranului, 30 000 de tineri iranieni au apărut la Susa, îmbrăcaţi în straie macedonene şi instruiţi în stilul de război macedonean. Trecuseră mai bine de trei ani de când Alexandru, lângă Balh, poruncise să fie selectaţi şi instruiţi, şi nu ar fi putut ajunge într-un moment mai exploziv. Când au început să-şi desfăşoare exerciţiile militare în afara oraşului, s-a răspândit rapid vestea că Alexandru îi numise succesorii săi şi existau fapte care să susţină bârfa din tabără. Cavaleria însoţitorilor mărşăluise prin Makran aproape în formaţie completă şi pierduse cam jumătate din călăreţi. Nici un nou macedonean nu era încă disponibil, aşa că Alexandru completase rândurile cu iranieni aleşi pe sprânceană, care până atunci serviseră în unităţi separate. După dezastru, noile escadroane mixte ale însoţitorilor erau în număr de patru, iar al cincilea a fost acum adăugat, cu o componenţă vădit orientală. Nici măcar Batalionul regelui nu a fost scutit. Cei mai stimaţi asiatici, bărbaţi precum fratele Roxanei sau fiii lui Mazaeus şi Artabazos, au fost înrolaţi în rândurile sale exclusiviste şi echipaţi cu suliţe macedonene în loc de javeline locale. Din punct de vedere militar, cavaleria iraniană era mai mult decât potrivită pentru cerinţele regelui lor, dar nu competenţa lor era în joc. Li se dăduse un loc în cea mai macedoneană clică dintre toate; era ca şi cum un general britanic ar fi deschis rândurile Gărzilor Grenadierilor către indienii şipai şi, la fel ca majoritatea schimbărilor însufleţite de mari idealuri, a fost nepopulară de la început.

Soldatul obişnuit ura ce vedea. Trăise cu indicii despre asta de multă vreme: veşmântul persan al lui Alexandru, oricât de moderat; uşierii lui; însoţitorii lui persani şi *proskynesis*, cel puţin din partea orientalilor, dar, atâta timp cât propriul său rang era asigurat, aceste inovaţii uşoare nu l-au deranjat suficient pentru a se răzvrăti împotriva lor; se bucura de amanta sa asiatică, şi indiferent de situaţie, Estul era o sursă fabuloasă de bogăţii. Dar, odată ce a simţit că este înlocuit, tot ceea ce reprezenta Orientul părea periculos şi dezgustător. Concubina devenise acum soţia sa

legală; nu-i plăcea tipicul căsătoriilor persane ale regelui; uitând de orice logică, s-a supărat pe Peucestas pentru că dăduse satisfacţie obiceiurilor persane chiar în provincia Persiei, ca şi cum ar fi fost ceva privilegiat. A început aşadar să bombăne, temându-se de succesori pentru implicaţiile numelui lor; ce ştiau ei despre foametea din Hindukuş, elefanţii din Punjab sau despre dunele de nisip din Makran?

Deocamdată, Alexandru putea scăpa de o confruntare deplasându-se spre vest; drumul său, ca şi cel al veteranilor, conducea încă spre casă, şi relatările din ultima etapă a călătoriei lui Nearhos în Golful Persic îi treziseră interesul pentru rutele fluviale de la Susa. A aflat că poate naviga pe fluviul Pasitigris, că se poate aventura pe mare sau pe un canal de legătură, spre a se întoarce la gura Tigrului până când avea să reintre pe Drumul Regal; ideea îl atrăgea, aşa că i-a dat instrucţiuni detaliate noului său cumnat Hephaestion să aducă trupele în aşteptare pe uscat şi s-a îmbarcat în flotă pentru a-şi aduce planul la îndeplinire. Pasitigris era plăcut din punct de vedere al navigaţiei şi i-a permis să inspecteze metodele de irigare din zonă, dar Tigrul fusese blocat de diguri, „deoarece perşii, marinari nu foarte pricepuţi, le-au construit la intervale regulate pentru a zădărnici eforturile de cucerire ale oricărei nave care naviga în amonte”. Alexandru „a spus că astfel de invenţii nu erau demne de o armată victorioasă şi a dovedit că sunt inutile traversând cu uşurinţă ceea ce perşii fuseseră atât de dornici să păstreze”.

La gura Tigrului, a reuşit să-şi uşureze sarcina. În punctul în care canalul Dur-Ellil întâlneşte marginea estică a estuarului fluviului, regii perşi fondaseră o garnizoană regală cu două sute de ani înainte, pe care au ocupat-o cu colonişti carieni, compatrioţi ai lui Scylax căpitanul de navă, fiind prin urmare extrem de potrivită pentru lucrările navale din Golful Persic. Garnizoana căzuse în paragină şi Alexandru avea de gând să o înlocuiască; acum că Nearhos explorase Golful Persic, un oraş aflat la gura Tigrului putea relua îndatoririle marinarilor carieni, servind drept port pentru transportatorii şi comercianţii Indiei. Descendenţii

garnizoanei carienilor au fost recrutaţi drept colonişti şi amestecaţi cu cât mai mulţi veterani ai armatei care puteau primi un adăpost decent. Încă o dată, o Alexandrie s-a inspirat dintr-un vechi avanpost oriental şi, din nou, avea să fie la înălţimea speranţelor fondatorului său. Noua Alexandrie a dăinuit doar o sută de ani înainte de a fi distrusă de inundaţii, dar locul a fost restaurat de două ori de regi greci şi parţi şi a devenit principalul port pentru comerţul din Asia apropiată cu India, vizitat de împăratul roman Traian şi întreţinut încă de arabi la o mie de ani după întemeierea de către Alexandru. Paralelogramul său îngrijit de străzi şi case, proiectat ca şi cum ar fi fost o tabără militară, a fost descoperit recent în urma unui survol englez. Alexandriile, aşa cum a recunoscut fondatorul lor, au constituit cea mai sigură garantare a posterităţii sale.

Prin urmare, după ce a scăpat de câteva sute de veterani, Alexandru a părăsit noul său oraş care urma a fi construit şi a navigat pe Tigru, îndepărtând zăgazurile şi permiţând topografilor să măsoare lungimea fluviului. La Opis, pe meandrul fluviului la sud de Bagdadul modern, s-a oprit pentru a se întâlni cu Hephaestion şi armata terestră. Ştia acum că nu putea scăpa de problema lui. Începând cu acest moment, traseul său şi cel al veteranilor trebuiau să despartă, pentru că era imposibil ca bărcile să înainteze mai departe pe Tigru, iar la Opis sistemul de drumuri oferea o alternativă; fie putea să se abată spre vest spre Babilon, fie să urmeze marele drum estic spre Media şi Hamadan. Vremea de la sfârşitul verii făcea Babilonul extrem de fierbinte, aşa că, la fel ca regii perşi, Alexandru a ales o vizită în Media şi răcoarea cabanelor de vânătoare din Hulwan. Dar dacă veteranii l-ar fi urmat, s-ar fi întors din drum şi s-ar fi îndepărtat de casă. Ei trebuiau să meargă spre vest, iar la Opis chestiunea a fost făcută publică.

Încă de la Susa şi după ce dăduseră ochi cu succesorii, trupele fuseseră abătute şi nemulţumite. Acum Alexandru le-a convocat şi le-a spus că bătrânii şi bolnavii urmau să fie lăsaţi la vatră ca să se întoarcă în Macedonia; vor fi răsplătiţi generos „atât spre invidia prietenilor de acasă, cât şi pentru ca exemplul să le fie urmat de cei care au rămas în serviciu”. A fost propunerea cel mai puţin bine primită pe

care o făcuse vreodată. Trupele s-au revoltat şi l-au redus la tăcere. „Continuă campania”, se spune că i-ar fi strigat, „în compania tatălui tău”, adică Amon, nu Filip, „dar dacă laşi veteranii la vatră, trebuie să faci asta cu noi toţi.” Alte relatări au spus altceva, deoarece batjocura răzvrătitorilor nu este niciodată consemnată cu acurateţe, dar, indiferent dacă oamenii s-au referit sau nu la Amon, nesupunerea lor a fost menţionată doar în treacăt. Alexandru a coborât de pe platforma sa, în prezenţa celor mai apropiaţi ofiţeri ai săi, şi i-a arătat pe scandalagiii pe care îi dorea arestaţi. Treisprezece bărbaţi au fost capturaţi şi trimişi la moarte, apoi Alexandru s-a urcat din nou pe platformă şi s-a lansat într-unul dintre discursurile sale puternice. Apoi s-a îndepărtat cu paşi repezi spre apartamentele regale, unde s-a închis în sine, refuzând să-şi vadă vreunul dintre însoţitori sau să-şi îndeplinească îndatoririle. Doar apropiaţii lui aveau voie să intre. Se ştie că nici unul dintre ofiţerii săi nu a descris revolta, dar aspectele discuţiei au fost clare. Nimeni nu s-a plâns că Alexandru şi-a pierdut simţul proporţiilor sau capacitatea de a conduce imperiul, totuşi mulţi ofiţeri, chiar şi cineva de talia unui hiparh, au luat partea veteranilor, o divizare rar întâlnită între comandanţii lui Alexandru şi prietenii săi apropiaţi. L-au huiduit nu pentru că îi condusese în Makran sau pentru că probabil avea să-i conducă în bătălii ulterioare, ci pentru că încerca să-i excludă dintr-un viitor pe care ştiau că îl mai oferea. Nu era o revoltă a unor bărbaţi care doreau să plece acasă, pentru că, după zece ani în Asia, o casă la graniţa cu Macedonia Superioară îşi pierduse puţinele atracţii: foştii păstori de munte văzuseră şi jefuiseră o lume mult mai bogată şi aveau de gând să o domine în continuare. Nu intenţionau să o lase în seama unui corp de succesori orientali şi a unei brigăzi mixte de însoţitori perşi, dacă existau macedoneni perfect potriviţi, sau cel puţin aşa credeau, care să conducă. Era o revoltă a unor bărbaţi care voiau să rămână fermi; dacă şi-ar fi pierdut credinţa în Alexandru, l-ar fi putut ucide chiar în momentul în care a coborât de pe platformă, cu gărzi de corp cu tot. Nu au făcut nimic pentru că aveau nevoie de el.

Dar Alexandru a văzut altfel lucrurile. Mulţi dintre bărbaţii pe care dorea să-i lase la vatră aveau peste şaizeci sau chiar şaptezeci de ani; adesea nu mai aveau condiţie fizică şi, în general, se opuneau schimbării. Dacă ar fi ştiut cum aveau să se întoarcă şi să domine câmpurile de luptă după moartea sa, poate ar fi şovăit, dar la Opis se gândea la propriul viitor şi, din acest motiv, bătrânii erau o povară. Ambiţiile sale aveau să suprasolicite mâna de lucru a Macedoniei, o sursă pe care nu mai putuse să se bazeze în ultimii şapte ani, şi avea sens să apeleze la marile sale rezerve orientale pentru a reînnoi o armată umilită în Makran. Provincia Persia singură avea mai mulţi luptători decât comandase vreodată tatăl său în noua sa Macedonie şi, recrutându-i, îi putea implica în profiturile şi responsabilităţile cuceririi. Nunţile sale de la Susa, însoţitorii şi succesorii săi iranieni erau dovada, spre marele său merit, că ştia unde ar trebui să se afle clasa de guvernare loială a viitorului. El nu a dorit o curte care să fie recrutată exclusiv din rândul macedonenilor mai mult decât a dorit egalitatea sau fraternitatea oamenilor; a vrut, pe bună dreptate, să „se bazeze pe cei mai buni recruţi, indiferent dacă erau greci, macedoneni sau barbari”. Nu exista o pază mai bună împotriva inflamării sentimentelor naţionale ale popoarelor cucerite decât să-i invite pe guvernatorii acestora la curtea sa.

Armata îl ameninţase cu ceea ce credeau că nu va face niciodată, dar, fiind Alexandru, nu a trecut mult timp până când a anunţat că o va face oricum. Îi spuseseră că, în cazul în care vreunul dintre veterani avea să fie lăsat la vatră, vor pleca cu toţii şi îl vor lăsa în seama noilor săi prieteni iranieni; după o tăcere de rău augur din cortul regal, au venit veşti că iranienii erau armata sa perfectă şi suficientă a viitorului. Trebuiau să existe purtători de scut iranieni, însoţitori, însoţitori infanterişti şi escadroane regale; comenzile armatei urmau să fie date de orientali selectaţi, care aveau să fie trataţi ca egali ai regelui şi, prin urmare, li se permitea tradiţionalul privilegiu de a-l întâmpina cu un sărut. Timp de două zile după anunţ, Alexandru a rămas în cortul său, vizitat doar de ofiţerii săi iranieni, de însoţitorii apropiaţi şi de gărzile de corp. Blufa

cu îndrăzneală, dar, dacă trupele ar fi fost încăpăţânate, fără îndoială ar fi mers mai departe cu planul său.

Fără căpetenii rămase în viaţă şi cu soldele în pericol, trupele au ezitat, şocate de noul anunţ al lui Alexandru. A fost o situaţie foarte diferită de revolta de la Beas. Şi acolo, Alexandru ameninţase să meargă fără ei, dar ştiau că sunt indispensabili. De data aceasta, îl provocaseră să-i desfiinţeze şi el dăduse toate semnele că ar fi fost pregătit să facă acest lucru. Mulţi ofiţeri au auzit că gradul lor era pe cale să fie transferat iranienilor, un indiciu că şi ei simpatizaseră cu revolta. Prietenii apropiaţi ai lui Alexandru s-au ridicat împotriva lor şi acest lucru nu l-au putut înfrânge. Fiind ameninţaţi, s-au speriat:

> Au dat buzna în apartamentele regale şi şi-au aruncat armele în faţa uşilor, ca o rugăminte fierbinte către regele lor; apoi s-au oprit şi au început să strige pentru a fi lăsaţi înăuntru; au promis că vor renunţa la instigatorii revoltei; nu aveau să plece de la uşi, nici ziua, nici noaptea, până când Alexandru nu le va arăta milă.

Nu pentru ultima dată în istorie, un grup de agitatori condusese o majoritate acolo unde şi-ar fi dorit să nu fi mers niciodată.

Alexandru „a ieşit iute, şi când le-a văzut chipurile rugătoare şi a auzit câţi plângeau şi se văitau, şi el a început să verse lacrimi”. Un hiparh în vârstă al cavaleriei însoţitorilor a venit în faţă pentru a da glas rugăminţilor bărbaţilor. El a spus că perşii fuseseră făcuţi Rude Regale ale lui Alexandru cu dreptul tradiţional de a săruta regele, dar „nici un macedonean nu încercase încă o astfel de onoare”. Alexandru a răspuns că, din acea zi înainte, avea să-i numească pe toţi rudele sale, extinzând un titlu pentru a-i mulţumi, în cea mai bună tradiţie a regilor macedoneni, după care, „hiparhul a venit să-l sărute, la fel ca şi ceilalţi care doreau să facă la fel. Apoi şi-au luat armele, au strigat şi au cântat cântecul victoriei la întoarcerea spre tabără”. Stăpân al momentului, Alexandru, şi-a însoţit succesul cu un festival oportun: el a oferit jertfe zeilor obişnuiţi, printre

care şi Amon, apoi a anunţat un banchet public pentru membrii de vază ai curţii şi armatei.

Acest banchet a fost plănuit cu întreaga eleganţă inimitabilă a lui Alexandru. S-a organizat un ospăţ pe iarbă, şi în jurul lui stăteau vechii săi macedoneni; într-un cerc de afară stăteau iranienii, şi tot afară stăteau distinşi reprezentanţi ai altor triburi din imperiu. A fost o etalare de veselie şi ritual cum nu se mai văzuse: preoţi şi magi greci au condus ceremoniile fiecare după propriul ritual, oficiind libaţiile pe care le turnau Alexandru şi cei din jur, pregătind vinul din acelaşi vas imens. Cei de afară au urmat exemplul, până când veselia comună s-a încheiat cu o rugăciune comună. Alexandru, în mijlocul lor, s-a rugat pentru „alte binecuvântări şi pentru înţelegere între macedoneni şi perşi şi pentru o împărţire a stăpânirii imperiului între ei”. Toţi oaspeţii, până la 9 000, au turnat o libaţie comună şi au însoţit-o cu un strigăt de triumf.

În acest moment memorabil, triumful i-a aparţinut lui Alexandru.

> Curând după aceea, toţi macedonenii care erau prea bătrâni sau cu dizabilităţi pentru a lupta au plecat de la el, dar acum, ca voluntari; au fost mai mult de 10 000. Alexandru le-a acordat solda integrală nu numai pentru serviciul trecut, ci şi pentru durata călătoriei spre casă; în plus, le-a oferit un bonus de un talant.

Ajungând în Macedonia, aveau să fie suficient de bogaţi numai datorită bonusului încât să ocupe o poziţie socială mai înaltă decât şi-ar fi putut imagina vreodată cu zece ani înainte; bonusul de un talant însemna solda pe cincisprezece ani pentru un soldat obişnuit, fără a lua în calcul jafurile din India şi bijuteriile orientale. „Dacă aveau copii cu soţiile lor asiatice, trebuiau să-i lase cu el pentru a nu aduce certuri şi conflicte în Macedonia între străini şi copii străini, pe de o parte, şi familiile şi soţiile rămase acasă.” Aceşti copii ai nimănui depindeau cu totul de Alexandru, deoarece mamele lor nu mai erau soţii recunoscute şi, după legea greacă, copiii din mame nerecunoscute erau consideraţi nelegitimi. De asemenea,

fuseseră aduşi pe lume în tabără, unde Alexandru a promis că va avea grijă să fie educaţi după obiceiul macedonean şi instruiţi pentru război; „când aveau să crească, el urma să îi aducă în Macedonia şi să-i încredinţeze taţilor lor”. Făgăduinţa unei educaţii macedonene a fost o concesie prudentă adusă sentimentelor veteranilor, dar sosirea câtorva mii de asiatici bastarzi în viaţa femeilor macedonene de mult neglijate a fost una dintre întâlnirile cele mai nedorite de care istoria a fost scutită prin moartea lui Alexandru. Nu e de mirare că „promisiunea lui a fost vagă şi nesigură”.

Dar modul în care a abordat revolta fusese meşteşugit de-a lungul timpului. Discursul său, arestarea rapidă a conducătorilor, acceptarea completă a ameninţărilor grăbite ale oamenilor săi, tăcerea de două zile şi banchetul de împăcare: nimeni nu putea să poarte în marş o armată prin Makran şi să rămână neschimbat de experienţă, dar există întâmplări ca acestea care arată că schimbarea nu i-a afectat lui Alexandru flerul uimitor pentru a conduce oameni. El nu a dat nici un semn din indecizia sau răutatea care se atribuie despoţilor în declin din fabule şi predici; fiind politician, era desigur necruţător, dar, fiind un mare politician, avea darul mult mai rar de a-şi face scopul convingător. El nu ar fi putut transforma niciodată răzvrătirea într-o implorare josnică dacă nu ar fi avut o personalitate extraordinară; aceleaşi tactici dure ale unui simplu tiran s-ar fi încheiat cu un război în tabără sau cu executarea lui de către gărzile de corp. Generalii care i-au urmat au aflat asta destul de curând.

Banchetul a fost însă lovitura de maestru. El a reuşit să aşeze macedonenii şi iranienii împreună, macedonenii din jurul său în poziţia de onoare, iranienii într-un cerc exterior, şi a convins bărbaţi care, cu doar două zile înainte, luau în râs astfel de pretenţii să se alăture unanim în libaţii comune şi într-o rugăciune pentru înţelegere şi participare între cele două popoare. Înţelegerea era un slogan al vremii, dar emoţiile publicului au fost gestionate strălucit, iar acest efect nu a fost uitat: forma sărbătorii de la Opis urma să fie imitată la opt ani după moartea lui Alexandru de un ofiţer care asistase la banchet, din nou într-un

moment de conflict şi de criză. Darul de a comanda o mulţime poate fi primejdios, dar la Opis fusese aplicat în cel mai lăudabil dintre scopuri; în emoţia unui banchet comun, cei care refuzaseră să-şi împartă imperiul cu familiile lui orientale nobile şi cu mulţimea soldaţilor au fost îndepărtaţi corect şi cum se cuvenea.

Până în aceşti ultimi ani, Alexandru nu luptase să schimbe, ci să preia. Pergamentele regale ale Imperiului Persan erau încă depozitate în aceleaşi arhive; Drumul Regal străbătea încă aceleaşi popasuri, cu aceeaşi ameninţare imemorială a taxelor şi rechiziţiilor. Au existat Prieteni Onoraţi la curte, Rude Regale, Focuri Regale, haremul regal, eunuci şi un rege care purta plin de zel diadema persană; broşe de aur şi robe purpurii au fost dăruite ca însemne ale rangului şi chiar cheltuielile zilnice pentru mesele regelui şi ale însoţitorilor au rămas la nivelul stabilit de multă vreme de regii perşi. În provincii existau satrapi, Ochii Regelui şi trezorieri sub aceeaşi veche denumire persană: Alexandriile au fost construite, în cea mai mare parte, pe locul unor avanposturi persane anterioare, oricât de diferite ar fi fost cultura, planurile stradale şi constituţiile. Singura schimbare perceptibilă privind guvernarea, în afară de modificările minore ale graniţelor satrapice, a fost că satrapii au pierdut treptat dreptul de a emite propriile monede de argint. Această continuitate nu este o critică, pentru că, în raport cu faptele inalterabile ale timpului, distanţei şi tradiţiei locale, o schimbare profundă a imperiului ar fi fost fie naivă, fie iresponsabilă. Dar, din punct de vedere grecesc, o astfel de continuitate a fost ea însăşi surprinzătoare; în raport cu gesturile extreme privind miresele şi succesorii iranieni, a rupt-o complet cu sloganurile invaziei timpurii. Pentru grecii de acasă, cea mai memorabilă schimbare a lui Alexandru a fost să aibă grijă de ceea ce cucerise, dar acest conservatorism şi-a schimbat forma în timpul expediţiei. Începuse, în chip eronat, prin a numi din nou satrapii lui Darius; în momentul căsătoriei cu Roxana, îşi făcea planuri de viitor, angajând iranieni ca unităţi armate separate şi gândindu-se la recruţi iranieni mai tineri. După ieşirea din Makran, el arătase o dorinţă tot mai mare de a trata toţi

orientalii potriviţi ca egali la curte şi în tabără, dacă nu la comanda satrapiilor; este incorect să explicăm acest lucru numai în termeni de înlocuire a pierderilor sale grele în deşert, întrucât cei 30 000 de succesori iranieni ai săi fuseseră aleşi cu trei ani înainte de a fi luat în considerare marşul din Makran. La fel ca regina persană şi fiicele ei, aceşti noi recruţi urmau să fie învăţaţi limba greacă şi instruiţi în obiceiurile macedonene; copiii rezultaţi în urma nunţilor din Susa, nu mai puţin decât familiile abandonate ale veteranilor care se întorceau acasă, urmau să fie educaţi la fel, cu avantajul adăugat al filiaţiei mixte.

Politica de fuziune a lui Alexandru nu a avut în vedere şi un nou mod de viaţă. Din motive politice, el dorea să recruteze supuşi orientali şi să încheie căsătorii cu aceştia, dar nu acţiona dintr-o credinţă rasială în metisaj sau dintr-o credinţă în cultura mixtă a sângelui proaspăt. Toţi curtenii şi soldaţii săi urmau să primească o educaţie greacă sau macedoneană, la fel cum Barsine şi rudele ei fuseseră educate potrivit obiceiurilor greceşti. Idealurile de a răspândi cultura greacă prin oraşe şi de a conferi Asiei demnitatea unei educaţii greceşti erau în mintea contemporanilor greci; Alexandru a fost salutat ca fondator al fraternităţii universale sau criticat pentru că a trădat „puritatea” rasei, dar ar trebui să fie socotit de istorie ca primul om care a dorit să occidentalizeze Asia.

După banchet, era firesc ca veteranii lăsaţi la vatră să fie conduşi acasă de cei mai vechi şi mai conservatori ofiţeri. Comanda i-a fost încredinţată lui Crateros, un prieten foarte apropiat al lui Alexandru, care era cunoscut pentru viziunea sa macedoneană obstinată: el nu se simţea bine, aşa că l-a primit ca adjunct pe Polyperchon, în vârstă de şaptezeci de ani. Polyperchon era din familia regală a celui mai îndepărtat regat montan ataşat Macedoniei şi, în calitate de ofiţer care ridiculizase cândva *proskynesis*-ul persanilor, el nu simpatiza prea mult cu viitoarea guvernare a lui Alexandru. Plecarea celor 10 000 de oameni ai lor slăbise probabil armata macedonenilor săi, nicăieri mai mult decât în batalioanele de infanterie, unde cei trei mii de Scuturi de Argint, în majoritate veterani ai corpului de purtători de scut ai lui Filip, plecau spre casă cu comandanţii lor căliţi în

luptă. Doar 6 000, poate, din cei 23 000 de macedoneni recrutaţi în ultimii zece ani pentru Asia supravieţuiseră sau rămăseseră în serviciu într-o armată care avea un aspect oriental. Nu trebuie presupus că Alexandru nu a fost impresionat când a văzut plecarea camarazilor săi: „Şi-a luat rămas-bun de la toţi cu lacrimi în ochi şi au plâns şi ei când l-au părăsit”. La sosire, Crateros urma să preia conducerea Macedoniei şi a „libertăţii grecilor”, acest slogan amăgitor al alianţei greceşti a lui Filip, „în timp ce Antipater trebuia să găsească tineri macedoneni ca înlocuitori”. El îi scrisese lui Antipater că veteranii şi familiile lor trebuiau să se bucure de locuri de onoare la teatru pentru tot restul vieţii; după zece ani de absenţă, în mod firesc şi-a dorit să-l vadă în carne şi oase pe mareşalul său îmbătrânit, acum trecut de şaptezeci de ani, dar nu este sigur dacă numirea lui Crateros în Macedonia avea să fie temporară sau permanentă. Bârfele taberei sugerau că, în sfârşit, Antipater urma să fie înlocuit după atâtea dispute cu regina Olimpia, dar „nimic deschis nu a fost spus sau făcut de Alexandru, ceea ce înseamnă probabil că Antipater nu a mai dat dovadă de o afecţiune atât de mare ca de obicei”. Nu prea avea rost să-l invite pe mareşal întâmplător în Asia din ordinele unui general care pleca, cu excepţia cazului în care Antipater era mai mult decât probabil să fie de acord. Şi totuşi, ultimul nu auzise nimic de mareşal în istoria lui Alexandru.

Pe măsură ce veteranii au părăsit Opis, mulţi dintre ei bolnavi, cum ar fi Crateros, şi nepotriviţi pentru un marş rapid spre casă, Alexandru a fost lăsat în voia diversiunilor prietenilor săi. După emoţiile intense din ultimele trei luni, a existat brusc un moment de acalmie şi, pentru că pentru prima dată nu a exista perspectiva unui război iminent, era important să îşi dea seama cine îi erau prieteni. În timpul expediţiei, vârsta, bătăliile şi conspiraţiile scoseseră din luptă jumătate din clasa sa de ofiţeri cunoscuţi sau circa cincizeci şi cinci de însoţitori şi guvernatori, dar este remarcabil cum, în ultimii trei ani, cei mai apropiaţi prieteni şi comandanţi de tabără supravieţuiseră dezastrelor aproape până la unu. De la începutul invaziei indiene, doar doi generali cunoscuţi dispăruseră de la curte, dintre care

unul era Coenos hiparhul, un om bolnav; după Makran, au supravieţuit şi celelalte nume mari, aceiaşi comandanţi ai însoţitorilor infanterişti, purtătorilor de scut şi a cinci dintre brigăzile cavaleriei însoţitorilor. Cele şapte gărzi de corp regale au rămas neschimbate, la fel de aproape ca întotdeauna de omul pe care l-au protejat, primindu-l pe favorizatul Peucestas ca pe al optulea dintre ei. Exclusiv macedoneni, ei erau nobilii pe care Alexandru îi iubea şi în care avea încredere, fie că erau duri ca Leonnatos, renumit pentru gimnastica sa, fie vicleni ca Ptolemeu, un prieten din copilărie; Hephaestion încă predomina, înclinându-se fidel obiceiurilor iraniene ale regelui şi amantului său. Fiecare avea familia şi favoriţii săi, nimeni mai mult decât clica lui Perdiccas, care includea doi dintre liderii însoţitorilor infanterişti. Deja, eventualul succesor al lui Alexandru îşi infiltrase influenţa printre oamenii care contau, dar nu erau un grup divizat. Dacă nu şi-ar fi susţinut regele, el nu ar fi putut câştiga niciodată revolta de la Opis, deoarece conducătorii nu cad niciodată dacă nu sunt divizaţi între ei.

Gărzile de corp nu erau singurele persoane apropiate. Încă din copilărie, Alexandru fusese favorabil grecilor din lumea exterioară şi destui oameni din acest cerc timpuriu trăiau încă pentru a împărtăşi speranţele şi necazurile vremii. Nearhos a fost la adăpost şi fericit la curte, un prieten pe viaţă; bilingvul Laomedon, al cărui frate chiar mai drag, Erigyios, fusese îngropat în stat cu şase ani înainte, era disponibil să-şi amintească prin tot ce trecuseră împreună în ultimele decenii. Eumenes, secretarul grec, îl slujise mai întâi pe Filip, apoi i-a câştigat încrederea lui Alexandru: vicleşugurile sale au lucrat multă vreme în privat şi au stârnit atât pizmă, cât şi loialitate de neclintit, până când influenţa sa l-a făcut să se ciocnească meschin şi constant cu Hephaestion. Alţii dintre grecii lui Filip erau îndrăgiţi pentru talente mai puţin ameninţătoare. Thettalos, actorul tragic, a fost întotdeauna un favorit al lui Alexandru, o prietenie de-o viaţă pe care premiile din etapa ateniană nu au reuşit să o răcească. Încă era cu regele la Opis, pregătit pentru o discuţie despre Euripide sau pentru o recitare după cină. Filosoful Anaxarhos a oferit companie civilizată, iar inginerii greci puteau fi întotdeauna întrebaţi

cu privire la noile lor maşini de război. Arhitecţi şi artişti, muzicieni şi poeţi de tot felul erau dornici de un patronaj prietenos, în timp ce medici şi clarvăzători greci puteau revendica ranguri înalte prin abilităţile lor esenţiale. Profetul Aristandru era iubit şi în viaţă, iar Filip doctorul şi colaboratorii săi erau încă activi, prieteni necesari pentru un rege într-o ţară cotropită de boli şi de otrăvuri. Pajii şi valeţii de la curte au fost favorizaţi, chiar dacă mai capricios; Chares, maestrul de ceremonii grec, a fost la fel de recunoscător pe cât o cerea poziţia sa înaltă, în timp ce aristocraţii greci din Tessalia erau întotdeauna pregătiţi pentru o băutură sau un joc de zaruri şi au prosperat în consecinţă. Numai din rândul grecilor, chiar dacă ofiţerii săi îl părăsiseră, regele nu avea nici un motiv să se simtă lipsit de prieteni.

Oficial, Alexandru lua masa cu şaizeci sau şaptezeci de însoţitori în fiecare zi şi, de asemenea, aici existau prieteni care îşi meritau titlul de curtoazie. Regimentele erau în mâini impresionant de sigure, mai ales acum, când opt dintre cei mai vechi comandanţi ai lor plecaseră în Macedonia: bărbaţi precum Seleucos, viitorul rege al Asiei, sau Alcetas, fratele lui Perdiccas, agreau planul de a-şi împărtăşi statutul cu nobilii iranieni aleşi. Aceştia se făceau uşor plăcuţi pentru opiniile lor, în timp ce iranienii înşişi erau o sursă proaspătă de veselie, nu numai favorizatul Bagoas, ci şi familia Roxanei, fiii lui Mazaeus şi propriul frate al lui Darius, şi el un însoţitor: mama lui Darius, Sisygambis, îl preţuia pe Alexandru în mod deosebit. Cei 10 000 de veterani fuseseră înlocuiţi cu 10 000 de Gărzi ale Nemuritorilor iranieni din Susa, dintre care o mie au servit, în uniformele lor splendid brodate, lângă cel mai intim corp al purtătorilor de scut macedoneni ca o nouă gardă de onoare în afara cortului regelui. Poate că Harpalos l-a dezamăgit pe prietenul său Alexandru, dar cu noii săi însoţitori iranieni şi cu vechii apropiaţi macedoneni, ca să nu mai vorbim de voluptuoasele concubine ale haremului regal, trei soţii orientale, Bagoas şi o amantă, Alexandru cel măcinat de gânduri privind dezertarea bruscă a trezorierului său nu mai era un singuratic. Trăia înconjurat de trei grupuri de prieteni, greci, macedoneni şi orientali,

unde îngrijorarea lui erau geloziile şi incompatibilitatea unei companii variate. Cei care iubesc un om puternic sau popular nu se iubesc unii pe alţii şi, prin urmare, nu este de mirare că Crateros, de exemplu, îl ura pe Hephaestion, Hephaestion îl ura pe Eumenes şi Eumenes îl ura pe conducătorul purtătorilor de scut. Alexandru, în centru, nu s-a cruţat în interesul lor. El arătase că putea vărsa lacrimi când îşi lua rămas-bun de la prieteni veterani; acum avea mai mulţi bani decât oricare alt om din lume şi era dornic să-i cheltuiască. Generos emoţional şi financiar, el a avut calităţile de a-şi sărbători curtea, niciodată mai mult ca atunci când avea deşertul în spatele său. În schimb, i-au oferit devotament şi, cu excepţia lui Cleitos şi a familiei lui Parmenion, curtea îşi păstrase majoritatea membrilor proeminenţi în ultimii şase ani.

Prin urmare, când a părăsit Opisul cu armata sa micşorată în august, starea de spirit a lui Alexandru nu era de însingurare mohorâtă, şi, ca şi cum ar fi vrut să vădească acest lucru, s-a răsfăţat cu o mică drumeţie în drumul său spre nord-est, spre Hamadan. A parcurs marginea sudică a Hulwanului, observând descendenţii unei comunităţi greceşti stabilite acolo de perşi cu 150 de ani înainte; după o scurtă şedere, a traversat câmpia deschisă a drumului principal spre nord şi a făcut un ocol spre Behistun, locul faimoasei inscripţii pe stâncă a regelui Darius, la 150 de metri deasupra solului. „Paşii celor drepţi i-am urmat: nu am greşit nici celor slabi, nici celor puternici”: Alexandru nu avea cum să citească vechea inscripţie persană deasupra lui, dar sanctuarul şi-a pus amprenta asupra istoria Greciei drept „loc cel mai potrivit pentru zei”. Numele Behistun înseamnă „loc al zeilor”: ofiţerii lui Alexandru fuseseră suficient de impresionaţi pentru a le cere ghizilor o traducere.

De la Behistun, armata s-a îndreptat spre Hamadan peste Câmpiile Niseene, vestitele păşuni ale turmelor de cai regali, care cutreierau prin lanurile bogate în lucernă ale Mediei. Se aşteptaseră să găsească peste 150 000, dar au văzut abia o treime, iar restul se spune că fuseseră furaţi de hoţi, o dovadă în plus a vandalismului din rândul mezilor în lipsa lui Alexandru. Satrapul a încercat să atenueze

această dezamăgire aducând o sută de femei de cavalerie, înarmate cu topoare şi scuturi mici, dar „Alexandru le-a îndepărtat de armată ca nu cumva să fie abuzate de macedoneni”. Inevitabil, la fel ca în cazul femeilor germane care au încercat să se alăture celei de-a doua cruciade, s-a presupus că ar fi femei din triburi de amazoane: doar printr-un mit, grecii şi europenii medievali puteau legitima prezenţa femeilor în război. Dacă este adevărat, această poveste sugerează respectul lui Alexandru faţă de femei, întrucât le-a înlăturat, temându-se să nu fie violate, ceea ce detestase întotdeauna.

Toamna era aproape pe sfârşite când armata a ajuns înaintând pe îndelete în oraşul cu turnuri Hamadan, palatul de vară al regilor perşi clădit cu o circumferinţă de un kilometru şi jumătate în jurul unui templu de argint, cu plăci de mozaic turcoaz şi nestemate sclipitoare. Lunile fierbinţi ale anului trecuseră relaxate, prima oară de când supravieţuitorii se bucuraseră de timpul liber de vară în ultimele trei sezoane ale campaniei; au existat presupuneri cu privire la locul în care războiul îi va duce în continuare, dar nimic ferm nu fusese dezvăluit, şi existau şi cei care susţineau că următorul lor obiectiv se afla în Grecia. La acea vreme, Decretul Exilaţilor fusese citit la Jocurile Olimpice ale Greciei şi fusese aplaudat de peste 20 000 de exilaţi; după primirea iniţială, fuga lui Harpalos eşuase, porţile Atenei fiindu-i în sfârşit trântite în nas, iar acesta fugise împreună cu mercenarii săi pe insula Creta, să se gândească iar la ce avea de făcut. Doar o mică parte din banii săi rămăseseră la politicienii din Atena. Dar vestea eşecului său probabil că nu ajunsese în Hamadan până în septembrie; tabăra considera probabil că Atena îi fusese întotdeauna duşman, şi acum se simţea insultată de o parte din Decretul Exilaţilor. Încă alegea extremişti ca generali anuali. Puteau să existe, de asemenea, primejdii noi în ordinul satrapilor asiatici de a-şi trimite la vatră mercenarii, pentru că, deşi nu provocaseră pe nicăieri vreo revoltă, circa 10 000 dintre ei fugiseră pe coasta Asiei Mici şi puteau deveni uşor recruţi pentru orice atenian care visa la război. Se vorbea atunci la Hamadan despre un marş punitiv în Grecia şi despre asediul Atenei; alţii probabil şi-au amintit

cum Alexandru evita întotdeauna orice conflict cu oraşul şi au argumentat că trebuiau să mărşăluiască în altă parte. Spre Marea Neagră, poate, împotriva nomazilor care distruseseră o armată macedoneană recentă sau a sciţilor din jurul Mării Aral, aşa cum sugerase cândva Alexandru; şi Marea Caspică era un lac sau un golf oceanic şi, în cazul unui lac, cine trăia dincolo? Dar Alexandru nu a dezvăluit nimic şi, pe măsură ce toamna se apropia în Hamadan, o ţinea tot într-o petrecere, poruncind încă o săptămână de jocuri sportive şi competiţii artistice, sacrificii aduse zeilor şi mâncare şi vin gratuite.

Există o latură pătrunzătoare privind distracţiile care au urmat. S-a păstrat prologul unei comedii, interpretate probabil prima dată la Hamadan, despre care se credea că fusese scrisă de Alexandru. Se pare însă că acesta adăugase doar câteva versuri; autorul său principal era Python, fie un dramaturg din sudul Peninsulei Italice, fie un sofist grec, cunoscut pentru corpolenţa sa, aflat în slujba macedonenilor încă de la domnia lui Filip. Nu există dezacord privind subiectul. Decorul reprezenta intrarea mlăştinoasă în lumea subpământeană a grecilor. În dreapta se afla un simulacru de mausoleu: un grup de magi orientali intrau în scenă ca un cor şi consolau personajul principal invocând un duh din morţi. Necromanţia nu era nimic nou pe scena greacă, dar în acest caz era de actualitate: mausoleul reprezenta monumentul lui Harpalos pentru amanta sa; personajul principal era însuşi Harpalos, la care se face referire prin porecla „fiul unui falus”, iar fantoma pe care au invocat-o magii nu era alta decât Pythionice pe care o iubise. Dialogul cuprindea observaţii voit caustice despre Atena, foametea greacă, Glycera şi trezorierul rebel: asemenea cântăreţilor din Samarkand în noaptea uciderii lui Cleitos, dramaturgii ştiau că îşi pot amuza patronul ridiculizând public prietenul care îl dezamăgise. Şi totuşi, anul în care toţi păreau să îşi revină din dezastru şi revolte avea să se încheie cu o tragedie pe care nimeni nu o aştepta.

În Hamadan, Harpalos nu a fost singurul prieten care a ratat festivalurile. Regele şi însoţitorii săi băuseră la petrecerile lor obişnuite, dar Hephaestion făcuse febră şi se

retrăsese în pat; jocurile au continuat fără el, iar medicul său i-a ordonat să rămână în odaia lui şi i-a recomandat o dietă strictă. Deoarece nu părea prea grav, medicul a plecat la teatru; la fel de netulburat, Hephaestion i-a ignorat ordinele, a mâncat un pui fiert şi l-a udat cu o carafă de vin. Nesupunerea i-a agravat febra, poate pentru că devenise tifoidă şi reacţiona la orice aport brusc de alimente; medicul s-a întors şi şi-a găsit pacientul în stare critică şi vreme de şapte zile boala nu a dat nici un semn de ameliorare. Jocurile au continuat, oricât de mult s-ar fi îngrijorat Alexandru; au existat concerte şi lupte greco-romane, dar în a opta zi, când mulţimile urmăreau întrecerile tinerilor pe stadion, a sosit la locurile rezervate persoanelor regale vestea că Hephaestion suferise o recidivă gravă. Alexandru s-a grăbit să-l viziteze la pat, dar când a sosit era prea târziu. Hephaestion murise fără el şi tocmai cruzimea veştii i-a pricinuit lui Alexandru a doua cădere, şi cea mai gravă, din viaţa sa.

Durerea lui a fost la fel de necontrolată ca zvonurile despre ea, asemănătoare celei care nu mai fusese auzită de pe vremea de după uciderea lui Cleitos; unii au spus că stătea zi şi noapte aplecat peste cadavru, refuzând să fie dat la o parte; alţii că l-a spânzurat pe medic pentru neglijenţă şi a ordonat ca un templu local destinat zeului vindecării să fie distrus în timpul doliului. Cu siguranţă, a refuzat să mănânce sau să bea timp de trei zile după eveniment, după care emisari au fost trimişi la îndepărtatul oracol al lui Amon la Siwah pentru a întreba dacă era potrivit să se închine mortului ca erou. În acel moment tragic, regele se întorcea încă o dată spre consolatorii săi personali, pentru că s-a spus, probabil conform adevărului, că şi-a tuns părul în memoria lui Hephaestion şi a tăiat cozile şi coamele cailor din tabără. Ritualul are un precedent persan, dar, mai grăitor, are şi o paralelă în Grecia lui Homer: în *Iliada*, Ahile tunsese coama cailor în cinstea iubitului său Patrocle mort şi, deoarece Hephaestion fusese recunoscut de mult timp ca noul Patrocle al lui Ahile alexandrin, este pe deplin potrivit ca mai întâi Amon, apoi Homer, să iasă la suprafaţa durerii lui Alexandru.

În tânguirea sa nestăpânită, Alexandru trebuia să arate cât de mult lua seama la singura relaţie sigură a vieţii sale. Timp de o săptămână sau mai mult, nu a fost în stare să ia o decizie; Bagoas, Roxana şi alinările gărzilor de corp nu au însemnat nimic pentru el, iar pregătirile pentru înmormântare urmau a fi încheiate în funcţie de porunca lui Amon. Curtenii nu puteau decât să aştepte şi să sugereze că Hephaestion avea nevoie de un monument local; au trecut două săptămâni până când Alexandru şi-a revenit suficient pentru a-şi da acordul şi a hotărât că, la fel ca alţi însoţitori căzuţi, Hephaestion trebuia să fie onorat cu o sculptură mare în piatră a unui leu: Leul din Hamadan a rămas până astăzi mai mult sau mai puţin în locul unde Alexandru a poruncit să fie ridicat. Monumentele cu lei au fost singura moştenire macedoneană lăsată artei, care se extindea până în India dintr-un regat în care încă existau din abundenţă lei; secole mai târziu, după ce Hephaestion fusese de mult uitat, femeile din Hamadan aveau să ungă nasul leului cu gem, în speranţa că vor avea copii şi naşteri uşoare. Hephaestion sfârşise prin a dobândi faima de simbol al fertilităţii.

Nimic nu mai putea să îl consoleze pe Alexandru. Era un om tulburat, dezgolit de toate aspectele exterioare: resimţea pierderea iubirii sale mai acut decât orice din cariera sa şi nu părea că timpul sau ambiţiile reînnoite l-ar fi putut alina vreodată pentru pierderea bruscă. În cursul lunii, s-a pregătit pentru a părăsi Hamadanul pe care ajunsese să-l urască, dar o stare de spirit nouă şi îngrozitoare începuse să afecteze curtea – nouă, dar nu cu totul neaşteptată; Hephaestion era mort, Alexandru aproape că era disperat să trăiască, şi cel puţin un om se dovedise că avusese în mod straniu dreptate. Cu cinci luni înainte, când satrapii răzvrătiţi erau epuraţi, comandantul Babilonului îi ceruse fratelui său, un profet, să verifice prevestirile din oraş; în timp util, fusese oferit un sacrificiu, mai întâi pentru a cerceta soarta lui Hephaestion. Se văzuse atunci că, în mod surprinzător, ficatul victimei nu avea un lob; profetul i-a trimis în grabă o scrisoare fratelui său, aflat acum în Hamadan, în care îl sfătuia că nu trebuie să se teamă de Hephaestion, deoarece moartea lui era

foarte apropiată. Hephaestion murise, după cum se prezisese, a doua zi după deschiderea scrisorii în Hamadan; comandantul a fost impresionat de fratele său şi între timp, pe ascuns, fratele adusese din nou sacrificii. De data aceasta, ofranda fusese pentru Alexandru şi, încă o dată, ficatul nu avea un lob; o scrisoare care prevestea o nouă nenorocire a pornit imediat spre Hamadan. Profeţii descoperă prevestiri rele numai în vremuri de criză: moartea plutea în aer şi oamenii începeau să-şi amintească felul în care indianul Calanus îşi ridicase singur rugul şi îşi luase enigmatic rămas-bun; se spunea că îi transmisese regelui că îl va revedea în Babilon. Totul era foarte ciudat: ficatul nu avusese lob, sofistul hindus vorbise, se pare, despre moarte şi despre înmormântarea babiloniană, iar acum, din Hamadan, doar o lună mai târziu, Alexandru era pe punctul de a începe un marş ocolitor printre dealurile din Luristan, traversând sud-vestul Mesopotamiei, şi astfel până în Babilonul pe care îl evitase până atunci. Nimeni nu ştia unde îi va duce anul următor, în Grecia sau la Marea Caspică, la vest până la Cartagina sau la sud, la arabii din valea Hadramut. Decizia ţinea de Alexandru, dar oricât de mult ar fi ţinut piept pierderii lui Hephaestion, prevestirile presupuseseră că nu o va lua niciodată.

CAPITOLUL TREIZECI ŞI UNU

Nimic nu este mai greu decât să-l apreciezi pe Alexandru după moartea lui Hephaestion. A fost un om care trăia la o scară uimitoare, dar apoi a avut resursele pentru a o susţine şi anii de realizări pentru a o justifica. Din punct de vedere psihologic, nu există nici o îndoială că fusese distrus, dar la fel sunt şi mulţi alţii la moartea persoanei iubite, chiar şi fără amintirea unui marş dezastruos prin deşert cu un an înainte; cât au durat efectele este o problemă foarte diferită. Până la sfârşitul anului Roxana era însărcinată, aşa că o parte a vieţii lui Alexandru nu fusese întreruptă şi exista o permanenţă reconfortantă la gândul unui fiu şi moştenitor. Se schimbase de-a lungul anilor, în

mod inevitabil, dar schimbarea era mai evidentă nu atât în ungherele necunoscute ale minţii sale, unde Amon şi Ahile încă ocupau locuri de cinste, cât în stilul public şi necontestat al vieţii sale. Acest fast este punctul central al ultimelor zile ale lui Alexandru şi merită luat în considerare.

Dacă un curtean ne-ar fi lăsat memoriile sale, cu siguranţă ar fi comentat referitor la anul care trecuse că festivalurile se ţinuseră lanţ ca niciodată în istoria Greciei. Tendinţa fusese întotdeauna prezentă în timpul domniei lui Filip şi Alexandru, dar Alexandru se îndrepta acum spre Babilon, unde o astfel de manifestare putea evoca mecanismele unui despotism centralizat care se amplificase de mult în jurul unei economii bazate pe canale regale. Era de presupus că echipele de muncitori regali, tezaurele şi, fără îndoială, vechea birocraţie supravieţuiseră căderii lui Darius. După Makran, armata trăise pentru marea ocazie – nunţile din Susa, banchetul din Opis, jocurile fatidice ale Hamadanului –, iar sistemul Babilonului le putea întrece pe toate în ultimele sale ritualuri pentru Hephaestion. Trei mii de atleţi şi de artişti au fost adunaţi pentru jocuri. O înmormântare completă urma să fie celebrată la Babilon, când emisarii aveau să se întoarcă de la Amon cu veşti despre propusa venerare a lui Hephaestion ca erou. Se zvonea că ar fi fost nevoie de 10 000 de talanţi de la rege şi supuşi pentru această ocazie; după moartea lui Patrocle, preocuparea principală a lui Ahile fusese să fie văzut că-i aduce onorurile cuvenite, atât pentru propriul său prestigiu public, cât şi pentru liniştiea celui răposat. Aceeaşi atitudine eroică apăruse acum la Alexandru.

Deşi această cheltuială era nemaivăzut de generoasă, Alexandru îşi putea permite foarte bine partea sa de contribuţie. Atitudinea lui faţă de bani nu era diferită de cea a tatălui său, Filip, sau, desigur, a oricărui nobil înstărit din lumea clasică; banii, în măsura în care erau folosiţi, existau pentru a fi cheltuiţi, nu economisiţi, astfel încât consumul vizibil era o caracteristică de durată a vieţii aristocraţiilor din oraşele antice, indiferent dacă erau de origine greacă, romană sau bizantină. Pentru oamenii din Antichitate, exista o artă judicioasă de a da faliment în public, iar

Alexandru a fost fidel acestei atitudini la cea mai mare scară posibilă. Singurele cifre referitoare la rezervele sale de comori s-ar putea să nu fie demne de încredere, dar din cei 180 000 de talanţi despre care se spune că ar fi fost capturaţi din palatele perşilor, doar 50 000 ar mai fi rămas după moartea sa. Delapidarea a jucat şi ea un rol, dar întrucât puţinele cheltuieli cunoscute din ultimele şase luni au însumat circa 50 000 de talanţi, o astfel de cheltuială imensă poate să nu fie prea departe de adevăr, oricât de îndoielnice ar fi sursa şi statisticile sale. O astfel de epuizare hotărâtă a rezervelor nu era nimic nou pentru greci, mai ales în absenţa contabilităţii în partidă dublă; Pericle, politicianul atenian atât de lăudat, urmase o politică ce ar fi avut ca rezultat falimentul rapid al depozitelor Atenei, dacă nu ar fi murit la timp. Dar restul de 50 000 de talanţi şi un tribut anual de alţi 12 000 sau mai mulţi l-au făcut pe Alexandru de departe cel mai bogat rege din lume. Plăţile în natură au contat mai mult decât cele în bani, şi pentru acestea nu există cifre; de asemenea, a primit cadouri uriaşe de la emisari şi, în tot acest timp, putea bate monede noi din lingourile de metal brut pe care regii perşi le depozitaseră pe holuri şi în dormitoare ca decor. Topirea, gravarea, ştanţarea şi tăierea matriţelor – acestea erau procesele esenţiale cu care probabil s-au îndeletnicit multă vreme experţii greci în fundalul imperiului lui Alexandru. Datorită abilităţilor lor, nici măcar Harpalos şi cei 6 000 de talanţi furaţi nu au fost jeliţi ca o pierdere gravă; finanţele de la Babilon erau acum încredinţate unui grec din insula Rodos, care a arătat imediat şiretenia tipică a compatrioţilor săi prin iniţierea unui plan prin care camarazii lui ofiţeri să se asigure împotriva pierderii sclavilor fugari.

Înmormântările private, cu cheltuieli publice uriaşe, nu erau nimic nou pentru Imperiul Persan, dar la curte ultimele ritualuri ale lui Hephaestion deschiseseră şi posibilităţi ispititoare. Hephaestion murise ca chiliarh sau mare vizir, cu control asupra cavaleriei însoţitorilor şi acces la favoarea privată a lui Alexandru; în cazul campaniilor din Arabia sau din Vest, Alexandru putea urma precedentul persan şi putea desemna un adjunct regal cu care să împartă un

imperiu care, după cum aveau să descopere curând succesorii săi, era prea împovărător pentru un singur om. Slujba de chiliarh merita, dar se pare că nu a fost o surpriză când Perdiccas, de viţă regească, a fost ridicat în rang să o preia: prietenii şi rudele sale dominau puţinele funcţii înalte rămase la curte, iar el fusese multă vreme loial lui Alexandru şi politicilor sale orientale. Comanda cavaleriei lui Perdiccas i-a fost încredinţată secretarului Eumenes, o numire mai controversată. Existau macedoneni care urau un astfel de outsider grec educat; în plus, ei puteau indica ura lui Eumenes faţă de Hephaestion care îi făcea să se certe permanent, chiar şi din cauza unor fleacuri precum adăpostirea sclavilor şi onorurile acordate unui tânăr flautist grec. Dar Eumenes se adaptase planurilor orientale ale regelui său: era un om valoros şi un personaj viclean. Prin urmare, el şi-a reabilitat numele dedicându-se pe sine şi armele sale răposatului Hephaestion, recunoscând probabil că acum era un erou divin. Alţi însoţitori s-au simţit nevoiţi să îi urmeze exemplul: secretarului nu i se putea permite să fure un marş.

În afară de pierderea lui Hephaestion, curtenii au început să cerceteze împrejurimi foarte diferite. În armată, macedonenii erau acum depăşiţi cu mai mult de zece la unu de orientali şi, odată cu această schimbare fundamentală a puterii, noul stil de domnie constituit de la moartea lui Darius a căpătat o mai mare importanţă. Alexandru făcea acum afaceri de pe un tron de aur şi, deşi purta, la fel ca înainte, diademă persană, cingătoare şi tunică cu dungi, avea un sceptru de aur: cortul său oficial era susţinut de stâlpi de aur şi acoperit cu un baldachin bogat, în timp ce în interior cei cinci sute de purtători de scut rămaşi păzeau divanele cu picioare argintii, ajutaţi de o mie de arcaşi orientali îmbrăcaţi în stacojiu, roşu şi albastru regal. Cinci sute de Nemuritori perşi stăteau în spate, făcând paradă de uniformele splendid brodate şi de suliţele cu vârfuri în formă de rodie; în afara cortului, Escadronul Regal de elefanţi împiedica intrarea vizitatorilor neautorizaţi, ajutat de 1 000 de macedoneni, 10 000 de Nemuritori perşi mai neînsemnaţi şi 500 de purtători privilegiaţi ai veşmintelor de purpură. Magi, concubine,

unitatea de infanterie unică şi uşieri bilingvi au continuat să joace rolul proeminent câştigat în Persia în ultimii 200 de ani.

Prin această splendoare, Alexandru şi curtenii săi erau implicaţi în vechile frontiere exterioare ale unei monarhii persane. Când ţineau audienţe pe domeniul lor, tolăniţi pe divane bogat împodobite, urmau un precedent persan de lungă durată; tronul regelui şi cortul de audienţe aveau rădăcini adânci în trecutul persan, la fel ca vasele pentru ars tămâie care fumegau lângă el. Vizitatorii îi ofereau *proskynesis* persan; el se plimba în carul lui privilegiat, simbol al regelui şi al cuceritorului, tras de robuştii cai albi medieni, care aveau atât de multe conotaţii sacre pentru adepţii săi. Ca un rege persan, a sărbătorit două zile de naştere şi a fost onorat de un foc regal personal; sacrificiile erau oferite de curteni orientali spiritului său august, şi până şi obiceiul său de a bea temeinic avea legături cu virtuţile necesare regatului persan. Pentru un vizitator grec care nu cunoştea obiceiurile, aceste privilegii orientale aveau nuanţe greu de apreciat. Dacă va mai fi văzut vreodată un asemenea fast, va fi fost doar pe scenă, unde dramaturgii greci îl prezentaseră ca exces şi aroganţă asiatice. În noua măreţie a lui Alexandru exista o notă vădită de teatralitate, dar îngâmfarea era scuzabilă politic: el juca cu înţelepciune rolul monarhului persan pentru trupele lui tot mai numeroase de orientali. Acestea se aşteptau la aşa ceva: el, fără îndoială, s-a bucurat, deşi i-au scăpat nuanţele religioase mai profunde: Alexandru nu a dat niciodată dovadă că l-ar fi înţeles pe zeul Ahura Mazda, protector al regilor perşi. Această ignoranţă nu l-a costat o aură supraomenească. Ceea ce îi lipsea în contextul său persan, anume maiestatea unui rege derivată din regalitatea sa, a primit în schimb de la greci; în oraşele greceşti recunoscătoare ale imperiului său era aclamat ca un zeu pentru realizările sale.

Ca şi răposata Pythionice, amantă a lui Harpalos, Alexandru avusese parte de venerare divină de la grecii asiatici înainte de a ajunge vreodată la Hamadan. Nu era o consolare nouă, necesară doar când Makran sau moartea lui Hephaestion începuseră să-l facă să se simtă inadecvat.

Era o exprimare liberă a admiraţiei pline de tact: oraşele ofereau sacrificii în numele său, mai ales de ziua lui, celebrau jocuri numite Alexandreia, păstrau o incintă sacră şi un altar pentru cinstirea lui sau îi purtau imaginea într-o procesiune alături de ceilalţi doisprezece zei ai Olimpului grecesc. Oraşul, nu credincioşii privaţi, a înfiinţat acest cult în schimbul sau în speranţa binecuvântării lui Alexandru; pentru omul simplu, însemna turnarea de libaţii la altarul din faţa uşii sale în zilele marilor procesiuni în care regele sau imaginea lui era escortată pe străzi. El îi închina libaţii regelui dintr-un vas plat de ceramică smălţuită ieftină, imprimată cu portretul regal; un astfel de vas închinat lui Alexandru ne-a parvenit din Alexandria Egiptului, fapt ce implică venerarea fondatorului în timpul vieţii sale. Onorurile divine, ca şi în Roma primitivă, fuseseră mult timp aduse morţilor notabili, unde s-au contopit cu cultul asemănător al eroilor, dar Alexandru a fost venerat în timpul vieţii, o onoare ale cărei origini şi impact au fost discutate, denunţate sau chiar respinse energic.

„Ar fi excentric”, scrisese recent Aristotel, „dacă un om ar spune că l-a iubit pe Zeus.” Dragostea de divinitate nu era o idee atât de străină pentru omul obişnuit, dar zeii Greciei din secolul al IV-lea nu pot fi abordaţi cu speranţele şi atitudinile unui creştin modern. Dacă graniţa dintre zei şi oameni nu putea fi ştearsă prin dragoste, ea era, în principiu, o frontieră deschisă. „Nu încercaţi”, a spus un faimos poem grecesc anterior, „să deveniţi Zeus”; a deveni Zeus nu era, aşadar, un scop imposibil, dar, aşa cum avertizau miturile, era nechibzuit şi inoportun. Şi totuşi, o demonstraţie cu adevărat supraomenească de excelenţă putea purta în continuare un om peste graniţă; o astfel de excelenţă fusese recunoscută cu mult înaintea lui Alexandru, în două sfere diferite. Au existat oameni geniali şi mistici, descrişi, oricât de vag, ca zei între oameni: Pitagora şi Empedocle, cei doi filosofi remarcabili ai vestului grecesc, îşi impresionaseră adepţii ca fiind divini, în timp ce măcar un artist şi un vindecător prin credinţă simţiseră acelaşi lucru despre ei, chiar dacă alţii nu fuseseră de acord. Mai vădit, pentru că erau mai populari, existau oameni remarcabili prin faptele lor, nici unul mai

extraordinar decât Euthymos boxerul cu 150 de ani înainte de Alexandru. Şi el venise din sudul Peninsulei Italice, din vestul grecesc, dar îşi croise drumul cu pumnii spre trei victorii la Jocurile Olimpice, pe lângă faptul că excelase împotriva unui adversar misterios numit Eroul din Temesa; statuile sale, atât în Olimpia, cât şi în oraşul natal din sudul Peninsulei Italice, se credea că ar fi fost lovite de fulgere în aceeaşi zi şi, ca recunoaştere a dibăciei sale, a fost divinizat în timpul vieţii de oracolul din Delfi, care a poruncit să i se aducă sacrificii, aşa cum s-a şi întâmplat, în mod repetat: „nu era nimic special în acest lucru, cu excepţia faptului că fusese poruncit chiar de zei”. După cum se cuvenea unui zeu, Euthymos a trăit până la o vârstă înaintată, când se credea că a scăpat de moarte prin dispariţia în râul local, despre care unii bănuiseră dintotdeauna că îi era tată. În câteva luni, Alexandru şi curtenii săi aveau să se confrunte cu problema modului în care un zeu putea muri în condiţii extrem de similare.

Dar politicienii, ca şi atleţii, erau şi oameni cu putere şi realizări şi, în anumite cazuri remarcabile, şi ei fuseseră veneraţi ca zei. Din nou în vestul grecesc, grecii sicilieni îl sărbătoriseră pe Dion, Salvatorul lor recunoscut al momentului; mai devreme în Asia greacă, onoruri similare îi fuseseră acordate lui Lisandru, generalul spartan, de către exilaţii pe care îi repusese în drepturi ca Alexandru, deşi aceşti exilaţi erau tirani şi oligarhi, favorizaţi în numele libertăţii. Această deificare de fapt nu a fost limitată la extremele lumii greceşti, în Sicilia renumită pentru excesul său sau pe coasta Asiei, unde venerarea împăratului roman s-a înrădăcinat mai târziu atât de profund şi de durabil; în gândirea greacă era la fel de veche ca epopeile lui Homer şi acest lucru, de exemplu, putea fi sugerat despre regii spartani sau despre Pericle atenianul. Dar, în cea mai mare parte, oamenii independenţi ai puterii nu au apărut în acelaşi mod în lumea închisă a oraşelor din Grecia continentală ca în regatele din Sicilia şi din Asia. Odată cu apariţia lui Filip, condiţiile se schimbaseră; tatăl lui Filip, regele Amyntas, a fost venerat prin ridicarea unui altar într-un oraş grec din apropiere, probabil în timpul vieţii, câtă vreme Filip însuşi murise făcându-le pe plac grecilor la un

festival unde a fost înscăunat între zei, şi nu există nici o îndoială că ar fi fost venerat cu mai mare uşurinţă în oraşele greceşti dacă ar fi supravieţuit. El construise un Philippeion la Olimpia, în care erau expuse statui ale Olimpiei, ale lui Alexandru şi ale lui însuşi, iar forma rotundă a clădirii, precum şi aurul şi fildeşul statuilor implică probabil că a fost menit ca lăcaş de cult. „Omul care cucereşte Persia", îi spusese un pamfletar grec, „va dobândi o glorie la fel de mare ca a zeilor"; Aristotel a sugerat cu mai multă precauţie că un om ar putea „deveni zeu" doar printr-o demonstraţie de excelenţă supremă. Nu era înclinat să creadă că o astfel de excelenţă e posibilă, dar elevul său Alexandru a plecat spre est, a cucerit Persia şi a arătat calităţi atât de extraordinare, de la Babilon până la vârfurile Pir-Sarului, încât rezervele sale s-au dovedit nejustificate.

În acest context, venerarea lui Alexandru nu era nici fără precedent, nici o blasfemie. Chiar mai mult decât Dion şi Lisandru, eliberase oraşe greceşti şi repusese în drepturi exilaţi greci; nici un democrat din Asia pe cale să revină acasă şi nici un exilat readus în Grecia nu ar fi simţit nici cel mai mic scrupul în legătură cu venerarea lui pentru această binefacere divină. S-au făcut prea multe, adesea de către romani, în privinţa caracterului servil al cultului clasic al conducătorilor. Este mai revelator că oraşele greceşti i-au venerat aproape întotdeauna în schimbul favorurilor legate de libertăţile rămase, în timp ce, pentru omul obişnuit, un cult public al lui Alexandru însemna o zi de sărbătoare, jocuri festive, lucrări edilitare şi şansa de a se bucura de luxul rar de a consuma carne, binecuvântarea cea mai palpabilă a unui sacrificiu religios în Antichitate. În timpul vieţii sale nu se cunoaşte nici un cult al lui Alexandru într-un oraş grec continental, dar curând au venit la el emisari greci, unii îmbrăcaţi de parcă ar fi fost trimişi în delegaţie la un zeu; doar o anecdotă ulterioară s-a referit la o scrisoare a lui Alexandru prin care cerea să fie venerat astfel de greci, dar povestea este în acelaşi timp nesigură şi neverosimilă. La Atena, singura sursă de comentarii contemporane, aşa-zisa divinitate a lui Alexandru a atras obişnuitele anecdote şi epigrame înţelepte, atribuite

numeroşilor săi duşmani atenieni, dar după o discuţie aprinsă, este posibil să fi fost într-adevăr venerat în oraş către sfârşitul vieţii. Dovezile încă nu sunt concludente, dar nici măcar un refuz nu ar fi fost o chestiune de principii înalte: când Alexandru a mărşăluit prima dată în Grecia, atenienii s-au grăbit să-i ofere „onoruri chiar mai mari decât i-au acordat lui Filip”, şi este greu de imaginat ce puteau fi acestea în afară de o venerare temporară. În decurs de douăzeci de ani, s-au grăbit să ofere orice onoare divină posibilă unui macedonean care îi eliberase dincolo de orice explicaţie. Mai ales în 324, beneficiile, trecute şi viitoare, aduse de Alexandru oraşului păreau discutabile, şi chiar dacă cei care se împotriveau onorurilor sale divine erau eroii zilei, ei nu au fost constrânşi de o cerere din partea lui Alexandru însuşi. Venerarea sa a fost spontană şi răzleaţă, o linguşire plină de speranţă, acolo unde nu era o admiraţie autentică.

Fireşte, Alexandru însuşi era încântat să o primească. De-a lungul vieţii, el a rămas un om profund religios, care aducea atent sacrificii zeilor adecvaţi şi îşi consulta oracolele şi clarvăzătorii înainte de a lua orice măsură importantă; există nenumărate exemple în acest sens, dar chiar şi în aceste ultime luni, a fost atât de impresionat de povestea unui băiat grec dintr-un mic oraş carian, care fusese salvat miraculos şi dus în larg de un delfin, încât l-a chemat şi l-a numit numit preot la un templu al zeului mării, Poseidon, din Babilon. Este de neimaginat că un astfel de om ar fi îndrăznit să accepte, să nu mai vorbim să pretindă, onoruri divine dacă acestea ar fi contravenit propriei sale religii tradiţionale. Deificarea fusese multă vreme tolerată în gândirea greacă; văzuse exemplul tatălui său şi studiase cu un tutore care nu vedea nimic blasfemator în jertfe, incinte sau imnuri aduse unui om viu: erau mari onoruri, nimic mai mult, întrucât lumea antică nu făcea distincţie între omagiu şi venerare. Singura întrebare era dacă cineva le merita de fapt. Realizările lui Alexandru au pus acest lucru dincolo de orice îndoială: el părea de neînvins, aşa că la Atena şi probabil în alte părţi s-a sugerat că trebuia venerat ca un zeu invincibil. Tema invincibilităţii pe care o

încurajase de mult şi-a găsit astfel expresia finală, în ciuda marşului prin Makran.

Aceste onoruri divine au fost mai mult decât o evoluţie inteligibilă din trecut. Cu singura excepţie a lui Caesar, Alexandru este singurul om din istoria antică a cărui divinitate a fost larg acceptată şi crezută. Aici cariera sa unică s-a rupt complet de predecesorii săi: a devenit el însuşi un precedent şi, după Alexandru, istoria fastului şi a regalităţii nu a mai fost niciodată aceeaşi. Succesorii săi regali i-au invocat numele, îndrumarea sau invincibilitatea, i-au copiat pretenţia de a fi fiul unui zeu, după cum confirmase un oracol, şi chiar au adoptat modul în care îşi ţinea capul sau îşi purta coroana. Printre romani, a lăsat o impresie şi mai vie; aici, influenţa lui s-a păstrat mai mult de cinci sute de ani, mai întâi prin stabilirea unui cult al zeiţei Victoria, probabil la primele veşti despre succesele sale extraordinare, apoi prin imitarea lui continuă din partea politicienilor şi împăraţilor, de la Scipio la Caracalla, care a revendicat mantia sau platoşa lui Alexandru, i-a copiat scutul şi statuile şi chiar a evocat amintirea calului său. Episcopii creştini din Antiohia aveau să descopere cu tulburare la sfârşitul secolului al IV-lea că congregaţiile lor favorizau imaginea lui Alexandru pe inelele lor cu sigiliu: pentru lumea clasică devenise prototipul gloriei şi al excelenţei supraomeneşti, iar oamenii nu îl uitau cu uşurinţă.

A proiecta acest lucru asupra vieţii sale este greu, dar cu siguranţă corect. Pentru majoritatea adoratorilor săi, Alexandru a avut aura suplimentară a absenţei. Îl văzuseră o dată, cel mult, când i-a eliberat prima dată, şi au rămas după aceea cu amintirea unui tânăr în plină glorie. Dacă ar fi venit la curte la întoarcerea sa, ar fi găsit dovezi ale divinităţii întipărite în înfăţişarea sa: diadema persană a sugerat, în mod greşit, că îl reprezenta pe Zeus, încălţările lui de culoarea şofranului trimiteau la Dionysos, iar *proskynesis*, chiar dacă era împrumutat doar de la perşi, le arăta celor fără spirit critic faptul că el însuşi era divin. În arta de pretutindeni, aceste teme au fost prolifice, şi este greşit să încercăm să le datăm pe toate în perioada ce a urmat morţii lui Alexandru; el fusese pictat de Apelles,

preferatul său, cu un fulger în mână, la fel cum mai târziu acelaşi artist îl va înfăţişa între emisfere, un simbol al lui Castor şi Pollux, ei înşişi divini, şi relevant pentru presupusa ascensiune a lui Alexandru la ceruri. „Eu ţin pământul”, suna inscripţia de sub statuia sa, „tu, Zeus, ţine Olimpul”, iar pe o medalie, probabil emisă pentru a-i comemora campania indiană, acest Zeus de pe pământ a fost reprezentat călare, atacând elefantul lui Porus şi mânuind fulgerul lui Zeus. Tema se repetă pe o bijuterie gravată, iar în Egipt, după moartea sa, statuete mici din teracotă îl arată ţinând pe un braţ egida lui Zeus sau mantaua din piele de capră. Aceste monumente umile sunt, probabil, dovada modului în care soldatul obişnuit şi-a adus aminte de el şi, probabil, derivă dintr-o sculptură iniţială din timpul vieţii. În privinţa eroicului său strămoş Heracles, Alexandru a fost reprezentat purtând un coif făcut dintr-un cap de leu pe o serie de sculpturi realiste de altfel, realizate la scurt timp după moartea sa, pentru sarcofagul regelui Sidonului, propriul său însoţitor: coiful era un simbol al lui Heracles şi, fără îndoială, Alexandru l-a purtat în viaţa reală. Pe monede, portretul macedonean standard al lui Heracles preluase trăsăturile lui Alexandru: au existat precedente pentru acest lucru, nu în ultimul rând în portretele lui Apollo de pe monedele de aur emise de Filip, dar influenţate inconfundabil de trăsăturile lui Alexandru; monedele l-au înfăţişat şi pe Alexandru în timpul vieţii purtând coarnele de berbec ale lui Amon, iar aceasta a fost o temă numai a lui. Atât în artă, cât şi în literatură, aveau să se traseze paralele între Alexandru şi Dionysos, dar, deşi au existat similitudini clare între procesiunea sa triumfală la părăsirea regiunii Makran şi epifania sau manifestarea lui Dionysos şi a altor zei, aceasta este o temă care a apărut abia după moartea lui Alexandru, mai ales când Ptolemeii au început să-şi derive descendenţa prin Filip de la Dionysos însuşi. Purtând veşminte orientale, Alexandru şi-a asumat fără voie anumite trăsături ale înfăţişării lui Dionysos, dar conexiunea a fost întâmplătoare şi, deşi Alexandru putea rivaliza cu Dionysos, în special în India, nu a încercat niciodată să-l reprezinte pe zeu direct.

Pentru sceptici, curând a devenit la modă să explice divinitatea lui Alexandru ca un truc conceput pentru a-şi impresiona supuşii. Istoricii sunt prea înclinaţi să-şi creeze propriul scepticism în raport cu figurile trecutului; ei ar face mai bine să întrebe de ce oameni ca ei înşişi au considerat că au nevoie într-o situaţie umană dificilă de răspunsul care lor li se pare incredibil. Dacă scrierile lui Aristotel reflectă starea de spirit a contemporanilor, atunci exista deja sentimentul că zeii erau indiferenţi la soarta omului şi se mulţumeau să trăiască într-o tihnă dezinteresată. După Alexandru, acest sentiment al unui univers mânat de divinitate este mai evident. „Ceilalţi zei”, spunea un imn atenian închinat unuia dintre succesorii lui Alexandru, douăzeci de ani mai târziu, „sunt fie departe, fie nu au urechi, fie nu există, fie nu ne acordă atenţie. Dar pe tine te vedem în faţa noastră, nu din lemn sau din piatră, ci viu şi real.” Exista un adevăr în acest omagiu sofisticat: Alexandru, mai mult decât oricare succesor, era sursa dominantă de putere pe pământ, iar puterea fusese de multă vreme semnul distinctiv al zeilor greci. La fel ca zeii, el era extraordinar de bogat şi de viţă regală şi, printr-un singur ordin, putea schimba istoria vieţii oamenilor: onorurile divine recunoşteau această putere câştigată prin realizări, exact aşa cum preziseseră autorii greci, şi puţinul care se cunoaşte despre caracterul lui Alexandru arată că acesta ar fi acceptat comparaţia cu recunoştinţă şi seriozitate. În ce priveşte modul în care l-a afectat la sfârşitul vieţii, s-a păstrat o singură descriere, scrisă de un autor grec, bun cunoscător al detaliilor curţii, probabil pentru că fusese de faţă. Este, după orice standard, remarcabilă.

„Alexandru”, a scris Ephippos din Olint, într-o broşură despre *Moartea lui Hephaestion şi a lui Alexandru*,

> purta veşmintele sacre ale zeilor la ospeţe, uneori mantia purpurie, papucii şi coarnele lui Amon, alteori veşmântul zeiţei Artemis, pe care îl purta deseori chiar şi pe carul său, unde se îmbrăca în straie persane şi se arăta cu un arc şi o suliţă aruncate pe umeri. Uneori, se îmbrăca şi el ca Hermes, mai ales la petreceri, când purta sandalele cu

> aripi şi pălăria cu boruri largi, şi ţinea un caduceu în mână: de multe ori purta o piele de leu şi o bâtă, ca Heracles (...) obişnuia să stropească podelele palatului său cu parfum preţios şi cu vinuri cu miresme dulci; smirnă şi alte mirodenii frumos mirositoare erau arse pentru desfătarea lui. Dar o tăcere deplină se aşternea peste toţi cei prezenţi, întrucât erau înspăimântaţi: era sângeros şi destul de insuportabil: părea, de asemenea, „melancolic”, adică iute la mânie.

Aceasta nu este doar o afirmaţie clară că Alexandru purta straie femeieşti, ca Artemis; este, de asemenea, singura descriere păstrată a firii sale de către un contemporan în ultimele luni de domnie. Este adevărat că în cazurile moderne de delir religios, paranoicii care se cred Dumnezeu se vor îmbrăca indiferent de sex în haine masculine sau feminine pentru a-şi sugera divinitatea, dar, începând cu apariţia creştinismului, toate aceste dovezi psihiatrice moderne au o relevanţă foarte îndoielnică pentru lumea lui Alexandru; mai important, nici Ephippos nu este un martor imparţial. Oraşul său natal, împărţit de Callisthenes şi, eventual, de Aristobulos, fusese distrus de macedonenii lui Filip, iar Alexandru anunţase recent în Grecia că refuza să îl reconstruiască; puţinele fragmente ajunse până la noi sunt fie sarcastice, fie includ prejudecăţi flagrante împotriva macedonenilor. Istoria vieţii lui este incertă: probabil este acelaşi Ephippos cunoscut ca dramaturg comic care a câştigat premii la Atena şi ale cărui piese luau în râs pretinsele aspiraţii divine ale altor greci cunoscuţi, o temă comică obişnuită. El chiar îl satirizase pe filosoful Platon: cu siguranţă, el a scris cu maliţie şi judecăţile sale trebuie tratate cu extremă prudenţă.

În prezentarea lor factuală, aceste judecăţi au sens: înveşmântarea ca un zeu are o istorie interesantă, care pune în perspectivă presupusul comportament al lui Alexandru. Anumite mituri greceşti au avertizat asupra urmărilor sale nefaste, dar, în practică, conducătorii şi indivizii cu talent remarcabil crezuseră multă vreme contrariul. Cu vreo nouăzeci de ani înainte de Alexandru, pictorul Parrhasios umbla pe străzile Atenei îmbrăcat într-o

robă purpurie, cu o coroană de aur pe cap, o panglică albă, purtând încălţări şi toiag de aur şi pretinzând că este fiul lui Apollo, zeul artelor, şi în strânsă legătură prin vise cu eroul deificat Heracles. Preoţii purtau ocazional haine divine, la fel ca adepţii unui jurământ sacru din Siracusa, care se îmbrăcau în straiele unei zeiţe; în Heracleea greacă, pe malul Mării Negre, tiranul Clearchos, elev al lui Platon, şi un om care s-a modelat după regii sicilieni, purtase robă purpurie, cizme moi şi o coroană de aur, fiind precedat de efigia acvilei aurii a lui Zeus. Îşi picta faţa în roşu pentru a-l întruchipa pe Zeus şi a sugera ichorul divin şi şi-a numit fiul Fulger, un simbol pe care îl purta adesea în loc de sceptru. Dar a existat un precedent şi mai ciudat, care ar fi putut însemna mai mult pentru Alexandru, dat fiind că probabil îl văzuse chiar el.

În tinereţea lui Alexandru, la Siracusa, întotdeauna un oraş al fastului, trăia faimosul vindecător prin credinţă Menecrates. El a vindecat diferite cazuri de epilepsie considerate incurabile de către medici şi, deoarece epilepsia era cunoscută sub numele de boală sacră, vindecătorul ei, care nu cerea nici o plată, putea pretinde că se bucură de inspiraţie divină: Menecrates îşi spunea astfel Zeus, îmbrăcat în obişnuitele veşminte de purpură şi de aur, şi s-a înconjurat de un grup de foşti pacienţi, care se îmbrăcau şi ei ca zei. Unul dintre ei era un general din Argos, care luptase cu vitejie alături de perşi, şi acum se numea Heracles şi se îmbrăca în consecinţă; altul, un tiran într-un mic oraş grecesc asiatic pe care Alexandru îl eliberase după Granicus, înveşmântat ca Hermes, purta aripi şi caduceu; un al treilea era îmbrăcat în Apollo, al patrulea ca zeul medicinei, în timp ce al cincilea nu era nimeni altul decât Alexarchos, fiul lui Antipater şi, probabil, cel mai extraordinar om din generaţia lui Alexandru; el s-a autoproclamat Soare şi, după moartea lui Alexandru, a întemeiat o comunitate excentrică, numită Oraşul Cerurilor, pe vârful muntelui Athos.

În legătură cu viceregele Macedoniei, se spune foarte plauzibil că grupul lui Menecrates a efectuat o vizită la curtea lui Filip, unde, într-o atmosferă de veselie, noul Zeus s-a aşezat la o masă superbă, în timp ce însoţitorii săi

ardeau tămâie şi aduceau libaţii în cinstea sa. Mai târziu s-a dat de înţeles că oaspeţii şi comesenii macedoneni au râs atât de zgomotos văzând toate acestea, încât Menecrates a fugit din sala de mese stânjenit, dar, având în vedere ambiţiile proprii ale lui Filip, Pella nu era locul unde să fie luat în râs un zeu aspirant. Alexandru a văzut cu siguranţă sau a auzit despre sosirea divină a medicului.

Este important de reţinut că, la fel ca Menecrates, s-a spus că Alexandru se îmbrăca în veşminte de zei doar la ospeţe. După obiceiul străvechi, grecii organizaseră de multă vreme banchete pentru zei, la care o masă goală şi o porţie de mâncare erau lăsate pentru zeitatea corespunzătoare; la Atena, erau aleşi doisprezece comeseni, reprezentându-i pe cei doisprezece zei olimpieni, să ia masa în „prezenţa” lui Heracles, şi sărbători sacre similare erau cunoscute la Delfi şi în toată lumea greacă. Dar Alexandru era el însuşi un zeu; nu avea nevoie de o masă goală, pentru că îşi putea dezvălui prezenţa într-o epifanie sau într-un moment de revelaţie la astfel de mese sacre în cinstea sa. Momentul epifaniei unui zeu viu urma să fie curând sărbătorit fără constrângeri pentru succesorii săi şi este foarte credibil faptul că, la un „banchet al zeilor” în propria lui onoare, Alexandru cel divin se îmbrăca aşa cum se potrivea demnităţii sale. Coarnele şi papucii lui Amon au fost în mod firesc alegerea sa preferată, şi nimeni nu l-a mai imitat, cu excepţia unei regine mai târzii a Ptolemeilor; pielea de leu a lui Heracles era la ordinea zilei şi erudiţii romani cunoşteau peste patruzeci de imitatori greci ai lui Heracles; Hermes este mai surprinzător, dar poate fi regăsit în grupul lui Menecrates şi pe pietrele preţioase ale lui Ptolemeu al II-lea, care îi reprezintă coiful împodobit cu aripi. În privinţa lui Artemis, contextul este în principal roman: împăratul Caligula ar fi preferat să se îmbrace mai degrabă ca o zeiţă decât ca un zeu, în timp ce Heliogabal şi Gallienus, nici unul îndrăgit de senatorii care au scris istoria, se înveşmântau ca Demeter şi ca Marea Mamă. Printre succesorii lui Alexandru, Demetrios Poliorcetul a apărut ca Atena, dar numai pentru că era venerat de propriii atenieni; un filosof cinic, totuşi, se spune că se înveşmânta în cenuşiu ca o Furie, purta o coroană cu

cele douăsprezece semne ale zodiacului şi îşi avertiza discipolii că fusese trimis din lumea subpământeană ca să îi judece. Poveştile despre travestirea regală sunt majoritatea calomnii, şi în cazul lui Alexandru acest lucru este clar. Îmbrăcat ca Artemis, purta „veşmânt persan şi ţinea un arc şi o lance”, o varietate macedoneană preferată în special pentru vânătoare. Veşmântul persan fusese ridiculizat multă vreme ca efeminat de către greci intoleranţi; văzându-l pe Alexandru îmbrăcat astfel în carul său şi înarmat ireproşabil pentru vânătoare, Ephippos susţinuse batjocoritor că noul rege divin, care se îmbrăca efeminat, încerca să semene cu zeiţa vânătorii. A fost doar o glumă, şi nu una foarte bună.

Purtarea de haine divine, de asemenea, era o defăimare des întâlnită. Duşmanii, de exemplu, au susţinut mai târziu că tânărul Augustus se îmbrăcase în Apollo şi organizase un banchet sacru alături de doisprezece prieteni îmbrăcaţi în zei. Dar în Grecia, nu în Roma, obiceiul avea rădăcini inteligibile şi, în ciuda părtinirii lui Ephippos, este posibil ca Alexandru să se fi împodobit aşa cum este înfăţişat în mod repetat în operele de artă. Au existat şi precedente orientale pentru acele podoabe fanteziste pentru cap, în timp ce Bucefal purta probabil coarne, iar imaginea lui Filip fusese purtată, fără îndoială cu multe podoabe, printre cei doisprezece zei olimpieni. Prin urmare, Ephippos ar fi putut spune adevărul şi, mai mult de atât, un adevăr despre divinitatea lui Alexandru printre prietenii săi. Dacă a fost el şi „insuportabil, ucigaş şi, evident, melancolic” nu se poate decide pornind numai de la Ephippos; melancolia, în Antichitate, însemna o natură volatilă şi repezită mai curând decât o plictiseală apatică. Nu există semne că Alexandru ar fi fost mai iute la mânie decât la urcarea sa pe tron. Până una, alta, în loc să îşi reducă curtenii la tăcere, el încă vâna, juca zaruri, juca mingea, glumea şi ţinea banchete după voia inimii cu însoţitorii săi. Din nou, nu se ştie ca vreunul dintre ei să-şi fi pierdut viaţa sau slujba în lunile următoare. După cum spusese el, prin vene îi curgea sânge, nu ichor.

Rămâne însă faptul că moartea lui Hephaestion îl tulburase şi că, timp de un an, dezastrul de la Makran

rămăsese ultima aventură a „cuceritorului întregii Asii”. Fără îndoială, se băuse mult de la tragedia de la Hamadan, deşi singurul indiciu că Alexandru căzuse într-o desfrânare extremă apare în Jurnalele Regale, un martor suspect al cărui scop se va lămuri curând. Cheltuielile exorbitante de la curte, etalările fastului puteau fi susţinute, divinitatea acceptată tacit, şi totuşi se punea întrebarea dacă vechiul geniu nu cumva dispăruse. Dar acel geniu interior nu poate fi judecat decât prin prisma evenimentelor, în lipsa altor dovezi. Mesajul lor este clar.

La şase săptămâni de la moartea lui Hephaestion, părăsise Hamadanul pe Drumul Regal spre sud şi i-a invadat scurt pe nomazii care îi flancau trecătorile, pe dealurile din Luristan. Atacându-i iarna, i-a surprins şi i-a învins în mai puţin de şase săptămâni. „Oamenii de aici sunt independenţi încă din cele mai vechi timpuri şi locuiesc în peşteri, mâncând ghinde, ciuperci şi carne afumată de animale sălbatice.” Regii perşi fuseseră întotdeauna de acord să-i mituiască în schimbul utilizării Drumului Regal, dar Alexandru a refuzat şi „a plănuit să aşeze aceşti nomazi în oraşe, astfel încât să poată deveni cultivatori ai câmpurilor”. Când cultura urbană a grecilor s-a întâlnit prima dată cu nomazii, nu a reuşit să-i înţeleagă şi a încercat, cu aroganţă, să-i încadreze în propria schemă de viaţă. Planul, aşa cum urma să constate şahul Reza în anii 1930, însemna suferinţă personală pentru victimele sale şi distrugerea unui mod de viaţă care se armoniza în mod unic cu peisajul: Alexandru nu putea nici măcar să promită medicamente mai bune sau amăgirea unor locuri de muncă mai avantajoase. El a vrut să aşeze aceşti rătăcitori liberi şi mândri în oraşe pur şi simplu pentru că îi puneau în pericol drumul de acces. A eşuat, inevitabil, şi, şapte ani mai târziu, aceiaşi nomazi blocau Drumul Regal pentru a se răzbuna împotriva succesorilor săi.

Întorcându-se spre Babilon, reşedinţa de iarnă a regilor perşi, a fost întâmpinat de emisari din întreaga lume. Libieni, ethiopieni şi cartaginezi l-au încoronat şi au pledat pentru prietenie; celţi şi sciţi şi-au adus omagiile, la fel ca şi iberici din Spania, cunoscuţi anterior grecilor doar prin armatele tiranilor sicilieni. Din sudul Peninsulei Italice, au

venit trimişi ai triburilor cu care cumnatul său se luptase recent; printre ei, spuneau unii, veneau soli din Roma, un oraş de aproximativ 150 000 de locuitori, care îşi cucerise vecinii latini în anul în care Filip cucerise Grecia, dar erau implicaţi în război cu samniţii din apropiere. Alexandru corespondase cu Roma în privinţa reglementării pirateriei în Marea Adriatică; cumnatul său încheiase un tratat temporar cu aceasta şi era de înţeles că, până şi într-o criză, Roma trebuia să trimită mesageri pentru a-şi proteja poziţia în străinătate. Romanii care, mai târziu, şi-au preferat propriii eroi în locul lui Alexandru, nu au acceptat cu bucurie sugestia unei astfel de misiuni. Ptolemeu nici măcar nu i-a evidenţiat ca fiind demni de atenţie, în timp ce elevilor lui Aristotel Roma nu le părea altceva decât un oraş grecesc.

Aceşti trimişi îndepărtaţi au ridicat imediat întrebarea privitoare la ce va face Alexandru în continuare, un indiciu al stării sale de spirit. În cazul în care Cartagina, Libia şi Spania promiteau prietenie, nimic nu-l putea împiedica să meargă spre vest prin Egipt, de-a lungul Coloanelor lui Hercule, în zilele noastre strâmtoarea Gibraltar, şi să treacă în Peninsula Italică prin Spania, unde cumnatul său îşi pierduse viaţa într-o expediţie. S-a răspândit zvonul că o cucerire occidentală era noua lui ambiţie; unii chiar au sugerat că intenţiona să navigheze în jurul Africii şi să intre în Marea Mediterană dinspre Atlantic. Această călătorie extraordinară fusese făcută de un căpitan cartaginez, care a avut nevoie de doi ani să o încheie şi a trecut prin greutăţi îngrozitoare, bine cunoscute la curte din istoria lui Herodot. Este posibil ca Alexandru să fi luat în considerare acest lucru, pentru că zvonul planului îl implica probabil şi pe Nearhos, cu care discutase planuri la Kirman în primăvara anterioară. Cunoştinţele şi zvonurile despre Africa se răspândiseră pe larg în tabără, dar pe măsură ce exploratori erau trimişi să navigheze în jurul Arabiei şi în largul Mării Roşii, cel mai probabil în cazul în care Alexandru ar fi avut planuri pentru vest, el ar fi atacat mai direct prin Canalul Suez, iar spre vest prin Mediterana. Una sunt posibilităţile, alta intenţiile, şi este inutil să ghicim ce ar putea face în cele din urmă un om cu viaţa sa; pe termen mai scurt, planurile sale erau dincolo de orice îndoială. Un

macedonean a primit ordin să-i ducă pe constructorii de nave la Gurgan, şi au căzut copaci din pădurile cu ramuri groase pe care le vizitase cu şapte ani înainte. Ambarcaţiuni lungi urmau să fie construite pentru a explora Marea Caspică şi pentru a cerceta „dacă se unea cu Marea Neagră sau cu oceanul exterior care curgea în jurul lumii şi se învecina cu India”. În Babilonia, chiparoşi erau tăiaţi pentru noi nave de război: cvincvereme şi cvadrireme erau demontate şi transportate pe uscat din Liban şi Cipru, toate în ajutorul unei expediţii în partea opusă a oceanului exterior, spre Gurgan. Au existat chiar şi septireme, pe care Alexandru le-a finanţat pentru prima dată. După „stăpânirea întregii Asii”, după cum spusese el, Alexandru îşi îndreptase ambiţiile asupra arabilor; cu aceste pregătiri, curtenii şi-au dat seama în cele din urmă unde îşi va petrece anul următor. Fierbinţi, nisipoase şi îndepărtate, deşerturile din sudul Arabiei aveau să îi cheme.

Într-un tablou celebru pictat de Apelles, Alexandru a fost înfăţişat într-un car, urmat de un prizonier cu mâinile legate la spate; romanii din epoca lui Caesar au interpretat acest prizonier drept Război şi, prin urmare, pe Alexandru drept regele care triumfase asupra luptelor, o alegorie pe care Vergiliu a preluat-o şi a aplicat-o folosind detaliile imaginii la Augustus, sub forma unei profeţii conform căreia, sub conducerea sa, nu va mai exista război. Această fantezie romană şi-a lăsat originalul foarte departe: dacă a existat o activitate pe care Alexandru nu ar fi putut-o abandona niciodată, aceasta era lupta, şi chiar şi la sfârşitul vieţii nu a arătat nici un semn că ar fi triumfat asupra firii sale războinice. Arabii fuseseră aliaţi prietenoşi ai mai multor regi perşi, mai ales când Egiptul avusese nevoie de atenţie: pe mormântul lui Artaxerxes al III-lea, recent recuceritor al Egiptului, un arab era înfăţişat drept unul dintre cei doi demnitari străini care purtau colierul şi brăţara din aur de mare onoare, poate pentru că tribul său ajutase la invazia egipteană. Alexandru „auzise că aceşti arabi se închinau doar cerului şi lui Dionysos, şi presupunea că nu ar fi nevrednic să fie venerat ca al treilea zeu dacă îi cucerea şi le dădea, la fel ca în cazul indienilor, fostul lor drept obişnuit de autoguvernare”. El nu se lupta pentru a-şi cere

propria venerare, ci observa, pe bună dreptate, că, dacă ar fi reuşit, ar fi meritat onoruri divine, aşa cum „eliberarea” lui similară îl făcuse demn să le merite în oraşele greceşti din Asia. Dar numai printr-o viziune distorsionată asupra istoriei persane şi arabe, care deja colorase expediţia sa indiană, scopul său putea fi descris ca restabilire a vechii independenţe a victimelor sale.

Pretextul său, a spus ofiţerul său Aristobulos, a fost că arabii nu îi trimiseseră niciodată o solie, „dar, de fapt, avea o poftă insaţiabilă de cucerire, dorind să fie stăpân asupra tuturor”. Armatele sale se revărsaseră în Peninsula Italică şi India, de-a lungul Mării Negre şi la nord, până la Dunăre, şi este o greşeală frecventă să justificăm motivele oamenilor de a purta război de parcă ar fi luptat mai mult pentru profit decât pentru glorie. Cu toate acestea, a existat o altă latură a expediţiei arabe, pe lângă cea de simplă cucerire universală: în valea Hadramut, mirodeniile au rodit atât de îmbelşugat încât arabii le-au folosit în loc de lemne de foc, trimiţând un surplus constant spre nord prin cămile şi caravane, iar mireasma lor era atât de mare încât „pe conducătorii de cămile îi apuca somnul şi îşi învingeau moţăiala doar adulmecând bitum sau piele de capră”. Pe plută, aceste mirodenii au călătorit până la gura Eufratului, apoi în amonte spre Babilon, şi de acolo pe uscat, până în oraş: existau smirnă şi tămâie, oaze de cassia, tufişuri de scorţişoară naturalizată şi câmpuri de nard sălbatic. Pentru un om care înmiresma podelele palatului cu parfumuri dulci, acest lux era irezistibil. Alexandru a fost, de asemenea, entuziasmat de relatările venite dinspre porturi de-a lungul coastei arabilor. Noi Alexandrii puteau fi dezvoltate pentru a proteja ruta comercială din jurul Arabiei către Marea Roşie şi Golful Persic, devenind bogate şi celebre datorită profiturilor sale: Arabia de sud oferea la un moment dat tămâie în valoare de o mie de talanţi anual ca tribut regilor perşi şi, deşi un vechi proverb estic spune „să nu arăţi niciodată unui arab marea sau unui fenician deşertul”, nu exista nici un motiv pentru care aceste mirodenii să nu poată fi deturnate de la caravane către flotă.

Planul îi încolţise în minte cel puţin după întâlnirea cu Nearhos la Kirman. Acolo vorbiseră despre semnele Golfului Persic către o rută a mirodeniilor şi patru exploratori fuseseră trimişi, unul după altul, în ambarcaţiuni cu treizeci de rame pentru a urmări traseul până la sursă. Primul a fost unul dintre căpitanii lui Nearhos, care a navigat spre sud doar până în Bahrein; al doilea, fiul unui general atenian exilat, l-a urmat iarna, după moartea lui Hephaestion, şi a lăsat o relatare foarte atentă a istoriei naturale a Bahreinului, până la mangrove şi plantaţii de portocali, prin care se distinge şi azi. Nici el nu a mers mai departe. În acelaşi timp, un al treilea căpitan pornise în călătoria inversă, de la Canalul Suez în josul Mării Roşii şi în jurul Arabiei, până la Golful Persic; căldura şi setea l-au învins şi s-a întors la jumătatea drumului. Al patrulea explorator, un cipriot, a fost mai îndrăzneţ: a navigat până la promontoriul Aden, „dar, în ciuda ordinelor de a naviga în Egipt, s-a temut şi s-a întors, relatând că Arabia este chiar mai mare decât India”. Totuşi, traseul fusese străbătut pe mare de comercianţi locali, fără frământări sau frici, de cel puţin două mii de ani.

Atât explorarea regiunii Mării Caspice, cât şi cucerirea Arabiei erau ambiţii realizabile care vorbesc despre neîncetata artă a posibilului proprie lui Alexandru. Nici una dintre ele nu era atât de originală pe cât i se părea: imperiile puteau creşte şi se puteau prăbuşi prin forţa sarisselor şi a catafractelor, dar de la prima dinastie a faraonilor, comerţul se desfăşurase din Marea Roşie, Egipt şi Regatul Punt, trecând prin insula Bahrein şi, în sus, spre Golful Persic. Scylax, căpitanul de navă, un deschizător de drumuri pretutindeni, găsise secretul surselor caspice: şi el navigase în jurul Arabiei, începând de la Marea Roşie şi ajungând în Golful Persic, gata să raporteze necesitatea reparării Canalului Suez al faraonului. Încurajat, patronul său, Darius I, curăţase canalul şi redeschisese ruta din Persia, în jurul Arabiei, către Marea Mediterană, şi acest traseu fusese folosit de emisari din Marea Egee şi de comercianţi din Fenicia. În cel mai bun caz, Alexandru avea să recapete cunoştinţele anterioare ale perşilor despre mările imperiului lor; în cel mai rău caz, avea să încurajeze

o cale comercială la fel de veche ca istoria însăşi, pentru că încă o dată venise, neintenţionat, să restabilească şi să dezvolte, nu să schimbe.

Au fost unii în tabără care ceruseră insistent o expediţie mai nouă. „La un festival din Hamadan”, a scris Ephippos, „Gorgo, ofiţerul regal răspunzător de muniţii, un grec din insula Iasos, l-a încoronat pe Alexandru, fiul lui Amon, cu trei mii de coroane de aur şi a anunţat că, atunci când va asedia Atena, îi va furniza zece mii de armuri şi tot atâtea catapulte.” Era adevărat că la Hamadan, ofiţerii subalterni ar fi putut discuta despre un atac asupra Atenei: Harpalos fugise acolo şi fusese primit după un prim refuz, în timp ce oraşul continua să-şi aleagă ca generali anuali bărbaţi despre care se ştia că se opuneau implacabil macedonenilor, alegându-l chiar pe acelaşi Thrasybulos care îi provocase lui Alexandru astfel de necazuri la asediul Halicarnasului cu zece ani mai devreme. A existat, de asemenea, problema închirierii de către Atena a insulei Samos, pe care decretul de restabilire a exilaţilor greci o pusese brusc în pericol. Alexandru anunţase în tabără că va „da Samosul samienilor”, dar este posibil să fi fost doar o ameninţare calculată la auzul veştilor despre activităţile lui Harpalos; cu toate acestea, coloniştii atenieni de pe insulă serviseră ca bază pentru marina persană în timpul războiului din Marea Egee, iar amintirea acestui lucru nu i-a favorizat. Ephippos, ca de obicei, a ştiut să stârnească răutatea recentă. Numele lui Gorgo era respingător pentru majoritatea atenienilor, întrucât avusese contacte locale cu dezbaterea despre Samos şi insistase energic în favoarea cauzei exilaţilor samieni; din cauza unor oameni precum Gorgo, perspectivele coloniştilor din Atena erau proaste şi, în toamna anului 324, atenienii mai vicleni se orientau spre linguşire pentru a salva insula. Sub pretextul insulei Samos, ei dezbăteau dacă Atena trebuia să se închine lui Alexandru ca zeu: Demades reamintise audienţei sale că „nu ar trebui să protejeze cerul doar pentru a descoperi că au pierdut pământul”, în timp ce Demostene comentase că „Alexandru ar putea fi recunoscut ca fiu al lui Zeus, din punctul lui de vedere – şi ca fiu al lui Poseidon, dacă dorea cu adevărat”, atâta timp cât această recunoaştere părea să

îi salveze pe coloniştii samieni. Alexandru, aşa cum convenise Atena, era de neînvins, dar putea fi cel puţin îmbunat cu o ofertă de venerare despre care se ştia că o primeşte de la greci din alte părţi. Nimeni nu s-a opus principiului venerării unui om încă în viaţă, ci doar faptului că omul era „tiranul” lor, Alexandru. Dar diplomaţia a învins dezgustul şi, în toamna morţii lui Hephaestion, trimişi atenieni au plecat împreună cu alţi greci să-l salute pe Alexandru ca zeu, apoi i-au prezentat situaţia.

Se uită uşor că decizia de a-i repune în drepturi pe samieni fusese primită cu încântare de alţi ambasadori greci. Din Hamadan, Alexandru nu a avut nici un motiv să asedieze Atena; Ephippos a scris bârfe după moartea sa şi a adăugat propunerii numele lui Gorgo ca o undă plauzibilă de răutate. În ce priveşte încoronarea sa ca fiu al lui Amon, îngâmfarea părea credibilă contemporanilor, şi nici lui Ephippos sau atenienilor ostili nu le păsa prea mult de adevăr; mai târziu a fost inventată o scrisoare, scrisă parcă pentru Atena cu privire la dreptul de proprietate asupra Samosului, în care Alexandru a fost făcut să se refere la Filip ca la „aşa-zisul lui tată” şi să confirme, implicit, revendicarea atenienilor asupra insulei. Adevărata lui viziune asupra lui Amon era mai puţin extremă şi, în orice caz, nu prea le convenea atenienilor să ia în râs zvonurile despre linguşirile lui Gorgo, când, peste douăzeci de ani, chiar ei aveau să cânte imnuri unuia dintre succesorii lui Alexandru, pe care îl numeau un adevărat „copil al Soarelui şi al zeiţei Afrodita”.

Cu toate acestea, ameninţarea lui Alexandru a revoltat Atena într-un moment în care poziţia sa în Grecia nu era atât de sigură pe cât fusese de multe ori. Noi trupe de întăriri erau convocate la est din Macedonia pentru a umple golurile din Makran, şi nu numai că forţa de muncă a ţării era suprasolicitată de cerere, dar şi Europa era pe punctul de a-şi schimba generalul. Antipater avea peste 70 de ani şi, prin scrisori şi emisari, fusese mult timp prilej de plângeri, atât din partea Olimpiei, cât şi a democraţilor greci; Alexandru păstrase tăcerea în faţa lor, dar odată se plânsese că mama lui îl pedepsea aspru pentru cele nouă luni în care fusese nevoită să-l poarte în pântece. Atâta

timp cât Olimpia era regină şi Antipater era doar general, nu putea exista niciodată pace între ei. Acum Crateros se apropia cu ordine de a-l înlocui pe general, poate temporar, în timp ce vizita Asia, poate pentru mai mult timp, deoarece Alexandru ar fi dorit să-l păstreze pe Antipater în Asia ca al doilea comandant, potrivit bârfelor. Crateros s-a întors abia peste câteva luni, cu o stare de sănătate precară şi cu 10 000 de veterani; trupele sale îmbătrânite plănuiau să ierneze în Asia, aşa cum Alexandru le îngăduise întotdeauna, iar dacă era să aleagă, nu voiau să părăsească coasta până în vară, când navigaţia era mai uşoară; cu toate acestea, au existat tulburări locale în Cilicia care puteau să îi întârzie mai mult. Plecaseră acasă doar după ce pierduseră o revoltă şi nu se grăbeau; exista totuşi riscul ca Atena să abandoneze orice raţiune şi să lupte pentru dreptul la insula Samos înainte de a se întoarce. Veştile despre rebeliunea recentă din Tracia şi înfrângerea grea a macedonenilor pe Dunăre nu au putut decât să le încurajeze iniţiativa.

Exista un om cu nesăbuinţa necesară. Leosthenes atenianul îl văzuse pe tatăl său ploconindu-se în faţa Macedoniei şi, în exil, a acceptat moşii lângă Pella; el însă nu a fost de acord, aşa că servise drept căpitan de mercenari şi a apărut la maturitate ca adversar al Macedoniei. În iulie 324 fusese ales unul dintre cei zece generali ai Atenei pentru anul respectiv; când a preluat funcţia, Alexandru le ordonase satrapilor să îşi desfiinţeze armatele mercenare, iar în toamna anului 324 şi în primăvara lui 323 soldaţi fugari au început să se adune de-a lungul coastei asiatice. Cifrele nu erau mari, nu mai mult de 8 000 sau cam aşa ceva, dar Leosthenes le-a văzut ca o oportunitate: amirali perşi şi înalţi oficiali, care scăpaseră din flota lui Alexandru cu nouă ani înainte, cutreierau încă liberi, pregătiţi să însoţească trupele în Grecia. Chares şi Autophradates, ambii eroi ai războiului început de Memnon în Marea Egee, aşteptau să se răzbune, iar Chares folosise eficient trupe desfiinţate de satrapi. Dacă le-ar fi expediat în extremitatea sudică a Greciei, o cunoscută bază mercenară, Leosthenes le-ar fi putut menţine pentru Atena prin fostele sale contacte profesionale. Alexandru era încă

în pericol de a fi atacat de aceiaşi conducători de piraţi ca în anii în care începuse invazia sa.

Încercarea era periculoasă şi nu a fost aprobată în general. Atena putea apela la o posibilă flotă de peste 300 de nave, dar ea nu le-a putut finanţa niciodată, întrucât Harpalos fusese deja întors din oraş cu banii şi trupele sale înainte ca Leosthenes să-şi preia funcţia: era o speranţă pierdută, pentru că în curând a venit vestea că fusese ucis în Creta de un spartan din statul său major şi că trupele sale plănuiau să atace nordul Africii, mai degrabă decât să se întoarcă. Aşa că Atena a rămas cu o brumă din banii de care avea nevoie de mult timp, perspectiva ca aproximativ 8 000 de mercenari să aibă nevoie şi de soldă, o flotă fără echipaj în şantier şi o nemulţumire în Samos, pe care dorea cu ardoare să o rezolve. Planurile lui Leosthenes de a angaja mercenari îl dezamăgiseră pe regele spartan Agis; nici după moartea lui Alexandru nu au adăugat vreodată mai mult de 5 000 de soldaţi la resursele oraşului. În viaţa lui Alexandru, perspectivele erau mai puţin atrăgătoare, pentru că o uriaşă flotă levantină îi stătea la dispoziţie şi în tot acest răstimp Scuturile de Argint şi alţi veterani macedoneni mergeau spre vest de la Opis, în etape lente, periculos de aproape de coastă şi cu o barcă rapidă spre casă.

În timp ce Leosthenes a fost lăsat să urzească planuri în fundal, încă o ambasadă a plecat în toamnă să pledeze ca Samosul să fie scutit de întoarcerea exilaţilor; cu înţelepciune, adunarea Atenei îşi dăduse seama că trebuie să încerce fiecare ieşire din impas înainte de a risca o revoltă fără miză. În timp ce emisarii călătoreau, Alexandru se îndepărta spre sud cu un car de la nomazii Luristanului, coborând către Babilon, reşedinţa obişnuită de iarnă a regilor perşi, unde cu şapte ani înainte avusese loc cea mai triumfătoare primire a carierei sale. Apoi, în bucuria victoriei, poruncise să fie restaurat sfântul său templu Esagila, împreună cu ziguratul cu trepte abrupte Etemenanki. Dar preoţii din Babilon îşi preferaseră propriile finanţe, pentru că, atâta timp cât templele erau neterminate, puteau cheltui veniturile obţinute din pământul sacru pe bunuri mai agreabile decât sacrificii şi

lustruirea argintului, şi întârziaseră după bunul-plac planurile de construcţie. Dacă Alexandru intra în oraş, avea să le grăbească mânios, şi astfel s-au îndreptat spre Tigru să-l oprească.

Cunoscători ai astrologiei, l-au descurajat cu o profeţie. I-au spus că zeul lor nu îl sfătuia sub nici o formă să intre în Babilon dinspre vest; unii au spus că Alexandru îi dispreţuia, dar Aristobulos, care era în măsură să ştie mai bine, a insistat că ocolise atent Eufratul, încercând să evite cartierele vestice ale oraşului, până când a fost oprit de mlaştinile locale. Preoţii, fără îndoială, ştiuseră acest lucru şi, avertizându-l împotriva abordărilor dinspre vest, speraseră să-l excludă cu totul din oraş. Deşi Alexandru a respectat avertismentele zeilor, el nu s-a supus înşelăciunii preoţilor neliniştiţi; a mărşăluit sfidător prin poarta de vest şi, în câteva zile, pământul era dat la o parte pentru noile temelii ale templului. Zeciuielile trebuiau colectate încă o dată din proprietăţile templului, un plus util pentru tezaurul regal.

În Babilon, pe măsură ce se înstăpânea iarna, Alexandru continua să ia decizii cu aceeaşi dispoziţie îndrăzneaţă. Nearhos şi exploratorii şi-au raportat descoperirile din Golful Persic, inclusiv insulele Bahrein şi Failaka, pe care Alexandru le-a numit după eroul grec Icar, şi au discutat despre perspectivele călătoriei împotriva Arabiei. În ciuda eşecului exploratorilor de a înconjura Arabia, s-a ordonat să fie săpat un port la Babilon pentru o mie de corăbii, de departe cea mai mare flotă care fusese susţinută vreodată în lumea lui Alexandru şi o forţă care făcea plauzibile zvonurile că, după Arabia, ar urma Africa sau Occidentul. Această flotă nu era tot. În timp ce chiparoşi erau doborâţi în mediul rural pentru a satisface această cerere remarcabilă, ofiţeri de recrutare au plecat spre est în Siria şi în Fenicia „pentru a angaja sau a cumpăra oameni obişnuiţi cu marea, pentru că Alexandru intenţiona să colonizeze ţărmul Golfului Persic, deoarece credea că va fi nu mai puţin prosper decât Fenicia însăşi”. Comercianţi şi mesageri ai viitorului aveau să treacă această nouă Fenicie pe ruta lor redeschisă din India şi să constituie depozite în aceste noi oraşe portuare; şi coloniştii aveau să fie

marinari, capabili să urmeze vânturile de primăvară spre est până la Ind sau să se îndrepte spre sud pentru mirodeniile Arabiei şi noile emirate cucerite din Hadramaut. A fost un plan vizionar. Era clar că Alexandru nu rămăsese fără energia şi nici fără cruzimea cu care el şi Filip transplantaseră întotdeauna colonii. Dar în spatele ordinului pentru cele o mie de nave se ascundea suspiciunea ofiţerilor că Africa va urma Arabiei şi că vor fi nevoiţi să ocolească sudul lumii.

Când a venit primăvara, el s-a grăbit să se apuce din nou de lucru. Viaţa babiloniană depinsese întotdeauna de sistemul său complicat de canale şi, pe măsură ce Alexandru naviga pe Eufrat pentru a inspecta şantierele portului său şi noile aşezări, şi-a dat seama că irigaţiile erau blocate inutil, „în ciuda celor trei luni de muncă a zece mii de asirieni pentru a le îmbunătăţi”. Observând o întindere de teren pietros, a conceput o deviere mai simplă pentru revărsarea fluviului şi a înlocuit munca a 10 000 de muncitori cu o singură observaţie; apoi, navigând în aval, a explorat mlaştinile de la gura Eufratului şi a împodobit, în mod caracteristic, mormintele neglijate ale foştilor regi şi controlori. Un loc lângă mare părea să inspire o altă Alexandrie, aşa că a ordonat să fie aleşi suficienţi mercenari greci şi veterani cu dizabilităţi pentru cetăţenie; dar, în timp ce se întorcea de la noua sa creaţie, „cârmind chiar el barca”, a avut parte de o întâmplare nefericită: o parte din flota sa a rătăcit drumul, după care o briză bruscă i-a suflat diadema regală cu tot cu acoperământul pentru cap, şi a prins-o într-un pâlc de stuf. Un marinar necunoscut a înotat să o recupereze şi şi-a pus în mod imprudent diadema pe cap de îndată ce a descâlcit-o; recompensa lui a fost un talant, dar unii au spus că a fost decapitat la sfatul profeţilor înainte de a se bucura de el, iar alţii, mai plauzibil, că a fost biciuit. Toţi au fost de acord că păcătuise asumându-şi diadema, un simbol atât de puternic al regalităţii, iar curând nechibzuinţa lui a părut să fie un semn.

Înapoi în Babilon, şuvoiul de planuri a continuat neîntrerupt, şi de această dată au afectat forma finală a armatei. Mercenari demobilizaţi din vestul Asiei sosiseră ca

să slujească în centrul imperiului, împreună cu 20 000 de perşi nativi şi un grup de nomazi. Perşii au fost aduşi de Peucestas, satrapul lor; toţi erau arcaşi şi suliţaşi, recruţi înarmaţi uşor, prin urmare, din provincia cu cea mai mare probabilitate de a se dovedi ostilă în toată Asia, dar Alexandru i-a înrolat în brigăzile sale macedonene, unde rândurile lor erau conduse în faţă şi în spate de veterani macedoneni foarte bine plătiţi. A fost punctul culminant al integrării sale în armată: în afară de succesorii săi iranieni, de însoţitori şi de cavalerie, numărul însoţitorilor infanterişti urma să fie dublat, iar perşii îi depăşeau pe macedoneni cu trei la unu. De patru ani însoţitorii infanterişti luptaseră într-o ordine mai deschisă, fără sarisse; în cele din urmă, macedonenii din faţă şi din spate au revenit la faimoasa lor armă, în timp ce perşii înarmaţi uşor trebuiau să tragă săgeţi sau să arunce suliţe pe deasupra capetelor. În primul rând, un tir de săgeţi cu bătaie lungă, tras de arcurile compozite din corn şi piele ale iranienilor în centru; apoi, înaintarea celor trei rânduri de suliţe de cinci metri, susţinute de un nucleu de trupe înarmate uşor pentru avânt. O falangă mixtă perso-macedoneană avea sens, precum şi tărie sufletească, atribuind rândurilor de mijloc o utilizare mai variată.

Pe măsură ce trupele erau adunate, disciplina şi instrucţia nu aveau voie să slăbească: navele erau construite, şi „Alexandru desfăşura constant exerciţii navale, făcând corăbiile de război cu trei rânduri de vâsle să concureze iar şi iar cu cele cu patru rânduri, de dragul coroanelor biruinţei”. Pentru distracţie, a organizat şi un simulacru de bătălie pe fluviu, în timpul căreia un echipaj a bombardat alt echipaj cu mere de pe punţile flotei regale; moralul trebuia să fie ridicat pentru arabi şi el nu a cruţat nici o favoare pentru a-l susţine. Între timp, au sosit emisari de la greci, inclusiv din Atena, şi au fost ascultaţi în ordinea importanţei demersului lor; mai întâi religia, apoi darurile; apoi disputele externe, problemele interne şi, în cele din urmă, pledoariile pentru întoarcerea exilaţilor. Unii trimişi veniseră purtând coroane, ca şi când ar fi onorat un zeu, aşa că aceşti emisari religioşi care aveau prioritate chiar şi în faţa darurilor trebuie să fi avut în vedere în mare parte

venerarea lui Alexandru. Printre aceşti închinători au avut prioritate marile sanctuare greceşti; mai întâi Zeus Olimpianul, apoi Amon din Siwah, „în funcţie de importanţa sanctuarelor respective”; pentru Alexandru, Amon cel libian a rămas un echivalent subordonat lui Zeus pe care îl cunoştea din Grecia. Majorităţii emisarilor li s-a dat un răspuns generos în schimbul coroanelor de aur, chiar dacă aceştia nu veniseră să-l venereze şi, astfel, au coborât pe lista sa. Dar oferă o rară privire asupra ultimelor luni ale lui Alexandru, când a pus propria venerare şi pe cea a zeilor mai presus de toate celelalte treburi greceşti.

La sfârşitul primăverii, această viziune devine mai publică în proiectul final al monumentului lui Hephaestion. În timp ce arhitecţii întocmeau planurile, Alexandru

> a dărâmat doi kilometri din zidurile Babilonului şi a ordonat colectarea cărămizilor arse. Apoi a demarcat un pătrat, cu laturi de 182 de metri lungime, şi l-a împărţit în treizeci de secţiuni; în fiecare dintre ele, etajele mormântului aveau să fie susţinute de trunchiuri de palmieri. Pereţii exteriori au fost decoraţi mai întâi cu prorele aurii a 240 de cvincvereme, fiecare echipată cu doi arcaşi îngenuncheaţi, înalţi de peste 1,80 metri, şi cu războinici înarmaţi, şi mai înalţi, între care erau întinse draperii din pâslă stacojie. La etajul următor, făclii de aproape şapte metri erau înfăşurate cu ghirlande de aur deasupra cărora stăteau, în mijlocul flăcărilor, vulturi cu aripile întinse, iar în jurul bazelor erau înfăşuraţi şerpi. Al treilea etaj înfăţişa o scenă de vânătoare, al patrulea o bătălie de centauri de aur, al cincilea un rând de tauri şi de lei de aur. Al şaselea cuprindea armament macedonean şi persan, în timp ce în vârf stăteau statui ale unor sirenele goale pe dinăutru, în interiorul cărora putea fi ascuns un cor pentru a cânta un cântec de jale pentru mort.

Se spune că întreg mormântul avea o înălţime de peste 60 de metri; deşi a fost numit „pyra”, acest cuvânt desemna un monument, şi nu trebuia ars.

Aceste măsurători s-ar putea să nu fie altceva decât zvonuri. Nu a fost găsită nici o urmă a acestui monument, probabil pentru că patronul său a murit înainte de a începe să fie clădit; dorinţa de a-l termina a fost comunicată în ultimele planuri ale lui Alexandru, pe care ofiţerii săi le-au exagerat probabil pentru a se asigura că vor fi respinse. De aici poate şi dimensiunile uriaşe, deşi oricum nu era neverosimil. Pentru un om mai puţin puternic, acest monument ar fi fost o nebunie imposibilă, dar întregul proiect era în concordanţă cu preocuparea unui erou de a fi văzut că aduce celui răposat cele mai glorioase onoruri posibile şi, în cinstea lui Hephaestion, Alexandru nu era dispus să renunţe la idealurile sale homerice. Avea o comoară pentru finanţare şi arhitecţi pentru a-l duce la bun sfârşit. Faraonii construiseră de mult piramide, la fel cum ducii aveau să clădească într-o bună zi palate, şi episcopii să ridice catedrale şi mai mari, şi doar o minte îngustă poate susţine extravaganţa acestui nou faraon ca o „dovadă” definitivă a nebuniei. Proiectul a fost fantastic, evident influenţat de arhitectura babiloniană; poate că era hidos estetic, dar urâţenia nu este o dovadă a faptului că un om şi-a pierdut minţile, şi a existat întotdeauna monumentul lui Harpalos pentru amanta sa din Babilon, care trebuia întrecut. Nu orice proiect grandios a fost acceptat. Când arhitectul lui Alexandru a propus să sculpteze un versant al muntelui Athos după asemănarea sa, Alexandru a refuzat: megalomania urmăreşte o măreţie imposibilă, dar în Babilon, inima despotismului centralizat care fusese transmis regilor perşi odată cu sistemul de canale regale, vasta mână de lucru regală disponibilă a transformat imensele clădiri regale într-o posibilitate tentantă.

Întrezărind şansa la o favoare, nativi, generali, soli şi soldaţi s-au întrecut în cadouri pentru funeralii, şi cu ajutorul lor cheltuiala a însumat în cele din urmă peste 10 000 de talanţi. Imagini ale lui Hephaestion au fost sculptate din belşug în aur şi fildeş; provinciilor li s-a ordonat să stingă Focul Regal, până la încheierea ceremoniei, un privilegiu remarcabil care, în cazul în care Alexandru i-a înţeles semnificaţia, sugerează că Hephaestion fusese

considerat succesorul şi adjunctul său regal, pentru că Focurile Regale erau stinse doar la moartea unui rege. O sosire norocoasă a dat un sens profund ocaziei: solii s-au întors de la Siwah cu vestea că Amon aprobase venerarea lui Hephaestion, dacă nu ca zeu, cel puţin ca erou. Astfel de onoruri pentru morţii de vază nu erau nimic neobişnuit în tradiţia greacă, dar Alexandru şi-a adăugat întregul entuziasm noului cult anual. Zece mii de animale de sacrificiu au fost jertfite şi fripte, ca o primă onoare adusă eroului său, iar alte oraşe din imperiu urmau fără îndoială exemplul în speranţa recompensei. Probabil că macedoneni proeminenţi fuseseră deja veneraţi la nivel local ca eroi după moarte, la fel cum Harpalos îşi venerase amanta; poate chiar şi Atena s-a simţit acum nevoită, din delicateţe, să-l trateze pe Hephaestion aşa cum indicase public iubitul său.

Dar, foarte adecvat, cultul fusese întârziat până la aprobarea de către un oracol: Alexandru, deşi divin, nu-şi pierduse respectul faţă de zei, mai ales când zeul era Amon. Prin înmormântarea lui Hephaestion, şi Alexandru avea să aibă ultimele relaţii cu Egiptul şi cu Alexandria: de la plecarea lui ca faraon, Cleomene grecul se ridicase de la rangul de trezorier la cel de satrap şi începuse să manifeste aceeaşi atitudine de monopol financiar care mai târziu se va dezvolta sub domnia Ptolemeilor. În vremuri de foamete, se ocupase cu înţelepciune de cereale; ca urmare, el acumulase aproximativ 8 000 de talanţi în trezoreria egipteană şi pusese bazele economiei sale de stat. Acestui finanţator abil Alexandru i-a scris o scrisoare, cerându-i să construiască pentru Hephaestion două sanctuare în Alexandria şi să nu se zgârcească în proiectarea lor: se spunea că numele lui Hephaestion urma să fie adăugat pe toate contractele dintre negustorii oraşului, onoare care avea să fie ulterior egalată de Ptolemei. În schimb, după cum a relatat însuşi Ptolemeu, care avea să ordone curând uciderea lui Cleomene, „faptele trecute şi viitoare ale lui Cleomene vor fi iertate”. Nu trebuie făcut prea mare caz de această ofertă foarte suspectă, mai ales într-o scrisoare reformulată şi relatată de un contemporan părtinitor; moralitatea şi-a avut precedentul şi în Orientul antic.

„Aprob”, scrisese Herodot, „următorul obicei: în Persia, regele nu va ucide un om, şi nici nobilii nu vor pedepsi un servitor pentru o singură acuzaţie. În schimb, chibzuiesc bine problema, şi dacă descoperă că nelegiuirile omului sunt mai multe sau mai mari decât serviciile sale, abia atunci recurg la răzbunare; în caz contrar, îl lasă să plece.” Pentru Alexandru, nici un serviciu nu era acum mai mare decât un respect de bunăvoie pentru răposatul Hephaestion.

Printre deciziile provocatoare din ultimele trei luni, acest punct cardinal nu a putut fi trecut cu vederea. Pentru memoria lui Hephaestion, Alexandru îşi întindea puterea până la limită. În altă parte, planurile sale erau ambiţioase şi plauzibile, dar pierderea lui Hephaestion trebuia controlată dacă acestea aveau să fie îndeplinite. Alexandru nu-şi pierduse stăpânirea de sine. Elementele campaniei arabe îl preocupau profund şi avea de gând să navigheze personal cu flota; plecarea a fost programată pentru mijlocul lunii iunie, cel mai fierbinte sezon din Golful Persic. Această programare nu avea să repete dezastrul din Makran. Dacă flota îşi propunea într-adevăr să navigheze în jurul Arabiei şi să intre în Marea Roşie, aşa cum încercaseră exploratorii săi, dar nu reuşiseră, trebuia să ajungă la extremitatea estică a promontoriului său din Aden până la începutul lunii octombrie, când vânturile musonice suflă din toate părţile şi aruncă nave spre nord-vest către Canalul Suez. Deci, plecarea din iunie a fost bine întemeiată. Dar o armată terestră a fost solicitată să urmeze, în timp ce flota naviga de pe insula Failaka către Bahrein şi Aden. Acest lucru a fost alarmant. După Makran, este uimitor că trupele mai puteau fi trimise vreodată pe timp de vară într-un deşert cunoscut. Ordinul, despre care nu se ştie dacă a fost primit, este un memento că îndrăzneţul explorator din Alexandru încă intenţiona să triumfe asupra adversităţilor naturii.

Un astfel de plan era realizabil, dar se baza pe încredere deplină. Funeraliile fastuoase au fost un fundal periculos şi, în timp ce se apropiau de final, s-a petrecut ceva de rău augur, un semn grăitor pentru starea de spirit din culise. În

timpul ceremoniilor, Alexandru s-a ridicat de pe tron ca să bea, au spus unii.

> Un bărbat necunoscut, despre care unii credeau că este prizonier, a văzut tronul gol şi divanele cu picioare de argint părăsite de însoţitori: trecând de garda eunucilor, s-a îndreptat spre tron şi s-a aşezat pe el şi a început să îmbrace veşmintele regale. Dar eunucii şi-au rupt hainele şi s-au bătut cu pumnii în piept, refuzând să-l tragă de acolo, din cauza vreunui obicei oriental. Alexandru a poruncit ca bărbatul să fie pus la cazne, deoarece se temea de un complot, dar bărbatul ar fi spus că o făcuse doar pentru că aşa i-a trecut prin minte. După aceea, clarvăzătorii au profeţit că acest lucru presupunea şi mai multe dezastre.

Acest incident bizar este greu de interpretat. Babilonienii sărbătoriseră multă vreme un festival străvechi, unde un sclav se îmbrăca în rege sau stăpân şi domnea o singură zi, dar acest festival se ţinea la începutul toamnei, şi nu poate fi relevant pentru acţiunile lui Alexandru la sfârşitul lunii mai. Festivalul de Anul Nou din Babilon are o dată mai bine definită, dar în acea perioadă regele nu era plecat, ci doar se pleca pe mâini şi genunchi în faţa statuii zeului Bel. Doar într-o singură ocazie regele făcea loc unui om de rând, anume când tăbliţele astrologice arătau semne rău prevestitoare în privinţa viitorului său. Apoi un locţiitor îi lua locul până la o sută de zile şi îşi asuma povara nenorocirii regelui: dacă regele murea între timp, înlocuitorul devenea rege, chiar dacă nu era nimic altceva decât grădinarul regal. Se ştie că această substituire fusese practicată ultima dată de regatele asiriene cu patru sute de ani mai înainte, dar preoţimea babiloniană probabil i-a păstrat memoria vie şi chiar a folosit-o în cazul lui Alexandru. Dacă înlocuitorul ar fi acţionat din greşeală, cu atât mai rău, aşa cum şi-au dat seama clarvăzătorii, căci el nu mai avea cum să deturneze soarta regală pe care o preziseseră stelele. Poate că preoţii l-au instruit, şi el a fost trimis să ia tronul pentru că se temeau pentru viitorul lui Alexandru: cel puţin

aşa presupuneau eunucii, deplângând vederea unui ţap ispăşitor regal, şi poate că lamentarea lor era justificată.

În câteva săptămâni, eunucii şi horoscoapele aveau să se dovedească alarmant de corecte. O stare de nelinişte cuprindea încă ungherele lăturalnice ale curţii, în mijlocul festivalurilor şi al noilor ambiţii: fusese semnul rău prevestitor al ficatului fără lobi, cel al diademei pierdute pe râu şi, acum, semnul înlocuitorului care se urcase în mod misterios pe tron. Poate că oamenii se temeau că energia lui Alexandru nu putea să dureze, că era doar o acoperire pentru un rege care îl pierduse pe iubitul Hephaestion. Pe de altă parte, deciziile recente cu greu puteau fi atribuite unui lider distrus: Arabia, Cartagina, Sicilia, Marea Caspică, nici o campanie nu fusese la fel de ambiţioasă în temeritatea ei ca prima invazie a Asiei cu o brumă de nave, bani sau oameni. Mai bogat decât oricare alt om în viaţă, Alexandru şi-a unit acum imperiul cu propria persoană: „În Egipt, un zeu şi un autocrat; în Persia, un autocrat, dar nu un zeu; printre greci, un zeu, dar nu un despot, iar în Macedonia, nici zeu, nici despot, ci un rege cvasiconstituţional”. Categoriile largi ale istoriei sunt întotdeauna lipsite de sânge, niciodată desluşite de cei care le ocupă, şi neliniştea a stăruit. Funeraliile lui Hephaestion fuseseră imense, dar planurile privind Arabia erau şi mai imense. S-a zvonit că Babilonul va deveni centrul imperiului, aşezat ideal pe ruta maritimă spre est, despre care trupele aveau amintirile cele mai sumbre. Mai presus de toate, au existat zvonuri despre însuşi Alexandru. De la Phaselis la Samarkand, aproape de fiecare dată când este observat în momentele de destindere de istorici, apare îmbujorat din cauza vinului. Există relatări că în Babilon ajunsese să bea în exces pe timpul nopţii, abia reuşind să adoarmă în ziua următoare. Pentru a contracara planurile cu Arabia, aceste relatări au devenit cruciale. Alexandru fusese rănit în nouă locuri diferite în ultimii doisprezece ani, era îndurerat de pierderea iubitului său, iar acum profeţii preziseră o nenorocire pe care curtenii săi nu o puteau evita. Întrebarea interesantă a fost cea la care stelele nu aveau cum să răspundă: dacă, în sfârşit, acţionaseră pentru a-l scoate din joc.

CAPITOLUL TREIZECI ŞI DOI

După toate numeroasele sale mistere, ar fi fost inadecvat dacă Alexandru ar fi murit direct. Niciodată simplu din fire, nu a făcut nimic de acest fel. Problema nu era că moartea lui era uşor de uitat. Dimpotrivă: amintirea sa era prea periculoasă pentru a fi discutată liber şi, la început, ofiţerii săi au descurajat dezvăluirea publică a detaliilor; ştiau cât de mult aveau de pierdut, fie şi numai din calomnii construite pe fapte. Dar apoi secretomania lor a generat zvonuri, şi curând au descoperit că se certau între ei. Moartea lui Alexandru a fost implicată în certurile lor şi au folosit-o ca o crimă pentru a se învinovăţi reciproc fără respectarea adevărului. Ultimele zile din Babilon spun la fel de mult despre însoţitori cât despre Alexandru, o părtinire care nu prevesteşte nimic bun pentru singura problemă importantă: ce anume i-a adus moartea lui Alexandru, la vârsta de numai treizeci şi doi de ani?

Orice răspuns trebuie să înceapă cu ziua de 29 mai. În mijlocul semnelor şi profeţiilor întunecate, Alexandru încercase să evite ghinionul, dacă nu printr-un rege înlocuitor, cel puţin printr-o serie de sacrificii; cu o dispoziţie aparent generoasă, s-a îndreptat către distracţii şi festivităţi, lăsând deoparte înmormântarea lui Hephaestion şi încurajând curtea să facă planuri de viitor. Nearhos a fost încoronat amiral al campaniei împotriva Arabiei, iar pregătirile trebuiau să continue, astfel încât călătoria să înceapă pe 4 iunie. Părăsind mulţimea care se adunase pentru a-i aduce omagii, a luat cina, a băut până în noapte şi a participat la o petrecere târzie dată de Medios, un însoţitor din Tessalia: unii au spus că Medios s-a întâmplat să-l ia prin surprindere; alţii, mai vicleni, au spus că petrecerea fusese aranjată de mult, întrucât în ziua respectivă era sărbătoarea tessaliană în cinstea morţii lui Heracles, şi Medios rămăsese fidel tradiţiilor sale de origine. Toţi sunt de acord că petrecerea care a urmat s-a prelungit,

dar modelul său a fost puternic contestat, şi de el depinde adevărul morţii lui Alexandru.

Cea mai veche descriere care poate fi datată cu certitudine este laconică şi ostilă. Alexandru, în timpul cinei lui Medios,

> a cerut o cupă de vin şi l-a rugat pe Proteas să ţină un toast; ca răspuns, Proteas a luat cupa, l-a lăudat pe rege şi a golit conţinutul în mijlocul aplauzelor generale. Puţin mai târziu, Proteas l-a rugat pe Alexandru să închine cu aceeaşi cupă. Alexandru a luat-o, a băut-o cu sete, dar nu a mai rezistat. A căzut din nou pe pernă, unde a scăpat cupa din mâini. Drept urmare, s-a îmbolnăvit, şi această boală i-a adus moartea.

Moartea sa a avut loc „din cauza mâniei lui Dionysos împotriva lui pentru că îi asediase oraşul natal Teba”. Exista o doză de ironie în această explicaţie absurdă. Mânia lui Dionysos fusese invocată anterior pentru a scuza uciderea la beţie a lui Cleitos: Proteas, care l-a ajutat pe Alexandru să bea până la moarte, era nepotul lui Cleitos.

Deşi nu este cu neputinţă ca Alexandru să fi murit în parte din cauza băuturii, este puţin probabil ca această relatare frivolă să fie adevărată; autorul său, încă o dată, a fost Ephippos, nimic mai mult decât un răspânditor injurios de bârfe. Alţii au văzut dezmăţul altfel. „La cina finală cu Medios”, a scris un autor necunoscut, numit mai târziu Nicobulos, „Alexandru a recitat un fragment din piesa *Andromeda* a lui Euripide, pe care o memorase; după aceea a băut vin neamestecat în sănătatea tuturor celor douăzeci de invitaţi. Fiecare l-a rugat să închine o cantitate egală şi, nu la mult timp după ce a părăsit petrecerea, a început să se clatine.” După ce a închinat în cinstea a douăzeci de oaspeţi, nu este deloc surprinzător. Deodată, se pune întrebarea: în afară de Medios, gazda, care erau ceilalţi nouăsprezece?

Aici povestea se accelerează şi intră în joc cele mai interesante două documente din cariera lui Alexandru. Primul este o cărţulie care nu se regăseşte în nici o istorie. Este încorporată în mare măsură în romanul *Alexandria*,

cunoscut pentru imaginaţie, cea mai mare parte fiind compilată la circa cinci sute de ani după moartea lui Alexandru. Ea supravieţuieşte în patru texte diferite, dintre care trei se încheie cu o relatare detaliată a morţii lui Alexandru. Prezentarea generală şi informaţiile personale au fost scrise în mod demonstrabil la zece ani după eveniment; este ca şi cum noi dovezi despre moartea lui Stalin s-ar găsi doar într-o carte postumă de basme ruseşti. Fiecare text a fost modificat sau extins de un autor ulterior, iar manuscrisele lor sunt deseori corupte, dar planul lor aparţine cărţuliei iniţiale şi merită să fie luat în serios. Oferă ceea ce contemporanii, după cum se recunoaşte, se temuseră să publice: o listă completă a celor douăzeci de invitaţi la cina lui Medios şi o explicaţie a motivelor lor.

Cele douăzeci de nume sunt alese convingător, printre acestea Ptolemeu, Perdiccas, Eumenes, secretarul regelui, Filip, medicul regelui, Filip, inginerul grec, Nearhos, amiralul, şi Peucestas, persofilul. Despre toţi cei douăzeci de bărbaţi se ştie în mod independent că aveau motive să se afle la Babilon, şi cei mai mulţi dintre ei s-ar fi putut afla la cina lui Medios. În plus, se spune că paisprezece dintre ei au avut cel mai puternic motiv posibil ca să participe. În noaptea aceea, a existat un complot viclean pentru a-l otrăvi pe rege. Ştiau despre asta şi au aprobat.

Se spune despre complotul în sine că fusese plănuit în Europa cu câteva luni înainte, unde se concentra asupra familiei lui Antipater. După cum se arată în cărţulie, motivele lui Antipater nu sunt greu de imaginat: abuzurile nesfârşite al reginei domnitoare Olimpia, apropierea lentă, dar ameninţătoare a lui Crateros şi a veteranilor, ordinele pentru convocarea lui în Asia, execuţia unor vechi prieteni precum Parmenion sau a unor rude precum Alexandru Lincestianul, toate aceste nemulţumiri l-ar fi putut îndemna la autoapărare. Doi dintre fiii săi erau la Babilon, iar el îl trimisese recent pe Casandru, al treilea şi cel mai puternic dintre ei, să li se alăture. El a fost dotat, se spune în cărţulie, cu o cutie minusculă de fier cu otravă, încastrată în copita unui catâr, singurul material suficient de puternic pentru a conţine recipientul. Mulţi au crezut mai târziu că această otravă era apă rece ca gheaţa din râul ucigaş Styx,

care curgea prin munţii Arcadiei înainte de a coborî în lumea din adâncuri; dar Arcadia era departe de Antipater, iar cascada modernă Mavroneri, locul vechiului Styx, contrazice credinţa strămoşilor în puterea apei sale infernale.

Sosirea lui Casandru la Babilon în ultimele luni ale vieţii lui Alexandru este un fapt istoric: este adevărat, de asemenea, că şapte ani mai târziu, el se va arăta un adversar implacabil al memoriei regelui şi chiar a poruncit ca Olimpia să fie ucisă, în timp ce bârfele susţineau că nu se putea uita la statuia lui Alexandru fără să nu se simtă slăbit şi neliniştit. Odată ajuns acolo, continuă cărţulia, el trebuia să predea otrava fratelui său Iollas şi să-şi pregătească evadarea, deoarece Iollas era valetul regelui şi putea amesteca otrava în vinul regal fără să fie observat: avea nevoie numai de ocazie, nici una mai convenabilă decât banchetul lui Medios, dat fiind că Medios era îndrăgostit de el. Dacă petrecerea era în cinstea morţii lui Heracles, nu exista riscul unei schimbări a obiceiurilor de băut ale lui Alexandru. „O cupă a lui Heracles” făcea în mod tradiţional înconjorul oaspeţilor, şi Alexandru, rival şi descendent al lui Heracles, cu siguranţă a fost primul care a băut din ea. Pătrunderea otrăvii părea asigurată.

Cărţulia menţionează mai mulţi complici în afară de Medios şi de valet. Din cei douăzeci de invitaţi, doar şase se spune că ar fi fost nevinovaţi: Ptolemeu, Perdiccas, Eumenes şi alţi trei. Ceilalţi paisprezece, inclusiv Nearhos şi doctorul Filip, urmau să întreţină o conversaţie adecvată, în timp ce Alexandru bea vin botezat. Toţi depuseseră jurământ de păstrare a tainei şi sperau să profite personal de o schimbare a regelui.

În noaptea banchetului, spunea cărţulia, totul a mers conform planului. Alexandru a băut din cupă şi „dintr-odată a strigat de durere, ca şi cum ficatul i-ar fi fost lovit de o săgeată”. După câteva minute, nu a mai suportat. El le-a spus oaspeţilor să bea în continuare şi a plecat în dormitorul său, deja un om condamnat. Pe fondul tuturor acestor detalii senzaţionale, un singur fapt este sigur: cei care fuseseră prezenţi la banchet nu doreau ca numele lor să fie făcute publice. Este posibil să fi fost vinovaţi; este

posibil să se fi temut doar de calomnia inevitabilă. Numai continuarea vă poate ajuta să decideţi.

Dacă Alexandru ar fi fost într-adevăr otrăvit, doza trebuie să fi fost suficientă pentru a-l ucide fără umbră de îndoială. Nu avea rost să i se ofere jumătate de măsură sau măsuri îndoielnice şi, chiar şi fără cianură, Antichitatea avea suficiente cunoştinţe despre plante pentru a produce o otravă infailibilă. Stricnina, de exemplu, fusese extrasă din *nux vomica*, cunoscută de şcoala lui Aristotel, şi cu siguranţă ar fi ucis un tânăr macedonean. Dar efectele sale sunt mai mult sau mai puţin instantanee, iar aici momentul morţii lui Alexandru devine important; din fericire, data când a fost făcută publică este singurul fapt atestat cu siguranţă în întreaga chestiune. Pe baza unui calendar babilonian contemporan, se ştie că Alexandru a murit la 10 iunie, în timp ce banchetul lui Medios, conform singurei sale date precise, a avut loc la 29 mai; prin urmare, regele era bolnav de mai bine de zece zile şi orice l-ar fi omorât, nu poate fi vorba de stricnină sau de orice altă otravă instantanee. Există alte posibilităţi, mai îndepărtate, şi există confuzii în medicina antică ce pot fi relevante, dar în absenţa unei otrăviri instantanee, documentul alternativ merită luat în considerare. Este vorba nici mai mult, nici mai puţin decât despre Jurnalele Regale ale lui Alexandru.

În jurul acestor jurnale, despre care în Antichitate se credea că au fost publicate de Eumenes, secretarul regelui, şi de un anume Diodot, există un aer de mister nerezolvat. Brusc, în ultimele zile ale domniei, jurnalele sunt citate de surse secundare ulterioare pentru o relatare de zi cu zi a activităţilor lui Alexandru; spre frustrarea istoricilor, cărora le-au parvenit doar trei citate lungi, îl înfăţişează vânând păsări şi vulpi, prins în petreceri sau în joc de zaruri, iar toate aceste îndeletniciri par să se concentreze pe ultima sa lună în Babilon. Poate că la fel făcea întreaga lucrare, dar cei care au reuşit să o citească în întregime au observat cum se tot referă la petrecerile cu băutură repetate ale regelui, chiar şi la somnul său de-a lungul zilei, pentru a-şi reveni după un dezmăţ nocturn. Această sinceritate este remarcabilă. Obiceiurile de băut ale lui Alexandru au devenit rapid un subiect delicat, parţial din cauza bârfelor,

parţial pentru că ucigaşul lui Cleitos nu îmbrăţişase întotdeauna abstinenţa: douăzeci şi cinci de ani mai târziu, Aristobulos pleda, împotriva faptelor, că „Alexandru stătea mult timp cu vinul în faţă de dragul conversaţiei”, ca un domn falnic de la ţară. Şi totuşi aici se presupune că Eumenes, fostul secretar, a publicat un jurnal detaliat al chefurilor continue ale regelui; cele trei scurte fragmente ale noastre descriu cinci dezmăţuri în ultima lună, fiecare urmat de treizeci şi şase de ore de somn, până când Alexandru a fost în stare să vâneze, să bea şi să joace zaruri din nou. Scopul acestei publicaţii ciudate poate fi dedus doar din conţinutul ei.

Aceste conţinuturi sunt insistente până la plictiseală. Luna morţii regelui a început, se spunea, cu un şir de petreceri cu băutură, una cu Eumenes, alta cu Perdiccas, alta la „casa lui Bagoas”, nu eunucul, ci fostul vizir, a cărui moşie de la ţară, lângă Babilon, devenită proprietate regală, era renumită pentru curmalii săi rari. Trecuseră opt ani de când Alexandru i-o acordase lui Parmenion ca recompensă. De fiecare dată, Alexandru dormea ziua următoare, ca să prindă puteri. La 29 mai, după această serie de chefuri nocturne, Alexandru a luat masa foarte târziu cu prietenii săi, a băut şi mai târziu cu Medios, a părăsit camera nevătămat, s-a îmbăiat, a dormit şi s-a întors a doua zi pentru a „bea încă o dată până târziu în noapte”. De data aceasta, a plecat la baie, a mâncat puţin, dar a adormit în baie, „pentru că începuse să îl ia cu friguri”. Petrecerea lui Medios, atât de departe de a se dovedi fatală, a fost repetată chiar a doua zi, şi abia atunci Alexandru s-a îmbolnăvit, nu după o cupă de otravă, ci după baie, somn şi febră.

Este foarte greu să nu simţim o părtinire deliberată în tonul unui astfel de jurnal. Alexandru, pare că se subliniază, nu a făcut nimic neobişnuit când a băut din greu la banchetul lui Medios, pentru că băuse din greu şi în cursul lunii precedente. Mai mult, nu băutura l-a ucis, ci o boală întâmplătoare. Relatările zilelor următoare păstrează aceeaşi tăcere în legătură cu otrava. A doua zi, Alexandru a fost purtat pe o targă pentru a aduce sacrificii zeilor săi obişnuiţi, Amon fără îndoială printre ei, apoi s-a întins în

dormitorul său, instruindu-şi ofiţerii în detaliu despre expediţia în Arabia pe care încă intenţiona să o înceapă în patru zile. Ulterior a fost dus cu barca pe domeniul de pe celălalt mal al Eufratului, probabil palatul de vară al lui Nabucodonosor, în cartierul oraşului mai răcoros şi nordic; acolo a continuat să aducă sacrificii, să facă baie, să vorbească cu ofiţerii şi să joace zaruri cu Medios, deşi febra a durat toată noaptea. Dar a doua zi starea lui s-a agravat şi nici nu a reuşit să aducă sacrificii. O mutare la „palatul de lângă bazinul de înot” nu l-a făcut să se simtă mai bine, deşi în următoarele două zile, jurnalele încă insistă că a continuat să îi instruiască pe ofiţeri despre călătorie. În cele din urmă, chiar şi ofiţerilor li s-a ordonat să aştepte afară în curte, iar pe 7 iunie un rege foarte bolnav a fost într-adevăr mutat cu barca la palatul principal, unde a avut primul atac de febră. Când ofiţerii au venit să-l vadă, nu mai putea să vorbească; pe 8 şi 9 iunie a fost la fel, şi în seara de 9 a avut loc singurul incident asupra căruia jurnalele şi cărţulia au fost de acord: soldaţii de rând s-au revoltat.

În ultimele zece zile, văzuseră doar barja regală plutind în amonte şi în aval pe Eufrat. Ofiţerii le-au spus că Alexandru este bolnav, dar viu şi, totuşi, pe măsură ce zilele treceau fără el, erau tot mai înclinaţi să nu creadă. Au crezut că erau păcăliţi de gărzile de corp, aşa că s-au adunat în faţa uşilor palatului şi au început să-i înfrunte pe ofiţerii de pază. Se împliniseră două zile de când aceşti ofiţeri inferiori îl văzuseră ultima dată pe Alexandru, şi chiar şi atunci doar ca pe un invalid fără glas; şi ei puteau bănui o conspiraţie a tăcerii din partea ofiţerilor seniori, aşa că au lăsat soldaţii să intre. „Rând pe rând, toţi au trecut pe lângă patul lui Alexandru, în tunicile lor militare; nu mai putea vorbi, dar le-a făcut un semn fiecăruia dintre ei, ridicându-şi capul cu cea mai mare greutate şi făcându-le semn cu ochii.” În linişte, au ieşit pe uşa îndepărtată. A doua zi, spre seară, s-a dat vestea, spun jurnalele, că Alexandru murise.

Cu excepţia procesiunii bărbaţilor, care cu greu putea fi negată, Jurnalele Regale nu au nici o asemănare cu cărţulia în descrierea zilelor ce au urmat banchetului lui Medios. În cărţulie nu există conversaţii cu ofiţerii, nici jocuri de zaruri cu Medios şi nu se navighează pe Eufrat: în schimb, există

scene cu Roxana şi cu Perdiccas. După otrăvirea sa, se spune în cărţulie, Alexandru s-a simţit neliniştit şi incapabil să-şi suporte prietenii şi medicii: a vrut să vomite şi i-a cerut cu nevinovăţie vinovatului Iollas să-i gâdile gâtul cu o pană pe care Iollas, ca un adevărat fiu al lui Antipater, o acoperise cu şi mai multă otravă. Alexandru şi-a gonit apoi prietenii, cu excepţia lui Perdiccas pe care l-a desemnat succesorul lui; a petrecut o seară agitată, şi la căderea nopţii a făcut un ultim efort memorabil.

> În palat era o uşă care dădea spre fluviul Eufrat; Alexandru poruncise să fie deschisă şi lăsată fără garda obişnuită. Când toţi prietenii săi au plecat şi a venit miezul nopţii, s-a ridicat din pat, a stins lumânarea şi s-a târât spre uşă în patru labe, pentru că era prea slăbit ca să mai meargă. Gâfâind în timp ce mergea, se îndrepta spre fluviu, cu gândul să se arunce în el şi să dispară dus de curenţi. Dar când s-a apropiat, s-a uitat în jur şi şi-a văzut soţia, Roxana, alergând spre el.

Îi găsise camera goală şi ghicise că voia să îşi ia rămas-bun de la viaţă cu un gest demn de curajul său; urmărindu-i sunetul gemetelor, îl urmase până la malul fluviului, unde îl îmbrăţişase şi îl implorase, printre lacrimi, să renunţe. Plângându-se că îi ştirbise gloria, Alexandru şi-a îngăduit să fie condus de soţia sa înapoi în pat.

Indiferent dacă acest lucru este adevărat sau nu, a fost oricum relevant şi influent. Aşa cum a constatat cărţulia, se credea că Alexandru este un zeu, iar zeii nu se onorează singuri murind în public; la Roma, când a murit Caesar, trupul său a rămas pentru examinare, dar una dintre cele mai importante pretenţii ale sale la divinitate a fost aceea că o cometă a apărut curând pe cer şi le-a permis oamenilor să-şi concentreze credinţa în sufletul lui nemuritor asupra acestui sălaş neaşteptat al lui. Aşa cum Caesar avea să plece la ceruri, Alexandru se îndreptase către ape: s-a crezut apoi că alte noi divinităţi făcuseră acelaşi lucru, şi impactul „plecării” lui Alexandru a fost atât de mare încât, şase sute de ani mai târziu, episcopii creştini puteau fi încă tulburaţi de sugestii că împăratul Iulian

Apostatul nu murise cu adevărat, ci dispăruse ca Alexandru în apele Tigrului, de unde putea într-o zi să reia opera de persecuţie a vieţii sale.

Întors în pat, spune cărţulia, Alexandru şi-a scris testamentul şi a mai lâncezit încă nouă zile cu ajutorul leacurilor şi al cataplasmelor Roxanei: în cele din urmă, după ce şi-a luat rămas-bun de la soldaţii săi printre lacrimi, i-a dat inelul lui Perdiccas în ultimele ore şi a murit la primirea celei de-a treia doze de otravă. „În pragul morţii, a pus mâna Roxanei în cea a lui Perdiccas şi i l-a încredinţat cu un semn din cap: apoi, când l-au lăsat puterile, Roxana a închis ochii şi i-a sărutat gura pentru a-i absorbi sufletul care îl părăsea." Aşadar, într-o manieră potrivită pentru un erou homeric, sufletul lui Alexandru şi-a părăsit trupul, „iar regele a părăsit viaţa pentru a merge la zei".

Prin urmare, în mod vădit, cărţulia şi Jurnalele Regale contestă atât cauza, cât şi evoluţia bolii lui Alexandru. Acolo unde nu sunt de acord, numele cu autoritate al lui Eumenes şi detaliile coerente ale Jurnalelor Regale par să aibă adesea mai multă greutate şi, astfel, istoria ultimelor zile ale lui Alexandru se scrie de obicei doar din Jurnalele Regale. Şi totuşi, nici Jurnalele Regale, nici Eumenes, nici ajutorul său, Diodot, nu sunt autorităţi ireproşabile. Jurnalele au fost cu siguranţă modificate din timpul vieţii lui Eumenes; în noaptea morţii lui Alexandru, un grup de prieteni ai săi, spun acestea, l-au consultat pe zeul Serapis în templul său babilonian cu privire la cel mai înţelept tratament. Nu se consideră că Serapis exista la vremea respectivă, deoarece se pare că a fost creat ca zeu greco-egiptean de către Ptolemeu cu aproximativ douăzeci şi cinci de ani mai târziu. Dacă Serapis a pătruns în Jurnalele Regale, poate că au mai pătruns şi alte lucruri.

Nu este convingător să respingem toate Jurnalele Regale ca falsuri ulterioare ale unuia dintre mai mulţi scriitori necunoscuţi cărora li s-au atribuit lucrări cu titlu similar. Detaliile lor sunt prea verosimile, chiar până la geografia Babilonului, care nu intră în conflict cu planul stradal probabil al oraşului în anul morţii lui Alexandru. Falsitatea ţine mai degrabă de ton. Dacă Jurnalele Regale au fost emise de Eumenes, fostul secretar al regelui, acestea

trebuie să fi fost susţinute de Perdiccas, stăpânul său după moartea lui Alexandru; amândoi au respectat memoria lui Alexandru ca moştenitori ai imperiului său şi nu ar fi dat la iveală niciodată o relatare atât de compromiţătoare a ultimei sale luni de desfrâu decât dacă ar fi avut vreun sens. Jurnalele Regale par inutile, cu excepţia unui răspuns la bârfele că ofiţerii îl otrăviseră pe Alexandru; chiar şi în acest punct sunt ciudat de irelevante. După ce au zăbovit în detaliu asupra unei luni de băut intens, acestea insistă că a murit doar de febră; cei preocupaţi să susţină numele lui Alexandru şi să respingă acuzaţia de otrăvire au nevoie doar de o cronică a evoluţiei acestei boli grave, poate cu un înscris de la medicii regelui. Băutura ar putea fi explicată ca un efect al setei omului bolnav, exact teoria care avea să fie urmată patruzeci de ani mai târziu de fostul ofiţer Aristobulos care apăra abstinenţa stăpânului său. Luna dezmăţului, prezentată în Jurnalele Regale, nu se potriveşte nici cu atitudinea lui Eumenes faţă de Alexandru, nici cu pledoaria împotriva otrăvirii pe care probabil intenţiona să o susţină.

Rămâne însă misteriosul coautor Diodot. Se spune că ar fi venit din Eritreea, un oraş grecesc din Asia Mică; se cunoaşte un singur Diodot în viaţa lui Filip şi a lui Alexandru, şi se potriveşte extrem de bine descrierii. Grec abil şi educat, el slujise monarhii greci din Asia Mică, de unde a fost recomandat ca ajutor al lui Antipater; cea mai apropiată legătură asiatică a macedonenilor a fost conducătorul Eritreei, deci este foarte posibil ca acest Diodot să fi fost cunoscut mai întâi prin tiranul său de acasă. Este o presupunere foarte atractivă că a devenit secretar al personalului, un fel de Eumenes al adjunctului Antipater. În caz afirmativ, paternitatea sa asupra Jurnalelor Regale se confirmă. Par să fi fost emise prin intermediul celor doi secretari greci ai lui Perdiccas şi Antipater, cel mai probabil la doi ani de la moartea lui Alexandru. După aceea, Eumenes a plecat cu treburi departe de curte şi Antipater şi Perdiccas s-au luptat între ei. În acest caz, Jurnalele Regale par a fi o lucrare foarte timpurie. Există indicii, dar nici o dovadă, că zvonurile despre otrăvire au ajuns foarte repede

în Grecia, iar Jurnalele Regale ar fi putut constitui o infirmare imediată.

Cu toate acestea, obiecţii puternice contrazic acest lucru. Prin ton şi conţinut, Jurnalele Regale nu aparţin autoapărării unui ofiţer; în plus, există şi părtinirea din cărţulie, concepută evident de susţinătorii lui Perdiccas după ce s-au întors împotriva lui Antipater; aceasta îl vădeşte pe Perdiccas ca moştenitor al lui Alexandru, chiar şi ca soţ ales pentru Roxana, şi denunţă faptul că familia lui Antipater l-ar fi otrăvit pe Alexandru. Prin urmare, Perdiccas nu ar fi avut cum să publice recent Jurnalele Regale prin intermediul secretarului său, care respinsese categoric calomniile ulterioare din cărţulia ofiţerilor săi; un text l-ar fi făcut pe celălalt prea neconvingător pentru a fi util. Se pare că Jurnalele Regale nu au apărut în timpul vieţii sale, o probabilitate susţinută de un istoric care a scris în jurul anului 312 şi a oferit relatări alternative pe care le citise despre moartea lui Alexandru. El se referă neîncrezător la povestea lui Antipater şi la otravă, despre care ar fi citit în cărţulia lui Perdiccas, dar nu dă nici un semn că ar fi ştiut ceva, în măsura în care istoria lui poate fi identificată, despre vreun detaliu din Jurnalele Regale. Dacă acestea ar fi fost publicate, cu greu ar fi fost posibil să ignorăm impactul lor masiv, în seria poveştilor alternative.

Jurnalele Regale erau necesare doar pentru a infirma zvonurile despre otravă, aşa că trebuie să fi fost legate de un bărbat despre care se ştie că aceste zvonuri l-au afectat. Dacă nu îi aparţin lui Antipater, calomniat de Perdiccas, s-ar putea să îl aibă în vedere pe fiul său Casandru, care a fost acuzat cu înverşunare de crimă de către Olimpia, la şapte ani de la moartea lui Alexandru; alţi nouă ani după aceea, membri proeminenţi ai şcolii lui Aristotel, asociaţi ai lui Casandru, au fost atacaţi ca otrăvitori ai lui Alexandru de către ofiţerul său veteran Antigonos cel chior de un ochi, pe atunci conducător al Asiei. Cele două variante se întâlnesc la Casandru, candidatul favorit la rolul de otrăvitor al lui Alexandru. Poate că el făcuse mai întâi să circule Jurnalele Regale în chip de răspuns; putea pretinde că le găsise printre documentele lui Diodot, mai ales în cazul în care Diodot ar fi fost asistentul tatălui său. Casandru a fost

singurul dintre succesori care s-a opus memoriei lui Alexandru şi a fost nevoit să respingă acuzaţia de crimă; ar fi fost prin urmare fericit să descrie ultima lună a lui Alexandru ca un dezmăţ de durată, susţinând totuşi că a murit de febră, nu de ceva ce băuse. Prietenii săi din cercul lui Aristotel aveau un interes similar. Mulţi nu l-au plăcut pe Alexandru, nu în ultimul rând din cauza uciderii confratelui lor filosof Callisthenes şi, deşi nu exista nici un adevăr în calomnia lui Antigonos că Aristotel îşi otrăvise elevul regal, amintirea acesteia a dăinuit cinci sute de ani şi chiar a fost folosită împotriva şcolii aristotelice de împăratul roman Caracalla. Şi filosofii păreau interesaţi de o relatare alternativă.

Dintre aceşti aristotelici, nimeni nu este mai interesant decât asociatul lui Casandru, Demetrios, care a fugit din Atena din cauza calomniei lui Antigonos cum că Aristotel ar fi amestecat otrava fatidică. Demetrios a fost un autor prolific; a fugit în Egipt şi a scris cea mai veche carte despre noul zeu Serapis, detaliind numeroasele leacuri pe care zeul le adusese prin vise. Menţionarea lui Serapis în Jurnalele Regale a părut întotdeauna o intruziune incomodă; un om ca Demetrios, extrem de preocupat de detaliile din zilele din urmă ale lui Alexandru, ar fi putut introduce numele noului zeu vindecător pe care l-a susţinut cu atâta fervoare în locul unei zeităţi babiloniene necunoscute. Mai mult, trei dintre cei patru ofiţeri despre care se spune că l-au consultat pe Serapis cu privire la cel mai bun tratament pentru Alexandru sunt victime celebre sau duşmani ai lui Antigonos, care au încurajat calomnia otrăvirii la adresa lui Demetrios şi a maestrului său Aristotel; şi Casandru se alăturase unei alianţe împotriva lui Antigonos pentru a apăra sau a răzbuna maltratarea acestor trei ofiţeri de rang înalt. Alte detalii, „casa lui Bagoas”, de exemplu, erau cunoscute independent de aristotelicii din cercul lui Casandru. Pentru a îndepărta calomnia împotriva lor şi a lui Casandru, este foarte posibil ca aceştia să fi publicat sau elaborat Jurnalele Regale în numele secretarilor regenţilor. Tonul, întâlnirile şi conţinutul lor s-ar potrivi cu scopul.

În cazul în care cărţulia a început ca propagandă a lui Perdiccas şi Jurnalele Regale au fost probabil prelucrate de Casandru şi de cercul său, diferitele cauze ale morţii lui Alexandru pot fi evaluate numai pe baza meritelor, nu a autorităţii lor. Băutura poate fi respinsă drept cauză principală, aşa cum fostul ofiţer Aristobulos ştia că ar trebui; Jurnalele Regale sunt singurul indiciu că Alexandru a băut mai mult înainte de moarte şi probabil au fost scrise de oameni care îl detestau. Este probabil irelevant faptul că unul dintre medicii săi personali a scris ca expert în beţie, deşi este interesant că el credea în protejarea împotriva otrăvii prin prescrierea inutilă a unei diete regulate pe bază de ridichi. Febra pare mult mai plauzibilă decât băutura. Alexandru se plimbase cu barca pe canalele babiloniene, unde malaria era de multă vreme endemică, şi, deşi declinul său brusc după o săptămână de boală nu este un tipar malaric obişnuit, efectele rănii sale din piept s-ar fi putut resimţi. El era, potrivit lui Ephippos, „melancolic”; este o teorie atrăgătoare, dar greşită, conform căreia boala melancoliei antice ar fi identică malariei, ale cărei simptome le împărtăşea adesea, iar Ephippos oricum a vrut să spună „iute la mânie”. Acest lucru sugerează, mai degrabă, otrăvirea unui rege care era „insuportabil şi ucigaş”.

Cu toate acestea, nu există dovezi că ofiţerii au conspirat între ei sau cu Antipater înainte de moartea lui Alexandru. Într-adevăr, marşul fierbinte şi solicitant spre Arabia era la doar o săptămână distanţă; cărţulia se referă, de asemenea, ispititor, la numele oaspeţilor la petrecerea lui Medios „pe care Onesicritos, cârmaciul regal, a refuzat să-i citeze de teama răzbunării lor”. Onesicritos şi-a publicat cartea la doi ani după eveniment, dar cuvintele cărţuliei nu implică faptul că el menţionase în mod deschis otrava. Probabil el a început povestea mai stranie, repetată mai târziu de autorii care l-au folosit, că Alexandru a băut din cupa lui Heracles, a ţipat ca lovit de o săgeată, apoi s-a prăbuşit. Alţii au crezut acest lucru fără să accepte măcar zvonul otrăvirii; la fel şi Onesicritos, dar poate că nu a îndrăznit să menţioneze otrava mai mult decât oaspeţii şi, prin urmare, a îndrăznit doar să consemneze că la

petrecere se întâmplase ceva dramatic. El a fost un ofiţer şi contemporan, dar un martor nedemn de încredere; este singurul susţinător al posibilităţii otrăvirii şi, în mod firesc, cuvântul său nu este suficient.

Lăsând deoparte conspiratorii, otrava în sine este neplauzibilă din punct de vedere tehnic. Într-o epocă fără un concept clar despre boală sau despre pericolele alimentelor şi ale apei contaminate, era de înţeles că boala bruscă trebuia pusă adesea pe seama otrăvii cu acţiune lentă, cauză identificată doar după apariţia unui lanţ de efecte misterioase care să ducă la consecinţa lor fatală. Dar, cu excepţia cazului în care otrăvurile lente sunt sofisticate, nu se poate garanta că sunt letale: un acid, de exemplu, l-ar fi putut face pe Alexandru să „ţipe tare ca lovit de o săgeată”, apoi să lucreze lent în interiorul său până când în cele din urmă i-ar fi perforat stomacul sau i-ar fi ars coardele vocale pentru a-l împiedica să vorbească, dar este îndoielnic că medicina antică cunoştea vreun acid cu puterile necesare. Otrăvurile erboriştilor erau rapide şi iremediabile, fie că erau cucută, spânz sau mătrăgună, şi, cu excepţia explicaţiei unei boli misterioase, o otravă lentă nu avea nici o utilitate pentru cutiile cu otravă ale Greciei antice. Dacă Alexandru ar fi fost otrăvit, cu siguranţă ar fi trebuit să i se administreze o doză masivă, care să îl ucidă imediat. Şi totuşi, Jurnalele Regale, cărţuliile şi calendarele oficiale insistă asupra faptului că au trecut douăsprezece zile între banchetul fatidic al lui Medios şi moartea regelui.

Este greu de ignorat acest lucru. În ciuda detaliilor narative, Jurnalele Regale nu lămuresc suficient faptul că, în ultimele cinci zile din viaţa sa, Alexandru a dat anumite semne că este viu; cu toate acestea, la 9 iunie, trupele au trecut pe lângă patul său şi au văzut din câte se pare o uşoară mişcare a capului şi a ochilor în timp ce regele „le făcea un semn”, cuvântul grecesc pentru această expresie însemnând cel mai firesc un gest al mâinii drepte. Nu a spus nimic, ci a stat nemişcat în pat; dar acest semn însemna că era încă în viaţă şi că nu i se dăduse nici o otravă cu mult timp înainte de 29 mai. Au existat prea multe acuzaţii de otrăvire în istorie înainte de secolul al

XIX-lea ca acuzaţia privitoare la Alexandru să supravieţuiască acestei contradicţii dăunătoare.

Persoanele obişnuite cu moartea oamenilor puternici nu vor fi surprinse de faptul că Alexandru este un mister greu de rezolvat dincolo de orice controversă. Istoria s-a repetat adesea, dar în ce priveşte starea de spirit şi circumstanţele corelate, sunt mai multe de spus în mod util: Alexandru murise, un om „despre care se crede în general că are un caracter mai măreţ decât a fost dat vreodată unui muritor”; veşmântul lui divin nu va mai fi purtat niciodată în întregime, iar trupele de cercetaşi, deşi au fost scutite de un marş spre Arabia, au rămas înspăimântate şi nedumerite într-un ţinut foarte departe de casă. În afara dormitorului regal, nimeni nu era sigur ce se întâmplase; când a fost anunţat sfârşitul, pe 10 iunie, un întuneric nefast s-a aşternut peste metereze şi pe străzile largi ale Babilonului. Oamenii rătăceau prin oraş, neîndrăznind să aprindă o lumină: nu doar că zeul lor invincibil murise, dar, au spus, „a plecat de la viaţa printre oameni” şi, el însuşi o zeitate asemănătoare soarelui, îi lipsise de lumină în timp ce sufletul său se înălţa într-un sălaş printre stele. Sufletul lui era nemuritor, dar trupul său zăcea expus pe holurile pustii ale palatului lui Nabucodonosor şi, în timp ce soldaţii de rând se îngrijorau pentru viitorul lor, ofiţerii răspândeau ultimele cuvinte ale regelui divin. „Când l-au întrebat cui i-a lăsat regatul, el a răspuns: «Celui mai puternic». El a adăugat că prevăzuse că prietenii săi importanţi aveau să organizeze un vast concurs funerar în onoarea lui (...).” Indiferent dacă a fost febră sau otravă, Alexandru a murit incapabil să vorbească, astfel încât toate aceste cuvinte pot fi tratate doar ca legende. Dar el privea, credeau oamenii lui, din ceruri şi, în decurs de o săptămână, a doua dintre cele două presupuse afirmaţii ale sale se dovedea deja mai adevărată decât prima. Concursul funerar începuse, dar aveau să treacă mulţi ani înainte de apariţia celui mai puternic.

CAPITOLUL TREIZECI ŞI TREI

Bărbaţii credeau că Alexandru s-a înălţat la cer, dar în următorii doisprezece ani trebuie să fi părut la fel de probabil ca toţi cei care îl ajutaseră să fie blestemaţi. Situaţia de la Babilon a fost dovada preţului pe care un rege trebuie să îl plătească pentru uciderea tuturor rivalilor la urcarea sa pe tron, o politică ce întăreşte tronul pentru scurt timp, apoi îl dă pe mâinile nobilimii. Când Alexandru a murit, Roxana era însărcinată şi copilul ei urma să se nască peste şase săptămâni cel mai devreme; putea foarte bine să fie fată. Alexandru mai avea şi un fiu bastard, Heracles, de la prima sa amantă persană, Barsine, dar băiatul de trei ani fusese ignorat şi nici un macedonean nu l-a luat în serios. Ofiţeri importanţi ca Perdiccas, Leonnatos sau bătrânul Polyperchon au revendicat sânge regal prin dinastiile lor locale din munţii Macedoniei; pretenţiile lor ar fi fost îndepărtate dacă fiul bastard al lui Filip, Arrhidaeus, nu ar fi fost singurul bărbat în viaţă din familia regală a lui Alexandru, un adult, dar şi un debil mintal. Trebuia făcută o alegere şi, dat fiind că Alexandru îi lăsase inelul vizirului său Perdiccas, acesta a luat prima decizie; dispreţuindu-l pe idiotul macedonean, el a încurajat gărzile de corp şi cavaleria să favorizeze copilul nenăscut al Roxanei. Dar însoţitorii infanterişti au fost îndemnaţi de brigadierul lor Meleagru să îl susţină pe Arrhidaeus, pe care îl cunoşteau şi care, în ciuda deficienţelor sale, nu avea sânge oriental. Ura omului de rând faţă de politica orientală a lui Alexandru nu dispăruse odată cu moartea sa. Şi Meleagru se plânsese cândva de onoruri nejustificate acordate indienilor cuceriţi.

Rezultatul a fost o ceartă care i-a surprins chiar şi pe ofiţeri. Perdiccas şi Ptolemeu au dat buzna împreună cu prietenii lor în camera în care se afla Alexandru, doar pentru a descoperi că uşa fusese spartă de infanteria lui Meleagru, care a început să arunce cu suliţe; au fost opriţi, şi Perdiccas s-a retras cu cavaleria sa pe câmpurile din afara Babilonului, unde a început o răzbunare insidioasă. Accesul alimentelor în oraş a fost blocat, iar Meleagru şi infanteria au fost înfometaţi până au fost de acord că Arrhidaeus ar trebui să împartă regatul dacă Roxana avea un fiu, iar copilul şi debilul mintal ar trebui păziţi de parteneriatul dintre Perdiccas şi Meleagru. Conform

obiceiului, armata a fost apoi purificată de întinarea morţii lui Alexandru, mărşăluind între două jumătăţi ale unui câine eviscerat; după ce toată lumea a lăsat garda jos, Perdiccas a capturat treizeci de oameni din facţiunea lui Meleagru şi i-a executat aruncându-i la elefanţi. Meleagru şi-a luat viaţa, văzând cum cauza lui era lipsită de orice speranţă. Era clar, ordinea se destrămase, deşi Alexandru murise doar de o săptămână. Aceasta a fost într-adevăr „epoca paradoxului”, pentru că, la vestea morţii sale, grecii au fost îndemnaţi la revoltă de către Atena şi de generalul ei Leosthenes, în timp ce perşii şi-au ras capetele şi au plâns moartea unui rege nepărtinitor; Sisygambis, mama lui Darius, a postit până la moarte după doar cinci zile, jelind bărbatul al cărui cavalerism îl respectase încă de la capturarea sa la Issos. A fost cel mai grăitor omagiu adus modului curtenitor al lui Alexandru de a se purta cu femeile şi, cu tabăra în dezordine, nu i s-a putut reproşa viziunea ei sumbră asupra viitorului.

După numai un an, nobilimea turbulentă din Macedonia făcea valuri în Asia şi Mediterana. Pentru mulţi, imperiul era o unitate şi trebuia să rămână astfel; pentru câţiva, era necesar să se contureze regate, fie în Egipt, unde Ptolemeu cucerise mai întâi o satrapie şi o făcuse independentă, fie în Macedonia, unde moartea lui Antipater a trezit speranţa unui teritoriu separat. În următorii douăzeci de ani, separatismul a crescut până a învins unitatea, iar lumea a fost împărţită în patru: în Egipt, Ptolemeu; în Asia, Seleucos, cândva liderul purtătorilor de scut lui Alexandru; în Tracia, Lisimah, o fostă gardă de corp, şi în Macedonia oricare rege putea ridica şi susţine sprijinul. Au fost ani de război şi de omucideri la scară largă; la şase ani după moartea lui Alexandru, o oştire din satrapiile superioare a întâlnit o armată din vestul Asiei în munţii sălbatici din Media interioară, poate în apropierea Kangavarului modern, şi au început o luptă îndârjită la mijlocul dimineţii. Când fiecare parte pusese pe fugă una dintre aripile celeilalte, se lăsa noaptea şi se abătuseră cinci kilometri de câmpul de luptă. S-au adunat şi, de comun acord, au strâns din nou rândurile, inclusiv elefanţii, pentru a-şi continua lupta la lumina lunii. Abia la miezul nopţii s-au oprit să-şi îngroape

morţii; pretutindeni existau unităţi macedonene care se măcelăreau reciproc.

Blestemul dezastrului a început imediat printre asociaţii lui Alexandru. În Babilon, Roxana a trimis după a doua soţie, numită acum Stateira, fiica lui Darius, şi a otrăvit-o, cu aprobarea lui Perdiccas. Copilul Roxanei s-a dovedit a fi băiat, Alexandru al IV-lea, al cărui tutore a fost Perdiccas; peste trei ani, Perdiccas a fost înjunghiat de gărzile sale, după ce le-a cerut să traverseze Nilul în ciuda crocodililor şi a falezelor nisipoase. Crateros, iubit de trupe ca un adevărat macedonean, a murit călcat în picioare în aceeaşi lună, după ce calul său a căzut în luptă; trupele sale au fost cucerite de Eumenes, secretarul, care a înjunghiat un comandant al purtătorilor de scut în cursul victoriei. Ptolemeu îl ucisese pe finanţistul Cleomenes şi cucerise Egiptul; a continuat să ucidă rudele lui Perdiccas, diferiţi regi ai Ciprului şi pe satrapul sirian Laomedon, unul dintre cei mai vechi prieteni ai lui Alexandru. Anaxarchos cel controversat a refuzat să linguşească un rege cipriot, a fost ucis pentru încăpăţânare şi limba i-a fost fărâmiţată într-un mojar cu un pistil; Peucestas a fost îndepărtat din Persia spre furia perşilor care îl iubeau; Porus a fost ucis de un trac care îi râvnea elefanţii; purtătorii de scut veterani s-au întors pe câmpurile de luptă asiatice la vârsta de şaizeci de ani şi peste, şi au luptat cu o ferocitate decisivă, până când unul dintre generalii lor a fost aruncat într-o groapă şi ars de viu. Restul unităţii a fost încredinţată satrapului din Kandahar, căruia i s-a ordonat să îi folosească câte doi şi câte trei în misiuni deosebit de periculoase pentru a fi siguri că nu se vor regrupa niciodată şi nu se vor întoarce. Între timp, Thais şi-a văzut copiii prosperând şi Ptolemeu şi-a luat soţii din motive politice; filosoful Pyrrhus, care îl însoţise pe Alexandru, s-a întors în Grecia şi a fondat şcoala scepticilor care susţineau că nu ştiu nimic cu certitudine. Nimeni nu a mai pomenit ceva vreodată de Bagoas.

În Grecia, modelul nu a fost mai luminos. Leosthenes din Atena a murit în luptă şi revolta lui s-a prăbuşit; Demostene, în exil, a luat otravă; Aristotel a fost alungat de la Atena din cauza trecutului său macedonean şi şi-a încheiat viaţa în casa mamei sale de pe insula Eubeea,

spunând că singurătatea l-a făcut să îndrăgească şi mai mult miturile; când Antipater a murit de senilitate, Olimpia a ajuns imediat la cuţite cu fiul acestuia, Casandru. Cu ajutorul tracilor ei, l-a ucis pe regele Arrhidaeus, precum şi o sută de prieteni şi rude ale lui Casandru; lui Euridice, strănepoata lui Filip, ea i-a trimis cucută, un ştreang şi o sabie, şi i-a spus să aleagă; Euridice s-a spânzurat cu cingătoarea ei, după care Casandru a ripostat. El a asediat-o pe Olimpia în oraşul de coastă Pydna, unde foametea a ajuns atât de mare încât elefanţii erau hrăniţi cu rumeguş; Olimpia i-a mâncat pe cei care au murit, apoi s-a ospătat din cadavrele slujnicelor. După nouă luni s-a predat şi s-a îndreptat către o moarte demnă; Casandru i-a ucis familia şi s-a întors împotriva Roxanei, care vizita Grecia împreună cu fiul ei; au fost asasinaţi de acoliţii lui la douăsprezece luni după ce i-a aruncat în închisoare. Cel mai necruţător dintre copiii lui Antipater, Casandru a dezonorat un frate şi o soră care nu aveau nimic de-a face cu el; fratele său a fondat o comunitate mărginaşă pe muntele Athos, şi numai sora lui a ieşit în evidenţă în aceste vremuri vitrege, protejând inocenţii şi ajutând cuplurile sărmane să se căsătorească pe cheltuiala ei.

În timp ce lumea era sfâşiată de conflicte şi de ambiţie, Alexandru nu a fost lăsat să se odihnească în pace. La Babilon, egiptenii l-au îmbălsămat pentru posteritate şi, în timp ce ofiţerii săi se întrebau cine se va împrieteni cu ei, au pomenit faptul că dorinţa lui pe patul de moarte fusese să fie înmormântat la Siwah, la distanţă convenabilă de toţi rivalii lor. Între timp, ultimele sale planuri au fost scoase din hârtiile lui oficiale şi puse la dispoziţia trupelor: monumentul lui Hephaestion urma să fie terminat indiferent de costuri; o mie de nave de război, mai mari decât triremele, urmau să fie construite în Levant pentru o campanie împotriva Cartaginei, de-a lungul Africii de Nord, până la strâmtoarea Gibraltar, pe coasta Spaniei, şi apoi până în Sicilia; drumuri şi porturi urmau să fie distribuite de-a lungul coastei nord-africane; şase temple erau proiectate pentru centre religioase greceşti şi macedonene cu cheltuieli uriaşe; cel mai mare templu posibil trebuia ridicat la Troia, şi Filip trebuia să aibă un mormânt egal cu

cea mai mare piramidă egipteană; nu în ultimul rând, „oraşele ar trebui contopite, şi sclavii şi forţa de muncă ar trebui schimbate între Asia şi Europa, Europa şi Asia, pentru a aduce cele mai mari două continente în armonie comună şi prietenie familială prin căsătorii mixte şi legături dintre cunoştinţe şi rude”.

Nici unul dintre aceste planuri nu este improbabil în spirit sau ca prezentare generală. Un port pentru o mie de nave fusese deja comandat la Babilon, şi, după Arabia, cucerirea Cartaginei şi a Occidentului era cu siguranţă un plan rezonabil, chiar modest, pentru un tânăr cu timp şi bani de partea sa şi un palmares de victorii care se întindea până în Punjab. Opoziţia nu a fost puternică şi moralul în Cartagina a fost atât de scăzut încât a fost atacată şi ocupată de aventurieri sicilieni la doisprezece ani de la moartea sa. În ce priveşte clădirile, dacă Alexandru îşi putea permite orice dorea, atunci şase temple mari şi unul uriaş la Troia erau ambiţii de înţeles, în afară de a da de lucru muncitorilor şi cetăţenilor din locurile alese; o piramidă pentru Filip nu a fost o idee ineptă pentru un fiu care poate că fusese huiduit de veteranii săi pentru că îl prefera pe „tatăl” Zeus Amon încă de la vizita în ţara faraonilor. Fuziunea dintre Europa şi Asia este însă planul care atrage atenţia; „armonia comună” era un slogan politic al vremii şi, prin urmare, gol de conţinut, dar planul căsătoriei mixte şi al transferului forţat al populaţiilor se potrivea omului care ordonase ca Levantul să fie golit de colonişti pentru noile sale oraşe din Golful Persic, care aprobase soţiile orientale ale soldaţilor săi şi care îi forţase pe însoţitorii lui să-şi ia mirese iraniene. A fost un plan memorabil, dar unul alarmant; anunţarea lui însă nu a fost mai presus de orice suspiciune.

Când ultimele planuri au fost citite soldaţilor, ofiţerii au avut motive să dorească anularea lor. În vest, intenţiile lui Antipater nu erau certe, iar Crateros ajunsese pe coasta asiatică cu ordinele lui Alexandru şi cu cei 10 000 de veterani pe care îi conducea acasă; nu exista încă nici un motiv pentru a nu avea încredere în ambiţiile sale, dar el păstra echilibrul între Asia şi Macedonia în cazul în care curţile lor foarte diferite nu puteau coopera. Între timp, a existat un moment de consolidare, până când a sosit copilul

Roxanei şi s-a constatat că tutela funcţionează; rivalii puteau însă pretinde că Alexandru şi-ar fi dorit altfel. Crateros şi Antipater erau pericolul, pentru că puteau face publice hârtiile pe care le lăsase Alexandru; camarazilor lor ofiţeri le convenea ca toate aceste documente să fie făcute publice mai întâi în Babilon, şi au convenit că sunt nerealiste înainte să încerce cineva să invoce autoritatea lor. Planurile au fost citite de Perdiccas, prieten şi patron al lui Eumenes, secretarul regelui; ceea ce Eumenes ar fi putut face cu Jurnalele Regale din ultimele zile ale lui Alexandru ar fi putut face şi cu planurile, exagerându-le amploarea pentru a se asigura că trupele vor respinge excesele. Rugul înalt de 73 de metri pentru Hephaestion, costul templelor şi dimensiunea piramidei lui Filip nu sunt extravaganţe de neconceput, şi nici nu sunt dovezi că Alexandru îşi pierduse tot simţul posibilului, deoarece faraonii construiseră piramide înaintea lui, şi arhitectura colosală nu era nimic nou pentru regi care locuiau în Babilon sau în Susa. Dar în contextul lor politic, ele datorează probabil mai mult invenţiei lui Perdiccas decât dorinţelor lui Alexandru; bărbatul care le-a citit nu intenţiona să fie aprobate, şi „transferurile în masă şi căsătoriile între Asia şi Europa” erau o ameninţare puternică pentru trupele care tocmai refuzaseră un fiu al Roxanei drept singurul lor moştenitor iranian. Posibil, Perdiccas a formulat sugestia: „Şi-au dat seama, în ciuda respectului profund din trecut pentru Alexandru, că aceste planuri erau excesive şi, prin urmare, au decis că nici unul nu ar trebui realizat”. Dar planurile trebuiau să pară plauzibile pentru crainici şi pentru mulţime; cucerirea occidentală, onoruri pentru zeii greci, un omagiu adus lui Filip, care era poate prea insistent pentru a fi sincer, şi, mai presus de toate, temuta uniune şi colonizare a oraşelor din Asia şi din Europa la o scară mai mare decât oricând, acestea au fost ideile care îl preocupau pe regele lor la sfârşitul vieţii, după cum credeau prietenii şi soldaţii lui. Nu există dovezi mai sigure despre modul în care Alexandru a fost văzut în cele din urmă de oamenii săi decât spiritul, dacă nu detaliile, acestor planuri finale.

Bărbaţii care i-au deturnat planurile către propriile scopuri puteau, de asemenea, să se joace cu rămăşiţele sale. Posesia cadavrului lui Alexandru a fost un simbol unic al statutului şi, atâta vreme cât vestul şi teritoriile lui Antipater nu păreau sigure, nici un ofiţer din Babilon nu ar fi putut permite să fie scos din Asia; s-a vorbit despre o înmormântare la Siwah ca soldaţii să rămână liniştiţi şi, timp de doi ani, lucrătorii au fost ocupaţi cu planuri elaborate pentru carul funerar. Între timp, situaţia din Macedonia a fost testată şi s-a dovedit prietenoasă, într-o măsură atât de mare încât cadavrul a putut fi în cele din urmă trimis acasă. Urma să fie depus printre mirodenii, într-un sicriu de aur cu un capac de aur, acoperit cu broderii purpurii pe care tronau armura lui Alexandru şi faimosul scut troian; deasupra lui, un baldachin cu coloane se ridica la 11 metri înălţime până la o boltă amplă împodobită cu aur şi nestemate, de care atârna o perdea cu inele, ciucuri şi clopoţei de avertizare; cornişa era sculptată cu capre şi cerbi, şi la fiecare colţ al bolţii se găseau statuete de aur ale Victoriei, o temă pe care Alexandru o accentuase din Atena până în Asia şi Punjab. Picturi erau prinse de o plasă întinsă pe ambele părţi ale bolţii: Alexandru cu sceptrul său şi cu gărzile sale de corp din Asia şi din Macedonia, Alexandru şi elefanţii săi, cavaleria, navele sale de război; lei de aur păzeau sicriul şi un stindard purpuriu brodat cu o cunună de măslini fusese întins deasupra baldachinului. Au existat precedente pentru un astfel de car, nu în ultimul rând în Asia, unde amintea de carul ritual al zeului Mithra, o nuanţă divină destinată probabil admiratorilor perşi ai lui Alexandru; carul a fost construit în stil persan, iar decorul său cu grifoni, lei şi un baldachin amintea de ornamentele tronului regilor perşi. Şaizeci şi patru de catâri trăgeau patru juguri separate în stil persan; roţile şi osiile împodobite fuseseră amortizate împotriva gropilor, în timp ce ingineri şi drumari aveau să-i însoţească pe drum. Când totul a fost gata, Perdiccas, gardianul său, se lupta cu localnicii din Cappadocia, singura lacună din imperiul occidental al lui Alexandru; era distras, iar noul satrap al Egiptului, Ptolemeu, s-a împrietenit cu ofiţerul comandant al cortegiului. Macedonia nu a fost consultată; carul a

plecat în secret spre Egipt, unde Ptolemeu venise să întâmpine prada care îi justifica independenţa. Obţinuse un avantaj asupra rivalilor care vorbiseră prea blând despre Siwah şi, în loc să trimită sicriul în deşert, l-a expus mai întâi în Memfis, apoi în sfârşit în Alexandria, unde tânărul Augustus l-a putut vedea trei secole mai târziu, când a vizitat Egiptul. Dar nu va mai fi văzut niciodată. În ciuda zvonurilor convenabile, Alexandria modernă nu a dezvăluit locul rămăşiţelor fondatorului său; probabil cadavrul său a fost vizitat ultima dată de Caracalla, apoi a fost distrus în cursul revoltelor din oraş de la sfârşitul secolului al III-lea d.Hr.

Slujitor postum al independenţei lui Ptolemeu, Alexandru luptase zece ani din viaţă pentru scopuri mai mari. Spre deosebire de Ptolemeu, el crezuse că este posibil ca o putere să conducă de la Marea Mediterană până la marginea îndepărtată a Indiei, punând bazele unui imperiu pe Macedonia şi pe abundenţa inepuizabilă a Babilonului şi a terenurilor sale agricole înconjurătoare. În acest scop, şi pentru a înlesni importul de mărfuri de lux indiene şi estice, el plănuise să redeschidă vechile rute maritime care se întâlniseră anterior în Golful Persic. Odată realizat acest lucru, el crezuse că nobilimea iraniană cucerită trebuia să participe la curtea şi la guvernarea învingătorilor şi că armata şi viitorul imperiului depindeau de recruţi nativi occidentalizaţi şi de copii rezultaţi din căsătoriile mixte ale soldaţilor crescuţi în stil macedonean. Mai presus de toate, crezuse că guvernarea şi cultura înseamnă oraşe aşa cum le ştiau toţi grecii, o credinţă de la care stilul infinit mai vechi şi mai adaptabil al nomazilor nu făcea excepţie. S-a spus adesea că aceste trei credinţe aveau să se izbească în mod cert de prejudecăţile succesorilor săi sau de realităţile din epocile următoare. Alexandru nu era un judecător atât de superficial sau de nelumesc.

Din punct de vedere politic, credinţa sa într-un posibil imperiu din vestul Mediteranei până în India nu a fost infirmată de modul în care a eşuat în decurs de treizeci de ani de la moarte. Acei ani au fost haotici, dar se ştie că băştinaşii nu s-au revoltat niciodată serios împotriva stăpânirii macedonene, cu excepţia oraşelor din Grecia

continentală care oricum nu fuseseră conduse cu fermitate; acolo răscoala s-a stins în decurs de un an. Egiptul, o parte din Iran şi Punjab au fost într-adevăr pierdute în favoarea curţii de la Babilon, dar Egiptul a fost detaşat deoarece noul său satrap, Ptolemeu, îşi urmărea ambiţia de a fi un faraon independent; la aproximativ douăzeci de ani de la moartea lui Alexandru, India, Hindukuşul şi probabil valea Helmand până la Kandahar au fost abandonate în schimbul a 500 de elefanţi noului şi necruţătorului imperiu al lui Chandragupta, admirator al lui Alexandru şi moştenitor al regatului de est Magadha, pe al cărui ultim suveran îl detronase; dacă oamenii lui Alexandru nu s-ar fi răzvrătit pe Beas, Magadha ar fi căzut în vest şi armata lui Chandragupta nu ar fi înaintat niciodată atât de curând spre frontiera de est. La optzeci de ani după moartea lui Alexandru, tribali parţi de pe cursul inferior al Oxusului invadaseră noi păşuni la sud şi sud-vest de fluviu şi tăiaseră singura cale terestră rămasă spre bogata satrapie superioară din Balh şi Sogdia; acolo, generalii greci şi macedoneni şi-au luat titlul de rege, poate din neputinţă, cât şi din ambiţie sinistră deopotrivă. Aceşti parţi, care mai târziu au ajuns să conducă Asia, erau nomazi şi venetici, bărbaţi care puteau fi făcuţi să atace satrapiile lui Alexandru doar în urma presiunilor incontrolabile ale vremii şi păşunatului; în ce priveşte regii Bactriei, aceştia erau greci şi macedoneni care purtau diadema ca Alexandru şi care plecau spre est pentru a-i revendica cuceririle indiene în campanii pe cât de surprinzătoare, pe atât de obscure. Nici regii, nici parţii nu erau supuşi autohtoni; imperiul lui Alexandru nu a fost niciodată contestat de jos sau din interior.

În siguranţă din interior, singurul său regat ar fi putut fi realizat dacă înalţii săi comandanţi ar fi putut vreodată să fie de acord între ei, pentru că Ptolemeu, Chandragupta şi parţii nu şi-au încălcat reciproc teritoriile decât în momentele în care succesorii asiatici erau absorbiţi în altă parte cu lupte între ei sau cu fraţii şi soţiile lor. Au urmat represalii, dar în fiecare caz prea târziu şi de la regi care fuseseră presaţi de rivali din Asia de Vest; nu s-a renuţat uşor la India şi la estul Iranului, deoarece s-a cerut pentru

ele preţul uriaş de 500 de elefanţi; a fost o dovadă a priorităţilor regale faptul că acei elefanţi au fost mutaţi cu promptitudine spre vest, unde au câştigat bătălia decisivă care l-a făcut pe Seleucos regele Asiei. Prinşi între vest şi est, succesorii (diadohii) au pus vestul şi luptele familiei pe primul loc; dacă Alexandru ar fi trăit, personalitatea lui s-ar fi înălţat asupra imperiului şi i-ar fi ţinut împreună pe regi pentru respingerea oricăror nomazi sau a lui Chandragupta. În alţi douăzeci de ani şi-ar fi putut şcoli fiii pentru a-l succeda. În ce priveşte vestul îndepărtat, victoriile lui Pyrrhus din Epir şi Agathocles Sicilianul în următorii cincizeci de ani au arătat că planurile occidentale pe care Alexandru le începuse prin intermediul cumnatului său şi pe care le sugerase la sfârşitul vieţii nu erau o imposibilitate. Atât Pyrrhus, cât şi Agathocles s-au asociat cu succesorii mediteraneeni ai lui Alexandru; ceea ce a rămas acestor doi aliaţi minori ai moştenirii sale ar fi putut fi realizat de Alexandru însuşi, apoi încredinţat unor regi clientelari. „Iazul cu broaşte” al grecilor s-ar fi extins din Sicilia până la râul Beas.

Prin urmare, nu lipsa gravă a mâinii de lucru sau izbucnirea urii native a periclitat scopurile lui Alexandru; de vină au fost vechii duşmani – timpul şi distanţa – laolaltă cu ofiţerii care au ajuns să se lupte între ei după accidentul morţii sale timpurii. Deoarece diadohii au pierdut Orientul, se crede adesea că l-au dispreţuit. Totuşi, aceasta înseamnă să emitem consideraţii improbabile despre ce este necunoscut. Convingerea lui Alexandru că armata şi curtea trebuiau să includă iranieni şi o clasă largă de orientali elenizaţi a fost susţinută adesea drept o victimă a prejudecăţilor ofiţerilor săi; din nou, punctul este prea complicat pentru a rămâne necercetat. Până în secolul al III-lea, oficialii înaltei curţi din regatele succesorilor erau aproape exclusiv greci, atraşi din Marea Egee de un rang personal în serviciul regal, unde nici clasa, nici locul de origine nu erau luate în considerare împotriva lor; chiar şi macedonenii erau relativ o prezenţă rară în slujbele administrative din afara armatei. Această societate deschisă nu s-a extins dincolo de imigranţi greci talentaţi. În Egiptul Ptolemeilor, nativii elenizaţi erau foarte rar admişi

în ranguri de la înaltă curte; numele de persan era limitat la o clasă privilegiată de colonişti micşti. Nu se cunoaşte aproape nici un satrap sau servitor iranian la curtea de vest a Seleucizilor; se ştie că au folosit iranieni în armata lor, unde erau prea valoroşi pentru a fi ignoraţi. Cam până aici ajungeau „armonia şi parteneriatul din imperiu” al lui Alexandru. Moştenitorii coloniştilor săi au recurs la căsătorii mixte complicate pentru a evita luarea de soţii autohtone în proprietatea familiei lor; în oraşele din est sunt foarte puţini greci despre care se ştie că şi-au luat soţii cu nume autohtone. În cele din urmă a câştigat prejudecata clasei conducătoare.

Poate că victoria lor nu a fost totală sau imediată. În Egipt, Ptolemeu a început prin angajarea unor nativi în posturi înalte şi poate că şi-a înăsprit politica doar mai târziu, sub influenţa filosofilor din şcoala lui Aristotel. În Asia, nouăzeci şi două de tinere iraniene fuseseră căsătorite cu însoţitori, şi doar cinci sunt cunoscute în noua lor calitate. Trei au fost părăsite pentru soţii occidentale din raţiuni politice, dar în privinţa celorlalte două, una era soţia lui Seleucos, fiica rebelului Spitamenes. Când Seleucos a devenit rege al Asiei, el nu a divorţat de ea; fiul lor, Antioh I, a fost trimis să fie regent al Iranului printre nobilii care şi-au amintit de războiul de rezistenţă al bunicului său. Aceasta nu a fost alegerea cuiva lipsit de simpatie faţă de est sau faţă de promovarea iranienilor. În satrapiile superioare, iranienii şi grecii au avut motive să facă front comun împotriva nomazilor, o tendinţă pe care originile lui Antioh trebuie să o fi încurajat. Metoda de conducere a Seleucizilor este încă necunoscută, dar, probabil, nobilii s-au reunit în jurul acestui rege pe jumătate iranian. Respingerea „armoniei” lui Alexandru s-ar fi putut instala treptat, odată cu moartea propriei lui generaţii, a cărei amintire a pierit odată cu ea. În Iranul de sus este posibil să nu fi pierit deloc.

Prin urmare, în Asia, succesorii au trăit în umbra lui Alexandru. I-au abandonat planurile privitoare la Arabia, dar poate că nu i-au răsturnat imediat politicile de la curte şi, la fel cum s-au adunat în jurul unui rege pe jumătate iranian, tot astfel l-au urmat în fondarea şi redenumirea unei serii

de oraşe greceşti asiatice. Fusese convingerea lui Alexandru că oraşul grecesc merită transplantat în toată Asia pe siturile unor vechi cetăţi persane, iar această convingere a fost cea mai durabilă contribuţie a sa la istorie. Îşi petrecuse tinereţea într-o societate palaţială, dar îl văzuse pe tatăl său Filip fondând oraşe departe la est, la Marea Neagră; învăţase, de asemenea, de la tutorele său, pentru că Aristotel şi-a scris teoria politică în jurul reţelei de oraşe greceşti care va dura mult mai mult decât succesiunea vană a regilor Asiei, înflorind pe coasta de vest a Asiei timp de o mie de ani, până când apariţia arabilor şi a islamului le-a redus moştenirea la forturi crenelate. Crusta subţire a culturii clasice s-a format doar în oraşele sale, legate prin drumuri accidentate şi înconjurate de triburi străine; deşi cuceririle lui Alexandru au deschis o nouă frontieră vastă spre est şi spre sud, acest nou simţ al spaţiului a însemnat la fel de puţin pentru viaţa de zi cu zi a grecilor pe cât a însemnat aselenizarea pentru stridentul naţionalism al planetei Pământ. Epoca regilor nu a ucis spiritul oraşelor-stat din Grecia, deoarece au luptat şi au protestat la fel de mult ca în orice epocă pericleană; din punct de vedere politic, a fost o epocă de noi începuturi, de federaţii mai largi şi de uniuni mai strânse, gestionate în mare parte de stăpânii lor macedoneni cu un dezinteres temperat. În Asia, epoca regilor succesori nu a fost semnificativ mai dură pentru libertatea oraşelor greceşti şi pentru autoguvernare decât imperiile Atenei, Spartei şi al lui Darius, care dispăruseră înainte: încă era loc de manevră. Adevăratul punct de cotitură vine odată cu cuceririle romane, stabilizate într-un imperiu de Augustus începând cu anul 31 î.Hr. Romanii nu rezonau cu libertatea democratică a grecilor şi, prin urmare, au încurajat o reînnoire a oligarhiei.

La est de Eufrat şi în Punjab, aproximativ optsprezece Alexandrii fuseseră fondate în primul şoc al cuceririlor lui Alexandru; cu şaptezeci de ani în urmă, calităţile lor puteau fi doar ghicite, iar presupunerile erau în mare parte pesimiste. Populate cu indigeni şi răniţi de război ai lui Alexandru, modul lor de viaţă avea puţini admiratori spontani, până când inscripţiile şi arheologia de la Susa la

Oxus au început să le dezvăluie faţa umană. Cu cât un om este mai departe de casă, cu atât devine mai ataşat de tot ce a însemnat odată pentru el. În Afghanistan, unde râul Kokcha izvorăşte din munţi şi din minele albastre din Badakshan pentru a se vărsa în Oxusul superior în apropiere de Rusia şi de culoarul prin Pamir către China, a început să fie dezgropat imensul oraş grec Ai Khanum, probabil locul celei mai nord-estice Alexandrii, Alexandria-în-Sogdia, fondată în zona unui fort de frontieră persan, în lunile ce au urmat încheierii revoltei lui Spitamenes. La aproape cinci mii de kilometri de Marea Egee, cetăţeni greci, macedoneni şi traci se bucurau de temple, săli de gimnastică şi ring de lupte, exact ca într-un oraş din Grecia continentală; acoperişul larg din lemn al enormului lor palat din cărămizi de lut era străjuit de un portic de coloane corintice delicate şi sprijinit pe capiteluri sculptate cu frunze de acant grecesc. Aşa cum avanposturile de avertizare radar din America modernă încearcă să creeze viaţa domestică a Californiei pe coasta de nord a Arcticii eschimoşilor sub binecuvântarea papei, tot astfel acest oraş de frontieră, printre nobilii sogdieni şi deşertul de culoare gălbuie, oferise o copie perfectă a învăţăturii morale a celor Şapte Înţelepţi aşa cum este consemnată la Delfi, centrul sacru al lumii lor greceşti. „În copilărie, bună-cuviinţă; în tinereţe, autocontrol; la maturitate, dreptate; la bătrâneţe, sfat înţelept; la moarte, lipsă a durerii”; cuvintele şi inscripţia, la fel ca sculpturile de marmură găsite în oraş, sunt la fel de greceşti ca un fragment din Atena îndepărtată.

Alexandria-în-Sogdia nu este singură în acest sens. La Kandahar, Alexandria-în-Arachosia, Alexandru lăsase veterani şi 6 000 de greci pentru a se stabili alături de localnici într-o Alexandrie cu ziduri mai mari, în jurul vechiului fort persan; la douăzeci de ani de la moartea sa, oraşul a fost predat indianului Chandragupta cu o dispoziţie expresă că toţi cetăţenii greci se pot căsători cu indience din orice castă. Dar fiii şi nepoţii grecilor respectau atât de mult modul lor de viaţă, încât nepotul lui Chandragupta, regele budist Aşoka, a putut da un edict al credinţei budiste lângă Kandahar, inscripţionat cu litere greceşti clare şi

formulat într-o limbă greacă filosofică impecabilă. El scria pentru moştenitorii lui Alexandru, pentru publicul grec al unei Alexandrii care era încă descrisă, trei sute de ani mai târziu, ca un oraş grecesc de un geograf grec din Golful Persic: „Cei care se laudă pe sine şi îşi critică vecinii sunt doar căutători de sine, care doresc să se desăvârşească, dar îşi fac singuri rău (...)”. Preceptele budiste se potriveau elegant cu o formulare pe care ar fi putut să o scrie şi Platon şi se încheiau cu salutul obişnuit al unui adorator în faţa unui oracol grecesc. Kandaharul nu era un simplu avanpost militar. Era un oraş cu filosofi, interpreţi, pietrari şi profesori greci, unde îi puteai citi pe clasici sau puteai pune în scenă o piesă de teatru grecească; în cetatea lui Alexandru se discutau mai multe lucruri decât atacul însoţitorilor la Gaugamela sau virtuţile sabiei de vânătoare trace.

În aceste Alexandrii, oameni din Balcani o luau de la început şi, în mod firesc, au făcut-o în stilul trecutului lor. Aşa cum englezii au amenajat terenuri de cricket de-a lungul fluviului Yangtze, tot astfel coloniştii lui Alexandru au construit săli de gimnastică fără a lua în considerare căldura sau peisajul; fiecare oraş grecesc din est avea nevoie de o astfel de sală, sub patronajul lui Heracles şi al zeului Hermes, în timp ce pe „insula lui Icar” descoperită de Nearhos în Golful Persic, festivalurile sportive din calendarul grecesc se ţineau vara, la temperaturi care ar fi trebuit să facă efortul imposibil. Tenacitatea coloniştilor greci şi macedoneni a fost uimitoare. La Dura, o colonie militară de pe Eufrat, familii cu nume macedonene pure pot fi regăsite la patru sute de ani de la întemeierea lor, cu control strâns asupra loturilor de pământ păstrate printr-o căsătorie mixtă solidă. Când proprietatea era în joc, nici o soţie autohtonă nu putea fi prezentată cu uşurinţă, deoarece ferma unui colonist îi fusese arendată lui şi moştenitorilor săi; motivele sale pentru a-şi ţine familia aproape erau, de asemenea, motive pentru a se agăţa de propria cultură greacă, fără a ţine cont de străinii nativi. În acest scop, se căsătorea mai degrabă cu sora sau cu nepoata sa, decât cu o străină.

În aceste oraşe, sportul şi sala de gimnastică făceau parte din educaţia fiecărui cetăţean de vază, deoarece nu era un

sclav al voinţei unei curţi îndepărtate. El activa în rândul magistraţilor şi al unui corp cetăţenesc căruia regele îi adresa cererile sale respectuoase; decretele erau adoptate în stilul greoi al dialectului grecesc atic; funcţionarilor nu li se permitea să ocupe o aceeaşi funcţie de două ori şi erau supuşi unui control juridic, ca la Atena, când renunţau la atribuţiile lor publice; legislaţia greacă le ghida tranzacţiile private şi publice, şi puţinul pe care îl ştim până acum despre detaliile sale nu i s-ar fi părut ciudat unui judecător din Marea Egee. Acelaşi lucru era valabil şi cu privire la distracţia din oraşe, pentru că Alexandru organizase festivaluri greceşti de teatru şi artă în toată Asia, iar literatura lor nu dispărea în urma lui; Sofocle a fost citit la Susa; scene din Euripide au inspirat artişti greci din Bactria; piese de teatru comice au fost jucate în Alexandria-în-Caucaz; Babilonul avea un teatru grec, iar povestea calului troian era preferată în Ai Khanum, unde oamenii trebuie să o fi citit la poeţii epici greci timpurii; Homer, pe bună dreptate, a ajuns în India şi, împreună cu Platon şi Aristotel, se număra printre autorii preferaţi din Ceylon. Coloniştii din Iran nu au sporit numărul acestor clasici, deşi un imn grecesc insipid, închinat lui Apollo, a fost scris de un colonist la Susa; compania de expatriaţi nu încurajează noii scriitori decât dacă sunt romancieri, şi nici un grec după Homer nu arătase un talent suficient încât să creeze genul potrivit de roman. Oraşele din est nu se puteau compara cu biblioteca şi cu posturile pentru cărturari din Alexandria egipteană, şi astfel nu au creat niciodată o şcoală poetică pornind de la literatura pe care o gustau încă. Când unui om de litere i s-a cerut să rămână într-unul din noile oraşe greceşti din Mesopotamia, un „fel de mâncare”, a răspuns el, „nu poate conţine un delfin”; aceste „feluri de mâncare” dincolo de Eufrat nu conţineau nici un scriitor creativ care să le facă cinste.

Dar, prin tenacitatea lor, păstraseră deschise orizonturile unei lumi greceşti largi şi uniforme, iar acest lucru a ajuns mai departe decât meritul literar. „Toţi oamenii, copiii mei (...)”, proclama regele budist Aşoka la graniţa de pe fluviu, în nord-vestul Indiei, şi, într-un moment în care luptele succesorilor din vestul Asiei îi derutează pe istoricii pe care

îi preocupă acum, el a scris despre îngrijorarea lui faţă de fiecare dintre cei patru regi greci care au domnit din Babilon până departe în vest, în Epir şi Marea Adriatică. Acest orizont deschis le-a oferit călătorilor o nouă libertate. Călugări budişti ai lui Aşoka au plecat în călătorii misionare din India în Siria, unde ar fi putut încuraja primele mişcări monahale din istoria Mediteranei; greci din Ionia au ajutat la înfiinţarea unui oraş în Golful Persic şi, în timp ce succesorii se războiau, greci din Egipt au călătorit şi s-au stabilit la sud de Marea Caspică; emisari greci au străbătut drumul de la Kandahar spre Gange şi curtea indiană de la Palimbothra; preceptele delfice din Alexandria-în-Sogdia au fost copiate şi aduse în oraş de filosoful Clearchos, probabil un elev al lui Aristotel, care a parcurs cei 4 800 de kilometri de la Delfi la Oxus. Apoi a scris mici tratate în care deriva înţelepciunea evreilor şi a brahmanilor din cea a magilor şi a descris dialoguri între filosofi greci şi orientali în avantajul semnificativ al celor din urmă. În generaţia de după Alexandru, acest filosof aristotelic a trecut probabil de la o Alexandrie la alta în călătoria sa prin Iran, vizitând noile lor săli de gimnastică şi vorbind cu oameni care împărtăşeau stilul său filosofic grec; exista o regularitate reconfortantă în privinţa acestor noi oraşe greceşti, construite peste vechi forturi şi cetăţi persane şi aşezate pe malul unui râu sau, ori de câte ori era posibil, la confluenţa a două râuri; unii au fost colonizaţi din oraşe din vestul Asiei, şi toţi foloseau acelaşi dialect oficial pe care Filip îl introdusese prima dată la curte; trăiau după un model, iar străzile lor drepte se desfăşurau în plan rectangular, ceea ce grecilor din Punjab până în sudul Peninsulei Italice le aducea aminte de casă. Lipseau numai măslinii, dar macedonenii din Babilonia plantau măcar viţă-de-vie în felul lor autohton.

Această reţea i se datorează direct lui Alexandru; depindea de el, iar moartea lui aproape că a anulat-o, întrucât coloniştii greci din satrapiile superioare s-au răzvrătit la aflarea veştilor, „tânjind după propria educaţie greacă şi după un mod de viaţă pe care îl pierduseră doar prin teama de Alexandru în timpul vieţii sale”. A fost nevoie de o armată trimisă de Perdiccas la Babilon pentru a-i întoarce din drum şi pentru a salva Iranul grecesc pentru

posteritate: câteva mii au fost ucişi, dar cu siguranţă nu majoritatea. Unele oraşe, cele din oaza Merv şi Alexandria-cea-mai-îndepărtată, au fost atacate rapid de nomazi şi au trebuit reconstruite; cele din India au trecut la Chandragupta; cele din Iranul de sus au fost demolate după optzeci de ani şi, în decurs de două secole, fiecare oraş grecesc de dincolo de Eufrat a fost invadat de parţi şi de nomazi din Asia Centrală. Dar politica este doar o parte a istoriei, iar grecii şi cultura greacă nu au dispărut odată cu schimbarea stăpânilor; pentru că anii par minute când sunt atât de îndepărtaţi, este greu să ne amintim că oraşele greceşti din Iran au durat la fel de mult ca Imperiul Britanic din India. Aşa cum bucătăria britanică încă priveşte cu dezgust bucătăriile din Caraibe şi Shakespeare este încă predat în şcolile indiene, tot astfel urmele grecilor pot fi identificate vreme de încă şapte sute de ani, fie în planificarea urbană a primilor maeştri nomazi, fie în figurine de lut care au fost vândute din Samarkand în China, în tipuri de alfabet şi în forme de scriere din Asia Centrală sau în uimitoarea artă funerară a nomazilor de dincolo de Oxus. Cea mai detaliată carte despre oraşele şi rutele din Asia Centrală care va fi scrisă de un occidental din Imperiul Roman şi-a derivat faptele de la un antreprenor macedonean, al cărui tată îşi părăsise casa colonială din Siria şi se mutase în Bactria, unde controla comerţul cu mătase care pornea de la Oxus către China.

Din punct de vedere politic, această răspândire a culturii greceşti i se potrivise lui Alexandru; în acest proces, el a extins cu forţa graniţele Mediteranei până când „iazul de broaşte" al grecilor a ameninţat să ajungă la oceanul exterior. Acest nou orizont a fost extrem de semnificativ. Trei secole mai târziu, frontiera succesorilor săi romani a ajuns la fluviul Eufrat, şi chiar şi atunci graniţa nu a fost niciodată definitivă. Un călător din Siria romană către Semiluna Fertilă a parţilor nu trecuse într-o lume diferită a barbariei, pentru că popoarele semite constituiau o unitate viguroasă pe care forturile şi frontierele nu o puteau diviza. La fel, în satrapiile superioare de dincolo de ele, moştenirea mediteraneeană a lui Alexandru nu apusese cu totul. Sângele comun al elenismului supravieţuia încă prin

abilităţi şi colonişti, în timp ce curgea, de asemenea, din Alexandria egipteană în jurul Arabiei, apoi în India, pe vasta cale maritimă pe care fondatorul său intenţionase să o realizeze. Dincolo de frontiera romană, oamenii nu erau barbari; pentru un istoric din Peninsula Italică senatorială, „aveau însuşirea deplorabilă de a nu fi suficient de barbari”. Cultura greacă nu fusese limitată la coloniştii greci, ci era dominantă şi îşi invitase supuşii să i se supună.

Într-o epocă ce a asistat la prăbuşirea Iranului în faţa idealurilor industriei occidentale şi la imitarea Americii de către o Japonie care şi-a pierdut propriul nerv, acest efect al cuceririi lui Alexandru este pe cât de fascinant, pe atât de evaziv. Fiecare zonă a reacţionat diferit – marile teritorii ale Egiptului, Asiei Mici, ale popoarelor semite şi ale Iranului şi, în interiorul lor, fiecare deşert şi vale, munte şi câmpie a fermierilor; arterele înguste ale unui drum sau apropierea unei moşii regale şi a unei curţi occidentalizate ar fi putut scoate un trib din trecutul său, legându-l de abilităţile şi de limbajul grecilor, în timp ce vecinii din interior îşi continuau păstoritul şi păşunatul în modul lor strămoşesc. Aramaica sirienilor, dialectele iraniene şi graiul rustic din interiorul Asiei Mici nu au dispărut în faţa noii limbi greceşti comune, dar cu siguranţă au fost date la o parte. În Iran nu exista un alfabet nativ; în vest, dialectele locale au supravieţuit, dar rareori apar în dovezile care au supravieţuit, în afară de numele zeilor nativi şi de faptul că un fenician sub stăpânirea greacă a scris preistoria poporului său în proză aramaică.

Pe măsură ce aceste dialecte s-au retras în faţa limbii greceşti a conducătorilor, rezultatele occidentalizării lor au fost variate şi rareori edificatoare. Înflorirea ştiinţei şi a erudiţiei în Egiptul Ptolemeilor din secolul al III-lea a fost în mare parte opera imigranţilor greci din vechea lume a Mării Egee; a rămas ca un apendice al istoriei Greciei clasice, datorând foarte puţin egiptenilor occidentali. Cazul special al Alexandriei Egiptului s-a oglindit în soarta Babilonului. Succesorii i-au favorizat comunităţile din temple în maniera oraşelor libere greceşti, iar această toleranţă a limitat elenismul străin la câţiva guvernatori şi preoţi nativi; imigranţii greci erau mai rari şi mai puţin o denaturare.

Astfel Semiluna Fertilă nu şi-a pierdut vigoarea; când parţii au cucerit-o la două secole după Alexandru, le-a oferit un stil de artă nou şi spiritual şi o arhitectură înfloritoare cu bolţi şi arcade. Dar aceste stiluri se datorau mai mult culturii semitice decât stratului superior al gustului grecesc care nu sufocase niciodată unitatea nativilor.

Excepţia strălucitoare a fost Siria, mereu disputată de armatele succesorilor. Circumstanţele l-au constrâns pe Seleucos să întemeieze patru oraşe pe locuri nedezvoltate, deviind comerţul cu caravane din Golful Persic printr-o regiune înapoiată a ţării. Elenismul a crescut prin aceste oraşe şi prin coloniile lor militare din apropiere: singura excepţie este cultura sportivă, deoarece, până acum, jocurile atletice nu sunt atestate în dovezile elenistice timpurii de la faţa locului. Au apărut filosofi sirieni şi o şcoală de poeţi sirieni, care au scris epigrame greceşti zeflemitoare şi s-au referit la casele lor ca la „Atenele din Asiria”. Aveau să le părăsească destul de curând, dar a contat mai mult că Siria s-a alăturat culturii comune a grecilor decât că nu şi-a putut include cei mai străluciţi fii ai săi. Această cultură a durat şi a devenit veriga pentru răspândirea creştinismului. Fără această limbă comună greacă, creştinismul nu s-ar fi putut răspândi niciodată dincolo de Iudeea.

La est de Eufrat şi printre iranieni, elenismul a primit mai puţină atenţie, parţial pentru că era mult mai puţin cunoscut: puţini perşi elenizaţi sunt menţionaţi după nume în literatura greacă păstrată, şi sensul unei frontiere deschise, unde un om ar putea vorbi greacă din Siria la Oxus, nu poate fi dedus decât din orizonturile geografilor greci şi din remarci întâmplătoare din istoriile occidentalilor. Arheologia a adăugat recent noi dovezi, un proces care continuă: într-un moment de noi începuturi, experimentul grandios al frontierei de est a lui Alexandru merită un alt gând.

În primul rând, generalităţile. După Alexandru, greaca a devenit cultura fiecărui nativ asiatic care dorea să reuşească şi, prin urmare, a străbătut cercurile claselor guvernamentale din Asia; „Să facem un legământ cu Neamurile”, a scris autorul evreu al singurei lucrări istorice

care descrie conflictele de elenizare din Orient, „pentru că, dat fiind că suntem diferiţi de ei, am găsit multe lucruri rele (...).” Îndemnul de a aparţine lumii greceşti era îndemnul oamenilor de succes de pretutindeni; nu a contat că o mare parte din imperiul lui Alexandru s-a divizat în regate locale în decurs de o sută de ani. Aşa cum romanizarea Europei occidentale a prins rădăcini numai prin eforturile proprietarilor de terenuri locali, la patru sute de ani după cuceririle lui Caesar, tot astfel elenizarea Orientului a fost cel mai bine deservită de aceşti regi locali, deoarece aveau nevoie ca această cultură greacă să funcţioneze prin supuşi şi să îi ajute pe secretari, trezorieri, generali şi oratori să îşi pledeze cauza în lumea largă a Greciei. Alexandru nu controlase niciodată Cappadocia, refugiul montan al multora dintre urmaşii lui Darius, care sub succesorii săi a devenit un regat independent, cu o aristocraţie iraniană şi o linie de regi. Dar la două sute de ani după Alexandru, acei regi au patronat actori greci şi au emis monede într-un stil pur grecesc; un om de litere cappadocian era legat de Delfi şi o veche colonie militară asiriană din câmpiile cappadociene se transformase într-un oraş grecesc care respecta legea regatului lui Alexandru şi adopta decrete într-o greacă perfect echilibrată. Regele vecin al Armeniei era mare amator de literatură greacă şi a scris el însuşi o piesă, deşi regatul său nu i-a recunoscut niciodată pe succesori; familiile elenizante din Ierusalim erau dispuse să cumpere de la regele seleucid privilegiul de a înfiinţa o sală de gimnastică pentru a transforma Ierusalimul într-un oraş grecesc numit Antiohia, pentru că doreau să aparţină moştenirii lui Alexandru, şi dorinţa lor era cu atât mai puternică întrucât era spontană.

Nu este prea târziu să invocăm numele lui Alexandru în acest sens. În afară de luptele neîncetate, anii petrecuţi în „satrapiile superioare”, dincolo de Hamadan, aduseseră grecii în viaţa iranienilor prin etape deliberate şi calculate, prin jocurile sale stăruitoare, sacrificiile şi festivalurile în stil grecesc, recrutarea a 30 000 de nativi pentru instrucţie greacă, prin căsătoriile sale mixte şi planuri pentru copiii rezultaţi din acestea, prin profesorii de greacă pentru regina persană şi fiicele ei, prin curtea de limbă greacă,

prin utilizarea comenzilor armatei greceşti în armata sa integrată şi, mai presus de toate, prin colonizarea a peste 20 000 de greci şi veterani în Alexandriile reconstruite, unde au fost amestecaţi cu cetăţeni autohtoni şi astfel şi-au răspândit limba prin soţii, familii şi concetăţeni. Fiecare Alexandrie era un oraş cu sânge neamestecat în care oamenii trebuiau să voteze decrete greceşti şi să fie de acord cu legea greacă; cetăţenia era un privilegiu care nu se extindea la toţi localnicii găzduiţi în aceste oraşe, şi nu toate grupurile de soldaţi colonizaţi de Alexandru primeau asemenea teritorii. Un oraş era un fundament distinct şi special. Aşa cum regii perşi acordaseră pământuri locotenenţilor feudali în schimbul serviciului militar, tot astfel Alexandru a ocupat colonii militare în nume propriu, moştenind coloniştii Marelui Rege şi adăugând propriii colonişti. Mai mult de o duzină de astfel de aşezări au fost lăsate ca pază împotriva nomazilor, acolo unde provincia Media întâlnea stepele lor deşertice; nu erau Alexandrii depline, dar soldaţii agricultori au ajuns să adopte legea şi limba proprietarilor occidentali, şi din rândul acestor „cetăţeni de mâna a doua” vin cele mai impresionante omagii aduse forţei culturii greceşti printre iranieni. Nici una nu a fost încă excavată în satrapiile superioare, dar la Dura de pe Eufrat, o primă colonie a succesorilor, fiecare contract legal emis în următorii patru sute de ani este conform cu legea greacă, deşi majoritatea coloniştilor erau localnici orientali şi colonia se supunea de mult domniei parţilor; în câmpiile lidiene de pe coasta de vest a Asiei, coloniştii hyrcanieni pe care îi instalase Cirus au ajuns să fie numiţi hyrcanieni macedoneni, păstrându-şi uniforma militară macedoneană chiar şi sub Imperiul Roman. În munţii kurzi sălbatici de lângă Hamadan, unde Alexandru abia călcase, colonişti cu nume iraniene încă întocmeau acte de vânzare pentru podgoriile lor potrivit legii greceşti valabile şi clare, la un secol după ce domnia greacă din Asia se încheiase, cea mai categorică dovadă de până atunci a răspândirii limbii în colţurile inaccesibile ale Iranului. Cu siguranţă erau descendenţi ai coloniştilor de cavalerie aduşi acolo de primii succesori ai lui Alexandru.

Prin curtea şi oraşele sale, Alexandru adusese graiul şi obiceiurile greceşti pentru circa 100 000 de orientali numai din satrapiile superioare; tot sporeau de la o generaţie la alta, deşi numărul primilor elenizatori ai lui Alexandru este irelevant, întrucât cultura greacă era cultura guvernării şi, prin urmare, era obligată să domine. În limitele sale, elenizarea trebuia să fie completă. Aceste limite nu erau exigente; un oriental devenea un grec recunoscut pur şi simplu vorbind limba şi împărtăşind jocurile şi obiceiurile unei curţi sau comunităţi greceşti. Nu trebuia să-şi schimbe religia, iar culoarea lui era irelevantă; singurul obstacol era nuditatea, pentru că grecii făceau exerciţii goi în sala de gimnastică, un obicei pe care orientalii îl considerau respingător şi jenant; şi nu cea mai mică dintre grijile evreilor elenizaţi din noul lor Ierusalim era că puteau fi văzuţi de ceilalţi atleţi că sunt circumcişi. Numele „grec" şi „macedonean" erau folosite în mod liber în cazul evreilor, sirienilor, egiptenilor sau perşilor, cu condiţia să vorbească greacă şi să adopte obiceiuri greceşti, dacă nu chiar zei greci; pentru primii creştini, cuvântul „elen" se aplica fiecărui păgân, indiferent de rasă sau de religie.

Deoarece nu excludea pe nimeni, cultura greacă s-a putut răspândi peste tot; în acest scop, trebuia să pară impresionantă. În zilele noastre, cedarea blândă a Orientului în faţa culturii occidentale este o predare în faţa tehnologiei şi a creşterii industriale, ajutată de turism, muzică pop şi de lumea scrobită a omului de afaceri. În imperiul lui Alexandru, transportul terestru era dureros de lent şi numai cei răbdători şi cutezători puteau călători; din punct de vedere economic, grecii nu au promis nici un miracol şi, deşi Cleomenes şi Ptolemeii au pregătit economia regală a Egiptului pentru monedele cu care să îşi angajeze trupe şi marinari, guvernul a fost cel care a câştigat prin această schimbare abilă, nu vasta masă a egiptenilor. Întemeierea Alexandriei egiptene şi redeschiderea rutei maritime din India spre vest au fost dovada faptului că Alexandru era la fel de conştient ca tatăl său cu privire la meritele comerţului, dar comerţul pe care l-a inspirat nu a influenţat profund lumea agricolă din cea mai mare parte a Asiei. Comerţul din Alexandria a înflorit

doar prin intermediarii greci din Rodosul din apropiere şi prin oraşele comerciale care dispuneau de porturi sau de cursuri de apă care să îl încurajeze, în timp ce comerţul din India însemna viaţa periculoasă a unei minorităţi, transportând mărfuri de lux spre vest, la curţile celor bogaţi, nu în satele tribale şi de ţărani. Deschizând un şir de noi monetării de la Sardis la Babilon, Alexandru încurajase un sistem monetar amplu pe baza aceluiaşi standard atenian care predomina în monetăriile satrapilor de pe coasta asiatică; mai multe monede au circulat apoi după un standard şi un model regal, care era utilizat în general în Grecia, iar pentru minoritatea comercială şi soldaţii năimiţi, acesta a fost fără îndoială un avantaj util. Dar în această lume agricolă în care majoritatea oamenilor trăiau datorită economiei naturale, descoperirile izolate de mici monede cotidiene nu pot susţine teoriile cuprinzătoare privind monedele pe care colecţionarii de piese de aur şi de argint valoroase le-au consemnat în trecutul clasic; Alexandru fusese chiar învinuit că a promovat inflaţia în Marea Egee, bătând prea repede monede din vastele comori ale lui Darius, ca şi cum societatea agricolă din Grecia ar fi fost vreodată afectată de fluctuaţiile tetradrahmelor de argint sau de această presupusă suprasaturare de monede preţioase, dovadă solidă a ceea ce urma să fie descoperit. În ce priveşte nomazii din Asia şi locuitorii de la ţară, aceştia nu aveau nevoie de o monedă care circula, în cel mai bun caz, în oraşe. Cea mai notabilă descoperire de monede mici emise de Alexandru în Iran sunt obolii de bronz din gura scheletelor nomazilor de dincolo de Oxus, probabil pentru obişnuita ofrandă greacă către Caron, luntraşul, care trecea morţii de-a lungul fluviului lumii de dincolo greceşti.

Deşi grecii nu promiteau o prosperitate considerabilă, la fel ca moştenitorii lor occidentali, ei au impresionat Orientul cu abilităţile lor tehnice. Pe alocuri, era ca şi cum ar fi lucrat într-o „lume a treia” subdezvoltată: „Când indienii au văzut că macedonenii foloseau bureţi”, a scris Nearhos, „au făcut şi ei la fel şi au cusut fire de păr şi sfoară într-un fel de lână; apoi au presat lâna pentru a semăna cu fetrul, au dărăcit-o şi au vopsit-o în diferite culori. Şi mulţi dintre ei au învăţat

rapid să fabrice «şomoioagele» pe care le foloseam pentru masaj şi sticlele în care ne transportam uleiul”. Din punct de vedere tehnic, indienii puteau antrena elefanţi şi vindeca muşcătura şerpilor otrăvitori, dar probabil că un inginer grec a fost primul care a conceput *howdah*[17] pentru spatele elefanţilor, iar medicii greci au fost întotdeauna folosiţi pentru chirurgia rănilor grave. „Indienii de aici au resurse uriaşe de sare, dar sunt foarte naivi cu privire la ceea ce deţin (...).” Prospectorul grec al lui Alexandru a raportat critic despre mineralele din fiecare provincie asiatică şi, deşi mineritul era o artă străveche în Asia, grecii ar fi putut învăţa unii tribali, care anterior culegeau manual pietre preţioase din albiile râurilor repezi, abilitatea de a despica stâncile cu ajutorul focului. Topografii greci au măsurat primele distanţe exacte prin ţinuturi care altfel fuseseră măsurate prin etapele variabile ale călătoriei de o oră; irigarea fusese de multă vreme abilitatea de bază a fermierilor iranieni, dar două noi Alexandrii prezintă semne ale îmbunătăţirii sistemului de apă, probabil datorită locuitorilor greci. Este posibil ca instrumentele şi calendarul agriculturii să se fi schimbat puţin, deoarece tradiţia locală este întotdeauna autoritară, iar rezultatele sale fertile i-au impresionat pe observatorii greci. Cu toate acestea, răspândirea copacilor şi plantelor preţioase din Asia prin frontierele deschise din Asia greacă poate fi urmărită în eforturile viguroase ale Ptolemeilor de a importa noi culturi şi mirodenii în Egipt; regi minori din Asia greacă şi-au continuat exemplul botanic. Pentru clădirile lor, arhitecţii greci puteau asigura un acoperiş cu o deschidere mai mare, nesusţinută, decât constructorii din Persepolis, în timp ce planificarea lor urbană rectangulară a fost adoptată în oaze de-a lungul Oxusului şi continuată de nomazi, care în cele din urmă au dat năvală în oraşele lor; zidurile cu turnuri şi şanţuri erau o apărare necesară în conformitate cu propriile lor principii de asediu, cu sprijinul arcului de torsiune care îi surprinsese atât de mult pe nomazii de pe Oxus. În Siria,

[17] Structură aşezată pe spatele unui elefant sau al altor animale (cămilă), folosită în trecut pentru a transporta oameni bogaţi (n.tr.).

grecii au săpat chiar noi porturi în golfuri lăsate în stare „naturală” de predecesorii lor fenicieni.

Această putere de invenţie a fost cu atât mai impresionantă, cu cât a reprezentat o ruptură faţă de trecutul persan. Perşii îşi împrumutaseră abilităţile de la supuşi, dar grecii şi le-au adus pe ale lor, apoi au creat altele. Epoca de aur a ştiinţei greceşti experimentale sub patronajul Ptolemeilor din Alexandria egipteană este cel mai pur omagiu adus intelectului înzestrat al grecilor, deoarece nici un persan nu a calibrat vreodată o catapultă, nu a studiat anatomia umană, nu a folosit puterea aburului la construcţia jucăriilor şi nu a împărţit lumea în zone climatice. Dacă ştiinţa greacă a fost prea mult timp adepta dogmatismului lui Aristotel, întotdeauna mai mult teoretic decât aplicat, ea a fost totuşi simptomul unei noi vioiciuni mentale. Exploatarea financiară a Egiptului a fost o problemă pentru greci, aşa cum faraonii îşi dăduseră seama; sub Ptolemeii din Alexandria, impozitarea, agricultura, canalele îmbunătăţite, legea monetară şi comercială au contribuit la deschiderea unei noi economii către lumea greacă. Medicii greci veniţi pe aceste meleaguri au dus studiul anatomiei umane cu mult dincolo de magia egipteană; biblioteca regală a încurajat naşterea filologiei clasice şi ascensiunea deconcertantă a studiului textelor. În timp ce Babilonul fusese centrul intelectual al Asiei, grecii au folosit scrierile de astronomie babiloniene şi au dedus din ele precesiunea echinocţiilor pe care nici un compilator nu le descoperise până atunci; în timp ce un babilonian a scris o carte despre proprietăţile magice ale pietrelor, un grec din noua capitală babiloniană a succesorului argumenta că Pământul se învârte în jurul Soarelui şi că mareele sunt probabil afectate de fazele Lunii. Babilonienii s-au ocupat de aspecte particulare, dar grecii au observat aspectele generale, şi era de aşteptat ca cea mai animată cultură politică din lume să influenţeze guvernarea locală, forma unui decret babilonian şi formularea unui manifest evreiesc. Grecii aveau teorii matematice elegante şi puterea raţionamentului abstract; o pilă simplă pentru galvanizarea argintului pe cupru a fost

găsită în Babilonia partă şi este firesc să-i atribuim invenţia unui grec.

Pentru triburile şi satele din Iran, aceste abilităţi trebuie să fi apărut în bătaia puştilor şi a telescoapelor primilor observatori indieni. Grecii aveau arme mai fundamentale, arta şi limbajul lor, cele două abilităţi care încă imprimă trecutul clasic într-o lume industrială. A sculpta şi a gândi în greacă însemna să lucrezi într-o limbă mai fină şi mai sensibilă, aşa cum bine spunea un roman în epoca disputelor teologice că, dacă ar începe să discute despre Trinitate în latină, nu ar putea evita nici una dintre cele trei erezii grave. Aceste noi instrumente au deschis o lume nouă; nu există o istorie scrisă a elenizării satrapiilor superioare, dar există artele lor şi câteva inscripţii, şi acestea sunt probabil mai revelatoare decât consemnarea unor simple evenimente.

În Iran, Alexandru lăsase greaca drept singura limbă scrisă. Nici un dialect iranian nu era transpus în alfabet, astfel încât aramaica anostă a perşilor a continuat pentru administraţia locală. Odată cu persistenţa enervantă a unui jargon mixt, sistemul său de scriere a înflorit, trecând în Horezm dincolo de Oxus, unde a devenit primul alfabet nativ la cinci sute de ani după Alexandru, apoi până în China, unde avea să fie înscris secole mai târziu pe Templul Cerului din Beijing. Nu a fost un concurent serios. Deşi îndelungata tradiţie a menestrelului iranian a continuat să înflorească prin gusanii profesionişti care cântau la curtea parţilor, în Iran greaca era singura limbă pentru poeziile scrise şi pentru educaţia soldaţilor din fiecare Alexandrie; deci clasicii greci au atras Orientul cu o forţă care avea să fie egalată doar de cântecele populare ale Occidentului modern. La palatul din Nisa, curtea regilor parţi din Oxus inferior, piese greceşti au fost interpretate în faţa unei audienţe de foşti nomazi, în timp ce printre documentele palatului s-au găsit indicaţii pentru realizarea unei măşti pentru un actor tragic. În Armenia vecină, versuri de Euripide au fost inscripţionate, poate ca text şcolar, într-o perioadă în care provincia era condusă de un rege iranian independent; în epoca romană, povestea despre Castor şi Pollux era cunoscută în munţii Swat, mai sus de Ind; în

Punjab, la cinci sute de ani după Alexandru, budiştii indieni încă sculptau povestea calului troian alături de viaţa lui Buddha, o temă despre care se ştie că le-a fost transmisă direct de la moştenitorii lui Alexandru din regatul grec vecin Bactria. Despre Homer s-a spus întotdeauna că a fost tradus într-o limbă indiană, iar descoperirea extraordinară a inscripţiilor din Ceylon, unde pare să fie discutat împreună cu Platon, Aristotel şi Alexandru cu numele lor indiene, la mai mult de cinci sute de ani după ce domnia greacă din Iran se încheiase, înlătură orice îndoială că soarta poeziei greceşti din Est a fost scurtă sau nesemnificativă. După prăbuşirea regatelor greceşti, comercianţii din Golful Persic şi-au transmis mai departe moştenirea spre est pe calea apelor. Regii perşi colonizaseră mai întâi greci ionieni ca marinari în porturile de lângă Susa, iar cultura lor greacă persistentă este fundalul strălucirii greceşti din vestul Indiei.

Acelaşi lucru este valabil şi pentru artă. Monedele şi harnaşamentele de argint ale grecilor din Bactria sunt de cea mai înaltă măiestrie, iar la palatul parţilor din Nisa se poate aprecia acum efectul lor profund asupra vecinilor iranieni. Cupe iraniene au fost sculptate cu legenda lui Dionysos; Afrodita, Heracles şi Hera au fost sculptaţi în marmură; palatul includea un gimnaziu şi coloane cu frunze de acant, un stil care şi-a lăsat amprenta asupra artei Punjabului încă patru sute de ani. Aceşti regi erau fiii nomazilor iranieni şi, totuşi, le-a plăcut arta greacă, aşa cum ruşii ţarişti se jucau cu elemente de civilizaţie franceză; gustul lor a avut o istorie uimitor de lungă atât în rândul nobililor, cât şi în cultura alternativă a nomazilor. Influenţa greacă poate fi urmărită în modelul covoarelor orientale găsite în Asia Centrală cam la aceeaşi dată ca în Nisa, din nou în sculptura şi arhitectura unui palat şi templu iranian de la Surkh Kotal, în Afghanistan, la un secol după ce nomazii cuceriseră Bactria greacă, în monedele plasate pentru Caron în gurile morţilor, dincolo de graniţa nord-estică a lui Alexandru, şi în figurile de lut realizate la Samarkand, la aproximativ şapte sute de ani după ultimul rege bactrian grec. Prin ruta maritimă plănuită de Alexandru, pornind de la Alexandria egipteană de-a lungul

Golfului Persic până la fluviul Ind, arta greacă a Alexandriei a ajuns până în Punjab şi în afara Iranului pentru cel puţin cinci sute de ani; modelele sale ar fi putut contribui la viaţa lungă a artei greceşti în zonă, şi cu siguranţă au influenţat primele reliefuri budiste sculptate din nord-vestul Indiei. Veniseră şi pe ruta pe care Alexandru hotărâse să o redeschidă.

Şi totuşi, elenizarea Iranului nu a fost suficient de profundă sau de amplă pentru rezultate permanente. Concura cu o alternativă, nobilimea iraniană pentru care un oraş era mai mult suma marilor sale familii decât o cetăţenie autonomă pe o întindere de pământ regal. Pentru aceşti iranieni, familia era singura continuitate a vieţii, marcată de genealogii şi de reguli rigide privind întâietatea; o cultură care s-a răspândit prin oraşe şi pe care administratorii nu au putut să o pună în aplicare prin formele lor mai slabe de guvernare rurală. Deja la Nisa, documentele parţilor erau scrise în aramaică, nu în greacă, iar numele curtenilor erau toate iraniene, în timp ce vechile cuvinte ale guvernării rurale iraniene au rămas neschimbate, ca taxa pe hrană pentru masa regelui, impozitul funciar şi împuternicitul satului, satrapiile şi castelele nobiliare. „Oricine te va obliga să mergi cu el o milă, du-te cu el două”; cuvântul pe care Hristos l-a folosit pentru această cerere în Iudeea elenizată era vechiul cuvânt al perşilor pentru serviciul obligatoriu la posturile de pe Drumul Regal. În ţară, Alexandru nu venise să aducă schimbări. Imperiul său întins pe spaţii vaste şi munţi împăduriţi nu putea fi parcurs rapid sau ieftin de funcţionari centralizaţi, aşa că a ales să echilibreze vechile forme persane. Noile oraşe greceşti au fost centrele lui de loialitate în rândul triburilor şi căpeteniilor din deşert şi, odată ce aceste oraşe cădeau în mâinile nomazilor sau cedau în faţa atracţiei mai puternice a unităţii familiale, Iranul avea doar amintirile stăpânirii persane cu care să se hrănească; nu întâmplător proiectul tronului Persiei ahemenide a continuat sub stăpânirea greacă în arta regală a Iranului superior. Mai mult, Persia era încă pregătită să se întoarcă la trecutul ei, căci succesorii lui Alexandru lăsaseră regiunea muntoasă a perşilor în mâinile unor regi clientelari

perşi şi, în mod firesc, nu făceau nici o paradă de elenism. La cinci sute de ani după Alexandru, tocmai din acest „sud profund” al sentimentului iranian a început marea renaştere persană, cu o nouă linie de regi care au readus de îndată titlurile imperiului lui Darius. Dar aceste noi triumfuri ale Persiei au fost, de asemenea, gravate în piatră într-o traducere oficială greacă. Prinşi între nomazi şi căpetenii tribale, moştenitorii oraşelor greceşti ale lui Alexandru cedaseră în cele din urmă locul unei curţi persane de nobili de la ţară, dar jarul elenismului sclipea încă în focul mai luminos al Persiei sassanide.

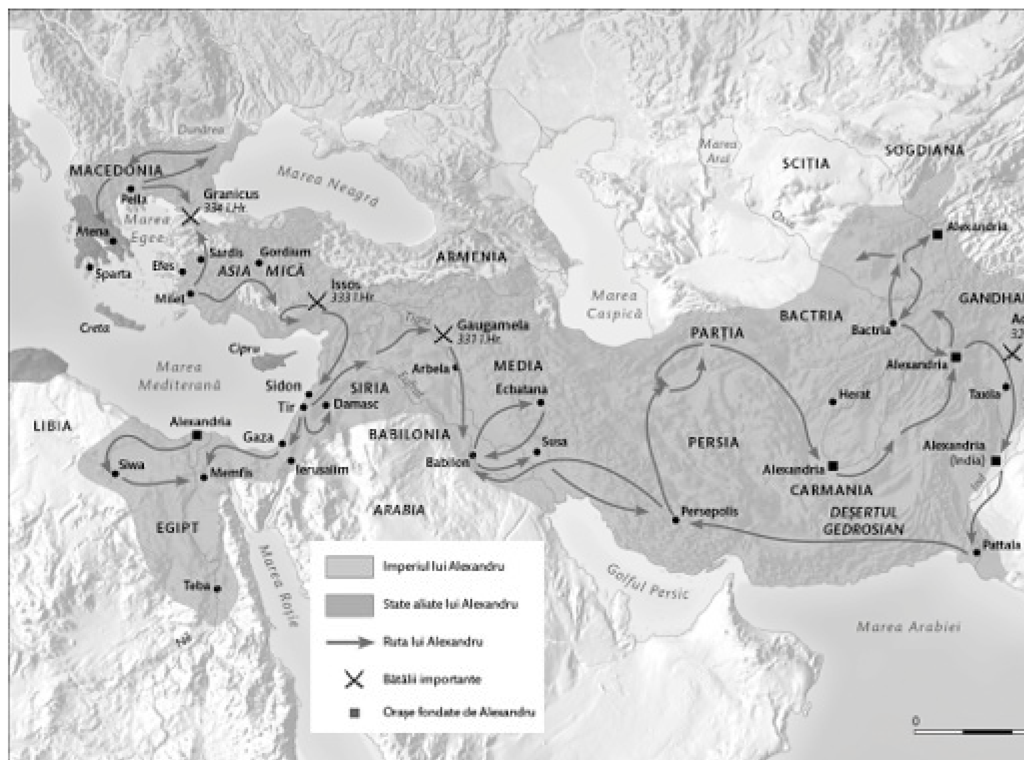
În decursul secolelor de declin lent, propria educaţie a grecilor din Orient este un subiect mult mai delicat. Deşi pentru geografii occidentali cuceririle lui Alexandru păreau să fi deschis o cunoaştere mai largă şi mai precisă a unui Orient îndepărtat în care oamenii vorbeau greacă, propriile lor opinii despre Est nu erau considerabil mai corecte. Singurul progres ar fi putut fi mai degrabă spiritual decât ştiinţific. La fel ca intelectualii occidentali care au idealizat Rusia stalinistă, învăţaţii din regiuni îndepărtate au plăsmuit idealuri utopice privind popoare din estul extrem pe care nu le văzuseră; această atitudine a fost posibilă deoarece ei au simţit că filosofia Orientului le revendica respectul. Deşi dezbaterile dintre înţelepţii orientali şi filosofii greci apăruseră în literatura greacă, sub stăpânirea greacă a stăruit tema că Orientul posedă o înţelepciune mai veche şi mai venerabilă. Departe de a suprima zeii orientali, grecii i-au identificat cu ai lor, şi o anumită atitudine de deferenţă se manifestă prin arta zeilor pe care i-au combinat. În portretele zeităţilor greco-orientale, în special numeroasele zeiţe-mamă din est, elementul oriental tinde să fie dominant; este uşor să ne imaginăm cum religia variată a olimpienilor s-a retras în faţa credinţelor morale şi spirituale ale lui Zoroastru şi Buddha, dar şi în faţa zeiţelor mai duioase care au caracterizat societăţile obediente din Orient, nu oraşele voluntare ale Greciei libere. Există indicii în acest sens, chiar şi în dovezile foarte limitate; au existat macedoneni, probabil în coloniile Asiei Mici, care i-au urmat pe magi şi au adoptat cultul iranian al focului, în timp ce, în oraşele greceşti din vestul Asiei, influenţa familiilor iraniene

care controlau preoţimea oraşului dedicată zeiţei Artemis, propria lor Anahita, era probabil semnificativă. Când regii Bactriei greceşti au pus pe monede zei indieni păgâni, este posibil să fi intenţionat mai mult decât un apel plin de tact către indienii din regatele lor, în timp ce printre grecii abandonaţi în faţa lui Chandragupta şi a succesorilor săi indieni o convertire la budism este foarte probabilă, nu în ultimul rând prin căsătoriile lor native. Un slujbaş din regatele greceşti restaurate din nord-vestul Indiei i-a făcut o dedicaţie lui Buddha în greacă, în timp ce un altul, poate un macedonean, a făcut la fel la două sute de ani după încetarea stăpânirii greceşti; aceste dovezi sugerează că budiştii greci nu erau neobişnuiţi. Pentru cei care văd atracţia răspândită a religiei orientale în rândul tinerilor din Occidentul dominant industrial, nu este nimic surprinzător în privinţa convertirii grecilor.

Dacă grecii erau conştienţi de o anumită înţelepciune în Orient, totuşi au interpretat-o în termenii lor occidentali. Spre deosebire de britanici, care au încurajat studiul culturii indiene native, grecii s-au interesat prea puţin de tradiţia orientală, cu excepţia cazului în care o puteau îndrepta către concepte proprii; au văzut Orientul prin ochi instruiţi de Platon şi de Herodot, iar propria lor cultură a determinat punctele pe care au ales să le observe. Fiecare trib şi comunitate din Orient au fost încadrate în preistoria grecilor a mitului şi eroilor, fără respect pentru originile lor independente; Buddha a devenit descendent al unui soldat din invazia indiană a lui Dionysos, la fel cum tessalienii din armata lui Alexandru explicaseră că armenii erau fii ai eroului lor Iason deoarece purtau haine în stil tessalian. Nu se cunoaşte ca vreun scriitor grec să fi vorbit un dialect iranian, iar orientalii care au scris cărţi greceşti despre istoria regatelor lor şi-au adaptat naraţiunea la concepte comune unui grec; un autor elenizat nu se putea distanţa de atitudinile greceşti pe care a ales să le împărtăşească. Pentru greci, profetul Zoroastru a fost descris mai mult ca un mag decât ca un reformator religios; este doar o legendă fără valoare că Alexandru a dispus o traducere în greacă a numeroaselor scripturi zoroastriene pe care le-a găsit la Persepolis.

Când istoria Orientului elenizat va fi cunoscută mai pe deplin, va părea în continuare o poveste a oportunităţilor ratate, a noilor frontiere abandonate de certurile dintre succesorii lui Alexandru. Propriile intenţii ale lui Alexandru nu vor fi niciodată certe, dar pe măsură ce trecea prin sate şi întinderi tribale dincolo de Hamadan, trebuie să fi fost uşor (cu excepţia modei noastre postcoloniale) să simţi că o educaţie greacă şi aspiraţii greceşti erau o putere pentru o lume superioară. Ruptura îndelungată şi absolută cu trecutul care a trecut peste Orient după cucerirea lui Alexandru părea până acum mai evidentă istoricilor artei orientale decât celor care studiau dovezile scrise şi răzleţe. Dar arta este o măsură a societăţii şi cu cât se ştie mai mult despre ea, cu atât Alexandru merită să fie considerat decisiv.

Cei mai mulţi istorici au avut propriul Alexandru, iar o viziune unilaterală asupra lui cu siguranţă va rata adevărul. Există caracteristici care nu pot fi contestate; duritatea extraordinară a unui bărbat rănit de nouă ori, care şi-a rupt un os al gleznei, a primit o săgeată în piept şi şurubul unei catapulte în umăr. A fost lovit de două ori în cap şi gât de pietre şi odată şi-a pierdut vederea de pe urma unei asemenea lovituri. Curajul care se învecina cu nebunia nu l-a părăsit niciodată în prima linie de luptă, poziţie pe care puţini generali de după el au considerat-o adecvată; şi-a propus să se arate un erou, iar de la Granicus la Multan a lăsat o urmă de fapte eroice care nu a fost niciodată depăşită şi este probabil prea uşor de asumat printre toate realizările sale. Există două modalităţi de a conduce oamenii, fie de a delega toată autoritatea şi de a limita povara conducătorului, fie de a împărtăşi fiecare greutate şi decizie şi de a fi văzut că preiei cea mai grea muncă, prelungind-o până după ce orice alt om a terminat. Metoda lui Alexandru a fost a doua şi numai cei care au suferit-o pe prima pot aprecia de ce oamenii lui l-au adorat; îşi vor aminti, de asemenea, cât de uşor vorbesc bărbaţii despre exemplul unui lider, dar cât costă atât voinţa, cât şi corpul să-l susţină.

Alexandru nu era doar un om dur, hotărât şi neînfricat. Luptător ucigător, avea interese mari în afara războiului – vânătoarea, cititul, patronajul muzicii şi teatrului şi prietenia sa de-a lungul vieţii cu artişti, actori şi arhitecţi greci; se gândea la mâncare şi se interesa zilnic de mesele sale, apreciind prepeliţele din Egipt sau merele din livezile occidentale; de la puţurile de petrol din Kirkuk până la „poporul lui Dionysos” indian a arătat curiozitatea unui explorator înnăscut. Avea o preocupare inteligentă pentru agricultură şi irigaţii, pe care o învăţase de la tatăl său; de asemenea, de la Filip i-au venit favorizarea constantă a oraşelor noi, legea şi designul formal al acestora. Generozitatea sa era binecunoscută şi i-a plăcut să răsplătească acelaşi spectacol de spirit pe care îl pretindea de la sine însuşi; s-a bucurat de prietenia nobililor iranieni şi avea o purtare curtenitoare, dacă voia, cu femeile. Aşa cum experienţa răsăriteană a cruciaţilor de mai târziu a adus prima dată ideea iubirii curteneşti în încăperile femeilor din Europa, la fel şi viziunea lui Alexandru asupra răsăritului i-

ar fi adus această curtoazie acasă. Este extraordinar modul în care curtenii perşi au învăţat să-l admire, dar dubla simpatie faţă de vieţile din Grecia şi Persia a fost probabil cea mai neobişnuită caracteristică a lui Alexandru. În egală măsură, era nerăbdător şi adesea arogant; aceiaşi ofiţeri care l-au venerat trebuie să-l fi găsit adesea imposibil, iar uciderea lui Cleitos a fost o amintire atroce a modului în care irascibilitatea putea deveni furie oarbă. Deşi a băut toată viaţa, fără a cruţa nimic, mintea lui nu a fost tulburată de îngăduinţă excesivă; nu era un bărbat care să poată fi supărat cu ceva sau să i se spună ce nu poate face şi avea întotdeauna vederi ferme cu privire exact la ceea ce îşi dorea.

Disciplina, viteza şi simţul politic viclean s-au manifestat într-o manieră bruscă. Rareori a acordat o a doua şansă, pentru că de obicei îl dezamăgeau; a abordat îndrăzneţ afacerile, fie în insistenţa că expediţia sa a fost returnarea de către greci a sacrilegiului persan, deşi majoritatea grecilor s-au opus, fie în strălucita lui conştientizare că clasa conducătoare a imperiului ar trebui să se bazeze pe iranieni şi pe macedoneni împreună, în timp ce curtea şi armata ar trebui să fie deschise oricărui supus care ar putea fi de folos. A fost generos şi şi-a programat generozitatea pentru a se potrivi scopului său; ştia că nu trebuia să aştepte şi să fie sigur că unii conspiratori erau vinovaţi. Ca mare strateg, el şi-a asumat riscuri pentru că trebuia, dar a încercat întotdeauna să se acopere, fie „învingând” flota persană pe uscat sau terorizând munţii Swat deasupra drumului său principal către Ind: întârzierea lui până când Darius s-a putut lupta sângeros la Gaugamela a fost minunat de agresivă şi planul său de a deschide ruta maritimă din India până la Marea Roşie a fost o dovadă a unei perspective mai largi asupra realităţilor economice pentru care Alexandria sa din Egipt încă aduce mărturie. Aceeaşi îndrăzneală a încurajat marşul fatal prin Makran; avea simţ tactic, fie în Hydaspes, fie în politica Babilonului şi Egiptului, dar încrederea în sine putea să îl înlocuiască şi norocul nu influenţa întotdeauna încrederea în sine. Aici, este foarte relevant că profitul raţional nu a fost atât cauza căutării sale constante de cucerire, cât a majorităţii

celorlalte războaie din istorie. Prin Zeus Amon, Alexandru a crezut că este favorizat în mod special de divinitate; prin Homer, el alesese idealul unui erou şi pentru eroii lui Homer nu putea exista cale de întoarcere de la cerinţele de onoare. Fiecare ideal, divinul şi eroicul, i-au înălţat viaţa prea sus pentru a dura; fiecare era idealul unui romantic.

Un romantic nu trebuie romantizat, pentru că este rareori compătimitor, întotdeauna distant, dar în Alexandru este tentant să vedem natura complexă a romanticului pentru prima dată în istoria Greciei. Există micile detalii, răspunsul său brusc la o demonstraţie de nobleţe, respectul faţă de femei, aprecierea obiceiurilor răsăritene, dragostea sa extremă pentru câinele său şi, în special, pentru cal; în mod deliberat, artiştii săi de la curte au creat un stil romantic pentru portretul său şi a fost probabil caracteristic faptul că, din jefuirea Tebei, pictura pe care a luat-o pentru el era a unei femei captive, pictată în stilul intens emoţional pe care doar un romantic l-ar fi apreciat. Avea claritatea romanticului şi indiferenţa crudă faţă de viaţă; a fost şi un om cu ambiţii pasionale, care a înţeles aventura intensă a necunoscutului. Nu credea în imposibilitate; omul putea face orice şi aproape că a dovedit asta. Născut într-o jumătate de lume între Grecia şi Europa, a trăit mai presus de toate pentru idealul unui trecut îndepărtat, străduindu-se să realizeze o epocă pe care ajunsese să o împărtăşească prea târziu;

– Prietene, dacă părăsind războiul din faţa noastră
Tu şi cu mine am fi sortiţi să trăim pentru totdeauna, fără să cunoaştem bătrâneţe,
Am face-o; nu aş lupta printre primii,
Nu te-aş trimite la bătălia care aduce glorie oamenilor.
Dar acum, aşa cum stau lucrurile, când slujitorii morţii sunt alături de noi
Cu miile, căreia nici un om născut pentru a muri nu poate să scape sau chiar să se sustragă,
Să mergem.

Nici un om nu a mai mers vreodată atât de departe cât Alexandru în aceste condiţii. Rivalitatea cu eroul lui Homer,

Ahile, a fost reînviată de succesorul său, regele Pyrrhus, dar i-a lipsit talentul pentru victorii directe împotriva Romei şi Siciliei, şi a murit înfrânt, lovit de o femeie. Rivalitatea s-a estompat apoi la pietrele funerare ale gladiatorilor romani târzii, care se strigau pe nume împrumutate din Homer, ultimii campioni eroici într-o epocă în care perspectiva unui erou se restrânsese din lume către arenă şi circ.

În cinci ani de la moartea lui Alexandru, succesorii săi asiatici s-au adunat lângă Persia ca pentru a discuta despre neînţelegerile lor; nu au putut fi aduşi să stea împreună, până când nu s-a făcut sugestia privind cortul regal al lui Alexandru, unde puteau vorbi de la egal la egal în faţa sceptrului lui Alexandru, a hainelor sale regale şi a tronului său gol. Aceşti bărbaţi fuseseră ofiţerii săi, dar nu acceptau sfaturi comune fără prezenţa lui nevăzută. O anumită stare de spirit dispăruse de la curte odată cu moartea lui, şi ei ştiau asta. Numai un iubitor de Homer poate simţi care trebuie să fi fost acea stare de spirit.

NOTE

Notă generală privind sursele

Din considerente practice, în toată cartea voi menţiona numeroase citate sau opinii ale istoricilor antici ai lui Alexandru, anume Callisthenes, Ptolemeu, Aristobulos, Nearhos şi Onesicritos. Subliniez că toate aceste citate şi opinii sunt cunoscute doar la mâna a doua sau a treia, aşa cum au fost reformulate de alţi scriitori clasici, adesea patru sute de ani mai târziu, dintre care unii ar putea scrie despre banchete, geografie sau gramatică. Nu se poate presupune că vreun cuvânt şi vreo frază au fost reţinute din original, mai ales că autorii macedoneni erau cunoscuţi ca stilişti mediocri, dar uneori sursele secundare denumesc autorităţile lor originale, iar la altele numele originale pot fi reconstituite, aproape sigur, prin comparaţie şi argumentare încrucişată. În aceste cazuri rare, în loc să scriu „conform lui Aristobulos, aşa cum este citat de Strabon, geograful din perioada lui Augustus”, am scris doar „conform lui Aristobulos”. O fac numai în cazurile în care consider că identitatea originalului este certă şi presupun doar că sensul general, nu formularea, este autentic.

O scurtă introducere privind numele din spatele citatelor: Callisthenes s-a născut în Olynthos, în nord-estul Greciei, un oraş distrus de Filip, şi era rudă, probabil văr, al tutorelui lui Alexandru, filosoful Aristotel. A

fost angajat ca istoric cu experienţă pentru a scrie faptele eroice ale lui Alexandru în Asia, dacă nu înainte. Ptolemeu macedoneanul a fost prietenul lui Alexandru încă din copilărie şi a fost ofiţer în armata sa. El a scris o istorie după moartea lui Alexandru, a cărei dată de publicare este necunoscută. A condus Egiptul după moartea lui Alexandru şi a fondat dinastia Ptolemeilor. Nearhos era cretan prin naştere şi locuia în oraşul grecesc Amfipolis pe care Filip îl cucerise şi îl anexase Macedoniei; şi el i-a fost prieten din copilărie şi a ajuns amiral al lui Alexandru, publicând o autobiografie din această perioadă, din nou după moartea lui Alexandru. Onesicritos, din Astypalaia de pe insula Cos, studiase cu filosoful Diogene şi ajunsese să servească drept înalt ofiţer în flota lui Alexandru; opera sa fantezistă a fost probabil prima care a apărut după moartea lui Alexandru. Aristobulos are origini necunoscute, deşi numele este cunoscut la Olynthos, oraşul natal al lui Callisthenes şi aproape de ultima lui reşedinţă din Cassandreia; l-a slujit pe Alexandru, singura sa sarcină cunoscută fiind repararea mormântului lui Cirus de la Pasargadae. Poate că a fost arhitect şi, având în vedere tonul apologetic al istoriei sale, este tentant să-l numim Albert Speer din Alexanderreich. A început să scrie la optzeci şi patru de ani, la cel puţin douăzeci şi trei de ani de la moartea lui Alexandru. Un alt istoric merită menţionat: puţin cunoscutul Cleitarhos, al cărui tată scrisese o istorie plină de viaţă despre Persia şi care s-a născut, probabil, în oraşul ionian Colofon, un loc cu o îndelungată tradiţie de poeţi. A scris într-un stil retoric elevat şi a fost considerat de prea puţină credibilitate, deşi iscusit. Nu se ştie dacă l-a urmat pe Alexandru sau a fost martor la cariera sa, dar a scris până în anul 310 î.Hr., treisprezece ani de la moartea lui Alexandru, şi a citit lucrările lui Callisthenes, Onesicritos şi Nearhos. Se spune că s-a stabilit în Alexandria din Egipt, unde s-ar putea să fi vorbit cu ofiţeri şi veterani macedoneni, pentru că din cele zece cărţi scrise rezultă că a avut acces la detalii exacte.

Principalii autori secundari sunt Arrianus, un grec din Bitinia (nord-vestul Turciei de azi) care a devenit consul roman sub împăratul Hadrian şi a scris *Expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia (Anobasis Alexandri)*, probabil către sfârşitul maturităţii, pe la 150 d.Hr. Citise mult, dar s-a inspirat mai ales din Ptolemeu, Aristobulos şi, pentru ultimele trei cărţi, din Nearhos. Diodor din Sicilia a trăit poate în jurul anului 20 î.Hr. şi a scris o istorie universală prin abrevierea lipsită de metodă a istoriilor originale, confundând datările şi alegând incidentele atât pentru conţinutul lor moral şi ca dovadă a vicisitudinilor sorţii, cât şi pentru valoarea lor istorică; în Cartea 17, el s-a ocupat de Alexandru pur şi simplu scurtând opera lui Cleitarhos şi adăugând câteva comentarii proprii. Iustin a trăit probabil în jurul anului 150 d.Hr. şi este o sursă de mâna a treia, abreviind opera lui Trogus, un gal educat probabil din epoca augustană (circa 10 î.Hr.), a cărui carte nu s-a păstrat; sursele sale prezintă deseori urme ale lui Cleitarhos, de asemenea ale lui Aristobulos şi Callisthenes, dar, în varianta prescurtată a lui Iustin, naraţiunea este haotică şi nu poate fi disecată

în mod util. Poate că Trogus a folosit unul dintre numeroşii scriitori de mai târziu care au scris între propria dată şi istoriile originale. Romanul Quintus Curtius a scris o istorie a lui Alexandru din care ne-au parvenit Cărţile 3–10; la fel ca Diodor, el îl foloseşte din plin pe Cleitarhos, reformulându-l masiv în maniera sa romană, şi intercalează o altă sursă, aproape Arrianus, poate Aristobulos mai curând decât Ptolemeu. Cred că le-a citit şi tradus originalele din greacă. Data sa nu este cunoscută, dar există un senator menţionat de Tacit care i s-ar potrivi perfect; dacă da, cred că a scris în jurul anului 45 d.Hr., cu o evocare a răposatului împărat Caligula, a cărui susţinere pentru Alexandru şi pretinsul gust pentru obiceiurile orientale erau detestate de senatorii contemporani şi uneori consemnate în cuvinte care se potrivesc cu ale lui Curtius despre Alexandru. Şi alte indicii din cartea sa susţin acest lucru; mai mult, relatarea sa despre dezbaterile succesorale după moartea lui Alexandru poate fi comparată interesant cu criza din 41 d.Hr., când Caligula a murit şi Claudius (despre care se spune că ar fi fost sărac cu duhul, precum fiul bastard al lui Filip, Arrhidaeus) i-a obligat pe aristocraţi să-l accepte.

În cele din urmă, există Plutarh, grecul din Cheroneea, cu a sa *Viaţă a Alexandru cel Mare*, care îi reflectă lecturile ample şi amintirea unei întregi pleiade de istorii originale, lucrare reformulată în propriii termeni de la începutul secolului al II-lea d.Hr. şi uneori afectată de lacune. Biografia sa, *Vieţi paralele*, urmărea personaje istorice în perechi, iar în acest caz Alexandru a fost prezentat în paralel cu Caesar. De asemenea, el a scris lucrări retorice în care l-a apărat pe Alexandru împotriva acuzaţiei că fusese mai curând norocos decât talentat.

Este întotdeauna uşor să dăm vina pe inadvertenţele istoricilor contemporani cu Alexandru, dar ar trebui să ne amintim că nici un grec nu consemnase anterior isprăvile unui rege în viaţă într-un spirit de acurateţe fără a moraliza sau a scrie panegirice, şi că nu a mai existat niciodată un rege înainte sau după cu fapte de vitejie la fel de memorabile ca ale lui Alexandru.

O notă privitoare la note

Aceste note selectate nu se pretind a fi complete, dar sper că vor începe să explice toate afirmaţiile din text care par neobişnuite sau prea concise. Bibliografiile cercetărilor moderne despre Alexandru au devenit brusc la modă. N.J. Burich, în *Alexander the Great: a bibliography* (1970), enumeră peste o mie de articole, multe irelevante; E. Badian discută multe elemente din ultimii douăzeci de ani în *Classical World* (1971), nr. 3 şi 4. Studiul foarte complet realizat de Jacob Seibert, *Alexander der Grosse* (1972), acoperă un domeniu larg, fără a marca gradele mai evidente de merit. Cei care doresc să probeze vasta întindere a studiilor despre Alexandru sunt îndrumaţi către Badian şi Seibert. Cred că am acoperit fiecare articol menţionat de ei, cu excepţia a patru care erau inaccesibile, şi aici mă refer doar la cunoştinţele disponibile. Îi omit pe cei care se atacă reciproc sau se

bazează, după părerea mea, pe ceea ce nu ştim sau interpretează greşit puţinul pe care îl ştim. Pentru a-mi enumera motivele pentru care am respins atâtea opinii, ar fi fost nevoie de un volum însoţitor care nu s-ar fi preocupat de cercetarea lui Alexandru, singura activitate a istoricului adevărat.

Cei care preferă să-şi înmulţească referinţele antice cu un fapt în mare măsură similar pot consulta profitabil notarea foarte amănunţită a pasajelor paralele în textul lui Konrat Ziegler despre viaţa lui Plutarh (vol. II. 2 în seria Teubner, 1968); privitor la numeroasele subiecte de fond, în care lucrările moderne sunt deseori vaste, am încercat să identific cel mai bun sau cel mai recent studiu, lăsând cititorul să treacă în revistă bibliografia pe care o citează. În afară de Arrianus, Curtius, Plutarh, Iustin şi Diodor, există doar două cărţi necesare pentru cercetătorii lui Alexandru, fapt lăudabil pe care bibliografia abundentă nu trebuie să îl ascundă: *Fragmente der Griechischen Historiker* (1929) 2B, nr. 117 şi urm., cu un comentariu în vol. 2 D, care este probabil cel mai bun din serie până acum, şi *Das Alexanderreich auf prosopographische Grundlage* de H. Berve, vol. 1, pp. 147, 180–186, p. 276 (cu hărţi) şi tot volumul 2, admirabil (1926). Nu aş fi putut scrie niciodată fără aceste două mari cărţi de referinţă, iar datoria mea profundă faţă de ele va fi evidentă pentru fiecare confrate cercetător, toţi depinzând de ajutorul lor. În caz contrar, studiul lui Alexandru va avansa doar, dacă într-adevăr se poate, atunci când istoricii îşi vor forma propria părere şi se vor elibera de modul în care şi le-au format alţii. Un prim exemplu este soarta lui *Alexander the Great* al lui W.W. Tarn, 2 volume (1950), cea mai influentă lucrare în engleză atât pentru critici, cât şi pentru admiratori; scurta descriere din vol. 1 este explicată în treizeci şi şase de anexe din vol. 2, dar întrucât treizeci şi cinci din cele treizeci şi şase greşesc persistent atât în metode, cât şi în dovezi, lucrarea a fost ignorată pe parcursul scrierii acestei cărţi. Dar industria bazată atât pe adoptarea, cât şi pe respingerea lui Tarn continuă rapid.

După ce am pregătit anexe lungi asupra armatei între 331–323, o cercetare detaliată a surselor şi discuţii detaliate despre dovezile bătăliei de la Granicus, asasinarea lui Cleitos şi, mai presus de toate, moartea lui Alexandru, consider că ar fi mai bine să le trimit revistelor erudite, deoarece rezultatele lor sunt în mare parte negative şi se bazează pe puncte de vedere ştiinţifice alternative.

Pe scurt, din toate aceste materiale m-am oprit asupra problemei relative a deficitului de mână de lucru a lui Alexandru din noiembrie 330 până în iarna anului 329/328. Cred că şapte hiparhii au fost introduse din motive strategice în iarna lui 329/328, când au sosit întăriri masive. În acelaşi timp, au fost adăugate trei noi brigăzi de infanterie, formate probabil din mercenari non-macedoneni pe jumătate instruiţi, sub Gorgias, Meleagru şi Cleitos cel Alb (înlocuit curând de Attalos Andromenous). Aceste schimbări au precedat uciderea lui Cleitos; s-ar putea să fi favorizat acel conflict, dar nu l-au reflectat.

Numărul însoţitorilor scăzuse la circa 1 900, dar caii iranieni, cred, nu fuseseră încă aduşi în hiparhiile interioare. Consider că 120 000 de

oameni reprezintă într-adevăr un număr plauzibil pentru începutul călătoriei spre Ind; cel mult 40 000 au intrat în Makran, probabil mai puţin, în funcţie de mărimea (considerabilă?) a flotei lui Nearhos. Bănuiesc că în acest caz flota era mai mare decât armata terestră. După Makran, toate numerele sunt imposibil de susţinut.

La Granicus, consider că relatarea lui DS are detalii exacte demne de stimă şi sunt susţinute de alte surse şi pasaje, ceea ce arată că este mai mult decât un anacronism propriu lui DS; o prefer relatării lui A.-Ptol.-Aristob. şi Plut., din mai multe motive, iar în A.1.14.8 arăt că mai degrabă Ptol. este cel care a elaborat tema lui Parmenion, consilierul nesocotit. În QC (Cleitarhos?) sfaturile lui Parmenion tind să fie aproape întotdeauna acceptate; la fel şi în Aristob. ap. P.21. Dar în A. (cu excepţia lui A. 3.9.3–5, foarte probabil din cauza lui Aristob.), Parmenion este întotdeauna respins. Aşa cum (probabil) Callisth. s-ar putea să îl fi tratat la un moment dat cu lipsă de respect pe Perdiccas, tot astfel l-a tratat cu lipsă de respect pe Parmenion (de ex. P.33); Ptol. a elaborat tema împotriva lui Parmenion, aşa cum a făcut în mod evident împotriva lui Perdiccas.

În privinţa lui Cleitos, consider că relatarea moderată a lui QC şi I. ar trebui să se distingă de tirania, filosofia, divinitatea şi decadenţa orientală subliniate de A. şi P. (care nu îl folosesc pe Chares ca sursă principală). Comparaţi cele două roluri aşa cum apar la Callisthenes şi Anaxarhos, şi diferitele perioade ale episodului; la fel ca A., prologul la DS 17 demonstrează că DS a spus incidentul „de-a valma”. Bănuiesc că aceasta este o prejudecată morală a lui DS, nu a lui Cleitarhos. Toate sursele privitoare la conflict sunt slabe. Ptol. l-a omis.

În privinţa surselor, cred că P. a folosit o colecţie de „scrisori” ale lui Alexandru tot timpul, şi dacă vreuna este un fals (aşa cum sigur este), atunci toate sunt suspecte. Nu sunt de acord că trebuie testate fiecare pe cont propriu; un astfel de test este oricum circular. Sugerez că există mai mult adevăr cu privire la ostilitatea peripatetică decât se presupune acum, deşi mai puţin decât implica Tarn; sunt convins, de asemenea, spre deosebire de interogările recente, că Cleit. a fost singura sursă pentru DS 17 (discrepanţa dintre F1 şi DS 17.14 poate fi explicată), şi numeroasele paralele ale lui QC şi DS i se datorează (departe de a exagera acest caz, E. Schwarz, RE 4, 1873 şi urm. l-au prezentat prea moderat şi vag). În ce îl priveşte pe Ptol., accept în principiu argumentele părtinirii sale personale, dar nu sunt de acord cu unele detalii existente; sugerez că relaţionarea sa ulterioară cu Thais, Laomedon, Cleomenes, Cirene, regii şi flota Ciprului, cu „libertatea” grecească, Perdiccas (aplicabilă chiar mai pe larg decât s-a arătat), Siria şi chiar Amon (Paus. 9.16.1) a lăsat, împreună sau separat, o urmă asupra lui A.

În privinţa morţii lui Alexandru, relatarea acută a lui A.B. Bosworth CQ (1971), pp. 112 şi urm. ridică multe probleme pe care nu le pot accepta, nu în ultimul rând presupusa lui „dovadă” din DS 18 privind un complot pentru îndepărtarea lui Alexandru. Alte ipoteze pot fi examinate în *Jurnale*, şi aş dori să explorez influenţa lui Casandru (şi,

interesant, anumiţi peripatetici) ca alternativă. Serapis, o mare parte din cărţulia *Alexandria*, citatul lui Aelian din *Jurnale*, rolurile probabile ale lui Ptol. şi Aristob., toate acestea au nevoie de o nouă perspectivă.

În următoarele note voi folosi aceste abrevieri principale:

Ael. Aelian

Aeschin. Aeschines

Eschil. Eschil

Amm. Marc. Ammianus Marcellinus

A.P. Anthologia Palatina

Aristob. Aristobulos

Aristot. Aristotel

A. Arian

Athen. Athenaios

E.B. Expediţia Yale în Babilon, numărul volumului şi al fasciculului

Berve H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographische Grundlage*, vol. 2 (1926). Aici fiecare nume are un număr, pe care îl voi cita acolo unde este necesar; în caz contrar, „Berve v.r.” înseamnă „vezi rubrica pentru numele propriu din Berve, vol. 2”.

Call. Callisthenes

Cleit. Cleitarhos

Dem. Demostene

DL Diogene Laerţiu

DS Diodorus Siculus; trimiterile numai cu numărul capitolului (de ex. DS 53) se referă doar la Cartea 17.

Eratost. Eratostene

HCPA J.R. Hamilton, *Hist. Com. on Plutarch’s Alexander* (1968)

Hdt. Herodot

Hiper. Hiperide

Isocr. Isocrate

Jos. Josephus

I. Iustin

Lys. Lysias

Onesic. Onesicritos

Paus. Pausanias

Filostr. Filostrat

Plin. IN Pliniu, *Istoria naturală*

Pl. Plutarh, *Viaţa lui Alexandru cel Mare*, când este citat doar cu un număr (de ex. P.16). Alte vieţi sunt citate în abrevieri recunoscute.

P. Mor. Plutarh sau Pseudo-Plutarh, *Moralia*

Polyaen. Polyaenus

Polib. Polibiu

Ptol. Ptolemeu

QC Quintus Curtius

S. Strabon

Steph. Byz. Stephanus Byzantinus

Suet. Suetoniu

Teofr. Teofrast

Tuc. Tucidide

Tod GHI M.N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, vol. 2
Val. Max. Valerius Maximus
Xen. Xenofon

Alte referinţe sunt evidente de la sine. Inscripţiile şi periodicele sunt citate într-o formă inteligibilă pentru cercetători, care vor fi singurii care le vor folosi. Toate fragmentele se referă, cu excepţia cazului în care se specifică altfel, la numerotarea din F. Jacoby, *Fragmente der Griech. Historiker* (Ephipp. 126 F1, adică fragmentul 1 din Ephippos, istoricul nr. 126 în clasificarea complexă a lui Jacoby).

Note la capitolul 1

Datări: A. 1.1.1 (arhonul „Pythodemos”, cu siguranţă Pythodelos) implică iulie 336; cf. 1G 2[2].1.240. Joseph. AJ. 19.93 este o răstălmăcire ciudată. **Căsătorie nepoată–unchi:** L. Gernet, *Anthropologie de la Grèce antique* (1968), pp. 344 şi urm. şi exemplele acestei afinităţi speciale pe care dr. J.K. Davies mi le-a semnalat din *Ath. Propertied Familes* (1970) nr. 8792, 11672. **Filip Conducătorul:** Tod GHI, vol. 2, nr. 177 cu note, pp. 228–229. Faptul că Filip a fost numit Conducător îmi sugerează că noţiunea de alianţă a fost inerentă de la început, poate prin alianţe individuale încheiate cu multe oraşe în 338/337 (C. Roebuck CP (1948) p. 73). O simplă pace nu ar avea un Lider, ci un preşedinte: cf. modul în care Sparta şi-a condus *aliaţii* peloponesiaci (G.E.M. de Sainte Croix, *Origins of the Pel. War* (1972), pp. 303 şi urm., şi sugestia lui N.G.L. Hammond, *Epirus* (1967) pp. 538 şi urm. privind o hegemonie similară a molossienilor în Epirul lui Filip). **Căsătoria cu Cleopatra:** Berve v.r. Cleopatra nr. 434. **Încăierare:** I.9.7.3. P. 9.6–10, *Satyr. ap. Athen.* 13.557D–E. Ironia despre nelegitimitate nu a vizat cu siguranţă lipsa de sânge macedonean neamestecat a lui Alex.; mama lui Filip a fost iliră (S. 7.7.8) şi exemplul lui Dionysos al II-lea arată, bunăoară, că sângele neamestecat probabil nu conta (spre deosebire de moştenitorul lui Pisistrate: Hdt. 1.61, 5.94, Tuc. la 6.55.1). Fie că remarca se referă la statutul de divorţată al Olimpiei sau, toate sursele sale fiind suspecte, la absurditatea scenei cu şarpele (P. 26 şi în special I.9.5.9, unde acesta trebuie să fie *stuprum*-ul Olimpiei). **Copiii Cleopatrei:** Caranus (în pofida lui Tarn) a existat cu siguranţă, iar *noverca* este probabil, în logica lui I.9.7, să fie Cleopatra. Dacă ar fi fost fiul ei dintr-o căsătorie anterioară – nu ştim vârsta sau tribul ei de origine –, el nu ar fi fost rivalul său (I.9.7.3, 11.2.3.). Cleopatra a avut într-adevăr o fiică, Europa, cu Filip (probabil); Athen. 13.557E. Dar DS 17.2.3. nu specifică sexul copilului născut cu câteva zile înainte de moartea lui Filip; Paus. 8.7.7. (confundat de Berve) se referă explicit la un *fiu* al Cleopatrei şi nu este prea grav că Satyrus, citat de Athenaeus, nu menţionează un astfel de copil (a trăit doar câteva zile). Data recăsătoririi lui Filip este cu totul incertă: ar fi putut să cadă la începutul primăverii anului 337, şi Euridice-Cleopatra (o căsătorie din dragoste, potrivit lui Satyr.) ar fi putut fi însărcinată cu Filip. Poate că a născut-o pe Europa în vara anului 337; DS 93.9 şi P. 10.5 arată că era căsătorită

în momentul atacului lui Pausanias (Hamilton HCPA la P. 10.5 nu crede acest lucru fără alte temeiuri decât dorinţa de a discredita povestea), şi dacă acesta era legat de o campanie iliră (DS 93.6), campania ar fi putut avea loc în vara anului 337. Alex. fugise probabil în acea vară, se întorsese în toamnă, când păţania cu Pixodaros, un du-te-vino continuu, ar fi putut avea loc fie la sfârşitul sezonului de navigaţie din 337, fie (după cum prefer) în sezonul de navigaţie din 336. Caranus va fi fost conceput în octombrie 337; naşterea lui şi exilul (recent?) al prietenilor lui Alex. au pus probabil presiune pe acesta în iulie 336. Cu siguranţă Europa şi Caranus sunt persoane diferite (I.9.7.3, 11.2.1 şi pluralul retoric *fratres* în I.12.6.14, spre deosebire de I.9.7.12 şi Athen. 557C) şi afectează logica din I.9.7 de a-şi asuma un fiu necunoscut avut de exemplu cu Phila, de stirpe elimiotă (la fel şi Berve – el ar fi fost mai în vârstă şi este şi mai ciudat că Satyr.-Athen. nu menţionează un astfel de copil). Având în vedere cronologia, Caranus este cu siguranţă fiul Cleopatrei: şi numele său are o uşoară sonoritate de regalitate macedoneană (I.7.7.7) care probabil l-a speriat şi mai mult pe Alex. (cf. numele Europa?). Dovezile Philippeumului la Olimpia sunt atrăgătoare (Paus. 5.20.9). Cuprindea statui ale tatălui lui Filip, ale lui Alex., Olimpiei şi Euridice, probabil comandate în primăvara lui 337. Euridice poate fi desigur mama lui Filip, dar noua sa mireasă se numea Euridice înainte de căsătoria ei (A. 3.6), şi Filip ar fi putut fi atât de îndrăgostit de ea încât a inclus-o în monument. Dacă da, căsătoria este confirmată la începutul anului 337. **Alexandru regele Epirului:** Berve nr. 38. **Aigai:** Teofr. *Peri Anemon* 27 este decis pentru un loc de la poalele nordice ale muntelui Olimp; Teofrast a trăit în Macedonia, şi cunoştinţele sale locale precise chiar şi despre oraşul Filippi din Tracia stau mărturie pentru călătoriile sale (P. Collart, *Phillippes* (1937) pp. 185 şi urm.). Edessa este un nume modern pentru mai vechiul Vodhena (dacă numele derivă din cuvântul frigian *bedu*, sau apă, ar trebui să ne amintim de tradiţia ocupaţiei frigiene a muntelui Bermion: Call. F54); poate că nu este vechea Edessa, oricum distinctă de vechiul Aigai, de exemplu P. Pyrrh. 26.1. Mormintele Regale sunt întotdeauna situate la Aigai, nu la Edessa: de exemplu, DS 22.12. În septembrie 1970 am remarcat fenomenul privitor la nori, pomenit de Teofrast, în Vergina modernă: pentru cimitirele de acolo cf. *Balkan Studies* (1961) pp. 85 şi urm., şi pentru palatul altfel inexplicabil: Vergina, *Studies in Med. Archaeol.* XII (Lund). Ambele sunt de M. Andronicos; în ciuda unei monede cu Lisimah, găsită într-un zid de fundaţie, datarea palatului este departe de a fi sigură. Vezi Anexa. **Surse ale asasinării lui Filip:** Aristot. *Pol.* 1311B este fundamentală şi l-a inspirat probabil pe DS 16.92 şi urm. (din Diyllus Atenianul – DS 76.5 – şi observaţi părtinirea ateniană în 77.3 şi 92.2; tema sofistului în 94 este foarte banală). I.9.6–7 are o sursă necunoscută, dar nu lipsită de valoare; doar pentru că aceste surse sunt dramatice, „faptele” lor, nu motivele, nu sunt neapărat neadevărate. **Contextul persan:** I.10.3, DS 17.5.3, Ael. V.H.6.8. **Statuia divină:** DS 16.92, Ael. VH.5.12, Athen. 6.251 B, Lucian *Dial. de Mort.* 1.3.2, Callixein. FGH 627 F2. OGIS 332.1.27. S.

Weinstock HTR (1957) p. 235 n. 142–143 privind utilizarea probabilă de către Alex. Syll[3] 589, versurile 41 şi urm. despre fastul homosexual al acestor monumente. O. Weinreich, *Lyrische Zwölf götter-Reliefs*, SB Heidel. (1913) pp. 1 şi urm. este magistrală. Pentru Caesar, cf. Dio. 43.45.2, Cic. *ad Att.* 13.28.3. Această onoare a fost inventată de Filip? **Onorurile lui divine:** Tod 191, cu care compară Zeus Seleukeios şi Afrodita Stratonikis; forma adjectivală înseamnă probabil „Zeus ca patron al lui Filip" şi nu este o divinizare foarte directă a lui Filip, spre deosebire, bunăoară, de Iupiter Iulius, Pythionice Afrodita sau Heracles Themison (FGH 80 F1). Cu A.1.17.10 şi urm. cf. A.D. Nock HSCP (1930) p. 56, n. 2, ale cărui îndoieli nu le împărtăşesc; mai multe dovezi în C. Habicht, *Gottmenschentum u. die Gr. Städte* (1970), pp. 12–13. Filip a fost sigur venerat în oraşele sale recent înfiinţate? DS 92.6, 93.1 arată că motivele lui Filip nu ţineau de blasfemie, şi Suida v.r. Antipatros este irelevant. Cititorii lui J. Becker, *De Suidae Excerptis Historicis* (1915), vor ezita înainte de a accepta orice rubrică din Suida ca fiind istorică, să nu mai vorbim de mărturiile lor despre blasfemie, când atât de multe sunt atribuite unor autori de excerpte precum călugărul creştin Georgius. **Moartea lui Pausanias:** DS 94.4 (prescurtat de DS?), implică crimă la faţa locului; Pap. Oxir. 1798. FGH 148, rândul 16, menţionează *apotumpanismós* (aici, *autón*, ca reabilitat, se referă probabil la Pausanias, nu la un complice). Remarcabilul *Ho Apotumpanismós* de A.E. Keramopoullos (1923), cu recenzia completă a lui L. Gernet REG (1924), p. 261, şi Aristof., *Tesmof.* 930–946, Eschil, *Prometeu înlănţuit* 1 şi urm., arată plauzibilitatea acestui lucru; I.9.7.10 latinizează parul, numindu-l cruce, dar notează pe bună dreptate că trupul a fost îngropat. Acest lucru se potriveşte exact cu *apotumpanismós* şi, în lanţuri, Pausanias a avut uneori ocazia să vorbească. **Oracolul:** DS 91.2, Paus. 8.7.6; cf. Ael. V.H.3.45 (Trophonius). **Motive:** A.B. Bosworth CQ (1971) pp. 93 şi urm. este neconvingător; nu explică momentul crimei, la un an sau mai mult după recăsătorirea lui Filip, sau de ce Lincestis (a cărui politică datora mai mult ilirilor) nu ar fi trebuit să se simtă la fel de „exclus" de epirota Olimpia. Printre multe alte obiecţii, de unde ştim că Cleopatra venea de la câmpie? Putea să fie şi lincestiană. **Nemulţumirea lui Pausanias:** DS 93.8–9 arată că a avut loc după recăsătorirea lui Filip; nu există nici un motiv pentru o datare retroactivă la 344. „Pleurias" poate fi Pleuratos sau Glaucias (A. 1.5.6), şi există suficiente campanii împotriva Iliriei despre care nu se ştie nimic (de exemplu, QC 8.1.25, Frontin, 2.5.10, 3.4.5); una se potriveşte verii anului 337 sau chiar 336. Dar statutul lui Pausanias de gardă a regelui (dacă este corect) contrastează cu tinereţea sa (cf. I.9.6.5). **Lipsa de credibilitate a lui Aristotel:** de exemplu, *Politica* 1304A, cu R. Weil, *Aristote et l'histoire* (1960). **Orestizii:** DS 93.3 cu Hammond, *Epirus* pp. 528 şi urm. **Cai:** I.9.7.9, al cărui plural dă un rol complicilor. Tema răzbunării, aplicabilă (la Aristot.) numai lui Pausanias şi moartea sa instantanee în DS 16 (greşit?) nu exclud epurarea complicilor din DS 17.2.1., I.11.2.1 (cf. A.125); alţii, bunăoară Alex. din Lincestis, ar fi putut vorbi, şi Pausanias

ar fi putut avea nevoie de ajutor în evadarea sa. Este greşit să vorbim despre versiuni rivale ale crimei; toate se îmbină, dar nici o sursă nu este de încredere. Pausanias nu a fost ucis de doi camarazi orestizi, pentru că Leonnatos a fost un lincestid prin intermediul mamei lui Filip (Berve, v.r. Leonnatos, greşeşte aici, lăsând loc închipuirilor în C.B. Welles, *Loeb Diodorus* (1963) p. 101, n. 2: nu ştim despre ce Attalos era vorba, şi nici dacă – de vârstă mijlocie? – Perdiccas era deja prietenul lui Alex.). **Complicitatea lui Alex.:** doar o credinţă în I.9.7; P. 10.6 arată prin cuvântul de legătură *gar* că nu are mai multe dovezi decât acest citat plin de duh din Euripide! I.9.7.3. susţine corect că naşterea lui Caranus este motivul pentru o credinţă în posibila vinovăţie a lui Alex. Dar nu este o dovadă, deşi P. Dem Poliorc. 3 este oportună. Alex. îi salvase viaţa lui Filip (QC 8.1.24), şi întrebarea de la Siwah – de exemplu, S 17.51.2 – ne aminteşte că totul a rămas un mister. Totuşi, vina lui Alex. este o fantezie veche şi senzaţională – de exemplu, Niebuhr în anii 1820; nu există dovezi, şi E. Badian, *Phoenix* (1963), p. 244, a reînviat pur şi simplu tema, cu retorică şi fără Caranus. Oricum ar fi, „tăcerea” lui Diodor nu dovedeşte nimic despre nevinovăţia nimănui. Dar pentru un rol similar cu cel al Olimpiei, regina seleucidă Laodice şi uciderea lui Antioh al III-lea în anul 246 constituie o comparaţie sugestivă: Appian *Syr.* 65. Filarh. FGH 81 F24, Polyaen. 8.50 şi I.27.1.1. Serviciile de informaţii ale lui Demostene în anul 336 (P. Demosth. 22, Aeschn. 3.160) nu înseamnă că a fost complice (v. şi Mary Renault, *Fire From Heaven* (1970)), ci că „spionii” atenieni din nord (Aeschn. 3.77) în mod firesc i-a adus mai întâi lui vestea, şi repede.

Note la capitolul 2

A se vedea bibliografia pentru lucrări despre Macedonia. **Noul regat al lui Filip:** A. Momigliano, *Filippo il Macedone* (1934), *passim*. Reţineţi cum mitul regal al lui Hdt. 8.137f. se extinde la Teopomp. F 393 pentru a-l include pe Oreste în moştenirea lui Caranus. Titus Livius 45.18.3, 29.11 constituie dovezi de încredere ale modului în care Macedonia ar putea fi cel mai bine unificată. **Inundarea mlaştinilor:** *Iliada* lui Homer 21.157–158. **Peşte:** de exemplu, Athen. 7.328; Dem. 19.229; Hdt. 5.16.4 pentru Paeonia. **Minerale:** hărţi utile în O. Davies, *Roman Mines in Europe* (1935) şi DS 16.8.6–7 (probabil vechile interese miniere ale lui Pisistrate). Berve v.r. Gorgo, cu R.J. Hopper BSA (1953) pp. 200–254, (1968), pp. 293–326 pentru abilităţile disponibile; R.J. Forbes, *Metallurgy in Antiquity* (1953); R. Pleiner, *Iron-work in Ancient Greece* (1969). **Drenare:** S. 9.2.18, Teofr. CP 5.14.6 şi inscripţia de la Filippi în CRAI (1938) p. 251. **Păduri:** Tuc. 2.100.2, Teofr. *loc. cit.*, Hdt. 7.131 şi G. Glotz REG (1916), p. 292; Teofr. H.P.9.2.3 (stil realist). **Vânătoare:** de exemplu, Hdt. 7.125–126, Xen. *Kyneg.* 11. **Păstrăvi:** Ael. *Hist. Anim.* 15.1. **Fructe:** de exemplu, Theop. 115 F 152. **Heraclion:** Ps.-Scylax 66 şi urm. pe tot ţărmul. **Dion:** S.7 F17, Titus Livius 44.7.3. *Arch. Delt.* (1015) pp. 44 şi urm. PAE (1931), pp. 47–55.

PAE (1933), pp. 59 şi urm., *Arch D.* (1966) pp. 346 şi urm. **Orfeu:** Paus. 9.30.5, *Orphic. Frag.* (Kern) F342, Timoth. *Persae* 234–236. S. 7.17–18. **Oraşe de coastă:** U. Kahrstedt, *Hermes* (1953), pp. 89 şi urm. este neconvingător. **Oraşe bogate:** Ps. Ar. *Oec*. 1350 A22. **Oraşe continentale:** DS. 16.8.5, 34.5. **Ziduri:** Polyaen. 4.2.15, DS. 13.49.1. **Momente de libertate:** Dein 1.14, 1G4².94 pentru anii 360. **Comerţ interior:** Meiggs şi Lewis, inscr. gr. 65, rândul 20 şi urm. **Curţi:** Ps.-Dem. 7.12 şi urm.; A.R.W. Harrison CQ (1960) pp. 248 şi urm. **Hopliţi:** Tuc. 4.124. **Pella:** Ps. Scymm. 624–625. Strabon *Epitome* F20, 22. P. Mor. 603C. Ph. Petsas, *Balkan Studies* 4 (1960) pp. 157 şi urm. (bibliografie completă). **Mozaicuri:** C.M. Robertson JHS (1965), pp. 71 şi urm.; din nou în C. Picard RA (1963) p. 205. **Grifon:** monedele cu această emblemă din monetăriile asiatice la sosirea lui Antipater în Siria în 321/0 (G.F. Hill JHS (1923), pp. 160–161) implică poate că era simbolul sau sigiliul regentului; tema dispare în Macedonia, din câte ştiu, după moartea sa. A.M. Bisi, *Il Grifone* (1965) este util. Modelele iraniene de covor pot fi relevante (F. von Lorentz, *Röm. Mitteil.* (1937) p. 165), mai ales din perspectiva lui J. Boardman, *Antiquity* (1970) p. 143 pentru influenţa lor asupra picturilor de pe morminte macedonene. **Picturi:** de exemplu, Ph. Petsas, *Ho Taphos Tes Leukadias* (1966); K.A. Romaios, *Ho Taphos Tes Berginas* (1951) şi desenele lui Dion în PAE (1930), pp. 45 şi urm. **Trandafiri:** Teofr. HP 6.6.4, Hdt. 8.138.2, *Caus. Planta* 1.13.11 şi Rosalia în HTR (1948) pp. 153 şi urm. **Munteni:** F. Papazoglou, *Ziva Antika* (1959), pp. 167 şi urm. N.G.L. Hammond, *Epirus* (1967). J.B. Wace BSA (1911/1912), pp. 167 şi urm. **Locuitori ai ţinuturilor înalte*:*** de ex. Indica 18 sau P. Perdrizet BCH (1897), pp. 112 şi urm. **Forturi pe dealuri:** Tuc. 2.99 şi urm.; 4.125 şi urm. A.E. Keramopoullos PAE (1933), pp. 63 şi urm., Arch. Efem. (1932) pp. 48–133; Stud. Pres către Ed. Capps pp. 196 şi urm. **Timfioţi:** S. 7.7.9, Hesych. Deipaturos. Steph. Byz. Tymphe. Tzetz. on Lycophron Alex. 800 (Polyperchon) Berve v.r. Amyntas Andromenous şi fraţii săi Attalos, Simmias, Polemon. Phillippos fiul lui Amyntas. **Orestai:** S. 7.7.8, Hammond, *Epirus*, p. 528 (foarte relevant, dacă este corect datat). Berve v.r. Perdiccas, Crateros, Amphoteros, Alcetas, Pausanias Kerastou. **Lincestis:** S. 7.7.8, Tuc. 4.125 şi urm. Hdt. 5.92 şi urm. despre Bacchiazi. P. *de lib. educ.* 20, P. 40.1 = Phylarch. ap. Athen. 539 şi urm. **Veşminte ale muntenilor:** *Ziva Antika* (1953), pp. 226, 234. Este vreo şansă ca sclava cu cel mai mare preţ din Meiggs şi Lewis 79 şi p. 347 *(Catalogul hermocopidelor)* să fie o femeie macedoneană? **Oi:** A. 7.9.2 (sursă suspectă). A.M. Woodward JHS (1913), p. 337 – inscripţie splendidă. Observaţi căruţe trase de boi în Macedonia Superioară: Tuc. 4.128.4. **Politica elimiotă:** Schol. on Tuc. 1.57.3. Aristot. *Pol.* 1311 B11, şi vezi mormintele bogate elimiote în *Arch. Eph.* (1948/1949), pp. 85 şi urm. Berve, v.r. Koinos, Kleandros şi eventual fiii lui Machatas, Harpalos, Tauron, Filip (şi Calas Harpalou?). Dar un Machatas este cunoscut în Epir (Polib. 27.15, şi altul în S.G. Dial. Inschr. 1371) şi în zonele joase (IG 10.1032 – sec. III î.Hr.?; altul în Syll. 1³.269 I); acesta este doar un exemplu de pericol extrem al raţionamentului despre

facţiuni, pornind doar de la indicii geografice ale numelui tatălui. Facţiunea elimiotă, de exemplu, în E. Badian JHS (1961), p. 22, se bazează pe o astfel de presupunere şi nimic mai mult. **Noile oraşe ale lui Filip:** de ex. DS. 16.71, S. 7.6.2, Plin. IN 4,41. Etim. Magn. v.r. Bine. Suida v.r. Doulon polis şi Poneron polis. I.8,5–6. **Feudalism:** A. 1.16.5, P. 15.3; SIG 332 oferă proprietarilor libertatea de a-şi vinde proprietăţile ereditare. Domiciliile duble ale lui Ptolemeu Lagou, Aristonous, Perdiccas ş.a. în Berve. **Clanuri:** pentru efective moderne, J.K. Campbell, *Honor, Family and Patronage*: *Institutions and Moral Values in a Gk*. *mountain community* (1964). **Însoţitori:** DS. 17.16.4 (nr. aprox.). J. Kalleris, *Les Anciens Maced*. (1954) v.r. Hetairideia şi Peligan (un cuvânt folosit şi în inscripţiile din coloniile macedonene din Siria). **Titluri:** W.W. Tarn, *Alex. cel Mare,* vol. 2, p. 138 şi urm. Kalleris (de exemplu „edeatros”) prezintă câţiva oficiali ai curţii macedonene, dar stilul monarhiei macedonene din secolul al IV-lea este necunoscut. **Feudă de sânge:** QC 6.11.20, DS. 19.51. **Căsătorie:** Hdt. 5.92 despre Bacchiazii incestuoşi. În scopul său general, în special rolul zestrei şi al *kyrios*-ului, cf. W.K. Lacey, *Family in Classical Greece* (1968); de asemenea, W. Erdmann, *Die Ehe im alten Griechenland* (1934). Titus Livius 45.29 arată importanţa sa pentru puterea macedoneană. **Procese:** QC 6.8.25 (citirea de ms. nu este ceea ce fac germanii) poate fi presupunerea lui Curtius; teoriile despre *Staatsrecht* şi Adunările clar definite ale armatei sunt irelevanţe pe care nu le pot contesta aici. Polib. 5.27.6 este prea vag pentru a demonstra ceva. **Ciocniri de lance:** QC 10.7.14 şi, pentru importanţa sa, G.E.M. de Sainte Croix, *Orig. of Pel. War* (1972), p. 348 (excelent). **Căsătorii în masă:** discrepanţa cifrelor dintre Polyb-Callisth, F33 şi A. 1.29.4 i se poate datora lui Polib., inclusiv sute de miri căsătoriţi în 334? QC 7.5.27 despre regi şi rata natalităţii. **Amyntas Perdikkou:** v.r. Berve, cu Kynnane, Phil. Arrhidaeus (în special P. 10.2, 77.7). **Păţania cariană:** petrecută probabil în timpul sezonului de navigaţie în Marea Egee, adică în toamna lui 337, sau, mai probabil, având în vedere invazia lui Filip, la sfârşitul primăverii anului 336; dacă da, aproape un preludiu la uciderea lui Filip! P.10 1–4, A. 3.6.5 de citat; cf. Isocr. *Paneg.* 162. **Succesiunea:** Hdt. 8.139.2 cu paralelele provocatoare din studiul lui M. Southwold despre modelele de succesiune din Buganda, în *Assoc. Soc. Antrop. Monographs* nr. 7 (1968), subliniind în special relevanţa vârstei. **Epurări:** cf. Filip în I. 8.3.10; de asemenea, Cartea lui Daniel 6.24; cf. Hdt. 3,119; I.10.2.5; Amm. Marc. 23.6.81, 24.5.3, 17.9.5; Euseb. *Praep. Evang.* 8.14 şi comparaţiile cu Buganda ale lui Southwold. **Alex. din Lincestis:** A. 1.25 şi Berve v.r.; DS. 16.93f. este prea scurt pentru a fi numit „incompatibil” cu complicii menţionaţi în DS. 17.2; A. 1.23, 2.14., I.9.6.9 le oferă un rol posibil. **Aeropos:** Polyaen, 4.2.2; cf. listele utile ale numelor macedonene din I.I. Russu, *Efemerida Dacoromana* (1938). **Prietenii lui Amyntas:** J.R. Ellis JHS (1971), pp. 15–25, citează inscripţiile necesare; însă concluziile sale sunt aproape toate inacceptabile. Ar fi trebuit să se facă trimitere la A. Aymard *Études d’Hist. Anc*. (1967) pp. 100–122, pp. 232–235 (important); îi

împărtăşesc îndoielile grave, p. 120. Vezi din exemplul lui Doson şi Filip (Aymard pp. 234–235) modul în care un regent putea fi numit rege; chiar dacă această inscripţie Levadeia a fost citită corect (pierdută, acum), cine a cioplit-o, când şi cât de oficial? Nu avem nici o idee (IG 1^2.71, în special rd. 25 şi urm.), este o dovadă tentantă a existenţei mai multor regi simultan în Macedonia, nu doar ai triburilor de munte; posibil, regatul lui Alex. I a fost împărţit între fraţi, care au luat fiecare titlul; paralela poate fi relevantă pentru Filip şi Amyntas al IV-lea. Berve v.r. Amyntas, Aristomedes (cu noua inscripţie din *Arch. Delt.* (1966) A pp. 45 şi urm., plauzibil restaurată), Neoptolemos Arrhabaiou (sigur cunoscutul lincestian Arrhabaios?). A. 1.5.4 datează moartea lui Amyntas cât mai exact cu putinţă. **Amyntas Arrhabaiou:** fratele lui Neoptolomos, nepotul lui Alex. lincestianul? I.11.5.8 se referă probabil la el, căci cercetaşii călare se aflau în Asia (sunt de acord cu R.D. Milns JHS (1966) pp. 167–168), şi el a fost liderul lor în 334 (A. 1.14.1). **Legăturile lui Parmenion:** QC 6.9.17, 10.24. **Executare:** I.11.2.2, 12.6.14. **Discurs către armată:** DS. 17.2.2, I.11.1.10 (A. 1.16.5 implică faptul că această scutire de impozite a fost temporară). **Înmormântarea lui Filip:** DS. 2.1, DS. 19.52.5, Titus Livius 40., Hesych v.r. Xanthica. Festivaluri similare erau cunoscute în Beoţia; cf. QC 10.9.11 pentru moartea lui Alex. Pe mormintele în stil „macedonean”, cf. Ph. Petsas, *Atti del 7 Congr. Internaz. di Archeol. Classica* (1961), pp. 401 şi urm., cu bibliografie vastă. **Uciderea lui Eurylochos:** Berve v.r. cu I.12.5.14. **Attalos:** DS. 17.2.4–5 (ordine de a-l aduce înapoi, dacă este posibil, în viaţă). P. Dem 23.1. Berve v.r. **Hecataeu ghidul grec:** DS 17.2.5, cu P. Eum. 3, DS 18.14.4 (o astfel de cunoaştere locală a Cardiei ar fi de nepreţuit; poate deja în anul 336 era prieten cu Antipater? Dacă da, el ar fi un motiv pentru vrăjmăşia dintre Antipater şi Eumenes, tot din pricina Cardiei: P. Eum. 5.5). **Orestizi:** Berve v.r. Crateros, Perdiccas, Amphoteros, Alcetas, Atalante, Pausanias, fiul lui Kerastos. **Timfioţi:** Amyntas, Andromenous, Attalos fratele său; Simmias, Polemon, Polyperchon, Filippos Amyntou. **Eordaia:** Ptolemeu Lagou, Aristonous. **Elimia:** Cleandru, Coenos şi, eventual (nu sigur), Harpalos (reţineţi numeroşii Machatai cunoscuţi în afara Elimiei) şi, în acest caz, Tauron, Filippos Machatou. Posibil, de asemenea, Calas Harpalusou, care ajunge să comande avangarda, 335/334. Trebuie subliniat, deşi îmi sunt utile localităţile din această carte, că aceste locuri de origine pot fi irelevante (de exemplu, pentru pajii lui Filip relocaţi în zonele de câmpie), înşelătoare (de exemplu, Harpalos) sau doar contestate. Să ne gândim la Peithon Crateuou, de exemplu; când, în 321/320, îl ajută pe camaradul său din Eordaia Ptolemeu să-l ucidă pe Perdiccas, ar putea părea o legătură destul de impresionantă. Totuşi, se pare că Ptolemeu nu îl plăcea pe Aristonous, de asemenea eordaian, chiar până la părtinire în istoria sa; eordaienii fuseseră expulzaţi de regii din Aigai şi pământurile lor fuseseră probabil colonizate cu alte etnii; oraşul natal al lui Peithon este contestat. A. 6.28.4 îl face eordaian: Indica 18.6 (sigur pe baza unui document oficial) îl consideră originar din Alkomenai care, cu S. 7.326 şi multe

altele, a fost identificat fără îndoială de F. Papazoglou Klio (1970), p. 305, ca aflându-se în Lincestis. Aceasta explică de ce I. 13.4.13 (pe baza lui Ieronim.) îl numeşte Peitho Illyrius. Ar putea un nobil să deţină terenuri în două sau mai multe zone de munte, aşa cum ar fi făcut Peitho în Lincestis şi (Argead) Eordaia? Soţiile lor au adus proprietăţi cu ele? Acum ştim, şi toate încercările de a construi facţiuni macedonene, deşi valabile în principiu (sunt sceptic), poartă un mare semn de întrebare privind detaliile. Pentru completitudine, consemnez bărbaţi cu legături epirote (posibile), nume sau părinţi: Neoptolemos arhihipaspistul, garda Arybbas până în 332, posibil Meleagros Neoptolemou. Destinele diverse ale diferiţilor lincestieni din 336/333 reprezintă un avertisment pentru o astfel de abordare. **Înfăţişarea lui Alex.:** Textele literare sunt adunate în C. de Ujfalvy, *Le Type Phys. d'Alex.* (1902), şi filtrate de T. Schreiber, *Studien über das Bildnis Alex.* (1903). Bibliografia este vastă (cf. J. Seibert, *Alex. der Grosse* (1972), pp. 51–61: cele mai bune rezumate moderne în E.J. von Schwarzenberg, *Bonn. Jahrb.* (1967), pp. 58 şi urm., şi T. Holscher, *Ideal u. Wirklichk. in den Bildnissen Alex.* (1971). H.P. L'Orange, *Apotheosis*, în *Anc. Portraiture* (1947), este interesant; G. Kleiner în *Jahr. der Deutsch. Inst*. (1950/1951), pp. 206–230, şi *Über Lysipp*, Festschr. B. Schweitzer (1954), pp. 227 şi urm., sunt mai valabile decât M. Bieber, *Alex. in Gk şi Roman Art* (1964). **Artişti oficiali:** P. 41–43 cu J.P. Guépin, *Bull. van Antik. Beschav.* (1964), p. 129. **Barbă:** cf. Teopomp, F. 225, rd. 32. **Păr:** de ex. P. Pomp. 2, Ael. VH.12.14 şi fiecare monument, cu excepţia scenei de vânătoare de pe sarcofagul lui Alex. A avut implicaţii eroice (Holscher pp. 27–28) şi leonine (Ps.-Ar. *Physiogn.* 806 B – cf. E. Evans, *Trans. Am. Philos. Soc*. (1969) pentru acest subiect neglijat). Credinţa în Ephoros 70 F 217 este relevantă; Ps.-Call. 1.13, Jul. Val. 1.13. Mozaicul din Pella cu vânătoarea de lei precizează culoarea părului; cf. Ael. VH.12.14. **Ochi:** P. 4, P. Pomp. 2 şi von Schwarzenberg, p. 7f. Tradiţia bicoloră în Ps. Call. 1.13, Jul. Val. 1.7, Tzetzes 11.368 8s cu siguranţă fără valoare! **Parfum:** Aristox. ap. P. 4.41; bizantinul Tzetzes în *Chiliades* (citat de Ujfalvy p. 31) îi atribuie această opinie tot lui Teofrast., probabil (nu sigur) prin interpretarea greşită a lui P. 4.4. **Înălţime:** QC 5.2.13 (deşi tronurile persane erau înălţate). QC 7.8.9, 6.5.29, A. 2.12.6. Ps.-Call. 2.15 şi în special. 3.4. Nu aş vrea să port micul coif de cavalerie macedonean de la Ashmolean Museum Oxford. **Realizări din tinereţe:** P.9, cu Tod 129, rd. 21 (reconstituit) pentru un exemplu de sigiliu al unui vicerege. QC 8.1.24–25 este tentant. Nu a fost nici un semn de „trădare" în numirea unui oraş Alexandropolis în timpul domniei lui Filip; nimic nu sugerează că a fost o simplă colonie. I.9.5.5 poate fi singura vizită a lui Alex. la Atena.

Note la capitolul 3

Poveşti din copilărie: Suida v.r. Marsyas. Diog. Laert 6.4.84 cu Berve v.r. Onesicritos şi Philiscos (unchiul sau tatăl său?). **Ziua de naştere:** P. 3.5, A. 7.28.1, Ael. VH.2.25 cu W. Schmidt *Geburtstag im Altertum*

(1908). Hdt. 1.131, 9.110; Platon, *Primul Alcib.* 121 c, Geneza 40.20 (Faraonul), Estera *passim*. **Efes:** p. 3.6, 7 (magii sunt corecţi). **Legendele naşterii:** A. 4.10.1, P. 3.3 (Eratostene). **Olimpia:** P. 2.2, QC 8.1.26, I.7.6.10–11, Athen. 557 b–c (cronologic) cu Samotrace, vol. 2, partea 1. *The Inscriptions* (1960), p. 13, cu Syll[3] 372, rd. 5–6. **Portrete ale ei:** U. Scchilone, *Enc. dell. arte antic.* (5), p. 672 (prea necritic). **Monede:** W. Baege, *De Macedonum Sacris* (1913), p. 86, cu Duris 76 F 52 şi scrisoarea (falsă?) a lui Athen. 14.659f. Cic. *de Div.* 2.135; E.R. Dodds, *Euripide's Bacchae* (introducere, *passim*). Teofr. *Peri Eusebeias* F 8 (ed. Potscher) este foarte la obiect; cf. P. 2.2. **Dodona:** N.G.L. Hammond, *Epirus*, p. 438, n. 5. **Atrocitate:** I.9.7, Paus. 8.7.7, DS 19.11. **Legământ pentru sănătate:** Hipereid. *Pro Eux*. 31. **Tutori:** Berve, v.r. Leonidas; nr. 469, 470 poate fi acelaşi om! P.5, P.24. Lista din Ps. Call. 1.13 este coruptă şi neverificabilă; Menaichmos, elev al lui Eudoxos, este, de asemenea, citat (corect?) de Stobaeus; Anaximenes era într-adevăr la curte (Paus. 6.18.3). **Prima apariţie:** Aeschin. 1.168. **Muzică:** Ael. VH 3.32. Suida v.r. Timoteu, Dio Chrys. *Or*. 2,26; de asemenea, moneda din C.M. Kraay-Max Hirmer, *Gk*. *Coins* (1966) pl. 171.565, unde Apollo are înfăţişarea lui Alex.! **Vânătoare:** Xen. *Despre vânătoare* 13.18, Hdt. 7.125–126, P. 23. **Câini:** P. 61.3, Teofr. 115 F 340, DS 92. **Bucefal:** Chares ap. Gell. NA 5.2, P.6 şi A.R. Anderson AJP (1930), pp. 1–21 pentru legenda sa; Steph. Byz., Bucefal este interesant. Data (345/344?) este oferită de P. Timol. 21, DS 76.6 împotriva Ps.-Call. 1.17. **Încălecare:** QC 6.5.18 cu Xen. *Equ*. 6.16, Pollux 1.213. **Patronatul macedonean:** Hdt. 5.22, Tuc. 2.99.3, Hesiod F 3 (West), Pindar F 120–121 (Snell), Bacchyl. F 20 B (Snell), Suida v.r. Hipocrat şi Melanippide, P. Mor. 1095D, Timotheus F 24 (Page). Ael. VH.14.17. Athen. 8.345D, Ael. VH.2.21. Euripide. F 232–246 (Nauck), cu Hyginus *Fabulae* 219 şi B. Snell, *Griechische Papyri der Hamburg*... (1954), pp. 1–14. Ael. VH 13.4.1 şi epigrama lui Macedonion Addaeus A.P. 7.51; Gellius NA 15.20.9 este în regulă (cf. Amm. Marc. 27.4.8). Eurip. *Bacantele,* în special rd. 556f. cu notele lui Dodd. **Imigranţi:** Paus. 7.25.6, Teopomp. F 387, Dem. 50.46, 19.196. Isocr. *Philipp.* 18–19, Schol. ad Aesch. 2.21, Ps.-Aesch. *Ep.* 2.14. X. Hell. 5.2.13. **Emigranţi:** Tuc. 6.7.3. Plut. *Pelop.* 26. **Xenofon:** Dem. 19.196; cf. QC 5.9.1, DS 16.52.3–4. **Pictură:** junta prietenoasă de la Sicyon, cu C.M. Robertson, *Greek Painting* (1955) şi Berve I, pp. 73–79. Compară cu stela macedoneană de la Vergina în N. Andronicos BCH (1955), p. 87, şi ceramica cenuşie „miniană" brută găsită în sec. IV la Pella, Kozani şi Vergina; strămoşii săi primitivi au fost clasificaţi de W.A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia* (1939). **Campaspe:** Plin. IN.35.86. Lucian *Imagin.* 7. Ael. VH.12.34. **Macedoneni şi străini greci:** A. 210.7, 3–22, 5.26.6, 7.9.4 distinge grecii şi macedonenii. Indica 18.3 şi 18.7 punctează clar contrastul; P. Eumen. 8 sugerează represalii. Înainte de a idealiza o tradiţie rurală macedoneană solidă, trădată de Alex., ar trebui să ne amintim de varietatea triburilor macedonene de la munte, fiecare cu tradiţii proprii, deja „trădate" de Filip! Când A. 2.14.4 îi identifică pe greci şi macedoneni într-o scrisoare de la Alex., acest lucru

poate reflecta stilul de scriere al lui Alex. (cf. Hdt. 5.20 pentru dorinţa argeazilor de a fi greci); de asemenea, poate reflecta propriile convingeri ale lui Arrianus, pentru că până pe vremea romanilor Macedonia părea o „parte din Elada”. Reţineţi că Indica 18.4–6 îi compară pe Nearh. şi pe alţii cu grecii; Tod 182 susţine altceva, poate pentru că este un document anterior. „Makedon”, ca şi în cazul succesorilor, este un titlu privitor la statut, nu la puritate rasială. **Cosmopoliţi:** de ex. Berve v.r. Eumenes, Critobulos, Hipocrat, Xenocrates, Anaxarhos, Aristonicos, Polyeidos, Gorgo, Filonides şi Aristandru, cu Lucian *Filip.* 21–22. Nebuni în Teofr. F 236. **Orientali:** Berve v.r. Sisines, Artabazos şi Barsine, DS 16.52.3–4 cu P. Eumen. 1 şi Aristob. ap. P.21. Era regală prin mama ei, Apame, fiica lui Artaxerxes II; Tarn trebuie ignorat! **Paji:** A. 4.13.1, Berve v.r. Perdiccas (A. Indic. 18.5–QC 10.7.8). Leonnatos (A. 6.28.4, Indic. 18.3, QC 10.7.8). Aristonous: A. Indic. 18.5 şi A. 6.28.4. Ptolemeu: *idem*; cf. Berve 1 pp. 25 şi urm. asupra identităţii gărzilor de corp. **Munteni:** Menelaus în Tod GHI.143, 148. Xen. *Hell.* Suida v.r. Antipatros; Aeschin. 2.43, 47. **Hephaestion:** cf. Listele cu titluri de opere ale lui Aristotel şi Xenocrate. **Lisimah:** A. 7.5.6, I.15.3.6. **Harpalos:** Teofr. HP.4.4.1. **Mărfuri arhaice:** vezi în special descoperirile lui Kallipolitis din secolele V–IV, la Kozani în Elimia, publicate în *Arch. Ef.* 1948/1949, p. 85. **Bijuterii:** H. Hofmann, P.F. Davidson, *Jewel. in Age of Alex*. (1965). **Amante:** Berve v.r. Tais, Glycera, Pythionice. **Herodot:** Ptol. F 2, Callisth, F 38, Nearh. F 8, 17, 18, 20 (deşi A. 6.28.6 înseamnă că stilul său a fost aspru şi influenţa din Herodot i se datorează exclusiv lui A.). Teopomp. F1–4 (pregătit pentru Filip în Asia?). Alex. însuşi îl acceptă în P. 34.3. Vezi şi O. Murray CQ (1972), pp. 200f. **Alexarchos:** O. Weinreich, *Menecrates Zeus* (1933), p. 12 şi urm. şi 108 şi urm. cu bibliografie completă. **Tutore al lui Alex.:** Scrisoarea lui Speusip (ed. Bickermann-Sykutris), *passim*. **Panegiricul lui Teopomp:** F 255–256; a fost elev al lui Isocrate (de aici, probabil, episodul lui Isocr. *Ep.* 5, scris după respingerea din partea lui Aristotel). Legăturile platonice ale lui Filip erau prin Euphraeus, Xenocrate, tiranii Sicyon şi Hermias şi aşa mai departe. Nici un motiv de a vedea alegerea lui Aristot. ca politică. M. Brocker, *Aristoteles als Alexander Lehrer* (1966) şi W. Hertz, *Gesammelte Abhandlungen* (1905) pp. I şi urm. sunt ambele excelente. **Tatăl său:** DL 5.1. *Stagira*: Brocker pp. 28 şi urm. cu ms. la DS 16.52.9, şi răutatea lui Demochares ap. Euseb. *Praep. Evang.* 15.13–15. **Onorariul său:** Athen. 9.398 E. Sen. *Dial.* 27.5. DL 5.12–16. Gellius NA. 3.17. Contra lui Plin. IN 8,16, 44, cf. J. D’Arcy Thompson PCPS (1948), p. 7. **Bogăţii:** DL 5.12–16 pentru testamentul său, cu exagerările lui Athen. 398 E, Gell. NA 3,17. **Înţeleptul:** DL 5.31. **Mieza:** Ph. Petsas în *Makedonika* (1967), pp. 33 şi urm. **Datări:** DL 5.2 şi Philoch. ap. Philodemus, *Index Acad.* 6.28 despre absenţa lui Aristot. în Macedonia în anul morţii lui Speusip. **Scrieri pentru Alex.:** Brocker p. 30, toate nedatabile şi necunoscute. F 658 (Rose) poate fi fals. **Filosof la arme:** Onesicr. F 17A. **Aristotel şi tinerii:** *Retor.* 1389 a, *Polit.* 1340 b 30. **Prietenia lui Antipater:** Ael. VH.14.1, Suida v.r. Antipatros, DL 5.9,

Paus. 6.4.8. **Hephaestion:** DL 5.1.12. G.A. Gerhard, *Phoinix v. Kolophon* (1909), pp. 140 şi urm., cu Scrisoarea lui Diogene, *Epist.* 24, p. 241. (Teubner). Singurul său bust posibil se află în muzeul din Istanbul, deşi identitatea este contestată. **Homosexualitate:** G. Devereux, *Simbol. Osl.* (1965) pp. 68 şi urm. este interesant, dar nu universal adevărat; H. Licht, *Sexual Life in Ancient Greece* (1932) are nevoie de înlocuire; K. Bethe *Rh. Mus.* (1907), pp. 438 şi urm., este doar parţial infirmată de K.J. Dover *BICS* (1964), pp. 31 şi urm.; Xen. *Lac. Pol* 2.12 cu H.I. Marrou, *Hist. of Educ.* (1965), pp. 61 şi urm.; Teopomp. F 225. **Alex. şi sex:** P. Mor. 717 F, 65 F şi în special. P. 22.6 cu Aristot. *Etica Nicom.* 1102 b. P.22, P. 40.2, 41.9. Teofrast. *ap. Athen.* 435A. **Sora sa:** P. Mor. 818 C. **Scrisoarea lui Isocrate:** *Epist.* 5, pe care o accept ca autentică. **Filiaţia lui Ptol.:** P. Mor. 458 B şi de Nobil. 19. **Mieza:** Berve v.r. Peucestas. **Filip şi Homer:** Ps.-Call. 1.35, în recenzia citată de Brocker p. 55. **Ahile:** P. 5.8, A. 1.12, P. 8.2, S. 13.1.27, Plin. IN 7.108, Ath. 537C, Onesicr. F 38. P. 26.1–2 (din multe surse). **Porecle:** Pericles ca Nestor (Platon *Banchet*. 221c): vezi Suet. *I. Caes.* 50.1 pentru Pompei şi Caesar. **Homer în Macedonia:** Athen. 620 (Casandru), DL 4.46 şi P. Mor. 182 F. cf. vaza megarică din Lincestis, înregistrată în AJA (1934) p. 474; de asemenea, SEG (15) nr. 473: inscripţie de pe o vază elenistică. Filip: DS 16.87.2; Isocr. *Panathen.* 74–80. Hdt. 1.2f. şi precedentul lui Agesilau în Xen. *Hellen.* 3.4 .3–4. **Margites:** Aeschin. 3.160, P. Dem 23.2, Marsyas 135 F 3; cf., poate, Hipereid. *pro Licoph.* 6.21, Polib. 12.4A. Schol. la Aesch. 3.160, Aristot. *Etica* 1141A12, Platon *Alcib*. 2.147b, Suida v.r. Margites şi în special Eustathius 1669.41 (citat în O.C.T. *Homeri Opera,* vol. 5, p. 158); despre autorul poemului, Suidas v.r. Pigres din Caria (mai mult sau mai puţin de vârsta lui Filip) este interesant. Callisthenes: 124 T 10, F 10, F 14 rd. 18, F 32, F 53; cf. Aristob. F 6. L. Pearson, *Lost Hist. of Alex* (1960), pp. 36 şi urm., vede adevărul de bază, dar îi confundă detaliile. **Artă:** T. Holscher, *Ideal u. Wirklichkeit* (1971), p. 28 şi notele 80, 82, 183; von Schwarzenberg. BJ (1967), în special p. 106, n. 65–66; C. Heyman, Antidor, Peremans (1968) p. 115, pentru monede. **Ambasada lui Ahile:** A. 3.6.2. *Relevanţa lui Homer*: Platon, *Ion*, *passim*; *Republica* 1–3; Dem. discursurile 18 şi 19, Aristot. F 495–500. A.W.H. Adkins, *Merit and Responsib.* (1960); *Moral and Values* (1972); relevant este J.G. Peristiany, ed., *Honour and Shame: the Values of Mediterranean Society* (1965); şi cf. splendidele cărţi ale lui P.M. Leigh-Fermor, în special *Mani and Roumeli*, *passim*. Pentru *to philotimo*; cf. A. 7.14.4–5. **Obiceiuri macedonene:** Aristot. *Pol*. 1324b (data?), Ptol.–A. 4.24.4 Athenae. 18A, P. Mor. 338d cu nota excelentă a lui E. Fraenkel, *Aeschylus's Agamemnon*, vol. 3, p. 754. **Vânătoare:** cf. inscripţia din BSA (1911/2), p. 133, pentru Heracles Vânătorul; vânătoarea era esenţială pentru carne. **Toasturi:** Ephipp. 126 F 1 şi 2 cu Nicobulos 127 F 1; prieteni invitaţi în Berve v.r. Iphicrates, Pindar; A. 2.5.9. **Însoţitori:** C.A. Trypanis, *Rhein. Mus.* (1963), pp. 289 şi urm. observă contrastul cu rudenia; cf. F. Carrata Thomas, *Gli eteri dell'Aless. Magno* (1955) pentru o colecţie de nume diferite. Este posibil ca termenul *idioxenos* să fi fost

aplicat curtenilor greci ai lui Filip şi ar fi putut exista o categorie tot mai mare de Prieteni (oficiali); terminologia lui Diodor (în ciuda lui K.M.T.-Atkinson, *Aegypt*. (1952), pp. 204 şi urm.) nu este suficientă pentru a demonstra acest lucru. **Hetairideia:** Athen. 527D. **Filip şi gloria:** scrisoarea lui Speusip, publicată de E.J. Bickermann-J. Sykutris în *Abhandl. der Sachs-Akad.,* vol. 80 (Leipzig, 1928), este o dovadă splendidă, împreună cu o mare parte din Isocrat., de ex. *Philipp.* 114, 118–120, 132–145. Comparaţi fragmentele similare din *Arhelau* al lui Euripide, ed. Nauck: de ex. 236–240, 244 şi 246. Pentru Alex.: Demades, *Peri Dodekaet.* 12 este o dovadă contemporană. **Motivele:** Tuc. 1,75–76, 3.82. **Versul homeric preferat al lui Alex.:** de ex. P. De Fort. A. 1.3 (versul variază în alte surse). Toate aceste anecdote în diferitele lor forme ar trebui citite cu precauţie, din cauza gustului celui de-al doilea sofist pentru paralele homerice, în special privind îndatoririle unui rege: cf. O. Murray JRS (1965), pp. 161 şi urm., cu note copioase. cf. Lucian, *Dial. Mort.* 12. **Vis homeric:** P. 26.3; Steph. Byz. v.r. *Alexandreia* spune o poveste similară, pe care o trimite la Iason din Argos, făcând-o suspectă, dacă nu cumva Iason şi Heracleides au luat-o dintr-un prototip de încredere (aşa cum sugerez). Posibilitatea ca povestitorul Heracleides să fi fost autorul alexandrin nu înseamnă nimic pentru adevărul său; este foarte naiv să ai încredere în „faptele” locale ale istoricilor locali. **Locuitori din Creta:** S. 6.3.2, 6; S.7 F 11. Aristot. F 443 (toate se referă la Botiaia). **Micene:** Paus. 7.25.6.

Note la capitolul 4

Tessalia: DS 17.4.1, I.11.3, Polyaen. 4.3.23. **Statul Greciei:** vezi în sp. P.A. Brunt CQ (1969), pp. 245 şi urm.; societatea mai deschisă din Atena poate fi surprinsă în J.K. Davies, *Ath. Prop. Families* (1970), S. Perlman, *Athenae* (1963) p. 327 şi P. del P. (1967), p. 161; vezi, de ex., originile lui Lisandru, Epaminonda, Iphicrates şi certurile interne din Sparta de la mijlocul sec. IV. **Arbitraj:** Tod 179 şi despre Ligă, U. Wilcken, *Sitzb. Berl. Akad.* (1922), pp. 97 şi urm., (1929) pp. 291 şi urm. (fundamentală, dar de citit cu spirit critic). **Garnizoane:** P. Arat. 23.2, DS 16.87.3, 17.3.3, Ael VH.6.1. **Libertate:** Polib. 9,28 cu 18,13–14; nota SIG^{3} 317. **Sparta:** G.E.M. de Sainte Croix, *Orig. of Pel. War* (1972) citează dovezile; alianţele cu Atena în Pelopones din anii 340 ar trebui considerate în raport cu angajamentul Spartei în altă parte a sudului Pen. Italice; când regele spartan se întoarce, statele peloponesiace îşi îndreaptă din nou atenţia către Macedonia. **Diogene:** P. 14.2, A. 7.2.1, P. Mor. 331. **Invincibil:** P. 14.6, DS 93.4, SIG 251 H, cu Tarn vol. 2, p. 338. Hip. în Dem 32.4. S. Weinstock HTR (1957), pp. 211 şi urm. (sclipitor). **Instrucţia lui Filip:** Polyaen. 4.2.1, 2.2, 2.15. Front. Strat. 4.1.6. **Servitori:** Tuc. 3.17.3, 7.75.5, IG 22 1751 (*therapontes* sunt slujitori), Teofr. *Char.* 25.4, Hdt. 7.229 şi 9.29 (şapte iloţi la un spartan!). **Provizii:** Front. Strat. 4.1.6, Polyaen. 4.2.10, Polib. 16.24.5, 9 (smochine). Dem. 18.157 privind responsabilităţile aliaţilor este foarte interesant (cf. Tod 183 şi notele, şi pentru principiu, Tuc. 6.31.5, Xen.

Cyrop. 6.2.38). **Inginerii lui Filip:** E.W. Marsden, *Gk and Rmn Artillery* (1969–1970) este lucrarea definitivă: Ath. Mech. W.10.5f. Filon. *Par.* 83.7. **Aripa dreaptă:** Polyaen. 5.16.2 (Pammenes) şi astfel deja în 359 cunoscut de Filip (DS 16.45). Confruntă cu aripa stângă la Leuctra: P. Pelop. 23.1. **Cavalerie:** Teopomp. F 225 b (ce dată la rd. 30?); DS 16.4.3 cu 17.17.3–5. **Iepe:** I. 9.2. Compară caii de pe monedele lui Alex. I cu cei de pe monedele cu Filip, de pe mormântul lui Dion de la sfârşitul sec. IV (PAE (1930), p. 45), sau de pe sarcofagul lui Alex. **Însoţitori:** V. von Graeve, *Der Alexandersarkophag* (1970) pp. 88 şi urm.; A. Rumpf, *Abh. Berl. Akad.* (1943) pp. 1 şi urm. În artă, de ex. mormântul lui Alcetas la Termessos. În altă parte, vreau să cercetez numărul tot mai mare de monumente care înfăţişează soldaţi macedoneni. **Tactică de cavalerie:** Hdt. 4.126–128, Tuc. 7.30, Xen. *An.* 6.3.7–8, Tuc. 7.78 şi urm., Xen. *Cav. Com.* 7–8. **Călăreţi macedoneni:** Tuc. 2.100, cf. Xen. *Hell.* 5.2.41. Remarcaţi monedele lui Alex. I cu călăreţ şi două suliţe, una pentru atac, cealaltă pentru aruncare. Este de conceput că însoţitorii au copiat acest lucru şi că arta îi arată doar cu a doua suliţă. **Suliţe de cavalerie:** A. 1.15.5, compară Xen. *Hell.* 3.4.14 şi Polib. 6.25. ***Sarissophoroi*:** Berve vol. 1, p. 129. M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia* (1922), planşa 29; J. Baradez, *Tipasa, ville antique* (1952), p. 18, şi poate *kontophoroi* ai armatelor romane din est: A. Tact. 4.3, S. 10.1.12. Cavaleria cruciată medievală folosea din câte se pare lănci de până la 20 de coţi (9 metri) lungime (Ibn Munqidh 1.131); cf. sigiliul lui Pons din Tripoli în G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Orient* (1943), planşa 18, nr 5. **Prodromoi:** recomandat în Xen. *Hipp.* 1. Pentru sarissa cu două capete, cf. exemplul din F. Studnicza JDAI (1923–1924), pp. 68–72. **Pene:** Asclepiod. *Tact.* 7.3; Migne, *Patrol. Graeca* 36.61A; AA. 1.6.3, 3.14.2; A. Tech. Tact. 16.6. **Harnaşamente:** J.K. Anderson, *Anc. Gk Horsemanship* (1961), pp. 40–78, dar şi I. Venedikov, *Bull. de l'Inst. Arch. Bulgare* (1957), pp. 153 şi urm.; P. Vigneron, *Le Cheval dans l'antiquité* (1968), cap. 2 (excelent). **Însoţitori infanterişti:** cuvântul „falangă" din A. înseamnă pur şi simplu o linie de infanterie (de ex. A. 5.21.5), ca în altă parte în greacă, şi nu ar trebui aplicat brigăzilor cu sarissa decât ca termen tehnic. **Sarissa:** M. Andronicos BCH (1970), pp. 91 şi urm.; de asemenea, Teofr. *HP.* 3.12.2 = Asclep. *Tact.* 5.1; Polib. 18.29.2 (pornind de la lungimi elenistice). Compară stela din Pangaeum, BCH (1931), p. 172, n. 1. „Cotul macedonean scurt" este o închipuire: cf. Xen. *Anab.* 4.7.6 pentru un cot chalybian scurt! În primele cronici egiptene există trimiteri la duşmani cu înălţimea de cinci coţi; nu exista nici un cot faraonic scurt. Arborii de corn ar fi *Cornus mas* şi, eventual, *australis*. *Sanguinea* este prea subţire. **Invenţia lui Filip:** DS 16.3.2 (un proces lung) cu Marsyas FGH 135 F 17. Capetele de suliţă în D.M. Robinson, ed., *Olynthus*, vol. X, pp. 378–446, sunt probabil sarisse, deşi nu atât de lungi precum cele descoperite de Andronicos la Vergina. Cf. cele găsite în Leul din Cheroneea; Polyaen. 4.2.2 (menţionând *synaspismos*, o manevră de falangă) sugerează că formaţiunea însoţitorilor infanterişti a luptat în acea bătălie, dar toate relatările sale

sunt vagi şi fără greutate. **Rânduri de luptă şi mantii:** Callisth. în Polib. 12.19.6; A. 1.6.1 pentru o desfăşurare simplă de 8 în adâncime, împotriva formaţiunilor de 10 din A. 7.23.3 şi Anaxim. fragment, FGH 72F4. Asclep. 6.2 şi Arr. 15.2 înseamnă că linia de 16 în adâncime a devenit elenistică. Plut. *Aem. Paul* 18.3 (cf. Xen. *Anab.* 1.2.16) despre mantii. **Origini:** DS 15.44 (3 metri până la 4 metri?) Nep. *Iphicr.* 1.3–4, *Chabr.* 1; Xen. *Anab.* 1.8.9, *Cyrop.* 6.2.10; 7.1.33. Hdt. 7.8.1 (pentru precedentul egiptean); Townley Schol. la *Iliada* 13.152 cu Polib. 18.29–30. Asclepiod. *Tact.* 4.3 (important); vezi acum W.K. Pritchett, *Anc. Gk. Milit. Practices* vol. 1 (1971), p. 144 şi urm. (mai multe dovezi arheologice disponibile acum decât cele folosite pentru scutul macedonean şi prea dogmatice în ipoteze). **Armură:** G.T. Griffith P.C. Phil. Soc. (1964) pp. 3 şi urm. este neconvingător; platoşele pot fi costisitoare (Aristof., *Pacea*, 1210 f. nu este cu totul absurd), dar Filip avea mine, putea folosi piele (vezi incendierea armurii de rezervă din QC 9.3.22), şi A. 1.20.10 implică faptul că toţi macedonenii purtau armură? cf. A. Hagemann, *Griechische Panzerung* (1919) pentru dovezi arheologice mai complete; cf., de asemenea, soldatul infanterist ptolemeic în Berytus (1964), pp. 71 şi urm. Uneori, anumite brigăzi ale însoţitorilor infanterişti sunt numite „cele mai uşoare" sau „cele mai mobile": de ex. A. 3.23.2. Poate că aceştia luptau în centru cu o armură sumară, o noţiune care contribuie la o gafă editorială frecventă în textul lui A. La A. 2.23.2, 4.23.1, 6.6.1, în singurul ms. de încredere (A) se citeşte *astheteroi*, care nu trebuie modificat *pezhetairoi*; A. 7.10.5 are cei doi termeni împreună în ms., implicând că sunt distincţi! Unii dintre aceşti *astheteroi* au fost (parţial) conduşi de Coenos Elimiotul, apoi de succesorul său Peithon, şi au luptat în centrul „falangei", unde ne-am aştepta la trupe mai uşoare; Brigada lui Coenos a fost deseori aleasă de Alex. să se alăture purtătorilor de scut la raiduri mai uşoare (brigada lui Amyntas în anul 330 ar fi putut fi similară). Semnificaţia numelui lor este obscură, şi A. 4.23.1 şi urm. implică (greşit?) faptul că a acoperit toţi însoţitorii infanterişti; nu existau oraşe sau cetăţeni (*asthetairoi*?) în Elimia, de exemplu. **Scut macedonean:** capodopera lui M. Launey, *Recherches sur l'armée hellenist*. (1949), pp. 346 şi urm. P. Couissin, *Institut. Milit. et navales* (1932) pp. 76 şi urm. R. Zahn. *Festschr. für C. Schuchhardt,* p. 48; dacă soldatul cu un astfel de scut pe monedele paeoniene ale regelui Patraos este un paeonian (mai probabil un macedonean), acest scut ar fi putut fi un alt împrumut al lui Filip. Cf. şi scuturile de pe monedele multor colonii militare macedonene din Asia Mică: de ex. L. Robert, *Villes d'Asie Mineure* pp. 32–33. Asclepoid. *Tact.* 5.1 pentru dimensiune. **Pumnale:** P. Aem. Paul. 20.5. **Cretani şi mercenari:** Olynthus X, pp. 378–446. **Purtători de scut:** probabil creaţia lui Filip. Teopomp. ap. Schol. Dem Olynth. II (Dindorf, p. 76) este prea confuz pentru a fi relevant. **Armură:** trupele macedonene de pe sarcofagul lui Alex. sunt înarmate aşa cum le descriu; în ciuda lui von Graeve, pp. 93–95, acestea nu pot fi însoţitori infanterişti, deoarece scuturile lor sunt prea mari pentru a le permite să ţină o sarissa. Purtătorii de scut au cu siguranţă un scut adecvat (de ex., A. 1.1.9) şi,

prin urmare, nu au sarissa, deoarece ambele mâini sunt ocupate. **Armuri uşoare:** A. 2.4.3 şi, de ex., A. 3.18.1 şi 3.18.5, 3.28.2–3 sunt decisive. În mod natural, acestea sunt numite parte a „falangei”, deoarece falange nu înseamnă mai mult decât linii (sau unităţi) de infanterie. **Sclavi şi soldaţi agricultori:** A.W. Gomme, *Hist. Com. Tuc.,* vol. 1, pp. 14 şi urm., Thuc 1.141.3. **Populaţie:** recâştigarea şi capturarea triburilor montane (suficient de populate pentru a furniza cea mai mare parte a însoţitorilor infanterişti ai lui Alex. – Berve 1, p. 114 cu DS 57.2, unde cred că Crateros Orestidul şi Amyntas Timfiotul au condus orestizii şi timfioţii, formând două brigăzi din fiecare dintre aceste două triburi pe care Filip le-a inclus prima dată în trupele „macedonenilor”) şi confiscarea noii „Macedonii de Est populate” nu ne îngăduie să calculăm o creştere a ratei natalităţii în Macedonia între 359–320. De asemenea, posibila recrutare a ţăranilor dependenţi macedoneni le-ar fi putut creşte numărul. **Sclavi:** de ex. Polyaen. 4.2.21, I.9.7.15, Dem. 19.305, 19.139. P. Alex. 16.2 este explicat de *Etym. Magn.* v.r. Daisois (luna recoltei); festivalul Daisia (recolta?) este acum cunoscut într-o inscripţie din Lincestis, cca sec. II î.Hr., F. Papazoglou, *Klio* (1970), pp. 305 şi urm.

Note la capitolul 5

I.9.1–4 este contextul (cu QC 8.1.24?) pentru A.-Ptol. 1.1.4–1.4.8 şi S.-Ptol. 7.3.8 (citatele A. 1.4.7–8 şi Ptol. F2 diferă, dar sugerează că Ptol. l-a citit pe Hdt; cf. Hdt. 4.93). **Agrianieni:** A. 1.5. **Dionysos:** Suet. *Aug.* 94.5, Macrob. *Sat.* 1.18, cu Aristot. *Mirab.* 122, Hdt. 6.125 şi BCH (1961), pp. 812 şi urm. pentru descoperiri în acest loc; cf. vaza şi papirusul dionysiac în *Arh. Deltion* (1963), pp. 192 şi urm. **Câini de vânătoare:** Polyaen. 4.2.16, de asemenea, Aen. *Tact.* 22.14. **Plute:** Xen. *Anab.* 1.5.10; istoria lor începe cu sculpturile asiriene până la *utricularii* armatei romane. Hdt. 4.72 (piei de cai scitici umplute). **Iliri:** N.G.L. Hammond BSA (1966), p. 239. **Crimele Olimpiei:** I.9.7.12, 12.6.14, Paus. 8.7.7. **Demostene:** Aesch. 3.239, Dein. 1.10.18. P. Dem. 20. **Context teban:** I.9.4.6, Paus. 4.27.5, 9.1.3. Demades Perites dodekaetias 3f. **Întoarcerea boiotarhilor:** A. 1.7.11. **Asediu:** A.-Ptol. 1.7.7, I. 7.10–11, 1.8.5 subliniază ezitarea lui Alex. de a ataca (cf. P. 11.7, D.S.9.2). A.-Ptol. 1,8 dă vina pe Perdiccas, duşmanul lui Ptolemeu; compară cu DS 12.3 (sigur corect). A.-Ptol. subliniază opinia profund împărţită a Tebei (1.8.11, cf. P. 11.12); macedonenii intră în oraş doar ajutaţi de apatia tebană (1.8.5) şi câştigă cu uşurinţă (1.8.5f.), beoţienii de rang inferior întrecându-se în jafuri (A. 1.8.8. cu DS 13.5, I.11.3.8, P. II. 5). Dar DS 9.1 evidenţiază unanimitatea, entuziasmul (9.5, 10.2, 10.6, 11.4) şi rezistenţa puternică a tebanilor; probabil rezervele din 12.1 sunt forţa condusă de Antipater, menţionată în Polyaen. 4.3.12. Toţi sunt de acord cu ieşirea din Cadmeia; numai DS menţionează pierderile macedonene (DS 14.1). **Soarta oraşului:** A. 1.9.9 implică faptul că atacul s-a referit doar la aliaţii de la faţa locului (în principal beoţieni). P. 11.11 este imprecis; DS 14 descrie un decret al consiliului

aliat, cf. I.11.3.8, dar jaful teban a devenit o temă preferată pentru retorică. Continuările de la Atena etc. (A. 1.10) mi se pare că se potrivesc mai bine cu o întâlnire la faţa locului. Având în vedere partea beoţienilor (subliniată şi de DS 13.5), argumentul este unul academic; va urma în cele din urmă o ratificare oficială. **Vânzare de captivi:** Cleit. F. 1 trebuie să citit în contextul vorbitorului din Athen. (4.146–148), preocupat să minimizeze bogăţia greacă, şi probabil că nu citează direct, ci rezumă (pe nedrept) descrierea lui Cleit. Sigur, Cleit. este şi sursa DS 14.4, unde nu este întru totul clar că argintul a fost obţinut exclusiv din vânzarea de captivi. Prada imensă (nevândută) din 14.1 nu este în contradicţie cu Cleit. F 1 (a cărui a doua parte probabil nu este Cleit.), dată fiind tendinţa vorbitorului din Athen. de a minimiza bogăţia greacă. „Întreaga bogăţie” înseamnă „întreaga bogăţie realizată de Alex.”. Pentru preţul sclavilor în loturi mai mici, cf. W.K. Pritchett *Hesp.* (1956), p. 277. Captivii au fost vânduţi ca o afacere în bloc, de ex. Hellen. *Oxyrr*. 12.4, Tuc. 8.28.4 (20 drame per cap!). **Pierderi tebane:** D.S.14.1 = P. 11.12. **Casa lui Pindar:** P. 11.6 şi A. 1.9.10 cu Pindar F 106. Dio Chrys 2.33. W. Slater, *Gk. Rmn. Byz. St.* (1971), p. 141, nu este convingător. **Flota cu cereale:** Ps.-Dem. 17, în special 20, se referă la activităţile de toamnă ale flotei dunărene a lui Alex. în 335? Prin urmare, nu se menţionează dezastrul teban (compară cu G.L. Cawkwell, *Phoenix* (1961), p. 74, care datează discursul la cca 332/331). Dar Macedonia deţinea deja Sestos şi Hellespont în 335, iar avangarda avea nevoie de hrană. **Victime ateniene:** P. Dem. 23 (Aristob., în ciuda lui Jacoby); DS 15.1, P. Phoc. 9, Suida v.r. Antipatros (10 victime); A. 1.10.4 (Ptol. nu Aristob.?). **Festival:** DS 16, A. 1.11. **Propunere de căsătorie:** DS 16.2, P. Dem. 23.5; Berve v.r. Balakros 200, Koinos 439. A. 1.24.1–2. **Prietenii lui Parmenion:** Philotas 802, Nicanor 554, Asandros 165, Koinos 439, Hegelochos 341, Amyntas 57, Attalos 181, Polyperchon 654, Simmias 704. **Invazia în Peninsula Italică:** Aristot. F 614 (Rose). I.12.2.1, 23.1.15, S.6.280, Titus Livius 8.24.4. **Alex. şi Roma:** S. 5.23.2 este plauzibil; Memnon FGH 434 F 18, 2 ceva mai puţin (cf. paralela surprinzătoare din Ps.-Callisth. A. 1.29–30). De asemenea, W. Hoffman, *Rom u. die Griech. Welt în 4 Jhdt.* (1934) pentru un rezumat al contextului.

Note la capitolul 6

Antipater şi Olimpia: Berve v.r.; de asemenea Berve v.r. Cleopatra pentru certurile lor; Tod GHI 196, rd. 10 şi 21 dovedesc că Olimpia era regina-regentă a Macedoniei, Cleopatra regina Epirului; cele două regate ale lor lipsesc de pe lista cerealelor, şi prezenţa lor ca singurele două persoane private (cu încasări masive) este altfel absurdă. **Invazia greacă:** Philostr. VS. 1.9.4, Lys. 33, Xen. *Hell.* 6.1.12, Isocr. 5.119, Paus. 6.17.9, P. Mor 1126d. Isocr. *Epist.* 3.3 este important; cf. 5.18, Panath. 10–14, Filipp. 129–131. N.H. Baynes, *Byz. Studies and Other Essays*, pp. 144–167 (excelent) şi S. Perlman, *Histor*. (1957), pp. 306–317. **Pace între aliaţi:** Tod GHI 177, 183, Ps.-Dem. 17 (foarte

important), Tod 179, 192 şi în special A. Momigliano, *Terzo Contrib. alla Storia* (1966), pp. 406 şi urm. **Atena:** inscripţia extraordinară cel mai bine discutată de M. Ostwald TAPA (1955), pp. 103–128. **Monede ale victoriei:** A.R. Bellinger *Studies*, pp. 12–13 ratează ideea. H.A. Thompson, *Ath. Stud. pres.* W.S. Ferguson (1940), pp.183 şi urm. poate avea dreptate; S. Perlman NC (1965), p. 57, este sugestiv; vezi DS 18.26.6 pentru tema *Nike*. **Perspectiva lui Alex.:** Onesic. F 19, DS 62,7. **Cruciadă:** nu în prim-plan în Isocr. (dar cf. 4.3.15); DS 16.89.2, I.9.4.6–10, A. 2.14.4 cu P. Pericl. 17 şi Tuc. 1.96.1. Polib. 3.6.12–14 este foarte interesant. **Atena:** Licurg. în Leocrat.; Ps.-Dem. 17 *passim*; Hipereid. 3.29–32, cf. F.W. Mitchel, *Athens in the age of Lycurgus* (1970). Polib. 5.10 este înşelător: 1G $2^2$1628.22 pe corăbiile Atenei (cf. DS 18.10.2). De asemenea, U. Kahrstedt, *Hermes* (1936), pp. 120 şi urm., despre contingentul atenian. A. (prin Ptolemeu, eventual garant al libertăţii greceşti?) nu scoate la iveală întreaga forţă a ostilităţii greceşti şi ateniene faţă de Macedonia, oricum o idee ciudată pentru el. **Actori:** AP 6.344. Sicilia: Berve v.r. Demaratus. **Utilizarea satrapilor:** Isocr. *Filip* 103–104. **Callisthenes:** FGH 124 cu F. Jacoby, R-E (Pauly) 10.2.1680, o cercetare excelentă, deşi Call. nu se ştie dacă a fost proteban sau dornic de o regenerare naţională! T2 este probabil, dar nu o dovadă sigură a înrudirii sale precise cu Aristotel; Chares F 15 demonstrează legătura lor foarte strânsă, probabil ca discipol şi tutore (A.B. Bosworth, *Hist*. (1970), pp. 407 şi urm. este doar o cercetare vagă, şi cu siguranţă nu dăunează unei legături strânse între Call. şi numeroşi peripatetici). Cf. T 23 cu F 42, F 10 (Troia), F 23, 24, 29 (poeme timpurii, F 19, F 38 (Hdt.). **Nesăbuinţă:** T 5, P.54, T 20 şi în special T 21 (eruditul Filodem este probabil de încredere); F 1 (moştenitoare), F 50 (Sparta), F 43 cu J.K. Davies, *Ath. Propertied Families* (1970), pp. 50–51; mitul celor două soţii ale lui Socrate a fost atât de hotărât respins de E. Zeller, *Die Philos. der Griechen* (1963), vol. 2, 1.54, încât este surprinzător că a reapărut imediat în CQ (1970), p. 56; F 46. **Panegiric:** T 20, F 2. Ar trebui să ne amintim de modelele literare precare deschise către Call. pentru istoria sa ca rege (*Cyropaed.,* Teopomp. şi aşa mai departe). Referirea la moartea lui Dar. în F 14, rd. 25, demonstrează că această secţiune nu a fost publicată ca o misivă directă, trimisă în Grecia rebelă, în 331. **Atena şi Egiptul:** F 51 cu Anaxim. 72 F 20 şi Platon, *Timaios*, 23 d. **Cruciada:** Jacoby cu privire la F 28 este ingenios; F 10 poate fi relevant; F 36 nu dovedeşte nimic. **Homer:** T 10, poate T 6, F 10A, 12, 13, 14, 32, 33, 53. L. Pearson, *Lost Hist. of Alex*. (1960), pp. 36 şi urm. are dreptate în principiu, dar nu în detaliu. **Persia:** vezi bibliografia finală pentru cele mai multe dintre cele ce urmează. **Marginile imperiului:** P. 65.6, o poveste preferată, cf. Hdt. 1.134.2. Darius: Berve. v.r., de asemenea v.r. Bistanes Ochou, cf. A. 2.14.5. **Comunicaţii:** P. 69.1, cu misive lente în L. Robert, *Hellenica*, vol. 7, p. 7, şi A. Aymard, R.E.A. (1949), p. 340. F. Oertel, *Festschr. Braubach* (1964), pp. 32 şi urm. discută despre Damastes FGH 5F 8 cu privire la o călătorie pe Canalul Suez, pentru care cf. J. Breebart, *Mnemosyne* (1967), pp. 422 şi urm., F. Lammert, R-

E.21.2. Col. 2438–2442 subliniază pe bună dreptate numeroasele poduri de vase din imperiu. Despre semnalizarea cu focuri, un subiect neglijat, Aeschyl. *Agamem*. 282 pentru cuvântul persan; Aristot. *Meteor*. este esenţial. Pe cămile, citez un călător chinez Tang la Bactria, ca în remarcabilul studiu al lui E.H. Schafer în *Sinologica* (1950), pp. 165 şi urm. **Domnia personală a regelui:** dovezi mult mai vechi, în special *Persep. Fort. Tabl.* 6764; cf. Jos. A.J. 13.4.4, Hdt. 3.84 despre broşe. Tradiţia personală a durat, de unde şi arta strângerii de mână regale în perioada Sassanizilor. **Egali Onoraţi:** Xen. *Cyrop.* 2.1.3, 7.5.7 şi în special DS 17.59 pentru o mie de „Rude" Regale în armată. **Birocraţie:** pentru natalitate, *Persep. Fort. Tablets*, ed. R. Hallock (1969), nr. 1219; cf. Hdt. 1.136. Greutăţile şi măsurile din dovezile aramaice din Elefantina se potrivesc cu cele din tăbliţele din Persepolis. **Tichete de aprovizionare:** *Persep. Fort.* 1351, 1358, 1404. **Slăbiciune persană:** sfârşitul lui Xen. *Cyrop.*, probabil autentic. Isocr. 4.140–149, 5.95–100. Pentru puterea ei, comparaţi flota din 334/333 cu rapoartele similare din invazia Egiptului DS 15.42 şi urm. **Topografii lui Alex.:** vezi Tod. GHI 188 cu SEG 14.376 şi H. Bengtson, *Symb. Osl.* (1956), pp. 35 şi urm. despre Filonide. **Provizii:** Xen. *Cyrop.* 6.2.25–40 este fundamental; în 396, mica armată a lui Agesilaos a transportat hrană în Asia vreme de 6 luni (cf. Xen. *Hell.* 3.4.3), cam aceeaşi cantitate preluată de Alex. Xen. *Anab.* 1.10.18 este crucial (400 de căruţe pentru 10 000 de bărbaţi timp de două săptămâni). Brutarii sunt prescrişi de Nicias pentru Sicilia în Tuc. 6,22; probabil până când trupele lui Alex. din Issos îşi vor găti singure (A 2.8.1; cf. Xen. *Hellen.* 7.2.22). Acolo i-au capturat pe bucătarii lui Darius! Soldaţii mai puteau primi bani, fiind lăsaţi să se aprovizioneze singuri dintr-o agora prestabilită, aşa că probabil proviziile lui Alex. erau foarte descentralizate. **Grădini persane:** P. Grimal, *Les Jardins romains* (1943), pp. 86 şi urm. este remarcabilă; cf. Xen. *Oecon*. 4.13–14, 20; grădinarii, oarecum, pot fi detectaţi poate în Persep., Treasure. Tabl. (ed. G.E. Cameron), nr. 14 şi 31. **Epoca paradoxului:** Aeschin. 3.132. **Foamete:** Tod GHI 196, rd. 3 cu note la pp. 275–276. **Temple de foc:** K. Schippmann, *Iran. Feuerheiligtümer* (1968) despre o tradiţie care, aşa cum dovedesc acum săpăturile, se extinde până în Media, cf. probabilul templu de foc ahemenid găsit în Sistan şi raportat de italieni în Est şi Vest în ultimii zece ani. **Arendare pe termen lung:** B.E.9.48, începând din anii 420.

Note la capitolul 7

Revolta Egiptului: F. Kienitz, *Politische Gesch. Agyptens* (1953), pp. 185 şi urm., oferă spaţiu complet figurii disputate a lui Khabash; faptul că revolta sa a continuat în 335/334 este încă o posibilitate. **Abordare:** A. 1.11.5f, DS 17.2 = I. 11.5.10 (Cleit., deci nu un anacronism roman). **Fecioarele:** A. Momigliano, CR (1945), pp. 49–53; de asemenea G.L. Huxley, *Studies in hon. of V. Ehrenberg* (1967), pp. 147 şi urm.; E. Manni, *Miscell. Rostagnea* (1963), pp. 166 şi urm.; datarea este incertă,

dar mileniul lui Licofron poate fi al lui Alexandru (v. mai jos). **Sacrificii troiene:** A. 1.12.1– 3 (cuvântul *legousin* nu îi exclude pe Ptol. şi Aristob. ca surse ale sale). DS 17.3; I.11.5.12; P. 15,8; Ael. V.H.12.7; cf. Cic. *Pro Arch.* 24; Symm. *Epist.* 60.72, Ieronim, *Vita Hilar.* 1, Petrarca în *Africa* 9.51–54 urmăreşte tema. De asemenea, Ps.-Call. 1.42.9–12. ***Menoitios*:** A. 1.12.1 şi vezi nestatornicul Chares (QC 4.5.22). ***Dicaearchus*:** F. Wehrli, *Die Schule des Aristot*. (1967), vol. 1, p. 13 şi urm., în special frag. 23. **Xerxes:** H.U. Instinsky, *Alex. am Hellespont* (1949), este neconvingător, nu în ultimul rând pentru că detaliile din Hdt. 7.43, 54–55 sunt diferite de A.; pentru fiale de aur, cf. A. 6.19.5, unde Xerxes nu este pus în discuţie, şi pentru conotaţiile eroice ale *phialai* (foarte relevante aici), H. Luschey, R. E. v.r. *Phiale*, cu dovezi de cult. **Tesalieni:** Philostrat. *Heroicos* (ed. Teubner), p. 208, rd. 8f; de asemenea, Heliodor. *Aethiopica* 3.5; cavaleria a rămas cu Parmenion (A. 1.11.6)? **Caracalla:** Dio 79.16.7, 18.2 şi F.G. Millar, *Studies in Cassius Dio* (1964), pp. 214 şi urm. Îi sunt recunoscător lui C.G. Hardie că mi-a atras atenţia. **Drumul homeric:** Hom. Il.6.13–15. **Favorurile lui Alex. pentru Troia:** S.13.1.26–27, unde remite tributul chiar înainte de victoria sa.

Note la capitolul 8

Efectivul trupelor: DS 17.3, cu P. Mor. 327 d-e (A. 1.11.3 îl preferă pe Ptol. în locul lui Aristob.). P. 15.1, I.11.6.2, Call. ap. Polib. 12.19.1; despre compromisul cu Polyaen. 5.44, D.S.7.10 (care pune macedonenii în avangardă), vezi, de exemplu, P.A. Brunt *JHS* (1963), pp. 34 şi urm., şi R.D. Milns *JHS* (1966), pp. 167 şi urm. Toate estimările sunt speculative; cavaleria este în special incertă. **Cizic:** Polyaen. 5.44.5, DS 17.7. **Solda lui Memnon:** Ps.-Aristot. *Oecon.* 1359B. **Lampsacos:** sursa comună a lui Paus. 6.18.2, Val. Max. 7.3.4 şi Suida v.r. Anaximenes este puţin probabil să fie utilă, dar poate exista un adevăr în acest fel de anecdotă, şi anume că Alex. a vizitat măcar locul. La A. 1.12.6, singurul ms. de încredere, propune *prosaktios*, de obicei corectat în dubiosul râu Praktios, cu o întorsătură interesantă pe traseul lui Alex., pe un defileu de netrecut (W.F. Leaf, *Strabo on the Troad* (1923), pp. 71 şi urm., are o geografie completă). Dacă citim ceva de genul *par'akten*, de-a lungul coastei, Alex. s-ar îndrepta firesc spre nord până la Lampsacos, un oraş cunoscut pentru prosperitate: cf. Xen. *Hell.* 2.1.19; vezi Ps.-Ar. *Oecon.* 1351 pentru monetăriile persane de aici. **Planuri persane:** A. 1.12.9 = DS 18.2 = Call. printr-o captivă persană, poate Barsine, soţia bilingvă a lui Memnon? **Tiran la Zeleia:** SIG[3] 279 cu Berve, v.r. Nikagoras, este o dovadă suficientă, după părerea mea. **Monedele lui Memnon:** A.E.M. Johnston *JHS* (1967), p. 86. **Moşii persane:** un subiect vast. Xen. *Hell.* 3.1.25–27, 3.2.12, 4.1.15–16, 4.1.33. Xen. *Anab.* 4.4.2, 4.4.7, *Oecon.* 4,5, 4,20. P. Alcib. 24 şi în sp. Xen. *An.* 7.8, arătând că 200 de aserviţi erau doar o mână de oameni! Cine deţinea cei unsprezece *choroi* de la izvoarele Granicusului – Kaibel *Epigr. Graec.* nr 335? Perşii, cu siguranţă; cf. E. Benveniste, *Paideuma*

(1960), p. 199 pentru numele persan al acestor domenii. Despre *pyrgos–tyrsis–baris*, cf. L. Robert, *Noms indigènes en Asie Mineure* (1963) pp. 14–16, cu bibliografie. J. Keil-Premerstein, *Dritte Reise*, p. 102, oferă planul unui astfel de „turn”. **Daisios:** P. 16.2, *Etym. Magn.* v.r. Daisios. **Efective persane:** A. 1.14.4, dar DS 19.5 dă chiar şi un număr mai mic de cai. **Armură persană:** Xen. *An.* 1.8.7, *Despre căl.* 12; P. Bernard, *Siria* (1964), p. 195, este remarcabilă, aprofundând studiile lui J.K. Anderson *JHS* (1960), pp. 7–8, care menţionează un tessalian cu armură pe o monedă, poate relevant pentru cavalerii lui Alex.? Cf. E. Ebeling *Zeits. Assyr.* (1952), pp. 203 şi urm. **Bătălie:** vezi următorul meu studiu. P.16 este similar cu A. 1.13–16, în ciuda adăugirilor şi lacunelor; Aristob. ap. P. 16.15 = A. 1.16.4, dar Aristob. cu siguranţă nu a fost singura sursă a lui P. sau singura autoritate a lui A. A. 1.13–16 era probabil acceptat şi de Ptol. DS 19–21 = Fragm. Sabbait. FGH 151 F 1, rd. 3–4 (în tabără); QC 8.1.20 = DS 20.6, împotriva lui A. şi P. Vezi hyrcanienii din DS 19.4; foarte corect: S.13.629, Tac. *Ann.* 2.47, Pliniu IN 5,120; Head, *BMC Lydia,* p. 122; A. Fontrier, *Mouseion* (1886), p. 11, pentru loc. Îi susţin pe DS-Cleit. împotriva lui A.-Ptol.-Aristob.; vezi Xen. *Anab*. 3.4.35, QC 3.3.8 privind obiceiurile nocturne persane, relevante pentru o bătălie din zori. **Ura faţă de Sparta:** de ex. Isocr. 5.74–75, Dem. 5.18, 6.9, 6.13–15; 19.10–11, 260–262, 303–306. Vezi G.E.M. de Sainte Croix, *Origins of the Pel. War* (1972), pp. 159 şi urm., în special Anexa XXX. **Slogan:** A. 1.16.4, P. 16.18. Cine l-a conceput? Callisthenes? **Noul mileniu:** Duris FGH 76 F.41, şi pentru posibile conotaţii homerice ale lunii (Thargelion = Daisios). 124 F.10a şi b (important). **Nemesis:** Call. F.28; cf. I.11.6.10. Pentru bactrienii din forţa lidiană-ionică din DS 19.4, cf. numele bactriene din Ionia în L. Robert, *Noms indigènes* şi „Orontes the Bactrian”*,* lider al revoltei satrapilor din anii 360.

Note la capitolul 9

Asia Mică: W. Judeich, *Kleinasiat. Studien* (1892), G. Glotz-Cohen, *Hist. Grecque*, 4.1 pp. 21 şi urm. De asemenea, M. Rostovtzeff în *Studies pres. to Wm Ramsay* (1923), pp. 366 şi urm.; despre tirani şi favoriţi perşi, listele din H. Berve, *Tyrannis bei den Griechen* (1967), pp. 332–340, şi vol. II, pp. 690 şi urm., sunt nepreţuite; o inscripţie, încă nepublicată, a fost anunţată de J. Crampa care documentează impozitul funciar al regelui persan asupra proprietarilor greci de pământuri din afara *poleis* din Asia Mică. cf. Xen. *Hell.* 3.4.25–26 pentru priorităţile persane aici; tributul a fost pe primul loc. **Primele mişcări:** I.11.6.1, A. 1.17. **Troia:** S. 13.593. **Zeleia:** Berve, v.r. Nikagoras cu Syll. 1.297 (nedatabil). **Sardis:** A. 1.17, cu dovezi abundente pentru ingerinţa judecătorilor şi a legiuitorilor perşi în chestiuni provinciale: de ex. Hdt. 3.14, 3.31, 5.25, 7.194 şi declaraţie generală în Dar. Bis. 1.21. Studiu general în E.B. Kraeling, *Brooklyn Aramaic Pap.* (1953), pp. 36 şi urm. În papirusurile Cowley din Elefantina, apar judecători perşi activi în Memfis, precum şi în colonie (16.7, 20.4, 27.9, 42.2 şi 7: *typt*-ul din, de

ex., Daniel 3.2 se poate referi la ofiţeri de poliţie şi la *frasaka*, un inchizitor: W. Eilers, *Iran. Beamtennamen*, pp. 5–43, Cowley 37 cu Eilers, p. 28); de asemenea, în Babilonia, *passim* – de ex. E.B. X.97, judecători ai canalului regelui din B.E. X.8, 92, judecători ai familiei Parysatis, UM 133, judecători ai Curţii satrapice a lui Gobryas – B.E. X.84, 97, 128, judecători ai Ţinuturilor de lângă Mare – B.E. IX.75. Şi procesele de circumscripţie ale Ochilor Regelui: de ex. Cowley 27.9, Xen. *Cyr.* 8.6.16; şi comandanţii de garnizoană au puteri judiciare (Cowley 1.3, 25.2, Kraeling 8.2f.), iar Sardis avea o garnizoană iraniană de o mie de oameni şi un grup de colonişti hyrcanieni îşi aveau tabăra în apropiere. De asemenea, Persia a încurajat insistent loviturile de stat ale oligarhilor din oraşele greceşti; în vederea acestei scurte selecţii de documente, observaţiile lui E. Badian, *Anc. Soc. and Institut* (1966), p. 45, sunt nefericite. Evreii nu sunt contraargumente, pentru că, dacă Ezra aplica Tora, el trebuia să aplice şi legea proprie a regelui (Ezra 7.25f). La Sardis, Alex. a adus schimbări, aşa cum anunţase. **Libertate şi democraţie:** A.H.M. Jones, *Greek City* (1940), p. 157, cu OGI 222, 226, 229, 237. **Alex. şi aristocraţii:** A. 5.2.2. **Noua eră:** C. Habicht, *Gottmenschtum* (1970, ed. a II-a), p. 24. **Cult:** S.14.640, P. Mor. 335A. Habicht, p. 18f. şi 251. De ex. SEG 4.521 pentru persistenţa sa. **Precedent:** de ex. Lisandru (*Arh. Anz.* (1965), p. 440 – decisiv). **Sintaxă:** de ex. Tod 185. A. 1.17.7 implică faptul că a fost plătit şi la Sardis, adică nu este limitat la o ligă greacă. Dacă grecii asiatici au aparţinut Ligii din Corint este o enigmă modernă a cărei importanţă îmi scapă cu totul (şi, îmi imaginez, şi lui Alex.); E. Badian, *Anc. Soc. and Inst.*, pp. 43–53, reafirmă punctul de vedere al lui A.H.M. Jones, *Greek City*, p. 316, nota 14, după cum urmează: unele oraşe greceşti din Asia Mică au plătit o contribuţie; membrii celei de-a doua confederaţii ateniene au plătit contribuţii; prin urmare, toate oraşele greceşti din Asia erau membre ale Ligii din Corint. În afară de faptul că este un *non sequitur*, acest lucru infirmă A. 1.17.7, implicând (în opinia mea) că Sardis a plătit şi contribuţii, fără să aparţină vreunei ligi? **Alcimachos:** Berve v.r., cu W.G. Forrest, *Klio* (1969), pp. 201–204. Cred că este macedoneanul trimis la Atena în 338. **Milet:** A. 1.18.3f cu DS 22 (detaliu diferit). Motive pentru flotă în 22,5 = A. 1,20 (majoritatea) = Call.? Cu 1.18.7 ar trebui probabil să ne amintim că Ptol. a angajat chiar el flota cipriotă după moartea lui Alex. Este Ptol. sau A. responsabil pentru omiterea atenienilor reţinuţi (DS 22.5)? Xen. *Hell.* 4.1.14 este relevant pentru avantajele maritime, în raport cu transportul terestru, în Asia Mică. Finanţarea navelor de către aliaţii din Chios în 332/331 (Tod 192.9) nu a fost probabil cerută de la toţi aliaţii în 334? **Magistratura din Milet:** Inschr. v. Milet 122. **Fiul lui Darius:** Berve Ariobarzanes, nr 116. **Caria:** SIG^3 45, 46, *Head. Hist. Num.* p. 617 (monede), elegiacele lui Pammyes (SEG 4.191), J.M. Cook şi G.E. Bean *BSA* (1955), pp. 143 şi urm., G. Bockisch, *Klio* (1969), pp. 118 şi urm., cuprind o istorie completă a dinaştilor carieni. **Ada:** S. 14.656, 635 şi Berve, s.v.; Alexandria din Latmos (Steph. Byz., Alexandria) este probabil Alinda, pentru că nu există nici o alternativă în acea zonă, din

câte ştiu. **Halicarnas:** G.E. Bean şi J.M. Cook BSA (1955), pp. 85 şi urm., este esenţială, indicând meritele DS 23.4–27. Din nou, A. omite ostilitatea atenienilor (DS 25.6). Ieşirea lui Perdiccas (A. 1.21.1) nu poate fi o simplă ficţiune datorată răutăţii lui Ptol., aşa cum apare şi în DS 25.5 (DS-Cleit. nu l-a folosit pe Ptol.); poate că era adevărat, sau în Call., şi astfel l-a inspirat pe Ptol. pentru minciunile sale de la Teba. **Atacuri:** Vitruv. 2.8.10–14, Plin. IN 35.172 împotriva A. 1.24.6, DS 27.6. Ptol. a pornit chiar el în campanie aici în 309/308, poate relevant pentru istoria sa? **Clădiri noi în Asia:** J.M. Cook BSA (1958), p. 34; Plin. IN 5.117, S.1.58 (Clazomene); Eritreea (Plin. IN 5.116) Ilium (DS 18.4.5). **Priene:** Tod 184/185 (unde prefixul *basileus* nu este decisiv pentru dată). **Cadouri funciare:** formularea din Tod 186.9–13 evocă puternic expresii din SIG 278, rd. 9–11, OGIS 9, 10, unde succesorii acordă, de asemenea, terenuri favoriţilor regelui. K.M.T. Atkinson, *Antichthon* (1968), pp. 32 şi urm., e o cercetare utilă, corectând neverosimilităţile lui Rostovtzeff. **Noi proprietari:** P. Eum. 8 cuprinde doar anumite dovezi, dar ar trebui adăugate şi satrapii. De asemenea, tirani macedoneni, cum ar fi Eupolemos, Antipatrides (Polyaen. 5.35), Philetairos, Philomelos şi mulţi alţii au fost grupaţi în Berve, *Tyrannis* (1967), vol. 1, p. 418 şi note la p. 718; nu vor fi mulţumiţi cu proprietăţi obişnuite. Reţineţi posibilitatea ca, în ciuda lui Alex., descendenţii lui Procles şi Damaratos să-şi fi continuat proprietatea asupra pământurilor din Eolia (şi tirania?) netulburaţi – T. Homolle *BCH* (1896), pp. 505 şi urm. **Aserviţi:** G. Sventiskaya VDI (1967), pp. 85 şi urm., citează dovezi complete, cu părtinirea corespunzătoare. K.M.T. Atkinson, pp. 37–41, este decisiv împotriva concepţiei lui Rostovtzeff conform căreia cei aserviţi au fost eliberaţi. **Hircanieni:** S. 13.629, Xen. *Anab* 7.8.15 (dovezi splendide), DS 17.19.4 (Spithridates a fost şi satrap al Lidiei), coloana din Pozzuoli sculptată sub Tib., dovezile lui Tacit şi inscripţiile sunt rezumate admirabil de L. Robert, *Hellenica* (6) pp. 19 şi urm. Ar trebui să ne amintim întotdeauna aceste colonii: cf. A. Keramopoullos, *Athena* (1904), pp. 161 şi urm.; de asemenea, situri precum Cambysene, Xerxene, Dareiou Kome, Cyroupedion. **Cetăţeni iranieni:** este nevoie de studii. Observaţiile înţelepte ale lui P. Bernard, *Siria* (1964), pp. 211 şi urm., cu o bibliografie completă, delimitează un subiect pe care trebuie să îl elaborez în altă parte. **Anahita:** L. Robert, *Hellenica* (6), cap. 2–4, este cea mai bună cercetare; dovezile pentru magii din Asia Mică se întind acum de la reliefurile din Dascylium până la Pausanias, cu o bibliografie vastă. Cf. P. Herrmann, *Ergebnisse einer Reise în Nordost Lydien* (1962) pentru mai multe detalii. ***Neokoroi* iranieni:** Berve, v.r. Megabyzus şi inscripţia remarcabilă (din păcate nepublicată) raportată de L. Robert, *CRAI* (1953), pp. 410–411, au spus, de asemenea, că ar cuprinde „beaux noms Cariens”, confirmând că elenizarea carienilor din interior era o chestiune specifică sec. III î.Hr. Vezi monedele lui Maiphernes Iranianul la Celainae (*Noms indigènes*, p. 349) cu Anahita ca simbol. Reţineţi şi magii din Efes, P. Alex. 3,7, şi preoţii lui Artemis-Anahita.

Note la capitolul 10

Campanie liciană: A. 1.24.5–29. Freya Stark *JHS* (1958), pp. 102 şi urm., discută traseul, nu calităţile dovezilor. **Semne prevestitoare:** P. 17.4, foarte interesant. **Theodectas:** P. 17.9, Onesic. F 22. **Alex. din Lincestis:** A. 1.25. Aristob. F 2B, rd. 8f., un pasaj neobservat, probabil de o anumită semnificaţie pentru sursele istorice ale lui Alex.: Alex. din Lincestis i-a condus pe traci în 335 (A. 1.25.1) şi s-a crezut că a fost prezent la Teba (A. 1.7.6). În acest fragment 2B, rd. 24, P. insistă că vinovatul a fost un macedonean; P. Alex. 12.3 spune „un trac", dar aceasta este doar o omisiune, cauzată de faptul că Alex. din Lincestis i-a condus pe traci. În ciuda frecvenţei numelui Alexandru, sunt pregătit să pariez că aceşti doi Alexandru sunt unul şi acelaşi şi că (încă o dată) Aristob. a confundat (în mod deliberat?) decesul unui suspect. DS 32.1 are data adevărată; pentru Sisines, cf. QC 3.7.11 foarte explicit şi credibil. **Nepotul lincestianului:** Berve, v.r. Amyntas Arrhabaiou; A. 1.28.4 cu dispariţia sa ulterioară. **Moartea lui Alex. din Lincestis:** DS 80.2, specificând un prizonierat de trei ani, adică o arestare în anul 333; cf. QC 7.1.8 („trei ani întregi"). QC 8.8.6, 10.1.40 se referă la „două dovezi" împotriva lincestianului; probabil aceasta este o încercare a QC sau a sursei sale de a contopi cele două poveşti ale arestării. Evident, QC ştia ambele poveşti, deoarece absenţa arestării în Cartea 3 înseamnă că a spus-o în Cartea 2, mai devreme de 334, preferând versiunea lui A. Dar preferinţa lui nu este o dovadă a adevărului! Bineînţeles, A. nu a evidenţiat această (probabilă) discrepanţă între Ptol. şi Aristob.; mai devreme de 334, Aristob. nu a spus nimic, după ce spusese totul în 335, în povestea despre Timocleea, pe care A. a omis-o; aşa că tocmai a preluat povestea lui Ptol., singura disponibilă. **Muntele Climax:** Call. F 31; probabil Call. a menţionat, de asemenea, ajutorul divin, prin urmare A. 1.26.2 şi acordul general al istoricilor lui Alex., bine remarcat de Jos. A.J. 2.2.348. **Marş frigian:** QC 3.1.1–8. **Nod gordian:** A. 2.3, QC 3.1.14, J. 11.7.3, Ael. *Nat. Un.* 13.1. **Macedonia şi Frigia:** Call. F 54, Marsyas FGH 135 F 4. cf. E.A. Fredricksmeyer *CP* (1961), pp. 160f. **Telmessieni:** A. 2.3.3. Punctul important este că Alex. a aşteptat până în ultima zi a şederii sale: cf. A. 2.4.1.: „în ziua următoare". Reţineţi că zeul frigian a fost identificat cu Zeus Regele (A. 2.3.6), în mod adecvat mai ales când Alex. a fost un rege aflat sub protecţia tot mai evidentă a lui Zeus (de ex., ploi la Sardis, acvilă la Milet, Climax etc.). **Grecii se întorc acasă:** QC 3.1.9.

Note la capitolul 11

***Magi*:** Aristot. F 6, Teopomp. ap. P. Mor. 370 C, 115 F 65, cu J. Bidez-F. Cumont, *Les Mages hellenisés*, vol. 2.78. **Război naval:** DS 27.6 (Cos ca punct de pornire). A. 2.1 (vezi garnizoana lui Alex. la Mytilene – 2.1.4) şi DS 29 se desfăşoară mai ales în luna mai. DS 29.4 este vag, dar 31.4 este poate prea pesimist (sunt aceşti greci pe continent?). **Piraterie:** A. 2.1.2. **Flota lui Alex.:** QC 3.1.9f. **Mytilene:** A. 2.1.4;

probabil că s-a convenit din nou o pace cu fiecare nou rege persan. Posibil ca amiralii să fi gândit: „să fie aliaţii noştri, liberi şi independenţi ca în 386” –, dar formularea şi în special A. 2.2.3 (Tenedos) sugerează că insulele au fost obligate să devină aliate încă din 386! Acest lucru nu este imposibil, deoarece interferenţa persană şi satrapică în Marea Egee, 386–334, are nevoie de un nou studiu: cf. Tod *GHI* 138, 155, 165, Dem. 15.9, Polyaen. 5.44.3, Teopomp. F 121, Dem. 15.3.14 şi dovezile, desigur, pentru 336/333. **Alex. şi Ancyra:** QC 3.1.22, Call. F 53. **Cappadocia:** S.12.1.1.4 cu *Geogr. Graec. Min.* (Müller) 2.86. Berve, v.r. Sabictas, Abistamenes şi trupele pentru Darius în A. 3.11.7. **Porţile Ciliciene:** Xen. *An.* 1.2.20, QC 3.4 (QC 3.4.10 = Call. F 32, 33), A. 2.4.3. **Darius:** DS 30, QC 3.2–3; comparaţiile dintre veşmântul lui Darius şi pretinsul veşmânt al lui Caligula (Suet. *Calig.* 52) sunt încă un punct care mă determină să favorizez o dată claudiană pentru QC. Pentru semnul execuţiei, cf. Xen. *Anab.* 1.6.10. **Război naval:** A. 2.2, QC 3.3.1. A. 2.2.2 arată că Pharnabazus a lăsat 190 de nave în Licia. H.W. Parke, *Greek Mercenary Soldiers* (1933), p. 183, oferă o estimare utilă a numerelor. **Mercenari cardaci:** S.15.734 (aceasta poate să nu fie explicaţia lor – cf. diferitele pasaje din *Thesaurus* al lui Stephanus, v.r. Kardax, col. 960 în vol. 5 al ed. din 1841, ceea ce înseamnă că numele se referă doar la trupe angajate). **Colonişti babilonieni:** G. Cardascia, *Les Archives de Murasu* (1951), este fundamental; pe moşiile regelui, cf. în sp. W. Eilers OLZ (1934), p. 95, pentru favoriţii perşi; Cardascia, pp. 82–83; **Feude:** Cardascia, p. 8, de asemenea *Recueils de la Soc. Jean Bodin* (1958), pp. 55 şi urm., şi M. Dandamayev, *Festschrift Eilers* (1967), pp. 37 şi urm. (dovedind originea mediană). **Taxe şi colectare:** Cardascia, pp. 78 şi urm., şi în special 98f. **Inalienabil:** cf. San Nicolo, *Ungnad: Neubab. Rechtsurk*. 1, nr. 10, şi Hammurabi, Cod 36–38. Un creditor poate sechestra recolta, dar niciodată pământul; nici o femeie nu îl poate deţine. Proprietarul rămâne responsabil, în ciuda contractului de închiriere; *Ur Excavation Texts* IV, nr. 59, 60, 101, 106. **Continuitatea feudei în perioada seleucidă:** Moore, *Neobab. Busin.* şi *Admin. Docs* (1935), p. 139. **Evreu adoptat:** Cardascia, pp. 180–181, cu paralele. Cf. p. 29, n. 5 şi B.E. X.37 pentru proprietăţile familiei. Compară G.R. Driver, *Aramaic Docum.* (1957) – de ex. nr. 1. **Despre armele evreului:** E. Ebeling, *Zeit. Ass.* (1952), pp. 203 şi urm. Pe măsură ce regele aduna argintul în trezoreriile sale, argintul pentru întreţinerea soldatului şi *ilku* se vor împuţina; unde erau minele de argint ale Mesopotamiei? **Visul lui Darius:** P. 18.6, QC 3.3.2 – 5, DS 31.7. **Numerele sale:** Hamilton *HCPA*, p. 48. **Martie:** QC 3.3.8 (Îmi imaginez că această relatare exactă vine de la Cleit. – DS 31 are un loc pentru asta. Tatăl său Deinon a scris o istorie solidă a Persiei). **Boala lui Alex.:** DS 31.4 nu menţionează scrisoarea lui Parmenion, dar tăcerea sa (!) nu dovedeşte nimic. QC 3.4.15 nu garantează că Parmenion a rămas în Tars mai mult decât susţine A. 2.5 (după un interval lung). I.11.8.5 poate avea dreptate; poate Parmenion arestase un spion în ariergarda lui Alex.? Având în vedere continuarea lui Alex., nu cred QC 3.5.10, DS 31.6. Pentru „vinovăţia” lui Parmenion, cf. Ps.-

Call. 2.8.25. Variantele dintre P.19, A. 2.4.7–11, I.11.8.3–9, QC 3.5–7 nu sunt semnificative. **Război naval:** A. 2.2 (navele de război persane aveau nevoie de baze zilnice, de unde şi întârzierea în Ciclade). **Misiunea lui Parmenion:** A. 2.5.1, Xen. *Anab.* 1.4. **Anchialos:** A. 2.5.2–4 cu Call. F 34, Aristob. F 9, Athen. 530 A, S. 14.5.9. **Soli:** A. 2.5.6, dar cu 7, cf. 2.13.4 (a căzut din nou Cos?). **Alex. din Lincestis:** DS 32.1. **Fuga lui Harpalos:** A. 3.6.7, cu Tauriscus care era *staleis* (sugerând oficial). Cred că Harpalos a fost spion; dacă da, este această eroare a lui A. sau un alt exemplu de ignoranţa lui Ptol.-Aristob cu privire la motivele din sanctuarul interior? **Marş şi geografie:** Ps.-Scylax 102 aşază Mallus pe râul Pyramus (cf. S. 14.5.16) şi Xen. *Anab.* 1.4.1–6 susţine că sunt 25 de parasange (cam 3 750 de paşi sau 25 de ore de marş) până în portul Myriandros (cinci ore de marş – pe un drum foarte accidentat – de la Porţile Siro-Ciliciene, modernul Stâlp al lui Iona). Marşul de două zile al lui A. 2.6.2 spre Myriandros din apropiere este perfect posibil la, să zicem, 12 ore pe zi: cf. M. Dieulafoy, *Mém. de l'Acad. Inscr. et Bell.-Lett.* (1914), p. 58 pentru paralele. Cf. şi DS 18.44.2 pentru o posibilă rată de marş de 40 de mile (64 km) pe zi, 7 zile în şir. **Mişcările lui Parmenion:** cel mai interesant este că QC 3.7–8 a amestecat relatarea din vulgata şi sursa (finală) a lui A. într-un tot incoerent; cf. Plin. *Epist.* 5.8.12 pentru această *onerosa collatio*! DS. 32.2–33 nu ştie că Darius a ajuns în ariergarda lui Alex. (DS 32.4, ultima teză este decisivă): QC foloseşte aceste preliminarii măreţe, astfel încât 3.7.5–10, în special 10, ignoră marşul de 2 zile (3.7.5) şi implică faptul că Alex. a aşteptat, la sfatul lui Parmenion, la Issos; apoi urmează povestea lui Sisines, necunoscută lui A; QC 3.8.12 s-ar potrivi cu DS 32.3, 31.2, dar apoi (sfidând 3.7.10) preia versiunea lui A.: A. 2.7.1 = QC 3.8.13–17. Revine apoi, inexplicabil, la versiunea DS: acel Alex. pur şi simplu a aşteptat la Issos: 3.8.18 şi în special 19.3.8.20 este un efort de a-şi îndrepta greşeala; 3.8.22–23 = A. 2.8.1, apoi 2 (în zori). Sfidând cele 100 de stadii ale lui Call., el se întoarce la cele 30 de stadii ale DS (3.8.24 = DS 33.1). 3.8.27–3.9 *passim* = A. 3.10.1 = DS 33.4; QC 3.10.4 = I.11.9.3, 3.11.1–5 revine la sursa lui A.; 3.11.7 se potriveşte din nou cu DS. Această confuzie (detectabilă şi la Gaugamela) este Curtius în cea mai rea versiune a sa. **Tacticile lui Darius:** dacă activităţile lui Parmenion din confuzia lui QC 3.7.7 sunt adevărate, ar fi plecat aceşti barbari să-l avertizeze pe Darius? **Sfatul dezertorului:** A. 2.6.3 = P.20. Vulgata îi acordase mai devreme acelaşi rol lui Charidemos. C.L. Murison, *Historia* (1972), pp. 399 şi urm., a rezumat acum numeroasele puncte de vedere vechi ale acestor preliminarii, cu respingerea lor şi o hartă bună; cred că a plasat Issos prea la sud, în timp ce pp. 420–421 fac mai multe deducţii nejustificate care nu se găsesc în nici o sursă (nici un agent nu s-ar fi strecurat dintre soli pentru a-l avertiza pe Darius în Siria, pentru că probabil, la fel ca Alex., habar n-avea că este acolo).

Note la capitolul 12

Discursul lui Alex.: o problemă foarte interesantă. A. 2.7.3 s-ar putea să nu fie compoziţia liberă a lui A.; DS 33.1 = A. 2.7.3 cu privire la favoarea evidentă a zeului (poate că nu este cel mai evident comentariu din poziţia lui Alex?). I.11.9.2–7 este izbitor de apropiat de QC 3.10 şi cu siguranţă datorită lui Cleit. (QC 3.10.1–2, care o precedă, = DS 33.4 = Cleit.). QC îşi plasează discursul acolo unde A. îşi plasează îndemnul din ultima clipă (A. 2.10.2), dar chiar şi aşa există paralele: de ex., A. preia tema lui QC şi a lui I. despre un punct diferit faţă de fiecare unitate (dar el se plânge de moliciunea persană, nu de pradă), dar şi perspectiva cuceririi întregii Asii; A. 2.7.6 = QC 3.10.5 = I.11.9.6 (*cumulus* preia cuvântul preferat al lui A., *peras*). Mi-ar plăcea să ştiu dacă Alex. a menţionat această perspectivă vastă (cf. A. 2.3.7); totuşi A. poate şi-a compus discursul din „informaţii exterioare" din Cleit. şi vulgata, unde tema cuceririi lumii a fost întotdeauna prezentă. La 2.7.8 *legetai* (de către cine? Ptolemeu?) arată că referirea la Xen. nu îi aparţine lui A. **Sacrificii:** Pap. Oxyrrh. FGH 148, 44 col. 2. **Locul bătăliei:** A. Janke, *Auf Alexander des Grossen Pfaden* (1904) p. 53 (acceptat cu argumente nepotrivite de F.W. Walbank, *Hist. Comm. on Polyb.*, vol. 2, *on Polyb*. 12.17.3). W. Dittberner, *Issos* (1908), a argumentat bine pentru Payas; cele două măsurători decisive sunt cele 100 de stadii aflate iniţial între Darius şi Alex. (Polib.-Call. 12.19.4: râul Deli din nord necesită ca distanţa să fie de cca 160 de stadii) şi în special lăţimea câmpului de 14 stadii (Polib.-Call. 12.17.4. Neadevărat cu privire la lăţimea lui Deli). **Incursiuni persane:** A. 2.8.5, QC 3.8.27–30. **Surse ale bătăliei:** Call. F 35 a afectat puternic A. 2.7–11 (deşi Ptol. se aventurează: A. 2.11.8–9 îl depăşeşte pe Polib. 12.20.4; A. 2.10.3 sugerează că Alex. a fost primul care a lansat un atac – cf. A. 2.7.4, A. 2.10.1 pentru laşitatea persană; Polib. 12.18.11 sugerează că perşii au început atacul din dreapta lui Alex, dacă nu cumva Polib. a confundat aripa dreaptă a lui Darius cu cea a lui Alex. Call.-Polib. este de acord cu garda de pe flancul lui A. în linia lui Alex., cu ordinea marşului său de apropiere şi subţierea acestuia, cu locul lui Darius în centru şi cei 30 000 de mercenari greci ai săi (A. 2.8.6 = QC 3.9.2 = Polib.-Call 12.18.2) şi cu cei 30 000 de cavaleri din prima linie (A. 2.8.5 = Polib.-Call. 12.18.2). Call.-Polib. nu dă numărul mercenarilor cardaci, dar A. dă 60 000 şi QC 3.9. 3.5 indică 40 000 + 20 000 de infanterişti în stânga şi în centru-stânga lui Darius. Deci, probabil, Call. a dat tot 60 000. A. 2.8.6 îi numeşte *hoplites*, nu *peltastes*, dar, de exemplu, A.1.1.8 (cf. Polyaen. 4.3.27, rd. 10, ed. Teubner 1887) arată că, pentru un greco-roman, un hoplit însemna un „om înarmat". S-ar putea aplica şi unui însoţitor infanterist. A. 2.10.3 îl pune pe Alex. în dreapta, dar nu intră în conflict cu Polib.-Call. 12.22.2. **Dorinţa lui Alex. de a fi „opusul" lui Darius:** această necesitate se referă doar la unghiul atacului lui Alex. în centru. QC continuă să combine două surse – 3.9 = A. 2.8.5–7, 2.9, 3.11.1–3 = A. 2.9.2, 2.11.2; 3.11.4–9 = DS 33.6–34.4. Vulgata se confruntă deschis cu Call.: DS 33.1 = QC 3.8.23, estimând 30 de stadii unde Call. a estimat 100. **Mozaicul lui Alexandru:** A. Rumpf AM (1962), pp. 229–241, mi se pare mai plauzibil decât B.

Andreae, *Das Alexandermosaik* (1967). **Pradă de război:** QC 3.11.16, 3.13, DS 36.5, P. 20.6–8. **Regine şi doamne persane:** DS 35.5 = QC 3.11.21–23 cu accent similar asupra Fortunei. Ptol.-Ar. – A. 2.12.3–5 = QC 3.12.1–12 = DS 37.3.4. Dar accentul asupra legalităţii din A. 2.12.5 este de la Ptol. şi/sau Aristob., o perspectivă interesantă. 2.12.6–8 = DS 37.5 = QC 3.12.13–23, terminându-se şi pe un ton moralizator, ceea ce înseamnă că s-a inspirat de la Cleit. P.20 îl urmează pe A.; el nu menţionează povestea lui Hephaestion. Vulgata (pe bună dreptate) îl descrie pe Alex. şi prietenia lui cu Sisyg. **Rana lui Alex.:** A. 2.12.1 = QC 3.12.2 = Chares F 6 (dat de Darius) = DS 34.5 = I.11.9.9 = Call. cu siguranţă. **Scrisoarea lui Parmenion:** Athen. 13.607F–608A – autentică? **Barsine:** Aristob. ap. P.21, P. Eum. 1 – decisiv pentru că era fiica lui Artabazos, de sânge regal prin Apame, mama lui. **Căsătorită mai întâi cu Mentor** – QC 3.13.14, copiii lor – apoi cu Memnon. Cf. I.11.10.2. QC 3.13.12f. asupra altor captivi importanţi; de asemenea, QC 3.12.26 = DS 38.2 despre fiul lui Darius. **Libertatea grecilor:** Teopomp. F 253, rd. 21. **Monetării regale:** Bellinger, p. 50, oferă un rezumat.

Note la capitolul 13

A.H.M. Jones, *Cities of the Est. Rmn Provs.* (1971, ed. a doua) şi V. Tcherikover, *Hellenistic Civiliz. of the Jews* (trad. engleză 1961), în special pp. 40–41, 90 şi urm., oferă un cadru cultural; G.F. Hill, *History of Cyprus* (1940), vol. 1, pp. 125–156, şi DS 16.42 şi urm. (datate greşit) sunt esenţiale. Despre tactica de asediu, Y. Yadin, *Warfare in Biblical Lands* (1963), lucrarea definitivă a lui E.W. Marsden, *Greek and Rmn Siege Artillery* (1969/1970), căreia îi sunt foarte îndatorat, şi textul important publicat de R. Schneider în *Akad. der Wissensch.* Göttingen, *Philol.-Hist. Kl. Abhandl.,* XII (1912), pp. 1–87, explică evoluţia maşinăriilor de asediu: pentru apărare, cf. F.E. Winter, *Greek Fortifications* (1971). **Nave incendiare:** cf. Tuc. 7.53.4. **Oale aprinse:** Polib. ap. Suida, v.r. *pyrphoros*. **Nave:** L. Casson, *Ships and Seamanship* (1971) v.r. cvincvereme. O. Leuze, *Die Satrapieneinteilung in Syrien* (1935), pp. 193 şi urm. este doar pentru cercetători entuziaşti şi pedanţi. **Surse:** pe mare, A. 2.13.4–6, QC 4.1.34–39 (DS 48.5–6 = Cleit.), QC 4.5.13–22, A. 3.2.3–7 sunt cruciale, dar lipseşte cronologia. A. 2.13.3 = DS 48.2 = Call.-Cleit.? privind incendierea navelor: piraţi în A. 3.2.4, QC 4.7.18. Scrisoarea de la A. 2.14 = descrierea lui QC 4.1.10 este originală, deşi reformulată (de ex., propriul cuvânt al lui A. *achari*: 2.14.8). Cu 2.14.5, cf. Hdt. 3.2 şi supravieţuirea lui Bistanes, fiul lui Ochus (A. 3.19.5). G.T. Griffiths *PCPS* (1968), p. 33, prezintă dovezile emisarilor lui Darius, dar trage concluzii ingenioase din DS 39.2, mult prea subiective; DS 39.3 = QC 4.5.1 = I.11.12.3 = Cleit. şi astfel aparţine asediului de la Tir, nu lui A. 2.14 (scrisoare nu neplauzibil de arogantă!). A treia solie, DS 54.2 = QC 4.11 = I.11.12.10 = Cleit., este cu siguranţă o confuzie datată greşit, poate cauzată de moartea soţiei lui Darius; P. 30.1 atribuie acest lucru naşterii, adică sigur primăverii lui

332 (în ciuda lui C.B. Welles Loeb DS, p. 277!), iar A. 4.20.1 poate susţine data (deşi este încă în viaţă potrivit sursei – 4.20.2, poate o eroare). Cu siguranţă această „a treia” solie este a doua a lui A. QC şi I. combină sursele şi astfel enumeră trei solii, dar de fapt Cleit. a omis-o pe cea din Marathus şi pur şi simplu le-a dat greşit pe celelalte? Sacrificiul adus la Halys este singura discrepanţă care poate reflecta rezonabil lipsa de onestitate a lui Alex. la Marathus sau Tir, dar mă îndoiesc. **Sidon:** Abdalonymus este cunoscut ca grădinar în DS 47.4 = QC 4.1.16 = P. Moral. 340D = I.11.10.9 = Cleit., eventual S. Smith, *Practice of kingship in early Semitic kingdoms*, în *Myth, ritual and kingship* (1958, ed. S.H. Hooke) în special pp. 58–59 sunt relevante, cu H.E. Hirsch, *Archiv. der Orientforschung* (1963), p. 5. Este importantă lucrarea minuţioasă a lui V. von Graeve, *Der Alexandersarkophag* (1970), în special pp. 125–132. Tăcerea lui A. se poate datora experienţelor lui Ptol. în Sidon (împotriva lui Abdalonymus?) în 312. **Asediul oraşului Tir:** cf. I.9.2.10 şi urm.; pentru „cauză”, Polib. ap. DS 30.18 privind legile războiului. QC 4.2 şi urm. este în mare parte foarte aproape de DS-Cleit.; el subliniază dificultăţile (4.3.7 = DS 42.5; 4.2.12 şi 4.3.25–26 = DS 44; 4.41 = DS 45.7). Arr.-Ptol.? omite crucificările (QC 4.1.17 = DS 46.4 = I.18.3.18 = Cleit.); A. 2.20.4 îl omite pe Perdiccas (QC 4.3.1), poate prin părtinirea lui Ptol.? Eroismul (acceptat) al lui Admetos trebuie acceptat prin Call. Chares F 7 ap. P. 24.14 este valoros. **Asediul de la Gaza:** QC îi atribuie lui Alex. trei răni (pe bună dreptate?); A. doar una. Batis în QC 4.6.29 = Cleit.; cf. şi Heges. FGH 142 F 5 cu Aristot. F 495–500. E. Rohde, *Psyche* (1923), pp. 582 şi urm., este sugestiv. **Relocare:** I.18.3.19 (pentru Tir, cu asedierea lui Antigonos); Joseph. AJ 13.150f. (pentru Gaza). **Monedele regilor:** Bellinger, *Essays*, pp. 50–56, este dovada că nu se poate generaliza. Standardul atenian, de asemenea, a fost folosit în Cilicia şi în Fenicia înainte de Alex.: (cf. A. Reifenberg, *Jewish Coins* (1947), pp. 8 şi urm.) şi poate de Azemilk din Tir (F. Cross, *Biblical Archeol.* (1963), pp. 110 şi urm. – posibil, totuşi, o monedă din 332/331). Regii emit şi ei monede proprii după Alex.; rar, dar cf. *BMC Catal. Phoenicia,* pp. 19–20, p. 66. **Alex. şi Cipru:** Berve, Pnytagoras, cu Duris F 12; Pumiathon a domnit în Citium, cel mai puţin elenizat port de pe insulă, aşa că pedeapsa lui aici nu ar fi surprinzătoare. Pentru capturarea de către marele Evagoras a Tirului, cf. Isocr. 9.62, subliniind că a fost luat cu forţa.

Note la capitolul 14

Barathra: DS 16.46, 20.73. Berve, v.r. Amyntas, Sabaces. **Filosofie egipteană:** DL proem. 2. **Domnia persană:** G. Posener, *La première domination perse en Egypte* (1936); E. Seidl, *Ägyptische Rechtsgeschichte* (1956); F.K. Kientiz, *Politische Geschichte Ägyptens* (1953) acoperă majoritatea probelor insuficiente; introducerea lui E.B. Kraeling, *Brooklyn Aramaic Papyri* (1963), este cea mai bună cercetare a documentelor aramaice. Pentru monopolurile de stat, J.M. Wickersham, *BASP* (1970), p. 45, subliniază în mod util Hdt. 2,94, spre

deosebire de practica ptolemeică. Papyr. Rylands 9.7.10 (cf. Seidl, pp. 30f) este o dovadă a îndelungatei tradiţii a asupririi sătenilor egipteni, nu o inovaţie din Persia, din partea lui Cleomenes sau Ptolemeu. Hdt. 2.149, 3.89, 4.166 oferă tribut persan; W. Spiegelberg, *Die sogennante Demotische Chronik* (1914) este un text de nepreţuit, dar scris strict din perspectiva unui preot. **Terenul templului:** Kienitz, pp. 125–126, citând proprietatea templului Edfu. Pentru dovezile garnizoanelor, vezi bibliografia finală despre Persia. **Semtutefnakte:** H. Schaefer, *Festschr. für G. Ebers*, pp. 92 şi urm. **Puterea preotului:** Platon, *Polit.* 290 d, cu J. Gwyn Griffiths *CR* (1965), pp. 150 şi urm.; cf. O. Murray *JEA* (1970), p. 141, o investigaţie excelentă. **Artaxerxes şi Apis:** Deinon, ap. P. Mor. 363 c, 355 c, Ael. N.A.10.28. **Încoronare:** numai în Ps.-Call. 1.34.2, probabil confirmat de titlurile oficiale din temple; cf. bustul lui Alex. în coroana faraonului, în T. Schreiber, *Studien über das Bildn. Alex.* (1903), p. 149. **Divinitatea faraonului:** G. Posener, *De la divinité du Pharaon* (1960) nu este convingător, dar ordonează dovezile; cea mai bună relatare este totuşi A. Moret, *Caract. Relig. de la roy. phar.* (1902). **Ethiopia:** QC 4.8.3 cu mitul lui Nectanebo în O. Weinreich, *Der Trug Nektanebos* (1911); **Callisthenes şi Nil:** F 12 nu e neplauzibil, chiar şi sub forma extremă din 12 A; J. Partsch, *Abh. Leipz. Akad.* (1909), p. 551, nu este mai concludent faţă de adevărul său decât argumentul circular al lui P. Bolchert, *Neu. Jahrb. der Kl. Alt.* (1911), p. 150. **Alexandria:** A. 3.1.5–3.2. Cu P. 26.5 compară Ps.-Call. 1.32.4 şi Steph. Byz., v.r. Alexandria; QC 4.8.6. **Rhacotis:** S.17.792, cu S.-Eratost. 17.802. G. Jondet, *Les Ports submergés de l'ancienne île de Pharos* (1916) sugerează un port mai vechi. **Motive:** P. 26.2, A. 3.1.5f. citează faima; Vitruv. 2. pref. 4. susţine comerţul. V. Ehrenberg, *Alex. u. Ägypten* (1926), pp. 23f., subliniază buna amplasare a portului. Nu găsesc nici o dovadă, în afară de liniştea relativă, pentru opinia lui J.G. Milne, *JEA* (1939), pp. 177 şi urm. conform căreia comerţul grecesc cu Egiptul se încheiase; Dem. 56 şi poate că stela din Naucratis (cf. U. Wilcken *AZ* (1900), p. 133) implică contrariul. **Despre comerţul alexandrin:** S.17.793 este cel mai edificator; despre rolul Rodosului, vezi cercetarea şi bibliografia lui E. Will, *Hist. Polit. du monde hellenist.* (1966), vol. 1, pp. 133–186), şi dovezile interesante privind *koina* negustorilor rodosieni, discutate de G. Pugliese Carratelli, *Annuario* (1939–1940), pp. 147 şi urm., dintre care doar unul este datat provizoriu, chiar şi în sec. III î.Hr.! Comerţul ptolemeic timpuriu s-a organizat cu siguranţă lent, oricât de sus s-ar fi aflat printre priorităţile regilor; cf. E. Ziebarth, *Beitr. zur Gesch. Seeraubs u. Seehandels in alt. Griech.* (1929), pp. 90 şi urm., pentru dovezi comparative în altă parte. **Război naval:** QC 4.5.13–22 este esenţial; A. 3.2.3–7 îl consemnează, ca de obicei, când îi este anunţat lui Alex.; cf. QC 4.8.11. Tod 191, rd. 30–32 este foarte demonstrativ; Tod 192 este prea imprecis pentru a garanta că Alex. în A. 3.2.7 a întrecut măsura, rd. 15. Poate că s-a manifestat numai după ce capii au fost condamnaţi de Alex.; el ar putea spune, rd. 14, că urmau să fie arestaţi în conformitate cu decretul aliaţilor, dar, la fel ca liderii spartani din 331/330, trebuiau

judecaţi personal de el, probabil aşa cum specificau jurămintele sale aliate în caz de primejdie. La fel, dacă în rd. 20 *mechri an* înseamnă „până la”, nu „atâta timp cât” (nimic nu este decisiv în acest sens), atunci inscripţia poate fi datată anterior? Cu siguranţă, comentariile lui U. Wilcken, *Alex. The Great*, p. 120, sunt prea dogmatice. **Vizită la Amon:** C.B. Welles, *Histor*. (1962), p. 271 trebuie ignorat ca fiind complet greşit; argumentul său potrivit căruia data fondării din 25 Tybi înseamnă o dată din aprilie este infirmată de probabilitatea ca Ps.-Call. să fi folosit greşit calendarul roman mai degrabă decât calendarul ptolemeic, aşa cum presupune Welles. **Amon şi legenda:** A.R. Anderson, *HSCP* (1928), pp. 7 şi urm. **Motive:** Call. F14 (subliniez că acest lucru s-a păstrat doar în citatul şi rearanjarea lui S.). Reţineţi, totuşi, că formularea lui S. implică, cel puţin, o parte din istoriile lui Alex. Menţionarea morţii lui Darius, aşa cum au prezis oracolele trimise la Memfis, datează versiunea finală a lui Call. cel mai devreme la 330. **Perseu:** în Egipt, Hdt. 2.91.2.15 şi A.B. Lloyd, *JHS* (1969) p. 79; dovezile pentru Perseu în Libia sunt târzii (schol. Pind. 10.47; Apoll. Rhod. 4.1513, Ovidiu, *Metam*. 4.617), şi, înainte de Alex., nu se spune că ar fi consultat Siwah. Pentru integrarea sa, Hdt. 6,53–54, 7,61, 7,150; E. Babelon, *Catal. des monn. grecques: Les rois de Syrie, Arménie et Commagène* p. 29f., pl. 8.1, p. 38; cf. Malalas, p. 199 (ed. Bonn) pentru Seleucizi şi tipurile de monede similare din dinastia lui Mitridate; cf. F. Cumont, RA (1905), p. 180, şi cercetarea excelentă a lui G. Glotz, *Dictionn. Antich.,* v.r. Perseu. Ca erou din Argos, Perseu l-ar fi putut atrage pe Alex. regele din Argos (cf. Filip al V-lea); ca o legătură greco-persană, către Alex. noul rege persan. **Motivul lui Arrianus:** A. 3.3.1–2, voi discuta într-un studiu în altă parte; subliniez din nou că nici una dintre clauzele explicative (sau orice altă parte) nu face trimitere la Ptol. sau Aristob. în special; A. 3.3.6 demonstrează citirea amplă a lui A. şi, chiar dacă Ptol. a fost responsabil, acest lucru cu siguranţă nu ar constitui motivul adevărat, având în vedere şerpii care vorbesc, propriul său rol de faraon şi favorizarea lui Amon (Paus. 9.16.1). Nici un cuvânt din A. 3.3.1-2 nu poate fi pus pe seama unei singure surse şi presupusa paralelă cu QC 4.7.8 nu mă impresionează. **Originile lui Amon:** A. Fakhry, *The Siwa Oasis* (1944), înlocuieşte discuţiile anterioare; J. Grafton Milne, *Miscell. Gregoriana* (1941), p. 145, atrage atenţia asupra unui posibil original libian; C.J. Classen, *Histor*. (1959), pp. 349 şi urm., este incompletă. Amasis a fost descifrat de Fakhry p. 73; **Cirene:** F. Chamoux, *Cyrène sous les Battiades* (1953), datând templul Zeus Amon la cca 500. **Amanta lui Amasis:** Hdt. 2.181. Legătura lui Amasis cu Amon explică şi consultarea prietenului său Croesos acolo (Hdt. 1.46). **Răspândit în Sparta:** Paus. 3.18.3, 21.8, DS 14.13.6 (legătură familială). Paus. 5.15.11 pentru Olimpia, cu F. Chamoux, *Études* 2 (1959), p. 31, şi noul papirus din Siwah (cca 150 î.Hr.?) pentru Paramon; acest trio poate reflecta practica egipteană. Pindar *Pyth.* 4.5.9, în special. 4, rd. 17; Fragm. 17. Paus. 9.16. *Vita Pindari* 1.29 (Westermann), Suida v.r. Pindaros. **Lisandru**: P. Lys 20.4, Paus 3.18.3 Steph. Byz. v.r. Aphutis. DS 14.13. **Cimon:** P. Cimon 18.7 (un adevăr

aici). P. Nicias 13,14.7. **Atena:** A.M. Woodward *BSA* (1962), p. 5, S. Dow HTR (1937), p 184. A. Dain, *Inscr. grecques du Mus. du Bardo* (1936), nr. 1 (Zeus Amon la Atena). IG2² 1496, rd. 95,1GZ² 338 Eurip. *Alcesta* 112f.; Aristof. *Păsările* 618. Hipponicos, fiu al lui Callias, avea porecla Amon (oricare ar fi motivul sau meritul poveştii). **Amon în Marea Egee:** cf. Head, *Hist. Numm. under Melos*, Mitylene, Lampsacos; monede ale dinaştilor licieni din sec. V–IV şi cea mai orientală reflectare, tezaurul de sigilii mesopotamiene (după monede greceşti) în E. Porada, *Irak* (1960), pp. 220 şi urm. **Nectanebo:** Fakhry pp. 77–79; originea sa libiană, după cum susţine Kientiz, *Polit. Geschichte Ägyptens* (1953), poate se potriveşte cu acest interes pentru clădiri. **Curiozitate:** A. 3.3.1–2 are cuvântul *pothos* acolo unde QC 4.7.8 are *ingens cupido*; nu trebuie făcut prea mult caz din alegerea cuvintelor, dar tema „unei dorinţe puternice” a pornit de la Call. care (în citarea lui S.) a menţionat *philodoxia*. **Exemplul lui Aristotel:** Aristot. *Constit. Cirene* F 531 (Rose) şi în special F 103; cf. Athen. 2.44d. **Cirene:** DS 49.2, QC 4.7.9. În mod ciudat, A. 7.9.8, într-un discurs compilat de A., se referă la supunerea oraşului Cirene; prin urmare, bănuiesc că Ptol. l-a izolat înainte de 332/331, deoarece Ptol. a fost mai mult decât un simplu „prieten şi aliat” al oraşului Cirene! **Traseul lui Alex.:** Bayle St. John, *Adventures in the Libyan Desert* (1849) este cea mai bună expunere; G. Steindorff, *Dürch die Libysche Wüste zur Amonsoase* (1904) este, de asemenea, o cercetare utilă, deşi descrierea sa a sitului în *Z. fur Äg. Sprache u. Altert.* (1933), p. 1 (cu H. Ricke şi H. Aubin), este depăşită de Fakhry şi marcată de greşeli. Dintre surse, QC 4.7.10 = DS 49.3 = Cleit., evident mult influenţat de Call. (ploaie, corbi călăuzitori, deşi nu vânturi). P. 27.2 citează Call., 29 27.1 îi poate aparţine deocamdată; cel mai important comentariu este în A. 3.3.6, despre multiplicitatea poveştilor. Aristob. a fost de acord cu corbii lui Call.; cu şerpii lui Ptol., cf. Teofr. HP.4.3 şi Aristot., *Hist Anim.* 8.29. Nu am de unde să ştiu ce scop (indiferent dacă religios sau pur şi simplu miraculos) l-au avut pentru Ptol. aceşti ghizi-şerpi. QC 4.7.30 menţionează cămile; descrierea din DS 49.6 şi 50 este confirmată în detaliu de St. John şi probabil a fost în Call. de asemenea (cine l-a însoţit pe Alex.?). Eratost. ap. S.1.3.4 şi 15 este interesant; drumul de 3 000 de stadii este ruta de întoarcere directă de la Siwah la Memfis pentru că drumul Paraetonium are doar cca 200 de mile (1 700 de stadii) (322 de kilometri)? Dacă da, măsurarea poate fi a unui bematist. **Oază:** trebuie să sperăm lucruri măreţe de la săpăturile începute de Ahmed Fakhry şi prezentate în *Beitr. zur Ägyp. Bauf. u. Alertumsk.* (1971), pp. 17–33, şi *Zeit. für Papyr. u. Epig.* (1972), p. 68, prima lui descoperire importantă. **Primăvara Soarelui:** Hdt. 4.181, Aristot. F 153 şi în special Chares F 8, cu o geografie confuză (vina celui care îl citează? cf. F 15), dar sigur relevant pentru Siwah. **Mită:** I.11.11.6; cf. povestea lui despre prietenii lui Alex. întrebând dacă ar trebui să-l venereze ca zeu (11.11.11), inacceptabil doar din afirmaţiile lui I. deoarece el este atât de confuz aici. **Primirea privilegiată a lui Alex.:** Call. F.14. **Salut:** aprob ferm punctul de vedere al lui U. Wilcken,

Sitzb. Preuss. Akad. (1928), p. 576, (1930), p. 159, (1938), p. 101; adevărat, S., citându-l pe Call., citează celelalte linguşiri sub forma *ta hexes*, ceea ce înseamnă că le povesteşte în ordine. Dar la *touto mentoi* el întrerupe lista ordonată, după părerea mea, şi completează lista cu cea mai mare linguşire dintre toate, „remarca expresă” (*rhetos* nu a însemnat niciodată „în atâtea cuvinte” în greaca veche!) că Alex. este fiul lui Zeus. Motivele stringente ale lui Wilcken pentru a vedea acest lucru ca salut al preotului sunt decisive. Expresia din Call.-S. „preotul *hipokrinamenou ton Dia*” arată decisiv că, de fapt, Call. (şi Alex., prin urmare) i-au identificat pe Zeus şi Amon; cf. Pindar F 17 şi, în mod concludent, inscripţia ateniană din anii 360, consemnând ofrande către Zeus Amon: A. Dain, *Inscr. Grecques du Bardo* (1936) nr. 1. Pentru o identificare similară a lui Amon Ra ca Zeus Thebaios, cf. inscripţiile BMI nr. 1088 (de asemenea, sfârşitul sec. IV î.Hr.). F. Taeger, *Charisma* (1959), vol. I, pp. 193–194, n. 17 îi enumeră pe Amon şi Zeus în chipurile lor interşanjabile, menţionând modul în care utilizarea greacă preferă numele Zeus. **Procedura oracolului:** J. Cerny *BIFAO* (1930), p. 491, (1936), p. 40, şi în special *Brown Egyptological Studies*, vol. 4 (1962), p. 35, cu ilustraţii complete; toate acestea sunt fundamentale pentru DS 50.6–51.2. cf. Lucian, *De Dea Syria,* 7. **Sanctuar interior:** Fahkry, *Siwah Oasis*, pp. 72–73. **Ordinea ceremoniei:** foarte disputată şi probabil de nerezolvat. Mărimea curţii templului, cel puţin la fel de vizibilă în zilele noastre, nu lasă prea mult spaţiu pentru o procesiune completă, aşa cum este descrisă de DS 50.6, dar cuvântul din S.-Call. *themisteia* şi „dă din cap şi face semne” (sau *symbola* înseamnă simboluri, aşa cum Cerny citează pentru Egipt?) garantează cu siguranţă că a avut loc o procesiune. R. Laqueur, *Hermes* (1931), p. 467, susţine corect că *themisteia* implică o procesiune, deci S.-Call. afirmă într-adevăr că ritualul egiptean a avut loc şi prietenii lui Alex. nu au auzit bine ce s-a spus în barcă. *Hypokrinomenos ton Dia* înseamnă „a juca rolul lui Zeus” numai în sensul „a-şi recita rolul”. Cred că acest lucru a avut loc în sanctuar după procesiune, totuşi „fecioarele” au fost înghesuite în curtea mai mică. Desigur, nu cred că DS 50.6 este o descriere convenţională bazată pe practica egipteană în alte locuri; cu siguranţă a fost preluat de Call. şi este adevărat pentru Siwah. Dincolo de orice îndoială, după cum a subliniat Wilcken, prietenii nu au auzit mesajul oracolului; acesta a fost un secret şi a rămas aşa. **Răspuns plăcut:** A. 3.4.5. **Sacrificiu:** A. 6.19.4–5. Indica 18.11 poate fi relevant, dar Indic. 36.3 nu este. Xen. *Anab.* 3.1.6. **Întrebări ale legendei:** QC 4.7.26 – DS 51.2 = I.11.11.9 = P. 27.4 = Cleit. şi poate multe altele; P. 27.5, deşi mă îndoiesc dacă acestea îl includeau pe Call. (răspunsurile date la Memfis în F 14 ar fi un anticlimax dacă aceste întrebări despre Siwah ar fi fost relatate de Call.; totuşi, anticlimaxul a fost o parte inevitabilă a adevărului, şi poate satisfăcătoare din punct de vedere artistic pentru un episod centrat pe Siwah). Sunt impresionat de cele două sacrificii făcute conform *epithespismos*-ului lui Amon de pe Ind în A. 6.19.4–5, fiecare pentru diferiţi zei într-un mod diferit. Aceasta implică probabil o discuţie

detaliată la Siwah, dacă nu cumva Alex. invoca uşor numele lui Amon în 325. **Printre prieteni:** P. 47.11–12, tot în India. **Sacrificiu obişnuit:** A.6.3.2, unde libaţia (nu mai puţin de onoare) este făcută strămoşului său Heracles, lui Amon şi celorlaltor zei, aşa cum îi era obiceiul. *Tois allois* este decisiv, în sensul în care Amon şi Heracles făceau şi ei parte din „zeii obişnuiţi”; textul nu trebuie amendat (Tarn în cea mai proastă formă) şi dacă rezultă ceva din menţionarea lui Heracles ca propator este că, după cum urmează, Amon este *pater.* Nearhos, cf. Ind. 35.8, unde particula *te* dovedeşte identificarea strânsă a lui *Zeus kai Amon* în mintea lui Alex. **Moartea lui Hephaestion:** A. 7.14, P. 72.3, DS 115.6. **Înmormântare la Siwah:** DS 18.3.5, QC 10.5.4, I.12.15.7. **Monedele lui Ptolemeu:** H. Kricheldorf, *Munzen u. Medaillen Sammler* (1969), p. 641; O.H. Zervos, *Amer. Num. Soc. Mus. N.* (1967), pp. 1 şi urm. **Monede locale:** J.F. Healey *NC* (1962), p. 65. **Constrângerea lui Callisthenes:** T 21, F 14 rd. 19 şi 24, F 36; Megastene (vezi nota mea *ad loc*.) în A. 7.2.3; S.15.1.9. **Seleucos:** I.15.4.3, DS 19.90.4, Sokolowski, *Lois sacrées* (1955), nr. 24. OGIS 212 rd. 13, 219 rd. 26. **Paidios:** P. 27.9 (cine erau aceşti *enioi*?). Numai noul papirus publicat în *Z. für Papyrol u. Epigr.* (1972), p. 68, atestă până acum prezenţa greacă la Siwah şi datează din cca 150 î.Hr. Dar greaca era probabil cunoscută încă din cca 500, precum şi vizitele la Cirene; numele conducătorului din Etearchos, aşa cum a fost elenizat în Hdt. 2.32, poate spune mai multe despre Hdt. decât elenismul timpuriu de la Siwah. **Context egiptean:** rezumat îngrijit în M. Gyles, *Pharaonic Policies* (1956), pp. 48 şi urm.; cf. J.H. Breasted, *Anc. Rec. of Egypt* 4.942, Hdt. 3.2–4. Dar Siwah nu era o simplă marionetă a Egiptului şi, deşi ritualul ei era egiptean, nu l-ar fi salutat neapărat pe Alex. cu titlul unui faraon. „Încoronarea” din Memfis, dacă este adevărată, a precedat-o sau a urmat-o pe cea de la Siwah? ***Opis boos*:** A. 7.8.3; I.12.11.6; nici ireproşabilă. **Makedon:** Hesiod (West) F 3. **Regi spartani:** Tuc. 5.16.2, Hdt. 6.57–58, Xen. *Lac. Pol.* 15.9, *Hell.* 3.3. **Ascendenţa lui Hermes:** Hellanic. 323 F 24a, c. **Platon:** DL 3.1.2, cf. Pitagora: Porphyir. in Pythag. 2. **Geneza:** cele două exemple de simplă descendenţă citate de L. şi S., geneza, sunt irelevante; Hdt. 2.146, Sofocle. *Trahinienele* 380. Ambele înseamnă paternitate: cf. Call. F 14, rd. 24, cu siguranţă nu doar cuvântul lui S.; A.3.3.2, 7.29.3. Aceasta este o afirmaţie mai puternică decât, de ex., cea realizată de Ptol. Philadelphus în *OGIS* 54, care este numit *apogonos* al lui Zeus. **Eroi homerici** – *Iliada* 24.55, 66. cf. Hesiod, *Theog*. 96; U. Wilamowitz, *Glaube der Hellenen*, vol. 1, p. 332 şi urm. pentru paternitatea lui Zeus. **Dionysios:** P. Mor. 338b. **Aegis:** Polib. 12.12.B (Call. T. 20) şi statuetele din P. Perdrizet, *Mon. Piot* (1910), p. 598. **Trimişi în 324:** DS 113.4. **Leu pe pântece:** Ephor. 70 F 217 (probabil Ephor. era mort până în 330 sau cel puţin îşi scrisese lucrarea). **Fulger:** P. 2.3. **Scrisoare (suspectă, în special nu în tradiţia majoritară):** P. 27.8, spre deosebire de *hoi pleistoi*. **Callisthenes:** A. 4.10.2: ar putea fi o anecdotă ulterioară, dar A. 4.10.1 poate arăta doar că A. nu a citit istoria lui Call. Eratosten. ap. P. 3.3. (este posibil ca Eratosten. să nu fi

crezut zvonul Olimpiei, dar el credea cu siguranţă că ea l-a răspândit! P.M. Fraser, *PBA* (1970), p. 198, nota 2, a ratat această distincţie. *Anthol. Graec.* 13.725 este o comparaţie interesantă. **Margites:** Scholie la Aeschin. 3.160, Tzetzes, *Chiliades* 4.867, 6.592 (important), Suida v.r. Margites, Eustathius 1669.41 în OCT *Homeri opera,* vol. 5, p. 158. Vezi cum inscripţiile ulterioare îl numesc pe Alex. fiul lui Zeus sau *ho ek Dios*: cf. IG 10.275, 276, 278. Kaibel, *Griech. Inschr.* 1088; IG $2^2$4260; toţi sunt martorii supravieţuirii îndelungate a temei. **Moştenitorii lui Dionysios I:** P. Dion. 2, implicând rivalitate între soţii; Dion. 6, Teopomp. *ap. Athen.* 425, DS 16.6. Dionysios al II-lea, la fel ca Alex., era fiul mai mare. **Tăgăduindu-l pe Filip:** P. 50.11, cu QC 8.1.42. Dar a fost atât de firesc pentru un roman să exagereze acest lucru, în căutarea unui subiect de conversaţie (de ex. QC 6.9.18, 6.10.26–27,6.11.5, 8.5.5, 8.10.29 – o citare greşită, dar relevantă, a lui Aristob. F 47–QC 8.7.13. Tema ataşată lui Philotas probabil din cauza presupusului său complot în Egipt, A. 3.26, altfel inexplicabil în concepţia lui QC!). QC 8.1.23 este o chestiune diferită faţă de renegarea lui Filip. Alex. era oricum înfuriat la Opis şi Samarkand, aşa că menţionarea în sine a lui Amon nu l-a înfuriat: A. 7.9.2 (deşi invenţia lui A.) sugerează că A. însuşi nu credea povestea „renegării". DS 18.4.5 este cea mai bună dovadă a credinţelor contemporanilor. **Scrisoare ateniană:** P. 28.2. Argumentele lui Hamilton, acolo unde sunt pozitive, sunt circulare şi nu dovedesc nimic; formularea, în special cuvântul uşor surprinzător *polis*, pentru o cleruhie cu pământuri, se potriveşte cu inscripţiile samienilor care se întorc în Samos, dar aceasta nu este o garanţie a adevărului scrisorii. Încă o scrisoare din colecţia falsificată, cu siguranţă. **Nectanebo:** Onesic. F 39 nu poate fi o scăpare pentru Ps.-Call.; cf. O. Weinreich, *Der Trug Nektanebos* (1911). **Scipio:** Titus Livius 26.19.7. **Octavian:** Epigramă. Bobiensia 39 cu Asclepiad. 617 F 2; cf. Paus. 4.14.7–8 asupra eroului mesenian Aristomenes. Cea mai interesantă paralelă este cea a lui Arsinoe a II-a, favorizată pentru comparaţii cu o serie de zei egipteni şi chiar numită „vlăstarul lui Amon", probabil prin referire la Alex., mai probabil prin referire la titlurile faraonice egiptene. cf. J.G. Milne, *Studies pres. to F.U. Griffith* (1932), pp. 32 şi urm.; vezi cum împăraţii romani, de ex. Vespasian (*Acts of Pagan Martyrs,* ed. Musurillo (1954), nr. 5B pp. 15 şi urm.) au fost numiţi şi „fiu al lui Amon", din nou, cu siguranţă, printr-o interpretare greacă a titlului conducătorului egiptean. Dar Egiptul era elenizat la acea vreme şi mai mult decât o carte deschisă pentru străini; nu cred că această interpretare a fost probabilă, cu atât mai puţin atât de semnificativă, pentru Alex. şi suita lui în 331. În cel mai bun caz, a fost susţinută de o dorinţă puternică, din motive greceşti, de a fi crezută. **Cel mai bun dintre bărbaţi:** P. 27.11, posibil o remarcă adevărată făcută odată de Alex. este cu siguranţă independentă de anecdota precedentă a lui P. **Traseul de întoarcere al lui Alex:** atât de departe de a fi „imposibil", a fost descris ultima dată de W. Jennings-Bramley în *Geogr. Journ*. (1896), pp. 597 şi urm. **Iustinian:** Procop. *De Aedibus* 6.2. Sacrificiul adus lui Zeus Basileus la Memfis nu are nici o

legătură cu Amon-Ra; Alex. a fost rege, şi încă favorizat de Zeus, şi astfel titlul (care apare târziu în istoria Greciei, frecvent în Beoţia) a fost la fel de natural ca la Gordium, unde tunetul lui Zeus a aprobat tăierea nodului de către rege.

Note la capitolul 15

Erythroe: Paus. 2.1.5, Plin. IN 5–116 (probabil niciodată terminată); Syll. 1014 (cult în cca 270 î.Hr.); DS 3.34.7 (probabil Agatharchides) cu privire la perioadele de navigare. **Administraţia Egiptului:** A. 3.5.2 cu QC 4.8.4 (confuz şi scurt; cam atât reprezintă QC o sursă precisă pentru oficialitate). Nici una dintre aceste administraţii nu era nouă. Vezi în special G.R. Driver, *Aram. Docs.* (1957), cea mai instructivă sursă pentru stăpânirea persană din Egipt, deşi consider că este datată greşit (Arsam, cred, este fiul regelui, activ în anii 460–450; 5.7, în ciuda notei lui Driver, poate fi citit ca Inaros, libianul rebel, datând astfel revolta; de asemenea, ofiţerii lui Arsam – Artavanta, Artahanta, Artachaya, Artarahya – pot fi identificaţi cu personaje din Hdt. cunoscute la această dată anterioară). **Egiptul de Sus şi de Jos:** Driver 2.2, 5.6; şi zona în litigiu „Tshetres” (Cowley papyr., ex. 24.39, 27.9) sau Pathros (Pap. Ryland 7.13) care probabil (în ciuda lui J. Leibovitch, *Bull. Inst. Egyp.* (1934/1935), p. 69) înseamnă Egiptul de Sus. **Nomarhi:** A.E. Samuel, *Essays in hon. of C.B. Welles* (1966), p. 213, subliniază neclaritatea termenului grec; cu toate acestea, reţineţi vechiul titlu faraonic de „Guvernator al Sudului” în J.H. Breasted, *Anc. Records of Egypt* 1.320, 364, şi *frataraka* (cel mai Măreţ) care are sediul la Elefantina (Cowl. 27) şi este mai mult decât un simplu general (vezi, în special, utilizarea probabilă a titlului pe monedele dinaştilor din Persepolis din sec. III î.Hr.). Dacă Elefantina este sediul administrativ pentru toată provincia Tshetres sau Egiptul de Sus, atunci Cowl. 16.7, 20 şi 30 dau nomarhii Persiei, 490–410. Doloaspis are în numele său „aspa” cu rezonanţă iraniană. Pentru Petisis, cf. dovezile importante ale lui Psamtik I, *Papyr. Ryland* vol. 3, 9.5, în special rd. 13f., cu notele lui Griffith, pp. 71 şi urm. Şi 106 şi urm., scrise şi de un anume Petisis, un preot de la sfârşitul secolului VI î.Hr. Legătura cu acest Petisis al lui Alex. îmi este puternic sugerată de aderarea cunoscută a lui Semtutefnakte (rezumată în F.K. Kienitz, *Polit. Gesch. Ägypt*. p. 111), a cărei origine la Heraclesopolis este probabilă şi al cărui strămoş eponim (îmi imaginez) a fost, la fel ca Petisis, extrem de proeminent sub Psamtik şi după aceea. Pentru o continuitate similară, cf. J. Vercoutter *BIFAO* (1950), p. 86. **Generali şi amirali:** cf. practica dinastiei saite în tabelul util din M. Gyles, *Pharaonic Policies and Admin.* (1959), p. 76. Vezi cum funcţionarii puteau deţine nenumărate titluri (cf. Kienitz, p. 42). **Garnizoane:** *Aram. rab hayla* (Cowley 1.3, 16.17 etc.). Supraveghetorul poate fi un Ochi al Regelui – C.27.9. Secretarul este probabil scribul: Hdt. 3.128.3, Cowl. 17.1, *Pap. Ryl.* nr. 17.2. **Trezorieri:** nu există o paralelă exactă cu Cleomenes, ci Cowl. 26 se referă la contabilii trezoreriei. Berve, v.r., cu monedele sale în B. Emmons, *Amer. Num. Soc. Mus. Notes* (1964), p.

69. E. Will *REA* (1960), pp. 254 şi urm., îl pune în context; cf. Comentariul lui B.A. van Groningen despre Ps.-Aristot. *Oeconom.,* cartea 2 (1933). Lucian, *Rhetor. Didask.* 5 se poate referi la ascensiunea sa la putere. **Metode persane:** Driver 7 şi 12 sunt interesante; Cleomenes nu folosea decât agenţi egipteni? **Temple:** A.T. Olmstead, *Hist. of Pers. Emp.* (1948), p. 512 pentru trimiteri. **Nectanebo:** O. Weinreich, *Der Trug Nektanebos* (1911) este excelent. **Sesostris:** H. Kees, *RE* 2.2 (1923) 1861f., cu F. Pfister, *Stud. zum Alexandruroman, Wurzb. Jahrb. für die Altertumwissensch.* (1946), pp. 56 şi urm. **Hector:** Berve, v.r., cu Iul. *Epist.* 50 (Loeb) 446A, de citit în contextul unei scrisori către un anume Nilus. A. 3.26.1 poate fi relevant. **Samaria:** QC 4.8.9 cu F.M. Cross, *Biblic. Archaelog.* (1963) pp. 110 şi urm., justificând dinastia Sanballat, contestată pe nedrept de Jos. A.J. 11.311.25. I.36.3 îl sprijină pe Curtius; F.M. Cross, *HTR* (1966), pp. 201 şi urm., sprijină împroprietăririle menţionate în Jos. A.J. 11.344. Acest eveniment major este omis de Ptol. (A.), bănuiesc că din cauza rolului lui Perdiccas în acest domeniu atât de sensibil pentru succesori. Steph. Byz., v.r. Gerasa (cu Henri Seyrig Syria (1965), p. 25; tot în Siria (1061), p. 75; de asemenea Euseb. 2.116 şi Syncell. P. 496 (Bonn) pentru oraşele samariene; cf. Steph. Byz., v. Dion. Agis: A. 3.6.7 (a cărui exprimare la trecut este o lovitură decisivă la adresa întârzierii revoltei până în 330; QC 6.1.21 este alta). QC 4.1.39 despre Creta: discrepanţa dintre ordinele navale din A. şi QC nu este gravă: ambele le datează la Tir (QC 4.8.16) şi fiecare dă jumătate din ordine. **Întăriri:** DS 49.1 = QC 4.6.30, QC 5.1.40–41. Nu pot fi de acord cu ipoteza lui G. Wirth, *Historia* (1971), p. 629, că aceşti oameni s-au luptat cu Agis, apoi au fost trimişi iarna în Siria, pe calea apelor! **Insulari:** QC 4.7.12. **Ahile:** A. 3.6.2. **Ammonias:** Ath. Pol. 61.7 cu Dein, F 14.2. Acesta este primul exemplu de practică ulterioară de numire a unei nave după un zeu: cred că a fost o linguşire calculată, făcută în lunile de după Agis şi veştile despre Gaugamela. **Mytilene:** J.R. Healey *N.C.* (1962), p. 65, unde datarea depinde de presupunerea plauzibilă că tipurile şi standardele de monede ale lui Alex. au crescut pentru a exclude orice noi emisiuni monetare la Mytilene în a doua jumătate a vieţii sale şi că această ediţie este ultimul tip de electrum. cf. Tod 201, rd. 45–47 (sunt de acord cu Welles şi Bickerman la o dată din 332/330); ar trebui să ne amintim de Erigyius, Laomedon şi Chares, toţi mytilenieni foarte onoraţi, împreună cu Alex. **Cearta armatei:** Eratost. în P. 31.1–5; foarte remarcabil. **Ciprioţi:** P.29 cu Berve, Stasanor, Nicocreon, Pasicrates. **Numere:** A. 3.12.5. **Provizii:** cele 11 zile ale QC 4.9.12 nu pot acoperi întreaga etapă de la Tir la Thapsacos; doar o măsură parţială ca majoritatea din surse. A. 3.6.8 semnalează problema; Xen. *Anab.* 1.10.18 amploarea. DS 19.58.2–3, 20.75.3 pentru paralele. **A treia presupusă ofertă de pace a lui Darius:** QC 4.11, DS 54, I.11.12.7–16, P. 29.7 şi povestea lui Tireus (A. 4.20.1–4) care aparţine probabil anului 332. **Două rute:** E.W. Marsden, *Campaign of Gaugamela* (1964), p. 12, o carte uşor de citit, dar cu multe greşeli. Xen. *Anab.* 1.4–6 cu R.D. Barnett JHS (1963), pp. 1 şi urm. **Tabăra lui Iulian:** Amm. Marc.

24.1f. **Mazaeus:** A. 3.7, DS 16.42 şi J.P. Six, *Num.Cron.* (1884), pp. 97 şi urm. DS 55.1–2 şi QC 4.9.12 amestecă Eufratul şi Tigrul şi cele două operaţiuni diferite, una pe fiecare fluviu: (1) Mazaeus cu 3 000 (A. 3.7) sau 6 000 (QC 4.9.7 şi 12) de călăreţi a blocat Eufratul şi probabil a incendiat traseul său spre sud: (2) Satropates şi 1 000 de oameni au incendiat grânare pe celălalt mal al Tigrului. QC 4.9.7, 14 (unde Mazaeus poate fi o eroare). Circa şase săptămâni au împărţit aceste două sarcini. **Thapsacos:** Împărtăşesc îndoielile lui Barnett p. 3, n. 8 asupra noului sit nordic sugerat de W.J. Farrell *JHS* (1961), pp. 153 şi urm. Reţineţi şi că erau doar şapte opriri pe fluviu pornind din Babilon: Aristob. F 56.11, rd. 18. **Traseul lui Alex.:** A. 3.7.3; S.11.9.1 pentru minele de aur; Erat. în S.2.1.38 despre distanţă. **Tigru:** A. 3.7.5 cu DS 55.3 = QC 4.9.15–21. Compară cu DS 19.17.3; de asemenea, Liban. *Orat.* 17.262–263, Amm. Marc. 24.8.5, 24.6–7 pentru situaţia dificilă a lui Iulian aici. Cronologia lui Marsden, p. 75, este greşită; presupunerile sale pentru efectivele de luptă persane se bazează pe prea multe ipoteze nejustificate. **Avangarda lui Darius:** A. 3.8.1, QC 4.9.24 = 4.10.10 (Satropat. şi 1 000 de oameni în QC 4.7.9). Faptele de vitejie ale lui Ariston din P. 39.1 îşi au locul aici. **Panică:** Polyaen. 4.3.26, QC 4.12.14–17, p. 31.5. **Atac în zori:** A. 3.9.2–3. **Riposta lui Alex.:** P. 31.11 = A. 3.10.1 = QC 4.13.3 = Call., cu siguranţă (*legousi* a lui A. poate include Ptol. şi Aristob.).

Note la capitolul 16

Alex. adormit: P.32, DS 56, QC 4.13.17–25, I.11.13.1–3. **Arme noi:** QC 4.9.3–5, DS 53.1–2. **Mize:** QC 4.13.36, 4.15.1, Polyaen. 4.3.17 (Marsden, pp. 41 şi urm., nu este convingător). **Ordinul de luptă al lui Alex.:** DS 57 = QC 4.13.26-31 = A. 3.12 (cu excepţia noului lider al batalionului lui Amyntas) = Call., cu siguranţă. **Amphistome taxis:** Polib. 2.28.6, Arr. *Tact.* 29.1, Asclep. *Tact.* 3.5. **Rezerve:** Tuc. 5.9.8, Xen. *Anab.* 6.5.9, *Hell.* 6.4.12. **Exemplul lui Caesar:** Dio 41.34.1. **Diothen gegonos:** cf. Isocr. *Evagoras* 13–14, 9.3. **Ordinul de luptă persan:** Aristob.-A. 3.11.3 = QC 4.12.6f. (cine acoperă lacunele lui Aristob.) = Call., desigur. A. 3.8.3 prezintă comandanţii, nu ordinele lor de luptă, aşa că nu este o dublură din 3.12 sau evident extrasă din Ptol. **Cele două surse ale lui Curtius:** 4.13.17–34 = DS 57; 4.14.8 = DS 59.2 4.15.1–11 = DS 59.5–8; 4.15.12–15,18–19 se potrivesc cu A.3–13.3.14.1–2. **Faptele de vitejie ale lui Alex.:** A. 3.14.3, DS 60.1, QC 4.15.19. **Fugă persană:** A. 3.14.3–6 rămâne foarte enigmatic: la fel ca la Issos, A. este mai dur în ce priveşte comportamentul lui Darius decât DS sau QC (nota 4.16.9 – de la un captiv persan?). **Mesajul lui Parmenion:** compară Call. ap. P. 33.10 (cât din acest citat îi aparţine lui Call.?) cu DS 60.8, A. 3.15.1 şi QC 4.16.2, 19 susţin că mesajul a fost respectat; DS 60.7 (Alex. era prea departe pentru a fi ajuns din urmă) preia QC 4.16.3; probabil QC a combinat din nou două poveşti diferite, de unde şi tonul stângaci din 4.16.16–19. P. face la fel; P. 32.5–7 poate fi povestea lui DS (cf. Polyaen. 4.3.6), în timp ce 33.9 se potriveşte cu

A. Hamilton *HCPA*, p. 83, apără „structura” acestor capitole fără a explica timpurile absurde folosite în 37.8. **Răniţii din jurul lui Alex.:** QC 4.16.32 = DS 61.3 = A. 3.15.2 = Call.? **Scrisoarea lui Alex către greci:** P. 34.2. **Sudul Italiei:** P. 34.3 cu Hdt. 8,47; dovada că Alex. (şi suita lui) cunoşteau lucrările lui Hdt.? **Muntele Victoriei:** S.16.1.4, 15.1.9, Dio 36.50.3, Suet. *Aug.* 18.2 Cf. Zoroastru F 12 cu J. Bidez-F. Cumont, *Les Mages hellenisés*, vol. 2.119.

Note la capitolul 17

Motive: DS 65.5 = QC 5.2.8 = Cleit. A. 3.19.1 poate fi comparabil (în cele din urmă Call. printr-un captiv persan?). *Enioi* în DS 85.5 este foarte interesant. Îmi imaginez că nu este o interpretare largă a lui DS, ci o reflectare a diferitelor poveşti legate de Cleit. una lângă alta. **Marş spre sud:** DS 64.3 = QC 5.1.11, probabil explicat de Amm. Marc. 23.6.16–17. **Babilonia persană:** G. Cardascia, *Les Archives des Murasu* (1951) este un studiu fundamental şi remarcabil; G. Driver, *Aramaic Documents* (în special nr. 2 şi 5 cu note) este relevant. **Fertilitate:** Hdt. 1.192, 3.92–94, în special. Hdt. 1.193. Teofr. *HP.* 3.3.5, Xen. *Anab.* 1.6f. **Palmieri:** E. Benveniste J. As. (1930), pp. 193–225. **Soldaţi străini:** Cardascia, pp. 6–7, B.E.9.28, 10. pp. 8 şi urm. **Parysatis:** Xen. *Anab.* 2.4.27 (sclavi), UM 50, 60, 75 şi în special 133. Xen. *Anab.* 1.4.9, Ctesias F 89, Platon, *Alcib*. 1,123b. **Moşia lui Bagoas:** Teofr. 2.6.2, Ephemerides 117 F 2. **Proprietăţi numite:** Cardascia, pp. 82–83 pentru patru moşieri iranieni. **Arendările lui Arsames:** Driver *passim*, rezumând util cele nouă documente de la pp. 88f.; cf. I.M. Diakonoff VDI (1959), p. 70. **Favoriţi:** W. Eilers, *Iran. Beamtennamen*, pp. 52, 90, despre un eunuc din Paflagonia. **Garanţie:** VS 6.171. **Pământul regelui:** B.E.9.7, UM 2.16, 73.5, 58, 59, şi recolte în Cardascia p. 160. UM 133, vol. 2.1.63 (pui). **Arendări de canale:** Cardascia, pp. 77, 130, B.E. 10.84, 123. 10.54 este un contract de arendare a pescuitului. **Întâmpinare:** QC 5.1.17f. (important, şi cf. F. Pfister, R-E Supp. 4.277. v.r. Epiphaneia pentru paralele religioase). **Inflaţie:** W. Dubberstein *AJSL* (1939), p. 20, include dovezi răzleţe şi generalizează foarte mult, indiferent de calitatea bunurilor vândute, informaţii limitate şi aşa mai departe. **Rate ale dobânzii:** Cardascia, p. 5: 13,5% sub Nabucodonosor devine 40–50% pentru Murasu (B.E. IX 6, 66, 68 – împrumuturile lor erau totuşi cu un risc mai mare, iar cheltuielile generale de capital erau mai mari). Cf. G.R. Driver şi J.C. Miles, *The Babylon*. *Laws* I, pp. I73 şi urm. (cca 20% în perioadele vechi asiriene şi babiloniene). Cowley Pap. 10 şi 11 sunt paralele utile: rata de cca 60% pentru argint. Kraeling Pap. 11.3 arată o rată mult mai mare (50% pe lună) plătită pentru cereale: pe tot parcursul, trebuie luaţi în considerare factori speciali. Dar 6–8% erau frecvente în Egiptul roman, iar Ahemenizii aduceau în Susa argintul exploatat din provincii. **Sclavi:** *garda* de pe moşiile babiloniene – B.E. X.92, 127, 128, 95, 118 – sunt probabil lucrători regali – W. Eilers, *Iranische Beamtennam*, pp. 63–67. Statutul lor exact este incert; ruşii presupun că sunt sclavi şi subliniază

clauzele împotriva evadării sclavilor (nu există nici o caracteristică nouă în legea babiloniană – sau în orice altă lege – cf. pentru Alex., Ps.-Aristot., *Oecon.* 1353A). M.A. Dandamayev, *Palestin. Sbornik* (1965), p. 84, discută cele mai interesante liste detaliate ale sclavilor fugari. **Callisthenes:** Jacoby T 3 cu Theon. *Alex. com. despre Almagest.* 3.1, şi B.L. van der Waerden, *Archiv für Orientforsch.* (1963), p. 98. **Bel şi preoţia:** A. 3.16.4–5 cu I. M. Diakonoff în *Festschrift B. Landsberger* (1963), pp. 343 şi urm.; G.H. Sarkisian VDI (1952), pp. 68 şi urm., şi A. Aymard *REA* (1938), pp. 1–42, o cercetare remarcabilă. Regele şi templele trebuie să le discut în altă parte; cf. M. Dandamayev *VDI* (1966), pp. 17–39 (excelent), şi *Festschrift Franz* Altheim, pp. 82 şi urm. (zeciuieli). Dar vezi Ps.-Arist. *Oecon.* 1352B pentru întoarcerea lor în 323 î.Hr. **Favoruri:** G.H. Sarkisian *V.D.I.* (1953), pp. 59–73, cu S. Smith, *Babyl. Hist. Texte* (1924), pp. 150–159; şi (1957), pp. 29–44. **Guvernatorii lui Alex.** A. 3.16.4 cu QC 5.1.43, DS 64.6. Staterii cu leu din Bellinger, pp. 62–65, nu sunt dataţi atât de sigur pe cât sugerează unii; standardul lor atic se folosea de ani de zile în Fenicia şi, în ciuda indiciului celor patru mărci ale monetăriei (pentru fiecare dintre cei patru ani ai lui Mazaeus în Babilonul lui Alex.?), puteau data de la sfârşitul anilor 340 sau 334–331. Pentru o posibilă legătură cu Babilon, Berve, v.r. Antibelos, Brochubelos sau Artiboles. Dar numele Mazday-Mazaeus derivă din Ahura-Mazda. **Privelişti din Babilon:** F. Wetzel-E., Schmidt-A. Mallwitz, *Das Babylon der Spätzeit* (1957); F.E. Ravn, *Herodot's Description of Babylon* (1942) – foarte util. R. Koldewey, *Das Widerestehende Bab.* (1925), şi în special *Die Königsburgen von Babylon* (1931/2, două părţi); cf. cercetarea utilă din F. Schachermeyer, *Alex. in Babylon* (1970) pp. 49 şi urm. **Grădini Suspendate:** P. 38.15, Mor. 648 c, Teofr. *HP.* 4.4.1 (cultivarea nereuşită a iederii este o săgeată adusă comparării lui Alex. cu Dionysos? cf. referinţa sceptică precedentă la Meros şi Dionysos). **Plată:** QC 5.1.45 = DS 64.6. Acest lucru ar putea însuma peste 2 000 de talanţi dintr-o lovitură. **Întăriri:** DS 65.1 = QC 5.1.39–42, spre deosebire de A. 3.17.10 (A. are puţine date în toată această etapă). **Revolta lui Agris:** datată de QC 6.1.21 (împotriva DS, niciodată o sursă de cronologie). DS 73.5 = QC 6.1 (recunoscând că îl relatează nepotrivit); DS 62 este mai bine plasat; 63.1 este important. **Comori din Susa:** QC 5.2.8, P.36. **Demaratos:** P. 37.7, P. Ages 15.4, Mor. 329 D, DS 66.3 cu QC 5.2.13–15 (reţineţi corespondenţa amplă dintre ei, chiar şi în discursul lor indirect, deşi DS evidenţiază schimbările şi şansele Fortunei). A. Alfoldi, *La Nouvelle Clio* (1950), p. 357, nu este decisiv; teorii precum cele din H. Montgomery, *Opusc. Athen.* (1969), pp. 1 şi urm. (de ex. plânsul eunucului era un ritual), sunt absurde. **Festivaluri greceşti:** A. 3.17.6, QC 5.2.17 = DS 67.1. **Nomazi:** DS 67.4 = QC 5.2.3. A. este de acord cu ruta alternativă (A. 3.17.2), dar nu şi cu privire la respingere (QC 5.3.9) sau la atacul lui Tauron. Ptol. ap. A. 3.17.6 se potriveşte cu QC 5.3.12, dar nu cu 5.3.15; nu înţeleg cum Ptol. şi Cleit. (?) ar putea fi parţial de acord, fără Aristob. (şi astfel nu prin Call.?). **Porţi Persane:** Aurel Stein, *Geogr. Journ.* (1938), pp. 314 şi urm., E. Herzfeld, *Peterm. Mitteil.* (1907), harta 2 cu

tăbliţa Ur 292 pentru Cheile din Ansan (*kleides* persane) şi, în arabă, *Hamdallah nuzhat* 129. **Bătălie:** DS 68 = QC 5.3.4 = Cleit. A.3.18.2 exagerează estimările date în DS 68.1 = QC 5.3.17; A. 3.18.3 este la fel de reticent în ce priveşte înfrângerea ca de obicei. QC 5.4.20 şi 30 greşeşte rolul brigăzilor lui Coenos – A. 3.18.6. Marşul pe deal a fost înfricoşător de rapid: A. 18.6 spune *dromoi* şi dovedeşte agilitatea hipaspiştilor. A. 3.18.9 nu îl specifică pe acest Ptol. ca Ptol. Lagou. P. 37.2 = QC 5.4.10 = Polyaen. 4.3.27 despre călăuza liciană. QC 5.4.14 ar putea fi o redare coruptă pentru arcaşi *şi* cavalerie (cf. A. 3.18.4); Polyaen 4.3.27 le conferă rolul lui Meleagru lui Hephaestion şi Philotas. **„Cel mai detestat oraş”:** DS 70.1 = QC 5.6.1. **Prizonieri greci:** I.11.14.11–12, DS 69.2 = QC 5.5 (4 000, nu 800 de greci, însă DS 69.8 = QC 5.5.24).

Note la capitolul 18

Persepolis: E.F. Schmidt, *Persepolis* (1953–1957), vol. 1 şi 2; G. Walser, *Die Völkerschaften aus der Persepolis Reliefs* (1966); speculaţiile astronomice ale lui W. Lentz, W. Schlosser ZDMG (1969), p. 957 mi se par irelevante. **Cel mai detestat oraş:** QC 5.6.1 = DS 70.1 = Cleit. **Masacru:** DS 70.2 = QC 5.6.6 = P. 37.3 (referindu-se la Persepolis, după o presupusă lacună în mss.). **Cămile:** DS 71.2 = QC 5.6.9. **Pasargadae:** QC 5.6.10, A. 3.18.10; *prote epidemia* din Aristob. F 51B, rd. 22 este distinctă de reconstituirea din 324, în ciuda ordinii uşor vagi a evenimentelor din rd. 15–25. **Campanie persană:** QC 5.6.12–19 (30 de zile). **Datări:** QC 5.6.12, unde mss. sunt corupte şi înlocuirile oricum imprecise. Zăpada abundentă sugerează o campanie la mijlocul lui martie; DS 73.1 a inversat ordinea. Alex. probabil a ajuns la Persepolis la mijlocul lui ianuarie 330 şi a plecat (P. 37,6) la mijlocul sau la sfârşitul lunii mai; confuziile exprimate în C.A. Robinson *AJP* (1930), pp. 22 şi urm., sunt încă un exemplu al eşecului erudiţilor de a realiza cât de repede o armată, în special armata lui Alex., dacă este mai mică şi înfometată, poate să mărşăluiască prin stepele pustii ale Iranului (cf. R.D. Milns *Hist.* (1966), p. 256, pentru un alt exemplu). S.15.2.10 nu pune la îndoială ce spune: noiembrie 330, o dată posibilă, aşa cum arată textul meu. **Numiri:** A. 3.18.11, cu Berve, v.r. Rheomithres QC 5.6.11. **Incendiere:** A. 3.18.11–12 (Ptol.?), dacă S. 15.3.6 este într-adevăr de la Aristob. care omite (datorită citatului lui S.) sfaturile lui Parmenion. Dar cu siguranţă aici, din toate locurile, dacă Ptol. nu ar fi fost de acord cu Aristob., A. ar fi dat o alternativă. **Regretele lui Alex.:** P. 38.8 (de acord şi imediat); QC 5.7.11 („de acord” şi imediat). A. 6.30.1 (şase ani mai târziu). Faptul că Alex. a regretat imediat şi a ordonat stingerea instantanee este mult mai îndoielnic (A., QC 5.7.6–8, DS nu menţionează sau implică acest lucru), aşa că nu trebuie să ne bazăm prea mult pe remarca eterică a lui P. 38.8. Chiar dacă s-a dat ordin, arheologia demonstrează că stingerea nu a reuşit. **Thais:** Cleitarch. F.11, deci QC 5.7. dacă (insistă asupra vinului), P.38 (38.7 este o presupunere?); DS 72 este sursa lui Dryden,

evidenţiind nebunia şi delirul dionisiac. Este important ca toate versiunile să pună accent pe tema răzbunării; aceasta, cel puţin, i se poate datora lui Call.? **Thais şi Ptolemeu:** P. 38.2. Athen. 13.576D. SIG 314; cu siguranţă DS şi QC exagerează rolul eroic al femeilor (Sisygambis, amazoana, soţia lui Spitamenes etc.) şi sursa lor îl evidenţiază pe Ptol. poate chiar mai mult decât istoria lui Ptol. (DS 103.6 = QC 9.8.22, DS 104.5 = QC 9.10.6 = Cleitarhos care, la urma urmei, a fost alexandrin), dar mă îndoiesc că aceste două tendinţe s-ar putea combina pentru a contura invenţia unei amante piromane. QC 5.7.10 are meritul de a înţelege povestea lui A., respingând-o ferm ca o simplă acoperire.

Note la capitolul 19

Urmărirea lui Darius: G. Radet, *Mélanges Glotz*, vol. 2 (1932), p. 765; de asemenea, A. von Stahl, *Geogr. Journ.* (1924), p. 312, pentru final. **Întăriri:** QC 5.7.12, încurcându-l pe Socrate macedoneanul cu Platon atenianul! Probabil că aceste trupe au adus vestea revoltei lui Agis: dacă P. Agesil. 15 are vreo legătură cu adevărul (cine l-ar consemna, în Media?) nu pot spune. **Planurile lui Darius:** QC 5.8.1 = A.3.19.1, 5.8.2 = DS 73.2 = A. 3.19.3 pentru al doilea. **Isfahan:** Tabae în QC 5.13.2–3 trebuie să fie Gabai, deoarece se afla la graniţa Media-Paraitacene (A. 3.19.4), şi un palat la Gabai este numit acolo de S.11.1.18, DS 19.26.1, 34.7. Persepolis până la Hamadan este un drum accidentat de 725 km, durând circa şase săptămâni. **Cruciada se încheie:** A. 3.19.5, împotriva QC 6.2.17 = DS 94.3 (Cleit.). La Gaugamela, Erigyios a condus cavaleria aliată, dar la 3.20.1, în Hamadan, conduce cavaleria mercenară; evident, unitatea sa aliată se destrămase. Cleit. nu a servit ca aliat grec la acea dată, pentru că nu ştia când fuseseră trimişi aliaţii acasă. DS 74.3–4 (QC 6.2.17) explică „voluntarii” în A. 3.20.6. **Ordinele lui Parmenion:** A. 3.20.7, un pasaj inexplicabil, deoarece pare să nu fi ascultat de el; singurul scop de a merge în Hyrcania ar fi fost să-l întâlnească pe Alex. Dar nu a făcut-o niciodată. La 20.8, Cleitos este cel Negru, viitorul hiparh. **Finanţe:** A.3.20.7 se referă, probabil, doar la o parte din comoara persană, întrucât o mare parte era trimisă la Susa (DS 71.2); DS 80.3 contrazice acest lucru (greşit?). Nu ştim dacă a existat un trezorier-şef, cu atât mai puţin dacă Harpalos a fost un astfel de şef. Cititorii lui A.R. Bellinger, *Essays*, pp. 48 şi urm., A. Andreades, *Annales d’histoire économ.* (1929). pp. 321 şi urm., R. Knapowski în *Geschichte Mittelasiens im Altertum* (1970, ed. F. Altheim-R. Stiehl) vor recunoaşte că nu putem trasa deloc finanţele lui Alex., în afară de evocarea problemei. Sumele detaliate ale lui Knapowski sunt cea mai clară încercare, dar sunt afectate de ipoteze nediscutate; subliniez că nu ştim aproape nimic despre plata în natură, împărţirea prăzii (în afară de incendierea bagajelor), sistemul de greutăţi al lui Alex. (cât a însemnat pentru el un talant?), solda plătită soldaţilor (DS 64.6 nu este neapărat plata pentru trupele macedonene timp de două luni; Tod 183 nu dovedeşte nimic; A.7.23.3 este singurul reper, dar numai pentru

anul 324, şi suntem siguri că staterul este un stater atic?); doar o simplă credinţă în cifrele ms. ar putea sugera că I.12.1.3 (190 000 T la Hamadan) şi DS 80.3, S.15.3.9 (180 000 T cu Parmenion la Hamadan) înseamnă că 10 000 T au fost luaţi la est chiar de Alex.! Pentru dovezi privind lingourile lui Alex., 330–325, cf. QC 8.12.15; aurul era mai preţios în raport cu greutatea. Monedele călătoare din Iran sunt cunoscute, de exemplu monedele lui Gotarzes partul, marcate cu inscripţia *kata ten strateian,* dar dacă barele de aur ar fi fost folosite ca monedă de schimb în Iran (cf. ADH Bivar, Iran (1971) p. 97 pentru această similitudine), baterea monedei nu ar mai fi fost necesară. În general, o problemă de nerezolvat, şi una pe care clasificarea înfiorător de obositoare a monedei lui Alex. nu o poate avansa decât pentru a slăbi orice generalizări persistente. Implicaţia lui DS 74.5 = QC 6.2.10 (dacă nu este aplicată eronat propriilor ofiţeri ai lui Alex.) este de mare anvergură. **Popasuri:** cf. *Persep. Fortif. Tabl.* 1351, 1358, 1555. Driver 6. Ps.-Ar., *Oecon.* 1353A. **Traseul lui Alex.:** reţineţi că şi-a împărţit forţele la Hamadan pentru rapiditate şi o aprovizionare mai uşoară. QC 5.13 este confuz, ignorându-i şederea la Hamadan. Pentru călătoria de nouă zile cu caravana la Rhagae, cf. cifrele comparative din J. Marquart, *Philolog.,* Supplem. 10 (1907), pp. 19 şi urm.; A. 3.20.2 probabil se aplică tuturor celor 11 zile ale lui Alex., ceea ce înseamnă că a făcut un ocol. **Arestarea lui Darius:** QC 5.8.6–12.20 este retorică şi nu se datorează sursei de mercenari (deşi Bagoas şi alţii trebuie să fi discutat problema mai târziu). Puţinele sale detalii sunt cunoscute în cea mai mare parte de A. (21.1, 4–5, 10); numerele sunt prea mari (A. 16.2, 19.5). Barsaentes este omis; Darius este obligat să „cunoască” greaca (QC 5.11.5 – de fapt crezut de Marsden, *Gaugam*. p. 6!), astfel încât să poată susţine un discurs care să demonstreze cum l-a salvat un grec (QC 5.11.9); de fapt, avea nevoie de un interpret (QC 5.13.7) a cărui capturare a coincis cu A. 3.21.4; probabil el a fost sursa detaliilor inamice în 21.4–6? **Urmărire:** von Stahl, pp. 312f., o încheie lângă Damghan, în concepţia mea mai plauzibil decât mai îndepărtatul Shahroud, propus de Radet. În ultimele 18 ore, Alex. face între 72–80 km; deoarece Damghan se afla cam la 320 km distanţă şi drumul a durat şase zile, este posibil să fi petrecut o zi căutând hrană înainte de a pleca? I.11.15.1 numeşte satul arestului Thara, cu siguranţă Chavar (Pliniu *IN* 6.17.2 – Choarene). **Moartea lui Darius:** A. 3.21.10 (22.2 prezintă obişnuita viziune incompletă asupra lui Darius, poate a lui A. la fel de mult ca sursele sale, deşi este o temă recurentă, care nu este împărtăşită de QC-DS). Relatarea lui A. nu exclude P. 43.3–4, deşi foarte înfrumuseţată (cf. P. 30.12, A. 4.20.3); cf. I.11.15, QC 5.13.24. Ne întrebăm cine a dat versiunea alternativă în DS 73.4; este cunoscută de DS din propria sa lectură sau Cleit. a menţionat-o, de ex. de la Onesicritos? **Comportamentul lui Alex:** P. 43.5, Mor. 322F. QC 6.2.7 (acest Hystaspes este o figură foarte importantă în viaţa lui Alex: cf. A. 7.6.5). **Cadouri:** P. 74.5. QC 6.2.10, ambele fiind retrimise la Hamadan. DS 78.1. **Împrumuturi persane:** Hdt. 1.135.2 **Moştenirea mezilor:** I.M. Diakonov, *Istoriya Midii* (1956), este un studiu remarcabil, urmat de

o lucrare strălucită a lui W.B. Henning, *Memorial Vol.* (1968), pp. 98 şi urm., despre limba medă ca sursă a persanei vechi; M. Mayrhofer, *Anzeig. der Osterr. Akadem.* (1968), pp. 1 şi urm., este o încercare aventuroasă de a reconstitui limbajul pierdut al mezilor; săpăturile de la Nush-i-Jan (Iran, 1968 şi urm.), Takht-i-Suleiman (ed. H.H. von der Osten, 1962) şi alte locuri enumerate de W.G. Culican, *Medes and Persians* (1965), o carte oricum mai bună despre mezi decât despre perşi, toate se adaugă unei cercetări în creştere. Pentru triburile lor, cf. H. von Gall, *Arh. Mitt. Iran* (1972), pp. 261 şi urm. **Viaţa lor de curte:** capitolul remarcabil de W. Hinz, *Iran. funde u. Forschungen* (1968), pp. 63 şi urm., a pus acest lucru într-o nouă lumină; Hdt. 1.99, primele două cărţi din *Cyropaedia*, Hdt. 1,135, 7.6.1f. sunt doar câteva dintre sursele clasice care se potrivesc observaţiilor sale din reliefurile din Persepolis. **Babilon:** cf. D.J. Wiseman, *Irak* (1966), p. 155, A.J. Sachs, *Irak* (1953), p. 167, G. Widengren, *Anc. Near East Relig.* (1951), pp. 20 şi urm. „Regele Regilor” este un titlu cunoscut în Urartu; dacă perşii au împrumutat acest simbolism, au luat vreodată aceste elemente în serios? Ritualurile lor nomade sunt o chestiune diferită. *Persep. Fortif. Tablets* nr. 1807, 1810, 1821–1822, 1828, 1830. **Greci şi ceilalţi:** G. Goossens, *La Nouv. Clio* (1949), pp. 32 şi urm., este încă util. Este ciudat că R.T. Hallock nu l-a identificat pe slujbaşul „Yauna” (PF 1800, 1810) ca fiind Yona, adică un grec, probabil un interpret sau Karkis al său (PF 878, 882), desigur un carian ai cărui compatrioţi au fost instalaţi ca marinari de Darius I în Golful Persic. **Căsătorie mixtă:** G. Cardascia, Murasu pp. 6–7, *Rec. de Soc. J. Bodin* (1958), pp. 115 şi urm. Clay-Hilprecht B.E.9., pp. 27–28, 10, pp. 8–9, 88. Kohler şi Ungnad, *Hundert ausgewählte Rechtsurk.* (1911) p. 73. Kohler-Peiser, *Aus dem babyl. Rechtsleben* (1898), vol. 4, p. 5 este un exemplu deosebit de interesant. **Purtători de bici şi mezi:** W. Hinz, *Iranische Funde*, pp. 63 şi urm. **Birocraţie:** *Fortific. Tablet* 6764 citează propriile cuvinte ale regelui, un memento potrivit căruia stăpânirea persană era personală, în ciuda hoardelor de lucrători şi ofiţeri de aprovizionare dezvăluite acum în *Fortific. Tablets* de R.T. Hallock: PF 1940, 1957, 1997 sunt citate pentru restanţe în muncă, dar trebuie să subliniem că traducerea acestor documente este în mare parte un act de credinţă. **Izolare:** Hdt. 1,99, 3,84. Xen. *Cyr.* 8.4.2, 8.3.10, Hdt. 7.16, Chares F 4. – Ospeţe: Ester 1 şi 5, Heraclesid. 689 F 2. Deinon ap. Athen. 146c, DS 11.69.1, Poseidon. F 68 (exagerat?). **Ofrande în alimente:** Teopomp. F 124, un apendice interesant la *Corp. Inscr. Graec.* 2693B, posibil din sec. V î.Hr., deşi aceste sacrificii au fost probabil oferite unor oameni precum Mausolus. G. Widengren, *Numen,* Supplem. 4 (1959), p. 242, face sugestii interesante, nu toate valabile. **Veşmânt regal:** P. Themist. 16.2, Artax. 24.6, Xen. *Cyrop*. 1.3 şi 8.3; de asemenea, G. Thompson, *Iran* (1965), p. 121. Anne Roes, *Iran. Antiqu.* (1964), p. 133, şi *Bibl. Or.* (1951), p. 137 cu bibliografii complete. Natura exactă a diademei poate fi contestată prin invocarea lexicografilor târzii şi problema *kidaris*-ului; cred că relieful din Persepolis îl arată pe rege cu tiara sau *kidaris* „vertical”, iar dovezile scrise sunt prea târzii sau confuze pentru a

înţelege că termenii se referă la un singur stil. **Grifon:** G.F. Hill JHS (1923), p. 156. **Ritual de urcare pe tron:** P. Artax. 2, Nicol. Damasc. 90 F66 cu analiza strălucită de A. Alfoldi, *Schweiz. Archiv für Volkskunde* (1951) pp. 77 şi urm. Nu există dovezi că Alex. a cunoscut *Cyropaedia* sau chiar a trebuit să o facă, odată ce curtenii bilingvi i se alăturaseră pentru a vorbi despre Cirus. **Legendara proclamaţie a lui Alex.:** Ps.-Call. 2.21. **Campania din Elburz:** A. 3.23–24; DS 75–76 = QC 6.2–6.5 foarte strâns, diferind de A. şi oferind un peisaj precis. **Bagoas:** Indica 18.9 (în ciuda lui Berve) este cea mai clară dovadă a existenţei şi a marii sale favori; s-ar putea să fie corect să-l identificăm pe tatăl său cu Pharnouches Licianul din A. 4.3.7 (poate vorbitor de greacă?). Casa lui Bagoas din Babilon (Jurnale Fl; situată greşit în P. 39.6) nu era a eunucului (Plin. IN 13.41) DS 5.3-6 este un pic suspicios asupra modului în care a murit Bagoas cel bătrân, dar nu este aceeaşi persoană datorită vârstei şi aspectului, iar Nabarzanes, camaradul său de capitulare, era oricum noul chiliarh în locul bătrânului Bagoas. **Marea Caspică:** Aristot. *Meteor*. 2.1.10, S.11.7.4–5 nu spun nimic din punctul de vedere al lui Alex. J.R. Hamilton, *CQ* (1971), pp. 106 şi urm. are nevoie de o nouă argumentare, nu în ultimul rând ştiind că apa din sudul Mării Caspice este vestită pentru gustul dulce (de ex., *Camb. Hist. Iran,* vol. 1, p. 48). **Amazoane:** P.46, Cleit. F.16 (prin Onesic.?) cu I.12.3.5, DS 77.1f., QC 6.5.24 şi M. Rostovtzeff, *Iran. and Greeks in S. Russia* (1928) pentru matriarhiat. **Prieteni perşi:** Berve, v.r. Artabazos, Phrataphernes, Nabarzanes, Bagoas, Autophradates; nota QC 6.2.9 privitor la numerele lor; „cucerirea” triburilor din pădure (cf. Baeton F 1 pentru obiceiurile lor) îi va impresiona pe aceşti nobili iranieni, ai căror descendenţi vor prefera ulterior invadatorul arab în faţa ameninţării populaţiilor montane. **Veşmântul lui Alex.:** Eratost. ap. P. Mor. 330 A şi dovezile negative ale artei (pe medalionul cu Alex., acesta îşi poartă coiful cu două pene, la fel ca pe monedele din Mytilene, nu pe tiara regelui), împreună cu Cleit. DS 77.5 infirmă excesele şi inexactităţile din P. 45.1–2, A. 4.7.4, 8.4, 9.9, QC 6.6.4 şi I.12.3.8f. **Purtători de purpură:** DS 77.4–5 cu Xen. *Anab.* 1.2.10; splendidul călăreţ macedonean din P. Couissin, *Instit. mil. et naval.* (1932) planşa 1; P. Eum. 8. *Purpurati* QC au un fundal precis, deşi vag aplicat. **Prietenii onoraţi:** de ex. A. 2.11.8 şi 9, cu 1.17.4 (este *en time* o expresie precisă?). Indica 27.8. Cf. Welles, *Royal Correspondence* nr. 44, rd. 2, 45 pentru continuitate elenistică. **Concubine:** DS 77.6, QC 6.6.8. **Diademă:** Titus Livius 24.5.4 pentru Sicilia: H.W. Ritter, *Diadem und Königsherrschaft* (1965); *H. Brandenburg Stud. zur Mitra* (1966). **Caesar:** Dio 44.11.2, 44.15.3. Pentru nuanţe ale *kandys*-ului sau ale mantiei cu mâneci, pe care Alex. a respins-o, cf. A. Alfoldi, *Stud. in Hon. of A.M. Friend* (1955), pp. 40 şi urm. **Tipuri de scrisori:** Chares F 10, QC 6.6.6, „*Spoils of victory*”: QC 6.6.5. **Cumnat:** Berve, v.r. Alexandru din Epir. I.12.1.4. **Hecatompylos:** DS 75.1, QC 6.2.15, nume omis la A. 3.23.1, deşi A. a scris o carte despre parţi. Sit găsit de J.R. Hansman *JRAS* (1968), pp. 111ff .; Eratost. în S.11.8.9 oferă o distanţă care nu se potriveşte cu acest loc, dar cifrele lui Eratost. nu sunt fiabile sau

necorupte: de ex. distanţele absurde date în S. 15.3.1. Măsurătorile parţilor din S. 11.9.1 se potrivesc cu locul lui Hansman (stadiul lui scurt este o încurcătură inutilă, deoarece numărul de stadii este dat doar prin rotunjire); von Stahl *Geogr. Journ.* (1924), pp. 312 şi urm., oricum a pus capăt urmăririi lui Darius pe locul lui Hansman; stânca Stiboetes (QC 6.4.3, DS. 75.2) i se potriveşte foarte bine: P. Pedech REA (1958), p. 67. **Cuvântare şi răspuns:** DS 74.3, I.12.3.2–3, P.47, QC 6.2.15, 4.1 sunt de acord în general cu privire la un incident pe care A. îl omite – deoarece reflectă insuficient loialitatea bărbaţilor?

Note la capitolul 20

Aria: A. 3.25.5 nu implică faptul că Alex. a mers spre sud până la Herat, apoi a urcat pe valea aspră Hari-Rud, un ocol lung; trupele din A. 3.25.2 trebuie doar să păzească marginea Ariei, în timp ce Alex. a pornit de pe drumul mai scurt spre Merv. **Bagaje:** QC 6.6.15 datează mai bine (drumurile spre Balh sunt toate proaste!) decât P.57.1, Polyaen. 4.3.10. **Herat:** Avesta Vindev. 1,9, Mithra Yasht 10,14; R.N. Frye, *Heritage of Persia* (1963), pp. 23 şi urm. S.11.514, Pliniu IN 6.61.6.93 (important). **Întăriri:** QC 6.6.35. **Trupele lui Parmenion:** o problemă majoră, căci unde au rămas cei 6 000 de macedoneni din A. 3.19.7 cu Cleitos cel Negru? Numirea lui Cleitos ca hiparh în Sistan implică faptul că el şi aceste patru brigăzi de falangă i se alăturaseră lui Alex. până atunci; înainte, însă, sau după complot? A. 3.25.4 spune „având acum toate trupele sale împreună”, ceea ce înseamnă că Cleitos i s-a alăturat lui Alex. din nou în Parţia. Dar A. nu consemnează întăririle din QC 6.6.35, care au ajuns în acest punct, iar acest lucru l-ar fi putut deruta; doar ei s-ar fi putut uni cu Alex. QC 7.3.4 implică cu siguranţă că Parmenion avea încă 6 000 de macedoneni sau în cel mai bun caz că erau pe drum pentru Alex. Comandamentele armatei susţin acest lucru: cele trei brigăzi ale lui Coenos, Crateros şi Amyntas au fost alături de Alex., începând cu Hamadan, iar acestea trei sunt vădite nu numai în naraţiunea lui A., ci şi în relatarea procesului făcută de QC; Perdiccas apare şi el o dată în QC şi, deşi a condus o brigadă de infanterie, acum rămasă cu Cleitos, este numit *armiger* (QC 6.8.17), sugerând că a renunţat la comandă în favoarea fratelui său Alcetas, despre care se ştie că a deţinut-o mai târziu. Dacă da, prezenţa sa în Sistan nu implică prezenţa trupelor lui Cleitos. Acest lucru explică grupul de macedoneni adunaţi pentru a asculta procesul din QC 6.8.23; în ce-l priveşte pe Parmenion, ordinele sale de a se deplasa spre est (A. 3.19.7) probabil au fost schimbate, pentru că, dacă le-ar fi ignorat, cu siguranţă acest lucru ar fi fost consemnat pentru a-i explica uciderea. Cu siguranţă, avea celelalte trupe în A. 3.19.7; Berve, v.r. Cleandru, Agathon, Sitalces, Heracon, Menidas şi poate Koiranos. **Surse:** A.-Ptol. 3.26.2–3 este de bază (nota *ischuros* în 2!), dar consider că este prea scurt pentru formularea lui 26.2 spre a demonstra că singura dovadă reală a fost tăcerea lui Philotas; alte acuzaţii „nu sunt neclare” şi, deşi A. le omite, 26.3 şi 4 se referă cu încredere la „epiboule” al lui Philotas.

DS 79.3 este mai puţin sigur (dar reţineţi „mărturisirea” din 80.2). Structura QC 6.8–1.11 este sugestivă: 6.8.15 este preluat din nou la 6.11.10 (6.11.8 este incoerent: de ce amână moartea lui Philotas?). După cum reiese de aici, QC a elaborat două surse: (1) Ptol.-A.: Philotas a fost acuzat în public; 6.8.25 este probabil doar presupunerea lui QC şi adevăratul text ms. este interesant. De obicei, QC a creat discursuri pe baza câtorva fapte din trecut (de exemplu, 9.17, „complotul” egiptean). (2) P. 49.11: Philotas a fost torturat în taină: scuză pentru mai multe discursuri din QC. Acest lucru ar explica dubla condamnare (6.11.8, 11.38), deşi DS-Cleit. (cu siguranţă principala sursă a QC) nu menţionează *atât* procesul public, *cât* şi mărturisirea prin tortură (80.1–2). A omis Ptol. tortura sau Cleit. o inventează ca scuză? Despre lapidare: R. Hirzel, *Die Strafe der Steinigung*, Abhandl. Leipzig Akad. (1909), p. 25. **Limba macedoneană:** 6.19.34–35, 11.4 (trimitere potrivită la frigieni, vechi conducători ai Macedoniei). **Alex. lincestianul:** DS 80.2, QC 7.1.7; nu se află în Ptol.-A., şi nici Tulburările (QC 7.2.35–38 = DS 80.4 = I.12.4.4–8 = Cleit.). Numai DS 79 = QC 6.7 = Cleit. are preliminariile, iar acestea sunt prea asemănătoare cu complotul pajilor. **Suspecţi:** QC 6.7.15 este o listă inutilă, datându-l greşit pe Demetrios (A. 3.27.6). **Participanţi la complot:** Berve, v.r. Antigona, Philotas (în special P. 40.1, 48.4, DS 67.7 şi reformele de cavalerie din A. 3.16.11). **Epurare:** QC 6.11.20, unde „legea” este propriul mod al QC de formulare a unui obicei; cf. 8.6.28, care nu este respins de 8.8.18. Nici această teamă familială nu este infirmată de supravieţuirea lui Coenos, ginerele lui Parmenion; l-a renegat pe Parmenion cu atât mai viguros (QC 6.9.30) cu cât trebuia să-şi reabiliteze propria viaţă. Cleandru, criminalul, era fratele lui Coenos. Pe de altă parte, Berve, nr. 165, Asandros (fratele lui Parmenion, posibil) a sosit, ignorant, în tabără în 329 (A. 4.7.2) şi probabil că nu mai este menţionat niciodată. Filip Menelaou, liderul tessalienilor sub Parmenion, dispare şi el după septembrie 330. A fost Parmenion cauza sau simpla şansă, tessalienii fiind desfiinţaţi oricum în 329? Erigyios, care condusese aliaţii de pe aripa stângă sub Parmenion, şi-a denunţat de fapt comandantul-şef: QC 6.8.17f. Cam atât despre facţiunile solide ale armatei. Bineînţeles, ne întrebăm dacă referirile la Asandru în 323 (toate enumerate sub Berve, nr. 164) ar putea fi parţial despre posibilul frate al lui Parmenion (nr. 165). Poate că şi el a supravieţuit; este imposibil să se demonstreze ruina „facţiunii” lui Parmenion, ca să nu mai vorbim de „exterminarea” familiei sale, presupusă atât de des în zilele noastre. **Prophtasia:** P. Mor. 328 F, Steph. Byz., v.r. Phrada. Doar o greşeală de calcul a lui Droysen a ascuns faptul că acesta este Farahul modern, un punct aflat cam la 290 km distanţă de Herat şi deci cam la 3 km diferenţă de măsurătorile bematiştilor (1500–1600 de stadii), prezentate necritic şi rotunjite în S. 11.8.9.

Note la capitolul 21

Ruta lui Alex. către Kandahar: K. Fischer BJ (1967), p. 136, discută întreaga zonă cu mare atenţie, dar acceptând că Alex. începe de la Farah, nu există nici un motiv pentru largul lui ocol pe la sud de lacul dispărut, cu excepţia eventualelor provizii, deoarece Sistan era un grânar celebru chiar şi în perioada arabă. ***Arimaspoi*****:** F.W. Thomas JRAS (1906), pp. 180 şi urm.; Ctesias, ap. Photius, se referise deja la *Skythes amyrgioi* din Sakastan, cf. Hellanicus F 171 despre această câmpie scitică. Mă întreb dacă un aflux al acestor sciţi a pus capăt culturii oraşului Sistan, după cum ne dovedesc anual săpăturile italienilor în est şi vest. Arachosia = Hetumati (în Avesta) = Etymandros în Plin. IN 6,92. Inscript Behistun. 40f. despre loialitatea satrapului Vivana în 521; de asemenea, dovezile din Textele Rituale şi tăbliţele Fortificat. de la Persepolis pentru contactele cu Persepolis şi Arachosia ca sediu al unui cult haoma. **Satrapi:** Berve, v.r. Menon, cu graficul admirabil din vol. 1, pag. 276. **Kandahar:** K. Fischer, ca mai sus: cf. A. Fussmann, *Arts Asiatiques* (1966), p. 33. Inscripţiile Asoka arată Kandaharul ca o zonă plină de viaţă a elenismului, respingând în cele din urmă pledoaria lui Tarn că această Alexandrie se afla la Ghazni. Derivarea Kandaharului din Iskander este corectă. **Elefanţi:** fildeş din Harahvatis în inscripţia de la Susa a lui Darius şi remarcile înţelepte ale lui A.J. Toynbee, *Between Oxus and Jumna* (1961), pp. 71 şi urm., despre Bazarul Lashkari. **Ruta lui Alex:** A. Foucher, *La vieille route de Bactres à l'Inde* (1947) este cea mai bună relatare a posibilităţilor, în special vol. 1, pp. 209 şi urm. despre legăturile dintre India şi Arachosia. **Peisaj şi provizii:** A. 3.28.1, 28.9 este îmbunătăţit prin QC 7.3.6 = DS 82–83 (descriere corectă), cf. QC 7.4.22–25 şi S.15.621. Citez din Emil Trinkler, *Through the Heart of Afghanistan* (1928). Pentru următorii doi ani, F. von Schwarz, *Alex. Feldzuge in Turkestan* (1893) este un ghid indispensabil de geografie, bazat pe serviciul militar de 12 ani din Sogdiana (deşi diferenţiază greşit Balh de Zariaspa; pentru bematişti, ca şi în S. şi Plin., erau identice). **Alex. în Caucaz:** A. 3.28.4, 4.22.4–5; DS 83 corectează cu siguranţă textul QC 7.3.23. Vezi Plin. IN 6,92 despre Cirus şi Capisa; cf. R. Ghirshman în *Mem. Del. Arh. Fr. en Afghan.* (1946). DS 83 implică alte oraşe din apropiere; cf. Ptol. *Geogr.* 6.18.4, dintre care unul poate fi Kabul. Nu ştim dacă grecii şi localnicii s-au bucurat de un statut egal. **Pentru Prometeu:** DS 83.1 = QC 7.3.22 = Cleit. (via Onesic.?) Îndoielile lui Eratost.: S.11.5.5; A. 5.3.1–4; *uparisena* şi contextul persan în E. Herzfeld, *Persian Empire* (1968), pp. 336–337. Aristot. şi Hindukuş: Aristot., *Meteor*. 350A. **Provizii:** QC 7.4.22f., şi pentru preţuri cf. W.K. Pritchett, *Hesperia* (1956), pp. 182 şi urm. **Balh:** Avesta, Vendidad 1.7, Yasht 5 (Anahita). Pentru zidurile sale, *Monum. Preislam. d'Afghan.* (DAFA vol. 19, 1964). Pentru sate, S.P. Tolstov, *Drevnei Chorezmskoi Tsivil*. (1948, trad. germ. 1953), pp. 122–133. **Resurse:** W.W. Tarn, *Gks. in Bactria and India* (1951), pp. 78 şi urm. Lapis în R.J. Gettens, Alumni (*Rev. du cercle des Alumni des fondations scientifiques*, 1950), pp. 342 şi urm. G. Herrmann, *Iraq* (1968), p. 21. **Administraţie persană:** Smerdis, fiul lui Cirus, Hystaspes, fratele lui Xerxes, Masistes sunt exemple de satrapi din

familia regelui; a existat o scurtă revoltă, potrivit lui Ctesias, în Bactria sub Artaxerxes al II-lea. **Deşertul bactrian:** QC 7.5 = prolog la Cartea DS 17 = Cleit. (descriere corectă). A. omite dificultatea! **Rezistenţa lui Alex:** QC 7.3.17, 7.5.9 (mai plauzibil aici decât în Makran), 7.5.16. **Bessos:** A. 3.30.4, 25.8 cu A. 3.23.4. **Branchidae:** QC 7.5.28 = 5.11.11.4 = Callisth. (în ciuda F 14, rd. 22) este puţin probabil să-şi fi extins istoria până acum. Onesic. (folosit de S. şi Cleit.) este probabil responsabil (cf. P. 60.3 pentru cruciada sa falsă) şi este imposibil să fim siguri că povestea lui este adevărată. Nu este totuşi un punct de mare importanţă. **Independenţa sogdiană:** QC 6.3.9, cu lipsa satrapului şi a autorităţii sale, împreună cu indienii independenţi, realizată de Bessos la Gaugamela (A. 3.8.3). **Purtătorii lui Alex.:** QC 7.6.7f. **Ciropolis:** E. Benveniste, *Journ. As.* (1943–1945), pp. 163 şi urm. **Alexandria-Eschate:** A. 4.1.3, 4.1. **Nomazi:** cf. K. Jettmar, *Die Fruhen Steppenvolker* (1969); M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia* (1928); E.D. Phillips, *Brit. Journ. of Aesthetics* (1969), pp. 4–18, constituie o bună introducere în arta lor; Aristot., *Pol.* 1256 A, a înţeles argumentul lor. **Poveste de dragoste:** Chares F.5 cu comentariul lui Jacoby. **Spitamenes:** S.11.8.8 îl numeşte persan, nu sogdian sau bactrian. Spitam. a fost rudă cu Zoroastru. **Interzicere:** Onesic. frag. 5. Maşinile din A. 4.2.2 trebuie să fie catapulte, deoarece şanţul ar opri turnurile; şi aruncătoare de pietre, întrucât lovesc zidurile (A. 4.3.1). Asaltul Ciropolisului (QC 7.6.21), omis de A. şi (prin urmare?) numeşte nativii în 4.4.1 „voluntari”. QC 7.6.27 = I.12.5.4 afirmă „prizonieri”, pe bună dreptate. A. îi omite pe Meleagru şi Perdiccas (QC 7.6.19); au fost suprimaţi de Ptol.? **Oraşe/aşezări noi în Sogdia şi Bactria:** A. 4.16.3, QC 8.1.1, I.12.5.13, S.12.517 (include cele şapte oraşe distruse). **Limitele lui Dionysos:** QC 7.9.15, Plin. IN 6.92; probabil un cult haoma la graniţă. Victimele în QC 7.9.16 sunt omise şi pierderile în 7.7.39 minimizate de A.; omite, de asemenea, numărul de întăriri la 4.7.2. Horezm: S.P. Tolstov, *Drevnei Chorezmskoi Tsivil.* (1948, trad. germană. 1953); cf. relatarea utilă a lui M.M. Diakonov în *Po Sledam Drevnikh Kultur* (1954) pp. 328 şi urm.; B. Rubin, *Historia* (1955), pp. 264 şi urm., discută despre cavaleria timpurie; călăreţii Horezm pot fi văzuţi şi în teracota larg răspândită, găsită în palatele vestice (M. Rostovtzerff, *Yale Class. Stud.* (1935) P.188. pl. 7) unde evident au servit ca garnizoane, punct demonstrat acum de reliefurile din S.P. Tolstov, *Po drevnim deltam Oksi* (1962) din Koi-Kilgan-Kala. În inscripţia de la Persepolis a lui Artaxerxes al II-lea sau al III-lea, Uvarazmis (Horezm) apare ca zonă principală; acest lucru nu înseamnă că încă era astfel. QC 7.4.5, A.4.15.4 îi arată independenţa în ziua lui Alex.; influenţa arhitecturală a stilurilor ahemenide în Horezm, remarcată în S.P. Tolstov (1962), pp. 112, 114, 128, poate implica sau nu apartenenţa la Imperiu. **Numerele armatei şi hiparhiile:** vezi studiul meu următor.

Note la capitolul 22

Semne prevestitoare: P. 57.5, A. 4.15.7–8 (subliniind rolul lui Ptol.): QC 7.10.13–14. **Merv:** Plin. IN 6.47 implică o Alexandrie aici, iar dovezile lui Plin. sunt relevante pentru aceste oraşe; QC 7.10.15 îl susţine şi dintr-o deducţie ingenioasă, F. Schachermeyer, *Alex. der Grosse* (1949), pp. 515–516, nota 187, îl prezintă pe Crateros ca ofiţer responsabil în Merv. **Bazeira:** QC 8.1.10–19 cu R. Merkelbach, *Die Quellen der Alexanderroman* (1954), pp. 48, 252; cf. prologul la DS 27, adică, Cleit. **Surse pentru Cleitos:** vezi studiul meu următor. Relegarea sa: QC 8.1.20. **Nepotul său:** Berve, v.r. Proteas. **Moartea lui Spitamenes:** A. 4.17.7 nu susţine QC 8.3.1–15, de obicei romantic. **Roci sogdiene:** QC 8.4 = DS prol. = Cleit. despre furtuna de zăpadă. **Tronul lui Alex.:** QC 8.4.15, Val. Max. 5.5.1. Front. Strat. 4.6.3. **Geografie:** F. von Schwarz, *Alex. in Turkestan*, pp. 75 şi urm., în special despre impregnabilitatea celei de-a doua roci. QC 7.11, deşi 28–29 este vivace, pune prima piatră în iarna lui 328; la fel şi prologul la DS 17, încă o dovadă excelentă a aderării strânse la sursa Cleit. A. 4.18.4 (Ptol., probabil) omite răstignirea lui Ariamazes, dar o situează, cu siguranţă pe bună dreptate, la începutul anului 327. Stânca lui Sisimithres (QC 8.2.19) purta şi denumirea regională de Stânca lui Chorienes (A. 4.21): numai QC 8.2.20 menţionează, corect, râul din viroaga sa. **Căsătoria Roxanei:** A. 4.19.5f. nu este precis cronologic; S.11.517 datează nunta la stânca lui Sisimithres; QC 8.4.21 la o perioadă după aceea; mâncarea lui Sisim. (QC 8.4.18f.) este preludiul esenţial al acestui banchet de nuntă! QC 8.4.21 (amendând ms. către Oxyartes) implică o vizită de întoarcere la Oxyartes; nunta are loc probabil acolo (după A. 4.21.10). P. 47.2 şi QC 8.4.23 specifică iubirea la un banchet; A. 4.19.5 (citându-i pe Ptol. şi Aristob. şi opinia contemporană) insistă asupra iubirii; P. şi A. aprobă cumpătarea lui Alex. (o temă a lui Aristob.?). QC nu explică faptul că Roxana fusese deja captivă; A. confundă momentul, astfel încât dragostea la prima vedere pare şi mai plauzibilă. **Obiceiul nunţii:** M. Renard şi J. Servais, *Antiqu. Class* (1955), p. 29, nu aduce nici un argument meritoriu împotriva respectării acestui obicei de către von Schwarz în Turkestan; QC 8.4.27 este doar presupunerea ignorantă a QC. **Pictură:** Lucian *Imagin.* 7; Plin. IN 35.34 pentru data contemporană a lui Aetion, astfel încât stilul amoros al portretului său să reflecte povestea de dragoste a propriilor ofiţeri ai lui Alex. **Oxyartes şi Artabazos:** A. 3.28.10 (Oxyartes şi Bessos). A. 4.17.3 şi QC 8.1.10 (numirea lui Cleitos) datează demisia lui Artabazos cu câteva luni înainte de căsătoria Roxanei, deci este puţin probabil ca respectivii doi să fie înrudiţi; cu toate acestea, Barsine îl concepuse pe Heracles până la nunta lui Alex., aşa că povestea cu Roxana trebuie să fi fost o umilire (DS 20.20.1 pentru data naşterii copilului); reţineţi, totuşi, că Berve, v.r. Cophen, a servit mulţumit, aşa că o ruptură cu Artabazos nu există în nici o dovadă. **Succesori sau *Epigonoi*:** P. 47.6, QC 8.5.1 (important). **Posibil chiliarh:** motivez acest lucru după cum urmează: Hephaestion şi Cleitos au fost hiparhi împreună în 330; în iarna 329/328, cred, au fost numiţi mai mulţi hiparhi, în timp ce lui Cleitos i s-a oferit Bactria

drept provincie. Hephaestion avea nevoie de un statut nou, pentru că şi el fusese hiparh; în 327, orientalizarea lui Alex. a luat prima şi ultima turnură între 330 şi 324; sugerez că Hephaestion a devenit chiliarh exact atunci, mai ales că Alex. se căsătorea cu o soţie şi, prin urmare, risca ranchiuna celui mai vechi iubit al său. Pentru funcţie, care exista sub diferite forme, nici una nu se distinge clar de termenul grec, ca să nu mai vorbim de lexicografi ulteriori şi de surse la fel de inexacte ca Ael. VH.1.21, cf. A. 3.23.3, Nepos Conon. 2 pentru aceasta în forma sa cea mai înaltă, deşi oficiali inferiori ai armatei şi ai curţii puteau fi numiţi şi „Comandant de 1000”: A.1.22.7.

Note la capitolul 23

***Proskynesis*:** J. Horst, *Proskynein* (1932) adună dovezile greceşti; Feodora, *Prinzessin von Sachsen-Meiningen*, discută remarcabil acest gest în *Geschichte der Hunnen* (1963, ed. Franz Altheim), vol. II, pp. 125 şi urm.; totuşi, argumentul ei lingvistic eşuează din perspectiva lui Call. F 31, pentru că valurile nu pot da sărutări şi, evident, până în vremea lui Call. (sau al celui care îl citează) şi cuvântul *proskynein* ar fi putut fi folosit într-un sens mai larg. Scena audienţei de la Persepolis a fost explicată de Herzfeld şi de alţii cu referire la un uşier med care îşi ferea respiraţia de Focul Sacru; acest lucru este absurd, deoarece vasele de lângă el puteau fi pentru ars tămâie, nu pentru sfinţenie, iar nobilii de pe mormântul lui Artaxerxes nu fac acelaşi gest lângă un vas de ars tămâie. Perspectiva mai plauzibilă, că mâna indică faptul că medul vorbeşte, este provocată de reproducerea foarte interesantă a scenei pe interiorul unui scut pe sarcofagul lui Alex., dezvăluit de fotografia din excelentul *Alexandersarkophag* al lui V. von Graeve (1970), pl. 70. Aici mâna face cu siguranţă *proskynesis*; cf. călăreţul de pe covorul Pazirik, acum la Ermitaj (sec. V î.Hr.). E.J. Bickermann, *Parola del Passato* (1963), pp. 2141 şi urm., este un alt studiu minunat; Hamilton *HCPA*, pp. 150–151, s-a abătut de la idee şi nu este conştient de lucrarea citată mai sus; pentru context, B. Meissner, *Berlin Akad.* (1934), pp. 2 şi urm., iar pentru diferenţele sassanide: W. Sundermann, *Mitt. der Inst. für Orientfor.* (1964), p. 275. J.P.V.D. Balsdon, *Histor*. (1950), pp. 363 şi urm. este, de asemenea, valoros, deşi nota sa 48 despre curiosul complex al tatălui la Alex. citează dovezi inexacte. Faptul că grecii credeau că perşii fac *proskynesis* regelui pentru că era un zeu (cf. „Xerxes, Zeus al perşilor” în extravagantul Gorgias, *ap. Longinus* 3.2) este implicat în Isocr. *Panegyr.* 151 şi afirmat în QC 8.5.11, ambele extrem de nesigure. Xen. *Anab.* 3.2.13 nu demonstrează nimic; Aristot., *De Mundo*, p. 398, 22, ed. Bekker, este lipsit de valoare; grecii s-au plâns de *proskynesis* că era servil (Xen. *Hell.* 4.1.35, P. Le 27.4), nu blasfemator: cf. R.W. Frye, *Iran. Ant.* (1972), p. 102, pentru continuitatea obiceiului. **Ambasadori greci:** Hdt. 7.136, P. Themist. 27–28. Nepos Conon 3.3 şi în special P. Artax 22.8 (în cazul în care *kupsas* exclude prosternarea) nu sunt dovezi că servilismul era o practică standard, doar că regele credea că trimişii greci erau atât de

abjecţi, încât uneori, când veneau ca prizonieri sau pledanţi, îi făcea să se plece. Gluma din A. 4.12.2 a fost că persanul a exagerat! **Elefant:** Aristot., *Hist. Anim.* 498 a 9, îmbunătăţind opiniile altora: cf. *De Incess. An*. 709 A 10; *Hist. An.* 630b şi *Ael. Nat. An.* 13.22.1. **Regina persană:** A. 2.12.6. **Surse:** A. 4.10.5f este complet lipsit de valoare şi este puţin probabil să derive chiar dintr-un peripatetic (nu ar spune asta multe despre subiect?). A. 4.14.2 este foarte diferit de punctul de vedere al lui Aristot. în *Rhet.* 1361 a 36 (o onoare barbară, nici mai mult, nici mai puţin). QC 8.5.13f. împărtăşeşte aceeaşi structură amplă: un discurs pentru, un discurs împotriva lui Call., un veto asupra practicii, o luare în râs a perşilor. Totuşi, opiniile şi stilul nu sunt similare cu ale lui A.: A. 4.10.3, 14.3–4 sunt dovada citirii ample a lui A. aici, şi poate chiar a compus discursurile în mare parte el însuşi (A. 4.11.9 îl implică pe Xenofon!). Cu siguranţă, cele mai apropiate paralele ţin de Imperiul Roman: Ps.-Call. 2.22, scrisoarea lui Claudius către alexandrini şi propunerea lui Cyme pentru Labeo; cf. M. Charlesworth *PBSR* (1939), pp. 1 şi urm. Chares în P. 54.4 şi A. 4.12.3 deţine adevărul, la care se adaugă L.R. Farnell JHS (1929), pp. 79 şi urm.; este adevărat că se ştie că o *eschara* ţinea Focul Sacru în procesiuni (Xen. *Cyrop*. 8.3.12), dar este o fantezie germană să vezi un astfel de foc în menţionarea *hestiei* aici. Atitudinea lui Call.: F 23, 24, 42, 50 pentru elenismul său; T 21 este important, cf. T 20; F 31 este probabil suficient de aproape de propriile sale cuvinte. J. 12.6.17, QC 8.8.22 (ca şi consolator). **Anaxarhos:** Berve, cu dovezi complete. Împotriva părtinirii lui Clearchos *ap. Ath.* 548b (important), cf. Ael. VH 9.37 Timon F 58. Filodem. *De Vitiis* 4.5.6 este foarte interesant; cf. poate A. 4.10.6–7 pentru sentiment; cu 4.11.6 cf. 4.9.7. **Vinul lui Call.:** T 12. **Discursul său:** Hermipp. ap. P. 54.1 (îndoielnic, deoarece Hermippos era destul de aproape de peripatetic). **Luarea în râs a perşilor:** A. 4.12.2, QC 8.5.22, P.74, fiecare de la un ofiţer diferit. Doar QC 8.5.20 şi P. 53.1 îi desemnează pe bărbaţii vârstnici ca ostili, dar ambele pasaje sunt tendenţioase. **Tenacitatea lui Crateros:** cf. P. Eumen 6.2. **Renunţarea la *proskynesis*:** Doar în versiunea falsă a lui A., J. 12.7 şi QC 8.5.21 se spune că *proskynesis* a fost abandonat; A. 4.14.2 (deşi fals) implică o tradiţie diferită. Povestea lui Chares nu spune nimic în ambele sensuri. DS 18.61.1 arată că macedonenii i l-au acordat postum lui Alex. ca zeu; în mod posibil, Ptol. şi Aristob. nu au spus nimic deoarece incidentul a fost nesemnificativ, cu excepţia adepţilor lui Call. Dar tăcerea lor (prin urmare A. nu se referă la aceştia) poate a fost una atent studiată. **Complotul pajilor:** A. 4.12.7, 13.5, 14.1 arată aici interpretarea amplă a lui A. Totuşi, asemănarea apropiată şi exactă a lui A. 4.13 cu QC 8.6.1–23 sugerează că au folosit o sursă comună; A. 4.13.4, 13.7 diferă nesemnificativ de QC 8.6.9, 6.20. Având în vedere A. 4.13.5 = 8.6.16, această sursă poate fi Aristob. QC 8.6.11 este singurul indiciu al datei după *proskynesis*: S.11.11.4 numeşte satul Cariatae, un nume trasabil lângă Oxus. **Obiceiul de vânătoare persan:** Ctes. 688 F 40, Xen. *Cyrop.* 1.4.14, P. Mor. 173 d. **Proteste:** QC 8.7f. preia falsul A. 14.2. At 8.7.2, Sopolis plecase de fapt acasă! (A. 4.18.3). **Părinţi:** Sopolis (A. 4.18.3),

Asclepiodoros (A. 4.7.2 cu participiul trecut în 4.13.4). Charicles poate fi fiul satrapului loial al Lidiei, dar pentru un alt Menandru, vezi P. 57.3. **Rolul lui Callisthenes:** A. 4.12.7 implică două puncte separate, Call. complice, Call. instigator. Ptol. şi Aristob. nu se ştie că au afirmat complicitatea lui Call. (A. 4.14.1; cf. QC 8.6.24, P.554); aceasta a fost o variantă a poveştii (A. 4.12.7). QC 8.8.20 pretinde că, de fapt, Call. a fost nevinovat (cf. „unele" în A. 4.14.1), deşi sugerează o implicare uşoară ca instigator (8.6.24). **Scrisoarea lui Alex.:** dacă Hamilton poate deduce absenţa destinatarilor din A. 4.22 cu QC 8.5.2 şi 22 în 1961, un falsificator din secolul III ar fi putut proceda astfel mai uşor cu istoriile originale, nu cu naraţiunea volatilă a lui A. narativ în faţa lui. Nu văd cum va rezista o astfel de scrisoare şi nici de ce Alex. ar trebui să scrie vreodată atât de sincer. P. 55.6 spune „nimeni nu cunoştea planurile pajilor"; acest lucru nu este incompatibil cu instigarea lui Call.? **Comentariul lui Anaxarh.:** Diels, *Vorsokr*. 2. p. 239 (din lucrarea sa *Despre regalitate*). **Scrisoare către Antipater:** P. 55.7, ca în viaţa lui Call., se potriveşte doar cu acţiunea întârziată a morţii lui Call. (apologetică şi, prin urmare, falsă?). **Moartea sa:** A. 4.14.3, Chares ap. P. 55.9 (*Malloi Oxydrakai* poate fi scăparea lui P.?) I.15.3.3–7.

Note la capitolul 24

Negustorii Indiei: Aristob. F 20 şi cf. comerţul cu bdeliu Teofr. HP. 9.1.2 cu Plin. IN 12.35. **Legende indiene:** J.W. McCrindle, *Invasion of India by Alex.* (1896) este o bună carte de referinţă; Ctesias 688 F 45; Nearh. F 8, 11, 17–20 şi Baeton 119 F 4; E.J. Bickermann *CP* (1952), pp. 65 şi urm., este remarcabil; cf. O. Murray CQ (1972), pp. 200f. **Heracles şi Dionysos:** A. Dahlquist, *Megasthenes and Ind. Relig.* (1962) colectează multe dovezi şi trage concluzii greşite. „Data" în Magasth. ap. Ind. 9.9. Accentul constant pe „vechea independenţă" a Indiei şi pe lipsa oricărei menţiuni asupra precedentului persan sunt interesante. **Heracles:** Berve, nr. 353, în ciuda voinţei lui Tarn de a nu crede. **Alex. şi regii:** P. Alex. 4. **Armată:** vezi următorul meu studiu. **Satrapi:** A. 4.22.5 şi Berve I, p. 276 (grafic al satrapilor). **Sasigupta:** Berve, Sisikottos nr. 707. **Niceea:** A. Foucher, CRAI (1939), pp. 435f. **Armată indiană:** de ex., B.K. Majumdar, *Milit. Syst. in Anc. India* (1960). **Elefanţi:** P. Armandi, *Hist. Mil. des Éléph*. (1843); H. Bonitz, *Index Aristotelicus* (1961), v.r. Elephas; H.F. Osborn, *Proboscoidea* (1936–1942), vol. 1–2, şi R. Carrington, *Elephants* (1958); un subiect vast, iar acum P. Goukowsky *BCH* (1972), pp. 473 şi urm. despre *howdah*. **Traseul lui Alex:** S.15.1.26 pentru logica sa; O. Caroe, *The Pathans* (1958), pp. 45 şi urm., îmbunătăţeşte opiniile lui Stein. Săpăturile italienilor la Swat, raportate în est şi vest, nu pot fi legate de loc sau de dată. **Peucelaotis:** M. Wheeler, *Charsada* (1962), ghicind o legătură cu Alex. **Nysa:** A. 5.1–2, QC 8.10.7 = DS prolog = Cleit., P. 58.6. **Kafiri:** E.T. Schuyler-Jones, *Annotated. Bibliog. of Nuristan* (1966) este interesant; G. Robertson, *Kafirs of the Hindukush* (1896); Eric

Newby, *A Short Walk in the Hindukush* (1972, ed. a II-a) este cea mai încântătoare carte la care se face referire în aceste note; K. Jettmar *Proc. Amer. Philos. Soc.* (1961), pp. 79 şi urm., discută despre închinarea la ibex şi dansul extatic al femeilor (bacante?); cf. Robertson, p. 384. G.M. Grierson JRAS (1900), pp. 501 şi urm. despre limba kafirilor; F. Maraini, *Where Four Worlds Meet* (1964) pentru religia kafirilor. **Meru:** Polyaen. 1.1.2, QC 8.10.12, A. 5.1.6. Cf. D.C. Sircar, *Ind. Stud. Past and Pres.* (1967), pp. 233f.; **Sicrie:** QC 8.10.8. *Pir-Sar*: A. Stein, *On Alexandru's Track to the Indus* (1929), în special pp. 100–159, este o capodoperă; cf. R. Fazy, *Mélanges Ch. Gilliard* (1944), pp. 7 şi urm. **Mitul lui Heracles:** se spune că l-a însufleţit pe Alex. (A. 4.28.4), în ciuda propriilor incertitudini ale lui Arr. cu privire la adevărul său (28.2) QC 8.11.5 îi atribuie lui Eumenes (inamicul lui Ptol.) fapte eroice pe care A.- Ptol. 4.29.1 le limitează la Ptol. **Taxila:** Sir John Marshall, *Taxila,* vol. 1–3 (1951) cu M. Wheeler, *Flames over Persepolis*, pp. 112–115; cf. inscripţia aramaică găsită acolo, de dată incertă (seleucidă?), de Cowley şi Barnett, *JRAS* (1915), p. 340. **Obiceiuri indiene:** Nearh. F 11, 28. Aristob. F 42. Onesic. F 5. **Gimnosofişti:** Onesic. F 17, Aristob. F 41, Nearh. F 23; A. 7.2.2f. se bazează pe Megasthenes, nu pe Onesic. (cf. 5.15.1). P. 65.3 demonstrează că, de fapt, capitolul este eterogen (împotriva lui Hamilton HCPA, p. 180). Doar Megasthenes menţionează tema „fiul lui Zeus", nu contemporanul Onesic.; amendarea drastică a lui J. Enoch Powell (*JHS* 1939, p. 238) pentru P. 65.2 nu are nici sens, nici nu e necesară. U. Wilcken *Sitzb. Berl. Akad.* (1923), pp. 161 şi urm., susţine greşit că Aristob. F 23 infirmă întreaga poveste a lui Onesic. **Legenda lor:** A. 7.1.5f., cu noul papirus al lui V. Martin şi P. Photiades, *Rhein. Mus.* (1959), pp. 77–139; în ciuda lui J.D.M. Derrett, *Class. et Med.* (1960), pp. 64 şi urm., nu cred că este o lucrare pierdută a lui Arrianus. F. Pfister *Hermes* (1941), pp. 143 şi urm., despre legenda gimnosofistă; cf. J.D.M. Derrett, *Zeitschr. für Relig. u. Geistesgesch.* (1967) pp. 33 şi urm., cea mai bună interpretare de până acum a *Milindapanha* şi a legăturii sale cu romanul despre Alex.

Note la capitolul 25

Recompensa lui Porus: QC 8.12.18; S.15.1.28. **Oraşe noi:** M. Wheeler, *Flames over Persepolis* (1968), pp. 98–118 cu noi dovezi. **Locul bătăliei:** incert, dar îl prefer pe A. Stein, *Arch. Reconn. in N.W. India* (1937), pp. 1–36. **Bătălie:** A. 5.9–19, QC 8.13–14, DS 87-89 (slab), P.60 citând propria scrisoare a lui Alex., asupra căreia am mari îndoieli; P. 60.2 datează lupta (cf. QX 8.14.28), dar toate celelalte detalii ale scrisorii se potrivesc cu cele ale lui A., cu excepţia absurdităţii macedonenilor trăsniţi (P. 60.2) care, în ciuda Hamilton *HCPA*, pp. 163 şi urm., cu siguranţă îl condamnă. Ptol. este lăsat în urmă în QC 8.13.27, 23; nu la fel în A. (şi cf. QC 8.14.15)! QC 8.14.5 îl numeşte pe Perdiccas; Ptol.-A. 5.15.1 îl omite – în mod deliberat? După părerea mea, Ptol.-A. nu menţionează niciodată însoţitorii infanterişti în luptă (contrar lui DS 88.2, QC 8.14.16 despre sarissele lor împotriva

elefanţilor). La A. 5.12.2, cred că brigăzile lui Cleitos şi Coenos sunt hiparhii (cf. A. 5.16.3; şi la scurt timp după aceea, A 5.22.6), şi bănuiesc că A. i-a confundat pe aceşti doi foşti comandanţi infanterişti cu fostele lor unităţi; A. 5.13.4 menţionează că nu există însoţitori infanterişti în linia de infanterie (falanga înseamnă aici doar „linie de luptă"); A. 5.14.1 numeşte 6 000 de infanterişti (cf. 5.18.3) şi 3 000 de hipaspişti, 1 000 de agrianieni şi 2 000–3 000 de arcaşi (A. 5.12.2; cf. 3 comandanţii lor în 5.16.3); A. 5.13.4 presupune că Alex. a putut alege din mai mult decât cele trei hiparhii din 5.12.2. Sugerez că i-a luat pe Cleitos şi pe Coenos, şi că nu mai erau lideri ai falangei, deşi A. i-a confundat sub cuvântul neutru *taxis*. **Atacul lui Coenos:** împotriva dreptei inamicului (A. 5.16.3); QC 8.14.18 este confuz. **Arme pentru elefanţi:** QC 8.14.29. Pentru Porus, v.r. Berve, nr. 683. **Bucefal:** Piatră de sigiliu în A.D.H. Bivar, *Journ. Num. Soc. Ind.* (1961), pp. 314–316, cu O. Rubensohn, *Hellenistisches Silbergerät in Antiken Gipsabgüssen* (1911), pp. 45–46 şi pl. 6. E.T. Newell, *E. Seleucid Mints* (1938) în special p. 239 şi pl. 51, E. Babelon, *Les monn. des Rois de Syrie* (1890), introd. pp. 18–25; Appain Syr. 56, Malalas p. 202 (ed. Bonn). Suidas, v.r. Bucefal (text amendat). Marco Polo: A. Ricci, *Travels of Marco Polo* (1939^{2}), p. 57. **Medalionul lui Alex.:** cf. şi W.B. Kaiser, JDAI (1962), pp. 227 şi urm. **Caesar:** Dio 37.54.2, Plin. IN 8.155 şi acum S. Weinstock, *Divus Julius* (1972) pp. 86–87.

Note la capitolul 26

F. Schachermeyer, *Innsbruck*. *Beitr. zur Kulturgesch.* (1955), pp. 123–135 (retipărit în G.T. Griffith, *Main Problems*) este îngăduitor cu scopurile lui Alex. **Sacrificii:** QC 9.1.1; DS 89.3. **Vreme:** Ctesias F 45: compară cu A. 5.10.1, pentru cunoştinţele lui Alex. **Cherestea:** DS 89.4 = QC 9.1.4 = S.15.1.29 = Cleit. Onesic. **Planuri:** Nearh. (ap. Str.) F 20; A. 6.1.2f .; citatele lor nu cad de acord. Teofr.: HP. 8.4.5 (cu siguranţă aceşti pissatoi necunoscuţi sunt indieni?) **Banyan:** Onesic. şi Aristob. în S.15.21–24: Teofr. HP. 4.4.4–5. Ael. *Hist. An.* 5.21 despre păunii lui Alex (QC 9.1) este foarte interesant. **Ploi:** Aristob. şi Nearh. în S.15.1.17–18: cf. Indica 6.5. **Şerpi:** Nearh. F 10B, Indica 15.11, Aristob. F 38; Onesic. F 16, 22. *Anabasis* a lui A. este neiertat de monotonă, omiţând toate aceste detalii în principiu. **Chenab:** Ptol. ap. A. 5.20.8. **Misiunea lui Porus:** A. 5.21.2. **Victime indiene:** A. 5.24.5. **Regatul Prosperităţii:** S. Levi, Journ. As. (1890), pp. 234–240. Onesic. F 21. **Câini:** Aristob. F 38, 40 (cf. S.15.1.31). **Întăriri:** DS 95.3; QC 9.3.21. **Ceylon:** Onesic. F 12,13. **Phegeus:** DS 93.2 = QC 9.2.1–7, P.62. **Magadha:** de ex. *Camb. Hist. Ind.,* pp. 279 şi urm. K.A.N. Sastri, *A Hist. of S. India from Prehist. Times...* (Oxford, 1966), pp. 82 şi urm. **Ksandrames:** împotriva *Camb. Hist. Ind.,* numele derivă mai bine din Augrasainya, fiul lui Ugrasena (B. Prakash, *Stud. in Ind. Hist. and Civ.* (1962), pp. 104 şi urm. Arată legătura cu dinastia Magadha, oricum atestată în surse budiste). **Peisaj:** A. 5.25.1 cunoaşte un teren fertil dincolo de Beas (cf. Ael. *Hist. An.* 15.7!); DS 93.2 (QC 9.2) se referă la o întindere pustie „dincolo de

fluviul Ind”, adică deşertul Thar. D. Kienast, *Hist*. (1965), pp. 184 şi urm., doreşte să modifice acest „Ind” şi pentru Beas şi astfel să critice geografia lui Cleit. Dar Alex. s-ar putea să fi întrebat şi despre Ind; cf. S.15.1.26, 32, pentru cunoştinţele sale (iniţiale) despre deşertul Thar, probabil dobândite de la Phegeus cu această ocazie. Dat fiind că Alex. ar fi putut fi mai la sud pe Beas decât crede Kienast (S.15.1.32 nu exclude acest lucru), deşertul Thar s-ar fi putut afla de fapt aproape de sud (râurile şi geografia de stepă a zonei nu sunt cunoscute pentru anul 326 î.Hr.). Cu siguranţă, Cleit. Alexandrinul (care a scris cam cu 25 de ani înainte de Megasthenes) nu a născocit o referinţă atât de precisă la Ksandrames şi, indiferent dacă geografia lui este sau nu o scăpare, suita lui Alex. ştia adevărul dincolo de Beas (cf. A. 5.25 .1). **Gange:** Polycleit. F 10; A. 5.26.2, DS 18.6.2 nu trebuie ignorate, în special dat fiind că un Drum Regal cu borne ajungea de la Taxila la Palimbothra (Plin. IN 6.61f.). **Bijuteriile fluviului:** Plin. IN 37,1–77. **Mită:** DS 94.3, I.12.4.12–11; din nou omisă de A! DS 94 1–3 este excelent. **Revolta:** A. 5.28–29 (din nou, Alex. se supără „două zile”) DS 95 = QC 9.3.19 = P. 62.7 = I.12.8.16 şi mă îndoiesc că este o simplă legendă. Philostr. *Vita Apoll.* 2.43 este interesant. **Dhana Nanda:** F.F. Schwarz, *Die Griechen u. die Maurya-Dynastie*, în F. Altheim, *Geschichte Mittelasiens im Altertum* (1970) pp. 267 şi urm. **Fiul bărbierului:** B. Prakash, *Studies in Ind. Hist.*, pp. 114 şi urm., şi Jain Hermacandras, *Parisistaparvan* 6.232, 8.2–3; regula lui, de ex. *Visnupurana* 4.24. **Despre numere:** B.K. Majumdar, *Milit. Syst. in Anc. India* (1960) cu paralele epice; cf. S. Digby, *Warhorse and Elephant in the Delhi Sultanate* (1971), pp. 55 şi urm. pentru numere comparabile. **Chandragupta:** P. Alex. 62.9, Mor. 542d B. Prakash, *Studies*, *passim*. Despre Kautilya, studiile sunt nenumărate; de exemplu. U.N. Goshal, *Hist. of Ind. Pol.* (1966); H. Scharfe, *Unters. zur Staatsrechtl. des K.* (1968); Megasthenes are nevoie de cercetări; R.C. Majumdar, *Class Accounts of India* (1960) şi *JAOS* (1958), p. 273, (1960), p. 248 merg într-o direcţie mai bună decât O. Stein, *Megasthenes u. Kautil.* (S-B, Wien 1921). **Palimbothra:** L.A. Waddell, *Report on Excav. at Patna* (1903), M. Wheeler, *Flames over Persepolis* (1968); Megast. *FGH* 715 F 18, 19, 32; Ael. *Hist. Un.* 13.18.

Note la capitolul 27

Avortul spontan al Roxanei: Epit. Mett. 70. **Flotă:** compară Ind. 19–20 cu detaliile şi numerele diferite ale lui A. 62.3–4. Nearh. dă o flotă mai mică decât Ptol., iar pentru cifra sa de 120 000 de oameni, vezi următorul meu studiu. **Qurqurrus:** S. Casson, *Ships and Seamanship* (1971), p. 163. Transportul de cai pe mare este o abilitate în sine, pe care, de exemplu, normanzii au învăţat-o doar de la arabi şi astfel au reuşit să trimită cavaleria peste Canal: *Diction. des Antiquit.*, v.r. Hippagogoi pentru dovezi. Ne întrebăm cum perşii sassanizi au adus cai din India pe mare în Persia! **Convoi de bagaje:** citez din *Mooltan* de J. Dunlop, M.D. (1849). **Pânze purpurii:** Plin. IN 19,22. ***Malloi*:** A. 5.22.2 este important pentru vrăjmăşia anterioară. **Stilul campaniei:** A.

6.14.2, 6.20.1–2, cf. 6.15.1, 6.6.1 şi în special 6.15.7 şi Aristob. ap. A. 7.20.1–2: restabilirea libertăţii şi *autonomia*. Implică faptul că amintirile stăpânirii persane de pe Indul Inferior au fost scurte (A. 6.14.2 –, dar reţineţi surprinzătorul QC 9.7.14, care, având în vedere legăturile cu Arachosia discutate de A. Foucher, *La vieille Route* (1947), vol. 1, p. 209f., s-ar putea să nu fie greşit; cu cât ştim mai multe despre Arachosia, cu atât contează mai mult). **Atrocităţi:** A. 5.24.3–5 pentru existenţa lor înainte de revoltă. Capitulările au fost tratate cu blândeţe (DS 96.2.3, A. 6.4.2; DS 102. QC 9.8.4–7), dar rezistenţa a fost înăbuşită cu sălbăticie: DS 96.3, QC 9.4.5–6, A. 6.6.3, 6.6.5–6.7, 6.11.1 cu DS 99.4. **Obiectivele lui Alex.:** M.E.L. Mallowan, *Iran* (1965), p. 1; W.F. Leemans, *For. Trade in Old Bab. Period* (1958), pp. 159 şi urm. le-a pus în perspectivă. Pentru Alex. – Opiane, cf. Steph. Byz. şi A. 6.15.2 cu Steph. v.r. Opiai, citându-l pe Hecataeus (F 299) şi (în cele din urmă) pe Scylax; DS 102.4, QC 9.8.8 se referă probabil şi la această Alexandrie, a cărei localizare (sub un nume antic greşit) este discutată de gen.-maior A. Cunningham, *Ancient Geography of India*, vol. 1 (1871), pp. 170 şi urm. **Îndoieli de răzvrătire:** A. 6.7.6, QC 9.4.16. **Multan:** A. 6.8.4 („cel mai mare oraş”) şi topografia sa susţin situl (P. Mor. 327b, 344c sunt simplă retorică). **Salvatorii lui Alex:** omisiunea lui Aristonous de către A. (QC 9.5.15) este mai puţin probabil să fie părtinirea lui Ptol. decât denigrarea lui Perdiccas în A. 6.9, care nu se repetă nicăieri altundeva. Dar nu prea se potriveşte cu punctele de vedere ale istoriei „personale” a lui Ptol. că a negat povestea lui Cleit. despre prezenţa sa glorioasă; negarea nu demonstrează care dintre ei a scris primul. **Îndrăzneli anterioare:** de ex. A. 4.3.3, 26.6; QC 4.4.10. **Teorie medicală:** de ex. Galen 4.708–709; F. Steckerl, *Fragms. of Praxagoras* (1958), pp. 17 şi urm. F. Lammert, *Gymnas*. (1953), pp. 1–7 despre rană. **Recuperarea lui Alex.:** A. 6.12–13. **Oferte de pace:** QC 9.7.15, 9.8.1. **Planuri de construcţie:** A. 6.16.7, 6.17.1, 17.4, 18.1, 18.7, 20.1; 6.20.5, este cu siguranţă Xylinepolis, Oraşul din Lemn, al lui Onesic. şi Nearh. F 13. **Brahmani:** DS 102.5 este mai scurt şi mai întunecat decât credibilul A. 6.15–6f., dovada care justifica severitatea; cf. „80 000” de ucişi în regatul lui Sambus, QC 9.8.15 = DS 102.6 = Cleit., unde A. 6.16.4f. este mai subtil şi mai realist. A.-Ptol. omite (îi aparţine lui Cleit.?) chestiunea măgulitoare a vindecării lui Ptol.: QC 9.8.25, DS 103.6, 5.15.2.7. **Detaşarea lui Crateros:** A. 6.15.5, preluat din nou la A. 6.17.3 (în ciuda îndeletnicirii lui Crateros la 6.15.7). Din câte ne putem da seama, masacrul brahmanilor a fost omis de Ptol. sau Aristob. (sau de ambii), şi A. s-au îndreptat către o nouă sursă, întorcându-se la Crateros (cf. I.12.10.1), de unde rămăsese. Dar omisiunea s-ar putea să fie doar stilistică, la fel ca multe dintre ale mele. **Jertfe la Pattala:** A. 6.19.4–5, ambele din ordinul (diferit) al lui Amon. Pentru maree, cf. *Periplous of Red Sea,* 37–40. **Nearhos:** Indica 20, în special 20.2 (aproape de *pothos*) şi 20.11. **Finanţare:** P. Eumen. 2.

Note la capitolul 28

Marşul din Makran a fost discutat strălucit în singurul articol modern remarcabil despre Alexandru: H. Strasburger, *Hermes*, (1952) pp. 456 şi urm., şi nota sa din *Hermes* (1954) p. 251. Sunt de acord că A. 6.23 = Ptol.; A. 6.24–25 = S.15.2.6–7.1 = Teofr. HP. 4.4.13 = Nearh. Dar *polloi* din A. 6.24.1 implică faptul că Nearhos nu a fost singura sursă (originală?) care a oferit o relatare sinceră. **Solia gedrosienilor în 330:** A.3.28.1, o sursă importantă de „cunoaştere" a lui A. **Geografie:** acum se ştie că litoralul s-a retras foarte mult (cf. cea mai recentă inspecţie efectuată de echipa de la Pennsylv. Mus., raportată în buletinul „Expedition" pentru 1962). Oraşele din al treilea mileniu implică poate o preistorie mai amabilă decât cred Strasburger (şi Sven Hedin): cf. *Antiquity* (1962), p. 86, (1964), p. 307 pentru rapoarte. Dar R.H. Raikes şi E. Dyson în *Americ. Anthropologist* (1961), (1963) susţin pe baza studiului că această aşezare timpurie nu presupunea un climat mai blând; reţineţi totuşi S.15.2.3, în care Makran este „mai puţin fierbinte" decât India. Simpla căldură nu era însă principala îngrijorare. **Alexandria-Rhambaceia:** A. 6.21.5, 22.3 pentru fondarea sa; DS 104.8 îl plasează „aproape" de mare; *Periplous of the Red Sea*, 37 cunoaşte un oraş-capitală situat la şapte zile de mers în interior, pe malul unui râu. Steph. Byz., v.r. Alexandria, menţionează o Alexandria-în-Makarene (Makran), pe râul Maxates; probabil a fost lângă Coccala (Ind. 23.5 pentru întâlnirea lui Leonnatos cu flota), poate pe râul Purali modern şi fără îndoială pe locul unui sit antic. Nu ştiu cât de mult a contat comerţul cu mirodenii (A. 6.22.4) în raport cu împrejurimile (*Peripl*. 37). Colonizarea oraşului cu arachosieni (QC 9.10.7) nu este o eroare; sub administraţia persană (de exemplu, Darius Behistun 47 şi absenţa oricărei provincii numite Gedrosia), Makran făcea parte din Arachosia (deci A. 3.28.1), un aranjament la care Alex. s-a întors când i-au murit satrapii. **Ciocniri:** accentul pe Ptol. în DS 104.5 = QC 9.10.7 = Cleit. este omis din Ptol.-A. Cf. foarte interesantul DS 103.6 = QC 9.8.21-28 = 5.15.2.7, prob. Cleit.; cf. P. Goukowsky REA (1969), p. 320 (neconvingător). Ar trebui să ne amintim şi de sursa „proptolemeică" (Cleit.?) din DS 18. **Motive pentru marş:** Nearh. în A. 6.24.2–4 (prea des tradus greşit), S.15.2.5 (nota „se spune" – Nearh. şi Cleit.?). Indica 20.1; 32.10 (important). **Semiramida:** QC 7.6.20, 9.6.23 şi W. Eilers, *Semiramis* (1971) pentru legenda ei. **Comerţ maritim:** H. Schiwek, *Bonn. Jahrb.* (1962), pp. 43–86; greoi, dar multă bibliogr. pe ruta lui Nearhos. Merită comparat cu N. Pigulewskaya, *Byzanz auf den Wegen nach Indien* (1969). **Mirodenii:** J.I. Miller, *Spice Trade of the Rmn. Emp.* (1969) citează multe dovezi de utilizat în mod critic. **Comerţ maritim persan:** Dar. Susa inscrip. 30–35. **Alex. şi suita:** *Autoi ge*, în A., la A.6.23.1, este singurul indiciu al dezacordului. **Provizii:** A. 6.20.5 cu QC 9.8.29; nu pentru garnizoană, ci pentru *stratia* (expediţie, dar în A. 6.21.3 = armată terestră, nu flotă). Unele dintre aceste provizii ar fi putut fi consumate de Nearh. în timpul vânturilor nefavorabile (primele două luni), dar Ind. 21.13 sugerează că bărbaţii au rămas înfometaţi

foarte curând. **Moartea satrapului:** Ind. 23.5, A. 6.17.1; a-l numi un ţap ispăşitor nevinovat este o fantezie. **Victoria trupelor sale:** DS 106.8 denaturează QC 9.10.19, a cărui sursă şi ordine le urmează; Ind. 23.5 (cf. A. 7.5.5) este raportul propriu al Nearh. şi evident corect (R.D. Milns, *Alex. The Great* (1968), p. 235 este absurd). **Surse pentru marş:** Strasb., pp. 478–486, este excelent. **Călătoria lui Nearhos:** Indic. 21–35. **Navele sale cu grâne:** *kerkouroi* în 31.3.23.3. **Scorţişoară:** J.I. Miller, *Spice Trade*, pp. 154f. **Cămilele de salvare ale lui Alex:** DS 105.6, QC 9.10.17, P. 66.3, A. 6.27.3. (Nota lui C.B. Welles în Loeb Diodorus, pp. 426–427 este altă gafă a sa.) **Kirman:** S.15.2.14, Onesic. F 32. **Triumful dezmăţului:** A. 6.28.2; îndoielile sunt importante (spre deosebire de 5.1.2, nu aveau zei care să îi potolească – cf. dezmăţul la A. 5.2.7, incredibil pentru A.), dar probabil că nu îl citise pe Cleit., care sponsorizase primul povestea. DS 106.1 = QC 9.10.22 = P. 67.1–3. = Cleit.; deşi un alexandrin (Jacoby T 12). Cleit. poate că a scris înainte ca mitul lui Dionysos să fi fost pe deplin adoptat de Ptolemei. **Rezultate:** cf. A. Alfoldi, *Rom. Mitt.* (1954), pp. 88 şi urm., F. Pfister, *Real-Encycl. Suplem.* 4.177 şi urm., v.r. Epiphaneia (foarte riguroasă); Kallix. FGH 627 F 2; Val. Max. 3.6.6, Plin. IN 33.150; Dio 77.7.1. Tăcerea lui Ptol. şi Aristob. este lipsită de greutate: toate acestea ar fi putut începe de la simpla legendă literară? **Întoarcerea lui Nearhos:** Ind. 33–36, în special 35,8. **Bagoas:** Dicaearch. ap Athen. 13.603 A–B **Numărul pierderilor:** incert, dar Strasburger, pp. 486–487, se înşală.

Note la capitolul 29

Sfatul lui Aristotel: Mary Boyce, trad. *Letter of Tansar* (1968), pp. 27 şi urm. Machiavelli, *Principele*, cap. 4. **Tulburări provinciale:** harta din Berve, vol. 1, p. 276, este de nepreţuit. **Bactria:** QC 9.7, unde bănuiesc că trimiterile lui Berve, nr. 27 şi 29, sunt la acelaşi om. Alegerea unui rege nu este compatibilă cu mutarea de a merge acasă, poate o încercare minoritară (QC 9.7.11 este vagă). **Revolte iraniene:** Berve, v.r. Tyriaspis (cf. Proexes), A. 6.27.2 (India); Menon (cu A. 6.27.3); A. 6.29.3 (câţi asociaţi?) Berve, v.r. Autophradates (convocat din nou în iarna 328/327: A. 4.18.2, AC 8.3.17 şi arestarea evitată; *regnum affectasse suspectus*: el a fost în cele din urmă adus la Susa în 325/324 şi ucis după cum merita; QC 10.1.40–42 este un bun avertisment împotriva propriei retorici a QC); Berve, v.r. Astaspes (cf. Indica 36.8 – cauza sau efectul arestării sale? P. 68.6 sugerează că a fost cauza); Berve, v.r. Orontes şi Sabictas; Zopyrion (un marş foarte interesant: I.12.2.16, 37.3.2 la scara sa; Marob. *Sat.* 1.11.33 pe direcţia sa, amintind obiectivele lui Alex. în A. 4.15.6; observaţi cum Olbia a fost un aliat al Miletului „liber”, Tod 195). **Presupusă domnie a terorii:** E. Badian în *JHS* (1961), pp. 16 şi urm., a inspirat cărţi întregi pentru publicul larg prin comentariile sale tăioase; din păcate, nu numai opiniile sale, ci în multe puncte vitale, şi dovezile sale sunt greşite. O respingere în detaliu se lasă încă aşteptată. Pe lista sa de victime,

Apollophanes (nu ţap ispăşitor, dar explicabil pur şi simplu prin revolta nativilor şi drumurile proaste din Est), Autophradates (convocat mai devreme), Antipater (incert) şi poate Agathon ar trebui excluşi, lăsând opt depoziţii, cinci dintre ei iranieni, patru dintre ei guvernatori sub Darius. Statisticile pentru 331–328, când s-au făcut arestări la curte, sunt mult mai impresionante; până atunci, Alex. nu fusese reţinut pe Beas. (îi putem omite pe Mazaeus, Phrasaortes şi alţii, între 331 şi 327, care „au murit la timp"). Lista arestărilor lui Badian ignoră geografia (în cazul lui Atropates), dovezile (Stasanor: A. 6.29.1; Peucestas, sosit în ajunul morţii lui Alex), o posibilă calomnie în cărţulia despre ultimul banchet al lui Alex. (au fost cei 20 de ofiţeri prezenţi sau doar acuzaţi că au fost prezenţi?) şi, de altfel, dovezile pentru satrapii absenţi care au trăit adesea la curte în vremurile persane (de exemplu, un subiect vast, Driver, documente aramaice *passim* despre Arsames şi, în special Xen. *Cyrop.* 8.6. 4–5). **Duritatea crescândă a lui Alex.:** Indic. 36.1–2 este interesantă; A. 6.27.4 nu dovedeşte nimic; 6.27.5 este propriul comentariu al lui A.; 7.4.3 preia 6.17.4 şi este relevant (dar cine a spus astfel – *legetai*?) Aristob. în 7.18.1 este cea mai bună dovadă, dar din nou Alex. pedepsea fără a-şi domoli propria frustrare! DS 106.2 (observaţi termenul său *misoponeria*; a fost această idee prezentă în Cleit.?) consideră că totul este justificat; nu există nici o sursă originală obiectivă cu care să „rupem" orice „văl de irealitate", întrucât până şi Cleit. a scris un elogiu şi toate celelalte surse decente erau curteni. Există doar retorica nesăbuită a lui Curtius însuşi; cf. modul în care a denaturat arestarea lui Astaspes (intenţionat datată greşit: QC 9.10.21 şi 30), a lui Autophradates (interpretată greşit) şi Orxines (date confuze, vezi mai jos). Aş dori să ştiu mai multe despre P. 68.7, despre cum Alex. însuşi a străpuns cu lancea un satrap, dar vezi P. 68.3, pentru a justifica epurarea săvârşită de Alex. Personal, nu cred că era mai dur decât la urcarea pe tron (deşi mai târziu surselor le-a plăcut să-i sublinieze schimbarea în rău sub influenţa romană). QC 10.9.18, DS 18.37.2, 19.51, pun această scurtă epurare în perspectivă! **Generali mezi:** Berve, v.r. Cleandru, Sitalces Tracul, Agathon (cândva la comanda tracilor) şi Heracon. Este foarte ciudat că Badian nu enumeră uciderea în masă a 600 de mercenari, dar nici nu se referă la acuzaţiile aduse liderilor lor. **Jefuirea templului:** Polib. 10.27 este foarte relevant; pentru ofensă, cf. moartea lui Antioh al III-lea în Persia, DS 28.5. **Viol:** cf. anecdotele din P.22, 41 şi Moral. 333A. **Lăsarea la vatră a mercenarilor:** cf. Schol. on Dem., 1.19 pentru precedent. DS 106.2–3, deşi geografic în Kirman (ian.–febr. 324?) sugerează că acest ordin a fost dat după (din cauza?) fuga lui Harpalos (pentru cine altcineva adunase bani ca să scape?). Harpalos a fugit din Tars (Theopomp. F 253–4), nu din Babilon, absurd de departe pentru a căra atâtea comori. Trebuie să fi ajuns la Atena până la 22 iulie 324; a fost primit de Philocles ale cărui atribuţii de general (după cum sunt descrise în Deinarch. 3.1) au fost deţinute de altcineva în 324/323 (IG 2^2 1631). Badian, p. 42, ajunge la acelaşi punct de vedere pentru un motiv greşit şi adaugă un argument imposibil de vag din *Delius* al lui

Timocles. Aş presupune că Harpalos a sosit în iulie, la fel ca Nicanor; probabil fugise din Tars în iunie, cu cei 6 000 de mercenari ai săi. Dacă da, ordinul privind mercenarii datează din cca 324, la mijlocul verii; oamenii din Alexandrii au fost aparent neafectaţi (DS 18.7.1f – au fost şi aceştia mercenari sau cetăţeni ai regatului?) şi mă întreb dacă, de exemplu, Cleomenes a trebuit să renunţe la trupele sale. Cu siguranţă, mulţi nu erau greci, ca să nu mai vorbim de exilaţi! **Pasargadae:** Aristob. ap. A. 6.29, S.15.3.7. F 51. „Prima vizită", rd. 22, a avut loc la începutul anului 330; ordinul de reparaţii a fost dat la a doua vizită. P. 69.3 îl numeşte vinovat pe Polymachos. Aristob. F 51 B, rd. 27, insistă că nu a fost lucrarea satrapului; QC 10.1.27f. este astfel o absurditate, deoarece, dacă satrapul ar fi fost acuzat că ar fi jefuit Pasargadae, apologeticul Aristob. nu ar fi respins acuzaţia. De fapt, Orxines a fost spânzurat la Persepolis pentru jefuirea mormintelor regale (H. Strasburger, *Gnomon* (1937), p. 492 întreabă „ce morminte regale, atunci?" Răspuns: cele din jurul terasei Persepolisului, vizibile încă şi astăzi). A. 6.30.1 nu îl exclude pe Bagoas dintre acuzatori. QC 10.1.37f. este doar variaţie romană! **Susa:** Aboulites şi Oxathres, Berve, v.r. Ps.-Aristot *Oec.* 1353A, ca un context valoros; cf. Indica 38.9. **Iranieni loiali:** Berve, v.r. Atropates, Phrataphernes, Artabazos, Oxyartes. Cu siguranţă nu ştim dacă înlocuitorii lor au fost „nonentităţi". Este posibil să fi fost prinţi, fiecare dintre ei: DS 19.48.1–2 este foarte relevant pentru meritele lor; pentru Archon, satrap al Babilonului, cf. prestigioasa lui inscript. în *BCH* (1959), pp. 158–166, datată de J. Bosquet pentru a se referi la o victorie în jocurile anterioare anului 334. **Profetul Babilonului:** Aristob. ap. A. 7.18. **Harpalos:** Berve, v.r., cu toate dovezile. **Porticul Babilonului:** F. Wetzel-E. Schmidt, *Das Babyl. der Spätzeit* (1957), pp. 24 şi urm. Teopomp. 115 F 255–257; 253–254, în special 253, rd. 25f., cu un comentariu vital. Berve enumeră şi toate dovezile preţioase ale poeţilor comici. DS 108.4: nu ştim dacă Harpalos a fost trezorier-şef sau doar unul dintre mai mulţi. Pentru Afrodita Pythionice, cf. Athen 254A, 588C, 587B şi P. de Amat. 9 (Belestiche), şi dovezile pentru Afrodita Arsinoe. **Monede din Tars:** E.T. Newell, *Tarsos under Alex.*, pp. 16–22, cu siguranţă o urmă a lui Harpalos. H. von Aulock, *J. für Num. u. Geldg.* (1964), p. 79, nu afectează acest lucru. Trezoreria de la Cyinda, în apropiere, este discutată de R.H. Simpson, *Histor*. (1957) p. 503. **Fraţii lui Harpalos:** Berve, v.r. Tauron, posibil Filip şi Calas Harpalusou pot fi relevanţi; pur şi simplu nu ştim dacă tatăl lui Harpalos, Machatas, a fost elimiot (vezi contraexemplele mele din cap. 2) sau dacă această legătură cu Cleandru Elimiotul ar fi contat mai mult decât, să zicem, dacă Ptolemeu l-ar fi favorizat pe Aristonous, camaradul său eordeean, sau dacă Crateros l-ar fi favorizat pe Perdiccas, de asemenea orestid, în haosul nu atât de diferit iscat de moartea lui Alex. Vechii vecini se pot urî mai violent decât străinii. **Arestarea mesagerilor:** Dacă prima „fugă" a lui Harpalos a fost plănuită (aşa cum cred) pentru spionaj, P. 41.8 trebuie să se refere la a doua. **Scrisoare din Grecia:** QC 10.1.43, unde *Coeni* este cu siguranţă un ms. absurd sau o omisiune a lui Curtius pentru *tou koinou* în

originalul grecesc. **Exilaţi:** DS 18.56.3 şi în special 4–5 sunt o amintire utilă că exilaţii nu au încetat să fie exilaţi în 336–334. Arcadia, de unde provine o anumită inscripţie referitoare la Decretul Exilaţilor (Tod 202), l-a susţinut pe Agis în 332/331 şi i s-a opus lui Alex. în 336/335. În fiecare dintre cazuri, bărbaţii vor fi exilaţi; cf. DS 18.56.4, ceea ce înseamnă că mulţi exilaţi au fost alungaţi începând din 334 în Grecia. P.A. Brunt, CQ (1969), pp. 241 şi urm. face din cei 20 000 un număr total plauzibil: DS 18.8.5 este destul de explicit că *toţi* exilaţii s-au adunat, numărând peste 20 000 (nici un motiv pentru a „adăuga soţiile şi familiile lor”, de acord cu Badian!). **Decretul Exilaţilor:** nu este relevant pentru deificarea lui Alex. sau pentru mercenarii săi! Dacă Alex. ar fi vrut în primul rând ca mercenarii săi să meargă acasă, el ar fi emis un decret privind mercenarii; de fapt, nu există nici un indiciu că aceşti mercenari erau în mare parte exilaţi mai degrabă decât vagabonzi înfometaţi; cu atât mai puţin se ştie dacă au fost greci. Badian, pp. 25–40, încurcă întreaga poveste; aici observ doar următoarele: până la sfârşitul anului 323, doar 8 000 aşteptau la Taenaron, şi la multă vreme după Decretul Exilaţilor nu au dat nici cel mai mic semn că s-ar întoarce „acasă” (DS 18.9.1; 18.21.1 sunt probabil rămăşiţele lor); cu siguranţă nu existau „mai mulţi mercenari în serviciul persan decât cei de la Issos” (trimiterea la Hammond, *Hist. of Gr.*, p. 665, nu are sens); numai la Granicus (unde Alex. a sacrificat majoritatea mercenarilor greci la dispoziţia lui Darius) au existat mercenari greci consideraţi trădători şi aceştia au fost trimişi înapoi la minele din Macedonia, nu pedepsiţi cu exilul (A. 1.16.6); unii mercenari greci rămaşi după masacrul de la Granicus şi împrăştierea de la Issos fie au murit la Gaugamela, fie au fost eliminaţi în 330, în condiţii, atunci când au fost cunoscute, care nu l-a transformat pe nici unul dintre ei într-un exilat (A. 3.24.5). Am putea elabora, dar mercenarii şi exilaţii nu sunt deloc aceeaşi problemă; îmi imaginez că Decretul Exilaţilor se aplică doar Ligii Greceşti (DS 111, nici pe departe o „descriere sumbră şi vie”, nu contestă acest lucru, cu atât mai puţin că bărbaţii implicaţi erau exilaţi greci, nu carieni, egipteni etc. Ca 106.2 îmi imaginez că aceasta este o simplă hiperbolă, DS 18.8.5 este decisiv pentru unităţile implicate – nu mai mult decât cele ademenite de Agis!). Dacă ordinul de desfiinţare a fost dat după fuga lui Harpalos, Decretul Exilaţilor ar fi putut fi trimis în Grecia înainte ca mercenarii să fi pornit la drum. Tod 202, rd. 9–16, arată că, cel puţin în Tegeea, mulţi exilaţi care se întorseseră au avut o viaţă înstărită. Arcadia era renumită pentru mercenari, dar la Tegeea, locul celor mai solide dovezi pentru întoarcerea exilaţilor, cunoaştem şi răsturnări de situaţii după Agis (QC 6.1.20), un punct mai relevant. În tot acest timp trebuie să acceptăm că grupuri întregi de exilaţi au fost alungate chiar înainte de 338. **Decretul:** E. Bickermann, REA (1940), pp. 25 şi urm., este singura discuţie remarcabilă, subliniind legalitatea acesteia (în teorie) şi restabilirea tactică a *diagrammas* în 319 (DS 18.56.1 cu 56.3). Nu am nimic de adăugat unui articol care ar fi trebuit să rezolve problema. **Purtătorul decretului:** Berve, v.r. Nicanor, nr. 557. **Data:** R. Sealey

CR (1960) p. 185. **Calanus:** P. 69.6–70.2 (dezmăţul), A. 7.3, 18.6, DS 106. S.15.717–718. Athen. 437A. Ael. VH 2.41. Cic. *de Div.* 1.47. Val. Max. 1.8 ext. 10. Suida, v.r. Calanus. **Nunţi:** Chares F 4 cu A. 7.4.4–8. În ce priveşte punctele din statut, de exemplu, W.K. Lacey, *Family in Class. Greece* (1968). Căsătoria din Dura – dovezile sunt remarcabile: F. Cumont, *Fouilles de Dura* (1926), capitolul 6, nr. 62–67 şi pp. 344–345. S.14.5.25 este corect din punct de vedere cultural; cf. S.17.1.12, unde *migades* înseamnă cu siguranţă doar greci de origine greacă mixtă, nu greco-egipteni.

Note la capitolul 30

Datorii: A. 7.5, unde 7.5.2, în opinia mea, nu constituie o invenţie proprie a lui A. (în ciuda lui A. Prol. 2), ci o redare directă a cuvintelor (pretinse?) lui Alex. Numai monarhia persană a făcut o paradă din adevărul ca virtute a unui conducător. A. 7.5.3 este de acord, interesant, cu I.12.11.2–3 pentru sumă; P. 70.3, precis, împreună cu QC 10.2.9–11 (cf. DS 109.2), pare preferabil. A. subliniază că erau datorii *(chrea)* mai mari decât plăţile (A. 7.5.1); teoretic, soldaţilor li se datorau bani pentru *trophe*, pe care le-ar fi putut cumpăra cu bani împrumutaţi, în loc să li se dea bani oficial în timpul campaniei indiene. Dar indienii nu foloseau monede uşor convertibile, iar contabilitatea greacă era ineficientă. ***Epigonoi*****:** A. 7.6, P.71, omis de QC. **Pierderile însoţitorilor:** şapte sau mai multe hiparhii par să fi scăzut la patru până în 324 (A.7.6.4); adevărat, Hephaestion este numit în toamna anului 324 chiliarh în fruntea unei chiliarhii de cavalerie, dar aceasta nu înseamnă neapărat că avea în subordine 1 000 de oameni, aşa cum un *dekas* macedonean nu avea 10 oameni sau un centurion roman 100. Oricum, unitatea este numită astfel doar după completarea efectivului la Susa: nu cred că numărul hiparhiilor fusese înjumătăţit, deoarece puterea fiecăreia fusese ridicată la 1 000 înainte de a apărea numele de chiliarhie. Nu pot rezolva textul de la 7.6.4, dacă într-adevăr este corupt; cf. 7.8.3 pentru o utilizare similară a *alla gar*: discut hiparhiile în altă parte. **Pasitigris:** A. 7.7 cu S.16.1.9. Cf. hărţile din G.B. Le Rider, *Suse* (1965). **Alexandria:** Plin. IN 6.138–139, cu J. Hansman, *Iran*, Antiqua (1967), pp. 21–58 (nu toate convingătoare); E. Herzfeld, *Pers. Emp.* (1968), p. 9, un punct strălucit; cf. Isaia, 22.5. Numele arab Karkh Maisan ar putea însemna „fortăreaţă”, precum şi „carieni”. **Întâlnirea de la Opis:** o chestiune subtilă, scăpată din vedere de QC 10.2.12 care nici măcar nu a relatat sosirea *Epigonoi*: nu ştim dacă Ptol. sau Aristob. a consemnat acest lucru; s-a convenit asupra unor trăsături generale, probabil toate prin Cleit.; discursul furibund al lui Alex. (DS 109.2, QC 10.2.14, P. 71.4, A. 7.9, I.12.11.7; desigur, discursul propriu-zis din A. este propria construcţie a lui A. din lecturi ample şi fără nici o valoare independentă, la fel şi QC), arestarea căpeteniilor (A.7.8.3, I.12.11.8, QC 10.2.30 sunt de acord cu treisprezece), două zile de supărare (A. 7.11.1, P. 71.7; foarte suspectă, după o aşteptare similară pe Beas şi după uciderea lui Cleit.!). **Numiri persane:** DS 109.3, P. 71.4. QC

10.2.5, I.12.12.3 şi A. 7.11.3, textul decisiv pentru existenţa atât a *asthetarioi*, cât şi a *pezhetairoi*. **Capitulare în lacrimi:** DS 109.3, I.12.12.6, QC 10.3.5, P. 71.6–8, A. 7.11.4. **Epigrame despre Amon:** P. 71.3 are o variantă, care probabil discreditează A. 7.8.3 = I.12.11.6. **Locul revoltei:** QC este prea fragmentar pentru a fi specific; la fel şi DS (în ciuda 110.3) şi J.; P.71 nu oferă nici o localizare, cu excepţia regiunii dintre Susa (70) şi Hamadan (72). Fără îndoială că nemulţumirile au început la Susa. **Banchet:** A. 7.11.8–9, cu P. 70.3 (în ordine confuză, dar oferind detaliul foarte interesant al dăruirii unei cupe de aur). P. cunoaşte metoda retorică din A. 7.11.9. ***Homonoia*:** Dem. 14.36, Isocr. *Filipp.* 39–40, *Panegyr.* 173–174 etc., cf. E. Skard, *Zwei religiös.-polit. Begriffe* (1932), un studiu foarte util, în special cu privire la virtuţile lui Heracles aplicate lui Alex. DS 18.4.4–5 şi Tod 201, rd. 30, arată că A. 7.11.9 nu este doar reformularea lui A.: cuvântul *homonoia*, deşi lipsit de conţinut, era cu siguranţă în aer. **Promisiune pentru copii:** A. 7.12.2; cf. 7.8.1 cu P. 71.10. *Ethelontai ede* în A. 7.12.1 spune multe: plecarea veteranilor fusese plănuită încă din A. 6.17.3; la Opis, camarazii lor macedoneni protestau că, dacă vreun macedonean ar fi trimis acasă, atunci ar pleca toţi (A.7.8.3, P. 71.3, I.12.11.5; QC 10.2.12 ratează nuanţa înlocuirilor persane). **Imitaţia banchetului lui Alex:** DS 19.22. **Alex. şi metode persane:** de ex. S.2.69 *(gazophylax)*; S.2.1.6 (linii de luptă regale). *Episkopoi* în ex. 3.22.1, 28.4 sunt probabil bătrânii Ochi ai Regelui. Purtătorii de purpură în P. Eum 8.7. **Origini ale culturii greceşti:** nu un ideal anacronic de văzut în Alex.; cf. Isoc. 5.154 (poate la fel de limitat de S. Perlman, *Histor*. (1967), p. 338) şi DS 1.28.9 (folosindu-l pe Hecataeus din Abdera, scriind sub Ptolemeu I: O. Murray *JEA* (1970), pp. 141 şi urm., în special p. 152 pentru dată şi relevanţă). A. Diller, *Race-mixture among the Greeks before Alexandru* (1937) este un context util pentru diluarea de către Alex. a clasei sale conducătoare greceşti şi pentru tenacitatea corpurilor civice greceşti din străinătate (poate că a fost diferit în mediul rural pentru astfel de greci care locuiau acolo). În afara oraşelor Egiptului, să reţinem raritatea căsătoriilor mixte în dovezile (desigur rare) pentru „cetăţenii” greci din Egipt; W. Peremans, *Vreemdelingen en Egyptenaren* (1937) este încă cea mai completă cercetare, cu punctele de vedere judicioase ale lui V. Martin, *Actes du 8ème Congrès Int. de Papyrol.* (1955), pp. 85–90, care scad şi mai mult numerele. F. Chamoux, *Cyrène sous les Battiades*, pp. 215–225 subliniază acest lucru. S.14.5.25 exclude ferm orice cultură greco-barbară; observaţi faimosul caz al macedoneanului care s-a căsătorit cu o tânără arabă şi şi-a crescut copiii ca greci (dacă ne luăm după numele lor): DS 32.10. Acest lucru se potriveşte cu A. 7.12.2; vezi favoarea pentru copiii bilingvi ai lui Artabazos (de ex. 7.4.6); Fiicele lui Darius s-au căsătorit numai când au învăţat limba greacă (DS 67.1). Peucestas a fost singura excepţie (A. 7.6.3 are sens numai dacă a fost ceva unic); Alex., în ciuda lui Bagoas, a magilor şi a diademelor, a fost primul în favoarea unei culturi şi unei clase elenizate. **Veterani mai vârstnici:** A. 7.12.6 (starea lor). I.12.12.8 (valoros); pentru Polyperchon, cf. QC 8.5.22;

Antigenes era omul lui Filip (P. 70.5); Crateros (P. Eum 6, P.47, DS 18.4.1). **Antipater:** reţineţi că ordinele îi erau încă adresate (P. 71.8 şi DS 18.8.4). A. 7.12.7 (pe baza lecturilor ample ale lui A.?) susţine decisiv că toate presupunerile sinistre despre viitorul lui Antipater erau presupuneri atunci, ca şi acum. P. 49.14 nu are nici o dată sau precizie (nici un motiv pentru a-l data în 324/323, mai degrabă decât în 330 sau în orice alt an); este posibil ca Antipater să-i fi cumpărat pe etolieni cu un tratat în 332/330, pentru a fi liber pentru Agis; cf. DS 18.25.5 pentru un tratat fals similar cu ei. Nu există nici un alt semn (cu atât mai puţin după 323!) al unei prietenii strânse între Aetolia şi Antipater. **Veterani care se întorc:** prezenţa lui Antigenes şi punctele prezentate de F. Schachermeyer, *Alex. in Bab.* (1970), pp. 14, n. 10 şi 160, n. 147, sugerează că purtătorii vârstnici de scuturi de argint au plecat cu toţii acasă; DS 18.12, A. 7.12.1, DS 109.1, I.12.12.7 au estimat cu toţii 10–11 000. Estimările din DS 18.16.4 sunt pentru veteranii lui Alex şi pentru „recruţii în marş” ai lui Crateros (adică în 323/322). **Generali morţi:** doar Demetrios (aparent) şi Coenos. **Gardă de corp:** Berve 1 p. 27. **Clica lui Perdiccas:** Alcetas şi Attalos Andromenous, cu familia: doar doi din cei patru (?) brigadieri ai însoţitorilor infanterişti rămaşi. F. Schacherm., *Alex. in Bab*., pp. 13 şi urm., caracterizează loialităţile curţii din 323, dar deduce prea mult din comportamentul bărbaţilor după moartea lui Alex., care a schimbat totul, nu în ultimul rând loialităţile personale. **Aristandru:** Ael. VH 12.64 (omis de Berve). **Ospeţele lui Alex.:** Ephippos 126, F 2. *Ura*: P.47, A. 7.12.7, P. Eum. 10 şi 55 (Antipater). **Behistun:** DS 110.5. Traseul din 110.3–4 nu este lipsit de logică, odată ce ne dăm seama că se referă la călătoria sa de la Susa la Spasinou Charax (Satele Cariene), apoi prin Sittacene (cf. S.16.1.17); Sambana revine oraşului Kampanda (vechiul nume persan pentru districtul Behistun); apoi Celonesului (locul eritreenilor exilaţi, Hdt. 6.119, nu al beoţienilor!), apoi Behistunului. Intervalele zilelor sunt incomplete, iar lista este într-o ordine confuză, dar acest itinerar i se datorează cu siguranţă unui martor ocular. **Câmpii Niseeane:** DS 110.6, rotunjit prin lipsă în A. 7.13.1. **Amazoane:** A. 7.13.2 cu S. Runciman, *Hist. of Crusades*, vol. 2 (ed. Peregrine) p. 262, n. 1; de asemenea, Xen. *Anab.* 4.4.17. **Hamadan:** DS 110.6 (influenţat de oraşul fabulos al lui Hdt. sau de Deinon, prin fiul său Cleit.) Este respins de Polib. 10.27. **Comedia lui Harpalos:** Athen. 586 D, 595e–596b cu B. Snell, *Scenes from Greek Drama* (1964), pp. 99f., şi H. Lloyd Jones, *Gnomon* (1966), pp. 16 şi urm. **Hephaestion:** A. 7.14, bazat pe lecturi ample; o critică foarte corectă (reţineţi că povestea dată în versiunea lui abreviată din Epictet 2.22.17 se repetă aici cu scepticism). A. 7.14.8 omite rolul lui Perdiccas (DS 110.8), dar aici acest lucru se datorează probabil prescurtării lui A., nu răutăţii lui Ptol. P. Pelop. 34.2 şi Ael. VH 7.8 susţin că meterezele erau demolate; Polib. 10.27 se referă la Hamadan ca „oraş fără ziduri”, ceea ce poate fi relevant. **Tunderea părului:** cf. P. 72.3 cu Hdt. 9.24. Cf. şi P. Eum 2, 9.10. Polyaen. 4.3.31 (cu comentariul lui P. 72.5). **Leul din Hamadan:** al Masudi, *Les Prairies d’Or* 9.21 (trad. franceză. 1865) a cărui probabilitate a fost bine

argumentată de prof. Luschey într-o prelegere la Teheran, încă nepublicată; Leul din Cheroneea, Leul din Amfipolis (pentru Nearhos) şi chiar poate Leii de pe coloanele lui Aşoka sugerează că acest stil a fost introdus şi răspândit de macedoneni (care trăiau printre lei de munte). **Semne prevestitoare:** Aristob. în A. 7.18; preferabil P. 73.3–5.

Note la capitolul 31

Finanţele lui Alex.: DS 114.4 (contribuţia supuşilor la înmormântare), cu P. Artax. 23.5; P. Eum. 2.5 (o altă contribuţie personală). F. Altheim-R. Stiehl, *Die Aram. Sprache unter den Achaimen.* (1963), vol. 1, p. 109 şi urm., discută pe deplin dovezile; I.13.1.9 este textul crucial, o măsură a imposibilităţii întregului subiect. Dacă 30 000 de talanţi par o sumă absurdă pentru tributul anual (şi chiar sunt), atunci pur şi simplu nu o putem corecta şi, în acelaşi timp, să păstrăm suma de 50 000 pentru rezerve! **Generozitatea lui Alex.:** de ex. P.39 cu Xen. *Cyrop.* 8.2.7 despre generozitatea tradiţională a regelui persan: cf. P. 69.1. De asemenea, Teopomp. F 224 (părtinitor?) pentru atitudinea lui Filip. **Antimenes trezorierul:** Berve, v.r. cu Ps.-Ar. *Oec.* 1352B, 1353A. A. Andreades *BCH* (1929) pp. 10–18. **Chiliarh:** J. Marquart, *Philolog. Supplem.* (1907), pp. 222ff .; P.J. Junge, *Klio* (1940) p. 13; E. Benveniste, *Titres et noms propres en Iranien* (1966), pp. 68ff .; W. Hinz, *Iran. Funde* (1968), pp. 63 şi urm., cea mai plauzibilă perspectivă; F. Schachermeyer, *Alex. in Bab*., pp. 31 şi urm. **Eumenes:** P. Eum. 2.4. **Fast:** DS 18.60.5 (tron şi sceptru – 18.27.1). Phylarch 81 F (cf. DS 17.17.4, QC 9.7.15). Polyaen. 4.3.24. Duris 76 F 49, cu Chares 125 F 4 (cortul de audienţe servea şi pentru nunţi). **Paralele persane:** cf. A. Alfoldi, *La Nouvelle Clio* (1950), pp. 537f.; şi *Studies in Hon. of A.M. Friend* (1955), p. 50, pentru elementul teatral şi precedentul lui Dionysos. **Deificare:** Teopomp. F 253, rd. 27f. sunt decisive pentru onorurile divine acordate de greci, undeva înainte de 324 î.Hr. (*timai* trebuie să fie aceleaşi cu cele oferite lui Pythionice, pentru sensul propoziţiei; pentru *time* ca onoare divină cf., de exemplu, P. Mor. 804B). **Onoruri:** Tod 201, rd. 45f. (reconstituit plauzibil). Sunt de acord cu datarea lui Welles şi Bickermann în anul 332; ar trebui să ne amintim de monedele cu Amon din NC (1962), p. 65, din Mitylene F. Salviat, *BCH* (1958), pp. 193 şi urm., are jocuri pentru ziua de naştere în Thasos, cca 300 î.Hr. C. Habicht, *Gottmenschtum* (1970, ed. a II-a) enumeră dovezile ulterioare la pp. 17 şi urm. S. Weinstock *HTR* (1957), p. 234, susţine convingător statuia lui Alex. în procesiunile divine. Cred că nu este nevoie de calificare pentru a presupune toate acestea în timpul vieţii lui Alex. în, de exemplu, Asia greacă; acelaşi lucru îl susţinea şi Theopomp. F 253. **Aristotel:** *Magna Mor.* 1208b, acceptat de K. Latte, *Klein. Schr.*, p. 51, despre ataşamentul faţă de zeităţile locale. **Devenind Zeus:** Pindar *Isthm.* 5.14, *Olymp.* 5.56, cf. dovezile (târzii) pentru mitul lui Salmoneus; Apollod. 1.89, Fabulele lui Hyginus 61. **Pitagora şi Empedocle:** Ael VH. 2.26, 4.17, 12.32, 13.19. Empedocle 31b, 112n, 4f. (Diels). **Euthymos:** Plin. IN 7.152, citându-l pe

Callimachos; Paus. 6.6.4–12. Ael. V.H. 8.18, S.6.1.5. *Inschr. von Olymp.* nr. 144, cf. atletul thasian în J. Pouilloux, vol. 1, Thasos, pp. 62 şi urm. **Dion şi Lisandru:** Habicht, pp. 1–16, cu dovezi noi şi decisive în *Archaeol. Anz.* (1965), p. 440. **Philippeum:** Paus. 5.20.9 cu K. Scott, TAPA (1931), pp. 101 şi urm., un punct valoros care nu a fost infirmat în totalitate de P. Herrmann, *Istanb. Mitteil.* (1965), p. 87, n. 49. Cf. Amynteion în Pydna (Schol. to Dem. *Olynth.* 1.5, Aristid. 1.715d). De asemenea, Timoleonteion (P. Tim. 34, DS 19.6.4). Mausoleul a fost postum? **Sfatul cărţuliei:** Isocr. *Philipp.* 132, 137, 145 şi în special *Epist.* 3.5; cf. Hesiod *Teogonia* 96, Isocr. *Către Nicocles* 3.26. Aristot., *Politica* 1288 A 15 cu *Etica* 1145 A 23, *Ret*. 1361 A. **Libertate şi regi divini:** Habicht, pp. 160 şi urm. şi A.D. Nock, *Papers pres. to F.C. Grant* (1951), pp. 127 şi urm. **Alex. şi Atena:** E. Bickermann, *Athenae* (1963), p. 70, cu dovezile complete despre acest subiect insolubil. Hyper. *Epitaph.* 21 se află într-un context prea exagerat pentru a începe să fie decisiv; nu ştim ce a vrut să spună Hyper. prin *ananke*! Mormântul pentru amanta lui Harpalos de pe Calea Sacră ar putea fi relevant pentru epigrama despre „slujitori ca eroi”. Dar acuzarea lui Demades sugerează, după părerea mea, că unele onoruri au fost aduse la îndeplinire în 324/323 (Ael. VH.5.12, Athen. 251b). A. 1.1.3 trebuie cumpănit; A. 7.23.2 nu demonstrează nimic. Pentru atitudinea ulterioară a Atenei, cf. P. Demetr. 10.1 şi DS 20.46. **Presupusa „cerere” a lui Alex.:** Ael. VH. 2.19, P. Mor. 219E împărtăşeşte singura sursă păstrată în acest sens şi, la fel ca Hogarth (cf. JPVD Balsdon, *Histor.* 1950 pp. 383 şi urm.), cred că este „o afirmaţie atât de lipsită de valoare, încât nu merită un loc în crezul oricărui istoric responsabil”. Purtarea coroanelor de către trimişi (la fel ca şi de către *theoroi*) în A. 7.14.6 (unde *dethen* este propria ironie a lui A., care nu înseamnă neapărat că a fost falsă comparaţia) poate implica venerarea grecească, dar nu spune nimic despre pretenţiile lui Alex. **Religiozitatea sa:** Lucian, *Slips of the Tongue* 8 (vezi scrisoarea lui Eumenes!); Val. Max. 7.3 ext. 1 (cf. Suet. *Aug.* 96.2). **Delfin:** Duris ap. Athen. 13.606, Ael. *Hist. Un.* 6.15, Plin. IN 9.8, Pollux 9.84, mi s-a arătat dovada prin moneda din Head *Hist. Num.* 528. **Credibilitatea sa:** A. Heuss, *Antike u. Abendland* (1954), p. 65 (excelent). L.C. Ruggini, *Athenaeum* (1965), p. 3; D. Michel Latomus (1967), p. 139. M. Simon, *Rech. d’hist. Judéo-chrétienne* (1962), DS 18.60,61 este de bază. **Pantofi de culoarea şofranului:** A. Alfoldi, *Studies for A.M. Friend* (1955), pp. 60 şi urm.; M. Bieber, *Archaeol. Jahrb.* (1917), p. 21. **Fulger:** Plin. IN 35.92, P. Alex. 4 şi medalionul lui Porus. **Castor şi Pollux:** Plin. IN 35.93 cu F. Cumont, *Le Symbolisme funér. des rom.* (1942), pp. 64 şi urm. **Piatra preţioasă a lui Neisos:** Furtwangler, *Antik. Gemm.,* planşa 32.11. **Statui egiptene:** P. Perdrizet, *Mon. Piot* (1913), pp. 59 şi urm.; J. Bernouilli, *Erhalt. Darstell. des Alex* (1905), p. 112. Portretul în faianţă descris în *Bull. van der Antik. Besch.* (1965), p. 80, sugerează un vas de cult, precum cele utilizate în cultul conducătorului ptolemeic. **Monede cu Apollo:** planşa Kraay-Hirmer, 171. cf. Mausolus şi Artemisia ca Heracles şi Demeter pe monede.

Alex. şi Dionysos: A.D. Nock, *JHS* (1928), pp. 21 şi urm., rămâne definitiv, deşi uneori puţin prea logic. **Zei îndepărtaţi:** P. Merlan, *Zeitschr. für Philos. Forschung* (1967), p. 485, este important; cf. *Imnul lui Demetrios* (Duris F 14). **Ephippos:** 126. El nu are nimic de-a face cu Ephippos din A. 3.5.2 al cărui patronimic nu trebuie corectat în cazul unui etnic! Kock *CAF*, vol. 2, pp. 250 şi urm., mi se pare acelaşi om (probabil); victoria sa la Atena în anii 360 (IG 2^{2}23 25.145) îi situează naşterea pe la 390, şi chiar dacă F 3 şi 5 au fost atribuite prea repede acţiunilor lui Alex. în 335, F 14 (împotriva lui Platon) şi F 17 sunt sugestive. Athen., desigur, nu îl specifică sub numele de „Chalcideus" când îl citează; sunt gata totuşi să presupun că Ephippos „comicus" a scris şi în proză. **Veşmânt divin:** O. Weinreich, *Menekrates Zeus u. Salmoneus* (1933) este un studiu strălucit, cu note ample. **Parrhasios:** Ael. VH. 9.11, Plin. IN 35,71; J.M. Edmonds, *Elegy and Iambus*, nr. 3. **Clearchos:** J. 16.5.8, Suida v.r., Isocr. *Epist.* 7.12, Memnon 434 F. 11; M. Wallisch, *Philolog.* (1955) p. 250. **Menecrates:** Athan. 289 c, Weinreich *passim* şi în special pp. 92 şi urm. pentru surse complete. *Isocr. to Nicocles* 32 este valoros cu privire la conotaţiile excesului regal în îmbrăcăminte. **Pretenţii divine în Macedonia:** nu cred că macedonenii au considerat aceste culturi respingătoare la nivel naţional; inscripţiile sunt deocamdată prea rare pentru a le dovedi baza în Macedonia, unde oricum erau puţine oraşe, în majoritatea zonelor. P. Perdrizet *BCH* (18), p. 417, este un bun preludiu; cititorii lui J. Bekker, *De Suidae Excerpt. Histor.* (1916) nu vor da prea multă atenţie presupusului şoc al lui Antipater, prezentat la intrarea în Suida, o lucrare extrasă parţial de un călugăr bizantin dintr-un rezumat al virtuţilor şi viciilor. **Sărbători sacre:** Diodor. Comicus ap. Athen. 239b; P. Demetr. 12, Antoniu 24. W. Herzog, *Heilig. Gesetze von Kos*, nr. 10 (Ab. Berl. Ak. 1928). Mai multe în A.B. Cook, *Zeus* 2.1168f., A.D. Nock *HTR* (1944), pp. 150 şi urm., F. Herter, *Wien. Stud.* (1966), p. 556, în DS 18.61; cf. Theocrit. 17.18. Banchetul lui Zalmoxis din Tracia ar trebui comparat; Teopomp. F 31 cu F. Pfister în *Studies pres. to D.M. Robinson*, pp. 1 112 şi urm. Aceste practici explică epigramele lui Chariton, Chaereas şi Callirhoe 6.17.2; cel mai bun exemplu roman este inscripţia de la Gytheum pentru Augustus; Ehrenberg şi Jones, nr 102. Despre epifanii, cf. F. Pfister, R.E. Supplem., 4 vol., p. 301 şi urm. **Veşmântul lui Alex:** E. Neuffer, *Das Kostum Alex.* (1929) este încă utilă; J.P. Tondriau, *Rev. de Philol.* (1949), p. 41, este o completare nepreţuită. **Hermes:** Athen. 289c cu Furtwangler, *Antike Gemmen.,* pl. 31.24, vol. II., 158.24. **Heracles:** Varro în Servius ap. Vergiliu. Aene. 8.564. Lista completă în R.E.3.1109. Şi A.R. Anderson *HSCP* (1928), pp. 8 şi urm. **Artemis:** statuia lui Filip din templul lui Artemis din Efes este probabil irelevantă. DS 18.4.5 este legătura lui Alex cu ea. **Paralele romane:** În inscripţia de la Gytheum, Drusus este legat de Afrodita; Caligula în Dio 69.26.6, Suet. *Cal.* 52; Philo. *Emb. to Gaius* 78f. omite fragmentul cu zeiţa. H. Delbruck, *Antike und Abendl.* (1932), p. 21. Histor. Aug., *Heliog.* 28; P. Demetr. 23f. DL 6.102 (Menedemus Cinicul). Ca Artemis, Ephipp. se referă la *sibuna* lui Alex.: pentru sensul său

macedonean, cf. Hesych., v.r. Sibune, DS 18.27.2; Papyr. Cairo Zenon 59362, rd. 34f. **Pentru atitudinile faţă de veşmintele divine:** Suet. 70 *Aug.* (o poveste defăimătoare). Dar vezi şi Suet. *Aug.* 94.6. Weinreich, pp. 82 şi urm., se ocupă bine de Salmoneus. Mai multe paralele romane în H.G. Niemayer, *Stud. zur Statuar. Darstell. der Rom. Kais.* (1968), p. 198; pietrele de sigiliu în E. Porada, *Irak* (1960), pp. 220 şi urm., în special pl. 31.3, 9 sunt o paralelă foarte interesantă, posibil toate reprezentând zei şi zeiţe. Vezi şi R. Merkelbach, *Quellen des Alexanderroman*, pp. 252–253. **Alex. ca melancolic:** Ephippos F 5, rd. 34; (vezi Anexă) **Băutură:** Jurnalele sunt elementul-cheie pentru „alcoolismul crescând” al lui A. şi sunt suspecte; Aristob. F59, 62 pot fi apologetice, dar ne cerem scuze numai când credem că avem un caz care merită apărat. **Nomazi:** A. 7.15.1, DS 111.4–6, Indic. 40.7–8 (important). P. 72.4 (propriul comentariu al lui P.). S.11.13.6. DS 19.19.3. **Emisari:** A. 7.15, DS 113.2, J. 12.13.1. Cleit. F 31 a specificat romani, un punct banal de inventat în cca 310 î.Hr.; tăcerea lui Ptol. şi Aristob. (A. 7.15.6) poate fi explicată prin dezinteres sau prin includerea Romei în tirenieni. A. 7.15.5 citează doi istorici obscuri, nu neapărat pentru că A. nu citise Cleit., ci pentru că numai aceştia doi au menţionat profeţia lui Alex. privind viitoarea eminenţă a Romei (omisă în mod firesc de Cleit.). Tăcerea lui DS nu dovedeşte nimic, deşi se poate datora propriului mediu al DS, mai degrabă decât neglijenţei sale. S. Weinstock *HTR* (1957), p. 247, tinde să susţină acest emisar roman; la fel şi evenimentele din 334–329 din sudul Peninsulei Italice. A. 7.15.5 pune un accent interesant asupra stăpânirii lumii – cf. *legousin*, care include Ptol.-Aristob; cf. „regatul Asiei” în 15.4. De fapt, Dionysios I îi prezentase pe greci celţilor şi iberilor. **Noi planuri:** solia Cartaginei este importantă: I. 21.6.1, Frontin. 1.2.3. Oros. 4.6.21. QC 10.1.17 (după relaţiile cu Nearh. extrase în cele din urmă din Indica) se poate întoarce la Nearh., de asemenea prin Cleitarhos. A. 7.1.2 trimite la „unii istorici” pentru un plan pe care cuvântul *eiso*, după Gadeira, se dovedeşte a fi ocolirea întregii Africi: cf. P. 68.1 (sursă necunoscută). Hdt. 4.42–43 pune planul în perspectivă. A. 5.26.1 trebuie să derive doar din acest zvon; nu este adevărat că „geografia nu este a lui Alex.”, pentru că nu cunoaştem propriile opinii ale lui Alex., cu atât mai puţin ce ar spune el pentru a-şi încuraja oamenii. A. 7.16.2 sugerează că el credea că Marea Caspică ar putea fi ocean. Cum ar fi putut să ştie adevărul? Cu siguranţă nu ştia pe de rost lucrări minore ale lui Aristotel. **Apelles şi războiul:** Pliniu IN 35.93–94. Virg. *Aen.* 1.294f. R–E 8A col. 2526f. **Arabi:** A. 7.20 (un *logos*, dar de fapt Aristob. F 56: citatul din S. nu sugerează că Aristob. însuşi relatase acest lucru doar ca un *logos*). P.A. Brunt, *Greece and Rome* (1965), p. 211, citează acest pasaj ca dovadă de susţinere a „cererii” lui Alex. de a fi venerat, dar nu există nici un cuvânt despre vreo cerere aici. În A. 7.20.1 el „nu credea că este nepotrivit să fie atât de venerat”; în pasajul din S. „el presupunea că va fi atât de onorat”. Având în vedere onorurile sale din Asia greacă, acesta a fost un comentariu corect (şi sec). Despre arabi, cf. F. Altheim-R. Stiehl, *Die Araber in der alt. Welt* (1964), vol. 1. Din păcate, S. şi A.

diferă în citate; S. în Jacoby, rd. 22, spune că Alex. „îşi propunea să fie stăpânul tuturor”; Arr. 7.19.6 (citând acest lucru, nerecunoscut, adaptat propriului său punct de vedere, ca în altă parte) susţine că era insaţiabil (A. 7.1.4 sugerează că S. poate fi mai aproape de original). S.785C spune că Alex. dorea să-şi facă *basileion* în Arabia. **Mirodenii:** A. 7.20.2, Aristob. F 57. S.16.4.19, *Periplous of Red Sea*, 29. **Exploratori:** A. 7.20.7, S.16.765-6, Berve, v.r. Hieron, Archias şi Androsthenes, fiu al lui Callistratos, aş ghici fiul celebrului atenian care a plecat în Thasos în exil: Dem. 50.52, Scylax 67. Acest lucru se potriveşte perfect cu comportamentul promacedonean al relaţiei lor. Callimedon, *Ps.-Aesch. Ep.* 12.8. **Gorgo:** Ephippos F 5; SIG 312. Berve, v.r. S-ar putea să fie acelaşi om ca prospectorul de metale. **Samos:** SIG 312, DS 18.8.7, note la Tod 190. Vezi în SIG 312, DS 18.8.6 cât de populară a fost această decizie în privinţa altor greci. **Samos în 334:** A. 1.19.8. F.W. Mitchel, *Athens in the Age of Lycurgus* (1970), este utilă pentru fundal. **Thrasyoulus:** CIA 2.808A, 39. **Atac asupra Atenei:** I.13.5.1 şi QC 10.2.2 sunt simple bârfe; cf. Athen. 59 E pentru mai multe informaţii despre tabără, toate făcute plauzibile de Harpalos. Când s-a aflat eşecul lui Harpalos, această bârfă s-a prăbuşit. **Deificare:** Ael. VH 5.12, Val. Max. 7.2.13. Gnom. Vatic. 236 (Sternbach). Timae. ap. Polib. 12.12.3; Dein. în Dem. 94. Hiper. în Dem. 31, 15f. **Scrisoarea lui Alex.:** P. 28.2 (va fi respinsă în absenţa dovezilor). **Atitudinea Atenei:** Duris 76 F 13. **Marşul lui Crateros:** nimic sinistru pe parcurs! Erau bărbaţi bolnavi (A. 7.12.14); au ratat sezonul de navigaţie din 324; au fost necazuri în Cilicia (DS 18.22.1), posibil în 324/323. Se odihneau iarna. **Leosthenes:** cronologia foarte dificilă. Badian *JHS* (1961), p. 27, îl antedatează în mod greşit. DS 17.111 (singurul nostru ghid, împreună cu 18.9) este destul de explicit; mai întâi Alex. şi-a desfiinţat mercenarii (ordin dat în vara anului 324, probabil primit şi ascultat până în iulie?); mercenarii s-au descurcat (mai bine să nu confundăm problema cu QC 9.7.11, un pasaj foarte neclar); „după aceea” *(meta tauta)* au venit la Taenarum. „În cele din urmă” (pentru *teleutaion*) l-au ales pe Leosthenes lider. Erau doar 8 000 (DS 18.9); nu au acordat nici o atenţie Decretului Exilaţilor, deoarece nu a avut nimic de-a face cu majoritatea dintre ei (cf. un alt grup de 2 500 – sau rămaşi? –, încă la Taenarum în DS 18.21). DS 18.9.4 sugerează că negocierile lui Leosthenes au avut loc în primăvara–începutul verii 323, când era general (cf. Berve). 50 de talanţi (111.3) nu puteau plăti prea mulţi soldaţi; reţineţi ajutorul atenian insuficient din 323 iulie (DS 18.11.3). Paus. 8.52.5 este lipsit de valoare (pentru număr, cf. QC 5.11.5, oricum excesiv; Alex. a ucis majoritatea acestora, iar restul au eşuat alături de Agis sau Amyntas în Egipt; sugestia lui E. Lepore, *Parol. del Pass.* (1955), p. 169, că Paus. a copiat figura dintr-o inscripţie votivă este absurdă). Paus. 1.25.3 este la fel de haotic, deşi înseamnă că acest lucru a avut loc în viaţa lui A. Sunt înclinat să cred că Leosthenes nu a mers niciodată în Asia, nu a efectuat nici un „serviciu de navigaţie” şi doar i-a întâlnit pe bărbaţi la Taenaron (DS 111.2–3 confirmă). Oamenii lui Harpalos fugiseră în Africa, luând cu ei bani (şi alţi 1 000 de

mercenari?): (DS 18.19.2 cu 17.108.6; compară cei 6 000 de oameni daţi de Arrianus 156 F 9.16f.). În primăvara anului 323, perspectivele lui Leosthenes erau chiar mai proaste decât cele ale lui Agis (observaţi sprijinul limitat al Atenei pe parcurs); chiar şi după moartea lui Alex. efortul său a eşuat, probabil angajând doar 5 500 de mercenari (DS 18.9, mai puţin DS 18.21). **Tatăl său:** Schol. la Aeschin. 2.21, sugerând că a fugit în Macedonia după exilul său ce a urmat înfrângerii lui Alex. din Tessalia. **Amirali perşi:** răspunsul lui Badian, p. 28, este bărbaţi precum Autophradates (niciodată prinşi sau reţinuţi în 331) şi Chares (la fel, P. Mor. 848E). După 331, Pharnabazus li se alăturase lui Alex. şi rudei sale Barsine (P. Eumen. 7.1). **Profeţi babilonieni:** Aristob. ap. A. 7.16.5f. (cf. Appian B.C.2.153) explică intrarea lui Alex. în Babilon doar după o încercare sinceră de a asculta preoţii – este aceasta o scuză? I.12.13.3 (specificând Borsippa), DS 17.112, P.73 (cu siguranţă specificându-l pe Nearh. ca sursă supremă) îi fac pe preoţi să-l avertizeze să se îndepărteze de Babilon. În DS, Anaxarh îl convinge să intre. Autoritatea masivă a lui Nearh. şi Aristob. garantează că Alex. a încercat să ia în serios aceste avertismente (indiferent de natura lor). **Planuri pentru flotă:** A. 7.19.3 = Aristob. F 56, dezordonat (inteligibil, totuşi) în QC 10.1.19, p. 68.2. Plin. IN 7.208 (important), DS 18.4.4. **Canale:** A. 7.21.1 cu Aristob. F 56, rd. 12 (Arabia, motivul său). Geografia aici este foarte contestată: cf. R.D. Barnett *JHS* (1963) pp. 1 şi urm., şi G.B. Le Rider, *Suse* (Mem. de la mission archéol. en Iran. 1965), în special hărţile. Probabil că oraşul se afla pe un fost avanpost, poate Diridotis din Indica 41.6. **Diademă:** Aristob. în A. 7.22, cf. App. Syr. 64, cu rezumatul DS 116.5 (din ordinea cronologică). Aristob. (împotriva DS) insistă că restul flotei s-a pierdut, nu cea a lui Alex., şi că omul nu a fost ucis! Cf. I.15.3.11 pentru tema poveştii. **Armată:** A. 7.23, unde 23.3–4 înseamnă că cel mult au fost cca 6 700 de macedoneni în tabără, dacă toate cele 20 000 de persoane au fost înrolate în noua „falangă”. Întăririle cariene pot include mercenari desfiinţaţi. **Festivaluri:** Chares F 9 cu A. 7.23.5. **Solii:** A. 7.23.2, DS 113.3.–4 (grăitor). **Monumentul lui Hephaestion:** DS 115 (pentru costuri, cf. A. 7.14.8. fără a menţiona rolul lui Perdiccas: DS 110.8). A. şi DS specifică faptul că trebuia să fie un rug (cf. DS 18.4.2); I.12.12.12 indică tumulus, P. 72.5 un *taphos* şi multe altele. Sunt destul de înclinat să cred că Alex. plănuise un rug inflamabil; DS 115.2 foloseşte timpul imperfect, *perietithei*, şi nimic nu sugerează că acest rug a fost vreodată terminat (cf. 18.4.2 – evident încă incomplet). Hamilton p. 188 spune: „ştim că monumentul a fost cu siguranţă terminat”. Noi nu ştim, nicăieri. Măsurătorile pot fi exagerate de zvonuri pur şi simplu pentru că nu au fost niciodată terminate; cf. ultimele planuri. La Babilon, precedentul lui Harpalos cu un mormânt pentru amanta sa moartă nu trebuie uitat. În afară de forma cubului unui zigurat, spiritul grec al proiectului este subliniat de C. Picard, *Manuel d’art grecque*, vol. 4, p. 1182. **Mt Athos:** P. 72.7, Mor. 335C. S.14.641. Lucian *pro Imagin*. 9. Vitruv. 2.2.3. **Funeralii:** DS 114.4–115.1. **Cult:** A. 7.14.7, 23.6 cu P. 72.4 (*enagismos* eroice!). DS 115.6 cu Lucian Calumn. 17 sunt greşite,

dar explicate de E. Bickermann, *Athen*. (1963), pp. 81 şi urm. Hiper. *Epitaph.* 21 este prea vag şi obscur pentru a garanta că Alex. *a cerut* de fapt venerarea lui Hephaestion de oraşele supuse, iar pluralul *anankazometha* se poate referi la toată Grecia, nu doar la Atena. **Cleomenes:** Berve, v.r. Ps.-Ar. *Oecon*. 1352 A, ar trebui citit cu comentariul judicios al lui Van Groningen şi cu încercările similare făcute de Chabrias sub comanda lui Tachos (E. Will *REA* (1960), p. 254). Dem. 56.7f. este pur şi simplu o plângere din punctul de vedere atenian; foametea din Egipt (Aristot. *Oecon*. 13 52b 14–20) este fundalul practicii clare a lui Cleomenes. În ciuda retoricii lui E. Badian *JHS* (1961), p. 19, A. (probabil Ptol.!) 7.23.6 este încă cea mai bună dovadă a „păcatelor” lui Cleomenes; altminteri, el a condus ca oricare alt oficial viclean din Egiptul ocupat, satisfăcând nevoile lui Alex. şi dovedind priceperea multor finanţatori moderni cu privire la schimbul de mărfuri (pe care nici un socialism „filantropic” nu a încercat vreodată să-l limiteze). Scrisoarea din A. nu este originală; vezi termenul *achari*, preluat de la Herodot (cf. A.156 F 130). Bănuiesc că Ptol. s-a amestecat aici, oricum. Pentru contracte, cf. Papir. Hibeh 199, rd. 11f. pentru o paralelă ptolemeică timpurie; de asemenea, Welles RC 36; posibil ca un preot al lui Hephaestion să fi fost presupus de un astfel de ordin şi, prin urmare, Cleitarhos, un alexandrin, a crezut greşit din contracte că Hephaestion era un zeu deplin. **Străin pe tron:** A.-Aristob. 7.24.1–3 (cea mai bună relatare, care în 24.3 menţionează tortura din partea lui Alex.; spre deosebire de DS şi P., Aristob. nu spune că omul a fost ucis. Cf. relatarea sa despre diadema recuperată!). DS 116.2–4 (preluarea alternativei în A. 24.2); P. 73.7–74.1, cea mai proastă versiune (condamnată de menţionarea anacronică a lui Serapis). R. Labat, *Le caractère religieux de la royauté assyro-babylonienne* (1939), pp. 95–110, constituie un fundal bun. Berossos 680 F 2 dă data lui Sacaea, excluzând-o aici; nici descrierea din S.11.8.4–5 nu s-ar potrivi cu această chestiune. Dion Chrys. 4.1.26 poate reprezenta doar presupuneri bazate pe acest pasaj. Pentru Festivalul de Anul Nou din Babilon, cf. Labat, p. 103, de asemenea, irelevant aici. **Regi înlocuitori:** R. Labat, *Rev. d’Assyr*. (1945/6), pp. 123–142, W.G. Lambert, *Archiv für Orientf.* (1957/8), pp. 109–112, (1959/60) p. 119, S. Smith în *Myth, Ritual and Kingship* (ed. S. Hook, 1958), pp. 58–59. Cel mai recent, comentariul lui Parpola în LESEA (1971), pp. 54–65, referinţă pe care o datorez prof. O.R. Gurney. Pentru obiceiul persan, pe care eunucii l-au invocat greşit, cf. QC 8.4.15. Este foarte relevant avertismentul dat de caldeeni lui Alex. să stea departe de Babilon; respectul lui Teofrast pentru predicţiile lor despre moarte (consemnat de Proclus, *Plato Timae* 3, p. 151, ed. Diehl) poate deriva din felul în care a fost „prevestită” damnarea lui Alex. **„În Egipt, un zeu”:** citez din Tarn, *Alex.,* vol. 1, p. 138. Greşeala lui Alex a fost să-şi ucidă înlocuitorul ţap ispăşitor, în loc să-l lase să suporte damnarea.

Note la capitolul 32

Pe tot parcursul, relatarea lui A.B. Bosworth *CQ* (1971), pp. 112 şi urm. este cea mai clară; vezi însă următorul meu studiu. **Rezistenţa succesorilor:** Onesic. F 37, DS 118.2, QC 10.10.18, I.12.13.10. **Ephippos:** F 3, cf. Nicobulos 127 F 1 şi 2, dar vezi şi îndoielile din F 1 privind identitatea sa. **Cărţulie:** expusă şi discutată cel mai convenabil în R. Merkelbach, *Die Quellen des Alexanderromans* (1954), pp. 220 şi urm., pornind de la A. Ausfeld, *Rhein. Mus.* (1895), p. 339 (1901), p. 517; cf. P. Ruggini, *Athenae*. (1961), p. 285. Voi discuta problemele sale, împreună cu Jurnalele Regale, într-un studiu viitor. **Antipater:** DS 118, QC 10.10.14, A. 7.27. I.12.14.1, P.77 cu apele Styxului în Paus. 8.17.6, Plin. IN 30.149. Teofrast. ap Antig. Caryst. Mir. 158 este citat eronat de Hamilton *HCPA*, p. 215; Teofr. menţionează minunea apei otrăvitoare, nu utilizarea acesteia de către Antipater. Posibil, Aristot. a comentat-o mai întâi şi astfel a intrat în povestea morţii lui Alex. (am putea spune în mod natural că Aristot. îl otrăveşte printr-o metodă aristotelică mortală!) **Teama lui Casandru de Alex.:** P.74, Mor. 180 F, ambele poveşti nedatabile. **Otrăvuri:** cf. J. Berendes, *Die Pharmacologie bei den alt. Kulturvölkern* (1891). Când R.D. Milns, *Alexander* (1968), p. 257, citează stricnina ca o otravă pe care anticii o amestecau în vin, el confundă soporifica *Withania somnifera* cu ucigaşa *Datura Strymonium*; Teofr. HP 7.15.4, 9.11.5 le distinge clar. Numai prima era folosită în vin şi nu este letală. Stricnina, oricum, ucide instantaneu, niciodată după 10 zile. **Jurnale:** U. Wilcken, *Alex. the Great* (ed. nouă, 1968), p. 236, a văzut mai întâi punctul lor ca propagandă. A.E. Samuel, *Histor*. (1965), pp. 1 şi urm., prezintă o paralelă babiloniană irelevantă şi oricum falsă, un astfel de jurnal nefiind cunoscut (sau posibil) în regatele babiloniene. Depinde mult de datarea F2A, pentru că, dacă este citit *Diou menos*, Dios, în ecuaţia corectă, ar trebui să fie octombrie-noiembrie. Vezi articolul meu, *The Topography of Alex.' Illness.* F. Schachermeyer, *Alex. in Babylon* (1971), pp. 65 şi urm. **Scufundare în Eufrat:** H. Pease, *HSCP* (1942), pp. 10 şi urm., cu DL 8.69, Suet. *de Gramn.* 26 şi C. Honn, *Stud. zur Gesch. der Himmelfahrt in Altertum* (1928). Aristobulos: F 59, compară cu jurnale F 3, rd. 24–25. **Decret pentru Iollas:** Moral. 849 (sunt foarte sceptic în această privinţă). **Martori oculari la Atena:** DS 18.9.4. **Otrăvire în istorie:** David Douglas, *William the Conqueror* (1964), pp. 408 şi urm. este o comparaţie utilă; pentru Constantin, cf. Iulian 277D, Liban Or, 18.42, Amm Marc. 16.2.8. Aristotel şi Caracalla: Dio 77.7.3. **Alex. „mai mult decât muritor”:** Polib. 12.23.5. **Întuneric:** QC 10.5.15– 16. Nu văd cum acest lucru are legătură cu îndrăgitul Foc Regal al lui Schachermeyer (*Alex. in Bab.*, p. 47). **Ascensiunea lui Alex.:** DS 18.4.1, 18.56.1 şi IG 12.2.645. **Alex. şi stelele:** F. Salviat, *RA* (1966) pp. 33 şi urm. pentru Thasos; Plin. IN 35,93; W. Wirgin, *Hist. of Coins and Symb. in Anc. Israel* (1958), planşele 6–7. **Ultimele cuvinte:** omise de Ptol. şi Aristob. – cf. A. 7.26.3 unde *porro* înseamnă „dincolo”, ca de obicei, pentru că ştim că Aristob. (F 59) a spus lucruri „diferite de” jurnale. DS 117.4, 18.1.4, QC 10.5.5 (cu un comentariu roman despre deificare!) I.12.15.6, A. 7.26.3, Ps.-Call. 3.33.26. Data morţii lui Alex.

este stabilită de D.M. Lewis, *CR* (1969), p. 272; legenda implicării lui Aristotel este urmărită de Plutarh printr-un anume Hagnothemis, până la Antigonos. Acest lucru înseamnă că a apărut în cca 308–306, când Antigonos a fost ostil faţă de Casandru şi de adepţii lui „peripatetici", în special Demetrios din Phaleron care a fugit, în cele din urmă, în Egipt de frica lui Antigonos; când Teofrast, ajutorul lui Casandru, scria (de ce?) despre otrava „apelor Styxului", legenda a fost un cadou făcut propagandei lui Antigonos! În cele din urmă, trebuie să subliniez coautorul lui Eumenes, Diodot; Isocr., *Scrisoarea* 4, se referă la singurul Diodot cunoscut în cercurile macedonene între 360 şi 320, şi bărbatul, un fost elev educat, avea să fie angajat de Antipater (4.9). Autorul Jurnalelor Regale a venit de la Eritreea: elevul lui Isocr. a lucrat pentru „dinaştii asiatici" (4.7), potrivindu-se splendid cu această aluzie. Dacă Diodot făcea parte din suita lui Antipater, Jurnalele Regale ar fi putut fi într-adevăr publicate de Antipater şi Perdiccas, în numele secretarilor lor. Cine au fost cu adevărat autorii este o altă problemă. Bănuiesc că sunt retuşate de cercul lui Casandru, posibil şi de Demetrios din Phaleron, care a scris cărţi despre leacurile lui Serapis. DS 19.56.1 poate ajuta la explicarea favorabilă a unor nume citate în A.7.26.2.

Note la capitolul 33

Soarta ofiţerilor poate fi urmărită în QC 10.5 (Hieronymus?), J.13.If. şi DS 18 şi 19; E. Will, *Histoire Politique du monde hellénistique*, vol. 1 (1966), este cea mai bună cercetare a logicii luptei, oferind bibliografii complete despre date şi evenimente. În descrierea carului funerar al lui Alex. (DS 18.26.3) trebuie să notăm numele acestuia drept *harmamaxa*, un vehicul specific persan, şi să aplicăm precedentele lui Mithra în A. Alfoldi, *Rom. Mitteil.* (1935), pp. 127 şi urm., cu bibliografie completă. Planurile lui Alex. au fost puse într-o perspectivă grăitoare de E. Badian, *HSCP* (1968), pp. 183 şi urm.; A.B. Bosworth *CQ* (1971), pp. 112 şi urm., a rezolvat problema lui Perdiccas şi Crateros. R.M. Errington *JHS* (1970), pp. 49 şi urm., analizează în detaliu cearta succesorilor, până la 321/320, dar ar trebui să îl citim pe Curtius (vezi F. Schachermeyer, *Alex. in Babylon* (1970), pp. 81 şi urm., pentru viziunea mai puţin plauzibilă că sursa sa a fost Cleit.) fără să uităm că criza succesiunii a avut loc în 41, nu în 14 d.Hr. Cu toate acestea, J.13.If. este un bun punct de sprijin. Subiectul vast al răspândirii elenismului poate fi abordat doar aici, în bibliografie; unul dintre puţinii perşi elenizaţi cunoscuţi după nume este „Boxos" în *Geographi Graeci minores* vol., p. 111f., 2–4, bazat pe Agatharchides; există, de asemenea, persanul fără nume al cărui epitaf grecesc în Alexandria este cunoscut în nota la A.P.7162, bărbaţi precum Mithridates (DS 19.39.2) şi Orontobates Medul (DS 19.46.5) care apar pe scurt în armatele succesorilor; la curtea Seleucizilor şi în administraţia lor, iranienii rămân într-adevăr foarte rari. Inscripţiile din Asia greacă şi insulele din Marea Egee din apropiere sunt cea mai bogată sursă de iranieni elenizaţi, în mod firesc

variind de la descendenţi ai numelor de familie mediene până la bactrieni elenizaţi care aduceau dedicaţii la Delfi.

ANEXĂ

p. 19. Mă bucur să văd că sugestia potrivit căreia vechiul Aigai este moderna Vergina a fost susţinută cu alte argumente mai solide de N.G.L. Hammond în remarcabila sa *History of Macedonia*, vol. 1, care înlocuieşte toate lucrările anterioare despre geografia istorică şi preistoria ţării. El adaugă presupunerea interesantă că tronul din secolul al IV-lea găsit într-unul dintre mormintele boltite din Vergina poate fi de fapt al lui Filip; se poate spera doar că acest lucru va fi cercetat în continuare la faţa locului.

p. 104. O relatare excelentă a continuităţii venerării apei (Anahita) în Iran, cu ritual modern, este dată de M. Boyce, *JRAS* (1966), p. 110.

p. 202. Trebuie să subliniez că, deşi motivul din A. 3.2–3.3 pentru vizita lui Alex. la Siwah a fost derivat din Ptolemeu, acest lucru nu îl face adevărat. Ptol. cu siguranţă nu a simţit „simpatie" faţă de ideile lui Alex. despre Amon; în afară de monedele sale care îl arătau pe Alex. purtând cornul de berbec pe scalpul de elefant, el i-a dedicat un altar la Siwah (Paus. 9.16.1). Cuvântul *pothos*, desigur, nu poate fi identificat până la Alex., prin Aristotel sau oricare alt contemporan. Call., aşa cum a fost citat de S., a folosit cuvântul *philodoxia*, de aici temele *ingens cupido* sau *pothos* care l-au îndemnat la Siwah, aşa cum s-a convenit în A. şi QC. Utilizarea cuvântului *pothos* este probabil împrumutată de Herodot (aşa cum susţine H. Montgomery, *Gedanke und Tat*), şi A. permite cuvintelor lui Herodot să distrugă puritatea stilului său atic oricum greoi din *Anabasis* (de exemplu, *acharis, atrekes*). Montgomery enumeră numeroasele utilizări ale cuvântului la istoricii din epoca elenistică târzie; acest lucru pune practica lui A. în perspectivă, cu singura rezervă că aceste utilizări anterioare sunt limitate la un *pothos* pentru a întemeia un oraş, a fi rege al Asiei şi aşa mai departe, care sunt *pothoi* care se potrivesc carierei lui Alex. Ar fi astfel posibil, deşi inutil, să susţinem că un istoric al lui Alex. a instituit cuvântul; din multe motive refuz să cred asta.

Cap. 21–24. Peter Levi, *Light Garden of the Angel King* (1972) este o relatare perceptivă şi elegantă asupra Afghanistanului, bazată pe o călătorie de şase luni şi un studiu al posibilelor situri greceşti.

p. 414. Cred că nu are nevoie de nici o dovadă (nu există dovezi solide în nici un fel) că Decretul Exilaţilor a fost trimis Ligii din Corint. Consiliul, la fel ca în renaşterea din 302, s-a întrunit la marile festivaluri greceşti, iar Decretul Exilaţilor a fost cu siguranţă rezervat Jocurilor Olimpice pentru a coincide cu o reuniune a consiliului. Acesta a fost confirmat de Polyperchon în 319, când i-a „eliberat" pe greci printr-un edict care aminteşte cu tărie de Alex. (DS 18.56, în special ultimele clauze). În ciuda îndoielilor lui E. Will (*Hist. Pol du monde hellen.* 1, p. 43f.), încă

înclin să cred, asemenea lui Larsen, că în 319 Polyperchon a reînviat Liga lui Filip. Dacă da, este posibil ca edictul lui Alex despre exilaţi, pe care l-a revigorat, să fi trecut prin aceeaşi unitate.

Samienii pot sugera altceva, deoarece fuseseră exilaţi înainte ca Liga să existe, dar au fost repuşi în drepturi în 324. Cu toate acestea, Filip a formulat un punct împotriva lor în 338, dar şi împotriva propriei Carte a Ligii, lăsând atenienii în posesia insulei lor. La fel ca micile oraşe beoţiene, Samos avea dreptul de a fi „liber şi autonom”, o clauză pe care cleruhia ateniană a încălcat-o probabil. Decizia lui Alex. a fost populară printre alţi greci şi ar fi putut să o corecteze pe cea a lui Filip din aceste motive „legale” (cf. dizolvarea Ligii Arcadiene, tot în 324). Dacă el ar fi emis doar un edict complet arbitrar, precedentul lui Filip nu ar fi fost relevant sau demn de a fi ridicat. Atenienii au crezut că este astfel, deşi a eşuat. Deci, pe ansamblu, nu cred că samienii sunt excepţia care dezminte punctul meu de vedere.

Folosirea unui edict, cu siguranţă, nu era o tiranie nouă. Nu ştim când şi cum Filip şi Alex. au fost „îndreptăţiţi” să emită *diagrammata* oraşelor greceşti, dar în mod clar Filip (DS 18.56) şi Alex. au emis unul către Eresos în 332, de obicei presupus a fi membru al Ligii (Tod 191, rd. 35, 60, 129, 142, unde „diagrapha” este o *diagramma*, deşi „legile” îi aparţin lui Eresos, punct dovedit de rd. 132f. Rezumatul rapid al lui Filip al III-lea în 99–100 ignoră punctul în care tiranii sunt condamnaţi chiar de ciomagul lui Eresos: cf. rd. 60). Copia deciziei lui Alex. către Chios (de asemenea prin *diagramma*?) poate fi prescurtată, dar are o bruscheţe, deja în anii 330, care nu se mai văzuse în inscripţiile greceşti încă din perioada de glorie a imperiului democratic al Atenei. *Diagramma* din 324 nu era o abordare nouă. Poate că a fost formulată mai politicos decât predecesorii săi.

Detaliile sunt complicate. Edictul din DS 18.8 este în cel mai bun caz un extras şi a fost urmat de o *diagramma* completă decisă asupra moştenirii complexe (rd. 57) şi proprietăţii de case (10), un fapt care ne reaminteşte că nu ar trebui încă să subestimăm cancelaria lui Alex. Cu toate acestea, Liga lui Filip, reînviată în 302, a ratificat şi rubrici privind moştenirea (I.G.IV.12.28, rd. 50 (34): *kleronomoi*), deci edictul lui Alex. ar fi putut ordona ca acestea să se aplice exilaţilor care se întorc în 324.

Alte clauze regale sunt sugerate de acorduri între textul din Tegeea şi alte texte care repun exilaţii în drepturi pe tot parcursul domniei lui Alex. Atât la Mitylene (Tod 201. rd. 31), cât şi la Tegeea (rd. 57), se depune un jurământ de amnistie: Alex. poate că l-a impus pe baza celor de mai sus, poate ca la Efes în 334 (A.1.17.12). La Tegeea şi Calymna (Michel, nr. 417) existau consilii ale judecătorilor străini, prin ordinul impus de *diagramma* (Michel, rd. 44). La Mitylene (rd. 21–23) judecătorii erau exilaţi şi cetăţeni, o divergenţă care întăreşte opinia că această lege ţine de 332, nu de 324. Dacă da, hotărârile lui Alex, despre exilaţi s-au dezvoltat (cu înţelepciune) între 332 şi 324. Pentru acest arbitraj străin, cel puţin între state, cf. Tod 170, conform

prescripţiei Ligii. Din nou, Carta Ligii poate fi sursa unei hotărâri în *diagramma* din 324.

Aceste clauze, comune pentru Tegeea şi Calymna, mă conving că *diagramma* exilaţilor a fost vehiculată printr-o unitate centralizată, nu doar prin noaptea îndepărtată a lui Antipater. Liga lui Filip a interzis exilul şi schimbările de guvernare; poate acolo unde aceste „rele” s-au întâmplat în ciuda consiliului, o clauză îi dădea dreptul regelui să intervină prin *diagramma* (de unde şi Tod 191; v. şi supunerea rebelilor spartani faţă de testamentul lui Alex. în 330). Acest lucru nu face ca Decretul Exilaţilor să fie mai puţin strict, dar înseamnă că, în 324, Alex. nu acţiona neapărat după un nou capriciu despotic şi nu dispreţuia toate formalităţile.

p. 434. Prelegerea lui H. Luschey despre Leul din Hamadan apare acum în *Archäologische Mitteilungen aus Iran* (1968), p. 115.

Cap. 32. W.H.S. Jones, *Malaria in Ancient Greek History,* a echivalat la un moment dat simptomele „melancoliei” cu cele ale isteriei nervoase pe care a observat-o în cazurile de malarie. Mă îndoiesc de acest lucru, şi „melancolia” ar putea fi oricum folosită mai larg; prin urmare, Aristotel spune că toţi marii poeţi şi filosofi au o umbră de melancolie, un cuvânt care apare frecvent împreună cu *oxutes* sau acuitate. Această volatilitate sau schimbare rapidă a dispoziţiei nervoase este ceea ce a pretins Ephippos despre Alexandru.

Cap. 33. Tema „cuceririi universale” nu este cu siguranţă invenţia germanilor moderni ca motiv pentru Alex. A. 7.15.5 (unde *legousi* îi poate include pe Ptol. şi Aristob.), inscripţia (contemporană, după părerea mea) de pe statuia lui Alexandru cu suliţa, sculptată de Lisip, şi, mai presus de toate, Aristob. F56, rd. 23, implică faptul că era în mentalul contemporanilor. Întrebările „vulgatei” de la Siwah sunt cel puţin dovezi pentru bârfe ulterioare, şi trebuie să ne gândim în ce măsură aspiraţiile ulterioare ale lui Demetrios Poliorcetul, pictat la Atena ca stăpân al lumii, s-au datorat propriei sale ambiţii fără limite sau unei exploatări a propriilor aspiraţii ale lui Alex. Ultima ipoteză este cel puţin plauzibilă: S. Weinstock, *Divus Julius* (1972), urmăreşte efectele acestui lucru şi multe altele, cu detalii extraordinare.

p. 280. Isidor, *Stathmoi* 15 şi 5.11.10.1, demonstrează că Artacoana şi noua Alexandrie erau distincte. Dacă Alexandria este Herat, trebuie să fi fost departe.

p. 357. Traseul iniţial al lui Alexandru prin Makran rămâne incert. Propunerea lui Stein (*Geogr. Journal*, 1943) este o cale mult prea simplă şi se ciocneşte de insistenţa lui S. 15.2.4-6 că marşul a atins „în mod repetat” coasta (cu excepţia cazului în care aceasta este propria formulare a lui S. şi nu are valoare). De asemenea, implică faptul că Alex. şi-a abandonat ruta de coastă de îndată ce flota nu l-a întâlnit lângă Alexandria sa. Mă îndoiesc de acest lucru. Propunerea lui Strasburger (*Hermes*, 1954) este de asemenea dificilă; dacă Alex. l-ar fi trimis pe Thoas să inspecteze ţărmul devreme şi l-ar fi găsit pustiu, cu siguranţă ar fi evitat un marş de-a lungul acestuia. Bănuiesc că adevărul se află între Stein şi Strasburger, cu mai multe bucle, pe

măsură ce ghizii au greşit. Linia de coastă s-a modificat cu siguranţă din 324 î.Hr.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. SURSE

În ciuda provocărilor frecvente şi ineficiente, cele mai complete şi mai solide dezbateri se găsesc încă în articolele din Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der Altertumswissenschaft*, în cele de F. Jacoby (articole despre Callisthenes şi Cleitarhos) şi E. Schwartz (Arrianus-Aristobulos, Curtius şi Diodor). Dezacordurile sunt în majoritate minore, cu excepţia teoriei conform căreia Ptolemeu a folosit Jurnalele Regale, acum acceptată drept irelevantă. P.M. Fraser, *Opuscula Atheniensia* (1967), pp. 27 şi urm., rămâne un context esenţial pentru problemele acestor jurnale; H. Strasburger, *Ptolemaios und Alexander* (1934), are o mare valoare ştiinţifică, dar greşeşte din perspectiva optimismului (când comentariul lui A.B. Bosworth despre Arrianus va fi gata, va fi, fără îndoială, imposibil să neglijăm propria formulare a lui Arrianus) şi supraevaluează imparţialitatea proprie a lui Ptolemeu.

În ce priveşte moneda, A.R. Bellinger, *Essays on Coinage of Alexander the Great* (1963) nu poate fi folosit decât critic; E. Pegan, *Jahrb. fur Numism. u. Geldgeschichte* (1969), p. 99, corectează un punct, datarea problemelor legate de aur ale lui Alexandru, dar mai sunt multe de respins. Poate că acest lucru va fi realizarea lui G.B. Le Rider, ale cărui cercetări în acest domeniu, în *Annuaire de l'École Pratique*, 1968/1969, 1969/1970, nu mi-au fost disponibile din păcate. Despre rolul monedelor în Antichitate, dr. M.H. Crawford, JRS (1970), p. 40, are câteva comentarii deosebit de interesante.

B. MACEDONIA

I. CONTEXT GENERAL

S. Casson, *Macedonia, Thrace and Ilyria* (1926)

M. Delacoulonche, *Mémoire sur le berceau de la puissance macédonienne* (1858)

M. Dimitsas, *He Makedonia en lithois phthengomenois* (1896)

N.G.L. Hammond, *Epirus* (1967)

L.A. Heuzey şi L. Daumet, *Le Mont Olympe et l'Acarnanie* (1860)

L.A. Heuzey şi L. Daumet, *Mission Archéologique en Macédoine* (1876)

Col. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece* (1835)

A. Struck, *Makedonische Fahrten, I und II: Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Reise und Beobachtungen,* nr. 4, 7 (1907/8)

II. DOVEZI

Inscriptiones Graecae, vol. X, acoperă inscripţiile găsite în Macedonia, deşi pietrele găsite în porturi precum Salonic ar fi putut proveni din alte părţi

J.N. Kalleris, *Les anciens macédoniens* (1954): un dicţionar de cuvinte macedonene

I.I. Russou, *Ephemeris Dacoromana* (1938): o colecţie de nume macedonene

Arnold Toynbee: *Some Problems in Greek History* (1969): *Conjectural Account of early Macedonian History*

III. STUDII ARHEOLOGICE

O vastă bibliografie asupra majorităţii săpăturilor din secolul XX poate fi consultată în periodicul *Makedonika* (1966/1967), pp. 277 şi urm., continuată în numerele ulterioare. *Balkan Studies*, cu apariţie anuală, sunt la fel de utile şi o bună introducere, volumul său pentru 1962 conţinând o cercetare a domeniului. Aici am evidenţiat câteva articole de interes special; nu suntem capabili încă să urmărim originile culturii materiale a Macedoniei (deşi tradiţia unei invazii frigiene poate fi un indiciu: aşa-numitele morminte „macedonene” au paralele la Gordium, capitala frigiană) şi nici nu putem identifica trăsături macedonene, dacă există, în răspândirea elenismului prin Asia (deşi clădirea principală de la Ai Khanum prezintă câteva asemănări interesante cu palatul de la Vergina).

D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus*, în special vol. II şi X, rămâne comparaţia esenţială.

M. Andronicos, *Bergina* (1969)

M. Andronicos, BCH (1955), p. 87: *stelai* funerare de la Vergina

C.F. Edson, CP (1951), p. 1: ruta Via Egnatia

C.F. Edson, *Hesperia* (1949), p. 78: mormântul Olimpiei, cu inscripţii

B. Kallipolitis, *Arch. Ephem.* (1948/9), pp. 85 şi urm.: descoperiri de la sfârşitul secolului al V-lea la Kozani

A.E. Keramopoullos, *Arch. Ephem.* (1932), p. 32: descoperiri în Macedonia Superioară

A.E. Keramopoullos, PAE (1940), satul pe piloni de la Kastoria

G.P. Oikonomos, *Ath. Mitt.* (1926), pp. 80 şi urm.: bronzuri de la Pella

P. Perdrizet, *BCH* (1898), pp. 335 şi urm.: mormintele macedonene

Ph. Petsas, *Balkan Studies* (1963), pp. 150 şi urm.: Pella

Din scurtele consemnări ale descoperirilor, prezentate anual în BCH *Chronique des fouilles* şi *Archaeologikon Deltion*, sunt de interes următoarele: BCH (1965), pp. 808–810 (vas de bronz, papirus şi armură la Derveni), (1966), p. 864 (zidurile lui Dion), p. 867 (Mieza), p. 871 (Pella). *Archaeol. Deltion* 16 (1960), pp. 72 şi urm., discută despre Pella, 1957–1960; 21 (1966), *Chronik*, p. 344 notează mormintele secolului al IV-lea de la Edessa, însă nu de dimensiunea potrivită pentru mormintele regale de la Aigai, localizate greşit acolo.

C. PERSIA

I. CONTEXT GENERAL

Gertrude Bell, *Persian Pictures* (1894)

Cambridge *History of Iran*, vol. I (1968): geografic

G.N. Curzon, *Persia and the Persian Question* (1892)

R.N. Frye, *The Heritage of Persia* (1963)

Anne Lambton, *Landlord and Peasant in Persia* (1953)

A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire* (1948)
G. Rawlinson, *The Fifth Oriental Monarchy* (1876)
E.H. Schafer, *The Golden Peaches of Samarkand* (1963)
Lt J. Wood, *A Journey to the Sources of the River Oxus* (1872)
II. DOCUMENTE AUTOHTONE
(a) În persana veche, o limbă probabil moştenită de la mezi şi utilizată doar pentru inscripţiile oficiale ale regilor până la cca 460; curtea lui Alexandru vorbeşte persana medie. J. Duchesne-Guillemin analizează toate lucrările, cu excepţia celor mai recente, în *Kratylos* (1963), pp. 1 şi urm.
W. Brandenstein, *Wiener Zeitschr. für die Kunde Süd-und Ostasiens* (1964), p. 43: persana veche în Aristofan
W. Eilers, *Beitr. zur Namenforschung* (1964), p. 180: studiu al numelui Cirus
W. Hinz, ZDMG (1963), p. 231; *Orientalia* (1967), p. 327; îmbunătăţiri în textul de la Behistun
R.G. Kent, *Old Persian Grammar*, *Texts and Lexicon* (ed. a 2-a, 1953)
R. Schmitt, ZDMG (1967), p. 27: *Median and Persian in Herodotus*
(b) babiloniene
G. Cardascia, *Les Archives des Murasu* (1951): bibliografie secundară completă
(c) elamite
G.G. Cameron, *Persepolis Treasury Tables* (1948)
G.G. Cameron, JNES (1958), p. 161, (1965), p. 167: mai multe dovezi despre trezorerie
R.T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets* (1969): noi surse vitale, dar răzleţe
W. Hinz, ZDMG (1960), p. 236: o nouă cercetare
(d) aramaică: o selecţie restrânsă
R.A. Bowman, *Aramaic Ritual Texts from Persepolis* (1970)
E. Bresciani, „Le lettere aramaiche di Hermopoli”, *Atti del. Acc. Naz. dei Lincei* (1966), p. 357
A.E. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C*. (1923)
G.R. Driver, *Aramaic Documents* (ed a 2-a, 1957)
E. Kraeling, *Brooklyn Aramaic Papyri* (1953)
III. STUDII SPECIALE
L.T. Altbaum, B. Brentjes, *Die Wachter des Goldes* (1972)
F. Bergman, *Archaeological Researches in Sinkiang* (*Sino-Swedish Expedition*, 7), p. 120: un arc iranian
P. Bernard, *Siria* (1964), p. 195, (1965), p. 272: călăreţi şi harnaşamente
M. Boyce, JRAS (1957), p. 10; menestreli perşi
M. Boyce, JRAS (1966), p. 100, BSOAS (1969), p. 10, (1970), p. 22: Zoroastru
P.R.L. Brown, *The World of Late Antiquity* (1971), pp. 160 şi urm.
M.A. Dandamayev, *Iran pri pervykh Akhemenidakh* (1963)
M. Echtecham, *L'Iran sous les Achéménides* (1946)
I. Gershevitch, BSOAS (1957), p. 317: lemne la Susa

R. Ghirshman, *Un village perse-achéménide* (1954)

G. Gropp, *Archäol. Mitt. Iran* (1969), p. 147: temple de foc

E. Herzfeld, *The Persian Empire* (1968)

W. Hinz, ZDMG (1960), p. 236: stabilitate a preţurilor

S.V. Kisselev, *Artibus Asiae* (1951), p. 169: cavalerie

B. Laufer, *Sino-Iranica*, cu referire specială la plante (1919)

B. Laufer, *Felt How it was made and used* (1937)

R. Lyddeker, *Wild Oxen Sheep and Goats of All Lands* (1898)

M. Nicol, *Iran* (1967), pp. 137–138: raport preliminar asupra cercetării Drumului Regal

B.B. Porten, *Archives from Elefantina* (1968)

J.P. Roux, *Central Asiatic Journal* (1959), p. 27: cămilă

E.H. Schafer, „Iranian Merchants in Tang Dynasty Tales”, în *Semitic and Oriental Studies Presented to William Popper* (1951), p. 403

K. Schippmann, *Iranischer Feuerheiligtumer* (1968)

D. Schlumberger, *L’argent grec dans l’empire achéménide* (1953)

M.L. Vest, *Early Greek Philosophy and the Orient* (1971)

G. Widengren, *Festchr. L. Brandt* (1968), p. 323: feudalism

F. Willmann, *Rocznik*. (1951/2, 1953), p. 250: Anahita

Elenism în Asia, în special în rândul iranienilor: vestigiile artistice sunt discutate cu bibliografie completă în excelentul *L’Orient hellénisé* (1969) al lui D. Schlumberger. Săpăturile sovietice sunt cele mai accesibile celor care nu pot citi în rusă în C.A. Frumkin, *Soviet Excavations in Central Asia* (1970) şi în cercetarea sa generală din *Central Asian Review* (1969); M.A.R. Colledge, *The Parthians* (1967) enumeră cea mai mare parte a bibliografiei pentru documentele parţilor şi arta asiatică din perioada partă. M.I. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic World* (1953) rămâne prezentarea remarcabilă a epocii; eseul mai scurt al lui A.H.M. Jones, *Past and Present* (1963), p. 1, este la fel de provocator. Am enumerat aici doar câteva studii de specialitate, majoritatea neacoperite în aceste lucrări generale.

A. PALESTINA ŞI SIRIA

M. Avi-Yonah, *Oriental Art in Roman Palestine* (1961)

Comte du Mesnil du Buisson, *Études sur les dieux phoeniciens* (1970)

M. Hengel, *Judentum und Hellenismus* (1969)

B. Lifschitz, *Euphrosyne* (1970), p. 113: răspândirea civilizaţiei greceşti în Palestina, un subiect discutat şi, după părerea mea, exagerat de M. Sevenster, *Do You Know Greek?* (1968)

H. Seyrig, *Siria* (1970), pp. 290 şi urm.: o cercetare strălucită a anumitor efecte ale regulii seleucide

J.B. Ward-Perkins, *Proc. Brit. Acad*. (1965), p. 175: aşa-numita artă „partă” a Mesopotamiei

C.B. Welles şi alţii raport despre Dura Europos, „the Excavations” (începând din 1929) şi C.B. Welles rezumă un punct crucial în „The Population of Roman Dura”, în *Studies Presented to A.C. Johnson* (1951), p. 251.

B. BABILON

A. Al-Hail, *Sumer* (1964), p. 103: baterie chimică

A. Aymard, *Une ville séléucide de la Babylonie*, retipărită în *Études d'hist. ancienne* (1967): o cercetare strălucită

R.A. Bowman, *Amer. Journ. Semit. Lang*. (1939), p. 235

G. Sarkisian, *Vestnik dreyney istorii* (1952), p. 68; (1953), p. 59. *Eos* (1956), p. 29

E. Unger, *Babylon, Die Heilige Stadt* (1931), în special pp. 318–319 despre stilul grecesc în decretele Babilonului

Cel mai bun studiu despre Berossus şi astronomia greacă şi babiloniană se găseşte în *Trans. Amer. Philosoph. Soc.* pentru 1963; cel mai provocator studiu al ştiinţei elenistice este eseul lui C. Préaux, în *Studies presented to C.B. Welles* (1966).

C. IRANIENI DE VEST

A.J. Festugière, *Symb. Oslo*. (1950), p. 89; imn grecesc la Susa

C. Habicht, *Hermes* (1953), p. 251: manual al lui Euripide în Armenia

G.B. Le Rider, *Suse sous les Séléucides et Parthes* (1965)

E.H. Minns, *JHS* (1915), p. 22: documente greceşti din Avroman

H.S. Nyberg, *Le Monde oriental* (1923), p. 182: aceleaşi documente

L. Robert, *Noms indigènes en Asie Mineure* (1963), în special pp. 457 şi urm. despre Cappadocia elenizată

L. Robert, *Epistemonike Epeteris of the Philos. School at Athens* (1962), p. 520: greci la Susa

J. şi L. Robert, *Bulletin Épigraphique* (REG 1961), nr. 819: gimnastică greacă.

L. Robert, *Hellenica*, vol. 7, p. 7, vol. XI–XII, p. 8: inscripţii greceşti în Iran

D. SATRAPII SUPERIOARE

R.D. Barnett, *Iran. Antiqua* (p. 1968), 34: comoara de pe Oxus

P. Bernard, *Syria* (1968), p. 111: capiteluri corintice la Ai-Khanum

P. Bernard, *Syria* (1970), p. 327: tronuri de fildeş în stil ahemenid

E.J. Bickermann, CP (1952), p. 65: prezentare strălucită a abordării greceşti în Orient

A.D.H. Bivar, *JRAS* (1970), p. 65: ostraca ale parţilor în Iran

M. Boyce, *JRAS* (1957), p. 10: menestreli iranieni şi parţii

M. Bussagli, *Riv. dell 'Instit. Naz. d'Archeol*. (1953), p. 171: arta greacă în Asia Centrală

M.L. Chaumont, *Journ. As*. (1968), p. 16: ostraca ale parţilor

I.M. Diakonov, V.A. Livshitz, *Dokumenty iz Nisy* (1960)

I.M. Diakonov, V.A. Livshitz, *Sbornik LA. Orbel* (1960): nume iraniene la Nisa

I.M. Diakonov, V.A. Livshitz, *Materialy i issledovaniva po arkheolog*. SSSR (1950), p. 161: monedele lui Caron şi nomazii de pe Oxus

R. Ghirshman, *Persian Art*, *the Parthians and Sassanids* (1962)

R. Ghirshman, *Begram* (1946), în special despre ziduri şi apă, pentru care cf. H. Fischer *Gnomon* (1966), p. 282

W.B. Henning, Bull. SAOS (1960), p. 47; „Mitteliranisch”, în *Handbuch der Orientalistik* (ed. B. Spuler), 1958, p. 22: utilizarea limbii aramaice în Iranul seleucid; cf. inscripţia de la Taxila, alfabetul horezmian din

secolul al III-lea d.Hr. şi dovezile chinezeşti menţionate în A.J. Toynbee, *Between the Oxus and the Jumna* (1961)

E. Herzfeld, *Archaeological History of Iran* (1935)

E. Herzfeld, *Iran in the Ancient East* (1941)

Sir John Marshall, *Taxila* (1951)

M.E. Masson, *VDI* (1951), p. 89; oraşul grecesc din oaza Merv; *VDI* (1954), p. 159: pietrele de sigiliu de la Nisa; *VDI* (1955), p. 42: lipsa monedelor mici în descoperirile din Iran înainte de secolul al II-lea d.Hr.

M.E. Masson, G.A. Pugachenkova: *Parfansky ritony Nisy* (1965)

E.H. Minns, *JHS* (1943), p. 123: recenzia lui K.V. Trever, ca mai jos

A.L. Mongait, *Arheology in the USSR* (1961, ed. Pelican), în special pp. 239 şi urm. despre statuete nomade

G.A. Pugachenkova, *VDI* (1952), p. 26: Merv

G.A. Pugachenkova, *VDI* (1951), p. 128: vaza de la Termez

G.A. Pugachenkova, *Iran. Antiqua* (1965): arta greacă la Khaltchayan

B. Rowland, *The Art Quarterly* (1955), p. 174: sculptură elenistică în Iran

W.W. Tarn, *Greeks in Bactria and India* (1951): recomand o lectură extrem de critică

S.P. Tolstov, *Iran. Antiqua* (1961): raport despre Horezm în franceză

S.P. Tolstov, *Po drevnim deltam Oksa: Jakarta* (1962), în sp. pp. 125 şi urm.: osuare nomade

K. V. Trever, *Pamyatniki greko-baktribskovo iskusstva* (1940)

L. van den Berghe, *Archeol. de l'Iran ancien* (1959)

K. Weitzmann, *The Art Bulletin* (1943), p. 289: Euripide despre argintul bactrian

M. Wheeler, *Flames over Persepolis* (1968): material indo-grec

De departe cele mai importante dovezi sunt inscripţiile lui Aşoka, discutate prima dată de L. Robert şi alţii în *Journ. Asiat*. (1958), pp. 1 şi urm., şi descoperirile de la Ai Khanum, raportate regulat în *Compte Rendu de l'Acad. des Inscript. et Belles Lettres*, începând cu 1964. Relatările lui P. Bernard şi D. Schlumberger în *BCH* (1965) şi P. Bernard în *Proc. Brit. Acad.* (1967) sunt importante; cel mai bun studiu îi aparţine însă lui L. Robert, *CRAI* (1968), „Des Delphes à l'Oxus”, p. 416, citând întreaga gamă de dovezi inscripţionale greceşti. Tema calului troian a apărut acum la Ai Khanum, explicându-şi prezenţa în arta Gandhara; există indicii ale cunoaşterii mitului grecesc în munţii Swat în numeroasele descoperiri italiene de acolo, relatate în *East and West* începând cu 1960. Inscripţiile din Ceylon care îi menţionează pe Homer şi înţelepţii greci sunt discutate de S. Paranavitana, *The Greeks and the Mauryas* (1971).

Trebuie să ne aşteptăm la lucruri măreţe de la Ai Khanum; localizarea sa pe malul sudic al Oxusului nu îl exclude ca Alexandria-în-Sogdia; marea inscripţie a clădirii Susa a lui Darius I se referă la lapislazuli din Sogdia, nu la Bactria. Minele de lapislazuli se aflau pe râul Kokcha, ca Ai Khanum, care se afla, prin urmare, şi el în Sogdia.